

Chephalom

A KAZINCZY FERENC TÁRSASÁG ÉVKÖNYVE 2012.

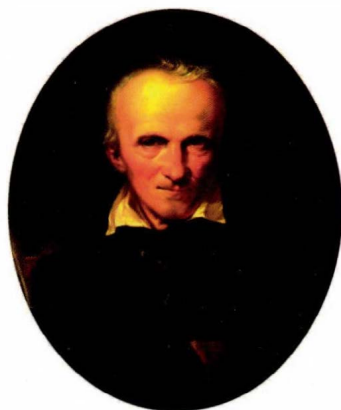
22.
kötet

A 60 ÉVES FEHÉR JÓZSEF
TISZTELETÉRE

Szerkesztette
KOVÁTS DÁNIEL

Gaál Zoltán fotóművész
képeivel

A cím
Kazinczy Ferenc kézírása (1816).
A portré Ender János műve (1898).

KÖTETÜNK TARTALMÁBÓL

KAZINCZY ÉS KORA

Váczy János monográfiájának eredeti tervvázlata
A Kazinczy-kutatás mai kérdéseiből
Kazinczy, Berzeviczy és Herder
A Kazinczy-levelezés kánonképző szerepe
Kiegészítő adatok a Kazinczy család leszármazásához
Sípos Pál és Sárospatak
A „nyelvnevelő” Pucz Antal

NYELV ÉS NYELVHASZNÁLAT

Kazinczy, a nyelvújítás és a tájszavak
A nyelvi norma
Az anyanyelvi versenyekről
A Magyar Nyelv Múzeuma helyzete és távlatai

MESTEREK ÉS MŰVEK

Amadé Lászlóról és Bod Péterről
Jókai Mór műveinek elfeledett üzenetei
Mikszáth Kálmán, a máramarosi képviselőjelölt
A fáklya móríci homiletikája

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

A zászlótartó a magyar történeti hagyományban
Adatok Sátoraljaújhely reformációjához
A hímes tojás és a húsvéti ünnepkör hagyománya
A néphit a szülésről, bábákról

TÜKRÖK ÉS TANÚK

Vályi Pál XIX. századi utazási emlékeiből
Szabó Zoltán teológiai tanár emlékezete
A sárospataki vár történeti kutatásának forrásai

SZÁMVETÉS ÉS SZEMLE

Fehér József személyi bibliográfiája
Búcsú Mezei Márta irodalomtörténészről
Munkatársaink új könyveiről

TARTALOM

KAZINCZY ÉS KORA

VÁCZY JÁNOS: Kazinczy Ferenc életrajza. Tervvázlat	1
DEBRECZENI ATTILA: Kazinczy, a dokumentátor	13
FRIED ISTVÁN: A „Fogságom naplója” kritikai kiadásának margójára	21
BÍRÓ FERENC: Kazinczy, Berzeviczy és Herder	35
CZIFRA MARIANN: A Kazinczy-levelezés kánonképző szerepe a nyelvújítás narratívájában	53
ORBÁN LÁSZLÓ: Egy paródia paródiájának paródiája (Csokonai, Kazinczy, Döbrentei)	77
SZILÁGYI MÁRTON: Adalékok Kazinczy Ferenc Zrínyi-kiadásának jelentőségéhez	85
HALÁSZI ALADÁR: A jövőnek nevelő Kazinczy Ferenc	93
DOMBÓVÁRI JÁNOS: Párhuzamok Lavotta János és Kazinczy életrajzában	105
KAZINCZY FERENC A. G.: Kiegészítések a Kazinczy család leszármazási és életrajzi adataihoz	109
KISS ENDRE JÓZSEF: Sípós Pál és Sárospatak	119
KISS LÁSZLÓ: Egy pápista „nyelvnevelő”, Pucz Antal	129
PORKOLÁB TIBOR: „Vezérhang”. Léway József és a Kazinczy-centenárium	139

NYELV ÉS NYELVHASZNÁLAT

POLNER ZOLTÁN: A magyar nyelv himnusza (Szonettkoszorú)	145
KISS JENŐ: Kazinczy, a nyelvújítás és a tájszavak	149
BENCÉDY JÓZSEF: A nyelvi norma	157
NYIRKOS ISTVÁN: A névmási jelzős szerkezetek és az egyeztetés a magyarban	165
DEME LÁSZLÓ: A „Pályamunkások” nyelvezetéről és szerzőjéről	169
MIZSER LAJOS: Helységnév-magyarázatok Nagykapos környékéről	175
BALÁZS GÉZA: Jelentés a magyar nyelvről, nyelvstratégiáról 2011–2012	179
WACHA IMRE: Szövegelemzés – retorika (Az anyanyelvi versenyek kapcsolata)	185
KEREKES BARNABÁS: Miféle verseny ez?	197
KOVÁTS DÁNIEL: A Magyar Nyelv Múzeuma helyzete és távlatai	201

MESTEREK ÉS MŰVEK

MARTINÁK JÁNOS: Amadé László költészetéről	213
BELLÁGH RÓZSA: Bod Péter erdélyi tudós és írói lexikona, a <i>Magyar Athenas</i>	223
LÉGRÁDY IMRE: Lángok és parázs. Emlékezés Garay Jánosra	231
BARSZ ERNŐ: Petőfi gyűjtötte népdalok változatai a borsodi tájon	241
MARTINÁK JÁNOSNÉ: Idősebb Bajusz József	249
NYIRI PÉTER: A helyszínek teológiája Jókai Mór <i>Egy az Isten</i> című regényében	261
PRAZNOVSZKY MIHÁLY: Mikszáth Kálmán, a máramarosi képviselőjelölt	271
SZILÁGYI PÉTER: A <i>fáklya</i> móríci homiletikája	281
SZATHMÁRI ISTVÁN: Reménytelenség, népballadák, harangok	297
KOVÁCS ELEONÓRA: Rejtő-zs! „Olvasónapló” – vagy nem hivatalos elemzések	303
VINCZE TAMÁS: Vajthó László élete és munkássága 1950 után (I.)	315

Versek, műfordítások:

FINTA ÉVA (20. o.)	TUSNÁDY LÁSZLÓ (164)	MIZSER LAJOS (522)
CSEH KÁROLY (92, 383)	POZSGAI GYÖRGYI (178)	HALÁSZI ALADÁR (532)
ILLÉS LÁSZLÓ (104)	SZILÁGYI FERENC (196)	JAKABFALVY GYULA (591)
MARTINÁK JÁNOS (118)	BODNÁR LÁSZLÓ (416)	PAP JÁNOS (624)

Fényképek:

GAÁL ZOLTÁN: Hegyaljai és hegyközi út menti fészületek	128, 156, 163, 168, 240, 248, 270, 302, 334, 350, 378, 438, 496, 502, 552, 560, 584, 588, 606
--	--

KAZINCZY ÉS KORA

VÁCZY JÁNOS

Kazinczy Ferenc életrajza Tervvázlat

A Magyar Tudományos Akadémia 1907-ben díjat tűzött ki Kazinczy Ferenc életrajzának és munkásságának részletes bemutatására. Az *Akadémiai Értesítő*ben megjelent felhívás szerint „Kíváncsian várjuk Kazinczy Ferenc életrajza és munkássága beható méltatásának tervezete, néhány kidolgozott fejezet kíséretében”. Czeizel János és Váczy János nyújtotta be pályázatát, s az Akadémia mindkettőjüket ezer koronás díjjal jutalmazta, majd Váczyt bízta meg a monográfia megírásával, vállalva a kétkötetes mű kiadását.¹ Váczy a pályázatában egyrészt utalt a témában már megjelent közleményeire, amelyek a mű részeit képezhetik, s részletes, 12 oldalas címvázlatot adott be. E kézirat címe: *Kazinczy Ferenc életrajza. Tervvázlat. Írta: Váczy János*. Ezt a szöveget tesszük most közzé.² A két kötet itt felvázolt szerkezeti beosztása eltér a megvalósult műtől, de hasznos vezérfonallal szolgálhatott hozzá, s jelzi a torzóban maradt monográfia teljes tartalmi ívét, ez teszi filológiai szempontból érdekessé, kiadását indokolttá. Az első kötet e tervezetben 15 fejezetből áll, s ez az életszakasz jelent meg az Akadémia által 1915-ben közrebocsátott 639 oldalas első kötetben, amely tizenkét fő és 43 alfejezetre tagozódik, s amelynek címe: *Kazinczy Ferenc és kora* lett. Ugyancsak 15 fejezetben tervezte meg Váczy a második kötet tartalmi elrendezését. Mint láthatjuk, mondandójával túltekint Kazinczy halálán, s a centenáriumi ünnepélyekkel kívánta zárni művét. A folytatás azonban torzó maradt, csak öt fejezet készült el. Az Akadémia Könyvtárában kéziratban³ megőrzött anyag kb. 1816-ig dolgozza fel Kazinczy életútját,⁴ s csak Váczy e tervezetéből, valamint a Kazinczy-levelezés kötetéhez írt előszavaiból következtethetünk a teljes mű tartalmára. (A Szerk.)

Első kötet

I. Kazinczy egyrészt tipikus kifejezője korának, a XVIII. század négy utolsó s a XIX. század három első évtizedének. – Élete kicsiben visszatükrözi nemzetünk azon korbéli történetét: az anyagi és szellemi erőgyűjtésnek, a világpolgári eszmék között félnéken nyilatkozó nemzeti lélek alig észrevehető fejlődésének, az önkényes kormányzati rendszer elleni visszahatásnak, majd lángra gyulladásának a történetét. – De másrészt éles ellentétben áll a magyarság általános szellemével, amely az európai eszmék hatásával egy-egy vezéralak működésében érintkezik, így a Bessenyei, Révai és Kazinczy működésében. – Fajszeretete s a

¹ Busa Margit: Kazinczy Ferenc életrajzírói. Széphalom 5., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1993. 169–179.

² Jelzete az Akadémiai Könyvtárban: Pályaművek, 481. A szöveget a mai helyesírás szerint közöljük.

³ Jelzete: RUI 4-r. 1961–VI.

⁴ A Széphalom évkönyv kötetében 19 részletben közzétettük a II. kötet elkészült fejezeteit, s a Debreceni Egyetemi Kiadó hamarosan egyetlen kötetbe szerkesztve megjelenteti Váczy művét.

nemzeti haladásért égő lelke egyfelől a nemzete és családja történelméből táplálkozik; de másfelől reformatori törekvései az európai eszmék hullámveréseiből bontakoznak ki. – E két irány kapcsolata végigvonul vezéralakjaink egész pályáján, így a Kazinczyén is. – A családi jellemvonások benne élesednek ki legjobban, amiről a Kazinczy család múltjának ismerete könnyen meggyőzhet. – A Borsod vármegyei Kazincz. – A Kazinczy család eredete. – Első ismert őse, Péter, a XVII. század negyvenes éveiben. – I. Rákóczi György még tiltakozik nemessége ellen, de hiába. – Fia, szintén Péter, a Kazinczy család vagyona és tekintélye megalapítója; politikai szerepe a Wesselényi-féle összeesküvésben; elítéltetése; katolikussá lesz, és e révén kegyelmet nyer. – I. Rákóczi Ferenc és anyja, Báthory Zsófia. – Kazinczy Péter a Rákócziak szolgálatában. – Az ország helyzete; a kurucok és labancok az ország fölvidékén. – Kazinczy András visszatér ősei hitére. – Szerepe a II. Rákóczi Ferenc szabadságharcában. – Írói hajlama; versei. – Kazinczy Dániel és családja; birtokai. – Első fia, József; ennek testvérei: András és Péter. Kazinczy József házassága Bossányi Zsuzsannával 1758.

II. Kazinczy Ferenc születése. – Szüleinek jellemvonásai a gyermekben. – A Bossányi család; Bossányi Ferenc életrajza; tudománya, patriarchai élete, nagy tekintélye. – Az érsemlyéni kúria. – A gyermek első benyomásai, mi volt reá nagyobb hatással a nagyapai házban? Bossányi F. levelezése, erős magyar érzéke, szókimondó természete. – Baranyay Gábor a vármegye élén. Kazinczy nagy kegyelete Bihar vármegye „két nagyja” iránt. Kazinczy nagynénje. – Írni tanul. Első levelei apjához. – Kazinczy elhagyja az érsemlyéni házat, s apjához, Alsóregmecre viszik, hol apjának jótékony hatása alá jut. – Az apa nevelési elvei. – Ferenc testvérei, különösen Dénes és László. – Az apa tervei fiaira nézve. – Kazinczy első tanítója. – A Késmárkon töltött év. – Németül tanul a bibliából; ennek hatása a férfiúban.

III. A sárospataki főiskola; tanulmányi rendszere; tanárok; az iskola hírneves növendékei. – A két Kazinczy-testvér Sárospatakon. Komjáthy Ábrahám, a mentor. – Kazinczy József becsvágyat ébreszt fiaiban. – Kirándulás a Beleznay grófokhoz; ennek fontossága. – Kazinczy ez utazásban milyen tapasztalatot szerez? József császár látogatása Sárospatakon; Kazinczy a császár közelében. – Hogy akarja az apa első fiát íróvá képezni? A nemesi családok akkori szokása az irodalmi kísérletekre nézve. – Kazinczy próbálkozásai; milyen irányban akarja tehetségét gyakorolni? Az apa halála 1774. – A Kazinczy család vagyoni helyzete. – Az özvegy gondjai a gazdaságra s gyermekei nevelésére nézve. – Kazinczy első irodalmi kísérlete; ennek rövid története. – Szilágyi Sámuel szavai milyen hatással voltak Kazinczyra?

IV. Mária Terézia uralkodásának második fele. – A bécsi magyar írók, különösen Bessenyei és Báróczy; hatásuk a közszellem fejlődésére. – Bécs, mint a magyar irodalom központja. – A francia, olasz és német színészet; emennek erősödése; mit tanult ebből Bessenyei? Az első nagy izgató. Kazinczy második irodalmi kísérlete; levélváltása Bessenyeivel. – Kazinczy első bécsi útja nagybátyjával, Andrással. – A Belvedere-ben; Kazinczy művészi érzéke. – Első nevezetes olvasmányai. Gessner és Wieland munkái. – Báróczy Marmontel-fordítása; Baróti Szabó D. hexameterai. Milyen hatások alatt fejlődik a fogékony ifjú? Kazinczy ismeretsége Baróti Szabó Dáviddal és Révai Miklóssal. – Kazinczy első verses próbái. – Kazinczy és a protestáns teológia. Folytatja s bevégi iskolai tanulmányait. Búcsút vesz a főiskolától. Milyen hatással voltak reá a Sárospatakon töltött évek?

Kazinczy Ferenc életrajza.

- Terjedés -

Tota: Váczy János.

Első kötet.

I. Kazinczy egyre-est tipikus kifejezője korának, a XVIII. század negy-
utolsó s a XIX. század hatom első évtizedének. - Élete kisiben
viszatükrözi nemzetünk azon korbéli történetét: az anyagi és
szellemi erőgyűjtésnek, a világpolgári eszmék között jelenben
nyilatkozó nemzeti léleknek alig észrevehető fejlődésének, az
önkényes kormányzati rendszer elleni viszagatásnak, majd
langraggyuladásának a történetét. - De másre-est éles ellentét-
ben áll a magyarság általános szellemével, a mely az európai esz-
mék hatásával egy-egy vezéralak működésében érintkezik,
így a Wesseleny, Révai és Kazinczy működésében. - Fajirostato
s a nemzeti haladásért egő lelke egyfelől a nemzeti és családja
történelméből táplálkozik; de másfelől reformatori törekvései
az európai eszmék hullámveréséből, bontakoznak ki. - Élet
irány kapcsolata végigvonul vezéralakjaink egész pályáján, így
a Kazinczyén is. - A családi jellemvonások benne élesednek ki
legjobban, a mivel a Kazinczy-család múltjának ismerete könnyen
meggyőzhet. - A brassói megyei Kazinczy. - A Kazinczy-család eze-
dote. - Első ismert őse, Péter, a XVIII. század meggyenes éveiben. -
I. Rákóczy György még tiltakozik nemessége ellen, de hiába. - Fia,
sintén Péter, a Kazinczy-család vagyona s tekintélye megalapító-
ja; politikai szerepe a Wesseleny-féle összeesküvésben; elítélté-
se; kálvária útja; és a révén megváltat. - I. Rákóczy Fe-
renc és anyja, Rákóczy Terézia. - Kazinczy Péter a Rákóczyak szol-
gálatában. - Az ország helyzete; a kurucok és labancok az ország
földvidékén. - Kazinczy Andrást viszatérő ösei hitére. - Szerepe a
I. Rákóczi Ferenc szabadságharcában. - Trói hajlama; verzei. -
Kazinczy János és családja; birtokai. - Első fia, József; ennek test-
vérei: András és Péter. Kazinczy József nevelése; olvasmányai;
vallásossága; világfelfogása; tiszta és őszinte szívvel élve a győz-
tői korszak. Összeírásai. - Kazinczy József házassága Rosányi
Teréziával 1758.

II. Kazinczy Ferenc születése. - Szüleinek jellemvonásai a gyermekben. - A
Rosányi-család; - Rosányi Ferenc életrajza; tudománya; politikai
élete, nagy tekintélye. - Az éremlyeni kúra. - A gyermek első benyomata;

-1-

Kazinczy Ferenc életrajza
első kötet

V. Kazinczy a patvarián. Milyen jogi ismeretekkel vált meg a sárospataki főiskolától. Huszti jogi könyve. A Kazinczy-testvérek Eperjesen. Kazinczy magántanulmányai; gyakorolja magát a rajzban. Hivatalos elfoglaltsága. Steinmetz Anna. Hogy ítéli meg később e leány iránti eszményi vonzalmát? – Kassai tartózkodása; közelebbi ismeretsége Baróti Szabó Dáviddal; ennek úttörő munkássága; társai; a klasszikai írók utánzása. Mit köszön Kazinczy ez ismeretségnek? Kazinczy Pesten; látóköre észrevehetőleg bővül. Verses és fordítási kísérleteit folytatja. – Ráday Gedeon egyénisége, régi és újabb költői kísérletei; péceli háza; nagy műveltsége, könyvtára; rokonai, kivált Teleki József, az Ugocsa vármegyei főispán; ennek írói működése. – Az akkori Pest irodalmi élete. – Kazinczy ismeretsége az itteni írókkal és kiadókkal. – Kalmár György, a „pór zarándok”. – Kazinczy tanulmányai a külföldi, különösen a német és francia irodalomban. A régi magyar írókat olvassa. Ráday Gedeon hatása. Miért vonzódik az érzelmes német lírához? Matthiisson hatása nemcsak mint költőre, hanem mint izgatóra is. Rát Mátyás és a Magyar Hírmondó; a vállalat fontossága.

VI. Kazinczy vármegyei szolgálata. – Utazni készül. A Vay-testvérek hatása reá. – Nagybátyja és anyja a vármegyei szolgálatra buzdítják. Hogyan lesz vármegyei tb. aljegyző Zemplénben? Szirmay Antal; cselszövénye Kazinczy ellen. Első csalódása; elfoglalja hivatalát; beszéde. – Zemplénből kivonja magát. – Ismeretsége Orczy Lőrincsel; ennek révén Abaúj vármegye aljegyzője lesz. – Miért vonult Orczy nyugalomba? József császár kormányzati rendszere. – Titkos feladások. – A német nyelv hivatalossá tétele. – Kazinczy nagy tevékenysége; előjáróinak beléje helyezett bizalma. Milyen kilátás nyílik előtte jövőendő pályájára nézve? Vay József alispán. – A vármegyei szolgálat súlya. – A világfi; társadalmi műveltsége; ismeretsége. A Radvánszky család; a két Radvánszky-leány: Teréz és Polyxén. – A Kácsándy család; a két nővér: Teréz és Zsuzsánna. Kazinczy szerelme. – A XVIII. század bölcelete; Voltaire és az enciklopédisták. – A titkos társaságok; a szabadkőművesek. – Gr. Török Lajossal ismeretsége. – A felsővidéki családok összejöveteli. – Kovachich György és a magyarországi német időszakai sajtó. – Kazinczy költői művei. – Gessner idylljei; fordításai; Kazinczy Gessnere. – A bécsi magyar írók és Kazinczy. – Ráday és Kazinczy fordítása; Ráday megjegyzései. Báróczy ítélete. Milyen hatással voltak Ráday megjegyzései és Báróczy bírálata Kazinczyra?

[E fejezet első fele megjelent az Irodalomtörténeti Közlemények 1893. évf. III. köt. 1. füzetében, 1-14. l.]

VII. Kazinczy megválnak a vármegyei szolgálattól. – Ennek okai. – József császár nevelésiügyi politikája. – A felvilágosult abszolutizmus és hatása Magyarországra. – Van Swieten, Pászthory Sándor, gr. Török Lajos. – Hatásuk Kazinczyra. Iskolafelügyelővé nevezetik ki. Bécsi tartózkodása. Milyen céllal kezd hivatalához? Nehéz helyzete. – A császár politikája s a magyar protestánsok felfogása közti különbség. – A vallásfelekezetek elengedése. – Kazinczy törekvései a szabadelvű irány meggyökereztetésére nézve. – Utazásai; ezeknek kettős sikere. – Kazinczy hivatalos működésében összeütközik a katolikusokkal és protestánsokkal egyaránt. – Gr. Esterházy Károly egri püspök. – A miskolci és más ref. egyházak. – Molnár János szepesi kanonok. – Kazinczy és a német nyelv hivatalossá tétele. – Péczeli József és a Mindenest Gyűjtemény. – Kazinczy előmenetele hivata-

lában. – Vizitátorai: Ivánkay Vitéz és mások. Beszéde hozzájuk; ennek méltánylata. – Bejegyzése. – Bécsi élményei; a művészekkel való barátsága.

VIII. Kazinczy tevékenysége az irodalomban. – A tekintély rangjára jut. – Minek köszönheti ezt? – A német irodalom akkori hatása Magyarországon; Kazinczy e hatás alatt. – Báróczy buzdítása reá; Báróczy fordításai és a magyar nyelv fejlődése. – Görög és Kerekes: A Hadi és Más Nevezetes Tudósítások. – Szacs vay Sándor és a Magyar Kurír. – Kazinczy egyéb fordításai: a Siegwart; e fordítás története. – Ányos Pál és a franciások itthon. Miben hajlik Kazinczy hozzájuk? Mit csatol törekvéseikhez? Vívódás önmagával. – A XVIII. század bölcelete és Kazinczy vallási felfogása közti különbség. – Ismeretsége az írókkal; barátsága Horváth Ádámmal, ennek iránya. Kazinczy látogatásai a Dunán túl. – A főrangú családokkal való ismeretsége; a Prónayak, Széchényi Ferenc, a Telekiek. Hogyan ítélik meg ekkor Kazinczyt?

IX. A Magyar Museum. Baróti Szabó D. és Batsányi János; Kazinczy a németországi időszaki sajtó hatása alatt indítványozza az első magyar folyóirat alapítását. A szerkesztőség. Kazinczy és Batsányi összehasonlítása. – A nyelvújítás kezdete; Barczafalvi Szabó D. kísérletei; a Siegwart fordítása. – Gelei József Magyar Robinsona. Kazinczy első kritikai kísérletei. Pillantás a magyar kritikai törekvésekre. Batsányi kritikái. – Földi János és Horváth Ádám levélbeli bírálatai. Kazinczy és Aranka György. Kazinczy a magyar kritika egyik úttörője. – Kiválik a M. Museum szerkesztőségéből. – Az irodalmi nagy izgatató első szereplése. – Megérzi jó előre a magyar közszellem fordulatát. – Berzeviczy Gergely és a közgazdasági eszmék előhaladása Magyarországon. – Kazinczy Orpheusa. Munkatársai. – Miben különbözik a M. Museumtól? A szabadelvű felfogás fejlődése Kazinczyban. Mi a véleménye a nyelvújításra nézve? Ráday Gedeon körvonala a neki az újítás megengedhető határait. A Bács megyei.

[E fejezet eleje a Beöthy-albumból ide van mellékelve.]

X. A nemzeti felbuzdulás. – József császár kormányzati rendszerének bukása. – A magyar nemzet elégedetlensége, izgalma, forrongása. – A francia forradalom kezdete; a kettő közti kapcsolat. – A császár halála. – A szent korona hazahozatala. Kazinczy a nemzeti lélek tüzes ébresztője; a Hadi és Más Nevezetes Tudósításokba írt fontos levele. – Az irodalom és közszellem egymásra hatása. – A magyar közélet gyors átalakulása. – Az önkényuralom romjainak eltakarítása. – A császár rendszerének volt hívei: b. Prónay László, gr. Széchényi, gr. Teleki József. – A magyar nemzeti öntudat. – A hadsereg magyar nyelve; gr. Festetics Gy. és gr. Gvadányi József. – Dugonics András. – Az 1790-91. országgyűlés; a magyar nyelv az országgyűlésen. Törekvések a magyar nyelv hivatalossá tételére nézve. – Gvadányi és Versegthy F., Báróczy és Görög Demeter. – Kazinczy az írókat egyesíti; ropant tevékenysége. – Drámai fordításai; ezek kiadása; ajánló levele Prónayhoz. – Kazinczy Pesten mint banderista. – A magyar színészet kezdete. – A törekvések sikertelensége. – A francia forradalom eszméi hazánkban. – A magyar politikai irodalom általában. Martinovics Ignác és Laczkovics János iratai; ennek Zemlénhez írott levele. – Újabb fordulat a politikai eszmék tekintetében.

XI. Kazinczyt hivatalától fölmentik; ennek okai; hogyan viseli a csapást? Hogyan ítéli meg később a császár rendszerének szolgálatát? Kazinczy az irodalomnak akar élni; emiatti összeütközése családjával. – Az irodalomra tett áldozatai; írók műveinek kiadása. – Helikoni Virágok. – Dayka Gáborral való barátsága. – Csokonai és Kazinczy első érintkezései. – Hajnóczy József szerepe; a vele való barátság végzetes hatása. – Kazinczy és a lelkiismereti szabadság; a cenzúra. – Kazinczy újabb fordításai; Klopstock Messiása; V. Weber regéi; Herder, Lessing és Kotzebue némely művei; Molière vígjátékai. – Kazinczy Pesten; Ferenc király megkoronázása; a szent korona leírása. – Gr. Ráday Pál a magyar játékszín élén. – Kazinczy szerepe e tekintetben. – Visszavonulása. – Földi János ítélete Kazinczy írói és igazgató munkásságáról. – Mi választja el a két férfiút egymástól? A magyar közélet süllyedése; a tornyosuló akadályok; az írók a cenzúra ellen. – Kármán József szerepe Pest irodalmi központtá tételében. – Miért nem sikerült célja? Kazinczy a magánéletben; tervei a jövőre nézve. – Széphalmi építkezése.

XII. A Martinovics-féle mozgalom. – A forradalmi eszmék haladása Európában; a francia konvent célja. – Titkos ügynökök, Martinovics és a titkos társaságok; Gyurkovics tanár tervei; Martinovics és b. Riedl. – Szentmarjay Ferenc. – A forradalmi káté. – Martinovicsot elfogják. – A tragédia főszereplői. – A magyar írók a titkos társaságokban. – Kazinczy és Szentmarjay. – A fölvidéki tagok. – Verseghy, Batsányi, Szentjóni Szabó és Kármán. – Kazinczyt elfogják 1794. dec. 14. – A vallatás. – Német János közbíró; a bírák. – Kazinczy Miklós fogsága. – A kormány a nemzeti közvélemény ellen. – Kazinczy közel van a szabaduláshoz; Szulyovszky Menyhért vallomása; Kazinczy is töredelmes vallomást tesz. – Fej- és jószágvesztésre ítélik. – Martinovics és társai halála. – A Kazinczy család igyekezete Kazinczy kiszabadítása érdekében; Kazinczy András és Kazinczy Dénes a nádornál és a királynál. – Kazinczy kegyelmet nyer. – Budai fogsága. – Írói munkássága. – Rendelkezése vagyonát illetőleg. – Kazinczy és Verseghy. – A foglyokat Budáról elszállítják.

XIII. Kazinczy Brünnben. – A foglyok érintkezése honn maradt családjaikkal. – Kazinczy kemény fogsága; a foglyok egymással való érintkezése. – Kazinczy a német irodalom fejlődésén elmélkedik. – Adelung szerepe a német nyelv fejlesztése történetében. – Kazinczy meggyőződése nyelvünk újjátása lehetőségére és szükségességére nézve. – A közszellem nagy süllyedése. – A francia forradalom elleni első koalíció nagy vereségei. – Kazinczy Kufsteinben. – A foglyokat tovább szállítják. – Kazinczy Pesten; találkozása ismerőseivel, anyjával, rokonaival. – A munkácsi fogság; betegsége.

XIV. A fölvidéki vármegyék törekvései a munkácsi foglyok kiszabadítása érdekében. – Zemplén vármegye és a Kazinczy család. – Bujanovich ügynök szerepe. – Lelketlen zsarolók; a Kazinczy család áldozatai. – Az özvegy Kazinczyné bánata. – Kazinczy László folyamodványa a királyhoz; ennek sikere. – Kazinczy kiszabadul. – A Kazinczy család vagyoni helyzete. – Kazinczy otthon. – A titkos rendőrség szemmel tartja. – Kazinczy József bátyja ellen. – Kazinczy szorult helyzete, bajoskodása a családban. – Szerencsétlen utazása Bécs felé. – Újabb nőismerősei. – Major András özvegye. – Kazinczy házassági tervei. – A Fogságom Naplója.

XV. Kazinczy fölveszi az irodalmi vezér elejtett zászlaját. – Összes fordításait akarja kiadni. – Segélyért fordul Széchényi Ferenc és Festetics György grófokhoz; elutasítják. – Csokonai Kazinczynál; ennek káros következményei a családban. – A Kazinczy család féltelme újabb szerencsétlenségektől. – Ellentét Kazinczy és a magyar írók között. – Kisfaludy Sándor: Kesergő Szerelem. – Berzsenyi és Kis János. – Kazinczy Dayka Gábor műveit akarja kiadni. – Kazinczy és a gr. Török család. – Kazinczy házassága. – B. Wesselényi Miklós és Kazinczynak küldött segélye. – Kazinczy először Zsibón. – Első gyermeke; halála. – Kazinczy vagyoni állapota; újabb összeütközése családjával. – A vármegyénél keres igazságot családjá ellen. – Az özvegy ajánlata. – A családi egyezség. Kazinczy Széphalomra vonul; építkezései. – Új életet kezd. – Széphalom mint családi boldogsága tűzhelye.

[E fejezet második része megjelent a Budapesti Szemle 1907. évf. szept. füzetében.]

Második kötet

I. Kazinczy izgató tevékenysége nagy arányokat ölt. – Maga köré vonja régi barátait, s újakat toboroz. – Révai Miklós és Verseghy F. tollharcai. – Hogyan ítéli meg Kazinczy e vitát? – Virág Benedek. – Csehy József. – Kulcsár István és a Hazai Tudósítások. – Schedius Lajos. – A bécsi Magyar Kurír. – Csokonai halála; Kazinczy nekrológja; emiatti összeütközése a debreceni írókkal. – Szentgyörgyi József, Fazekas Mihály, Kis Imre. – Cserey Farkas ajánlata. – Az árkádiai pör és ennek fontossága. – A bécsi Annalen der Literatur und Kunst című folyóirat; ennek hatása Magyarországon. – Kazinczy barátsága Rumy Károllyal. – Kazinczy kritikát sürget. – Eszméi a haladás iránt. – Kazinczy kritikái Kisfaludy S., Pápay Sámuel, Berzeviczy Gergely stb. műveire. – Szemere Pál és Czinke Ferenc. – Döbrentei Gábor Erdélyben. – A Wesselényi család. – Kazinczy Cserey Farkas útján az erdélyi főurakat áldozókészségre buzdítja. – Hogyan és miért akarja a közéletet dermedtségéből kiemelni?

[E fejezetből „Az árkádiai pör” megjelent az Irodalomtörténeti Közlemények 1896. évf. 129-175. lap.]

II. A magyar művelődés téveteg irányai. – Az 1805-diki országgyűlés szerepe a magyar nyelvre nézve. – Széchényi F. megalapítja a M. N. Múzeumot. – A Georgikon. – Berzeviczy Gergely „De conditione et indole rusticorum” c. műve. – Kazinczy mint a nemesi felfogás védője. – Kulcsár István buzgólkodása. – B. Prónay L. pályadíja; Kis János műve. – Az 1807-diki országgyűlés; felsőbükk Nagy Pál mint Széchényi István előfutárja. – Gr. Teleki László Esdeklése. – Gr. Dessewffy József az országgyűlésen; barátsága Kazinczyval. B. Vay Miklós. – Napóleoni háborúk; az ország romlása. – Kazinczy családi élete; vagyoni helyzete; könyvgyűjteményét eladja Sárospatakra. – Csüggedetlensége; miképp akarja a nemzetet fogékonyságra gerjeszteni? Vida László szerepe a magyar színügy történetében. – Kazinczy a nemzeti öntudatot irányítja. – Reformtörekvései a magyar nyelv és stíl ügyében. Miért ellensége a debreceni Magyar Grammatikának? Miért csatlozik Révaihoz?

III. Marmontel szívképző regéi. – A fordítás története. – A mű fontossága. – Hogyan ítéli meg Kazinczy fordítását íróbarátai: Dessewffy, Kis J., Cserey F. és Cserey Miklós? A magyar műpróza fejlődése Bessenyeitől kezdve 1808-ig. – A nyelvújítás határozottabb

irányba tér. – Kazinczy újabb elvei. – A küzdelem észrevehető hatása a magyar művelődésre nézve. – A pesti triász: Vitkovics M., Szemere Pál és Horvát István. – Kazinczy mint az irodalom vezére; föltétlen tekintélye. Hogyan ítéli meg Berzsenyi és Dessewffy? Ismeretsége Kölcseyvel.

IV. Kazinczy La Rochefoucauld hg. maximáit fordítja. – Mi a célja e mű kiadásával? A Magyar Régiségek és Ritkaságok I. kötete. – Sinay Miklós. – Kazinczy terve a II. kötetre nézve. – A Tövisék és Virágok. – Kazinczy az általános művelődésre kíván hatni; az ízlés romlottsága; az erkölcsi felfogás lazasága. – Mit vár Kazinczy e tekintetben epigrammjaitól? Szacsavay Sándor kritikája. – Rummy K. Gy. kritikája. Dessewffy és mások véleménye. – A tübingai pályadíj története. – Kisfaludy S. ítélete erről. – Kazinczy óvatossága s mégis határozott iránya. – Kazinczy pályaműve; fontossága nyelvi és közműveltségi tekintetben. – Rummy K. Gy. Monumentái; Kazinczy előszava.

V. A nyelvújító harc. – Kazinczy elméleti fejtegetései leveleiben. – A Vitkovics M.-hoz intézett epistola. – Helmezy Mihály ismeretsége Kazinczyval. – Ellenhatás. Hőgyési Hőgyész Máté válasza. – Szemere és Kölcsey az újítás mellett. Kis János véleménye. – Gr. Teleki László mint az orthológusok feje. – Szentgyörgyi József az újítás ellen. – A Mondolat; ennek története. – Hogyan fogja fel Kazinczy? Hogyan fogják fel a Dunán túl? – Kazinczy és Kisfaludy Sándor egymással szemben. – Pápay S.; Ruszek József. – Somogyi Gedeon. – Miért nem felel Kazinczy a Mondolatra? Örül a harc fokozásának. – Először a nyilvánosság előtt a Dayka G. életrajzában fejtegeti a nyelvújításra vonatkozó elveit. – Folytatja a Báróczy S. életrajzában; a nyelv ideálját tűzi ki főcélul. – A nyelv szokás hívei. – Jenisch és Wieland hatása Kazinczyra. – Helmezy M. túlzásai. – Pethe Ferenc, Folnesics Lajos és Vandza Mihály az újítás torzítói. – Kazinczy ellenök. – A Mondolat hatása Sárospatakon s általában a Tiszán túl; Láczai Szabó József gúnyirata Kazinczy ellen. – A Dunám túli írók; Takács József. A nyelvújító harc izgalmai s hatásuk a közéletre.

[E fejezet első része megjelent a Budapesti Szemle 1904. évf. IV. füzeté, 40-69. l.]

VI. Kazinczy gyakorlati példáival kívánja fokozni a küzdelmet; ezért óhajtja most inkább, mint valaha összes fordításait kiadni; régi tervei erre vonatkozólag 1793-1794; hogyan változott e terv 1802., 1805-1808-ig s innen 1813-ig? Vitkovics és Helmezy szerepe Kazinczy műveinek kiadásában. – Általában milyen elv vezérelte akkor a kiadókat? Helmezy önkényességei. – Trattner János Tamás és a magyar nyomdászat akkori állapota. – Trattner és Kazinczy egyezkedései. – Kazinczy az általános műveltség ügyét akarja szolgálni műveinek kiadásával; Trattner sem érzéketlen ez iránt, de üzlete érdekei iránt sem. E miatti villongás a kiadó s író közt. – A kiadás megindul; a terv még ezután is változik. Mit vár Kazinczy e kiadástól? A magyar közönség részvétlensége; Sípos Pál ajánlata. – Az irodalomra tett hatás. – Kazinczy e kiadást csak az első sorozatnak tekinti. – Célja a második sorozat megindítására nézve. – A klasszikus írók műveinek fordítása, s az első sorozatból kimaradt újabb európai írók művei. – Kazinczy Pesten 1815-ben. – Kulcsár és Fejér György. – Kazinczynak a Dunán túl tett látogatásai Takács Józsefnél és Horváth Endrénél. – Kazinczy Bécsben; aggodalma.

VII. Az időszaki sajtóirodalom fejlődése hazánkban. – Kazinczy buzgólkodásai. – Döbrentei Gábor igyekezete 1811-1814-ig, midőn az Erdélyi Museum megindul. – A folyóirat szelleme és fontossága. Mit vár Kazinczy e folyóirattól? Döbrentei köre; Bölöni Farkas Sándor. – Cserey Miklós és Kenderessy Mihály. – A nyelvújítás küzdelmeinek fokozása. – Szemere P. és Kölcsy Felelete a Mondolatra. – Milyen hatással volt az újtásra? Az ellenfél szervezkedik. – Beregszászi Nagy Pál mit nyelvtudós általában; Dissertatio philologicája. – Sipos József Ó és Új Magyarja. – Zsombory József értekezése. – Kazinczy véleménye ezekről. – A nyelvújítás újabb védelmére készül. – A magyar szellemi élet fejlődése az időszaki sajtó által. – Fejér György, Kulcsár István, Jankovich Miklós és Trattner János Tamás szerepe. – A Tudományos Gyűjtemény megindulása. – A folyóirat nem vall határozott irányt a nyelvújítás kérdésében. Kazinczy bírálata Beregszászi Nagy Pál és Sipos József műveire. – Ezeknek válasza. – Gr. Festetics György, Kisfaludy S., Horváth Ádám és Berzsényi D. az újtás ellen. A Keszthelyi Helikon. Mi ennek általános irodalomtörténeti fontossága? – Marczibányi István s a róla nevezett intézet. – Horvát István műve erre vonatkozólag. – A Marczibányi-intézet szervezete; a nádor pártfogása. Kisfaludy Sándor ítélete Kazinczy pályájáról.

[E fejezet egy része, a „Keszthelyi Helikon” megjelent a Budapesti Szemle 1905. évf. 321-353. lap.]

VIII. A nyelvújítás és Horváth Endre. – Miképp ítél Kazinczy Horváth Endre költői műveiről? – A Dunán túli írók köre; Sárközy István. – Horváth Endre bírálata Kazinczy fordításairól. – Kazinczy válasza. – A nyelvszokás fejtegetése. Szentmiklóssy Alajos Kazinczy mellett. – Sipos József hajlik az újtás elveihez. – Kazinczy és a vélemény szabadság. – Kazinczy működésének minden ágában az ellentétek kiegyenlítésére törekszik. – Kölcsy a nyelvújítás túlzásai ellen; hatása Kazinczyra. – Kölcsy kritikái; emiatti elhidegülés Kazinczy és Berzsényi között. – „A recensiókról” szóló cikk támadása. – Kazinczy utolsó tanulmánya: Az Orthologus és Neologus, nálunk és más nemzeteknél. – Miképp ítélnek e dolgozatáról? Tanítványai elhallgatnak. – Horvát István védi mesterét. A pesti írók Kazinczy dolgozatáról. – Dessewffy József véleménye. – Teleki László gr. véleménye a magyar stílusról. – Horváth József Elek támadása Kazinczy ellen. – Kazinczy még egyszer felelni akar; de tervét halasztja. – Beregszászi Nagy Pál újra Kazinczy ellen. – Gr. Teleki József műve az újtás kérdésére nézve. Miben egyezik Kazinczyval. Kazinczy a harcot elméletileg befejezettnek tekinti.

[E fejezet megjelent a Magyar Nyelv 1905. évf. V-VI. és az 1907. évf. I-II. füzetében.]

IX. Kazinczy mint családapa. – Anyja halála 1812. – A testvérek megosztoznak; Kazinczy anyagi helyzete. – Milyen elvek vezetik gyermekei nevelésében? Névelőintézet házában. Költséges életmódja. – A napóleoni háborúk következményei. – A Szent Szövetség s az európai közszellem; ennek hatása hazánkra. – Katona Bánk bánja történelmi háttére s a tízes évek. – Az 1811-12. országgyűlés; Kazinczy neve az országgyűlésen. – Önkényes intézkedések. – A hazafiak reménye. – Az ország anyagi állapota. – Kazinczyt csapások látogatják 1811-től fogva; rokonai nem segítik. – Kazinczy nem csügged. Optimizmusa. – Wesselényi és Pataky Mózes látogatása. – A Gyulay család iránti szeretete. – Kazinczy mint a sátoraljaúj helyi egyház felügyelője. – Mi célja e tekintetben? – Hivataláról lemond.

– Erdélybe készül. 1816-diki erélyi útja; ennek rövid története. Mi volt célja ez utazással? Az Erdélyi Leveleket írni kezdi. – Kazinczy vallásos felfogása. A Bibliai Történetek átdolgozása. – A vallási unió eszméje és Guzmics Izidor. – Kazinczy ez eszme ellen. – Márton István és Kant művei. A Tudományos Gyűjtemény támadása Márton István ellen. – Kazinczy védelmébe veszi Márton Istvánt. – Kazinczy mint a gondolatszabadság apostola. – Pillantás a képzőművészetek állapotára hazánkban. – Az arcképfestés és Kazinczy; az írók arcképei. – Donát János. – Kazinczy arcképei. – Ferenczy István és Kazinczy.

[E fejezet egy része „Kazinczy erdélyi utazása” megjelent az Irodalomtörténeti Közlemények 1905. I. f.]

X. Fordulat nemzeti életünk történetében. – A magyar szellem bontogatja szárnyait a költészetben. – Berzsenyi és Ungvárnémeti Tóth művei; Berzsenyi áthajlik a nyugat-európai irány felé. – Vitkovics Mihály meséi, dalai. – Horváth Ádám és Csokonai költői szelleme. – Kisfaludy Sándor regéi. – Fáy András Különös Testamentoma; meséi. – Kisfaludy Károly pályája. – A romanticizmus átültetése. – Igaz Sámuel és a bécsi magyar írók. – Márton József. – A Hebe keletkezése. – Kazinczy és a Hebe. – Az Auróra megindulása. – A két folyóirat a régi és új szellem képviselője. – Hogyan ítélik meg a pesti írók Kazinczy támogatását a Hebe iránt? Felekezeti szűk felfogás. – E zsebkönyvek hatása a nyelvújításra. – Batsányi támadása Kazinczy ellen. – Toldy Ferenc és Czinke F.; Toldy F. Isokrates-fordítása; támadás ellene. – Kazinczy nem felel Batsányinak. – Az ország politikai állapota. Metternich törvénytelen rendeletei; ezeknek hatása a vármegyékre, különösen Zemplén vármegyére. – A politikai elégedetlenség hatása a magyar költészetre; Vörösmarty Zalán futása. – Kazinczy mint Kossuth Lajos Országgyűlési Tudósításainak előfutárja ez években. – Az Akadémia eszméje Erdélyben. – Döbrentei és az Erdélyi Tudós Társaság. – Gr. Széchenyi István és b. Wesselényi Miklós. – Széchenyi megalapítja az Akadémiát. – Miért nem pártolta Kazinczy régebben az Akadémia eszméjét? – Kazinczy újabb fordításai; terve a kiadásra. – Történelmi dolgozatai. – Vályi Nagy Ferenc Iliásza. – Kazinczy és Kölcsey közt emiatt polémia; Szemere Pál szerepe. – Ellentét Kazinczy és az újabb írók közt. – Döbrentei és Dessewffy. Bajza támadása.

XI. Kazinczy mint költő. – Tehetsége nincs arányban becsvágyával. – Hogyan fogja fel a költő hivatását. – Folytonos javítgatása verseinek. – A német anakreontikusok hatása reá, pályája elején. – Szerelmi és bordalai. – Ódái. – A klasszikusok, különösen Horatius hatása. – A görög irodalmat a német írók által tanulmányozza. A német klasszicizmus virágzása és Goethe, Schiller. – Hogyan fejezték ki a klasszikus szellemet? Mit tanult Kazinczy tőlük eszmékben s költői alkotásban? – A Poétai Berek. – Az epigrammok. A görög anthologia és Kazinczy epigrammjai; legnagyobb a római ízlésű epigrammban. Bajza ítélete. – Kazinczy epistolái. E műfaj a költészetben. – Az epistolák Kazinczy izgató tevékenységének fontos eszközei. – Kazinczy és Horatius. Beöthy Zsolt téves felfogása a két költő összehasonlításában. – Kazinczy verses műveinek irodalomtörténeti fontossága. Ő is, mint Berzsenyi, áthajlik a régi magyar költői irány felé. Mi a különbség Kazinczy és Berzsenyi közt e tekintetben?

XII. 1. Kazinczy eredeti prózai munkái. – Az Erdélyi Levelek; a kiadás terve; folytonos igazítások. – Döbrentei, Dessewffy, Teleki László és Teleki József véleménye. – Szemere P. és Kölcsey e műről mit ítélnék? Matthiesson és Sterne L. hatása Kazinczyra e tekintetben. – Dessewffy: Bártfai Levelek. Kazinczy ítélete e műről. – Az Erdélyi Levelek átdolgozásai. – A sárospataki cenzúra engedélye. – A szászok támadása; Döbrentei védi mesterét. – A szászok bírálatának kritikája. – Kazinczy itt is a gondolatszabadság előharcosa. – A bécsi cenzúra. – Vitkovics gyűjtése az Erdélyi Levelek kiadására. – Kazinczy és Werfer Károly közti egyezség. – Dessewffy, Guzmics és Kis János sürgetései a mű kiadására. – Az Auróra-kör, Zádor és Toldy F. törekvései e tekintetben. Milyen célokat szolgál Kazinczy e művével? – Az általános erkölcsi felfogás. – A mű irodalomtörténeti fontossága.

[E fejezet megjelent a Budapesti Szemle 1906. évf. 33-62. lap.]

2. A Pályám Emlékezete. – A mű írásának története 1813-tól fogva 1828-ig. – A mű tervének módosulása. – Többféle átdolgozás. – Az eddigi kiadások. – A mű irodalomtörténeti értéke. – Kazinczy mint történetíró. – Írók és államférfiak életrajzai. – Hírlapi cikkek.

XIII. Kazinczy mint műfordító. – Elvei a korral együtt változnak. – A német és francia írók műveinek fordítása. – Gessner, Lessing, Herder, Goethe, Wieland és Klopstock művei Kazinczy fordításában. – Sterne L.: Yorick. – Ossian énekei. – Marmontel és Molière költői műveinek és Boufflers leveleinek fordítása. – Egyéb kísérletei: Metastasio, Tasso. – Helmecky: Tasso-fordítása. – Kazinczy klasszikus fordításai. – Sallustius és Cicero; Tacitus. – A magyar műfordítás története Kazinczyig. – Kazinczy és Kölcsey; Szemere Pál. – Kazinczy fordításainak nyelvi és stílbeli értéke a magyar műpróza s a magyar nyelv fejlődése tekintetében. – Kazinczy mint író általában.

XIV. Kazinczy levelei. – Kazinczy mint levélíró fogsága előtt és után. – Leveleinek kiadására sarkallják Kis J., Helmecky és Döbrentei. – Leveleinek átdolgozását megkezdi, de abbahagyja. – A Toldy- és Kazinczy Gábor-féle kiadások. – Az Akadémia újra megindítja Kazinczy F. Levelezése kiadását. – Kazinczy Levelezése irodalomtörténeti tekintetben. – A levelek stílje; Kazinczy összehasonlítása a világirodalom legnagyobb levélíróival. – Mit tanult a klasszikusoktól és az új európai levélíróktól? – A levelek mint az ő izgató munkásságának legfőbb eszközei. – Behálózza az egész országot. s pótolja némileg az időszaki sajtót. Mit tanult tőle Kossuth? – Költői és reformátori elveit e levelekben fejtegeti Kazinczy leghatásosabban. – De ami legfőbb, hogy általában e működésével ragadja ki a nemzeti közszellemet süllyedtségéből. – Nyomán a nemzet közvéleménye kialakul az irodalomban. – Innen a társadalmi és politikai életbe csap át. – Kazinczy mint Széchenyi pályájának előkészítője. – Összehasonlítása a világirodalom legnagyobb izgatóival. – Örök érdeme.

XV. Kazinczy a magánéletben pályája vége felé. – Szorult anyagi helyzete. – A Zemplén vármegyei levéltár rendezése. – Dénes öccse halála. – Kazinczyné mint családanya. – A gr. Török család vagyoni helyzete a családfő halála után. – Gr. Török József, Kazinczyné bátyja. – Kazinczy pert indít sógora ellen. – A per hosszú folyama. – Kazinczy adóságai. – Dessewffy segítése. – Kazinczy gyermekei. – Az apa gondoskodása gyermekeiről. – Csalódások. – A per Eperjesen és Pesten. – Kazinczynak e miatt aggódásai, utazásai, költsége. – Pertét megnyeri, de sógorának ügyvéde, Kossuth László kijátssza. – Kazinczyt

minden vagyonából kiforgatják; betegsége; neje betegsége. – Kazinczy edzettsége. – Pesti útjai. – Az új írók és Kazinczy. – Pyrker L. A Szent Hajdan Gyöngyei, ennek fordítása. – Toldy támadása. – Kazinczy mint az Akadémia tagja. – Pannonhalmi útja. – Az 1831-diki kolera. Kazinczy hazaérkezik. Utolsó tudósításai. – Kézy Mózes halála. – Kazinczy halála. – Özvegye és gyermekei nagy szorultságban. – Az Akadémia Dessewffy József indítványára elhatározza Kazinczy műveinek kiadását; a kiadás félbe marad. – Kazinczy születésének századik évfordulója; az Akadémia ünnepélye; Tompa ódája; a vidéki ünnepélyek. – Dessewffy Emil indítványa és a Kazinczy-alap. – Befejezés.

[E tervvázlatban megjelölt fejezeteken kívül I. a Kazinczy Ferenc Levelezése II-XVIII. kötete Bevezetéseit és a Kisfaludy Társaság kiadásában sajtó alatt levő munkát, amelynek címe: Kazinczy Ferenc Életrajza, írta Váczy János.]

Váczy János (1859–1918)

DEBRECZENI ATTILA

Kazinczy, a dokumentátor

Egyik utóbbi cikkemben¹ Kazinczy Pázmány Péterről készített feljegyzéseit próbáltam értelmezni. Ott a választott célnak megfelelően elsősorban Pázmány szemszögéből tettem ezt, így nem volt lehetőség a feljegyzések Kazinczy szempontjából releváns vonásaira érdemben kitérni. Ezúttal éppen erre tennék kísérletet, mert több izgalmasnak látszó kérdés is felvetődik ennek kapcsán. Az akadémiai kéziratanyagunkban² a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárról szóló feljegyzések között olvashatóak azok a Pázmányra vonatkozó sorok, amelyekben Kazinczy leírja, hogy ottani látogatása során kézbe vehette Pázmány eredeti leveleit I. Rákóczi Györgyhez, s ezek egyikéről lemásolta a kardinális aláírását, amit a lapra ragasztva meg is találunk. A szóban forgó jegyzet tisztázta, s korábban a vegyes feljegyzéseket tartalmazó *Pandekták* egyik kötetének a része volt, amint azt az eredeti oldalszámozás és az írásmód bizonyítja a *Pandekták* ismert részeivel való összevetés során. E jegyzet, pontosabban ennek többszöri átdolgozásai beépültek az *Erdélyi levelek* különböző változataiba. A Pázmányt illető vonatkozásokon túl mármost tanulságos lehet rákérdezni arra mindennek kapcsán, hogy vajon *mi volt az oka*, hogy Kazinczy másnap visszament a könyvtárba, mégpedig kimondottan azzal a céllal, hogy lemásolja Pázmány aláírását, valamint hogy hogyan kerül az erről szóló *feljegyzés letisztázott példányban*, az aláírás másolatát tartalmazó papírlappal együtt a *Pandekták* nevű jegyzőfüzetbe,³ amely többnyire különféle könyvkijegyzéseket, újságkivágatokat és egyéb műhelyforgácsokat tartalmaz, milyen munkamódszerre vall mindez.

Először talán kezdjük ez utóbbi kérdés megvizsgálásával.

1. *Pandekták*

Kazinczy hagyatékának rendezője, Jakab Elek a következő sorokat írta a *Pandekták* VI. kötetének autográf borítójára: „Ez egy teljesen összezavart gyűjtemény, megpróbáltam rendezni, napokig fáradtam vele, a fő szédülésig, sehogy sem tudtam végre hajtani. Ugy látszik, lelkiismeretlenség mive; elvittek belőle, össze hányták, megcsonkították, van emlékezet XI–XII–XIII. számú Pandectáról is, a minek semmi nyoma nincs már ma. Aki egybe tudja állítani, szerencsésnek mondom. Én teljesen bele romlottam, azért egy folyó számot keresztül vittem rajta, hogy legalább ezen túl ne csonkíttassék tovább. Buda-Pest,

¹ Egy adalék Pázmányhoz és Kazinczyhoz, in *Eruditio, virtus et constantia* (Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére). Szerk. Imre Mihály, Oláh Szabolcs, Fazakas Gergely Tamás, Száraz Orsolya. Debrecen, 2011. 160–164.

² MTAK. K 638/L., 85b–86b.

³ A *Pandekták* szót Kazinczy a 'mindent magába foglaló jegyzetek' jelentésben használja, a jogtörténetben ismeretes jelentésre nem történik utalás nála.

dec. 3. 1880. Jakab Elek.”⁴ Nyilvánvalóan nincsen mód a jelen keretek között a *Pandekták* filológiai kérdéseinek még csak futólagos tárgyalására sem, pusztán annyit szeretünk volna jelezni Jakab Elek panaszainak megidézésével, hogy a *Pandekták* anyaga igen jelentős méretű és jelentékeny, de feldolgozhatóságát tekintve nehezen kezelhető hagyatékrész képvisel. Ennek tudatában (és mindezek ellenére) figyelmünket fordítsuk inkább a *Pandekták* funkciójának értelmezése felé, pontosabban arra, hogy maga Kazinczy hogyan látta ezt.

Az általa összeállított kéziratos Pandekta-kötetek közül a harmadik elé Kazinczy 1810. január 6-i dátummal egy másfél oldalas előszót írt. Ennek első harmadában az ilyen jegyzőkönyvek közvetlen hasznáról a következőket fogalmazza meg: „Jegyző-könyv nélkül nem lehet-e a’ ki tanul, leginkább nem pedig a’ ki dolgozik; mert az emlékezet még azt sem mindenkor kész megszugni a’ mit tud, ’s a’ mit megszug is, nem ritkán hibásan sugdossa.”⁵ Majd ezt követően saját jegyzőkönyvírási szokásait tekinti át, a kezdetektől az aktuális időkig: „Én abban vétettem, hogy eleintén öszve nem varrható papirosokra tettem jegyzéseimet; ’s ez okozta hogy ez a’ régibb gyűjteményem fogságom’ ideje alatt elveszett. Azután hogy 1801ben haza szabadultam, in 8° kezdettem az effélét írogatni, hogy, útban is, velem jöhessen a’ kisformájú kötet. A’ mostani formában csak azután kezdém tenni a’ gyűjtést, minekutána Júniusban (12d.) 1806. Széphalmon állandó lakást ada a’ Gondviselés és a’ szerentsétlenségeimmel megelégedni látszó Áte. Negyedfél esztendő alatt ugyanennyi kötetre gyarapodott a’ munka. De egyyüvé lévén benne írva minden, most (1810. Januar.) a’ mennyire lehetett külön tárgyakra szaggattam az íveket, hogy így a’ keresgélés megkönnyítségék.”⁶

Három szakaszt különít el tehát, szigorúan a használhatóság szempontjait figyelembe vevő formátumváltások szerint. Az elsőben különálló papírlapokra jegyzetelt, de ez nem bizonyult célravezetőnek, mert azok könnyen elkallódhattak; mint ahogy azt az ittenivel egybehangzóan a *Pályám emlékezetében* is megemlíti, „melly megsírathatlan vétkem hogy mind azt a’ mi figyelmemet megragadá bekötött ’s egyenesen illyeknek szánt könyvbe nem írtam be, hanem csak reppenő papiros-szeletekre, mellyek így, kivált 1794–1801 közt, elvesztek.”⁷ A második szakaszban, 1801 és 1806 nyara között aztán már egybeírja jegyzéseit, kisméretű papírcsomókba, ilyenekből több fenn is maradt (például a Ráday Gyűjteményben), aztán 1806-ban áttér a nyolcadrét formáról a negyedréti formára, s e harmadik szakasznak tekinthető három és fél évben több kötetnyit el is készít. A szöveg írásának időpontjában, 1810 beköszöntekor egy újabb szakasz veszi kezdetét, az eddigi kötetek íveit tartalmi szempontok szerint újrarendezzi, hogy az egyre növekvő anyagban minél könnyebben eligazodhasson. Maga a jelen szöveg az eme új beosztású *Pandekták* előszavának látszik.⁸

⁴ MTAK K 633/VI. 1a.

⁵ MTAK K 633/III. 2ab. E szövegre a *Pandekták* at a kritikai kiadás számára feldolgozó Granasztói Olga hívta fel figyelmemet, amit ezúton is köszönök. A feldolgozás első eredménye egy adatbázis, amely a következő címen található: <http://deba.unideb.hu/deba/pandektak/>

⁶ Uo.

⁷ Kazinczy Ferenc: *Pályám emlékezete*. Kiad. Orbán László. Debrecen, 2009. 587.

⁸ Az persze más kérdés, hogy ez a Kazinczy általi átrendezés volt az első lépése az anyag Jakab Elek által is észlelt össze-zavarodásának.

A Pázmányról szóló jegyzet 1816-ban, Kazinczy erdélyi utazása során készült, s nyilvánvalóan nem az utazással egyidejű, hanem az utazás közben készített napi jegyzések utólagos letisztázása. Az azonban, hogy mit és mennyit formált már ekkor az alapanyagul szolgáló jegyzéseken, nem dönthető el, hiszen a napi jegyzések nem maradtak fenn ezúttal sem, Kazinczynak szokása volt azokat megsemmisíteni a letisztázást követően. E letisztázás a *Pandekták*ba került, mindenféle egyéb jegyzet közé, de egy nagyobb jegyzetegység részeként, ami már ekkor a továbbdolgozás szándékára utal. Az idézett 1810-es *Pandekta*-előszó maga is megemlíti e funkciót a memória segítségének praktikus célzata mellett: „holmi azért ment a’ jegyzések közzé, mert *el* akartam *dolgozni*, ’s bajos volt volna akkor keresgetnem mikor dologban voltam volna”.⁹ Az ekkori tartalmi átrendezés, mint mondja, a könnyebb használhatóság végett történt, s más helyeken is egyértelmű utalások vannak arra, hogy egy olyan gyűjtemény épült Kazinczy írói műhelyében, amely folyamatosan kéznél és használatban volt. Ebben a különféle információk, fel- és kijegyzések, vázlatok és első kidolgozások együtt voltak jelen egy (ma már nemigen rekonstruálható) rendszerben, amely az összeállítói szándék szerint a folytonos munka hatékony támogatására szolgált eme rendezettségben hozzáférhető tett információival.

A döntően információátrolási és -hasznosítási szempontot érvényesítő *Pandekta*-előszóban azonban egyszercsak, teljesen váratlanul a következő mondatkezdés bukkan elő: „Annak, a’ ki halálom után holmin benne felakad”.¹⁰ Igaz, hogy ezt követően, mintegy mentegetőzve, arról ír, hogy rossz és pontatlan emlékezőtehetsége miatt van nagy szüksége akár közismert dolgoknak is a jegyzőkönyvben való rögzítésére, de az a tény, hogy mindez elég egyértelműen a jegyzőkönyvek kései olvasóinak szól, azt mutatja, hogy korántsem csak az információ saját célú hasznosításának segédeszközként tekintett a *Pandekták*ra. Az utolsó két mondat éppen ezt fogalmazza meg: „Bár azok, a’ kik látják gyűjteményemet, követnék a’ példát, és így magoknak is ’s másnak is használni akarnának. Engedjék magokat általam leginkább arra intetni, hogy azt jegyezzék fel a’ miket *látnak* ’s *hallanak*; mert a’ mi könyvben van, azt ha mi nem tudjuk is, nyomába vezetethetünk mások által.”¹¹ Egyrészt tehát másokat is példája követésére buzdít, ezáltal mintegy kiterjesztve a hasznossági szempontot, de ki nem lépve annak köréből, másrészt viszont rejtetten megpendít egy teljesen új célt is („jegyezzék fel a’ miket *látnak* ’s *hallanak*”). Itt már a dokumentátor szólal meg.

A *Pandekták* ugyanis dokumentálja egy kor és egy egyén műveltségét, annak változásait, valamint egy írói életműnek az alakulását. Ez utóbbi vonatkozása pedig egyáltalán nem véletlenszerű, egyre inkább Kazinczy lényegi céljává válik. Jó példa erre ifjúkori verseinek esete, amelyeknek létezik egy *Régi Stúdiumaim* című kései, kommentált egybetisztázása, de az egykori fogalmazványokat több esetben már korábban is letisztázta, pontosan rögzítve azok minden javítását, gyakran megmagyarázva ezeket, s a *Pandekták* kötetébe iktatta e kommentált, tisztázott fogalmazványokat. Első két szonettjének keletkezését például így igen pontosan végigkövethetjük,¹² de ugyanezt hasonló részletességgel megtet-

⁹ MTAK K 633/III. 2ab.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.

¹² Ld. erről Gergey László: Múzsák és Gráciák között. Bp., 1997. 96–104.

te *Az áldozóval* is,¹³ kevésbé részletesen pedig sok versével. Aztán későbbi költeményeinél ugyancsak elkezdte alkalmazni a dokumentálás ezen módszerét, az 1811-es *Az ő képe* esetében például a következő kommentárt találjuk a *Pandekta*-bejegyzésnél: „Én az illy dolgozatások’ fenn tartását nem tartom haszontalankodásnak. Ugyan azért írom által minden változtatás nélkül a’ hol az eredeti papirost Pandectámba béragasztani nem lehet. Mit adnék értte, ha Kisnek, Berzsenyinek, Virágnak dolgozásaikat úgy bírhatnám, mint a’ Daykáéit bírom, és Szabó Dávidnak egy darabját! Eggykor az öreg Rádaynál nézegettem így Raphaelnek egy skizzét rézbe-metszve. [...] kértem az Öreget, engedné-meg hogy látása körül mulathassak ’s nézellihssem. Ott kerestem okait, miért igazított holmit Raphael az első rajzon.”¹⁴

Kazinczy számára az *alkotás folyamata*, úgy látszik, az *alkotáshoz magához* mérhető jelentőséggel kezd bírni. Állandó korrekciós gyakorlata, amely önéletírásainál ugyanúgy dominál, mint verseinél, drámáinál, prózájánál, mintegy szétírja az életművet, mert a tökéletességre való törekvés egyre újabb és újabb átdolgozásokban jelentkezik. Ez pedig paradox módon azt eredményezi, hogy a tökéletesség mint telosz vezérelte alkotásmód előtérbe állítja a tökéletlent magát: az utat, amelynek a tökéletességhez kellene vezetnie. A *Pandekták*ba beiktatott vázlatok ezt az utat hivatottak dokumentálni, a késő utódok számára. Fontos pillanata e dokumentátori szemléletmód formálódásának az 1810-es év, éppen az az időszak tehát, amikor a *Pandekták* átrendezése megtörtént és megszületett idézett előszavuk.

Mint ifjúkori verseinek tisztázatához hozzáfűzi a *Pandekták* egy helyén: „1809 kilobanván a’ Francziák ellen kezdett szerencsétlen háború, ’s már seregeink kegyetlenül vettetvén, félni lehetett, hogy az idők’ viszontagsága engem is eltemettet. Mi lesz úgy, mondtam, ha valami hívatlan Kiadó töredékeimet, el nem készült darabjaimat öszveszedi ’s kibocsátja. Elrettenvén, kaptam papirosaimat, ’s elégettem. – 1811nek elején vagy 10nek végén egy olly csomóban, hol nem hittem hogy valami efféle légyen, ismét feltalálám egy részét eggykori dolgozatásaimnak. Most sajnálom akkori sietésemet, ’s hogy el ne vesszenek (mert az effélét sok okra nézve kár tűzzel megemésztetni), ide rakom-le. De kérem azokat, a’ kik ezt halálom után fogják látni, hogy kedvezzenek becsülemnek, ’s ne tegyenek nevetségessé.”¹⁵ A készületlenség, töredékesség napvilágra kerülése miatti félelem tehát előbb még a kéziratok elégetéséhez vezet, amit aztán hirtelen az elégetettek rekonstrukciójának vágya követ (mint például *Az áldozó* esetében), illetve a megmaradtak archiválása („mert az effélét sok okra nézve kár tűzzel megemésztetni”). A készületlenség már nem szégyen, hanem tanulság, emiatt nem kell elégetni a kéziratot, elegendő az utókor jóindulatú megértésére apellálni. A tökéletességre törekvő alkotó mellé odalép a tökéletességre törekvő folyamatát ugyancsak az utókor számára megörökíteni szándékozó dokumentátor. És ettől egyáltalán nem áll távol az aláírásokat másoló, majd azokat gyűjteménnyé szervező és kiállító Kazinczy sem.

¹³ Ld. erről Gergye László i. m. 14–42., valamint tanulmányunkat: Kérdések Kazinczy ifjúkori ars poeticája, *Az áldozó körül*, in *Studia Litteraria*, 2010. 88–95.

¹⁴ MTAK K 633/VI. 148ab.

¹⁵ MTAK K 633/VI. 170b. az itt megszakadó szöveg folytatása: M. Nyelvtud. 4r. 41/I. 227a.

2. Autographumok

A *Pandekták*ba iktatott, Pázmányról szóló jegyzetek tehát az eredeti napi jegyzésektől az *Erdélyi levelek* tizennégy változatáig vezető út egyik dokumentumát reprezentálják, s e dokumentumnak része a Pázmány lemásolt aláírását tartalmazó, beragasztott papírselet is, aminek jelentősége aztán majd a mű formálódása során háttérbe szorul, s végül említése is elmarad. Az egyik változatban azonban még magára a másolás technikájára is történik utalás: „Cardinális Pázmánynak kezét itt láttam először, ’s Bibliothecárius Úr megengedte, hogy holnap, velint és olmot hozván, lemásoljam.”¹⁶ Nem egyedi és nem kizárólag Pázmánynak szóló fellángolásról van szó ebben az esetben, ezt a módszert (az átúto papírt) még nagyon sokszor alkalmazta Kazinczy, de emellett eredetiben is gyűjtött. Ma öt olyan kéziratos kötetet ismerünk, amelyek csak aláírásokat tartalmaznak, s még ugyanennyit, amelyekben aláírások mellett más dokumentumok is vannak, a dokumentum- és levélgűjtemények száma pedig még nagyobb. Külön figyelmet érdemel ezek sorában a Sátoraljaújhelyen található *Autographiai Gyűjtemény* két kötete, amelyhez önálló előszót (ahogy nevezi: Előintést) írt Kazinczy, jó szokása szerint több változatban.

Az első 1829. augusztus 31-én, az utolsó másfél évvel később, 1831. január 16-án, ezek bővítve és egyre emelkedettebb dikcióval foglalják össze lényegében ugyanazt. „A’ jól vagy rosszul nevezetes emberek’ Kéziratai a’ szerint érdemlik figyelmünket mint az ő arcképeik; magunk sem értjük mint esik, de érezzük hogy hozzájuk, a’ nem ismertekhez, közelebb tétetünk, midőn képeiket látjuk, midőn illehetjük a’ papirost, mellyen kezek nyűgödött. [...] Ezek voltak az okok, mellyek által arra indítattam, hogy az efféléket kiszedjem a’ magok helyeikből, ’s egyyüvé köttessem itt, hogy midőn Levéltárunk olly Vendégeket látand belépni küszöbén, kik itt múlathatnak, gyönyörrel és haszonnal forgathassák végig a’ minden becses felülhaladó Gyűjteményt. Kérkedés nélkül szabad említenem, hogy a’ képek, és a’ lemásolt és sok eredeti Kézírások az én ajándékaim; általhozam azokat Autographiai Gyűjteményemből, mellyet a’ Külföld is ismer. Bár a’ mit itten kezdek, tovább is folytattassék. A’ maradék érdemli gondjainkat.”¹⁷

A kéziratok és a hozzájuk tartozó személyek arcképei sajátos funkcióváltozáson mentek keresztül a gyűjteménybe való rendezés során. Kazinczy megemlíti, hogy a kéziratokat kivette eredeti levéltári helyükről, s valóban, sokukon megtalálható az utólag általa odajegyzett jelzet, hogy visszakereshető legyen az a bizonyos hely, ahová eredetileg tartoztak. De ez nem változtat a tényen, hogy a kéziratok elvesztették eredeti kontextusukat, és kiállítási tárggyakká lettek, amelyeket egyfajta kultusz kell övezzen, s amelyeknek imígyen való létét is a megteremtteni kívánt kultusz igazolja. Nincs ez másként az arcképmetszetekkel sem, hiszen azok ugyancsak nem eredendő karakterükben válnak a gyűjtemény részévé, hanem a kultusz tárgyaihoz, az adott kéziratokhoz tartozó személy képi megjelenítéseként. Kazinczy mint muzeológus jár el, még ha nincs is körülötte a mai értelemben vett múzeum, legfeljebb csak egy igen kezdetleges kiállítási tér, ahol a kiállított tárgy magában van és még kézbe is vehető. Ami azonban döntően megváltozott: a kulturális tárgyhoz való viszony.

¹⁶ MTAK. Földrajz 4r. 3. 107a.

¹⁷ Sátoraljaújhelyi Levéltár, XV–5., az 1831-es változatot közölte: *Högye István*: Kazinczy Ferenc és családjára vonatkozó iratok, dokumentumok Zemplén Vármegye levéltárában. Sátoraljaújhely, 1990. 63–64.

Előintés.

A jól vagy rosszul nevezetes emberek Kéziratai a szerint érdemlők figyelemünket mint az ő arczleírásait; magunk sem csügynék mint esik, de érezzük hogy hozzájárul, a nem ismeretlenség, közelebb kétféleképpen, midőn képeiket látjuk, midőn illetkezzük a papirost, mely ilyen képet nyújtott. A katas nagyobb ha együtt látjuk az elhivatást, bár a jókat a rosszalal összehasonlítva. De az sem rossz; kíváncsi még jobboldal kiemeléssel vonatkozik a jók felé, midőn a gonoszoktól elborzad.

Ez volt az ok, melyet által arra indítottam, hogy az offelétet kiadjam a magyar helyeiből, és egyúttal közzéve itt, hogy midőn levélkezelték oly leveleket látni belépni külföldön, kik itt működhetnek, gyönyörrel és haraggal forgathatják végig a miniszter bevet felülhaladás gyűjteményét. Később nem ént szabad emlékezem, hogy a képet, és a leírásokat és az eredeti Kéziratot az en ajándéktam; általhozam azokat Autographiai Gyűjteményemből, melyet a külföld is ismer. Bár a mit itten kezd, tovább is folytathatnék. A maradék érdemi gondjaimat. —
Ujhely 1831. Január. 10d.

Kazinczy, Péter

Radnóti Sándor írja Winckelmann-könyvében, hogy a „múzeum kulturális központtá válásához a kulturális tér radikális átrendeződésére van szükség”, majd Wolfgang Ernst szavait idézi: „A *museum* hosszú ideig valójában nem hely volt, hanem szöveg, amely a diszkurzív mezőn valahol a *bibliotheca*, a *thesaurus*, a *studio*, a *galleria* és a *theatrum* között helyezkedett el. A muzeológia gyakorlata a kognitív kontemplációba, a filológiai összehasonlításba és a konkrét tárgyra orientált gyűjtőtevékenységbe volt horgonyozva. Ebben az értelemben a muzeológia sokkal inkább vonatkozik a tárgyak diszpozíciójára, az elhelyezésüket meghatározó strukturális viszonyokra, mint a pozitív értelemben vett gyűjteményre magára.”¹⁸ A kulturális tárgyakhoz való ezen viszony teszi, hogy a múzeum mint hely megképződése előtt is beszélhetünk muzeológiáról, s ebben az összefüggésben állítható, hogy a múzeum valójában mint látásmód létezett.

Ilyen értelemben talán az autographumokat gyűjtő Kazinczyról is elmondható, hogy muzeológus volt, aki az adott kulturális tárgyakat, esetünkben a kéziratokat és az arcképmetszeteket kiemelte eredendő kontextusukból, s egy új gyűjteménnyé rendezte össze azokat. Pázmány Péter aláírásának lemásolása 1816-ban már ezen indítatással magyarázható, még ha formát csak később öltött is a gyűjtemény: a látásmód meglelte már kétségtelenül érzékelhető. S úgy véljük, e muzeológusi látásmód nemcsak az aláírásokat és kéziratokat másoló, arcképmetszeteket gyűjtő és kiállító Kazinczyt jellemzi, de ez nyilvánul meg dokumentátori énjében is, az időben előrehaladva egyre erőteljesebben és tudatosabban. Az a tény, hogy töredékei, műkezdeményei, vázlatai, fogalmazványai saját célra szóló, a kortárs és késői nyilvánosság előtt titkolni és így alkalomadtán megsemmisíteni való műhelyforgácsokból a tökéletességhez vezető út dokumentumaivá váltak szemében, lényegi átalakulásról, szemléletváltásról tanúskodik.

Saját kéziratái is kiemelkedtek így eredeti kontextusukból, a műhely-létből, ahol praktikusán egy későbbi ki- vagy továbbdolgozás alapanyagát jelentették, s olyan múzeumi tárgyakká váltak, amelyeken ez az alakulási folyamat tanulmányozható, elsősorban a késő utókor számára. A *Pandekták* kötetei így ezen kéziratok múzeumaként is megjelennek az írói műhely praktikus és hasznos, elsősorban információ-forgalmazási funkcióinak ellátása mellett. S nem látszik idegennek ez a látásmód az önéletírások állandóan újraíródó szövegtengerétől sem, ahol is a kiállítási tárgy az önmagáról a késő koroknak közvetíteni kívánt kép. Mindezek alapján talán megkockáztathatjuk a kijelentést: az eredendően dokumentátor hajlamú Kazinczy egyre inkább önmagának és életművének muzeológusává vált.

¹⁸ Radnóti Sándor: Jöjj és láss! A modern művészetfogalom keletkezése. Winckelmann és a következmények, Bp. 2010. 209.

FINTA ÉVA

Két vers

Váltás

Őszi avarban a tegnapi pára virága
gyöngye piroslik a fényben, akár a rubintkő
szétszaladoznak a lengve levélke-sirályok
úsznak a légben s a forgószelek közepében
úsznak és szállnak enyészetük forgatagában.

Süsse napocska kertem folyondár zöldjét
smaragdba bújva a vadszőlő s a borostyán
még él a nyár melegét és a fény ragyogását
még fogja a szár a levél zizegő remegését
szorítja, ahogy kezemet szorítod szeretettel.

Ó ragyogás, tüneményeim őszi virága
tűntetek rozsdás, féltékeny feledés csak
égi ajándék széjjelszórt hahotája
múlándó múlás, újjászületésem
megannyi egyszerű volt, sohasem lesz.

És mégis, a fény feledős suhanásait látva
újulva éled az eltűnő csodavárás
csillagos égbe zuhant kutak éjbeli mélye
benne keringenek végtelenség-panorámák
s benne kering örömöm felkeresése.

Játszani járnak a kertembe a madárcsók
éjbeli küldöttek látogatása a röptük
itt szél szelidíti a nap melegét, ahol állók
átfut a felhők égi dűnéire szállva
hoz nekem játszótársat a tél hidegéhez.

Sárospatak, 2012. szeptember 18.

Járkál a csend

Csoóri Sándornak

JÁRKÁL A CSEND

le-fel, le-fel
Madách folyosót koptatott
szobapadlóján, szőnyegén
és Széchenyi is így futott
faltól falig – galopp, galopp –
valami rémséges elől
ami ott fészkel legbelül
a látomások szörnyeteg
kárpitjain, ott legbelül.
Járkál a csend le-fel, le-fel
s nincs benne béke, szeretet
kicsoszog a vén fák alá
Margit szigetén egy öreg
magát megváltani soha
már nem tudó, mert elveszett
ami a béke és öröm
ami a jövő lehetett.
Járkál a csend le-fel, le-fel
száját átlötte egy szigony
evezne, szállna, futna is
vagy által kelne egy híd
a mélysötét s a fény között
előre, följebb, peckesen
de száját átlötte a csend
s a mesterséges türelem.
Járkál egy zárt szobában itt
velünk saját múltunk, jövőnk
egy titkosan elkábított
és ismeretlenné vadult
mocskossá átkozott helyen
ahol csak kőszó áspisok
görnyedt farú sakálsereg
keselyűhad és vámpírok
nyüzsögnek és keringenek.
Járkál az élő elhagyott
elveszett sorsú képzelet
melyben szavakba költözött
megannyi régi nemlehet.

Sárospatak, 2010. február 3.

FRIED ISTVÁN

Töredékes megjegyzések A „Fogságom naplója” kritikai kiadásának margójára

Mezei Mártának ajánlom

*Hét esztendő váltotta sorra egymást
S ő bizton hitte a föltámadást,
A szép és új ígére lelkesen várt,
Mint az, ki a megnyílt égekbe lát.*
(Juhász Gyula: Kazinczy, 1934)¹

„Magam olyan önéletrajzot írok, melyet leginkább csak élni szeretnék.”²
(Tandori Dezső)

Az egyik „főműnek” tekintett Kazinczy-alkotásnak, a *Fogságom naplójának* „utóélete”³ legalább olyan kalandos, mint szerzőjének az a 2387 napja, amelyet a Habsburg-hatalom „vendég”-eként három ország börtöneiben volt kénytelen eltölteni. Mert az ugyan igaz, hogy maga, Kazinczy nehezítette életéről és műveiről szóló köteteinek helyzetét állandó javításával, módosításaival és különféle szempontokból átirat változatokkal, a *Fogságom naplója* esetében azonban éppen az eredeti kézirat(ok?) hiánya, a valójában egyetlen bizonyosan Kazinczy eredeti kéziratáról készült másolat szövegi „valósága” okoz problémákat, minthogy rendelkezésünkre állnak egyéb, nem feltétlenül az eredetiről készült „másolatok”, valamint részleges közlések, és az 1931-es első – teljesnek mondott – kiadás sem minden szempontból követte Kazinczy Ferenc intencióját. Hiányzott a kiadásból az a szöveghalmaz, amelyet a kritikai kiadás sajtó alá rendezőjének, Szilágyi Mártonnak rekonstruálnia kellett, az a levelegyűttes, amelynek egyes darabjai ugyan Kazinczytól származtak, s a levelezéskötetektől ismertek voltak, többségében azonban a fogság ideje alatt róla, „ügyé”-ről szólt, rokonok, hivatalos személyek levélbeli megnyilatkozása. A kalandos utóélethez tartozik,

¹ Juhász Gyula: Kazinczy. In: *Uő.: Versek III. 1926-1934. S. a. r. Ilia Mihály, Péter László. Bp., 1963. 110-111.*

² Tandori Dezső: Kilobbant sejtcsomók. Virginia Woolf fordítója voltam. Bp., 2008. 124.

³ E dolgozat a *Fogságom naplója* kritikai kiadásához kapcsolódik. E kiadás előmunkálatai során a sajtó alá rendező, igen alaposan jegyzetelő Szilágyi Márton fontos tanulmányokat tett közzé, melyek továbbgondolják Mezei Mártának és e sorok írójának korábbi dolgozatait. Mind a közzétett mű, mind e mű szakirodalmi fölkelhető az alábbi kiadásban: Kazinczy Ferenc művei. *Fogságom naplója. S. a. r. Szilágyi Márton. Debrecen, 2011.* Az innen idézettek a továbbiakban külön nem hivatkozom. Egy részkezdésről Dobszay Tamás: A szabaduló Kazinczy. In: Ragyogni és használni. Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről. Szerk. Debreczeni Attila és Gönczy Mónika. Debrecen, 2010. 294-305. Az 1931-es kiadás sajtó alá rendezőjének, Alszegehy Zsoltnak véleményével szemben B.[raun] R. [óbert] radikálisabb álláspontot fejt ki: Századunk 1931. 437-499. Vö. még: Tamás Ernő ismertetése. Nyugat 1932. I. 223-224.

hogy a részleges közlések csupán megerősítik, hogy ez a jó darabig kiad(hatat)lan mű (inkább részletei) a másolatok révén ismertté vált(ak), a *Vasárnapi Újság* meglehetősen széles körben terjedt; az irodalomtörténeti kutatás nem egy jeles személyisége hivatkozott rá, a készülő Kazinczy-életrajzok írói (Váczy János, Czeizel János) felhasználták. S bár a XX. század elejére feltehetőleg elhárult az akadály a kiadás előtt, erre nem akadt vállalkozó, Kazinczy halálának századik évfordulója kínálta ürügyet az első kiadáshoz.

Csak találgathatunk, miért kellett ennyit várni arra, hogy a valóban főmű nyomtatásban megjelenjen. Hiszen senki nem tagadta, hogy a *Fogságom naplójának* nem csupán dokumentatív értéke jelentős, hanem a magyar széppróza történetében is jelentékeny a szerepe. Míg a *Pályám emlékezete* egy változata már Kazinczy életében napvilágot látott a *Tudományos Gyűjteményben*, majd Abafi Lajos vállalkozásában a változatokba is betekinthettek az érdeklődők, a „kazinczyánus” utókor nem sietett a *Fogságom naplója* megjelentetésével, még akkor sem, amikor már ennek nem volt cenzurális akadálya. Hozzátehetném, hogy éppen ezért a Kazinczy-filológia sem jeleskedett eléggé a főmű sajtó alá rendezésekor; így például sokáig téves nézetek keringtek a másoló személye felől, Bártfay László nem oly rég lett vitathatatlan másolója az eredeti Kazinczy-kéziratnak. Az mindenesetre feltűnő, hogy míg szinte mindegyik Kazinczy-műnek több változata létezik, az átdolgozások, újraírások nem egyszer majdnem áttekinthetetlenül teszik a szövegváltozatok rendjét, a *Fogságom naplójának* egyetlen (jelenleg lappangó) eredeti kézírata az, ami „vitathatatlan”, így az erről készült Bártfay-másolat adhatja a kiadás alapját, a többi másolat számos találgatásra kínál alkalmat. Egyelőre szinte bizonyosnak tetszik, hogy a Bártfay Lászlónak átadott kézirat volt az egyetlen hitelesnek tetsző, magától Kazinczytól származó textus. Az események rendjének leírásakor mutatkozó üres helyek (is) jelzik, hogy Kazinczy feltehetőleg bevégezettnek vélte másolásra átadott kéziratát, és nem elsősorban azért, mert kora miatt nem gondolhatott a hiányok pótlására, sokkal inkább azért, mert nem rendelkezett azokkal az adatokkal, amelyekkel kiegészíthette volna a kényszerűen megtett út leírását. Természetesen nem zárható ki, hogy – amennyiben nem viszi el Kazinczyt a járvány – nem dolgozott volna tovább a szövegen,⁴ nem módosított volna néhány passzuson, ám erre minden kétséget megcáfoló bizonyítékokkal nem rendelkezünk. Annyit azonban hozzá kell tenni: erősen megszerkesztett műről van szó, amely nem pusztán Kazinczy változó prózapoeitikai nézeteinek van alávetve, hanem következetesen viszi tovább (irodalom)politikai nézeteit is: Verseyhy Ferencről – mint ismeretes – másképpen írt a kortársi füljegyzésekben, másképpen a *Fogságom naplójában*.

Még egy tényezővel nem árt számolnunk; azt a kritikai kiadás közreadója pontosan mérí be: mikor készült el a mű lejegyzése. Azt azonban szem előtt kell tartanunk, hogy talán – kis túlzással élve – szinte szabadulása napjától szándékában állhatott Kazinczynak prózájának az életrajziségra átfordítása:⁵ szorgalmas gyűjtőmunkája, amelynek révén a ko-

⁴ Hiszen a *Töredék todalékok a mondottakhoz*, noha a cím nem Kazinczytól származik, némely ponton kiegészíti a főművet, vázlatossága esetleg ígérheti egy későbbi kidolgozás tervét.

⁵ A sorok között olvasni tudást feltételező utalást emelek ki Kazinczy levelezéséből: „be sokat használt nekem ez a heted-fél esztendei raboskodás, testem megedzett, s alkotványom gyengeségei miatt is, már 55. esztendőmbe elhállok akármely rossz fekvésen, s taval Decemberben Debreczen mellől hazáig harmad napot töltöttem, meleg szoba, és meleg étel nélkül, künn hálván három éjet a szekerembe, s nem levék beteg.” Sipos Pálnak 1815. márc. 15. KazLev. XII. 457.

rábban megsemmisített (életrajzinak szintén minősíthető) anyagokat kívánta volna rekonstruálni, arra utal, miszerint pályáját eleve akképpen óhajtotta (volna) láttatni, miként az általa csoportosított, „szerkesztett” adalékokból sugalmazásai szerint kitetszik. Levelezésével „magán”-érdekeit emelte közérdekké, a közérdeket pedig „magán”-érdekké, jórészt anélkül, hogy „szubjektivizálta” volna. Levelezésébe a prózája segítségével kikísérletezett érzelmességet csak annyira engedte be, amennyire a meggyőzés, az elfogadtatás, az érvelés „retoriká”-ja lehetővé tette; irodalomtervezése szoros összefüggésbe került (már részben fogsága előtt is) életerrával, az értelmiségi pálya külső ok miatt bekövetkezett kudarca visszakényszerítette ugyan a birtokosi életforma keretei közé, de az értelmiségi létezését belső tartalommal tudta avatni. A fogság idejére összegyűjtött mintegy háromszáz kötet, a fogságra emlékezés írásos folyamatában a belső stilizáció (azaz magatartásának stilizálása) már jelződése annak, hogy a külső kényszerek nem terelhetik el a figyelmet a lényegről, és 1801 után az átlagnemesi életformához történő alkalmazkodása korántsem jelenti az értelmiségi létezés idealizálásától való elfordulást: a kétféle életfelfogás szüntelen egyeztetési kísérlete az egész pályát végigkíséri. A „köz”-életből kiszorulván sem szűnik meg Kazinczy (olykor „fedés”-ben) közéleti emberként funkcionálni,⁶ még akkor sem, ha ennek a közéletiségnek kevés az esélye a közvetlen hatás gyakorlására: hiszen a nyelvi-irodalmi, kis túlzással élve: nyelv- és irodalompolitikai munkálkodás érvényesítése, „fő”-iránnyá emelése, teljes körű elfogadtatása előtt hasonló akadályok magasodtak, mint amelyekkel jozefinista periódusában találkozott. S ha ezt a periódust nem pusztán mint „magán- és köz”-életének, saját nevelődési regényének (Bildungsromanjának) egy állomásaként kívánta volna prezentálni, hanem olyképpen is, mint olyan történelmi korszakot, amelyben életének folyása egyben az országos/birodalmi kultúrateremtés/teremtődés alapvetően fontos irányával azonos módon alakult, akkor élettörténetét hitelesnek ható dokumentumok segítségével volt szükséges „megkonstruálni”; és egyáltalában: önnön (irodalom)történeti szerepét, sőt jelentőségét összekapcsolni a történeti események fordulataival.⁷

Ennél kevesebbet nem feltételezhetünk a 2387 nap krónikáját műbe író vállalkozásról sem. Mert az igaz, hogy a szóbeli megnyilatkozásokat tekintve Kazinczy (ezt követelte tőle az ésszerűség) óvatos és szűkszavú volt, de levélbeli megnyilatkozásokban olykor kevésbé. Még ennél is fontosabbnak tetszik, s ez a kitűnő kritikai kiadásból kiderül, ott összegződik az, amit korábban csak részben tudtunk, hogy a *Fogságom naplóját* is rendszeres följegyző/gyűjtő-munka előzte meg, adatok rögzítése, levelek csoportosítása stb. S ha – mint

Nemigen értelmezhető e hely a fogság dicséretének, emlékeztetőnek annál inkább, távoli célzásnak a szenvedések éveire; a fogságra rávetülő történés elbeszéléssé lesz. Kazinczy már 1803. márc. 3-i, Puky Ferencnek küldött levelében emlegeti fogságát. KazLev. III. 36-37. megjegyzeteli Csehy József 1807. szept. 27-i levelét, amely Brünnből van kelteztve. Uo. V. 172. Cserey Farkasnak 1808. ápr. 9-i levelében megidézi brünni emlékeit. Uo. 385. Fogságában fejben megőrizte Sallustiusból készített fordítástörödelkeit, ezeket szabadulása után rekonstruálta. Levele Teleki Sámuelnek 1802. aug. 6-áról. Uo. II. 46-48. Két önéletrajzi levelében számol be fogságáról: Rummy Károly Györgynek 1809. nov. 30. Uo. VII. 114-115. és Toldy Ferencnek 1827. jan. 25. Uo. XX. 193.

⁶ Idézem egy beszédes maximáját: „Barátok lenni nem tartozunk, az szükség, hogy a köz ügynek legyünk barátai.” Dessewffy Józsefnek 1825. aug. 28. KazLev. XIX. 395. Vö. még: *Völgyesi Orsolya*: Etika és politika. Kazinczy és az 1827-es Trencsény vármegyei tisztújítás. In Ragyogni és használni... 306-308.

⁷ Hogy egy ilyen típusú összekapcsolás lehetséges, arról vö. *Gergely András*: Kazinczy a történelemben. A 6. sz. jegyzetben i. m. 285-293. Az értekezés zárása: „A történelemből kihúzódozó Kazinczy történelmet csinált: közösséget és folytonosságot teremtett – és terem.” (293)

ez ismét a kritikai kiadásból kitetszhet – a krónikás előadást alátámasztandó, a fogság eseményeit tágabb kontextusba helyezendő, a *Fogságom naplója* szerves része (lett volna) a válogatott levelek meghatározott tematikájú csoportja, akkor a gyűjtés, a levelek elrendezése, egymásutániságának terve és „valósága” bizonyára megelőzte a „napló”-t, még csak nem is egyidejű vele. A maga anyjához írt leveleinek birtokába talán anyja halála után, az anya hagyatékának szétosztása után jutott, és további – ki tudja, mennyire sikerrel kecsegtető? – kutatás során deríthető föl: kitől mikor szerezhetette be a sorsát érintő levelezést. Ugyancsak ekkor fejthető ki biztonságosabban, hogy a talán függeléknek szánt dokumentáris anyag mennyire egészíti ki, támasztja alá a „napló” meg a levelezés egybeolvasásakor. Ez utóbbi esetben eltekinthetünk attól, hogy a kritikai kiadásban publikált jegyzék nem mindegyik darabja áll rendelkezésünkre.

Visszatérve a *Fogságom naplójára*, megismételhetem, Kazinczy teljesen tisztában volt avval, hogy életében közölhetetlen a 2387 nap krónikája, de a levélegyűttes sem volt közölhető. Mégis fontosnak gondolta megírását (legalább olyan fontosnak, mint a *Pályám emlékezetét*), nem elsősorban azért, amit szerénykedésből emlegetett, nevezetesen azért, hogy családjának kései tagjai előtt tisztázhassa életének eseményeit, úgy rögződjék emlékezete, ahogy „megtervezte”. S talán még az írói-személyes „halhatatlanság”-hitnek⁸ sem tulajdoníthatnók kizárólag ezt az elszánt önéletrajziséget. Csupán kiegészítésül jegyzem ide Goethe példáját, aki – s ezt a Goethe-kutatással egyetértésben állítom – még útirajzeit is nevelődési regénye szolgálatába állította, önnön életének „történelmi” közegbe helyezésével írói-személyes szerepét a német irodalom és történelem részévé dimenzionálta. Egyetlen rövid rész idézésével jelzem, hogy útleírás, visszagondolás, elmélkedés és önreflexió miként összegződik, válik ön-leírássá, (ön)életrajzívá Goethénél: „Szokásommá válik immár, hogy feljegyezzem sorjában a témákat, ahogy élem bukkannak, s hogy mit gondolok felőlük, anélkül, hogy a hajszálpontos megfigyelést és a kiérlelt ítéletet megkövetelném magamtól, vagy akár eljövendő alkalmazásukra gondolnék. Mikorra teljes egészében megtette aztán az ember az utat, jobb áttekintéssel alkalmazhatja újra meg újra a rendelkezésre álló anyagot.”⁹

Nem kockáztatnám meg, hogy Kazinczy ennyire tudatosan foglalt volna állást az utólagosság rendező elve mellett, azt sem vélem kétséget kizáró elgondolásnak, miszerint a goethei módszer egészében ráilleszthető volna a Kazinczyéra, azt viszont ezúttal is igazolhatónak hiszem, miszerint a Kazinczy-följegyzések többségükben a jövőendő mű előkészületei lennének. Pontosabban szólva, talán nem annyira a rekonstrukció elsődlegességének „elve” vezeti Kazinczy tollát (mint Goethét, aki a visszatekintés, a tér- és időbeli távlat mellett érvel), mint inkább a dokumentációnak a történetet megalapozó jelentősége. Az anekdota talán azért kap oly jelentőséget Kazinczynál, mert személyiség és körülmények összejátszását, egymásra hatását jelzi, s a később megírandó történet „hitelesség”-ét igazolja. Az egyszeri esemény, mondás, fordulat ekképpen „eredeti” előfordulásakor nélkülözheti a „hajszálpontos megfigyelést és a kiérlelt ítéletet”, talán nem több adaléknál, viszont folyamatba illesztve járulhat hozzá. Még egy Goethe-idézet az (ön)életrajziség és utazás összelátásához visz egé-

⁸ Innen is értelmezhető egy eredetileg 1800-ban (!) készült, de elégett, majd 1810-ben részlegesen rekonstruált episztolatöredék Kis Jánoshoz. Kazinczy Ferenc költeményei. S. a. r. Gergye László. Bp., 1998. 192-193.

⁹ Goethe, J. W.: Utazás Svájcba 1797-ben. Ford. Györffy Miklós. In: Goethe: Önéletrajzi írások. Bp., 1984. 622.

szen közel. Az önnevelésnek célhoz juttató eszköze az ismerkedés a műtárgyakkal, egyben annak földözése: miként formálta a műtárggyal történő ismerkedés a személyiséget. Goethénél ez erőteljes kilépés a sajátból vagy a sajátnak hittből, belépés az eddig csupán közvetett módon, elképzelt idegenbe, s végül a (meg)értés hozza el az önnevelés révén újraalkotandó személyiség új korszakát: „*Ami festményt láttam, arról csak röviden szólok, s néhány megjegyzést fűzök hozzá. Nem azért teszem ezt a csodálatos utazást, hogy becsapjam, hanem hogy megismerjem ön-magamat.*” (Vajon Kazinczynak a *Pályám emlékezetében* élénk színekkel ecsetelt bécsi élményeire nem alkalmazhatnánk ezt a goethei mondatot?) S az imagologikus passzus: „*Próbálna csak valaki német órabeosztást erőszakolni erre a népre: egykettőre megbolondítaná, mert az ő időmértékük a lehető legbensőségesebben a természettel szövődött egybe.*” Még egy megfigyelés, a Kazinczytól is hivatkozott Palladióról: „*Hogyan fest Palladio bazilikája egy ódon, egyenlőtlen ablakokkal teleszórt, várszerű építmény mellett, melyet az építész tornyával együtt bizonyára máshová gondolt: ezt nem is lehet kifejezni, és csodálatos módon kell összegezmem véleményemet, mert itt is egymás mellett találom – sajnos ugyanígy! – azt, amitől menekszem, meg azt, amit keresek.*”¹⁰

A Kazinczy és Goethe kapcsolat problémaköre nem pusztán a *hatás/befogadás* filológiai regisztrálásával részletezhető, hanem – és erre másutt már céloztam – az önéletrajziság műfajformáló igyekezete tárgyában is. Anélkül, hogy emellett érvelnék, miszerint a Goethe-idézetek bárminemű nyomatára bukkanhatnánk rá Kazinczy önéletrajzi írásaiban, azt azonban védhetőnek hiszem, hogy a Goethére is hivatkozó klasszika-felfogás Kazinczynál szintén hasonló írói-prózapoeitikai „reflex”-ekből eredeztethető (s nem egészen mellékesen: a saját meg az idegen ütköztetése a *Fogságom naplójában* ugyancsak föllelhető), ennek következtében az önéletrajziság konstrukciója Goethénél és Kazinczynál hasonlóságokhoz vezethet. A *Fogságom naplójára* utalva: nem mindegyik, a 2387 napra utaló följegyzés köszön vissza a végül elkészült szövegből. Az egységesnek ható történetmondás kedvéért több epizód, elmélkedés, történet kimaradt. Emellett a *Pályám emlékezete* és a *Fogságom naplója* között átfedés(ek)e)t regisztrálhatunk; a kiadásra szánt *Pályám emlékezete* tartalmaz olyan részleteket, amelyeket éppen úgy nem engedett volna a cenzúra át, mint a *Fogságom naplóját*. Szemben a *Pályám emlékezetével* a *Fogságom naplója* monotematikus, eleve kiszakított részlet a Kazinczy-életútból, tárgyköre könnyebben meghatározható: milyen módon volt képes Kazinczy Ferenc megőrizni önmagát a több mint kedvezőtlen körülmények között, mennyire tudott értelmiségiként viselkedni a szellem minden megnyilvánulását ellenségesen figyelő hatóság ellenében, illetőleg: az irodalom és művészet miképpen segítette át (és átegítette-e) a testet-lelket nyomorító viszontagságokon? Ismételten mellékesen jegyzem meg, hogy a *Fogságom naplóját* nem pusztán a végre kötetbe került levélegyüttes egészíti ki, hanem az a többi irodalmi mű, amely különféle célzattal készült el, részint egy helyzetre történő közvetlen reagálással, részint annak bizonyosságaképpen, hogy a „pályá”-t ugyan a külső körülmények igyekeznek ellehetetleníteni, a megtervezett életpálya-moddal azonban ellenállásképesre volt fölkészítve. Ilyen módon azt sem tartanám lehetetlennek, hogy egy későbbi kiadás egyetlen kötetben közreadná azokat az írás-

¹⁰ Utazás Itáliában. Ford. Rónay György. In: a 9. sz. jegyzetben i. m. 92, 95, 98-99. A mű mottója: Én is éltem Árkádiában. Feltehetőleg itt idézet Schillertől.

beli dokumentumokat (ezúttal ennek tekintvén a fordításokat is), amelyekről a *Fogságom naplójában* vagy a fogság alatt írt levelekben szó esik.

Az említett levélegyüttes nyilván nem tartalmazza az íróársaknak küldött leveleket, viszont az azokból kinyerhető dokumentumok (irodalmi és egyéb művek) beszédesen tanúsítják az alkotó érdeklődésének, lehetőségeinek alakulását. Kazinczy kihallgatási jegyzőkönyve, „önvallomása” ugyan hozzáférhető Benda Kálmán iratgyűjteményében, ott része a jakobinus-pernek, melyben korántsem Kazinczy a főszereplő, s még a *Fogságom naplója* odavonatkozatható, a történetírás által fontosnak tartott s a szöveggyűjteménybe illeszkedő részlete is más értelmezési stratégiát igényel, amennyiben az irodalomtudomány felől tekintjük. Az előbbi esetben összeolvasható Berzeviczy Gergelynek németül, név nélkül kiadott röpiratával, az utóbbi esetben akár egy Silvio Pellicoval való egybevetés is elgondolható.¹¹ A *Fogságom naplójában* az élettények, a túlélési stratégiák rögzítésének egyik legfontosabb részlete az irodalmi munkálkodás: nem csekély naivitás tulajdonítható Kazinczynak, aki a császári poeta, Metastasio *La Clemenza di Tito*ja magyar fordításával kívánt (volna) üzenni az uralkodónak.¹² Feltételezve, hogy irodalmi cselekvéssé változtatható át a politikai megfontolás, a hatalom gyakorlása pedig befolyásolható egy végtelen helyzetben megformált művel. Legalábbis ez a megközelítés természetszerűleg adódik, méghozzá Kazinczynak Barco generálishoz küldött leveléből.

Vajon túlinterepretálás-e, amennyiben egy mai (és nem kortársi) feltételezést mellékelek a följebbiekhez? Hogy Kazinczy mennyire volt naiv, mennyire kétségeesett, aki igyekezett az utolsó szalmaszállba is kapaszkodni, nemigen dönthető el megnyugtatóan. Az viszont a teljes életpálya tanulsága, hogy „élet” és „irodalom” nem válik el nála teljesen egymástól. A fogság előtt sem zárja ki Kazinczy fordításaiból az utalásokat élete epizódjaira vonatkozólag (éppen egy Goethe-fordítás ürügyén tudunk valamivel többet a kassai „érzelmek iskolájá”-ról),¹³ a fogság után pedig számos alkalommal tapasztalható, hogy irodalmi műbe, fordításba rejt a kortársak számára igencsak „érthető” üzenetet; tekintettel a cenzúrára közvetett módon nyilvánít véleményt (például) a szabadság lehetőségek és a célszerű magatartás összefüggéseit körvonalazva. (Erre legyen az általam több ízben emlegetett Egmont-átültetés a példa).¹⁴ Mindössze annyit volnék mondandó, hogy a *Titus kegyessége* a különleges írói/fordítói szituáció miatt valóban extrém gesztusnak könyvelhető el, még a hasonló gesztusokban bővelkedő Kazinczy-életműben is, de más esetben pusztán a helyzet „hétköznapisága” az, ami megkülönbözteti a Metastasio-átültetéstől a művet. A magam részéről vissza-visszatérek tézisemhez, hogy Kazinczy többé-kevésbé teljes műfaji rendszert tervezett meg, és a műfaji differenciáltság igényétől vezettetve törekedett arra, hogy szinte valamennyi műfajra hozzon követhető mintát fordításával. A

¹¹ Madarász Imre: Kazinczy és Pellico párhuzamos börtönkrónikái. A Fogságom naplója és a Börtöneim. A 6. sz. jegyzetben i. m. 362-368. (Pellico börtönélményeivel már Szauder József foglalkozott a magyar italianisták közül: Pellico a börtönben. In: Uő: Olasz irodalom – magyar irodalom. Bp., 1963. 185-231.)

¹² KazLev. XI. 151. A mű karéneke: „Honnunk nem ismer szolgásgát, / A kéj lánczát nem viseli, / Nincs Úr itt: a nép Fejedelme / Testvére a Népek, és Szerelme, / Mert ő a törvényt tiszteli. / Büntet, de nem büntet haraggal, / Bosszút nem forral, a Széfid. / Erőszak felemelt lelkéhez, / Vadság, gög nyájas erkölcséhez / Még távolról sem közelít.”

¹³ Szauder József: A kassai „érzelmek iskolája.” In. Uő: A romantika útján. Bp., 1961. 90-114.

¹⁴ Az Egmontból és a Don Carlosból vett alakok mellett antik hősök, politikusok szolgáltatják a mintát Kazinczynak kortársai jellemzésére.

Metastasio-színmű akár ebbe a – vonulattá összeálló – törekvésbe is besorolható volna, amellett, hogy egy kegyelemért folyamodó rab szándékát is tartalmazza (az uralkodói magatartás lehetséges formájára figyelmeztetve). Az *Egmont*-átültetés egészen más történelmi körülmények között született meg, és a kommentárként szolgáló, magatartási lehetőségeket körvonalazó levélrészletek időszerűsítik az 1810-es évekre a Goethe-színarabot.

A *Fogságom naplója* úgy tér el a *Pályám emlékezetétől*, hogy a hiányokat, az elbeszélés hézagait is belekomponálja az előadásba. Amit az elbeszélő nem tud, azt nem tudhatja, s ennek az időbeli távolságon kívül az lehet az oka, hogy nem volt módja akkor és ott följegyezni az ott történeteket, mivel ezt a körülmények nem tették lehetővé. Arról nem is szólva, hogy a följegyzések egy része elkallódott az idők folyamán (miként a tervezett levélegyüttes egyik-másik darabja is). Emellett a *Pályám emlékezete* nem pusztán a személyiség kibontakozását, hanem a személyiség és korszak kölcsönhatását eleveníti föl/meg, a személyes történések privatizálása egyensúlyozódik a személytől független (vagy csupán részben függő) korszak rajzával. A fogság viszont, annak ellenére, hogy a fogolytársak és a fogvatartók is cselekvő részesei a személyes történetnek, a történelemben lépés ellenére elsősorban egy személyes sors kibontását igényli, teszi lehetővé, hozza közel; a fogolytársak aszerint méretnek meg, ítéletnek el, mentetnek föl, amiképpen viszonyuk alakul a fogság elszenvedőjével. Itt jegyzem meg, hogy a levélegyüttes közlése a *Fogságom naplóját* követőleg azért helyezi új távlatba a fogoly sorsát, mivel láttatni engedi azt, amiről a fogoly nem tudott, vagy csupán alig tudott valamit, amiről nem tudhatott, azt nevezetesen, miféle erők mozdultak meg az érdekében, mit tett a család, miféle információk jutottak el a családhoz (idegondolva Kazinczy öccsének, Miklósnak elfogatását, majd szabadulását). Egyszóval a történések családi és részben hivatalos hátterére derül fény, az elbeszélés meghosszabbodik, méghozzá abban az irányban, amely felé az elbeszélő nem tud haladni, mivel nincs, nem lehet rálátása. Mindenesetre az a tanulság vonható le belőle, hogy Kazinczy Ferencet nem hagyta magára családja; igaz, az a veszély fenyegetett, hogy a vagyonelkobzás a családi birtokokat sem hagyja érintetlenül. Ennek elmaradása jókora megkönnyebbüléssel járt.

Mármost a *Fogságom naplója* határozott vonalvezetése, meglehetősen céltudatos előadása kárt szenvedett volna, ha a kritikai kiadás kötetében föllelhető anekdoták, számítások, de akár a levelezés darabjai beiktatódtak volna. Kazinczy levelezése édesanyjával megrendítő olvasmány (önmagában), kiváltképpen annak fényében, hogy a börtönéből hazatérő Kazinczy meglepő rövid idő alatt egy családi tűzfészek kellős közepébe kerül, öccsével és anyjával zajló, épületesnek aligha minősíthető vitái (amelyek elsősorban anyagi kérdések körül zajlanak, de Kazinczy kiszolgáltatott helyzetére szintén következtetni engednek) nem előlegeződnek a fogság évei alatt, legalább is az eddig feltárult anyag alapján. Kazinczy – ismétlem, feltételezem – jóval korábban ismerte meg fogsága családi háttéranyagát, minthogy nekikezdett volna a *Fogságom naplója* megírásának. A levélegyüttes főleg a lefolytatott per idején keletkezett írásokat adja; 1796-tól 1801-ig, az addigi ötvennyolc levéllel, irattal szemben mindössze huszonegy levél/irat áll, ideértve Kazinczy Ferencnek egy 1800-as eseményhez mellékelt följegyzését. Ugyanakkor más esetben Kazinczy fontosnak véli az önmagában is megálló jegyzetet, anekdotát beiktatni a *Fogságom naplójába*. A leg-

jobb példa a kritikai kiadásban 26. számmal jelölt *Filangierinek System der Gesetzgebungja* (1798 vagy 1799) *Bécsben megtiltatik* című írása. A német nyelvű párbeszéd a *Fogságom naplójában* magyarul szólal meg. Az olasz felvilágosodás nagyhatású jogászának műve jóval később is Kazinczy levéltémája, politikai/közjogi érdeklődésének alakulásában szerepet játszik, különös tekintettel a magyar börtönügy, bűnügy megoldatlan problémáira. A följegyzés szűkszavúan közli, hogy át kell adnia „Gubernális Consiliárius Schröter Úr”-nak a 8 (vagy 9?) kötetet, a *Fogságom naplója* megfelelő részlete nyolc kötetről emlékezik meg, és közli a könyvet addig birtokló rövid reagálását is: „De hogy lehetne Filangierit megtiltani, kérdém, holott Sonnenfels mindég magasztalja.” Nem csupán a jozefinista időkre való visszautalás figyelemre méltó, a jozefinista ideológia/állampatrotizmus képviselőjére utalás, hanem (ismét állíthatom) Kazinczy őszinte vagy megjátszott naivitása is. I. Ferenc rendszere, annak hivatalos képviselete, különösképpen 1794/95 után megtagadott minden vélt vagy valódi közösséget a felvilágosodásnak még azzal a mérsékelt irányzatával is, amit az ausztriai tartományokban Sonnenfels képviselt, s a közjogi reformok terén hasznosítható Filangieri-művet a maga szempontjából nem egészen indok nélkül sorolta a tiltott könyvek közé. Van valami groteszk abban, hogy Kazinczy elámulni látszik a rendelkezésen. Maga, egy államellenes összeesküvés, másképpen szólva: bűnügy, egy felségsértési per áldozataként, börtönében olyan felvilágosodott művet tanulmányoz, amelyben kifejtett nézetek szemben állanak az állampolitikai gyakorlattal, amely mű akár veszélyesnek is volna minősíthető I. Ferenc abszolutista uralkodásának időszakában. A *Fogságom naplója* a Sonnenfelsre vonatkoztatott mondat beiktatásával a pusztán „rendészeti” cselekedetet a felvilágosodás tagadásának, feledtetésének, a felvilágosodás elleni védekezésnek kontextusában helyezi el, mindkét helyen jelezve, hogy nem kizárólag a fizikai kényszerítés eszközével él a hatalom (a külvilágtól elzárt foglyok körülményeit tekintve), hanem olvasmányait sem választhatják meg szabadon. Sem Filangieri, sem Sonnenfels olvasásából nem lehet(ett) jakobinus következtetésekre jutni, Sonnenfels II. József ideológusa volt, ez azonban elengedő ok arra, hogy a jelenidőre értés veszélyességében marasztaltasson el (Filangieri is, Sonnenfels is).

Csakhogy mind a följegyzés, mind a *Fogságom naplójába* iktatott, *Filangieri Munkája* címmel elbeszélte „anekdota” nem ezzel ér véget. Talán nem pusztán a csattanó kedvéért lesz érzékelhetővé, hogy Schröter mintha inkább a fogoly, mint az állami rendelkezés pártján állna, testbeszéde többet árul el, mint esetleg szeretné. A följegyzés emígy közli ezt: „Az érdemes és nagytudományú Férjfiú megértette [mármint Kazinczy mondandóját Plutarchosz betiltása ügyében], mosolygott, s megszorította kezemet, s ment.” A jelenet befejezése így is hatásos, de a *Fogságom naplója* érzelmesebbre színezi a történetet, többet sejtet. Kazinczy a görög és római klasszikusok „s minden Históriák” veszedelmességére tesz ironiától nem egészen mentes megjegyzést. „Schröter bal karomat épen ott találá szeretettel megmarkolni, a hol bilincsem karikája volt. Mélyen sohajtva méne ki szobámból.” Akár egy „érzékeny” színelőadás jelenetében – tehetnénk hozzá. Itt a két szereplő egymásnak játszik. Paradox módon (vagy éppen nem paradox módon?) a fogoly, a szenvedő, az áldozat többet mondhat, nyíltabban beszélhet, a könyvek revizora szerepkörét betöltő művelt Schröter pusztán jelezhet, érzékeltethet, nem szolgáltatathatja ki magát, hivatala olyan ügy

képviselőre kötelezi, amellyel láthatólag nem ért egyet. Innen az olvasó akár arra következtethet, hogy ő is rabja egy rendszernek, amely véleménye elhallgatására kötelezi. A fogolynek legalább megengedtetik a (képes) beszéd. Mindazonáltal jócskán akad a revizor és a fogoly között nézeteltérés; aminek betiltását a revizor sajnálja, a fogoly a legkevésbé sem. Amin ámuldozik a revizor (nevezetesen Plutarchosz és a görög/római klasszikusok betiltásán), azt a fogoly „megérti”, hiszen az államérdek értelmezőitől eltérnek az ő (mágn)értelmezései; az erőszakszervezet működését, minthogy megtapasztalta, a fogoly jobban érti, mint az utasításokat végrehajtó revizor.

Ennyi talán elegendő is lenne: a műveltség, a tudás tartományában az önvédelminek tetsző állami beavatkozás rövidlítására ráismerés azonban egy másik történetet hív elő. A följegyzés szerint Budán a státusfoglyok olvasmányul római klasszikusokat kérnek. Maga nem Tacitust rendeli meg, az őt innen kezdve mélyen foglalkoztató Sallustiuszt már bírja, ellenben Liviust megszerzi. Attól tart Kazinczy, hogy a klasszikusok tanulmányozása felhívja a hatóságok figyelmét, nézetei nem változtak meg. Ellenben megszerezteteti Winckelmann *Geschichte der Kunst des Alterthums* című művét, amely eszerint minden gyanú fölött áll. Nem kevés kajánsággal folytatja Kazinczy: „*Mint nevettem-fel, midőn benne azon kérdés fejtegetésére akadtam, hogy a Mesterség miért virágzott Görög Országban, s miért nem az újabb nemzeteknél? s okául azt adja, hogy a Genie csak ott leli magát kényén, csak ott fejti ki egész hatalmát, a hol a nép szabad; a királyi uralkodások alatt az össze sugorva érzi magát.*” A *Fogságom naplója* ismét „jelenetez”. Előbb odaveti, miféle könyvek beszerzésére kaptak engedélyt, maga törökországi utazásokhoz jutott. Utóbb a cenzor hozzájárult a Winckelmann-mű megvételéhez. Az engedély birtokában a fogoly merész játékba kezd: Novák kapitánynak megmutatta az inkriminált helyet, ezúttal illetéknéppen fordítva: „*Miért nem emelkedhetik a Művészség annyira, mint a Görögöknél? – Mert a hol szabadság nincs, mert a hol Király uralkodik, ott a genie szárnyai mindég meg vagynak nyirbálva.*” A kapitány nem törődik a veszedelmes olvasmánnyal, magatartása fölkinálja az esélyt Kazinczynak arra, hogy a történetet leejtse, ne a szabadság iránt érzett vággyal, hanem egy átlagtiszt karrierizmusának ecsetelésével zárja. A Winckelmann-citátum kétféle változata jelzi Kazinczy formáló kedvét. Nem pusztán szórendi és stilisztikai eltérések mutatják, mily tudatosan alakította fogsága naplóját szerzője. A másodszorra közölt idézet tömörebb az elsőnél, elmarad az összekötő szöveg, így hatása közvetlenebb lehet; noha az elsőül közölt idézetben a királyi kény a népet sújtja, a nép szabadsága teszi lehetővé a zseni szabadságát, e határozottabb állásfoglalás kevésbé zseni- és/vagy művészetközpontú, mint a második. Amely félreérthetetlenül szól a zseni szabadságáról, arról, hogy a művészet szabad kibontakozásának feltétele a kiválasztott, a zseni szabadsága.

Míg a följegyzés anekdotikus formájában a följebb leírt közvetlen utalással célzott arra, mely korban lett ennyire időszerűvé a fogoly története, a *Fogságom naplójában* efféle célzásra nincsen szükség, a *Filangieri Munkája* fejezetet egy *Kufstein* című fejezet követi, a két börtön történései közé iktatódik be a két anekdota. Ekképpen megakasztódik a folyamatos elbeszélés, egyben megtörik az időrend, hiszen a *Filangieri Munkája* a Budán történtek közé tartozik, a naplószerűség helyébe az anekdotázás kerül. Ez az előadásbeli változatosság az egész *Fogságom naplójának* „erősségei” közé tartozik, a kurta közlések,

helymegjelölések nemigen adnak lehetőséget az elbeszélésnek, a dátummal jelzett helynevek a helyváltoztatást érzékeltetik, az elbeszélésbe aztán az emlékezetből, a följegyzésekből származó epizódok iktatódnak be. Annyi bizonyos, hogy a rekonstrukció kevésbé újraírása a korábban följegyzetteknek. Kazinczy ugyan sosem mondott le arról, hogy viszonylag teljes életrajzzal szolgáljon; ami a *Pályám emlékezetéből* kimaradt, annak egy részére más följegyzései vonatkoztathatók, a *Pályám emlékezete* ugyan önnön életét csak egy darabig kíséri nyomon, onnan kezdve aztán különféle, részint korábbi időből származtatható naplórészletek, iratok, följegyzések egészítik ki, még az 1820-as esztendőké naplójegyzetei is megengedik a föltételezést, hogy esetleg később kidolgozandó életrajzi munka nyersanyagai lennének. A *Pályám emlékezete* (emlékeztetnék ismét) tartalmaz olyan részleteket, amelyek valójában a *Fogságom naplójába* tartoznának. Ugyanakkor a saját életével, kora eseménytörténetével, olvasmányaival kapcsolatos jegyzetek, kivonatok, töredékek, anekdoták, életrajzi adatok a későbbi kidolgozás lehetőségét sejtették, és az útleírások (ön)életrajziséga éppen olyan módon kapcsolható be az autobiográfikus műfajba, mint azt a Goethe-kutatás tette a német szerző esetében. Némi kitérésképpen Goethe itáliai utazásából másolok ide néhány sort, nem Kazinczy „korszerűségét” igazolandó, hanem legfőképpen azért, hogy a klasszikától befolyásolt gondolkodás távolról egymásra vonatkoztatható esetét példázzam: „*Meg kell emlékezni nagy általánosságban egy kitűnő férfiről, akivel a napokban ismerkedtem meg. Filangieri lovagról van szó; a törvényhozásról írt közismert munkát. Azok közül a tiszteletre méltó fiatalemberek közül való, akik szívükön viselik az emberek boldogságát és szabadságát. Viselkedése egyszerre vall katonára, lovagra és világfira; modorát azonban enyhíti valami tapintatos pallérozottság, ez árad el egész személyén, ez sugárzik lényéből és szavaiból. Szívből ragaszkodik királyához és annak királyságához, noha nem mindenütt helyesel, ami történik; de őrá is nehezedik a félelem II. Józseftől. Nemes lelkű embernek egy despota képe már akkor is félelmes, ha éppen csak a levegőben lebeg. Velem egészen nyíltan beszélget róla, mennyire tartania kell Nápolynak tőle. Szívesen társalgott Montesquieu-ról, Beccariáról s a saját trászairól is, mindenről a legnagyobb jóakarattal, és a jó munkára kész szívvel és fiatalos kedéllyel.*”¹⁵

A Kazinczy-életmű, szerzőnk gondolkodása több ponton kapcsolható idézetünkhöz. Filangieri mellett az 1820-as esztendőben éppen Beccaria és Montesquieu tanulmányozását ajánlja a diétára készülő követeknek, Goethétől *A római karnevált* fordította és tette közzé fordításai gyűjteményében, s a pallérozott-kulturált magatartás Kazinczy számára az igazi nemesség ismertetőjele. Mindez a kitérő arra szolgált, hogy a *Fogságom naplójában* felbukkanó nevek, esetek, jelenségek további előfordulásaira figyelmeztessenek. Arra ugyanis, hogy a *Fogságom naplójában* megjelenített szűkös lehetőségek sem gátolták Kazinczyt abban, hogy messzi világokra vesse érdeklődő pillantását, a hozzá esetlegesen eljutó olvasmányokból kitapintsa a korszak némely tendenciáját, s a fogságban megalapozódó, a fogság utáni fordulatot lehetővé tévő klasszicista nézeteinek fel-felbukkanását szemre vételezzük. Mert az ugyan igaz, hogy a *Fogságom naplója* a helytállás, az önmegegyezés, a szellemi ellenállás rajzát adja, de a hétköznapi elbeszélése az irodalomból és a művészetekből vett példákkal dúsul föl, az antikok tanulmányozása összességében a frissen olvasott

¹⁵ A 10. sz. jegyzetben i. m. 214-215.

Winckelmannból kiemelt eszmeiséggel, művészet és szabadság egymást feltételező vonatkozásainak megfogalmazásával. Amikor Kufsteinba „három csoport Magyar sereg jöve (...) Innsbruck felől”, felfigyel egy káplár felkiáltására. Kazinczy jellegzetes, téveszthetetlen reagálása: egy Goethe-idézet, az általa is átültetni kezdett *Iphigenia Taurisban* két sora, az eredeti helyről kiragadva, más összefüggésbe helyezve, a kritikai kiadás jegyzete Babits Mihály fordításában közli Kazinczy német idézetét: „*Óh drága hang! Mily édesen zenél / apáink nyelve idegen hazában*”; (az eredeti szövegben Muttersprache: anyanyelv) Téveszthetetlennek nevezhetjük Kazinczy reakcióját, de stilizációs technikáról is szólhatnánk. Nemigen bizonyítható, hogy Kazinczy fogsága előtt Goethe e színművével behatóbban foglalkozott volna, s azt sem tudjuk (mert Kazinczy fogságban birtokolt könyveinek jegyzékét nem lehetett rekonstruálni), hogy Kufsteinban vagy bármikor fogsága alatt tanulmányozta volna Goethe műveit, kiváltképpen színműveit. Hogy fogsága után a magyarországi Goethe-kultusz élharcosa volt, közismert. Kiváltképpen a *Fogságom naplójában* idézett mű állt közel hozzá. Messze nem elképzelhetetlen, hogy a jelenet megírásakor későbbi Goethe-ismeretét vetítette vissza, ekképpen illesztve össze az „életes” katonajelenetet a maga Goethe-olvasásával. Az „irodalmiasítás”-nak ez a módja arra vall, hogy – bár a jelenben közölhetetlen mű megírására szánta magát – Kazinczy nem adta föl reményét, hogy egyszer mégis megjelenik; olvasókat céloz abbéli törekvése, hogy ne ragaszkodjék a pusztá adatközléshez, hanem akarva-akaratlan „fikcionáljon”. Méghozzá olyanformán, hogy a mű hitelességében senki ne kételkedjék. Egy helyütt ezt olvasom: „*A ki ezt olvasni fogja valaha, s hihetetlennek hiszi, olvassa meg az akkori Ujságleveleket. Én több illy békekötéseket olvastam az Ujságlevelekben, s minden reményünk ennél fogva a békekötés vala.*”

Másutt odavetettségekben, tömör megfogalmazásában is lényeges, a felvilágosodott szemléletet tanúsító kijelentésre bukkanunk. Arra a mérsékletre, amely egyre ritkább jelenségnek tűnt a nyelvi nacionalizmus korában. Részint Kazinczy „nemzeti tudata” nyilatkozik meg egy francia-magyar összevetés során, részint visszafogottsága, amely visszatartja a leírt szituációkban könnyen adódó nemzeti dicsekedés bármily formájától. „*Minden Nemzetben van valami a mi érdemli a tiszteletet, s mindent mi sem bírnunk.*” Amikor a *Fogságom naplója* készült, már Széchenyi István is a színre lépett, nem telik el sok idő, s a *Hitel* kijózanító gondolatmenete int a megfontoltságra. Nem bizonyos, hogy az általam említett jelenet, Kazinczy vitája úgy zajlott le, ahogy a *Fogságom naplójában* áll. A hozzáfűzött kommentár azonban nem váratlan fordulat, a patriotizmusát kozmopolitizmusával egyeztetni próbáló Kazinczytól több ehhez hasonló passzust is ideírhatnánk. A „szentencia” nem egyszerűen a helyi értékek megbecsülését szorgalmazza (hiszen lényegében ez a francia ezredessel folytatott vita tékje); hanem a kölcsönös elismerés és értés mellett érvel. S ha a *Fogságom naplóját* áthatja is a családjától, a szülőföldjétől, munkájától elszakított szellemi ember honvágya és elfogultsága, méltánytalanná sosem válik meg, fogva tartói közül megkülönbözteti az embertelent és az emberségest. A *Fogságom naplója* bőséggel tartalmaz oly epizódokat, amelyek az ellenőrző hatóság egyes tisztviselőinek segítőkészségéről tanúskodnak. A kontrasztos szerkesztés során például Cservenkának és Grimmeknek szembe-állítása szemlélteti, miképpen fogta föl feladatát a jó- meg a kevésbé jóindulatú személy. Mindez nem akadályozta meg a fogoly Kazinczyt, hogy ne csodálkozz-

zék bele a táj szépségébe, ne időzzék el tekintete egy kerten, ne fedezzen föl egy szabad-kőművesség jeleivel díszített sírt.

Az önmegtartásnak, a túlélésnek eszköze a gyönyörködésre való képesség megőrzése. A pittoreszk látvány megörökítése, felidézése egyben tanúságtétel a művészi látás diadala mellett, amely feledtet, hogy mely körülmények között szemlélődik a személyiség. „*Nem képzelhetni, melly gyönyörűségek vártak itt reánk. Hajónk nyílsebességgel repüle el az Inn szélén álló egyes fenyvek mellett; amott a szenvedés foka, s a gyönyörű hegyek, felettünk sáfrányszínben a régen nem látott ég. Nemeszisz minden rosszért jót, minden jóért rosszat hoz reánk; boldog a kire sok kedvest a nem sok rosszért.*” Érdemes ide mellékelni Az Inn hátán. 1800. című epigrammát,¹⁶ meglepetésünkre szövegbeli megfelelésekre bukkanunk, első megközelítésben a naplóba írt és versben megörökített tárgy hasonlósága indoklással szolgálhat:

Mint egy nyíl fut el itt part, fenyves, völgy, hegy előttünk:

S illy hamar a gondok szirtfoka messze maradt.

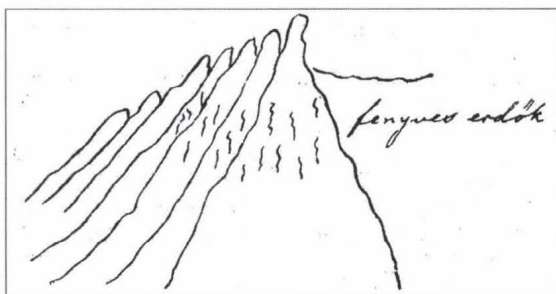
Hajj, de hol a haza még, hol még Tokaj, hol vagyon a domb,

Melly a régen-várt számkilököttnek örül?

Tedd sebesen ladikunkat, o Inn, míg a szelek atyja,

S Küprisz, s a szép nő bátyjai, révbe viszik.

Aligha állapítható meg, a vers készült-e előbb vagy a *Fogságom naplója* bekezdése. A versek kritikai kiadásának sajtó alá rendezője a cím alapján kijelenti, az epigramma 1800-ban készült, így a följebbi kérdés okafoggyottá válhatna. Csakhogy a magam részéről ebben nem volnék teljesen bizonyos. S nem csupán azért, mert az epigramma antikizálásával „időtleníti” a cím által megjelölt évszámot. A *Fogságom naplója* tanúbizonyossága szerint csak annyit tudhattak meg a francia és a magyar foglyok, hogy a közeledő harci események miatt börtönt kell váltaniok; hogy az utazás célja Magyarország volna, erről nem esik szó. A vers beszélője azonban tudatában van annak, bármily távolinak is tetszik, előbb-utóbb Tokaj vidékére fognak érni, s legalábbis hazai föld ígérete élteti a reményt. Ilyenformán a vers akkor születhetett meg, amikor a helyváltoztatás célja bizonyossá lett. Ez nyilván nem lehetett az indulás perce, napja, a *Fogságom naplójában* még jó darabig nincsen tudomása a foglyoknak, hová tartanak. A másik tényező, amit nemigen volna tanácsos elfelejteni: a korszak költői gyakorlatában nem egy versnek előbb volt meg egy prózai kidolgozása, netán vázlata, amelyet aztán versbe szedett a költő. A kezdő költői képek egybeesése miatt elképzelhető lenne egy efféle „megoldás”. Végezetül a szöveg-egybeesések mintha azt sugallnák, a kétféle szöveg nagyjában-egészében egy időben születhetett meg. A hegy (domb), a fenyves erdő *rajza* is része a naplónak, az emlékezet munkája nyomán elevenedik meg a táj. A vers 1800-as címbeli évszáma

¹⁶ A 8. sz. jegyzetben i. m. 66, 258.

jelölheti a verset és naplórészletet „ihlető” élmény „keltezését”, nem feltétlenül az alkotás időpontját.

Egyébként – noha nem zárom ki egészen – nemigen tartom valószínűnek, hogy egy 1800-ban keletkezett epigramma lényegében prózai újraírására került volna sor a *Fogságom naplója* megfogalmazásakor. Gergye László mutat rá azokra a kronológiai problémákra, amelyekbe a versek kritikai kiadásának munkálatai során ütközött. „Amint az a feljegyzésekből egyértelműen kiviláglik, Kazinczy versei sorrendjét nem kronológiai, hanem műfaji, tematikai szempontok alapján akarta meghatározni.”¹⁷ A továbbiakban megnehezíti a kiadást, mint Gergye megjegyzi, hogy egyes verseknek igen sok változata maradt fenn, másoknak egyetlen kézírata sem, legföljebb egy, ki tudja mikor leírt tisztázata. A jelen vers a „vegyes költemények” csoportjában helyeződött el, a megelőző vers a *Szent-Mihály Szabolcsban*, 1820-ból,¹⁸ ez dokumentálható, a következő a *Sírvers Fáy Györgynek...* 1831-ből.¹⁹ Ellenben az *Inn hátán 1800-hoz* fűzött jegyzet elárulja: a vers az *Aurora* 1828-as kötetében jelent meg, eszerint 1827-ben nyomdába került. Nem volna lehetséges jobban a nyomdába adáshoz kapcsolni az epigramma keletkezési évszámát? S a címben feltüntetett 1800-at úgy fogni föl, mint amely arra utal: életbeli eseményre történik a visszaemlékezés? Nem könnyű az állásfoglalás; talán támogatja a későbbi datálást az a tény, hogy *A Margit-szigetén. 1800. július 30d* – a kritikai kiadás jegyzeteit idézve – 1811. május 6-án született, és 1815-ben jelent meg.²⁰ Ez a példa erősítheti a feltételezést, hogy címbe írt évszám nem feltétlenül a keletkezésre utal. A fogság élménykörébe sorolható a *Tyrolban* című vers,²¹ amelyet a kritikai kiadás 1799-re tesz. Ennek megfelelőjét nem lelhetjük meg a *Fogságom naplójában*, a datálás csak életrajzi indoklottsággal rendelkezik, amennyiben rendelkezik, a *Kuffstein, 1800. Martziusban* kétsorosa ugyancsak.²² Egy Kis Jánoshoz küldött (küldeni szándékolt) episztola töredéke egy még Kufsteinban fogalmazott episztola rekonstrukciója, az eredeti fogalmazvány 1800 májusából való, egy 1810-es levél szerint elégett.²³ Nem tudható, mennyire sikerült az emlékezet alapján az újraírás, a közölt töredék közvetlenül nem kapcsolódik sem a kufsteini hétköznaphoz, sem a *Fogságom naplójához*. E versek mintegy továbbgondolják a *Fogságom naplóját*, a lírikus aspektusát helyezik az epikusé mellé.

A *Fogságom naplójának* munkácsi „fejezete” szinte kizárólag a fogság hétköznapijait beszéli el. Mintegy sietősen halad az előadás a végkifejlet felé, drámaiságot csupán az ablakán kibújó fogoly leleplezése csempész a szövegbe, a leleplezés és a kegyelem érkezésének egyidejűsége feszült pillanatokat teremt, amelyet a német nyelvű párbeszéd fokoz föl, éppen tárgyszerűségével, ennek ellenpontja a magyar nyelvű mondat, amely a kétségbeesett fogoly szituáltságát festi. A következő bekezdésben újra az Olvasóhoz szól az elbeszélő, képzeletére apellál, a drámai helyzetet egy Horatius-idézettel eleveníti meg. Innen gyor-

¹⁷ Uo. 19.

¹⁸ Uo. 66.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo. 47-48, 232.

²¹ Uo. 109.

²² Uo. 105.

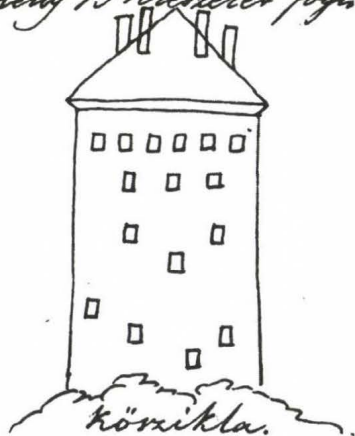
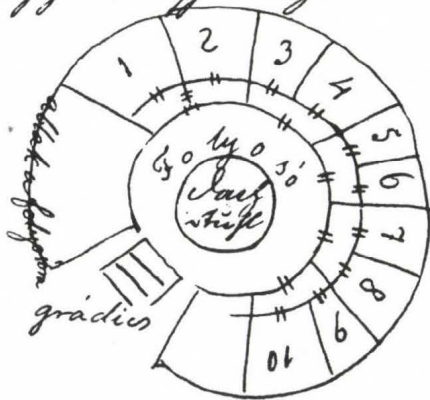
²³ A 8. sz. jegyzetben i. h.

sulnak föl az események, rövidülnek a följegyzések mindaddig, míg a foglyot nem rendelik az őrnagyhoz. A szabadulás napról napra közeledtét a rövidülő mondatok jelzik, mintegy érzékeltetve a szabadulni vágyó türelmetlenségét, akinek már az íráshoz sincs energiája, társai elengedése után mind kínosabbak a börtönben töltött napok. A tényleges szabadulás aztán fölfakasztja az elbeszélői kedvet, apró részletek közlésére is sor kerül, mellékesnek tetsző körülményeket ecsetel, elárulja (az olvasóhoz fordulva), hogy „én Munkácson szerelmes levelek írása által enyhítém nyomorúságomat”, románcot kanyarítván a napló végére, nem takarékoskodván a történetet lezáró csattanóval. Az utolsó mondat eltávolít a fogságtól, egy magánéleti – nem túlságosan jelentékeny – eseménnyel zár; a fogoly visszatért az életbe, törődhet hétköznapi apróságokkal, kezdődhet számára a visszanyert – új – élet. A *Töredék toldalékok a mondottakhoz* részint kiegészítés, részint adatolás, részint (Riedele esetében) további sorstörténet. A hitelességre törekvő, az olvasók bizalmát elnyerni szándékozó munkálkodik, aki mintegy a fikcióból visszavezet a „realitás”-ba, amely realitás elhitése a *Fogságom naplója* elbeszélőjének fő törekvése.

Élete végén Kazinczy kiírta magából, amit sem egészében, sem részleteiben korábban nem beszélhetett el, amelyre célozhatott, utalhatott, amelyről egy-egy kurta nyilatkozatot tehetett, de amelynek megírása nélkül pályája emlékezete igen hiányos maradt (volna). E kiváló kritikai kiadás egy kötetbe fogta azokat a szövegeket, amelyekből Kazinczy életének legkeservesebb 2387 napja az eddigieknél jobban megismerhető.

*A' várba 452 grádus viszen, ha jól jegyxi meg Szabóórn
"foglyai ott egy toronyban tarsanak, melly 13 rekeseket fogt.*

*Dachstuhl (oxlop, melly a' fedet' közeget tartja) ott van, k
ber összefogott kővel nehezen öltethető körül. Va körül has el a' tohu*

BÍRÓ FERENC

Kazinczy, Berzeviczy és Herder¹

„Herder hamis próféta”

Nyelv, nemzet

A dolgozat elsősorban nem Kazinczy és Johann Gottfried Herder viszonyáról szól, hanem azokról az összefüggésekről, amelyek között a legnagyobb erővel merült fel Kazinczy tollán az ún. *herderi jóslat*. Ennek a történetnek másik szereplője a kor kiváló közgazdásza: Berzeviczy Gergely volt. Kazinczynak a herderi jóslathoz való viszonya az ő és Berzeviczy Gergely konfliktusa szempontjából bír jelentőséggel.

Kazinczy régóta ismerte Herdert, már a fogság előtt lefordította és meg is jelentette a *Paramythiont*, amely jellege szerint szépirodalmi alkotás. Csak jóval később, 1807-ben találkozunk annak erőteljes jeleivel, hogy megismerkedett a német filozófus jellegzetes gondolatvilágával is. 1807 szeptemberében írja Cserey Farkasnak, hogy „Most Herder új editióját forgatom. Nagy ember! Semmivé érzem magam olvadni nagysága előtt!”² Egy hónap múlva, Kis Jánosnak írott leveléből azt is megtudjuk, hogy pontosan melyik munka volt az, amely Herder művei közül olyan erős hatást tett rá. Ez a – ahogy ő írja emlékezetből a címet – „Fragmente zur Deutsche Literatur,” azaz: Herdernek az *Über die neueste deutsche Literatur* cím alatt összegyűjtött *Fragmentjeiről* van szó.³ Ez a lelkesült-ség azért figyelemreméltó, mert Kazinczy két, két és fél éve még a nyelvi univerzalizmus egészen szélsőséges híveként nyilatkozott számos levelében, igen erőteljesen érvelt – például – amelltt, hogy a magyar nyelvet lehet a nyugati nyelvek mintájára „modellezni.”⁴ Herder említett s most oly nagy csodálattal olvasott munkája viszont tudvalevőleg éppen az ellenkező szellemben fogant: nagy hangsúllyal emeli ki az idiómák jelentőségét, amelyek a nyelvek lefordíthatatlan sajátosságait. Ezeket ő az adott nyelvet beszélő nép legnagyobb kincsének nevezi. Ennek a felismerésnek a későbbiekben majd megmutatkozik a hatása: 1809 végétől Kazinczy neológiája új utakra tér, ahol hasznosítja a német gondolkodó tanításait, bár – ahogy 1807 őszén még fogadkozott – nem lett „tanítványa”: igen önállóan viszonyult ahhoz, amit a német mester műveiben talált. A Levelezésből az is kiderül, hogy ezt a bizonyára igen drága sorozatot (minden valószínűség Herder 1804-ben

¹ Ez a tanulmány fejezet *A nemzethalál árnya a XVIII. századvég és a XIX. századelő magyar irodalmában* című, a Pro Pannonia Kiadónál sajtó alatt lévő monográfiából.

² KazLev. V. 149.

³ KazLev. V. 213–214.

⁴ *Bíró Ferenc*: A legnagyobb pennaháború, Kazinczy Ferenc és a nyelvkérdés, Bp., Argumentum, 2010. 391–398.

bekövetkezett halála után a Cotta cégnek első s teljes életművet felölelő kiadásáról van szó), az ekkortáj különösen nehéz anyagi helyzetben lévő Kazinczynak el kellett adnia. Ezt a Herder-összest a hozzá ekkor már nagyon közelálló jó barát, gróf Dessewffy József vásárolta meg, de a kötetek – használatra – bizonyosan a Széphalmon maradtak. Irodalmi részletkérdésekben is gyakran hivatkozik rá, tájékozottságának egyik fontos forrása láthatóan és általában bizonyíthatóan is Herder életműve volt.

Így bizonyára kezébe került az *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* című történetfilozófiai alkotás is (1784-1791). Kazinczy igen vázlatosan megismerhető, és kidolgozatlansága ellenére is elég markáns történetfilozófiai elgondolásai – mint munkánk más fejezeteiben láttuk – nem sok rokonságot mutatnak a herderi gondolatvilággal, viszont ismerte a nevezetes jóslatot, amely ennek a műnek 1791-ben megjelent hatodik kötetében olvasható, s amely egy rövid mondatban néhány évszázad távlatában a magyar nyelv (s vele a nemzet) eltűnésének lehetőségét veti fel.⁵ Lehet, hogy maga talált rá, lehet, hogy felhívták rá a figyelmét, nem tudni. A levelezésben (tudomásunk szerint) egyszer idézi, bár a szóban forgó levelének vonatkozó helyét több barátjának (Kis Jánosnak, gróf Dessewffy Józsefnek) is továbbítja. Természetesen egyértelműen és határozottan elutasítja, noha a cáfolata meglehetősen gyenge lábakon áll, de erős érvekkel ezt a sejtést nem is lehet cáfolni, a jövő több száz éves távlatában a jelenkor statisztikai adatai alapján nem lehet kizárni semmilyen eshetőséget. Ez a „jóslat” azonban Herdernél sem állítás, inkább csak vélekedés, amelynek az alapjai ugyancsak felettébb bizonytalanok voltak. Éppen ezért lehetséges, hogy a kor művelt magyarjai többen ismerték Herdernek ezt a helyét, de – mint maga Kazinczy is – csak igen ritkán, mintegy alkalmoszerűen hozták szóba.⁶ Az 1780-as évek írott nyilvánosságában az egyik erőteljes szólam a nyelv eltűnésével bekövetkező nemzethalál réme volt, ekkor a herderi „jóslatnak” talán lehetett volna mozgósító ereje (lám, már ő is mondja!), ám a nyolcvanas években a szóban forgó kötet – mint említettük – még nem látott napvilágot. De ismereteink szerint később is alig-alig idézték. Lehet, hogy mire az először 1791-ben olvasható mondat eljutott volna a hazai olvasókhhoz, az 1790-ben s az előző néhány évben uralkodó hangulat lecsengőben volt, a következő években – sokáig, Széchenyi István felléptéig – a helyzet alapvetően megváltozott, nem volt szükséges bárkit is mozgósítani, eleinte még lehetőség sem nagyon volt a mozgósításra. Említettük, s másutt részletesen is szoltunk róla,⁷ hogy a *natio Hungarica* – a többnyelvű magyarországi nemesség – körében 1790 előtt még erős volt a rendi szolidaritás. Ezért (néhány pillanatot leszámítva) a magyar etnikumhoz tartozó és magyarul beszélő nemeseknek is meglehetősen visszafogott volt a viszonyuk a magyar nyelvhez. Még II. József hírhedt nyelvrendelete (1784) ellen tiltakozva is sokkal inkább a latint szerették volna

⁵ Vö. Pukánszky Béla: Herder intelme a magyarsághoz. Egyetemes Philológiai Közlöny, 1921. 35–39, 83–90.

⁶ Erre egy – még a nemzetközi szakirodalomba is bekerült – példát idézhetünk. Csehi József az irodalom iránt érdeklődő katona volt, Kazinczyval viszonylag rendszeres levelezésben állt. Kazinczynak írja 1811. ápr. 9-én, hogy régebben, még diák korában az „Universitas Bobliothecájában” olvasta Herdernek az „*Ideen der Menschheit*” című munkáját, ahol „nagy örömmel és egykori német elbizottsággal hirdeti Nemzetünkre az utolsó Ítéletnapot”. Ekkor bejött Dugonics András, kérdezi „mit olvas, Csehi elmondja, mire Dugonics azt válaszolja „szokott manírjában”: „Ne hídj neki ... hazudik a’ Számár Német.” (KazLev. VIII. 449)

⁷ Bíró Ferenc 2010. 400–449.

jogaiba visszaállítani, s csak kevéssé esett szó a magyar nyelvről.⁸ A helyzet az 1810 előtti években változott meg, a magyar köznemesség körében – számos tény mutatja – nem csak a nemzeti nyelv használata, de ami fontosabb: a magyar nyelv melletti érvelés erőteljesen teret nyert. A herderi mondatnak most csak ellenséges értelmet lehetett (volna) tulajdonítani.

Kazinczynak éppen ilyen helyzetben jutott eszébe ama jóslat. Mielőtt azonban ennek részleteibe – ma ismerhető részleteibe – elmerülnénk, előbb szükséges megemlíteni, hogy Kazinczy Ferenc írói útjának első bő másfél évtizedében csak kivételes pillanatokban foglalkozott a nyelv és a nemzet viszonyának a kérdéseivel. Őt elsősorban szépíróként foglalkoztatta a nyelv, ezért az első években (az 1780-as évtized vége felé) kizárólag a „tisztaság” (= a nyelvi egység) és a „bővség” (a nyelvi kifejező erő állapota) érdekelt. Ezt – egyebek között – igen tisztán megmutatja annak a két szövegnek az összevetése, amelyet 1788 utolsó hónapjaiban ő és Batsányi János írt bevezetésként akkor még közös folyóiratuk, a kassai Magyar Museum elé, programírásként.⁹ Változást – tegyük hozzá: rövid időre érvényes változást – az 1790-es év nyugtalan tavasza hozott. Ezt jól mutatja az a Jegyzet, amelyet Fáy Ágoston Abaúj megyei alispán beszédéhez írt, amely az Orpheusban jelent meg,¹⁰ de igyekezett más fórumokon is közzé tenni. Ebben az igen radikális szövegben természetes előfeltevés, amiről eddig soha nem szólt, de amiről – nyílt megfogalmazásban – később sem fog szólni, nevezetesen: a nemzetet elsősorban a nyelv alkotja. Ezt az írást – mint valószínűsíteni lehet – a szorongás diktálta: II. József iménti buzgó hivatalnok a fél, hogy a kalapos király halála után diadalt ülő nemesi ellenállás kiközösíti. Ez megtörtént báró Prónay Lászlóval – talán ezért is érzi őt sorstársának. Ez a félelem néhány hónap alatt eloszlik, s Kazinczy gondolkodása viszszaér a korábbi kerékvágásba, például többé nem dicséri a fanatikus egri hitvédőt, Szaitz Leó Máriát, akiről a Jegyzetben még elismerő szavakat mondott. A következő időkben azután – éppen úgy, mint korábban – ismét csak az önmagában vett (az irodalmi kifejezés szempontjából nézett) nyelv ügyei foglalkoztatják. A börtönben is, ott olvassa a Debreceni Grammatikát s kezdi meg ellene évtizedes küzdelmét, amely küzdelem téje ráadásul elsődlegesen nyelvészeti érdekű – a nyelvi norma forrásának a problémája – volt. A nyelv és a nemzet összefüggései, nem ideiglenes jelleggel, hiszen immár a korábbi zavaró mozzanatok nélkül, 1807 után merültek fel számára újra. Más vonatkozásban és másutt részletesebben szóltunk róla, hogy Kazinczy vélhetően azért került korábban a nyelv és a nemzet közötti kapcsolat tárgyalásáért, mert ez a viszonylat foglalt volt: részben a felvilágosult rendiség Besenyei György által kialakított koncepciója, részben pedig a századvég értelmiségének nyelvi mozgalma telítette Kazinczy számára egyáltalán nem rokonszenves ideológiai tartalmakkal.¹¹ Ennek az időnek azonban vége. A XIX. század elején a magyar nemesség fokozatosan birtokba vette a nyelv ügyét. Ezt a fejleményt bizonyosan az egyik döntő fordulat magyar nyelv történetében, amelynek jelentőségét súlyának megfelelően még nem mérte fel a kuta-

⁸ Vö. Soós István: II. József nyelvrendelete és a „hivatalos” Magyarország. In: Tanulmányok a magyar nyelv ügyének XVIII. századi történetéből, szerkesztette Bíró Ferenc. Bp., Argumentum, 2005. 261–301.

⁹ Vö. Bíró Ferenc 2010. 71–77. – Debreczeni Attila: Tudós hazafiak és érzékeny emberek, integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában. Universitas Kiadó, Bp., 2009. 241–256.

¹⁰ ORPHEUS (1791–1792). Sajtó alá rendezte Debreczeni Attila. Debreceni Egyetem-Kossuth, Debrecen, 2001. 56–59.

¹¹ Bíró Ferenc 2010. 69–97.

tás. Véltetően arról van szó, hogy a natio Hungarica felbomlóban van, a magyarországi nemesség egyre inkább magyar nemesség, a korábban működő rendi szolidaritás már nem vagy alig működik. Az 1807-i diéta előtt években is komoly jelek utaltak arra, hogy a megyei nemesség viselkedése lényegesen megváltozott a nyelvkérdés vonatkozásában: 1804-ben igen sikeres pályázatot hirdet meg a Magyar Kurír (erre 22 pályamunka érkezik, 1790-ben, a Hadi és Más nevezetes Történetek kiírására csak 2),¹² az un. „tisztí szótárak” (a magyar hivatali nyelv) körül országos mozgalom indul, se szeri se száma a magyar nyelvről szóló publikációknak, de a magyar nyelv ügye az 1807-es országgyűlésen is sokkal komolyabb súllyal merül fel, mint 1790-ben. Abban azonban, hogy az udvar (most először) aggodalommal figyelt fel erre kérdésre, elsősorban inkább a nemzetközi helyzetben bekövetkezett változások játszottak szerepet. Attól tarthattak, hogy a magyarországi jelenségek összefüggésben lehetnek a németországi nemzeti érzelmek felerősödésével s szeparatista energiák születésének lehetőségét rejtik magukba. Meg akarták tehát tudni, hogy mi ténylegesen a helyzet Magyarországon. Ennek egy látszólag okos és célszerű módját találták meg: egy pályázatot írtak ki, gondolván, a beérkező munkák alapján lehet következtetni a közhangulatra. A pályázat fő kérdése az volt, hogy a magyar nyelv alkalmas e arra, hogy Magyarország hivatalos nyelve legyen, a pályázatot egy „magyar hazafi” („ein ungarischer Patriot”) gondolatának álcázták, tekintélyes pályadíjat tűztek ki, s a lebonyolításához az ugyancsak tekintélyes Cotta kiadóvállalat adta a nevét. A ravasz elgondolás azonban csak ravasz volt, de nem volt okos: elvétette a célt. A magyar nyelv a megyei nemesség körében nyerte meg a pozícióit s ez a nemesség nem arról volt híres, hogy könnyen tollat ragad; a válaszolók többsége pedig valóban magyarországi értelmiségi volt, akik mindegyikéről az sem biztos, hogy tudott magyarul. Az eredmény – amelyet soha nem hirdettek ki – így az udvar számára megnyugtató volt, a körülményeket ismerő utókor számára pedig inkább meglepő.¹³

Kazinczy Ferenc nézeteinek változása 1808 körül

Ezen a pályázaton Kazinczy Ferenc is részt vett, erre készítette el 1808 nyarára az un. Tübingai pályairatot, amelynek értelmezése nem tartozik e munka keretei közé, de bizonyos tanulságai igen. Írásában a felvilágosult rendiség már korábban formálódó elképzelései jelennek meg új alakban. Bessenyei felfogását folytatja, annál sokkal kidolgozottabb, részletesebb és érdekesebb változatként értékelhető: az 1770-es évek filozófusa csak sietősen időzött (a Jámbor szándékban) a Magyarországon élő, de nem magyar ajkú lakosok a problémájánál s ezzel így voltak utódai is. A nem magyar ajkú magyarországi lakosok magyarrá tételéről vehemenssen és következetesen csak a századvég értelmiségének néhány képviselője, így például Péczeli József és Kármán József szólt. Kazinczy álláspontja lényegét tekintve jozefinista koncepció, jóindulatú és türelmes hangszerelésben: a kor produktuma. Igazi jelentősége (és értéke) nem ebben van, itt lényegében ő sem tud semmi újat mondani. Az igazi jelentőségét abban a változásban kell látnunk, amely e munkával saját elképzeléseinek rendjén belül bekövetkezik. Ezeknek a változásoknak több és egymástól

¹² Tolnai Vilmos: A nyelvújítás, a nyelvújítás elmélete és története. Bp., MTA, 1929. 91.

¹³ Kazinczy Ferenc tübingai pályaműve a magyar nyelvről. Kiadta Heinrich Gusztáv. Bp., MTA, (1808), 1916. A beérkezett 21 munkából a latin mellett nyolc, a német mellett négy pályázó tette le a voksot, a magyart – feltétel nélkül – csak öten ajánlották, feltétlenül (a latin és a német mellett) négyen.

alaposan eltérő s főleg: nem azonos szinten álló vetülete van. Most, amikor első ízben komoly, sőt, valóságos esély kínálkozik arra, hogy a rendi nemzet nyelvi-kulturális nemzetté alakuljon át, a széphalmi kúria lakójában különös félelmek ébrednek. A hajdani reformer (aki 1790 táján lefordította Jean-Jacques Rousseau *Contrat Socialját* is) úgy lát-szik, e nagy esély felmerülésének idején szorong minden társadalmi-politikai változástól.

A tübingai pályázatra való készülés során igen körültekintően járt el, s bizonyos tanul-ságok már a felkészülés folyamatában is ott rejlenek. Úgy véljük, lényeges jelekkel talál-kozhattunk már akkor is, ha megnézzük: a pályázatra való felkészülés során milyen kérdé-seket tesz fel barátainak, milyen vonatkozásban akar új információkat szerezni. A kérdé-seknek láthatóan két irányuk volt. Az egyik a magyarországi politikai élet nyelvhasználat-ára vonatkozott, azokban a megyékben, ahol a „tótul”, „ráczul” vagy éppen horvátul be-szélő lakosok voltak a többségben, vajon a „Diétákon” szóltak-e az ottani többség nyel-vén, ahogy a „magyar Vármegyékben és Diétákon szabadon szólhattunk s szöllünk ma-gyarul.” Nem tudjuk, milyen válaszokat kapott, de azt tudjuk – hiszen leírja – milyen vá-laszokat szeretett volna kapni. Azt gondolja, hogy – ellentétben a magyar megyékkel – a közéletben másutt csak a latint használták, de nem használták a helyi közösségek nyel-vét.¹⁴ Ennek az eredménye ott lesz majd a pályázat szövegében, hiszen ha olyan válaszokat kapott, amilyeneket óhajtott, akkor nyugodtabb szívvel ajánlhatta hivatalos nyelvnek a la-tin helyett a magyart, ahogy az a pályázatban meg is történik.

Ez az érdeklődés maga is arra utal, hogy Kazinczy számára a rendi szolidaritás eszméje elhomályosult, a kérdések mögött az az egyáltalán nem rejtett előfeltevés húzódik meg, hogy a közélet nyelvére – mint a pályáirat részletesen ki is fejtí – a magyar (a magyarul be-szélő) nemesség tart igényt. Mindez azonban nem csak azt mutatja, hogy a magyarországi ren-dek közötti közösség eszméje Kazinczy számára is erőteljesen lazulni kezdett, hanem en-nek az egyik feltételét és következményét is: előtérbe került a másik szövetség, a magyar (magyarul beszélő, tehát a nyelvi-kulturális identitását tekintve magyar) nemességnek és az udvarnak a kapcsolata. Ennek a most elkészült röpiratnak és a körülötte keletkezett szöve-geknek a tükrében ez a viszony általában sokkal erősebb lesz, mint egyéb kötelékek. A Habsburg-ház sorsa azonban ekkortájt bizonytalanná vált. Kazinczyt ezért különösen mé-lyen érdekli az olyan uralkodó és az olyan népek viszonya, amelyek nyelvi-kulturális vonat-kozásban idegenek egymástól. Érdeklődésének irányából arra lehet következtetni, hogy számításba veszi ezt az esélyt. Dessewffy József 1808 arról tájékoztatja, hogy „Napóleon pe-dig különösen védelmezi mindenütt a honnyai nyelvet azon tartományokban, melyek nin-csenek egyenesen a francia koronához kapcsolva...”, bizonyos benne, hogy meghagyja a spanyolt is „országos nyelvnek.”¹⁵ Kazinczyt azonban ennyi nem elégíti ki. Nyugtalan-sága – úgy látszik – ebben a vonatkozásban mintha eloszlott volna, aggodalma más vonatkozásokra terjedt ki. A késői kor olvasója számára meglepő, hogy ez a szorongás milyen, egészen kü-lönböző súlyú és jellegű fejleményeket hozott közös alapra. Ennek egyik – vagy talán leg-fontosabb – mozzanata az, hogy miközben az uralkodó és a nemzet között (egyéb vonatko-zásokban) kortársaihoz viszonyítva is rendkívül szoros kapcsolatot lát, az uralkodók szerepe

¹⁴ KazLev. V. 466.

¹⁵ KazLev. VI. 480.

számára különös jelentőségre tesz szert. Cserey Farkasnak írja ebben az időkorban, 1808. június 2-án: „Azt azonban kimondom, hogy rettenetesebb dolog egy sincs, mint egy egész nemzetnek elsüllyesztése. Spanyol Ország ugyan megmarad a' maga integritásában, 's nem tépetik széljel, mint Lengyel Ország 1772. hogy még nevét is elveszítse. De szomorú dolog, midőn az ő akaratja nélkül lép-le a' Király 's más lép fel a' trónusra. Ójja meg az Isten ettől még az ezredik maradékomat is.”¹⁶ Az integritás elvesztését jelenti, ha egy nemzet nem maga választja meg uralkodóját; Kazinczy e mondatában ezt „egy nemzetnek elsüllyesztésével”, egy ország területének felosztásával s államiságának megszüntetésével, ha nem is azonos súlyú, de összetartozó és egymással párhuzamba állítható eseményként ítéli meg.¹⁷ Egyéb megnyilatkozásai is úgy mutatják, hogy az uralkodó közjogi értelemben vett jelentősége (személytől függetlenül) ebben az időben különösen megnőtt számára. „Nem hazafi az, a' ki a' királyt külön választja a' hazától”, írja ugyancsak Cserei Farkasnak 1809. február 21-én.¹⁸ Nincs alapunk felételezni, hogy ezek a mondatok az esetleg a leveleket is figyelő titkosrendőrség szemeinek szólnak. Nemrégiben írta le Pápay Sámuelnek: „hallgatni szabad (néha!), de egyebet mondani, mint amit érzünk, soha nem szabad”. Kazinczy nagyon tisztességes ember volt, s bizonyos volt abban is, hogy az utókor olvasni fogja azokat a szövegeket, amelyeket papírra vet. Semmi okunk nincs azt gondolni, hogy amikor ezeket a különös mondatokat leírta, nem azt írta le, amit valóban gondolt. Az első állítást Kosáry Domokos „üresnek” látja,¹⁹ a magunk részéről e kétségkívül különös kijelentésekben – mivel ismétlődnek – nem csak nagyfokú bizonytalanságra, mint inkább félelemre gondolunk. 1809 februárjában már javában folynak a Napóleon elleni újabb háború előkészületei. Kazinczy alighanem tisztában volt az erőviszonyokkal s körülbelül biztos volt a vereségben: ekkor égette el – például – verseit, hogy azok ne maradjanak kezdetleges állapotban az utókorra. Amikor ennyire szoros összefüggésben látja az állami lét stabilitását a nemzeti lét stabilitásával, akkor ebben a szorongásban a változásoktól való félelem van ott.

Ebben a számára – a jelek szerint – nyugtalansággal telő hónapokban kerül újra kapcsolatba ifjúságának barátjával, Berzeviczy Gergellyel, aki megküldte neki németül megjelent munkáját, amely a világkereskedelemről szólt. Kazinczy 1809. február 5-én kelt levelében válaszolt s nyilvánvalóan nem csak erre a munkára reflektál. Levelezés nem bontakozott ki közöttük, Berzeviczy 1809. március 17-én írott válaszeveléről csak Kazinczynak Rummy Károly Györgyhez április 10-én kelt leveléből értesülünk.²⁰ A következő évben, 1810 nyarán is Berzeviczy a kezdeményező, ez a levél is lappang, Kazinczy 1810. július 23-án válaszol. Ezekre a levelekre még – más szempontok miatt – vissza kell térni. Az első levélben bőven

¹⁶ KazLev. V. 496

¹⁷ Arra vonatkozóan, hogy ebben a korszakában Kazinczy hajlamos volt az e körbe tartozó fogalmak összemosására, például lehet Berzeviczyhez 1809. febr. 5-én írott első levelének első része is, ahol arról ír, hogy „Die Auflösung einer Nation ist ein politischer Mord” – s Lengyelország felosztását („Pohlens Schicksal”) hozza példaként, s azt, hogy erre miként reagált Klopstock. Ezután szól arról, hogy a nemzet létezése számára mennyire fontos, drágább az aranyból, „was Sie durch Ihre so gar sehr ruhig prophetisierte Verlöschung erkaufen zu wollen scheinen.” (KazLev. XXII. 239). Itt most az az érdekes, hogy Lengyelország felosztása és egy nemzet eltörlése Kazinczy számára ugyanazt jelenti, sőt, a különféle megnyilatkozásokból az derül ki, hogy egy nemzet léte, egy ország felosztása és egy uralkodónak a trónról való letaszítása számára valóban egyenlő súlyú, legalábbis egy halmazba tartozó események.

¹⁸ KazLev. VI. 234.

¹⁹ Kosáry Domokos: Napóleon és Magyarország. Bp., Magvető Kiadó, 1977. 55.

²⁰ KazLev. VI. 320–321.

vannak olyan részletek, amelyeket kényelmetlen olvasni: Kazinczy például hosszasan védelmezi az úriszék intézményét. Benyomások alapján mond véleményt például a magyar parasztok helyzetéről, amelyet minden lehetséges kifogás ellenére is elviselhetőbbnek (erträglicher) lát, mint számos osztrák tartományban, a jobbágyok robotjára azt a megjegyzést teszi, hogy ő személyesen az előírtakon túl („über die Vorschrift”) soha nem követelt semmit. Ezt a levelet olyan ember írta, aki láthatóan nem tud, nem mer, vagy – az adott pillanatban – nem akar társadalmi reformokon gondolkodni,²¹ helyette személyes emberségét hozza fel érvként, ami természetesen – ebben az összefüggésben – nem tekinthető komoly érveknek. A későbbiekben erről nem is szívesen nyilatkozik, viszont – ha bizonyos fenntartásokkal is, de – láthatóan hajlik az egyetértésre hajdani barátjának elképzeléseivel. Az 1810 júliusában írott levelében például azt írja, hogy „Áldás minden szavadra, melyet a’ misera plebs mellett és a feladott systéma oktalansága ellen mondasz!” Biztosítja, hogy „egyformán” gondolkodnak, nyitott kérdések azonban vannak közöttük, például abban, ki is itt a hibás.²² Természetesen Kazinczy is elfogadja, hogy ama „misera plebs” a nemzet része. Levelezésében a Berzeviczyre vonatkozó utalások azonban soha nem ezekre vagy ilyen a kérdésekre vonatkoznak.²³ A helyzet megváltoztatására most már láthatóan nem volt kialakult álláspontja, ha nem is mindig ismerte el – részletkérdésekben – inkompetenciáját, ezekről a problémákról inkább hallgatott, nyilván tudta, hogy az imént idézett levél vonatkozó részleteiben nincs igaza, de nem nagyon voltak elképzelései sem. Nem tudja elkertülni, hogy a „arany” (a gazdaság) és a kultúra kérdését ne állítsa be egymás alternatívájaként.

Mi volt a vita tárgya?

Berzeviczy Gergely 1763-ban született és 1822-ben halt meg. Igen tehetséges szepességi család gyermeke, Göttingában tanult, hosszú tanulmányutat tett, járt Belgiumban, Franciaországban és Angliában.²⁴ A legelőkelőbb körök fogadták, hazatérte után Bécsben próbálkozott meg érvényesülni, fogadja II. József is, akitől nem kap állást, utóbb azonban Budán a helytartótanácsnál lesz fogalmazó. 1792-től három éven át vett részt a hivatali életben. Kazinczyval azonban nem ekkor, hanem már jóval korábban barátkoztak össze, még az 1780-as évtized első felében. Pápay Sámuelnek írja 1809 novemberében,²⁵ hogy „nekem kedves barátom volt Pesten laktomban,” évtizedekkel később, 1829-ben Szalay

²¹ KazLev. XXII. 239–244.

²² KazLev. XXII. 257.

²³ A Levelezésben a későbbiek során csak a nyelv és nemzet kérdései kerülnek elő Berzeviczy kapcsán, a társadalmi és gazdasági kérdések nem. Erről ír Dessenwffy Józsefnek (KazLev. VI. 193. 1809. jan. 21.) Dessenwffy is erről neki, (Uo. 259–260. 1809. márc. 1.), Berzsenyi Dánielnek (Uo. 226–227. 1809. febr. 14.). Az év végére lecsendesül a vita. Pápay Sámuelnek (KazLev. VII. 71–72. 1809. nov. 3-án) írott levelében azt veti Berzeviczy szemére, hogy „hazug datumokkal” (adatokkal) operál, Berzsenyi pedig még tavasszal (KazLev. VI. 292–293. márc. 14.) egyértelműen igazat adott Kazinczynek („Berzeviczy balgatag és gonosz”), 1809. nov. 25-én kelt levelében (KazLev. VII. 84–89.) – mivel vélhetően utánaolvasott, és nem találta nyomát a nemzet és a nyelv elleni kijelentéseknek – óvatosabb lesz. „Nem lehet szentebb kötelessége egy böltsnek, mint a nép boldogságának eszközése.” Kazinczy válaszában (KazLev. VII. jan. 10.) ezzel mélységesen egyetért, de megjegyzi: „Berzeviczy jót akar, de rosszul.” 1810 nyarán (KazLev. VIII. 35. júl. 17) Kis Jánosnak írja, hogy Berzeviczynek 8 nap alatt két levelét is vette s indignálódva jegyzi meg: „Ez az ember azt hiszi, hogy én a’ legvastagabb aristocrata vagyok, és miért? Mert a nyelvet és a nationalismust mindenek felett vitatom.”

²⁴ Berzeviczy Gergely életrajza: *Gaál Jelnő*: Berzeviczy Gergely élete és művei. Bp., 1902. Élete első, 1795-ig tartó időszakáról: *H. Balázs Éva*: Berzeviczy Gergely a reformpolitikus, 1763-1795. Bp., Akadémiai Kiadó, 1967.

²⁵ KazLev. VII. 70.

Lászlónak azután pontosabban meghatározza a barátkozás idejét: jurátussága éveiről beszél,²⁶ ami azt jelenti, hogy 1782 utáni időkre esett a barátkozás, amelyet a szabadkőművességhez való tartozás is erősített. A részletekről talán a Berzeviczy család levéltárában talál majd adatokat a kutatás. Azután következik a több éves külföldi tanulmányút. Valamilyen kapcsolat – a Pályám emlékezete néhány helyéből kiderül – az 1790-es években is volt közöttük. Berzeviczy közvetlen közléről tanúja az első köztársasági mozgalom bukása utáni eseményeknek, magát a pert jogi szempontból botrányosnak tartja, meg is írja s egy névtelenül megjelent, német nyelvű tanulmányban közzé teszi tapasztalatait.²⁷ Lehetséges, hogy Kazinczy olvasta ezt a munkát, s ez is megerősítette a szerző iránti rokonszenvét, amely folyamatosan át-átüt a polémia indulatain is, tartósabb is volt, mint a konfliktusuk során fel-fellobbanó harag: még akkor is „barátomnak” nevezi, amikor azzal vádolja, hogy azt akarja: nemzetünk szűnjön meg az a nemzet lenni, mint eddig volt.²⁸ Berzeviczy 1795-ben lemondott hivataláról, visszavonult és – ahogy Kosáry Domokos fogalmaz – „az ország gazdaság, főleg kereskedelmi problémáival foglalkozott”.²⁹ A közgazdaságtan jelentős tudósa lett, de igen aktívan érdeklődött a közügyek iránt általában is. Munkái nem csak nagy szakmai műveltségét bizonyítják, hanem – ahogy Poór János írja – határozott elkötelezettségét is a modernizáció, a szabadság, a tulajdon, a közteherviselés és a jogegyenlőség eszméi, a reformkor hívószavai iránt.³⁰

A közötté és Kazinczy közötti vita a magyar nyelv ügyéről folyt, bár meglehetősen homályos körülmények között: Kazinczy – mint látni fogjuk – olyan véleményt tulajdonít hajdani barátjának, amelyet az (pillanatnyi tudomásunk szerint) soha nem írt le, s egyáltalán nem biztos, hogy valaha is határozottan állított volna. A nézeteltérést csak a jelenlegi ismereteink alapján tisztázhatjuk, ehhez pedig célszerű onnan kiindulni, ami biztosnak látszik. Ami tehát biztos: Berzeviczy Gergely egyik nagy problémája a natio Hungarica felbomlásával a Magyar Királyságban egyre nyugtalanítóbbá váló nyelvi megosztottság volt. Ez – az ő benyomása szerint – erősen kapcsolódik a feudális társadalomhoz, segíti az elavult és egyáltalán nem hatékony társadalmi rend és ezzel a kiváltságosok hatalmának megőrzését. Ő a latin nyelv megtartásában látja az egyetlen megoldást és ezzel kapcsolatban különböző íásaiban különböző megoldásokat vázol fel. Az ilyenfajta gyakorlati kérdések mögött felvázolt egy elméleti álláspontot is, amely azonban nemcsak pontatlan, de átgondolatlan is volt, bár állításához mégis bizonyos alappal szolgál. Azt állítja több helyütt, hogy – mint Kazinczy idézi Rummy Károly Györgynek az imént említett levélből – „wir in Ungarn eigentlich keine Nation sind”, véleménye szerint az állam fogalma egyébként is a nemzet fogalma felett áll.³¹ Ezzel Kazinczy egyáltalán nem értett egyet, sőt: ekkor már aligha volt gondolat, amellyel élesebben állt volna szembe.

²⁶ KazLev. XXI. 148–150. Erről az időszakról l. Váczy János: Kazinczy Ferencz élete és kora I. Bp., 1915. 108–123.

²⁷ Majestatprocess in Ungarn, Hn, 1800.

²⁸ KazLev. XXIII. 201.

²⁹ Kosáry Domokos 1977. 69.

³⁰ Poór János: Berzeviczy Gergely, Magyarország, Ausztria és Napóleon. In: Eszmék, forradalmak, háborúk. Vadász Sándor nyolcvan éves. Bp., ELTE, 2010. 473.

³¹ KazLev. VI. 321.

Kazinczy 1808 után

Említettük, hogy Kazinczy e pályázat előtt (1790 első hónapjait leszámítva) a nyelv-kérdést szépíróként kezelte, s minden áron azon volt, hogy felfogását élesen elkülönítse a nemzeti nyelv (és irodalom) olyan értelmezéseitől, amelyek a nyelvet és az irodalmat (tudományokat) valamely közéleti – nemzeti – cél távlatában fogták fel. Így egyáltalán nem értett egyet azzal, hogy a nemzeti nyelven írott irodalmat a közjó szolgálatába állítsák, mint Bessenyei György és követői. De nem értett egyet azzal sem, hogy a nyelvet a nemzeti lét biztosítékeként fogják fel az „eggy a’ nyelv, egygy a’ Nemzet” szlogen jegyében, a nemzeti nyelvű irodalmat pedig a nemzet reprezentációjaként, részben a többi nemzet előtt, részben pedig a történelemben. Ez a századvég értelmiségének felfogása volt. Ezt a két hajdani vitapartnert a nemesség most, a XIX. század első évtizedében megerősödött s több vonatkozásban is megnyilvánuló nyelvi öntudata eltűntette.

Fontos azonban észrevennünk, hogy helyükön a nemesség nyelvi mozgalmának sodrával új, s a korábbiaknál Kazinczy szempontjából sokkal veszedelmesebb erő lépett fel. 1810 körül már Csokonai Vitéz Mihálynak képtelenség lett volna megírnia a Tempefőit, a tudományok iránt „barátságtalan” figurák eltűntek, a tudományok iránt mindenki barátságos, az igaz veszedelem immár az, hogy tódul be az irodalom világába az „alja nép.” Kazinczy így fordítja Goethe szavát (Pöbel), hogy megnevezze a provincializmusnak az irodalom világába nagy számba betóduló képviselőit. Ez a „Pöbel” az új ellenfél. A műveletlenség nem „barátságtalan” a tudományok iránt, a műveletlenség immár maga is ír, s igen rámenősen akarja érvényesíteni a maga ízlését. Mindez túlságosan is jól látszik a széphalmi kúria dolgozószobájának ablakából. A Poétai episztolában (1811) kifigurázott szatmári poéta, Hőgyészi Hőgyész Máté miatt megharagudott rá a megye úri társadalma, a Kisfaludy Sándort érintő kritikái megnyilvánulásai miatt pedig „Túladuna” lázadt fel ellene – ennek köszönhetette (egyebek között) a Mondolat című gúnyiratot. Közönyről immár szó sincs: irodalmi-nyelvi kérdéseken országreszek háborognak. Kazinczynak a Bessenyei-féle koncepcióval és az értelmiség felfogásával vitája volt, néha hallgatólagos, néha éles vita, de volt közös alapja a nézeteltéréseknek. Most azonban olyan ellenféllel kerül szembe, amellyel nincs közös alap; a „Pöbel” világa semmilyen rokonságban nincs Bessenyei György, Péczeli József vagy a Debreceni Grammatika szellemiségével. Kazinczyt ez a helyzet rákényszeríti, hogy – éppen az irodalom és a tudományok világának „alja népével” szemben – a nyelvről és az irodalomról vallott nézeteit immár közvetlen összefüggésbe kezelje a közélettel, pontosabban: közvetlenül közéleti kérdésekként kezelje őket. Úgy látja, hogy a „lelkes”, s a nyelvet részben „tudós módra” ismerő, részben bátran – a mű szükségleteinek megfelelően bátran – és szabadon kezelő író érdekében kell szólnia. Az így születő irodalomra ugyanis óriási felelősség hárul: ő adja a mintát ahhoz, hogy hogyan beszél, és hogyan gondolkodik majd a nemzet. Úgy írunk, ahogy beszélünk, ezt mondta a kor nagy nyelvésze, Johann Christophe Adelung, s ez volt a kor általános felfogása, ezt mondták Adelung nyomán a legnagyobb magyar nyelvutódok, így az egymással egyébként éles vitában álló Révai Miklós és Verseyhy Ferenc is. Kazinczy ezt elfogadta, úgy vélte, hogy az állítás igaz, de nem csak ez igaz, igaz és az adott helyzetben fontosabb a fordítottja: úgy is beszélünk, ahogy írunk. Az irodalom alakítja a nemzet nyelvét, s ezért az írók elé kötelezettségeket kell állítani, s jogokat kell biztosítani számukra.

Kazinczy ebben az irányban a döntő lépést a Tübingai pályairattal tette meg, amelyben egy kis kortársi irodalmi antológia bizonyítja: a magyar nyelv máris alkalmas lehetne arra, hogy a közélet nyelv legyen, de főleg azt, hogy egyedül az irodalom nyelve képes a nemzet nyelvének alakítására: egységesítésére és gazdagítására. 1809 végétől azután kidolgozza a neológiáról alkotott elképzeléseinek rendjét: az írók elé valóban kemény normákat állít (amelyek közül az anyanyelv „tudós” ismerete csak az egyik), ugyanakkor szabadságot követel számukra a „szolgai, tompa szokás” ellen: írásaik nyelvét szabadon, az adott mű szükségleteinek megfelelően alakíthatják.³² A „nyelvújítás” maga csak része – nagyobb távlatban nézve egyre inkább kiderül: nem is a legfontosabb része – Kazinczy elképzeléseinek, az író szabadságához tartozik, annak egy mozzanata. Ennek a szabadságnak azonban sok belső korlátja van, a legfontosabb talán a „sanctio,” hiszen az olvasót nem lehet megfosztani attól a jogától, hogy döntsön: elfogadja-e vagy elutasítja az író művének nyelvét. Mindenesetre Kazinczy számára 1810 táján a fő ellenfél a nyelv és az irodalom világán belül is ott van, de ott van kívül is – ez a „Pöbel” világa, amely nagyon is komoly befolyással van ama „sanctiora.” Erre csak a kritikai szellem – a művekről és a művek nyelvéről való nyilvános beszéd – gyakorolhat befolyást. A „Pöbel” világát leegyszerűsítve provincializmusnak nevezhetjük, noha az elnevezésben nincs benne kiterjedtsége, ereje és befolyása. A részletekre itt nincs mód kitérni, de azért említjük meg, hogy Kazinczy munkái közül ennek az időszaknak egyik reprezentatív kiadványa a Tövis és virágok című epigrammagyűjtemény volt (1811), amelynek a mottójaként is ott szerepelnek a goethei sorok: „Die Werke des Geistes sind nicht für den Pöbel da.” Ennek a gyűjteménynek első, s így kiemelt helyzetben lévő verse a Hercules címet viseli, amely azt a munkát, amelyet a költő el akar végezni, párhuzamba állítja az Augiász istállóját kitakarító Héraklész munkájával. „Hogy jót tethess, te nem kerülted el a / Kevésbé bajnok tettet is: s az ól / Marháinak szemetjeit kihánytad...” s amit a „bajnokisten” nem szégyellt, hogyan szégyellhetné ő? A kép leverő: a széphalmi kúria lakója a magyar kulturális élet helyén elhanyagolt istállót lát maga körül. Ő is támad tehát, de őt is támadják: 1810 után megindulnak a viták, amelyek első fázisában megkezdődik Széphalom ostroma. Ez a Széphalom szempontjából küzdelmes évtized majd Kazinczy ügyének sikerével zárul. Ez több szempontból is győzelmet jelentett. Az egyik a „tudományok” önállóságának a kérdése: a „mesterség” ügyeibe nem lehet idegen szempontokat belekeverni, ezt nem tehetjük meg sem a társadalmi rangra való tekintettel, de nem tehetjük meg természetesen a hazafiságra hivatkozva sem. Ez utóbbi lesz Kazinczyt Kisfaludy Sándortól elválasztó nézeteltérések egyike. „De én sem tudós, sem Literátor nem vagyok, hanem csak Hazafi”, írja Himfy 1816. április 16-án kelt levelében. Kazinczy számára ez teljességgel elfogadhatatlan: azért mert valaki hazafi, nem ok arra, hogy írjon. Csak az a hazafi írjon, aki egyben poéta is, a hazafiságra való hivatkozással nem igazolhatjuk sem a sikeres, sem a gyarló műveket. Különösen előtérbe kerülő követelmény lesz, hogy nem avatkozhat a „tudományok” dolgába kívülről senki, semmilyen „hatalmas kéz” sem. A tudományok dolgában csak a „tudósok” dönthetnek, „okok” alapján, Kazinczy jó ideig még a tudós társaságban sem bízik, félő, hogy ott is az érdekek győzhetnek az „okok” felett. Úgy véli: az írók világa szabadabb világ. Ebben a tekintetben csak a most előlépő fiatal barátai nyugtatják meg, így gróf

³² Minderre I. Bíró Ferenc 2010. 451–524.

Teleki József, aki majd a megalakuló Akadémia első elnöke lesz. Fontos látnunk, hogy Széphalom végső sikere nem a „nyelvújítás”, hanem a kritikai szellem létjogának elismeréséért vívott küzdelem sikere lesz, hiszen a viták végső szakaszában a leginkább előtérben álló kérdések is a recenziók ügye körül forogtak. Kazinczy 1818-ban egy kantianus erkölcsstan védelmében recenzió-gyűjteményt adott ki (az általa készített bevezetőt a „recenziók apológiájának” szerette nevezni), még a vitákat lezáró tanulmánya (Orthológus és neológus nálunk és más nemzeteknél) is Kisfaludy Sándornak A' Recenziókról című tanulmányára készült, válaszként.

Látjuk tehát, hogy a Tübingai pályairathoz köthető fordulat után Kazinczy számára a nyelvnek és az irodalomnak korábban is alapvetően fontos ügye most különleges, hiszen közéleti jelentőségű üggyé lép elő s magába foglal egy sor, a nyelvkérdéssel ugyan kapcsolatban lévő, de a nyelvkérdésen alaposan túlmutató problémát. Ezek jelentősége nem a nagypolitika szférájában, viszont a közélet és a kultúra számos vetületében (az írók kötelességei és jogai, a tudományok országának függetlensége, a kritikai szellem létjoga) mutatkozott meg.³³ Itt meg kell jegyezni, hogy Kazinczy számára a nyelvnek nem önmagában volt jelentősége, bár meg volt ugyan győződve arról, hogy a nemzet a nyelvében él, ez a tézis azonban számára önmagában véve nem volt használható. Nem is használta. Általában viszont a nyelvi-kulturális nemzet fogalmának számára is alapvető jelentősége volt, s ez 1808 után különösen megnövekedett, hiszen itt volt az alapja minden törekvésének, ez volt a hadszíntér, innen igyekezett kiszorítani ama „alja nép” befolyását. Itt viszont feltétlenül hangsúlyozni kell, hogy Kazinczy „nationalismusnak” csak a nyelvi-kulturális nemzet tényéhez való ragaszkodást nevezi: „Aber die Existenz meiner Nation, der Nationalismus, ist mir theurer als Gold”.³⁴ Ez a szó lényegében kizárólag a Berzeviczyvel való vita folyamán bukkan elő a tolla alatt, s minden előfordulásban csak ezt, tehát a nyelvi-kulturális nemzet tényét s a nyelvi-kulturális nemzet létezéséhez való ragaszkodást jelenti; ennek a későbbiekben rossz emlékekkel megterhelt szónak ekkor más jelentése (Kazinczy szóhasználatában) egyáltalán nem létezett.³⁵ A tét éppen a kulturális közélet át-

³³ Ezeknek az utóbbi években feltárt összefüggéseknek ismeretében vélhetően Kosáry Domokos sem állítaná, hogy Kazinczy, (a „volt jakobinus”), a „hét évi fogság után maga is visszahátrált saját társadalmi osztálya, a nemesség feudális nacionalizmusához.” (Kosáry Domokos 1977. 549). A fent elmondottak nehezen egyeztethetők össze az olyan állításokkal, hogy a „nyelvújítás” – amelyről jól látható, hogy egy sokkal átfogóbb program részmozzanata volt – „a feudális nacionalizmus keretei között, zömmel annak hívei munkájából ment végbe.” (Kosáry Domokos 1977. 70.). A tanulmány szövegében vázolt s másutt (Bíró Ferenc, 2010, különösen 346–634) részletesebben is kifejtett tények és interpretációk ismeretében a XX. század egyik legnagyobb magyar történésze aligha csak azt ismerné el Kazinczy érdemének, hogy „különbözött a reakciósabb és provinciálisabb jelenségektől, sőt, szembe is fordult velük.” (71) Nehezen képzelhető el még az egyébként is bizonytalan körvonalakkal rendelkező „feudális nacionalizmus” fogalmának olyan tág értelmezése, amelynek keretében elférnének Kazinczy tevékenységének azok a részletei, amelyekről az ímént szólnunk. Minden szempontból védhetőbbnek gondoljuk azt az állítást, hogy Kazinczy a XIX. századi nemesi liberalizmus első nagy alakja volt, akinek szellemi műhelye körül ott rajzoltak az akkori ifjúság legjobbjai, innen indult útjára a reformkor számos kiemelkedő szereplője, Kölcsey Ferencről Wesselényi Miklósig. Meg kell jegyezni, hogy később kiadott szintézisben Kosáry Domokos lényegesen módosított Kazinczy Ferencre és tevékenységére vonatkozó véleményén (Újjáépítés és polgárosodás, 1711-1867. Bp., Háttér Lap- és Könyvkiadó, 1990. 218).

³⁴ KazLev. XXII. 239.

³⁵ Erre bizonyosság lehet a Levelezés minden utalása, amelyek egyébként – túlnyomórészt – a Berzeviczyvel való vitájával vannak összefüggésben. Itt egy olyan előfordulást idézünk, amely pontosan fejezi ki Kazinczy általános szóhasználatát. Ezt a levelet 1817. márc. 13-án, Berzsényi Dánielnek írja, s benne a Kisfaludy Sándorral való rossz viszonya van napirenden. Megemlíti, hogy Takács József, Horváth András és Pápai Sámuel igyekeznek őt „téríteni.” „Ezek az Urak most

alakítása volt, amely igen sok ponton érintkezett a közélettel – általában. Azt a követelményt, hogy egy-egy „hatalmas kéz” ne akarjon vitákat eldönteni, vagy a kritikai szellem létjogáért való küzdelmet természetesen nem lehetett bezárni az irodalom belterjes világába. Talán nem kell külön hangsúlyozni: itt a reformkor nemesi liberalizmusának a szelme jelentkezett be, igen nagy erővel. Ennek semmiféle köze nincs a feudális gondolkodásmódhoz.³⁶ E törekvéseknek az alapja a nyelv és az irodalom (a tudományok) ügye volt, a felmerülő kérdéseket csak itt vagy innen kiindulva lehetett megfelelően hatásos – és megfelelően provokatív – tematikai keretbe foglalni.

Kazinczy Ferenc ezeknek az elképzeléseknek kialakítása közben találkozott össze Berzeviczy Gergely nézeteivel, s a XIX. első évtizedeinek két kiválósága között konfliktus robbant ki. Ezt a konfliktus – úgy véljük – nemcsak a különféle szakmai megközelítések közötti szakadékokra mutatnak rá, hanem a kor mediális viszonyainak töredezettségére is. Talán erre mutatnak rá a legélesebben.

A vita furcsaságai

A Berzeviczyvel folytatott polémia egyébként nem foglal el túl sok helyet Kazinczy munkásságában, és – néhány pillanatot leszámítva – nem kísérték különösebb indulatok sem. 1808 októberében Rummy Károly Györgynek még azt írja, hogy „Berzeviczy's Werk habe ich noch nicht gesehen...”³⁷ 1809 elejére azonban már el is olvasta az *Ansicht des asiatisch-europaischen Welthandels nach den jetzigen Zeitbedürfnis betrachtet* című, 1808-ban megjelent munkáját. A címet pontatlanul idézi, de nem ez a fő pontatlansága, amikor benyomásairól ír Dessewffy Józsefnek az év januárjában. A véleményét talán itt fogalmazza meg a legélesebben: Berzeviczy „Hideg vérrel, sőt mintegy óhajtvá prophetizál, hogy mi Austriacussá leszünk Magyarokból, 's akkor aztán lesz Commmerciumunk.” Ebben a levélben idézi Berzeviczy szóbeli üzenetét, aki azt kérdi: ki a jobb hazafi, aki a nemzet harmadának a nyelve javán dogozik, vagy aki a három harmadának a jólétéért fáradozik.³⁸ Kazinczy reflexiójában az a figyelemreméltó, hogy Berzeviczy szóban forgó munkájában erről a kérdésről voltaképpen egy szó sem esik, a munka szerzője a témát fejtegetvén – mint Kosáry Domokos megjegyzi – „hivatalos néven oszt-rák császárságról beszél”, másról ebben az összefüggésben nem is beszélhet, ugyanakkor ebből Magyarországra nézve semmi „politikai program” nem következik,³⁹ nyelvi program pedig – tegyük hozzá – különösen nem. Az igazi probléma azonban az, hogy ebben a

a' Nationalismust pengetik. Szent szó, de szent szó e, ha ez alatt olly Nationalismust értenek, melly irtózzék az idegentől, ha az szép is?” (KazLev. XV. 116) Viszonylag gyakrabban idézett a szakirodalomban az a levele, amelyet Musiczky Lucziának, a kiváló szerb egyházi férfiúnak írt 1812. febr. 5-én, s amelyben kifejti, hogy az ő hazafisága a nem ellenkezik a „cosmopolitismussal”, s „midőn a' magyar nyelvnek virágzását ohajtom, ... nem könyörgök azért az egeknek, hogy – más nyelvek károkkal virágozzék az én nyelvem.” (KazLev. IX. 276.)

³⁶ Láttuk: Kazinczy előbb csak védekezik Berzeviczynek a gazdasági elképzeléseiben kifejtett, s az ország helyzetére irányuló kritika ellen, utóbb azonban igazat ad neki. Egyetlen kifogása – idéztük: Berzeviczy „jót akar, de rosszul” – nyilván a hajdani barátának a magyar nyelvvel kapcsolatos különös elképzeléseire vonatkozik, amelyekről az alábbiakban részletesebben szólnunk. Felvethető kérdés, hogy az 1811-ben megjelent *Tövises és virágok* című epigrammakötet nevezetes verse, a *Nagy titok* mögött nem ennek a vitának a tanulsága rejlik. A „nagy titok” ugyanis éppen ez: „Jót s jól.”

³⁷ KazLev. VI. 10.

³⁸ KazLev. VI. 193.

³⁹ Kosáry Domokos 1977. 97.

pillanatban nem áll rendelkezésre olyan közvetlen forrás, amelynek alapján ma meggyőződhetnénk róla: Berzeviczy valóban így gondolkodott. Ilyen véleményt Berzeviczy nyomtatásban megjelent munkái alapján Kazinczy nem alakíthatott ki,⁴⁰ de nem alakíthatott volna ki kéziratos munkái ismeretében sem. Ugyanakkor arra vonatkozóan, hogy Berzeviczy a magyarországi nyelvkérdésnek ilyenfajta radikális megoldására gondolt volna, egyik legjobb barátjától, Dessewffy Józseftől sem hallhatta. 1809. február 5-én Kazinczy Berzeviczynek megírta a véleményét s elmondta azt a vádat, hogy ti. ő „austriacussá” akarna bennünket tenni, amelyhez – mint említettük – a szóban forgó munka semmilyen alappal nem szolgál. Ezt a levelét elküldte Dessewffynak is. Az 1809. március 1-jén kelt válaszlévléből tudja meg, hogy Dessewffy Berzeviczyvel életében „sokat levelezett,” más forrásból pedig azt is tudjuk, hogy két művét le is fordította. E levél alapján kiderül: Kazinczy nem volt már ezen a módon sem kapcsolatban a közgazdással, hiszen Dessewffy kötelességének érzi a bemutatást: ez egy „német-magyar ember,” aki „deákul szeret írni, de nem tud” s néhány hamis ideáját leszámítva igen okos ember. A gróf úgy véli: „már igen meg térítettem őtet a magyarsághoz.” Berzeviczy panaszkodott neki Kazinczyra, Dessewffy azonban úgy gondolja: „nektek barátoknak kellene lenni.” Ez – melleleg – ismét csak azt erősíti meg: Kazinczy és Berzeviczy közvetlenül ezt a konfliktust megelőzően nem voltak személyes kapcsolatban,⁴¹ Berzeviczy Gergelynek azok a munkái, amelyekben a magyar nyelv ügyéről és a magyarországi nemzetiségek kérdéséről szól, pedig kéziratban maradt munkák voltak.

A kérdésre – hogy tehát Kazinczy minek alapján alakította ki igen markáns és igen határozott véleményét – a választ az ifjúkor barátsága alapján közelíthetjük meg. Előbb azonban ismerjük meg alaposabban Berzeviczy vonatkozó nézeteit.

Berzeviczy álláspontja

Ennek a különös vitának tehát alighanem az a legfeltűnőbb vonása, hogy Kazinczy Berzeviczy Gergelynek olyan felfogásával vitatkozik, amely az általa emlegetett művekben nem szerepel: az elsőként (még 1809 januárjában olvasott) világkereskedelemről írott könyvben ez például egyáltalán nem kerül szóba, csakhogy ahol ez a kérdés előfordul Berzeviczy (akkor meg sem jelent, de megjelenésre szánt) szövegeiben, ott sem így fordul elő. Kazinczy tehát mást állítást tulajdonít a hajdani barátnak, mint amit az – nyomtatásban – képvisel vagy a nyilvánosság előtt képviselni kívánna, s nem maradt nyoma annak, hogy magánemberként másképpen gondolkodott volna. Berzeviczy nézeteit ugyanis több, kéziratban maradt munkájában is kifejti. Ezek egyike egy alkotmánytervezet, amelyet 1809 tavaszán franciául írt, s amelyre Marczali Henrik talált rá a Berzeviczy család levéltárában, ő is tette közzé franciául is, magyarul is.⁴² Erről (a továbbiakban: Constitution) részletes elemzést ad Kosáry Domokos már idézett munkájában, az itt olvasható rövid ismertetés-

⁴⁰ Berzeviczy munkáinak új kiadása alig-alig van, a tájékozódást megkönnyíti, hogy Gaál Jenő (1902) Berzeviczy életrajzának második részében magyar fordításban közzé tette legfontosabb munkáit.

⁴¹ KazLev. VI. 259.

⁴² Marczali Henrik: Berzeviczy Gergely államiratai. Budapest Szemle, 1907. 41–54. - Marczali Henrik: Berzeviczy Gergely alkotmánytervezete Napoleonnak ajánlva. Budapesti Szemle, 1933. 16–40, 182–200.

nél elsősorban az ő elemzésére támaszkodunk.⁴³ A másik irat ugyancsak 1809-ben, de az év őszén keletkezett, s ugyancsak kéziratban maradt. Címe: Ungarn während des letzten Österreichisch Französischen Krieg. Erről Poór János készített igen informatív összefoglalást,⁴⁴ a következőkben Ungarnként hivatkozunk rá. A harmadik tanulmányt, amely Berzeviczy Gergelynek a nyelvkérdésről vallott nézeteit tárgyalja, Gaál Jenő ismerteti már idézett munkájában. Ez egy 1817 májusában készített írás, ez a legterjedelmesebb, s bár aligha tekinthető igazán kiérlelt elgondolásnak, a feljegyzés inkább egy fantasztikus ötletre épülő gondolatkísérletnek fogható fel.⁴⁵ A negyedik dokumentum, amely ebben a vonatkozásban a rendelkezésünkre áll, az a levél, amelyet Kazinczy Ferenc Berzeviczy Gergelynek írt 1810. július 23-án, válaszul Berzeviczy Gergely hozzá intézett s ebben a pillanatban kallódó levelére. E dokumentumokban Berzeviczynek a nemzetre és a nyelvre vonatkozóan kifejtett nézeteit néhány tételben össze lehet foglalni. Lényeges – bizonyos szempontból a leglényegesebb – információkat kaphatunk Kazinczy válaszleveléből is.

A három irat részletes ismertetése ebben az összefüggésben nem szükséges, lényegesebb az, hogy milyen közös, ismétlődő elemekre bukkanhatunk bennük. Nézeteinek két állandó eleme van. Az egyik: Magyarország soknemzetiségű ország, ahol a magyarság minden szempontból a kisebbséget alkotja.⁴⁶ A másik ebből következik: a közös nyelv (nyíltan nem mondja ki, de javaslatai alapján egyértelmű) nem lehet a magyar, ő – különböző változatokban, de egyértelműen – a latin mellett teszi le a garast. A Constitutionban ideiglenes megoldásként gondolja el, habár nem egészen világos: milyen távlatban. Mi lenne a végleges megoldás? Az 1817. májusi tanulmányban (tudomásunk szerint az utolsó szöveg, amely erről a kérdéssről értekezik) a latinból élő nyelvet gondol kialakítani, legalábbis ennek érdekében javasolja a klasszikus nyelv gazdagításának és modernizálásának megfontolását. Ennél abszurdabb ötlettel aligha állt elő bárki is a magyarországi nyelvkérdés megoldását illetően: a javaslat mögött mély kétségbeesést kell látnunk. Van egy közös, nézeteinek mind a két pillérét alátámasztó elméleti tétele. Berzeviczy a nemzeti nyelvet egyáltalán nem tekinti nemzetalkotó tényezőnek, mint Gaál Jenő összefoglalja az általa ismertetett irat alapján: „a nyelv nem bizonyítéka a nemzetiségnek, és a nemzet fogalma nem az eredetben, nem a nyelvben, hanem a közjogilag alakult államban keresendő.”⁴⁷ Láttuk: hasonló értelmű mondatot idéz Berzeviczy 1809 márciusában kelt válaszleveléből Kazinczy is. Ezt megerősíti, hogy (amint

⁴³ Kosáry Domokos 1977. 70–78.

⁴⁴ Poór János 2010.

⁴⁵ Gaál Jenő 1902. 206–213.

⁴⁶ Az Ungarnban – például – abból indul ki, hogy a magyar nemzetet a nemesség alkotja, ez pedig nem több, mint 300.000 fő, velük szemben áll 7.000.000 millió, különféle (német, szlovák, görög, román stb.) nemzetiséghez tartozó lakos. Poór János 2010. 284–285. Másutt – már idéztük Dessewffy József levelébe foglalt üzenetét – kétharmad-egyharad arányról beszél. Ezek az adatok vélhetően August Ludwig Schlözerből származnak, akitől Göttingában statisztikát hallgatott (Gaál Jenő 1902. 27–28), s akinek *Allgemeine nordische Geschichte* című nagy műve volt ama herderi „jóslat” közvetlen forrása. Schlözer forrását is tisztázta a kutatás: ez Oláh Miklósnak Kollár Ádám Ferenc által 1763-ban kiadott Hungaria című művének Kollár által frott jegyzeteiben található meg. (Dümmert Dezső: Történetkutatás és nyelvkérdés a magyar-Habsburg viszony tükrében. Kollár Ádám működése. Filológiai Közlöny, 1966. 391–413). Kollár Ádám Ferenc Mária Terézia buzgó hivatalnoka és később Bessenyei György egyik pártfogója volt. Kazinczy a Tübingai pályáiratban a Hazai Tudósításokban (1807, Marz, Nr. XXIII) közölt népességstatisztikából indul ki, amely szerint Magyarországon kilencmillió lakos él, ebből magyar anyanyelvű ötmillió lakos, a többi megoszlik a különféle nyelveket beszélő lakosok között.

⁴⁷ Gaál Jenő 1902. 208.

Gaál Jenő ismerteti a szóban forgó iratot) „Magyarországon a latin nyelv alkotmányos jellegű”.

Berzeviczy azonban nem csak a latin mellett érvel, de érvel a magyar nyelv ellen is.

A Kazinczyhoz 1810 nyarán írott s ebben a pillanatban kallódó levelében – Kazinczy válasza alapján⁴⁸ – a magyar nyelv elleni érvek jelenlétét kell feltételeznünk. Berzeviczy ezt a levelet magyarul írta. Meg akarja küldeni Kazinczynak Daniel Jenisch tizennégy modern és régi európai nyelvet összehasonlító munkáját, amellyel vélhetően arra akarja felhívni a figyelmét, hogy a magyar nyelv nem szerepel az összehasonlított nyelvek között. Kazinczy azonban jól ismeri ezt a munkát (még 1796-ban, raboskodása idején sikerült megvásárolnia), egyik fő célja a magyar nyelvről szóló fejezet megírása volt; ezt a munkát végezte el helyette Kis János, a Magyar Kurír 1804. évben kiírt pályázatát meg is nyerte vele.⁴⁹ Kérdést intéz hozzá továbbá Berzeviczy („Azt kérde”, melyik a leghasználhatóbb magyar grammatika, Kazinczy válasza őszinte és szigorú: sok rossz van, a legjobb Révai Miklósé, de az még nem jelent meg teljes egészében. Berzeviczy következő megjegyzését szó szerint idézi: „Sok más hasznosabb és szebb következő foglalatosságokhoz kezdhetnénk (így írod), a mellyek által hazánknak azon boldogságra utat nyithatnánk, mellyel a’ gazdagon adakozó természet bennünket kínál, de a’ mellyre a’ vezető eszközöket mindig elmellőztük.” Berzeviczy következő észrevétele is ugyanebbe az irányba mutat: Daniel Jenischről olyan gondolatot idéz („az emberiség elmenetelének akadályára szolgál az, hogy minden legkisebb nemzetcske is a’ maga nyelvének kíván elsőséget tulajdonítani”), amelyet Kazinczy nem talált meg a Vergleichungban s amely – ebben az értelemben – valóban nem is lehet benne. Említettük, hogy Jenisch művét Kazinczy még a börtönbe meghozatta, s a nyelv ügyét illetően számára alapvető munka volt. Kazinczy az emberiség legnagyobb ellenségének tekintené, aki „egy nyelvűvé tenné az egész emberi nemzetet”.

Ebben a levélben van azonban a két férfi közötti nézeteltérés tetőpontja: Kazinczy hangja áttételesen ugyan, de rendkívül éles tónusra vált. Ez a durvaság abban nyilvánul meg, hogy idézi Herder jóslatát, csak éppen a szövegösszefüggés és az egész levél hangulata alapján elég egyértelmű, hogy ezt a jóslatot ő magának Berzeviczynek is tulajdonítja. Igazából nemcsak Herder, de a régi barát is a „hamis próféta”,⁵⁰ hiszen vele ellentétben még a „nem vandalus hódoltató” sem engedné meg ennek az „originális, sehol másutt nem található szép nyelvnek” elveszését. A folytatásban az arany szerepéről ejt szót, már talán nem Berzeviczy levelének konkrét helyére, hanem – vélhetően – az egész levélből kiértelt szellemre válaszol: „Nekem is kell az arany, mert tudom, hogy annak mily haszna van az eszes ember kezében, és hogy a’ nélkül még a’ Cultura sem haladhat. De én az aranyat nem tartom sem egynek, sem elsőnek azok közt, a’ mit keresnünk kell.” A „Nationalismusban” azonban nem tehet az aranykeresés semmi kárt. A „nationalismus”

⁴⁸ KazLev. XXII. 254–259.

⁴⁹ Daniel Jenisch munkájának szerepéről Kazinczy munkáságában I. Bíró Ferenc 2010. 235–237, 396–398.

⁵⁰ „Elkapott egy más gondolat, de említeni akartam, hogy kaczagom, a’ mit Herder valahol a’ magyar nyelvnek ‘s népnek elenyészése felől jövőndöl. Herder hamis próféta. A’ magyar nyelv és nép elenyészni nem fog soha, míg philosophiai lélek fogja kormányozni Európának dolgait, mint most kormányozza. A’ nem vandalus hódoltató csak azért is meghagyja ezt és azt, hogy egy tulajdon characterű ‘s Originális, sehol másutt nem található szép nyelv ki ne vesszen.” (KazLev. XXII. 256).

szó itt is, mint a Levelezésben általában csak magát a nemzeti nyelvhez való ragaszkodást (a nyelvében élő nemzetet) kell érteni, amely tény azonban – mint arra utaltunk – Kazinczy számára önmagában nem volt használható fogalom, csak akkor, ha valaki – Berzeviczy Gergelyhez hasonlóan – tagadni próbálta.

Két út

Nem tudható tehát, hogy Kazinczy mire alapozza azt a vádat, hogy Berzeviczy „austriacussá” akarja tenni a magyarságot. Ebben a pillanatban csak feltételezésekre szorítkozhatunk. Igen valószínűnek látszik, hogy ezt a benyomást ifjúkori barátkozásuk idején szerezte, amely két, erőteljesen jozefinista beállítottságú fiatalember közötti barátság volt. Kazinczy Szalay Lászlóhoz az imént már idézett, 1829. november 19-én kelt levelében leír néhány mondatot, amely a régi baráti kapcsolatnak ezekre a vonatkozásaira tér ki. „A’ Vármegyében is hijába keresse hivatalt. Ez a’ külföld látásával paradírozni szerető embert még inkább elsejesítette, hogy világosan azt tanítá, hogy az eszes ember nem magyar, hanem világ polgára, ’s gáncsolt mindent a’ mit idehaza látott, nem tudott magyarul jól, csaknem olly rosszul tudott, mint deákul, és így ő nem magyar volt, hanem deutscher Weltbürger. Én leveleztem vele, de mindég barátságos harciban. Hogyan egygezhetett volna a’ Cosmopolitával a’ tüzes Nationalista?”

Kazinczy ezeket a sorokat a barátkozás idejétől csaknem negyven év eltelte után írja le, s e sorokban éppen nem sok jele maradt a hajdani barátságnak. Mivel ő kezdettől fogva magyar író akart lenni, s tudjuk, ezen a pályán már huszadik életéve körül elindult, számára ez a barátság nyilván igen sok, de valószínűleg nem drámai feszültséggel járt. Írói pályakezdésének idejéből fennmaradt adatok úgy mutatják: akkor még nem volt „tüzes Nationalista”, még abban az értelemben sem, ahogy ő használja a szót. Számára – például – teljes mértékben tolerálható volt az, hogy a német lépjen hivatalos nyelvként a latin helyébe: Kazinczy a nyelvrendeletet meghozó „kalapos király” buzgó hivatalnok volt. Igen valószínű, hogy ebben a kérdésben nyilván távol álltak egymástól, de ez egyáltalán nem zárta ki a barátkozást. Ráadásul tudjuk, hogy Kazinczy írói pályakezdésének első évtizedében (1790 első hónapjait leszámítva) nem kapcsolta hozzá a magyar nyelv ügyét a nemzet kérdéseéhez. Ebben a vonatkozásban meglepően közönyös megnyilatkozásaival is találkozunk, a nyelvrendelet utáni hivatali tevékenységéről is olyan módon ír még az 1820-as évek végén a Pályám emlékezetében, hogy a Tudományos Gyűjtemény ifjú szerkesztője, Vörösmarty Mihály kétségbeesetten kér másfajta fogalmazást.⁵¹ A fiatal Kazinczy egyáltalán nem tartott attól, hogy a nyelvrendelet akár egy kis lépést is jelentett volna a magyar nemzetiség ellen. Az eredeti – s vélhetően azért egyáltalán nem csak árnyalatnyi – eltérés kezdettől fogva meg volt közöttük, ami azonban nem járt ellenségeskedéssel, csak vitával, s nem zárható ki, hogy e vitáknak (a „barátságos harcoknak”) volt olyan pillanata, amit Kazinczy emlékezete úgy őrzött meg: ifjúságának hajdani társa „austriacussá” akarta tenni a magyar nemzetet.

Az utak azonban elváltak és – mint láttuk – Kazinczynak semmi közelebbi értesülése nem volt a régi barát későbbi elképzeléseiről. Ő az írói pályán maradt (ebből a szempont-

⁵¹ Bíró Ferenc 2010. 70–71.

ból az első magyar köztársasági mozgalomban való részvétele, de az elszenvedett hetedfél-évi börtön sem hozott változást), Berzeviczy Gergelyt érdeklődése pedig az ország gazdasági ügyeinek irányába vonta. Egyre nyugtalanabbul nézett az ország gazdasági rendszerére és az itt uralkodó tarka-barka nyelvi állapotra, amelyről egyébként bizonyosan téves adatok alapján alakított ki véleményt: ő (mint szó volt róla: vélhetően August Ludwig Schlözer *Allgemeine nordische Geschichte* című, 1771-ben megjelent műve alapján) egyharmadnak gondolta a magyarul beszélő országlakosok számát. A modern kutatások szerint ez már az 1780-as években is 43 % volt, Kazinczy a Tübingai pályairatban pedig – idéztük – a XIX. század elejének egy felmérés alapján több mint 50 %-ról tudott.⁵² Az alapvető különbség azonban az volt közöttük, hogy Berzeviczy Gergely államban gondolkodott és nem nemzetben, a magyar nyelvben feudális jelenséget látott. Ennek az 1810 előtti években volt is bizonyos alapja, említettük, hogy a magyar nemesség immár egyre kevésbé volt tartózkodó a magyar nyelv kérdését illetően, például az un. „tishti szótárak,” a hivatalos nyelv magyar terminusainak kidolgozása ügyében a megyei nemesség igen nagy aktivitást tanúsított. Ez azonban nem a „feudális nacionalizmus” megnyilvánulása volt, sokkal meggyőzőbb, ha a napóleoni háborúkban gazdagodó és öntudatra ébredt megyei nemesség civilizatorikus törekvését látjuk benne.⁵³ Míg az 1820-as években az akadémiaát elsősorban a nemzeti nyelv ápolásának a céljából alapította meg a reformkor nagy nemzedéke, addig a magányában töprengő Berzeviczy a magyar nyelvi törekvésekkel szemben s egyben a nyelvi megosztottság ellen ugyan egyáltalán nem „austriacussá” akarta tenni a magyarságot, hanem – egészen fantasztikus ötletektől sem visszariadva – a hagyományos latin segítségével akart volna úrrá lenni a nyelvi megosztottságon. Kazinczy azonban ezekről semmit nem tudott, az ő számára – úgy látszik – a régi s hozzá hasonlóan jozefinista barát egy hajdani, esetleg inkább csak az ötlet szintjén felmerült gondolata maradt eleven.

De a két férfi közötti konfliktus forrása elsősorban abban van, hogy – lényegében közös *politikai* alapról elindulva – érdeklődésük merőben eltérő irányba terelte őket, és ennek következtetésben egészen eltérő módon reagáltak arra a körülményre, hogy a XIX. század első évtizedében a soknyelvű ország nemessége között a rendi szolidaritás szálai foszladni kezdtek. A magyar nemesség egyre markánsabban jelezte: nyelvi-kulturális értelemben is nemzetnek tekinti magát. Ez a nemesség egyébként kétségtelenül hagyományos módon gondolkodó nemesség volt s természetesen azt sem lehet vitatni, hogy ez a változás az alapvetően feudális szisztémán belül elkezdődött változás volt. Itt azonban – mint láttuk – a magyar nyelv ügyének felkarolása az előrelépés lehetőségét jelentette, azt a kulturális alapot, amely minden változásnak az alapfeltétele volt. A fő problémát azonban abban kell látnunk, hogy a kapcsolat az író és a tudós között teljesen megszakadt, körülöttük pedig hiányzott az a mediációs közeg, amely segítette volna belátni a másik fél problémáinak eredetét és súlyát. Berzeviczy Gergely úgy vélte, hogy a magyar nyelv térnyerését látva a feudális szisztéma megerősödésének a tanúja, amivel szemben több mó-

⁵² Kazinczy adata akkor stimmel, ha nem számítjuk ide a magyarok által gyéren lakott horvát területeket. L. *Benda Kálmán*: Magyarország a XVIII-XIX. század fordulóján. In: *Emberbarát vagy hazafi?* Bp., Gondolat Kiadó, 1978. 26–28.

⁵³ Összefoglalóan, a vonatkozó szakirodalommal l. *Bíró Ferenc* 2010. 399–419.

don is kereste a megoldást. Egy idő után azonban a párbeszédre elméleti esély sem maradt. Berzeviczy 1809 körül például komoly lehetőségként vette számításba, hogy az ausztriai ház Napóleonnal szemben elveszíti trónját: „E katasztrófa Magyarország számára igen üdvös lehet, és szeretném remélni, lesz is”, írja 1809-es reformtervezetében.⁵⁴ Kazinczyt viszont – most, hogy a kultúra terepén megnyíltak az előrelépés lehetőségei – egy ilyen gondolat (ha tudott volna róla) félelemmel töltötte el, hiszen (láttuk) szorongott az európai nagypolitikában és katonai erőviszonyokban bekövetkezett fejleményektől általában is. Ugyanakkor a magyar nyelv helyzetének megszilárdulását a magyar nemesség körében ugyan alapvetően kedvezően ítélte meg, de az alapvetően kedvezőnek látott fejleményekből az ő érdeklődésének előterébe azonban elsősorban a rendkívül káros és veszedelemes jelenségek kerültek. Figyelmét és tevékenységét szinte teljes mértékben lekötötte, hogy óriási erővel lépett színre a művelődés világának „alja népe”, a felbátorodott és ezért agresszív provincializmus.

Ezért azután a Tübingai pályáírást követő években készült írásaiban, vitáinak sodrában igen erőteljesen jelentkezik be az a nemesi liberalizmus, amely az 1820-as évektől kezdve majd egyre inkább áthatja a magyar szellemi életet. Kazinczy és Berzeviczy ellenfelekként álltak szembe egymással, ennek következtében mi is csak azt látjuk, ami elválasztja őket egymástól. Kazinczy részéről ennek az egyébként nem túl intenzív és távolról sem folyamatos nézeteltérésnek a legélesebb pillanat az volt, amikor a hajdani baráttal szemben a herderi „jóslatot” idézi, a szövegösszefüggésből igencsak egyértelmű: őt is „hamis prófétának” tekinti. Valójában azonban – ha ez elmondottakat mérlegeljük – voltaképpen nem ellenfelek voltak, hanem csak más fronton küzdöttek ugyanabban a harcban s ugyanazzal az ellenséggel szemben.⁵⁵

⁵⁴ Idézi Kosáry Domokos 1977. 72.

⁵⁵ TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM: Johann Gottfried Herder: Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. Herausgegeben von Martin Bollacher. Deutscher Klassiker Verlag, Frankfurt am Main, 1989. - Herder, Johann Gottfried: Frühe Schriften, 1764-1772. Hrsg. von Ulrich Gaier. Deutscher Klassiker Verlag, Frankfurt am Main, 1985. - Daniel Jenisch: Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn alten und neuern Sprachen Europens... Berlin, F. Maurer, 1796. - Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete. Sajtó alá rendezte Orbán László. Debrecen, 2009.

CZIFRA MARIANN

Szövegek hálójában

A Kazinczy-levelezés kánonképző szerepe a nyelvújítás narratívájában*

A Kazinczy-levelezés gyűjteményes kiadásának elsőprő mértékű befolyása volt a korszakutatóra. Papp Júlia a Blaschke Jánossal foglalkozó művészettörténeti szakirodalmat vizsgálva kimutatta,¹ hogy a levelezés összkiadásának megjelenését követően azzal, hogy a rézmetsző munkásságát elsőprő mértékben ezekből a szövegekből rekonstruálják, a levelekben rejlő tévedéseket és bizonytalanságokat is továbbörökítik. Kétségtelenül lényeges forrásanyaggal van dolgunk, amelynek elengedhetetlenül fontos az ismerete az irodalomtörténetírás számára is. Ez a tanulmány annak jár utána, hogy a Kazinczy-textusok a nyelvújításnak nevezett időszakkal foglalkozó szövegekre milyen mértékű hatással voltak, és mi módon formálták a korszak kultúrtörténetével kapcsolatos ismereteinket, vagyis milyen módon hat a Kazinczy-hagyaték a nyelvújítási kánon megképződésére. Ehhez a munkához Kazinczy szövegein kívül más írásokat is segítségül hívunk, különösen néhány osztrák folyóirat anyagát, valamint Verseghy Ferenc levelezését² kontrollforrássul állítva. A vizsgálat középpontjában a nyelvújítás egyik legnevesebb szövege, az *Orthologus és Neologus; nálunk és más nemzeteknél*³ című tanulmány áll.

Füredi Vida a recenziókról és másról

Érdekes eredményt hoz egymás mellé helyezni az az *Orthologus és Neologus* és annak előszövegét, *A' Recenziókról*⁴ című Füredi Vida nevével jelzett értekezést. Az előszöveg a kritikaírás gyakorlatával és követendő mintáival foglalkozik, a recenzióírás tisztázatlan kérdéseit foglalja pontokba; utóbbit a nyelvújítási csoportosulások elvi egyeztetéseként szokás olvasni. Ha ez igaz, úgy kevés a két szöveg közötti tematikus érintkezés, mert olybá tűnik, Kazinczy tanulmánya csak a recenziókról szóló tanulmány perifériális témáira reflektál. Mintha a két szövegnek alig volna köze egymáshoz, mintha utóbbi nem az előbbivel folytatna dialógust. Kritikai kiadás egyik szövegnél sem segíti az értelmezést, mert Viszota Gyula Füredi Vidát leleplező felfedezése egy jó évtizeddel később került napvilágra, mint a Kisfaludy életműki-

* A tanulmány az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport programja keretében készült, és az OTKA (K 81585) támogatásával jött létre.

¹ Papp Júlia: Adatok Kazinczy Ferenc és Blaschke János munkakapcsolatához – tények és tévedések a művészettörténeti szakirodalomban. = *Ars Hungarica. Az MTA Művészettörténeti Kutatóintézetének Közleményei*, 2008. 1–2. 179–228.

² Köszönet Doncsicz Etelkának, hogy a Verseghy-levelezés kiadásának előmunkálatait a rendelkezésemre bocsátotta.

³ *Kazinczy Ferenc: Orthologus és Neologus; nálunk és más Nemzeteknél.* = *Tudományos Gyűjtemény* (a továbbiakban TGy.) 1819. XI. 1–27.

⁴ *Füredi Vida: A' Recenziókról.* = TGy. 1818. VI. 3–32. (A továbbiakban: *Füredi* 1818.)

adás lezárulta,⁵ így a tanulmány nincsen publikálva az Angyal Dávid által szerkesztett életműsorozatban.⁶ Kazinczynak pedig csak most készülnek sajtó alá értékezései.

A két tanulmány párhuzamos értelmezéséhez első feladatként a Füredi-szöveg kontextusának felderítésére vállalkozunk. Szövegkritikai ismeretek híján (a tanulmánnyal kapcsolatos műhelyviták feltáratlanok) nyomtatott források, főképpen a tanulmány fóruma, vagyis a Tudományos Gyűjtemény ide vonatkozó szövegei szolgálnak elsődleges kontextusként. Új értelmezési keretnek tekinthető ez, mert a szöveg már Kazinczy Ferenc kora óta a nyelvújítás narratívájába kapcsolódva értelmeződik. A mű keletkezéstörténetének első leírása Viszota Gyulának köszönhető, aki már ekkor kiemeli: a megírás apropóját egy Vaterländische Blätterben megjelent recenzió nyújtja. A kapcsolatra egy utalás szolgáltat alapot, Füredi az alábbi sorokkal vezeti fel a recenzióírási körüli tisztázatlan kérdéseket.

„[...] egy szíves Barátom mutatá, hogy az 1818-dik esztendőben újra, és tovább folytatandó német Hazai levelekben (Vaterländische Blätter) a' Redactio jelenti, hogy azokban mintegy hatvan magyar elmeműveknek recenziója készül megjelenni. Ezen több félről figyelemre méltó jelentés a' magyar Hazafiakat, kiknek nemzeti Literaturájok szíveken fekszik, kétség kívül legközelebből érdeklí. Nekem pedig a' következő elmélkedésre nyújt vala alkalmatosságot [...].⁷

Az idézett sorokat a recenziókkal kapcsolatos kérdések és válaszok követik. Meg kell említeni, hogy Viszota Gyula Kisfaludy Sándor egyik álnévvel publikált cikkét is kapcsolatba hozza a Füredi-szöveggel, amely az 1818-as keszthelyi ünnepségekről nyújt tájékoztatást.⁸ Ez a cikk egy bevezetőből, egy ahhoz fűzött három oldalon átnyúló lábjegyzetből és egy Festetich Györgyhöz szóló ódából áll. Az ódát bevezető szakasz megtalálható a recenziókról szóló cikk kéziratosszerű változatában,⁹ ezért kapcsolja be Viszota az értelmezési mezőbe. A cikkhez tartozó lábjegyzet érdekessége, hogy a Tudományos Gyűjteménynek egyik lapszám-recenziójára utal, amely néhány mondatban becsmérelte az „Egy jelen volt vendég” szerzőségű, a keszthelyi ünnepséget illető cikket. Viszota Gyula a „jelen volt vendéget” is Kisfaludy Sándorral azonosítja, s ezzel összeköti az *A' recenziókról* című tanulmány keletkezését a Festetich Györgyöt méltató óda és kísérőszövegei létrejöttével. Az összefüggés háttere itt nem reflektált, mintha túlságosan is nagyokat ugrana a logikai lépések sorában:

„A Vaterländische Blätter-ek magyar tudósítója a Tudományos Gyűjtemény ismertetése alapján az ünnepélyt politikai lakmározásnak minősítette¹⁰ s azonfölül jelezte, hogy legközelebb 60 magyar munkát fog megbírálni. Kisfaludy Sándort nagyon bántotta ez a tudósítás, mert a Vaterländische Blätter-ek szerkesztője minden vizsgálat nélkül adta ki s nem győződött meg arról, vajjon igaz-e a tartalma. Eszébe jutottak ekkor Kazinczy recenziói, a melyek szintén így láttak napvilágot. Ez a recenzió tehát csak a Kazinczy-törte úton haladt. Ezen elkeseredett haragra gyuladt, mert azt hitte, hogy »valamelly nem jó lelkű magyar Irónk palástja alatt egy olly Freronismus akar lábra kapni, melly minden jót, igazat, hasznost már zsenge keletében meg akar emészteni.« Meg volt győződve, hogy ezt

⁵ Viszota Gyula: Kisfaludy Sándor a recenziókról = Akadémiai Értesítő, 1907. 81–100. (A továbbiakban: Viszota 1907).

⁶ Kisfaludy Sándor minden munkái, I–VIII. Kiadta Angyal Dávid, Franklin-Társulat, Bp., 1892–1893.

⁷ Füredi 1818. 6–7.

⁸ Kisfaludy Sándor: Ö Cs. K. Felsége születése napjának Ünnepeltetése a' Keszthelyi Helikon által 1818. Feb. 12-kén. = TGy. 1818. III, 113–118. (A továbbiakban: Kisfaludy 1818.)

⁹ Ld. Viszota 1907. 86.

¹⁰ A „minősítés” itt olvasható: [Névtelen]: Tudományos Gyűjtemény. Wissenschaftliche Monatschrift, 3. Heft. Pest bey Trattner 1817. S. 160., Chronic der österreichischen Literatur, 1817. júl. 19. (58), 229–231.; 1817. júl. 23. (59), 233–235, itt: 235. (A továbbiakban: [Névtelen] 1817.)

azt állapotot Kazinczy-Freronnak köszönhetjük, mert ő kezdette meg nálunk a recenseálást, ő teremtette meg a meglévő irányt. Elhatározta, hogy a mostani recenseálás módja ellen síkra száll s kifejti, milyeneknek kell a recenzióknak lenniük. 1818 elején meg is írta értekezését.”¹¹

Viszota még ennyivel kiegészíti: „Az értekezésnek [A' Recenziókról] ezen rövid ismertetésből is kitetszik, hogy Kazinczy kritikai és nyelvjújtó működéséről van itt szó, a támadás az ellen irányul. Ezt a támadást pedig Kisfaludy Sándor akarta Kazinczy ellen intézni.”¹² Vagyis a gondolatmenet szerint Kisfaludy Sándor, aki az 1817-es keszthelyi ünnepségről álnéven („Egy jelen volt vendég”) tudósított, elkeseredett haragra gerjedt a Vaterländische Blätter recenziója miatt, mert az valótlanul állított az ünnepélyről. Erről az eljárásról nyomban Kazinczyra asszociált, mert ő a recenzióírást szorgalmazta. Erre még egy indoka volt, miszerint az ő Himfyjét is Kazinczy bírálta egy szintén osztrák folyóiratban¹³ (legalábbis először ott), és ez a recenzió is névtelenül jelent meg, és tele volt tárgyi tévedéssel (Kisfaludy pl. felrója, hogy nem Kámon született, hanem Sümegen, a Himfy kötet szerkezete pedig nem az ő műve), ahogyan a keszthelyi ünnepségek tudósítását érintő recenzió is. Viszota szerint ekkor Kisfaludy a Festetich Györgyhez szóló ódáját az 1818-as ünnepélyről való tudósítással vezette be, majd ehhez a rövid tájékoztatáshoz egy ötször akkora lábjegyzetet fűzött. A jegyzetben a bírálat szerzőjéről feltételezés szintjén sem gondolta, hogy a lap munkatársa volna, hanem rögvest egy magyar íróra célzott. Viszota szerint Kisfaludy Kazinczyra utal az efféle sorokkal: „Valóban ezt lehet, és kell is gondolnunk, hogy valamely nem jó lelkű magyar Íróknak palástya alatt egy olly Freronizmus akar lábra kapni, melly minden jót, igazat, szépet, hasznost már zsenge keletében meg akar emészteni.”¹⁴ Kisfaludy – Viszota szerint – azonban mindezzel nem érte be, egy hosszabb szöveget fogalmazott – amelyből tulajdonképp kimetszette a Festetich-óda bevezetőjét – és ezt A' Recenziókról címmel publikálta ugyanazon a fórumon. Ez az érvelés nem csak a Kazinczyra asszociáló Kisfaludy feltételezett bánkódásával, mint kizárólagosan illető tényezővel esik túlzásba, hanem a keszthelyi ünnepség tudósításának osztrák recenziója kapcsán is.

Viszota Gyula ugyanis talán nem nézett utána, mit is ír a Vaterländische Blätter. Ez megmagyarázná, miért is nem vette észre, hogy a Chronic der österreichischen Literaturban megjelent recenzió mindösszesen két mondatban utal a keszthelyi ünnepségre: „Nr. 5. Keszthelyer Helikon. Beschreibung der Feyer des Geburtsfestes Sr. Majestät des Kaisers und Königs in Keszthely. – So was gehört eigentlich in politische Flugblätter; wir sehen an Mittags und Abendsschmäusen und an Tänzen nichts Wissenschaftliches.”¹⁵ Vagyis a cikk írója rendkívül szűkszavúan csupán azt rója fel, hogy az ünnepségek alkalmával semmi tudományt érintő esemény nem történt. (Meg kell jegyezni, hogy a 60 recenzióról tett ígéret nem ebben a szövegben olvasható.) Kétségtelen, hogy ez nem a tudósítás bírálata, hanem magáról az eseményről kinyilvánított értéktétel, amely semmilyen formában nem kapcsolódik sem a recenzióírás elméletéhez sem a gyakorlatához. Felmerül a kérdés, hogy ez a két mondat

¹¹ Viszota 1907. 82.

¹² Uo., 83.

¹³ [Kazinczy Ferenc]: Kisfaludy Sándor: Himfy' Szerelmei. A' kesergő szerelem, Pest, 1807. 306. = Annalen der Literatur und Kunst in den Oesterreichischen Kaiserthum, 1809. II. 127–136; 1810. I. 233–236. III. 413–415.

¹⁴ Kisfaludy 1818. 114.

¹⁵ [Névtelen] 1817. 235.

mennyiben volna Kazinczyhoz köthető, ill. kérdés az is, hogy ennek kapcsán miért írta volna meg Füredi, hogyan vélekedik a recenziókról.

A válasz ugyanabban a német nyelvű bírálatban rejlik. A keszthelyi ünnepségről degradálóan nyilatkozó recenzió ugyanis a teljes lapszámot veszi górcső alá, és eközben szinte kizárólag egyetlen írásra reflektál igen aprólékosan: az Y szignójú magyar kultúrával foglalkozó tanulmányra,¹⁶ amelyet a Tudományos Gyűjtemény programadó írásának is szokás nevezni.¹⁷ A szakirodalom úgy véli, hogy az 1817-ben induló folyóirat ideológiai megalapozását Y szövegén kívül Jankovich Miklós írása – amely a magyar és a külföldi kultúra egyenrangúsága mellett érvel –, Schedius Lajos János cikke a nemzetiségről és Horvát István írása a magyar nyomdákrol, biztosítja.¹⁸ De a recensens még az utóbbi szövegekről és a többi cikkről is csak felsorolás szintjén ejt szót, és ebben a sorban, a kurta megállapítások sorában esik szó érintőlegesen a keszthelyi ünnepségről. A bírálatban legalaposabban vizsgált tanulmány jellegzetessége, hogy adatok tekintetében gyakran javítja ki – az egyebek között – a *Statisztikájában* a tényszerű adatok száraz ismertetése, valamint a külső nézőpont könnyörtelen érvényesítése által a magyar kulturális életet kíméletlenül bíráló Schwartner Márton. Az író a pesti egyetemen az oklevéltan tanára és az egyetemi könyvtár első őrre ekkor. Magyarország statisztikáját először 1798-ban publikálja Trattner kiadójánál egy kötetben.¹⁹ A mű újra 1809–1811-ben, majd 1813–1815-ben is megjelenik, mindkét esetben három kötetben.²⁰ Nemzetközi hírnevét nem csupán német munkanyelvének köszönheti, hanem az 1813-as frankfurti megjelenésnek,²¹ amely a franciául olvasók számára is elérhetővé tette eredményeit. Schwartner egyik monográfsza szerint Napóleon 1809-ben maga fordította le a *Statisztika* első kötetét, hogy ebből szerezzen behatóbb ismereteket az országról. A könyv népszerűségét az is érzékelteti, hogy Horvát István *Himfy Szerelmei* mellett a 19. század első évtizedében ezt a könyvet nevezi a legkelendőbbnek.²² Ennek ellenére ugyanakkor ellenzést váltott ki a magyar literátorok körében, Horvát István vitairatot is publikált ellene.²³ A tiltakozáshoz a Tudományos Gyűjtemény egyrészt a programadó írásokkal, másrészt az oszt-rák lapokban publikált lapszámrecenzió(k)ra adott feleleteken keresztül kapcsolódik. A Fü-

¹⁶ Y [Fejér György]: A' Nemzeti Culturáról különösen = TGy, 1817. III. 3–44. A szöveg egy cikksorozat befejező része. A többi írás: Y [Fejér György]: A' Nemzeti Culturáról közönségesen, 's a' Magyar Nemzet' Culturájáról különösen. = TGy, 1817. I. 13–42.; TGy, 1817. II. 3–27.

¹⁷ Mader Béla: A Tudományos Gyűjtemény története Fejér György (1817–1818) és Thaisz András (1819–1827) szerkesztése idején. = Dissertationes ex bibliotheca universitatis de Attila József nominatae 2., Szeged, 1976. 6. (A továbbiakban: Mader 1976.)

¹⁸ Mader Béla a nemesi „magyarság-program” teoretikus szövegeinek tekinti az említett cikkeket (Mader 1976. 8.): Jankowich [Miklós]: Magyar Nyelven jegyzett Történeteinkről. = TGy. 1817. I. 42–57.; S. [Schedius Lajos János]: 'A' Nemzetiségről. = TGy. 1817. I. 57–61.; [Horvát István]: A' Kézírások' vagy régi írott-könyvek' hajdani állapottjának Rövid Históriaja. = TGy. 1817. I. 61–71.

¹⁹ Martin von Schwartner: Statistik des Königreichs Ungarn – ein Versuch. Trattner, Pest, 1798.

²⁰ A harmadik kiadás megvalósulását Lukács. Schwartner monográfsza vitatja. Lukács Pál: Schwartner Márton élete és tudományos jelentősége = Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém, 1914. 53. (A továbbiakban: Lukács, 1914.)

²¹ Schwartner [Martin]: Statistique du Royaume de Hongrie par M. Schwartner, traute de l' allemand sur la second edition de Bude, 1809, par M. Wacken, Francfort S. M., 1813.

²² Ld. Horvát István: Mindennapja, OSZK Kt, Quart. Hung. 466. Folioszám megjelölése nélkül idézi: Dümmerth Dezső: Schwartner Márton és a nyelvi gondolat. = It. 1957. 2. 215–223. Itt: 218. (A továbbiakban: Dümmerth 1957.)

²³ Horvát István: Nagy Lajos, és Hunyadi Mátyás híres magyar királyoknak védelmeztetések a' nemzeti nyelv ügyében. – Tekintetes, tudós Schwartner Márton úr vádjai, és költeményei ellen. [Trattner János Tamás, Pest, 1815]. A szöveget elemzte: Dümmerth 1957.

redi által is említett névtelen recenzens(ek) ugyanis a Tudományos Gyűjtemény kritikáiban viszonyítási pontként folyton Schwartner *Statistikáját* hozzák fel, annak adataival hasonlítják össze a folyóirat tételeit. Különösen igaz ez az 1817. évi harmadik kötet recenziójára, amely a lapszámot egyszerűen antischwartneriánusnak nevezi.²⁴

A folyóirat cikkei időről időre reflektálnak ezekre a magyar kulturális életet végső soron negatív színben feltüntető német nyelvű bírálatokra. Az 1817. évi második lapszám recenziója kapcsán érzelmeit szabadjára engedve reagál a szerkesztő: „*Nincs többé ideje, hogy Német Íróink Nemzetünk 's Literaturánk' bebizonyítatlan kissebbítése által keressenek magoknak hírt és nevet a' Külföldön. Minden tudós és helyes eligazítást, és okkal móddal meggyőzést, nagyra becsüléssel, 's háladással fogadunk mi, de míg e' Tud. Gyűjtemény fenn áll, azon ostortól (Geiszel) mellyel T. Schwartner Úr fenyegetett bennünket (Statist. III. Th. 456. l.)²⁵ a' durva Német Recenzióktól el nem ijedünk. Esmérjük már, kik és millyen Hazánkfiak despotizálnak rajtunk a' Bécsi és Halai Recensensek' palástja alatt. Azért minden vádolásaira figyelmeznünk fogunk, 's mind úntalan arra kényszerítjük őket, hogy okokkal és tudománnyal álljanak elő, nem csúf gúnyoló szöveggel mint T.[ekintetes] F.[olnesics] L.[ajos] Urnak kissebbítője.*”²⁶

A szerkesztői jegyzet – amely visszhangot is váltott ki²⁷ – a *Statistikának* arra az oldalára utal, ahol a szerző az írói tevékenység területén mutatott passzivitás okát kutatja, és egyik lehetséges romboló tényezőként az éles recenziókat nevezi meg. A jegyzet arra is felhívja a figyelmet, hogy az osztrák folyóiratokban megjelent recenziókat magyar írók készítik. Rummy Károly György két lapszámmal később ennek az írásnak a kapcsán mentegetőzve nyilatkozza, hogy a szerkesztő által megnevezett bírálatot nem ő írta. Rummy az érvek felsorolása után még a szerzők személyére is utal: „*Az első Kötet' Recensense, a' mint jó forrásból tudom, egy magyar Kath. Pap, a' második Kötetnek pedig Bécsben lakó Recensense egy Magyar Jurista (Cs.). Én nem szoktam az édes Hazámban lakó nemzeteket sértegetni [...].*”²⁸ Ez a tájékoztatás azért fontos, mert a német recenziókra adott válaszokból kiderül, hogy a recensensek mögött evangélikus vallású személyeket sejtene, talán azért, mert Schwartner Márton is evangélikus („*Az Evangelikusok' nevelését Hazánkban másoké fölé emelvén [a bíráló – Cz. M.], nem önnön Vallásához szít e?*”). Rummy nyilatkozatához a szerkesztőség többek között hozzáfűzi: „*Mi éppen nem törődünk vele, akár mellyik Földünk recenseállyá a' Tud. Gyűjt. kötetit; ha igazsággal bánik velük, becsülni fogjuk ötöt, akárki legyen bár.*”²⁹ Az eset persze nem áll egyedül, néhány számmal később, az 1817. évi hatodik kötet recenziója kapcsán is nyilatkozatot tesz közzé a szerkesztőség.³⁰ Ugyanígy a Gyűjtemény hatodik kötetének bírálatára³¹ is születik

²⁴ [Névtelen] 1817. Ugyanígy, az 1817. évi hatodik kötet bírálatában, amely még recenzióknak sem igen nevezhető, hanem inkább könyvismertetésnek, Schwartner neve szintén előkerül. [Névtelen] 1817. 8. Chronik der österreichischen Literatur, 1817. dec. 20. (102). 405–406.

²⁵ Utalás Schwartner könyvére: Schwartner, von Martin: Statistik des Königreichs Ungern – ein Versuch. Zweyter u. drittel Theil. gedurckt mit Königl. Univertitäts – Schriften, Ofen, 1811². (A továbbiakban: Schwartner 1811.)

²⁶ TGy, 1817. VI. 156.

²⁷ TGy, 1817. VII. 129.

²⁸ Uo. Rummy 1817-ben a Hesperusban is kikel azok ellen, akik ócsárolják a magyar irodalmat. (Hivatkozta: Szögi Ferenc: Rummy Károly György a magyar irodalom ismertetője. Bp., 1934. 41.)

²⁹ A' Kivonás A' Tudományos Gyűjtemény' III. kötetének vizsgálataásából, a' Visgálónak jeles vallásaival, 's annak ellenvetésire való feleletekkel egygyütt. = TGy, 1817. VIII. 118–129. itt: 119.

³⁰ [Névtelen]: A' Tudományos Gyűjtemény 6-dik Kötetének Bécsi Kronika által lett megvisgáltatása 102-dik szám alatt. = TGy, 1818. I. 123–126. (A továbbiakban: [Névtelen] 1818.)

reflexió az 1818. évi januári kötetben. Itt a válaszoló a formai kritériumok meg nem léte miatt utasítja el a recenziót,³² majd hozzáfűzi: „*Koránt sem kívánunk érdemetlen dicsőséget az igazságon kívül. – A' literatúrában dictátori Ton nem uralkodhatik; külömben hanyatlanak a' szép mesterségek.*”³³ Látható, hogy a folyóiratból töménytelen információ hozható amellelt, hogy a magyar nyelvű literátorok konfliktusba keverednek bizonyos német nyelven publikáló írókkal, mert azok éles hangnemben, a névtelenség palástja mögé rejtőzve írnak kritikát magyar nyelvű művekről. Ezekben az írói perpatvarokban nem kerül elő Kazinczy neve, bár a diktátori hangnemet, a vezéri pozícióra törést a korszak esetében Kazinczyhoz társítja az irodalomtörténet-írás. Saját leveleiben bőven található példa annak igazolására, hogy ilyen vádak valóban érték őt, vagy bizonyos írásokat illetően vádként értelmezett. A szerkesztőség lakonikus mondata árnyalja ezt a nézetet azzal a nyilvánvaló ténnyel, hogy a diktátori attitűdről való megnyilatkozások nem mindegyike vonatkoztatható Kazinczyra.

A Kazinczy-hagyaték korszakforrásként való használata radikálisan leszűkíti a látóteret, és eltereli a figyelmet számos kisebb hatású, a kánonból kiszorult szövegről, amelyek hatástörténete a századelőn még igen jelentős lehetett. Jól mutatja ezt Horváth János forráskezelése, aki Kisfaludy-előadásaihoz kizárólag kanonizált szövegeket használt – ebbe nem tartoznak bele a kéziratos anyagok és a külföldi folyóirat-irodalom. Narratívájában az *A' Recenziókról* című szöveget közvetlenül megelőző eseményként az 1816-os Kazinczy–Kisfaludy békülési kísérlet áll, majd a levelezésben elkezdett vitát a Tudományos Gyűjtemény közegében értelmezi. Emiatt érvelésében a folyóiratbeli replikákat Kazinczy-párti cikkek és Kazinczy-ellenes írások soraként értelmezi, pedig ezeknek az írásoknak kimutatható tágabb kontextusa is. Így válik Füredi tanulmánya a nyelvújítási küzdelmek újabb állomásává, amelyet Kazinczy győzedelmes *Orthologus és Neologusa* követ.³⁴ A jelenkorból kisebb jelentőségűnek látszó szövegek hatástörténetének felderítése még abban az esetben is megkehlhetetlen, ha csupán a kánon művei kerülnek a vizsgálat középpontjába, mert ezek a szövegek – ahogyan Füredi Vidáé is – érzékenyen reagálnak az elsődleges kontextusra, amely a hosszú idő távlatából, a kánon szűrőjén keresztül homályossá vált.

Schwartner Márton *Statistik des Königreichs Ungern – ein Versuch* című könyvének hatástörténete jóval nagyobb lehet, mint amennyire a szakirodalom felfigyelt rá. Az oka feltételezhetően abban rejlik, hogy a korszak vizsgálatához elsődleges forrásként Kazinczy levelezése szolgál, amelyben pedig éppen csak említés szintjén esik szó a műről, és a Tudományos Gyűjtemény lapszámai körüli szóváltásról. Schwartner könyve és a Tudományos Gyűjtemény Schwartnert kijavító attitűdje a levelek tanúsága szerint Széphalmon nem kelt érdeklődést. Bár a késmárki születésű Schwartnerral Kazinczy személyes kapcsolatban is állt, de viszonyukat – annak a néhány levélnek tanúsága szerint, amelyben ez valamennyire említést nyer³⁵ – nem határozza meg a vitában érintett *Statisztika. A Statisztika*.

³¹ [Névtelen] 1817. Chronik der österreichischen Literatur, 1817. dec. 20. (102.) 405–406.

³² [Névtelen] 1818. 124.

³³ Uo.

³⁴ I. m. 30–31.

³⁵ Kis Jánosnak, 1814. okt. 23. = KazLev. XII. 137–140.; Sárközy Istvánnak, 1815. márc. 4. = KazLev. XII. 440–442.; Rumynak, 1815. jún. 16. = KazLev. XII. 534–538.; Kis Jánosnak, 1815. jún. 17. = KazLev. XII. 539–545.; Ajtay Sámuelnek, 1815. márc. 4. = KazLev. XIII. 2–4.; Helmecczynek, 1815. dec. 13. = KazLev. XIII. 327–331.

ka mottója Shakespeare *Othellójából* származik: „Speak of me as I am”. Ez a mondat utalhat arra, hogy a szerző tárgyilagosan, hitelesen, a valóságnak megfelelően fogja a magyar viszonyokat bemutatni, az angolszász és német statisztika módszertana fog érvényesülni a kötetben.³⁶ A magyar írók körében viszont nem a módszertani háttér, hanem az szűrt szemet, hogy a Habsburg ház kitüntette Schwartnert munkásságáért, s ennek köszönhetően magyar nemességet kapott, különösen *Statisztikájára* való tekintettel. Valószínűleg Horvát István pletykái sem hallgattak el visszhangtalanul a pesti értelmiség körében. Ő azzal vádolta volt tanárát, hogy tanártársai besúgója volt.³⁷ Mindezekről kevés információ maradt fenn – ezeket Lukcsics Pál gyűjtötte össze – hitelüket nem firtatjuk, csupán annyit kívánunk megjegyezni, hogy a magyar literátorok körében Schwartner Márton igen sötét színben szerepelhetett, és ez részben a *Statisztikának* volt köszönhető.

A könyv tematikája az ország geográfiájától kezdve, a népességen, a közigazgatáson, nyelvhasználaton, a mezőgazdaságon, a természeti kincseken, gazdaságon át a vallási jellegzetességek, az oktatási rend, annak intézményei és a kulturális javak vizsgálatáig terjed. A teljességre törekvő elemzés összehasonlító szempontú megközelítésének köszönhetően az adatok ismertetése során gyakran egyéb európai államok jellegzetességeit kéri számon Magyarországon. Érzékletes példaként hadd álljanak itt teljes terjedelmükben azok a kérdések, amelyeket a szerző pl. a magyarországi írók, nyomdák, sajtóorgánumok és könyvtárak, vagyis a könyvkultúra komparatív elemzése után tesz fel:

„Was mag nun also wohl die Ursache dieser SchriftstellerLethargie seyn? Ist's das Clima, welches, freylich verschieden von dem unsrigen, nach v. Villers, so mächtig auf norddeutschen Bücherfleiss wirken soll? Ist es die zu starke Nahrung des Körpers, welche den Geist matt macht? Ist's Vorliebe für das Alta und Hergebrachte, besonders wenn es für nationell angesehen wird? Ist es diejenige beschränkte Verfassung unserer höhern Schulen, vermöge welcher diese nur mit Landesleuten besetzt, und nur von Landeskindern besucht werden; wodurch unsere Bildung eine gewisse Landesform und Einseitigkeit erhalten soll? Ist es der Mangel an mehreren grössern Städten, welche die Werkstätte der Künste, und die Niederlagen höherer Cultur, und auch der Bücher sind? Ist's demnach der Mangel an Verlegern [...] und dem so nöthigen Absatz? Oder die Menge anderweitiger Berufs- und AmtsGeschäfte [...]? Ist's (wie einige, wenigleich irrig wähenen) das Büchermonopolium der Deutschen, welches sie auch in Ungern zu behaupten suchen? Oder ist endlich die Schärfe der Censur [...] Schuld daran?”³⁸

Az első mondat 'letargia' kifejezése itt arra a depresszív passzivitásra utal, amelyet a korban melankóliának is neveztek,³⁹ és amely ebben az esetben sötét színben ábrázolja a magyar viszonyokat. Világos, hogy a könyv kérdésfelvetései nem azt a szemléletet képviselik, amelyet a Tudományos Gyűjtemény alapítói vallottak magukénak. A folyóirat az olvasók tudásának gazdagítására, művelésükre és ezen keresztül a nemzet boldogabbá tételének céljával jött létre, így érthető módon reagál érzékenyen azokra a durva hangú recenziókra, amelyek a magyar nemzet dicsőségét és kulturális értékeit középpontba állító folyóiratbéli

³⁶ Márki Hugó: Schwartner Márton és a statisztika állása a XVIII. és XIX. század fordulóján. Bp., 1893.; Lukcsics 1914.; Dümmerth 1957.

³⁷ Az esetről és Schwartner korábbi kínos ügyeiről – egy tiltott könyv bejelentéséről – ld. Lukcsics 1914. 67–72.

³⁸ Schwartner 1811. 457.

³⁹ Vaderna Gábor foglalkozott a jelenséggel: Vaderna Gábor: Torlódások. Diskurzusok összjátéka Berzsenyi Dániel egyik levelében. = Et in Arcadia ego. A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése. Szerk., Debreczeni Attila, Gönczy Monika. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2005. 370–401.

cikkeket Schwartner *Statistikájára* hivatkozva kérdőjelezi meg. Megkockáztatható, hogy Füredi cikke és a „jelen volt vendég” tudósítása szintén a Schwartnerre reflektáló Tudományos gyűjteménybeli írások rendjébe illeszkedik. Az „Egy jelen volt vendég” híradására vonatkozó recensensi megjegyzés nem a „politikai lakmározás” minősítés által degradál, hanem azzal, hogy a tudós összejövetel kulturális értékét vonja kétségbe, ahogy a recenzió korábbi passzusai más írások (és különösen Y cikke) kapcsán is ezt teszik. A szövegszerű utalásokon túl a tanulmány keletkezési ideje is a Tudományos Gyűjtemény recenzióihoz való kapcsolódást támasztja alá. A szöveg keletkezésére a folyóirat jegyzőkönyveiből lehet következtetni. Az *A' Recenziókról* című tanulmány 1818. ápr. 4-ével kerül jegyzőkönyvbe,⁴⁰ első bírálója a Schwartner ellen könyvet publikáló Horvát István volt, a második a magyar kultúráról cikkező Jankovich.⁴¹ A Festetich-óda és kísérszövege ettől korábban, 1818. febr. 22-én került jegyzőkönyvbe (a bírálók nem ismertek),⁴² vagyis a keletkezés ideje még közelebbre tehető az 1817-es lapszámbírálatokhoz.

Amikor tehát a Füredi-tanulmány azt állítja, hogy a német folyóiratokban a magyar művekre vonatkozó recenziókat magyar írók írták, a Tudományos Gyűjtemény antirecenzióiban többször felmerült panaszhoz csatlakozik. A tanulmány kérdésfeltevéseinek elsődleges kontextusa is ide köthető, innen erednek Füredi alábbi kérdései: hogyan néz ki a recenzió műfaji meghatározása („Mi az elmemíveknek recenziója?”), ki írhat recenziót („Kinek vagyon jussa az elmemíveket recenseálni?”) és milyen nyelven („Melly nyelven kell az elmemíveknek recenseáltatni?”), mire szolgál a recenzió utilitarista szempontból („Mennyire hasznos, mennyire káros a' recenzió a' Literaturának?”), milyen igényeknek kell az antirecenzióknak megfelelniük („Millyeneknek illik az Antirecenzióknak lenniük?”), milyenek a magyar művekről írt magyar recenziók eddig („Millyenek a' magyar elmemíveknek eddig való magyar recenziói?”), illetve a magyar művek német nyelvű recenzióit kik írják („Kik a' magyar elmemíveknek német Recensensei?”). Megkockáztatható, hogy eleve már a műfaji definiálásra vonatkozó igény is a Tudományos Gyűjtemény egyik cikkéhez köthető, amely ugyancsak egy osztrák recenzióra reflektál. A bírálatra válaszoló kiemeli, hogy nem tekinti kritikának az érintett lapszámbírálatot, mivel az csupán tartalmi ismertetést ad.

*„Sajnosan jelenhetni azonban, hogy az említett számban 6-ik Füzettye Tud. Gyűjteménynek semmi tudós megvizsgáltnak billyegét nem viseli, 's mást bé jelentésnél nem is tulajdoníthatni nékie. Hogy a' tudós megvizsgáltnak, tudós kifejtésekből, 's bém bizonyító okok előhordásából, a' megvilágosító észrevételek egyenes, valódi, bátor, igaz jelentéséből; a' Könyv foglaltatjának tellyes, 's hiv elő adásából álljon; azt a' Referens Úr is tudni fogja: de hogy csupán ilyen jelentések; ez jó – amaz rossz, ez csupa theoria, unalmas, nem foglal magában semmi szépet; meggyőző, 's fő indító okok lehessenek a' recenzióban, helytelennek vélem egygyüt fogja lenni a' Ref. is; külömben haladatlanul diszeskedik a' Recenzió névvel [...]”*⁴³ Füredi így reagál ugyanerre a problémára: „Az elmemíveknek recenziója, annak megvizsgálása, 's jobban mondvá megítélése: mi jó, mi nem jó, mi középszerű egy elmeszüleményben, minden tekintetre; úgymint: a' munkának fogantatására, elrendelésére, kidolgozására, nyelvére nézve, 's a' t. a' régi és újjabb remekműveknek példája után bévett, 's

⁴⁰ OSZK Kt, Fol. Hung. 3, 9v.

⁴¹ OSZK Kt, Fol. Hung. 1100, 16v. A bírálatok nincsenek meg, csupán a bírálók személye ismert és a bírálat kimenetele.

⁴² OSZK Kt, Fol. Hung. 3, 7v.

⁴³ [Névtelen] 1818. 123.

megállapított esztetikai szabások szerint. [...] A' tsupa felhozás, annak elbeszélése hogy a' könyv mit foglal magában, nem recensió, hanem puszta ismértetés, tudósítás."⁴⁴

A cikk további tartalmi jellegzetességeire áttérve: Füredi ezután a német nyelvű recenziókkal foglalkozik, és akárcsak a korábban idézett írások, azt rója fel, hogy ezek mögött leginkább magyar szerzők keresendők. Amikor Füredi számot vet azzal, hogy nincsen értelme magyar művekről német nyelven recenziót írni, mert a nyelvek eltérése csupán az intrikálásnak nyújt teret, szintén meglevő hagyományhoz csatlakozik, és ez a hagyomány nem csupán a Kazinczy névével jelzett recenziókhoz társul. A külföldi (osztrák) folyóiratokban megjelent negatív recenzió publikálása rossz fényt vet a hazafira, és ez természetesen akár Kazinczyra is vonatkoztatható (ahogyan ő magára is értelmezi), hiszen a mai időkig kb. 40 német nyelven publikált írása ismert, és ezek között jócskán akad recenzió is. Füredi írása tehát több egyértelmű utalást is tartalmaz Kazinczyra és táborára is, csak hogy ezek az utalások egy általánosabb problémarendszerbe kapcsolódjanak. Először a *Tövises és Virágok* érintése által jelenik meg Kazinczy szereplőként, ahol Füredi bizonyos, megnevezetlen kritikusok freroni attitűdjét mutatja be. A freroni kritika jellegzetessége a tanulmány szerint az, hogy a mű bírálata során a személyes szimpátiát vagy antipátiát részesíti előnyben, és erre példaként áll a szövegben Kazinczy epigrammakötete:

„Illyen Freron szabású szerentsénkre nem sok lehell a' magyar ég alatt; 's a' kik volnának is, azoknak lehelletét nem örömet szívja be a' magyar Közönség; mert [...] a magyar olvasó Közönséget különös szíves emberség karakterisálja, annyira, hogy később a' szerzőnek tíz hibáját, és botlását elengedni, – humani nihil alienum a se putans⁴⁵, – mint sem a' Recensensnek egy ostortapását; jól értvén, hogy sokkal nehezebb egy közepszerű eredeti munkát írni, mint azt Classice recenselni. A' T ö v i s e k é s V i r á g o k (bár ne volna annyi csalány köztök!) a' magyar olvasó Közönség előtt vékony szerentsével jártak: mert a' nemesebb embertermészet, ha a' feddést megszenvedi is, nem szeret tüzes fogóval tsipkedtetni; az olvasó ember pedig lelkére nézve legalább, a' nemesebb és formáltabb tagja az emberi társaságnak.”⁴⁶

Füredi Freronra való célzása a tanulmány egy korábbi szakaszával együtt nyer értelmet, ahonnan információt lehet szerezni Füredi Freron-képéről. A francia Denis de Sallot, az első francia irodalmi folyóirat indítója áll szemben Élie Catherine Freronnal, akit Voltaire-rel folytatott vitáiról ismeretes. A kettőjük között zajló vitatkozás műfajilag névtelen iratok, szatírák és élehangú epigrammák formájában realizálódott. A dolgozat nem csak ennek a névtelenül zajló vitának a hangnemtét nevezi károsnak („[...] Freronnak rágalmazó recenziói, ki egy örült vadként minden vele egy időben élt Tudósokat, és Írókat megharapdált, valóban annál nagyobb betstelenségére voltak az emberi léleknek, és kárára a' tudományoknak, és szép mesterségeknak.”⁴⁷), hanem egy utalás által még össze is mossa a kritikai tevékenységéről neves apát, a politikusi tetteiről elhíresült fiával, Louis-Marie Stanislas Freronnal.⁴⁸ Ő, apjával ellentétben nem irodalmi tetteivel, hanem a francia forradalom után történt hatalmi megtorlásokról híresült el. Erre a bírálatra Kazinczy már évek

⁴⁴ Füredi 1818. 7.

⁴⁵ Terentiusnál: „Homo sum, humani nihil a me alienum puto”, 'Ember vagyok, semmi sem idegen tőlem, ami emberi'.

⁴⁶ Füredi 1818. 20–21.

⁴⁷ Füredi 1818. 16.

⁴⁸ „Emlékezetre méltó, hogy ezen Freronnak fia előbb hohér társa, utóbb hohér ellensége volt amaz újabb üdőkben támadt emberi szörnynek Robespierrenak.” Füredi 1818. 16–17.

óta számított, barátai tájékoztatták is arról, hogy az epigrammában Dayka által tűzre vetett Himfy-versek nem csupán Kisfaludy Sándor által fogadtattak kritikusán. A dunántúli költővel folyó konfrontálódástól való visszavonulásként, megbékélésként is értelmezhető, hogy a Himfyre írott epigrammát Kazinczy később megváltoztatta. Így az új verzióban Dayka Gáborral már nem Himfy, hanem Csokonai műveit égetteti el.⁴⁹ De nemcsak ennek köszönhető, hanem a Márton István katekizmusának bírálatait tartalmazó kötetben publikált, személyeskedéseket elutasító határozott állásfoglalásnak is,⁵⁰ hogy ezekre a direkt utalással őt érintő szakaszokra nem reagál már különösebben leveleiben sem, és az *Orthologus* és *Neologus*ban sem.

A következő szöveghelynél Kazinczy már nem műve által, hanem névvel is felbukkan Füredi egyik példájával kapcsolatban. A szövegrész a magyar kritikusokat tipizálja, így elkülöníti az „alatsony lelkű, nyereséget, és kenyeret kereső Recensenek[et]”,⁵¹ „a’ kérdékenységből, hír ’s név’ szomjából felfuvalkodott Recensenseket”,⁵² „az irígység, gyűlölség, és más szilaj indulattól ingerlett Recensensek[től]”.⁵³ Az utóbbi típus írástechnikáját a pártosság jellemzi, bírálata során a saját nézeteihez csatlakozó írásokat részesíti előnyben, és nem tárgyilagos szempontrendszer alapján mérlegel: „*Illyenek fájdalom! némelly Recensenseink, és Fél-Recensenseink. Fél Recensenseknek azokat mondom, kik mintha mást valamit vennének tárggyúl, ki ki ereszkednek a’ magokkal nem egyező Íróknak éles vagdálására, semmit egyebet nem érányozván, vagy tévén. Ezek tehát, a’ mint látni, sem Írók, sem Recensensek, hanem ex omnibus aliquid.*”⁵⁴

Erre a bizonyos „Fél Recensense” példaként azt a P. Sz. A. álnevű íróhoz hozza, aki *Észrevételek némelly új szók felől* címmel a Tudományos Gyűjteményben megjelent tanulmányával vívja ki a negatív bírálati magatartás mintaadójának szerepét.⁵⁵ Való igaz, hogy a Szentmiklóssy Alajosnak tulajdonított írás nem érvelő jellegű szöveg, de részrehajlónak nevezni sem indokolatlan. Még recenzióknak sem nevezhető, inkább védőbeszédnek tekinteni volna a leghelyesebb. P. Sz. A. cikke a provokatív és bizonyítást nélkülöző felütést követően – ahol a szerző annyit közöl, hogy a fejlettebb népek mintájára ebben az országban is a nyelvújítás fog nyerni,⁵⁶ – kizárólag Kazinczy-szövegekből vett szavakat sorol föl és magyaráz. A szavak értékelésében pozitív mérleggel záró szövszedet végén P. Sz. A. a nyelvújítás fo-

⁴⁹ „Dayka. Tűzbe felét. Csokonay. Vetem. D. Újra felét. Cs. Ím. D. Harmadikát még. Cs. Lángol az is. D. Jer most; vár az Olympuszi kar.” Ld. MTAKK, K622, 67r.

⁵⁰ Prof. Tiszt. Márton István úrnak Ker. Morális katekizmus nevű munkájára írt recenziók az azokra tett feleletekkel egybekötve. Bétsben, a Magyar Kurír kiadójának költségén, Pichler Antalnál, 1818. (Erről részletesen: Czifra Mariann: „Fejedelmek védelmezték”. Kazinczy önimázsfarmáló mechanizmusai egy protestáns katekizmus recenziós vitájának fényében. = ItK, 2008. 112. 447–476.)

⁵¹ Füredi 1818. 24.

⁵² U.o.

⁵³ U.o.

⁵⁴ Uo. 24–25. A teljes latin mondás: „Ex omnibus aliquid, ex toto nihil”: ’Mindenből valamit, az egészből semmit’; más-képpen: ’sokat markol, keveset fog’.

⁵⁵ P. Sz. A.: Észrevételek némelly új szók felől = TGy 1818. III. 78–82, itt: 78. (A továbbiakban: P. Sz. A. 1818.)

⁵⁶ „A’ nyelvbeli újítások eránt támadott harcz, melly a’ Publicum’ egy részét neveltségre, a’ másikat pedig méltó bosszankodásra készítette, még mindég foly, noha nem olly dühhel többé, mint az első elkeseredés’ hevében. Más mévelt Nemzetek’ példájából tudhatjuk, hogy a’ pálmát bizonyosan a’ Neologok nyerendik-el, ’s Hazánk’ Géniusza már is hajlandónak látszik a’ józanabb részt azzal megtisztelni; de hány magahitt hívatlan fog még megostoroztatni, hogy profanáló kezeivel a’ legszentebb hímvarráshoz nyúlni nem rettegett?” P. Sz. A. 1818. 78.

galmát a szóteremtésre korlátozza,⁵⁷ majd ezen az ingoványos területen, ahol igen nehéz meghatározni a jó és a nem jó kritériumait, a példák bemutatásakor nem törekszik szabályrendszer kialakítására, a zárszóban pedig végtére is ehhez hasonló módon, a jó és nem jó megítélésének alapjául a szintén nehezen körülírható nyelvgeniusz⁵⁸ fogalmát teszi meg.

Ismeretes, hogy még a húszas években is a nyelvújítással szemben felhozott vádpontok sorában szerepel az elméleti kidolgozottság hiánya.⁵⁹ Füredi Vida szintúgy az elméleti felépítettséget kéri számon P. Sz. A. tanulmányán, szembeállítva ezt az írás erős hangnemével, amelyet teoretikus megalapozottság és érvek híján nem lát indokoltnak. A Füredi-tanulmány címben is megjelölt tárgytól eltérő reflexióit nem haszon nélkül való idézni:

„Hogy pedig miért tértem ide, okát adom. A' nyelvbeli újjításokról egy Közlő ezt mondja: »Más mivel Nemzetek példájából tudhattuk, hogy a' pálmát bizonyosan a' Neologok nyerendik-el« Tud. Gyűj. III. K. 78. l.⁶⁰ – Ha ez az Úr a' Neologiaról (!) regulákat írt volna, bizonyomra mondom, örömet meghallgatnám ötét, és ha meggyőzne, követném-is; mert én szíves kívánója vagyok nyelvem' bővítésének. És éppen ezért nem kárhoztatnám ötét abban, a' miben használni akar, ha fáradsát egyedül e' pontra szorítaná. De mivel a' maga bajnokával nem tartók ellen szertelenül motskolódik, azért ne legyen nehezére, hogy tőle magyar nyíltszívűséggel kérde: Meg lehet-e mutatni, hogy más Nemzetek a' mostani stílus szerint értett neológiával boldogultak nyelveknek gyarapításában? hogy a' nyugoti nyelveknek egymáshoz való némű némű költsönösségből lehet-e a' magyarra mindenkor bizonyos analógiát formálni? Mekkora az a' pálma, melyet addig a' Neologok elnyertek? Mi a neve annak a' Haza Geniuszának, ki a' józanabb (?) részre hajlandónak látszik? kik azok a' maga hitt hivatlanok? kik fogják ezeket és mivel megostorozni? 's a' t. – Nem érzi-e szíved, Barátom! hogy az emberség, az okosság és a' józanság mellett sebesen elhajlottál? Nem hallottad-e valaha: hogy in necessariis unitas, in nubiis libertas, in omnibus charitas.⁶¹

A szerző az első mondatban deklarálja, hogy a tárgytól való eltérésként értékeli a nyelvújítás tematizálását. Ide vonatkozó okfejtésének vége is⁶² („és nekem is botsáss meg, hogy úgy szólottam, a' mint érzek; azértis, hogy kedvedért a' derék tárgytól nem egészen ugyan,

⁵⁷ „[...] felhozott példákbl látni lehet, hogy az új szók' alkotásába csak az ereszkedhetik, ki nyelvünk' tökéletes ismertetével bír, 's mind lelkét, mind ízlését egyenlőleg kimívelte; de más részről azt is észre lehet venni, hogy az új szók' felől igen óva, 's tartózkodólag kelljen ítéletet hoznunk; mert a' ki a' rosztat elfogadja, szint' olyan hibát követ-el, mint a' ki azt koholta; ellemben a' ki a' jót kárhoztatja: hibázik, ha megtévedésből, vétkezik, ha meggyőződése ellen cselekszi. – Óhajtani lehetne, hogy a' csatázó felek letévén végre minden gyűlölséget, és részrehajlást, tartozó hazafiúi szeretettel ölelkezzenek-össze, 's egyesült tekintettel bizonyos állandó principiumot állapítanak-meg, melyre minden előforduló kétes esetekben magát kiki bátran meghívhatná. Ítéletünk szerint legjobb volna e' részben azt meghatározni: hogy »az új szók' közül csak azok vétessenek-fel, melyeket a' nyelv' ideálja megkíván, 's geniusza nem el-lenz.«” P. Sz. A. 1818. 81–82.

⁵⁸ Benkő Loránd szerint a nyelvújítók ezzel a fogalommal próbálták meg helyettesíteni a nyelvi szabályokat. „E terminus kb. az egyes nemzeti nyelvek természetét, szellemét, sajátos arculatát jelenti, abban az értelemben, ami köt ugyan bizonyos alapvető nyelvi normákhoz, ezen belül mégis fölszabadítja az író a merev szabályok alól.” Benkő Loránd: Elméleti törekvések a felvilágosodás korának magyar nyelvtudományában. = A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében: Die Ungarische Sprache und Kultur im Donaauraum. Szerk. Moritz Csáky, Horst Haselsteiner, Klaniczay Tibor, Rédei Károly. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Bp.–Wien, 1989. 383–393, itt: 389–390.

⁵⁹ Vidovics Ágoston még 1826-ban is így ír, miután a nyelvújítás szabályszerűségeit megpróbálta kimutatni és a szabályellenességekre rámutatott: „Sajnálkodva kell [...] mondanunk, hogy a' Neológiának, a' mint láttuk, semmi bizonyos consistentiája, systemája, határai, erős principiumai nincsenek.” (Vidovics Ágoston: A' Magyar Neologia Rostálgottatása, 181.) Lényegében a kötet érvelése ebbe a megállapításba konkludál, s a szerző ezt követő javaslata éppen ennek a hiányzó szisztémának a kidolgozására irányul.

⁶⁰ Utalás P. Sz. A. tanulmányának második mondatára.

⁶¹ Füredi 818. 25–26.

⁶² Uo. 27.

de még is valamennyire ki-tértem.”) erre utal. Másrészt azt is kinyilvánítja, hogy ő maga nem zárkózik el a nyelv bővítésétől. A kétségek inkább P. Sz. A. dolgozatának hiányosságaira és logikai ellentmondásaira vonatkoznak, és főképp vehemensen bírálják a tanulmány személyeskedő célzásait és hangnemét. Ezután Füredi a nyelvújítás sikerét vitatja, de nem magának a kezdeményezésnek szegül ellen, hanem leginkább a franciás példák magyar nyelvújításban való alkalmazását ellenzi. Ez a szakasz rendkívül fontos, mert a tanulmány általánosabb témájához képest ezekhez a bekezdésekhez kapcsolódik legszorosabban az *Orthologus* és *Neologus*. Különösen érvényes ez azokra a sorokra, ahol Füredi a járt utat szembeállítja az új úttal. Fontos viszont kiemelni, hogy Füredinek ezek a bekezdései sem irányulnak deklaráltan Kazinczy ellen, hanem P. Sz. A. objektív szempontok alapján ma is pártosnak nevezhető és érvekben szegény dolgozatát bírálják, amelynek a példaanyagot tekintve van csupán szorosan köze Kazinczyhoz.

Még egy harmadik esetet kell említenuünk, ahol a Füredi-szöveg utal Kazinczyra. Úgy tűnik, hogy Füredi egy kortárs irodalmi számvetésre tesz kísérletet, amelynek során szó esik Szabó Dávidról, Kazinczy Ferencről, Virág Benedekről, Verseghy Ferencről, Kisfaludy Sándorról és Berzsenyi Dánielről. Egyrészt az írók művészi érdemeit méltatja, és ezzel párhuzamosan hangsúlyozza, hogy mindezek az erények a művet bíráló recenziens kényétől függően válnak erénnyé vagy negatívummá. A kiemelt szerzők körének érdekessége, hogy mindegyikükről született Kazinczy-recenzió. Baróti Szabó költészetéről először 1786-ban⁶³ ír a Magyar Hirmondóban, majd 1811-ben,⁶⁴ mindkét szöveg névtelen, ahogyan a Virág Benedekről szintén 1811-ben publikált írás is.⁶⁵ Verseghy *Aglájájának* bírálata 1809-ben⁶⁶ ugyancsak név nélkül jelent meg. A sokszor említett Kisfaludy-recenzió ezeknek a névtelen bírálatoknak a sorában helyeződik el,⁶⁷ ahogy a Kis János fordításkötetéről írt bírálat,⁶⁸ valamint a Berzsenyi-recenzió⁶⁹ is. Feltűnő, hogy majdnem minden írás az *Annalen*-ben jelent meg német nyelven, és mindegyikük névtelenül. Mégsem a válogatás maga, hanem a szerzőknél kiemelt példák teszik egyértelművé, hogy Füredi pontosan Kazinczy recenzióira utal, még akkor is, ha mai ismereteink szerint nem minden recenzió szerzője Kazinczy. Például a Rummy Károly György által írt névtelen recenzió esetében egyértelműen kijelenthető, hogy Kisfaludy Sándor Kazinczyt gondolja az anonim szerzőnek. Ebben a Rummy-recenzióban olvasható ugyanis az a hírhedtté vált mondat, amelynek alapján Kisfaludy Sándor azt állítja,

⁶³ [Kazinczy Ferenc]: [Elsősorban Baróti Szabó Dávid költészetéről.] = Magyar Hirmondó, 1786. 84. 701–704.

⁶⁴ [Kazinczy Ferenc]: Béts (Bécs), Doll Antal' Költségével: Virgilius' Énéisse (Aeneise). Fordította Baróti Szabó Dávid. Első Kötet. I-V. Ének. 1810., AnnLitKunst, 1811. jún., 304–317.

⁶⁵ [Kazinczy Ferenc]: Ofen, mit Schriften der königl. ungarischen Universität: Poémák. Irta Virág Benedek, néhai Kir. Professor. 1911. 80. S. 8., AnnLitKunst, 1811. szept. 322–326.

⁶⁶ [Kazinczy Ferenc]: Magyar Aglaja, avvagy Kellemetesen múltató nyájaskodások külömbfele versnemekben. (Das ist, wörtlich übersetzt: Ungerische Aglaja, oder anmuthig unterhaltende Liebkosungen in verschiedenen Versarten.) Ofen, mit Schriften der königl. ungarischen Universität für den Buchhändler Joseph Eggenberger in Pesth. 1806 in 8. S. 251. Ladenpreis 1 fl. 15 kr., AnnLitKunst, 1809. jún. 262–264.

⁶⁷ [Kazinczy]: Kisfaludy Sándor: Himfy' Szerelmei.

⁶⁸ [Kazinczy Ferenc]: Sopronyban, Sziesz' Maradéki' betűjivel: Horátzius' Levelei Wielandnak magyarázó jegyzéseivel. Fordította Kis János. Első Kötet. AnnLitKunst, 1812. máj. 187–196.

⁶⁹ A Wallaszky Pál irodalomtörténetéről írt recenzió érinti Berzsenyi is: [Rummy Károly György]: Budae, típiss Regiae Universitatis Hungariae: Conspectus Reipublicae Litterariae in Hungaria ab initiis regni ad nostra usque tempora delineatus a Paulo (Paulo) Wallaszky. Editio altera auctior et emendatio. 1808. 8maj. p. XX et 586, ausser dem Index. AnnLitKunst, 1811. okt. 44–61; 1811. nov. 204–218. (A továbbiakban: [Rummy], 1811.)

hogy Kazinczy saját magát nevezi a magyarok egyedüli klasszikus írójának.⁷⁰ És bár Rummy tollából származik, ezt nem lehet megállapítani, mert a cikk névtelen. Ez a vád különben nem csak magánkézen küldözgetett levelekben, hanem nagy nyilvánosság előtt is olvasható néhány évvel később, Batsányi János írásában. Az *Orthologus és Neologus* című tanulmányra válaszul írt művében szintén ezekhez a sorokhoz utalja az olvasót:

„Ez az olly igen bátor, és azonn az útonn olly igen meszsze, 's mindeneknél másoknál tovább menő Nyelvújító; ez az olly igen híres, és olly igen tudós, derék Kritikus, 's „a' vízi Kaménák' egyedül kedvelt fia”, – jelenti (ugyan ott) és az egész Hazának tudtára adgya még azt-is: „hogy a' Magyaroknak nem egyedül ő a' classicus Írója”, és hogy ezt, több effélével egygyütt, „a' Németek” ő tőlle magától „ballák”, minthogy ezt (és a' mit ott kiki saját szemével bővebben láthat) „a' Németeknek maga a' Kérkedő beszéllé el!”⁷¹

Füredinél a tanulmány harmadik pontjában bukkannak fel azok a sorok, amelyek a recenzióval való súlyos visszaélésnek tartják, ha valaki saját maga felől ill. barátai által német nyelven a magyarok egyedüli klasszikus írójának nevezi és nevezteteti magát. Kazinczy nem érti Kisfaludy célzását – hogy saját művét bírálta volna –, ezt Rummy Károly Györgynek is megírja.⁷² A neve viszont Füredi tanulmányában olyan szerzők között szerepel, akikről született Kazinczy-recenzió.

Érvelésünk nem azt kívánta bizonyítani, hogy a schwartnerianus reflexiók Füredi szövegének korábbi értelmezéseit kizsárolják. Nem tagadjuk a tanulmány Kazinczy ellen való élet, sem a kritikátörténetben Hász-Fehér Katalin által körültekintően megrajzolt státuszát.⁷³ Több mint valószínű, hogy a tanulmányban Füredi még számos esetben céloz Kazinczyra, többek között talán ott is, ahol a kíváncsú bírálói attribútumokról ír (olyan személyeknek kellene kritikát írni, akik az egész nemzet előtt elismertségre tettek szert valamilyen művük által). A német példa említése révén pedig nem csupán magasra teszi a mércét Schiller és Lessing kiemelésével, hanem talán Kölcsey deklaráltan schillerianus Csokonai-kritikájára céloz.⁷⁴ A kritikaírás e fájának jellegzetessége, hogy a mű vizsgálata során az író személyi jegyeiből, szociokulturális háttéréből, magánéletéből és egyéb individuális területről merít érveket. Ilyenformán Schiller nevének kiemelésével ahhoz a keményhangú recenzióhoz is elirányítja az olvasó figyelmét (ti. Kölcseyéhez), aki kritikáiban a korítélet szerint nemzetellenesebb eszmeiséget képvisel, mint maga Schwartner. Horváth Ádám vélekedik ekképp a Kölcsey-kritikákról:

„[...] ollyan pofozásokat [...] tett szegény büntelen öseinek; nagyobb, mint az annyiszor megbüntetődött M.[agyar] Statista, a' ki ekkorát meg nem mondott mint ő; hogy mind azon író és nem

⁷⁰ A vélemény alapjául szolgáló szöveg így hangzik: „Ungarns vorzüglichste Dichter fund jetzt Franz v. Kazinczy (unter den Magyaren so klassisch wie Göthe unter den Deutschen – sein Liebling) [...]” [Rummy] 1811. 211.

⁷¹ Ld. Batsányi János: Összes művei III. 74. Eredeti megjelenése: Batsányi János: A' Magyar Tudósokhoz – I. Faludy Ferentz' 's több más Magyar Költők' Munkájának Kiadásáról. II. A' Nemzeti Nyelvről 's Poézisről, és a' Máí Nyelvrontók' törekedéséről. Trattner János Tamás betűjével 's költségével, Pest, 1821.

⁷² Arra kéri Rummyt, hogy ne írjon róla recenziót és többé ne dicsérje: „Ich bitte Sie, theurer Freund, meine IX Bände ja nicht zu recensiren, und mich ja nicht zu loben. Lassen wir das Lob denen, die darnach so begierig sind.” Kazinczy Rummy Károly Györgynek, Széphalom, 1819. jan. 2. = KazLev. XVI. 269. (3684).

⁷³ Hász-Fehér Katalin: „Kinek vagyon jussa...” A felvilágosodás kori folyóirat-kritika etikai kérdései = Híd (Újvidék), 1999. 801–814.

⁷⁴ Ld. Csetri Lajos: Kölcsey Csokonai-bírálatá és Döbrentei = ItK, 1987–1988. 3. 271–284. Különösen: 273.

*író Nemzetek közt, kik Európában a' Nevátul fogva a' Tajóig lakoznak, nintsen talán egy is, melyben a' költésnek való szelleme olly későn gerjedt volna-fel, mint a' Magyaroknál, 's mellynél az, fel-gerjedése után is annyira nem otthoninak annyira idegennnek látszanék; ez több mint ha egy erkölstelen fiú Apját anyját meg verte volna [...]."*⁷⁵

Az is igaz viszont, hogy néhány tanulmánybéli kijelentés nyilvánvalóan olyan ügyekre irányul, amelyek nem állnak „Kazinczy és kora” kánonának középpontjában. Az elemzés által megvilágított elsődleges kontextus tehát csupán arra irányítja a figyelmet, hogy (hangsúlyozottan és kizárólag) a tanulmány értelmezési köréből tekintve az általa elmarasztalt személyek nem egyszerűen a recenzióírásban vétettek, hanem a hazaárulás vétségét is elkövették, mert a magyar kultúra becsmérésehez járultak hozzá névtelen recenzióikkal. Ebben az esetben Füredi egy sokkal súlyosabb vádat fogalmaz meg, mint amire eddig a szakirodalom rámutatott, és így tanulmánya nem kizárólag a nyelvújítás elleni periratnak tekinthető, még ha kétségtelenül vannak illetén vonatkozásai is. A Kazinczyt ért vádak sokkal súlyosabbak annál, minthogy franciás szóhasználatával megfertőzte volna a magyar nyelvet. Az persze más kérdés, Kazinczy ebből mennyit ért meg, vagyis ő hogyan olvassa Füredi Vida szövegét. Olvasási és értelmezési stratégiájának vizsgálatára azért van szükség, mert az ismeretek szerint az *Orthologus* és *Neologus* Füredi Vida tanulmányára válaszul született. Az értelmezésre utaló nyomok megtalálhatók a barátokkal és vitapartnerekkel folytatott levelezésben.

Ahogy Kazinczy Füredi Vidát olvas

Sem a schwartneri utalásokra, sem a Füredi-tanulmány folyóiratbeli kontextusára nem történik reflexió Kazinczy leveleiben. Az ő szövegértése az eddigiektől különböző, de néhány jól meghatározható téma körül koncentrálódik. A tanulmány a *Mondolat* társaként határozódik meg, ahogy a tízes években még jónéhány írást (Kisfaludy Sándor Ruszek Józsefhez írott levelei,⁷⁶ Fazekas Mihály *Lúdas Matyi*) is ekképpen olvas. Éppen ezért, a szöveg támadó hangnemére hivatkozva határolódik el néha a válaszadástól.⁷⁷ A Füredi-tanulmány korábban említett *Tövis* és *Virágok*ra való hivatkozása Kazinczy nézőpontjából szintén a *Mondolattal* rokonítja a cikket.⁷⁸ Ebben nyilvánvalóan közrejátszik a szöveg kvázi névtelensége, valamint Kisfaludy Sándor Ruszek József apáthoz írt leveleivel való tartalmi párhuzam mutatható ki, lényegében Viszota Gyula is elsősorban a szövegszerű megfelelésekre alapozva mutatta ki Kisfaludy szerzőségét: ugyanis táblázatosan, egymás mellé rendelve jegyzi ki az egyezéseket. A szerzőséget alátámasztani látszó kéziratot csak később találták meg. Ebből arra is lehet következtetni, hogy Kisfaludy levelének feltételezhetően van hatása Kazinczy szövegértelmzésére. A tanulmányt olvasva könnyen lehet olyan érzése, hogy ő a

⁷⁵ Horváth Ádám Kazinczynak, Petrikeresztúr, 1818. ápr. 10. = KazLev. XVI. 2. (3583).

⁷⁶ 1816-1817-ben Kazinczy békülesi szándékkal Ruszek József apát közbenjárásával fordul Kisfaludy Sándorhoz. A közvetítő és a címzett kijátsszák egymás között Kazinczy leveleit. Kisfaludy maró gúnnyal megfogalmazott levélben utasítja el a közeledést, amelyet azonban csak Ruszeknek küld el. A levél, amelyet érvelésében felhoz Viszota Gyula is, nagy példányszámban elterjedt. Széphalomra is így, kerülő úton jutott el. *Czifra Mariann*: Glottomachia: szembetűnő részletek a Kazinczy-levelezés kéziratok hagyatékában. = Mozsásban. Studia Litteraria XLVI. Szerk. Bodrogi Ferenc Máté, Miklós Eszter Gerda, Debrecen, 2008. 68–77.

⁷⁷ „Füredinek épen nem fogok felelni, 's azért nem, a' miért Somogyinak nem feleltem.” KazLev. XVI. 229. (3665).

⁷⁸ „Jót 's jól! ebben áll a' nagy titok – ezt mondtam én a' Töv. és Virágokban, mellyért Füredi Vida és N. Úr rám annyira rosszat mondanak, 's valóban igazat mondtam.” Kazinczy Bay Györgynek. = KazLev. XVI. 137. (3638).

szöveget nem először, hanem újraolvasva. A ruszkes levél népszerűség alapján pedig – mivel számtalan másolatban keringett az országban – logikusan gondolhatja azt is, hogy a szöveget rajta kívül igen sokan hasonlóan értelmezik. Ezen kívül, bizonyosan szövegértelmezést befolyásoló körülménynek tekinthető N. recenziója⁷⁹ is, amelyről Kazinczy jóformán minden esetben Füredi írásával együtt emlékezik meg a leveleiben. Olykor még a választ is egyetlen szöveg formájában képzei el, mert a két írást egy ugyanazon körből származó ikertámadásként fogja fel. A társított szövegekkel Füredi tanulmányának lényegesen durvább, támadóbb hangvételű kontextusa teremődik meg. Ez az értelmezési mező és a *Mondolat* íróival egy táborot alkotó ellenség víziója abba az irányba mutat, hogy Kazinczy valószínűleg tágabb körben vonatkoztathatta magára Füredi Vida cikkét, mint abban ahányszor neve vagy műveinek címe előfordult.

A szöveget olvasva számára evidenciaként merült fel, hogy a Füredi-tanulmányban manifesztálódó burkolt támadásra nyelvi újításaival és határozott véleménynyilvánításaival szerzett okot.⁸⁰ Ennek nagyon fontos értelemképző szerepe van. Magától értetődőnek tekintjük, pedig nem az, mivel a szöveg nem csak címében, hanem tematikájában is a recenzió műfaji körülírását valósítja meg, ill. a kritikairás elméleti és gyakorlati problémáit tárgyalja, s mellékesen és alig reflektál a nyelvújítás problémakörére. Ráadásul akkor sem Kazinczy bármely szövegére, hanem P. Sz. A. tanulmányára reagálva, és annak is leginkább elméleti kidolgozatlanságát, retorikai túlkapásait kimutatva, illetve a gallicizmusokat elvetve. P. Sz. A. cikke példaként támasztja alá Füredi argumentációját, a rossz bírálat mintájaként említetik, de a tanulmány 30 oldalas terjedelmét tekintve ez a reflexió is csupán néhány oldalnyi szövegben valósul meg (25–27). Füredi Vida tanulmánya eszerint kizárólag azáltal kerülhetett be a nyelvújítás irodalmának szövegkontextusába, mert Kazinczy arra a bizonyos két és fél oldalban kifejtett példára egy egész tanulmánnyal felelt. Továbbá azért, mert minderről a leveleiben igen sűrűn tájékoztatta ismerőseit.

Kazinczy a Füredi-tanulmányra reflektálva jópár levelében egy feltételezett nyelvi és tudománypolitikai törekvessel szemben foglal állást: „Azok a' Túladunaiak, 's Pestiek most leginkább az egységet óhajtják – írja –, melyet elérni nem lehet, és így a' melyet keresni sem igen kellene: én is szeretem az egységet, de a' különbségben: Einheit in der Mannigfaltigkeit.”⁸¹ Ez a feltételezett egységre való irányultság a levelezés szerint éppen úgy megnyilvánul egy egységes nyelvhasználatra való törekvésben, mint ahogyan a magyar akadémiai kezdeményezésben is. Vagyis ez ismét egy olyan szál, amely nem kizárólag Füredi szövegével fonódik össze, mert Füredi valóban a tudományos kollektivitást tűzi ki zászlajára a dolgozatban, csakhogy ő a műbírálatok területén javasol közösségi döntéshozatalt. Az individuális kritika, mint ítéletalkotás jogkörét vitatja – egyben megtartja a vé-

⁷⁹ *Kazinczy Ferencz' Munkái*. Szép Literaturá. Pesten, Trattner János Tamásnál, 1814–1816. = TGy, 1818. IV. 96–115.

⁸⁰ „Szabó Dávidnak adott intéseimmel támadni-meg, igen elmés neme az ostromnak, de semmit sem nyom. Tartozom e én valónak vallani 1818. a' mit 1788. tanítottam? Az vagyok e én, az e most Nyelvünk, ott áll e most Literaturánk, Nyelvünk szükségei azok e ma, a' mik akkor?” = *KazLev.* XVI. 93–94. „Melly vakság péld. ok. az, midőn azt veszik nekem vétkül, hogy én másoknak dolgozásaik felől szabadon adom ítéletemet! K. F.nek az nem szabad: de a' recenseál K. F.nek szabad, sőt kötelessége. 'S miért ne legyen nekem szabad recenseálnom? – Irigységet, fekete vért keresnek minden szavamban, 's még azt is véteknak, hamis vádnak veszik, hogy egy Recensióm Pater Verseglynek azt veté szemére, hogy a' m o c s k o s gyönyörűséget c o n a m o r e festi.” = *KazLev.* XVI. 201.

⁸¹ Kazinczy Bay Györgynek, Mikóháza, 1818. szept. 26. = *KazLev.* XVI. 152.

leményalkotás szabadságát – szembeállítva azt a közösségi ítéletalkotással, amelyet a publikum gyakorol. Utóbbi hatóköre éppen annyira kiterjed a műre magára, mint az annak érdemeit vizsgáló recenzióra. Innen tekintve Kisfaludy *Himfije* egyik jeles példája annak, hogy a recenziók mennyire széttartó ítéleteket alkothatnak egy-egy műről, míg a közvélemény ítélete a piac reagálásában egyértelműen megragadható: ha egy mű rövid időn belül több alkalommal is megjelenik, az nyilvánvalóan a publikum tetszését mutatja, ill. a pénzügyi zárást követő anyagi haszon is egyértelmű jelzés a közönség ítéletéről.⁸²

Kazinczy a műbírálattal terén a szabad véleményformálás mellett kardoskodik, de nem a kollektív recenzióírás az, amittől tart, hanem a nyelv rendeleti korlátozása. A levelezésből kirajzolódik Kazinczy vélelme: attól tart, hogy az ellentábor akadémiát készül alapítani, mégpedig olyat, amely szabályozást bevezetve fogja korlátozni a szabad nyelvhasználatot, és ez egyúttal az írók művészi szabadságát is keretek közé fogja szorítani. Ez a féltés rendkívül erősen foglalkoztatja ebben az időben, amely megegyezik az *Orthologus* és *Neologus* születésének időszakával. Ismeretes, hogy 1818 végén készül el a tanulmány elődjének tekintett szöveggel, amelynek a mottója a későbbi szövegváltozatokat is végigkíséri.

„*Quid velit et possit linguae CONCORDIA DISCORS.* Horat. Horátz rerum Concordia discorsot mond: de az én célomra ezt által kelle változtatnom. Tudniillik Pesten most azon vannak, hogy unitást hozzanak be; én pedig azt mutatom-meg, hogy úgy lesz jól a' dolog, ha kiki a' szerint ír a' hogy legjobbnak véli, mert most még nem jutott-el nyelvünk azon pontjára, hogy az egyik vagy másik felet kelljen az uralkodó székre felültetni, 's mind a' két felekezetnek vannak darabosságai, melyeknek le kell tördelőzni, korholódni. A' rossz példák legjobban némitatnak-meg jó példák által.”⁸³

Az idézet egy Dessewffynek írt levélből származik, s még több másikkal egyetemben arra utal, hogy ez az „egység”-től való tartózkodás nem valamilyen elvont, írói kezdeményezéstől való elzárkózásban képzelhető el, hanem egy nagyon konkrét akadémiai szabályozásnak való szembeszegülésben. Az ifjú Teleki Józsefnek ettől való félelmeiről vall 1818 végén. A levél tartalmára csak a fiatal gróf válaszából⁸⁴ lehet következtetni, aki ebben a levelében a francia akadémia, és az olasz Academia Della Crusca kártékony hatásáról ír, ezzel párhuzamosan a német mintát emeli ki. Teleki mintegy megnyugtatóként hangsúlyozza, hogy az említett két szerveződés nem intézményes voltának köszönhetően, hanem a hatalmi visszaélések miatt vált kárára a nemzeti nyelveknek. Vagyis ha ezeket sikerülne kiküszöbölni, akkor lehet hasznos is az akadémia.⁸⁵ Úgy tűnik, Kazinczy nézeteit visszhangozzák ezek a sorok, mert az ő szeme előtt vészjóslóan egy éppen a francia és az olasz akadémiához hasonló, preskriptív szabályozással rendeletileg irányító, pontosabban meg nem nevezett intézmény készül felállni: [Füredi Vidáék] „*nyelvünket úgy szeretnék elrontani, hogy magokat Académicien-ekké tehessék, mint a' Franczia nyelvet rontotta-el az ő Academiájok.*”⁸⁶ Máshol:

⁸² Fenyő István adatai szerint Takáts József, a kiadó 524 forint 56 fillér haszonnal zárja le a mű kiadását. „Első verses-könyv, melyre nem fizet rá a gazdája!” Ld. Fenyő: Kisfaludy Sándor. Bp., Akadémiai, 1961. 97.

⁸³ Kazinczy Dessewffy Józsefhez, Széphalom, 1818. dec. 7. = KazLev. XVI. 246. (3675). Máshol: „Értekezésem mottója ez: *Quid velit et possit linguae CONCORDIA DISCORS.* Mert nekik nem a' Külömbőség Egysége kell, a' mi a' Természetben mindent tenyész és fenn-tart, hanem az Egység' Egysége, a' mi mindent elakasztana, ha e n s r a t i o n i s nem volna.” Kazinczy Szabó Jánosnak, Széphalom, 1819. júl. 18. = KazLev. XVI. 455.

⁸⁴ Teleki József Kazinczy Ferenchez, Pest, 1819. jan. 26. = KazLev. XVI. 287–289.

⁸⁵ Uo., 288.

⁸⁶ Dessewffy Józsefhez, Széphalom, 1818. okt. 27. = KazLev. XVI. 204.

„Francia Academia forog szemeik előtt, 's nem akarják látni, melly veszedelmet vonnának a' Nyelvre. Én azt az útát óhajtom Nyelvünknek 's Literaturánknak, a' mellyet a' Német te-ve.”⁸⁷ A német példa szerint az egymástól különböző írói gyakorlatok forrják ki majd a kívánt írói nyelvet. A francia és olasz akadémia gyakorlati veszélyeiről később sem változik meg a véleménye, még egy év múlva is hasonlóképp gondolkodik.⁸⁸ Erre az időszakra (vagyis miután megtudja, hogy a Füredi-tanulmányt Verseghy kézírásával adták le a szerkesztőségre), már elég világosan kirajzolódik, hogy az ellentábor vezérének, az akadémiai kezdeményezés irányítójának Verseghy Ferencet gondolja. Más írókkal is bővíti a kört: „Az első emberei Verseghi, Kultsár, Czinke etc. ezek alku által akarnak Egységet, noha Kultsár Grammaticai Deista, és még is minden Deismusa mellett Egység kell neki, tudnillik hogy ő csinálhassa ugyan a' mi neki látszik jónak, de papolása 's térítgetései által hozzájuk tartozzék. Ide való Horvát Endre is, azt predikálván, hogy a' szakadások Magyar Nyavalya, 's az ő Takács Józsefe és Himfyje.”⁸⁹ A névsor szerint tehát a Dunántúl és Pest összefogott egy közös cél érdekében, amelyben a Tudományos Gyűjtemény is tevékeny részt vállal. De nem pusztán a szerkesztőségi tag Kultsár István és Pethe Ferenc révén, hanem azáltal is, hogy 1818 során több alkalommal is felvettek Kazinczy-ellenes írást, de alkalomadtán a cikkíró személyét sem árulták el neki. Vagyis Kazinczy levelei alapján annyit lehet megállapítani, hogy Füredi szövegét egyértelműen egy ellene fogalmazott támadó jellegű, alattomosan, gyalázkodóan és névtelesen támadó szöveggént értelmezi. A támadás okaként az ő nyelvújítás területén végzett munkásságát és határozott véleménynyilvánításait, vagyis kritikáit, leveleit, epigrammáit feltételezi. Kirajzolódik benne egy aktív és ellenséges csoport körvonala, amelynek tagjai dunántúli és pesti írók köréből kerülnek ki. A névsor szerint leggyakrabban Verseghy Ferenc, Kulcsár István, Horváth Endre és Kisfaludy Sándor tartozik ebbe a csoportba.

A dunántúli szerveződés

A recenziókról szóló írás alkotói intenciójáról nyilván valamilyen egyéb szerzői szöveg előkerülésekor lehetne több szót ejteni. Például a dunántúli írók levelezése, esetleg valamilyen napló- vagy jegyzőkönyvi feljegyzés a közöttük folyó szakmai egyeztetésről segítséggül szolgálhatna. Azokat megvizsgálva talán volna értelme mérlegelni, hogy Kazinczy értelmezése mennyire esik távol egy intencionált céltól, és a válaszszöveg (az *Orthologus* és *Neologus*) megvalósít-e valamilyen párbeszédet. Sem erről, sem a szerveződésről nem sokat tudunk, amit igen, azt sem Kazinczy szövegeiből. Igaz, hogy az érintett szereplőknek vagy nincsen teljes életműkiadásuk, vagy pedig már legalább 100 éve jelent meg,⁹⁰ és ehhez hasonlóan, a felsoroltak egyikének sincsen még teljes levelezéskiadása sem. Néhányukról jó, ha utoljára a múlt század második felében megjelent valamilyen jelentősebb tanulmány. Kazinczy élet-

⁸⁷ Kis Jánoshoz, Széphalom, 1818. nov. 10. = KazLev. XVI. 229.

⁸⁸ „Egységet akarnak [Fürediék, azaz itt: Verseghyék – Cz. M.], a' szabadság (merés) eloltását, 's ezt azért, hogy az legyen, a' mit ők akarnak, 's nem gondolják, melly kárt készülnek tenni. Ennek magamat ellene szegzem, ha keresztre feszítenek is, mert ez categorisch Imperativ. Legveszedelmesebb az, hogy az Olasz és Francia Academia példája szerint nekik is Academia kell, 's nem látják, hogy nekünk nem volt Danténk, Petrarcánk, Tassónk, és így nekünk nem hátra, hanem előre kell mennünk; nem látják, hogy a' Francia Academia nem hasznára volt a' Nyelvnek, hanem kárára.” Kis Jánosnak, Széphalom, 1819. nov. 11. = KazLev. XVI. 528.

⁸⁹ Döbrentei Gáborhoz, Széphalom, 1819. máj. 4. = KazLev. XVI. 374.

⁹⁰ Ilyen például Kisfaludy Sándoré.

műkiadása is töredékes – és ebbe bele kell érteni a levelezéskiadást is⁹¹ – de még a teljes kéziratosságot sem csak szubjektív, fragmentált lenyomatát adja az eseményeknek. Azzal is számot kell vetni, hogy Kazinczy a tízes évek végén elszigetelten él, sem anyagi körülményei, sem a családi viszonyai nem teszik lehetővé, hogy utazzon. Ennek köszönhetően a kulturálisan pezsgő településektől távol él, és a területi távolságon levelek által próbál hidat verni, ahogyan az információszerzésre is ezt a módot használja. Csakhogy ebben az időben még barátaival sem zökkenőmentes a kapcsolata: bizonyos személyektől (pl. Szemere Páltól, Vitkovics Mihálytól, Kölcseytől, Döbrenteitől, Horvát Istvántól) hosszú ideig nem kap levelet. Mivel pedig a sajtó útján töredékes ismeretekhez juthatott, logikailag nem hibás azt feltételezni, hogy Kazinczynak a kulturális élet eseményeiről nincsenek naprakész információi. Ennek ellenére gyakran a történetírás általános gyakorlatának tekinthető a Kazinczy-levelezés kizárólagos forrásként való használata. Ez részben érthető, hiszen egy valóban monumentális forráshalmazról és egy nagyhatású, művelt, széles érdeklődési körű szerzőről van szó, aki elképesztően kiterjedt kapcsolati hálójával rendelkezik. Mégsem javasolt ez az eljárás egyszerűen azért, mert közhelyesen – sajnos – meg kell állapítani, hogy a tévedés joga Kazinczyt és levelezőpartnereit is megilleti, másrészt pedig azért, mert nagyon sok esetben közelebbi források is léteznek, amelyek ha nincsenek is publikálva, bárki számára könnyen elérhetőek.⁹² Olyan eseményekről szólva tehát, amelyről Kazinczy *nem volt jelen*, talán önmegtartóztatóbbnak érdekesebb lenni a forráshasználatban. Azt, hogy az „eggyesre” törekvő társaság képzetét Kazinczy mire alapozhatta, szintén egy levelezőpartnertől, Szemere Pál – egy jóval korábban – küldött levélből tudjuk meg:

„Delután Kulcsára jött a' sor. [...] Bejött 's polit. tárgyakat kezdé: én a' Literaturába léptettem által. Verseghy della Cruscá társaságot akar állítani, így beszéllé K[ulcsár]r. Hogyhog? Grammatikáját Nyitray által iskolai könyvvé téteté 's talán Czinke is az ő szolnokságát tartozand tanítani. [Verseghy] még többet akar: parancsoltatni a' Consil[ium] által, hogy a' javallással megkoszorúztatandó Grammatika szerént írjon minden Író, és így az övé szerént. Ezek segédtségei Verseghynek: Prof. Varga, Ságbi, talán Virág, talán Kisfaludy és Takács és Horváth András és Pápay, a' fő fő pedig Nyitray a' Consiliumnál. Verseghy ezt és ezeket elhitette hogy a' Helmeccismus, Kazinczismus a' Révai philol. principiumainak következtetjé; 's így a' Folnesics és Vandza szokatlanságai is onnan. A' Révaianismusként pedig nem lehet hathatósabb czáfolatja, mint Verseghy principiumai.”⁹³

A levél Pécelről jött 1816 végén, és egy Kulcsár Istvánnál tett pesti látogatást örökít meg. Kazinczy továbbítja a hírt Döbrentei Gábornak nem egészen egy héttel Szemere levelének papírra kerülése után.⁹⁴ Eszerint Verseghy Ferenc az olasz akadémiahoz hasonló

⁹¹ A Váczy-féle levelezéskiadás azáltal, hogy levélmásolatokat is az eredetiek státuszában közöl, valamint a jegyzetek pontatlansága és hiányosságai miatt csak töredékesen adja át a hagyatékban rejlő lehetőségeket. Ráadásul épp e tanulmány születésének idejében rendezte sajtó alá Orbán László és Soós István Kazinczy levelezésének egy-egy újabb kötetét, amely a huszadik században megjelent két pótkötetet fogja kiegészíteni – nyilván időlegesen.

⁹² Ilyenek például a Tudományos Gyűjtemény jegyzőkönyvei, amelyeket a folyóirat egyik monográfusa még csak nem is idéz (Mader 1976 – mellel, ez a hiány több a folyóiratról szóló tanulmányt és könyvet is jellemez), Kazinczy levelezésével ellentétben.

⁹³ Szemere Pál Kazinczyhoz, Pécel, 1816. nov. 4. = KazLev. 423–424.

⁹⁴ „Verseghy egy Magyar Academia della Cruscá akar állítani. Nyavalyás Grammatikáját Consilarius Nyitray által iskolai könyvvé téteté, 's Versegi [!] még azt akarja parancsoltatni, hogy ezután minden Magyar az ő Gramm. szerént írjon. Segédtségei ezek: Prof. Varga, Ságbi, talán Virág, talán Kisfaludy és Takács 's Horváth András és Pápay, a' fő fő pedig Consil. Nyitray. Versegi [!] ezt és ezeket elhitette, hogy a' Helmeccismus, Kazinczismus a' Révai philologiai principi-

társaságot szeretne alapítani az irodalmi nyelv megtisztítására. A „Consilium” jelen esetben a Királyi Magyar Helytartótanács Tanulmányi Bizottságát jelenti. Szemere levelét tekintve, való igaz, hogy Verseghy nyelvtanát iskolai könyvként tanították, de a kijelentés mégsem teljesen helyes. Ugyanis nem pusztán arról van szó, hogy ezt a nyelvtanát „tétetette” volna iskolai tankönyvvé, hanem maga a Helytartótanács bízta meg már az 1810-es évek közepe óta – többek között – iskolai tankönyvek szerkesztésével, majd 1814-ben ilyenek írásával is. A megbízás az oktatás egységesítésének részeként kívánta új tankönyvvel a nyelvtanoktatást elősegíteni. Az iskolákban ugyanis akkor számtalan grammatikát használtak, és mivel minden osztályban más-más tanár tanított, még osztályok és tanárok szerint is változott a nyelvtanítási módszer. A nyelvtant 1815-ben fogadta el a Helytartótanács, és ugyanazon évben meg is jelent öt füzetben.⁹⁵ Kulcsár talán erre utalhatott, amikor Verseghyről beszélt Szemerének. A levélben ez hatalmi pozícióra való törekvésként van megjelenítve, holott pénzszerző kereset volt Verseghy számára, amelyet később is folytatott: több iskolai nyelvtana is megjelent még az évtizedben. Szemere Nyitray Mátyást nevezi meg, mint Verseghy fő pártfogóját. Ez elég magas kapcsolati tőkét jelent – hacsak megint félre nem értettek valamit –, mert Nyitray 1808-tól fogva elnökhelyettes volt a Tanulmányi Bizottságnál.⁹⁶

Ami a nyelvi szabályozó társaságot illeti (szándékosan nem írunk akadémiát, hiszen ekkor még nem lehetett azt tudni, hogy nem egészen 10 év múlva megalakul a Magyar Tudós Társaság) két megoldás lehetséges. Elképzelhető, hogy Kulcsár a Helytartótanács egy másik megbízására célzott, amely az oktatás további egységesítésére irányult, és amelyet Szemere félreérthetett. Mert a Tanulmányi Bizottság később nem csupán a tanulás, hanem a tanítás egységesítését is kezdeményezte, és egy ehhez szükséges módszertani segédkönyvet rendelt meg Verseghynél.⁹⁷ Ő ekkor írta meg a *Magyar Grammatica avagy Nyelvtudomány* című nyelvkönyvét, amelyet előszava alapján akár félre is lehetne érteni. Első mondatai ugyanis az összezavarodott magyar nyelv és az összeegyeztethetetlen felekezetek egységesítését tűzik ki célul.⁹⁸ Mindezt magával a kötettel,⁹⁹ egy helytartótanácsai rendeletre megírt, a filozófia

umainak következtetie, 's így a' Folnesics és Vandza szokatlanságai is onnan. A' Revaianismusnak pedig nem lehet hathatósabb czáfolatja mint Verseghinek [!] principiumai.” Döbrenteinek = KazLev. XVI. 436. „Barátom, ott állunk, hogy Verseghy a' vélekedés szabadságát el akarja ölni, hogy az legyen meg a' mit ő akar. A' Magyar nem a' Richelieu és XIV. Lajos Francziája. Gyöngyöri az a' mi a' Tud. Gyűjt. Szeptemberi vagy Octóberi darabjában a' Döbrentei által munkába vett Erdélyi Társaság felől mondatik. Úgy én is akarom, hogy Academiánk legyen. Nem úgy hogy alku, 's számlált vokok határozzanak-meg valamit a' Tudomány dolgában.” Dessewffynek. = KazLev. XVI. 544.

⁹⁵ [Verseghy Ferenc]: Epitome Institutionum Grammaticarum Lingue Hungaricae, I–V. Typographia Regiae Universitatis Hungaricae, Buda, 1817.

⁹⁶ Gremialis Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici Comissio Studiorum. *Fallenbüchl Zoltán*: A hivatalnokság története 1790–1815: Adattár 2. M. Kir. Helytartótanács, OSZK, [Bp.], 1987–1994. 224. A kiadvány csak 1815-ig sorolja fel a tisztségviselőket, de egyéb adatokból tudjuk, hogy Nyitray később is a Praesidium gerentes pozícióját töltötte be.

⁹⁷ Verseghy helytartótanácsai megbízásairól és az oktatás egységesítéséről ld.: *Császár Elemér*: Verseghy Ferencz élete és művei. Az MTA Irodalomtörténeti Bizottságának kiadása, Bp., 1903. 309–31.

⁹⁸ „Az egymással ellenkező rideg szokások, és önkényes vélemények úgy öszveavarták egynehány esztendőül fogva Nyelvünköt, hogy Grammaticáinak száma már harmincznál is többre megy, mellyek egymástól több mivolti dologban különböznek. A' sokféle felekezetet tehát lehetetlen lévén megegyeztetni; nem volt bizonynyára egyéb hátra, hanem hogy Nemzetünknek sikeresebb gondolkozású része nyelvének művelésében (!) a' Filozófiához folyamodgjon. Innen történt, hogy a' Felsőleges Helytartó Tanács ama' Kegelem Intimátumában dd^o 31. Januar. 1814. Nro 25342. mellyel a' Magyar Grammaticának Plánum szerint való kidolgozását reám bízni méltóztatott, világos szókkal megkívánnya, hogy e' munka határozott Principiumokra építtessen.” [Verseghy Ferenc]: *Magyar Grammatica avagy Nyelvtudomány*,

princípiumaira helyezett grammatikával kívánják megvalósítani. Azt, hogy erről Kazinczy mennyit tudott, és hogy az a bizonyos félve említett „egység” az oktatás szabványosításáról származó áttételes híradás alapján rajzolódott-e ki, nem igazán megítélhető. Verseghy más művében is találhatók olyan sorok, amelyek az írói nyelv egységesítését tűzték ki célul (*A' Tiszta Magyarságban*).¹⁰⁰ Csakhogy ezek jó 10 évvel korábban születtek. Nem tudni, Kazinczy Verseghy munkásságáról milyen információkkal rendelkezett. Ha csak a fenti levélhez hasonló híradásokkal bírt, akkor egész biztosan kevéssel rendelkezett. Beszédes adalék, hogy Verseghy 1817-es, 1818-as könyveit 1819 decemberének végén még nem látta.¹⁰¹

Könnyen meglehet, hogy Verseghy valóban szerette volna egységesíteni a magyar írói nyelvet. Hogy éppen 1818 körül végzett-e valamilyen szervezkedést, vagy hivatali munkája végeztével visszahúzódva, budai magányában az egyetemi nyomda kiadványait korrektúrázta, szintén nem lehet tudni. Ez időben keletkezett levelezése ugyanis nem maradt fenn. Horváth Konstantin 1819-től 1822-ig adja ki a Verseghy leveleket, s az ezt megelőző időszakban – egyetlen 1818-as dátumú nyilvánosan publikált levelet¹⁰² leszámítva – 1812-ig visszamenve nem maradt fenn levél. Hangsúlyozandó, hogy nem publikálva nincsenek ilyen levelek, hanem kéziratos formában sem bírnak ebből az időintervallumból Verseghy-levelet. Innen tekintve igen nehéz tehát megítélni, hogy Verseghy mit tervezett a tízes évek közepén, és hogy Szemere információja a szakmai pletyka műfaját meríti-e ki – amelyben azért persze mindig van valami igazság is –, illetve mennyiben tekinthető hihetőnek Verseghy nyelv feletti hatalomért tett erőfeszítése.

Az is lehet, hogy Kultsár István egy másik szerveződésre utalt Szemerével társalogva. Mert Horváth János rudinai apát csakugyan társaságot kívánt alapítani a tízes években: az „Egyházi Értekezésekben munkálkodó Veszprémi Tudós Társaság”-ot. Az elnevezésben foglalt folyóiratot, az Egyházi Értekezések és Tudósításokat, Horváth a Tudományos Gyűjtemény ellenlapjaként indítja meg az évtized végén,¹⁰³ mert amaz szerinte túlságosan protestáns befolyás alatt áll. Horváth Konstantin – a folyóirat indításának kutatója – szerint nincsenek arra vonatkozó adatok, hogy ez egy valószínű társaság lett volna, amilyen pl. a Tudományos Gyűjtemény Egyesülete volt, inkább valamilyen szakmai együttműködésként le-

mellyben a' Hazai Nyelvnek sikeres okokra épített Regulái napkeleti nyelvhez illő tanításirenddel mind és pontosan előterjesztetnek. A' Magyar Nemzeti Oskolák' számára, a' Királyi Magyar Universitas' betűivel, Buda, 1821. III. A továbbiakban: Verseghy 1821.

⁹⁹ Verseghy 1821.

¹⁰⁰ „Így a' magyar nyelv a' belső kultúrának legfőbb pontyánn állhat örökkön örökké, a' nélkül hogy azt valaha a' világ a' könyvekben a' tökéletességnek legmagosabb tetejénn ragyogni szemlélhesse, ha csak az Országslás az Írókat világos törvény által arra nem kényteleníti, hogy az észnek engedelmeskedgyenek; avagy világosabban szölván: ha csak az Országslás a' már kidolgozott nyelvet legfőbb tekintetével meg nem határozza. A' hol annyiféle az értelem, valahány a' fő, ott egyességet csak a' hatalom szülhet.” Verseghy: A' tiszta magyarság [a könyv elé kötött *Előszó* 2. oldala].

¹⁰¹ „Kérlek arra is, hogy ha Verseghinek *Magyar Nyelven* 1817. vagy 1818. nyomtatott *Grammaticai tárgyú Munkáját* bírja, engedje látnom. Én csak *Analyt. Grammaticáját* bírom.” Dessewffynek, 1819. dec. 20. = *KazLev.* XVI. 544.

¹⁰² Verseghy Müller Jakab Ferdinándnak. Buda, 1818. szept. 18. = Verseghy Ferenc: A' Filozófiának talpigazságaira épített felelet a' Nemzeti Múzeum' nevében a' Magyar nyelv iránt tett, 's az 1818. esztendőben, Bőjt előhíjának 7dik napján a' Hazai Tudósításokba iktatott Kérdésekre, melly értekezés gyanánt is szolgál, egyszersmind a' nyelvművelésnek mivoltáról és akadályairól, Buda, 1818. (A továbbiakban: Verseghy, 1818.) A levél a mű elé van csatolva.

¹⁰³ A folyóirat indulásának történetét ld.: Madarász Flóris: Verseghy és a nyelvújítás. = Budapesti Szemle, 1900. 1–2, 47–68, 195–211. (A továbbiakban: Madarász 1900.) Horváth Konstantin: Az „Egyházi Értekezések és Tudósítások” (az első magyar kat. teol. folyóirat) története 1820–1824: Verseghy Ferenc és Horváth János levelezése 1819–1822. Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém, 1937. (A továbbiakban: Horváth 1937.)

het elképzelni.¹⁰⁴ Verseghy 1819. júniusi levelében ír arról Horváth Jánosnak, hogy szívesen csatlakozik az új folyóirathoz.¹⁰⁵ Ez is mutatja, hogy ahogyan a folyóirat nem, úgy annak társasága sem saját kezdeményezése. Ekkoriban már javában dolgozik azon a katolikus lexikonon, amelyet az egyházszervezet támogatásával állít össze. A katolikus irodalom alapvető szerzőit – Telegdi, Pázmány, Gánóczy, Molnár, Káldy, Vajda, Faludi, Fejér – olvastatják és jegyzeteltetik ki egyházi személyekkel, káplánokkal, kispapokkal, plébánosokkal. Ezek a be-dolgozók nem tagjai a fenti társaságnak – amelynek egyébként sem tudunk jegyzőkönyveiről –, csupán néhány rövid instrukció alapján gyűjtenék ki a rájuk kirótt munkákból az „egyházi magyar szavakat”. Ezeket a szószedeteket Verseghy kapja meg és tartalmuk alapján írja meg a tervezett lexikont.¹⁰⁶ A tervek szerint öt kötetnek kellett volna elkészülnie,¹⁰⁷ de Verseghy jóval a befejezés előtt meghalt. A fennmaradt első kötet kéziratát összedolgozták egyéb fennmaradt szószedetével, és egy kötetben adták ki az egyetemi nyomdánál.¹⁰⁸ A kötet által átvizsgált könyvek és szerzők köre természetesen nem egyezik a Kazinczy-kánonnal, de világosan látható, hogy maga a szervezkedés nem Kazinczy nyelvújítási tevékenysége ellen irányul, hanem a katolikus irodalom fejlődését szeretné elősegíteni.

Még mindig kérdésként merül fel, hogy Kazinczy sejtelve – az ellene tervezett Verseghy irányította támadásról – mennyire tükröződik Verseghy szándékaiban. Verseghy levelezése alapján ugyan a tízes évek közepéről nincsenek információink, de azért vannak ettől későbbi adatok, amelyek válasszal szolgálhatnak. Egy 1821-es levelében Verseghy a helytartótanácsi tankönyvrendeléseiről vall: „A' *Consilium*' parancsolattjára az én *Grammaticám* szerint kell a' Normális, sőt még a' falusi Oskolakönyveket is kijobbítani és a' *Stereotypus* alá adni: ezeket tehát nekem kell a' Calvinista rongyokból Pápista ruhába öltöztetni; a' mi új kidolgozás nélkül tellyességgel lehetetlen.”¹⁰⁹

Ez a nyilatkozattétel felekezeti, és nem nyelvújítási csoportosulások szerinti elhatárolódást tükröz. Nem nyelvújítók és ortológusok, nem puristák, neológusok vagy syncretisták állnak szemben egymással, hanem kálvinista és katolikus nyelvészeti munkák. Kazinczyról pedig – ahogyan a nyelvújításról – semmilyen formában nem esik szó itt. Máshol azonban, egy szintén késői levelében Kazinczyhoz való viszonyáról is színt vall. Egy Majláth gróffal való beszélgetését idézi fel az alábbiak szerint:

„Gróf Majláth Úr eljött hozzám a' multt őszkor illy declaratióval: [...] »Én, úgymond, Kazinczinak (!) szíves barátja vagyok, és őtölle hallottam, hogy a' Magyar Nyelvre nézve két felekezet van az országban, és hogy az egyiknek fő v e z é r e maga Kazinczy, a' másiknak pedig Főtiszt. Úr.« – Ez énelőttem újság! felelém én. Ha Kazinczy magát fő v e z é r n e k tette, engemet annak ne tegyen, minekelőtte töllem nem tudgya, ha ő ellene a' fő v e z é r s é g e t fel méltóztatomé vál-

¹⁰⁴ Alakulásának történetét, a szabályzat összeállításának dokumentumait, a megindítást engedélyező iratot ld.: OSZK Kt, Fol. Hung. 4.; „A Tudományos Gyűjtemény Intézetének Rendszabásai” című irat: OSZK, Fol. Hung. 1100.

¹⁰⁵ Verseghy Horváth Jánosnak, 1819. jún. 3. = *Horváth* 1937. 15* (a függelékben újraindul a lapszámozás).

¹⁰⁶ Verseghy kidolgozta a munkarendet: Verseghy Horváth Jánosnak, 1819. jan. 12. = *Horváth* 1937. 5*–8*.

¹⁰⁷ I. Lexicon Logicum et Psychologicum. II. Lexicon Theologicum (v. Dogmaticum) et Exegeticum.; III. Lexicon Morale, Patrologicum et Liturgicum; IV. Lexicon juris Patrio-Canonici; V. Lexicon Thetorico-Aestheticum. Ld. *Madarász* 1900. 211.

¹⁰⁸ [Verseghy Ferenc]: Lexicon Terminorum Technicorum az az Tudományos Mesterszókönyv: Próba képen készítették némely Magyar nyelvészteretők, a' Királyi Magyar Universitas' betűivel és költségével, Buda, 1826.

¹⁰⁹ Verseghy Horváth Jánosnak, 1821. febr. 15. = *Horváth* 1937. 102*.

lalni, vagy sem.« – »Én – mondá erre a' Gróf, az egész dologról csak historicus akarok lenni. Kazinczy nekem írásban adta az okokat, melyekre ő felekezetét építi; ezt kérem Főtitiztelendő Úrtól is.« Szívesen! 's ezzel Feleletemet a' 4. kérdésre¹¹⁰ kezébe adván, én még okaimot nyomtatásban adom Nagyságodnak ajándéknál. – »És e' könyvön kívül nincs egyéb ide tartozó?« Nincs. – »Én hát kiolvasom, kivonom, és az extractust átvizsgálásnak okáért elhozom.« Ammint tesszik! – Hozza biz ő a mai napig is, mert könyvemet nem is érti.«¹¹¹

A levélrészlet azt mutatja, hogy Verseggy 1821-ben még csak nem is értesült arról, hogy közte és Kazinczy között vita folya, legalábbis nem kívánta a vitázó fél szerepét eljátszani ebben a beszélgetésben. A *fővezér* és a *felekezet* szót Verseggy kiemelte, vagyis a kifejezések idegenül csengenek a fülében. A harci retorikába egyébként sem szívesen helyezkedik bele, nem kíván „vezérséget” vállalni Kazinczy ellen. Majláth kérését természetesen teljesíti, de nem lehet eltekinteni attól, hogy csupán a negyedik jutalomkérdésre adott válaszát nyújtja át neki (a kérdés így szól: „Miképpen lehetne a' Magyar helyes Írást (Orthographiát) az egymással ellenkező szokások és önkényes vélemények helyett Filozofiai Principiumokra építeni?”).¹¹² A jutalomkérdések közül a negyedik kiemelése Verseggy teljes avatatlanságát mutatja, mivel a második kérdés éppen a szóbővítés módjára kérdez rá („Minő Tudományos Rendszabások szerint kellene és lehetne Újj Szavakkal, és Szóllás módokkal a' Magyar Nyelvet bővíteni különbféle Tudományokra, és Mesterségekre nézve? Elkerülhetetlenül megkíváncsatik a' megfejtésben, hogy a' Magyar Nyelv' első történetei, grammatikai alkotmánya, az Európai Tudós nyelveknek példái, és az a' tekintet, hogy a' Magyar Nyelv Napkeleti nyelv, folyvást szem előtt tartassék.”)¹¹³

Amikor akár az egész könyvet is átadhatta volna, a negyedik kérdés kiemelése fontos jelentéssel bír, mert azt bizonyítja, hogy Verseggy számára az ország nyelvi szempontú felekezetekre oszlása a helyesírás területén ragadható meg a legjobban. Ahogyan a grammatikákat és módszertani könyveket nem értékeli egy írói, nyelvújítói csoportosulás teoretikus kifejezőeszközének (ezeket nem adja át), úgy a többi jutalomkérdésre tett válaszát sem tartja a témához illőnek. További levelei is alátámasztják, hogy a levélbeli kinyilatkoztatás nem felvett póz, hanem valóságos attitűdöt mutat. Egyikükben sem reagál a kanonikus nyelvújítási vitairódalomra, és az *Orthologus* és *Neologus* vele vitázó sorait sem említi. Pedig a folyóiratot olvassa, ez kiderül egyéb levelekből.

Még egy kérdés megválaszolásával maradtunk adósok: Kazinczy abban is ellene folyó szervezkedést lát, hogy a recenziókról szóló tanulmány Verseggy kézírásával lett a szerkesztőséghez eljuttatva. Azt nem tudjuk, hogy valóban Verseggy kézírásával küldték-e be a Füredi-tanulmányt, vagy tévedés történt, esetleg szándékosan szívárogtattak ki valótlan információt, mert a kézirat nem maradt fenn. A rendelkezésre álló iratokból néhány következtetést azért meg lehet kockáztatni. A folyóiratba bekerült dolgozatokról elvileg rendelkezik a Tudományos Gyűjtemény társaságának szabályzata. Az 1817. december végi, a tagok által szignózott dokumentum meghatározza, hogy: „Minden esztendő végével a' kinyomtatott Ertekezéseket (!), és Jelentéseket a' mint a' Tudományos Gyűjtemény számára kötetenként

¹¹⁰ A hivatkozott mű: Verseggy 1818.

¹¹¹ Verseggy Horváth Jánosnak, 1821. febr. 15. = Horváth 1937. 103*–104*.

¹¹² Verseggy 1818. XXVIII.

¹¹³ Verseggy 1818. XXVII.

censuráltattak és kiadattak a' Nemzeti Museumnak a' kiadó Úr eredeti kézírásokban által fogja adni.”¹¹⁴ Vagyis a dolgozatnak elvileg jelenleg az OSZK Kézirattárában volna a helye. Találhatók is a Tudományos Gyűjteménybe beküldött kéziratok az állományban, de Füredi (és Kazinczy) írása elveszett.

Az OSZK-ban található egyik irathalmazt mégis érdemes megvizsgálni, még ha nem is tartalmazza a Füredi-szöveget. A tanulmányok kötetbe vannak szerkesztve,¹¹⁵ és ennek gerincszámozásból (I. kötet) akár arra is lehetne következtetni, hogy ezen kívül több hozzá hasonló könyv is létezett. Sajnos ilyet nem találtunk a mostani állományban. De ebből az egyetlen kötetből is lehet néhány következtetést levonni az írás lejegyzőjére vonatkozóan. A díszes korabeli kötész könyv a Tudományos Gyűjteménybe beküldött eredeti kéziratokat és a cenzor, esetleg már a nyomda számára készített tisztázatokat tartalmazza. Minden szövegnek van borítója is, amelyen az írás szerzője és címe áll; ebből feltételezni, hogy ugyanazon az eljárásrenden mentek keresztül. A legtöbb íráson található egy szám, ez a nyilvántartási szám, amelyet a szabályzat értelmében¹¹⁶ a kiadó (Trattner) rendelt a hozzá beérkezett írásokhoz. A kötetbeli sorszámok alapján előkereshetők az egyes szövegek a bekerülési-átadási jegyzőkönyvben.¹¹⁷ A kötet több névtelen írást tartalmaz. A Tudományos Gyűjtemény 1818. január 27-i jegyzőkönyvéből tudjuk, hogy kizárólag azok az írások jelenhetnek meg a folyóiratban, amelyeket a szerzőjük elismer sajátjának.¹¹⁸ Ugyanakkor a szerzőnek jogában áll az írását névtelenül jelentetni meg – de a szerkesztőknek ismerniük kell a személyazonosságot. Meg kell különböztetni tehát azt a névtelenséget, amelyet az olvasó látott, és azt, amellyel a szerkesztők találták szemben magukat. Az utóbbi értelemben vett névtelen írásokat nem vették fel a folyóiratba. A szerzők persze rendelkezhetek arról, hogy névtelenül jelenjen meg a szövegiük, de a szerkesztőségnek ismernie kellett a szerzőt. Így történt ez Márton István katekizmusának N. N. jelzésű bírálatával is, amelyről a bekerülési jegyzőkönyvben azt olvashatjuk, hogy Folnesics Lajos írta. A név törölve van, a jegyzőkönyvvezető a törlésre ráírta az N. N. betűket.¹¹⁹ Ugyanez történt Kazinczy Ferenc egyik tanulmányával, amely a Tudományos Gyűjtemény 1818. évi ötödik számában jelent meg. A *Szerző neve*

¹¹⁴ OSZK Kt., Fol. Hung. 4., 16–17. folio. A *Kötelezvény című* dokumentumot Trattneren kívül az összes társasági tag és a hivatal is aláírta (Jankovics Miklós, Trattner János Tamás, Schedius Lajos, Kisszántói Pethe Ferentz, Fejér György, Kultsár István, Forgó György). Egy másik helyen, a szabályzat fogalmazványában is hasonlóképpen rendelkeznek: „14. Noha a' Felsőbbi rendelések az kívánják, hogy a' Könyvnyomatók az eredeti Kéziratokat a' kinyomtatás után a' későbbben tétethetendő kérdések miatt magok legitimátiojara megtartsék: mivel mégis reménylik az öszvemunkálkodók hogy ezen később tél avval semmit sem akadályoztatik ha az eredeti Kéziratok a' Nemzeti Museumnak az esztendő végével általadattatni fognak, holis mindenkor meg tekintethetnék – arra kötelezik a' kiadót, hogy ezen kívánságoknak elégtétessék.” Uo., 22v–23r.

¹¹⁵ OSZK Kt, Quart. Hung. 12. Tudós Értekezések Gyűjteménye (A Tudományos Gyűjteményben való közlés céljából beküldött tanulmányok.) (1817-1818.)

¹¹⁶ OSZK Kt, Fol. Hung. 1100.

¹¹⁷ OSZK Kt, Fol. Hung. 3.

¹¹⁸ „3^{szor} a' be küldött Munkák között találtatván némelyek mellyeknek szerzői neveiket alá nem jegyezték. [Elrendelés:] „Ne hogy illyeknek kinyomtatása után a' T. Gy. szerzőinek Egyesületét (!) valamly kérdés érdekelhesse és az a' nem esmert szerzőnek vélekedéseit felelni tartozzon az ilyen munkák mind addig még a' béküldöktől mint sajátok el nem fogadtatnak ki nyomtatásra nem érdemittetnek. Szabadságában lesz mind azon által a' szerzőnek a' mint kívánni fogja a' ki nyomtatandó munka után nevét akár kinyomtattni, akár a' kinyomtatástól meg kémeltetni.” OSZK Kt, Fol. Hung. 4., 47v.

¹¹⁹ OSZK Kt, Fol. Hung. 3., 5v.

oszlopban álló név át van húzva, és alá van írva Kazinczy egyik gyakori álneve: G. H. I.¹²⁰ Innen egyenes út vezet ahhoz, hogy a Tudományos Gyűjtemény szerkesztői tudták kit takar a Füredi Vida név. És ha valóban Verseggy kézírásával küldték be a kéziratot a szerkesztőségbe annak készítői (és tényleg nem Verseggy írta), akkor az nem csupán azt jelenti, hogy meg akarták tévesztetni Kazinczyt, hanem hogy a szerkesztőségi tagokat is félre akarták vezetni. Mindkettőre van esély, egyikre sincs bizonyíték.

A tények sajnos csupán annyit mutatnak, hogy ma már nagyon nehéz megítélni, készült-e valamilyen Kazinczy ellen irányuló szerveződés, és ha igen, kik által, hol és mikor. A feltételezett ellentábor hagyatékának alaposabb feltárásával talán többet lehet majd tudni. Alapos a gyanú, hogy ha volt valamilyen kezdeményezés, azt Verseggy részvétele nélkül kell elképzelni. Teljes biztossággal kijelenthető viszont, hogy Tolnai Vilmos nyelvújítás-története elvesztette referencialitását:

„A hírlappal és a folyóirattal szinte egyrangú terjesztője a nyelvújításnak a levelezés, főleg a XVIII. század végén s a XIX. század elején. A levelezés hatásában akkor elképzelhetetlenül nagyobb volt, mint ma; helyettesítette és pótolta a vagy nem eléggé fejlett, vagy rendszerint igen rövid életű s ezért nem elég erős hatású folyóiratot. KAZINCZY levelezése az egész ország szellemi életét Széphalmon központosította; oda irányultak, onnan indultak ki az irodalmi hírek, az új eszmék. A nyelvújítás életét bennük figyelhetjük meg legközvetlenebbül; alkotásainak keletkezése, sorsa, terjedése belőlük ismerhető meg hitelesen.”¹²¹

Az írói levelezések sem önmagukban nem teljesek, se nem objektívek, sem globális képet nem adhatnak egyetlen korszakról sem. Ez nem ekvivalens azzal, hogy ne pótolnák a hírlapirodalmat: valóban pótolják, ez nem is lehet másként, mert bizonyosan fellépnek információközvetítő szerepben, tudományos fórumként is. De ez még önmagában nem jelenti azt, hogy tartalmukban lefednék egy-egy korszak legfontosabb eseményeit. Különösen nem állítható ez egyetlen személy (legyen az akár Kazinczy Ferenc) levelezéséről. Az írói levelezés magán viseli a levél szerzőjének érdeklődését, műveltségét, emberi és szakmai motivációit, nyomot hagy rajta az író szellemi és egzisztenciális háttere egyaránt. A levelezések forráshasználata elengedhetetlenül fontos történeti jelenségek és irodalomtörténeti események vizsgálatakor, de önmagukban nem lehetnek elegendőek egy-egy kijelentés verifikálásához. Mivel a filológia nagyon nagy elmaradásokkal küzd ennél a korszaknál (is), rengeteg szövegkiadás hiányzik ahhoz, hogy elegendő legyen csupán kiadott szövegekkel dolgozni. Egyelőre tehát igen nehéz azt megítélni, hogy „Kazinczy levelezése az egész ország szellemi életét Széphalmon központosította-e” vagy sem, és hogy mennyiben származnak innen „az irodalmi hírek, az új eszmék”, s különösen, hogy benne „figyelhetjük-e meg a nyelvújítás életét a legközvetlenebbül”. A napnál is világosabb, hogy amennyiben kizárólag Kazinczy Ferenc levelezése alapján próbáljuk meg megírni a nyelvújítás történetét, az szükségszerűen ahhoz fog vezetni, hogy az ő szempontrendszere felerősödik, bizonyos események és szövegek kimaradhatnak a vizsgálatból, mások hangsúlyosabb pozícióra törnek majd. Ez persze önmagában nem is volna probléma, amennyiben ez tudatosodna –, s ez Tolnai szövegében nem történik meg. Úgy tűnik, a 19. században gyökerező irodalomtörténet-írás nagyon hosszú ideig Kazinczy nézőpontját tekintette a nyelvújítás történetének.

¹²⁰ OSZK Kt, Fol. Hung. 3., 7v.

¹²¹ Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. A nyelvújítás elmélete és története. MTA., Bp., 1929. 20.

ORBÁN LÁSZLÓ

Egy paródia paródiájának paródiája (Csokonai, Kazinczy, Döbrentei)*

Szövegközlés

[Döbrentei Gábor]
Jelenlét.

Caput IV^{um} secundum Marcum.¹ Qua mensura metimini, vobis ab aliis metiet[ur] et adjicietur vobis qui auditis.

Károlyi Gáspár fordítása Utrechtben 1792. A' minémü mértékkal mértek, ollyannal mérik egyebek ti nektek, és bővebben mérik nektek kik haljátok.

*Csokonai dús erére
Himfy bájló énekére
Bersenyi mély láng-tüze
Döbrentei hív fényére
Virág 's Endre szép lelkére²
Tollaginak költőjére³
Czuczor fellengőségére
Vörösmarty nagy röptére
Elmé Fáyok szeszélyére.
'S egy már holtnak sok ik-jére,
Egy⁴ Professzor rossz versére
Kolomposi⁵ hős gögjére
Spectabilisi mérgére
Philologusi dölyfjére
Nem érdemlett epéjére*

* A publikáció az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport (2006 TKI 207) és az OTKA (K 81585) támogatásával készült.

¹ Caput IV^{um} secundum Marcum. (lat.): 4. fejezet Márk szerint.

² Virág szelíd nagy lelkére / Endre lelkes crejére [Beszúrás a lap szélén 90°-kal elforgatva, de az eredeti sor nincs törölve.]

³ [E sor utólag beírva, más tintával.]

⁴ <'S> egy [A törlés után a nagybetű emendálva.]

⁵ <'S> Kolomposi [Verseghy Ferenc névtelenül megjelent műve: Nagy nevezetű és nagy tekintetű Kolomposi Szarvas Gergely urnak, mostoha ükömről kedves uram bátyámnak víg élete és nevetségés vélekedései... Pest, 1804–1805. 2 kötet.]

Külföld szagu szép styljére
 Trónról jövő beszédére
 Már porrá lett Onkelére
 Szét olvadó Szonettjére
 Fosztott lopott tövisére
 Kinyalt jeges fagy rímjére
 Mikrologi szemetjére
 Minap megírt életére
 Mímelkedő geniejére⁶
 Kaponyássá tömjénére
 'S Adolf Bácsmegyeségére⁸
 Esküszöm, Parnassz hegyére
 Ha felteszik ki dől földre
 Mert olly szűk ott a' ponk⁹ tére
 Hogy legördül majd szélére¹⁰
 Az lesz Hetyke-petyke¹¹ bére
 Hogy kacagnak lökésére.

Januarius 19^{dikén} 1829.

A szövegről

A fenti szöveg Döbrentei Gábor kézírásában található meg Kazinczy Ferenc kézirat-hagyatékában.¹² A kéziratári borítéklap azonosította a kézírást,¹³ de más, bizonyosan Döbrentei által írt szövegekkel is összevetettük,¹⁴ így bizonyos, hogy valóban Döbrentei írta le e gúnyverset. A szövegben szerzői, szöveget átiró javítások találhatók a leíró kezétől, ezért az is bizonyos, hogy Döbrentei nemcsak lejegyzője, hanem szerzője is a szövegnek, habár a vers magát Döbrenteit is megnevezi.

A keletkezés idejét nemcsak a keltezés teszi egyértelművé, hanem a vers utalásai is. A „Minap megírt életére” sor Kazinczy Pályám’ Emlékezete című önéletírására utal, amelynek az utolsó részlete a Tudományos Gyűjteményben 1828 decemberében jelent meg.

A szöveg utalásainak egy része feltételelesen, más része egyértelműen Kazinczy ellen irányult. A „Spectabilis mérgére / Philologusi dölyfére / Nem érdemlett epéjére / Külföld szagu szép styljére / Trónról jövő beszédére” az előbbi csoportba, míg az „onkel” (az 1827-ben elhunyt nagybácsi, Kazinczy Péter), a „szonett” (Kazinczy Az én boldogítóm c. művét tartotta a legelső magyar szonettnek), a „tövis” (Tövises és Virágok), vagy a „Bácsmegye” az utóbbiba sorolhatók.

⁶ geniejére / <Izéjének izéjére>

⁷ [Bizonytalan olvasat.]

⁸ Bácsmegye<i>ségére

⁹ ponk (rég.): kisebb domb, halmocska.

¹⁰ szélére / <Honnan kapja tenyerére / És ha fellöki tetejére>

¹¹ Hetyki-petyki [Átirás, bizonytalan olvasat.]

¹² Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára (továbbiakban: MTAKK), Lev. 4r 27.

¹³ „Jelenlét. Döbrentei Gábortól. Saj. Kézirat. 1829. jan. 19. 8-r 2 lev. Rev. 1953 II. 6.”

¹⁴ A kézírás azonosításához az MTAKK K 671, 62b, 66b jelzeten található Döbrentei-szövegeket választottam.

Egy megromlott barátságról: Kazinczy és Döbrentei

Döbrentei Gábor (1785–1851) 1804-től levelezett Kazinczyval, az ő ajánlásával lett 1808-ban gróf Gyulai Lajos nevelője. 1809. aug. 25-én találkoztak először Széphalmon, amiről Kazinczy elragadtatott beszámolót írt Cserey Farkasnak 1809. aug. 31-én.¹⁵ Döbrentei 1814-ben kiadta a kolozsvári Erdélyi Múzeumot. Bíró Ferenc szerint Döbrentei neológia iránti fenntartásai miatt már „1815-ben éles nézeteltérések támadnak közöttük, de a feszült időszakok mindig békekötéssel érnek véget. A neológia körüli vitáknak nem is az ő lapja, hanem az 1817-ben létrehívott *Tudományos Gyűjtemény* lesz a fóruma.”¹⁶

1816-os erdélyi utazásán Döbrentei barátként fogadta és kísérte Kazinczyt, többek között a nagyszebeni Bruckenthal-féle képtárba. Kazinczy 1818-ban közzétett egy részletet a készülő *Erdélyi Leveleiből*, amelyben beszámolt arról, hogy Döbrentei két festményt nem ismert fel: „D. egy vásznan tollas állatokat láta meg, 's csudálá a' festő' ügyességét 's elfáradhatatlan gondjait a' tollakon. Tudni akará a' Mívész' nevét. [...] Elfelejtve magamat, megszóllalék, [...] én a' darabot H o n d e k o e t e r é n e k nézem. [...] Barátim' álmélkodásokat nevelte az, hogy midőn egy más érthetetlen darabot néztek, 's D. ismét tudni akará a' Mívész' nevét, én azt Breugelnek [!] mondtam.”¹⁷

Ezt sértőnek találta Döbrentei: „a mint gróf Gyulay Lajos, Döbrentei tanítványa, ennek »Kiadatlan Naplójegyzései« közt megemlíti, mélyen neheztelt és panaszosan duzzogott a kicsinyítő bemutatás miatt. Ettől az időtől fogva aztán előbb simán, később ingerültebben kikelt Kazinczy ellen.”¹⁸ Nem lehetetlen Széchy Károly feltételezése, hogy a két irodalmár baráti viszonyát a személyes találkozáskor tapasztalt esendőség nyilvános kibeszélése rontotta meg.¹⁹ E feltételezés összhangba hozható Bíró Ferenc véleményével, aki szerint az 1815 után elmérgesedő viták hátterében nemcsak eltérő eszméket, hanem „sokkal inkább személyes, ízlés- és temperamentumbéli okokat kell feltételezni. [...] Az 1820-as évek első felében távolodott el végleg Kazinczytól.”²⁰

Az 1820-as évek közepén Kazinczy már személyeskedő hangon támadta Döbrenteit levelezésében: „Én kevélykedve olvastam barátomnak dolgozását, 's bizonyosan nem a' Döbrentei érzésével, ki vagy nem az, a' minek apostasiája mutatja, vagy dicsérete üres hang. Én apostasiáján fel nem akadok; ismerem őtet jól; 's tisztelem az érzést, a' vélekedést, mellynek sokszor okai sem vagyunk. De sajnálom, hogy ez a' barátunk magának kedvetlenségeket akarva csinál. Mert ő vígyázóbb, mint hogy afféle rajta akarátján kívül történhessék.”²¹

¹⁵ KazLev. 6/1540. (Dolgozatunk a „kötet/levélszám”-ot adja meg, mindkettőt arab számmal.)

¹⁶ Bíró Ferenc: A legnagyobb pennaháború Bp., 2010, 442.

¹⁷ Kazinczy Ferenc: Az Erdélyi Szászok. – Gubernátor Bárány Bruckenthal Sámuelnek Bibliothecájára, Kép-Gyűjteménye. (Kazinczynek Erdélyi Leveleiből.), Tudományos Gyűjtemény, 1818/8, 109–110.

¹⁸ Széchy Károly: Kazinczy és Döbrentei (Régi pör új megvilágításban). Erdélyi Múzeum Egylet, 1889, 524. (http://epa.oszk.hu/01900/01921/00028/pdf/ebm_1889_06_520-530.pdf)

¹⁹ Hasonló forgatókönyvet láthatunk Kazinczy és (Pázmándi) Horváth Endre viszonyában is: a pannonhalmi útleírás miatt viszonyuk végleg megromlott, amikor is Kazinczy azt írta róla, hogy „lelke elevensége egészen elhagyta; ritkán lobban dévajtságra, vagy csak erővel”. Esetükben is kimutatható a feszültség már korábbi, hiszen Kazinczy a Füredi Vida álnév alatt őt sejtette Kisfaludy Sándor helyett. (Kazinczy Utja Pannonhalmára, Esztergomba, Vácra, Pest, 1831.)

²⁰ Bíró Ferenc i. m. 442–443.

²¹ KazLev. 19/4541, Kazinczy – Guzmics Izidornak, Széphalom, 1825. okt. 27.

Az Erdélyi Levelek rejtett utalása, a baráti levelezés korlátozott nyilvánossága után 1827-től a sajtó nyilvánossága elé került ellentétük. Az Élet és Literatura 1827-ben részleteket közölt Döbrentei és Kölcsey Ferenc 1813–17-es levelezéséből. Kazinczy erre cikket írt, amire viszont Döbrentei tett megjegyzéseket: Jegyzetek Kazinczy vitatásaira.²² 1829-re az egykori barátok között meghökkentően éles hangú vita bontakozott ki, és ekkor, 1829 januárjában keletkezett a fenti gúnyvers is. Nem tudjuk, hogy mikor került Kazinczyhoz e paródia, de Kazinczy a keletkezése idején Pesten volt, a felesége öröksége miatt indított per ügyeit intézte 1828. dec. 1. és 1829. márc. 31. között. Talán az 1829. április 2-án Döbrentének írt levél kemény hangja már e gúnyversnek is köszönhető:

„A’ magyar Clavígonak.

Te engem úgy hurcholgatsz mint Nyelvtörőt, mint Czivakodót. Hiszem hogy igazán Nyelvtörőnek nézsz; ismerlek, ’s vártam azt tőled, de az engem nem bánt: hogy irígy Czivakodónak nézhetnél, nem hihetem; ismered forró keblemet, mely az igaz érdemet, ha ifjú, ha szegény emberben találja is, örvendő vallja érdemnek, ’s az illyennek még kevélykedik barátságával; az efféle vádat eredeti bűnöd téteti veled, mely hajlékonnyá tesz azt a’ szint játszanod, a’ mit céljaid kívánnak, a’ ritkán tiszták. Téged elszédíte az a’ magad által is reményleni soha nem mert nagyság, hova mesterségeid juttatának el, nem érdemeid. De miként feledheted te, hogy az én hajlandóságom nélkül legfeljebb is egy falusi Papocska levél vala, nem nagy talentumod ’s talán még kevesebb tudománykád többet nem igen ígérhetének; vagy mint testvérid Vas- és Bors-áros? Minekutána Septemberben rád ordítám a’ mit szemtelen garázdaságod belőlem kisajtolt, most pedig nyomtatásban rád hányt szabdalásim rád ijeszthetének, nem tartok többé hogy pályámon beléd lehessen botlanom: de tőled annál inkább várhatom, hogy a’ mit ellenem rég olta üzsz, ’s már Pozsonyban is, most még dühösebben fogod. Itt vagyok tehát, elszánva mindenre, nevezetesen arra, hogy véres betűkkel festem homlokodra a’ mit érdemlesz, ha elégtételt nem kapok – azt a’ fogadást, hogy gaz sottogásid nekem és azoknak, a’ kiket én tisztelek, szeretek, békét hagynak.

Pesten, Ápríl. 2d. 1829.

Beaumarchais.²³

Gúnyversek sorozata

A fenti kegyetlen levélben Kazinczy, egyebek mellett, „szint játszás”-sal vádolja Döbrenteit – miközben maga is egy Goethe-tragédia szerepében szólalt meg.²⁴ Talán véletlen egybeesés, de a Döbrentei-gúnyvers is szint játszott: egy Kazinczy verset parodizált, annak jelmezét és kellékeit (versformáját, szerkezetét, rímelését és logikai felépítését) vette magára. Különös módon, maga a Kazinczy-vers is paródia volt: egy Csokonai-verset parodizált, annak jelmezét és kellékeit vette magára. A keletkezéstörténeti sor legelején álló vers – a

²² Élet és Literatura, 1827/10. 354–386.

²³ KazLev. 21/4989 (a levelet MTAKK M. Irod. Lev. 4r 27. lelőhelyű kéziratához javította: Hász-Fehér Katalin). Kazinczy és Döbrentei a továbbiakban még 1830-ban az ún. Conversations Lexiconi porben, 1831-ben a Magyar Tudós Társaság (az Akadémia) titkári tisztsége miatt kerültek összeütközésbe – utóbbit Kazinczy ellenében (is) nyerte el Döbrentei.

²⁴ Goethe *Clavigo* c. tragédiája Pierre-Augustin Caron Beaumarchais francia színműró önéletrajzi témájú színműve alapján készült, így a Goethe-darab szereplője is Beaumarchais nevét viseli. A darabot Kazinczy 1794-ben fordította le, de csak 1815-ben a *Kazinczy Ferencz' Munkái*, 5. kötetében jelent meg, Pesten.

Csokonaié – értelemszerűen nem lehet paródia, de ironikus olvasásra nyitott szövegnek bizonyult – talán a szerző vélhető szándéka ellenére is.²⁵

Nagy Gábor (1770–1861) debreceni ügyvéd 1817-ben egy „pajkos Epigrammát” kapott barátjától, Kazinczytól:

„Imhol egy pajkos Epigramma a' Töv. és Virágokba.

JÖVENDŐLÉS.

Hony soit qui mal y pense.

Hős Mihályunk karvasára, (Csokonai) Vitéz.

Patikaszag babérjára,

Sustorogó Ódájára,

Békegeres Épósára,

Tisztes Crimen Raptusára,

Rossz órájú Gersonára,

Tempefői bajnokjára,

Amazon szűz vén lányára,

Mátrónásúlt Dorisára,

Kérdéseknek kérdására,

Füstölt galád kis nagyjára,

Esküszöm, te nem sokára

Felhágsz, csak nézz e' példára,

A' homoksík' Tátrájára,

'S Csombók Jankó 's Csombók Sára

Szát szemet tát a' csudára.

Nem Csokonait bántom én, hanem azokat, a' kik azt imitálják Csokonaiban, a' mit nem kell, és a' mit Cs. maga is kitörlene, ha életben volna. Ezen Epigrammába senkire sincs célzás. Csombók Jankó úgy personificálja a' Poocs András ízlésű embereket, mint John Bull az Anglusoknál a' honn vad népét.”²⁶

Kazinczy utolsó mondataiban, vagyis hogy nem Csokonait akarja bántani, nem lehet most (e levél keretein belül) kételkedni. Nagy Gábor egykor Csokonai diáktársa és bizalmas barátja volt, akit biztosan nem akart megbántani vagy fölzaklatni Kazinczy, hiszen éppen hogy vigasztalta a feleségét gyászoló barátját. A levél ugyanis így kezdődik:

„Nem feleltem a' gyászos hírt hozó levélre, mert mindég azt reménytettem, hogy szíves részvételemet élő szóval fogom magyarázhatni. Az Urat, nagy érdemű kedves barátom, rettenetes csapás érte; én ennél rettenetesebbet nem ismerek. Ha ez öt esztendővel történt volna később, a' Kisasszony valamennyire kipótolhatta volna kedves anyjának nem létét,

²⁵ A gúnyversek e sorozatára, továbbá Kazinczy paródiájának szövegforrásaira és szövegváltozataira Debreczeni Attila hívta fel a figyelmet. Segítségét ezúton is köszönöm.

²⁶ KazLev. 15/3479. Kazinczy – Nagy Gábornak, Széphalom, 1817. 08. 16. A verset Gergye László kiadása *Egy rossz követőhöz* címen közli (*Kazinczy Ferenc: Összes költeményei*, [RMKT, XVIII. század, II.]. S. a. r. *Gergye László*. Bp., 1998. 133–134). Elsőként 1829-ben jelent meg az Aurorában (*Gergye jegyzete*: i. m., 366). Több kézirata is fennmaradt, ezek kisebb-nagyobb mértékben el is térnek egymástól, ill. a közölt szövegtől: MTAKK K 642, 64a (70a) (1828); MTAKK K 622, 131b; Ráday Gyűjtemény Szemere Tár, I–II. pótkötet, 127, 139.; Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Quart. Hung. 1238, 34a. (Debreczeni Attila adatai.)

mind a' ház terheinek viselésében, mind atyja 's testvére körül való gondjai által. – Elnémulok, 's az minden óhajtasom, hogy a' Sors az Urat kedves gyermekeinek, ezeket pedig az Úrnak javokra, örömekre tartsa-meg, 's ezt a' kipótolhatatlan veszteséget pótolja-ki egyéb szerencsékkel.”

Két héttel később egy másik barátjának, Dessewffy Józsefnek is elküldte Kazinczy „pajkos Epigrammáját”, immár a keletkezés körülményeit is megírva:

„Olvastad e Dombi Mártonnak Csokonaiját? Az ó és új ízlés, az ó és új Magyarság úgy egyesítetett benne, hogy az Olvasó kénytelen nevetni, káromkodni. Sok ifjaink ezen a' pályán indulnak. Ezen Munkában vagyon Csokonainak egy versezete, mellynek minden sorát – *ára* rím rekeszti-be. Megszállta a' pajkosság, 's Csokonainak szerencsétlen darabjaiból, szavaiból ezt csináltam a' mi itt következik. Az egész nemet bántom, nem senkit is külön fogva, 's erre mutat az Angliai térdkötő' Devize. [Itt következik a „JÖVENDŐLÉS.” szövege – O. L.]”²⁷

Itt is hangsúlyozta Kazinczy, hogy nem Csokonai személyét, hanem egy adott költészeti hagyományt továbbélterő költői csoportot támad. E levél azonban már kiterjeszti a paródia hatókörét: a tévúton járó csoport szerint Domby Márton Csokonai-kiadásában találhat rossz példát.²⁸ Az „ó” és „új” vagyis a „rossz” és a „jó” kifejezések egyaránt érthetők Domby Csokonai-értelmezésére, vagy a kötetbe bekerült „kárhoztatandó” versekkel kiegészített – „új”, de „rossz” – Csokonai-életműre. Kazinczy gúnyversében elsősorban az egyszerre normasértő és népszerű Csokonai-műveket említi: „az *Egy rossz követőhöz* című versében [...] aligha véletlenül kívánta a kárhoztatandó Csokonai-művek körét részben azonos szövegek (a *Békaegérharc* és a *Crimen raptus*, azaz *A' Tolvaj Isten*) említésével jellemezni: nyilván ő is tisztában volt ezen művek jelentős népszerűségével, amely a másolatokban való terjedést is magába foglalta.”²⁹

Pályája végén, 1830-ban már Csokonai ellen írt epigrammaként emlékszik művére. Ennek a „Csokonai” szónak a jelentése azonban már nem azonos az 1817-ben leírt „Csokonai” szóéval: Csokonai már nem majdnem-kortárs, akinek szövegei alakíthatók és törölhetők, mivel életműve és hatástörténete végleg kikerült Kazinczy hatásköréből. Ezt belátva felhagyott azzal a törekvésével, hogy kizárja a *Crimen Raptus*-féle műveket a Csokonai-kánonból, vagyis a *Crimen Raptus* támadása már nem csupán Csokonai egy hibája ellen irányul, hanem Csokonai ellen:

„De én Csokonay ellen Epigrammát is írtam, még pedig élest. — Boileau még Corneille ellen is írt, 's Göthének Schillernek ismeretese Xeníji. Az tehát a' kérdés, ha az a' szép Crimen Raptus és a' mit neki a' rím miatt mind elébe raktam, érdemlé e a'

²⁷ KazLev. 15/3483. Kazinczy – Gr. Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1817. 08. 30. A levélben jegyzetekkel is szolgált Kazinczy: „Hős Vitéz Mihály – karvas rossz hegedű – bábér [!]. E' szót Cs. a' poetai laurusra vette, holott az csak patikai és konyhai. – Sutorogó. Az Ódába nem illő szóval Cs. a' Földi halálára írt Ódában élt. – Kérdések' kérdése (pajkosságból kérdására változtatva) Rhédeyné halála. – Füstölt töménezett. – Csombók Jankó mint John Bull és Jahnagel, a' rossz ízlésű emberek serege.”

²⁸ *Domby Márton*: Csokonay V. Mihály élete 's Némely még eddig ki nem adott munkái. Pest, 1817. Az MTA KK 638/II, 140a oldalon megtalálható Kazinczy kijegyzésében a említett Csokonai-vers Domby kiadásából (Debreczeni Attila jegyzete).

²⁹ *Szilágyi Márton*: Csokonai Vitéz Mihály pályafutása. Társadalomtörténeti kontextusok egy írói életpályához. Akadémiai doktori értekezés, Bp., 2010. 199, 921. lj. (http://real-d.mtak.hu/271/4/Szilagyimarton_5_MU.pdf. Letöltve: 2012. 08. 20.)

vesszőzést, 's a' Csombók Jankók és Csombók Sárák, kik Csokonaiiban élnek hálnak még ma is, érdemlék e hogy eszméletre hozassanak.³⁰

Kazinczy *Jövendölés* (vagy *Eggy rossz követőhöz*) c. verse szövegszerűen Csokonai 1795-ben írt *Lantomtól búcsúvételére* válaszolt:

Csokonai Vitéz Mihály

Lantomtól búcsúvétel

Bessenyei' Obojjára

Horváth' réz Trombitájára

Szabó' zengő Hárfájára

Mátyási' Tamburájára

Földi' érzékeny Lantjára

Kazinczi' Orphicájára

Pócsnak négy húrú Brátstására

Gyöngyösinek Nablumára

Apolló' dült Oltárára

Sőt minden Múzsák' szavára

Esküszöm, hogy utóljára

Függesztlek a' Bodzafára.³¹

A Csokonai-vers – Szilágyi Ferenc jegyzetei szerint³² – Domby kiadásáig nem lehetett szélesebb körben ismert. Ennek oka Szilágyi szerint elsősorban politikai volt: „a versben említett Szentjóni Szabó László és Kazinczy is 1795-ben, a Martinovics-per kapcsán politikai fogságba került; nem lett volna tehát ajánlatos a maga költői elnémulását éppen a politikailag elnémított költők nevét idézve hangoztatni. Csokonai életében nem is jelent meg. Először Domby Márton adta ki 1817-ben, Csokonai-életrajzi függelékében, a költő addig kiadatlan művei között (125. l.).³³

Szilágyi a vers értelmezésének a kulcsát a politikai célzat mellett az iróniában látta: „Nyilvánvaló e rímhasználat ironikus célzata: Csokonai a ragrímeket gyártó versfaragókra, a »rigmisták«-ra utal vele, akiknek még mindig több sikerük van az országban az igazi költőknél.³⁴ Szilágyi érvelése Juhász Géza véleményére támaszkodik: „Ki is figurázza ezt [ti. az önrímet – O. L.] a *Lantomtól búcsúvétel* 12 sorában, mely egyébként egy-egy hangszerrel remekül jellemzi költőtársait. Nosza, neki is gyűrközik Kazinczy, s tovább parodizálja az ő keserves tréfáját, 14-ig duzzasztva föl az *ára* rímeket [...].³⁵ Vajon miért gondolta Szilágyi Ferenc, hogy Kazinczy „nem ismer[t]e föl az azonos ragrímekben megbúvó iróniát”?³⁶ A két neves Csokonai-kutató előtt vajon miért „nyilvánvaló” a „rímhasználat ironikus célzata”? Vajon nem csupán egy költői ötlet végigvitelét kell látni e versformában?

³⁰ KazLev. 21/5139, Kazinczy – Gr. Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1830. 04. 09.

³¹ Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Költemények 3. S. a. r. Szilágyi Ferenc. Bp. 1992. 156–157.

³² Szilágyi Ferenc jegyzetei a *Lantomtól búcsúvétel*hez: uo. 748–755.

³³ Uo. 749.

³⁴ Uo. 753.

³⁵ Juhász Géza: Csokonai verselése. *Studia Litteraria*, 1963. 63. (Idézi: *Szilágyi F.*, i. m., 753.)

³⁶ *Szilágyi F. i. m.* 754. Szilágyi Ferenc többször megismételte, hogy Kazinczy nem „értette” a verset: „csakugyan nem ismerte föl Csokonai versének voltaképpen célzatát [...]” (uo. 754), „Kazinczy nyilvánvalóan félreértette az egész verset: nem vette észre a monoton ragrímekben megbúvó iróniát, kritikát” (uo. 755). Nehéz egyetérteni Szilágyi további

Az ironikus olvasat felfüggesztése a formai igénytelenség észlelését feltételezi, ami viszont a politikai célzatosság irodalomtörténeti elbeszélhetőségét kérdőjelezi meg: „Csokonai címjegyzékein viszonylag későn [1802-ben] bukkan föl. [...] Korábbi listáira föltehetőleg azért nem vette föl, mert a versben említett Szentjóni Szabó László és Kazinczy is 1795-ben, a Martinovics-per kapcsán politikai fogságba került.”³⁷ Irónia híján egyetérthetnénk Kazinczyval, hogy ez egy „szerencsétlen darab”,³⁸ és feltételezhetnénk azt is, hogy egyszerűen elégedetlen volt maga Csokonai is a versével, és ezért nem kívánta kiadni.

Kazinczyt bizonyára sértette a hozzá méltatlan, „ó” költőkkel való vegyülés, hogy – mint Juhász Gézálnál – „költőtársak”-ká lettek Mátyásival, Póccsal, Gyöngyösivel. Ugyanígy sérthette a méltatlan versformába kerülés is. A versforma és műfaj kiválasztása ugyanis kultusztörténeti kérdés: a jókról és nagyokról epigrammát vagy ódát kell írni. A forma, a korban érvényes verstan szerint, szorosan összefügg a megjelenített téma rangjával. Csokonai együgyű rímű versében ezért joggal érezhette magát kényelmetlenül Kazinczy.

Az irónia nem „az azonos ragrímekben búvik meg”, hanem abban a lehetséges olvasatban, amely észreveszi a ragrímek mögé kellemetlen „költőtársak”-kal összezárt Kazinczy kétségbeesését. Kazinczy talán nemcsak Domby Csokonaijára, hanem az őt foglyul ejtő versre is gondolt, amikor így fogalmazott: „Az ó és új ízlés, az ó és új Magyarország úgy egyesítetett benne, hogy az Olvasó kénytelen nevetni, káromkodni.”³⁹

1795-ös versében Csokonai a számára fontos, a korban nagy hatású költőket sorolta fel, mindenféle értékítélet nélkül. Kazinczy életművének egyik legnagyobb teljesítménye az értékek odaítélése és kiosztogatása, a differenciálás volt. A Csokonai-vers 1817-es felbukkanása egy idejét múlt, kritika előtti állapotot mutatott fel – éppen Kazinczy „legkritikusabb” időszakában, és éppen Kazinczy nevének segítségével. Ebből Kazinczy mélységes iróniát olvashatott ki: ha az értékek időben változnak, félő, hogy Csokonai együgyű versét paródiává érleli az idő, és ő, Kazinczy, ott ragad az „ó” költők között egy „ó” versben, a kánon peremén.

érvelésével is, miszerint: „Mint egyik tanulmányunkban rámutattunk, a paródia címe az 1813-ban megjelent *Mondolat* gúnyképe alá írt vers utolsó soraira visszhangzik; maga a *Mondolat*-beli gúnyvers így szól:

A' bölts APOLLO' függve-hevert ezüst

Lantjára kezd egy Isteni bájoló

Erő patakkal folyni 's Pannon'

Énekesit heve lelkesíti

Örül Hazám – már láttya Te benned a'

Bóldog Jövendőt.

[...] Kazinczy Csokonai-ellenes indulata, s paródiájának megszületése onnan magyarázható, hogy azt hitte, az ortológusok a debreceni költőt akarják ellene kijátszani. (E föltevésére az adott alapot, hogy éppen a *Mondolat* évében, 1813-ban jelent meg Márton József díszes négykötetes Csokonai kiadása.)” (Szilágyi F., i. m. 754.)

³⁷ Uo. 749. Sőt: „A Bibliában a zsidóság a babiloni fogság idején hegedűt az elkeseredés jeléül s az elnyomás elleni tiltakozásul a fűzfákra függesztette (ld. Zsolt. CXXXVII.). [...] Mindez jobban megvilágítja a versben megnyilatkozó politikai elkeseredést, amit Kazinczy és Szentjóni Szabó nevének említése is jól mutat.” (Uo. 752–753; kiem. O. L. Szilágyi F. elbeszélésében Kazinczy összetett jellemet kapott: politikatörténeti vonalon pozitív, irodalomtörténeti vonalon negatív szereplő lett.)

³⁸ L. a Dessewffynek írt 1817-es idézett levelet.

³⁹ L. a Dessewffynek írt 1817-es idézett levelet.

SZILÁGYI MÁRTON

Adalékok**Kazinczy Ferenc Zrínyi-kiadásának jelentőségéhez
(Zrínyi Miklós rekanonizációja a 18. század végi,
19. század eleji magyar irodalomban)¹**

A 17. század magyar nyelvű verses epikáját a 18. században két, egymástól jelentősen eltérő tradícióként értelmezte az irodalmi köztudat, s a két meghatározó költői életmű, a Gyöngyösi István és a Zrínyi Miklósé, eltérő kanonikus pozíciója ilyenformán válhatott eltérő irodalmi hagyományértelmezés bázisává. A legjelentősebb különbség az volt, hogy az újrakiadások révén folyamatosan jelenlévő Gyöngyösi-életmű a szerves tradíció példájává válhatott, s így minősülhetett még verstani értelemben is követhető és követendő epikai mintává; ezt különösen jól mutatja Gvadányi József verses epikája. A pályáját későn elkezdő, nyugalmazott tábornok az *Egy falusi nótáriusnak budai utazása* című művéhez (1790) csatolt előszóban tudatosan igyekezett saját művének kijelölni a helyét. Már a választott versforma kiválasztása, illetve a választás megindokolása is reflektált gondolkodásra mutat, hiszen a 18. század második felének magyar verstani vitái (az úgynevezett „versújítás” problémái)² azt bizonyítják, hogy az alkalmazott versforma egyértelmű állásfoglalásként tételeződött az irodalmi hagyományértelmezés szempontjából. Gvadányi teljes tudatossággal érvelt a négyes rímű tizenkettes mellett, s ezzel a Gyöngyösi István nevével fémjelzett, 17. századi epikus költészet folytatójaként határozta meg magát, a szerves irodalmi kapcsolódás lehetőségét villantva fel: „Draga új Poéta Uraimék! Meg engedi Kegyelmetek aztat: hogy mióta a’ Magyar Haza áll, még olly Magyar Poétát e’ világra Anya nem szült, mint néhai Gyöngyösi István Úr, T. N. Gömör Vármegyének Vice Ispányja vala, és talán mondhatom, egy hamar illyet nem is fog szülni. Mutasson Kegyelmetek tsak egy munkáját leg alább, a’ melly két soros versekből álljon. Mutassanak több más jeles régi Poétáknak leg kisebb munkátskáját, a’ melly két sorú versekkel légyen írva.”³

A hagyomány másik ága, a Zrínyi Miklós nevével fémjelzett tradíció ezzel szemben határozott törést látszik mutatni. A Zrínyi-hagyomány 18. századi jelenléte erősen ki volt

¹ Készült az MTA – DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport programja keretében (a kutatócsoport vezetője Debreczeni Attila).

² Vö. *Bíró Ferenc*: A felvilágosodás korának magyar irodalma. 3. kiadás. Balassi, Bp., 1998. 250–279.

³ [*Gvadányi József*]: Egy falusi nótáriusnak budai utazása, melyet önnön maga abban esett viszszzontagságaival egygyütt az el-aludt véru magyar szívek’ fel serkentésére, és mulatságára e’ versekbe foglaltt, Pozsonban és Komáromban, Wéber Simon Péter költségével és betűivel. 1790. XIV.

szolgáltatva az életmű hozzáférhetőségének: a nyomtatásban megjelent Syrena-kötet léte persze jóval nagyobb hatás lehetőségét hordozta, mint ami egy kéziratban maradt műnek juthatott volna, de a viszonylag csekély fennmaradt példány, valamint az újrakiadás hiánya hátrányosabb helyzetbe hozta ezt az epikai tradíciót az újrakiadásokkal fenntartott Gyöngyösi István-i életműnél. A viszonyítás kedvéért érdemes számon tartanunk, hogy a Szigeti veszedelem a Syrena-kötet 1651-es publikálása után csak 1817-ben jelenik meg újra,⁴ miközben Gyöngyösi Murányi Vénusza és a Kemény-eposz 1702 és 1796 között kilencszer lát napvilágot, azaz nagyjából minden évtizedben egyszer. Nem csodálható tehát, hogy Zrínyihez a 18. században az újrafelfedezés erőteljes gesztusai kapcsolódnak, a magyar irodalmi kánonba való beillesztés szándékával együtt. Zrínyi újrafelfedezése nem véletlenül történt meg éppen a 18. században: ebben az időszakban más európai irodalmak is úgy gondolták újra saját kánonuk hierarchiáját, hogy szimbolikus kezdetül egy, korábban elfelejtettnek számító eposzt emeltek ki. Milton eposzának fölértékelése mellett a Macpherson kiadta, hamisított Osszián erre talán a leglátványosabb példa.⁵ A Zrínyi-hagyomány szakadása persze azt is magával hozta, hogy Zrínyi életművéhez nem kapcsolódott hozzá a „magyarosságnak” az az implikációja, amely a Gyöngyösi-hagyomány esetében folyamatosan megvolt. Döntő különbség az is, hogy míg Gyöngyösi esetében egy több epikus művet magába foglaló, külön-külön kiadási hagyománnyal rendelkező életműről van szó. Zrínyinek az egyetlen eposza nem önmagában kerül elő, hiszen ez a mű egy igen gondosan kiépített kötetkompozícióba illeszkedik bele, s több, mint 150 évig csak az ezt a szerkezetet is őrző Syrena-kötetből lehetett megismerni egyáltalán magát a Szigeti veszedelmet is (leszámítva persze a csak az eposzra összpontosító kéziratok másolatokat, amelyeket viszont végső soron szintén a nyomtatott Syrena-kötetből lehetett elkészíteni). Márpedig a kötet egésze igen nagy hatású példát kínált az eposz formai és tartalmi újraértelmezésére. A szigetvári várvédést az egykorú európai epikus tradíció értelmében eposzi témaként értelmező Szigeti veszedelem mellett ugyanis Zrínyi epigrammái között két darab is felidézi Attila alakját (*Atilla; Buda*),⁶ s ezzel – a magyar nemzettudatnak a hun történelmet a magyar történelem részeként felfogó szemlélete szerint – felvázolja a magyar eredet kérdésének a lehetséges költői vagy epikus feldolgozását is.⁷

A Zrínyi kezdeményezte Attila-kultusz – bár ez az eposz szövegvilágán kívül idéződőtt fel – megalálta a folytatóit, ám az Attila köré kiépülő eposzi tradíció latin nyelven jött létre. A magyarországi jezsuiták művelte latin nyelvű epikus költészet több változatát is kidolgozta az Attilától indított magyar történelem eredetpontként való eposzi feldolgozásának (mint például Varjú Zsigmond, Schez Péter, Mattyasovszky Ignác művei), s ezek a művek abból a szempontból is figyelemre méltók, hogy igen erős bennük az ovidiusi tradíció jelenléte, a Metamorphoses átváltozásokra épülő poétikájának a hatása. Ez egyéb-

⁴ Vö. Clauser Mihály: A Zrínyiasz sorsa (1651–1859). Bp., 1934. 26–31.

⁵ Az Osszián-kérdésről l. Hartvig Gabriella: Ossziáni fordítások a Magyar Museumban. = A magyar irodalom története: A kezdetektől 1800-ig. Főszerkesztő Szegedy-Maszácz Mihály, szerk. Jankovits László, Orlovsky Géza. Gondolat, Bp., 2007. 627–642.

⁶ Erről lásd Kovács Sándor Iván: Az író Zrínyi Miklós. Akadémiai, Bp., 2006. (Nemzeti klasszikusok.) 63–66.

⁷ Bővebben lásd Szörényi László: Hunok és jezsuiták. Fejezetek a magyarországi latin hősepike történetéből. AmfipressZ, Bp., 1993. 11–14.

ként magától Zrínyitől sem volt idegen, csak ő az eposzának inkább homéroszi-vergiliusi alapszerkezetet adott, már a várvédés központi témává emelésével is. Répszeli László 1731-es Hunnias című eposza mutatja a legkövetkezetesebben azt a felismerést, hogy az ovidiusi tradíció mintaként követése nem képes a történelem sorsfordító elemét, a honfoglalást a jelen apologetikus felmagasztalásától függetlenül ábrázolni, s ezzel jelentősen beszűkíti a poétikai lehetőségeket. Répszelinél éppen ezért az Aeneis a minta, s ezzel szorosán összefügg az is, hogy tematikailag pedig határozottan a honszerzéssel kapcsolódik össze Attila alakja – s ezzel nála megteremtődik annak lehetősége is, hogy Attila kiválasztottsága mintegy örökletességében mutakozzék meg, s ezzel az államalkotó magyarság függetlenségre való joga s igénye adja meg a távlatát a honfoglalásnak.⁸ Ennek a 18. századi, latin nyelvű epikus tradíciónak többféle leágazása mutatható ki a magyarországi irodalomban. Egyfelől az ovidizáló hagyományértelmezés sem látszik elenyészni nyom nélkül (a 19. századi magyar verses epika bizonyos jelenségei, elsősorban Vörösmarty Mihály életművében ennek határozott újraértelmezéseként is felfoghatók), ám ennél erőteljesebbnek tűnik a vergiliusi honfoglalási epika lehetőségének a kialakítása. Ez utóbbihoz ráadásul nagymértékben hozzájárult, hogy 1746-ban megjelent nyomtatásban Anonymus Gesta Hungarorum, s hamarosan, mondhatni, a század nagy sikerkönyvévé vált. Anonymus révén pedig immár rendelkezésre állt egy olyan, a magyar honfoglalást narratív formában összefoglaló forrás, amelyre immár nem Attilát, hanem Árpádot a középpontba állítva felépülhetett egy más hangsúlyú verses epika is. Sajátos módon ennek a lehetőségnek az első jelentős kiaknázása mégsem verses műként született meg, s szerzője sem jezsuita, hanem piarista volt. Dugonics András *Etelka* című regénye (először: 1788) a tradíciót finoman, de határozottan elmozdította (nála nem a honfoglalás maga a téma, hanem az utána következő periódus, nagyrészt Árpád utódjának, Zoltánnak az uralkodása, ráadásul őstörténeti víziója a finnugor nyelvrokonság elméletére épül rá, az Árpád titkos lányának bizonyuló, magyar Etelka, s a karjeli, azaz karéliei királyfi, Etele szerelmének történetével), s poétikailag is újításnak tekinthető, hogy magyar nyelven tett kísérletet, ráadásul egy látens eposziság megőrzésével a magyar történelem mitikus kezdetének a szépirodalmi ábrázolására. Ezzel pedig nem lezárta, hanem inkább megnyitotta a lehetőségeket – igaz, mindebből jó darabig, mondhatni, egészen Vörösmarty *Zalán futása* című eposzáig (1825) inkább töredékes kísérletek születtek.

Ezek részben bizonyos tervezetek kidolgozásáig jutottak el, s ezért tekinthetők töredékeknek, részben pedig színvonaluk és kidolgozottságuk nem érte le azt a szintet, hogy akár a kortársak, akár az utókor a magyar nyelvűvé vált honfoglalási epika reprezentatív darabjaként tekintsen rájuk. Az első kategóriát illusztrálhatja Ráday Gedeon, aki még az alcím szerint feltehetőleg az 1740-es, esetleg az 1750-es években, tehát elég közel az első Anonymus-kiadáshoz elkészített egy verses bevezetőt egy honfoglalási eposzhoz (*Árpádról trándó bajnoki Éneknek kezdete, melly még Fels. Jósef Tsászár gyermekségében iratott és a' Német 's Frantzia szorossabb Vers-mérték szerint szabatatott*).⁹ A tervezett eposz azonban

⁸ A 18. századi magyarországi latin nyelvű jezsuita költészetről összefoglalólag I. Szörényi i. m.

⁹ Ráday Gedeon és Földi János összes versei. Sajtó alá rendezte Borbély Szilárd. Universitas, Bp., 2009. (Régi Magyar Költők Tára XVIII. század XI.) 26–27. A jegyzetek: 321–322.

nem készült el.¹⁰ A 18–19. század fordulójának legnagyobb magyar költője, Csokonai Vitéz Mihály viszont már saját életműve egyik hagyománytörténeti előzményeként kezelte Zrínyi eposzát. Az irodalmi tradíciók közti határozott választást igen látványosan illusztrálja Csokonainak az az 1797-es levele, amelyet a mecénásként megnyerni kívánt gróf Koháry Ferenchez intézett: ebben a nemzet emlékezetének főntartójaként – afféle magyar Ossziánként – Gyöngyösi Istvánt nevezi meg: „nem vetek néki száz esztendő, hogy ennek a’ sokféle Nemzetnek Zavarékjában olyan sorsra fog jutni [ti. a magyar nyelv – Sz. M.], mint ez előtt nem sokkal a’ Kúnoknak ősi Nyelvek; és Gyöngyösi Istvánunkról is úgy fog a’ jövő Világ emlékezni, mint mi ma a győzedelmes Celtáknak Ossziánjáról.”¹¹ Amikor viszont 1802-ben ezt a levelet ugyancsak támogatást kereső formulaként felhasználja, és elküldi egy másik arisztokratának, gróf Széchényi Ferencnek, éppen ezen a ponton hajt végre egy sokatmondó átírást: az Ossziánra való utalás megmarad, ám ekkor már ennek magyar megfelelője Zrínyi Miklós lesz.¹² A *Dorottya* című eposztravesztijához írott előszavában – saját vállalkozása poétikai és irodalomtörténeti helyét körülírva – Csokonai már úgy hozta szóba Zrínyit, hogy a Zrínyi-eposz kanonizálásának a szándéka a Syrena-kötet újradiadásának az igényével fonódik össze nála: „Magában a’ *Vitézi Epopeában* már sok próbát tett hadi dolgokban gyönyörködő Nemzetünk, melyek között a’ belső érdemre nézve legderekbab: Gróf ZRINYI Miklósnak, ama’ szerencsétlen Vadásznak, *Ádriai Tenger’ Sirénája*, melyet vitéz Nagyattyának, a’ Szigetvárban elesett Gr. Zrinyi Miklósnak tetteiről szerzett, és a’ melyet én, minthogy csak kevés és nem kapható régi rongyos Exemplárban lappang a’ nagyobb Könyvtárakban, szándékozik *Árpád’* kidolgozása előtt történelmi és aestheticus Commentariussal kiadni, ha az Isten egészségemnek ’s csendes életemnek kedvezend.”¹³ Ettől aligha független, hogy a *Lilla*-kötet előszavában pedig – amely az első, de már a költő halála után megjelent kiadásból kimaradt – életműve záróköveként interpretálta a majdan megírandó honfoglalási eposzt, amelyből azonban nem készült el több, mint 51 sornyi bevezető (*Árpád vagy a magyarok megtelepedése*) s egy prózai vázlat. Csokonai ebben az előszóban úgy vázolta föl saját, a honfoglalási eposzhoz törvényszerűen elvezető költői útját, hogy abból egy vergiliusi mintájú pályakép körvonalai bontakoztak ki: a szerelmi költészet emancipálása is azzal történt itt meg, hogy ezek után a fiatal korra jellemző bohóságok után az érett férfikor eposzi fensége következik majd – márpedig erre a vergiliusi típusú pályaképre a magyar irodalomban a legnagyobb példát éppen Zrínyi adta, a Syrena-kötet tudatos koncepciójával.¹⁴

¹⁰ Az elkészült részek részletes elemzését l. Zentai Mária: Egy magyar gróf Pindus útján. Gróf Ráday Gedeon kísérletei és az *Árpádról írandó bajnoki éneknek kezdete*. = Serta Pacifica: Tanulmányok Fried István 70. születésnapjára, szerk. Ármeán Otília, Kürtösi Katalin, Odorics Ferenc, Szörényi László. Pompeji Alapítvány, Szeged, 2004. 198–208.

¹¹ [Csokonai Vitéz Mihály]: Levelezés. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Debreczeni Attila. Akadémiai, Bp., 1999, (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei.) [A továbbiakban: Csokonai: Levelezés:] 69–70.

¹² Vö. Csokonai: Levelezés, 512. Erre felhívta a figyelmet, és a jelenséget értelmezte: Nagy Levente: Miért épp Somogyban lett Csokonai Zrínyi-rajongóvá? Irodalomismeret, XVI. évf. 2005. 2. sz. 5–7.

¹³ [Csokonai Vitéz Mihály]: Dorottya, vagyis a’ dámák’ diadalma a’ fárságon. Furtsa vitézi-versezet IV. könyvben, Cs. Vitéz Mihály által, Nagy-Váradon, és Vátzon, Máramarosai Gottlfb Antal’ betűivel. 1804. XVII.

¹⁴ Csokonai Vitéz Mihály: Tanulmányok. Sajtó alá rendezte: Borbély Szilárd, Debreczeni Attila, Orosz Beáta. Akadémiai, Bp., 2002, (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei.) 86.

Csokonai sokatmondó, de töredékben maradt kísérlete mellett azonban ennek a hagyománynak az áramában valóban elkészültek bizonyos eposzok. Ezek közül talán kettő érdemel említést: Perecsényi Nagy László 1802-ben megjelent eposza (*Szakadár esthonnyai magyar fejedelem bujdosása*) azért, mert az eposz témáját – Dugonics András hatásától persze aligha függetlenül – a finnugor nyelvrokonság eszméjével kapcsolván össze, egy „esthonnyai”, azaz észtországi magyar fejedelmi hős köré építi.¹⁵ Aranyosrákosi Székely Sándor 1823-ban, a Hébe című folyóiratban publikált, *A székelyek Erdélyben* című, viszonylag kis terjedelmű eposza viszont – szemben Perecsényi Nagy László szertefutó s voltaképpen nem is a magyar honfoglalást tárgyzó művével – önálló, a regionalitásra rátelepedő eposzkonceptiót dolgoz ki. Nem a magyarság egészének, hanem csupán egy részének honszerzéséről alkotja meg eposzát, Attila egyik fiát, Irnakot téve meg vezérnek – ez az Erdélyre fókuszálás azonban ugyancsak a hun-magyar azonosságtudatra épít, s a székelyek eredettörténetének a közvetlenül Attiláig való visszavezetése szintén komoly előzményekre támaszkodhat. Ez az őstörténeti koncepció pedig már szinte közvetlen kapcsolatot jelent Vörösmarty Mihály nagy művéhez, a *Zalán futásához* is, amely az Árpád vezette magyar honfoglalás eseményei köré épít ki egy nagyszabású, vízionárius történelemszemlélettel jellemezhető eposzt.¹⁶

Már Csokonai idézett szavaiból kitűnt azonban, hogy emellett a műfajtörténeti folyamat mellett folyamatosan jelen volt Zrínyi rekanonizációjának az eposz újrakiadásával megvalósítható terve is. Ebben fontos szerepe volt a már emlegetett Ráday Gedeonnak, annál is inkább, mert az ő főúri magánkönyvtárában megvolt a Syrena-kötet egy példánya, s erre támaszkodva erőteljesen propagálta is ismeretségi körében a Zrínyi-eposz nagyszerűségét. A Kassán megjelenő Magyar Museum című folyóiratban 1789–1790-ben Ráday közölt két, prózai átírást a Szigeti veszedelemből: az első *Zrínyi harmadik éneke Sziget’ veszedelméről* (az első kötet utolsó negyedében),¹⁷ a másodikat *Zrínyi, Sziget’ veszedelméről. Ötödik könyv* (a második kötet első negyedében) címmel.¹⁸ Ezek a szövegek abból a szempontból is igen tanulságosak, hogy Ráday itt a Szigeti veszedelem szüzséjét függetleníthetőnek gondolja a verses formától – s ez az eljárás alighanem összefügg azzal is, hogy Gyöngyösihez képest Zrínyi nem számított a verselése szempontjából példaadónak. Erre utal az is, hogy ebben a parafrázisban Ráday jelentős bővítésekkel újraírta a török ifjú énekét, s ezt olyan kommentárral látta el, amely akár kritikaként is felfogható: „Ezen Ének Zrínyi munkájába hasonló versek nemével van a’ többivel, de én jobbnak ítélem valóságos Ének formába önteni, ’s nem tagadom, hogy itt kéntelen voltam, nem ugyan új gondolatokat, hanem a’ Vers módgya’ kedvéért bővebb le-írásokat hozzá tenni.”¹⁹ Mindazonáltal Rádaynak az itt summázott véleménye aligha fogható fel Zrínyi verselésének álta-

¹⁵ *Peretsényi Nagy László: Szakadár’ esthonnyai magyar fejedelem’ bujdosása*, Posonyban és Pesten. Fűskúti Landerer Mihály költségével, és betűivel. 1804.

¹⁶ Vö. *Szörényi László*: „... s hű a’ haladékony időhöz”. Kompozíció és történelemszemlélet a Zalán futásában. = *Uő.*, „Multaddal valamit kezdeni”. Tanulmányok. Magvető, Bp., 1989. (JAK füzetek 45.) 36–84.

¹⁷ Lásd a folyóirat kritikai kiadásában: *Debreczeni Attila* (sajtó alá rendezte): Első folyóirataink: Magyar Museum. I. Szöveg. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2004. 228–237.

¹⁸ *Debreczeni* i. m. 289–296.

¹⁹ *Debreczeni* i. m. 232.

lános kritikájaként – részletesebben argumentált álláspontját egy 1788. július 8-i, Kovásznai Sándorhoz intézett levele alapján meggyőzően elemezte Szörényi László²⁰ –, viszont a Zrínyi-féle átértelmezett hexameter aligha bizonyult alkalmasnak a dal műfajára, s Ráday átíró gesztusa éppen ezt emeli ki saját vállalkozása létjogosultságát megindokolandó. Vagyis Ráday számára az eposz kontextusától függetlenített dalbetét másféle versformába is átírható, s így önálló műalkotásként is megmutatkozhat. Kónyi János 1779-ben megjelent könyve (*Magyar hadi román avagy gróf Zrínyi Miklósnak Szigetvárbán tett vitéz dolgai*) más okok miatt lett – ezúttal prózai – átdolgozása Zrínyi eposzának. A szerző azzal indokolta vállalkozását, hogy az olvasóközönséget másféleképpen már nem lehet megszólítani egy ilyen heroikus történettel: „Én a’ régi eredetbéli-írásnál nem maradtam, mivel a’ mostani mód szerint, mind a’ versek mind pedig a’ történet-is izetlen lett volna; hanem sokat belőle ki-hagyván; sokat pedig más historicus könyvekből meg-jobbítván, tsak egy vers sem maradt a’ régi formában.”²¹ Tehát amíg Ráday nem kívánta az egész művet felváltani egy másikkal, csupán az egyik, az eposzban felidézett műfaj verstani-retorikai intencióit akarta érvényesíteni, Kónyi számára a Szigeti veszedelem egész szűzsége újraalkotandónak bizonyult, egy radikálisan más, népszerűbbnek érzett formaeszmény jegyében.

Az újrakiadás igénye többeknél megfogalmazódott már a 18. század végén, ám az ebbéli szándékát nyilvánosan is publikáló Csokonai szándékát jelentősen hátráltatta a *Syrena*-kötet nehéz hozzáférhetősége. A költő 1801-ben Debrecenben nem talált belőle példányt, s ő úgy tudta, csak a sárospataki református kollégium könyvtárában és Kazinczy Ferencnél találhato meg a kötet.²² Részleteket nem ismerünk arról, hogy miért maradt el végül a Csokonai tervezte kiadás – de az mindenesetre feltűnő, hogy miközben Csokonainál Zrínyi eposzának közzététele és saját honfoglalási eposzának elkészítése szorosan összekapcsolódni látszik, ez a két terv egyaránt s egyszerre hiúsult meg. Csokonai kiadásának a koncepciója azonban vég-ső soron a Kazinczy Ferencről gondozott edícióban valósult meg.²³ Kazinczy is régtől tervezte az eposz újrakiadását; 1787-ben Ráday Gedeont kérte meg arra, hogy vegyen számára egy példányt, de Ráday inkább a tulajdonában lévő két kötet egyikét ajándékozta neki.²⁴ Ez a példány szolgálhatott aztán alapul a sajtó alá rendezésnek. Az 1817-ben végre megjelenő Zrínyi-kiadás azonban nélkülözte azt az apparátust, leginkább a részletes életrajzot és kommentárokat, amelyet a kiadás tervétől Kazinczy kedvéért elálló szerkesztő, Döbrentei Gábor fontosnak tartott saját tervezetében.²⁵

Az 1817-es Zrínyi-kiadás új helyzetet teremtett: a korábban jórészt erőteljes és határozott értékelésekben megragadható rekanonizáció immár a szélesebb körben ismertté

²⁰ Szörényi László: A szerkesztett verseskötet mint a szerző ifjúkori önarcképe. = A magyar irodalom története: A kezdetektől 1800-ig. I. m. 470–472.

²¹ Rövid tudósítás = Kónyi János: Magyar hadi román, avagy gróf Zrínyi Miklósnak Sziget várbán tett vitéz dolgai. Pesten Royer Ferentz betűivel, 1779. 1. folio verso – 2. folio recto [lapszámozás nélkül].

²² Csokonai: Levelezés. 115.

²³ Csokonai és Kazinczy kiadási koncepciójának a párhuzamaira rámutatott: Békési Gábor: Csokonai megvalósult tervezete: Kazinczy Zrínyi-kiadása. Irodalomismeret, X. évf. 1999. 1–2. sz. 221–227.

²⁴ KazLev. I. k. Bp., 1890, 151. A feltételezhetően Kazinczy tulajdonában lévő, majd a londoni British Library tulajdonába került példányról lásd V. Ecsedy Judit: Egy ismeretlen „Syrena”-variáns és Kazinczy. Adalékok Zrínyi Miklós „Adriai tengernek Syrenaia” c. művének kiadástörténetéhez, Irodalomtörténeti Közlemények, XCV. évf. 1991. 235–251.

²⁵ Erről lásd bővebben: Kiss Farkas Gábor: Kazinczy Zrínyi-jegyzetei, Irodalomismeret, X. évf. 1999, 1–2. sz. 217–220.

vált szöveg révén új fázisába léphetett. Ez a lehetőség teljesedett ki Kölcsey Ferenc nagyhatású irodalomtörténeti koncepciójában, az 1826-ban keletkezett, utóbb *Nemzeti hagyományok* címen ismertté vált esszében, ahol is a régi magyar költészetből Kölcsey egyedül Balassi Bálintot és Zrínyit tartja említésre méltónak – az előzőt, Balassit egyébként úgy, hogy ekkor még életművének csak töredéke volt ismeretes a magyar irodalomtörténeti gondolkodás számára, a másikat, Zrínyit pedig a Szigeti veszedelem miatt.²⁶ Ez a koncepció nagy hatással volt Toldy Ferencre, aki a magyar nemzeti irodalom-történetírás romantikus paradigmáját kiépítette azon alapelv szerint, hogy a magyar irodalomba a magyar nyelven írott művek tartoznak bele: s voltaképpen Toldy irodalomtörténeti összefoglalásai szentesítették immár a szakszerűvé váló magyar irodalomtörténet-írásban ezt az értékelést.²⁷

A 19. század egyik legjelentősebb magyar költői életművét létrehozó Kölcsey azonban más módon is hozzájárult Zrínyi alakjának átértelmezéséhez. Utolsó, befejezett költeménye ugyanis a *Zrínyi második éneke* címet viseli,²⁸ s ebben a versben egy dialogikus vershelyzet fogalmazódik meg a nemzet pusztulásáról: az egyik szólam a költő és hazafi archetípusát egyesítő figuráé, akit a cím egyértelműen Zrínyivel azonosít, a másik pedig az antik értelemben felfogott sorsé. Ebben a versben – bár a cím nem konkretizálja, melyik Zrínyire is kellene gondolnunk – a szöveg egésze egyértelműen a költő Zrínyi Miklós alakját teszi meg a magyar költő őstípusává. A Syrena-kötet címadásának szimbolikája tér vissza itt, hiszen az „Adriai tengernek Syrenája” szintagma – ahogyan ezt Klaniczay Tibor elemzése feltárta – eleve a „magyar költő” jelentését hordozza,²⁹ s az sem lehet véletlen, hogy a versbeli Zrínyi szólama a Zrínyi Miklós jelmondatából („Sors bona nihil aliud”) ismerős „sors”-ot szólítja meg. Ráadásul ez a jelmondat az 1651-es kötet allegorikus címlapmetszetén is olvasható volt mint a Zrínyivel azonosítható páncélos alakhoz kapcsolódó mondat, vagyis Kölcsey versének szemléleti kerete egy vizuális ábrázolás verbális értelmezéseként is felfogható, a Zrínyi-szimbolikát összefoglaló kép egyértelmű szöveggé fordításaként. A költő Zrínyi Miklós figurája tehát Kölcsey utolsó versében már jelképpé emelkedik: a magyar költészet és nemzettudat időtlen, állandó szimbólumává válik.

²⁶ Először megjelent: Élet és Literatura 1826. I. kötet, I. rész, VII. közlemény, 15–59. A szövegnek itt nem volt címe, s szerzőjeként a Cselkövi álnév volt feltüntetve.

²⁷ Toldy irodalomtörténeti koncepciójáról l. *Dávidházi Péter*: Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet. Akadémiai – Universitas, Bp., 2004, (Irodalomtudomány és kritika.) 357–538.

²⁸ A versre vonatkozó legfontosabb filológiai tudnivalókat lásd a kritikai kiadásban: *Kölcsey Ferenc*: Versek és versfordítások. Sajtó alá rendezte Szabó G. Zoltán. Universitas, Bp., 2001, (Kölcsey Ferenc Minden Munkái.) 1013–1025.

²⁹ Vö. *Klaniczay Tibor*: Zrínyi olvasmányaihoz: Vittorio Siri. Irodalomtörténeti Közlemények, LXXIV. évf. 1970. 687.

CSEH KÁROLY

Versek

Zürmöl a hó

Rézsút a menny meg a föld közt,
rézsút a menny meg a föld közt

nyírfasor dől az ablaknak,
üvegén túlhan ott caplat
újra az angyal, az ördög.

Onnan lopakodnak, ahol
a nap még kemence-fehér
s minden út decemberbe ér

haza mindig a havakból,
haza mindig a havakból.

Koratavasz

*Töredezett arany(kori) metszet
egri barátainknak*

már mind hidegebbel
közelget a tavaszi reggel
kövek szívek felé

félkörben
a várfal tetején
borostyán
kúszik zölden
a sarkköri fény

Szülőfalum tornyát megpillantva

Hommage a' K. S.

Kerek és hosszú –
istenhez igazít el
két toronyablak.

Forradalmak negatívban

Kannás Alajos emlékének

körbegombolva virággal állig
egy-egy emlékmű márvány vagy gránit
vacog szürkén a téren a parkban
mindegy március vagy október van
minden árvállik korhad meg porhad
senki sem vallat senkit hogy mondd csak
megérte-e itt megélni váltig
ha a virág csak dérben világlik?
némák a kövek némák a holtak
negatívban mind a forradalmak

2011. október 30.

Szülőföld, esteli hatkor

Dr. Barsi Ernőnek

Füst függőnye nyílik, s mögüle távol
ősz bozót- vagy erdőtüz világol,

mint petróleumlámpa lecsavarva;
kolostor helyét szerzetesi balta

irtotta így, ahogy vissza s előre
fény villan kormos égáljra, időbe,

ott, hol lemenni szokott a nap hatkor,
a sályi dombokon, s belenő vackor

meg csipkebokor is, töviskoronának,
s izmos világa korokon átcsap,

ég és föld arcát csíkkal teleróva;
mondják, ez itt, mondják, ez is Európa,

s kelet közel, közel kelet.
Ez is lehet. Az is lehet.

2011. október 25.

Ezüst szemle

Forrás gyűjtötte vizeket
visz a fehérbe hátán az ősz,
mint egy ellopott gallykőteget.

2012. március 9.

HALÁSZI ALADÁR

A jövőnek nevelő Kazinczy Ferenc

I.

Méltán érezhette kiválasztottnak, küldetésesnek magát, hiszen olyan korban élt, amikor a társadalmi, gazdasági, tudományos, művészeti élet gyökeres változáson ment át, és ebben saját feladatként tekintette az alakító, aktív részvételt. Különösképpen értelmiségi mivoltára nézve vállalt aktív részvételt a jövő, a nemzet jövője építésében.¹ A feudalizmus sok évszázados történelmében eljött az utolsó időszak, amelyben megszületett az új kor igénye az emberek vágyaiban mind felfogásban, mind az új élet kereteiben és tartalmában. Az európai értelmiség – élükön a franciákkal – lázba hozta új értékrendjével a kontinens országait, hogy merjenek másképp gondolkodni, érezni, mint eddig a természetről, társadalomról, a világról, magáról az emberről is. Fölértékelődött az ember, mely értékét tovább növelte a tudományok, művészetek iránti szomjúsága, a társadalmi élet igazságosságát, a szabadságot, egyenlőséget, testvériséget akaró önérzetes törekvése. A felvilágosodás ideje jött el a XVIII. század második felére, egy új rendnek, a polgárságnak kora, mely társadalmi csoport önmaga értékét növelendő, a rációt, a tudományosságot, a nemzeti fölemelkedést, a függetlenséget tűzte zászlájára.

Hazánkban egy igen kis létszámú polgárságot, valamivel nagyobb vegyes rendű értelmiséget talált az új eszmerendszer, amelynek híreit a Bécsben élő, szolgáló magyar értelmiségiek, testőrírók erősítették föl. Maga a *felvilágosodás* szavunk is a Kazinczy által sokszor említett *aufklärung*² szó szerinti fordítása. A Bécsben szolgáló, de mindvégig a legmagyarabb hazafinak megmaradó Bessenyei György munkájától, az Ágis tragédiája megjelenésétől (1772) számítjuk az új szellem korának magyar szakaszát. Az ókori görög történet be nem vallottan az abszolutizmus, a jobbagyság–nemesség viszonyát taglalja a két kort párhuzamosító gondolatok jegyében. A szabadság és az igen távolinak tűnő társadalmi egyenlőség irányába ható mű ideológiai kicsengése miatt méltán válhatott a felvilágosodás magyarországi nyitányává. Kazinczynak egész hozzáállását a tudományos, irodalmi, hivatalos – beleértve természetesen a felügyelői – tevékenységét is átszötte, meghatározta ez az új eszmerendszer. Ars didacticájának, nyelvújítási küzdelmének is világosan láthatók kapcsolódási pontjai Bessenyei elveihez. A nagy előd ugyanabban a sárospataki iskolában szerzett ismereteket a világról, mint később Kazinczy, aki nála tisztelgett első

¹ Suchodolski, Bogdan (1903–1992) lengyel tudós hivatkozott írása: A jövőnek nevelünk. Fordította Dr. Besnyő Miklós, Tankönyvkiadó Bp., 1964.

² A francia *lumières*, az angol *enlightenment* is ugyanazt a világosodást, felvilágosodást mondja e korszakra, amelynek el-lenpontján a sötétség, babona, a tudomány alacsony szintje áll.

írói munkájával, a tőle lefordított *Der Americaner*³ című művével. Bessenyei elismerően szólt a színvonaláról, majd néhány levelet váltottak is utána.

A nyelvművelés, -újítás dolgában szerzett hatalmas érdeme is datálható a Bessenyei írásai által megtermékenyített gondolatoktól, amelyek megcáfolhatatlanul érveltek az anyanyelv fontossága mellett mind a tudományban, mind az irodalomban: „Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem”,⁴ vallotta annak ellenére, hogy jól magyarul csak felnőtt korában tanult meg. Világosan látta azonban, hogy a latin egyeduralma nem tesz jót a nemzeti haladásnak, amelynek zálogaként éppen a tudományt, annak eszközéül pedig a nyelvet tartotta. Ha az iskolaügyet nézzük, meg kell állapítanunk: ő az egész nemzet művelődésügyét kívánta megreformálni, nem elsősorban csak az iskolarendszert, amelyet a Ratio Educationis⁵ tett meg. Kazinczy inspektorságáig egy évtized sem telt el (1786), tehát új és lendületes intézkedések történtek az államigazgatás minden szintjén iskolaügyben. Bessenyeivel az eszme síkján is találkozott Kazinczy, de míg ő lelkesedett, addig elődje fenntartásokat fogalmazott meg: a rendelet a jó birodalmi alattvaló képzését, nevelését szolgálja, akiket később a német nyelv kötelező használatára terelnek majd. Magát az eszmeiségét elfogadta, míg az utód Kazinczy nemigen látta veszélyesnek – legalábbis kezdetben – az elnémetesítő törekvéseket, a népiskolákért pedig lelkesedett, hiszen az ország fölemelkedését remélte az iskolázás szélesítésétől.

A haladás nem túl régi fogalom a gondolkodóknál: először Turgot⁶ és Condorcet⁷ említik. Nálunk Kölcsey tűzte a reformkor zászlajára: „Jelszavaink valának: Haza és Haladás”. A felvilágosodás hatására a nemzet fogalma, jövőbeni képe, állapota elsődlegessé vált a gondolkodók, írók, költők, politikusok körében. Közöttük a lényeges különbséget csak az mutatta, ki kiket sorol a nemzetbe. Csak a nemeseket vagy a jobbágyokat is? Őket először föl kéne szabadítani, hogy a polgárosodás folyamatában részt vehessenek. Berzsenyi a nemesi nemzetben gondolkodott, Széchenyi a jobbágyságról úgy vélekedett, előbb polgárosodjék, aztán jöhet az iskoláztatás, míg Kossuth, Eötvös a polgárosodással együtt gondolta ezt. Mindez úgy fontos a közoktatás jelenéről, jövőjéről gondolkodó-cselekvő Kazinczynak, hogy karrierje építésein a nehézségek garmadáját hozó felügyelői munkát vállalta inkább, mert a társadalmi igazságosság, a polgárosodás, az egyenlőség, egyáltalán a

³ Tanárai és barátai biztatására látott hozzá a fordításhoz, amely munkát 1775-ben befejezte, majd a következő évben Kassán ki is adta. Így 1776-ot lehet írói indulása évének tekinteni. Ebben a fordításban írta a „világosság” szót, amely a korszak jellemzőjeként később a felvilágosodás alakot öltötte magára. Egyes vélemények szerint Bod Péter (1712–1769) Magyar Athenas című (első magyar nyelven írt lexikonunk) műve is már világias, nemzeti szempontokat hangsúlyozott, így akár annak megjelenési évétől, 1766-tól is számíthatnánk a magyar felvilágosodást.

⁴ Bessenyei György: Magyarság című röpirata (1778.) Röpirataiból, más írásaiból kirajzolódik kulturális programja (Magyar néző (1779); A holmi (1779); Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék (1781). A távoli és legfőbb cél a közjó, közboldogság. Ennek legfőbb akadályja a nép műveletlensége; minél szélesebb körben terjeszteni kell a modern tudományokat anyanyelven. Mivel nyelvünk még erőtlén, ezért sürgős a nyelvújítás, a „pallérozás”; ennek eszköze a szépirodalom, a színházi élet, a könyvkiadás fejlesztése, az akadémia felállítása.

⁵ A Ratio Educationis Mária Terézia tanügyi rendeleteként született 1777-ben. Az első, önálló, rendszeres és egyetemes tanügyi kódex. Megalkotói: Ürményi József kancelláriai tanácsos, Tersztyánszki Dániel levéltáros, Makó Pál jezsuita szerzetes, Kollár Ádám történész. A jelentős szellemi termék fő érdemei: államivá vált az iskolaügy; egységes szervezeti formát alakított ki a népiskolától az egyetemig, egymásra építve az iskolatípusokat.

⁶ Anne-Robert-Jaques Turgot L’Aulne bárója (1727–1781) közgazdász, XIV. Lajos minisztere. A vallási türelemről szól a Lettre sur la tolérance civile és a Le Conciliateur c. írása; az Enciklopédiába is adott munkáiból.

⁷ Condorcet (1743–1794) francia filozófus, matematikus, több európai akadémia tagja, enciklopédista.

felvilágosodás készítette erre az útra, amelynek bejárása részéről a hazafiság, a nemzetben gondolkodás erkölcsisége volt. Társa, vetélytársa⁸ is hasonló módon szólítja meg egész Európát: „Nemzetek, országok! kik rút kelepcebén / Nyögtök a rabságnak kínos kötelében”. Batsányi is a nemesi ellenállás oldaláról értékelte a változásokat, azonban a felvilágosodásnak is elkötelezett híve. Kazinczyt inspektorságában inkább a nemzet jövője érdekelt. Bár akkorra már tagja volt a titkos társaságnak,⁹ nem hevítette akkora forradalmi érzés, mint Batsányit. A jövőt a nemzeti fölemelkedésben, annak zálogát az iskolázásban látta. A nemzet jövőjével foglalkozott tehát, mint akkoriban minden hazafi. Annak építéséből a legaktívabban igyekezett ő is kivenni a részét.

Inspektorsága idején már e ki nem mondott értékek mentén erősödött a társadalmi életben a nemzetté válás igénye, amelyben előbb a függetlenség, szabadság szükségeltetett és a nemzeti identitás meghatározása. Mindezek elterjedéséhez múlhatatlanul szükséges a magyar iskolázás föllendülése: „... a felvilágosodás programjának a gyakorlatba való átültetése már a XVIII. században megkezdődött – például a közoktatás vonalán, amely mint tudjuk, még a felvilágosodott abszolutizmusnak is szívégye volt –, az „aufklárista” eszmék szélesebb körben való elterjedése inkább a XIX. és a XX. századra tehető.”¹⁰

II.

A mindenkire kiterjesztett közoktatás demokrácia hozadékán túl neveléstörténetünk nagyjai azért is kíváncsiak tartották a „kiművelt emberfők sokaságát”, mert csakis általuk fejlődhet naggyá a nemzet. Apáczaitól Tessedik Sámuelen át Kazinczyig, tőle Széchenyiig, Kossuthig, Eötvösig mindnyájan látták, hogy a nemzet boldogulásának, haladásának elemi feltétele az iskolák működtetésének állami feladattá emelése. Apáczai hitt a magyar nemzeti kultúrában, melyet önállóságunk, függetlenségünk legfőbb zálogaként tartott számon. Nagynak, műveltnek, a fejlettebb nyugati országokhoz hasonlóknak szerette volna látni hazáját. Tessedik a híres iskolájában folyó munka eredményeként értelmes gazdákat, okos néptanítókat, tevékeny polgárokat, serény mesterembereket, ügyes műiparosokat, gazdasági felügyelőket, szorgalmas kereskedőket képzelt a jövőben. Kazinczy meg is látogatta,¹¹ hiszen törekvéseik fő irányai egybeestek. Ha anyagi támogatást nem is kapott a nagy pedagógus II. Józseftől 1787-ben, kitüntetést igen, mert a császár is az értelmes, szorgos alattvalókban látta a birodalom életképességét, míg Tessedik természetesen a nemzet jövőjéért vállalta az irigyei, a maradiak gáncsoskodása közepette is az új irányt.

Nemcsak sokoldalúságát bizonyítja Kazinczy azzal, hogy a nevelés-oktatás terén, az iskolaszervezésben is otthonosan mozog, hanem azt is, hogy világos jövőképe van a nemzetről, a haladás feltételeiről, mint a többi nagy gondolkodónak, hazafinak is. Azzal, hogy a kényelmesebb, többet fizető, biztosabb főjegyzői állás helyett inkább igyekezett az iskolák megszervezésének, látogatásának, segítségének rögzös útját vállalni, a meggyőződéses,

⁸ Batsányi János (1763–1845) A franciaországi változásokra című epigrammájában szólítja meg a nemzeteket.

⁹ Toldy Ferenc: Kazinczy Ferenc és kora. Pest, 1859–60. 46–52. Miskolcon gróf Török Lajos nagymester vezérletével megtörténik Kazinczy felvétele a szabadkőművesek titkos társaságba 1784. jan. 13-án.

¹⁰ Uo.

¹¹ Kazinczy látogatása 1793 márciusában történt. Vö.: Pásztor Emil: Kazinczy Ferenc Szarvason. = Békési Élet, 1976. 3–4. sz. 453–454.

küldetéses értelmiségi, hazafi személyiségét öltötte magára. Jövőképére, mint mozgatóerőre vezethető vissza személyiségének tudatos alakítása is, hogy megfeleljen minden feladatnak, amelyek teljesítése révén valóban fényre derül a haza. A társadalmi mozgások – de a mozdulatlanságok is – abba az irányba terelték, hogy az egész nemzetben gondolkodjék, a teljes társadalmi mozgástérben, amelynek dimenziójában pontosan el tudja helyezni saját tevékenységét, a képességei szerint megválasztván annak területét, formáját. Az irodalmi, stílusbeli, kritikus nyelv mozgalom szervezésében, vezetésében kifejtett munkája is egyféle pedagógiai elhivatottságot mutatott, hiszen nevelni kellett egy író nemzedéket, számukra adni kellett eszközt, egy irodalomra, tudományra alkalmas nyelvet. Ehhez a nemzetre méretezett pedagógiához előbb meg kell tanítani minden rendű-rangú-vallású embert már gyermekkorban, hogy együtt, egy nemzetként adjanak irányt a haza fejlődésének minden területen. Ennek a tanítói munkának nemcsak gyönyörűségét tapasztalhatta meg, hanem iszonyú nehézségeit is, amelyek azonban mintha inkább erősítették volna elszántságát. Hatalmas munkatempót diktált magának, de másokat is arra serkentett. Legfontosabb tevékenységi formáiban keményen dolgozott: nyelvi, ízlésbeli, formai változtatás az irodalomban, fordításban, saját írásaiban, a nyelv pallérozásában, közben lapot alapított,¹² levelezett, utazott. E sokoldalúsága, mindezen területen a hozzáértése, fáradhatatlansága a reformkor hazafiainak példát, irányt mutató viszonyulási, igazodási pont volt.

Tevékenységet a felvilágosodás terelte egy mederbe, bár közben változott, mondhatjuk: fejlődött nézetrendszere is. A mindössze négy évig tartó inspektorsága (1786–90) a tanítói, pedagógusi elkötelezettségének se az első, se a végső időszakának nem tekinthető, hiszen a szabadkőműves páholyról vallott nézeteiben világosan megfogalmazódnak a tanítással kapcsolatos elvei: „csak egy lélek a fontos, a jónak szeretete, amelyben mindenki olvasni, tanulni, majd tanítani tartozik. Így lesz a páholy az emberiség legtökéletesebb iskolája.”¹³ A magyar köztársasági mozgalom e páholyokból indult. A polgárság híjával a nemesség, értelmiség körében verbuválták tagságukat. A francia divatra kezdődtek az irodalmi szalonokban is, az értelmiségiek körében az összejövetelek alkalmával a beszélgetések, viták, mint Kassán is, amelyekben Kazinczy aktív szerepet vállalt. E szalonokban érelődött a magyar értelmiség a felvilágosodás eszméinek befogadására, fölemelkedésük a „páholyig”, amelyben már messzebb láttak, felelősségteljesebben gondolkodtak a jelenről, jövőről. Kazinczy nemcsak a szalonban kialakult, kifinomult nyelvnek örült, a páholyban emelkedett lélekkel látta az emberibb jövő megfogalmazódását: „Én nekem a' kőművesség olly társaság, a' melly egy kis karikát tsinál a' leg-jobb szívű emberekből; mellyben az ember el-felejtí azt a' nagy egyenetlenséget, a' melly a' külső világban van; a' mellyben az ember a' Királyt és a' leg alacsonyabb rendű embert testvérének nézi...”¹⁴ Itt együtt, tömören fogalmazódik meg a testvériség, egyenlőség elve, de az egymás iránti türelemé is. Ez az elv vezérelte, amikor közös iskolákat szervezett, amelyekben a vallási, rendi különbségeket fölülírta a nemzeti ügy, az oktatás, nevelés kiterjesztése minden gyerekre. Tehát

¹² 1788-ban Batsányival, Baróti Szabóval együtt megjelentette Kassán a Magyar Museumot. Kazinczy jozefinista elveit Batsányi kivette a Bévezetésből, csak a saját nemesi reformeri elképzeléseit fogalmazta bele. Így Kazinczy lassan eltávolodott a laptól, Orpheus címen (szabadkőművesi neve volt) 1789-ben külön alapított folyóiratot.

¹³ *Toldy Ferenc* i. m. 46–52.

¹⁴ Levél Aranka Gyöergynek Kassáról 1790. márc. 25-én. *KazLev.* II. k. 53.

életútja szerves részévé úgy vált a felügyelősége, hogy előzménye a francia mintára alakult salonokban, majd a szabad kőműves páholyban megfogalmazódott, követett elvekben, gyakorlatban már kialakult, utána pedig az egész nemzetre kiterjesztett neveléssé nemesedett az irodalomért, nyelvért való küzdelmében.

III.

Inspektorságot vállaló kedvét eddig elsősorban elveiből eredeztettem, de szerepe lehetett benne gróf Török Lajosnak is, aki a páholy nagymestere, később Kazinczy apósa, az 1780-as években a kassai kerületi főigazgatója volt. Kazinczyt szinte lenyűgözte Török eleganciája, tudása mellett tartása, könnyedsége mellett komolysága, mindenekelőtt felvilágosultsága. Az addig aljegyzősködő Kazinczynak fölajánlott főjegyzőség nagy lépés lett volna előre mind rangban, mind anyagiakban, de ő a kisebb jövedelemmel, ugyanakkor a jóval nagyobb vesződséggel járó inspektorságot választotta: „Elvonatni a vármegyétől a tudományi ágra, minden vallású polgárok nevelésére hathatni jóltevőleg, oly szerencse volt, melynél én kedvezőbbet soha nem óhajtottam”.¹⁵

Kassán lakott, onnan járt szekéren, gyalog, lovon, még ökrös szekéren is szervezni, látogatni az iskolákat a legeldugottabb falvakba is, amelyek némelyikében még kenyérhez sem tudott jutni a látogatási idejében. De tette dolgát, hiszen „földrajzot, történetet, rajzolást, geometriát, mechanikát” is tanítottak az írás, olvasás, számolás mellett. Tíz megye, a korabeli Magyarország negyednyi része tartozott hozzá meg a néhány maga mellé vett segédfelügyelőhöz. Munkáját szenvedéllyel végezte a sok nehézség, vita, alattomoság ellenére, talán éppen azért. A kis falvakban sokat vártak tőle, az iskolákat fenntartani köteles személyekkel, intézményekkel pedig vég nélküli vitákba kellett bonyolódnia, hogy az iskoláknak egyáltalán a szükségességét bizonyítsa. A *Pályám emlékezetében* mégis csak a legfelelősebb érzés forrásául jellemzi felügyelői munkáját: „Szép és dicső dolog a 'Haza' jövődö boldogságán dolgozni, kilesni a 'rejtekekben lévő talentumot, és azt mívelésbe hozni, hogy idővel nagy fényű tagja légyen a' társaságnak...”¹⁶ A *nagyfényű* szó Comeniust idézheti, hiszen Kazinczy 10 évig diákoskodott Patakon, a *társaság* pedig a közösség, a társadalom rokon értelmű szava. A *közt* és a belőle képzett szavakat gyakran használhatta Kazinczy, hiszen felügyelői munkájának, sokszor szó szerinti küzdelmének éppen a közös iskolák álltak az elérendő céljai középpontjában. A falusi káplántól az érsekig, a falu bírjától a vármegye alispánjáig minden rendű, rangú emberrel vállalt vitákat iskolaügyben, hogy egyáltalán legyen olyan intézmény, amelyben elkülönítetlenül tanulhassanak katolikus, evangélikus, református felekezetű gyerekek. A közös iskolák ügyét tárgyalta Esterházy Károly egri érsekkel is.

Nemcsak nagy utazásokat kívánt meg tőle a munkája, hanem hivatali, levelezési feladatokat is. Néhány témája ebből az időszakból: jelentés az alispánnak több zempléni iskola állapotáról, egyikük – a varannói – leégéséről;¹⁷ Soós Pál szolgabíró levélben tett jelentést Kazinczynak a leégett iskola dolgában, hogy utasította a város vezetőit új iskola

¹⁵ Idézi Z. Szabó László: Így élt Kazinczy Ferenc. Móra Könyvkiadó, Bp., 1977. 61.

¹⁶ Levél Cserey Farkasnak Széphalomról 1806. dec. 29-én. KazLev. IV. k. 452.

¹⁷ 1787. szept. 10., Kassa. A levél címetette Szirmay László, Zemplén vármegye alispánja. A levelet közölte Dongó Gyárfás Géza. Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez XIX. k., 58-59. (Zemplén Levéltára [ZLT.] IV. 1003. Fasc. Syst. 4. No. 24.)

építésére;¹⁸ intézkedés kérése az alispántól Bessenyei András vallási nevelése ügyében;¹⁹ a kerületi szolgabíróktól Zemplén vármegyén keresztül kérte vizsgálat elrendelését négy református felekezeti iskolában (Lúc, Megyaszó, Hernádnémeti, Erdőbénye);²⁰ a homonnai tanító lecserélésére nyújtott be kérvényt az alispánhoz;²¹ kérte a vármegyét a tankötelesek (6-12 évesek) összeírására, bár tudja, hogy aratás van, de fontos, mert azokról akart képet kapni, kik nem jártak még iskolába.²²

Szerteágazó felügyelői tevékenységéből mindez csak felvillantása a nagy-nagy munkának, amelyet mindvégig – amíg tehetett – jószívvel végzett. A múltó idő is szépíthetett valamit emlékein, főleg azonban a mérhető eredményekre tekintett vissza gyönyörűséggel évtizedek múlva is, de felügyelősége első három évéről részletes összefoglalást is adott 1789. december 20-án elmondott beszédében, amikor új iskolalátogatókat iktatott be hivatalukba: „Gyönyörködve nézek vissza szolgálatom szakára; akkor is terjesztém a szent tüzet. Összesen 124 iskolát s ezek között 19 közöset, 2 félig közöset, 61 pápistát, 5 orosz, 25 lutheránust, 5 kálvinistát és 7 zsidót létesítettem.”²³ „Hivatalba vezető beszéd”-ében, amelyet beosztott tanfelügyelői előtt tartott a felvilágosodás jozefinista elveit megvalósító gyakorlatát tartja legfőbb eredményének. A „közös” iskolák – 19 a 45 új iskolából – töltik el legnagyobb gyönyörűséggel, mert bennük megvalósult a vallási türelem, amelyet sikerült elfogadtatnia az emberekkel: „Én itt, meg amott a pápistákban a protestánsok, a protestánsokban a pápisták, a zsidókban a keresztények eránt több bizalmat, több felebaráti, több emberi és hazafiúi indulatokat támasztottam”.²⁴ Pedig nem kis ellenerővel kellett megküzdenie. Bécsben azonban kedvelték, hiszen II. József reformpolitikájába beleillett a Kazinczy által elősegített iskolamegújítási, szervezési program, ha mindez más célt is követett, mint az, amit Van Swieten dolgozott ki a birodalom számára.²⁵ Óriási volt az a változás, amit II. József hozott az állami, társadalmi élet legfontosabb területein: a latint kiszorította a német nyelv a hivatali életből (így fölértéktelődött Kazinczy tökéletes német tudása); a vallások között egyenlőséget tett, védte is egyiket a másik esetleges támadásaitól; az oktatás végképp állami feladattá vált, színvonalában nagyot fejlődött. Ebben az időben emelkedhetett Kazinczy az elveivel rokon irányt mutató hivatali rangra inspektor-ságával. Érdemes megnéznünk, milyen alapelvek mentén fogalmazta meg ars didacticáját, visszatekintve fényes, ám nehéz négy évre; mely értékek kristályosodtak ki az időben, amelyekért vízen, sáron, fagyban, hervasztó melegben érdemesnek tartotta dolgozni.

¹⁸ 1787. okt. 20. Szacsúr (ZLt. IV. 1003. Fasc. Syst. 4. No. 26.)

¹⁹ 1788. jún. 6. Pazdics (ZLt. IV. 1003. Fasc. Syst. 3. No. 308.)

²⁰ 1788. júl. 12. Kassa (ZLt. IV. 1003. Fasc. Syst. 4. No. 34.)

²¹ 1788. okt. 17. Kassa (ZLt. IV. 1003. Fasc. Syst. 4. No. 43.)

²² 1789. aug. 2. Alsóregmec (ZLt. IV. 1003. Fasc. Syst. 4. No. 72.)

²³ Z. Szabó László i. m. 63.

²⁴ Nagy pedagógusok. Neveléstörténeti olvasmányok. Szerkesztő: Székely Ödön. Bp., 1925. 171-179.; Kazinczy Ferenc: Hivatalba vezető beszéd... Kassa, 1789.

²⁵ Gottfried van Swieten (1733–1803) családja Hollandiából származott, ő több nyelven beszélt, zeneszerzéssel is próbálkozott, diplomata lett Mária Terézia szolgálatában. II. József trónra lépése hozta meg karrierje csúcát: államtanácsos és az Állami Oktatási Bizottság igazgatója. Ő nevezte ki vagy váltotta le a főigazgatókat. Ha katolikus volt a főigazgató, az inspektor protestáns kellett legyen. Így Török Lajos gróf mellett Kazinczyt emelte hivatalba („Autobiográfiai mozaik” (1786-1794) Kazinczy Ferenc: Az én életem. Szerk.: Szilágyi Ferenc. Magvető Kiadó, Bp., 1987. 135.

IV.

A császár által elrendelt, Swieten által megrajzolt útra lépve Kazinczy ellenkező irányba indult el: míg Bécs a birodalom egyesítésének eszközét látta az iskolákban, addig Kazinczy a nemzet fölemelkedésének zálogaként tekintett az oktatás szélesítésére, színvonalának javítására, a vallási-felekezeti jelleg államira cserélésére. Ezért érdemesnek látta testi-lelki erejét összpontosítva a munkába, kezdvén azzal, hogy több főispánnak is kosarat adott, amikor fölmerült a neve a főjegyzői kinevezéssel kapcsolatban. A kassai kerület sárba ragadt falvait járva nemcsak látogatta az iskolákat, hanem tanítókat is keresett, ösztönzött, hiszen bizonyos szinten németül is kellett tudniuk a tanítóknak, míg a magyarok a latinnal is hadilábon álltak sokszor. És adva volt a végképp nem hatékony „kántálva” tanulás hagyománya, amely a lecke „szavalókórusos” módszerét jelentette. Kazinczy különösebb pedagógiai képzettség nélkül is a helyesebb irányba terelte kollégáit: a beszélgető, kérdező, gondolkodtató foglalkozások felé. Megnyilatkozásaiból, bírálatából kirajzolódik pedagógusi arcéle. Saját, patoki iskolájáról is volt néhány elmarasztaló megjegyzése: komornak látta a kollégiumi miliót; több tananyagot haszontalannak ítélt, a tanárok ridegségét kárhoztatta; visszaemlékezvén diákveire módszerüket ésszerűtlennek látta, a könyvtár gazdag állománya azonban megragadta.

Ma tehetségkutatásnak mondanánk az ő talentumkeresését, amelyet szép és dicső dolognak tartott. A tehetséges gyerekek az együtt tanulós módszerrel²⁶ csak elkallódni tudnak. Comenius a sárospataki beköszöntő és búcsúzó beszédében foglalta össze főbb elveit, Kazinczy pedig az inspektorok beiktatásakor tartott beszédében fogalmazta meg ars didacticához illően tevékenységének irányait 1789-ben. Fentebb már írtam a számszerűsíthető eredményeiről, itt az elveiről, módszertani elképzeléseiről szólok.

Minden bizonnyal elsődleges kérdés lett a nyelv. A latin helyébe a németet tette hivatalossá a császár, így az iskolában is fontos volt, hogy milyen szerepet tölt az be az anyanyelvű oktatás mellett: „én a német nyelvet, ezt a mostani fekvésünkre s az okosabb gondolkozásra nézve minden részre nem hajló hazafi érzése szerint oly szükségesképen megkívántatott tárgyat, elébb vittem; – de amellet a magyar nyelvnek gyakorlása és elterjesztése eránt is, mely a közönséges életben, az adásra és vevésre, a közönséges és személyes boldogulásnak ezen forrására elmulaszthatatlanul megkívántató, az érzékeny hazafi előtt pedig, mint az, amely által az ő nemzete más nemzetektől legbizonyosabban megkülönböztetik, kiváltképen becses, oly gonddal vigyáztam...”²⁷ Ilyen „becses” volt Rousseau is, akinek nevelési elve, a természetes nevelés hatott a korabeli értelmiségre. Sokan tartják igen fontosnak a nevelés ügyét, meglátván benne a nemzeti felemelkedés lehetőségét. Erről tanúskodik, Vályi András karrierje; Perlaki Dávid kézikönyve a nevelésről a tanítók számára; Szakonyi József módszertani kézikönyve; Tóth Pápai Mihály sárospataki tanár első magyar nyelvű pedagógiai tankönyve; Hari Péternek a máramaroszigeti református kollégium növendékei számára írt kézikönyve. Cserey Farkas az erdélyi népoktatás reformjáról írt, Fáy András a nőnevelésről, Várad Szabó János népiskolai reformtervet készített Pestalozzi szellemében stb.

²⁶ A Felbiger-féle négy módszeres eljárás egyike az együtt tanulás (a „kántálás”), a másik három pedig a tabellák, a betűzés és a katechizáció. Kazinczy inkább a katechizáló (kérdés-felelet) módszerrel értett egyet.

²⁷ Dokumentumok a magyar nevelés történetéből 1100-1849. Szerk. Ravasz János. Tankönyvkiadó, Bp., 1966.

Kazinczy is fontosnak tartotta megfogalmazni véleményét a nevelőről, nevelésről. Szerinte a morál és a célra vezető tudomány helyett a pedagógusi slendriánság, haszontalan csevegés dívik, amelyeket majd kinevetnek az utódok. Azt is hibaként róta föl, hogy a gyerekeknek inkább az emlékezőképességét, nem az „elmésségét” veszik munkába a tanítók. Az eszményi tanító az, „aki a gyermekekkel gyermeki módon tud bánni, aki gyermekké lenni nem áttal; – s ki áttallaná azt azok közül, akiknek a természet ítélőerőt, fontoló értelmet adott, minekutána oly nagy emberek, mint Rousseau, gyönyörködéseket keresték abban, hogy gyermekké lehessenek! – az a tanító, aki a gyermekeket úgy tudja tanítani, hogy elfelejtik, hogy iskolában vannak, s azt vélik, hogy anyjuknak ölkben hevernek, aki előttök mulattató meséket beszél; – az a tanító, aki a tanítványainak fejeket és szíveket míveli, aki őket tanítja és javítja; – az a tanító, akire én iskolámat bízni óhajtanám.”²⁸ Ez idézetben megjelennek a fejlődéslélektani ismeretek, továbbá a gyermekhez igazodás igénye, az értelmi és érzelmi nevelés arányainak helyes megválasztása. A gyermekből kiinduló pedagógusi szemlélet is Rousseau Emile című regénye alapján vert gyökeret nálunk is. A humánus fegyvelmezésre utaló megjegyzései másutt olvashatók. A derűs légkört Patakon hiányolta, de megvalósítandónak tartotta. A tanító ideális jellemvonásai között a műveltséget, a barátságosságot hangsúlyozta, amely jegyek eredményezhetik, hogy a tanító ne nyűgnek érezze munkáját, hanem élvezetes foglalkozásnak. Comenius idéződik, mint abban is, hogy hasznosnak tartja az idegen nyelv tanulását (itt a németet), de nem az anyanyelv (a magyar) helyett. A hasznosság elvének érvényesítésével is élénk idézi Comeniust, amikor a tananyag egy részét haszontalannak minősíti, a tanórai munkát üres csevegésnek. A felekezeti jelleg elhagyása iránti elkötelezettsége egyféle iskolai demokratizmusként is fölfogható, mely elv a feudalizmusban messzire előre mutat az időben.

Mondhatjuk, hogy inspektori tevékenysége során a felvilágosodás eszméinek igyekezett megfelelni, ha kissé el is túlozta a német nyelv szerepét. Sok tekintetben érthető ragaszkodása hozzá: jól beszélte, írt rajta, főleg fordított magyarra. Korábbi vármegyei és az inspektorsága idején viselt hivatala megkívánta tőle a német nyelv kitűnő ismeretét, általa mások elismerését.²⁹ Egyébként is e nyelvet tisztelte az irodalom, a tudományok művelésére alkalmasságának okán, de nem vádolható azzal, hogy éppen anyanyelvét szorította volna hátrébb a fontossági sorrendben. Nem a császárt szerette, hanem annak néhány, a felvilágosodással egybeeső intézkedését, amelyekért lelkesedett is, hiszen a nemzeti föl-emelkedés rajzolódt meg benne jövőképként. Mintha némi fájdalommal fogadta a császár halálhírét. Kazinczy további sorsa visszaigazolni látszik ezt, hiszen a klérus mindent elkövetett, hogy az egyházak visszaszerezzék az oktatásban elveszített szerepüket. Lipót idején visszaállt a régi rend, így Kazinczy is bevégezte tanügyi küldetését. Jellemző azonban, hogy még a katolikus apáca-tanítónőktől való búcsúzása is csaknem könnyet csalt kálvinista létére az ellenlábás vallású kolléganők szemébe. Hála a filozófiai tézis egyetemes igazságának, amely szerint az emberi cselekedetek és azok hatása irreverzibilis, így Kazinczy áldozatos pedagógiai tettei is élesztői lettek egy új korszak gondolati és cselekvési vonulatának. Jozefinizmusát – ha egyáltalán bírálánk – kisebb tévedésként könyvelhetnénk

²⁸ Uo. 204.

²⁹ „Nékem kelle fordítanom, nékem németül és deákul felelnem...” Z. Szabó László i. m. 38,

el, mint azt a vélekedését, hogy a lányoknak nem szánt nagy teret a felsőbb oktatásban. Ez a hiba is évezredes gyökerűnek minősíthető. Utána is el kellett telnie egy évszázadnak, hogy például nők orvosnak, mérnöknek tanulhassanak az egyetemen.

V.

Tanulságos, miként vélekedik Kazinczy jelenkora és utókora pedagógiai tevékenységéről. A maga jelenkoráról már szoltam: elvi, ideológiai ellenségeket sorakoztatott föl maga ellen a közös iskolák szervezésével, továbbá az alispánok sem nézték jó szemmel, hogy egy ilyen jó képességű, nyelveket tudó ember nem a nemesi vármegye értékrendje szerint szervezi életpályáját. Akit legtöbbször tartott, gróf Török Lajost is magára tudta haragítani állhatatos inspektori, jozefinista voltával. Az őt értékelők körében azonban egyértelműen pozitív a szerepe, hiszen irdatlan nehézségek árán vállalt valamit, amiben hitt; még egészségét is kockáztatta elve megvalósításáért. Többször értékelte elveit, a tiszta gondolatokat, mint saját anyagi érvényesülése szempontjából fontos érdekét. Pedagógusi vénája is bőven buzgott. Mivel hivatala a nevelés-oktatás teljes rendszerének ismeretét igényelte tőle – különben alkalmatlan lett volna a feladatra –, így a filozófiai, nyelvi, politikai, természeti rendszerek mellett a pedagógiai is világosan kirajzolódott előtte. Nem kompilálva fogalmazta meg intéseit, elveit a neveléssel kapcsolatban, hanem felvilágosult, humanista elveket vallva egyenesen következett vélekedése tapasztalataiból, meggyőződéséből.

A későbbi elemzők vélekedései között érdemes kissé tallózni, mit tartottak eredménynek pedagógiai tevékenységében. Az egész nevelési rendszerre kiterjednek gondolatai, tevékenysége az iskolák megszervezésétől kezdve a pedagógusok képzésén át a gyermekek fegyelmezési módjáig kihatott. Högye István Rousseau hatását és a német neohumanizmus szerepét említi Kazinczy nevelési gondolatainak megtermékenyítő előzményeként.³⁰ Imre Sándor a 27-32 éves Kazinczy munkájáról kiemelte, hogy „Nézetei gyakorlatba vételére, az életben alkalmazására, mintegy próbára tételére soha nem volt úgy alkalma, mint iskolai felügyelő korában... Ez évek alatt a néptanítókkal, iskolai előjárókkal, látogatókkal, az iskolák ügyében megyei férfiakkal, egyházi és világi emberekkel naponként érintkezve, leginkább volt alkalma a felvilágosodást, bölcselet és jó ízlést hirdetni s ezek felől vitatkozni”.³¹ Tehát jó iskola volt az inspektorság az élet minden területére kiterjedő ismeret, gyakorlat forrásaként. Az igazért, szépért, a nemzet érdekéért szabadelvűen gondolkodva-érezve éppen ez a rövid időszak erősítette meg benne életelvűként törekvéseinek irányát, inspektorként pedig mindezt a gyakorlatban tudott eredményesen dolgozni. Ebbe a szabadelvűségbe nem fért bele a vallási-felekezeti szembenállás, ez által pedig a nemzet megosztottsága. Ezért pártolta a közös iskolákat, amelyekben békésen megférnek egymással a különböző felekezeti gyerekek, a szüleik is közelebb kerülnek egymáshoz a normális iskolákban (a fő normális iskolákban már pedagógusokat képeztek). Imre Sándor Szentgyörgyi István pataki tanártól eredeztetni Kazinczy mohó ismeretvágyát, a határokon túltekintő akaratát. Nem lohadt ez a lelkesedés a nemtelen rágalmak ellenére sem, mert fiatalon erősen hitt az emberi jóságban, tisztességben, de később megtapasztalta a valóságot.

³⁰ Högye István – Vágó Benőné: Adalékok Kazinczy Ferenc pedagógiai arcképéhez. = Pedagógiai Szemle 1967. 438-445..

³¹ Imre Sándor: Kazinczy Ferenc iskolai inspektorsága. = Budapesti Szemle, 1895. 162.

Heksch Ágnes „nevelési nézetek”-ről ír, amikor Kazinczy inspektorságáról szól.³² Úgy tartja, hogy a XVIII. század végi magyar értelmiség – köztük Kazinczy is – tévedett, amikor II. Józsefet felvilágosultnak nézte, ugyanakkor nem vette észre, hogy az édesanyja után ő is a feudális jellegű birodalom fenntartása eszközéül tekintette a korral való látszólagos haladást. Ezért a kompromisszumra való igyekezetük a polgári felvilágosodástól, a francia progresszív ágtól messze estek, hiszen működött a cenzúra az irodalomban. Igaz, Bécs is érdekelt abban, hogy hasznos állampolgárokat neveljenek, ezért nem zárkozhattak el a nevelésügyi reformoktól. Így találkozott a központi (bécsi) akarattal a Kazinczy-féle szerepvállalás, hiszen a nemzet nyert az iskoláztatás szélesítéséből, bár egyértelmű volt, hogy Magyarország gyarmatosítását, a Habsburg Birodalom erősítését szolgálták a nevelésügy egységesítésére tett lépések. Olvasmányélményei közül Kazinczyra a rousseaui gondolatok hatottak leginkább. A toleranciát is hangsúlyozza Heksch Ágnes, amelyből Kazinczy inspektori fő tevékenysége, a közös iskolák létrehozása kinőtt. A német nyelv eluralkodását ugyan hivatala miatt Kazinczy nem bírálhatta, de örömét fejezte ki „Körüljáró levelé”-ben a magyar nyelv jogaiba visszahelyezésekor, 1790-ben. A tanítók kinevezésében is elsődleges szempontja volt, hogy tud-e jól magyarul a jelölt. A közös népiskolák szervezése együtt járt a normális módszerek bevezetésével, vagyis a németesítés felé mutatott. Kazinczy a német nyelvben „a polgári haladás, a műveltség emelkedésének eszközét látta”.³³ A magyar nyelv ismerete mellett az iskolalátogatók műveltségének szerepét emelte ki, amelyre szükség van a népnevelésben, az pedig a haza jóléte, felvilágosodása szempontjából fontos. A tanítók képzését is támogatta, hogy ne első-sorban az „emlékező erőt” vegyék munkába a gyerek fejlesztése során, hanem az „értelmét, képzeletét, szépérzékét, erkölcsi érzékét, hibátlan és logikus beszélőkészségét”.³⁴ Kazinczy megnyilatkozásában sugárzik a felvilágosodás emelkedettsége, hite, amelynek a nemzetnevelés ügyében kell tárgyiasulnia. Így jut el a fiúk és lányok egyenlő nevelésének elvi pontjáig, hiszen a lányok a jövő nemzedék nevelői lesznek. A vallásoktatást nem a teológia erőltetésével kellene végezni, a templomi katekizálást sem helyesli, de tagadja, hogy vallástalan lenne. A felvilágosodás magyar értelmisége között az egyik legképzettebb, legönállóbb gondolkodója Kazinczy, aki világnézetévé emelte kora leghaladóbb gondolatrendszerét. A népiskolákat a jól képzett tanítókkal a továbbtanulásra felkészítő intézetekké szándékozott emelni, míg II. József az alsóbb néprétegek számára elégségesnek tartotta az alsó fokú képzettség megszerzését. Érthető Kazinczy lelkesedése, amikor az iskolákba bevezették a szokásos tárgyak mellett a földrajzot, rajzot stb. Mindezek a tantárgyak hasznosak, az életben felhasználhatóak. Ennek eredményeként a neveltek, a társadalom, a nemzet jó, hasznos polgáraivá válnak. Mindez túlmegy az oktatástól elvárható követelményeken, nevelési fő feladattá emelkedik. Ebbe a nemes programba nem illenek a maradi együtt tanulós módszerek, inkább a gondolkodtatva, kérdezve rávezető eljárásokat követelte meg a tanítóktól, a felügyelőktől is.

³² Heksch Ágnes: Kazinczy és II. József művelődéspolitikája. = Pedagógiai Szemle 1956. 99.

³³ Uo. 101.

³⁴ Uo.

VI.

Kazinczynak saját, kiküzdött nézetrendszere, világnézete alakult ki, amely a felvilágosodást vette alapul. Nem forradalmárként, hanem a legnagyobb gondolkodók tudatosságával – néha tévedésével – végezte a számára küldetésnek minősíthető feladatát a nemzetért, bárhová állította is a sorsa. Így inspektorként is a megbízásának igyekezett megfelelni. Tevékenységének fényét növeli az a körülmény, hogy jogi végzettsége ellenére vonzotta a pedagógia, a nemzet nevelésének szükségessége és lehetősége. Ha a föl-fölmerülő tévedését, „vak-ságát” vesszük szemügyre, megállapíthatjuk, hogy az „elnyomó” Swietent nem szerette jobban, mint Rousseau-t; nem tisztelte annyira, mint szabadkőműves páholyának mesterét, gróf Török Lajost; a németek maradi tanítási módszere helyett a gyermek fejlődéslelektanilag meghatározott természetéhez igazodva követelte meg beosztottjaitól az eredményesebb eljárásokat. Tehát jozefinizmusa nem árulás volt, hanem a császári-királyi rendeletekben található, a nemzet haladását is segítő lehetőségek kiaknázása. A filozófia, a filozófusok, a nyelvek, az irodalom, a tudomány iránt lelkesedett, nem pedig Bécs birodalmat erősítő, egységesítő törekvéseiért.

Természetesen nem nekem kell megvédenem, az esetleges vádak alól tisztáznom Kazinczyt. Megteszi ő magáért, a nézeteiért, a vállalásaiért a csaknem mártíromságba torkoló elítéltetésével, a magyar nyelv, irodalom, stílus megújításáért folytatott áldozatos munkájával. Felvilágosult gondolkodóként egységben látta a természetet és a társadalmat, annak részeként pedig a nevelést, az oktatást. Tudta, melyek azok a legfontosabb lépések, amelyek a nemzet fölemelkedéséhez hozzájárulhatnak.

Belegondolva példaértékű életébe, a mának is szól számos korabeli megnyilatkozásával. Így irányt mutat az állam és egyház szerepének pontos meghatározásával az iskolákban; a tudományosság igényében; a mindent fölülíró hazafiságban; a meggyőződéséért áldozatot hozni képes elszántságban; a magyar nyelv ügyében tett lépések terén. Ha tévedett valamiben, az is csak ember voltát bizonyítja.³⁵

³⁵ TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM: *Kazinczy Ferenc*: Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1979. - *Kazinczy Ferenc*: Levelek. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1979. - *Kókai György*: Kazinczy ismeretlen tanügyi vonatkozású levelezése. = ItK. 1973. 4. sz. - *Konstantin József*: Kazinczy, az iskolafelügyelő. = Kazinczy Abaújban és Zemplénben. Sátoraljaújhely, 1978. 91-109. - *Kováts Dániel*: Kazinczy Ferenc az iskoláról, a nevelésről. = Honismeret, 2009. 6. sz. 46-50. - *Kováts Miklós*: Kazinczy, a kassai iskolafelügyelő. = Széphalom 6., a Kazinczy Társaság évkönyve 1994. 67-78. - *Váczy János*: Kazinczy Ferenc és kora I. k. Bp., 1915.

ILLÉS LÁSZLÓ

Versek

Illyés Gyula

(Molnár Edit fotóművésznék)

*„A világ kettészakadt, s a repedés
az én szívemen ment át.” (Heine)*

Zárt acélcéllakban, magányosan,
rajta száz lakattal, félünk, élünk.
A vonat még összehozta a lelkünk,
a lovasnak kitérült a világ,
az autós csak országot lát.

A dolgok menete állt vagy fordult,
simontornyai kitűnőimre,
Dombóvár volt a legelső város.
Tizenhármát írtunk. A cecei
nagyanya kilopott a pusztának
szelíd öleléséből. Állandó
megaláztatás, gúny – tájszólásért,
röhögött az osztály, Dombóvár is,
míg az áffhangot nyelvemről lassan
letöröltem. Írtam, mondtam, soha
nem feledtem, de megbocsátottam.
Akkortájt minálunk a dolgokat
az asszonyok végezték. Nagyanyám
pusztát járva, sors keze lett – értem,
nagyszülői ház örökmécsese!

Apai családom katolikus,
anyai ágam kálvinista volt.
E két vallás együtt nagyon mélyen,
az Isten utáni szomjúságom –
életem élményévé tett a hit.

Egyetlen, biztos tájolási pont,
legteljesebb magyarságtudatú,
„a nemzet erkölcsi kormányzója”.¹

Hajszálgyökerek, Bartók, Egy mondat
a zsarnokságról – ötvenegyben kelt,
ötvenhat november másodikán
leközölt forradalmi bíztató,
hogy három sötét évtizeden át
ima legyen és rejtett fényforrás.

Az örökség megmarad: Magyarság
és Európaiság eszménye.
Rácegrespuszta, Ozora, Párizs
'egybeépítése', népiesség
és modernség ölelkeztetése.
A fotó ez, a tihanyi kertből,
tengerészsapkában, hatvannegyben.

Az autós csak országot lát,
a lovasnak kitérült a világ,
a vonat még összehozta a lelkünk,
rajta száz lakattal, félünk, élünk,
zárt acélcéllakban, magányosan.

Csillogott a fényben

(Feleségemnek)

*„Tedd a kezéd homlokomra,
mintha kezéd kezem volna.”
(József Attila)*

Hóban várt, csillogott a fényben,
és zuhogott a Nap – pirosra
csókolta az orcánk, s kigyúltak
véred rózsái. Anyás, meleg
ölelésed – álmoddal mértél,
s féltél csókod széületében.
Megjöttem érted – január volt
éppen. Kérd a harmincöt évet.

Esténként búcsúszó simogat.
Éltünk, élünk. Szorítjuk egymás
kezét, mint a hegyen, a hóban.
Ha nem vagy itt, tornyos fellegen
kóborol a Hold. Érted, értem –
mert lábunk alatt fut az idő,
Uram, Istenem, mily kedvesen.

¹ Idézet Csoóri Sándortól.

DOMBÓVÁRI JÁNOS

Párhuzamok Lavotta János és Kazinczy életrajzában

„Nagycsűr mellett meglátánk a szép fekvésű Szebent. (...) Az estvét járkálásokkal tölténk s megjelenénk a sétálóban... (...) Az utolsó fák közt elmés rajzolat után épült vacsoráló várja az itt mulatókat... (...) A vacsora mellett a Koronánál tiszteket s itt szolgáló, itt lakó uraságokat találánk s nagy számban. Barna muzsikuskok gyönyörködteték füleinket a mi *L a v o t t á n k* darabjaival, melyek szívet ragadnak, s a hajdani kor keserves darabjával, mely szívet nem kevésbé ragad, ahol talál, bár nem oly tanult.”¹

Az idézet Kazinczy Ferenc *Erdélyi levelek* című művének 11. darabjából való, s olvasásakor mondandóm szempontjából számos kérdés merülhet fel. Talán a legkézenfekvőbbre, miszerint a magyar irodalmi életet megszervező Kazinczy Ferenc találkozott-e a nála mindössze öt évvel fiatalabb Lavotta Jánossal, válaszunk mindmáig csupán feltételes. Eddig ugyanis még nem került elő olyan adat, amely személyes kapcsolatukat igazolná. Mindkettőjüket ott találjuk a magyar színjátszás bölcsőjénél, továbbá tudunk arról is, hogy Lavotta zempléni, szabolcsi, Ung-vidéki barátainál, vendéglátóinál gyakran megfordult. Az idézett szövegrészlet azonban ráirányítja figyelmünket a nemzeti literatúrát gyarapító s a magyar nyelvet híven ápoló Kazinczynak a zenéhez fűződő viszonyára, ezen belül is a verbunkos-zenével² való kapcsolatára. A fentiek ismeretében tehát kiemelt jelentősége van Kazinczy szebeni vacsoraemlékének, ahol „barna muzsikuskok gyönyörködteték füleinket a mi Lavotánk darabjaival”.

Ennek a megállapításnak legalább két üzenete lehet számunkra. Egyrészt említhette volna a virtuóz triász másik két tagját, a cseh származású Csermák Antalt, valamint a cigány Orpheusként tisztelt, de kottát nem ismerő Bihari Jánost is. Azonban a „*mi Lavotánk darabjai*” határozott utalás arra, hogy Kazinczy a kortárs verbunkos-szerző, hegedűvirtuóz, az első színházi karmester, házitanító Lavotta művei közül néhányat bizonyosan ismert. S hogy ezek a darabok Kazinczy számára „*szívet ragadnak*” s „*füleket gyönyörködtetnek*”, nem kevesebb, mint a kor magyar muzsikája iránti rokonszenvének nyilvánítása. Ennél többről is szó lehet azonban, ha arra a rövid jegyzékre gondolunk, amelyet 1800 táján Kazinczy a maga kedvelt énekeiből állított össze. „*A népies magyar*

¹ Kazinczy Ferenc: *Erdélyi levelek*. S. a. r. Kováts Dániel. Eötvös József Kiadó, Bp., 2008. 87. Az író 1816. szeptember 10-én érkezett vissza három hónapos erdélyi útrjáról, s utólag, Dessewffy Józsefhez intézett levelek formájában írta meg utazásának történetét. Halála évéig, az Erdélyi levelek megjelenítése előtti bécsi cenzúrázásáig a kéziratot mintegy tucatnyi alkalommal dolgozta át.

² A reformkor zenéjének elnevezésével kapcsolatban érdekességként jegyezzük meg, hogy a katonatoborzót, mint önkéntes katonai szolgálatra, hadra hívó virtuóz férfitáncot a nyelvújító Barczafalvi *hadrásznak* magyarítja.

műdal kivirágzását megelőző évtizedek magyar nemesi zenei műveltségét tükröző lajstrom harminchat számból áll.³ Igaz ugyan, hogy mintegy fele tekinthető csak magyar eredetű darabnak, azonban akad közöttük néhány verbunkos-kompozíció is.

Életrajzukban számos közös vonás is felfedezhető. Elsőként említhetjük Kazinczy Ferenc zenei műveltségét, akinek ilyen irányú eszmélése a szülői házban kezdődött, ahol atyja, sőt, már nagyatyja is az esti imádsághoz cselédjeivel zsoltárokat énekelt. Amikor pedig 9 éves korában nagyszüleitől, a bihari Érsemlyénből hazakertült a szülői házba, az abaúji Alsóregmecre, onnan egy évre Késmárkra küldték, hogy öccsével együtt a német nyelv mellett zenét is tanulhasson. A nevelőül fogadott diáknak *„meg vala parancsolva, hogy bennünket hegedülésre taníttasson. Minthogy kezünk kisebb volt, hogysem a négy húrt átalérhette volna, tanulás nélkül múlt el sok hónapunk. Az atyám tehát azt parancsolta, hogy flautát tanulhasson velünk. Abba belékapánk; de mely instrument a flauta!”*⁴ A fuvolatanulás szempontjából is sikeres késmárki tartózkodás végeztével: *„Triumffal léptünk Regmecre, s az atyám öröme szertelen volt. Végig kelle mennünk estve a falun, s flautáznunk. Az atyánk bennünk élt egyedül. Az első vasárnap Kázmérba mentünk által zöld mentében, veres nadrágban s a flautával... Estve végig kellett flautáznunk a falut... S mások úgy jövének hozzánk, bennünket nézni, mint valamely remekeket.”*⁵

Az ifjú Kazinczy pataki diákévei alatt is egyre fogékonyabb lett zenei élmények befogadására. Noha eredetileg képzőművészeti tanulmányútra indult a császárvárosba, azonban: *„Kevés napokkal lévén elébb Bécsben húsvétnál, a teáteren csak muzsikai akademiákat láttam, s elragadtatásom felől hallgatok, mert az nem lel szót.”*⁶ Amikor pedig Kazinczy 1786-ban újra Bécsben járt, W. A. Mozart hangversenyéről már valóságos zenerajongóként ír: *„Storazzi, a szép énekesné, szememet, fületem, lelkemet elbájolta. Mozart az orkesztert igazgató, fortepianoját vervén. De az oly annyira nem testi örömek felől, mint amiket a muzsika ad, nem szabad szólani. Hol az a szó, mely azt fesse?”*⁷

Gyermekei nevelésében is kitüntető figyelmet szánt a zenének s meggyőződéssel vallja: *„A muzsika a lelket emeli. Mely bölcs volt a görögök nevelése, kiknél muzsikát tudni s honért érzeni oly szükség volt, mint nálunk tudni a deák gram.[matika] törvényeit.”*⁸

A nemesi származású Kazinczy és Lavotta számára szinte társadalmi elvárás volt a Corpus Juris ismerete. Kazinczy Ferenc a törvénygyakorlatát 1781-82-ben Eperjesen, majd 1782-83-ban Pesten végezte, 1784 és 1986 között pedig Zemplén, valamint Abaúj aljegyzője. A hegedűleckék mellett Lavotta János is jogi tanulmányokat folytatott Nagyszombatban, majd a jogakadémia áthelyezése után ösztöndíjasként Pozsonyban, végül a polgári törvényt prof. Stuhr alatt Pesten végezte be. Kőszegen, 1788 nyarán joggyakornoki állást kért a kerületi táblánál, ahol 1791 tavaszáig volt a Helytartótanács alkalmazottja. Ezután rövid ideig tartó kancellista tevékenysége Pesten Orczy László alkincstárnok hivatalában ért véget.

³ Szabolcsi Bence: A XIX. század magyar romantikus zenéje. Bp., 1951. 142.

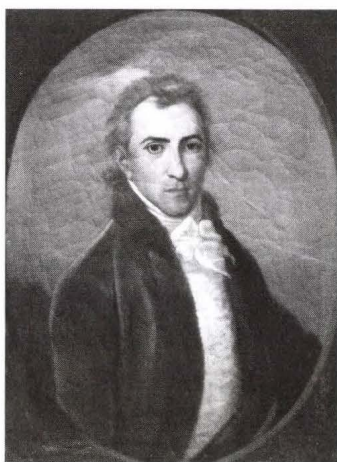
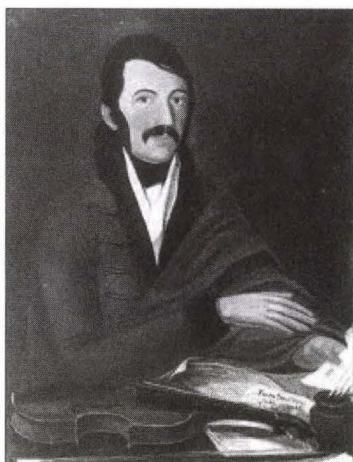
⁴ Kazinczy Ferenc: Az én életem. S. a. r.: Szilágyi Ferenc. Magvető Kiadó, Bp., 1987. 56.

⁵ Uo. 56., 58.

⁶ Uo. 78.

⁷ Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete. S. a. r. Orbán László. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2009. 602. (Az idézetet a mai helyesírás szerint írtam át.)

⁸ KazLev. XXII. 250. Kazinczy levele Zabolai Kis Sámulnek. Széphalom, 1810. márc. 28. (Mai helyesírással.)

Lavotta János (1764–1820) és Kazinczy Ferenc (1759–1831)

Kazinczy és Lavotta ifjakként a felvilágosodás szellemi áramlatának lelkes befogadói. A felvilágosodás eszméinek, emberbaráti, erkölcsi törekvéseinek megvalósítását célzó szabadkőművesség nemzetközi mozgalmához mindketten csatlakoztak. Az oktatás-nevelés ügye sem állt távol tevékenységüktől. Míg Kazinczy iskolai felügyelőként Kassán II. József modern, világi szellemű oktatási elveinek megvalósításáért küzdött, Lavotta házitanítóként a magyar hegedűpedagógia alapjait rakta le azokban a nemesi kúriákban, ahol az ifjak zenei nevelését bízták az ekkor már országos hírnévvel rendelkező virtuóz hegedűsre. Az 1790-es évek elején azonban Kazinczy és Lavotta egyaránt hátat fordítanak addigi hivatalaiknak, s a szépirodalom, illetve a zeneművészet irányába tesznek mérföldes lépéseket. Szívvügyük lett a nemzeti színjátszás megteremtése is.

Kazinczy 1790 februárjában saját lapjában, az *Orpheus*-ban vetette fel annak gondolatát, hogy tartsanak magyar színielőadásokat a Budán összeülő országgyűlés alkalmával, s hozzáfogott a terv végrehajtásához. Még ez év nyarán támogatást kérően fordult báró Prónay Lászlóhoz: *„Ajánljon fel Excellenciád egynéhány aranyat egy magyar játszó társaságnak oly feltétel alatt, hogy ők német játzók által illendően elkészítettvén, Hamletemet játsszák el. Ennek híre lesz az egész országban. Minden újság fogja hirdetni Excellenciádnak hazafiúságát, én pedig alkalmatosságot veszek róla első kötetem végén háládatos tisztelettel emlékezni.”*⁹ A szervezéshez Kazinczy Ráday Pál grófot igyekszik megnyerni: *„Önnek lesz feladata (mert reménylem, hogy e szolgálatot hazánk iránt, mely alkalmat ad Önnek, hogy nevét örökre emlékeztetéssé tegye a maradék előtt, nem fogja elutasítani) a szerepek kiosztása. Különösen figyeljen arra, hogy a színészek igazán magyarosan ejtsék ki a szavakat, s hogy semmiféle hamis hanghordozást ne használjanak.”*¹⁰ Ráday Pál egyetemi hallgatókból, pesti polgár ifjakból és leányokból lelkes kis színjátszó csoportot toborzott. Kazinczy a maga Hamlet-

⁹ KazLev. II. 81.

¹⁰ KazLev. II. 96. Kazinczy levele Ráday Pálnak Kassáról 1790. aug. 15-én. A levél németül íródott: „Nun wird es (denn ich hoffe, dass Sie diesen Dienst dem Vaterlande, der zugleich Gelegenheit Ihnen geben wird, sich [z] perennalisieren, nicht ausschlagen werden) an Sie ankommen die Rollen auszuteilen. Seyen Sie nur darauf in Acht, dass die Acteurs echt Ungarisch prononciren, und keinen falschen Accent haben.“

fordítását szánta nyitóelőadásnak, azonban azt az alkalmi színészek nehéz darabnak tartották. Helyette Simai Kristóf *Igazháziját* mutatták be 1790. október 25-én a budai Várszínházban.

A Pesten tartózkodó Lavotta 1791 márciusa után már – a magyar színiügynek szintén elkötelezett – gróf Zichy Károly országbíró fiainak nevelője. A kor szokását követve a közönség szórakoztatására a nyitózene és a felvonásközi muzsika (hangszervirtuózok felléptetésével) kezdettől fogva dívott, amelyet alkalmanként fizetett zenészek láttak el. Az elő- és felvonásközi hangversenyezés bevett szokását rögzítette a „játékszíni alkotmány” is, amikor a színmester feladatául szabta: „*mihelyt a Muzsika megkezdődik, azt azonnal az öltöző szobában megjelentse*”.¹¹ Mivel Lavotta 1786 óta maga is részese „muzsikai akadémiáknak”, kapcsolata a pest-budai színtársulattal nem volt új keletű. Így magától értetődő volt, hogy a végleges megszerveződés után a zenei vezető szerep Lavottának jutott.

A *Tiszttség eladás* című érzékeny játék színlapja arról tájékoztat, hogy „*a muzsika igazgatását már régen különös talentomairól esmérletes Lavotta úr vállalván magára, oly állapotban teszi a muzsikát, hogy nemcsak válogatott szimfóniákkal, hanem nemzeti magyar táncnótákkal is gyönyörködtesse az érdeemes nézőket. Hozzá járul még az is, hogy több nagy Nemből való, muzsikában gyönyörködők ajánlották, hogy az orchestrában muzsikusok jelen legyenek*”.¹²

Lavotta 1792-től mintegy tizennyolc éven át nyomon követhető előfordulásai Pest-Budán kívül Miskolcon, 1802 és 1805 között Kolozsváron, a vendégjátékok színhelyein Szegedtől Marosvásárhelyig, végül pedig Losoncon azt jelzik, hogy életének ez a szakasza, ha nem is folyamatosan e színházaknál, de valahol mindig a zenés színjátszás közelében zajlott. Hol karmesterként, hol pedig hegedűvirtuózként mentette, szolgálta, erősítette a magyar verbunkos zene, valamint a nemzeti színjátszás ügyét.

A Szebenben járt Kazinczyt idéztük, aki helyi muzsikusok előadásában Lavotta darabjaira ismert. És mi sem természetesebb annál, mint amikor egy kifinomult zenei ízlésű, a haza felemelkedését rendületlenül szolgáló literátor a verbunkos-zene úttörőjeként, hegedűje virtuózaként, a magyar színjátszás első zenei direktoraként méltán hírnevet szerző kortárs Lavotta muzsikáját a hatvannégy vármegye egyikében nemcsak felismeri, de abban örömet is leli.¹³

A kor magyar zenei stílusa már nem csupán egy életrajzi párhuzam Kazinczy és Lavotta életében, sokkal inkább egyike közös gondolkodásuknak, élményüknek. Az a zene, amely *segített magyarrá lenni, segített magyarnak maradni, és segített Európában helytállani*.¹⁴

¹¹ *Isoz Kálmán*: Buda és Pest zenei művelődése I. Bp., 1926. 142.

¹² Uo.

¹³ TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM: *Barsi Ernő*: Kazinczy Ferenc és a zene. Széphalom 10. Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1999. 179–194. - *Dombóvári János*: Pusztafedémestől Tállyáig. Monográfia Lavotta Jánosról. Szent Maximilian Lap- és Könyvkiadó, Miskolc, 1994. - *Dombóvári János*: Kazinczy és a reformkor zenéje. Kézirat. 2009.

¹⁴ *Szabolcsi Bence*: A magyar zenetörténet kézikönyve. Bp., 1955. 41.

KAZINCZY FERENC A. G.

Kiegészítések a Kazinczy család leszármazási és életrajzi adataihoz

Édesapámtól örökölttem a Kazinczy Béla által több mint egy évszázada írt családtörténeti mű¹ egyik példányát, amelybe több pótlólag beírt kiegészítő, korrigáló megjegyzés olvasható. Úgy gondolom, ezek az adatok fontosak lehetnek a kutatók számára, ezért a *Széphalom* évkönyv szerkesztőjének, Kováts Dánielnek a biztatására és segítségével az alábbiakban közlésem az így birtokomba került információkat. A beírások főként nagyapám kezétől származnak, de édesapám és magam is pótolunk vagy helyesbítettünk adatokat, amelyek az évek során tudomásunkra jutottak.

A könyv belső címlapjának előzéklapján nagyapám fekete tintával, kézzel írta az alábbi közlést:

Kazinczy Ferencz költeményeiből „Kiss”-hez írt költői levelében van:

.....
Nem az dagasztá mellemet, hogy Urk
Vagy Mytha volt nememnek törzsöke,
S Abától vettem én is származásom.
.....

Kazinczy Ferencz azon *Nemzedékrendi kimutatásában*, mely a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában 3126 Fol. Lat sz. alatt őriztetik, – az ezen mű 33. lapján első ismert ősul megnevezett IV. Péter atyjának VII. Andrást jelöli meg, kinek neje Elek Mária volt. VII. András atyjául Micháelt, – ennek atyjául pedig VI. Andrást. Ki volt neje az utóbbi kettőnek, sem róluk közelebbi adatot nem közöl.

Dr. Váczy János azt állítja, hogy a nemességet 1630-ban ezen könyvben első ősnek megjelölt IV. Péter kapta, kinek neje Krasznik-vajdai és Szentimrei Szabó Borbála volt, kinek nemessége a Torna-megyei közgyűlésen hirdettetett ki 1630-ban.

Lásd ezekről Váczy János a „Turul” folyóirat 1912. évi. I. füzetében Kazinczy Ferencz őseiről írt értekezését. Ugyancsak ezt közli „Kazinczy Ferenc élete és kora” című művében is.”

A könyv elejére behelyezett négyoldalas, A/5 méretű, írógéppel írt mellékleten az alábbiakat írta le édesapám:

Kazinczy Béla könyvének folytatása.

Összeállította: Kazinczy Béla fia.

K. B.-nak a Kazinczyak második korszakáról írt könyvének 150-ik oldalán fel van tüntetve, hogy 1910-ben a VIII-ik nemzetségből 7, a IX-ikből 4, a X-ikből 1 férfi tag van életben.

¹ *Idősb Kazinczy Béla*: A kazinczi és alsó-redmeci Kazinczy családnak II-ik korszakáról vagyis a családnak a XVII-ik században Borsod vármegyéből történt elszakadásának idejétől összeállított leszármazási és életrajzi adatai. Debrecen, 1910.

A könyv megjelenése óta eltelt 33 év alatt sok változás történt. K. B. óhaja az volt, hogy a család egyik tagja állandóan vezesse a család történetét.

E 33 év alatt elhalt 9, de csak 1 született, úgy hogy jelenleg 1943 év második felében csak 3 élő férfi tagja van. Ezek II Béla, III Gábor² és III Ferenc.

A család női tagjai közül 4-en vannak életben: Sarolta és Ilona = Morvay Károlyné és András leánya, Irén = Dallos Gyuláné.

Címeik: K. Béla, Abádszalók.

K. Gábor, Erzsébet és Ferenc, Budapest Kissvábhegyi út 12/b.

Morvay Károlyné, Bp. Kisfaludy u. 28.

Dallos Gyuláné, Nagyvárád, Törvényszék II. em. 99.

Kazinczy Gézának Czajlik Máriával kötött második házasságából született Mária nevű lányuk Bp-en, 1925. szept. 19-én férjhez ment Szakács Miklóshoz. Gyermeük nincs. Meghalt 1943. okt. 1-én.

Hogy K. Sarolta él-e, nem tudjuk.

I. Kazinczy Béla 1910 óta, amikor a könyve megjelent debreceni Nap utcai lakásán nejevel együtt élte a nyugdíjasok kényelmes életét. Minden nap délelőtt és délután felment a debreceni kasinóba, ahol újságot olvasott és a nagy társalgóban barátaival elbeszélgetett. 1912 év karácsonya előtt megbetegedett és karácsony harmad napján 27-ikén meghalt. Debrecen társas életében közkedveltségnek örvendett, mindenki szerette, ellenségei nem voltak, nagy részvét mellett temették el.

II. Kazinczy Gábor 1906-ban kúriai bírói címmel nyugalomba ment. Nyugdíjas korában semmivel sem foglalkozott. Ő is minden áldott nap a kaszinóba ment, s ott újságot olvasott és beszélgetéssel töltötte életét. Minden nap d. e. és d. u. nagyokat sétált pár barátjával a debreceni főutcai korzón, míg 1941-ben szélhűdés érte, s ettől kezdve járnai, később beszélni sem tudott. Hátra lévő napjait szobában töltötte, még látogatókat is ritkán fogadott. Neje hűségesen ápolta 1943. július 26-ikán bekövetkezett haláláig. Életében több alapítványt tett, főleg a sárospataki iskolának. Kazinczy Ferencnek és Kazinczy Lajos tábornoknak szobrokat állított, így igyekezett a „Kazinczy” név fennmaradását biztosítani. Gyermekei nem voltak.

II. Kazinczy Ferenc megyei tisztviselő volt, nem nősült meg. Ügyefogyott ember lévén Becske Bálint vette pártfogásba és segítette hivatali pályáján. 1914. nov. 27-ikén halt meg.

II. Kazinczy Lajos mint kir. táblabíró ment 1914-ben nyugalomba. Felköltözött Budapestre és fiával együtt a Bakács utcában (8) lakott, majd mikor Gábor fia a Kissvábhegyi úton felépítette házát, oda költözött. Nehány évvel nyugalomvonulása után fokozatosan kezdődött, majd mind súlyosabbá váló kór támadta meg (paralízis agitans), amely végül egész tehetetlenné tette, míg végül 1929. ápr. 6-ikán a kegyes halál megváltotta a szenvedéstől, miután megérhette unokájának és névörökösének megszületését.

Kazinczy Kálmán nyugalomba vonult és Bp-re költözött. Itt halt meg.

II. István Budapesten a Zuglói házában élt, míg meg nem halt.

XII. András Regmecen a Kazinczyak ősi birtokán gazdálkodott haláláig. Ezt az ősi birtokot anyai ági rokonaira hagyta, 1913 és 15 közt halt meg.³

III. Miklós 1918-ban halt meg. K. Irén szerint vadházasságban élt egy nővel, s több törvénytelen gyermeke született. Valószínűleg azonban később feleségül vette és gyermekeit törvényesítette.

XIII. András a szászrégeni járásbírósnál volt telekkönyvvezető. A románok a megszállás után nyugdíjazták, de tovább is ott maradt és ott halt meg.

II. Géza iskolai elvégzése után a szobrász pályára lépett. Budapestre szándékozott menni, de ebben 1922-ben 20 éves korában bekövetkezett halála megakadályozta.

II. Béla (saját előadása szerint:) Mint albíró saját kérelmére 1908-ban Abádszalókra helyeztetett át. 1914-ben Jászberényben vonult be mint hadnagy a 29-es népfelkelő gyalogez-

² Csillaggal jelezve a lap alján utólagos ceruzás bejegyzés: „Elhunyt Motala (Svédország)-ban 1964”.

³ Csillag alatt a bekezdés végén ceruzával beírva: „(Matuska-Comáromy Miklós tulajdona 1943-ban.)”

redhez. Októberben Budára került. 1915-ben a Kárpátokba küldték a 77-es menetszázzal. Ökörmezőn túl a galíciai fronton volt. Majd főhadnaggy lett. A hidegben (-35°) izületi csúzt kapott. Pár heti pesti ápolás után Pöstyénfürdőn kezelték, de baja mindig visszatérően a köv. évben Trencsén Teplicre küldték. 1917-ben Galíciában Rosvadovba vezényelték a kiképző-csoporthoz. Itt százados lett. Majd Husztra, innen Nikolajevbe és Kizva faluban volt 6 hónapig. A román határon érte a forradalom kitörése. 1917-ben lett járásbíró és 933-ban járásbíró-sági elnökké nevezték ki. 1934-ben 37 évi szolgálat után nyugalomba vonult. Tovább is Abádszalókon él, mivel itt házat épített, 622 öl szőlőt és 7 hold földet vett.⁴

A továbbiakban Kazinczy Béla könyvének oldalszámait követve, azokra hivatkozva ismertetem a pótlólagos kiegészítő bejegyzéseket.

12. Bejegyzés ceruzával az oldal tetején:
Kazinczy Sándor Péter 1630-ban Miskolcon kapta meg nemességét.
12. Évszám helyesbítése a lap szélén: K. Péter **1648-ban** halt el.
14. Az utolsó előtti bekezdés mellé K. Péterrel kapcsolatban ceruzás megjegyzés:
de igen, ugyanaz
32. Az I. leszármazási táblába az alábbi kiegészítő, módosító bejegyzések kerültek:
IV. Kazinczy **Sándor** Péter **1648-ban** halt meg. V. Kazinczy Péter **1681-ben** halt meg.
Kazinczy Anna (Pandus) nem mint hajadon hunyt el, **férje: Tusay Márton**
32. Leszármazási tábla, III. nemzedék: Erzsébet gyermekei:
D. Ferenc; D. Pál; D. Péter.
Péternek hét gyermeke volt de utánuk ez az ág kihalt.
32. Leszármazási tábla, IV. nemzedék: Dániel testvérei:
Borbála, férje Nagy András; Zsuzsanna, férje Fékesházi Tabódi István,
gyermekai: T. Sándor, T. Mihály; T. Sándornak négy, T. Mihálynak hat gyermeke volt.
32. Leszármazási tábla, V. nemzedék: Dániel további gyermekei:
András (1729-1731); Borbála (†1789); még három akik korán meghaltak.
Pintér Márton (?-1773) Dániel törvénytelen fia, gyermekei: P. István, [Olvashatatlan],
férje Szirmay Antal.
74. K. Anna kapcsán a *hajadon fővel volt* kihúzza: Férje Tusay Márton volt.
- 80-81. A beragasztott II. leszármazási táblán többféle kiigazítás olvasható:
Török Zsófia apja Gr. Török Lajos, anyja Roggendorf Aloizia gr.
I-ső Miklós első felesége Beöthy Victoria, második felesége Gordon Zsuzsanna.
Thália első férje ilkei Varga József,
leánya ilkei Varga Seréna, férje Palágy-Kevermesi Deák Sámuel,
leányuk Gabriella Ilona, aknek fia Csicseri Rónay István
Bálint meghalt 1873. júni 27.
II. Ferencz meghalt 1914. nov. 27.
II. Lajos meghalt 1939. IV. 6.
II. Gábor meghalt 1943. VI. 26.
III. István meghalt 1915-ben.
XII. András meghalt 1925-ben.
I. Béla meghalt 1912. dec. 27.; felesége, Ribianszky Irma meghalt 1927-ben.
II. Gábor született 1889. január 19-én, meghalt 1964. V. 26.
Felesége báró Fleissner Mária született 1897. szept. 2. Gyermekeik:
Erzsébet 1927. nov. 8-án született, Halt-Olsen Tamásné, gyermekeik: Monika, Jan
III. Ferenc 1929. I. 11-én született, felesége, Jansson Monica született 1933. XI. 6.
Gyermekeik: Zsuzsanna sz. 1955. X. 22.; Péter sz. 1959. XII. 15.

⁴ A bekezdés végén kiegészítés: „Az orosz seregek betörése után öngyilkos lett, amelyről részleteket nem tudunk.”

- XIII. András törvénytelen fia, Bukó Ferenc 1943-ban felvette a *Kazinczy* nevet. Jelzem, hogy ez édesapám jóváhagyásával történt, bár II. Gábor nagybátyám ellene volt.
85. Ceruzás bejegyzés a margón Török Zsófiával kapcsolatban:
sz. 1780. Gr. Török Zsófia anyai nagyanyja volt gr. Götzen Mária Borbála, férj. gr. Rogendorff Ferencné
85. Rogendorff Alojzia neve mellé írva: herceg Pálffy palatinusnak leánya [?]
89. Kazinczy síremlékének déli feliratának szerzőjeként beírva: Gr. Desseswffy Józseftől
89. A síremlék keleti oldalán lévő vers szerzőjeként beírva: Csicseri Ormos Lászlótól
95. András a könyv idézete szerint e néven kilencedik, lapszálon helyesbítve: X-ik
- A Kazinczy Ferencnek a család VII. nemzedékeként tárgyalt gyermekeiről:
100. Dieneshez: Élettársa Gordon János gazdatisztjének volt felesége, Zsuzsanna.
101. Klára, Krajnik Józsefné gyermekei:
Alajos (†1827); Gusztáv Ágoston; Ferenc; László; Imre (1803-1859), felesége Kazinczy Eugénia, Ferenc leánya; Pál; József, felesége Irinyi Johanna; Terézia, férje Martinides László; Klára, férje Hericz József; Josepha, férje Kállay Gábor; Amália
102. K. Zsuzsanna Péchy Sándorné gyermekei:
P. László, felesége Kengyel Mária; P. Klári, férje Fényes Károly.
106. Iphigenia születési helyeként Széphalom kihúzza, lapszálen: Kázmér vagy Ruszka⁵
106. Kazinczy Eugénia halálozási dátuma kihúzza, tintás bejegyzéssel módosítva:
1903. szeptember 25. (haláli jelentés)
106. Kazinczy Thália első férje kapcsán bejegyzés:
házasság 1831, Varga József akkor 56 éves
Második férjéről:
hrabovai és kiskotessi Hrabovszky Sándor,⁶ meghalt 1862. febr. 14.
Gyermekei: Irén (fia Sinai Gábor), Emma és Géza; Géza leánya Jolán.
107. Kazinczy Iphigenia halálának helye és ideje a lapszálna írt bejegyzés szerint:
Kistárkány, 1890. márc. 27.
107. Kazinczy Bálintnál kiegészítés:
1848-ban szolgabíró volt Gálszécsen. A 9. honvéd zászlóaljban (vörössipkások) harcolt.
108. Kazinczy Bálint halálozási éve javítva: 1873.
120. Kazinczy Bálint Ferenc fiának születési dátuma pontosítva: 1852. május 24-én.
120. II. Kazinczy Ferenc halála tintás bejegyzés szerint:
Meghalt 1914. nov. 27. S. a. Ujhely.
A lap alján ceruzával a halál dátuma helyesbítve:
nov. 26. Lakott Kazinczy u. 38. szám alatt.
121. II. Kazinczy Gábor házasságkötéséhez beírva:
1893. december 6. Debrecenben (r. kath. anyakönyv)
121. Váradi Szabó Annával kapcsolatos bejegyzés a lap alján:
Született 1870, meghalt 1953. (Gáborral való levelezés szerint)
122. II. Kazinczy Gáborról ceruzás bejegyzés:
Meghalt 4 évi betegeskedés után 1943. júl. 26. Eltemetve Széphalmon.
123. II. Kazinczy Miklósról a könyvben az áll, hogy családot nem alapított. Ceruzás bejegyzésem: Testvérei lehettek: Veronika 1839 körül, János 1842 körül született

⁵ Kazinczy levelezéséből kitérjük, hogy első gyermeke Kázmérban született.

⁶ Utólagos bejegyzés: „1849-ben Szürtén, Ung megyében lakott. Községi tanácsos volt.”

124. Kazinczy Kálmánról ceruzás kiegészítő bejegyzés:
Felesége Vida Erzsébet, gyermekei Eszter, Etel és Sándor. Etel férje Sony Sándor.
124. Kazinczy Malvinról ceruzás kiegészítő bejegyzés:
Gyermekei Zronimis, Zara és Danica.
Zara férje Alpi, egy fiú. Danica férje Richard Müller, fiuk Alarik.
125. III. Kazinczy Istvánnál kiegészítés: Meghalt 1915. évben.
125. Kazinczy Erzsébetnél kiegészítés: Gyermekei Kálmán és Franciska.
126. Kazinczy Bélánál kiegészítés:
meghalt Debrecenben 1912. évben. Decz. 27.
128. III. Kazinczy Gábor születési dátuma helyesbítve:
1889. január 19. Szegeden.
129. II. Kazinczy Bélánál kiegészítés:
nőtlen. 1944 vagy 1945 öngyilkos lett az orosz megszállás kapcsán.
- 130-131 között behelyezett III. táblán, X. Kazinczy András leszármazottainál pontosítás I. István leszármazottai kapcsán:
II. feleségétől, pankotai Józsa Máriától született gyermekei:
XI. András, I. Mária, II. Mária, Ottilia.
II. Mária leánya: [III.] Mária, férjezett Petrovai Ákosné.
Ottiliának öt leánygyermekke volt [nevüket nem ismerjük],
a negyedik leány Bárczayné, az ötödik Bay Györgyné.
Ottilia fia: Ödön. Felesége Pázmándy Vilma. Gyermekeik: Gábor, Elemér.
- III. feleségétől, Boronkay Rózától született gyermekei:
II. István, I. Gábor, Rozália, Zsófia, Klára, III. István, János, Piroska.
I. Gábor 1850-ben elvált feleségétől, fia, Arthur 1909. dec. 30-án halt meg.
Arthur leánya, Ottila 1952 februárjában halt meg.
Zsófia leánya: Ida, férjezett Boronkai Györgyné
Ida leánya: Sarolta, férjezett br. Pongrácz Jenőné
Sarolta gyermekei: Sarolta (br. Rudnyánszky) és Tasziló.
Rudnyánszky gyermeke Mariella, Perényi Lukács Györgyné.
131. Kazinczy Irénnél kiegészítés: Dallos Gyuláné
136. I. Kazinczy Gábor édesanyjánál, Boronkay Rozáliánál kiegészítés:
Meghalt 1838. jún. 22.
138. Kazinczy Rozáliánál és Zsófiánál lapszéli megjegyzés:
Meglátogatták az aggteleki cseppkőbarlangot 1840. jún. 25-én.
139. Kazinczy Klára születési éve, 1882 mellé a könyvbe kérdőjel került.
Kazinczy Klára Berettőn született 1822. január 29-én.
142. Táblázat IV. Terézia gyermekei:
Szemere Péter; Szemere Terézia, férje Szirmay Mihály; Bernáth Julianna, férje Urai Tamás
Zsófia gr. Vay Ábrahámné gyermekei
Eulalia, férje Lónyai János, Erzsébet, férje Gyürky Pál; Péter (1813-) és még 9 gyermek
- Táblázat VI. Kazinczy Péter leszármazottairól. Pontosítás:
Boronkay Évától született hat gyermekük,
Boronkay Éva 1789. április 20-án halt meg.
Ragályi Zsuzsannától született
Zsófia lányuk.
156. Kazinczy Péter 1628-ban nem beiratkozott a pataki kollégiuma, hanem akkor hagyta el az iskolát
160. Pontosítja Török Zsófia halálának dátumát a lapszéli bejegyzés: 1842. febr. 14.

A könyv üres hátsó előzéklapján tintás bejegyzések:

Kazinczy Ferenc

szül. 1759. Oct. 27-én Érsemlyén. ref.
meghalt 1831. aug. 22-én, Széphalmon.

Kazinczy Zsófia

szül. 1780. febr. 19-én,
meghalt 1842. febr. 14-én, Nagyváradon.

Esküdtek 1804. nov. 11-én Nagykázmér, Zemplén megye. R. kath.

Kazinczy Bálint

szül. 1818. június 15-én Felsőregmecz, ref. - anyakönyv ugyanott
meghalt 1873. június 27-én Homonnán - anyakönyve S. Újhelyen, ref.

Homoky Matild

szül. Töketerében, Zemplén megye, 1825. márc. 19-én, r. kath.
meghalt 1891. nov. 7-én S. a. Újhelyen, r. kath., eltemetve Nagyzáron.

Esküdtek Nagyzáron (Zemplén megye), 1851. júni 23-án, r. kath.

Kazinczy Lajos

szül. Nyíregyházán (Szabolcs megye), 1856. január 2-án, ref.

Baghy Mariska

szül. Csongrádon (Csongrád megye), 1865. szept. 5. r. kath.
meghalt 1941. ápr. 4.

Esküdtek Újhartyánon (Pest megye) 1887. május 10. r. kath.

Kazinczy Gábor

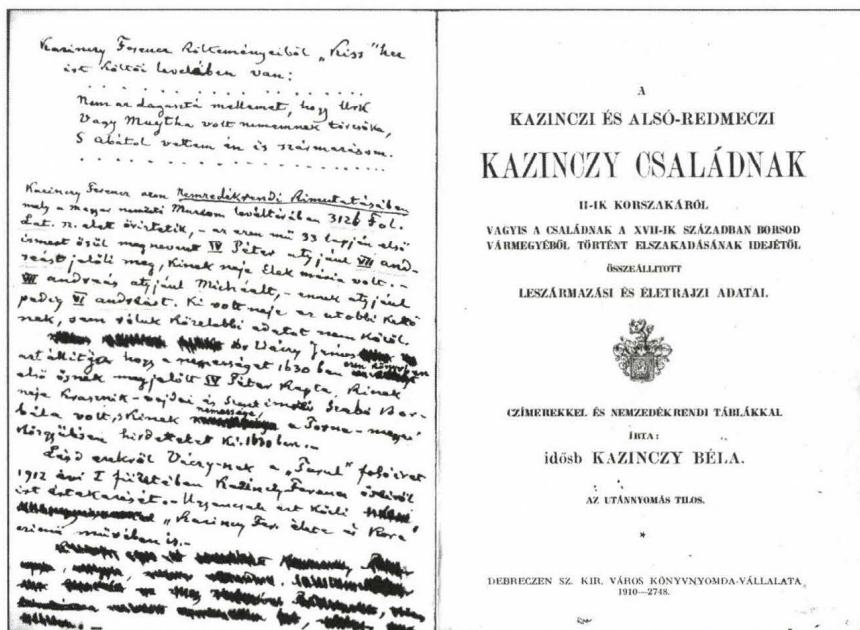
szül. Szegeden 1889. január 19-én ref.

Fleissner Mária bárónő

szül. Brünn 1897. szeptember 2-án. kath.

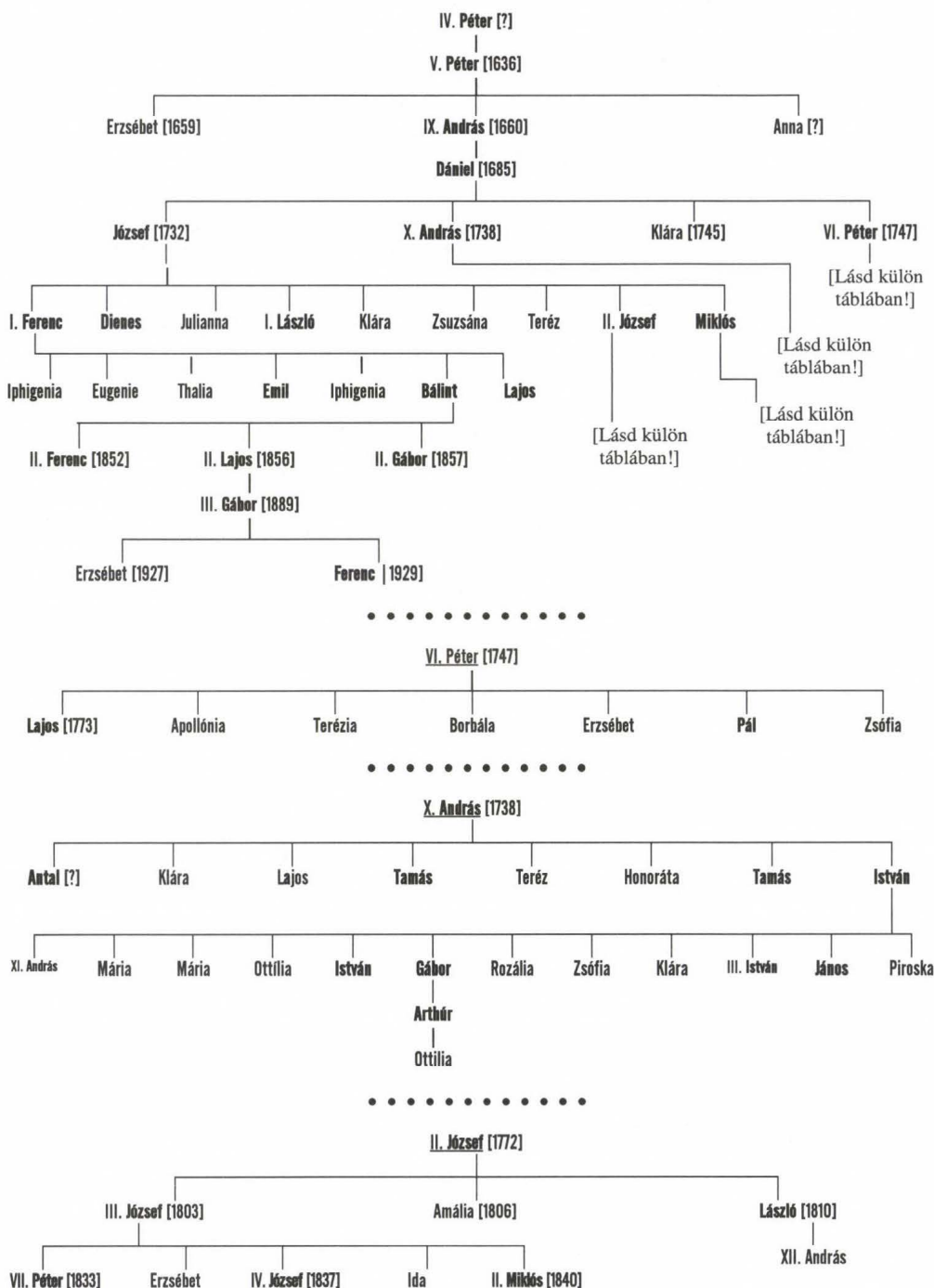
Esküdtek: Budapest IX. anyakönyvvezető előtt 1927. január 22.

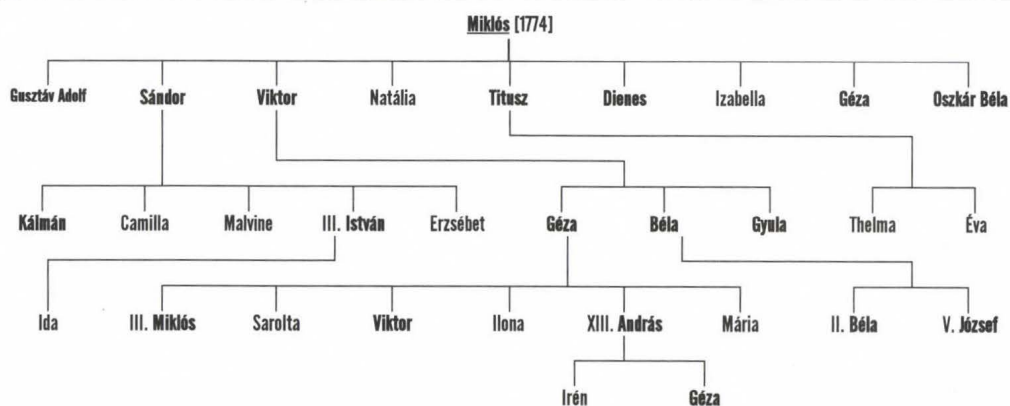
Wien, Szt. Rokus templomban 1927. január 23.

A könyv melléklete egy kockás papírra írt leszármazási tábla [zárójelben a születési év]:

Megjegyezzük, hogy a *Pályám emlékezete* kritikai kiadásában (Debrecen, 2009) Orbán László, a kötet szerkesztője a Kazinczy család leszármazását – a kutatás mai ismereteinek birtokában – részletesen közli (872–876).

Késmárk. Kazinczy Ferenc emléktáblájával megjelölt főutcai ház, melyben mint a líceum tanulója 1768/69. tanévben lakott.

MARTINÁK JÁNOS

Versek

Az öreg vadász éjszakája

Már késő.
Vacokra surrannak riadtan
hóban a fürge állatok.
A hegyeken körém települ
a hűlő, vöröslő bánat.
Engemet többé ne várjatok.
Havas szikla néz be az ablakon,
fák közt csörtet az ébredő éji szél.
Láng világa nem táncol a falon,
s a fazékban a víz sem zenél.
Nyár emléke melegíti álmom,
megemel szelíden egy puha kéz,
csalogat és von magához
fölöttem az omló égi fény.

Délidő

zihálva hasal a nyár a meddő tájra
folyónál a vad iszapot iszik
faluvégén zavar kattanása sejlik
csend
lombok árnyékában
ágak között
riadt szellő rebbenő levélbe ütközik

Kutyámnak

Nem feszíted hátad hozzám,
ha a világ szédítőn forog,
s lucsok hevében füröszt a láz.
Lábadozván, hogy olvasok,
a pamlagról barna szemed
rám már nem vigyáz.
A fűre sem csalsz ki többé,
hogy feszüljenek ernyedt izmaim,
és szívhassanak pórusukba
meleg napfényt
szomjas csontjaim.
Hogy bámuljak kék eget,
míg te önfeledten
az eláradó fényben
a pajkos lepkepárt kergeted.
Az időd megjött: menned kellett.
Ó, jaj, csak azóta
ne égne mindig bennem
a kérdőn fájó bús tekinteted!

Úton

Zöld sarjadás harsan át a tájon.
A légből füttyszót hallani.
A köd füstje alatt
lappadó hegy fölött
lobognak a felhők fehér lángjai.

KISS ENDRE JÓZSEF

Sipos Pál Sárospatakon

Amikor Sipos Pál (Nagyenyed, 1759. – Szászváros-Tordos, 1816.) Sárospatakra érkezett, mögötte volt már Nagyenyed, Odera-Frankfurt, Göttingen, Berlin, Bécs, Szászváros. Ő az a tanár és tudós tiszteletes, aki a két magyar hazában elsőként szerzett nemzetközi elismerést a szakterületén. Már túl van fő művének megírásán¹ és jelentős fölfedezésén. Hozta magával az enyedi tanárainak a jó indításait, német professzorainak a tudományát, a tudós társak kitüntető figyelmét, családjának, diáktársainak, kollegáinak a várakozását, a tudományművelés, a magántanítóskodás és az iskolaszervezés nevelési, oktatási tapasztalatait. Ezek mellett természetesen nem elhanyagolható a gr. Teleki-, br. Naláczy-, gr. Kemény-családok részéről a karrierjét fölkaroló közbenjárás sem. Az utóbbiak gyermekeinek a nevelőjeként vállalt rektorságot Szászvárosban, hogy az ott beiskolázott gyermekekkel tovább foglalkozzon, kétszer visszautasítva az előmenetelét inkább előmozdító marosvásárhelyi kollégiumi állást. Amikor harmadszor nyíltott lehetőség az előlépésre, akkor viszont már a karársai szavazataikkal helyette Bolyai Farkast juttatták a megüresedett vásárhelyi katedrára.²

Az általa bevezetett iskolareform és a tanítás azonban minden idejét elvette, s úgy tűnt, hogy a tudományos tevékenységről végleg le kell mondania. Feltehetően a túlzott munka következtében feszültségek is támadtak körülötte és időszerűnek látszott a továbblépés.³ Gróf Kemény Simon, kinek gyermekeit nevelte, vajai és laskodi Vay Józsefet – a Tiszán-inneni Református Egyházkerület és egyben a pataki Kollégium főgondnokát – kereste meg ebben az ügyben, akihez rokoni szálak is fűzték. Ajánló levelében egyúttal jelezte, hogy Sipos előmenetele a pályáján a saját határozatlansága miatt késett. Vay József örült az ajánlásnak, és az ő szíves invitálására, valamint barátai unszolására végül Sipos Pál 1805 novemberétől – 46 évesen – a pataki Kollégiumban kezdte tanítani az alkalmazott matematikát és fizikát a tanárnak készülő másodéves, tógátus diákok számára. De erről is csupán azután határozott, miután az erdélyi egyházkerületi elnökség megadta a hozzájárulását.⁴ Az éves javadalma pataki tanárként 600 váltó forint, 25 köböl búza, 5 gönci hordó bor, 2 szekér széna és lakás. Tisztébe kőji Komáromi György kollégiumi főgondnok-

¹ *Sipos Pál: Beschreibung und Anwendung eines mathematischen Instrument für die Mechanik zur unmittelbaren Vergleichung der Circulbogen.* Berlin, 1795. - Bécsben írta a „Tractatus Doctrinae de concis sectionibus Geometricae Explanatae”. c. munkáját. - Sammlung deutsches Abhandlungen 1790. Berlin, 1796.

² *Maxim Orsolya:* Sipos Pál, a sokoldalú tudós. = www.bethlengabor.ro/Dolgozatok/bgknapi06/sipos_p.htm=2012.08.25. 2.

³ Szászvárost az oláh parasztlázadás fenyegette, 1784-ben egy elítélt diák Sipos Pál életére tört. *Makkai Ernő:* Sipos Pál és Kazinczy Ferenc. Kolozsvár, 1944. 6. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 174. sz.)

⁴ *Benkő Samu:* Sipos Pál és a magyar filozófiai esszé születése. In: Haladás és megmaradás. Bp., 1979. 344.

helyettes iktatta be.⁵ Aki meghívta, a főkurátor – akkor még csupán szabolcsi alispán, később azonban országgyűlési követ, a Helytartótanács tagja, a Hétszemélyes Táblának bírja, királyi tanácsos – a Kollégium legnagyobb, modern épületének építtetője, s az ezt támogató Vay-Mocsáry Alapítvány létrehozója. Az utókor megkülönböztetésül a „nagy” Vay József (1750–1821) jelzővel tisztelte meg. Az egyházkerület püspöke pedig akkor Óri Fülep Gábor (1739–1823) sajószentpéteri lelkipásztor, korábban maga is pataki teológiai tanár.

A város életében jelentős fordulat volt ekkor a Rákóczi-birtokközpont tulajdonosváltása: 1806-tól hg. Bretzenheim Ágost Károlyt iktatják a birtokába. A hercegi család tagjai magyar ruhában járnak, magyarul beszélnek, a gyermekeket magyar iskolába járatják és „regéci” előnévvel magyarosítva, honosítást nyerve, részt vesznek a vármegyei közélet alakításában. A harmadik nemzedékben a leszármazottjuk már az 1848-as nemzetőrök közé áll a forradalom és szabadságharc idején. A hazai közéletet a királyként I. Ferenc néven megkoronázott konzervatív, jakobinus mozgalmat megtorló, forradalmak ellen szövetkező és napóleoni háborúba bonyolódó uralkodó befolyásolja döntően. Felszámolja a titkos társaságokat – köztük a szabadkőművességet – és még az olvasóköroket is betiltja. A II. Ratio Educationis (1806) rendelete a bécsi udvar elképzelése szerint szabályozza a magyarországi és erdélyi közoktatást, de mivel nem emelkedik törvényerőre, a protestáns iskolák bizonyos fokig függetlenítik magukat tőle. Amikor a Magyar Szent Koronát a biztonság kedvéért a munkácsi várba szállítják (1805) és áthalad Sárospatakon, a környék nemesei, a helybéli katonaság ünnepélyesen fogadja. A Kollégium rektora beszédet mond, a diákság „Éljen a magyar szabadság!” felkiáltással illeti az elöttük elhaladó tíz lovashintót, Sipos Pál pedig versével fejezi ki tiszteletadását a Korona iránt.

A pataki Kollégium – amely hagyományosan latin iskola – már Comenius itteni tevékenysége óta helyet ad a nemzeti nyelv művelésének. Országosan itt vezetik be elsőként a német, majd a francia nyelv oktatását a 18. század második felében. Az egyházi és kollégiumi vezetést jellemzi a Habsburg-ellenesség, és vannak, akiket a nyitottság is a felvilágosodás szellemisége iránt. A kötelező német nyelvű oktatást kijátsszák, de 1793 után már hivatalosan is magyarul tanítanak egyes tantárgyakat. A pataki Kollégium jellegében mindig nemesi iskola volt, de az 1800-as évek elején megindul a főnemesi származású ifjak áramlása a Jogakadémiára, és megkezdődik a majdani reformkor vezető értelmiségének a képzése. Ennek az időszaknak az elhatározása a Nagykollégium építése, amelyre az országos egyház szervezőgyűjtést, s amelynek az alapkövét 1806-ban helyezik el. Az 1810-es években új tanterveket vezetnek be, amelyekkel a Kollégium ismét megelőzi a korát. A kollégiumi könyvtár 10.000 kötetes állományával⁶ áll a tanárok és az átlagosan kb. 1500 fős diákság rendelkezésére.

A kollegák, akikkel Sipos Pál együtt dolgozott, többségükben pataki diákokból lettek az Alma Mater tanárai, de azon nem csodálkoztak, hogy erdélyi tanártársuk van, mert alig találunk a Kollégium történetében olyan időszakot, amelyben valamelyik iskolájának erdélyi tanára nem lett volna. A pataki tanárok között az egyik legtekintélyesebb kortárs *Szombathy János* (1749–1823), aki svájci, franciaországi és hollandiai tanulmányait követően, először

⁵ Woyciechowsky József: Sipos Pál élete és matematikai munkássága. Bp., 1932. 39.

⁶ Korábban Kazinczy Ferenc a könyvtár állományát 20.000 kötetesnek mondta, de ezt az állítást korrigálnunk kell. *Kazinczy Ferenc*: Pályám emlékezete. Bp., 1956. 31.

oktat egyetemes irodalomtörténetet és – merész újjátként – magyar irodalmat, s egyúttal megnyitja a függetlenített főkönyvtárnokok sorát. Tudósa a bibliai kortörténetnek, s emellett kutatója az Árpád-házi királyok, a Magyar Szent Korona históriáinak, munkatársa az 1794. évi aranyérmes bibliakiadásnak. Főkönyvtárnokként a magyar nyelvű kéziratok és nyomtatványok gyűjtőjeként szerez múlhatatlan érdemeket.

Debrecen, Pozsony és Pest után itt ad elő az 1793-ban a Kollégium intézményeként megalakított Jogakadémián *Kövy Sándor* (1763–1829), korának talán legnevezetesebb, hazai jogtudósa, aki a tanszékén már a magyar jogot tanítja. Kollegája *Nyíri István* (1776–1838), aki pataki diákként Lőcsén, Kassán, Bécsben tanulva válik polihisztorrá, egyaránt tanítva a rajzot, nevelést, mennyiségtant, természettudományt, fizikát, műtant, építészetet, földrajzot, statisztikát, bölcséletet. Később akadémikus. Ifj. Csécsy János unokájával, *Rozgonyi Józseffel* (1756–1823) vitatkozhat is Sipos Pál, mert ő pataki diákként hat évet tölt külföldi egyetemjárással, megfordulva Bécsben, Utrechtben, Londonban, Oxfordban, Halleban, Jenában, Göttingában és svájci egyetemeken. A görög és a latin mellett bírja a német, angol, francia, holland nyelveket. Filozófiát, természetjogot, esztétikát, lélektant ad elő, s a régióban olyan tekintélyre tesz szert, hogy Borsod, Gömör, Ung és Zemplén vármegyék táblabírájává választják. Híressé válik, mint Kant nézeteinek ellenfele, és megjelennek Reinhold, Fichte, Schelling tanairól írt bírálatai. *Vályi Nagy Ferenc* (1765–1820) a pataki Kollégium után Miskolcon és Zürichben folytatja tanulmányait. Homérosz első magyar fordítója, aki – bár a görög-római irodalom kiemelkedő tudósa, de – nem szűnik meg hallgatóit arra buzdítani, hogy magyar nyelven írjanak. *Kisari Tóth János* a gyakorlati teológia és az etika tanára (1799–1805), s egyúttal a sárospataki református gyülekezet lelkipásztora. *Porkoláb István* nagy tehetségű és népszerű tanár (1804–1806), másfél éves tevékenységét követően azonban egy szélütés áldozataként megy el a minden élők útján. Temetésén Sipos Pál is emlékező orációt mond. *Pataki János* Sárospatak után Losoncon, Lőcsén majd külföldön tanul. Pataki tanárságát (1807–1811) fölcseréli később a bécsi protestáns teológiai intézet tanári katedrájával. *Kézy Mózes* (1781–1831) – maga is költő – oktatja a költészetet, szónoklaltant, de még inkább ért a matematikához, fizikához. A humán tárgyak ellenében a reáliák bevezetését hangsúlyozza. Később főkönyvtárnok, jelentős személyiségek temetési búcsúztatója, Borsod és Ung vármegyék táblabírája.⁷

A 19. század első felében a Kollégium valamelyik iskolatípusának hallgatójaként a neves diákok között találjuk többek között az alábbiakat: Árvay József, Csokonai Vitéz Mihály, Erdélyi János, Fáy András, Fogarasi János, Hegedűs László, Izsó Miklós, Jászay Pál, Kazinczy Gábor, Kazinczy Lajos, Kiss Áron, Kossuth Lajos,⁸ Mokry Benjamin, Papp Endre, Péchy Tamás, Szemere Bertalan, Szemere Miklós, Szemere Pál, Teleki László, Tompa Mihály, Warga János, Zsarnay Lajos.⁹

Sipos Pál Patakon mint költő is bemutatkozott. Legalábbis egy szűkebb kör csodálta latin nyelvezetét, csak úgy, mint korábban Erdélyben. Megismerték benne a zömök, nem túl

⁷ *Koncz Sándor*: A filozófia és a teológia oktatása 1703 és 1849 között. In: A Sárospataki Református Kollégium. Bp., 1981. 116–154.

⁸ A legenda szerint Kövy professzor mondja a jogi tanulmányait folytató Kossuth Lajosnak: „Magából még nagy országháborító lesz, domine Kossuth!”

⁹ *Gulyás József*: A Sárospataki Református Főiskola rövid története. Sárospatak, 1931. 41.

erőteljes testalkatú, magas homlokú, tiszta tekintetű, barátságos, de félénk, kapcsolatokat nehezen építő kartársat, aki indulatait mindig kordában tudta tartani, a konfliktusokat kerülte. Egyszerű megjelenésével, jó kedélyével, simulékony modorával nem tűnt ki különösebben, de a tudásával, memoriter teljesítményeivel annál inkább. Magasabb tisztségekre nem törekedett, de a hivatalában igyekezett helyt állni, és amit ígért, azt megtartotta. A görög és latin mellett beszélt a németet és a franciát, s használta ezeket a nyelveket, de a fordításoknál jobban értékelte az eredeti kutatásokat.¹⁰ Tanított és modern tantervet készített a matematika oktatásához.¹¹ Vezette az iskolát, amikor rá került a sor, hogy rektor legyen (1807), és fölemelte szavát a súlyosan beteg kollégájuk támogatásáért, a kollégiumi nyomda visszaállításáért. Tudósként újabb műve jelent meg,¹² amit ugyancsak egy szűk szakmai kör értékelt igazán. Lelkipásztorként emlékeztetéseket a temetési szolgálatairól.¹³

A pataki iskolai környezet nem fogadta érdemeinek megfelelően. Szelídségét gyengeségnek tekintették, az új filozófiáról szóló fejtegetéseit nem értették, a verselésén némelyek gúnyolódtak, de ő mindezt alázattal, jól tűrte és minden téren bizonyított; tetteivel, munkájával hallgattatva el a szirénhangokat.¹⁴ „Az ő tanításai nálunk kevés javallást nyertek, mind azért, mivel itt a gondolkodást is normákhoz akarják szabva látni, mind azért, mivel azt, amit ez a nem testi világba szállongó Poeta-Philosophus mond, mi fel nem érjük, megérteni nem tudjuk” – sommázza a pataki tevékenységét Kazinczy Ferenc.¹⁵

Szűkebb pátriája azonban öt év elteltével sem feledkezett meg róla: a megüresedett tordosi lelkipásztori állásra jelölték és választották meg. Miután erről értesítik, lemond pataki tanári állásáról és elfogadja a tordosi lelkipásztori szolgálatot. A Vay Józsefhez írt levelében ezt így fogalmazza meg: „A’ Szászvárosi Domest. Consistorium megemlékezvén két rendbéli szolgálataimról, a Vacantiába jött¹⁶ Tordosi Parochiára kinevezett Candidatusok közül engemet se felejtett ki, a’ Tordosi Eklasiának voksolása pedig részemre esett nagyobb számmal, amint erről Hivatal szerint tudósítottam a fenn említett D. Consistorium nevében. – Előttem lévén eszerint 27 esztendei fáradozásim után az a menedékhely, melyet az Isteni Gondviselés mutatott ki különösen rám nézve, akit gazdaságbeli vékony tálentomom a jövődő bizonytalanságra nézve nem fedezhetne: bátorkodom ezennel Nagyságodnak és a Feő Tiszteletű, s Nagy Szívű Publicumnak Professori Hivatalommal eddig való megtiszteltetésemért háládatos szívvel megköszönni; fogyasztkozásimról alázatosan bocsánatot instálni, és jelenvaló írásomnál fogva eddig folytatott Professori Hivatalomat Ngodnak és a Feő Tiszteletű Publicumnak kegyes kezeibe alázatosan resignálni örök háládatossággal és mélységes tisztelettel maradván Méltóságos Consili Feő Curator Úr Nagyságodnak alázatos szolgálja.”¹⁷

¹⁰ Ponori Thewrewk József: Sipos Pál élete. Kézirat. OSZK Hung. 2658. p. 2.

¹¹ Sipos Pál: A’ Mathematicumok Tanításának foljamattát tárgyzó Jegyzési és declaratioja az alá Irtnak. Sárospatak, 1806.

¹² Specimen novae tabulae trigonometricae ad compendium systematicae constructionis reductae a Paulo Sipos. Pozsony, 1807.

¹³ Sipos Pál: Halotti beszéd Komáromi György felett. Kassa, 1807. - Porkoláb István felett. Sárospatak, 1809. - Keresztes Dánielt beiktató beszéde. Kolozsvár, 1815. - Naláczy Józsefné Thoroczky Therézia felett. Kolozsvár, 1816.

¹⁴ Kazinczy Ferenc: Erdélyi levelek. Szerk. Kovács Dániel. Eötvös József Kiadó. Bp., 2008. 99.

¹⁵ Kazinczy levele Leszay Dánielhez. Széphalom, 1816. X. 8. In: KazLev. XIV. Bp., 1904. 352-353.

¹⁶ Vacantiába jött = (latinul) megüresedett; consistorium = presbitérium; consiliarius = tanácsos.

¹⁷ Sárospatak A. XXXV. 13455/101.

A Tiszáninnen Református Egyházkerület közgyűlése megadja hozzájárulását elmeneteléséhez. Távozásakor becses kitüntetését, az 1795-ben pályamunkájával nyert aranyérmét a Kollégiumra hagyja.¹⁸

Tordoson a kevés lélekszámú egyházközség fő patrónusai ugyanazok, mint a korábbi pártfogói. Ez a megbízatás tehát viszonylag biztos egzisztenciát jelent, de nem olyan sok elfoglaltságot, amely kizárja a tudományos vagy irodalmi munkát.

Sipos Pál magával vitte Sárospatakról „az örök pataki diák”, Kazinczy Ferenc barátságát. Kapcsolatuk még 1806-ban kezdődött, amikor Kazinczy Siposnak a „Psyche ideálja” című költeményét pozitívan értékelte. Intenzívebbé akkor vált, amikor Kazinczy hallotta Sipost, mint lelkipásztort beszélni kollégájának temetésén.¹⁹ Őt, aki nagyon kritikus volt a prédikációk irányában, magával ragadta Sipos beszéde, mely valóban nagy hatású homíliaként, jól érzékeltette előadójának felkészültségét, mesterségbeli tudását, sajátos szellemiségét.

Az érdeklődésük, nagybecsülésük kölcsönös. Sipos – azon kevesek közé tartozva, akik Kazinczy misszióját korán fölismerik és értékelik – ezt írja: „Nemzeti nyelvünkre nézve ő most magyar Cicero, és adjon Isten nemzetünknek sok Kazinczy Ferencet!”²⁰ Kazinczy pedig ezt: „Pataki volt Prof. Sipos Pál Úr, aki a nagy transzcendentális Philosophus, nagy Deák és nagy Poeta, nagy Matem. és Physicus (erről senki nem kételkedik, a’ ki az embert’ s írásait s a’ Berlini Bode²¹ – és Göttingi Kaestner²² leveleit hozzá látja s Deák és Magyar verseit ismeri)”²³.

Kazinczy megfordult rendszeresen a pataki Kollégiumban, Sipos pedig Kézy kollégájával együtt meglátogatta otthonában, a pár éve elkészült széphalmi kúriában:²⁴ „Ez a tudományai, poétai talentomai és szíve feddhetetlen és nemes volta miatt szíves tiszteletet érdemlő ember (ti. Sipos) Prof. Kézy Mózes Urral sétála ki hozzám Ujhelyből Aug. 17. d. 1809. Kedvesen töltöttem társaságokban a napot és a hely, hol az erdőben a fűben fetrengettünk, kedves lesz nékem örökre két barátomnak emlékezete miatt.”²⁵

Érthető, hogy Sipos elmenetele Patakról, őt érinti leginkább. Levelében írja, hogy betegsége miatt nem hallgathatta Sipos kibúcsúzó beszédét, majd így folytatja: „Tudja-e a prof. Úr, hogy Patakon és tájékán nincs oly egy is, ki ezen elszakadás veszteségét inkább fájálná, mint én. Fogadja-el prof. Úr legforróbb köszönetem megbecsülhetetlen barátságáért és sok rendbéli ajándékiért, melyeket előttem nem csak az adat tesz becsesekké; fogadja-el legszívesebb, leghűbb tisztelet bemutatásomnak megújítását. A’ prof. Úr neve nálam és az

¹⁸ A díjat az ellipszis területének meghatározására szolgáló izométer feltalálásával érdemelte ki a berlini tudományos akadémiától. Az érem felirata: Scientiarum et Litterarum Incremento – FRID. WILH. REX ACADEMIA: PROTECTOR MDCCCLXXXVI. Az érem a kollégiumi múzeum egyéb aranyérmeivel együtt a II. világháború szovjet inváziójának áldozata lett.

¹⁹ Halotti beszéd, a’ keresztyén vallásnak erejéről néhai tisztel. tudós Porkoláb István úrnak a’ S. Pataki Anyaoskolában az Isteni Tudományok’ Közönséges és Rendes Tanítójának végső tisztességételére készítette és elmondotta Sipos Pál, a’ nevezett Anyaoskolában a’ Fizikának ’s Mathezisnek K. és R. Tanítója. MDCCCIX. Eszt. Május 3-dikán. S. Patakon Szentes Jó’séf betűjével. 1809.

²⁰ Sipos Pál Tordosról, 1814. IX. 8. KazLev. XII. Bp. 1902. 83-86.

²¹ Bode, Johann, Elert (1747-1826) csillagász, akadémikus.

²² Kaestner Abraham Gotthelf (1719-1800) a matematika tanára a göttingai egyetemen.

²³ Kazinczy Sárközy Istvánnak. Széphalom, 1814. IX. 21. KazLev. XII. Bp. 1902. 99-104.

²⁴ Sátorajtaújhelyből Széphalomba eljutni gyalog 20 perces, félórás sétát jelent.

²⁵ Széphalom, 1809. XI. 22. Idézi: *Makkai Ernő*: Bevezetés. *Sipos Pál*. Természet és szabadság. Kolozsvár, 1944. 9-10.

enyimeknél örökké igen kedves vendég leszen, s nincs hely, hol a prof. Úr felől érkezendő hír szívesb örömmel fogadtassék, mint nálunk. Az Isten tegye a prof. Urat oly szerencsésé, ahogy azt ritka talentuma és szívének gyermeki ártatlansága érdemlik...”²⁶ S idézi Vályi tanártárs megnyilvánulását, amikor arról hallott, hogy a hazatérő Sipos jövedelmét megnyirbálják: „Bárcsak visszajönne Patakra haragjába, én azt az embert örömeist eltartanám házamnál egész haláláig.”²⁷ A levelezésük Sipos Erdélybe történő visszatérését követően válik igazán fontossá: havonta legalább egy levelet írnak egymásnak, de néha többet. A kezdetben hivatalos megszólítás Sipos leveleiben a korabeli etikettnak megfelelő: „Tekintetes Uram ... alázatos szolgája...” 1811-től azonban átvált tegeződésre, oldottabb, bizalmas hangvétellű lesz és változik a megszólítás: „Nagyérdemű Barátom, Nagybecsű, Kedves Barátom, Lelkem, Barátom!” Ez a levélbarátság Siposnak egy ablak a nagyvilágra, Kazinczynál pedig egyike azon kevesbedő kapcsolatainak, ahol megértésre, elfogadásra, támogatásra talál.

Megosztják egymással magánéleti gondjaikat, örömeiket. A barátságuk megengedi, hogy olyan témákról beszélgessenek, amelyeket másokkal messze elkerülnek. Kazinczy például elmondja, hogy mennyire megedzette a fogságra váltott halálos ítélete: „Mind amellet is, édes barátom, be sokat használt nekem ez a' hetedfél esztendei raboskodás, testem megedzett, s' alkotványom gyengesége miatt is, már 55. esztendőmbe elhállok akármely rossz fekvésen, s taval Decemberben Debreczen mellől hazáig harmad napot töltöttem, meleg szoba és meleg étel nélkül, künn hálván három éjet a' szekerembe, s nem levék beteg. Nem oly dolog a' szenvedés, mint amilyennek azt az emberi kényesség tartja. Az Epicur meg sem jaidult, midőn az ura addig verte, hogy eltört a lába szára, s a Spártai ifjak szisszenés nélkül állák ki a' vesszőzést. A lélek győz a testen, erősebb tehát ennél, csak akarjuk, hogy erősebb legyen.”²⁸

Sipos ebben a kapcsolatban szólhat az egyházi szolgálat árnyoldalairól, Kazinczy pedig az egyre aggasztóbb, anyagi problémáiról. Megismerkedésükkor Kazinczy még fiatal házasnak számít, sorra születnek gyermekei, s közben irodalmi viták és alkotó korszakának a közepén találja magát. Amellet, hogy közéleti, irodalmi, egyházi híreket továbbítanak egymásnak és olvasmányélményekről, publikációkról, kiadói tervekről, irányzatokról folytatnak eszmecserét, Kazinczy többször is nősülésre biztatja a korban már igen benne lévő barátját: „Élj szerencsésen. Áhítom leveledet. Mikor Házasodol?”²⁹ Vagy: „Élj egészségsbe ! Ha házasodol, elmegyünk lakodalmadra!”³⁰

A szíveket egymásnak megnyitó, bizalommal teli párbeszéd Sipos részéről a legmerészebb teológiai, bölcseleti, világnézeti kérdéseket veti föl, melyeket mással nem tud megosztani. A börtönviselt, közéletből kirekesztett, de hazájának szolgálatát az irodalomszervezésben megtaláló Kazinczynak pedig alkalmat ad arra, hogy ars poeticáját egyszerűbben, tömörebben foglalja össze, mint a nagy nyilvánosság előtt: „A poezisnak az a haszna is vagyon, hogy az embert egy fenntebb józan észhez vezérli, legalább olyat sejdített...”³¹ „...A mi ko-

²⁶ Széphalom, 1810. VI. 13. In: *Kazinczy Ferenc levelei Sipos Pálhoz*. Lipcse, 1846. 15.

²⁷ Uo. 17.

²⁸ Uo. 112-113.

²⁹ Uo. 63.

³⁰ Uo. 66.

³¹ Uo. 120.

runk frivolitásnak kora: megalacsonyítottak bennünket, hogy velünk mindazt tehessék, amit akarnak. Illő, hogy aki erőt érez magába, ellene szegezze magát a' reánk törő, szörnyű veszedelemnek. Poetai munkák erre igen alkalmasok, mert a nem siket olvasót vonzák az olvasásra. Ezért öltöztetem poetai formákba a philosophia tárgyait, amennyire tőlem kitelik és a poezisi előadásra csak alkalmasok..."³² "...Úgy ítéltém tehát, hogy a szabadságról szóló Óda némely lelkekbe szikrát vett, s arra fogja szoktathatni, hogy érteni igyekezvén amit eleintén meg nem értenek. Továbbá óhajtottam a Magyarorságra nézve is, hogy ezek mondattassanak. Elhitetém magammal, hogy ennek az abstracta dolognak lepel kell és, hogy ez a lepel nem lehet más, mint játékos színű ... ironiát kíván, de olyat, hogy a philosophus az ironián kiesmerje, hogy az ironisáló a legkomolyabb képpel űzi a maga könnyűségeit..."³³

Sipos Pál bizonyára nem véletlenül foglalkozott irodalmi társaság létrehozásának gondolatával.³⁴ Tervezte azt is, hogy a tordosi csöndességében ismét lesz alkalma elméleti matematikával foglalkozni. Ez a barátság azonban más irányba terelte elképzeléseit. Kazinczy kérdéseket tett fel neki és feladatokat adott. Sipos pedig ezeket készségesen megválaszolta. „És valóban, édes barátom, nem győzöm áldani sorsomat, hogy néked jutottam ismerettségbe, s, hogy Te vezérem, barátom, tanítóm és oktatóm levél. Sokszor próbáltam már én — sohasem tudtam megérteni, bár többször olvastam az új Philosophusokat, most értem munkádból..."³⁵ — írta Kazinczy. Makkai Ernő egész kötetet állított össze Sipos Kazinczynak küldött filozófiai értekezéseiből:³⁶ A' valóságról – Filozófiai Tekintések – Folytatása az elébbeni vitatásnak más, újabb szempont látásából – Fichte tudományának veleje – Mitsoda a' szabadság? – Természet és szabadság, amelyek rendszerint megjelentek a korabeli folyóiratokban. Kazinczy ezeknek örült, maga is készített hasonló elmélkedéseket olvasóköri előadások céljára, s amikor ezeket a köröket betiltották, nem mondott le ezeknek az előadásoknak a sokszorosításáról, terjesztéséről ott, ahol és ahogy lehet.

A matematikus Sipos tehát háttérbe szorult a bölcselő-irodalmár Sipossal szemben. Kazinczy írásra bízta és dicsérte, írásai publikálásában segített,³⁷ Sipos pedig utat mutatott Kazinczynak azokban a kérdésekben, amelyek a klasszicista irodalom, az idealista bölcelet, a tudás és a hit, a deizmus és konfesszionizmus, a nacionalizmus és kozmopolitizmus párhuzamait vagy ellentmondásait igyekeztek kimutatni vagy feloldani. Mindkettejük közös elkötelezettsége a felvilágosodás eszméinek a jegyében remélt megújulás: Sipos az egyházi, lelki, erkölcsi, Kazinczy az irodalmi, szellemi életben akarja ugyanazt. Barátjának fogalmazza meg alapvető álláspontját legtömörebben: „Szükség, hogy hitünk értelmes legyen, de az is szükség, hogy értelmünk vallásos legyen.”³⁸

³² Uo. 27.

³³ Uo. 32.

³⁴ Többek között Döbrentei Gáborral (1785–1851), Buczy Emillel (1782–1839), gr. Gyulay Lajossal (1800–1869) együtt forgatták az irodalmi társaság alapításának gondolatát.

³⁵ Kazinczy Ferenc levelei Sipos Pálhoz. Lipcse, 1846. 76.

³⁶ Sipos Pál: Természet és szabadság. Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Philosophiai Intézete kiad. Kolozsvár, 1944. Erdélyi Fénis. Szerk. Bartók György.

³⁷ Sipos olvashatatlan kézírásával és „sajátos” helyesírásával a nyomdászok nehezen tudtak megbirkózni, ezért Kazinczy rendszerint maga másolta át kézíratait.

³⁸ Széphalom, 1809. XI. 22. Kazinczy Ferenc levelei Sipos Pálhoz. Lipcse, 1846. 5.

Dialógusuk nem gyümölcstelen: Kazinczy inspirációja nyomán Siposnál megszületik a magyar filozófiai esszé,³⁹ Sipos ihletésére Kazinczynál az eddigi műveinek kiadása 9 kötetben (1816). Sipos meg is jegyzi, miközben egy Fichte-kivonatot mellékel barátja számára: „Örömmel látom azt is, miképpen pislog ki verseidből a’ Filozofia heljen-heljen – időn s űrön keresztül...”⁴⁰

Sipos Pál, a lelkipásztor, új istentiszteleti rendtartást készít, alkalmi imádságokat ír a társadalom vezetői számára, új dogmatikán gondolkodik. Kazinczy maga is szerkeszt katekizmust, bibliai kortörténetet. Közös „szellemi gyermekük” volna az a teológiai munka, amely kantianus bölcseleti alapokon a felvilágosodás eszmerendszerét protestáns teológiai tételekben dolgozza fel. Sipos megpróbálkozik ezzel, először „Discursiones philosophicae e lucubrationibus hybernis”, majd pedig „Praecipua capita religionis christianae philosophice pertractata” címmel (A keresztyén vallás alapvető tételei bölcseleti nézőpontból).⁴¹ A pesti cenzor nem engedélyezi ennek a műnek a megjelentetését, a kolozsvári pedig, Szilágyi György Ferenc, diplomatikusan átküldi az egyházkerületi elnökséghez, mondván, hogy az egyházi tartalmú munka nem hozzá tartozik. Így nem ő mond rá nemet, és nem kell men-tegetőznie barátai előtt, ugyanakkor biztosra veheti, hogy Bodola János erdélyi református püspök sem engedélyezi majd a kiadását. Bodola püspök jóindulattal olvassa át a kéziratot, meg is dicséri egyes részleteit, és nyitva hagyja a lehetőségét annak, hogy más, világi cenzor esetleg engedélyezze publikálását, ő azonban ezt tiszténél fogva nem teheti meg egy olyan munkával, amely a bölcseletet a hitvallás mellé – vagy inkább fölé – helyezi.

Magyarország és Erdély két legjelesebb irodalmárának a barátsága tehát számos lelki-szellemi gyümölcsöt eredményezett. Kapcsolatuk a csúcspontjához érkezik, amikor Kazinczy Erdélybe látogat: „...Júniusban Erdélyben leszek... Meglátlak, s kiélem magamat véled, édes barátom. Oh, mily boldog óra leszen ez, de ne engedje meg az Isten, hogy ez utolsó legyen – hajam ősz, de mind emellett még sokáig éltethet, igen, még sokáig élünk, egyszerűen többször meglátjuk egymást, vagy itt, vagy ott.”⁴² Kazinczy a Partiumban gyakran megfordult, Erdélyben azonban nem járt. Leányával, Eugéniával, inasával és kocsisával indult Széphalomból négylovas hintóján az alaposan előkészített, kb. 2000 km-es útra, amit negyed év alatt tett meg. Sipos a találkozásuk előtti utolsó levelében írta: „Kipótólva van minden vesztésem, hogy Patakról – azaz, a Te szomszédságodból – eljöttem, mivel ott nem érhettem volna azt az örömet, amelyet itt, elválásunk után megértem, hogy Téged ezen a vidéken, még pedig nagy Contentummal, jární láttalak. – Örömdem, hogy közelebből ismerhetted Erdélyt: öleljük az ilyen Utazót benned: mert az idegen, más nemzetbéli Utazó el van foglalva attól az előítélettől, hogy itt a pallérozott világnak enyésző határ szélén jár és fél barbarusokat fog találni. Örömdem azt is, hogy a legjobb helyeken megfordultál: késedelmed gondot okozott volt, hogy ne találj valami bajt: de mivel nints, úgy annak is igen örvendek. Jöjj – vár kiterjesztett karokkal holtig hív barátod Sipos...”⁴³

³⁹ Benkő S. 1979. id. m. 355 és kk.

⁴⁰ Széphalom, 1812. II.5. KazLev. IX. Bp. 1899. 270.

⁴¹ Makkai E.: Sipos Pál és Kazinczy Ferenc. Id. m. 19–20.

⁴² Kazinczy Ferenc levelei Sipos Pálhoz. Lipcse, 1846.

⁴³ Sipos Pál Tordosról, 1816 augusztusában (dátum nélkül) Dédácsra. KazLev. XIV. Bp. 1904. 262–263.

Találkozásuk örömére Sipos áthívatta magához br. Naláczy Istvánt és barátait, s a szász-városi kollégiumból ponori Thewrewk Józsefet és Lészai Dánielt, akikkel vidám napot töltöttek együtt. Másnap Sipos és Kazinczy ment át Naláczyhoz, s a hasonlóan jó hangulatban eltelt nap után Sipos elérékenyülve kérte: maradjanak még együtt, mert ki tudja, mikor találkozhatnak újra, s így átbeszélték az egész éjszakát.⁴⁴

Kazinczy már otthon, Széphalomban kapja a hírt, hogy Sipos Pál szeptember közepén elhunyt. „De Sipos nincs többé... – írja. – Erdély érzi, mit veszte a szeretetre méltó férfin, s sokáig nem fogja felejtani.”⁴⁵

Sipos Pál talán a legtöbbet vitte magával Sárospatakról, amit vihetett: Kazinczy Ferenc barátságát. S ez a kapcsolat hozzájárulhatott ahhoz, hogy „a tordosi papot” – ahogy Kazinczy néha megnevezte – a maga korában Erdély legjelentősebb költőjének tekintsék. Kapcsolatuk nemcsak nekik és kortársaiknak gyümölcsöző: nemzedékek meríthettek belőle, s ma mi is tanulhatunk tőlük.

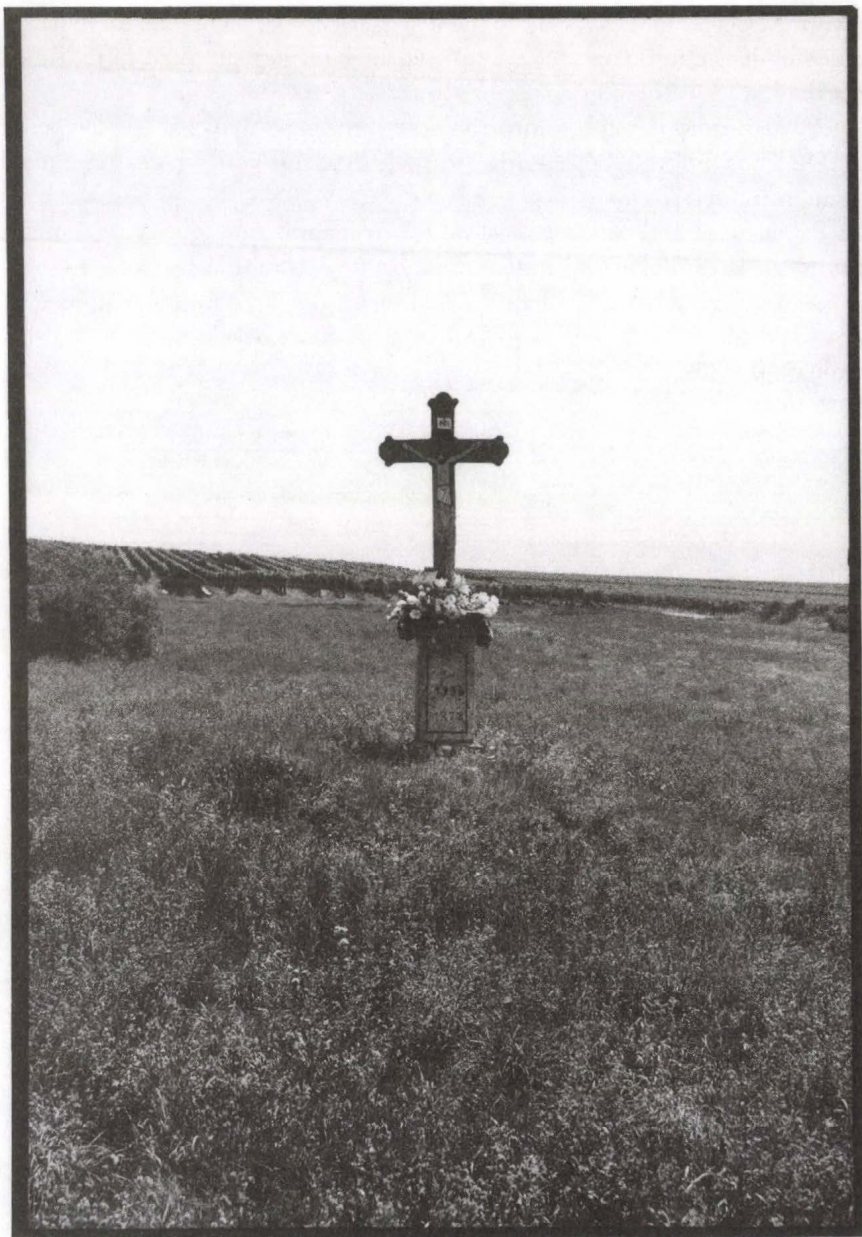
Sipos Pál: Psyche ideálja

*Kiért esdeklek úgy?
 Olly szív szakadozva kit szeret
 Lelkem, –kit óhajt?
 Ah, nincs talán nincs az sehol.
 De mindenünnen ő mosolyog rám.
 Ő mindenünnen,
 Ami szép, ami kedves
 A tündér képzeletnek,
 De hozzá férhetetlen,
 Ez éleszt engem és epeszt,
 E tart ébredve szüntelen.
 Oh, hogy meg nem ragadhatom!
 Olvadnék össze bár örökre el.*

⁴⁴ Kazinczy F.: Erdélyi levelek. Id. m. 98–100.

⁴⁵ Uo. 99–100.

Kereszt Mád határában

KISS LÁSZLÓ

Egy pápista „nyelvnevelő”, akit Kazinczy is tisztelt: Pucz Antal (1767–1831)

Kazinczy 1805. szeptember 11-én Kis Jánosnak¹ írva, báró Prónay Sándor² leveléből idéz: „a leveleket felbontván, íme az első Kis János – a második Pánczél (úgy tetszik) István,³ Kendi-Lónai⁴ Ref. Predikátor Erdélyben – harmadik pedig Pucz Antal Nagy-Bajcsi Pleb. Győr mellett találtatott. Ez ugyan szép! három külömbféle vallásbeli pap, mint egy a három vallás kezét találta fogni a nyelv nevelésére...”⁵ Pár nap múlva, szeptember 15-én báró Prónay Sándornak ír Kazinczy, és levelében fényes jövőt jósol Pucznak: „becsületekre vál a nagylelkű Agonothétáknak,⁶ hogy a Bajcsi Plebánus sem marada koszoru nélkül. Ez új csillag a magyar égen. Ha ő tüzet kap, s ragyogásnak ered, az az ő munkájok léssen”.⁷ Szó-kásához híven, Kazinczy több, más levelezőtársát is értesíti a fontos eseményről. Debreceni orvosbarátjának, Szentgyörgyi Józsefnek is felsorolja a díjazottakat, majd felteszi a költői kérdést: „Mit mond ezeknek munkájokra majd Debreczen?”⁸ Még október 7-én is foglalkoztatja a dolog, ekkor Cserey Farkast értesíti többek közt arról, hogy a harmadik díjat „egy Nagy Bajcsi Plebanus Pucz Antal” nyerte el.⁹

A többször idézett levelezési kötet jegyzetei közt Pucz Antalról mindössze az derül ki, hogy előbb nagybajcsi, később ballonyi (!) plébánus, aki egyéb művek mellett, a Flórába is dolgozott, ebbe írta a „Hiero Syrakusai Király történetét”-t.¹⁰ Vagyis Váczy János 1892-ben ennyit tudott Pucz Antalról. Pár évvel később Szinnyei már rövid életrajzát is hozza, amelyből kiderül, hogy Pucz (Putz) Antal 1831. március 9-én hunyt el Balonyban,¹¹ Kazinczy pár hónappal később lett a kolera áldozata.

¹ Kis János (1770–1846) evangélikus lelkész, Kazinczy barátja, a nyelvújításban támogatója, a Tudós Társaság tagja.

² Báró Prónay Sándor (1760–1839), Kazinczy és Kis János barátja, a Magyar Tudós Társaság igazgató tanácsának tagja; kutatta a magyarok eredetét.

³ Helyesen: Pál.

⁴ Kendilóna: falu Szolnok–Doboka megyében (ma Luna de Jos, Románia).

⁵ KazLev. III. 427.

⁶ Agon (görög): A régi görögök kétféle küzdelmet értettek e néven: az egyikben a testi ügyesség, a másikban a zenei képzettség, költészet és tánc volt próbára téve. A rendezőket, kik egyúttal mint versenybírák szerepeltek s a jutalmakat kiosztották, agonététeknak hívták. A leghíresebb agonok az olimpiaí játékok voltak. (Kuzsinszky Bálint, Pallas Nagy Lexikona, I. k. 1893, 160.)

⁷ KazLev. III. 434.

⁸ KazLev. III. 438.

⁹ KazLev. III. 448.

¹⁰ KazLev. III. 549.

¹¹ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái, XI. k., Bp., 1906. 205–208.

E sorok orvostörténész írója 1990-ben telepedett le a Duna bal (szlovákiai) partján, a Győrrel átellenben elterülő Csilizközben, s lett ottani négy kis falu – Balony, Medve, Szap és Nyárad¹² – körzeti orvosa. A Balony név miatt figyelt fel Pucz Antalra, és kezdte el kutatni életművét az 1990-es évek végén. Hamarosan bebizonyosodott, hogy Kazinczy 1805-ös jóslata Pucz Antalról – „ez új csillag a magyar égen” – a későbbiek során valóra vált. Mára – sajnos – e csillag fénye alig pislákol a reformkor előtti Magyarország sokkal fényesebb csillagokkal gazdag egén. Ezért nem lesz talán haszontalan e kis dolgozattal visszaadni valamit e „csillagnak” korabeli ragyogásából.

Esztergomtól Balonyig

Pucz (Putz) Antal 1767-ben született Esztergomban. Szüleiéről, gyermekkoráról nem találtunk adatot. Szülővárosában végezte alap- s középiskoláit, majd a pozsonyi papképző (szeminárium) hallgatója lett. 1790-ben szentelték őt pappá. Szinnyi szerint előbb segédlelkész volt Óbudán, majd 1794. október 14-én Érseklélen¹³ lett káplán. Érseklél ma már nem létező község, egykori hollétét 1984-ben még régi templomának jól megőrzött épülete hirdette.¹⁴ Érseklélt követően 1798-ban újra a Duna jobb partjára, a Győr megyei Nagybaicsra került. Életútja utolsó állomására az ugyancsak Győr megyei, csak a Duna másik partján található Balonyba 1812. július 23-án költözött, a két nappal korábban elhunyt Kutsor Ferenc utódként. Később hédervári kerületi alesperesként is működött. Hatvannégy éves korában, alkotóereje teljében érte őt a halál 1831-ben, (még a nagy kolerajárvány kitörése előtt). Utóda Szivák István lett 1831. március 23-án.

Balonyi működésének érdekessége, hogy tulajdonképpen egy fiók- vagy leányegyházba (filia) került. A „mater” (anyaegyház) ugyanis évszázadokon keresztül a közvetlenül a Duna-parton elterülő ősi révhely, Medve község volt. Az 1781-es (más forrás szerint 1786-os) nagy árvíz azonban elsodorta a falu templomát és a paplakot is. Ezért az akkori plébános, Kovács Antal a fiókegyházba, azaz Balonyra helyezte át lakását. 1806-ra a medveiek új templomot építettek, a plébánia azonban továbbra is Balonyban maradt,¹⁵ (ott van a mai napig is). Annak ellenére, hogy Balonyban 1836-ig „csak kis nádfedeles kápolna” létezett.¹⁶ Így lett Pucz balonyi s nem medvei plébános.

Pucz utáni kutatásunkat természetesen a balonyi temetőben kezdtük. Sikertült is találnunk egy sírkövet, melynek felirata szerint a sírban öt személy alussza örök álmát: Ekker József (1846–1931) szentszéki tanácsos plébános, Szivák István (1786–1848), Fücsék Ferenc (1852–1881), Mórocz Tibor papnövendék (1927–1944) és Pucz Antal. A környező sírokat rendezgető helybeliek Szivákról és Fücsékről is tudták, hogy egykori balonyi plébánosok, ám Pucz Antalról senki sem tudott semmit. Ezek után – az Országos Széchényi Könyvtárban végzett kutatásunkat követően – tettük közzé a felvidéki magyarság katolikus hetilapjá-

¹² A falvak mai hivatalos, szlovák nevei: Baloň, Medved'ov, Sap (korábban: Palkovičovo) és Ňárad (korábban: Topol'ovec).

¹³ Érseklél: Nagykeszihez (ma: Velké Kosihy, Szlovákia) tartozó pusztá Komárom vármegye csallóközi járásában, róla nevezetett el a papi nemesi szék, mely az esztergomi érsekségtől függött, s melyhez rajta kívül Őrs, Szilas és még öt falu és pusztá tartozott. (Thiiring Gusztáv, Pallas Nagy Lexikona, VI. k., 1894, 397.)

¹⁴ Varga Imre: Szülőföldem, Csallóköz. Európa Könyvkiadó, Bp., 1989, 370.

¹⁵ Komlóssy Ferenc: Az Esztergom Főegyházmezei római katolikus iskolák története. Esztergom, 1896. 576-577.

¹⁶ Borovszky Samu (főszerk.): Győr vármegye, Bp., é. n., 20.

ban, a *Reményben* kétrészes „életművázlatunkat”. Abban reménykedve, hogy sikerül a „hálás utókort” egy Pucz-emléktábla elhelyezésére ösztönözni.¹⁷ Nem sikerült. Csupán annyit értünk el, hogy a sírkőre felkerült Pucz születésének és halálának éve is. Legutóbb, a 2010. június 17-én, a Bíró Márton Polgári Társulás és a Remény szerkesztősége által szervezett egyháztörténeti napon kértük a társulás segítségét Pucz emlékének felelevenítéséhez.¹⁸

Pucz, a „nyelvnevelő”

Az életművet tárgyalva, úgy illik, hogy először a Kazinczy érdeklődését is felkeltő nyelvészeti tevékenységével foglalkozzunk. 1805-ben, az akkor Nagybjacson működő Pucz már rutinos szerzőnek tekinthető. Már a pozsonyi szemináriumi évek alatt „alagylakat” (elégialákat) írogatott; ezek majd csak 1818-ban látnak nyomdafestéket a *Tavaszi virágok* című kötetében. Harminc éves korában, 1797-ben azonban két kötete is megjelenik. A *Jámbor élet, szoros ösvény* című Nagyszombatban jött ki a nyomdából; az Országos Széchényi Könyvtár nem őriz belőle egy példányt sem. Ugyanazon évben, Komáromban jelent meg *A vallás győzedelme a mai hitetlenek és új bölcsek ellen. Egy igen hasznos könyvecske a vallás igaz és valóságos megismeretetésére* című kis kötet. Egy Lancelin nevű francia írta eredetijét, ezt valaki németre fordította, majd Pucz magyarra ültette át.

Bizonyára e „magyarítás” során szerzett tapasztalatok is közre játszottak abban, hogy amikor Kultsár István (1760–1828) 1805-ben meghirdeti „a magyar nyelvnek állapotjáról, kimiveltethetési módjairól, eszközeiről” témájú pályázatát, Pucz is ott van a mintegy 18-20 pályázó közt. A Kultsár által kitűzött 50 forinthez, báró Prónay még száz forintot csatolt. Amint az már az idézett Kazinczy-levelekből kiderült, az első helyet Kis (Kiss) János nemesdömölki evangélikus, a másodikat Pántzél Pál kendilőnai (Erdély) református prédikátor, a harmadikat pedig a nagybjacsi katolikus plébános, Pucz Antal nyerte el.

Természetesen a Széchényi Könyvtárban szerettünk volna belelapozni Pucz e híres munkájába is. Nem tehetjük, ugyanis Pucz dolgozatát – a két másik díjazottól eltérően – a cenzúra nem engedte kinyomtatni! „Meg nem tudom fogni, mi lehet olyas a Puczéban, ami miatt annak sajtó alá menni nem lehetett – háborog Kazinczy 1808. február 28-án, Prónay Sándorhoz írott levelében – mert sok veszedelmest elmésen és pertusa laena¹⁹ bátran kimond az, aki tud hozzá; az olvasó pedig aki tud hozzá így is megérti”.²⁰ Nem tudjuk meg a tiltás okát az orvosdoktorból lett irodalomtörténész, Toldy (Schedel) Ferenc tollából sem, sőt ő már Pucz nevét meg sem említi: „Kultsár István... az 1805-ki országgyűlés után az izgatás s az eszmefejlesztés folytatására, a magyar nyelv műveltségi állapotját s emelése további eszközeit tette kérdésbe, s már a következő évben megjelentek Kis János,²¹ Pántzél Pál²² és gróf Teleki László²³ munkáik e tárgyban.”²⁴

¹⁷ Kiss László: A balonyi temető elfeledett halottja: Pucz Antal (1767-1831). = *Remény*. 2002. 46. és 47. sz.

¹⁸ -nat: Múltunk értékei. Egyháztörténeti nap Dunaszerdahelyen. Remény, 2010. jún. 13.

¹⁹ A „pertusa laena” egy Juvenalis-idézet (Szatírák V. 131) és kb. annyit tesz: lyukas köntösben, ócska, viselt holmiban, azaz nem ügyelve a finomságokra és illemre (Magyar László Andrásnak köszönöm a magyarázatot).

²⁰ *KazLev.* V. 343.

²¹ Kiss János: A magyar nyelvnek mostani állapotjáról, ki műveltetése módjairól, eszközeiről.

²² Pántzél Pál: A Magyar Nyelvnek Állapotjáról, ki műveltetése módjairól, eszközeiről.

²³ A Magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdeklései G. Teleki Lászlónak, Pesten, 1806.

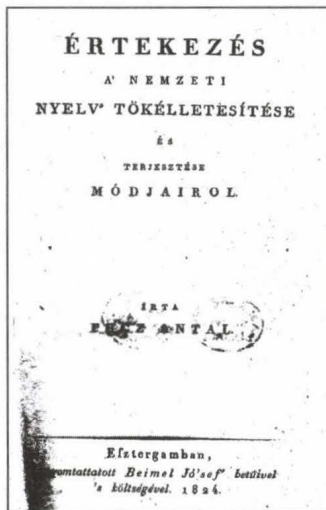
²⁴ Toldy Ferenc: A magyar irodalom története a legrégibb időkől a jelen korig. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1987, 170.

Az említett dolgozatok egy „Jutalom feleletek a kötetben jelentek meg, kiegészítve Fejér Györgynek²⁵ „Jutalomra érdemesített értekezés egy Magyar Tudós Társaság legkönnyebb s leghelyesebb felállításáról” című munkájával. A „Pesti Universitásnál Királyi Oktató” Fejér dolgozata 28. oldalán a „Nemzetünknek dicsőségére... az olly gyökerez tudományú... buzgó Férjfiak” közt említi Pucz Antal Plébánust is.

Hiába óhajtotta tehát Kazinczy a „magyar nyelvet illető sok apró írásaink közül” a Pucz Antalét is látni – amint azt Virág Benedeknek írta 1807. június 15-én²⁶ –, erre 1809-ben sem került sor, hiszen az említett kötet nem tartalmazta a harmadik helyezett, Pucz pályaművét. Pucz kéziratának nyoma veszett – esetleg ismeretlen helyen lappang – így ma már nehéz megmondani, mit kifogásolhatott a cenzúra 1806-ban. Csupán sejtjük abból a könyvből, melyet Pucz közel húsz évvel később, 1824-ben, már balonyi plébánosként, Esztergomban jelentetett meg. Sejtésünket arra alapozzuk, hogy e több mint másfélszáz oldalas kötet címe hasonló az 1805-ös pályázat témájához. Az Előszóból kiderül, hogy Pucz eredetileg a Tudományos Gyűjteménynek szánta írását, ám mivel a lap lektora a munkát „kiterjedett tudományos esmérettel írtt értekezésnek”, s megjelentetésre alkalmasnak ítélte, Pucz a könyvbeli kiadás mellett döntött.

„Némelly nemzeti billyegek” (bélyegek) címmel indítja értekezését és katolikus papként le meri szögezni, hogy a deák (latin) nyelv egy holt nyelv, melynek bilincseiből ki kell bontakozni. „Tsak az anyai nyelvnek megzendülése ébreszti fel a nemzeti lelket, tsak ennek szózatjára feszülnek ki a szunnyadozásban volt lelki tehetségek és vetélkedő munkásságra hevülnek”, vallja lelkesen. (18. o.) Nem elég azonban csak felébredni és hevülni, ismerni kell azokat a módokat is, amelyek a „mai legtudósabb” európai nemzeteket „az ő tudományos Culturájoknak... magas poltzára” juttatták. Pucz szerint ennek hét módja, eszköze létezik, u. m. 1. tudós társaság felállítása, 2. a tudósok pártfogása, jutalmazása, tisztelete, 3. a gondolkodásnak, írásnak „illendő szabadsága”, 4. a tudományok anyanyelven való tanítása az iskolákban, 5. a tudományos dolgozatok anyanyelven való írása, 6. „minden országos dolgoknak nemzeti nyelven való folytatása és végül 7. a nemzeti „játékszín” (színház). Legterjedelmesebb az első mód taglalása (19-33. o.), hiszen ez áttekinti a más országbeli (francia, angol) kezdeményezéseket is, sőt „kitérésként” máris egy speciális feladattal bízna meg a „tudós társaságot”. „Vajha egynehány tudós... Észak-nyugoti Ásiába utaznának azokra az eredeti tájékokra, melyekből a mi Eleink, a régi Magyarok jöttek...” (27. o.). Ez annál inkább is a Társaság feladata lenne, hiszen lenne már kit követni: „a mi derék Kőrösi Sándorunk, egy nemes Székely... útra mert indulni” (30. o.). De mennyivel többet tudna elérni „egy jól elrendelt tudós Expeditio”!

²⁵ Fejér György (1766–1851), 1808-tól a pesti egyetem teológiatanára.

²⁶ KazLev. V. 50.

A Tudós Társaság eszméje – ne feledjük egy évvel vagyunk gróf Széchenyi Istvánnak az akadémiát megalapozó felszólalása előtt – ismételten visszatér a többi „mód” tárgyalásakor is. A tudományok megtanítására legrövidebb és legbizonyosabb út az anyanyelv – véli Pucz –, ezért az iskolákban is e nyelven kell az ismereteket oktatni. Igaz ugyan, hogy sok „mester nevezetek (termini technici)” még hiányoznak, ám azokat egy Tudós Társaság „szerentsésen kidolgozná” (81. o.). „A nemzeti nyelv az a tsatorna, melyen a tudományok, és hasznos találmányok a Nemzetnek minden soraival a legrövidebb úton közöltetnek”, érvel tovább plébánosunk. Amíg nincs elegendő magyar nyelvű munka, „a talpra esett fordítások is nagyon segítik a nemzeti nyelvnek előre menetelét és tudományos kifejlődését”, véli, Kazinczyhoz hasonlóan, Pucz Antal is.

Természetesen, a témában járatos Olvasó azt mondhatná, hogy Pucz nyitott kapukat döngtetett 1824-ben. Ám ha feltételezzük, hogy ötletei, ajánlásai nagy része már megjelenhetett az 1805-ös pályamunkájában is – pl. a „gondolkodásnak és írásnak illendő szabadságáról” –, akkor nem tekinthető túlzásnak az a jellemzés, amellyel saját magára illeszti Horatius szavait: „Olyan fenőköként használjanak, amely élesre tudja fenni a vasat, bár maga képtelen vágni” (31. o.). Nem tudjuk, ismerte, olvasta-e Kazinczy Pucz 1824-ben megjelent kis kötetét. Levelezésében, naplójában nem találtunk erre utalást. Ám ha olvasta, bizonyára igazolva látta 1805-ös jóslatát.

A „talpra esett fordítások”

Pucz érvelését a fordítások, magyarítások hasznáról, különösen a tudományos, azaz szaknyelvet illetően, saját gyakorlata tette hitelessé. Mint említettük volt, még érsekléli káplánként adta ki a németből átültetett könyvét „a vallás győzedelméről”. Röviddel, a fentebb sokat emlegetett, ám nyomtatásban meg nem jelenhetett pályamű után, 1807-ben a pesti nyomdát hagyta el újabb fordítása. A német Sebastian Mutschelle munkáját ültette át nemzete nyelvére a következő címmel: „*A teremtőnek esmérte és szeretete, a teremtmények vizsgálásából*”. Pucz ezzel az ún. fizikoteológiai²⁷ munkák sorát gazdagította magyar nyelven. Segesvári István, debreceni gyakorló orvos 1793-ban Bécsben adta ki az angol W. Derham munkáját az alábbi magyar címmel: „*Physico-Theologia, azaz az Isten lételének és tulajdonságainak a teremtés munkáiból való megmuttatása*”. Ezt követte Nagy Sámuel²⁸ komáromi orvosnak 1794-ben, Pozsonyban megjelent fordítása „*Az Istennek jósága és bölcsessége a természetben*”; az eredeti szerzője Sander volt. Harmadikként jelent meg plébánosunk 1807-es magyarítása. Mindhárom fordítást említi Toldy irodalomtörténete is.²⁹

Még fontosabb, úttörő jellegű volt egy másik német munka lefordítása, G. A. Eberhardt esztétikájának 1817-ben Pesten kiadott magyarítása: „*Aesthetika, vagyis a széptudományoknak theoriája*” cím alatt. 1794 óta, amikor egy szombathelyi tanár, Szép János le-

²⁷ „A fizikoteológia az ész kísérlete, hogy a természet céljaiból a természet legfőbb okára következtethessen” (E. Kant: Az ítélőerő kritikája, 1790). Idézi Nyíri Tamás: A filozófiai gondolkodás fejlődése. Szent István Társulat, Bp., 1993. 290.

²⁸ Nagy Sámuel (? – 1810) komáromi gyakorló orvos, Csokonai és Kazinczy barátja (Kiss László: A Komáromi Tudós Társaság orvos tagjai, in: Kiss László - Lacza Tihamér – Ozogány Ernő: Gondolatokból épült katedrális. Madách-Pozsonium, Pozsony, 2001. 67-72.)

²⁹ Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1987. 193.

fordította a nagyszombati egyetem esztétika- és szónoklattan-tanárának, a jezsuita Szerdahelyi Györgynek (1740–1808) latin nyelvű 1778-an kiadott esztétikáját,³⁰ nem jelent meg magyar nyelvű szépirodalmi munka. S bár a már többször hivatkozott Toldy Ferenc szerint Pucznak nem sikerült „érthető és szabatos műnyelvet alkotni”,³¹ az esztétika története mégis az esztétika magyarnyelvűségének úttörői közt tartja számon Pucz Antalt.³² A kiadás mecénása a galántai Eszterházy József volt.

Utolsó jeles fordítását Pesten Trattner János betűivel jelentette meg Pucz. Ezúttal második anyanyelvéből, latinból ültette át magyarra P. J. Riegger német egyházjogász könyvét *Értekezés az ördögösségről* címmel. Előszavában így definiálja az értekezés tárgyát: „Az ördögösség, bűbáj, vagy ami mindegy, boszorkányság, egy a szélesen kiterjedt bal ítéletek közül való, mely a legrégibb idők óta fogva fennen uralkodott az emberek értelmén... (és) mind e mai napig meg nem szűnik garázdálkodni. Érdemes szolgálatot tett tehát a mi tudós Szerzőnk, amidőn ezen értekezésével... az úgy mondatott Magiának hijjábavalóságát mutatta meg”. Érdemes idéznünk Pucz az azon magyarázatát is, hogy miért nem „táltosság”-nak fordította a mágia szót: „Bátori László”³³ után a Magiát Táltosságnak nevezhettem volna... de ez a szó egykor annyit tett a mi Eleinknél, mint az Indusoknál Gymnosophista,³⁴ az Aegyptomiaknál Próféta, az Assiriusoknál³⁵ Chaldeus,³⁶ a Gallusoknál³⁷ Druida,³⁸ a Görögöknél Philosophus, és a Rómaiaknál Sapiens, és csak később vette magára a bűbájos értelmet”.

A német alaposással, paragrafusokra osztott munka többek közt foglalkozik a jövődéliséssel (Mantia) s annak „fajzatjaival”, u. m. az asztrológiával, auguriummal,³⁹ nekromantiával⁴⁰ és a nyilvetéssel (sortilegium), továbbá a varázslással s annak alnemeivel, valamint a babonával – illetve hozzájuk azokat a törvényeket és kánonokat, melyek ezeket kárhóztatják. Részletesen foglalkozik az ördögössők speciális fajtájával, a boszorkányokkal, akik a

É R T E K E Z É S AZ ÖRDÖGÖSSÉGRŐL.

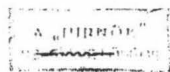
IRTA DEÁN NYELVEN

RIEGGER PÁL JÓSEF:

NÉMET BIRODALMI VITÉZ, Ő TS. KIR. AP.
VELSÉGÉNEK UDVARI TANÁTSOSA, 'S AZ EGY-
HÁZI TÖRVÉNYNEK HÖZÖNSÉGES 'S BENEDES
TANÍTÓJA.

MAGYARÁZTA

P U C Z A N T A L.

P E S T E N,
Trattner János Tamás' betűivel
's költséggével. 1820.

³⁰ Szép János: Aesthetika avagy a jó ízlésnek a szépség filozófiájából fejtegetett tudománya. Szerdahelyi György uramnak nyomdoki után... Buda, 1794.

³¹ Toldy i. m. 258.

³² Kristóf György: Szép János és Pucz Antal, az esztétika magyarnyelvűségének úttörői. Esztétikai Szemle, 1937. 2-3. 84-89.

³³ Valószínűleg a XV. században élt Boldog Bátori (Báthory) László pálos szerzetes bibliamásolóról van szó.

³⁴ Magyar László András segített e kifejezés magyarázatában: a gymnosophista jelentése „meztelenül bölcsekedő”. Philozofosz filozófus-életrajzaiban olyan indiai jógitak nevezett így, akik az erdőben élnek, és nagy aszkézisükben még ruhát sem viselnek. A kifejezés a görög gymnosz: meztelen és szophisztész: bölcsekedő szavakból keletkezett.

³⁵ A Mezopotámia északi részén elterülő ókori birodalom, Assíria lakói (kb. Kr. e. 2000 és 605 között).

³⁶ Chaldeus: arámi nyelvű, fejlett csillagászatáról és asztrológiájáról híres ókori mezopotámiai nép.

³⁷ Gallók: ókori kelta nép, amely Gallia tartományt, nagyjából a mai Franciaország területét lakta.

³⁸ Az ókori gallusoknál az uralkodó osztályok egyike: ők voltak a papok, tanítók, orvosok, bírúk, csillagvizsgálók.

³⁹ Madárjósítás.

⁴⁰ Halottidézés, jóslás a megidézett lelkek segítségével.

néphit szerint Németországban „a Brufterok⁴¹ hegyére (nálunk pedig Sz. Gellért hegyére)” vitettetnek (36. o.). Természetesen a szerző nem hisz az ördögösségben, boszorkányságban, hanem egyetért Mária Terézia törvénykönyvének 1. §-ával, amely arra utasítja a bírakat, fontolják meg, vajon „a bűbajos dolgoknak vallástétele Melancholiából, erős képzelődésből, eszelősködésből, örültségből, és más hasonló betegségből származott-e?” (65. o.)

Két évvel később, 1822-ben Pucz visszatért e témához, de most már nem fordított, hanem egy önálló, 140 oldalas kötettel. Az Esztergomban kiadott munka címe: *A Babonának és az ő sokféle nemeinek rövid előadása a tudatlanok tanítására és a félékenyek megnyugtatóására*. „A Babonánál nincsen nagyobb ostroma és kegyetlenebb ellensége az emberi nemnek”, szögezi le Pucz már az Előszóban. Érdeemes megjegyezni a babonás embert frappánsan leíró definícióját: A babonás ember „jót remél, és rossztól fél ott, ahol tulajdonképpen semmit sem lehet reményleni és semmitől nem lehet félni”. A 14 fejezetre osztott könyvben plébánosunk sort kerített a babonák leggyakoribb fajtáinak leírására, az álmokhoz, kísértetekhez, kincskereséshez, betegségekhez, háziállatokhoz, a gyermekek „igézéséhez”, természeti jelenségekhez stb. fűződő tévhitek ismertetésére. Ahol csak tudott, megpróbált ésszerű magyarázatot is adni a tárgyalt jelenségre. Pl. arra a hiedelemre, hogy a karácsony előtti 12 napban nem szabad babot, borsót enni, mert fekélyeket, bőrkiütéseket okoz, ilyen magyarázatot adott könyvében (s valószínűleg a szószékről is): az ünnepek alatti egészségromlás oka nem a hüvelyesekben van! Inkább abban, hogy az ünnepek alatt az emberek nem dolgoznak, keveset mozognak, tehát „a testi mozgásnak híjánossága miatt vagytok betegek, mivel a mozgás a ti egészségteknek lelke”.

Pucz babonákról írott könyvét haszonnal forgathatják napjaink néprajzosai is, hiszen számtalan csallóközi népszokást, hiedelmet is megörökített benne a Csallóköz (a Csallóköz része!) tudós plébánosa.⁴² Könyve 43. oldalán írja: „A múlt télen egész Sziget- és Csallóköz, sőt Csallóköznek is egy része teli volt azon regével, hogy hét Leányok farkasokká lettek... és azokká maradtak”. Lábjegyzetben még hozzátette: „1812. eszt. Nagy Bajtson magam is tanuja voltam ennek a mendemondának”.

A Pucz-életmű orvostörténeti vonatkozásai

Rieggernek „az ördögösségről” kiadott könyvére hivatkozva, a kor jeles orvostörténésze úgy vélte, hogy „Pucz Antal orvos” fordította azt magyarra.⁴³ Pucz természetesen nem volt orvos, ám több jel arra mutat, hogy talán eredetileg az szeretett volna lenni, illetve hogy fiatalságától kezdve vonzódott az orvosi témák felé. Még a pozsonyi papnevelde végzős diákja, amikor 1790-ben, „Szent Györgynek napján” (április 24-én) egy verset írt. Az *Egy jó Barátom neve napjára készült 1790. e.* című vers majd csak 1818-ben lát nyomdafestéket a *Tavaszi virágok* című kötetében. Miért érdekes orvos- és nyelvtörténeti szempontból is e vers? Azért, mert lévén a szív az igazi jókívánságok forrása, Pucz barátját a szív bonctani verses leírásával köszönti. A költemény értékét az adja meg, hogy egy évvel korábban, 1789-ben jelent meg a pesti orvosi kar élettan-tanárának, Rácz Sámuelnek *A Physiologának rövid sommája* című könyve, mint a magyar orvosi szaknyelv kialakulásának fontos mérföldköve. Mi-

⁴¹ Brufterek: germán néptörzs, híres volt jósnőjük, ki egy toronyban lakott.

⁴² Kiss László: Karácsonyi hiedelmek okán – egy gyógyó elméről. Csallóköz–Žitný ostrov, 2002. dec. 17.

⁴³ Bálint Nagy István: A boszorkányok gyógyító és rontó kuruzslásairól. Orvosi Hetilap, 1928. 72. 196-199.

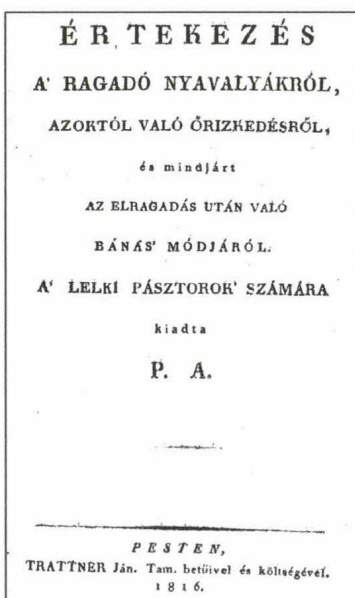

vel a pesti „királyi universitas” oktatási nyelve 1789-ben és sokáig utána a latin, a Rácz által használt magyar szakkifejezésekkel nem az orvosi szakkönyvekben, értekezésekben találkozunk először, hanem pl. Pucz eme versében. Csupán ízelítőül idézzük a 89 soros versből a szívkamrákat leíró részt:

*Test bontók szívnek kettős gyomrára akadtak, (g)
Egyik az első, (h) melly jobban terjedve kinyúlik:
Másik az hátulsó (i), s ez már valamennyire kisebb
Mind kettős inas, húsos fal választja, rekeszti.
Utat az egyikből másikba találni nem fogsz.*

A szövegben zárójelben szereplő betűk a vers eredetijében is szerepelnek, segítségükkel adja meg Pucz a „testbontók”, azaz boncolók által használt latin neveket: g) Ventriculi, h) Anterior vel dexter i) Posterior vel sinister (mai terminológiával: szívkamrák, elülső vagy jobb, hátulsó vagy bal). Puczot tehát az orvostörténet is számon tartja, mint a magyar bonctani szakkifejezések egyik első terjesztőjét.⁴⁴ Orvosi kérdések iránti érdeklődése egész életében megmaradt. A babonáság, az ördögösség ellen kiadott könyveiben, sőt a még majd említésre kerülő szépirodalmi jellegű köteteiben is lépten-nyomon találkozunk egészségnevelő, felvilágosító témákkal.

Szentelt azonban e témáknak egy önálló kötetet is. 1816-ben Pesten jelent meg az a fél-száz oldalas kis kötet, melynek már címodaláról leolvasható, kiknek is szánta azt a P. A. szígnő mögé búvó balonyi plébános. A lelkipásztor, mint jó páásztor gyakran a szó szoros értelmében életét adja juhaiért, ha a betegek körüli „forgolódások és azoknak utolsó vigasztalások közben” jómaga is elkapja a betegséget, írja előszavában Pucz. Ám rögtön hozzá is teszi: „magára vigyázni, és őrizkedni, nem tsak szabad, hanem életünk fenn tartásával járó Kötelesség is”. E magára vigyázáshoz adott hasznos tanácsokat lelkéztársainak „az orvosi Tudománynak közönséges Főtételeiből némelly szabások és hasznos alkalmaztatások” közreadásával. Máig érvényesen – s orvosi szempontból is helytállóan – így fogalmazta meg a fertőző (az ő szóhasználatában: ragadó) betegségek elleni védekezés alapszabályait: „vagy a betegségekre való hajlandóságát... kell elmélnünk és távoztatnunk; ha ezt nem lehet, az alkalmazhatóságul szolgáló okokat kell elkerülnünk és fogatlan-ná tennünk; vagy ha talán ez is elmulasztatott volna, ekkor azon legyünk, hogy az elragadás által támadott betegség még eredetében megfojtassék”. Pucz Antal e könyve megjelentetésével a magyar nyelvű egészségnevelés, felvilágosítás úttörői közé is felsorakozott, hiszen ez idő tájt a hasonló témájú magyar nyelvű könyv oly ritka volt, mint a fehér holló.

⁴⁴ Kiss László: Pucz Antal bonctani tanverse a vérkeringésről 1790-ből. Orvosi Hetilap, 2002. 143. évf. 413-415.

Pucz, a filozófus

Nemcsak a magyar könyv, de a magyar újság is ritka volt a 19. század első negyedében. A Bécsben megjelenő Magyar Kurir – a rimaszombati születésű orvosdoktor, Decsy Sámuel szerkesztésében –, illetve a Pesten kiadott, a már említett Kultsár szerkesztette Hazai és Külföldi Tudósítások nem adhatott helyet hosszabb, tudományos igényű értekezéseknek. Ezért nyitott új korszakot 1817-ben a pesti Tudományos Gyűjtemény című folyóirat megindítása, amely hosszú ideig egyetlen fóruma volt a színvonalas, szakszerűen megírt tanulmányoknak. A balonyi plébános a megindulástól kezdve nemcsak előfizetője a Fejér György – ő dicsérte meg 1809-ben Puczot – szerkesztette lapnak, hanem a szerzője is. 1817-ben *A tudósok a tudomány becséről*, 1819-ben *A nevelésbeli fenytés minéműségéről*, 1828-ban *Az akarat szabadságáról* jelent meg értekezése a Tudományos Gyűjteményben. Leghíresebb dolgozata azonban 1818-ban látott nyomdafestéket, és már címével nagy figyelmet keltett: *Kant Filozófiájának fő Resultatumai*.⁴⁵

Immanuel Kant (1724–1804), az egyik legnagyobb európai filozófus gondolatainak magyarországi recepciója az ún. Kant-vita keretében kezdődött. E nézetcsere része volt a Tudományos Gyűjtemény első két évfolyamának Kant-vitája.⁴⁶ Pucz – Kazinczyhoz hasonlóan – a magyarországi kantianizmus legbíráltabb szereplőjének, a pápai tanár Márton Istvánnak (1760–1831) az oldalán állt, és az említett tanulmány megírására egy Mártont támadó antikantiánus, Folnesics János Lajos cikke ösztönözte.⁴⁷ Ennek ellenére tanulmánya nem vitacikk: önálló elemzés Kant filozófiájának eredményeiről⁴⁸ – a katolikus plébános sajátos szemszögekből nézve. Így látja Pucz Kant filozófiájának célját: „Az erköltsi tudományt és Religiót az ő egész nagyságában, méltóságában, fényében és megsérthetetlenségében mutatni... Ezen fő tzelra tartoznak ennek a Systemának még azon része is, mellyek... a Religiót... megtámadni láttatnak... azok ugyan... védő szerszámok, mellyek által a Religio a hitetlenségnek és babonának dülldékjeiből kiemeltetik és megtisztul, hogy szépsége kitűnjön, és mennyei fénye minden kételkedőt hitre hozzon...”. Pucz felfogásában tehát a kantianizmus ismeretfilozófiai dimenziója eltűnik, s Kant a morálfilozófia megalapozójává válik.⁴⁹ A kantianizmus Pucz szemében a Religio, a vallás apológiája: „a tiszta okosság Kritikája a Hitnek és Religiónak igaz védelmezője”.

Kazinczy figyelemmel kísérte a vitát, sőt „Előbeszédet” is írt ahhoz a cikkgyűjteményhez, amely a vitát fellobbantó „Kereszttyén Morális Kis Katechizmus” Márton-könyv recenzióit, illetve a szerzőnek azokra adott válaszát tartalmazta.⁵⁰ Olvasta tehát Pucz tanulmányát is. Puczról, mint filozófusról, így vélekedett a Majláth Jánoshoz írt német nyelvű levelében 1820. szept. 17-én: „Pleban Pucz Antal hat es bewiesen, dass er Kant's Philosophie gut studiert hat”,⁵¹ azaz bebizonyította, hogy jól áttanulmányozta Kant filozófiáját.

⁴⁵ Várhegyi Miklós (szerk.): Elmész. Szemelvények a régi magyar filozófiából. Comitatus, Veszprém, 1994. 59-68.

⁴⁶ Percz László: Felemás portré, politikai keretben. Kant-vita a Tudományos Gyűjtemény 1817-1818-as évfolyamaiban. Világosság, 1992, 11. sz. 845-856.

⁴⁷ Mészáros András: A filozófia Magyarországon. A kezdetektől a 19. század végéig. Kalligram, Pozsony, 2000.

⁴⁸ Percz i. m. 848.

⁴⁹ Percz i. m. 851.

⁵⁰ Mészáros i. m. 114.

⁵¹ KazLev. XVII. 242.

Pucz, a szépíró

A Kazinczy-levélből származó idézetnek folytatása is volt: „aber als Dichter ist er mittelmäßig“, azaz Pucz, mint fiozófus jó, „de mint költő, középszerű“. Már utaltunk Pucz egy versére, az 1790-ben még Pozsonyban írt névnapi köszöntőre, melynek értéke nem költészeti, hanem orvos- s tudománytörténeti. A verselgetést, kis történetek lejegyzését plébánosként is folytatta. Az íróasztal fiókjában szaporodó elégiákat, köszöntő verseket és „részszerint valóságos, részszerint költött Történetek“ a balonyi letelepedés után kezdte sajtó alá rendezni. Az volt a szándéka, hogy az évszakokról elnevezett kötetekben jelenteti meg munkáit. A már említett – a bonctani verset is tartalmazó – első kötet *Tavaszi virágok* címmel jelent meg Pesten 1818-ban. Öt év múlva, 1823-ban a *Nyári rózsák*, majd 1827-ben az *Őszi gyümölcsök* című kötetek jelentek meg; az előbbi Pesten, az utóbbi Esztergomban.

Ez utóbbi Előszavában ezt ígérte Pucz: „És ha még a *Téli estvéket* is kiadhatom, úgy az Esztendőnk minden részére egy hasznossal gyönyörködtető Olvasó-könyvvel szolgáltam...“. Sajnos, ez utóbbi vágya nem teljesülhetett; 1831-ben bekövetkezett halála megakadályozta a tetralógia utolsó kötetének megjelenését. Nem tudjuk, mi lett a kézirat sorsa, mint ahogy azt sem, hová tűntek el gazdag könyvtárának példányai.

Kazinczyval egy évben, 64 éves korában hunyt el Pucz Antal. Nem akarjuk egy súlycsoportba állítani mindkettőjüket, azt azonban leszögezhetjük, hogy Kazinczy jóslata igaznak bizonyult: Pucz Antal új csillagként fénylett a magyar tudományosság egén. Jó lenne e csillagot újra fényesebbé tenni!

PORKOLÁB TIBOR

„Vezérhang”. Lévy József és a Kazinczy-centenáriumi¹

1859-ben, születésének századik évfordulóján országos ünnepségsorozattal emlékezik „irodalma vezérére” a magyar nemzet.² Köztudomású, hogy a Kazinczy-centenáriumi megünneplését – Erdélyi János felvetéséhez kapcsolódva – Lévy József költő, a miskolci ref. gimnázium tanára kezdeményezi a Szépirodalmi Közlöny 1857. november 18-i számában megjelenő cikkében. Bár a *Nemzeti hála. Emlékezés Kazinczy Ferenczre* című terjedelmes indítvány nem vált ki olyan visszhangot, mint az akadémia titoknokának, Toldy Ferencnek a „Kazinczy megdicsőítése tárgyában” 1858. november 22-én tartott beszéde, Lévy szerepe a centenáriumi ünnepségsorozat létrejöttében mégis jelentősnek mondható.³ Arany János például arról tudósítja 1857. december 29-én Tompa Mihályt, hogy Lévy „felszólalása a Kazinczy-émlék ügyében igen szép volt”.⁴ Lévy *Visszatekintés* című önéletrajzában (1899) jogos önérzettel állapítja meg: „Kazinczy Ferenc születésnapjának évszázados fordulója megünneplésére én hívtam fel nyomatékosabban először a közfigyelmet egyik szépirodalmi lapban közzétett meleghangú cikkem által.” Röviden megemlékezik az országos ünnepély (1859. október 27.) miskolci eseményeiről is: „Az ünnepély lezajlása után, melyet Miskolcon is nagy lelkesedéssel és lakomával ültünk meg, azzal tettem emlékeztetéssé ezt a napot, hogy a gimnáziumban a tanuló ifjúság körében »Kazinczy-kör« névvel önképzőtársaságot alapítottam”.⁵ Egy jó évtizeddel későbbi autobiográfiájában (*Feljegyzések életemről*, 1911) sem mulasztja el megemlíteni, hogy „az ünnepély eszméjének létrehozásában s a miskolczinak rendezésében” neki volt „főrésze”.⁶ A miskolci Kazinczy-ünnepély részletes „rajza” a *Kazinczy-Emlény* című kiadványban (1860) lelhető fel. A Lévy által összeállított kötet⁷ nem csupán az emlékezetes nap eseményeit foglalja össze, de az egyes ünnepi

¹ A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

² Lásd: *Kempelen Győző* (szerk.): *Kazinczy-ünnep Magyarországon 1859-ben*, Szeged, 1860.

³ Az akadémiai megemlékezés és az országos ünnepségsorozat szerveződéséről lásd például: *Dávidházi Péter*: Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet. Bp., 2004. 259–262; *Kováts Dániel*: „Fény s nagyvilág énnékem Széphalom” A Kazinczy Ferenc emlékhely története és hatása. Sátoraljaújhely, 2009. 183–185.

⁴ *Arany János* Levelezése (1857–1861). Kiad. *Korompay H. János*. Bp., 2004. 142.

⁵ *Lévy József*: *Visszatekintés*, kiad. *Balázs Győző*. Miskolc, 1935. 34.

⁶ *Lévy József*: *Feljegyzések életemről*. Akadémiai Értesítő, 1919. XXX. kötet, 5–16. 12.

⁷ *Lévy József* (szerk.): *Kazinczy-Emlény*. A Miskolczon 1859. Octob. 27-én tartott Kazinczy-ünnepély rajza. Miskolcz, 1860. A *Kazinczy-Emlény* ugyan anonim módon jelenik meg, ám a *Visszatekintés* és a *Feljegyzések életemről* is nyilvánvalóvá teszi, hogy a kötetet Lévy rendezte sajtó alá: „Továbbá egy kis *Emlékkönyvet* szerkesztettem és adtam ki a miskolci ünnepély lefolyásáról.” (*Lévy* 1935. 34.) „Ez ünnepélyről *Emlékkönyv*-et adtam ki Miskolczon.” (*Lévy* 1919. 12.) Lévy egyébként azt is tervezi, hogy az akadémiai megemlékezés és az országsszerte megtartott ün-

rendezvényeken elhangzó szövegeket is közreadja. Így megtalálható a kötetben Lévy *Vezérhang* című Kazinczy-ódája (amelyet prologként szaval el Molnár György színidirektor a miskolci színházban tartott megemlékezésen) és Lévy Kazinczy-orációja (amelyet terjedelmes pohárköszöntőként maga a szerző olvas fel nagy sikerrel a miskolci Casino díszlakomáján), de a *Kazinczy-Emlény* újraközi Lévy „ébresztő szövegét”, a *Nemzeti hálát* is.⁸ E három szöveg vizsgálatával arra teszek kísérletet, hogy kimutassam: a Lévy által felmutatott Kazinczy-figura számos karakterjegye fellelhető Kölcsey Ferenc híres akadémiai Kazinczy-emlékbeszédében (1832). Lévy ugyanakkor nem egyszerűen átvézi, hanem aktualizálja, új funkcióval ruhazza fel, azaz a „százados emlékünnepe” kívánalmaihoz igazítja a nagy előd szuggesztív Kazinczy-portróját.

A centenárium megünneplését indítványozó cikkében Lévy a hazafiúi (literátori) érdem közösségi elismerésének a hiányával szembesíti a nemzetet. Ezzel Kölcsey emlékbeszédének alapeszméjét újítja fel, ám a szöveg szenvedélyes (a nemzeti hálatlanságot ostromozó) vádirattá alakításában nem követi nagy elődjét. Kölcsey ugyanis az indulatok felgerjesztésével (*pathos*), valamint a feddés (*licencia*) és a szemrehányó kérdés (*epilexis*) alakzatainak a halmozásával a törvényszéki beszéd (*genus iudiciale*) retorikai eljárásait követi, és így orációját mintegy kilépteti a magasztaló ékesszólás szabályai szerint felépülő bemutató beszéd (*genus demonstrativum*) keretei közül.⁹ Ez a normasértés persze nagyon is funkcionális: az alkalomhoz igazodva – kiváló szónoki fogásként – a retorikai hatáskeltést szolgálja. A *Nemzeti hála* negyedszázaddal később a közösségi (ön)vád helyett inkább a kései jóvátétel lehetőségére helyezi a hangsúlyt: „nemzetiségünk egyik legnagyobb bajnoka” ugyan még mindig „jeltelenül s feledve nyugszik Széphalom földjében”, ám „a százados emlékünnepe” megte-remthető az „illő” alkalom „a nemzeti hála kifejezésére”.¹⁰ A centenáriumi megemlékezés „az elköltözött nagy szellemnek” nyújtott „engesztelő áldozatként” teljesítheti „a tartozó hála” mindeztidáig elmulasztott „kötelességét”.¹¹ Lévy reményei teljesülnek is, hiszen az 1859. október 27-i emléknapon az érdem végre összekapcsolódhat a dicsőséggel, és végbemehet Kazinczy panteonizációja. A *Vezérhang* immár lelkesült hangon hirdeti: „Füstölg az oltár, ég az áldozat, / Körülte szívünk hangosan dobog: / Megédesül a földi kárhozat / S az érdem új dicsőségben ragyog. / Mozdúl az elfelejtett sirhalom / S a bent nyugvó magasztos árnya, / Mint egy megidveült szent fájdalom, / Fölkél az örvendő zajára. / Kél s látja, mint buzog, röptül felé / Őnszármyn a késő elismerés, / Mint lesz babérrá firtin a tövis / S üdvösségévé a mult szenvedés”.¹² A díszlakomán felolvasott Lévy-beszédet is áthatja az elégedettség érzete: „a haza, mely egykor neki alig nyujta tövis-koszorúnál egyebet, harsány örömmel zengi nevét minden felé. Vajjon nem szól-e hozzánk ez ünnepélyek hangjaiban azon lélekemelő gondolat, hogy az igaz érdem, mint hamvából kiemelkedő phoenix, előbb utóbb napfényre tör s meghódítja a hálát és

nepségek „leírásából” egy „Albumot” állít össze (lásd: Gyulai Pál Levelezése 1843-tól 1867-ig. Kiad. Somogyi Sándor. Bp., 1961. 386.), ám ezt az elképzelését végül nem sikerül megvalósítania.

⁸ Lévy 1860. 18–37, 110–116, 144–162. Figyelmet érdemel, hogy a *Vezérhangot* Lévy minden (gyűjteményes) verses-kötetéből kihagyja, a költemény tehát csak itt olvasható.

⁹ Erről lásd: Porkoláb Tibor: „Nagyjainknak pantheonja épül”. Közösségi emlékezet, panteonizáció, emlékbeszéd. Bp., 2005. (Belépő) 131–132.

¹⁰ Lévy 1860. 24, 35.

¹¹ Lévy 1860. 21, 25, 32.

¹² Lévy 1860. 111.

*elismerést?*¹³ Mint ahogy ez a fenti citátumokból is kiderül, Lévy a kommemorációs szertartások szokványos eljárását alkalmazza: a dicsőített nagy embert szakrális magasságokba emeli.

Már Kölcsey emlékbeszéde a „*véráldozattal*” hozza összefüggésbe „*a szent öreget*”,¹⁴ a *Nemzeti hála* pedig ki is mondja: „*nemcsak bajnoka vala egy nagy eszmének, hanem vértanúja is*”.¹⁵ A centenáriumi Lévy-szövegek egyik leggyakrabban alkalmazott toposza a „*tövískoszorú*” vagy „*martyrkoszorú*”, „*mártýrfüzér*”, amelyet a „százados emlékünnepe” a dicsőség „*babérijával*” cserél fel.¹⁶ Az emlékező közösség számára felmutatott Kazinczy-figurát egy másik (az előbbivel szorosan összetartozó) szakrális mintázat is formálja: az ünnepelt lírátor „*lángoszlopként*” utat mutató „*prófétává*”, „*apostollá*” magasztosul.¹⁷ A *Nemzeti hála* egyenesen mózesi attribútumokkal ruházza fel Kazinczyt: „*megláthatá az ígért földjét, mely felé népét annyi akadálylyal küzdve vezeté*”.¹⁸ Ez a bibliai allúzió már Kölcsey emlékbeszédében feltűnik („*félszázadig küzdött a pusztában, s egy messze pillantás az ígért földébe lőn minden jutalmá*”), és kolozsvári dicsszónoklatában Gyulai Pál is a Mózes-párhuzammal igyekszik rávilágítani Kazinczy „küldetésének” rendkívüli jelentőségére („*Kazinczy nyugodtan halhatott meg 1831-ben, küldetése be volt végezve: Mózes megmutatta az ígért földjét, Jósúé megjelent*”).¹⁹ Tompa Mihály – az Akadémia ünnepségén Toldy Ferenc által felolvasott – centenáriumi ódája ugyanakkor a szakralizációnak az antik mitológiára alapozott változatával él: „*Lelket loptál veszőbe, holtba, / Te új, dicső Prometheus!*”²⁰

Szembevetőn hiányzik viszont a centenáriumi emlékbeszédekből és -ódákból Kazinczy irodalmi műveinek a dicsérete. Gyulai például a rá jellemző szigorúsággal állapítja meg: „*A tisztán széptani és nyelvészeti szempontok se az ő nagyságát, se a mi nemzeti lelkesülésünket nem képesek eléggé igazolni*”.²¹ Még az akadémiai megemlékezés szónokai, Eötvös József és Toldy Ferenc sem hallgatják el, hogy „*nem ezen nevezetes korszak legkitünőbb írója az, kit benne tisztelünk*”, hogy „*a jelen átmeneti kor [...] tán kevésbé érzi költői nagyságát, mint az ő kora érzette*”.²² Ez a feltűnő hiány jellemzi Lévy centenáriumi szövegeit is. „*A nagyok nagyjaként*”²³ magasztalt Kazinczynak csak egyetlen munkáját, a Sallustius-fordítást említi meg, és ezt sem a remekműnek kijáró csodálat okán, hanem az ünnepelt szel-

¹³ Lévy 1860. 147.

¹⁴ Kölcsey Ferenc Összes művei. I–III. Kiad. Szauder Józsefné és Szauder József. Bp., 1960. I/722.

¹⁵ Lévy 1860. 32. Gyulai Pál ugyancsak „az ő mátyr kőnjait” emlegeti centenáriumi emlékbeszédében: Gyulai Pál Munkái, I–IV, Bp., [1928]. IV/3.

¹⁶ Lásd: Lévy 1860. 19, 111, 115, 147. Lévy ezt a toposzt alkalmazza például barátjának, Görgey Arturnak a haláláról értesülve: „Glóriává alakult fején az a töviskorona, mellyel dicső hadvezéri pályafutása után ajándékozta őt meg a nemzet egy részének balvéleménye.” (Lévy József: Szentpéteri üres fészek. Lévy József naplója (1892–1917), I–II. Szerk. Porkoláb Tibor. Miskolc, 2001. II/361.) A toposz használatát lásd még: Lévy József: Garay János szobra leplelezésekor (Elmondotta Lévy József. Szegzárdon 1898 június 5-én.) Akadémiai Értesítő, 1898. IX. kötet, 321–322.

¹⁷ Lévy 1860. 29, 163. A „lángoszlop”-figura feltűnik például Toldy Ferenc centenáriumi Kazinczy-beszédében is: Toldy Ferenc: Irodalmi beszédek. I–II. kiad. Ráth Mór, Pest, 1872. II/177.

¹⁸ Lévy 1860. 24.

¹⁹ Kölcsey 1960. I/714; Gyulai 1928. IV/18. Részletesebben lásd: Margócsy István: „...Égi és földi virágzás tükre...” Tanulmányok a magyar irodalmi kultuszokról. Bp., 2007. 249–267.

²⁰ Kempelen 1860. 85.

²¹ Gyulai 1928. IV/5.

²² Eötvös József: Beszédek, I–III, Bp. [1902] I/84.; Toldy 1872. II/191.

²³ Lévy 1860. 24.

lemi arcképének megfestése végett: a harminc évig a szekrényben tartogatott „Sallustius” az ünnepelt „szorgalmának”, „műgondjának”, „lelkiismeretes foglalkozásának” lesz a látványos bizonyítéka.²⁴ Kimondható tehát, hogy a „százados emlékünnepe” Kazinczyt nem szépíróként emeli be a nemzeti panteonba. Az ünnepelt literátor szépírói teljesítményének ez az árnyalt (vagy éppen lefokozó) megítélése már Kölcsey emlékbeszédének a részét képezi: *„Mert prózája minden fogyatkozásai mellett is, örökre szép lesz ugyan; versein művészi kéz fog ismerni, s kivált epigrammjai a költés koszorújában hervadatlan virágok maradnak: de a nemzetet nem ezek által tevő hálaadósává.”*²⁵ Kölcsey azzal alapozza meg Kazinczy „nagy ember”-státuszát, hogy – az áldozó patriotizmus szokványos erényének hangoztatásán túlmenően – deklarálja: *„literatúránkban új időszak alapítója lőn”*. Ez az állítás persze egy olyan fejlődéstörténeti konstrukciót feltételez, amelyben Kazinczy tevékenysége korszakhatárként tételeződik. E szerint *„atyáinkat hosszú zsibbadás lankasztá”,* az *„álombasülyvedt”* népet pedig azon *„nehány kevesek”* rázzák fel, akik közül kiemelkedik a *„lánglelkű”* Kazinczy.²⁶ A *Nemzeti hála* – az álommetaforikát a bibliai teremtetéstörténet szakrális dimenziójába helyezve – ugyancsak *„egy új korszak teremője”*-ként magasztatja Kazinczyt: *„A föld pedig vala ékesség nélkül való és pusztá; sötétség vala a mélység színén, s az úr lelke lebegett a vizek fölött.”* Nyelvünk s irodalmunk állapota egy század előtt. [...] *Kimerült s alélt beteg gyanánt látszott szenderegni a nemzet.* A *„reformatori nagy munka”* eredményeként viszont *„lassanként tűnni kezd a zsibbasztó álom”*. A nemzet *„ébresztésének”* ez a képzete Lévay cikkében szétválaszthatatlanul fonódik össze a *„föltámadás”* vallási és az *„újjaszületés”* (a *„tavaszodás”,* a *„megiffulás”*) természeti motívumkörével.²⁷ A *Vezérhang* hasonló módon állítja az ünneplő közönség elé a Kazinczy fellépését megelőző, majd az azt követő időszakot: *„Mert zsibbasztó halálos álom ült / Ez önmagát felejtő nép felett [...] / Az érzés: egy hullám nélküli tó / S a nyelv: pusztán felejtett, holt anyag. / – „Kazinczy jött! és íme völgy, halom / Kódét elűzé lenge fúvalom. / Hajnalfény csókdosá a hegytetőt / S ezernyi ajk zengé az ébredőt; / Rendült a tó, hullám hullámra dült, / A holt anyag mozdult, meglelkesült.”*²⁸ Irodalomteremtés és a nyelvalkotás egymást feltételező héroszi tettként jelenik meg e Kazinczyt korszakképző vezérré emelő, kultikus narratívában. Kölcsey Kazinczy fogságának éveire teszi a nyelvújítás ideájának a fogantatását: *„Ott a vigasztalástól üres magányban érlelte meg ő a nagy gondolatot: újító változást hozni a nyelvbe”*. Lévay még szóhasználatában is Kölcseyt követi: *„E hosszú éj irtózatossá magányában érlelgette az eszmét, mit a nyelv gyakorlati művelése s fejtése körül szükségkép már régebben sejtegetett, hogy a magyar nyelvet, újítás által kell alkalmassá tenni a költészet különböző formáinak elfogadására...”* Kölcsey *„nyelvünk bajnokaként”* emlékezik a Magyar Tudós Társaság nagy halottjára, és Lévay is a nemzetének nyelvet alkotó, a magyar nyelvet és irodalmat *„ujra-teremtő”* hőst ünnepli Kazinczyban. Míg azonban Kölcsey a nyelvújítási pört – a Kazinczyt ért *„szemé-*

²⁴ Lévay 1860. 151.

²⁵ Kölcsey 1960. I/721.

²⁶ Kölcsey 1860. I/715, 720.

²⁷ Lévay 1860. 24–28.

²⁸ Lévay 1860, 112–113. Lásd még Toldy centenáriumi előadását: „chaosként törvény nélkül háborogtak a megszületendő költői nyelv elemei. Kazinczy volt az, ki a szépnak bájjességével elválasztotta a szárazat és vizeket.” (Toldy 1872. II/178.)

lyes” csapások ellenére – „*a nemzetben eddig szokatlan figyelmet*” gerjesztő, „*íróinkba elevenséget*” öntő, „*serdülő ifjuságunk elébe szebb és terjedtebb pályát*” jelölő, „*olvasóközönséget*” alkotó, tehát az irodalom intézményesülését nagy mértékben előmozdító fejleménynek tekinti, addig Lévay egyértelműen kazinczyánus nézőpontból ítéli el „*a régihez szokott tulbuzgók*” légióját, „*a nagy ujitó*” ellen „*dühöngve*” harcolókat.²⁹

A centenáriumi Lévay-szövegek tehát – jórészt Kölcsey emlékbeszédét követve – egy olyan Kazinczy-figurát kínálnak fel az ünneplő közösség számára, amelynek fő attribútuma az irodalom- és nyelvalapítás képessége. A magyar irodalmat az ő áldozatos munkálkodása emeli ki kezdetleges állapotából, az ő teremtető tevékenysége fordítja át a hanyatlás időszakát a fejlődés ígéretes periódusába. Ez a Kazinczy elsősorban nem szépirod. Ahogy Margócsy István fogalmaz: „a történeti, azaz nemzet- és nyelvőrzői, építői társadalmi szerep kiszorította a szépirodit [...]. Amit Kazinczy tett, azt természetesen íróként tette, ami azonban létrejött, az nem a szép mű [...], hanem a nemzetnek és a nyelvnek egy jobb, újabb állapota vagy ígérete.” Innen nézve Kazinczy „új honteremtő, aki a nyelvre és kultúrára (azaz anyanyelvi irodalomra) bázírozott nemzetnek legfontosabb hősévé kreálható”.³⁰ Kazinczy erőfeszítéseit a nyelv kommunikációs és esztétikai potenciáljának növelésére már Kölcsey igyekszik a (kulturális) nemzetépítés kontextusában értelmezni: „*A mi magyar nyelvünkkel véghezvitt újításokat sokan nevelték s nevetik maiglan; pedig azok a nemzeti, ébredező szellem természetes kiütései valának.*”³¹ Ezt teszi a centenáriumi szónokok többsége is: „*ő nem egyes műveket, hanem egy egész irodalmat, egy új életre ébredett nemzetet hagyott maga után*” – állapítja meg például Eötvös; „*ő nemcsak nagy írónkká válik, hanem egyszersmind egy nagy eszmének, egy nagy tettek a bajnokává, nemzeti hőssé, ki mint Árpád Attila birodalmát, visszahódította nemzeti szellemünket*” – hangsúlyozza Gyulai.³² Lévay is hasonlóan fogalmaz: „*Őt ezért nemcsak mint irodalmi nyelvünk újja teremtetőjét, de mint elhanyagolt nemzetiségünk egyik megváltóját kell ez alkalommal üdvözlönnünk.*”³³ Kazinczy literátori tevékenységének nemzetalkotó- és fenntartó patrióta küldetésként való értelmezésével Lévay azonban nem csupán a nemzeti hála (kései jóvátételként teljesítendő) kötelességét alapozza meg, hanem – immár Kölcsey emlékbeszédén túllépve – az aktuális közösségi elvárásoknak is igyekszik megfelelni. A „*nationalismus*”³⁴ vezérfigurájaként felmutatott Kazinczyra van ugyanis szükség ahhoz, hogy az országos ünnepély el tudja látni tulajdonképpeni feladatát: a megalázott, jogaitól megfosztott, identitásában megrendült közösség önreprezentációs igényeinek kielégítését.³⁵ A centenáriumi megemlékezésnek ezt a (politikai) célzatosságát már a *Nemzeti hála* sem hallgatja el („*a százados emlékünnepele [...] nem annyira egy személynek, mint egy diadalra jutott nagy nemzeti eszmének lenne dicsőítése*”), a miskolci emléknapon elhangzó Lévay-szövegek pedig hatásosan

²⁹ Kölcsey 1960. I/717–121; Lévay 1860, 111, 147, 153–155. A nyelvújítás Kazinczy-centrikus szemléletéhez lásd még: Gyulai 1928. IV/17.

³⁰ Margócsy 2007. 257.

³¹ Kölcsey 1960. I/717.

³² Eötvös J. 1902. I/84.; Gyulai 1928. IV/5–6.

³³ Lévay 1860. 157.

³⁴ Lévay 1860. 152.

³⁵ Ehhez lásd például: Fábri Anna: „Sohase volt ily compact egyetértés” A Kazinczy-ünnep – 1859 = Kegyelet és irodalom. Kultusz történeti tanulmányok. Szerk. Kalla Zsuzsa. Bp., 1997. 182–183; Dávidházi 2004. 267; Margócsy 2007. 262.

fordítják át a kommemorációs eseményt a nemzeti önaffirmáció aktusába: „Zengjünk örömdalt, hogy miénk vala / S dicsőségünk magasb lón általa” – buzdít a Vezérhang; „a nemzet, mely elhunyt jeleseinek emlékére ily módon lelkesül, önmagában hordja erős zálogát a fennmaradásnak” – hirdeti diadalmasan a pohárköszöntő beszéd.³⁶ Az akadémiai ünnepély is arról tanúskodik, hogy a Kazinczy-centenárium a nemzeti önazonosság megerősítésének, az összetartozás kinyilvánításának alkalmaként nyeri el funkcióját: „Nemcsak Kazinczy érdemeinek, de egy nagy nemzeti ügy eddig kivitt diadalának megünneplésére gyűltünk össze” – szögezi le emlékbeszédében Eötvös; „Mit mondjunk: jöve hült porodhoz? / Áldás és fény nagy neveden! / S a mely nyelvén s kebelén hordoz / Áldás és fény a nemzetet!” – zárja ódáját Tompa.³⁷

Az országos ünnepségsorozat a jeles literátor szertartásos megdicsőítésének céljából szerveződik. A nyelv- és irodalomteremtőként ünnepelt, a „nationalismus” hőisévé emelt Kazinczy ünneplése ugyanakkor szükségszerűen válik a szabadságától és jogaitól megfosztott, ám nyelvében, irodalmában, kultúrájában (túl)élő nemzet látványos önünneplésének alkalmává. Ahogy a *Kazinczy-Emlényt* összeállító és sajtó alá rendező Lévy összegez: „a különben muló értékű eseménynek” az adott „történeti jelentékenységet”, hogy a nemzet „e szép alkalmat önlétezésének oly hatalmas és mindent átható nyilatkozásává [...] varázsolta”.³⁸ Négy évtizeddel később – a cenzúra által már nem korlátozva – egyértelműen politikai demonstrációként értelmezi a történeteket Visszatekintésben: „Ez az emlékünnepe, mint tudva van, országos nagy nemzeti ünneppé fejlődött. Fellobbant az elnyomott nemzet önérzete s szóval és tettel nagyszerű tüntetéseiben tiltakozott az egész országban az abszolúthatalom lelketlen uralma ellen. 1859. október 27-e valóban a nemzeti fölébredés messze kiható napja volt, nyílt kifejezése s bátor hirdetése a reménynek és bizalomnak a közelgő jobb jövő iránt. Egyszerre elterjedt az uralkodóvá lett hazaszeretet, a nemzeti háromszín és a nemzeti öltözet. Még a mai nap is, éppen negyven év után, látok körültem abból az időből néhány öreg mohikán-honfit, akinek testéről azóta sem szakadt le a zsíros atilla, a szűk magyar nadrág s a még szűkebb magyar csizma.”³⁹ 1911-ben írt önéletrajzában ugyancsak azt hangsúlyozza, hogy a „K a z i n c z y F e r e n c z születésének évszázados fordulója emlékére” rendezett „nagy nemzeti ünnepély” „országszerte hatalmas ébresztője lett az elnyomott nemzet önérzetének és szabadságra törekvő szellemének”.⁴⁰ Az ünnepelt literátor figurája tehát az éppen aktuális szónoki szándékok és közösségi elvárások szerint töltődik fel jelentéssel. Míg Kölcsey számára Kazinczy emlékeztetének akadémiai felújítása arra ad lehetőséget, hogy számon kérje a nemzettől „nagy embereinek” méltó megbecsülését, addig Lévy és szónoktársai – a „nemzeti hála” kötelességét teljesítve – a nemzeti öntudat kinyilvánítására használják fel a centenárium által biztosított nyilvánosságot.

³⁶ Lévy 1860. 115, 36–37, 148.

³⁷ Eötvös J. 1902. V/76; Kempelen 1860. 86.

³⁸ Lévy 1860. 12.

³⁹ Lévy 1935. 34.

⁴⁰ Lévy 1919. 12.

NYELV ÉS NYELVHASZNÁLAT

POLNER ZOLTÁN

A magyar nyelv himnusza

1.

A végső dolgokon töprengtem mindig,
miközben szótlán haldoklott anyám.
Csak álltam ott a holdfény udvarán,
s éreztem, amint arcom meglegyintik

a páfrányzöld időtlen, örök éjek.
S bár könnyeit fölfalta rég a rák,
sirattam vele azt az éjszakát,
mert akkoriban volt könnyem, tömérdek.

Hát „*Látjátok feleim szem'ekkel mik
vagyunk*”, madárrajként miként sereglik
fölénk a gyász, mint néma üzenet,

míg élünk gyors nyarakat, teleket,
s meghitt sorsunkat olyan szavak őrzik,
mint Isten, haza, hűség, becsület.

2.

Mint Isten, haza, hűség, becsület,
úgy ragyog ma is Szent István törvénye.
Ha kellett, esküdött az ország népe:
vallását őrizi mindenek felett.

S emelt kövekből fényes templomot,
hogy az élőket most is Krisztus várja.
„*Világ világa, virágnak virága*”
te légy megváltó, hű oltalmazónk!

Szárnyékok óvja a szegényeket,
kik kezdettől arany igéid zengik,
s koronáddal ékesítették eddig

sok zsoltárod, megannyi éneked.
Engem is igéid kerítenek,
ha angyal szárnyak szívem megérintik.

3.

Ha angyalszárnyak szívem megérintik,
az égen mintha villanna egy kard,
nyomában: „*Isten áldd meg a magyart!*”
A hómezőkön azonban még mindig

csak jönnek, szótlantul egyre csak jönnek.
Nekik mindegy, hogy Muhi vagy Mohács,
hogy Világosnál mit ácsolt az ács,
s hogy bűnösként a sors majd kit jelöl meg!

A Himnusznál nincs iszonyúbb keresztfa!
Ott jajong benne őcink siralma,
de mennyei zenék is zengenek.

Sírályok viszik minden könnyemet.
S ha lelkeket varázsa megszólítja,
a kövek is beszélni kezdenek.

4.

A kövek is beszélni kezdenek,
ha egyszer majd a szavak elhallgatnak.
A mondatok mélyén vad jóslat lappang:
eltűnnek mind a csöppnyi nemzetek!

A szél zuhog majd sírjaik felett,
midőn a mássalhangzók elenyésznek.
De nem azért éltünk itt ezer évet,
hogy sorsunkról majd mások döntsének.

Tudom, hogy vannak dicsőbb államok,
kiket soha senki nem köthet gúzsba,
s nem hagyják, hogy népüket átok sújtsa.

„*Hazádnak rendületlenül...* – ragyogj
föl szent imánk, s óvjad a holnapot
szépséges magyar nyelv, te ősi múzsá!

5.

Szépséges magyar nyelv, te ősi múzsa!
Nem gondoltam volna, hogy egy napon
szószólód leszek majd, forradalom,
s megérint napjaid bűvös varázsa,

midőn zászlóid föltámadnak végre.
Még látom az esték tüllfüggönyét,
s kik néznek, esküszöm, Petőfiék,
és fölzeng: „*A magyarok istenére...*”

Mint sortűz-mennydörgés, úgy csap az égre
a megindult sokaság esküvése,
mely jogot követel, szabad hazát.

Holnapra minden utca barikád!
Te lelkesíts, múzsám, te, ki fényre
dajkáltad bennem puszták dallamát!

6.

Dajkáltad bennem puszták dallamát,
a szabadság örök vágját dajkáltad bennem.
Akárcsak Ikarusz a végtelenben,
ki fentről a kéklő tengerre lát,

én is tudtam az ország bánatát:
a zsarnokság volt elviselhetetlen!
A rettegekkel egy voltam lélekben,
kik menekültek aknazáron át.

Vitték egy vers ígét, sóhaját,
hogy fájdalmukat világgá zokogja:
kockán egy nép jövődő léte, sorsa.

S nem mondta senki: „*Éljen Eduárd!*”
Sohasem láttam elszántabb hazát:
vagyok szavaid örökös adója.

7.

Vagyok szavaid örökös adója,
ki márványkék falvakban rostokolt.
Nagy telekben szobámban várt a hold,
és nem hittem, hogy sorsom változhatna.

De tudtam, „*Az Úristen őriz engem*”,
habár oly sokszor magamra hagyott.
Hiába kérleltem, csak hallgatott,
de én most is „*az ő zászlóját zengem*”.

Harangjai még itt zúgnak a fényben,
nála találom ma is menedékem,
s a kegyelem fényből szőtt vigaszát.

Ó, ifjúságom, lázas harsonák!
Csak az tudja, hogy mennyi volt az érdem,
ki bölcsőjétől néz ma vissza rád.

8.

Ki bölcsőjétől néz ma vissza rád,
csak álldogál a Tisza-parti fényben:
polgárok és csillagok közt éltem,
és néztem, hogy múlnak az éjszakák.

Így nézte ő is itt valamikor
a füzeken túl elúszó felhőket,
míg fölgöngyöztek lelkéből a könnyek,
siratta azt, ki nincsen már sehol.

„*Szeretnék néha visszajönni még...*”
Csak mondogatom csendesen magamban,
s az arca ott ragyog az alkonyatban,

s bár a csillagok közt éli Édenét,
de oltárként még itt őrizi szívét
nagy égi fényesség. Tengernyi dallam.

9.

Nagy égi fényesség. Tengernyi dallam,
Ady Endre ma este érkezik.
Bár költészete senkin nem segít,
szent fénysugár ő most is annyi jajban.

Mikor még élt, a jövődőbe látott,
akárcsak egykor Mózes a hegyen.
A nép elvárja, hogy gazdag legyen,
de csak veri a jég, a magyar átok.

Hite, gerince gyakran beleroppan,
ügyes szemfényvesztők a köznapokban,
miközben *egyre fogy népünk, nemzetünk*.

Talán már Isten sem gondol velünk,
s vagyunk saját magunknak ellenünk.
A szavak történelme halhatatlan.

10.

A szavak történelme halhatatlan:
időt vajúdo aranyalmafák.

Gyümölcsük: *gyöngy, vér, csók, szív, anya, láng.*
Orfeusz lantja dalol a szavakban.

Az átlátszó hal elúszik fölöttem:
a szó himnusz és elragadtatás.
A balladákban sámánokra látsz,
de révülésük titka ismeretlen.

Ha napkeletről olykor bölcsek jönnek,
regélni kezdenek a régi könyvek,
ragyog a kódexek kolostora.

Mintha a honfoglalás szólana,
mely most is őrzi még a szülőföldet,
akár az évszakok aranykora.

11.

Akár az évszakok aranykora,
úgy ringok egyre én a mindenségben.
Sötét hajam kallódik az éjben,
s eltűnt éveim sok forró nyara

ezüstös fény a folyó homlokán.
S ahogy „*Az éjjel hazafelé mentem,
éreztem, bársony nesz inog*”. Szívemben
tündöklő csönd és tékozló magány.

A rózsák között olykor angyal száll át.
S míg elnézem a csillagok hullását,
az élet csupa rejtély, döbbenet.

Csak ők tudják e rejtély mit jelent,
kik minket ma is istenítenek:
anyáink sorsát volt századok áldják.

12.

Anyáink sorsát volt századok áldják,
de kiket siratnak még most is ők?
Melléjük térdelnek a temetők,
hogy napjaikat velük virrasszák át.

Bizony „*Oly korban éltem én e földön...*”
hogy azóta is egyre temetek.
Füst lengi be a tiszta, kék eget,
s patkányok árnya vérző szemfedőkön.

A drótkerítést őrtornyok vigyázzák,
s kik bent tipródnak, már egymást sem látják,
és mire lassan esteledni kezd,

nincs harangszó, csak: consummatum est!
Ne tétovázz, az arcuk megjegyezd!
S én megőrzöm a teremtés szent vágyát.

13.

S én megőrzöm a teremtés szent vágyát,
hiszen azért születtek a szavak,
hogy segítsenek és harcoljanak,
ha bárkik az igazság útját állják.

Nélkülük akárha örök fogságban
élnék. Nélkülük minden hasztalan.
A gondolatban rejlik igazam,
mert „*hol zsarnokság van, ott zsarnokság van*”.

A folyón túl farkasok éjszakáznak,
s akár a földúlt szív, a nyelv is lázad,
és nem enged igazából soha.

Az anyanyelv a nemzet otthona.
A betűk is messze jövőbe látnak,
mert minden szó az ég zarándoka.

14.

Mert minden szó az ég zarándoka,
de jaj annak, ki hontalanba téved!
Kikezdi napjait a gyors enyészet:
hazája nincs többé, csak otthona.

Egy éjjel fölriad, és könnye hull:
a hallgatás, a csöndes téboly foglya.
Gondoljatok csak Márai Sándorra:
„*Istenem, tudok-e még magyarul!?*”

A szavakban tenyészik a magány.
A honvágyat az évek csöndre intik,
mert nem enged feledni soha senkit.

Időnként mintha hangját hallanám,
de sírjánál zokog az óceán.
A végső dolgokon töprengtem mindig.

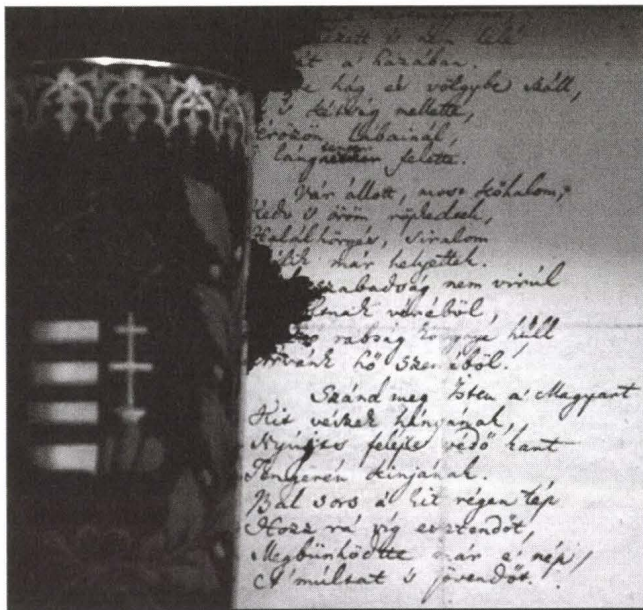
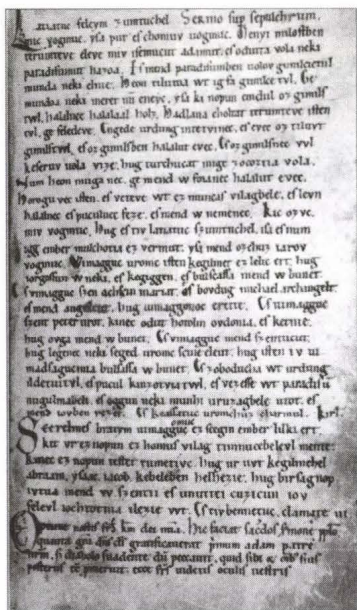
Mesterszonett

A végső dolgokon töprengtem mindig,
mint Isten, haza, hűség, becsület.
Ha angyalszárnyak szívem megérintik,
a kövek is beszélni kezdenek.

Szépséges magyar nyelv, te ősi múzsá!
Dajkáltad bennem puszták dallamát.
Vagyok szavaid örökös adója,
ki bölcsőjétől néz ma vissza rád.

Nagy égi fényesség. Tengersíri dallam.
A szavak történelme halhatatlan,
akár az évszakok aranykora.

Anyáink sorsát volt századok áldják,
s én megőrzöm a teremtés szent vágát,
mert minden szó az éj zarándoka.

KISS JENŐ

Kazinczy, a nyelvújítás és a tájszavak

1. A kor, amelyben Kazinczy élt és tevékenykedett, több tekintetben is igen változatos, színes, ugyanakkor forrongó, ellentmondásos, egyszersmind reményeket hordozó kor volt. A magyar nyelv szempontjából is. Aligha túlzás azt mondanunk, hogy nem könnyű, sőt nehéz beleképzelniünk magunkat az akkori évek nyelvhasználatába, akkora ugyanis a különbség az akkori és a mai nyelvi helyzet között.¹ Mert gondoljuk csak meg: a Magyar Királyság, a Habsburg-birodalom többnyelvű ország volt, s az ország lakosságának fele sem beszélte a magyart anyanyelveként. A latin Európában nálunk tartotta legtovább pozícióit, de a birodalom első számú közvetítő nyelve hétköznapi szinten többségében a német volt. A birodalom többi nyelve az említett két nagy nyelv mellett és árnyékában élte a maga – elsősorban beszélt nyelvi – életét. Kazinczy 1808-as pályairatában a következőket írta: „A történet [a történelem] nem ismér csak egy nemzetet is annyi sok között, melly a maga törvényeit idegen nyelven szabta, közdolgait idegen nyelven vitte, a tudományokat idegen nyelven mivelte volna [...]. Minthogy a deák nyelv, mint kiholt nép nyelve, élő nép dolgainak folytatására általjánban alkalmatlan [...] annak polgári nyelvvé tételét vagy abban való megmaradását a népnek sem java nem kívánja, sem dicsősége [...], hogy a hazában öt nyelv találtatik, mellyeknek mindenikét megtanulni bajos, költséges, sőt lehetetlen volna mindennek [mindenkinek], nem az a következtetés, hogy hatot kell tanulni, vagy legalább a hatodikat, hanem azt, mellyet a legkevesebb résznek kell megtanulni, és a mellyet kevésbb idő s kevésbb fáradság szerez”.² Világos szavak: Kazinczy a magyart akarja az ország hivatalos nyelvének, mert a magyart beszélik legtöbben Magyarországon, külön-külön a németet, a románt és a szláv nyelveket kevesebben, sőt lényegesen kevesebben (tegyük hozzá: a Kárpát-medencében ma is a magyar a legtöbb embertől anyanyelveként beszélt nyelv). Igen ám, de egyik kisebb nyelv, tehát a magyar sem volt ekkor még standardizált nyelv, azaz egyiknek sem volt kodifikált írott köznyelve, arról nem beszélve, hogy gyermekcipőben járt az anyanyelvi tudományművelés. A felvilágosodás kora hozta el a magyar nyelvi standardizálás folyamatának az erőteljes felgyorsulását és megerősödését elsősorban annak köszönhetően, hogy az anyanyelvvel tudatosan törődő, az irodalmi nyelv egységesítésén fáradozó értelmiségi réteg számbelileg meggyarapodott, közéleti szerepköre és aktivitása megnőtt, az Akadémia megalapításával (1825) pedig anyanyelv-fejlesztő tevékenysége hatalmas lehetőséghez jutva példátlan lendületet nyert.

¹ A kérdéskör legrészletesebb feldolgozására l. Bíró, 2010.

² Kazinczy, 1808/1916. 129, 138, 142.

Benkő Lorándnak, e kor jeles kutatójának szavai szerint „a XVIII. század utolsó két évtizedére eső szakasza az irodalmi írásbeliségnek az előző időszakhoz képest szinte ugrásszerű továbbfejlesztésével, normalizálásával olyan széles bázist teremtett, amelyre az irodalmi nyelvi norma további belső nyelvi szilárdulása és szociális kiterjeszkedése biztosan ráépülhetett, azaz hogy a későbbi időben a nyelvi alapot már nem megteremteni, hanem csupán továbbszélesíteni kellett”.³

A nyelvújítás a nyelv felől nézve elsősorban szókészletbővítés és stílusújítás volt. Csetri Lajos szerint „Kazinczy változatlanul elsősorban gondolatközvetítő, kommunikatív célokat szolgáló eszközt lát a nyelvben, és megújításával épp arra törekszik, hogy az ilyen eszközjellegét jobban betölthesse”.⁴ Úgy vélem, nem csak erről van szó. A magyarságnak számos akkor korszerű fogalomra hiányzott a megnevezése, ezért a nyelv megújításával Kazinczy a fogalomjelölés kihívásainak akart első renden megfelelni. (A nyelvi eszközökkel történő fogalomjelölés pedig automatikusan kommunikációs célokat is szolgál természetesen.) Az ezt a megfelelési kényszert előhívó történelmi szükséghelyzet, amelyben Kazinczy találta magát, Toldy Ferenc leírásában így áll előttünk: „*Saját kelle tehát, de mely egyszersmind a szépet is létesítse, azt a szépet, melyet az európai műveltség színe követel [...], amaz európai szépet mi nem találhattuk fel, hanem éppen csak elfogadhattuk, de nemzeti sajtóságainkkal összeolvastva, s ezáltal nemzetiesen újraalkotva, úgyhogy híd is legyen az egyetemes culturához, de sajtóságunk véd fala is egyben. Ehhez pedig mindenekelőtt nyelv kelle, mely az új tartalmat visszaadja*”.⁵

2. Ezeknek a tényeknek a földidézésével vizsgálódok röviden a címműl írt témakörben, figyelmemet két jelenségre összpontosítva: 1. a tájszavaknak a köznyelviéktől való elkülönítése egzakt módon csak úgy lehetséges, ha tudva van, mi tartozik a köznyelvbe, s mi nem. De hogyan lehetett ezt Kazinczy korában, tehát a 18. és 19. század fordulóját megelőző és követő néhány évtizedben eldönteni, amikor még nem volt kodifikált magyar köznyelv, tehát szótárakban rögzített magyar köznyelvi szókincs sem? A másik, a 2. kérdéskör: feltűnhet a 21. századi olvasónak, milyen vehemenciával szólt és írt a felvilágosodás íróinak egy része a nyelvi regionalizmusok, a nyelvjárásiasságok ellen, különösen pedig szépirodalmi felhasználásuk ellen. Gyarmathi Sámuel például szembeállította a „tisztességes” beszédet a „paraszti”-val. Mészáros Ignác szerint távol kell tartani az írott nyelvtől „az igen alá való, paraszti” szólásokat. Böjthi Antal szerint: „De ha úgy talál történni, hogy a két Oszágnak, b. s. minden Ganéj Dombját fel tőrjük, ’s minden [...] megavult, rozsdás goromba Paraszt szokat akarunk egybe gyűjteni, ’s azokkal akarjuk csinos Úri Nyelvünköt szaporítani [...] azzal szép Nemes Nyelvünket nem csak nem fogjuk ékesíteni, simmitani, pallérozni; hanem inkább fogjuk becssteleníteni, gyalázní”. De maga Kazinczy is azt írja egy mű kapcsán: „néhol szennyvedhetetlenek azok a populáris alacsony szóllások”.⁶ Hogyan lehet mégis, hogy a nyelvújítók az irodalmi nyelvi szókincs-gyarápítás fontos forrásának a tájszavakat tekintették? A történeti előzmények felületes ismertetében persze nem az a különös, hogy a felvilágosodás idején nyelvjárási stigmatizálási hul-

³ Benkő, 1960. 500.

⁴ Csetri, 1990. 48.

⁵ Idézi Fried, 2011. 17.

⁶ Idézi Benkő, 1960. 277.

lám terjed el az írástudók körében, hanem az, hogy ebben a légkörben miként válhattak a tájszavak az irodalmi nyelvi szókincs bővítésének szívesen látott és használt forrásává. Tágabb összefüggések tárgyalása nem feladatom ebben az esetben, de érdemes felhívni a figyelmet Fried tanulmányára, amelyben egyebek mellett ezt írja a szerző: „az egyetlen lehetőség favorizálása a többi lehetőség mellőzését, kiszorítását, jelentéktelenné válását eredményezi. Nem a tájnyelv, a tájnyelvi költészet szűkebb térre való visszavonulása jelezhető veszteségként, hanem az, hogy a dialektussá lett nyelvváltozatban őrzött kulturális hagyomány rekesztődött ki a kánonból”.⁷ A nyelvújítás megítélésére vonatkozóan l. még Bodrogi tanulmányát!⁸

3. Lássuk az első kérdéskört! Ruzsiczky Éva 1963-ban „Irodalmi nyelvi szókincsünk a nyelvújítás korában. Kazinczy tájszóhasználata alapján” címmel tett közzé alapos monográfiát. Ez a munka a legfontosabb tárgyunk szempontjából.⁹ Világosan kiderül Ruzsiczky művéből, hogy súlyosan tévednénk akkor, ha a mai viszonyokat visszavetítve gondolnánk el a köznyelvi és a nyelvjárási szókészlet akkori elkülönülését, illetőleg elkülöníthetőségét. Teleki József, az Akadémia első elnöke, még jóval az Akadémia megalapítása (1825) előtt, 1818-ban feladatként jelölte meg, hogy „el kell különíteni a' vidékieket [tudniillik a szavakat] a' közönségesen szokásban lévőktől”.¹⁰ A magyar irodalmi nyelvi, illetőleg írott köznyelvi szókészlet viszonylag egységessé alakulásának lázas, Gáldi szerint „kavargó, kiegyensúlyozatlan”¹¹ korszaka volt a nyelvújításnak nevezett mozgalom, s elsősorban éppen Kazinczy levelezése mutatja azokat az utakat-módokat, ahogy a nyelvújításban aktívan részt vevő írástudók állást foglaltak tájszavaknak az irodalmi nyelvbe való beemelése, irodalmi nyelvi szerepkörben való használatának lehetősége, kívánalma, szükségessége mellett vagy ellen. Szó sincs azonban egy „vegytisztá” irodalmi nyelv létrehozásának a szándékáról! Ruzsiczky összefoglaló véleménye szerint „Kazinczy eszménye egyfelől a sokrétű, változatokban gazdag nyelv, másfelől a nagyon szembeötlő nyelvjárásiasságoktól mentes irodalmi (és köz-) nyelv volt”.¹² Kazinczy tehát a nyelvjárási szavak meghatározott szempontok szerint való fölvétele mellett volt, tisztában lévén azzal, hogy az irodalmi és a tájszó-kincs elkülönítése sok esetben gyakorlati okokból is lehetetlen. Minthogy a 'tájszó : köznyelvi szó' komplementer, tehát egymáshoz viszonyítva létező és meghatározható fogalmak, bármelyik elhatárolhatóságának a bizonytalansága értelemszerűen a másik elkülönítésének a bizonytalanságát is jelenti. Igazolhatóan megmutatkozik éppen ezért a bizonytalanság a másik oldalról, a tájszavak oldaláról is. Az 1838-ban megjelent Magyar tájszótár előszavában azt írja az Akadémia akkori titoknoka, Schedel (később Toldy) Ferenc, hogy három típusú szavak vannak a tájszótárban, s elsőül az „országos szavak”-at nevezi meg.¹³ Fölvetődik a kérdés: országosan elterjedt szavak is tájszótárba valók? Kazinczyék gyakorlatában is megvolt ez a kategorizálás („országos szavak”). Ők aszerint jártak el,

⁷ Fried, 2008. 28.

⁸ Bodrogi, 2005.

⁹ Ruzsiczky, 1963.

¹⁰ Idézi Gáldi, 1957. 344.

¹¹ Gáldi, 1957. 196.

¹² Ruzsiczky, 1963. 421.

¹³ Magyar tájszótár, Pest. 1838. X.

hogy bizonyos szavak ugyan közkeletűek lehettek, de ha az írók (szépirok) nem használták őket, akkor – az irodalmi nyelv szempontjából – tájszavaknak tekintették őket (l. fentebb). Nyomatékosan érdemes hangsúlyoznunk: nem mai értelemben vett *köznyelv*-ről volt szó akkor, hanem az írók nyelvéről (ezt nevezzük az akkori időkre vonatkoztatva irodalmi nyelvnek). Arról is szó volt azonban minden bizonnyal, hogy a szótár összeállítói érzékelték, a rendelkezésükre álló adatok a biztos döntést nem teszik lehetővé, ezért bizonytalanok voltak számos esetben, amikor dönteniük kellett vagy kellett volna arról, általánosan ismert szavakról vagy tájszavakról van-e szó. (Zárójelben: a szókészlet állandó mozgása miatt ma is van nem kevés olyan eset, amikor besorolási gondjaink vannak, mert nem dönthető el – egyebek mellett megfelelő fölmérések hiányában –, hogy mi köznyelvi s mi területi kötöttségű.)

Mi tehát a válaszuk a bevezetőben fölített első kérdésünkre? Hogyan lehetett elkülöníteni Kazinczyék idejében az irodalmi nyelv szavait és a tájszavakat? A szavak jelentős részének az esetében (például: *ad, ég, él, gyümölcs, hal, hat, ház, ország, van, vásár*) általános tapasztalat volt, hogy a szavak nagy része közös a magyar anyanyelvűek körében, s hogy az írók, költők is használják őket. Ezekben az esetekben nem voltak elkülönítési gondok. A szavak másik, jóval kisebb, de nem csekély része már nem volt ilyen egyértelmű helyzetben (ezekre l. Ruzsiczky¹⁴). A „döntés” az írástudók kezében volt abban az értelemben, hogy ki-ki saját nyelvi tudása, érzése, tájékozottsága, esztétikai szempontjai szerint használta vagy nem az idetartozó szavakat. (Kazinczy például a *szelencé*-t támogatta az *orgoná*-val és az erdélyi *borostyán*-nal szemben.¹⁵) Megállapítható, hogy amely szavak országszerte éltek a nép nyelvében, azok bizony országszerte előfordulhattak, s ha előfordultak, akkor az akkori magyar irodalom szavainak tekintették őket.¹⁶ Azaz: „az irodalomban a provinciális szókészletek határai korántsem voltak lezártak [...] „Kazinczy idejében a nyelvjárások sajátos szavait elsősorban nem az irodalmonkívüliség, a (köz- és) irodalmi nyelvi szavaktól való elkülönültség, sőt elszigeteltség jellemezte, sokkal inkább csak a t e r ü l e t i t a g o l t s á g, az egyes országrészekhez való kötöttség”.¹⁷ Láttuk, egy-egy kevésbé ismert szónak az irodalmi nyelvben való előfordulása jó előjel, egyszersmind feltétel volt az irodalmi nyelv szempontjából való szalonképessé váláshoz. Később, az idő előre haladtával, az írástudó réteg kiterjedésével megnőtt azonban a szavak sorsába a maguk írott nyelvi praxisával közvetlenül „beleszóló”-k száma, s ennek következtében a szavak sorsa (az irodalmi és a köznyelvbe kerülése, befogadása, karrierje) egyre inkább demokratizálódott, immár nem csak egy szűk írói kör ízlésén vagy nyelvi szocializációs, illetőleg az iskolázottságtól meghatározott tényezőkhöz (vö.¹⁸) múlt.

4. Keressünk választ a másik kérdéskörre is: miért lehettek a stigmatizált nyelvjárások szavai az irodalmi nyelvi szókészlet egyik forrásává?

A szükség diktálta, hogy a magyar irodalmi nyelvi szókincset tudatosan bővíteni kellett. (A magas műveltség, tehát a tudományok és művészetek szakszókincse nem épülhe-

¹⁴ Ruzsiczky, 1963. 395 kk.

¹⁵ Idézi Ruzsiczky, 1963. 367.

¹⁶ Ruzsiczky, 1963. 400.

¹⁷ Ruzsiczky, 1963. 401.

¹⁸ Tolcsvai Nagy, 2004. 30.

tett ki, és nem épülhet, nem bővíthet ma sem tudatos szaknyelvfejlesztés nélkül.) S a bővítésre egyrészt belső (tehát magyar nyelvi), másrészt külső (azaz idegen nyelvi) minták kínáltak a múltban, és kínálnak ma is. Mind a külföldi (akkor elsősorban német) nyelvújítási példák, mindenekelőtt azonban a természetes fölismerés, hogy az anyanyelvi anyagból, elemekből való építkezés az új szavak megértésének és elterjedésének a legfőbb biztosítója, kezdettől fogva egyértelművé tette a nyelvújításban részt vevők többsége számára, hogy a nyelvjárási szókincs az a természetes és mindenkor rendelkezésre álló forrás, amelyből meríteni lehet és kell. Bárczi Géza találó szavai szerint „a nyelvújítás egyik leg-szerencsésebb eljárása volt nyelvjárási szavak forgalomba hozatala, irodalmivá avatása”.¹⁹ Idézzünk emlékezetünkbe néhány tájszóból lett köznyelvi szót! Íme: *avatkozik, barangol, betyár, bojtár, bozontos, böngészik, bucka, burgonya, csapat, cserkészik, csökönyös, csuk, csupasz, doboz, évad, falánk, folyondár, gyér, hulla, hullám, hús, idom, inda, kagyló, kandalló, kelengye, kelme, küllő, laza, lenge, meder, moraj, pata, poggyász, redő, repkény, rimánkodik, róna, sajnos, sejt, silány, szikár, tesped, zamat*.²⁰

Érthető a fentiek ismeretében Szűcs József véleménye, aki szerint „A tudatos népnyelvi [szó]gyűjtés megindulásában igen nagy szerepe van a nyelvújításnak is [...] egyes szótáríróink a XVIII. század végétől kezdve a tájszavakat is a magyar szókincs teljesjogú alkotó elemeinek tekintik és ennek alapján a nép nyelvét is felveszik szótáraikba, különösen abból a célból, hogy vele a magyar nyelv szókészletét gazdagítsák”.²¹ Szűcs azonban egy másik körülményt is megnevez: „Nagyon sokan a népnyelvben keresnek menedéket a nyelvújítók ízléstelenségei ellen. A tájszavakat [...] előnyben részesítik [...] az újonnan farragott szavakkal szemben”.²² Itt jegyzendő meg, hogy a már említett Teleki József 1817-ben felvázolta egy magyar nagyszótár tervezetét, abban a reményben, hogy „Irodalmunknak és tudományunknak e szótár lesz alapja”.²³ Miről is van szó? Arról, hogy a magyar szókészletnek a lehető teljességgel való összegyűjtésétől és szótárakban való közzétételétől a szerző a magyar irodalom és tudományosság (magas műveltség, a művelődés általában!) föllendülésének szókészleti alapját reméli megteremthetni. S ebbe Teleki számára magától értődően a tájszavak is beletartoznak. A szótárak a nyelvújítás idején e z é r t voltak nagyon fontosak. Emlékeztetek Pais Dezső szavaira is: a reformkor „szótárai jórészt a nyelv életére vonatkoztatva dinamikus funkciót kapnak, amennyiben a nyelv bővítésének, fejlesztésének, egységesítésének fontos tényezőivé lesznek. Ezzel összefügg, hogy legtöbbjükben előtérbe kerül szókészletük korszerűsítése, a fejlődő és fejlesztendő életszükségleteinek megfelelően”.²⁴

Közismert, hogy Kazinczy a szépirodalom nyelvét tette mércéül. Ahhoz, tehát az akkor leginkább kimunkált és legmagasabb presztízssű magyar nyelvváltozathoz viszonyítva fogalmazott, amikor bizonyos beszélt nyelvi, így a nyelvjárási beszédmódról élesen fogalmazott (populáris, pórias, paraszt magyarság, durva, alantas szólás, piaci beszéd, zsíros

¹⁹ Bárczi in: Bárczi–Benkő–Berrár, 1967. 551.

²⁰ Bárczi, 1963. 298.

²¹ Szűcs, 1936. 15, 16.

²² Szűcs, 1936. 15–16.

²³ Idézi Gáldi, 1957. 342.

²⁴ Idézi Gáldi, 1957. 501.

száj, kulináris stílus, szolgáló leányok nyelve).²⁵ Különösen érzékeny volt a hangtani-helyesírási egységességre, e téren nem volt híve a változatosságnak, ezért helytelenítette az ilyen nyelvjárásiasságoknak az irodalmi művekben való előfordulását. Berzsenyi egyik nyelvjárási hangalakjáról írta, hogy „Provincialismussal nem szabad élni in der Schriftsprache”.²⁶ Egy másik alkalommal pedig így fogalmazott: „az én törvényem az, hogy a' ki magyarul ír, annak a' magyar Schriftsprache-ban és nem valamelyik provinciáéban kell írni”.²⁷ Mivel sokat és sokféle utazott, volt bőven közvetlen tapasztalata a magyar nyelvhasználat nyelvjárási tagolódásáról is. Tudta tehát azt is, hogy saját anyanyelvjárása, a ma északkeletinek mondott nyelvjárási régió nyelvhasználatát áll legközelebb saját kora magyar irodalmi nyelvi normájához, ezért írhatta azt, hogy „Szerencsés születésem, melylyet a' kedvező Végzés a' leg-tisztább Magyar Ég alatt ejtett [...] külömbféle bukdosásoktól menthettek [...] meg”.²⁸

Ruzsiczky részletesen elemezte, hogyan viszonyult Kazinczy azokhoz a tájszavakhoz, amelyek fölbukkantak kortársainak az irodalmi munkáiban. Három típust emelek ki, mert tárgyunk szempontjából ezek a legfontosabbak: 1. amelyekről föltehető, hogy szűk körben élnek (ezek a mai értelmezés szerint is a legnyilvánvalóbban tájszavaknak tekinthető szavak – a széles körben használatos tájszavakat ma népnyelvi szavaknak szokás nevezni: ez a megjelölés azonban Kazinczyék idejében ismeretlen volt).²⁹ 2. Amelyek közkeletűek lehettek, de nem voltak részei az írói, költői nyelvnek. S végül a 3. típusba tartozók, amelyek előfordultak ugyan az irodalmi nyelvben is, de helyi jellegű szinonimákként (példákat is l.³⁰). Kazinczy az általa nem ismert szavak használata elől sem zárkózott el, lásd például: 1810-ben a *meder* ügyében így írt Horvát Istvánnak: „tudassd velem, mi az a' Renus *medre*? melly a' Kultsár-Ujságaiban lap 323. ismét előfordúl; 's magyarázzd-meg, hol vette Kultsár azt a' szót, és tulajdonképpen mit téssen. Ismérsz, hogy élni fogok vele, kapva kapott alkalommal, mihellyt tudhatom, micsoda”,³¹ illetőleg 1814-ben Horváth Ádámnak: „Kérlek, tudassd velem, mi az a' *s ö r j e*? Hát a' *pogony* Sopronyban micsoda?”³² 1815-ben azt írta: „Szathmárnak egyik írója [...] e szóval él: *balkány*. Igen szép szó, de itt senki sem tudja, mit tesz”.³³ Ugyanez évben Bölöni Farkas Sándornak is kérdéseket tesz föl: „Leveledben egygy Erdélyi szót lelek, mellynek értelmét kérem tőled: – «Életem elszontyolodásait». – Nem tulajdon magad szava e ez, és mit teszen?”³⁴ Kazinczy utolsó mondata jellemző nyelvújítás korabeli reakció, amely a nyelvújítók körében gyakorta elhangozhatott vagy leíródhatott, hiszen abban a korban gyakran alkottak mesterségesen új szavakat.

Mind a tájszavak beemelése az irodalom nyelvébe, mind régi, elavult szavak felújítása, reaktiválása úgy gyarapította az alakuló írott nyelvi standard szókészletét, hogy ezen ese-

²⁵ Benkő, 1982. 19.

²⁶ KazLev. VI. 161.

²⁷ KazLev. VIII. 456.

²⁸ Idézi Benkő, 1982. 40.

²⁹ Ruzsiczky, 1963. 400.

³⁰ Ruzsiczky, 1963. 395–398.

³¹ KazLev. VII. 486.

³² KazLev. XII. 147.

³³ KazLev. XIII. 4.

³⁴ KazLev. XIII. 243.

tekben nem kellett új szavakat alkotni a nyelvújítóknak. Csupán olyan szavakat kellett „helyzetbe hozni”, amelyek szűkebb-tágabb körben nap mint nap használatosak voltak, amelyeknek tehát az életképessége, a magyar nyelvbe való betagozódása bizonyítva volt. A nyelvújítási szókincsgyarapítás szokványos feladatköréből (létrehozás, megszilárdítás és normatívvá tétel) lényegében tehát csak az maradt (nem tekintve azokat az eseteket, amikor új jelentéssel ruházták föl a tájszót vagy régi szót), amit Bárczi Géza „irodalmivá avatás”-nak nevezett.³⁵ Mondhatjuk úgy is: a tájszavak irodalmivá emelésével használati körüknek a társadalmi kiterjesztéséről és magasabb stíluskategóriába emeléséről volt szó. Rögzítsük a tényt: szinte minden esetben önálló, tehát tö- és származékszavakkal van dolgunk. Ragokkal, jelekkel ellátott tájszavak azért nem nyerték el a nyelvújítók tetszését, mert a toldalékok tekintetében az ingadozások ellenére kikristályosodni látszik a 18. század végére a követendő írott nyelvi norma. Ezen esetekben tehát megvolt már a tájnyelvi: irodalmi nyelvi kontraszt, s azonnal lehetett tudni, érezni, hogy mi nem tartozik az irodalmi nyelvbe. Ily módon a *-ból, -ből, ról, -ről, -től, -től* bizonyos megjelenési formái (*-bú, -bű, -bul, -bü, -bol, -böl, -rú, -rű, -rul, -rü, -rol, röl, -tú, -tű, -tul, -tül, -tol, -töl*) eleve nemkívánatosá tették az irodalmi nyelvi normákhoz ragaszkodók szemében (és fülében) az ezekkel a ragváltozatokkal ellátott szóalakokat. Hasonlóképpen például az efféle nyelvjárási szóalakok is: *aptyok* (= apjuk), *dobgya* (= dobja), *ett* (= evett), *házzok* (= házuk), *kedvessig* (= kedvesség). A táji tőszavak esetében ez, a fajta szembeszökő különbség nem volt adva, így a stigmatizálásnak a lehetősége a tőszavak esetében hang- és alaktani oldalról nem volt meg. (Nem tekintve azokat az eseteket, amelyekben a formálódó standardtól idegen beszédhang – például a „palóc *a*” – fordult elő. De mert ezt az írásbeliségben nem jelölték, lényegében ez sem jelentett gondot). Ruzsiczky a véleményét Kazinczynak mint nyelvújítónak a tájszavakhoz való elvi viszonyáról így foglalta össze: „Az, hogy Kazinczy az ízlésének megfelelő valódi tájszók előtt szélesre tárta az irodalmi nyelvi szókincsnek a kapuit, egyrészt azzal lehet kapcsolatos, hogy ő azt gazdaggá, »s o k s z í n ű « -vé akarta fejleszteni; másrészt alighanem azzal magyarázható, hogy az irodalmi nyelvi *s z ó k i n c s* megszilárdulásának az idejét – éppen azért, mert azt még tájszókkal nagy mértékben bővítendőnek tartotta – egyelőre nem látta elérkezettnek”.³⁶ Kétségtelen, hogy e tekintetben is a német példa volt rá hatással.

A FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bárczi Géza 1963. A magyar nyelv életrajza. Bp., Gondolat.
 Bárczi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán 1967. A magyar nyelv története. Bp., Tankönyvkiadó.
 Benkő Loránd 1960. A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában. Bp., Akadémiai Kiadó.
 Benkő Loránd 1982. Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében. Nyelvtudományi Értekezések 113. Bp., Akadémiai Kiadó.
 Bíró Ferenc 2010. A legnagyobb pennaháború. Kazinczy Ferenc és a nyelvkérdés. Bp., Argumentum Kiadó.
 Bodrogi Ferenc Máté 2005. „Forni kell a bornak, ha valaha tiszta akar lenni”. Nyelvművelés volt-e a „nyelv művelése” a nyelvújítás korában? Magyar Nyelvjárások XLIII. 69–94.

³⁵ Bárczi in: Bárczi–Benkő–Berrár, 1967. 551.

³⁶ Ruzsiczky, 1963. 65–66.

- Csetri Lajos 1990. *Egység vagy különbözőség?* Bp., Akadémiai Kiadó.
- Fried István 2008. *Nyelvújítás, nyelvválasztás – úttévesztés?* Tiszatáj 62. évfolyam, 2008/6. 18–29.
- Fried István 2011. *Kazinczy és a magyar irodalom. Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve* 2011. 9–22.
- Gáldi László 1957. *A magyar szótárirodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban.* Bp., Akadémiai Kiadó.
- Kazinczy Ferencz 1808 *Tübingai pályaműve a magyar nyelvről.* Kiadja Heinrich Gusztáv. Régi Magyar Könyvtár 37. Bp., 1916.
- Ruzsiczky Éva 1963. *Irodalmi nyelvi szókincsünk a nyelvújítás korában.* Bp., Akadémiai Kiadó.
- Szűcs József 1936. *A népryelvi kutatás története.* Bp.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2004. *Alkotás és befogadás a magyar nyelv 18. század utáni történetében.* Bp., Áron Kiadó.
-

GAÁL ZOLTÁN: A széphalmi Krisztus-kereszt

BENCÉDY JÓZSEF

A nyelvi norma

A nyelvvel való foglalkozás a történeti-összehasonlító nyelvészettel tudománnyá vált. Ebben a légkörben, a 18–19. század fordulójától kezdve fokozatosan, egyre gyakrabban vetődtek fel nyelvhasználati, nyelvhelyességi kérdések, viták mind a szóalkotás, mind a grammatika és a stilisztika területén. A nyelvhasználat, a norma Kazinczy Ferencet is foglalkoztatta. Mind verseiben, a *Tövises és virágok* című ciklusban, mind leveleiben, elméleti írásaiban fejtegette ezeket, hol problémafölvetések, hol kialakult vélemények formájában. „A világosság még nincs elválasztva a sötétségtől – írta Aranka Györgynek 1810-ben –, s egynémelyikük azt tartja jó magyarságnak, amit a szokás szankcionált; másnémelyikük nem a szokást tartja kánonnak, hanem azt nézi, hogy milyennek kell lenni a nyelvnek, hogy az légyen, aminek lennie kell, ha bár erőszakkal esnék is – vagy amint ezt Pápay Sámuel munkájának recenziójában mondtam (Leipziger Literatur Zeitung, 1810. febr. No. 21.), azt tanítja, hogy a szépírónak szabad a szokást megelőzni s vezetni, ahelyett, hogy azt követné. – Holt nyelv-e a magyar, mint a görög és deák, hogy azon változtatni nem szabad? a görög, deák, olasz, francia, német nyelveken nem változtatnak-e írók? Nem kell-e köszönni Báróczynak, Barcsaynak, Bessenyeinek, hogy ők is új iskolát kezdetek?”¹ Ugyanezt fejtegeti Cserey Farkasnak 1805-ben: „Az esztétikus írónak nem azt kell kérdezni: *szólanak-e így és szólott-e már így más?* (Ez a kérdés csak a kiholt nyelvekre való), hanem ezt: lehet-e nekem *így szólani, hogy szólásom elegáns, energikus, új zengésű szólás legyen?*”² Vitkovics Mihálynak írt verses levelében ellenfeleinek szájába adja reá mondott vádként néhány alapvető elgondolását, eljárását:

„Magát a nyelv urának nem hiszi,
Nem szab törvényt és új szót nem farag.”³

Kazinczy a maga tevékenységét nem a ma használatos nyelvújítás szóval emlegette, hanem az akkori *neológia* sorába tette. A korabeli neológiának fontos, talán legfontosabb része volt a szókincs, a mondat- és szövegszerkesztés megújítása, de ennél átfogóbb tevékenységet jelentett. Utol kellett érni a felvilágosodásban elől járó országokat tudományban és irodalomban. Ez lényeges programja volt már Bessenyei Györgynek és író, testőr kortársainak, s

¹ Kazinczy Ferenc: Levelek. Magyar Remekírók. Szerk. Szauder Mária. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1979. 290.

² Uo. 143.

³ Kazinczy Ferenc: Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok. Magyar Remekírók. Szerk. Szauder Mária. Bp., 1979. 31.

ebben lényeges szerep hárult a nyelvre, a magyar nyelv gazdagítására. Számos tudósunk felhívta figyelmünket erre az összefüggésre.

Fábián Pál ezt írta 1984-ben megjelent könyvében: „A neológia, amely már korábban is törte az utat a nemzeti nyelv számára, de még nem ennek keretei között, a reformkorban teljesen alája rendelődik a nemzeti nyelv fejlődése magasabb szempontjainak és érdekeinek, s a magyar nyelv egészét érintő, átfogó nagy nemzeti folyamatnak szerves részeként az egyik fontos nyelvművelő eszköz feladatát őrli be.” Majd még hozzátette: „Helytelen lenne azonban a képünk a felvilágosodás kori és reformkori neológiáról, ha felednénk, hogy a nyelvújítás egyszersmind stílusújítás is volt. Az új eszmék és érzelmek kifejezéséhez nemcsak új szavak kellettek, hanem többször megújított stílus is. Ha tekintetbe vesszük azt, hogy 1772-től 1849-ig tizenegy stílusirányzat (a franciás iskola, a németes iskola, a deákos iskola, a magyaros irány, a szentimentalizmus, a rokokó, a klasszicizmus, a biedermeier, a romantika, a kritikai realizmus, a népiesség) szólalt meg magyar nyelven, a legnagyobb elismeréssel kell adóznunk felvilágosodás kori meg reformkori íróink nyelvalkotó zsenijének.”⁴

Figyelemre méltóan tért vissza ez a gondolat Bíró Ferencnek A Magyar Nyelv Múzeuma 2008. április 23-án történt felavatásán mondott előadásában: „A neológia fogalma megengedi, hogy Kazinczy elképzeléseiben meglássuk az időben alaposan változó alakzatokat és – főleg –, hogy meglássuk a neológia 1810 körül kialakult, megszilárdult és rendszerre szerveződött elméletét, amelynek a szó szoros értelmében vett nyelvújítás csak egyik, bár vitathatatlanul lényeges eleme. Itt azonban alapvető dolog annak tudomásul vétele, hogy Kazinczy *íróként* kívánta úgy alakítani a nyelvet, hogy az hű kifejezője legyen mindannak, amit 'a lélek gondol és a szív érez'. A neológia elsősorban írói program, abban az értelemben, hogy az irodalom felől közelít a nyelvhez. Ez azt jelenti, hogy *szabadon* bánik a nyelvvel – olyan szabadsággal, amely előtt nincs elvi akadály; nem lehet akadály még a grammatika sem. Ezt az az író mondja, aki igen élesen fogalmazott kritikai levelekben, és több írásában is erőteljesen követelte meg író társaitól anyanyelvük tudós ismeretét. Lehetséges, hogy egy író – műve érdekében – megsérti a grammatika szabályait, de az nem lehetséges, hogy ne ismerje alaposan ezeket a szabályokat. ... Az író bátorsága csak akkor igazolható, ha szépséget nyer általa. Ez csak nagyon művelt, ízléssel, fáradhatatlan szorgalommal és nagy tehetséggel rendelkező írók valósíthatják meg. Ez olyan elgondolás, hogy képtelenség vele kapcsolatban nyelvrontásról beszélni, de Kazinczyt az 1810-es években igazában nem is ezért támadták, hanem azokért az igen kemény normákért, amelyekre felépítette a magyar irodalom most és jórészt általa kialakított önelvű, saját törvényeihez hű rendjét.”⁵

A nyelvi normát már Kazinczy korában is, és azóta is a nyelv funkciójával összefüggésben kell vizsgálnunk. (Ezt olvashattuk Bíró Ferenc iménti elemzésében is.)

A nyelv alapvető funkciója a kommunikáció. Ez sokféle formában, változatban valósul meg: pl. köznyelvi, nyelvjárási, szépirodalmi, tudományos, sajtónyelvi, szónoki stb. Minden változatnak megvannak a maga sajátosságai, a maga jellemző használati jellegzetességei, normája. Ezek között találunk kodifikált és nem kodifikált normákat.

⁴ Fábián Pál: Nyelvművelésünk évszázadai. Gondolat, Bp., 1984. 50.

⁵ Bíró Ferenc: Kazinczy Ferenc szerepe a nyelvkérdés történetében. = Széphalom 18., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2008. 87.

Mi a norma?

Lőrincze Lajos megfogalmazása szerint: „Az írott és a beszélt nyelv használatának társadalmilag érvényes, helyesnek elismert szabályait, irányelveit, szokásait nevezzük nyelvi normának. Ezt az egész társadalom számára érvényes nyelvhasználati szabályrendszert a társadalmi megegyezés, a mindenkori *nyelvszokás* alakítja, alakította ki. Nem mindenkinek, nem is a többségnek a nyelvszokása, nyelvi ízlése (példája), hanem a nemzeti nyelv legfejlettebb formáját, a művelt köz-és irodalmi nyelvet használók, a nyelvileg iskolázottak, műveltek szokása, nyelvhasználata vált – a történelmi fejlődés során – követendő példává.”⁶

Meg kell jegyezni, hogy a sokáig és az imént is emlegetett *irodalmi és/vagy köznyelv* neve ma már *köznyelv*, illetve *beszélt és írott köznyelv*. Az elnevezés változásának magyarázatára nem térek ki, de olvasóimnak figyelmébe ajánlom Charles Bally: A nyelv és az élet című könyvéből a következő részletet:

„Rendszerint azt mondják, hogy az írott nyelv hűségesebb képet ad egy nyelvről és jellegzetességeiről. Azok, akik ezt állítják, hozzáteszik – mégpedig indokoltan –, hogy az írott nyelvet nem kell összekeverni az irodalmi nyelvvel, mivel a második csak az egyik manifestációja az elsőnek, hanem – elvonatkoztatva minden személyes stílustól – az ’általános’ írott nyelv az a modell, melyhez igazodni kell. Valóban, mondják, aki ír, annak van kellő ideje, le tudja mérni a kifejezéseit, könnyebben méltányolhatja nyelve ’génuszát’, ez a génusz jobban megjelenik abban, amit írnak, mint egy fesztelen csevegésben, amely közömbös témákkal foglalkozik.

Ezek az érvek engem nem győznek meg. Amikor ezeket megfogalmazzák, elfelejtik, hogy az írott nyelv lényege és létfeltételei lényegesen különböznek a beszélt nyelv lényegétől és létfeltételeitől.

Az írott nyelv mindig szellemi állapotok, gondolati formák manifestációja, amelyek nem találják meg kifejezésüket a rendes nyelvben. Néha olyan dolgokat akar valaki kifejezni, amelyeknek nincs közvetlen viszonyuk a valóságos élettel – például ez az esete a tudományos gondolatnak és a filozófiai operációnak – néha viszont a valóságos életre vonatkozó dolgokat akarnak elmondani, de másként, mint ahogy azt a beszélt nyelv teszi – ez a helyzet az adminisztratív nyelv esetében, és más okból az irodalmi nyelv esetében.

Az írott nyelv létfeltételei nem kevésbé különböznek, mint az okok, melyek létrehozzák. Aki ír, az megfosztva érzi magát a kifejezésnek mindazoktól az eszközeitől, amelyeket az élő nyelv bocsát rendelkezésünkre; az expresszív hanglejtéstől és a mimikától, melyek a beszélő számára tulajdon beszéde örökös szövegmagyarázatát képezik. A társalgásban a szituáció csaknem mindig adva van; azok a dolgok, amelyekről a beszéd folyik, szem előtt vannak, vagy könnyen felidézhetők. Ezzel szemben, ha ír valaki, magának kell megteremtenie ezt a szituációt, neki kell teljes egészében összeállítania az eszmék különleges elrendezése által.”⁷

Bally fejtegetése nem szorul kommentálásra, de lényeges a beszélt és az írott köznyelv különbségének érzékeltetésére, az írott köznyelvi norma árnyalására.

⁶ Fábíán Pál – Lőrincze Lajos: Nyelvművelés. Akadémiai Kiadó, Bp., 1989. 128. Ugyanezt I. Nyelvművelő kézikönyv, főszerk. Grétsy László és Kovalovszky Miklós. Akadémiai Kiadó, Bp., 1985. 334.

⁷ Antal László (szerk.): Nyelvtudományi szöveggyűjtemény. III/1. Tankönyvkiadó, Bp. 204.

Lőrincze meghatározása az írott köznyelvre vonatkozik. Nem véletlen, hogy éppen a köznyelvi normával kezdem a norma mibenlétének megragadását. Egyrészt azért, mert a 19. század elején, a reformkor kezdetére a különféle nyelvi változatokból kialakult a *nemzeti nyelv egységes változata*, mely fokozatosan a többi változat fölé emelkedett. Másrészt mert ez lett a kommunikációnak, az írók és költők által használt, felkarolt, a társadalom egyre nagyobb része számára értett változata. Nagy nemzeti triászunk, Vörösmarty, Arany, Petőfi ezen a nyelvváltozaton alkotta meg műveit, s egyebek mellett ez volt költészetük sikerének titka. Az egységes változat – ahogy éppen most utaltam rá – a költők műveiben jelent meg először; a prózában valamivel később; az írott változatban általában (a tudományos, a hivatali változatban) még később; a beszélt változatban pedig – azt kell mondanunk – még mindig nem valósult meg minden részletében. Éppen itt, az ország keleti részén – Széphalomban, Sátoraljaújhelyen – utalnom kell rá, hogy az országos kiejtési (Kazinczy-) versenyek a fiatalság körében, a nyelvtudományban igen sokat tettek a beszélt változat, a beszélt változat részleteinek, finomságainak kialakítása, kidolgozás érdekében.

Idézem Gombocz Zoltán norma-meghatározását is: „Helyes az a nyelvi kifejezés, amely egy nyelvi közösség szokásával megegyezik, helytelen az, ami vele ellentétben áll. A nyelvszokás, a nyelvallapot relatív egyformasága helyhez és időhöz van kötve. Ebből természetszerűleg következik, hogy nincs egyetemes érvényű nyelvi norma; a nyelvhelyesség is a tér és az idő függvénye.”⁸ Két lényeges mozzanatot érdemes kiemelni ebből a meghatározásból: egyrészt azt, hogy több norma van, másrészt, hogy a norma, a norma felfogása – miként a nyelv is – változik. Ezt a változást megfigyelhetjük már Kazinczynál (lásd az idézett részeket), s megfigyelhetjük a 19. század végén az új ortológia képviselőinél. Szarvas Gábor például mellőzendőnek, kiirtandónak tartja a nyelvújítás sok száz szavát (*titkár, történetész, ügyvéd, eszme, festészet, gép, járda* stb.). Az elavult tilalomfák ledöntéséről szólt Lőrincze Lajos 1951. évi, sokat emlegetett akadémiai előadásában; ezzel találkozunk az utóbbi évtizedekben készült tanulmányok, illetve viták hosszú sorában.

Mi a helyzet a normával ma?

Mindenekelőtt szólni kell a *köznyelv és a nyelvjárássok viszonyáról*. A nyelv változásával az egységes (egységesülő) köznyelvi változat egyre jobban terjed – ebben jelentős szerepe van a sajtónak, a rádiónak, televíziónak; a nyelvjárássok pedig visszaszorulóban vannak. Ezt figyelembe kell venni (illetve figyelembe kellett volna venni két-három évtizeddel ezelőtt folytatott) vitáinkban, melyekben többen azt vetették föl, hogy az igazi magyar nyelv a nyelvjárássokban, még inkább Erdélyben, a székelyeknél őrződött meg, ott él. Holott nyelvjárási vidékeken is egyre ritkábban találkozunk eredeti, tiszta nyelvjárássokkal, még leginkább hangalaki változatokkal és tájszókkal, *regionalizmusokkal*. *Köznyelvbe vegyült nyelvjárási jelenségekkel*, kifejezett törekvéseink, kéréseink ellenére sem találkozunk a vidéki rádiókban, a Kazinczy versenyeken. Néha-néha előkerül a rádiók riportjaiban *köszméte, szeder* ('eper' jelentésben), *sódar* ('füstölt sonka'), *eltér* ('elfér' jelentésben), többször zárt *ë* hang, még gyakrabban az *i, u, ü* rövid változata a hosszú helyén (*tanító, színész, fiú*). A zárt *ë* visszaszorulása – úgy tűnik – megállíthatatlan; elmaradását már nem tartjuk hibának. Más a helyzet a rövid *i*,

⁸ Magyar Nyelv 27. 11. Idézi Lőrincze Lajos i. m. 130.

u, ü-vel; gyakori jelentés-megkülönböztető szerepük miatt hivatásos beszélőknél (színészeknél, rádióbemondóknál) megkívánjuk használatukat.

Külön téma a *diglossia*, a kettős nyelvűség, az a jelenség, mikor vidéken, nyelvjárási vidéken született ember anyanyelvként elsajátított *nyelvjárása mellett* fokozatosan a *köznyelvet* is használja. „Ilyenkor az egyik nyelvet, illetve nyelvváltozatot presztízs-szerepkörökben, nyilvános beszédhelyzetekben, az írásos megnyilatkozásokban, a másikat pedig ’alacsonyabb’ szerepkörben, a mindennapos családi kommunikációs szerepkörökben, helyzetekben, spontán beszédben használják. A kettősnyelvűség ’magas’ nyelvváltozat-tagja a mindenkori köznyelv, alacsony tagja pedig valamely nyelvjárás. Az anyanyelvi változatok között a köznyelv kialakulásával szükségszerűen létrejön a szóban forgó funkció- és presztízskülönbség.”⁹ A váltás a két nyelvváltozat között automatikus. Ilyenkor a nyelvjárás fokozatos visszaszorulásának, elvesztésének vagyunk a tanúi. A határainkon kívül élő magyar kisebbségek helyzetében a hatóságok az államnyelven tanító iskolák nagyobb értékére hivatkozva, ezek választását, előnyben részesítését emelik ki. Péntek János idézi Kiss Jenő: „Az elmúlt másfél-két évtized azt a hamis tudatot táplálta, hogy az anyanyelvűség akadálya lehet az érvényesülésnek. Már a közömbösség is rendkívül veszélyes, hátha még valaki tehernek, akadálnak érzi az anyanyelvét. Ezzel a mentalitással végképp le kell számolnunk. Semmiképpen nem szabad újra beleesnünk abba a csapdába, hogy úgy érezzük (amint éreztetni szeretnék velünk): a magyar nyelvűség az valami fogyatékoság a román nyelvűséggel szemben... Jellemző adalék erre az etnocentrizmusra: két-három évvel ezelőtt egy háromszéki faluban egy oda kihelyezett román zenetanárnő, aki tanítványaival nem tudott értekezni, e szavakkal kérte fel magyar kollégáját a tolmács szerepére: ’Mondd el nekik az ő patagóniai nyelvükön’.” (Erdélyi Tükör, 1990. dec., II/4. 21.) Az említett érvelésnek, hogy tudniillik a kisebbségi helyzet hátrány, közvetlenül elsősorban iskolapolitikai következményei vannak vagy lehetnek. Szlovákiában például 1995-ben a nemzetiségi gyerekek „szlovák nyelvi ismereteinek és érvényesülési lehetőségeinek a növelésére” a nemzetiségi iskolákban a természettudományi tárgyak, a földrajz, a történelem, az állampolgári ismeretek szlovák nyelven való oktatását akarták bevezetni a minisztérium intézkesei. Az ún. alternatív iskolák bevezetéséről van szó, amely oktatási típus a Skutnabb-Kangas-féle tipológia szerint az átirányítandó programokhoz hasonlít, s célja nem egyéb, mint a (kisebbségi) anyanyelv fokozatos visszaszorítása, s az államnyelv dominanciájának mielőbbi megvalósítása. A gond az, hogy a természettudományos tárgyak elsajátítása a közvetítő nyelv alapos ismerete nélkül egyszerűen nem lehetséges, a szlovák nyelvű oktatás tehát eleve behozhatatlan hátrányt jelent valamennyi nem szlovák gyereknek.”¹⁰ Ez a témakör már a nyelvpolitika témakörébe tartozik, de Péntek János utal pedagógiai veszélyére, tarthatatlanságára. Káros nyelvi következményei kézenfekvők a nyelvi norma tekintetében.

Élénk vita folyik néhány éve az *egy vagy többközpontú nyelvhasználat* körül, hol fellángol, hol csillapodik. A pozsonyi egyetemen dolgozó Lanstyák István és több kollégája úgy véli, náluk, kisebbségi területen egy külön nyelvhasználati központ és norma van kialaku-

⁹ Kiss Jenő: Társadalom és nyelvhasználat. Bp., 2002. 232.

¹⁰ I. m. 133-134.

lóban. Ennek elfogadását tagadják vajdasági kollégáink, Péntek János és az erdélyi nyelv-művelők, itthon Pusztai Ferenc és számos nyelvész kollégája. Pusztai Ferenc álláspontja számomra elfogadhatónak látszik: „A többközpontúság körül folyó vitákat mielőbb meg kell szabadítanunk a bélyegző szavaktól, az egymás mellett el-elcsúszó kategóriáktól, a csúsztatott kategóriaértelmezésektől. Tudománytörténeti tapasztalatok szerint efféle fel-forrósodott légkörben célszerű egyszerű, elhomályosodott kérdéseket feltenni. Csupán illusztrációnak szánva például azt a kérdéssort: eltűntek-e azok az okok, amelyek a köznyelv, a sztenderd változat kialakulásához vezettek.”

Különösen szükséges a világos beszéd a köznyelvi és a nem köznyelvi (a regionális) sztenderdek azonos és különböző vonásairól szólva. Abban nincs különbség, hogy a több központ mindegyike központ, tehát sztenderd. Abban lenne különbség, hogy a felülről adott, majd valamilyen okból követhetetlen köznyelvi normától eltérően a regionális központok nyelvváltozata mentes lenne a műveltségtől, a felülről adottságtól stb.? Ez aligha lehetséges. Hiszen szerepük szerint egységesítőek ezek is. Mi hát a valódi különbség? A hatókör, az érvényességi (a nyelvhasználati érvényességi) tartomány nagysága, mértéke. A kommunikációs szándék és lehetőség terjedelme. S ha érthető, sőt vitathatatlan okai vannak „a kisebb beszélőközösség hagyomány mondásában” élő, a köznyelvtől eltérő változatoknak (régábbi szóval: helyi úzusnak), akkor ugyanúgy érthető és szerintem vitathatatlan okok állnak a beszélő közösségek közös hagyománymondásának (hagyományvállalásának) is köszönhető, abban élő változatoknak is. Némi dacossággal azt is kijelenthetem tehát, hogy lényegében vállalom a polémikus vádat, miszerint a strukturalistának (igen így!) nevezett ún. hagyományos nézetrendszer központi kategóriája a teljes beszélő közösség, a nyelvközösség, mindent ahhoz mér, mindent annak rendel alá.” Sőt, még hozzá is tehetem, hogy addig teljes egy beszélő közösség, amíg összetartozását kifejező, azt fenntartó közös nyelvváltozata is (!) van.”¹¹

Még két nyelvhasználati kérdéskört kell említenem. Az egyik a *szleng*. Nem túl régen, még 40-50 éve argónak, jassz nyelvnek emlegettük, de azóta változott a helyzet. Számos szava szinte köznyelvivé vált (*az a helyzet, hogy; ez a tény szinte kicsapta a biztosítékot; ez az elhatározás arról szól, hogy; elhúzták, elválták; kirúgták, lapátra tették; ez nem semmi; nem jött össze*). Erre, a nyelvi rétegek közti vándorlásra utal az a tény is, hogy a Pusztai Ferenc irányításával készült nyelvművelő kézikönyvtár¹² második, bővített kiadása bizalmas minősítéssel lát el számos szót, melyet a kézikönyvtár első kiadása (1972-ben) még argónak minősített (pl. *elhúzza csikot; állítsd magad takarékra; megfúj valamit; elkapta a gépszíj; ráver a munkára; falaz valakinek* stb.).

A másik, viszonylag újabb jelenség a közgazdasági, műszaki, informatikai szaknyelvnek a köznyelvtől való elemelkedése. A megjelölt területeken bőven találkozunk olyan nyelvi eszközökkel (*nominális stílus, elvont szavak és fogalmazás, idegen szavak, idegen és magyar szavak keverése, terjedelmes mondatok* stb.), amelyek korábban is megfigyelhetők voltak, de nem ilyen arányban.¹³

¹¹ Nyelvi többközpontúság. = Szociolingvisztikai szöveggyűjtemény. Tina Kiadó, 2002- 259-60.

¹² Akadémiai Kiadó, Bp., 2003.

¹³ Lásd: Pusztai Ferenc i. m. 262-63.; Bencédy József: Új magyar fogalmazás fel?: Magyar Nyelvőr, 134. 488-491.

Mind a szleng terjedése, mind az elvontabb, a köznyelvtől felfelé ágazó fogalmazás összefügg a magatartás változásával. Hiába méltatlankodunk az effajta nyelvhasználat miatt, aligha érünk el eredményt, ha a „lenti”, illetve „fenti” magatartás fennmarad, netán általánossá válik. Mindkét területen (sőt, vannak még újabbak is) a nyelvhasználatot, a nyelvi normát illetően eljutottunk arra a pontra, ahol a nyelvész, a nyelvet figyelő és féltő ember, a nyelvi változások tudatában, csak áll, és igyekszik józanul mérlegelni. Változik a társadalom és benne mi magunk. A nyelvész óvakodik az elhamarkodott véleményektől, sőt ítéletektől, de a társadalmat, a műveltséget féltve szövetségeseket keres a társadalom különféle rétegeiben, s minden erejével, adottságával törekszik a nyelvi ismeretek terjesztésére, mert – Kazinczyval egyetértésben – a nyelv és a norma változását elfogadva a grammatika ismeretéről nem tudunk és nem is akarunk lemondani.

GAÁL ZOLTÁN: Útmenti kereszt Széphalom felé

TUSNÁDY LÁSZLÓ

Versek

Triptichon Kocsis Zoltánnak

I.

Virraszt a művész. Sorsunk benne érik.
A kottafejek a szférák zenéje,
mind egybecseng, hogy létünk elbeszélje.
Őt vad támadások innen-onnan érik.

„Idegenül tudunk-e?” – tőle kérdik.
Settenkedőknek végtelen szeszélye!
Ki nagy, figyel a tényleges veszélyre.
Hogy itt van köztünk, egyesek nem értik.

Ő tudja, mi sajog itt legbelül.
Nyelvünk s a zenénk benne egybeforr.
Kik őt követik, élnek: emberül,

s fénnel derül fel ez a szürke kor.
A Rossz a szennyes árban elmerül,
s mosolyt virágoztat, ki volt búskomor.

II.

A teljesség magasban, messze, messze.
Ne hidd, hogy azt megadja röpké óra!
Hallatlan erő kell, ha törsz a jóra.
A csillagok közt fent ragyog az Eszme.

Ha nem cselekszel, minden veszve, veszve.
Ki csak rásandít a fakó valóra,
mint a varjú, csak ül sivar karóra.
Győzz örvényen is, rajta átevezve!

A benned lévő fényt keresd keményen!
Azáltal érlelsz ritka, szép gyümölcsöt.
A kincsed felragyog a barna éjben.

Ha már a sorsunk várakat ledöntött,
szíved emeld fel! Ez az én reményem.
Minden jövőt én bízva így köszöntök.

III.

A csillagos ég nekem ezt sugallja.
A hangokat így érleli a Mester.
Farkasszemet így nézünk néma esttel.
A rontás a vész hangját hogy rivallja.

Ha ránk zúdult a világ minden alja,
hányszor vonultunk a kínos kereszttel!
Az örökre senki se mondja: „Vessz el!”
A gonosz így magát csak egyre csalja.

Ó, zene, drága zene, egyre áradj!
A szív, az ész teáltalad erősebb.
Vigasztalással el sohase fáradj!

A történelmünk olykor torz: merő seb,
de hangokból tör elő lét-sugárhad:
a lelke száll belénk sok régi hősnek.

Ötvenhat sebhelyei

Valakik énekelnek,
hóhér-percek letelnek.
Emléke gyászlepelnek,
a végső szörnyű percnél

még fellobog, míg szív dobog.
Küldetés lett a lét. Robot
csak annak, kit ama napnak
szikrái el nem ragadnak.

Visszája lett a lét a fénynek.
Hogy peregtek halál-éjek!
Ám folyton szólt az az ének,
amíg hagyták a pribékek,

hogy daloljon az elítélt.
Ő énekelt csak, amíg élt.
A hóhér jött, a rút kötél
halál-tető, végzet-födél.

Szívünkbe szállt a hős dala,
szent lett a végső éjszaka.
Minden, minden már oly kevés,
ha nincs a láng, s nincs küldetés.

NYIRKOS ISTVÁN

A névmási jelzős szerkezetek és az egyeztetés a magyarban

A magyar nyelvben – az indoeurópai és sok más nyelvvel ellentétben – a jelzős szerkezetben általában nincs egyeztetés (kongruencia), azaz nem találunk *szépek házak, félérek szoknyák, ügyesek gyerekek, százra lépésre, pirosak pipacsok*-féle alakokat. A magyarban azonban mégis van egy súlyos kivétel, ugyanis a főnévi mutató névmás a magyar mondatban, a kijelölő jelzős szerkezetben alaki és esetbeli egyeztetésre kerül. Lássuk kissé közelebbről ezt a jelenséget!

A magyar mutató névmások a következők: **főnéviek** *ez, az, emez, amaz, e 'ez', eme, ama*; **melléknévi**ek: *ilyen, olyan, ily, oly, emilyen, amolyan*; **számnévi**ek: *ennyi, annyi, emennyi, amannyi* stb. Megemlíthetők még a mindhárom névmási jelző azon esetei is, ahol az előtagként szereplő *ugyan*-nal alkotnak szóösszetételt: *ugyanez, ugyanaz, ugyanilyen, ugyanolyan* stb.

A fentiek közül az *ez, az, emez, amaz* (azaz a *z*-re végződők) mutatnak egyeztetést: *ezt a házat, azt a házat, ebben a házban, abban a házban, emezt a házat, amazt a házat* stb., a többi nem. Érdekes, hogy az egy hangból álló mutató névmás: az *e* és az *eme, ama* sem egyeztethető. Például: *e házat, e házban*, illetve *eme házat, eme házban, ama házat, ama házban* stb. Elméleti szempontból nagyon érdekes, hogy az *e 'ez'* közelre mutató névmás mélyhangú megfelelője, sem az *a 'az'* az; that', sem az *az 'az az'* [pl. *az a fiú 'that boy (over there)'*] ma már nem használatos mutató névmási funkcióban. Nyilvánvalónak látszik, hogy miután az eredeti *az, a* mutató névmás az ómagyar korban lefoglaldott a határozott névelői szerepre, nyomban elvesztette melléknévi/jelzői szerepét. Az egyeztetéses formák körében maradnak viszont a *z*-re végződők (*ez, az, emez, amaz, ugyanez, ugyanaz*). Ezek alakrendszer a következő:

nominativus	<i>ez, ezek</i>	<i>az, azok</i>
accusativus	<i>ezt, ezeket</i>	<i>azt, azokat</i>
genitivus	<i>ennek, ezeknek (a)</i>	<i>azoknak (a)</i>
dativus	<i>ennek, ezeknek</i>	<i>annak, azoknak</i>
inessivus	<i>ebben, ezekben</i>	<i>abban, azokban</i>
elativus	<i>ebből, ezekből</i>	<i>abból, azokból</i>
illativus	<i>ebbe, ezekbe</i>	<i>abba, azokba</i>
adessivus	<i>ennél, ezeknél</i>	<i>annál, azoknál</i>

ablativus	<i>ettől, ezektől</i>	<i>attól, azoktól</i>
allativus	<i>ehhez, ezekhez</i>	<i>ahhoz, azokhoz</i>
superessivus	<i>ezen, ezeken</i>	<i>azon, azokon</i>
delativus	<i>erről, ezekről</i>	<i>arról, azokról</i>
sublativus	<i>erre, ezekre</i>	<i>arra, azokra</i>
terminativus	<i>eddig, ezekig</i>	<i>addig, azokig</i>
kausalis-finalis	<i>ezért, ezekért</i>	<i>azért, azokért</i>
essivus	<i>ekként, ezekként</i>	<i>akként, azokként</i>
translativus	<i>ezzé, ezekké</i>	<i>azzá, azokká</i>
instrumentalis	<i>ezzel, ezekkel</i>	<i>azzal, azokkal</i>
*essivus-formalis	<i>*ezül, *ezekül</i>	<i>*azul, *azokul</i>
*formalis	<i>ekképp[en], *ezekképp[en]</i>	<i>akképp[en], *azokképp[en]</i>
temporalis	<i>ekkor, *ezekkor</i>	<i>akkor, *azokkor.</i>

A fenti főnévi mutató névmási alakok a magyar esetrendszerhez igazítottan szerepelnek, a magyar mondatba épülve a következő formákat mutatják:

nominativusban:	<i>ez a ház, ezek a házak</i> <i>az a ház, azok a házak</i>
accusativusban:	<i>ezt a házat, ezeket a házakat</i> <i>azt a házat, azokat a házakat</i>
genitivus:	<i>ennek a háznak (a), annak a háznak (a)</i> <i>ezeknek a házaknak (a), azoknak a házaknak (a)</i>
dativus:	<i>ennek a háznak, annak a háznak</i> <i>ezeknek a házaknak, azoknak a házaknak</i>
inessivus:	<i>ebben a házban, abban a házban</i> <i>ezekben a házakban, azokban a házakban,</i>

s folytathatnánk a sort az esetalakok további felsorolásával, de erre talán most nincs szükség, hiszen nyilvánvaló a további alakok felsorolása nélkül is, milyen ragozási formák (esetalakok) használatosak nyelvünkben. Megjegyezzük azonban, hogy a megcsillagozott alakok nem használatosak (vagy igen ritkák)!

Azt is megemlíjtük, hogy a mutató névmások -z nélküli formái nem mutatnak kongruenciát, azaz nem igazodnak a főszó (jelzett szó) esetéhez vagy többeséhez. Például: *e ház, e házak, e házban*, s nem **ek házak, *eben házban*; vagy *eme ház, eme házak, eme házban*, de nem élnék ilyen alakok, mint **eme-k házak, eme házban* – de nem: **eme-ben házban* stb.

Érdemes megemlíteni, hogy miképpen születtek meg a fentiekben említett kongruens formák. Azaz ezekben számbeli és esetbeli egyeztetés is van, pl. *ez a ház – ezek a házak, ezt a házat, ezeket a házakat, ebben a házban, ezekben a házakban*. Hasonló egyeztetés nincs meg a melléknévi és a számnévi mutató névmások jelzői használata esetén. Az egyeztetéses formák valószínűleg értelmező jelzős szerkezetben születhettek meg, az ún. *utólagos korrekció* hatására.¹ BALOGH JUDIT szerint is a mutató névmási kijelölő jelzős szerkezetekben

¹ Erre vö. Papp István: Zur Frage der Kongruenz des Adjektivattribut im Finnisch. MFSOu. 125 (1962) 399.; A magyar nyelv szerkezete. Nyr. 83 (1959) 451. - Nyirkos István: Kontaminaatio, jälkikorrekto ja uralainen lauseoppi. In: Congressus Nonus Internat. Fenno-Ugristarum. Tartu 2000. Pars V. Tartu. 2001. 480-484.

az egyeztetés azzal magyarázható, hogy ezek a szókapcsolatok értelmezős szerkezetből keletkeztek hangsúlyeltolódással: *ezt, a házat* → *ezt a házat*".²

De tegyük fel a kérdést: miért van az, hogy kizárólag a főnévi kijelölő jelző esetében számolhatunk egyeztetéssel. Hasonló jelenség a rokon nyelveinkben sem található, a finnben például igazodik a jelző esetalakja a jelzett szóhoz, a főszóhoz (*tämän talon* 'ezt a házat', *tästä talosta* 'ebből a házból' stb.), de ez a melléknévi és a számnévi kijelölő jelző esetében is megtalálható (*tällaisen talon* 'ilyen házat', *sellaista taloa* 'olyan házat' (partitívus). A számnévi jelzőt a finnben eltérő alakszerkezettel fejezik ki, tehát itt felesleges lenne idézni.

Az imént feltett kérdésre pontos választ nem adott a tudomány, de föltehető – nézetünk szerint –, hogy az *utólagos korrekció* csak a főnévi kijelölő jelzős szerkezetben történt meg. Itt tartotta fontosnak a tagolást (*ezt, tudniillik a házat*), a melléknévi kijelölő jelzős szerkezet esetében pedig a két szó (*ilyen ház, olyan ház, ennyi ház*) annyira globálisan jelezte a valóságot, hogy az *ilyen ház, olyan ház, ennyi ház* stb. mintegy egységként jelent meg a tudatban, a beszélő nem igényelte a részletező tagolást.

Hadd hívjuk fel a figyelmet a kijelölő jelzőkkel kapcsolatos még egy érdekes dologra. Kizárólag a főnévi névmási kijelölő jelzőkkel kapcsolatos nyelvhasználati tény, hogy az *ilyen, olyan, ennyi, annyi* névmás mindenféle alaki változat, pláne bonyolult alakváltozat nélkül kerül a mondatba. Az *ez*-féle változatról ez kevésbé mondható el. Ilyesféle alakokat találunk a különféle típusú mondatokban/mondatrészletekben: *ezt a fajta kapcsolatot*,³ *erre a fajta játékra*,⁴ *az ebből a fajta aggodalomból kiszakadt kemény, néha indulatos mondatok*,⁵ *de jó alkalmat adott arra, hogy az EU tesztelje ezt a típusú fegyvert*⁶ stb. Az ilyen nehezkesebb, bonyolított szerkezetek mintha terjedőben lennének a beszélt nyelvben, használatuk pedig nem mindig tűnik zökkenőmentesnek, gördülékenynek, stilisztikailag csiszoltabbnak. Elképzelhető talán, hogy a beszélők az *ez a ház, az ezt a házat, az ilyen aggodalmat, az ilyen kapcsolatot* stb. mondatrészleteket óhajtanák elkerülni, vagy a számukat csökkenteni. A nyelvhasználatban valamiféle „mozgás” mindenképpen észlelhető, ha a változás még nem is radikális. Várjuk meg, mi lesz belőle!

² Magyar grammatika. Szerk. Keszler Borbála. Bp., 2000. 449.

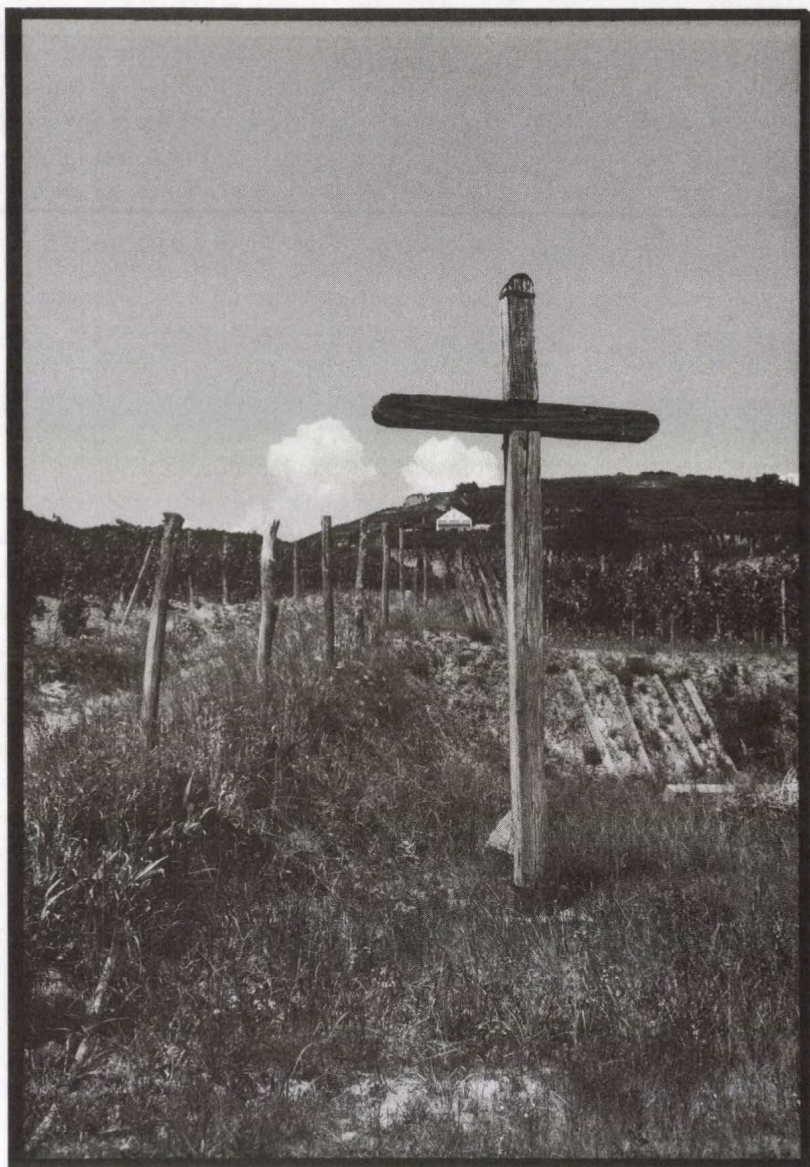
³ Kossuth Rádió, 2012. 8. 13: 10.23.

⁴ ATV 2012. 6. 27: 20.19.

⁵ Népszabadság, 2012. 6.30: Melléklet 3. o.

⁶ Népszabadság, 2012. 6. 23: 4.

Fakereszt a tarcali Szerelmi-dűlőben

DEME LÁSZLÓ

A „Pályamunkások” nyelvezetéről – és szerzőjéről

Őszinte öröm számomra, hogy születésének századik évfordulóján, e rangos tanácskozáson, magam is szólhatok Veres Péterről;¹ ha mindjárt csupán annak ürügyén is, hogy idetova négy és fél évtizede, mikor az írók társadalma a szépirodalom nyelvhasználatának korszerű normáját kereste lázasan, én is írtam valamit egyik művéről, a *Pályamunkások*ról. Innen ered megszólalásomnak az ülészak nyomtatott programjában szereplő címe; melyet máris erre változtattam: „A pályamunkások nyelvezetéről – és szerzőjéről”. Úgy tehát, hogy a „nyelv” helyett a „nyelvezet” szerepeljen benne; s hogy szólhassak a mű mellett valamit a szerzőről is.

Hajdani cikkemnek ez volt a címe: Gondolatok a „Pályamunkások” nyelvéről.² A „gondolatok”, mint műfaji megjelölés, a szubjektivitás és parcialitás, a filologikus esszéyszerűség jelzésére került oda; a „nyelvéről” pedig szakmánknak akkori – ma már tévesnek érzett – szóhasználatából. Ha ugyanis íróról vagy művéről van szó, ma már nem „nyelvéről” beszélnek egyiknek sem, hanem „nyelvezetéről”. Az eltelt évtizedek azt érlelték ki bennem, hogy a *nyelv* eszközkészlet, melyet a közösség hozott létre egyéneinek használatában és használatára; s a használó egyéneknek vagy a használat révén létrejövő közleményeknek-alkotásoknak nincs saját nyelvük, csak saját *nyelvezetük*; hiszen nem a használt eszköz az egyéni-egyedi jellemzőjük, hanem a közös eszközkészlet használatának módja.

Veres Péterrel egyébként nem ez volt az első találkozásom, s még kevésbé az utolsó. Olvasójaként elég korán látóköörömbe került. Nem is előzmény nélkül. Még pataki gimnazistaként, a harmincas évek vége felé, nagy élmény volt számomra Szabó Zoltánnak *A tardi helyzet* című, egyszerre tudományos és irodalmi igényű és hatású szociográfiai írása; aminek hatását elmélyítette az, hogy közben családom ősi fészkeben, a Gömör megyei Zádorfalván, személyesen is megismerkedhettem a paraszti élet, gazdálkodás és sors szorító problémáival. Szakmai érdeklődésem azután, már elsőéves koromban, a nyelvjárások felé sodort, azaz ismét csak a faluval hozott kapcsolatba; mégpedig a szülőfalumnál, a Budapesthez közel eső Pécelnél jóval elzártabbakkal, elmaradottabbakkal.

A nyelvjárási beszédről a beszélőire is átsugárzó, elsősorban mégis inkább csak tartalmi-irodalmi érdeklődésem azután, Eötvös kollégiumi irodalomtanárom, Keresztury De-

¹ Elhangzott 1997. december 4-én a Petőfi Irodalmi Múzeumban rendezett irodalomtörténeti konferencián. Az előadás gépiratát a konferencia szervezője, Maróti István bocsátotta rendelkezésünkre a szerző fiainak hozzájárulásával. (A *Szerk.*)

² Magyar Nyelvőr, 1953. 77. évf. 183-92.

ző hatására, áterjedt a tartalmat hordozó-közvetítő-szolgáltató formára is. Kollégistaként „mindenevő” voltam, tehát nem elkötelezettje a „népi irodalomnak” sem, mégis valahogy több figyelem támadt bennem a realizmus és naturalizmus határán ábrázolt falu, mintsem a gáláns vagy épp nyafogó polgári-kispolgári urak és hölgyek kalandjai iránt.

Aztán, a negyvenes évek legvégén, az ötvenesek elején, egyebek között Déry Tibor személyes biztatására is, felvettem az irodalmi nyelvhasználat néhány általánosabb kérdését;³ majd egy-két részletkérdést;⁴ és, kurrens irodalmi termékek egész sorát áttekintve, eljutottam a nyelvhasználat funkcionális vizsgálatáig;⁵ itt szerepelt már – sokakkal együtt – Veres Péter is, a *Gyepsor* című kötetével. Ezt folytatva, illetőleg ebből kinagyítva született meg, két évre rá, a *Pályamunkások* fentebb emlegetett elemzése.

Veres Péterrel aztán hamarosan személyesen is kapcsolatba kerültem: az Akadémia Nyelvművelő Bizottságában sokáig ő képviselte az Írószövetséget. Értekezleteinken és konferenciáinkon irányító értékű megnyilatkozásai voltak; olvasta a Nyelvőrt, írt is bele – de máshová is – az irodalmi nyelvhasználat, az „egy magyar nyelv” dolgairól, jó ösztönrel és egyre szélesebb tárgyismerttel. (De, mint húsz év után kiderült: a *Pályamunkások*ról írt cikkem, megjelenésekor, még nem jutott el hozzám, s később sem olvasta.) Aggódva figyeltem a politikában való őrlődését, őszintén féltettem naiv becsületességéért, s örültem, amikor az életveszélyes nagypolitikából visszahúzódott a közélet szintjére, oda viszont igen élénk figyelemmel és mindig tintába mártott pennával.

Váci Mihályról írva idéztem már,⁶ de ide is hadd iktassam be ezt a részletet egy 1970. április 20-a körüli (magamnak írt) naplórészletemből:

„Egyetlen héten belül veszítettük el Veres Pétert és Váci Miskát. (Most szúrom be – jegyeztem meg akkor, 1985-ben –: akkor nem tudtam még, hogy egyazon napon, április 16-án; mert Váci Mihály halálhíre késve érkezett Hanoiból.) Rettenetesen hiányozni fognak! Miska a bolond fáklya, amely éjjel-nappal lobogva égett – nappal persze nem kellett volna, hiszen úgyis világos van, de hát ez volt a természete –; és Péter bácsi, a szürke hamu alatt mindig vörösen izzó parázs, amely rögtön föllángol, ha bármelyfelől ráfúj a közélet szele. Óriási érvágás; mikorra heveri ki ezt az önvizsgálatban nem túl erős nemzeti lelkiismeret!” – Így láttam ezt hetvenben. – „Ennek is tizenöt éve már! – tettem hozzá” 1985-ben. – Kihevertük? Persze pótolhatatlan ember nincs; – de megismételhető sem. Ha szellemüket engedjük kiszorulni mindennapjainkból, magunk veszítünk vele. Ha viszont elevenen tartjuk, okulhatunk belőlük még ma is.”

Az akkor emlegetett tizenöt év megtolódott azóta újabb tizenkettővel. Az egypártban gondolkodó egypárt megszűnt; de a vele perlekedő, népben-nemzetben gondolkodni próbáló, népfrontos pártonkívüliség is. Nehéz eldöntenem: mit tenne ma akár Váci Mihály, akár Veres Péter. De úgy érzem: hallgatnának. Mert „közéleti ember” számára nincs ma megszólalási lehetőség: minden orgánus „valakié, valakiké”, s ki mibe ír, oda „lecsatlakozott”; s bizony „megcsalatozik”, mert – József Attilával szólva – „Neve, ha van, csak áru-

³ Az irodalmi nyelv fejlődése és az irodalmi kritika. Csillag, 1951. 9. sz.

⁴ Fegyvervizsga. Csillag, 1952. 11. sz.

⁵ A nyelvjárási alakok irodalmi használatának határai. Magyar Nyelvőr, 1951. 33–42.

⁶ Tartalom és forma. Három Váci-vers egybevetése. Néprajz és Nyelvtudomány, 1985-86. 75-85.

⁷ I. h. 74.

védjegy”; cikkéből nem „kiolvassák” azt, amit írt benne, hanem „beleolvasnak” valamit, mégpedig annak alapján: hova írta. A „közéleti ember” fogalma megszűnt, „pártemberek” vannak és elkötelezettek; „Inter arma silent musae”: a kicsinyes-klikkes pártvillongások közepe a közéleti ember hallgat, mert nem tud egyetlen szót sem leírni úgy, annak eredeti értelmében, hogy azt valakik valahol „le ne foglalták”, azaz nem kompromittálták volna.

Legfeljebb ilyen kivételes, jubileumi alkalmakon nyílik mód arra, hogy különböző módokon, de egyforma irányulással gondolkodó, csoportot nem alkotó emberek úgy mond hassák el gondolataikat, hogy az keressék bennük, ami bennük van, s nem az, amit mögöttük – pontosabban: mögéjük – sejteni lehet. Ezért jó, hogy jubiláló nemzet vagyunk! Csak az a baj, hogy a jubileumok elmúlnak, hozamuk legfeljebb egy közös kötetbe sűrül, aztán felkerül a könyvtárak polcaira; – s a szélmalom tovább forog. Mert újratemető nemzet is vagyunk; s akit hatlábnyi föld alól egyszer kiásunk, nagy kegyelettel, azt ugyanolyan mélyre ássuk ismét, csak talán méltóbb helyen. Jobb volna újratereztető nemzeté lennünk, s amikor nagy nemzeti összefogással kimondtuk a „nem”-et, valami egyetértésre jutni a „hanem” dolgában is.

Elszaladt a tollam? Messzire kanyarodtam? Lehet! De – ha nem szerénytelenség ezt mondanom – ebben is Veres Pétert követem, aki bármiről kezdett beszélni, mindig az egésről – a társadalomról, az emberiségről – szólt. S hogy ezt nem mentségeként mondom, csupán magyarázatul, azt bizonyítja akár a mai megszólalásom ürügyéül szolgáló a *Pályamunkások*ról szóló hajdani írásom is.

Ennek első kidolgozása ugyanis jóval testesebb volt a végül is megjelentnél. Megpróbáltam egyfajta *funkcionális* szemléletet érvényesíteni benne, azt keresvén: valóban *szép-e*, azaz „érdek nélkül tetszik”-e; vagy épp azért tetszik, mert jól fejezi ki érdekeinket! Feltettem hát az alapkérdést: kik is, miféle emberek a pályamunkások és a kubikusok, akikről a mű szól, s akiket az író beszéltet benne; s miért olyan a nyelvezete és a nyelvezetük, amilyen.

Adódott a válasz: falusi gyökerűek, föld nélküli parasztok, akik csoportokba összefogva hosszabb távollétet kívánó, a betanított munkás szintjét közelítő tevékenységet (is) folytatnak; de alapvető életformájuk – aratás, cséplés – a földhöz, s életbeli alaphelyzetük – a család – eredeti rétegükhöz köti őket. Ebből érthető nyelvhasználatuk formája. Ám az adott műben, a *Pályamunkások*ban, bonyolítja a képletet az, hogy nem csupán az író mint krónikás és a szereplők mint beszéltetettek rétege különül el nyelvezetében egymástól, hanem megoszlik a krónikás szerepe is, hiszen a „mesélő” túlnyomó részben Balogh János: az író nem maga szólal meg ilyenkor, hanem őt beszélteti; ám ezzel megoszlik a beszéltető szerepe is, hiszen a regény többi szereplője ilyenkor Balogh Jánoson keresztül szólal meg, általa szájukba adott szavakkal, nyelvezettel.

Úgy éreztem akkor: mindezek részletező kifejtése nemcsak arra adhat magyarázatot, hogy mi van és hogyan a műben, hanem arra is, hogy ami van, az miért van úgy, ahogy van, és jól van-e úgy; hogy tartalom és forma *adekvát* viszonyban van-e egymással. Különösen fontosnak tűnt ez számomra Veres Péterről írván, akiről tudhattam, hogy a választott nyelvi forma nála – akár a maga nevében használja, akár a beszéltetett krónikásnak vagy az általa beszéltetett további szereplőknek adja a szájába – nem a „poeta doctus” ki-

centizett mesterremeke, hanem a valóságismeretnek spontán, de a legmegfontoltabbnál is pontosabb felszínre törése.

Nos: a Nyelvőr akkori szerkesztője ezeket a részeket kihúzatta velem, „Maradjunk a nyelvnél!” felkiáltással. Lehet: korai volt még akkor ez a gondolat, illetve látásmód. Cik kem egy évi huzavona után jelent meg, az említett részek mellőzésével. E harc eredményeként azért egy következő közleményben sikerült e szemléletből valamit mégis becsempészmem; igaz: az egy nagyipari, nagyüzemi környezetben játszódo kisregényről szólt, szembetűnőbb stílusrétegbeli jellemzőket tárva fel.⁸ A kérdés elméleti kifejtésére jóval később vállalkozhattam csak, nem is nyelvészeti folyóiratban;⁹ azután nem is itthon, hanem Pozsonyban.¹⁰ Ami az eredeti kéziratból végül is közlésre került, itt-ott felcsillantja azért: milyen (szubjektív) élményt és (objektív) tanulságot jelentett számomra *Pályamunkások*-kal folytatott barátkozás. Néhány részlet az eredeti tanulmányból, idézőjelek nélkül.

Veres Péter, illetőleg a művében szinte elejétől végéig az író helyett beszélgetett Balogh János, anyanyelvjárása szerint *i-ző* lenne; így mondaná tehát: *szíp, kík, níz*. De Veres Péter a valóságot nem szolgálja másolni akarja, hanem művészien érzékeltetni; így nyelvjárásának-nyelvjárásuknak ezt a legjellemzőbb, de éppen ezért legkirívóbb és az irodalmi nyelvhasználatról legjobban elütő sajátosságát összesen talán kétszer használja fel: egyszer a *kolompír* szóban, egyszer ebben: az ég *roggyík* rá. Ami a nyelvjárasi kiejtésből ebben az írásban megmarad, nem több bizony, mint a valónak „égi mása”; annyi csak, amennyi a valóság érzékeltetésére éppen itt szükséges, – de elegendő is. Ilyeneket találunk: *mink, tik, ötet, hónapra* (holnapra), *jányokról, megállott, tán* (talán) stb. De mindez nem kirívóan nyelvjárasi, s mégcsak nem is egyik vagy másik nyelvjárás jellemzője... S valahogy a kubi kus Balogh János meg a többi kubikus és pályamunkás szájából jól hangzanak, az előbeszédnek az irodalmilag szabályos szóalakoknál meggyőzőbben keltik fel az érzését.

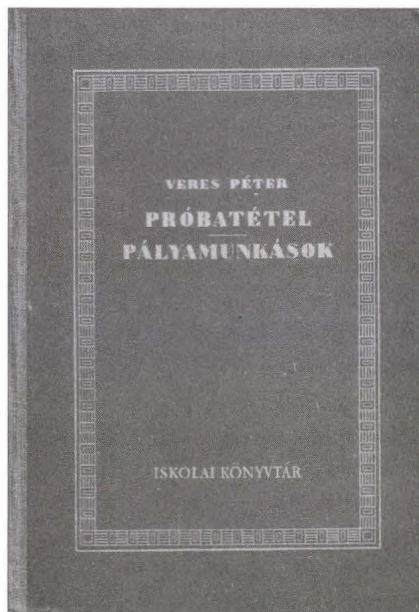
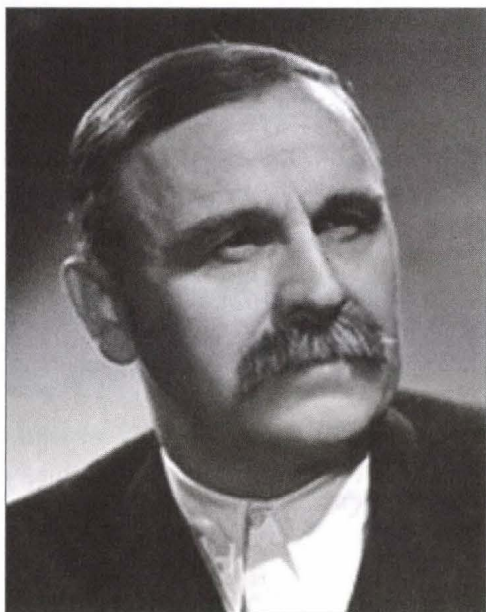
Veres Péter tulajdonképpeni tájszavai, vagyis azok, amelyek a köznyelvben nem ismeretesek, szókinsének igen népes rétegét alkotják. Ennek ellenére sem válik az elbeszélés tájszógyűjteménnyé... Nézzünk példát arra, hogyan magyarázza ezeket környezetük: „mint egy buta kakas, aki a kotlónak is udvarol, ott *sertepertélt* körülöttük” (mármint az írrok a leányok körül). Konkrét tárgyat keveset nevez Veres Péter tájszóval, s azokat is rendszerint ismét olyan környezetben, ahol ez nem zavarja a megértést: „a harmadiknak a tarisznája vagy a *szeredása* gördült le az árokba”. Ha fontosnak tartja a tájszó pontos megértését, ott helyben megmagyarázza: „még az utcán is *gólyalábakon*, fából csinált lépetgetőkön lehetett járni”. Az olvasónak végig az az érzése, hogy parasztember beszél, érdekesen használja a szavakat; – de beszéde nem kirívóan parasztos, és főleg nem valamelyik nyelvjárásra jellemző.

Igen érdekes az a fordulatkészség, amellyel az író az elbeszélést élénkíti. Ilyenek: még akkor is *vertük a munkát*; mindenki *a munkát hajtja*; *tették a törvényt* az írrokra és Szőke Eszti esetéről stb. A hasonlatok egy csoportja a falusi élet egyes mozzanataival kapcsolódik.

⁸ Lásd: Szeberényi Lehel „Hét nap”-ja, és az írói nyelvhasználat néhány kérdése. Magyar Nyelvőr, 1953. 288.

⁹ Előre mutató negatívum. Új Írás, 1964. 9. sz.; Egyéni – vagy tárgyszerű nyelven? Új Írás, 1964. 12. sz.

¹⁰ Az irodalom és a stílus funkciója. Irodalmi Szemle, 1965. 6. sz.; itt az ezt követő években gyakorlati alkalmazására is módomban volt.

Veres Péter (1897–1970) és egyik könyve

Ilyenek: „Úgy van ezzel az ember, mint amikor *hosszú aratás, cséplés után hazakerül, és először néz széjjel az udvaron*”. A falusi gyerekek szokásaiból vett hasonlat: „Nem jött ki az alkalom, hogy közelebb férközzünk Viktor úrhoz, és *fészkén fogjuk meg a verebet*”. Igen sok hasonlat van a háziállatok köréből: „a pályamunkások *nem nagyon szaggatják az ist-rángot*”, lezuhant, *mint láztól részeg tyúk az üldről*”.

A nyelvhasználat e nyelvjárási alaprétege mellett azonban van egy másik réteg, amely kisebb ugyan nála, de fontosságában mégsem marad alatta. Ezek a munka szavai, az eszközök és alkatrészek nevei. Ha ezeket nem értjük, nem értjük a munkát, és a munkát végző embert sem. Ezek az olvasó számára mindenképpen magyarázatra szorulnak. Egyes esetekben közvetlen leírást ad: „A *krampácok* nehezebbek, mint ezek a mi csákányaink, mert azoknak a fél végén ott vannak a tömöbunkók. Amíg el nem kopnak, úgy hét-nyolc kilósak”. Mászor közbevetve adja meg a magyarázatot: „Még a legjobbak azok a csavarkulcsok, amelyeket Csóka István *megagyusztált*, vagyis reszelővel és kalapáccsal csinálta meg a száját”.

Nem folytathatom a fontos részletek átemelését. S így például, sajnálatomra, nem tudok végigmenni a különféle szereplői rétegek tipizálásán és azon belül egyedítésén sem. Csak annyit: az író megkülönbözteti az idősebbeket és a fiatalabbakat; külön nyelvhasználati formával jellemzi a pályamunkásoknak azt a rétegét, amelyik már nem paraszti eredetű, hanem például bakter fia; vagy paraszti származású ugyan, de már előmunkás; és helyzetüknek-szerepüknek megfelelően szólaltatja meg az „urakat”, a parancsolókat.

Egy bekezdést idézek még, az eredeti tanulmány befejező részéből.

Veres Péternek ez az írása valóban mesteri mű a nyelvhasználata szempontjából. S a nyelv pusztá szépsége mellett felvet egy másik tanulságost kérdést: a tartalom és nyelvi forma annyit vitatott kérdését is. A *Pályamunkások* nyelvezete nem önmagáért szép és

művészi; hanem azért, mert szorosan simul a tárgyhoz: a leírt környezethez, a bemutatott munkához, az ábrázolt alakokhoz. Igazán széppé a helyénvalóság teszi.

Eddig jutottam akkor, a *Pályamunkások*at vizsgálva. És néhány év múlva, a pécsi anyanyelvi konferencián, igazolást kaptam Mesterházi Lajostól, ebben az előadásrészletében: „úgy is mondhatnám, hogy az én irodalmi nyelvi ideálom a »funkcionális nyelv«. Ahol »két pont között a legrövidebb út az egyenes«; ahol minden elemnek valamilyen szerepe van a mondanivaló szempontjából”.¹¹ Amihez hozzászólóként Veres Péter azt tette hozzá: „nekem személy szerint szintén az egyszerűség, a beszélt nyelvvel való lehető legteljesebb azonosság a nyelvi eszményem. Nem szolgai másolás, hanem a teremtető hozzájárulás”;¹² mintegy előre igazolva azt, amit én ugyane vitában így mondtam: „Az író, az átlagos legalábbis,¹³ nem tudatosan, magában leszúrt törvények szerint alkot, hanem érzése alapján, ösztönösen, megsejtések útján”.¹⁴

Hogy aztán ezek a megérzések-megsejtések Veres Pétert arra a magas alkotói szintre vitték, amelyet vétek volna e jubileum után újratemetnünk, ha már alkalmat találtunk a kiásására, arra mondhatnánk azt is: az ő sajátos szerencséje volt. De ez nem volna igaz. Nem az ő szerencséje volt, hanem a miénk!

Kissé zavarban vagyok. Úgy kaptam szót, a felkérő levél szerint, mint a nyelvtudomány képviselője. Kissé talán kilógtam a skatulyából. De hát – ha igaz a pesti mondás, hogy „a politikus is volt ember”, akkor – néha talán a nyelvész is érezheti magát népbennemzetben-emberben gondolkodó magyar értelmiséginek.

¹¹ Mai irodalmi nyelvünk néhány problémája. Anyanyelvi műveltségünk. Akadémiai Kiadó, 1960. 241.

¹² Uo. 263.

¹³ Az „átlagos” kifejezés nem minőségjelölés volt itt, hanem elhatárolás a nyelvvel tudományosan is foglalkozó íróktól: Aranytól, Kosztolányitól!

¹⁴ Uo. 278.

MIZSER LAJOS

Helységnév-magyarázatok Nagykapos környékéről

A falvak, amelyek nevét elemezni fogom, Ung megyében, a nagykaposi járásban voltak, ma pedig Szlovákia kassai kerületének nagymihályi járásához tartoznak. Az eredeti neveket megtartottam, hiszen községegyesítések, városhoz való csatolások, névváltoztatások is történtek, csak Budaháza és Ptruksa önálló község. Azokkal a helységnévvel foglalkozom, amelyek nem szerepelnek Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára című munkájában (az egyetlen Kelecsény kivételével).

Budaháza 'kisközség Nagykapostól 3 km-re keletre'. Korai előfordulásai: 1332/37: *Kestolch*, 1357: *Kereztowch*, 1372: *Budahaza*, 1380: *Kereztwch* al. nom. [más néven] *Budahaza*, 1449: *Budahaza*.¹ A község eredeti neve *Keresztóc-Keresztolc* volt. Ez pedig a *Kereszt(-es, -ély)* személynév *-c* képzős alakja. Pusztaszemélynévből származik a helység neve magyar névadással. Még a 14. században adományként kapta Buda, ungvári várhadnagy,² és az ő nevéből alakult ki a *Budaháza* másodlagos elnevezés. Az elcsatolás után Budkovce lett a neve, tulajdonképpen 'Budkóék' (ti. faluja), ma Budince, amely megfelel a Budaháza névnek. Ismeretes családnévként is: Budaházi.

Csepely 'Nagykapos városrésze'. Korai előfordulásai: 1214, 1263, 1337, 1451: *Chepel*.³ Az elnevezéssel kapcsolatban több magyarázat is lehetséges: 1. 'sarjadék erdő, bokros, cserjés hely', 2. török eredetű személynév, 2. szláv eredetű személynév.⁴ Az első a természeti környezetre utal, a másik kettő pusztaszemélynévre, de a községnévadás formája magyar. 1904-ben a folyónévre utaló *Ung*-megkülönböztető előtagot kapta,⁵ mivel több Csepel nevű helység is volt az országban. Majd 1910-ben Nagykaposhoz csatolták.⁶ Szlovák neve Čepel, a magyarból való. Családnévi alakja: Csepelyi.

Kelecsény 'Nyarádkelecsény településrésze'. Korai előfordulásai: 1315, 1397: *Kelechen*.⁷ A Kelecsény helységnév ezen kívül még 12 felvidéki megyéből adatolható. Kiss Lajos szláv eredetűnek tartja mindet: „Feltehető jelentésük tehát 'sziklánál lakók', 'putriban lakók', 'törpefenyőcserjésnél lakók', esetleg 'lótenyésztők' lehet”.⁸ Ez a megállapítás több

¹ Heller, Georg: Comitatus Unghensis. München, 1984. 18.

² budahazy.wordpress.com

³ Heller 1984. 120.

⁴ Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp., 1988. I, 319.

⁵ Mező András: Adatok a magyar hivatalos helységnévadáshoz. Nyíregyháza, 1999. 80.

⁶ Mező 1999. 261.

⁷ Heller 1984. 51.

⁸ Kiss 1988. I, 457. (Felsőkelecsény a.)

Kelecsényre igaz lehet, de az Ung megyeire nem, miként a helyszínen erről meggyőződtem. Két megoldás kínálkozik: 1. a falu lakói valamelyik 13. században adatolt Kelecsényből költöztek ide. Az áttelepülés nem volt ritka ekkor. A lakosság magával hozta eredeti falujának nevét, itt legvalószínűbben Bars megyéből. 2. Személynévi eredetű. Igaz, hogy Kelecsény személynévet kimutatni nem tudunk, csak Kerecsenyt, de a korban nem volt ritka az *r > l* váltás. A személynévi eredetet erősíti a Szepes megyei Kelecsenfölde adat.⁹ A község nevének mai ejtése: Kelecsény. 1903-ban a *Magyar-* megkülönböztető jelzőt kapta.¹⁰ 1920-1938 között: Kelečin. 1943-ban egyesítették Magyaromocsárral és Ungnyaráddal Nyarádkelecsény néven.¹¹ Mai szlovák neve: Kapušianské Kľačany, azaz Kaposkelecsény. Szóban ezt a magyar formát is használják. Családnévként él Kelecsény alakban, de Kelecsényi-Kelecsényi forma a gyakoribb.

Kerész 'Mokcsakerész településrésze'. Korai előfordulásai: 1321: *Kerez*, 1332: *Keris*, *Keriz*, 1339: *Kerezthur*, 1357: *Kerez*, 1364: *Wykerez*.¹² Pusztaszemélynévből keletkezett magyar névadással, mégpedig a Keresztély, Keresztes nevek rövidüléséből. Az egyszer előforduló Keresztúr arra utal, hogy templomát a Szent Kereszt tiszteletére avatták fel, az Újkerész pedig egy újabb településrésze. 1914-ben egyesítették Mokcsával Mokcsakerész néven.¹³ 1930-ban Mokča-Krysov.¹⁴ Mai szlovák neve: Krišovská Liesková. Családnévként leginkább Kérészi alakban fordul elő.

Mocsár 'Nyarádkelecsény településrésze'. Korai előfordulásai: 1311, 1400: *Mochar*.¹⁵ A falu a Latorca árterületére, mocsaras helyre épült, azaz a természeti környezetéről kapta a nevét. További 7 megyében ismeretes a Mocsár név. 1903-ban a *Magyar-* megkülönböztető jelzőt kapta,¹⁶ mivel Ung megyében van egy Oroszmocsár nevű falu is. 1920-1938 között Močar a neve, csak helyesírásban van eltérés. A továbbiakat lásd Kelecsény alatt. A Mocsári családnév nem feltétlenül erre a falura utal.

Mogyorós 'Mokcsakerész településrésze'. Korai előfordulásai: 1375: *Monyoros*, *Mono-*
rous, 1400: *Monyoros*.¹⁷ Környéke jellegzetes növényéről kapta a nevét a falu. A névben viszonylag későn az *ny > gy* fejlődés ment végbe. Mivel a Mogyorós név több megyében is előfordul az országban, ezért 1903-ban a megkülönböztető *Ung-* előtagot kapta (Ungmogyorós).¹⁸ Szlovák neve előbb Moďoroš, majd ennek lefordítása után Liesková lett. 1960-ban Mokcsakerészhez csatolták, az így egyesített községek közös neve Krišovská Liesková lett, tulajdonképpen 'Kerészmogyorós'. A Mogyorósi családnévűek nem feltétlenül innen származnak.

⁹ Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. Bp., 1890. 276.

¹⁰ Mező 1999. 175.

¹¹ Mező 1999. 275.

¹² Heller 1984. 52.

¹³ Mező 1999. 252.

¹⁴ Heller 1984. 61.

¹⁵ Heller 1984. 68.

¹⁶ Mező 1999. 250.

¹⁷ Heller 1984. 60.

¹⁸ Mező 1999. 251.

Mokcsa 'Mokcsakerész településrésze Nagykapostól 5 km-re északkeletre'. Korai előfordulásai: 1280: *Moschya*, 1330: *Mokcha*, 1357: *Mastha*, *Mascha*, 1370: *Moschya*.¹⁹ Eléggé változatos formák, egyedül a -csa képző világos. Van *Mos*, illetve *Mok*²⁰ régi világi személynévünk is, ezeknek a képzett alakjaival állunk szemben a 13-14. században. A Moscsa alak ideiglenesnek bizonyult, és a Mokcsa vált állandóvá, miként kimutatható egy *Mokcha* személynév is 1279-ből.²¹ A községnév pusztai személynévből keletkezett magyar névadással. 1914-ben egyesítették Kerésszel Mokcsakerész néven,²² 1930-ban Mokča-Krysov. 1960-ban Ungmogyoróst is ide csatolták, azóta Křišovská Liesková néven él tovább.

Nyarád 'Nyarádkelecsény településrésze'. Korai előfordulásai: 1315, 1358: *Narad*, 1400: *Nyaraad*.²³ Megnézve a magyar helységneveket a következő formákat találjuk: Nyarád, Nyárad, Nyárád. Ezek azt bizonyítják, hogy a névadásnak nem egy indítéka lehetett: 1. 'nyárfával benőtt terület', ezt alátámasztja a vizenyős talaj is, 2. személynévi eredetű (az Árpád-korban több „Narad” nevű embert ismertek).²⁴ A névadás formája mindkét esetben magyar. 1904-ben a megyére utaló megkülönböztető előtagot kapta (Ungnyarád).²⁵ 1920-1938 között Ńarád, csak a helyesírásban van eltérés. A többit lásd Kelecsény alatt. Családnévként ismeretes Nyarádi formában is.

Ptruksa 'község Nagykapostól 11 km-re délkeletre'. Korai előfordulásai: 1281: *Pupsa*, 1357: *Tpruxa*, 1367: *Puxa*, *Ptruksa*.²⁶ Családnévben mindig: *de Puxa*, illetve *Puksai*. A helységnév pusztai személynévből származik magyar névadással, ez nem más, mint a világi *Puk* személynév (vö. 1211: *Puc*)²⁷ -sa képzős alakja. A szó eleji mássalhangzó-torlódás nem idegen nyelvi hatás, hanem magyar fejlemény, miként ezt a *pücsök-prücsök-ptücsök* és a *püszköl-prüszköl, ptrüszköl* szavakban is tapasztalhatjuk. A Ptruksa elnevezést a községnév-rendeztéskor idegennek érezhették, mert 1904-ben Szirénfalvára változtatták, azzal az indokkal, hogy a Szirén-patak mellett fekszik.²⁸ Azt azonban hozzá kell tennünk, hogy a Szirén vagy Szirin nem patak, hanem a Latorca mellékága. Ennek etimológiája bizonytalan. Talán a helységnévre utal Móricz Zsigmond: Rózsa Sándor a lovát ugratja című regényében (és a belőle készült filmsorozatban) szereplő *Pruksa* doktor neve.²⁹ Ma a községet szlovákul Ptruksa-nak hívják.

¹⁹ Heller 1984. 61.

²⁰ Fehértói Katalin: Árpád-kori személynévtár. Bp., 2 004. 568, 508.

²¹ Uo. 565.

²² Ld. 13. szám!

²³ Heller 1984. 121.

²⁴ Fehértói 2004. 576.

²⁵ Mező 1999. 576.

²⁶ Heller 1984. 92.

²⁷ Fehértói 2004. 657.

²⁸ Mező 1999. 313.

²⁹ Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó. 1954. 155, 190, 191.

POZSGAI GYÖRGYI

Versek

Önharc

Alvajáróként egyensúlyozok
az egymásnak feszülő
hegyvonulatok között.

Körkörös repülés
a ránk törő gondok fölött;
erőgyűjtés felülnézetben.

Aranyesőág;
felfokozottságra vágyik
minden, ami él.

Szorongás

Önmagamtól messzire
rángatnak a gondok.
Saruban lépked
a mosolygós világ.
Szakadt pántokat
csomóznak a
napi teendők,
levegőt se kap a lélek.
Alagútban eltévedt fény
madár módjára vergődik.
Egymás környületére
utaltatunk,
kilátástalanul hajlunk
a holnapi
reménytelenségbe.

Római pillanat

A harangok
koncertre hangolnak –
messzire hullámszik
egymásra talált
hangok sokasága.
Égen merengnek
tornyok, kupolák,
csillong a nap,
hunyorognak az ablakok,
árnyak táncolnak
a Tevere tükrén.

Határok

Bimbózik a
tavasszal metszett
leander...
Kötéltáncosként lépkedek
múlt és jövő között.

*

Megrendít a
sejtek pusztulása,
a vágy hiánya,
hogy forró a nap,
de hiába.
Gyorsabban ver a szív,
nem csitul a láрма,
hátrahanyaglik az álom
bársony éjbe zárva.

Nógrád vára felé

Felhők közt
lebeg a múlt,
ódon romok
mohozzák a jelen
idegpályáját.
Leomlott köveket
áztat az eső,
fojtó félelmet
küldenek a
villámkisülések.

BALÁZS GÉZA

Jelentés a magyar nyelvről, nyelvstratégiáról 2011–2012

2011.

Kiemelkedő esemény színhelye volt 2011. augusztus 22-én a Kolozsvárt megrendezett VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus. Schmitt Pál államfő köszöntötte a 35 országból érkezett résztvevőt, ám a magyar napok keretében augusztus 21-én Kolozsvár főterén több tízezer ember előtt mondott beszédet, amelyben a kulturális és nyelvi sokszínűséget mint megőrzendő értéket hangsúlyozta. Schmitt Pál köztársasági elnök hivatalba lépésekor (2010) a magyar nyelv védelmét fontos célnak tűzte ki az élethosszig való tanulás, valamint az egészséges életmód (sport) népszerűsítése mellett. 2012 áprilisi lemondásáig több helyen felszólalt a magyar nyelv védelme és fejlesztése érdekében.

Ugyancsak történelmi eseményként kell rögzíteni, hogy 2011. szeptember 26-án a Magyar Országgyűlés ellenszavazat nélkül elfogadta, hogy november 13-a legyen a magyar nyelv napja. Az előterjesztést Graf Rezső javaslatára az Anyanyelvápolók Szövetsége tette. A kulturális szakértők választása azért esett november 13-ára, mert e napon született 1844-ban törvény a magyar nyelv hivatalossá tételéről.¹

Az első magyar nyelv napja központi ünnepségét a Nefmi (Nemzeti Erőforrás Minisztérium) és az Anyanyelvápolók Szövetsége közösen rendezte meg november 13-án, a Petőfi Irodalmi Múzeum zsúfolásig megtelt dísztermében. Kubik Anna olvasta fel a köztársasági elnök üzenetét, majd beszédet mondott Hoffmann Rózsa és Szőcs Géza államtitkár. Két személyes emlékezés is elhangzott Jókai Annától és Jankovics Marcelltól. A magyar nyelv megtartó erejét sugárzó versek, énekek, zenék színesítették még az eseményt.

A magyar nyelv napjának megszületésével három nagy országos anyanyelvi-kulturális rendezvény körvonalazódik: 2011-től az állami ünnepségként nyilvántartott *magyar nyelv napja* (november 13.), 1967-től, rendszerint április harmadik hetében, a nyelv művelés legszélesebb rétegeket érintő, mindig más tematikával és más központi helyszínnel megrendezett tudományos-ismeretterjesztő rendezvénye, a *magyar nyelv hete*, valamint 2011-től minden június harmadik hétvégéjén, Széphalomban, A Magyar Nyelv Múzeumában meghirdetett kulturális, anyanyelvi, családi program: *az anyanyelvi juniális*.²

¹ Az előterjesztés és a határozat háttérét mutatja be Grétsy László: November 13-a: a magyar nyelv napja! című írása: Édes Anyanyelvünk, 2011. 5. sz. 3.

² A 2011. év első félévének eseményeiről a Széphalom évkönyv 2011. kötetében adtunk számot (161–162).

Schmitt Pál üzenete a magyar nyelv napján

A magyar nyelv nálunk különös becsben van. Illyés Gyula felhívja a figyelmet arra, hogy alig van ország, ahol, mint nálunk, a szépirodák kötetnyi művet írtak az anyanyelvről. A Magyar Országgyűlés ellenszavazat nélkül fogadta el, hogy november 13-a legyen a magyar nyelv napja. Ez is mutatja, hogy a kultúra és a nyelv mindennél jobban összekapcsol bennünket. Nyelvünkben éljük meg a jelent, de benne van a múlt, és nyelvünk üzenet a jövő nemzedékek számára is. Ezért egyszerre kell őrizniünk értékeit és okosan használnunk, valamint tudatosan fejleszteniünk. Kazinczy Ferenc, nyelvünk megújítója ezt így fogalmazza meg: „A nyelv dolgában nem a szokás a fő törvény, hanem a nyelv ideálja, hogy a nyelv az legyen, aminek lennie illik: hív, kész és tetőző magyarázója mindannak, amit a lélek gondol és érez.” A magyar nyelv napján emlékezzünk meg mindazokról, akik azért cselekedtek, hogy most magyarul beszélhessünk.

Hírt adunk egy nyelvtudományi, ám a nyelvtudományt a legszélesebb értelemben bemutató, ismeretterjesztő céllal is írt könyvről. 59 nyelvész 77 rövid összefoglalójából áll a *Nyelvészetről mindenkinek* című kötet.³ A nyelvtudomány szinte minden ágát bemutatja, néhány új nyelvészeti terület első magyar összefoglalója csak itt olvasható. Ízelítő „érdekes” lingvisztikákból: antro-po-, bio-, digitális, e-, etno-, folklór-, funkcionális, gender, generatív, geo-, igazságügyi, interkulturális, kognitív, kontrasztív, korpusz-, kulturális, marketing-, öko-, pszicho-, strukturális, szocio- és teolingvisztika.

Ugyancsak 2011-ben jelent meg a 2006-ban útjára indított, 18 kötetesre tervezett, 110 ezer szócikket tartalmazó „nagy szótár” (A magyar nyelv nagyszótára) 3. és 4. kötete. A kötetek erkölcsi támogatására Schmitt Pál köztársasági elnök személyesen is kérte a nemzet színészeit.

Az év nagy vesztesége, hogy 90. életévében elhunyt Deme László nyelvész, aki utolsó három évtizedében meghatározó szerepet vitt a hazai anyanyelvi (különösen szépkiejtési, pl. Beszélni nehéz!-) mozgalomban. Munkásságáról több rendezvényen is megemlékeztek, A Magyar Nyelv Múzeumában hagyatékából „Deme-emlékpontot” avattak.

2012

Németországi kezdeményezés nyomán második alkalommal hirdette ki a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda, a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport, valamint az Anyanyelvápolók Szövetsége az előző év szavait. Az eseményre 2012. június 16-án, A Magyar Nyelv Múzeumában került sor. A 2011. év szavainak indoklását is közreadjuk.

Az év szava: *alkotmány* (továbbiak: *okostelefon, táblagép*). Minya Károly indoklása: A szótár szerint az alkotmány: „Valamely állam alaptörvényeinek összessége”. Vajon elvesztettük-e az alkotmány szavunkat azzal, hogy 2012. január 1-jén alaptörvény lépett érvénybe? Vajon az év búcsúszava az alkotmány? Vajon úgy jár, mint a fillér kifejezésünk, amely csak frazémákban, állandósult szókapcsolatokban marad meg, mint például filléres gondjaink? Az alkotmány ünnepe az alaptörvény ünnepe lesz? Többek között ezek miatt a kérdések miatt is lett az év szava az alkotmány. Bár a mostani neve: alaptörvény, de a magyar hagyományban, köznyelvben ez minden bizonnyal alkotmány marad.

³ Szerk. Balázs Géza. Inter, Bp., 2011.

Az év antiszava/szókapcsolata: *banki termék* (továbbiak: *dizájnerdrog, dubajozik*). Balogh F. András indoklása: A bankszektor az egész világban, így Magyarországon is igen jelentős szerepre tett szert. Ezt az eredményt részben az ügyes kommunikációs stratégiának is köszönheti, amely oly szavakkal-szókapcsolatokkal mint például a „banki termék”, a nyújtott szolgáltatást nagyon kedvező színben tünteti fel. A termék szó valami konkrét, megfogható, előállított tárgyat jelent, ezért a szóban forgó szókapcsolat feledteti azt, hogy egyes banki hitelek – lévén ezek bonyolult szellemi konstrukciók és nem tárgyak – nem csak lehetőséget nyújtanak az ügyfélnek a fejlődésre, de veszélyt és kockázatot is hozhatnak, mint azt a devizahitelek esetében látni lehetett.

Az év költői szava: *málnahabos fa (vérszilva)* (további: *fűzfapoéta*). Balázs Géza indoklása: Sokáig nem tudtam, hogy mi a neve azoknak a gyönyörű, áprilisban rózsaszínűen virágzó fáknek. Egy ismerősöm „málnahabos” fának nevezi. Rácz János, a növénynevek kutatója szerint: egy cseresznyeszilva nemesített fajtája lehet. A tavasszal tömegesen nyíló rózsaszín, telt virágú, dísnövényként használt fajták gyűjtőneve: vérszilva. Parkok, házikertek, utcaszélek kedvelt dísnövénye. Rózsaszín virágai április elején tömegesen nyílnak. Szombathelyen, a művelődési központ előtt egy egész sétányt öveznek a málnahabos fák. Mind a vérszilva, mind a málnahabos fa szakmai, illetve népi megnevezés alkalmas az év költői szava címre.

Az év ifjúsági szava: *fész* (továbbiak: *hummer, megoszt*). Veszelszki Ágnes indoklása: A *fész* új keletkezésű szó, megjelenését 2011-ben dokumentálták. Az ige jelentése: valaki a Facebook közösségi oldalt (rendszerint hosszabb ideig, csupán szórakozásra, időtöltésre) használja. A szóalak képzési módja: a Facebook név első tagjának kiejtés szerinti alakjához (fész) járult az -(e)l magyar igeképző. Ugyancsak sok szavazatot kapott a *hummer* (e.: hammer) főnév és a *megoszt* ige is. A *megoszt* ige jelentése tágabban értelmezve az internet-használathoz, szűkebben a közösségi oldalakhoz kötődik. Megosztással, továbbküldéssel terjedt a hummer-kép is: 2011 telén a Balaton vékony jegén egy terepjáró akart a túloldadra átkelni, ám a jég beszakadt alatta, akárcsak mentésére igyekvő másik hummer alatt.

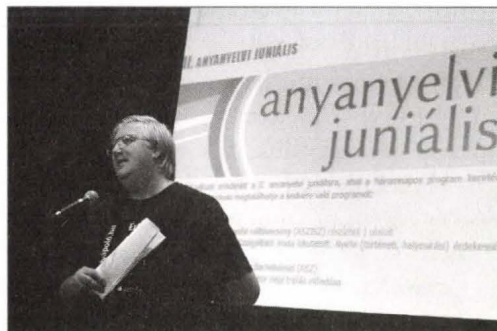
Folytatódott a magyar nyelv törvényszerűségeinek feltárására szerveződött Czuczor-Fogarasi-konferencia is (mellyel kapcsolatban egyes nyelvészek nagyon éles ellenvéleményt fogalmaztak meg, pl. a www.nyest.hu honlapon). A 2012. január 6-án megrendezett konferencia címe ez volt: „Ha szabad a magyart a magyarból magyarázni...” A Manyszi tudósításból: Czákó Gábor Diófa-köre kezdeményezte 2010-ben a magyar nyelv máig legnagyobb értelmező és etimológiai szótárának újrafelfedezését, most a Magyar Művészeti Akadémia és Petőfi Irodalmi Múzeum vette szárnyai alá. A fő kérdés ismét az volt, hogy a CzF. mennyiben korszerű és mennyiben meghaladott, de sokan az alaptémához illeszkedve „ismeretlen eredetű” szavak, szócsaládok, sőt manysi sztyeppetűz vagy vulkán nyomait is kutatták. Az alaphangot a nyelvészek ütötték meg. A magyar etimológiai gyakorlatot bírálta és egészítette ki pl. Horváth Katalin és Balázs Géza, a messzebb múlt rokonításait Pomozi Péter. Sokszor hangzott el a gyök mint magyar nyelvi jellemző: még a CzF.-éknél is kiterjesztőbb módon, minden magyar nyelvi hajlításra. Kövecses Zoltán és Szabó Réka előadása kristálytiszta levezette a CzF.-ből kiolvasható kognitív szálát (fogalmi rendszer, a nyelvi jelek nagy részének nem önkényes volta). Békés Vera filozófiai alapozást adott a tudományos paradigmákról, és

Teleki Józsefet dicsérte, Nyiri Péter A Magyar Nyelv Múzeumának igazgatóhelyettese a gyökkutatás „nyelvművelődési” haszna miatt buzdította a nyelvészeket. Többször előkerült a hálózatkutatás, mint egy lehetséges új kutatási módszer a gyökök vonatkozásában. Aki az egész napot a PIM-ben töltötte, meggyőződhetett róla, hogy itt egy új, gyökközpontú magyar nyelvtan formálódik.

Nyelvünk, a hungarikum címmel a magyar nyelv hete ünnepélyes megnyitója 2012. április 23-án volt Szombathelyen a Vas Megyei TIT és a Savaria Egyetemi Központ rendezésében. Köszöntőt mondott Majtényi László, a Vas Megyei Közgyűlés alelnöke és Czetter Ibolya, az egyetemi központ elnökhelyettese. Ezután következtek az előadások: Balázs Géza (Nyelvünk idegen tükörben), Kiss Gábor (A magyar valóság tükre szavainkban), Dede Éva (Amit a pszichológus lát a magyar nyelvben). Bár a korábbi legendás több száz helyszíneken folyó ismeretterjesztés már a múlté, híreket kaptunk magyar nyelvi előadásokról Győrből (TIT Pannon Egyesület), Miskolcra (II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár), Nyíregyházáról, valamint Hajdúböszörményből.

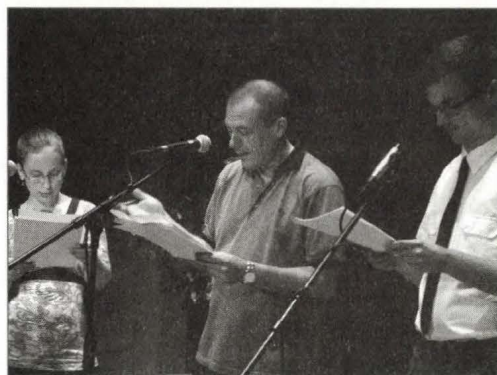
A második anyanyelvi juniálisról ugyancsak a Manyszi-tudósítását adjuk közre: „De jó a hosszú kolbász, és a rövid prédikáció” szól a zempléni mondas, amely akár a második anyanyelvi juniális (Széphalom, 2012. június 15-17.) summázata is lehetne. Hiszen egyszerre, egymás szomszédságában zajlik a színes (anya)nyelvi kavalkád, a vadételfőző verseny, s este mindkettő találkozik a múzeumok éjszakáján... A széphalmi múzeumban Kazinczy Ferenc és Török Sophie tart tárlatvezetést, Kerekes Barnabás anyanyelvi licitjátékot vezet, múzeumismereti teszt, anyanyelvi kirakodóvásár, közönségtalálkozó. A 10. vadételfőző versenyen pedig fő az étel. A juniális ehhez kapcsolódik az Étél és nyelv, vagy inkább kis gasztroliteratúra ajándék című ízletes szimpóziummal. Pomogáts Béla régi irodalmi recepteket idéz (lemonya, kapornya), Fráter Zoltán az ingyenc Krúdyt mutatja be, Maróti István Balázs mestert (Draveczky Balázs gasztrotörténészt) idézi meg (mi is az a Krúdy-fröccs?), Balázs Géza a pálinka nyelvét-folklorját mutatja be, majd megnyitja a pálinkatörténeti kiállítást. Odakünn fő a medvehús, a múzeumban föl-föllángol az anyanyelvszeretet: Minya Károly élményközpontú nyelvtanórát tart, Fráter Zoltán versírást oktat, este fáklyás megemlékezés Kazinczy sírjánál. Fénypont az Új Liszt Ferenc Kamarakórus hangversenye – vas-taps honorálja a Kodályt, Vass Lajost, Farkas Ferencet, Kocsár Miklóst megszólaltatókat. Igazából este sűrűsödik a nép, kezdődik a múzeumok éjszakája. A múzeumban bolyongó-szemlélődő emberek. Az ifjú anyanyelvapolók reklámfilmekkel toboroznak. 22 órakor az Élő Tetten ért szavak adásán a színházterem tele gyerekekkel. Majd tűzugrás, néptánc, éjszakai Kazinczy-túra. Érkezik a feketeleves: „A fekete török átok, de hát úgys megisszátok!” Az anyanyelv, a nyelvi kultúra ügye képes összehozni az érdeklődőket. Sikeresen együttműködött az Anyanyelvapolók Szövetsége (különösen ifjúsági szervezete) A Magyar Nyelv- és Kultúra Nemzetközi Társaságával, a Magyar Nyelvi Szolgáltató Irodával, az ELTE magyar mint idegen nyelv szakosaival, A Magyar Nyelv Múzeumával, valamint a vadételfőző-versennyel. A szellemi és testi táplálék kiegészítette egymást. Aki lemaradt, annak legföljebb összefuthat a nyál a szájában (az áfonyás medvehús olvastán), szerencsére az Étél és nyelv szimpózium anyagát a *Nyelvünk és Kultúránk* című folyóiratban nemsokára elolvashatja, és javasolható, hogy jöjjön el a jövő évi juniálisra.”

Anyanyelvi juniális, Széphalom, 2012.

Szigei Sándor képriortja

1. Tisztelgés Kazinczy Ferenc sírjánál.
2. Gubala Róbert esperes felszenteli a harangot.
- 3-4. Fiatalok a múzeumok éjszakáján.
5. A pálinkatörténeti kiállítás megnyitásán: dr. Balázs Géza, dr. Ódor Ferenc országgyűlési képviselő és Szamosvölgyi Péter polgármester.
6. Kerekes Barnabás tanár úr anyanyelvi játékot vezet.
7. A „Tetten ért szavak” rádióműsor helyszíni felvétele dr. Balázs Géza professzor vezetésével.

2012-ben a kulturális kormányzat átszervezi a múzeumi hálózatot, megszűnik a hatvanas évek óta működő megyei múzeumi rendszer. Ennek kapcsán A Magyar Nyelv Múzeumának új státusza, új fenntartója lesz. Az első elképzelések szerint a múzeumok az adott települési önkormányzatokhoz kerülnének. A nagyobb városok „húzó múzeumait” ez talán nem érinti hátrányosan, ám a forráshiányos önkormányzatok kevésbé ismert, esetleg idegenforgalmat nem vonzó múzeumi bajba kerülhetnek.

A Magyar Nyelv Múzeuma (Széphalom) jelenleg a Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatósághoz tartozik, és a sátoraljaújhelyi Kazinczy Múzeum „filiáléjaként” működik a Kazinczy-emlékkerttel egyetemben. A Magyar Nyelv Múzeumának a helyzete azért is sajátos, mert ez a múzeum nem pusztán egy településé, még csak nem is egy megyéé (bár Borsod–Abaúj–Zemplén megyei beruházként készült el), hanem az egész magyarságé. Így pedig országos, nemzeti intézmény. Jó lenne, ha a Magyar Nyelv Múzeuma, a Kazinczy-emlékkert és a Kazinczy Ferenc Múzeum hármasa a magyar kultúra, a magyar nyelv országos hatókörű, tudományos, közművelődési intézményként maradhatna fenn. Éppen ezért több szervezet, intézmény nevében tervezet készült a Kazinczy Ferenc Anyanyelvi Múzeum és Nyelvstratégiai Intézet címmel egy integrált, országos nyelvi múzeum és kutatóhely létrehozására.

A megfogalmazók így látják a múzeum küldetését:

Az intézmény küldetése, hogy a hely adottságait, a *genius loci* kisugárzását is hasznosítva a magyar nemzeti műveltség egyik alapértékét, az anyanyelvi kultúrát közvetítse az érdeklődőkhöz. A múzeum a maga gyűjtőkörében általános tematikájú országos közgyűjtemény, amely a magyarul beszélő közösségek teljes körére kiterjeszti figyelmét az ország határain belül és kívül.

a) Összegyűjti, bemutatja és – kutatási programjának keretein belül – feldolgozza a magyar nyelv történeti útját, a nyelvhasználati formákat, a nyelvtudomány eredményeit, a nyelvek és nyelvváltozatok egymásra hatását.

b) Az érdeklődő közönség és kiemelten a diákság, az iskolai csoportok számára közösségi és egyéni programokat kínál az anyanyelvi ismeretek elmélyítése, a nyelvhasználat fejlesztése érdekében.

c) Rendezvények, konferenciák szervezésével az anyanyelvi műveltség terjesztéséhez a szakembereknek a tapasztalatcsere, a továbbképzés fórumait biztosítja.

d) A szabadidő kulturált eltöltéséhez, a tartalmas szórakozáshoz az országjáró csoportoknak, a kirándulóknak helyet és programot ad.

e) Kutatja és terjeszti Kazinczy Ferenc életművének és korának teljesítményeit, idősekről üzeneteit.

f) A széphalmi Kazinczy-emlékhely a természeti-táji adottságok, a sírkert, az emlékcsernok, az új múzeumi létesítmény együttesével a környezetkultúra egyik gyarapító helye, amely a maga komplexitásában hat a látogatóra.

[2013-ban folytatjuk, remélhetőleg e téren is sikerekről számolhatunk be.]

WACHA IMRE

Szövegelemzés – retorika

A Kazinczy- és az Édes anyanyelvünk-versenyek kapcsolata

Ha az 1966 óta zajló Kazinczy-versenyek és az 1973-tól évente megrendezett Édes anyanyelvünk nyelvhasználati versenyek összefoglalóit tanulmányozzuk,¹ láthatjuk, hogy a versenyek 46, illetőleg 39 éve több korszakra, ezeken belül több kisebb, de olykor párhuzamos kérdés- és gondolatkörökre bonthatók.

A K a z i n c z y - v e r s e n y e k nek talán az első tíz-tizenkét évét nagy vonalakban az igényes tiszta beszéd vizsgálata, pontosabban az igényes, értő/értető felolvasás jellemzőinek keresése, a beszédnorma (inkább: felolvasási norma) kialakítása, megfogalmazása jellemezte. A legkorábbi években (kb. 1966–1970 között) a figyelem főleg két szűkebb kérdéskörre irányult. Az egyik a Kazinczy-versenyek sajátos arculatának kialakítása volt, annak tudatosítása, mennyiben mások a Kazinczy-versenyek, mint a vers- és prózamondó-versenyek. Másik nagy gondja ennek a korszaknak az volt, hogy pontosan körvonalazódjék a tiszta hangképzés követelményrendszere, hogy a győri országos döntőn beszédhibás versenyző már ne szerepelhessen.² Kb. 1969–70-től már a mondatfonetikai eszközök helyes használatára is ráirányult a figyelem. A helyes, értelmes hangsúlyozásra, hanglejtésre, a mondat helyes tagolására – még elsősorban – a mondategészen belül, de már mondatláncba beépített és beszerkesztett szövegmondatra is ügyelve, és már ekkor figyelve a (szöveg)mondatoknak a szövegegészben való összefüggéseire, és – egyelőre csak „ki-kikacsintva” – már a szövegfonetika gondjaira is. Nagyjából 1972-től, majd 1975-től egyre nagyobb mértékben a (hangzás)forma és a tartalom szorosabb egysége, a szöveg és a hangzás harmóniája felé fordult, mert fordulhatott a figyelem, arra, mennyire felel meg a hangzás a szöveg stílusának, milyen

¹ A középiskolás diákok számára 1967-től minden évben a győri Kazinczy Ferenc Gimnázium rendezte meg a *Kazinczy-versenyek* országos döntőjét. (Z. Szabó–Wacha 1978, 1992, Hérics 2000.) A pedagógusjelöltek első Kazinczy versenyt 1973-ban rendezte meg az akkori Tanárképző Főiskola Pécsen. 1976–1989-ig az ELTE BTK Fonetika tanszéke volt a versenyek házigazdája, 1990-től minden évben más felsőfokú tanintézmény rendezi meg a pedagógusjelöltek Kazinczy-versenyét. A tanulók 12–14 éves korosztálya számára a Kazinczy-díj alapítványa 1977-től biztosítja a Kazinczy-versenyeket. Országos döntőt 1996-tól hirdetett meg a Kazinczy-díj kuratóriuma, az ország keleti régiójának diákjai számára előbb Debrecenben, 1997-től Kisújszálláson, a nyugati régió diákjainak Balatonbogláron. A versenyek tapasztalatait számos beszámolóban, önálló kötetben is közreadtuk. Pl. a középiskolások Kazinczy-versenyeiről: Deme 1965, 1970; Hérics 2000; Wacha 1999, 2007; Z. Szabó–Wacha 1978, 1992. A pedagógusjelöltek Kazinczy-versenyeiről és az ELTE BTK Anyanyelvi napok rendezvényeiről lásd a Magyar Fonetikai Füzetek és az Egyetemi Fonetikai Füzetek megfelelő számai. Az *Édes anyanyelvünk* nyelvhasználati versenyekről: Kovács 1997, 2002, 2007.

² Természetesen ma is szó esik a beszédhibákról, de a versenyek súlyponti kérdése már nem a hangképzés tisztasága; beszédhibás versenyző alig-alig jut el az országos döntőkre.

kapcsolat van a szövegforma és hangzása között, szabad-e kívülről rávinni a szövegre „előregyártott” hangzásformákat, vagy magából a szövegből, a szöveg szerkezetéből és stílusából kiindulva kell-e megkeresni a hangzásformákat. Már ekkor is figyelte és elemezte a bíráló bizottság, hogy mi adja a szövegforma (szövegstílus) harmóniáját.³

A Kazinczy-versenyek – más vonatkozásban az Édes anyanyelvünk nyelvhasználati versenyek – ugyanis, más és más irányból kiindulva, sok olyan gondot, kérdést vetettek fel, amelyekkel korábban nem, vagy nem nagyon, illetve ebben a formában egyáltalán nem foglalkozott sem az iskolai oktatás, sem a tudomány. Ezekre a kérdésekre, a tudományos kutatásnak válaszolnia kellett.

1.1. Nem véletlenül jelentkezett 1965-ben az *egri kiejtési konferencián* – még az első országos Kazinczy-verseny megrendezése előtt, de már a Kazinczy-díj megalapítása után – égető szükségként a kiejtési és beszédnorma megfogalmazásának igénye. A Kazinczy-versenyek – a Kazinczy-díjat alapító Péchy Blanka szándékának⁴ kiteljesedése mellett – a kiejtési norma megfogalmazásának előtanulmányaiként is szolgáltak. Emiatt is fordult a Kazinczy-versenyeken a figyelem erőteljesen a szöveg adekvát megszólaltatásának gondjai, szabályai, törvényszerűségei felé, az Édes anyanyelvünk versenyeken pedig a jó szöveg kritériumainak vizsgálata, valamint a szöveg, a szövegegész, a szövegtan és a szövegfonetika kapcsolata felé.⁵

1.2. A Kazinczy-versenyek sorozatából adódó tapasztalatoknak a későbbiekben már olyan súlyponti kérdései voltak, mint a *versenyek fejlődésének főbb tendenciái, a szövegstílus és a hangzásszerkezet összefüggései, a szöveglátvány, a szövegszerkezet és a mondat szerkezetek kapcsolata és ütközése, a beszédsszituáció és a szövegsszituáció, a szöveg belső összefüggései* stb. Mindezek – más vonatkozásban is – gondot jelentettek a sátorlajújhelyi Édes anyanyelvünk nyelvhasználati versenyeken is. Ezeknek a kérdéseknek vizsgálatát, megválaszolásuknak igényét a versenyeken hallott beszédprodukciók vetették fel. Ez magyarázza, hogy a Kazinczy-versenyeknek az 1990 utáni korszakaiban már a szöveg egészének adekvát megszólaltatására fordult a figyelem. Az Édes anyanyelvünk-versenyeken pedig a szöveg megalkotásának, a logikus építkezésnek a gondjai felé.

1.3. A Kazinczy-versenyek még későbbi szakaszaiban már határozottan a szöveg és a szövegben rejlő gondolatok egészének a megszólaltatása volt a legfőbb gond. Az például, hogy a mondat- és a szövegfonetikai eszközök⁶ segítségével a szöveg belső szerkezeti és gondolati összefüggései is érzékelhetővé váljanak, hogy a versenyzők megtalálják a szöveg tartalmához, szerkezetéhez, stílusához és a beszédhelyezethez illő hangzásformát. Az általános iskolások országos versenyein azonban csak jóval később, 2005 után vált gonddá a szövegegész hangosításának kérdésköre.⁷

³ Vö. Z. Szabó–Wacha 1978, 1991. Hérics 2000. Ennek az újhelyi versenyeken talán a nyelvi klisék használata felelt meg.

⁴ Vö. Péchy 1974.

⁵ Vö. pl. A szövegtan és a kutatásban és az oktatásban. Szerk.: Szathmári István, Várkonyi Imre. MNyTK 154, Bp. 1979.

⁶ L. a szövegtani és szövegfonetikai szakirodalom ide is vonatkozó részét, különösen Elekfi–Wacha 2003.

⁷ Nagyjából négy-, ötvenként vissza-visszatérnek a korábban már szóvá tett hibák, modorosságok. Így időnként ismét nagyobb gondot kell fordítani a tiszta hangképzésre, vissza-visszatér a mondatfonetikai eszközök mechanikus használata, a szavaknak, a szövegnek mechanikus hangosítása stb. Kazinczy-versenyek is felhívták rá a figyelmet, hogy tovább él sok kiejtési „álszabály”. Úgy tűnik, hogy a Kazinczy-versenyek tapasztalatai, nem mentek át még a szakirodalomba sem. A beszéd kutatásnak a szakfolyóiratokban is publikált tudományos eredményei nem kerültek be sem a magyartanárok tudatába, sem a pedagógusképzés, sem az anyanyelvi oktatás anyagába, gyakorlatába.

A máig tartó versenyek sorozatában – a középiskolás diákok, a pedagógusjelöltek, az általános iskolák felső tagozatos tanulóinak versenyein is – már erőteljesen a szövegnek és hangzásának, a szöveg tartalmának, mondandójának és az azt kifejező szöveghangzásnak az összhanga van a figyelem és a versenyeket követő konzultációk középpontjában. Ezen a ponton találkoznak szemléletmódjukban, kölcsönösen megtermékenyítő hatásukban az országos Kazinczy-versenyek és az Édes anyanyelvünk nyelvhasználati versenyek.

2. 1973-tól minden évben Sátoraljaújhelyen zajlik le az *Édes anyanyelvünk nyelvhasználati verseny*. A Kazinczy-versenyeknek az a fő feladatuk, hogy a versenyzők más (többnyire neves) szerzőknek nyelviileg igényesen megformált gondolatait, mondandóját megfelelően, értőn és értetően szóltassák meg, pontosan tolmácsolják. „Testvérüknek”, az újhelyi Édes anyanyelvünk-versenynek a feladata egyrészt az, hogy a versenyzők számot adjanak anyanyelvük ismeretéről, másrésztől – és ez a fontosabb, lényegesebb része a versenynek! –, hogy 20-25 percnyi felkészülés után, spontán beszédben, mintegy 3 perc alatt okosan mondják el gondolataikat a verseny szervezői által megadott témák, egyikéről.⁸

2.1. Az újhelyi verseny is hatalmas fejlődésen ment át. Az első években a versenyzők többsége nem vagy csak nagyon nehezen találta meg a megadott címhez, közönséghez, műfajhoz illő eszmét és mondanivalót. Olykor-olykor a rendelkezésére álló 3 percnyi beszédidőből jó, ha – nem mindig összefüggő mondatokkal – másfél percet „ki tudott tölteni” a versenyzők egy része. Az utóbbi években már eléggé bőségesen volt „gondolatuk” és figyelemre méltó mondanivalójuk a versenyzőknek.

2.2. A győri verseny a más által példamutatóan megfogalmazott szövegnek a *lebontása és akusztikus újrafelépítése* felől (a kifejezés felől) közelítette és közelíti meg a szövegben rejlő gondolatot és mondandót; az újhelyi versenynek a gondolat „belső” megfogalmazása, azután nyelvi formába öntése, „összeszerelése”, majd hangzó mondatokra le- és felbontása – az akusztikus formában való kifejezés – felől közelít a kommunikációhoz. Ez mindenképpen nehezebb és komplexebb feladatok elé állítja a versenyzőket.

2.2.1. A győri versenyen idegen szerző megfogalmazásában adva van a gondolat, a mondanivaló és az ezt hordozó nyelvi forma. Újhelyben a szóbeli fordulón a versenyzőknek előbb három vagy négy – címmel, alcímmel megadott – témából kell kiválasztaniuk egyet, amelyhez azután meg kell keresniük, mintegy „ki kell találniuk” azt az eszmét és mondandót, amelyet majd kifejtenek. Ehhez meg kell találniuk azt a műfajt is, azt a nyelvi stílust, majd azt a (valódi vagy elképzelt) címzettekhez is illő előadásmódot: a mondandót hordozó, közvetítő verbális, vokális és vizuális kommunikációs formát (szöveget, hangzást, nonverbális közlést). (Ez utóbbit is előírja számukra a szóbeli feladat.) Mindehhez éppúgy 20-25 perc felkészülési idejük van, mint a győri versenyek résztvevőinek.

3. A Kazinczy-versenyek a helyes kiejtésnek és általában a hangzó beszédnek számos olyan jelenségére és gondjaira hívták fel a figyelmet, amelyet eddig nem nagyon vizsgált meg a tudományos kutatás. Ezek közül csak az egyik a kiejtési babonák és álszabályok kérdése. Ennek egyik oka: a (fel)olvasás tanítása megáll azon a fokon, amelyet az általános isko-

⁸ Lásd Kováts 1997, 2002, 2007.

la negyedik, ötödik osztályáig elér, amely csak a mechanikus olvasást segíti; és nem lép tovább egy olyan olvasástechnikáig, amely a szöveg szerkezetére, a mondandó kifejezésének logikai építkezésére, a közlés nyelvi és gondolkodásbeli logikájára is ügyel, és lehetővé teszi a szöveg értelmét kereső, ismeretszerző olvasást.⁹

4. Az újhelyi versenyek mindezek mellé „odahelyezték” a gondolkodás és a szövegszerkesztés vizsgálatának, tanításának, fejlesztésének a kérdéskörét is. Győrről kiderült, hogy az olvasástechnikát tovább kell fejleszteni a szövegértelmező és – bármily furcsán hangzik is – a gondolkodó, gondolkodva (fel)olvasás felé. Nagyon is érvényes, amit Illyés Gyula mondott: „A jó magyar írás és beszéd tanítását a helyes gondolkodás tanításával kell kezdeni. [...] Az írás és beszéd módja mindenkit leleplez.”¹⁰ Az újhelyi versenyek pedig nagyon is felerősítettek azt, amit Babits Mihály vallott az iskolai oktatás lényegéről: „Az olvasás is gondolkodás, s az írás is beszéd. Gondolkodni és beszélni: nem lehetne rövidebben és mégis teljesebben megjelölni egész középiskolai tanításunk célját. [...] Nem tanítunk ismereteket a feledésnek. [...] *Gondolkodni és beszélni tanítottunk.* [...] Gondolkodni és beszélni: voltaképp egy. Gondolkodás nem képzelhető el beszéd nélkül és megfordítva. [...] »A gondolat hangtalan beszéd, a szó megtestesült gondolat« – mondja egy híres tudós. Ezért a retorika, amely gondolkodni s a stilisztika, amely beszélni tanít, voltaképp egy tudomány [...]. Beszélni és gondolkodni tehát egyszerre tanulsz [...]»¹¹

5. És itt találkozunk „oda-vissza” a két verseny. Mindkét helyen a fő cél a megértett gondolat helyes előadása: Győrről értő/értető megszólaltatása, Újhelyen a gondolatnak pontos, stílusos megfogalmazása és jó előadása. Mindkettőnek eszköze: a közlés „hatásossága” érdekében a megalkotott vagy megalkotandó szövegnek (közleménynek) tartalmi-szerkezeti-stilisztikai-retorikai elemzése.

5.1. Az újhelyi versenyeken a kezdeti időszakban, 1973 után néhány évig bizony sokszor eléggé vitatható volt a versenyzők szóbeli teljesítménye. Sokan hangoztattak közhelyeket, a gondolataik elmondására szánt három percnél a felét sem tudták beszéddel kitölteni, a gondolatokat hordozó mondatok gyakran akadozva, nagy szünetekkel követték egymást, nem volt rendszer a gondolatok közlésében stb. Másfelől is közelítve: Újhelyt az első időben a gondolatnak, a mondandónak a „fellelése”, a klasszikus retorikára való utalással: a „feltárás (az inventio), azaz a témának és az eszmének megtalálása, kitalálása”¹² jelentett gondot a versenyzőknek: hogy a címben (címmel) megadott témával kapcsolatban *miről beszéljenek*, mit mondjanak el a jelenlévő hallgatóságnak.¹³ Ehhez azonban nem állt és áll rendelkezésükre semmilyen segédeszköz. Csak „otthonról hozott anyagból” „építkezhetek”.

⁹ Ez lehet a magyarázata sok esetben a különböző feladatok, matematikai példák, irodalmi stb. tesztek megoldásakor tapasztalható eredménytelenségeknek is.

¹⁰ Illyés Gyula: Magyar beszéd. Elemistáknak.

¹¹ Babits Mihály: Irodalmi nevelés. ÖM. Franklin-társulat. Bp. É. n. 687–88.

¹² A feltárás (inventio): a konkrét üggyel kapcsolatos anyaggyűjtés; az indítékok feltárása; a megoldás megtalálása.

¹³ A szóbeli fordulón a versenyzők 3–4 téma közül választhattak. Ezek mindegyike megadta a szabadon, a csak vázlat alapján elmondandó beszéd címét, a mondandó témáját is. A tétel tartalmazta a megnyilatkozás műfaját és valódi vagy elképzelt hallgatóságát, annak összetételét is. A versenyzők többször kényszerültek „átképzeléses beszédre”: a jelenlévő bírálók, tanárok előtt kellett úgy szólniuk, mintha másokhoz intéznék szavaikat, ahhoz a hallgatósághoz, amelyet a tétel címzettként megadott. A „tétéleket” lásd Kovács 1997. 113–119; Kovács 2002. 169–170; Kovács 2007. 120–124.

A szokásos retorikai tanítás szerint az invenciót megelőzi az általános felkészülés, és bele tartozik a speciális felkészülés is, amelyhez gyakran szakforrások nyújtanak segítséget.¹⁴

Később a megszólaltatásra váró gondolatoknak, mondandónak a *logikus elrendezése* jelentett gondot, sok versenyzőnek. Különösen a szakmunkás és szakközépiskolai tanulóknak: hogyan szerkesszék meg, milyen sorrendben mondják el mindazt, amit a téma „kifejtése” során közölni akarnak. Mondandójukat valamilyen logikai rendbe kellett volna besorolni, abba a rendbe, amelyet az iskolai fogalmazástanítás így szokott megadni: bevezetés, tárgyalás, befejezés. Noha a versenykiírás értelmében gondolataikat „szabad beszédben” kellett előadni, legfeljebb csak vázlatot használhattak, sokan megkísérelték megfogalmazni mondandójukat. A felkészülés rövid ideje miatt nem nagyon jutottak tovább a bevezető gondolatok leírásánál. A későbbiekben sokat segített, hogy mind a felkészítő tanárok, mind a versenyzők ráébredtek arra, hogy a klasszikus retorika – igaz, a terjedelmesebb szónoki műhöz – megadja a fontosabb szerkezeti egységek rendjét.

6. A nyilvános és hivatalos (közérdekű) megnyilatkozások zömére érvényes az a szerkezeti felépítés is, amelyet ugyancsak a klasszikus retorika dolgozott ki,¹⁵ és amelyet sematizálva, alapfokon úgy szoktunk emlegetni, hogy: bevezetés, tárgyalás, összefoglalás (befejezés). Amelyet a retorika gyakorlata szerint, a szövegek retorikai elemzése alapján több kisebb egységre bonthatunk.¹⁶

¹⁴ A *felkészülés, előkészítés*: általános felkészülés (otthon) a retorika elméletének, módszertanának stb. megismerése, a speciális felkészülésben a témának, tényeknek a megvizsgálása, az adatok összegyűjtése, források a szakirodalom tanulmányozása, cédulázása. Speciális felkészülés a helyszínen rögtönzés esetén mindezeknek „összeszedése” az emlékezet segítségével.

¹⁵ Az *elrendezés* (dispositio): általában a struktúra elmélete: a beszéd felépítése, részeinek sorrendje általánosságban. Adott beszéd esetén a feltárt, összegyűjtött anyag logikus sorrendje, a beszéd vázlata, felépítése.

¹⁶ Részletezőbben (középfokon) gyakran így szoktuk felvázolni a klasszikus szónoki mű szerkezetét: (1) A *bevezetés* (exordium): a hallgatóság megnyerése, az érdeklődés felkeltése; a téma és a cél kimondása. (2) Az *elbeszélés* (narratio): az *igazságügyi beszédnél*: az események, előzmények, a tényállás ismertetése; a *bemutató beszédnél*: annak elmondása, akiről/amiről a beszéd- vagy írásmű szól (pl. tudományos esszében a problematika, a kutatási előzmény bemutatása), a *tanácskozó* (érvelő-vitatkozó) *beszédnél*: a kérdéskör exponálása, a problémák és az alternatív vagy ütköző lehetőségek, a lehetséges megoldások felvázolása (főleg vitaindító megnyilatkozásnál). (3) A *tétel* (divisio) az *igazságügyi beszédnél* annak kimondása, mit akar elérni a beszéddel a megnyilatkozó: mivel ért egyet, mivel nem, álláspontjának a felvázolása; a *bemutató beszédnél*: mi a célja a beszédnek; a *tanácskozó* (érvelő-vitatkozó) *beszédnél*: mi a megoldással kapcsolatos álláspontja. (4) A *bizonyítás* (confirmatio) a szónok álláspontját bizonyító érvek, adatok logikus bemutatása, előadása: az *igazságügyi beszédnél* a tételt igazoló tények, érvek felsorakoztatása, minősítése; a *bemutató beszédnél*: a tételt igazoló események, eredmények – személyről szólva: jellemvonások, személyiségjegyek felsorakoztatása, értékelése; a *tanácskozó* (érvelő-vitatkozó) *beszédnél*: a tételt igazoló adatok, vélemények események bemutatása, értékelése. (5) A *cáfolás* (confutatio) az ellenkező érveknek, véleményeknek, álláspontoknak a bemutatása, cáfolása: az *igazságügyi beszédnél*: a kimondott tétellel ellenkező tények, érvek felsorakoztatása, minősítése, cáfolása; a *bemutató beszédnél*: a tételt kétségbe vonó vagy elbizonytalanító események, eredmények – személyről szólva: jellemvonások, személyiségjegyek – felsorakoztatása, értékelése; a *tanácskozó* (érvelő-vitatkozó) *beszédnél*: az alternatív, esetleg ellentétes, a tételt cáfoló tények, adatok, az (ellen) érvek felsorakoztatása, értékelése. (6) Az *összegezés, összefoglalás* (conclusio, recapitulatio) az elmondottak rövid summázata, pár szavas összefoglalása, a bizonyítékok rövid összegezése: az *igazságügyi beszédnél* a kimondott tétel értékelése, bizonyítékok rövid összegezése, a tett jogi minősítése, javaslat pl. a büntetés kiszabására; a *bemutató beszédnél*: a tanulság levonása; a *tanácskozó* (érvelő-vitatkozó) *beszédnél*: rövid összegezése az elmondottaknak, az érveknek, bizonyítékoknak rövid összefoglalása, és ennek tükrében javaslatkétel. (7) A *befejezés* a beszéd lezárása. Lezárhatja a beszédet a *függetlenség*, amely egyfajta *buzdítás* (adhortatio): tette sarkallás, jelszavak hangoztatása stb. A beszédműben valahol helyet kaphat az ún. *kitérő* (egressio), amely nem állandó rész: pihentető megnyilatkozás: a tárgyhoz lazán kapcsolódó „pihentető”, némileg szórakoztató rész, az ellenfél lejáratása, dicsérete, anekdota, példázat, analógia stb.

7. A Kazinczy-versenyeknek (a győri országos döntők alapján) az az egyik tapasztalata, hogy a felkészülés során a versenyzőknek úgy kellene végigelemezniük a megszólaltatandó (kötelező és szabadon választott) szöveget, hogy megkeresik bennük a klasszikus retorikának az imént bemutatott kisebb szerkezeti egységeit. Az Édes anyanyelvünk nyelvhasználati versenyeken pedig az segítheti a versenyzőket, ha az imént bemutatott rendszer alkalmazásával szerkesztik meg, ennek alapján építik fel mondandójukat.

7.1. Mindezek mellé – elsősorban az újhelyi versenyeken – még célszerű figyelembe venni azokat az „elveket” is, amelyeket – ismét csak a klasszikus retorika tapasztalatára támaszkodva – a „jó fogalmazás és a *formába öntés* (a kifejtés: *elocutio*¹⁷), valamint az *előadásmód* (a *pronuntiatio*) alapelveiként szokás emlegetni. Ezek: az *egység*, az *összefüggés*, az *erő* vagy *nyomaték* és a *jó hangzás*.¹⁸ Majd maga a *közlésforma*.¹⁹

Petőfinek A téli esték című versében öregek, fiatalok, gyermekek beszélgetnek. Mind-egyik generáció a maga körén belül társalog, egymást közösen érdeklő témákról (témaazonosság) szólnak. Ez a beszédhelyzet megfelel annak az arisztotelészi modellnek, amely szerint a beszédhez, a gondolatcseréhez, a szónokláshoz három tényező szükséges: a

¹⁷ A *formába öntés* (*elocutio*): általában a stílus elmélete, a retorikai eszközök vizsgálata; a feltárt, elrendezett megszerkesztett anyag megfogalmazása, megszövegezése (írásban rögzítve vagy rögzítés esetén csak vázlatban).

¹⁸ Az *egység* azt jelenti, hogy a fogalmazás, a megnyilatkozás csupán egyetlen fő gondolatra, kérdéskörre terjedjen ki. Ha mégis több kérdést kell érinteni, ezeket jól el kell különíteni. Az egyes részegységekre ismét érvényes a belső egység követelménye. Terjedelmesebb műről szólva: Az *egész* fogalmazás, az írás- vagy beszédmű egésze, a mondanivalót tartalmazza és fejti ki tanulmány, cikk, beszédmű: előadás, stb. formájában). Ha kell, *rész-egységekre* fejezetekre, pontokra bomlik tovább; ezek az egész mondanivalót szolgáló egységes témát egységnyi (önmagában is kerek és többnyire önálló) részekben tárgyalják. A *rész-egységek* további kisebb logikai egységek (ilyenek pl. az alfejezetek). Az *egység-rész* ezekben belül kisebb, de önmagában kerek elhatárolható gondolat- vagy mondatcsoport (több vagy egyetlen bekezdés). Hosszabb, olvasónak szánt szövegben olykor pl. decimális számozással, fejezetcímekkel, alcímekkel stb. különítjük el a fejezetnyi részeket. Felolvasásra szánt szövegben, előadásban az új egységeket jó összekötő, átvezető szöveggel (mondatokkal), szünettel kezdeni. A nagyobb egységeket célszerű szövegszerűen is lezárni, s ez után kifejtően kezdeni a folytatást, a következő egységet (pl. „Ezzel végére értünk az X kérdés tárgyalásának. Nézzük most az Y témát.”) A vázlatban is célszerű számozással vagy betűkkel elkülöníteni az egyes részeket, témaköröket. A tételmondatok (rádiós nyelven: *lead-mondatok*) a gondolati egység kisebb egységeit fogják össze, mintegy logikai vázlatát, gerincét adva a gondolat-sornak. Maga a tételmondat egy bekezdésnyi rész (egység-rész vagy részegység) lényegét, állítását összefoglaló mondat. Az egység megvalósítása érdekében: a legfőbb gondolattól nem szabad elszakadnunk, írás közben határozott szempontot kell magunk elé tűznünk, a legfőbb kérdésre irányuló fontosabb gondolatokat más-más bekezdésbe kell tennünk. Az *összefüggés* azt jelenti, hogy a gondolatokat a mondanivaló természetének és céljának megfelelően, logikus rendben kell előadni. Egyik biztosítéka a nyelvi kapcsolóelemek helyes használata. Egy-egy egység kezdetét, végét (a téma lezárását és az átvezetést), az új téma kezdetét célszerű szóval is kifejezni. Az elrendezés főbb formái: az *időrendi* (élmények, események stb. elmondása); az *értelmi* viszonyok szerinti elrendezés (földrajzi elhelyezkedés, térbeli sorrend leírásakor); *logikai* elrendezés (az ok-okozati viszonyok stb. bemutatásakor, pl. felvilágosító, bizonyító célzatú munkákban); és – az említettek helyes, célravezető vegyítése. – Az *erő* vagy *nyomaték* elve azt jelenti, hogy a gondolatnak, bekezdésnek a súlya szerinti terjedelmet kell megkapnia. Eszközei: az *arányosság*: a fontosabb gondolatnak nagyobb teret kell kapnia; a *fontosabb helyre állítás*: azaz az egészben, a kisebb egységekben a fontosabb (a bekezdésben pl. a tételmondat) kerül előre; a *fokozatosság*, amelynek értelmében a súlyosabb érvek, kifejezések hátrább kerülnek, nehogy a legerősebb érvet süssük el először; az *ismétlés*, hiszen a fontos gondolatot jó többször is kimondani. – A *jóhangzás* érdekében fontos a mondatok helyes ritmusa, mondhatósága; kerülni kell a monotonitást: nem szabad halmozni a hasonló hangzású, a túl hosszú és túl rövid szavakat, szószerveket, mondatokat; kerülni kell a csak rövid vagy csak hosszú mondatokat; kerülni kell – bizonyos esetekben – az azonos szerkezetű mondatokat. (Mindez persze nem mehet a retorikai eszközök, pl. a párhuzamosság rovására. Célszerű használni a szónoki stílus kifejezőeszközeit, az alakzatokat és a toposzokat.

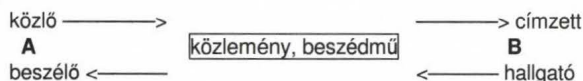
¹⁹ Az *előadásmód kidolgozása* (*pronuntiatio*): a hangos megszólaltatás eltervezése, a szónoki magatartás eltervezése: a kommunikációs helyzetnek a figyelembe vétele, a nonverbális kommunikáció (állásmód, mozgás, öltözködés, gesztusok stb. Otthon kipróbálhatók, kidolgozhatók, rögtönzésekor „jönniük kell”). – Az emlékeztető vésés (*memoria*): a megírt szövegnek vagy felépítésének megtanulása, begyakorlása; rögtönzésekor a vázlat, vezérszavak, vezérmondatok segítségével a mondandó felidézése.

AKI BESZÉL – AMIRŐL BESZÉL – AKIHEZ, AKIVEL BESZÉL

A modern kommunikációelméletben ebből lett a következő alapséma:

KÖZLŐ (ADÓ) – KÖZLEMÉNY (ÜZENET) – CÍMZETT (VEVŐ)

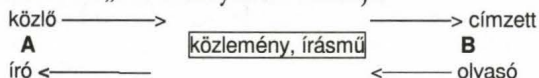
A valódi négylépéses *közvetlen és totális kommunikációban*, a *beszélgetésben*, amikor a kommunikáció résztvevői személyesen (is) találkoznak, a közlést $\Rightarrow$ vétel, majd $\Leftarrow$ visszajelzés és $\Rightarrow$ újraszabályozás, majd $\Rightarrow$ újabb közlés stb. követi. A gondolat átadásának, cseréjének legfontosabb öt feltétele: a közös valóság, a közös nyelvűség,²⁰ a közös (elő)ismeretek, a közös előzmény (a témaazonosság) és a közös beszédhelyzet (intertextus).²¹ Ha bármelyikük is hiányzik, a kommunikációs folyamat során meg kell teremteni, hogy a partnerek között létrejöhsen egy új – a kommunikációs folyamat tárgyára vonatkozó – közös valóság. Az első kettő mindenképpen szükséges a kommunikációs folyamat megkezdéséhez, majd eredményességéhez:

A totális közvetlen kommunikációban mindkét részről megvan a szerepcseréje lehetősége, azaz a közlő és a címzett szerepe váltakozhat, és ezért mindkét részről négylépéses a kommunikáció. A közleményt továbbító csatorna mindkét részről: a) verbális (orális és auditív kóddal), b) non-verbális kód totális látvánnyal, c) a partnerek közötti levegő.²²

A Kazinczy-versenyeken és a nyelvhasználati versenyeken azonban más a kommunikációs helyzet. Az arisztotelészi alapséma – amely egyébként egyaránt érvényes a magánbeszélgetésre és a nyilvános beszédre is – némileg módosul. A versenyek megnyilatkozásai *nyilvános* beszédek, *nyilvános közlésfolyamatban*. Egyúttal *célzott* beszédek, pontosabban *célzott megnyilatkozások* (valamilyen cél elérése, információ megszerzése stb. érdekében). Mint ilyenek a klasszikus retorika három nagy műfaji kategóriájának egyikébe (igazságügyi retorika, tanácskozó beszéd, bemutató beszéd) is besorolhatók. De a kommunikációs helyzetet tekintve a nyilvános – közéleti – és hivatalos beszéd valamelyik típusába is behelyezhetők. Ez nyelvi, nyelvhasználati, stílusbeli, műfaji és hangzásbeli „következményekkel” jár együtt.

a) Végbe mehet a közlés *korlátozott kódú* kommunikációs folyamatban, verbális és non-verbális síkon (csatornán) az *írott, a látható nyelv* segítségével. Ez az *írásos kommunikáció*. Ennél a formánál a kommunikációs partnerek (általában) nem találkoznak sem térben, sem időben. A közlés kétszer kétlépéses kommunikációs folyamatban zajlik; írásos közlés az író részéről, vétel az olvasó részéről, majd írásbeli visszajelzés a volt olvasó részéről, vétel a korábbi író részéről. A visszajelzés olykor el is marad; a címzett gyakran ismeretlen, csak virtuálisan él. Olykor a közlő már nem is él (pl. néhai író, költő). A Kazinczy- és Édes anyanyelvünk versenyeken ez az írásos feladatok teljesítésének kommunikációs szituációja, a „tesztlapok” kitöltésének „beszédhelyzete”. Sémája:

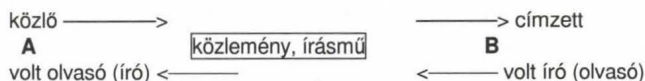
²⁰ A közös nyelvűség nem azonos a közös nyelvvel. Inkább a közös nyelvváltozatra, közös nyelvhasználatra utal.

²¹ Az ötből az első hármat együttesen *közös kultúrának* is nevezhetjük.

²² A *párbeszédes kommunikáció* a nyilvános, közérdekű megnyilatkozásokban bizonyos speciális közvetlen totális közlés-folyamatokban is tetten érhető: a különböző célzott beszélgetésekben (pl. az ügyintézés, a kerekasztal-beszélgetés, a tárgyalás, vita, szemináriumi foglalkozás). Mindegyik más és más szövegszerkesztési, nyelvi-nyelvhasználati formával jár.

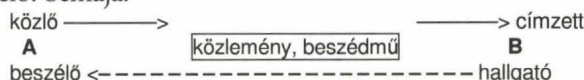
Nincs szerepcseré a kommunikációs folyamat során. A közlő részéről a csatorna *a*) verbális (vizuális kód: a nyelv írott változata), *b*) nonverbális kód (írott szöveg látványával, képekkel, a számítógép képernyőjével stb. — A visszajelzés — ha van — külön kommunikációs folyamat:

b) A *közvetlen, totális kommunikációs* folyamatban: a partnerek közös kommunikációs térben vannak, a közlés verbális (vokális és auditív), valamint nonverbális síkon (csatornán) zajlik. A kommunikáció négylépéses: közlés > vétel > visszajelzés > újraszabályozás, majd újra: közlés > vétel stb.). Ennek két főbb formája van.

ba) Az egyik, amelyet az imént már leírtunk, a *párbeszéd*es kommunikáció. Nem ez a versenyek szokásos megnyilatkozási módja.

bb) A másik forma a versenyek résztvevőinek tipikus megnyilatkozási módja, az *előadás*os kommunikáció. Sémája:

Ebben a közlésfolyamatban a közlő és a címzett nem cserél szerepet. A beszélő részéről – mind Győrött, mind Újhelyen – a csatorna *a*) verbális (orális és auditív kóddal, a nyelvnek spontán beszélt vagy felolvasásos változata által), *b*) nonverbális kód totális látvánnyal, *c*) a partnerek közötti levegő. – Hallgatója csak *a*) a látvány csatornáján tud visszajelzést adni (mimikával, tekintettel, gesztussal stb.), *b*) esetleg auditív módon is: susogással, tapssal stb.

bba) Az *előadás típusú nyilvános (és hivatalos) megnyilatkozások* egy része csak spontán beszédként képzelhető el. Ilyen a hozzászólás, a vitában való részvétel, bizonyos bemutató és a tanácskozó beszédek, bizonyos nyilvános szónoklatok (pl. a parlamentben) stb. Ilyen beszédhelyzetben mondják el gondolataikat az Édes anyanyelvünk-versenyek résztvevői a szóbeli fordulón. Az ilyen megnyilatkozásokat segítik a klasszikus retorika módszerei.

Ez a közlésforma tehát az Édes anyanyelvünk-versenyek szóbeli fordulójának jellemzője, azzal a változattal is, hogy olykor a versenyzőnek „átképzéles” módon kell megnyilatkoznia, úgy kell elmondania gondolatait, mintha „virtuális” címzettekhez szólna és nem a jelenlévő közönséghez, olyanokhoz, akik csak az ő és a valódi közönség tudatában vannak jelen. (Pl. mintha egy vitakörben osztálytársai előtt, vagy egy tanulókörben, vagy osztályfőnöki órán, vagy klubban stb. szólalna meg.)²³

bbb) Az előadás típusú megnyilatkozások más részére előre fel lehet készülni, meg lehet írni (írásban megfogalmazni), mondandónkat, majd a „tethelyen” felolvasni, betanulva elmondani, esetleg teljesen szabadon elmondani őket. Ilyen előre elkészíthető alpműfajok a retorika hagyományos tematikájában számon tartott (a bemutató beszédek családjába sorolható) műfajok közül a felszólalás, a (középiskolai, főiskolai, egyetemi) kiselőadás, a beszámoló, a nagyobb, esszéjellegű előadáshoz csatlakozó korreferátum, a szekció-előadás, a ple-

²³ Voltaképpen a Kazinczy-versenyek felolvasásai is közvetlen beszédhelyzetben zajlanak a felolvasó és a jelenlévő hallgató viszonylatában, de közvetett, áttételes közlésfolyamat ez a gondolatok szerzője (az író) és a hallgatók között. – Hagyjuk most figyelmen kívül, hogy Sátoraljaújhelyen is van áttételes vagy átképzéses kommunikáció, pl. amikor a versenyzőknek úgy kell szólítaniuk, mintha szakköri foglalkozáson beszélőnének.

náris előadás, (ennek írott és többnyire felolvasott változata az értekezés). Az igazságügyi retorika kategóriájába sorolható megnyilatkozások közül pl. a vád- és olykor a védőbeszéd. A méltató beszédek közül ilyen a köszöntő, a méltatás, az ünnepi beszéd, a pohárköszöntő egy változata, az avatóbeszéd stb. stb. Az országos Kazinczy-versenyeken is ezzel a közlésmóddal találkozunk. Lényeges különbség azonban, hogy a versenyzők nem a saját maguk által készített szöveget mondják el, hanem két más, többnyire jeles személy (író, tudós, közíró) által esszéstílusban megfogalmazott gondolatsort kell értőn/értetően megszólaltatniuk. Az egyik szöveget maguk választhatják ki. Ezek mondandóját, stílusát stb. otthon elemezhetik. A másik szöveget a versenyen kapják kézbe; kinek-kinek 20–25 perc alatt kell megértenie, majd értőn/értetően megszólaltatnia az idegen szerző gondolatait.

c) Végbe mehet *kevert kommunikációs* folyamatban vokális és auditív, verbális (rádió), illetve vokális, auditív verbális és vizuális-nonverbális csatornán (tévé). Ennél a partnerek nem találkoznak, a közleményt valamilyen „eszköz” juttatja el az igazi címzettekhez. A rádió és a tévé kommunikációs szituációja ez. Ez a beszédhelyzet mindkét versenyen ritka. Eddig talán egyszer sem fordult elő.

A közlésfolyamatokat olyan ábrával szoktuk bemutatni, amely kérdőszókat tartalmaz. Ezek egyéb meghatározó tényezőkre: a közlésfolyamat jellegére, a témájára, közlés tárgyára, mondandójára is hatással vannak vagy lehetnek. Így a *miről* a közlés témájára, tárgyára, a *mit* a közlés mondandójára, eszméjére, a *miért* a közlés céljára, a *miképpen* kérdőszó és a rá adott válasz a stílusra és a szűkebb értelemben vett műfajra utal, a *hogyan* kérdés a csatornára vonatkozik (közvetlen és totális, vagy korlátozott kódú, vagy kevert kommunikációs folyamatban zajlik-e a kommunikáció), a *hol* kérdés a helyszínt vizsgálja, a *milyen körülményekben* az időpontra, a külső és belső „légkörre” vonatkozik.

MIKÉPPEN
STÍLUS — MŰFAJ

HOGYAN,   HOL,   MILYEN KÖRÜLMÉNYEBEN
SZITUÁCIÓ,   HELYSZÍN,   IDŐ-ÉS ALKALOM

7.2. A t ö m e g t á j é k o z t a t á s egyes műfajaiban (a nyomtatott sajtóban, a rádió és televízió különböző informatív, azaz tájékoztató műsoraiban, másként, megváltozott formában él a párbeszédes közlés, mint az előadásos gondolatátadás. Sem a rádióban, sem a televízióban nem az adásban hallható-látható beszélgetőtárs az igazi, a valódi címzett, tehát nem a kérdező riporter, és riportalánya, „vallattottja”, „nyilatkozója” hanem a rádióhallgató és a tévé-néző. A nyomtatott sajtóban pedig az olvasó. „Visszacsatolni” közvetlen kommunikációval bekapcsolódni a kommunikációs folyamatba egyik sem tud, legfeljebb csak egy másik, újabb kommunikációs folyamatban. (Kivételt képezhetnek az úgynevezett interaktív, „betelefonáló” műsorok, amelyekben néhány hallgató, néző is „szóhoz jut”).

8. Miért érdekes mindez, amiről eddig szó esett? Azért, mert a különböző szövegalkotási és velük párhuzamosan a különböző kommunikációs helyzeteknek és folyamatoknak többféle nyelvi, stílusbeli és szövegszerkezetbeli következményei is vannak, s ezek mind a nyilvános beszédben, mind pedig a tömegtájékoztatásban fontos következményekkel járnak. (Nem szólunk most a partnerviszonyokról és a különböző beszédscándékokról.)

Tudjuk, történeti fejlődése során a nemzeti nyelv két nagy kategóriára, nyelvváltozatra bomlott (vagy bontható): a (spontán) *beszélt* nyelv és az *írott* nyelv nagy kategóriájára. A kettő között eléggé erős nyelvhasználati, stílusbeli különbségek vannak mind a szóhasználat, mind a grammatika (mondatszerkesztés), mind a szövegszerkesztés tekintetében. Ezek a különbségek jelentkeznek a nyelv hangzó változataiban is, pontosabban: meghatározóan hatnak a nyelv hangzására is.

A beszélt nyelvhasználat és az írott nyelvhasználat hangzó változatában négy nagyobb kategóriát különböztethetünk meg.²⁴ A két szélső pont a spontán beszédnek a hangzása és a felolvasásoknak a hangzása volt. Közöttük átmeneti kategóriát képez a félreproduktív stílus (ez egyaránt tartalmazza a spontán előszó és a felolvasás akusztikus elemeit) és a reprodukív-interpretatív stílus. (Ez az igényes köznyelvi kiejtés normájának megfelelően az igényes előszó, az igényes természetes beszéd illúzióját akarja kelteni.) A spontán beszéd szerkesztésmódja – a nem sok vizsgálat is ezt mutatja – korántsem olyan egyszerű és világos, mint sokan vélik. Mégis jobban figyelünk a spontán fogalmazású és az így felhangzó beszédre, mint a precízebben és tömör célratöréssel, nyelvilag helyesen megfogalmazott írott szöveg hangosítására. Felmérések szerint kevesebbet is tudunk megjegyezni az elhangzó írott szövegből, különösen akkor, ha azt nem „szájra-fülre” fogalmazta szerzője.

De nem elég csak a spontán beszédnek és a vele szembeállított kötött beszédnek (a felolvasásnak, a fél-reproduktív beszédnek és az interpretálásnak) a szövegszerkesztésére, hangzására ügyelnünk, legfeljebb csak kiindulásként. Ugyanis mind a spontán beszéd, mind a közérdekű – a retorika kompetenciájába tartozó – írott (alapú) beszéd számos változatát célszerű külön-külön is megvizsgálni. A nem írott alapú, de írásban vagy előszóban megjelenő beszédek közül különösképpen érdekes lehet a diskurzuselemzés: az interjúnak, a portrénak szerkezeti és nyelvi vizsgálata: a kérdező „stratégiája és taktikája”, közülük is főleg a közéleti „vallatásoké” az áthallások, csúsztatások, mellébeszélések szempontjából is! Ugyanis a bemutatott kategóriák közül kell választaniuk a Kazinczy- és az Édes anyanyelvünk-versenyek résztvevőinek. A két nagy kategória közötti helyes arány megtalálásához segít hozzá a két nagy verseny összehasonlítása, és a belőle levonható tanulság. Fel kell használni mind az írott szövegek elemzéséhez, mind új szövegek alkotásához a „régí” retorika tapasztalatait, és minden körülmények között nem „szépen”, hanem *okosan, gondolkodva kell megszólalni!*

²⁴ L. Elekfi–Wacha 2004; Wacha 2010.

A HIVATKOZOTT SZAKIRODALOM

- A. Jászó Anna–L. Aczél Petra (szerk.): A szónoki beszéd részei és a beszédfajták. Trezor Kiadó. Bp., 2001.
- Adamik Tamás – A. Jászó Anna –Aczél Petra: Retorika. Bp., Osiris Kiadó. Bp., 2004.
- Bencédy József: Retorika. Gyakorlati útmutató. Tinta Kiadó, Bp., 2006.
- Buda Béla: A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei. Bp., Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1974, 1978, 1988³.
- Deme László: A Kazinczy-versenyek és a helyes magyar kiejtés kérdése. Nyr. 89. 1965. 188–200.
- Deme László: A kiejtés törvényeinek tanítása és tanulmányozása. Nyr. 94. 1970. 270–80.
- Deme László (szerk.): Szónokok, előadók kézikönyve Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1974.
- Deme László: Közéletiség, beszédmód, nyelvi műveltség. Kossuth Könyvkiadó, 1978.
- Deme László: A szövegmondásról – és a szövegekről. EFF. 1. 1988. 47–55.
- Deme László: Szövegalkat, szövegalkotás, szövegalkatítás. EFF 3. 1990. 29–34.
- Deme László: Hangzásforma és írásforma. In: Nagy L. János (szerk.): Rendszer és stilisztika a helyesírásban. Gyula. Erkel Ferenc Gimnázium, 1992. 25–32.
- Deme László: Tartalom – nyelvi megformálás – pontuáció. In: Nagy L. János (szerk.): Anyanyelvi nevelés és helyesírás. Erkel Ferenc Gimnázium. Gyula, 1994. 21–30.
- Deme László: Szövegalkat, szövegalkatítás, szövegtolmácsolás. In: Hérics Lajosné (szerk.): „Mondd, és én hallom...” Győr, 2000. 29–40.
- Deme László – Grétsy László – Wacha Imre (szerk.): Nyelvi illetan. Szemimpex Kiadó, Bp., 2000.
- Elekfi László – Wacha Imre: Az értelmes beszéd hangzása. Szemimpex Kiadó, Bp., 2003.
- Gáspári László: Retorika. Egységes főiskolai jegyzet. Tankönyvkiadó, Bp., 1987.
- Hérics Lajosné (szerk.): „Mondd, és én hallom...” Kazinczy Ferenc Gimnázium, Győr, 2000.
- Kováts Dániel (szerk.): A nemzeti szeretet kapcsa. Az „Édes anyanyelvünk verseny 25 éve. Sátoraljaújhely, 1997.
- Kováts Dániel (szerk.): „Oh, értsd is a szót... Az Édes anyanyelvünk” verseny 30 éve. Sátoraljaújhely 2002.
- Kováts Dániel (szerk.): A nyelv legféltőbb kincsünk. Az Édes anyanyelvünk” verseny 35 éve. Sátoraljaújhely, 2007.
- Péchy Blanka: Beszélni nehéz. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1974, Mundus Könyvkiadó, Bp., 2010.
- Rácz Endre – Szathmári István (szerk.) Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből. Tankönyvkiadó, Bp., 1983.
- Rónai Béla – Kerekes László: Nyelvművelés és beszédtechnika Tankönyvkiadó, Bp., 1974.
- Szathmári István: A magyar irodalmi nyelv és stílus kérdései. Kodolányi Füzetek 9. Székesfehérvár, 2001.
- Szathmári István – Várkonyi Imre (szerk.): A szövegtan a kutatásban és az oktatásban. Bp., 1979.
- Szikszainé Nagy Irma: Szövegértés – szövegelemzés – szövegalkotás. Osiris Kiadó, Bp., 2001.
- Terestyéni Ferenc (szerk.): Nyelvtan – stílus – szónoklás. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1960.
- Wacha Imre: A korszerű retorika alapjai 1–2. Szemimpex Kiadó. Bp., 1994.
- Wacha Imre: Szöveg, szövegszerkezet, szöveggrammatika, „pontuáció”, szövegtolmácsolás. In: Nagy L. János (szerk.): Helyesírás és nyelvpolitika. Erkel Ferenc Gimnázium. Gyula, 1996. 27–43.
- Wacha Imre: A szöveg és hangzása. Cikkek, tanulmányok a beszédéről. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 1999.
- Wacha Imre: Igényesen magyarul. Argumentum Kiadó Bp. 2010.
- Wacha Imre: A Kazinczy-versenyek és a helyes kiejtés néhány kérdéséről. Győr, 2011.
- Z. Szabó László – Wacha Imre: A Kazinczy-versenyek története. Kazinczy Ferenc Gimnázium, Győr, 1982.
- Z. Szabó László – Wacha Imre: A Kazinczy-versenyek 25 éve. Kazinczy Ferenc Gimnázium, Győr, 1991.

További bőséges bibliográfia található Elekfi László – Wacha Imre könyvében, valamint az „Édes anyanyelvünk” versenyek sátoraljaújhelyi és a Kazinczy-versenyek győri kiadványaiban.

SZILÁGYI FERENC

Négy epigramma**Husz****I.**

Hogy vetném eszmém lángokba, ha gyúl is a máglya?
 Egy vagyok én véle, gondolatom velem egy;
 Isten hívta ki azt az agyamból, mint rügyet ágból –
 elhamvadhat az ág: él a gyümölcse tovább.

II.

– Vissza ha nem vonnád az eretnek tételeidet: láng
 marja a könyved szét, s füstje kioltja agyad!
 – Hogy vonnám, tudván, Isten fia épp ezekért halt!
 Én se leszek rosszabb: szít hamum új tüzeket.

A költészet napján

Csak feszül a gúzs rám; Te segíts meg, mennyei Múzsám!
 Kint, mint friss kicsi láng, lobban a szűz tulipánt,
 száll ki a fényre, kinyit, mint szívből a gondolat és hit - -
 mért van a szellem alább, mint a kicsiny tulipánt?

A disztichonos forma dicsérete

Én vagyok úr az Időn: ha ledől Babilon-Magyarország,
 tudják, volt, aki a romjai ellen a Vers
 lándzsavását szegzé: káosszal szembe a római jellem
 élet s szkíta nyilak sassuhogásu dalát,
 mely Hannibál ellen, tankok robogó, vad szörnyei ellen
 győzött; Róma ledőlt, ám a Horác dala él:
 versei biztatnak, a halálra adott haza lelke tovább él,
 s mondhatják: volt egy, aki siratta honát;
 Marius állt ahogyan Karthágó romjain: állok,
 és mint Lóth állott, látva a dőlt Sodomát -
 meg nem tarthattam, de a versem védi időtlen
 s új, méltóbb honnak talpköve lesz a dalom.

Anyanyelvemhez

Napfényem, levegőm vagy, nélkülöd írni se tudnék.
 Írni se? Élni se tán. Szívbeli édesanyám.

KEREKES BARNABÁS

Miféle verseny ez?**Gondolatok a 40. sátorlajújhelyi nyelvhasználati verseny után**

A helyszín a Semmelweis Orvostudományi Egyetem gólyatábora; egymást követik az előadások, a délelőtti program végén az egyik professzor azt kéri a jelenlévőktől, hogy valaki tíz percben foglalja össze az addig hallottakat. Döbrent csend. Majd egy ifjú leány fölteszi a kezét, jelezvén: ő nekirugaszkodik a feladatnak; rövidke készülés után egy jól megszerkesztett, lényegre törő előadást tart – a kért időtartamban. Néhány nap múlva visszalátogat nemrég elhagyott középiskolájába, lelkesen meséli a történeteket egykori felkészítő tanárának, s hozzáteszi: „Ezt az Édes anyanyelvünk versenynek köszönhetem!”

Gimnáziumi érettségien egy korábban bátortalannak, a nyilvános megszólalásokkor lámpalázásnak ismert lány példásan, szépen felel. A vizsgálónök dicsérő szavaira némi elfogódottsággal válaszolja: „Tetszik tudni, azért lehet, mert bejutottam a nyelvhasználati verseny országos döntőjébe, s a felkészülés során megtanultam, hogyan kell fölépítenem a feleletemet, összerendezni a mondanivalómat.”

Alig 160 centi magas, vékony leány a könnyeivel küszködve mondja a széphalmi eredményhirdetés után: „Ez csoda! Még akkor is izgulni szoktam, amikor az osztálytársaimnak kell hirdetnem valamit a szünetben, most meg egy tekintélyes emberekből álló zsűri és még 69 jelenlévő előtt képes voltam három percig beszélni, s még az Anyanyelvápolók Szövetségének könyvjutalmát is elnyertem! Ez hihetetlen!”

*

Három megtörtént eset; a főszereplők közös élményforrása – mint az elmondottakból-leírtakból kitűnik –, hogy valamennyien eljutottak az „Édes anyanyelvünk” nyelvhasználati verseny sátorlajújhelyi döntőjébe. Hivatkozhattam volna másokra is, hiszen 1986 óta kb. 40 növendékem jutott el az országos fordulóiig, de nem is azoknak az örömet idézem ide, akik – a legjobb tíz közé jutva – érmmel érkezhettek haza, hanem olyanok visszaemlékezéseiből válogattam, akik nem részesültek semmiféle elismerési formában, vagy „csak” a megdicsérték csoportjáig jutottak.

Talán nem haszontalan végiggondolni: miért olyan fontos ez a versenyforma a mindenkori tizenévesek (fő)nevelődésében, mit ad azoknak a bátraknak, akik vállalják a legösszetettebb, a legtöbbféle ismeretet igénylő anyanyelvi versenyen való részvételt? Gyanítom, a felkészítő tanárok zöme, akik szeretnék elindítani egy-egy tanítványukat ezen a vetélkedésen, a tökéletes „alanyt” keresik. Ki az a tanulók közül, aki jó kiállású, mondanivalóját képes szabatosan elmondani, elégséges a hangereje akár egy nagyobb helyiség betöl-

tésére is, okos, értelmes, a (nagy)világ dolgaiban tájékozott, van önálló véleménye, és azt „szalonképesen”, jól érthetően el is tudja mondani, nem nagyon fecsegő, de nem is szűkszavú, érvelésében meggyőző, jó a stílusa, kiválóak a nyelvtani ismeretei, írásban és szóban egyaránt jól fogalmaz, tisztában van a magatartás- és érintkezéskultúra elemi játékszabályaival, hibátlan a helyesírása, ügyes a szövegalkotásban, -szerkesztésben, meggyőző, izgalmas leveleket tud írni, gondos az írása, jól olvasható az írásképe.

Ugye, egyetértünk: bár ma is sok nagyszerű, tehetséges fiatal van körülöttünk, nem jellemző, hogy a fenti „paraméterek” tömegekre volnának igazak, érvényesek? S ekkor mi, felkészítő tanárok olyanok leszünk, mint a párválasztás előtt álló fiatal nő, aki egykor arról álmodozott, hogy rövidesen megérkezik a daliás herceg a fehér lovon, s ez a tökéletes férfi – természetesen – őt választja; aztán az idő múlásával beköszönt a rideg valóság: a (ki)választott cseppet sem herceg, lova sincs, s a tökéletestől oly messze van, mint az egykori Makó vitéz Jeruzsálemtől. S ahogy főhősnőnk a megálmodott leendő férj, társ dolgában alkudozik-megalkuszik önmagával, felkészítő tanárunk is úgy ad lejjebb és lejjebb az igényeiből, elvárásaiból, s jut el a végkövetkeztetésig: versenyzőnk kicsit kisebb, kicsit „citromsárgább”, kicsit savanyúbb – de a mienk. S ha kedves növendéke(-ünk) átverektszi magát az iskolai verseny megpróbáltatásain, készülhet a megyei (fővárosi) fordulóra, majd onnan az országos döntőre. S ekkor kezdődik a nagyszerű, a sokszor gyötrelmes, sokszor gyönyörűséges feladat: ilyen-olyan fogyatékoságokkal küszködő diákunkat hogyan segíthetjük hozzá a sikeres szerepléshez?

Az „Édes anyanyelvünk” nyelvhasználati verseny dolgában kívülebb álló olvasó okkal kérdezheti: nem túlzok-e a fenti felsorolással? Nos, nem! A felsorolt s még további feltételek volnának szükségesek a biztos sikerhez. Hiszen az összpontszám 1/3-át kitevő í r á s b e l i feladatsorban rendre szerepelnek leíró nyelvtani kérdések (szófaji, alaktani, mondattani elemzés); a természetes intelligenciát mérő központosítási feladat is van (egy jelöletlen szövegben kell elhelyezni a mondatközi és mondatvégi írásjeleket); nyelvhasználatunk gyengeségeit, hibáit látva, az írásbeli kérdéssor összeállítója mindig beiktat a szólásokkal, közmondásokkal kapcsolatos kérdést is. A versenyzőnek felkészültnek kell lennie fogalmak szabatos meghatározására (pl. szabadság-szabadosság; alázat-megalázkodás, erkölcs, empátia stb.), vagy éppen definíciókból kell rálelnie egy-egy fogalomra (pl. köztársaság, köztulajdon, közügy stb.); a magatartás-, érintkezéskultúra szempontjából értékelnie, minősítenie kell egy-egy élethelyzetet (vendéglői történet; a színházba járás etikettje; utcai, közértbeli esetek); érvekkel alátámasztva el kell mondania a véleményét szállóigékről, különféle műfajú művekből vett megállapításokról („A történelem az élet tanítómestere!”, „Alkotni születünk erre a földre, nem csak megélni szép napokat!”). Versek vagy prózai írásokból vett részletek értelmezése is gyakran szerepel a feladatok között (Márai Sándor: Az értékekről; Nyerges Attila: Mennyit ér?); a Beszélni nehéz! rádióműsor jelölésrendszerével jelölnie kell egy mondatot vagy szövegrészt. Állandó feladattípus hivatalos levél írása; azoknak, akik nem szeretnének túlságosan sok pontot veszíteni, célszerű elsajátítaniuk az ezzel kapcsolatos tartalmi és formai követelményeket; és soha nem maradhatnak el a nyelvhelyességi kérdések sem.

(Meg)ismerve sok év kérdéssorát, a feladatlap összeállítóját láthatólag a következő célok vezérik: a versenyzők nyelvi és általános műveltségével kapcsolatos ismeretek mérése;

„életszagú”, a mindennapokkal összefüggésbe hozható kérdések felvetése; s a feladatok szövegével is a nevelés szándéka, meg az örök emberi értékek iránt a figyelem felkeltése. Elképzelhető, csak hiú ábránd azt hinni, hogy a versenyre készülő középiskolások gondolkodásmódját, értékrendjét befolyásolhatja a feladatok tartalma, a bennük fellelhető gondolatok üzenete, de az elmúlt évtizedek tapasztalatai bizakodóvá tesznek. A felkészülés során megoldott-kiválasztott feladatsorok szinte kényszerítik a tanárt és növendékét, hogy ne csak a pontszámokról, a megoldások eredményességéről beszéljenek, hanem a dolgok mélyéről is. S persze, egy tizenéves, mindenáron „győzni” akaró, „elsőhely-központúan” gondolkodó diákemberrel nehéz megértetni, elfogadtatni, hogy a versenyre készülve ne a versenyre akarjon készülni, de a lényeg mégiscsak itt van: a felcsipegetett ismeretek és a „védencünkben” kialakult szemlélet, értékrend egy egész életen át végigkíséri őt.

A gyakorlás a s z ó b e l i fordulóra legalább annyit kamatozik, mint az írásbelié, s nem pusztán az eredmény miatt! A verseny szempontjából nem elhanyagolandó tény, hogy a tanulók a pontok 2/3-át az itt nyújtott teljesítményükre kapják. Mi is a teendőjük? A bírálóbizottság által megadott három-négy téma közül válasszanak ki egyet, kb. húsz perc felkészülési idő alatt készítsenek vázlatot (fogalmazást nem írhatnak!), majd három percben szabadon (nem olvasva!) fejtsek ki a véleményüket a választott kérdéstről. S hogy ne legyen egyszerű a versenyzők dolga, a zsűri nemcsak a címet jelöli meg, hanem a megszólalás műfaját meg az elképzelt (odaképzelt) hallgatóságot is, amelynek a versenyző elmondja a témával kapcsolatos gondolatait.

Ki lehet eredményes? Aki az előkészületek során rutint szerez abban, hogy bármely témáról, műfajban, elképzelt helyzetben magabiztosan, tényszerűen, megfelelő stílusban képes tartalmas, a retorika szabályait alkalmazva, ügyesen megszerkesztett beszédművet alkotni és elmondani. De ehhez kevés eminens diáknak lenni! Mert kell, hogy mondanivalója legyen magasztos, emelkedett témákról (haza, anyanyelv, szülőföld, hit stb.) hétköznapi, mindennapi, közéleti kérdésekről (hajléktalanság, környezetvédelem, a televízió hatásai, az egészségre káros hatások, a sport szerepe stb.), tudjon beszélni személyes ügyekről (jelenem–jövőm; kedvenc településem; maradjak-e, menjek-e; élménybeszámoló egy kulturális eseményről stb.). S hogy ifjú barátunk ne csak beszéljen, mondjon is valamit, ahhoz egy-egy témában ismereteket kell szereznie. Ki kell módolnia, hogy milyen eszközök alkalmazásával tud a legjobban hatni, hasznos megtanulnia, hogy érdemes önmagát adni, előbb-utóbb kénytelen érzékelni: ha mégoly tehetséges is, a sikerhez a munka, a szorgalom is elengedhetetlen. S egy-egy téma értékelése közben egyszer csak azt vesszük észre, hogy közelebb kerül egymáshoz tanár és diák, hogy a „szakmázáson” túl beszélgetni kezdünk az élet nagy dolgairól, világlátásról, értékrendről, családról, hivatásról, ünnepekről és még egy sereg dologról. Aztán gyakran a versenyző kéri, hadd fejtse ki a véleményét valamely dologról, így eshet meg, hogy az országos döntőig egy kisleány kb. 60 témáról írt vázlatot, s egyiket-másikat többször is elmondta, ha az csiszolásra, kiegészítésre szorult, vagy ha elégedetlenek voltunk a minőséggel. S hát ez eredményezheti, hogy az egyik kedves érmes tanítványom efféle tapasztalatot fogalmazott meg: „Az Édes anyanyelvünk versenynek köszönhetem, hogy nem okoz gondot közönség előtt beszélnem, hivatalos levelet írnom. Kellő felkészültségem van már ahhoz, hogy szinte bármilyen témában, hallgatóság előtt elmondjam gondolataimat.”

S a szóbeli verseny kapcsán hány apróbb-nagyobb dolog kerül szóba köztünk, tartalmi és formai kérdések is. A verseny előtt célszerű idejében lefeküdni, akkor is, ha most megismert társainkkal éppen éjszaka szeretnénk megváltani a világot; ne üres gyomorral induljunk a versenyre; ünnepi öltözetünkkel tiszteljük meg az eseményt; legalább két tolat vigyünk magunkkal; a helyszínre idejében induljunk el; a marok (mobil) telefonunkat hatástalanítsuk; a húsz perc felkészülési idő elején gyorsan válasszunk a megadott témák közül; a vázlatkészítéskor hosszában hajtsuk ketté a lapot, a bal oldalra – a megfelelő logikai rendet tartva – jegyezzük föl a csomópontokat, jobbra azoknak a részletezését. A versenyterembe érve jól érthetően köszönjük; a pódiumra lépve lehetőleg ne essünk hasra; hogy szemünk szokja a megváltozott fényviszonyokat, várjunk két-három másodpercet; hangerőnkkel igazodjunk a terem méretéhez. A címtől ne térjünk el; ügyeljünk a műfajra, a kijelölt hallgatóságra; ne (fel)olvassuk a leírt szöveget; a teremben ülőkkel érzékeltesük, hogy hozzájuk beszélünk; használjuk ki a rendelkezésre álló három percet, de ne lépjük túl a megszabott időkeretet; a témát ne abbahagyjuk, hanem kerekítsük le, zárjuk le stb.

Érdemes végiggondolnunk: az eddig említettek közül egy tizenéves ember vajon hasznosíthat-e bármit is későbbi életében? Merem remélni, hogy igen!

S hogy a szakmai tapasztalatokon kívül még mit ad tanárnak-diáknak az újhelyi döntő három napja? Tartalmas, jóízű beszélgetéseket, barátságokat, lélegzegtető műsorokat, nagyszerű kirándulásokat, hazánk egyik legszebb tájegységének megismerését, életre szóló élményeket.

Elfogult vagyok? Biztosan. Sátoraljaújhelyben születtem, bárhova is megyek a Kárpát-medencében, a szülőföldem bennem él, azt mindenhová magammal viszem. Olaszliszakai vagyok, Sárospatakra jártam középiskolába, de Újhelybe (is) hazamegyek, ráadásul a legszentebb ügyek egyikének, anyanyelvünknek dolgában.

Az elmúlt negyven évért hálás köszönet a városnak, vezetőinek, a Kazinczy Társaságnak, Széphalomnak, a nemzeti nyelv ápolásában serény múzeumnak!

Isten áldja őket!

KOVÁTS DÁNIEL

A Magyar Nyelv Múzeuma helyzete és távlatai

„Be kell hordanunk, hajtunk mindent. / A szavakat is.
Egyetlen szó, egy tájszó se maradjon kint. / Semmi sem fölösleges.”
Kányádi Sándor: Noé bárkája felé

Széphalom gazdája

Fehér Józsefet nevezem így, akinek évkönyvünk e kötetét ajánljuk. Miről is írhatnék másról ebből az alkalomból, mint Széphalomról, közös szívügyünkről, azon belül *A Magyar Nyelv Múzeumáról*, e csecsemőkorát élő teremtményről? Sokan fáradoztak azon, hogy Kazinczy halála után ne pusztuljon el minden egykori lakhelyén, s bár maga építette otthonát nem sikerült megmenteni, az Akadémia emléksarnokot emelt a helyén, amelynek homlokán ma is hirdetik a betűk: KAZINCZY FERENCZ EMLÉKÉNEK A HÁLÁS UTÓKOR. Jó arra gondolni, hogy akadt helyben egy tiszteletre méltó polgár, *Evva András* (1805–1888), aki felügyelte az építkezést, s hogy szorgoskodott itt egy lelkes rokon, *becské-házi Becske Bálint* (1837–1912), aki relikviákkal töltötte meg a mauzóleumot. Az ő méltó utódjuk *Fehér József*. Mert bár volt mindig pártfogója a széphalmi emlékhelynek, senki sem tett többet épségéért és gyarapodásáért az 1980-as évek derekától napjainkig, mint ő. Büszkeség töltheti el, ha gazdaként végigtekint a gondozott parkon, a kívül-belül felújított emléksarnokon, a síremlékeken, az enyészettől megmentett kertészházon, az új utcai kerítésen. És boldog lehet, ha arra gondol, hogy az ő munkája is benne van egy álom megvalósulásában, a Kazinczy egykori gyümölcsösében magasodó modern épület létrejöttében, berendezésében, közgyűjteménnyé formálásában. Mert Pásztor Emil barátunk álmodta ugyan meg, hogy jó helye lenne Kazinczy sírja közelében anyanyelvünk történeti múzeumának, társak fáradozására, kétszer hét esztendőre, értő pártfogókra volt azonban szükség, hogy épület legyen belőle. Fehér Józsefre várt a feladat, hogy organizátora, működtetője, tehát gazdája legyen a megszülető új intézménynek, amely 2008. április 23-a óta fogadja a látogatókat. A továbbiakban erről az intézményről kívánok beszélni.

Ki is Széphalom?

A kérdésre látszólag könnyű válaszolni. Először azt, hogy nyilvánvalóan a széphalmiaké, akik Kazinczy népének utódai, másodsor pedig azt, hogy a teljes magyarságé, hiszen valamennyien a széphalmi Mester örökösei vagyunk. Ha azonban nem érzelmi-eszmei síkon, hanem a hétköznapiak realitásai felől közelítünk a kérdéshez, a széphalmi emlékhely helyzetéhez, akkor már bonyolultabbá válik a felelet. Hiszen több „tulajdonos”, több fenntartó

Szövegünket Szigeti Sándornak a széphalmi múzeum életéről készült fotóival illusztráljuk

osztozik a széphalmi tárgyi és szellemi Kazinczy-vagyon iránti felelősségen. Itt nincs terem e viszonyok történeti vagy jelenkori állapotának rajzára, csak utalok rá, hogy e kérdés tisztázása nélkül írásom témájának, A Magyar Nyelv Múzeumának jövőjét nem lehet érdemben és világosan megtervezni.

Különösen időszerű feltenni ezt a kérdést napjainkban, amikor a hazai múzeumi rendszer szervezeti átalakítása napirenden van. E gondolatok papírra vetésének idején nem tudjuk még, mi lesz a széphalmi emlékhely és a nyelvmúzeum sorsa, miképp illesztk be a közgyűjteményi intézményhálózatba, bár él bennünk a reménység, hogy rangjához, jelentőségéhez méltó megoldás születik. Nyilvánvaló, hogy nem mi mondjuk meg a választ, hiszen országos szinten születik meg a döntés. De azt tudjuk, milyen nehézségeket jelentett létrehozása óta az a tény, hogy A Magyar Nyelv Múzeuma kétfokozatú függésben, a Borsod–Abaúj–Zemplén megyei múzeumi szervezet kebelében és a sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum fiáléjaként élte meg első éveit. Vagyis nem alakulhatott ki saját költségvetése, önálló tervezési és szervezeti mechanizmusa, pályázati jogosultsága sem. Az új épület alapszintű bebútorozásán, két állandó kiállításának létrehozásán túl személyi állománya, tevékenysége egyedi döntések, „könyöradományok”, a pénzügyi maradékelv függvénye mindmáig.

Meglehetősen illuzórikus tehát a múzeum küldetésének megfogalmazása az adott körülmények között, amikor az nem tekinthető a széphalmi emlékhellyel együtt a tervezés, a működés, a gazdálkodás tekintetében önálló intézménynek, a maga urának. Éppen ezért dolgozott ki a döntéshozók számára *Balázs Géza* egyetemi tanár, *Fehér József* múzeumigazgató, *Nyiri Péter* igazgatóhelyettes és e sorok írója megoldási ajánlatot, amely az egyik alternatívát vázolja föl, egy olyan igénynek a szellemében, amely a sátoraljaújhelyi és a széphalmi múzeumi egységeket *együtt* kezelné – létre hozva a *Kazinczy Ferenc Anyanyelvi Múzeum és Nyelvstratégiai Intézet* elnevezésű, önálló közgyűjteményt és szolgáltató intézményt. Az alábbiakban közzétesszük ennek a tervzetnek a szövegét.

Egy alternatív megoldás

■ A múzeum státusza: országos szakmúzeum.

A *Kazinczy Ferenc Anyanyelvi Múzeum és Nyelvelstratégiai Intézet* létrehozása és működtetése nemzeti érdek és feladat, hiszen a magyar nyelv az egész világ magyarságának közös tulajdona: őseinké, a miénk, az utódainké. Az intézmény tehát nemzeti múltunk és jelenünk nyelvi kincsestárának bemutatásával hasznosan szolgálhatja anyanyelvünk, nemzeti művelődésünk, nemzeti emelkedésünk ügyét. Ugyanakkor szemléltetheti azt is, miképp kerülünk és kerülünk kölcsönhatással járó folyamatokba a történelmünk során velünk együtt élő, nyelvi hatásokat is közvetítő más közösségekkel; s hogy hol a helye a magyarnak a nyelvek családjában, Európa népeinek soknyelvű világában. Édesanyánk nyelvének, közös nemzeti kincsünknek, az édes anyanyelvnek megbecsülése mellett célja az intézménynek, hogy vizsgálja és szemléltesse a magyarsággal együtt élő nemzetiségeknek, illetve a szomszédos országok etnikai csoportjainak nyelvi jellemzőit is a sajátos kulturális értékek elismerésével.

Az országos szakmúzeum Sátoraljaújhely-Széphalomban valósul meg a vidéki közművelődés és tudományosság elősegítése érdekében, valamint a kulturális turizmus segítségével szolgálva a hátrányos helyzetű régió fejlődését.

■ Az intézmény küldetése, hogy a hely adottságait, a genius loci kisugárzását is hasznosítva a magyar nemzeti műveltség egyik alapértékét, az anyanyelvi kultúrát közvetítse az érdeklődőkhöz. A múzeum a maga gyűjtőkörében általános tematikájú országos közgyűjtemény, amely a magyarul beszélő közösségek teljes körére kiterjeszti figyelmét az ország határain belül és kívül.

Ennek érdekében: a) Összegyűjti, bemutatja és – kutatási programjának keretein belül – feldolgozza a magyar nyelv történeti útját, a nyelvhasználati formákat, a nyelvtudomány eredményeit, a nyelvek és nyelvváltozatok egymásra hatását. b) Az érdeklődő közönség és kiemelten a diákság, az iskolai csoportok számára közösségi és egyéni programokat kínál az anyanyelvi ismeretek elmélyítése, a nyelvhasználat fejlesztése érdekében. c) Rendezvények, konferenciák szervezésével az anyanyelvi műveltség terjesztéséhez a szakembereknek a tapasztalatcsere, a továbbképzés fórumait biztosítja. d) A szabadidő kulturált eltöltéséhez, a tartalmas szórakozáshoz az országjáró csoportoknak, a kirándulóknak helyet és programot ad. e) Kutatja és terjeszti Kazinczy Ferenc életművének és korának teljesítményeit, időszerű üzeneteit. f) A széphalmi Kazinczy-emlékhely a természeti-táji adottságok, a sírkert, az emlékcarnok, az új múzeumi létesítmény együttesével a környezetkultúra egyik gyarapító helye, amely a maga komplexitásában hat a látogatóra.

■ Az intézmény feladatai:

I. Kulturális (köszolgálati-nyelvművelődési) központ.

1) Nemzeti emlékhely: Széphalom, a Kazinczy-életmű és a sírkert okán.

2) Múzeumpedagógiai (anyanyelvi nevelési) intézmény.

a) Az egyéni foglalkozások válfajaiként az intézmény kínálata a multimédiás eszközökre (beleértve a világhálózhoz való hozzáférést) és a könyvtárra épül: a számítógépes adatbázis használata; interaktív tanulási, ismeretbővítő programok; egyéni tudáspróba; anyaggyűjtés (dolgozathoz, előadáshoz).

b) A csoportos foglalkozások elsősorban iskolai osztályokra irányulnak, azonban felnőtt látogatócsoportok is igénybe vehetik e szolgáltatások valamelyikét. Előadás előzetes igénybejelentés alapján a magyar nyelvvel kapcsolatos témákról (nyelvtörténet; a nyelv rendszere, szókincse, hangállománya; a nyelvhasználat szintjei és társadalmi-területi változatai; retorika; stilisztika; nyelvhelyesség és nyelvművelés; helyesírás; beszéd-művelés stb.); továbbá a széphalmi emlékhelyről, Kazinczyról, a régió történelmi, irodalmi és nyelvi hagyományairól, a természeti és a szellemi környezet védelméről. Vetélkedő nyelvünk ismeretköreinek és főként használatának különböző témáiból. Nyelvi játékok. Szerkesztett irodalmi műsorok (pl. költőink vallomása az anyanyelvről). Video-filmek megtekintése.

3) Az intézmény küldetéséből fakadóan, illetve a térség idegenforgalmát élénkítő konferenciaturizmus szolgálatában különböző programokat szervez, illetve fogad be. Ezek főbb típusai: a) Hangversenyek, irodalmi estek, matinék, amelyek célja az emlékhely és a múzeum lehetőségeinek propagálása, vonzásának erősítése; előzetesen meghirdetett műsorterv alapján: kamaramuzsika, szólókoncert, énekkari bemutató; alkalmi irodalmi műsor (versmondók, irodalmi színpadok bemutatkozása). b) Tudományos konferenciák, kulturális találkozók az intézmény profiljának megfelelő témakörökben éves programterv alapján. c) Évről évre visszatérő rendezvények, például: a magyar kultúra napja (január); a Kazinczy Ferenc Társaság közgyűlése (március); a magyar nyelv hete, a költészet napja (április); múzeumi szavalóverseny; anyanyelvi juniális; a Kazinczy Ferenc nevét viselő iskolák találkozója (szeptember); az „Édes anyanyelvünk” verseny szakmai értékelése és eredményhirdetése (október), a magyar nyelv napja (november). d) Alkalmi rendezvények, amelyek részben a múzeum szervezésében valósulnak meg, részben pedig külső szervezetek megrendelése alapján kapnak helyet. e) Kiegészítő programok az igényekhez igazodóan alkalmanként szervezhetők idegenvezetéssel. Pl. séta a parkban, a természeti értékek megfigyelésével. Szerves része a múzeumi környezetnek a Kazinczy-sírkert, amely a magyarok egyik kulturális zarándokhelye. Megőrizzük, gyarapítjuk a park természetvédelmi területnek nyilvánított részét.

4) Kiegészítő tevékenységként a múzeum tudományos és ismeretterjesztő kiadványok gondozója. Kiállítási vezetőket készít a tárlatok hatásának elmélyítése és kiterjesztése érdekében; levelezőlapokat, írói arcképeket árusít; szakkönyveket, tanulmányokat ad ki a maga profiljában. A múzeum honlapján rendszeres tájékoztatást ad programjairól, kiállításairól, archívuma nyelvi, nyelvészeti anyagokat tesz hozzáférhetővé; anyanyelvi rádiót működtet. Az intézmény parkolót, büfét, emléktárgyakat, kiadványokat árusító boltot üzemeltet.

II. Közgyűjtemény.

Az intézmény teljesíteni kívánja a közgyűjteményként reá háruló valamennyi kötelezettségét. Tehát a kiállítóhelyi funkció mellett saját gyűjteményeket alakít ki, gondoz és gyarapít, emellett kutatási és ismeretterjesztő szerepet tölt be.

1) A múzeum értékek megőrző helye, s gyűjtőkörébe tartoznak országos kiterjedéssel: a) A magyar nyelv múltjának, jelenének írott dokumentumai, nyelvtudósok könyvtári hagyatéka; a magyar nyelv művelés, szótáriródalom, nyelvtankönyv-író hagyomány; hangzó anyagok a magyar nyelv változatok tanulmányozására és szemléltetésére; híres magyarok, alkotók, a szép magyar beszéd kiváló művelőinek megszólalásaiból; a magyarországi többnyelvűség dokumentumai. b) Kazinczy életére, munkásságára és korára vonatkozó dokumentumok.

2) Kiállítóhely (állandó és időszakos kiállításokkal). a) A múzeum állandó kiállításokon mutatja be a magyar nyelv formálódásának történelmi útját, változatait, nyelvemlékeinket, a nyelvtudomány eredményeit. A kiállításokon érzékeltetni kell, hogy kiváló íróink és költőink a magyar nyelv művelői voltak. Helyük van a kiállításon az anyanyelvteremtő és nyelvápoló erőfeszítéseknek, mozgalmaknak. A magyar nyelvfejlődés bemutatása során célszerű bemutatni azt a tágabb nyelvi környezetet, amelyben a változások lezajlanak, tehát a hivatalos latin és német nyelv hatásait és a magyarországi más ajkú népcsoportok nyelvi öntudatosodását egyaránt. Így segítheti elő a bemutatás a hazai nyelvkérdés koronként igen bonyolult kérdéskörének megértését. Hatásosan szemléltethető, miképp válik a magyar nyelv alkalmassá arra, hogy a világirodalom nagyjait befogadja. Nem tér ki az anyag a legújabb idők kihívásai elől sem; a globalizáció nyelvi következményei, az informatika (világháló és a számítógép) kora főbb jellemzőivel megjelenik az állandó kiállításban. b) Az intézmény külön tereket biztosít alkalmi kiállítások rendezésére, például: a magyar nyelvtörténet egy-egy eseménye, jelentős szereplője tiszteletére rendezett, évfordulóhoz igazodó kiállítás; az állandó kiállítás anyagát kiegészítő tematikus tárlat (pl. a Biblia magyarul); képzőművészeti kiállítás (pl. jeles könyvillusztrációk).

3) Tudományos szakkönyvtár a magyar nyelvvel foglalkozó alapművekkel, kézikönyvekkel, folyóiratokkal, a zempléni és abaúji régió (hazai és szlovákiai) helyismereti irodalmával. Adattár a múzeum munkatársainak és külső kutatóinak gyűjtéséből.

4) Az anyanyelvi muzeológia alakítója, szervezője (jeles nyelvészek emlékének gondozója). Együttműködés tudományos és társadalmi szervezetekkel.

[Az együttműködésbe bevonható partnerek: Magyar Tudományos Akadémia, Magyar Művészeti Akadémia, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Köztársasági Elnöki Hivatal, Anyanyelvápolók Szövetsége, Kazinczy-díj Alapítvány Péchy Blanka emlékére, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Magyar Nyelvtudományi Társaság, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Kazinczy Ferenc Társaság, Petőfi Irodalmi Múzeum, Országos Széchényi Könyvtár, Miskolci Herman Ottó Múzeum, A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Tinta Könyvkiadó.]

III. A magyar nyelv jelenével és jövőjével foglalkozó *nyelvustratégiai kutatóhely*. Az országos múzeum tudományos bázisa a Balázs Géza vezetésével 2000-től egyetemi tanszékek (ELTE, EKF, NYF stb.) összefogásával létrejött Magyar Nyelvustratégiai Kutatócsoport, amely ily módon integrálódik az országos intézménybe. A Kutatócsoport 2006-tól működteti a Magyar Nyelvi Szolgáltató Irodát, amely szintén a kutatóhely részévé válik.

1) Az intézményben folyó tudományos kutatás irányai az alapfeladatokkal függnek össze. Szakkönyvtár, adattár, elektronikus médiatár, raktár, irodai infrastruktúra áll a kutatók rendelkezésére. 2) A tudományos kutatómunka fő területei: Kazinczy Ferenc és kora művelődéstörténeti vizsgálata, illetve a magyar nyelv és beszédhasználat szinkrón jelenségeinek tanulmányozása. 3) Az intézmény szakalkalmazottainak munkája mellett külső kutatók fogadására, bevonására lehetőséget ad. A magyar nyelvtudomány különböző témaköreiből pályázatokat ír ki, s a pályázati témák kidolgozásához, illetve ösztöndíjasok, doktorjelöltek fogadására kutatóbázisként szolgál. 4) Folyamatosan figyeli, dokumentálja a magyar nyelv állapotát, erről öt évente beszámolót készít „Jelentés a magyar nyelvről” címmel. (Két ilyen kötet megjelent 2006-ban és 2011-ben.) 5) Vizsgálja a magyar szórványok, határon túli magyar nyelvváltozatok helyzetét. 6) Folyamatos szógyarapító, szómagyarító tevékenységet végez (évente kiadott szólistákkal). 7) Bekapcsolódik a különböző szaknyelvek (terminológiák) tudatos fejlesztésébe. 8) Tanulmányozza a technokulturális világ nyelvi hatásait, kialakítja pedagógiáját. 9) Nyelvi szakértői tevékenységet vállal (az államapparátusnak, ügyészségnek, bíróságnak, cégeknek). 10) Közérdekű nyelvi tanácsadó szolgálatot működtet; kiadványokat, honlapokat, reklámtevékenységet véleményez; segíti a korrektorokat, olvasószerkesztőket. 11) Elemzi a közmédia nyelvét, irányelveket dolgoz ki számukra. 12) Folyamatosan követi az Európai Unió nyelvi környezetének és a globális nyelvi hatásoknak jelenségeit. 13) A nyelvi tévhitek (babonák), diszkrimináció kérdéskörének vizsgálatára vállalkozik, terjeszti a nyelvi türelmet, illetve a nyelvhasználati öntudatot. 14) A jogi-hivatalos-állami nyelv közérthetővé tételével kapcsolatos érdekvédelmi tevékenységet folytat („nyelvi ombudsman”). 15) Intézményi adottságaival, szaktanácsadással támogatja az anyanyelvi civil mozgalmakat, az országos ifjúsági anyanyelvi versenyeket.

■ Az intézmény szervezete és üzemeltetése:

1) Az intézmény feladatait két helyszínen végzi. Sátoraljaújhelyen (Dózsa György u. 11.) az alábbi részlegei kapnak helyet: igazgatás, gazdasági ügyintézés; nyelvstratégiai intézet; nyelvi szakkönyvtár, kutatószobák, kiállításrendezők, restaurátorok; kiállítási és előadóterek; raktárak. Az intézmény széphalmi részlegei (Kazinczy u. 275): A Magyar Nyelv Múzeuma (kiállítási és rendezvénytereivel); a Kazinczy-emléksarnok (kiállítóhely), Kazinczy-emlékpark a sírkerttel; Kazinczy-kutatóműhely, Busa Margit-könyvtár.

2) Az igazgató: az intézmény felelős vezetője. Az igazgatóhelyettes: a széphalmi intézményrész irányítója. Intézetigazgató: a nyelvstratégiai részleg tudományos irányítója. A gazdasági vezető: a költségvetési és pénzügyek felelőse.

3) Munkatársak: 4 nyelvész, 1 könyvtáros-informatikus, 3 múzeumpedagógus, 2 adminisztrátor (titkár), 1 gyűjteménykezelő, 5 teremőr, 1 gondnok (technikus, karbantartó), 2 kertész, 4 takarító.

4) Tanácsadó testület: 8-10 elismert nyelvész szakember.

5) Bérköltség, dologi kiadások (tájékoztató adatok). 2010-ben a Kazinczy Múzeum és A Magyar Nyelv Múzeumának gazdálkodása a következő volt: fenntartás: $4+20 = 24$ M; bérköltség: $10+20 = 30$ M, azaz összesen: 54 M Ft. Az új funkciókkal bővülő múzeum éves költségvetési tervezete: fenntartás: $5+22 = 27$ M, bérköltség: $12+23 = 35$ M, szakmai működés: $15+20$ M = 35 M. Összesen: 97 M Ft.

Egy újabb álom: a széphalmi emlékhely önállósága

Alternatíváról beszélünk, s ez értelemszerűen két vagylagos lehetőségre utal, van tehát *másik megoldás* is. Esetünkben ez Széphalom önálló intézményként való kezelése. Ha Sátoraljaújhely, ez a 750 éves városi múltra visszatekintő település nem kívánja feladni múzeumát, ha állandó várostörténeti kiállításra vágyik, ha be akarja mutatni és gyarapítani szándékszik a Zempléni-hegység élővilágát megőrző természetrajzi gyűjteményét, akkor a sátoraljaújhelyi épületről lemondva a széphalmi Kazinczy-emlékhely bázisán kell továbbfejlesztenünk, kiteljesítenünk anyanyelvünk múzeumának szerepköreit. Akkor is megcélózandó az országos szakmúzeumi státusz, akkor is megmarad a fentebb megfogalmazott küldetés és feladatrendszer, csak akkor helyileg koncentráltabban kell ehhez a tereket, a körülményeket megteremteni.

A legszebb álom sokunk számára az, hogy Széphalom egyszer elnyerje a *nemzeti emlékpark* státuszát, mint Ópusztaszer. Kazinczy otthona és szűkebb pátriája a mai magyar köz- és irodalmi nyelv szimbolikus születési helye, ez indokolta a nyelvmúzeum idehelyezését, s ez teszi alkalmassá, hogy itt anyanyelvi kultúránk őrző és gyarapító intézménye kiterjedéssé váljon. Ide kell behordanunk szavainkat – amint Kányádi Sándor ajánlotta „a Nagy Imre-festmény [képünkön] hátára” dedikált, 1973-ban született versében (a mottóként idézett sorokat folytatva) –: „Mert leapad majd a víz. / És föl-szárad a sár. / És akkor majd a megőrzött, / a meglévő szóból / újrateremthetjük magát / az első búzaszemet, / ha már igével élünk / tovább nem lehet.”

Milyen hasznos lenne, ha Kazinczy egykori majorjának, szérűskertjének, valamint szántóföldje egy részének visszaszerzésével nyugat felé bővíthetnénk a jelenleg rendelkezésünkre álló ligetet! (Egyébként az ő korában is *Ligetnek* nevezték a telkével szomszédos földterületet.) Az Akadémia által felépített (s jelenlegi tulajdonosa által idén bontani kezdett) gazdasági épületek helyén, valamint a még meglévő magtárban egyrészt olyan néprajzi gyűjtemény kialakítására gondolhatunk, amely tárgyakkal együtt gyűjti be a falusi ember által rendszeresen használt, rohamosan feledésbe menő tájszavakat, a földművelés, az állattartás, a kismesterségek, a háztartás szóincsét. Másrészt szálláshelyek kialakításával növelni lehetne – akár iskolai csoportok esetében is – az itt-tartózkodás idejét, a nyelvmúzeum látnivalóinak, programjainak alaposabb befogadását. Itt buszparkoló mellett buszforduló is kiépítendő a sátoraljaújhelyi vasútállomás és a széphalmi múzeum között napközben óránkénti közlekedésre alkalmas autóbuszjárat számára.

Mindez a már rendelkezésünkre álló terek funkciójának átgondolásával jár együtt.

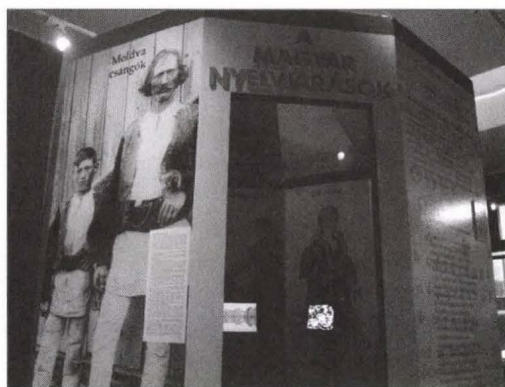

Múzeumi terek a mérlegen

A Radványi György által tervezett múzeumépület terei mára szinte teljesen beteltek. Elsők között készült el a hosszabb távra szóló kiállítások közül a Pásztor Emil Galériában elhelyezett, *a magyar nyelvújítást* bemutató tárlat. Ezt a múzeum munkatársai saját erőből, költségvetési források felhasználása nélkül, a támogatók 300 ezer forintos adományából viszonylag szerény kivitelben készíthették el. Igyekeztünk azonban a szűk tér ellenére szöveggel és korabeli illusztrációkkal hasznos információkat nyújtani a XVI. századi nyelvi tudatosodástól a XX. századi nyelvművelésig terjedő időszakról. A nyelv újítását, újlását folyamatnak ábrázolva mutatja be a tárlat, térképet, hanganyagot, kiadványokat felhasználva, további számítógépes információszerzést biztosítva a látogatónak. A kiállításhoz illusztrált, színes vezető is készült, amely önmagában is jól hasznosítható anyagot tartalmaz.

A földszinti kiállítótérbe Balázs Géza forgatókönyve alapján Eleőd Ákos rendezte meg *a magyar szó világát* bemutatni hivatott első állandó kiállítást. A szókincsünk különböző rétegeit szemléltető szobácskák jó tereket alkotnak, azonban ezen túl a tervező nem tudta a többmillió befektetés ellenére az anyagot igazán élővé, szemléletessé tenni, nem érezhetjük jelen formájában megnyugtató megoldásnak. A szekér beállításával sikerül valamit érzékeltetni a nyelvi muzeológia vonzó megoldásaiból, de itt is kihasználatlan maradt sokféle lehetőség, (például a szekérmotívum poétikai felhasználása Petőfi négyökrös szekerétől Arany alföldi vásári szekerén át Ady Illés-szekeréig). Az előtérbe is átbujránzó anyag igen pazarlóan bánik a térrel. Balázs Géza kiállítási vezetője azonban érdekes összefoglalással a témának, valóságosan „hazavihetővé” teszi a tárlatot.

Balázs Géza, Fehér József, Nyiri Péter ötletei nyomán Kárpáti László gazdag muzeológiai tapasztalatait, ízlését, komplex látásmódját hasznosítva készítette el az emeleti nyelvtörténetinek szánt állandó kiállítást. Az emeleti előtér bevezetőként szolgál a nyelvi sokféleséghez, anyanyelvünk fejlődésének és változatainak megértéséhez. A modern technika több képi és hangzó lehetőségét felhasználva, bizonyos fokú interaktivitásra törekedve alakult ki a Hungária teremben a *Titkok titka – A magyar nyelv múltja, jelene és jövője* című tárlat, amelynek tematikája a Halotti Beszédtől a mai tömegkommunikációs eszközökig terjed. Nem a tervező, hanem a korlátozott anyagi források miatt vált kissé csonkává ez az anyag. Pedig nagyszerűen kezdődik egy középkori temetési jelenet és a kódexmá-

soló műhely földözésével, azután néhány jelesünk (Balassi, Pázmány, Apáczai és mások) arcképének, írásának, könyvének, a kor, az életút egy-egy jellemző tárgyának kiválóan megkomponált tárlójával, a hozzájuk kapcsolódó képernyőn kiegészítő információk nyújtásával. Sajnos, a harmadik falon ez már nem folytatódik, mintha elfogyott volna a pénz; bőbeszédűvé válik a kiállítás a Schola ludus címmel bemutatott iskolai anyagnál, s zavaró itt a tárlatvezetés szempontjából a kirakós társasjáték elhelyezése. A három torony ügyes elgondolás, de ha a nyelvjárásokat bemutónak a bejárata az ellenkező oldalon lenne, célszerűbb útvonalon haladhatna a látogató a történelmi út megszakítása nélkül. Remek ötlet a nevek alkalmazása használati tárgyakon, a képversek bemutatása, a tihanyi alapító levél helyneveinek térképe Csete Ildikó művészi textiljén, vonzó nyelvünk életterejének jelzése. Ez az ötletfolyam folytatódhatna még a negyedik fal mentén, ahol most a számítógépes nyelvi játékoknak készítettek helyet, holott ezek kikíváncsoznának innen, hiszen tematikailag is kilógnak a sorból, s teret vesznek el nyelvünk bemutatásának, történelmi útjának további részletei előtt. E kifogások ellenére ez a terem a múzeumnak minden bizonnyal a legvonzóbb, legértelmesebb tere.

Alkalmi kiállítás mutatja be a Magyar Örökség-díjjal kitüntetett *beszédművelő mozgalom* dokumentumait, amely Kodály Zoltán kezdeményezéséig nyúl vissza, majd a Péchy Blanka és Deme László által támogatott, s az ifjúság széles rétegeit megmozgató verseny-mozgalmakról ad hírt. A szemináriumi teremben nyelvészek *emlékpontjai* vannak kialakulóban (Lőrincze Lajos, Zsirai Miklós, Deme László, Bachát László, Czigány Lóránt), s galériáján elkészült a *Busa Margit szakkönyvtár*. Ezek a kis kiállítások is felvetik az időszakos kiállítási terek szűkösségének problémáját. A szép *Akadémiai terem* lehetőségét próbálhatnánk meg ilyen szempontból jobban kihasználni, hiszen annak megvilágítása alkalmas lenne különböző kéпкиállítások sorozatos megrendezésére a megfelelő felfüggesztési lehetőség kialakításával. Így nemcsak tanácskozóteremként vehetnék igénybe. (A nyári időszakban zavaró itt a légkondicionálás hiánya.) A nagyterem nyugati oldalán – a földszinten és az emeleten – egy-egy rövid galéria kínálkozik alkalmi kiállítások elhelyezésére.

A tervezői elgondolástól eltérően nem alakult ki *Könyvesház* az épület földszintjének keleti, üvegfallal részén; a helyszűke ide is alkalmi kiállításokat kényszerít, miközben a büfé működése leülésre, beszélgetésre készíti a megfáradt múzeumlátogatót. Valamiféle *kaszi-*

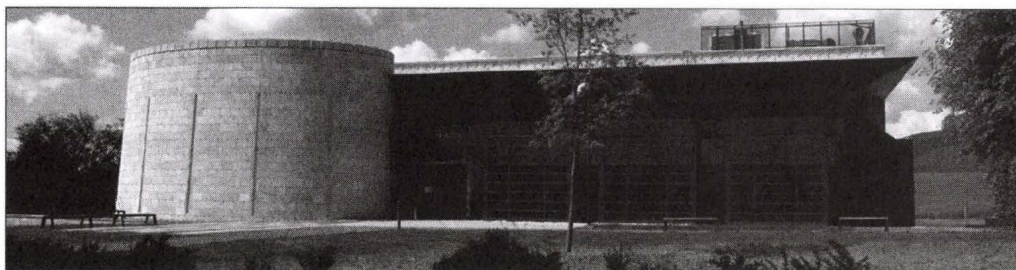

nó kialakulásának jeleit látjuk itt, s ez valós igényből fakad, nem is zavaró, amikor a nagyteremben nincs előadás. Kínálhatunk olvasnivalót, társasjátékot, s rendezhetünk itt kis létszámú csoporttal foglalkozást is.

A *múzeumpedagógiai* tevékenységre, iskolás csoportok számára speciális programok szervezésére további igény mutatkozik. Úgy gondolom, fejlesztés a közeli jövőben ilyen irányban fog történni, hiszen a látogatók körében magas az ifjúság, az iskolai csoportok aránya. Az ún. szemináriumi terem – már csak a közeli könyvtár miatt is – a kutatás, a nyelvi bűvárlat, a szakmai tanácsadás számára tartandó fenn, más, az ifjúsági csoportfoglalkozásoknak alkalmasabb helyet célszerű találni. Nem dőlt el, hogy az alagsori előtérnek és két teremnek mi lesz a funkciója, de – noha a múzeumnak raktárra is szüksége van – valószínűnek látszik, hogy itt lehet a gyermekfoglalkozások számára megfelelő műhelyt kialakítani. Mindezt azért érdemes átgondolni, hogy az épület helyet adhasson valamennyi múzeumi funkciónak a kiállítóterektől a foglalkoztató és előadótermeken át a kutatószobáig.

A nyelv-múzeum programjai kezdettől kinyíltak a külső terek felé. Érthető is ez, hiszen az emlékcarnok meg a sír hagyományos zárandokhelye régóta az egymást követő nemzedékeknek. De azzal, hogy október 6-án Kazinczy Lajos szobránál minden évben nyilvános ünnepségen lehet emlékezni vértanú társaira, hogy a múzeumok éjszakáján fiatalok népesítik be a pázsitot, hogy anyanyelvi juniális vonz ide változatos programokat – már újabb keletű hagyományokat teremtettek. S vannak fejlesztési tervek, ötletek, ahogy arról a tervező Radványi György 2010. évi évkönyvünkben részletesebben írt.¹ Vajon be rendezhető-e a kutatók számára vendégházként a jelenleg még kihasználatlan s szigetelést igénylő kertészház? Kerülhet-e újabb alkotás a nyelvcsaládok ligetébe, megvalósítható-e a halhatatlanok csarnoka, kialakíthatók-e a hangzó pontok? Reális tervezéssel, fenntartói akarattal, társadalmi támogatással lépésről lépésre kiteljesedhet, újabb látnivalókkal gazdagodhat az emlékhely, Kazinczy kertje. Készülnek tervek arra, miként lehet az eredeti elgondolás alapján újra bemutatni a Mester által ültetett növényeket, kialakítható olyan „konyhakert”, amely korának étkeit, fűszereit, gyógynövényeit – nevük jelzésével – bemutatják a mai látogatónak. Hiszen a mai fiatalok aligha tudják megkülönböztetni a búza és az árpa kalászáat, nem is beszélve a ritkább növényekről.

¹ Radványi György: Gondolatok, tervek a széphalmi kertről. = Széphalom 20., a Kazinczy Társaság évkönyve, 527-533.

Kiállítóhely vagy múzeum?

A magyarországi múzeumi hálózat átszervezésének tervezése során formálódik egy olyan elgondolás, amely A Magyar Nyelv Múzeumát valamelyik országos közgyűjtemény – a Petőfi Irodalmi Múzeum vagy a Magyar Nemzeti Múzeum – fiókintézményeként kívánja működtetni. A Petőfi Irodalmi Múzeum szinte fennállása óta részt vállalt a széphalmi irodalmi emlékhely gondozásában, az emlékcarnok állandó kiállításainak rendezésében, szakmai felügyeletében. A 2009-ben példás gondossággal megrendezett „A Szép és a Jó” című budapesti jubileumi kiállításukkal is kinyilvánították Kazinczy iránti tiszteletüket, az életmű megismertetésében vállalt feladatukat. Ha olyan döntés születik, amely országos irodalmi múzeumunk szervezetéhez csatolja a nyelvmúzeumot, biztosra vehető, hogy kellő muzeológiai figyelemmel fordulnak Széphalom felé. A Kazinczy-életmű és -hagyomány ápolásában messzemenő támogatás várható, az anyanyelvi profil azonban külön tervezést, gondozást igényel. Nagy veszteség lenne, ha A Magyar Nyelv Múzeuma sajátos kiállítóhely maradna csupán, s nem kapna meg minden lehetőséget ahhoz, hogy valószínű múzeumként tölthesse be hivatását. Olyan közgyűjteményként, amely értékeket gyűjt, tudományosan feldolgoz és bemutat.²

A tapasztalatok alapján formálódóban van egy sajátos nyelvészeti muzeológia, amely egyre határozottabban kirajzolja az intézményben folyó munka tartalmát, kínálatát, gyűjtőkörét. Balázs Géza igen hasznos, gondolatébresztő tanulmánya³ után világosabbak a megválaszolandó kérdések. Ő abból indul ki, hogy „a nyelvészeti muzeológia kereteinek, tartalmának keresése hasonlatos az irodalmi muzeológia létrejöttéhez”,⁴ s hogy az új igényekhez igazodó szakmúzeumi tevékenység egyik eredménye lehet „a már említett irodalmi muzeológia mellett (talán annak részeként) a nyelvi vagy nyelvészeti muzeológia kialakulása”.⁵ A nyelv mint az irodalom eszköze valóban sokrétűen vizsgálható, vizsgálandó; a beszédmód változatait, használati szabályait, eszközkészletének jellemzőit művelődéstörténeti, szociológiai, kommunikációelméleti, táji-etnikai vizsgálati módszerek nélkül azonban aligha lehet leírni.

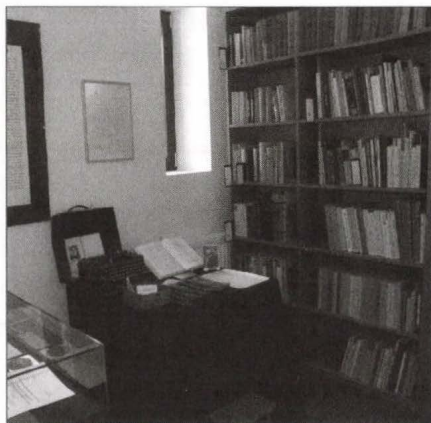
² Kifejtettük erre vonatkozó nézeteinket tíz évvel ezelőtt, a tervezés időszakában: Fehér József – Kovács Dániel – Pásztor Emil – Radványi György: A széphalmi Magyar Nyelv Múzeuma tervterve. = Széphalom 12., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 2002. 317–324.

³ Balázs Géza: Nyelvészeti muzeológia. Egy formálódó tematikus muzeológia a nyelvmúzeum kapcsán. = Néprajz – muzeológia. Tanulmányok a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Viga Gyula tiszteletére. Szerk. Tóth Arnold. Miskolc, 2012. 135–144.

⁴ Uo. 135.

⁵ Uo. 136.

A nyelvek, így anyanyelvünk történeti útjának tanulságai, beszédünk sokszínűsége, a beszédfunkciók gazdagsága, másfelől pedig az egyéni nyelvhasználat gondjai miatt szükség van arra, hogy a széphalmi intézményre ne csupán kiállítóhelyként tekintsünk. Múzeum-pedagógiai foglalkozásain igen változatos munkaformák alkalmazására, élményt adó tevékenységekre van mód. Az elmúlt években rangos konferenciák házigazdája volt a széphalmi múzeumépület. Megjelentek az első kiállítási vezetők, a Kazinczy Ferenc Társasággal közösen kiadványokkal jelentkeztünk, a Társaság *Széphalom* című évkönyve rendszeres publikációs fórumot teremt a múzeumügy kérdései, az intézmény munkatársai számára.

Fokozatosan kialakítandó, illetve bővítendő a múzeum sajátos gyűjtőköre,⁶ meghatározandók szolgáltatásai, kutatási és a kutatást elősegítő programjai. A Magyar Nyelv Múzeumának a feladatait – többek között a létesítését megelőző dokumentumok, most a Balázs Géza által fölvázolt muzeológiai alapok, a Nyiri Péter és munkatársai által 2008 tavasza óta végzett tevékenységtípusok tapasztalatai alapján – világosan meg lehet határozni. A továbblépésnek azonban elengedhetetlen feltétele, hogy az intézmény önálló költségvetési előirányzattal rendelkezzen. A működés és a fejlesztés lehetőségeinek ismeretében a széphalmi múzeum képes lesz hivatását magas színvonalon teljesíteni, országos figyelmet kelteni, az anyanyelvi művelődés biztos bázisává fejlődni.

⁶ Balázs Géza idézett tanulmánya megszívlelendő szempontokat vet föl ezzel kapcsolatban is.

MESTEREK ÉS MŰVEK

MARTINÁK JÁNOS

Egy magyar főúri költő, Amadé László költészetéről

A XVIII. század első felének Magyarországa sajátos képet mutat, amit a régi irodalomtörténetek a pangás, az elnemzetietlenedés korának neveznek. Van is ebben némi igazság, mivel ez a korszak még megelőzi a felvilágosodás korát és a magyar nyelvért folytatott küzdelmeket. Egyáltalán nem jellemzi a nagyobb eszmények iránti buzgalom, küzdelem; nyugodalmasabb, békésebb képet mutat. A Rákóczi-szabadságharc leverését, majd a Pragmatica Sanctiot követően elcsitulni látszik a Habsburgok és a magyar nemesség ellentéte, sőt: a magyar nemesség – főleg annak felsőbb rétege – a birodalomba való beilleszkedésre törekszik. Szívesen vállalnak javadalmazó állásokat, kozmopolitává válnak, elnémetesednek.¹ A nemesség többi része is inkább visszahúzódik belső világába, és igyekszik kihasználni gazdaságilag az udvarnak az idegenekkel folytatott harcából következő előnyöket. Még némi anyagi gyarapodás is megfigyelhető ebben az időben.

Ugyanakkor a magyar uralkodóosztály szellemi arculata is változáson megy keresztül: a barokk világkép megrendül, a magasztos hősi eszmények elvesztik vonzerejüket, és a nemesség az evilági örömek és értékek felé fordul. A magyar rokokó időszaka ez, ami nem magyar, hanem európai eredetű: a régi világkép elleni küzdelem megnyilatkozása. Két változata is van: az egyik a nemesség körében jelentkezik, amely főleg az élvezetek, a csillogás, a luxus felmutatása, a másik a polgárság körében jelenik meg, amiben szintén jelen van az élvezet jogának hirdetése, és kimondottan antifeudális, egyházellenes éle van. Ez utóbbi Magyarországon ekkor még nem jelent meg, mert itt akkoriban a polgárság nem bírt jelentős szereppel. Ez a rokokó a magyar nemesség egészét átfogja, minden rétegében megjelenik, és elsősorban a befelé fordulást, az élvezetek megélését és a miniatűr formák kedvelését jelenti. Kis kivételtől eltekintve nem annyira fényűző, mint Nyugat-Európában, és realiztikus vonásokkal keveredik.

Hogyha a korszak irodalmi oldalát vizsgáljuk, akkor kétféle tendenciát figyelhetünk meg. Egyrészt érzékelhető a nemességnek az igénye az új, önálló szemléletének kialakítására, melyet két csoport igyekszik kielégíteni. Az egyik az egyházi értelmiség, melynek kiemelkedő alakja Faludi Ferenc, aki erkölcsstanítási írásaival próbált egyféle mintát felvázolni, költészetével pedig szolidabb, világiasabb szemléletet erősített. A másik oldalon meg ott találjuk a

¹ Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Bp., 1980. 51.

nemesi költőket, akikről olyan összefoglaló jegyeket megállapítani nem tudunk, mely karakteristikusan egységes csoportként mutatná meg őket. Mindegyik más-más költői-írói egyéniség, első látásra inkább az eltérő vonások figyelhető meg náluk. Amiért mégis egy csoportba sorolhatók: tudatosan igyekezzenek a nemesség igényeit szolgálni.

Ha névsorukon végigtekintünk, vannak köztük fordítók: Haller László Telemakhosza, Mészáros Ignác Kartigámja ebbe a kategóriába sorolható. Vannak olyanok, akik magyartíják az olvasott műveket, vagy megpróbálkoznak magyar művek írásával, mint Lázár János, Kónyi János. A nemesi költőknek nincsen érzékük a nyelvi problematika iránt, műveiket hol magyarul, hol idegen nyelven írják, a nyelvmozgalom előtti korszak érződik tevékenységükön. Közülük kiemelkedik Amadé László, Faludi Ferenc, Orczy Lőrinc és Barcsay Ábrahám, utóbbi kettőnél – egy kicsit később – a Béccsel való szembenállás is megjelenik.

Amadé László ennek a korszaknak a gyermeke volt, ennek a levegőjét szívta és tudatosan ennek az elvárásaihoz igyekezett igazodni, de több újítást hozott, és munkássága a későbbi korok művészeti törekvéseinek vált kezdeményezőjévé. Szerényebb anyagi helyzetű bárói családból származik: a költő Amadé Antal fiaként a csallóközi Bösön született 1703-ban, és 1764-ben halt meg. A jezsuiták győri és nagyszombati iskolájában tanult, majd Grazba ment, ahol filozófiából magiszteri fokozatot ért el 1725-ben. A jezsuita iskolákban tette magáévá a Regnum Marianum gondolatát, Nepomuki Szent János tiszteletét, valamint itt szerezte meg zenei műveltségét, világi költészetének fontos alapját. Egy ideig az esztergomi érsek mellett élt, mint nemesi apród, de az itteni életet az amúgy is könnyelmű fiatalember nem győzte pénzzel, ezért gazdag házassággal akart segíteni magán. 1729-ben feleségül vette a költő Orczy Lőrinc testvérnénjét, Orczy Zsuzsannát, aki sajnos egy év múlva meghalt. Egy lányuk született, de ő is hamarosan követte az anyját. Ezután katonának állt, és két évet kapitányként Itáliában töltött. 1736-ban ismét megnősült, egy gazdag brünni polgár lányát, Weltzl Mária Paulinát vette el, akivel 1746-tól különváltan élt, bár kapcsolatuk nem szakadt meg. Közben részt vett az osztrák örökösödési háborúban, ahol szolgálataiért az aranyaskantyús vitéz címet nyerte el, 1750-ben pedig kamarai tanácsos lett Pozsonyban. Ezek után a kisalföldi nemes urak társaságában, szórakozásukban osztozva Báron lévő kastélyában élte nem valami változatos vagy látványos életét, de időnként megfordult Pozsonyban is.²

Sajátos egyéniség volt Amadé László: neveltetése a barokk világ szellemében történt, szívesen tetszelgett a világfi szerepében. Hitélete őszinte, de nem kötötte le annyira, hogy a pompára, kényelemre, élvezetekre törekvő csapongásainak fékje legyen. A családi hagyományok és a jezsuita nevelés megerősíthette volna katolicizmusát, de anyjának nagyozolása fokozta egyénisége könnyelmű adottságait. Ez megnehezítette azt, hogy a számára adott életkeretek között megtalálja önmagát. Mozgalmas életre, változatos tevékenységre vágyott, szüksége volt az állandó feszültségre, felfokozottságra. Így tudta az élet örömeit a maga lágy és hajlékony, másfelől könnyen lobbanó és féktelenül szenvedélyes természetével kiélni. Ezek a személyiségjegyek erősen hatottak költészetére.³

² Tarnai Andor: Amadé László. In: a Magyar irodalom története 1600-1772 között. Bp, Akadémiai Kiadó, 1964. 529.

³ Gálos Rezső: Bárány Amadé László. Pécs, 1937. 132-33.

Báró Amade László (Sebastian Zeller metszete)

Ha a költészetét meghatározó vonásokat keressük, akkor azt figyelhetjük meg, hogy elődei és kortársai kevésbé hatottak rá. A jezsuitáknál a világirodalmi tájékozódást nem engedélyezték, de a klasszikusokkal ő is megismerkedett. Igen népszerű volt akkoriban Gyöngyösi István, aki mintának számított, de ismerte Zrínyit is, mindkettőjük versformáját felhasználta költészetében. Fontos szerep jutott költőelőd apjának, Amadé Antalnak is, aki leginkább vallásos témájú verseket írt átalakított Balassi formában. Ő kedveltette meg vele magyarul verselő reneszánsz költőnket, akinek dalkialakítási vonásai kimutathatók Amadé költészetében is, Balassi *Bár ne tudtam volna, mi légyen a szeretet* című versét saját verses könyvébe is beiktatta. A családi légkör is bizonyára hozzájárult a költővé válásához, hiszen első, Gyöngyösi-formájú versét anyjához küldötte levelében. De valójában költészetének igazán meghatározó tényezője az idegen

nyelvű, elsősorban német és olasz táncdaloknak a dallama és ritmusa volt, és tanult a magyar népdaltól is. Az előbbiekkal Grazban ismerkedett meg, a társasági élet körében azokat énekelték, arra táncoltak, annak ritmusát, strófaszerkezetét ott tette magáévá. Különösen nagy hatással volt rá az olasz *canzonetto*, annak 5, 7, 11 szótagú soraival törte át az addigi kereteket.⁴ Erős hatással volt rá a korabeli rokokó, melyhez sajátos viszony fűzte: tetszett annak művészete, játékosága, meghökkentésre, formai bravúrra való törekvése. De valójában az ő egyénisége és a rokokó mögött meghúzódó egyéniség-típus találkozott szerencsésen össze, mert a rokokó nemcsak formai játékot, hanem szemléletiséget is jelentett. A rokokó ember a pillanat embere volt, művészete szerette az illanó percek, és a pillanat látványának megragadását, változatosságra törekedett, mindig új örömök megélését kívánta, ebben rejtett erotikájának forrása.⁵

Amadé gyermekként kezdett verselni, 1720-tól az iskolai évek emlékeként latin disztichonokat ismerünk tőle. Ezután egész életében ontotta a verseket, melyeket felváltva írt magyarul, németül, szlovákul, s valamennyit egyformán megbecsülte. Igaz viszont, hogy a kor szemléletének megfelelően a kiadásban nem egyformán értékelte azokat, csak a vallásosokat adta ki Bécsben *Buzgó szívnek énekes fohászkodásai* címmel 1755-ben. Pedig költeményeinek túlnyomó részét szerelmes versei jelentik, melyeket ő maga *Várkonyi Baró Amade Lászlónak Énekei* címet viselő kéziratot könyvbe írt össze, melyet Négyessy László nyomán *Főködex*nek nevezünk. Gondosan szerkesztett, Amadé és titkára által másolt énekeskönyv ez, a versek külsőleg is tetszetős megörökítésére törekedett a gyűjtemény. Mivel minden valószínűség szerint maga Amadé állította össze, a későbbiek során minden ki-

⁴ Gálos i. m. 128-131.

⁵ Baróti Dezső: A rokokó. In: A barokk és a rokokó irodalmából. Szerk. Kelemen Hajna. Bp., 1993. 157-158.

adásnak ez vált alapjává: nemcsak az Amadé László verseit először 1836-ban megjelentető rokon, gróf Amadé Thádénál, hanem még 2004-ben, a Balassi Kiadónál megjelenő kritikai kiadásnak is. Első jelentős kiadása Négyessy László nevéhez fűződik 1892-ben, aki részletes elemzést is írt a versek elé.

A *Főködex* a maga korában is népszerű volt, sokan másolták, volt olyan darabja, amely népdallá vált, mint például az *Édes Dudi, Duduskám* kezdetű dala, amit Erdélyi János népdalként vett be gyűjteményébe. *A szép fényes katonának...* kezdetű toborzójához először Arany János szerzett dallamot, később Kodály Zoltán ugyanennek a versnek a nép körében élő változatát használta fel a Hány János című daljátékában. Különböző főúri és egyéb másolt énekeskönyvekben szintén találunk Amadé verseket: a Jankovics-féle dalgyűjteményben, vagy a pataki *Dávidkáné zsoltárai* című gyűjteményben, amiben kottával együtt van meg Amadé *Kukuku ku kukutskám...* című szerzeménye. Ennek a Főködexnek van egy érdekessége is: a hátára ragasztott írás a kódex történetét tartalmazza, és érdekes utalás történik arra, milyen volt Amadé alkotói módszere: ha evés közben egy dallam eszébe jutott, akkor ceruzát kért és leírta. Ha Amadé László műveit műfajilag tekintjük át, akkor megállapíthatjuk, hogy megszokott műfaja a dal, melynek témája a szerelem; ő lett a magyar rokokó dal megteremtője. Van néhány reflexív költeménye, néhány gúnyos darabja, melyek közül kiemelkedik *A házasság által elvesztett szabadság siratása*, ami *Nőtlen és házaselet* alcímmel szokott megjelenni. Ironikus, gunyoros hangvétele, realisztikus elemei miatt többen életrajzi vonatkozásának gondolták, de a művet olvasván látszik közhelyszerű megoldásaiból, hogy ez csak a téma általános kifejtése.

Találunk Amadé versei közt egy katonadalt, a már emlegetett *A szép fényes katonának...* kezdetűt, mely talán legsikerültebb alkotásainak egyike. A magyar katonadalok történetében a katonaélet másféle megközelítésével találkozunk itt. Nem a hazáért való harc dicsőségéről van szó, mint ahogyan azt Balassinál láttuk. A nagy eszmékért folytatott harc helyett itt a katonaélet mindennapjainak megéneklése történik: a zöld mező, a kvártély, a város, az ország leírása, a katonaélet jó voltának festése, a karrier érzékeltetése.

Íme, a vers lendületes felütése:

*A szép fényes katonának
Arany, gyöngy élete,
Csillog, villog mindenfelől
Jó vitéz fégyvere;*

*Szép élet! Vig élet!
Soha jobb nem lehet!
Hopp, hát jöjjön katonának
Ilyent ki szeret!*

A mű végén összehasonlítás történik a paraszti élet nyűgös gürcölésével, annak elutasításával csalogat a katonaéletre. Amadé műfajai közé tartoznak a vallásos énekek, mint ahogyan azt az 1755-ös kiadás kapcsán is említettük. Ezek közül elsősorban a Mária-himnuszok érdekesek, azokban szólal meg a Patrona Hungariae eszménye és Amadé hazafisága. *A Szűz Máriához* című versében ez teljesedett ki.

Amadénál csak vallásos verseiben jelentkezik a hazafiúi érzés, ami éppen azzal a korról magyarázható,

Szűz Máriához (Részlet)

*Édes anyja
Nagyasszonya
Az igaz magyaroknak,
Patronája
S párfogója
Régi magyar hazánknak!
Hozzád folyamodunk!
Zokogva borulunk!
Légy anyja fiaidnak.*

amelyben élt. A törökkel vívott harcok véget értek, a kuruc világ német gyűlölete ellanyhult, a Pragmatica Santiora következő gazdasági jólét nem kedvezett a nemzeti gondolat központba állításának a nemesség körében.⁶ A vallásos versek nem tartoznak legsikerültebb művei közé, sok bennük a toposz jellegű megfogalmazás, és itt-ott prózai részek is belekerültek a versekbe. A fenti műfajok mellett megemlíthető még néhány epikai formájú levele, leíró részleteket tartalmazó élményrajza, melyben utazásait formálta meg.

Amadé igazán jelentőset szerelmi költészetében alkotott, mert ezekben mutatkoznak meg azok az újszerű vonások, amelyek megkülönböztetik őt a többi költőtől. Ezek a versek többnyire hirtelen fellobbanásra születtek, és a versfőkből kiolvashatóan több címzettjük is volt. E versekből nem állapítható meg a szerelmeknek a története, fejlődése; még a szerelmesek kiléte is bizonytalan. Nem lehet belőlük fejlődésképet sem megrajzolni Amadé költészetéről, az egy kapcsolathoz fűződő költemények különböző helyre vannak elteve, s a versek mögül hiányzik az életrajzi háttér. Tudomásunk van ugyan arról, hogy megírta szerelmeinek történetét, Toldy Ferenc még látott Kultsár István könyvtárában egy *Amadé László szerelmei* című kötetet, de az elkallódott, valahol lappang.

Külön nehézséget jelent az, hogy csak bizonytalan lélektani tanulságokat vonhatunk le ezekből a költeményekből. Könnyen megeshet, hogy valaki egy helyzetdalt Amadé egyéni érzelmi megnyilatkozásának tart, pedig a költőnek az a verse más nevében íródott. Ilyen például a Főködexben a *Régi ének 1740 esztendőből, Szenczi Jánosnak csinálva*. Megeshet továbbá, hogy némely mű csak játékból keletkezett, s emiatt a tartalom komolyságának a fordítottja is igaz: előfordult ugyanis az, hogy a játékos tartalmat komoly formába öntötte, játszott a tartalom és a forma ellentétével. Mindezek ellenére költeményei mégis alkalmasak arra, hogy magáról a költőről adjanak képet, mert a könnyen hevülő, játékos és szenvedélyes, dacos és változékony természetének derűjét és borúját eléggé híven festik le. Ezekből a vonásokból össze lehet állítani Amadé szellemi képését.⁷ Becéző, csitító szerelme, ha nem is eszményít, nem trágár, nem durva; udvarias formákhoz ragaszkodó gavallér. Kedveseitől őszinteséget, hűséget, állandóságot és titkolózást kívánt. Ez éppen tőle meglepő, akit nem jellemez sem a hűség, sem az állandóság. Nincsenek mély érzelmei, nincs nyoma, hogy lelki kapcsolat, eszményi megértés fűzné az imádothoz, csak a testi szépség vonzza. Szerelemre lobban, epekedik, küzd, és a beteljesedés vagy elutasítás után szakít kedvesével: ennek a történetváznak az elemei jelennek meg motívumként költeményeiben.

Ritka az olyan verse, amely a szerelem keletkezéséről beszél, mint itt:⁸

*A tengernek szélvész után
Habjai apadnak,
Az egeknek főlhők után
Csillagi ragyognak:
Én szívem is már habozott,
Fénycsillagom homályozott,
Juttasd már partjához,
Égő fáklájához!*

⁶ Gálos Rezső i. m. 149.

⁷ Négyessy László: Amadé László élete. In: Várkonyi Baró Amade László versei. Franklin, Bp., 1899. 10.

⁸ Ah már egyszer engeszteld meg... 3. versszak.

Szerelmi ostromra is találunk példát verseiben (*Allhatatlan én reményem*):

*Adj meg egyszer annak élni,
Ki holt érted ezerszer!
Kétség nélkül még remélni,
Ha nem többször, csak egyszer!
Megérdemli állandósága,
És szívbéli hosszú rabsága,
Szánd meg szegényt már egyszer.*

A dacot fejezi ki az *Ámbár szerettem* kezdetűben:

*Bogár után hogy így indultam,
Redd azért nem szorultam,
Erdő egy fáért,
Tavasz egy fecskéért
Nem sénlődik, azt tanultam.*

Igen sajátos módon fogalmazza meg a szerelmi boldogság, a beteljesülés örömét, jókedvű ömlengés jellemzi erről valló sorait (*Én angyalkám*):

*Én angyalkám,
Szép madárkám,
Ime, hozzád repültem;
Te kedvedre
S kezeidre,
Mint a sólyom, megjöttem.
Már mtveljed,
Cselekedjed,
Mint szívemet
Úgy ítéljed,
Édessem,
Kedvessem,
Rabod vagyok, kegyessem!*

A hűtlenség feldühíti (*Távozzál istentelen*): „*Távozzál istentelen, / Átkozó és hitetlen! / Bánom, magam' majd megcsaltam És majd gyilkos horgot faltam, / Jól esett, meggondoltam, / S.jókor tüled távoztam.*” Ha néha kegyetlenül szakít, akkor megszólaltatja az elválás fájdalmát is (*Isten hozzád! Illy áldást ad...*): „*Csak távozzál, / És utazzál / Mivel másként nem lehet! / Csak azt bánja, / És fájdolja, / Véled maga nem mehet. / Mégis kísér ohajtással, / Szörnyű sok fohászkodással, / Róla a szegény mit tehet?*” Szól a szerelem titkolásáról (*Titkosan szeretek...*) és a tiltott szerelemről (*Ingyen azért kínlódní*): „*Sorsod néked is nehéz: / Meg van kötve szív és kéz, / Sok szem reánk vigyáz s néz, / Fémlik arany helyett réz, / Másé már a lépes méz.*” Amadé tisztában volt saját természetével, lehetőségeivel (*Ah, nehéz egyet szeretni*): „*Egyet én mért szeressek? / Egyért ezret megvessek?*”

Amadé László a magyar rokokó széptevő férfiú beszédmódját teremtette meg. Ennek a zsánerfigurának az irodalmi fegyvertárában nagy helyet kap a perlekedés, a vádaskodás, versbe öltöznek a szerelméért vívott, kakaskodó csetepaték. Igaz, nem a régies férfi virtus jegyében, hanem tudálékosan: inkább szavakba, mint érzelmekbe árnyalt módon. Köve-

tői, akik verseit átalakítják, tompítják az individuális vonásokat, és a szentimentalizmus felé hajlanak.⁹

Amadé verseiben rendszerint a rokokó tartalmi vonása: az udvarlás, az erotika és az ironia teljeseedik ki oly módon, hogy helyet kapnak bennük a rokokótól idegen anyagok is. Amadé kora és a kor művészete szélsőségesen nőközpontú: a nőt hosszú, erővé először a rokokó teszi. A rokokó általában többet tudott a nőről, mint a férfiről, Madame Pompadour csak ekkor emelkedhetett fel, a rokokó nagy regényeinek címe is általában nő: Clarissa, Manon Lescaut. Amadé ilyen vonatkozásban nem tipikusan rokokó alkotó, az ő versei a látszat ellenére sem a körüludvarolt nőről szólnak, hanem a hódító férfiről, a költőről. A nőről csak annyit tudunk meg, hogy hű vagy hűtlen, állandó vagy változó. A férfi (a költő) a nő állandósága vagy változékonysága szerint az érzelmek nagy regiszterén játszik. Többször rajzolta magát boldogtalannak, nyugtalannak, dühöngőnek, dacosnak, nála a nő többnyire eszményített, de nem egyénített lény. A versekből mégis megismerhető az a nőtípus, akit ő kedvelt.¹⁰

Tözsér Árpád három Amadé-versen keresztül mutatja be a költő nőtípusait. Az *Aztat tudd meg, én már többet...* kezdetű versében az általa elutasított minta jelenik meg erősen erotikus hangvétellel. Ám a rokokó erotika nem egyszerű malackodás, hanem szellemtor-na is: a testi szerelem dolgainak elmés szójátékokba, kétértelmű képekbe való szövése. Ilyen kétértelműség jellemzi ezt a verset is, de nem öncélúan, s nyersebben, mint általában a rokokó. Amadé erotikájának nemcsak az az oka, hogy átveszi a korabeli példákat, helyzetéből következik, és a korabeli férfitársaság megnyilatkozása ez volt.

A másik nőtípust a *Mint a leesett hó...* kezdetű költeményből vehetjük szemügyre. Ebben visszatért Gyöngyösi versformájához, és bizonyos barokkra jellemző képanyagot is felhasznált. Megfigyelték, hogy versforma tekintetében két csoportra oszthatók az Amadé-versek: a szerelmi témákat az általa kidolgozott versformák uralják, de azokban, amelyeket ő komolynak szánt és „csinálmányok”-nak nevezett, visszatért a Gyöngyösi- és Zrínyi-formákhoz. Itt is ez történik, ezzel jelezte, hogy ez a női alak eszményi.

A *Szivem csengetője* kezdetű versében az általa kedvelt nőtípus áll előttünk. Verse témája a rokokó központi gondolata: a szerelem, a női szépség, nem hiányzik belőlük a csiklandós fordulat, az erotika, a negédes kicsinyítés. Képei, mint megannyi bájos miniatűr festmény, erősen díszítő jellegűek. Alakzataiban az ismétlés, a halmozás, a fokozás fordul elő, a sorok rövidek, pergő ritmusúak, szinte csilingelnek a párrímek – a rokokó vers mintájaként. Érdekes viszont a nő alakjának leírása, ruházatának bemutatása, környezetének festése, amely életképszerűvé teszi, és a realizmus felé tolja el a vers világát.¹¹

Meg kell jegyeznünk, hogy kevés az olyan Amadé-vers, ami tisztán rokokó műnek, és ugyanakkor értéknek is tekinthető. Szinte mindegyik dalát rokokóvá teszi külső formája: a verseles bravúrja, a galáns költészet frazeológiája, de néhol versében ezek az eszközök öncélúak, nem szervesülnek a mondanivalóval. Költészete eltér a nyugat-európai mintáktól, a magyar rokokó egyedi megjelenése.

⁹ Csörsz Rumen István: Amadé László versei. = ItK, 2005. 4-6. sz. 623.

¹⁰ Tözsér Árpád: A rokokó vers mozdulatai. (Amadé László verseiről.) = ItK, 1980. 4. 424.

¹¹ Tözsér i. m. 423.

Amadé – elsősorban szerelmi költőként – új vonásokkal gazdagította a magyar költészetet. A magyar irodalom fejlődésvonalában Balassi Bálint és Kisfaludy Sándor között foglal helyet, az ő szerelmes verseiből is kiadható lehetne egy olyan gyűjtemény, mint amilyen a Himfy. Ugyanakkor verseit rendkívüli személyesség jellemzi: mihelyt valamilyen külső impulzusra megszületik a vers gondolata, abban a pillanatban igyekszik azt versbe foglalni. Nem érleli, nem formálja a gondolatot, hanem azonnal leírja, és ha a szenvedély túlságosan erős, akkor a vers kidolgozatlan marad, vagy ha az ihlet gyenge, akkor versesbeszédesei prózává válnak. Sikereesebb alkotásaiban viszont teljes egészében önmagát adja, és a benne született érzelemhez és dallamhoz keres formát, megelőlegezve ezzel a csak később jelentkező és a romantikában mintává váló költőtípust. Ennek megjelenik negatív oldala is, amikor versét nem a mondanivaló, a gondolat, hanem a külső forma, a nyelvezet uralja. Érdekes költői attitűdjét először Négyessy László emelte ki: versei egy képzelt párbeszédnek őrá eső részei, ez később majd Petőfinél jelenik meg így.¹²

A forma oldaláról vizsgálva Amadé költészetét, megállapítható, hogy annak könnyűsége, ihlete és meghatározó szerepe érződik alkotásaiban. Erre vall, hogy nem egy olyan verse van, amelyben a strófa zenéjének rendeli alá az értelmet akár értelmetlen: *dura, dura, la, la, la...* jellegű szavakkal. Néha a rím kedvéért maga is gyárt ilyeneket: a *rekettye* rímszava így lesz nála a *berettye*. Még a bűnbánó, könyörgő, vallásos énekei is túlságosan játékosak, azokat is a zeneiség uralja. A legfontosabb itt az, hogy a forma nála nem alárendelt hordozó, mint a század költészetében, hanem az alkotást létrehozó, teremtő erő. Amadé életműve éppen formaművészete révén képvisel különleges, egyedi fényt a XVIII. század magyar költészetében.¹³

Mivel Amadé verseinek érzelmi töltése nem elég erős ahhoz, hogy az elégiáig emelkedjék, gondolatai nem elég mélyek ahhoz, hogy a gondolati költészet művelője legyen, és költői személyiségének az az alapvonása, hogy költeményei dallammal, zeneiséggel keletkeznek, őt eleve a dal műfajának művelésére predesztinálja. Ő lett ezzel a magyar dalköltészet megteremtője. Horváth János ezt így foglalta össze: a Balassinál megindult irodalmi kezdeményből, amely a nemesi költőknél és a kéziratos gyűjteményekben tovább formálódott, „összefoglaló örököse: Amade László. Mintegy irodalmi szankcionálója, végleges formába öntője ő” a dalforma kialakítási folyamatát kísérő „kollektív ízlésnek; maga egy ’kéziratos énekeskönyv’ az ő daltermése, mely a régi és az új magyar irodalom határállomásán, mint eleven folyás, a föld alá vész el, s ott termékenyít, míg majd ’népiesség’ néven – egyéb rokonságával együtt – annak idején újból felbuzoghat. Amadé az első igazi nagyarányú magyar dalköltő. Ismét megadja a versnek azt, amitől a műköltészet elválasztotta, a dallamot...”¹⁴

Verseinek új vonásai közül legjelentősebb az, hogy a magyar költészetet számos új, dallamos formával, strófaszerkezettel frissítette fel. A XVII. század világi költészete nagyon kevés strófaszerkezetre szorítkozott, az egyházi költészet sem gyarapította azt újakkal: a katolikus pangott, a reformátusok meg csak a Szenczi Molnár-féle zsoltárookra tá-

¹² Négyessy i. m. 55.

¹³ Mezei Márta: Utószó. Amade László és Faludi Ferenc versei. Bp., 1990. A Magyar Költészet Kincsestára, 213–214.

¹⁴ Horváth János: A magyar irodalom fejlődéstörténete. Bp., 1976. 110.

maszkodtak. Amadé a magyar költészet és az idegen dalok versformáit igyekezett meghonosítani, és saját elképzelésének megfelelően új strófaszerkezeteket alakított ki. A hagyományok szegényessége miatt ezt szabadon tehetette: a költészetet uraló Gyöngyösi és Zrínyi mintái helyett a rövid soros, páros rímű formákat ő teremtette meg, a tördeléssel pergősebb és dallamosabbá tette költészetét. A verselés területén is igyekezett új megoldásokat keresni. Ő ugyan a régi magyaros ritmikai formákra épített, de a rövid sorokkal és a rímelés kialakításával közel hozta a vers ritmikáját az időmértékes verselés jambusi és trocheusi hangzásához. Ezzel alkalmassá tette a magyar költészetet az időmértékes verselés befogadására, amit majd Rádayék és a többiek folytattak. A régi magyar költészet ragrimes uralmát megpróbálta úgy feloldani, hogy különböző szófajokat rímeltetett egymással, és a kétszótagú rímet igyekezett uralkodóvá tenni, ami a vers ritmusát, dallamosságát fokozta.

Amadé stílusa költői képekben nem gazdag, nem új, a korabeli költészetből merít. Jelzős szerkezetei a megszokottak: *váró tekintet, cédrus derék, elefántcsont nyak*; érdekes a hasonlata, amiben kedvesét a méhvel kapcsolja össze. Nem képzetekben, fogalmakban, hanem zenében gondolkodott, és így történik meg, hogy metaforáiban, hasonlataiban nem a való világ jelenségei a hasonlító és a hasonlítottak, hanem nyelvi formák. Néha a zenei forma annyira eluralja a verset, hogy a forma és a tartalom nem egységesül, a vers kompozíciója szétesik: a vers mikrostruktúrája szervezetlen marad.¹⁵

Unalomig ismétel egy-egy elavult jelzős kapcsolatot a rím kedvéért így lesz a *szív* rímpárja gyakorta a *hív*. Nagy ritkán azonban az is előfordul, hogy a közös képeket új konstellációba helyezi, és ezzel költőiséget kölcsönöz nekik. A dallam uralma a költészet fölött erősen befolyásolja nyelvhasználatát is. A formák és az ügyesség fitogtatásának a szándéka minduntalan arra kényszeríti, hogy új nyelvi megoldásokat keressen. Az a nyelv, amit használ, avultabb, mint Faludié, nem volt újtó: a nyelv neki csak eszköz, hogy gondolatait kifejezze, hogy dallamait kitöltse. A nyelv érdekei mindkét esetben sokat szenvedtek, mint ahogyan azt Négyessy László észrevételezte.¹⁶

Nem törekedett a nyelv tisztaságára. Szóhasználatában elavult szavak és hétköznapi kifejezések keveredtek a mindennapokban előforduló idegen (pl. *konfundálni, kontemnálni, konzerválni*) szavakkal. Azért előfordulnak nála olyan nyelvi lelemények, amelyek majd később a romantika korában ismét felbukkannak: *szívláng, remete szív, tűz-szív, szív diadalom*.¹⁷ Az idegen szavak felhasználásának érdekes példája *Lila, moja Lila* kezdetű dala, amely szlovák szavak felhasználásával készült. Weöres Sándor ezt érdekes módon halandzsaversnek tartotta, de Tőzsér Árpád bebizonyította, hogy ez a vers egy titkolt szerelem megörökítése: „*Dini dini mimi / Rimini / Terczi, ferczi, eu-ó-nó / Gláglú, gláglú palenó / No koleno.*” A szlovák szavakat magyarra fordítva értelmet kap a halandzsavers: egy mulatozás történetét mondja el.¹⁸ Az a tény, hogy Amadé mindent alárendel a szövegzenének, sokszor kétséges eredményeket hoz: nem a fogalom vonzza a rokon vagy rokonítható fogalmat, hanem a szó hasonló hangalakja; a vers világa nem lényegi összefüggések, hanem

¹⁵ Tőzsér i. m. 411.

¹⁶ Négyessy i. m. 61.

¹⁷ Tarnai i. m. 531-533.

¹⁸ Tőzsér i. m. 416-417.

alaki hasonlóságok alapján áll össze. A lényeg helyére a jelenség, a törvény helyére a véletlen, a való világ helyére a nyelv valósága kerül. A nyelv ábrázoló funkciója háttérbe szorul, kifejező funkciója aránytalanul megnő.¹⁹

Az alakzatok közül a párhuzamokat, az ellentéteket, a mondaton belüli inverziót kedveli, és gyakori nála a felsorolás, és a fokozás. Végigverselte az ábécét, néhány versének különös strófája szinte képversként hat. Külön érdekességet hordoznak Amadé helységnevei: míg az eddigi költőknél ezek valóságos földrajzi helyet jelöltek, nála általánosabb költői tartalommal telítődtek; Bár helységneve, ahol többnyire tartózkodott, a szerelmi idill, a várakozás, a szerelmi boldogság fogalmává vált.

Összegzőként megállapítható, hogy Amadé életműve méltatlanul került a feledés homályába, hiszen – mint láttuk – új témát hozott a magyar költészetbe, meghonosította a dalformát, új ritmikai formával, új rímelési megoldásokkal gazdagította azt. Vele jelent meg az új, modern költőtípus. Kétségtelen, hogy nyelvhasználata kissé avulttá teszi, élvezetét megnehezíti, de mégis sajnálhatjuk, hogy mostanában kevés szó esik róla. Ennek természetesen az a magyarázata, hogy halála után a magyar irodalom új szakaszba lépett, a közösségi költészet a nyelv művelésének irányába fordult. De ismét megállapíthatjuk, hogy korának jelentős költőalakja volt, formai oldalról összekötő kapocs az előtte lévők és a magyar irodalmi megújulás költői között.

Isten hozzád! szívem
Mert tőled távozik,
Zokog s kinez, hívem,
Hogy érted lángozik;
Mert az nélkül köll lennem,
Kit holtig köll szeretnem:
Ez a legnagyobb kin,
Szívem már nem enyim.

Engedd, had csókoljam
Szép s kegyes kezedet,
Szánjad, mint folytatom
Zálogúl könnyemet;
Igaz, s hozzád hiv szíved
Ki szeret győtrelemmel,
Vedd én végső csókom!
Mert már meg köll válnom.

Kényes óráidban
Rólam emlékezzél;
Ha látsz árnyékomban,
Ki szeretett, nem él:
Akkor magad ismérd,
Hitetlennek nevezed,
De már késő lészen,
Midőn sírban lészen.

¹⁹ Tőzsér i. m. 419.

BELLÁGH RÓZSA

Bod Péter erdélyi tudós és írói lexikona, a *Magyar Athenas*

300 évvel ezelőtt született *Bod Péter* református lelkész, irodalom- és egyháztörténész. A köztudatban mint az első magyar nyelvű írói lexikon, a *Magyar Athenas* szerzője él,¹ ennek a könyvnek a sikere és hatása egymagában is halhatatlan nevet szerzett számára. Születésének évfordulója jó alkalom arra, hogy felidézzük a tudós lelkipásztor életét, gazdag munkásságát, és elgondolkozzunk mindazon, amit nekünk, az utódoknak adott. Tudományos munkássága felölelte a teológiát, egyházjogot, egyháztörténetet, államismeretet, világi történetet, nyelvtudományt és irodalomtörténetet. Hatalmas életműve csak részben jelent meg nyomtatásban a szerző életében, sok maradt kéziratban, számos műve elveszett vagy lappang valahol. Mindezek egy kisebb könyvtárnyi anyagot tesznek ki. Bod Péter önéletírása, mint személyes vonatkozású munkája, rendkívül értékes és érdekes adatokat tartalmaz, belőle ismerjük meg az életét és a munkásságát.²

Erdélyben, Felsőcsernátonban (ma Kovászna megye) született 1712. február 22-én, régi székely nemes családban. A nemességet üknagyapja, Bod Pál kapta 1640-ben I. Rákóczi György erdélyi fejedelemtől. Apja, Bod Márton „tisztes és iparkodó férfiú volt”, aki részt vett a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharcban, a kuruc háborúban, anyja Felsőtorjai Súlyom Euphrosina. Apja korán meghalt pestisben Bod Péter két testvérével együtt. Így a család szűkös anyagi helyzetbe került. A gyermek Bod Péter mindig szívesen tanult. Édesanyja és mostohaapja, Vég János gondoskodása folytán kezdett el tanulni az alsócsernátoni iskolában, majd 1724-ben a nagyenyedi református kollégiumba került. A tanuláshoz szükséges létminimumot: az ingyenes tanulást és a szállást megkapta. A többi szükségleteinek a fedezését a nagyobb diákok és alkalmi patrónusok szokásos támogatására bízták. Az alsóbb osztályok, azaz a klasszikus tanulmányok befejezése után Felsőbányára került rektornak. Ezzel azt az általános szokást követte, melyet a protestáns ifjak a főiskolai tagozatra való beiratkozás előtt évszázadokon át gyakoroltak. Három év múlva kevés pénzzel, ruhával és héber nyelvi ismeretekkel tért vissza Nagyenyedre, ahol elkezdte a teológiai tanulmányait, és ahol pár év múlva mint könyvtáros és kitűnő nyelvész a héber nyelvet tanította a diákoknak.

A tehetséges ifjú anyagi helyzetén is jelentős javulás történt Nagyenyeden, amikor Túri Mihály, a kollégium gazdatisztje 1733-ban megbízta fiának, Sámuelnek a tanításával. Túri

¹ *Bod Péter* önéletírása. Bevezette: Jancsó Elemér. Kolozsvár, 1945. 15.

² Az életére vonatkozó idézetek Önéletírásából származnak.

Bod Péter arcképe

teljes ellátásban részesítette. Ugyancsak Túri Mihály közbenjárására Gróf Teleki Józsefné Bethlen Kata grófnő segélyrel támogatta a teológus Bod Pétert, és nagylelkű jótévője maradt élete végéig. Elnyerte a leideni (Hollandia) akadémia által a nagyenyedi kollégium diákjai számára fenntartott két ösztöndíjából az egyiket, és 1740-ben külföldre indult. A mindenkori pártfogó, Bethlen Kata és mások is (Túri Mihály és felesége) anyagilag segítettek a peregrinációra induló fiatalembert.

1740 és 1743 között tanult Leidenben, a kor egyik legkiválóbb református akadémiján. Önéletírásában részletesen ír az oda- és visszautazás viszonyosságairól és az egyetemi évekről. Útleírásai érdekesek és olvasmányosak. A 28 évet betöltött Bod Péter készségesen illeszkedett be az intézet rendjébe. A teológiai, jogi, filozófiai tanulmányok mellett, történelmi (görög és római régiségekkel foglalkozó), nyelvészeti, anatómiai, vegytani, fizikai, csillagászati előadásokra is eljárt. Lelkét azonban mégis főként Jan van den Honert az egyháztörténeti előadásai ragadták meg.

Külföldről való visszatérése után alig egy hónappal Olthévízre (ma Brassó megye) ment az öt tanulmányaiban hűségesen támogató Bethlen Kata udvari papságára. Hat évig végezte ezt a szolgálatot a patróna asszony mellett 1743-tól 1749-ig, majd pappá szentelése után, 1746-ban elvállalta Hévíz község papi szolgálatát is. Állása megválasztásánál most is, mint később, Magyarigenbe menetelekor is fontos szerepet játszott a tudós munkásságához szükséges csendesség. Bod Péter 1746-ban Olthévízen írta első művét, az első magyar nyelvű „leksikont”, melyet jótévője Bethlen Kata költségén adatott ki *Szentírás értelmére vezérlő magyar leksikon* címmel. Nem sokkal később megjelentette *A Szent Bibliának historiáját* (Szeben, 1748). Bod fő tudományterülete az egyháztörténet volt. Ilyen irányú munkáinak érdekessége, hogy csaknem valamennyi irodalomtörténeti vonatkozású is. 1749-ben a magyarigeni (Fejér megye, Gyulafehérvár mellett) református gyülekezet hívta meg papjának, ahol húsz éven át, élete végéig szolgált, de továbbra is szoros kapcsolatba maradt Bethlen Katával. A magyarigeni lelkészége idején nagy súlyt helyezett a külső elhívásra, az egyházmegyei és egyházkerületi feladatokra. A gyulafehérvári egyházmegye 1758-ban egyházmegyei jegyzővé választotta, majd 1767-ben a kézdivásárhelyi zsinaton egyházkerületi főjegyzővé (generális notárius) választották.

1760-tól a magyarigeni tudós újabb könyvekkel gazdagította a 18. századi magyar irodalmat. Hosszas és fáradtságos gyűjtőmunkája, kutatása ekkor kezdett beérni. 1760-ban megjelent a *Szent Hilárius*, melyet valláserkölcsi műnek szánt, és nemsokára egyik legkedveltebb olvasókönyv lett, mert mosolyogva szórakoztat és szórakozva oktat. A könyvet többször kiadták. A szintén 1760-ban, Baselban megjelent *Az Isten vitézkedő anyaszentegyháza állapotjának rövid históriája* pedig az első magyar nyelven írt protestáns egyháztörténet. Egyháztörténetében ismét megemlítette az akadémia létesítési tervét, a Magyar Tudós Tár-

saság megalapításának a szükségességét, mert attól tartott, hogy „közel van a magyar nyelv a megzavarodáshoz, és az abból következő végső romláshoz”.

A tudós lelkipásztor értékes kéziratának egy részét 1765-ben kiadás céljából Hollandiába és Svájcba juttatta el Türi Sámuellel, a bécsi ágenssel. Gondja volt arra, hogy a magyar egyháztörténetet a külföldiek is megismerjék; *Historia Hungarorum ecclesiastica* című művét Leidenbe küldte, a *Redivivus Albertus Molnár Szentziensit* és a *Rediviva Eliae Veresmarti memoriát* pedig Svájcba juttatta ki. Egyháztörténeti főműve, a *Historia Hungarorum ecclesiastica*, ez a „kiváló történelmi emlék” több mint 120 évvel később került nyomtatásba a leideni egyetemi könyvtár kéziratai közül. Három kötetben jelent meg 1888 és 1890 között. A másik kettő másolatban maradt Erdélyben, így Bod kéziratok munkái között ma is megtalálhatók. Utolsó nagy műve, a *Magyar Athenas* előzményének tekinthető az 1766-ban Nagyenyeden kiadott *Smirnai Szent Polikárpus*, amely 26 erdélyi református püspök életrajzát foglalja össze. „Senki sérelmére, gyalázatjára nem szándékoztam csak egy szót is ejteni; hanem az Isten dicsőségét ebben is terjeszteni és a jó embereknek jó emlékezeteket fenntartani”, hangsúlyozta ennek előszavában.

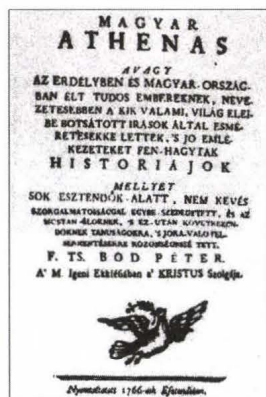
Bod Péter legismertebb és legjelentősebb műve a *Magyar Athenas* (Szeben, 1767), az első magyar nyelvű irodalmi lexikon, amely a szerző fáradságos gyűjtőmunkájának a koronája, sokoldalú tudományos munkásságának mintegy összegzése, a 18. századi erdélyi magyar művelődési életnek kiemelkedő alkotása. Arany János a *Magyar Athenasról* és szerzőjéről azt írta: „nem stílusáért, hanem az irodalom körüli érdemeiért említjük meg Bod Péter, magyarigeni református prédikátort, ki a múlt század közepe után (18. század közepe után) magát mind egyéb munkáival, mind kivált Magyar Athenasával nevezetessé tette”.³ A mű teljes címe: *Magyar Athenas avagy az Erdélyben és Magyar országban élt tudos embereknek, nevezetesebben a' kik valami, világ eleibe botosított írárok által esméretesekké lettek, 's jo emlékezeteket fen-hagyták historiájok, mellyet sok esztendőök alatt, nem kevés szorgalmatossággal egybeszededetett, és az mostan élőknek, 's jora-valo felerkentésekre közönségessé tett. F. Ts. Bod Péter M. Igeni Ekklesiában a' Kristus Szolgája. Nyomtatattott 1766-dik Esztendőben.* A mű tulajdonképpeni megjelenése 1767, ez az évszám szerepel az előszó végén. A kiadás helye, Szeben nem szerepel a címlapon.

A *Magyar Athenasban* Bodnak az irodalomtörténet-írói tevékenysége testesül meg, ezért rá mint a magyarországi historia litteraria⁴ (azaz a literatúratörténet) egyik művelőjére tekintünk. A historia litteraria egy korszak írott kultúrájának a történeti áttekintése, a historizálása, valamint a történeti források számbavétele. A tudományosság történetét tárja fel, és abba a humanista felfogásnak megfelelően beletartozik mind a tudomány, mind a szépirodalom. Ezt a műfajt egység jellemezte egészen a 18. század utolsó harmadáig, egészen eddig hungarus tudattal rendelkeztek a szerzők. A fejlődés során azonban ez az egyetemesség felbomlott, és kialakultak a résztudományok, azaz a tudományszakok. Így az egységes literatúrából egyre több tudományág önállósodott. A literatúratörténet egyetemességének megbontása, a résztudományoknak, a szakoknak már a felvilágosodásra utaló elkülönülése

³ Arany János: A magyar irodalom története rövid kivonatban. Bp., 1977. 63.

⁴ A historia litterariaira vonatkozó irodalomelméleti és történeti megállapításaimban Holl Béla: A historia litteraria magyarországi története c. tanulmányát használtam fel. In: Holl Béla: Laus librorum. Bp., 2000. 85-127.

egyébként ott kísért Bod Péter egész munkássában, jóllehet ő még a későbarokk korhoz kötődik. A *Magyar Athenas* címe szimbolikusan fejezi ki Bodnak azt a törekvését, hogy a magyar tudósokat egy helyre, egy társaságba tömörítse: „Athenasban laktanak régen a bölts emberek, kik Görögországban nevezetesek voltak. Egybe hívtam én is, akik Magyarországon ’s Erdélyben voltak, hogy tsináljanak egy Athenast, ’s láttassanak meg magyar földön, azzal a titulussal adva ki egy könyvetskét” írta id. gr. Teleki Ádámnak 1767. május 28-án keltezett levelében.⁵

Megírásának gondolatával régóta foglalkozott a magyarigeni tudós. Irodalomtörténete első említésével először a naplóíró Halmágyi Istvánhoz 1753. április 12-én írt levelében találko-

zunk, ahol Czvittinger Dávid: *Specimen Hungariae literatae*⁶ című művére hivatkozik, amely ösztönzőleg hatott rá, utat mutatott neki. Műve anyagának összegyűjtéséről az író így vall az írói lexikon előszavában: „Több húszt esztendejénél, hogy ezen végre a’ mint a’ dologra keresve vagy történetből akadtam Jegyezgetéseket kezdettem tenni: de terhes és lélekben járó Hivatalom miatt, a’ hol gondolhattam volna is, hogy valamit találok, nem utazhattam. Azon kívül is igen pusztá és parlagföldre esett az én aratásom; melyet a’ sokszor itt kóborló Pogánynak, Pokol szomszédoknak és a szelid Musákkal rosszul egyező haragos Mársnak tüze annyira elperzselt, hogy még tsak tallózni is alig lehet rajta.”⁷ Írói lexikonát pártfogóinak, a három tudós Telekinek: Józsefnek, Sámuelnek és Ádámnak ajánlotta, akikben a Teleki család műveltségteremtő és -pártoló hagyományainak folytatóit látta. Műve – folytatja Bod az előszóban – „inkább jó igyekezet, mint könyv. Mivel hogy a mi Hazánkban efféle írárok nem voltak sem Deák nyelven, annál inkább a’ mi született nyelvünkön”.⁸ Majd említi elődeinek (Czvittinger Dávid és Rotarides Mihály) ilyen jellegű latin nyelvű próbálkozásait.

A *Magyar Athenas* megírására Bod Pétert kettős cél ösztönözte: Egyfelől a múlt emlékeit, főként a 16., 17. században és a 18. század első felében élt írók életét és műveit kívánta a jelenkor elé idézni. „Szándékoztam ezen Írásom által fő képpen a’ mi előttünk, Hazájoknak hasznokra ’s ékesítésekre és Isten Ditsósége terjesztésére élt jó Embereknek a’ feledékenység által eltemtetett Emlékezeteket a’ mennyire lehetett megújítani”,⁹ olvassuk az előszóban. Majd a „kegyes olvasóhoz” intézett ajánlásban így folytatja: „Arra a’ végre intéztetett ez az Írás, hogy a’ két Hazában: Erdélyben és Magyar országban az előtt élt tudós embereket, kivált a’ kik valami Világra bocsátott Munkájok által emlékezeteket fenn hagyták, régi eltakartatott, megavult hamvakból meg-elevenítse, és ujjonnan világra hozza”.¹⁰ Másfelől nemzete becsületéért, tudományos hírnevének növeléséért és erősítéséért szállt síkra, és ennek a szívből fakadó belső parancsnak az eredménye a *Magyar Athenas*. A nemzetet szolgálás nemes szándéka „az az indulat, mellynek minden emberben meg-kell-lenni, engemet is arra

⁵ Bod Péter levelei. Kiadta Kelemen Lajos. In: Erdélyi Múzeum. 1907. 389.

⁶ Czvittinger Dávid: *Specimen Hungariae literatae*. Frankfurt – Lipcse, 1711.

⁷ Bod Péter: *Magyar Athenas*. Előszó. 10.

⁸ Uo. 8.

⁹ Uo. 10.

¹⁰ Uo. 24-25.

öszönöz, hogy a' mit felebarátimnak hasznokra, és a' Magyar Nemzetnek tisztességére 's ékesítésére ítélek lenni, abban ne légyek tsak hallgatással, hanem a' mi töllem ki telhető, azt véghez vigyem".¹¹

Amíg Bod Péter elődei Czvittiner Dávid és Rotarides Mihály úttörő munkáikkal a németországi tájékozatlanságot igyekeztek eloszlatni, addig a tudós lelkipásztor a haza javára alkotta meg írói lexikonát, magyar nyelven, minél több ember épülésére.¹² Bod tisztában volt azzal, hogy milyen nagy feladatra vállalkozott, és azt is érezte, hogy egy irodalomtörténet elkészítése meghaladja egy ember tehetségét. Tudósok sora kellene egy ilyen munka elkészítésére. A szerző 528 író (szépirodalmi és tudós) életéről és munkásságáról számol be, betűrendi sorrendben. Ebben Czvittingert követi. Ezen kívül feljegyez 62 névtelenül megjelent munkát, és az általa ismert könyveket húsz szakcsoportban külön is felsorolja. Lexikonába bekerültek mindazok, akik valamilyen írásos emléket hagytak maguk után, akikről Bod tudott, vagy működésükről hallott. A költőknél és íróknál többre becsülte a vallásos munkák, a tudományos könyvek szerzőit. Általában pontos adatokat és évszámokat közöl, de téves megállapításai is vannak. Értékelést ritkán mond. Jóllehet tárgyilagosságra törekedett, látszólagos protestáns hite és erdélyi székely öntudata erősen befolyásolták. Az előszóban azt ígéri, hogy vallása miatt nem hagyott ki senkit a „tudós társaságokból”. A tolerancia gondolata azonban ekkor még nem gyökerezik elég mélyen. Az csak a Bod Pétert követő nemzedéknél válik elfogadhatóbbá. A Habsburgok protestáns ellenes politikájának következményeit is tapasztaló református lelkész nem tud mindig felülemelkedni elfogultságain, érzéseiben. A katolikus vagy unitárius szerzőkről ritkán vagy elég kényszeredetten mond jót (pl. Pázmány prédikációiról). A 18. század közepén a vallási tolerancia még a miénknél fejlettebb társadalmakban is ritka jelenség volt.

Az írói lexikon összeállításában páratlan kutatómunka testesült meg.¹³ Bod több forrásra támaszkodott, jóllehet ő maga erre ritkán hivatkozott. Mindössze hatvan cikkben jelölte meg a forrásokat. Bod Péter irodalmi munkássága tulajdonképpen Bethlen Kata könyvtárának feldolgozásával kezdődött. Ez tekinthető a *Magyar Athenas* egyik fő forrásának.

Bethlen Kata vagy ahogy magát a másodszori megözvegyülése után nevezte: Árva Bethlen Kata a 18. század igazi jótevő nagyasszonya volt. A grófnő nemcsak olvasta, hanem gyűjtötte is a könyveket, és létrehozta a *Nagy Bibliotékát*. Bod Péter, aki külön szócikket szentel pártfogójának a *Magyar Athenas*-ban erről így ír: „Egy igen szép Magyar Bibliotékát állított volt fel magának, minden-felől egybe-szedetvén oda Erdélyből és Magyar országból a' jó Magyar könyveket; mellyet még életében által-adott a' Nagyenyedí Kollégium könyves-Házába”.¹⁴ Sikertült egybegyűjtenie kétszáz év magyar irodalmának legjavát. Túlnyomó része vallásos, teológiai tárgyú mű, amely az elmélyült napi vallásgyakorlatot szolgálta. Az értékes Magyar Bibliotéka, sajnos nem maradt meg, elpusztult 1849-ben, a szabadságharc

¹¹ Uo. 28.

¹² Ugyanis a 17. század második felében és a 18. század elején az egyetemességre törekvő német tudomány becsmértlenül írt a magyarok irodalmáról, műveltségéről, a német tudósok a magyarok barbárságáról szóló lenéző véleményeket hangoztattak. Erre a megsértett hungarusok, a nemzeti becsület védelmezőiként – a két Burius, Czvittiner Dávid, Rotarides Mihály, Bél Mátyás, Horányi Elek – egymásra épülő összefoglaló műveikben válaszoltak a német támadásra, és számba vették a magyarországi írásbeliséget.

¹³ Bod Péter: *Magyar Athenas*. Válogatta, a jegyzeteket és az utószót írta Torda István. Bp., 1982. 491.

¹⁴ Bod Péter: *Magyar Athenas*. Szeben, 1766. 43.

idején, amikor a harcok során a románok felgyújtották Nagyenyedet. Bod Péter szerint ilyen könyvtárral magyar asszony még nem rendelkezett, és háromszor is elkészítette Bethlen Kata könyveinek lajstromát, sőt ki is egészítette őket a saját könyvjegyzékéből. Több olyan régi nyomtatvány is volt benne, amelyről ma már csak a Bod Péter által készített katalógusok nyomán tudunk. A könyvjegyzékek alapján az újabb olvasmánytörténeti kutatások kiderítették, hogy Bethlen Kata a Magyar Bibliotékájában közel ötszáz kéziratot és nyomtatott hungárikumot gyűjtött össze.

Bod Péter maga is gyűjtötte a könyveket, értékes könyvtárral rendelkezett; már Hollandiából hét mázsa könyvvel érkezett vissza Erdélybe. Könyvtörténeti munkásságában nagy segítségére volt Ráday Gedeon támogatása, aki kitűnő felkészültségével a régi magyar könyvek felkutatásában elévülhetetlen érdemeket szerzett. Rádaynak is szándékában állt egy magyar história litteraria összeállítása, de amikor értesült Bod hasonló tervéről, akkor egész anyagát és könyvtárának katalógusát elküldte neki, és további támogatását is megígérte. A Ráday család köréből ismerte még Ráday Gedeon húgának, Ráday Eszternek (Teleki Lászlónénak) könyvtárát is. Ez is segítségére volt a magyar könyvekkel való tevékenységében. Bod leveleiből tudjuk, hogy az arisztokrata könyvgyűjtőknek, a tudományos élet hangadóinak, így a Teleki család több tagjának bizalmas embereként, sőt partnereként milyen hazai és külföldi művekhez sikerült hozzájutnia. Nem véletlen tehát, hogy Bod egész tevékenységével, így a literatúratörténeti munkásságával is a magyarországi forrásokhoz, az iskolai, a kollégiumi, a főúri könyvtárakhoz kapcsolódik. Emellett árverésekre járt, kéziratot hagyatékokat vizsgált át, sírfeliratokat böngészett, adatokat kért a fontosnak vélt események még élő tanúitól, kortársaitól. Tényeket, részleteket, eredményeket vett át a lexikona számára a korábban megírt, kiadott munkáiból. Gyakran egészítette ki szerzőinek életrajzi és könyvészeti adatait az 1756-ban már elkészített, akkor még kéziratban lévő egyháztörténeti főművéből a *Historia Hungarorum ecclesiasticaból*. Megállapíthatjuk, hogy Bod egyháztörténeti munkássága jelentős előkészítője volt a *Magyar Athenas*nak. Emellett Bod könyvtárában megvolt a már említett Czvittinger Dávid 1711-ben kiadott latin nyelvű munkája: *Specimen Hungariae literatae*. Bizonyos forráskapcsolat megállapítható a *Specimen* és az *Athenas* között. Az Erdélytől távol eső vidékek, főként a Dunántúl íróiról, a Felvidék nyugati részeinek tudósairól, főképpen életrajzukról Bod kevés ismerettel rendelkezett, így a hiányzó adatok egy részét Czvittinger lexikonából tudta pótolni vagy kiegészíteni. Egyébként a magyarigeni tudóst jó ösztöne is támogatta a gyűjtésben. Tudta, hol kell keresnie.

A mai olvasó szemével nézve a lexikon belső felépítését, szerkezetét bizonyos aránytalanságot figyelhetünk meg. Valószínűleg az egyes cikkek terjedelmét nem a tárgyalt literátor (író) művészi vagy tudományos tevékenysége szabta meg, hanem a szerző rá vonatkozó ismeretének bősége vagy szegényes volta, vagyis a Bod rendelkezésére álló adatok. Balassi Bálintnak, a költőnek, aki „nemcsak híres nevezetes vitéz úr volt, hanem nagy tudományú is, és a vers szerzésben igen hatalmas”¹⁵ mindössze tizenhárom sort szentelt, és egy hozzáírt latin nyelvű dicsérő verset idéz. Rimai Jánost öt sorban mutatja be. Rövid a Gyöngyösi Istvánról, a Janus Pannoniusról, vagy a Zrinyi Miklósról szóló szócikk is. Talán az sem lehetett közömbös Bod számára, hogy ezek „csak” költők voltak, míg a tudós teológusoknak,

¹⁵ Uo. 18.

papoknak vagy orvosoknak, akik „históriára tartozó” műveket írtak, több oldalt szentelt. Balsarátí Vitus János tudós orvos és teológus több mint négy oldalt kapott az *Athenasban*. Több oldalon mutatja be Alvinczi Pétert (nagyváradai tanár és pap, majd kassai pap) Gyöngyösi Pált (üldözött kassai pap), Heltai Gáspárt (kolozsvári pap, nyomdász) vagy Köleséri Sámuelet (erdélyi orvos doktor). Nem ritkák a személyes hangú írói bemutatások. Meleg hangon szól Apáczai Csere Jánosról, akit példaképének tekintett; a következőt írja róla az *Athenasban*: „Ha ez az ember tovább élhetett volna, úgy lehet ítélni, hogy a tudományok is jobb lábra álltak volna, mivel neki a tanításban nagy földön mása nem volt, kivált ha az ország csendességben maradhatott volna”.¹⁶ Ugyanígy Bethlen Miklósról, Bethlen Katáról, Szenci Molnár Albertről, Tótfalusi Kis Miklósról, Pápai Páriz Ferencről. Pápairól a következőket írja: „volt ez jó deák, ... híres poéta, jó filozófus, historikus, teológus, az orvoslás mesterségében merő Eskulapius, igen hasznos ember, kinek szép híre neve, mindenkor fenn léssen Erdélyben”.¹⁷ A napjainkban szerkesztett lexikonoktól eltérően, a *Magyar Athenast* a szerző folyamatos olvasmányként a széles közönségnek szánta. Ezért hangulatos, anekdotikus, néha gúnyolódó vagy polemikus részeket iktatott be a szócikkekbe. A kedélyes megjegyzéseivel olvasóközönségének az érdeklődését kívánta fokozni. Anekdotákkal színesíti pl. a Dési Mártonról, Dudith Andrásról, Hunyadi Ferencről, Kis Imréről vagy Vásárlelyi Martkó Istvánról szóló életrajzokat. A könyvészeti adatok ismertetésénél felsorolja a bemutatott literátorok kéziratait is. Bod szerint nem szabad veszni hagyni az értékes kéziratokat, amelyek sokszor az utódok hanyagsága, nemtörődömsége miatt pusztulnak el. „Azért jó az embernek, amit ír, magának, ha lehet, kinyomtattatni, nehogy mások fojtásnak csinálják, és a nyulak után lövöldözzék”,¹⁸ olvassuk a Németi Mihályról szóló szócikkben.

A kiválasztásban és az értékelésben Bod igyekezett tárgyilagos lenni, magyarországi és nem csak magyar anyanyelvű írókat szerepeltet. Szép számmal mutat be magyarországi tótokat és erdélyi szászokat: „Vagynak ezen Magyar Tudósok seregekben némellyek Erdélyi Szász és Magyar országi Tót Nemzetből valók is, de azok mind olyanok, akiktől nem lehet sajnállani a Magyar nevezetet”,¹⁹ pl. Hontérus János, Sommer János, Bomel Tamás, Smeitzel (Schmeizel) Márton, Vágner Bálint, ezek mind hungarus tudattal rendelkező szerzők voltak. Asszonyokról szóló szócikkekkel is találkozunk az *Athenasban*, igaz kevés számmal. „Más országokban a tudós Asszonyok – állapítja meg a szerző az előszóban – nem oly ritkák, mint a Fekete Hattyúk vagy a Fejér Tsókák, akik a tudós Férfiak között előszámláltnak és dicsértetnek”.²⁰ A *Magyar Athenas* tudós asszonyai: Bethlen Kata, Lorántffy Zsuzsanna, Petróczi Kata Szidónia és Dániel Polyxéna.

Az első magyar nyelvű írói lexikonunkban Bod Péter a múlt emlékeit, szellemi alkotásait tárta fel egyszerűen, világosan, minden fárasztó okoskodás nélkül. Ezt kaptuk Bod Péter-től szellemi örökségként. Olyanokról emlékezett meg, akik kortársaiknak világítottak, és akik tovább éltek és élnek eszméikben és tetteikben. Tudta azt is, hogy mindenkor, de különösen nehéz időkben szükség van példaképekre, olyanokra, akiknek a nyomában el lehet

¹⁶ Uo. 14.¹⁷ Uo. 210-211.¹⁸ Uo. 192.¹⁹ Uo. Előszó. 25.²⁰ Uo. 26.

indulni. Bod számára Apáczai volt a példakép, akit több munkájában a legnagyobb elismeréssel emlegetett. Bod életére és műveire pedig a következő generációk kutatói, tudósai: történészek, irodalomtörténészek, könyvtárosok, bibliográfusok mint követendő példára tekintettek fel, és tekintenek fel ma is. Bod írói lexikona forrásként szerepel többek között Szinyeyi József *Magyar írók élete és munkái* 1-14. kötetében, Szabó Károly *Régi magyar könyvtár* 1-3. kötetében, *Régi magyarországi nyomtatványok* eddig megjelent 1-4. kötetében, tehát az alapművekben.

A *Magyar Athenas*, ez a kiváló mű, a *Smirnai Szent Polikárpusszal* együtt azonban bajt hoztak Bodra. Nyilván feljelentések következtében a hatóságok vizsgálatot indítottak ellene. A bennük lévő polemikus részletekért, a katolikus egyház és a papság bírálataért elrendelték könyve lefoglalását, véleményes jelentést kértek a szerzőről, a kiadás elősegítőiről és a könyvnyomtatóról. Papi és tudósi munkásságáért, könyveiért méltatlan és megdöbbentő büntetést kapott a bécsi kormánytól. Bodot a lesújtó hír már betegen találta. Mire a Szebenben működő Főkonzisztórium 1769. március 6-án tárgyalni kezdte volna az ügyet, akkorra már a magyarigeni egyház fáradhatatlan lelkesze 1769. március 2-án meghalt. A sors megkímélte a főkormányiszéki tárgyalástól, a meghurcolástól. A *Magyar Athenas* körül kialakult bonyodalmak mindenképpen hozzájárultak Bod Péter halálához. Ám Bod hatalmas életműve tovább él, és benne az *Athenas* is, ami mindmáig forrásértékű mű, és számos könyvről egyedül az ő leírásából tudunk, mert azóta sok minden elveszett, amit Bod még a kezében forgathatott. Valóban elérte az előszóban megfogalmazott célját, nagymértékben gazdagította a magyar kultúrát. Apáczai szellemében anyanyelvén tette ismertté a tudományokat, az irodalomtörténeti eredményeket, szolgálta szülőföldjét, nemzetét, öregbítette annak hírnevét. Bod szavait idézve valóban hasznára volt hazájának, a közjót szolgálta.

A *Magyar Athenast* már az 1780-as évektől kezdve újra ki akarták adni. Szerencsi Nagy István (1728–1789) győri református pap új források felhasználásával ismét sajtó alá rendezte. Hozzá már a király engedélyt is megszerezte, de a kiadás elmaradt Szerencsi váratlanul bekövetkezett halála miatt. Szerencsitől függetlenül dolgozott a lexikon bővítésén Szathmári Pap Mihály (1737–1812) kolozsvári tanár. Ez is kéziratban maradt. 1982-ben a „Magyar Hírmondó” sorozatban egy válogatás jelent meg Bod Péter munkáiból *Magyar Athenas* címen, Torda István szerkesztésében. Ebbe a kötetbe az eredeti Athenas szövegének körülbelül a fele került be. A *Magyar Athenas* hasonmás kiadása 2003-ban jelent meg Budapesten a Pytheas Kiadónál.

Bod Péter magyarigeni sírja

LÉGRÁDI IMRE

Lángok és parázs. Emlékezés Garay Jánosra

Vannak emlékezetes, nagy korszakok a nemzetek történetében. Nem szoktak hosszú ideig tartani, mert erőpróbát jelentenek, s az ilyenkor szemben álló felek erőtartaléka sohasem szokott egyenlő lenni. A tizenkilencedik század harmincas-negyvenes éve is ilyenek voltak a mi magyar történelmünkben. Mindenki, még ha csak alapfokú iskoláink padjaiban szenvedte is el a műveltetést, mindenki hallott ezekről az időről, az ezekben az időkben szerepet vállalt, szerepet kapott neves elődeinkről. Mindenki ismeri közöttük Petőfi Sándor nevét, mindenki hallott Vörösmarty Mihályról, Széchenyi Istvánról, ki többekről, ki kevesebbekről. Ők voltak a lángok. A lángok, amelyek messzire ellátszanak, híret viszik a tűznek, továbbadják azt, lobogásuk tettekre sarkall.

A szóban forgó korszak létmegoldásait kigondoló, elemző, konkrét javaslatformába öntő szereplői többen voltak a fent említetteknel. Többen voltak, akik hasonlóképpen gondolkodtak nemzetünk állapotáról. Többen voltak, akik osztották kortársaik gondolatait, csak éppen nem jutottak el a lángolásig, mert egyéniségük eltért azokétól, vagy éppen mérsékeltebb eszközhasználattal szerettek volna javítani a nemzet állapotán. Nem egy ilyen ember volt e korszakban. Ha közülük csak az irodalom művelőit tekintjük, akkor is többeket sorolhatnánk fel, hiszen azok, akik az irodalomban alkottak, rendszerint a létfenntartó elfoglaltságok egyéb, mondhatni, profánabb területéhez is kényszerültek kötődni. Ezek közé tartozott az is, akiről, helyesebben, akire vonatkozó emlékeink ápolásának mikéntjéről, az alábbi sorokban szólunk.

Kétszáz éve indult el ennek az embertársunknak az élete. Egy olyan embertársunké, akinek alkotásai a feledés sorsára jutottak. Nincsenek jelen a ma is használatos irodalmi idézetek között. Ő *Garay János*, aki kétszáz éve, 1812. október 10-én született Szekszárdon. Miután neve elhangzott, rögtön lehet kérdezni: miért felejtődött volna el? Hiszen a világhálón is rengeteg adat, ismertetés található róla. Valóban így van. Viszont az iskolai tananyagban nem kapott helyet; így ez az aktuális évforduló is csupán egy adat ebben a halmazban. Ezért tehát a jelen sorok emlékezésre szeretnék hívni olvasóikat. Legalább emlékezésre; ami persze, szükségszerűen azzal jár, hogy elolvassuk Garay János néhány művét, elgondolkodunk felettük. Menjünk vissza az időfolyamnak arra a helyére, amikor egészen természetes volt, hogy a költő emlékét felidézzék a hivatottak!

Nézzük, mit ír az akkor száz éve született költőre emlékezve *Császár Elemér*:

„A feledés, mely a költő osztályrésze lett, nem érte méltatlanul, de nem szolgált rá sem arra, hogy jóformán teljesen elfelejtsék, sem arra, hogy ilyen hamar, alig egy félszázaddal halála után,

testi eloszlását kövesse szellemi megsemmisülése is. ... Ötven esztendő valóban arasznyi lét egy nemzet életében, s ennyit sem érdemelt az utókortól Garay? Az a Garay, aki mint ember a maga hűségével, becsületességével, nemességével nemzetünk legjavához tartozott. Büszkélkedünk a demokrata névvel s nem becsüljük meg azokat az emberi és polgári értékeket, amelyek Garay jellemét olyan tündöklővé tették. Igaz, élete szűk mederben folyt, híján az érdekes mozzanatoknak... De egész ember volt, harmonikus lélek... Lelkesedett s nem a hevülékeny lélek fölbuzdulásával, hanem a mély kedély bensőségével, minden nagy magasztos eszméért, szíve tele volt, de csak nemes érzelmekkel. Félte az Istent s megfogadva a szentírás szavát, tisztelettel övezte szüleit, bálványozta családját, rajongóan szerette hazáját, s felebarátait úgy, mint önmagát. Végül, a mi Garaynak legkibélyegzőbb jellemvonása: szinte a középkori lovag hódolatával tekintett föl a nőre.

Ilyen volt Garay. Egyszerű lélek, de minden ízében nemes, typusa, sőt ideálja a munkás, békés, hasznos polgárnak.

Hogy emlékért elsöpörték a tovasuhanó évtizedek, nagy veszteség. Egy Bolyai, egy Széchenyi, egy Petőfi nem lehet ideálunk: olyan magasan állanak fölöttünk, szinte emberfölöttiek hozzánk, köznapai lelkekhez viszonyítva, hogy megközelíteni, sőt még nyomukba lépni sem tudunk. Garay pályája nem jár olyan magasan. Azok hősök, ő csak ember, de olyan ember, a kit méltán választhatunk gondolkodásban, érületben mintaképül. [...]

Garay hazafias lyrája, bármennyire vissza tükrözteti Vörösmarty nagy hatását, valami sajátos, egyéni jellemű. A negyvenes évek költői között ő volt az, a ki legszorosabban csatlakozott Széchenyihez, a ki legjobban fölfogta tanításainak szellemét. Nem az az aggodalom borúján átszűrődő remény szólal meg lantján, mely Vörösmartyt ihlette, nem is Petőfinek kitörő, követelő, bizalommal telt merészsége, hanem az a rendületlen hit, hogy nemzetünk jövője a polgárainak becsületese, kitartó munkájától függ. [...] ...megragadó az a szoros egység, a melybe nemes humanizmusa és erős hazaszeretete összeolvad. Míg manap a szélső demokratikus irányzat a haza fogalmának eltörlésével, a nemzeti »korlátok« ledöntésével, legszentebb hagyományaink fölláldozása árán kívánja kivívni a nép jogát, Garaynál e kettő, az emberi jog s a hazafiúi kötelesség, a legtokéletebb harmoniában egyesülve jelentkezik.

De talán még idegenszerűbb a jelen viszonyok között az a hang, a melyen Garay a nőről szól. Valóban a középkor szellemét keltik új életre versei, a csodálatnak, a hódolatnak, megilletődöttségnek szólamai. Nem állott egyedül e rajongásával. A nő tisztelete általános jelenség volt abban a korban, s Berzsenyi óta, a ki először kívánt méltóbb földadatot juttatni a női nemnek, mind határozottabb lesz a hit, hogy hazánk sorsa szorosan összefonódik a magyar asszony szerepével. Osztozik a fölfogásban Széchenyi, a ki *Hitelét* ajánlotta »honunk szebb lelkű asszonyainak«, és Vörösmarty, aki nemzetünk fölvirágoztatását hölgyeinktől várta. [...] ...élünk a jelennek, hódolunk a külföldről erőszakkal átültetett divatoknak, elmerülünk a modern kor anyagi kényelmébe és lelki izgalmaiba, de nem törődünk azokkal a lelkes férfiakkal, a kik idealizmussal, minden erejüket arra áldozták, hogy nekünk megszerezzék a szerencsés jelent.»¹

¹ Budapesti Szemle, 1912. Itt köszönöm meg a soproni Berzsenyi Dániel Gimnázium (Liceum) muzeális könyvtára vezetőjének, hogy módot adott a Budapesti Szemle régi példányainak, illetve az 1862-ben megjelent szép Garay-kötetnek a megtekintésére.

Aki valamennyire járatos hazai irodalmunk történetében, az talán túlzásnak érzi Császár Elemér véleményét. Természetesen Császár Elemér is tudta, amint mi is tudjuk, hogy Garay János munkáit – nem teljességükben ugyan, de például összes költeményeit, drámáit – hamarosan halála után, 1855-ben, Ney Ferenc, Garay János barátja, nagyon szép formában, a költőnek Barabás Miklós által készített arcképével díszítve, kiadta. Majd aztán ugyanezt, második kiadásként, 1862-ben is megjelentette. Tehát a kortárs polgárság körében Garay költészete népszerű lehetett. Az akkori értelmezésnek megfelelő polgári mivolt gondolata folyamatosan él Garayban. Egyik versének például ez a címe: *Polgár*.

Fel! örömmre, polgártársak!

Fel örömmre, dalra fel!

Ünnep van ma szíveinkben,

S ünnepen dalolni kell!

Vagy ki az, kinek közöttünk

Szíve lángra nem lobog?

Ha önérzettel kiáltja:

Én magyar polgár vagyok!

Később pedig, sorra megnevezve a polgár jogait és feladatait, ilyen sorokkal folytatja:

Alkotmányos hon szívében,

Hol jog és törvény a véd,

Tisztelettel nevezik meg

A szabad polgár nevét. [...]

Nincs előjog ráruházva;

Ő a jognak embere – [...]

S mert a törvényt teljesíti,

A törvény lesz paizsa [...]

A mit a föld művelője

Felmutat termékből;

S a komor bányász kiaknáz

A hegyeknek ércziből;

Mind az a polgár kezében

Nemesül meg, nyer becsét; [...]

S lesz a fél világ csodája

A polgári szorgalom [...]

Ámde mi nemcsak polgárok,

Mi magyarok is vagyunk; [...]

Isten után egy az üdvünk –

A magyar nemzetiség!

A hazafiúi kötelességtudat tehát „polgáris” külsőben is megjelenhet. Persze, azért Garay nem távolodik el a nagyra becsült kortárs, Vörösmarty Mihály hazafias megnyilvánulásainak stílusától sem. Ezt is magáénak mutatja például, amikor a tisztelt költőpéldakép 1842-ben megalkotott *Fóti dalát* 1846-ban *Szegszárdi bordalával* „követi”. Így kezdi:

Már ha aztán bor: legyen bor,

Hegyi bor, ne szilvalé! [...]

Hegyre hág fel a szegszárdi,

Onnan hozza tűzborát. [...]

Töltsd pohárba, és csodát látsz!

Szűne, mint a bikavér,

S mégis a gyöngy, mely belőle

Fölragyog, mint hó, fehér. [...]

Ha sűrűn tölt a szegszárdi,

Hát ne bánja senki se!

Mert hazája szűneivel

Honszerelmét szíjja be!

Ha szegszárdi borral élne

Minden ember, mint te s én;

Nem rágódnék annyi hernyó

Nemzetiünk szent törzsökén. [...]

Már apáink ős korában

Hét országra szólt e bor: [...]

Béla a dicső király is

Itt szűrt legjobb borokat [...]

S most le, társak, a kalappal,

Végre hagytuk a javát:

Isten éltesse hazánkat

A dicső magyar hazát, [...]

Folyjon érte, hogy ha vér kell!

Mint foly érte itt borunk. [...]

Az itt idézett sorokban, fentebb olvasható *gyöngy* szó, természetesen, nem maradhat ki Garay verséből sem, hiszen a *Fóti dal* éppen ezzel kezdődik: „*Felfelé megy borban a gyöngy; / Jól teszi*”. Garay János polgári lelkiületével szükségszerűen közel került a magas szellemiségű Széchenyi Istvánhoz is. Himnusz írt hozzá *Széchenyi István* címmel. Ennek egyik szakasza:

*Tiszteljük a hőst, aki hivatva lőn
Meghághatatlan bérczfokok élein
Az égbe menni, s nemzetének
A haladás kapuit kitárni.*

De a *Balatoni kagylók* összefoglaló cím alatt megjelent verscsokrában is tisztelettel emlegeti Széchenyi Istvánt, bár – minthogy ezt az egész verscsokrot valamilyen enyhén tréfálkozó hangvétel jellemzi – megengedi magának a nagyra becsült emberrel kapcsolatban is a vidámkodást. Rövid kis „beköszöntő” versikéje *Gróf Széchenyi István és a Balaton*:

*Egy évezreden át ugarúl állott a magyarnak,
Tétlen pangásban, a gyönyörű Balaton.
Széchenyi jött; a tó megijedt a nagy haladótul,
„Ez megigáz!” mondá s keble felháborodott.
Hasztalan! a hullámszabolázó gőzös előáll:
És a veszteglő tó – haladásnak ered!*

A verscsokorban a XXI. részlet, melynek címe *Füredi bordal*, élteti egyrészt a füredi gyógyvíz feltalálóját, másrészt megint Széchenyi Istvánt:

<i>Éljen, a ki feltalálta</i>	<i>Mely bennünket e kies táj</i>
<i>A füredi borvizet,</i>	<i>Édenébe egybevont. [...]</i>
<i>Mert e víz volt, mely bennünket</i>	<i>Üdvözöljük a hazának</i>
<i>E bor mellé ültetett. [...]</i>	<i>Nagy polgárát, Széchenyit!</i>
<i>Üdvözöljük és köszöntük</i>	<i>Aki haladásra bírta</i>
<i>A tündéri Balatont,</i>	<i>E tó veszteg vizeit. [...]</i>

Nem fontos, de itt nem lehet nem észrevenni, hogy két idézetünk mindegyikének utolsó soraiban szerepel a „haladás” szó, mégpedig oly módon, hogy – társadalomtudományi értelmének ismeretében – nem igazán illik környezetébe. Hiszen elég furcsa, hogy „a veszteglő tó haladásnak ered”.

Ha már a tréfálkozásnál tartunk, akkor itt kell megemlíteni azt a művet, amely tulajdonképpen világhírt szerzett Garaynak. Ez az elbeszélésszerű balladái közé sorolt egyik műve, melynek címe: *Az obsitos*. A mű főszereplője Hány János, az obsitos, azaz a kiöregedett katona. A főszereplő mintáját képező igazi obsitos egy szekszárdi ember volt, akivel Garay János egy szüreten találkozott 1846-ban. Ez a mintául szolgáló bácsi tréfáival, nyilvánvaló lódtáisaival, sokszor szórakoztatta a szekszárdiakat. A mű első része: *Az obsitos és Napoleon*.

*Hárman valának együtt, a potrohos bíró,
Egy obsitos vitéz, és a furfangos író;
A többi asztaloknál együtt és szerteszét,
Vidám paraszt legények itták a hegy levét.*

*Ott ültek iddogáltak vecsernye óta már,
Keringett és fel is dőlt a bujdosó pohár;
Mátyás király sem nyert tán több éljent a Dunán,
Mint mennyit Hány János, az obsitos magán.*

A mesélő obsitost mindig további új és új történet elmondására biztatja a furfangos, később gonosznak is írt író; aztán, amikor elhangzik a józanul hihetetlen történetecske, akkor – a szövegből ugyan nem derül ki, hogy hol üldögel és hallgat – a furfangos diák nagyot „prüsszent”. A műből ez a prüsszentés is közismertté lett. Az öreg obsitos jellemzésére az író néhol, röviden, ilyeneket közöl:

*Ő, ki ármádiákat vert széjjel egy magán,
Túl jára hadnagyával az Óperencián [...]
Ámbár lovon soh'sem volt élteben jó maga:
De annyit emlegette és annyiszor lovát,
Hogy végre is huszárnak kellett hinni magát. [...]*

Aztán így mesél az obsitos:

*„Hol volt, hol nem, bizonynal már meg nem mondhatom,
Kétszázezer vitézzel jött ránk Napoleon,
Mi tán mindössze százan vagy kétszázan valánk,
Mind nyalka szép huszárok, mind tűz és annyi láng.”*

*A furfangos diák itt szörnyet prüsszente rá... [...]
„Kétszázézeret hogy vert meg kétszáz, az angyalát!”*

*És a diák ujonta szörnyet prüsszente rá,
De Hány ő beszédét tovább is folytatá;
„Futottak már a francok, mint szélben a katáng,
Utánok a magyarság, hogy szinte fulladánk!*

*S im a futóknak közte meglátom a vezért,
Arany kengyelben lába, lovával szél sem ért [...]*

*„Az angyalát! kiálték, s megcsípm őt nyakon,
Most valld meg, úgy-e, hogy te vagy a Napoleon?” [...]*

A mű második része *Az obsitos látogatása Ferenc császárnál*. Ez már nem az első rész hangulatos életképét ismétli, hanem, mintegy bevezetőként, rövidke leírásokat ad páros rímű tizenkettesekben Hány János nyugati „hadi kirándulásairól”; majd, részletesebben beszámoltatja az obsitost annak Bécsben, a császárnál tett látogatásáról.

*Mint s hogyan járt el kend Bécsnek városában,
Király ő felsége látogatásában.*

*És az obsitos hős, társin eltekintvén,
Megsodorja bajszát, kettőt is köhintvén.*

*Kémlelődvé, nincs-e tán diák körötte,
A ki elprüsszentse jó magát fölötte.*

*De diák ez egyszer nem volt a bokorban,
Mind igaz hívő vett részt az éji torban.*

*S vitéz Hány János isten-igazában
Elveté a sulykot ő bátorságában.*

Itt felvetődhet a kérdés is, hogy *Az obsitos és Napoleon*nak mi a verselési formája. Erre a gyors válasz az szokott lenni, hogy „párosrimű nibelungi vers”; azonban a pontosabb válasz ennél bonyolultabb.² Váltogatja a formákat. Garaynak ez a műve megragadta Kodály Zoltán figyelmét is; olyannyira, hogy világszerte ismert dalművet alkotott belőle *Hány János* címmel, amelynek alapszövege Garay János *Az obsitosa*, de a daljáték szövegét Paulini Béla és Harsányi Zsolt írta. Ez a szöveg Kodály Zoltán szavai szerint a néplélek vágyainak, álmainak „a valóságnál igazabb” megszólaltatása. A daljáték négy kalandban zajlik. Kodály megfogalmazásában a benne szereplő dalok „Egytől-egyig a néphagyományból valók.[...] Minden egyéni líránál alkalmasabbak arra, hogy a »lírai hitel« erejével hassanak a szereplők ajkán.”

Garay újságíróként is dolgozott. Valószínűleg ezért érzett erős vonzalmat és késztetést nemzettörténeti írásművek alkotásához is. Terjedelmi tekintetben jelentős mértékűek ezek a munkái. *Hősköltemények* összefoglaló címmel találhatjuk meg ezeket az 1862-ben kiadott, Ney Ferenc szerkesztette könyvében. Hosszan, részletezve ír az Árpád-házi királyainkról *Az Árpádok* főcímmel. Ennek, az általa *Vezérhang*nak nevezett, bevezetőjében fejezi ki azt a meggyőződését, amely mindezek megírására készteti:

*Csak törpe nép felejteth ős nagyságot,
Csak elfajult kor hős elődöket;
A lelkes eljár ősei sírlakához,
S gyűjt régi fénynél új szövétneket.
S ha a jelennek halványul sugára:
A régi fény ragyogjon fel honára!*

Másik hőskölteménye a *Csatár* címet viseli. Ezt a történeti eposzt a *Zalán futása* inspirálta, és maga Vörösmarty segítette megjelenését. Garay e műfajban legfontosabb művének tartotta a *Szent László* című hőskölteményét. Ebben tizenkét énekben mondja el nagy királyunk csodákkal teli életét. A műhöz történeti irodalomra hivatkozó, hitelesítő jegyzeteket is megad egy-egy megállapításához. Így fejezi be:

*S mennyi helység, város, falu és pusztá vett
Az országban szent Lászlótól új nevet;
Alig leltél a hazában templomot,
Hol Lászlónak képe, szobra nem állott.*

*Sőt korunkban, hosszú nyolcszáz év után
Szentugy tisztelik még őt, mint hajdanán,
Nézd meg a keresztények egyházait,
Kérdezd a kunyhók s paloták lakosait.*

² A forma meghatározását tárgyalja például Szepes Erika – Szerdahelyi István: Verstan. Bp., 1981. 484.; Szerdahelyi István: Irodalomelméleti enciklopédia. Eötvös József Könyvkiadó, Bp., 1995. 421.

[...]

*És akadjon nagy nevére érdemes,
Érdemesb, mint én valék, új énekes,
Ki dalával hét országra vigye szét
A magyarnak n a g y s Lászlónak s z e n t nevét.*

Három drámát is hagyott ránk, *Ország Ilona*, *Árbocz* és *Bátori Erzsébet* címekkel. Ezeket a hozzáértők nem értékelik magasra. A XXI. század magyar fiataljai számára talán figyelmeztetőek és tanulságosak Garay azon versei, amelyek az egyszerű, jó értelemben vett polgári lelkület, a parázs habitus kifejezői.

Valamikor, a XX. század elején, a Kisfaludy Társaság *Élő könyvek, Magyar klasszikusok* elnevezéssel indított egy sorozatot, amelynek XI. kötete³ Garay Jánosé volt. Lírai költeményeit tartalmazta, *Sajó Sándor* írt hozzá bevezető ismertetést a költőről. Többek között ezt olvashatjuk tőle: „Lírai költeményei s hazafias irányversei korának legkedveltebb költői közé emelték Garay Jánost. Versei (dalok, ódák, epigrammok, románcok, balladák, kisebb elbeszélések) 1843-ban Budán jelentek meg egy kötetben; e kötet erősen megnövelte a költő népszerűségét. [...] Szerelmes verseiben a tiszta érzés, közvetetlen egyszerűség zendül [...]; nincs bennük lángoló szenvedély, de őszinteségükkel kedvesek és meghatók; családi örömeit zengő költeményei jórészt az apai örömök meleg megnyilvánulásai. [...] Hazafias költészetének kedves tárgya a honleány, a magyar asszony; Széchenyi szellemétől ihletetten e tekintetben is Vörösmarty példáját követi; teljesen átérzi a magyar nő fontos hivatását a nemzet sorsának irányításában; korhol és esdekel, biztat és lelkesít”.⁴

Ezeket a költeményeket kell kézbe vennünk, hogy elgondolkodjunk felettük, s ezzel akaratlanul is összehasonlítsuk Garay János szellemi elveit a mi jelenbeli életelveinkkel. Garay rövid életideje az a korszakunk, amelyben a haza, a hazaszeretet nem csupán háttér nélküli szó volt, hanem a magyar nemzet tényleges életterének, az itt élő emberek kölcsönös megbecsülésének közös tapasztalatokon alapuló „élő” kifejezései. Ezeket az élő kifejezéseket, fogalmakat a korszak költészete használta, tartalmukat bővítette vagy éppen pontosította. Garay János is – mint a fentebbi, *Sajó Sándortól* idézett sorokban olvastuk – hitelesen, meggyőzően használja e fogalmakat.

Egyik, talán „petőfies”-nek is mondható verse a *Szeresd magyar hazádat*.

*Szeresd magyar hazádat,
E szép magyar hazát!
Mely gyermekidnek éltet,
Neked végnyugtót ad,
Mely ezredéven által
Táplálta ősidet,
S mely ezredév után is
Csak tőled kér nevet!*

[...]

*Éjszak fiát mi vonja
Rögéhez más felett?
A szülőföld vonzalma,
A hazaszeretet.
S téged ne vonzna földed,
Az éden kicsiben?
Hol Isten áldást hintett
El völgyön és hegyen.*

³ A könyvsorozathoz, amely egyszerű háztartásokban is sokhelyütt megtalálható, gróf Klebelsberg Kuno írt előszót.

⁴ *Sajó Sándor*: Garay János. = *Garay János* munkái. Költemények. Franklin Társulat, Bp. év nélkül, XI-XII.

*De hogy legyen, mivé lett
 Kezek szorgalma kell,
 S minélkül nincs ipar s üdv –
 Meleg magyar kebel,
 Mely honja érdekéért
 Lángolni tud s akar.
 S ki az, ki így érez?
 Ha nem te, hős magyar.*

*Te, aki hős karoddal
 Megtudtad szerzeni,
 Utóbb ezer csaták közt
 Mindig megvédeni.
 Te nem tudnád mivelni
 Megáldott földedet?
 Egy ezredéven által
 Megszentelt kincsedet.*

*Szeresd magyar hazádat!
 A szép magyar hazát!
 Mely gyermekidnek éltet,
 Neked végnyugtot ád,
 Mely ezredéven által
 Táplálta ősidet,
 S mely ezredév után is
 Csak tőled kér nevet!*

Garay Jánosról joggal mondhatták később, például a huszadik században működő irodalomtörténészek is, hogy ő magyar városi polgár, s Vörösmartynál, Czuczornál nagyobb fogékonyságot mutat az ipari, technikai haladás, a kereskedelem, a városi fejlődés, az anyagi értelemben vett polgárosodás iránt. Persze, a huszadik század második felében a magyar irodalomtörténet aztán kénytelen volt azt is mondani, hogy Garay költészete „meg is sinyli” azt a mentalitást, mely észlelhető vallásos szemléletében és családi lírájában, ahol a családi idillt vallásos motívumok szövik át.⁵

A már többször említett 1862-es kiadású Garay-kötetben *Dalok* csoportcím alatt több, talán néha egyformának is mondható, naiv, de nem lebecsülendő, családi témájú versét találhatjuk. Például:

H á z i b o l d o g s á g

*Arra már az ég malasztja
 Itt a földön áradott,
 Aki hölgyet nyert szívének,
 S szép hölgyétől magzatot.*

*Bár kunyhóban, béken él ő
 Kis körében boldogan,
 Két őrangyal, több kinek kell?
 Van körötte untalan.*

*Egyik a hölgy hű szívével,
 Foghyatatlan kéjözön,*

A z ö r ö m ö k ö r ö m e

*Mellettem ül szelíden,
 Mellette ülök én,
 Ő homlokom simítja,
 Keblére dülök én.*

*Nem szólok, és nem szól ő,
 Mindketten hallgatunk.
 Csak szűnk verése mondja:
 Mi boldogok vagyunk!*

*Lábunknál a két gyermek,
 Egy kis galambkapár,*

⁵ Vö. Tóth Dezső: Garay János. = Pándi Pál (szerk.): A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig. Akadémiai Kiadó, Bp., 1965. 490-491.

*Másik a vitor fiúcska,
Minden órán új öröm.*

*Köztük egy félisten áll ő,
Keble szent érzelmivel,
Sírni nem tud örömeiben,
Keble némán ünnepel.*

*Mert reá az ég malasztja
Már a földön áradott,
Angyalok közt él a földön,
Köztük azzá változott.*

*Virág fölött a fűben
Csevegve, játszva jár;*

*Lovával, ostorával
A pajkosabb fiú;
Bábjával a leányka
Félénken összebú.*

*Az egyikből hazámnak
Én képzek egykoron
Egy szebb jövőre polgárt,
Neked, te drága hon!*

*A másikat szívének
Hő érzeménnyel
Jó honfiú számára
Ő nevelendi fel.*

A *Dalokban Családi képek* alcímmel tizenkét verse található, külön címek nélkül. Talán érdemes kiragadni például a II. versből egy-két sort, amelyek burkoltan azt is bemutatják, hogy Garay véleménye szerint a nő mint anya, ugyanolyan megbecsülendő, társadalmilag értékes szerepet tölt be, mint egy valamilyen termelő szakmában jól dolgozó másik ember:

*Más asszony óvakodva
Titkolja éveit,
Te büszkén számítod fel,
Mint nőlnék gyermekid. [...]*

*Az ég meg is fog áldni,
S áldjon meg rényedért,
Ki gyermekidnek élsz csak
És gyermekeidért.*

Az otthon, a család, a munkából hazatérő apa számára is a boldogságot jelenti (VI. vers)

*A városból ha megjövök,
Elém vigan szökellenek,
Ezer kérdés és csók között,
Mind hárman rajtam csüggenek. [...]*

*S ha érkezem, ha távozom,
Ha csendben otthon dolgozom:
A kis sereg mint méhiraj,
Körülrajogja asztalom,*

*S valóban és végtére is,
A kedves édes gyermekek,
Nem mások én szívemnek ők,
Mint döngicsélő méhsereg.*

Érdemes emlékeznünk tehát Garay Jánosra!

Ha napjaink ifjainak, életkezdőinek is felajánljuk a Garay János műveiben fellelhető gondolati és történeti élményeket, nem csupán emlékezünk rá október 10-én, hanem felfogását, életelveit is megértjük, elfogadjuk és megőrizzük. Ha ezt megtesszük, akkor a lehető legjobban, legmúltóbban emlékezünk a költőre; javítunk azon az önmegítélésen, amelyet Császár Elemér – persze teljes joggal – száz évvel ezelőtt elmondott, elmondhatott rólunk.

Tarcali feszület

BARS ERNŐ

Petőfi gyűjtötte népdalok változatai a borsodi tájon

Köztudott, hogy Petőfi milyen nagyra értékelte a nép költészetét. Az is ismeretes: a néphez való viszonyáról, annak költészetéről milyen elismerően ír például Arany Jánoshoz 1847. február 4-én kelt levelében. „Hiába, a népköltészet az igazi költészet. Legyünk rajta, hogy ezt tegyük uralkodóvá! Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék, s ez a század föladata, ezt kívívni célja minden nemes kebelnek...”¹ A népköltészet alapján álló irodalom lényegét abban látja, hogy a költő tudjon a nép számára is érthetően írni. „S ez az igaz költő, ki a nép ajkára / Hullatja keblének mennyei mannáját” – írja Arany Jánosnak.² De hogy népdalt is gyűjtött, s lejegyzéseit átadta Erdélyi Jánosnak, aki „Népdalok és mondák” című 1846-ban megjelent könyvében közölt is belőlük, arról szinte nem is tud a közvélemény.

A népdalgyűjtés szükségessége nálunk már a 18. században felvetődik. Első feljegyzői között ott vannak azok a pataki diákok, akik Goudimel négyszólamú zsolnárfeldolgozásain felbuzdulva megpróbálják az otthonról hozott népdalokat harmóniás énekekre tenni, és ilyenformán le is jegyzik azokat szólamfüzeteikbe, „melodáriumuk”-ba. Csokonai is hallja ezeket, és mikor már később Bicskén tartózkodik, lejegyez 450 népdalt, sőt dunántúli tájszavakat, néprajzi adatokat is gyűjt. Ezeket bele is foglalja veseibe, a hozzájuk fűzött néprajzi hitelességű jegyzeteibe. Abban is példát mutatott, hogy tanítványainkat nekünk is népi hagyományaink gyűjtésére, megbecsülésére, ápolására kell nevelnünk. Ezt tette ő is Csurgón, tanári pályafutásának rövid ideje alatt. S ha valamit csak töredékesen tudott lejegyezni, tanítványai segítségével igyekezett teljesebbé tenni. Tanítványai komolyan is vették tanáruk kérését, biztatását. Ennek bizonyossága Szabó Mihály tanítványának 1801-ből való levele, melyben a következőket írja: „Egykor hajdanában azt mondotta volt az Úr nekem, hogyha megkapnám valahol az Amott kerekedék egy fekete felhő nótát, több részét közölném vele. Ímé tehát akár kell, akár nem, én mit itt, amott hallottam hozzá, ide írom.”³

Régi versek, énekek, népdalok gyűjtésére felhívás jelent meg Pozsonyban Ráth Mátyás Magyar Hírmondó című lapjában, 1782 januárjában: „Tudva vagyon, minémű nagy szorgalmatossággal gyűjtögetik az Anglusok és a Francziák, nem tsak az önnön magok eleiknek régi verseiket s énekeiket, hanem a távol lakozó népekéit is. ... Hát a Németeket avagy szükség-e előhoznom? holott mindenek, valakik ezeknek nevezetesebb könyvei-

¹ Petőfi Sándor Összes prózai művei és levelezése. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1974. 259.

² Petőfi Sándor Összes költeményei. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1972. 586.

³ Ortutay Gyula (főszerk.): Magyar Néprajzi Lexikon. I. k. Akadémiai Kiadó, Bp., 1977. 526.

ket olvasták, gyakorta észrevehették, minémü nagy betsbenn légyenek nálok a régi Német históriás, mesés s több afféle énekek. Ki nem tudja, mint kapnak ők a köz népnek szájában forogni szokott régi versekenn, mellyeknek Volkslieder a nevezetek...”⁴ Levonják a következtetést: mennyivel inkább rá vagyunk mi utalva hasonló forrásokra.

A 19. század elején már egyes vármegyék is levélben kérik az Akadémiát, hogy gyűjtesen dalokat, s azokat adja ki. Így Esztergom vármegye 1831. november 21-én tartott közgyűlése kéri a Tekintetes Tudós Magyar Társaságot, hogy „A magyar Nyelvnek elterjedőbb gyarapodását és Virágzását miképpen törekedünk előmozdítani... azon bizodalmas kéréssel kívántuk a Tekintetes Magyar Tudós Társasággal közölni, hogy mivel a Mester műv szavakban nagy fogyatkozás volna, azokat kipótolni, egyszersmint pedig a nyelvbe való szeretés, és így az abban gyakorlatlanoknak is ösztönére a köz-nép ízléséhez irányzandó Magyar dallokat valamint a Mennyezői és egyéb más Nemzeti eredeti szertartásokban szokott szóllás módjárul rövid oktatást és beszédeket készíteni méltóztasson.” Ugyanazon év november 26-i ülésén a 400. pont: „Olvastatik ns. Komárom vármegye közönségének levele, mellyben a Társaság kéretik a) pótlaná ki a mesterségbeli műszavak fogyatkozásait, s b) készíttetne s bocsátana ki a nyelv nagyobb megkedveltetésére alkalmas népdalokat. Ezen felszólítás következtében határozatlik, keresné meg a Titoknok a tagokat, igyekeznének lakások helyén vagy környékén a magyar mesteremberek közt már divatozó műszavakat azok magyarázatával vagy nekik megfelelő más nyelvbeli szavakkal öszveszedni vagy ismerőseik által öszseszedetni; egy úttal a népdalok gyűjtése iránti felszólítást is ismételtessék. Nemes Komárom vármegye pedig tudósíttassék, hogy mind a két tárgyban tétettek már lépések, s ennek utána is kívánságára állandó tekintettel lesz a Társaság; sőt reményli, hogy a népdalgyűjtemény nem sokára meg is fog indulhatni.” A felszólításnak volt is foganatja, mert az 1833. november 9-i nagygyűlés már a kiadásról is határoz. Mégsem történt egyéb 11 évig, mint egy újabb felszólítás: „de az Academia e tárgyat, noha a szerkesztőket is nevezi már – írja Erdélyi János a *Népdalok és mondák* előszavában –, bizonytalan időre kénytelen volt letenni, s gondjait egy más, későbbi Társaságnak, melly egyenesen a szépirodalom minden oldalról művelésére, terjesztésére alakult, a Kisfaludy Társaságnak átengedni, mely 1843. dec. 2-dikán tartott ülésében a népköltési ereklék gyűjtését elhatározván, felszólítást bocsátott ki az országha s egyuttal az Akadémiát is fölkéré, hogy a levéltárban letett gyűjteményeket használatra kiadni méltóztassék. Az Academia szíves készséggel hajlott a kérelemre, s egy újabb indítványt küldött át a Kisfaludy Társasághoz, miszerint a gyűjtendő népdaloknak a mennyire lehet, zenéjükre is fordítaná figyelmét... E szerint a Kisfaludy Társaságnak nemcsak a dalok gyűjtése, hanem melódiák közzététele is feladatává lón.”⁵

Erdélyi János a *Népdalok és mondák* 1846-os kiadásának VIII-XI. oldalain jegyzi föl „mindazok becses nevét, kiktől a Kisfaludy Társaság Gyűjteményeket vón”. A sorrendben 35. *Petőfy*. Hogy kitől és hol jegyezte le az Erdélyi Jánosnak 1845 tavaszán átadott öt népdalszöveget, sajnos, nem tudjuk. Valószínűleg úgy történhetett megörökítésük, hogy ezeket a népdalokat megtanulta azoktól a daloló kedvű személyektől, akik között ott volt, mikor

⁴ Balassa–Ortutay: Magyar néprajz. Corvina Kiadó, Bp., 1979. 447–448.

⁵ Erdélyi János a *Népdalok és mondák* I. kötetének előszava. A Magyar Népzene Tára I. Bp., 1951. VII–IX.

dalra fakadtak. S olvasva a Kisfaludy Társaság gyűjtési felhívását, le is jegyezte azokat, mert úgy érezte, hogy neki sem szabad kimaradnia a népdalgyűjtés fontos mozgalmából.

Petőfi kicsi kora óta sok benyomást kapott a néptől. Félegyházán Fazekas Gergely bácsi fűzfásipot farag neki. Bizonyára „sípkeszítő”-t is énekel hozzá. Tőri Józsi bácsi maga mellé veszi a szekéren az ülésdeszkára. Hallgatja a szomszéd nénik beszédjét, akik egy-egy almát is nyomnak a markába. Labdázik a gyerekekkel. Beáll a karéjba énekes játékot játszani. Igaz, mikor a többiek gúnyosan néznek rá a nem szép hangja miatt, megsértődik. Ettől kezdve jó ideig nem énekel. Csak a sárszentlőrinci boldog ifjú évek csalják elő ismét daloló kedvét. Unokatestvére, pápai diák- és lakótársa, Orlai Petrich Soma beszélte el egyik dalolással járó utazásukat. A katonaság embertelen szenvedéseit, s a pápai diákságot is megízlelt ifjú költő szüleitől Dunavecseről Orlaival együtt Pestre utazik emberek által vontatott dereglyén. Utaznak még rajta zöltséget szállító kofák, pesti szolgálatba igyekvő cselédlányok. Utazás közben éjszakai pihenőt is tartanak, és a kimerült vonatok tüzet raknak a parton. A Pápan még oly összeférhetetlen, gőgös diák egy-kettőre közéjük vegyül. S mikor a szolgálólányok dalolni kezdenek, velük együtt fújja a nótát. Orlai azt is megjegyzi, hogy Petőfi egy nótázó parasztlányt megtanított a maga első népdalaira. A lány azokat is énekelni kezdte a maga ismert dallamaival. Lám, Petőfi így tanult a daloló falusiaktól népdalokat, s így vált több Petőfi-vers is népdallá. A bográcstűz melletti daloktól kezdve azt a merészséget követi el, hogy úgy ír, mintha egy lenne a népből. Azonosul a néppel, s azt emeli költészetének csodálatos eszközeivel a legmagasabbra. Részletesen ír róla Illyés Gyula: „Lelke a népbe fészkelte be magát. Merészsége az volt, hogy tudta: azt a réteget akkor sem kell elhagynia, ha a legmagasabbra akar emelkedni.”⁶ Nem véletlen, hogy ott találjuk első népdalgyűjtőink között. Népdallejegyzései megtalálhatók a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában. Ezekről másoltam le a következő népdalszövegeket.

Népdalok

- I. *Nem bánom, hogy parasztnak születtem,
Csak azért, hogy zsíros gulyás lettem,
Úgy jóllakom fordított kásával,
Mint a goróf rosszparádéjával.*

*Ha látom a fürgeteg idejét,
Lehajtom a kalapomnak szélét.
Kifordítom a subámat szőrre,
Úgy állok ki a záporosőre.*

*Ha megúnom magam a pusztába,
Lóra kapok, megyek a csárdába.
Szépen szólok a csaplárosnének,
Hogy hozzon bort jó borívójának.*

*Az én lovam száz forintos fakó,
Röpi, csak úgy szikrázik a patkó.
Mint én, az is igaz magyar fajta,
Nyúlat is elkorbácsolok rajta.*

⁶ Illyés Gyula: Petőfi. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1972. 19-24., 65-67.

- II. *Hat bojtárnak vagyok fejedelme,
Így tisztelnék: gazd' uram ő kelme,
Gulya keríti be cserlényemet,
Húsz komondor estrázsál engemet.*
- III. *Még azt mondják: nincs asztalom, székem,
Gorófnénak sincs olyan, mint nékem.
Enyém minden alom és tó partja,
Eszem, iszom, ahol kedvem tartja.*
- IV. *Még azt mondják nekem az írigyek,
Ihatom én, mert loptam eleget.
Nem kívánok én annak egyebet,
Sohse lássa a csillagos eget.*
Vagy:
*Azt felelem én azoknak vissza:
Hogy van annak, aki meg nem issza.*

Kitörölte Petőfi:

- V. *Nem anyától lettél, rózsafán termettél;
Piros pünkösdi napján hajnalban születted.
Orcád rózsái, ha közel volnának,
Vérző szívem mellé tűzném bokrétnak.*

Erdélyi az I. kötet 97. sz. alatt csaknem betű szerint közli (Rábaköz, Szabolcs, Zemplény). A dalt dallammal együtt Kodály Zoltán s lejegyzi a Zoborvidéken. E daloknak a következő változatait tudtam felgyűjteni Borsod megyében, Sály községben. Énekelte az 1894-ben született *Tarjáni András* pásztor.

231.

1963. II. 2.

Glusto, ♩ = 92

Nem bá-nom, hogy ju-hász-nak szü-let-tem.

Csak a-zér' hogy szám-a-dó lē-het-tem.

Hat boj-tár-nak va-gyok fe-je-del-me,

Úgy tisztēl-nek: bacso kend kē-gyel-med.

2. Ha megfőzöm bográcsos ebédem,
Hat bojtárom körülüli szélén.
Úgy jóllakunk fordított kásával,
Mint égő báró csirkepaprikással.

Tarjáni András e változatában tulajdonképpen nemcsak a Petőfi-gyűjtötte I., hanem a II. sz. dalszöveg is benne van mint 3. és 4. sor. Kezdő sorának szövege is variál: nem bánom, hogy juhásznak születtem, nem pedig „parasztnak”. Hat bojtár „fejedelmét” nem gazduramként tisztelik, hiszen az gazdálkodó foglalkozást jelöl, nem pedig pásztor. Hat bojtár „fejedelmét”, fölöttesét „bacso” szóval jelölik. Ez a pásztorszervezet legmagasabb foka. Legalacsonyabb fokán áll a „kisbojtár”. Ez csak segédkezik a nyáj őrzésében. A „bojtár” (nevezték „nagybojtár”-nak is) kezére már falka vagy nyáj volt bízva (50-100 darab juh), s ezért ő tartozott felelősséggel. A bojtárok között a legtekintélyesebb az ún. „bajúszos bojtár” volt. Ez már csak családos ember lehetett, aki magát kosztolta. A bojtárnál magasabb tisztség volt a „számadó” vagy „beszámoló juhász”. Három falka mellett alkalmazták. Legmagasabb fokozat volt a „bacso”. Vagy ahogy Sályban nevezték: „pácás bacso”. Tarjáni András szerint: „Ez már igen ritka vót! Öt-hat falka vót a kezire bízva. Nem is legeltetett. Csak ment a bojtárokhöz. Jelentették neki, ha beteg birka vót, vagy híja esett a falkának. Ő meg jelentette az Úrnak, hogy mennyi a hiba, meg hogy mennyi bőre van. A bacso követelte ki a juhok enivalóját. A bojtároknak ő vitte ki a bérét. Csak rendelkezett. Külön szolgálati lakás járt neki az uradalomtól, akár az ispánnak vagy gépésznek.” Ennél magasabbra juhász nem vihetett. Pálcája hivatali méltóságának volt a jelvénye.

Az I. sz. dalszöveg 3. versszakának 3. és 4. sora, mely a csárdában bort rendelő pásztor idézi, Tarjáni Andrásénál külön dalban fordul elő.

Tarjáni Andrásné (1894)
Sály, 1961., B. E.

Kocs-má-ros - né ké - rők egy li - tēr bort,

Hagy mos-sa lē a tor - kom - rúl a port.

Má - so - di - kat ké - rēm, pa - ran - cso - lom,

Cif - ra szű - röm zá - log - ba itt ha - gyom.

Az I. sz. dalszöveg 4. versszaka jól vágatós, szinte röplő lóról szól. Hasonlóan jól futó lovát dicséri Tarjáni Andrásnak a következő oldalon bemutatott változata is.

A IV. sz. dalszöveg irigyekről szól. Ennek változatát ugyancsak Sályban, az 1909-ben született Horváth Dánieltől jegyeztem le, de ezt Tarjáni András is énekelte egyszer nekem legeltetés közben.

1962. X. 20.

Van egy lo-vam, jól tud fut - ni,
De jó raj- ta lo - va - gol - ni.
Éc - ca - ka ár - kot ug - rat - ni,
Szi-laj csi-kót haj - to - gat - ni.

Giusto 1965. jún. 6.

Lá - tod, ba-bám ezt a tő - a - ró - zsát?
Rég - gel vi-rít, es - te já - rok hoz - zá.
Es - te já - rok, mi - kor sőn - ki ső lát,
Még - is i - rígy rám az e-gész vi - lág.

2. Irigyeim hagyjatok szeretni
Hagyjátok a szemémet rávetni
Rá van szokva szemém az intésre
Gyenge karom széplány ölelésre.

A III. sz. dalszöveg változata a következő, régi stílusú, kvintváltó formájú dallam 2. versszakában szólal meg Tarjáni András előadásában.

1962. X. 20

Parlando, rubato

A - mott mē - gyēn egy ta - lyi - ga ma - gá - ba'

Szē - rē - dá - som van a fa - rá - ba vág - va.

Ki - be' va - gyon fe - hír hó - szín kē - nye - rem,

Ki - bül mēgkí - ná - lom sok jó em - bē - rēm.

2. Még azt mondják, sē asztalom, sē székēm,
De minek is vónának azok nekēm,
Ott van nekēm a ződ halomnak partja,
Ottan észēm én, ahol kedvem tartja.

Petőfi a *Jövedölés* című versében így szól édesanyjához: „Dicső neve költő-fiadnak / Anyám, soká, örökkön él”.⁷ Azt azonban még álmában sem gondolta, hogy az általa lejegyzett népdalok változatokban ugyan, de még másfél évszázad múltán is élni fognak daloló népünk ajkán. Ez nemcsak népdalaink életerejét bizonyítja, hanem azt is, hogy ezek értékek. Különben rég kihulltak volna az „idő rostájából”. Mert ahogyan Ady írja: „Az ocsút az Idő nem szánja”.⁸

Nekünk, késői utódoknak s az utánunk jövőknek kötelességünk ezeket az értékes népdalokat szeretni, énekelni, hagyományainkat ápolni; nemcsak azért, hogy „kedvét töltsük” a rostáló időnek, hanem azért is, hogy segítsük vele azonosságunk megtartását, megmaradását.

⁷ Petőfi Sándor összes költeményei. I. m. 31.

⁸ Az Idő rostájában. = Ady Endre: Összes versei. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1977. 529.

Feszület Bodrogkissfalud határában

MARTINÁK JÁNOSNÉ

**„Mint a madár, az ég felé szálljunk, S daloljunk mindig szabadon”
Id. Bajusz József (1829–1913)**

A zempléni köznemes és sikeres válóperes ügyvéd csak mellesleg írt, nem ez volt a napi munkája, mégis fontos volt számára. A dzscentri diskuráló kedve eltette őt is, akár Mikszáthot, verseiből és egyéb írásaiból Újhely történései mellett sajátos gondolkodásmódja is felfejthető.

Életéről

Nemesi család sarjaként zalkodi Bajusz Mihály és Rozgonyi Erzsébet gyermekeként született 1829-ben Sárospatakon.¹ Apja részese volt az utolsó nemesi fölkelésnek, ez meghatározta az ő nézeteit is. Iskoláit Patakon végezte a református kollégiumban, ahol jogi tanulmányait zárta, amikor felkapta a történelem szele: 1847-ben Lónyay Gábor követ kíséretjeként részt vett az utolsó rendi országgyűlésen Pozsonyban.² Aktív tagja lett a kézírással terjesztett tudósítások másolói gárdájának és a Pozsonyban már ekkor megszervezett első nemzetőrségnek. Elveiért fegyvert is fogott: a zempléni nemzetőrökkel vett részt a schwehati csatában, majd átlépett a honvédekhez, és a szabadságharc utolsó csatájáig kitartott; Temesvárnál tette le a fegyvert honvédfőhadnagyként. A bukás után sem tagadta meg nézeteit, élete végéig tagja maradt a Matolai Etele által életre hívott zempléni honvéd egyletnek. 1851-ben nem igazolták őt ügyvédként,³ polgári élete emiatt késéssel indult; 1857-ben, jogi tanulmányai befejezése után 10 évvel tett ügyvédi vizsgát, és Újhelyben nyitott irodát.

Rebellis mivoltát azonban az önkényuralom idején is megőrizte, s ha fontosnak érezte, külsőségekkel is bizonyította. 1861-ben sarkanyus csizmában, lobogó gatyában, borjúszájú gyolcsingben, piros sujtásokkal sűrűn kivarrt mellényben, fején árvalányhaj díszítette pörge kalapban, kezében fokossal, hóna alatt vaskos iratcsomóval járt be a vármegyei törvényszékre.⁴ A XIX. század 70-80-as éveitől válóperes ügyvédként vált sikeressé.⁵ Az 1869-es összeírás szerint a Pataki út 201. szám alatt lakott, melyet később is Bajusz-házként tartottak számon.⁶ Ekkoriban vette feleségül Kovácsy Natáliát, házasságukból 4

¹ Hőgye István Neves újhelyiek című könyve és Sátoraljaújhely Lexikona szerint Sátoraljaújhelyben született, de visszaemlékezései ezt megcáfolják. Lásd: Adalékok Zemplén vármegye történetéhez [rövidítve: Akk.], 1899. 155.

² Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái, IV. Bp., 1939-43. 1055.

³ Akk. XII. k. 62.

⁴ Akk. XIII. k. 32.

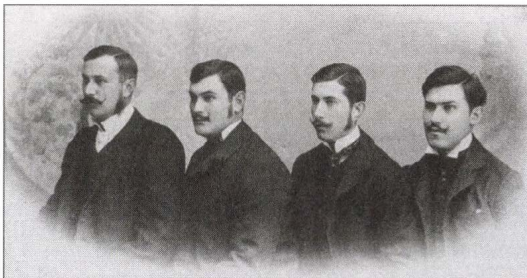
⁵ Gulyás Pál i. m. 1055.

⁶ Kovács Dániel: Sátoraljaújhely helynevei és történeti topográfiája, Sátoraljaújhely, 2008. 128-129. - Csorba Csaba: Sátoraljaújhely társadalma az 1869-es népszámlálás tükrében. Széphalom 11., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2001. 132.

A fiúk: József, Andor, Zoltán, Ernő

fiú született.⁷ Szenvedélyesen politizált, többször volt képviselőjelöltje a megyének. Nagyhatású népszónokként játszott szerepet a megyei politikai életben, nagy része volt abban, hogy 1872-ben Lónyay Menyhért miniszter a középbalpárti Matolai Etelével szemben az országgyűlési választásokon kisebbségben maradt.

Újhelyi tevékenysége széleskörű: minden esemény aktív szervezője volt, akár Kazinczycentenáriumról, akár színházról volt szó. Egyike volt a Kossuth-szobor felállításáért tevékenykedőknek: gyűjtötte az egyéni felajánlásokat, szervezte a jótékonyági bálakat, műkedvelő előadásokat. Újhelyben Herczeg Ferenc Ocskay brigadéros című darabjában fiai – ifj. József, Zoltán és Andor – is szerepet vállaltak.⁸ Fiai ekkor már felnőttek voltak, de az apai minta rájuk is hatott: az 1910-es nagy református bál, melyre a város minden helyi nagysága maskarába öltözött, már a Bajusz családról szólt.⁹ Egy *eleven újságon* keresztül mutatták be, hogy milyen *frappáns hatalom* az: ifj. József és Zoltán táviratokat olvasott fel, amit aztán egyik társuk rendre megcáfolt. S ott volt már nyomukban a harmadik nemzedék is Bajusz Gyurka személyében, aki az apróhirdetésekből Fejes Ilonkával domborított...

Id. Bajusz József viszonylag későn, 55 éves kora után kezdett el írni: versek, esszék maradtak utána, s van egy drámája is. Évtizedeken át munkatársa volt az itteni újságoknak: a Zemplénben, az Adalékok Zemplén vármegye történetéhez című folyóiratban, illetve a Zemplénvármegyei Kazinczy Kör évkönyvében publikált. Nemcsak ügyvédként, politikusként lett népszerű, versei révén is bekerült az újhelyi közéletbe; alkalmakhoz kötődő verseit maga adta elő, amihez jó kiállása, zengő hangja, színészi tehetsége volt. Nem véletlen, hogy az újhelyiek minden ünnep elengedhetetlen részének tartották. Hatalmas közléskényszerével a XIX. század érdekességét, a költőkre és írókra bízott ismeretterjesztést is magára vállalta, talán egy kicsit jobban is, mint kellett volna... Újhely alkalmi költője volt ő is, mint a XVIII. században Stentzer Dániel vagy a XX.-ban Farkas Andor, Biringer Gyula, de abban különbözött tőlük, hogy volt egyénisége, amit verseiben is érvényesíteni engedett.

Szép, hosszú élet adatott számára: költészete 70 éves kora körül ért a csúcra, miközben minden itteni eseménynek mindvégig aktív részese maradt. Versei a közért kifejtett tevékenységgel kapcsolódtak össze, a meg-megdöccenő ritmusok ellenére ez teszi érdekessé azokat, mégha az országos ismertségig nem is jutott el velük. Fiai vették át tőle a stafétabotot: mindannyian jogot végeztek, de más-más területen helyezkedtek el: Ernővel együtt dolgozott az irodájában, aki 1912-től egyedül vitte azt tovább, ifj. Józsefet, Zoltánt, Andort a vármegye alkalmazta, közülük Andor vitte a legtöbbre: Nagymihályban majd Szerencsen lett főszolgabíró.

⁷ Feleségéről nincs adatom, de fiai megőrizték vonásait. A fényképek összehasonlításából kiderül, hogy az apai karaktert mutató ifj. József és Zoltán mellett az anyai mintát a tőlük eltérő Andor és Ernő vihette tovább.

⁸ Zemplén (hírlap), 1901. ápr. 7.

⁹ Zemplén, 1910. márc. 13.

Idősebb Bajusz József

Id. Bajusz József 1913. április 26-án (egy híján 100 éve) halt meg, a Zemplén Levéltárban látott gyászjelentés szerint¹⁰ népes család búcsúzott tőle, felesége és négy fia: József (1871–1933), Andor (1875–1921), Zoltán (1877–1916), Ernő (1879–1934), feleségekkel, gyerekekkel és a Mecznerek. Családja a költőt is szerette benne, hiszen 1924-ben ifj. József két kötetbe rendezte *Hátrahagyott munkáit*, melyek elé Kossuth János, helybeli ügyvéd és műkedvelő történész írt bevezetést. Sajnos ezek nem éltek túl a történelmi viharokat.¹¹ Az újhelyi köztemetőben nyugszik a várostól kapott dízsírhelyen.¹² Költői portréját a Zemplén hírlapban olvasható versek alapján állítottam össze, és szívesen elidőztem költői világában, mert az azokban felbukkanó újhelyi hangulatokat és egyéniségét magam is élveztem.

*Irodalmi hagyatéka***1. Versek**

Első verse 1872-ben a Zempléni Balpárt jegyzőjeként egy Matolai Etele melletti kortesbeszéd volt. A politikai helyzet megjelenítésére – nagyon képiesen – az akkoriban viselt ruhadarabokat használta:¹³

*A cilinder kalap? Bécscelesi viszonyunk.
A hosszú frakk szárnya? Státus adósságunk –
Magyar csizma, nadrág? Választói jogunk
Jelképei – s ott van közös kapcsuk
A delegatio, ez a cifra mellény...*

Már első versében megmutatta fontos motívumait: a történelmi hagyományok értékének felismerését, a politizálás szükségességét, de tíz évig nem találtam tőle semmit, versírói kedve csak később élenkült meg. 48-as szemléletét több verse is megőrizte, és érdekes megfigyelni azt a folyamatot, ahogyan azt fokról fokra kibontja. Szemere Miklós halálára írott versében a költőtől és bajtárstól búcsúzott. Az események közelsége miatt ebben a költő elvesztése miatti fájdalom lett a hangosabb szólam, hiszen számára Szemere Miklós olyan volt, mint akiből „száz év alatt... egy születik”. Bajusz József a Petőfi-nemzedék tagjaként hitte, hogy a költők Isten küldöttei, amit bizonyított számára az, hogy a belső emigrációt vállaló Szemere jóslatai sorra beteljesedtek. Emiatt a költői veszteséget érezte

¹⁰ Az újhelyi lexikonban halála éveként megjelenő 1923-as év téves.

¹¹ Bár anyaggyűjtés közben kiderült, hogy barátunk, dr. Váradi György (1936–2009) is leszármazottai közé tartozott, ám ők sem rendelkeztek a kötetekkel, csak a fényképek kerültek elő családi gyűjteményükből.

¹² 2000-ben a városi önkormányzat Zemplén vármegye címerével jelölte meg a sírját az utókor elismeréseként. *Komporday Levente*: Jeles újhelyiek a köztemetőben, Sátoraljújhely, 2006. 6.

¹³ Matolay Etele. Zemplén Vármegye Alispáni Iratai, 1872. máj. 9. Itt még Matolai nevét y-nal szedték a nyomdában.

nagyobbnak, bár azt is tudta, a forradalmárok tábora is kevesebb lett eggyel: „*Mi mindnyájan, kik bajtársaid valánk, / Sötét gyászt öltve fájlón gyászolunk, / A hozzád tapadt hír s babér foszlányain / Tisztelődiddel együtt osztozunk.*”¹⁴

A költői sors forgandóságát Kazinczy példájával igazolta, akinek kultuszát születésének centenáriumán éppen Szemere indította el. Mikor 1901-ben másik bajtársa, Bakó Béla is meghalt, búcsúversében már az eseményeket is fontosnak tartotta felidézni „*Hal-lod! magyar!*” figyelmeztetéssel. Bakó Béla a Württemberg-huszárezred tagja volt, akik Galíciából tisztjeik nélkül jöttek haza árkon-bokron keresztül. A leírás erejét a költő által is megélt harci élmény adja (*Búcsúvers*):¹⁵

*Ez a gondolat legott tetté vált,
Rohant az ezred, győzött mindenütt...
Ellene ellen soha meg sem állott,
Halomra dőlt, eltűnt, futott, feküdt.*

*Mikor ily négykarú huszárezred
Rohamra indult, a föld reszketett.
Nem birt veletek forgószél, fergeteg,
Együtt rohanni nézte ezeket.*

S ha vissza is vesz a vers értékéből az erőltetett alliteráció, vagy a bizonytalan lábakon álló gondolat: *Leveri azt, ki felkelt ellened / Te rabszolgaságért küzdők nemzete...*, a vers képrendszerre egyedi, befejezése pedig pontosan követi szerzője gondolkodását és költői célját. A zárlat így válhatott didaktikusságában is emelkedett búcsúvá:

*Öreg bajtárs! Egy hosszú életnek
Jutottál már nyugvó csarnokába,
Még feltámadsz, ha majd a menyeknek
Híj harcba zengő harsonája.*

Felemelőbb lehetett számára a 48-as bajtárs köszöntése 50. orvosi jubileumán, bár ezt az alkalmat is a múlt felidezésére használta fel. Az újhelyi főorvost, Lengyel Endre doktort¹⁶ ugyanis nemcsak diplomája, hanem a bodrogkeresztúri csatában bizonyított életmentő tevékenysége avatta orvossá, és az ott átélt élmények tették felnőtté. Fél évszázad távlatából mindkettőnek megvolt a maga értéke. A forradalom és szabadságharc élete nagy élménye volt, s minden alkalmat megragadott emléke ébrentartására. 1848. március 15-ét Pozsonyban élte meg, ahol azon a napon szivárvány jelent meg az égen. 1869-ben ezzel emlékeztette a feledékenyeket:

*Március 15! Szabadság hajnala!
Milliók reménye! Szabaduló napja
Tiszta kék egeden feltűnt szivárványnak.
Be hamar beborult!...Hamar befedte a
Feledés fátyola.*¹⁷

Amikor a darabont kormány került hatalomra, az analóg helyzet miatt újra megidézte március idusát: „*Mert a magyar Haza / Sírját magyar ássa!*” A katonák, az adók most sem az ország, hanem a németek érdekeit szolgálják, zárlatában azonban optimistán felülírta a jelent:¹⁸ „*De hát csak kitartás, / Türelem, emberek! / Vég nélkül nincs semmi – / A balsors sem le-*

¹⁴ Szemere Miklós koporsója felett. Zemplén, 1881. aug. 28.

¹⁵ Zemplén, 1901. okt. 20.

¹⁶ Zemplén, 1900. aug. 18.

¹⁷ Zemplén, 1906. márc. 14.

¹⁸ Március 15. Zemplén, 1906. márc. 14.

het!” Kossuth érdemeit több versben is megfogalmazta, hiszen személyes ismerősök voltak, és Matolai Etelével mindent elkövettek, hogy újhelyi emléke ne menjen feledésbe. Születésének 100. évfordulóján táblát helyeztek el lakóházán, és a színházban nagyszabású ünnepséggel, közebéddel idézték fel emlékét. A 73 éves költő „*ifjúi hévvel és lelkesedéssel*” ott olvasta fel 31 strófás *Kossuth Lajos*¹⁹ című versét. Az első részben Kossuth apánk jelentőségét rögzítette: „*Ama nagy napokban / Minket ő teremtett, / Az ő lángszavára / Ragadtunk mi fegyvert.*” A másodikban a kétfejű sas és a turul madár harcát foglalta össze, amiben az utóbbinak volt a nehezebb, mert: „*Nem volt testvére, / Aki megsegítse! / Ezer sebből vérző / Fájdalmat enyhítse!*” A harmadik rész Kossuth jelentőségét zempléni szemmel láttatta: ő lett Ikarusz, aki „*Innen haladt tovább... / Nem! nem! őt ragadták! / E szellem óriást / Az egek vonzották!*” S a befejezés méltó lett a centenáriumhoz: Ikarusz-Kossuth is közel merészkedett a Naphoz, ő is elégett, mint görög névadója, „*De az eszme maga, / Oh az el nem égett! / Mert az szíveinkben / Mélyen el van rejtve / Azt a mi bánatunk / S a remény befedte.*”

Amikor a tárogatón játszó Henk Imrétől búcsúzott, mert Temesvárra helyezték, a szabadságharc utolsó, ottani csatáját idézte fel versében.²⁰ Számára Henk Imre tárogatója nemcsak 1848-at, hanem a kurucokat is jelentette, mert Bajusz gondolataiban első pillanattól összeforrt 1848 „*a kuruc keservvel*”. Minthogy Zemplénben a kuruc hagyományok előbbiek voltak, mint máshol, ezek a gondolatok több versében megformálódtak. Egyike volt a Borúth Elemér által összefogott *touristáknak*, akiknek legemlékezetesebb tettük az volt, hogy 1881-ben Borsiban elhelyezték II. Rákóczi Ferencre emlékező táblájukat akkor, amikor a hivatalos Magyarország még hallani sem akart Rákóczi hamvainak hazahozataláról.²¹ Ott ébresztgette először Rákóczi szellemét,²² amit a korabeli leírások szerint hatalmas ovációval fogadták, mert Bajusz József ezen a megszentelt helyen a reményt közvetítette számukra. Mivel ettől kezdve a turisták minden évben tisztelegtek Borsiban a fejedelem előtt, évente megszülettek az újabb szellemébresztők, melyek közül kettőre is rátaláltam. Amikor 1902-ben azt javasolták a zempléniek, hogy a fejedelmet hazaárulónak bélyegző 1715-ös törvénycikket helyezze hatályon kívül az országgyűlés, Bajusz József verssel üzent kedves hősének (*Rákóczi szelleméhez*):²³ „*Ébredj!... Bűnös hazád / Lelkiösmérete / Belátja a hibát. / A hibát, azt a bűnt, / Hogy jóltevő kezéd / Megmarta – azt a bűt, / Amely védelmezett.*” Újabb, 1903-as versében összekapcsolta Rákóczi alakját a 48-as honvédekkel: „*az unokák üdvözlík / a hős kurucokat*”, mert e két esemény története közös: hiába hoztak „*dicőiséget a magyar névre*”, az eredmény mind a kétszer „*összetört test, lélek...*” De a megidézésnek is fontos szerepe volt ekkor: a jövőt tudakolta Rákóczi szellemétől, tőle akarta hallani a reménytelenségben: „*Ne félj! A szabadság / Nincs örökre vesztve...*”²⁴

Bajusz József költészetének sajátos vonulatát jelentik azok a versek, melyeket egy-egy személy hívott életre. Ezek nemcsak életszemléletének levonatai, gondolkodását is közvetítik. Ilyen alkalmi vers Horváth Józsefnél tett beteglátogatásának megéneklése. Rokon-

¹⁹ Zemplén, 1902. szept. 16.

²⁰ Búcsúszó. Zemplén, 1908. aug. 1.

²¹ Praznovszky Mihály: Mikszáth Kálmán Borsiban. Széphalom 16., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2006. 297.

²² Akk. 1903. 7. 204-205.

²³ Zemplén, 1902. febr. 16.

²⁴ Rákóczi szellemének ébresztése. Zemplén, 1903. márc. 7.

lelkek voltak ők irodalom szeretetükben, nemes büszkeségükben, de az egyedül élő és elhagyatottan betegeskedő barát kapcsán az élet megkerülhetetlen törvényét, és a magány sivárságát mutatta meg. Abban a szituációban azonban versét csak egy közhellyel tudta lezárni: „*Bízzunk Istenben elhárul a vész, / De kedves öcs' te is tartsd magad.*”²⁵

Az árvaszéki elnök Borúth Elemér barátja volt, halála miatt a Zemplén az 1899. szeptember 17-i számát emlékének szentelték. Itt jelent meg Bajusz verse is, aki a megíraskor nem tudta, hogy nekrológ lesz az, csak pillanatnyi benyomásait rögzítette. Hasonló sors érte a *Bartók Lajosnak*²⁶ írott üzenetét is: mire elkészült, halála miatt már nem olvashatta a címzett, pedig barátsága megvallását gyógyítónak szánta. Kifejezetten nekrológ versei is voltak: amikor a rokon Meczner család egyik sarját fiatalon elvesztette, verssel vigasztalta őket,²⁷ és így búcsúzott el Szmrecsányi Jánosné költőtárostól is.²⁸ Igaz, az utóbbi inkább farsangi rigmusként hat, mint temetési versként, de hűen tükrözi Bajusz (és a kor) felfogását a nőkről; azért maradt nagy a szemében költőként is az asszony, mert meghúzódtott családi fészkeben és azt erősítette.

Az élőkhoz is volt jó szava: Andrassy Jánost és feleségét azért köszöntötte, mert bár távol éltek a hazájuktól, kulturális célokra mégis adakoztak. Fontosnak érezte a tehetősek mecénásságát, Andrassyékat is hazahívta: „*E két ragyogó csillagot / Vonjuk közelünkbe, / Hogy az áldás közelebből / Szálljon a nemzetre.*”²⁹ Feltehetően ő lehetett a társasági alkalmak elismert pohárköszöntője, nemcsak személyekhez, intézményekhez is szólt. Ezek közül a tűzoltó banketten elhangzottra találtam rá, amiben a komoly eszmefuttatást követő verszárlat az ilyenkor megszokott könnyedségű: „*Zúgjatok éljeneket! / Éljetek érdemesek!*”³⁰

Alkalmi verseinek legfontosabb csoportját azok alkotják, amelyeket kedves témái: a könyv, az újság, a történelem és a kultúra ihlettek. *A két magyar lapszerkesztőhöz*³¹ írott verse az újságírói morálról és a felelősségről szól, a számtalan felkiáltójel mutatja: szinte parancsként osztotta tanácsait. De ebben sem tagadta meg népművelő hajlamait, amikor a „Német sógor következményei” sor dőlt betűs szavához bőbeszédűen a következő lábjegyzetet fűzte, s ezzel az *adomával* agyon is ütötte versét: „Egy paraszt a bíróságon magával vitte kiskorú fiát, mert az idézésben az szerepelt, hogy jelenjen meg *következményeivel*, ő pedig az, mert tőlem származik, és ő fog utánam következni.”

*A könyvnyomtatók méltatása*³² című verse azzal a kiegészítéssel jelent meg, hogy „*a ma egy hete tartott Gutenberg ünnepre írta és elszavalta*”. Ez a csaknem 90 (!) soros vers rögzíti Bajusz költői módszerét. Az innen-onnan összeszedett ismeretek szinte szétfeszítik verseit; az írott betű forradalmán túl benne van Gutenberg története, majd egy nagy merész bakugrással Benjamin Franklinhez és az amerikai függetlenségi harchoz jutott, hogy a verset a szabadság dicséretével zárhassa. Olyan sok információt zsúfolt versébe, ami szinte követ-

²⁵ Látogatás. Zemplén, 1899. szept. 17.

²⁶ Bartók Lajoshoz. Zemplén, 1902. jan. 3.

²⁷ Néhai Meczner Feri öcsém szüleihez. Zemplén, 1901. dec. 22.

²⁸ Szmrecsányi Jánosné ravatala felett. Zemplén, 1901. okt. 27.

²⁹ Hála és kegyelet. Zemplén, 1899. dec. 17. 10.

³⁰ A tűzoltókért. Zemplén, 1899. szept. 10.

³¹ Zemplén, 1899. nov. 12.

³² Zemplén, 1900. nov. 18.

hetetlenné tette az egészet. Persze azért ezt így megírni nem volt kis teljesítmény, ennél nagyobb csak azoké volt, akik (netán) állva hallgatták végig a Gutenberg-ünnepen.

Az *Inzurgensek*³³ című verse egy vármegyei bizottsági ülés után született, amely akkor elvetette Fejes István tervét az inzurgens emlékmű áthelyezéséről. Nemcsak történelmi érdeklődése hívta életre ezt a versét, hanem apja emléke, aki maga is inzurgensként harcolt Győr alatt. Bajusz lelkesedését érzelmei irányították, ezért amikor az általa is szorgalmazott Kossuth-szobor felállítása miatt felvetődött a főtér átrendezése, cikkben és versben is szenvedélyesen érvelt, miért nem lehet az inzurgens emlékművet átvinni a templom másik oldalára, bár ekkor az már nem a város ékessége, hanem koldusok, vándorcigányok, kutyák gyülekezőhelyeként ön maga ellentmondásává vált.³⁴ Lehet, hogy őt is zavarta az emlékmű akkori külseje, de jelképként többet jelentett számára, mint másoknak. Versének az utolsó nemesi felkelés lett a kiindulópont, de a 38 strófás versben megint több réteget kapcsol össze, amelyeket csillagokkal választott el egymástól. Az első rész az inzurgensekkel kapcsolatos gyermeki emlékeit tartalmazza. A következő Petőfi újhelyi látogatásait taglalja; Bajusz szerint a költő akkor is járt Hegyalján, amikor Debrecenből Pestre gyalogolt Vörösmartyhoz, ebből következően a Bajusz által 1846-ra tett, valójában 1847-es út már Petőfi második látogatása lehetett. Ebben a részben kettős szerepben jelenik meg az obeliszk: a győri csata újhelyi emlékműveként és a győri csata emlékeként Petőfinél. A vers harmadik rétege a legszimpatikusabb, mert a nemesi felkelők kétes dicsőségét emberi módon összegezte:

*Helyes volt-é, vagy nem,
Hogy ti felültetek:
Arról most – post festa –
már nem verselek,
De bátorságotoknak
Hogy ez tanujele:
Azt meg ne tagadja
Soha – Zemplénmegye.*

Az újhelyi színház megnyitására is írt verset, bár az ünnepség végül nem ezzel a köszöntővel indult, de gondolatisága révén egyik fontos üzenete lett:³⁵ „*Színművészet új csarnoka! / Üdvözöllek, te büvös hely! / A magyar nyelv szellemének / Templomot itt emelt Újhely!*” A színház a város újabb temploma lett, ez így helyes Kazinczy földjén, és ezt tényleg követnie kellett a bortemplomnak, hogy minden *újhelyi szentség* helyére kerülhessen.³⁶ A már csak 14 strófás vers a nagyszerű felütés után megint magába zsúfolt mindent, amit Bajusz József a témáról el akart mondani. Számára a *nyelvében élő nemzet* jelentette a szabadságot, de ott van a vers háttérében a történelem vihara és a magyarok küldetésstudata is. Verszárlata egy kicsit itt is tanítóbácsis (*Színházunk megnyitására*):

*E nagy célra a színészet,
A színpad jó iskola,*

³³ Zemplén, 1900. dec. 10. Akk. 1902. 1.

³⁴ Mezei Ernő: Inzurgens emlékmű. Akk. 1908. 172.

³⁵ Színházunk megnyitására. Zemplén, 1901. jan. 4.

³⁶ Lásd: Kazinczy Ferenc: Írói érdem c. epigrammáját!

*A szabadság, önállóság
Képletekben mutatva.*

*Eszményi szép alakokat
Hősöket és honfiakat
Alkossatok – mintaképül
Mutatva itt – a magyarnak.*

A fentiek miatt azon sincs semmi csodáltnivaló, hogy amikor Fedák Sári – akinek szülei Újhelyhez kötődtek – vendégszereplésre érkezett, verssel köszöntötte: ³⁷ „*Vonzott úgy-e, szíved hozzánk? / Vonz Újhely szeretete?! / Mintha csak gyermekünk lennél: / Üdvözl Zemplén megye.*” Mégis fontos ez a vers mindannyiunk számára, mert az itt megfogalmazott befogadó készség volt Újhely legnagyobb erénye, amikor lemondott róla, felfelé szárnyalása is lejtmenetbe váltott. . .

Bajusz versével nyitott a vármegye új egyesülete, a *Kazinczy Kör*,³⁸ amelynek alapító tagja volt, és amely fél évszázadon keresztül meghatározta az itteni kulturális eseményeket. Hogy erre az alkalomra latin című verset írt, nem meglepő: ő még annak a XIX. századnak volt a gyermeke, amelyik latinos műveltségben nőtt fel. A Rákóczihoz kötött mondanak akkoriban közismert volt Zemplénben: *Concurrunt ut alant*. A megalakuló irodalmi társaság a magyar nyelv felemelésével és a múlt feltárásával akarta élővé tenni a mindennapokat, ezért érezte úgy költőnk, hogy az a nap a kezdet: *Összegyűltek és szárnyrakeltek*. Legfontosabb üzenete a magyar nyelv dicsérete - sajátos népnemzeti stílusban és visszafogott strófaszámmal: „*Annyi búbáj, annyi zengzetesség / Nincs a földön tán egy nyelvben sem. / Nem dicsekvés – hisz ha nem így lesz, / Elvesztél vón rég nemzetem.*” Bajusz József úgy érezte, hogy a magyar nyelv fogja megoldani a nemzetiségi kérdést, de itt nem kanyarodott el nagyon, csak a kört indította neki a közös szárnyalásnak: „*Mint a madár, az ég felé szálljunk, / És daloljunk mindig szabadon.*” Ezzel lezárta a gondolati ívet, és a kezdőlökést is jól megadta: a Zemplén számai a Kazinczy Kör rendezvényeitől voltak hangosak. . .

2. Tárcák

Érdekes műfajt jelentenek tárcái. A korabeli újságokban ez az irodalmi mellékletet jelentette, Bajusz azonban az esszé műfaja felé vitte írásait, még ha a szerkesztő időnként egy-egy lábjegyzettel magyarázatot is fűzött soraihoz. A versek folytatásai ezek ugyanazon anekdotázó hangvétellel, a történelem és saját élettörténete keveredett bennük. Két ilyen írására találtam rá az *Adalékok*-ban, s hogy nem a Zemplénben jelentek meg, azt jelzi: nem irodalomnak szánta őket. A *Hogyan fogtam el Belosits őrnagy urat?* egy 20 éves fiatalember bravúrja, akit ezért a cselekedetért előléptettek. Szemere Bertalan a bodrogeresztúri csata után így jelölte ki új feladatát: „– Józsi! – ha szeretsz engem és szereted a hazádat, hozz ide két embert Zemplénből: Belositsot, aki az ellenséghez átszökött és Otts-tett-et, aki a vármegyét szétkergette és a vármegyei pénztárt elfoglalta, dacára annak, hogy mind a kettő hűséget esküdött.” Bajusz leírásában ezt a történetet kísérhetjük végig,

³⁷ Fedák Sári hugomhoz. Zemplén, 1900. jún. 3. Ez önként vállalt feladatai közé tartozhatott, hiszen korábban az Újhelyben vendégszereplő Blaha Lujzát is verssel és cigányzenés szerenáddal köszöntötte az itteniek nevében.

³⁸ Zemplén, 1902. szept. 28. - Széphalom 3., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1990. 338.

Bajusz József kézírása, aláírása

melyhez azért kellett egy kis kurázszi, hogy azokban a zavaros időkben egyszer magában kísérje Patakról Tokajba az elfogott árulót! Ma már persze ennél több a tárcza olvasata: adalék arról, hogy *uram-bátyámék* hogyan is intézték a közügyeket. Bajusz szerint nem az öreg katona elfogása jelentette a feladat legnehezebb részét, hanem az, hogy a kaszinóbeli ismerősök szívélyes invitálásait visszautasítsa, s az *úri szokásokra* hivatkozó őrnagyot rabként, és ne bajtársként kezelje. 1849 januárjában az ellenfelek között nem volt szigorú határ, ezért aztán időnként a barátok nehezítették és az ellenfelek támogatták munkáját. De mindezekhez kellett egy hallatlanul bátor fiatalember: a zajló jégtablákon is átvitte az öregedő hadfit, aki eközben nem volt sem élő, sem holt. A végső összegzés megőrizte a történelem fitorát is, amikor arról is tudósított, hogy szinte felesleges volt mindez: az árulót egyik statáriális bíróságtól a másikhoz küldték, Debrecenben csaknem agyonverték, de az orosz katonai támadás hírére sikerült megszöknie. A világosi fegyverletétel után aztán mindketten visszatértek Zemplénbe, ugyanabban a körben éltek, s Bajusz megnyugtatót mindenkit: Belosits őrnagy úr *bosszút rajta nem állt, vesztére nem tört...*³⁹

A zempléni *Szegénylegény-társulatról* írott tárcája⁴⁰ is ilyen visszaemlékezés, *anekdota* az 1847-es választásokról, amikor az ellenzékiek nemcsak Zemplénben harcolták ki Andrássy Gyula és Lónyay Gábor követé választását, hanem Ung megyében is elősegítették a néppárti Bernáth Zsigmond győzelmét a kormánypárti jelölttel szemben. Borral és cigányzenével vívták meg az *ungmegyei inváziót*, ugyanúgy, mint a megyei tisztújításokat. Nem az eltérő politikai nézetek, hanem a nemesség szembenálló csoportjai csaptak össze halvány visszfényeként a hajdani virtusnak: hőstett volt az ellenség gulyásételét emberi ürülékkel elrontani, mint ahogyan Andrássy Gyula és Bajusz József tette. Végkövetkeztetésében maga is hibáztatta a *tablábíró politikát*, de a történetet bizonyára százszor elmesélhette, melynek büszke részese volt. Ha mi elolvassuk, talán egy kicsit megkopik a fénye ennek a hősiességnek, de pontosabbá válnak az események.

3. Drámája

1901-ben az újhelyieket is meglephette, amikor *Csapy István, Sárospatak ura* címmel 5 felvonásos történelmi tragédiát adott ki nyomtatásban, melyben a XIV. századig lépett vissza. Ez volt az egyetlen műve, melyet nem az újságban láthatott, de a Landesmann Miksa és Társa Gyorssajtóján „nyomatott” mű nem sok örömet hozhatott számára, hiszen telve volt nyomdai hibával, tévedéssel. A sárospataki könyvtárnak ajándékozott példánya nemcsak kézírását őrizte meg számunkra, néhány oldalon keresztül javította is a hibákat, majd a reménytelen küzdelmet látva, feladta. Ajánlása is olyan Bajusz-féle: az

³⁹ Akk. 1899. 154-156, 188-190.

⁴⁰ Akk. 1899. 282-288.

ügyvédként gyakorta használt kék ceruzával történő érzelem nélküli beírás: „*Tiszteletpéldány. Sujhely, 1901. jun. 6. Id. Bajusz József*”. Egy romantikus történet erejéig nyúlt vissza az Árpád-ház kihalását követő trónviszályok időszakába a „*való, igaz, meg nem hamisított történeti tragoedia*”-ban, melynek keletkezési történetéhez az Adalékokban találtam támpontot. 1897-ben Réthy Pál itt ismertette Csicseri Ormós László: *A Szent-Vincze hegyi klastrom elége* című novelláját.⁴¹ Ez a ma már elfelejtett Szemince nevet viselő pataki dombon álló klastrom a középkori Patak történetéhez kalauzolt bennünket, amihez a szerkesztő a következő megjegyzést fűzte: „Akinek költői talentuma van, az imént elbeszél szomorú történetből nagyon hatásos tragédiát írhat. Minden kellék megvan a szomorú történetben, ami szükséges a tragédia írásához: királypárti-, ellenpárti, ármányszerlem, fényes lakodalom, éjjeli csata, apa ellen fellázadt fia, akinek halálra ítéltetése ... s mindezek fölibe a történelmi háttér.”⁴² Bajusz magára vette ezt, és megírta drámáját; szerelmi történetében Károly Róbert trónra jutását helyi eseménnyel kapcsolta össze. Epikai hitele valóságos: Szemince a Szent Vince sajátos névmódosulásaként maradt fenn szőlőhegyként Patak határában, a források szerint a XIII. században domonkos kolostor állt rajta, melyet 1322-ben tűzvész pusztított el. Azóta a kőbányászat a kolostornak minden nyomát eltüntette a nevével együtt, hiszen manapság Mandulásként emlegetik.⁴³ Művét Dókus Gyulának ajánlotta *egykori műkedvelőségünk emlékéül*, színházi tudása zömmel onnan származott. Nem kell ezt lebecsülni, mert nagy hagyományai voltak az ilyen jellegű színházi előadásoknak Újhelyben. A sárospataki református könyvtár kéziratárában találtam rá Szemere Miklós *Mixtura* című művére, amelyben a vármegyei életet gúnyolta ki, amit a vármegyei urak elő is adták.⁴⁴ Id. Bajusz József is részese lehetett ennek, és maga is számtalan előadást szervezett, mint ahogyan arról már fentebb szó esett. De mindez mégis kevés volt ahhoz, hogy drámájában igazi feszültséget tudjon teremteni.

Csapy László, a pataki várúr és Pánky Péter szembenállása Károly Róbert és Csák Máté harcából következett, akiknek összebékítését az új király a koronázás után gyermekeik eljegyzésével pecsételte meg. De amikor Pánky Péter visszatért Csák Máté hűségére, Csapy László eltöltötte fiát a lánytól, aki azonban olyan szerelmes volt mennyasszonyába, hogy elszökött hozzá. Csapy László másodjára is legyőzte Pánkyt, és ellenfele seregében rátalált fiára. Az árulót a család a Vörös-toronyban lévő kaszaveremre ítélte, melynek végrehajtását Doncs vezérre bízták. Pityu cigány ötlete nyomán azonban nagybátyja nem hajtotta végre a család ítéletét, megszöktette unokaöccsét, és a szemincei kolostorban rejtette el. Csapy István itt találkozott össze szerelmi vetélytársával, a gonosz Ibóval, aki felesége halálhírével félrevezette az elkeseredett ifjút. István – hogy eljuthasson felesége sírjához – a templomi örökmécses lángjával felgyújtotta a kolostort, de sem ő, sem ellenfele nem jutott ki, mindketten ott égtek el, Margit pedig élete végéig a klarisszák zárdájában maradt.

A drámai konfliktus a két családfő között húzódott, egyik sem volt különb a másikkal. Látszólag elfogadták a király döntését, de Pánky a korábbi kérő és Csapy István kö-

⁴¹ Akk. 1897. 222-224.

⁴² Akk. 1897. 225.

⁴³ Mára újra az érdeklődés középpontjába került ez a vidék: különleges flórája és faunája miatt természetvédelmi területté akarja nyilvánítani a Bodrog Egyesület. Lásd: <http://www.sarospatak.hu-n>

⁴⁴ Szemere Miklós: *Mixtura*. Részleteit lásd az *Adalékok*... XI. kötetében!

zött véres párbajjal döntette el, ki legyen lánya vőlegénye, pedig Margit is feltárta előtte István iránti érzelmeit. S amikor Csapy László megtalálta elvesztett fiát, nem ölelte keblére, hanem árulóként halálra szánta. Így váltak a Bajusz-féle változat szenvedő hőseivé István és Margit, amivel a történet egyféle Rómeó és Júlia történeté alakult át, ahol a szerelmi vetélytárs, gróf Osti Ibó, a kóbor lovag mindent semmissé tehetett a korábbi megáláztatását megbosszuló hazugsággal. Bajusz erejét a történet elmondására fordította, bár vannak szép részei drámájának. Kár, hogy nem használta ki a drámai sűrítést, a helyszínek változtatásának lehetőségeit, jelenetei egyszerű gondolatváltásokként működtek, mint ahogyan jellemformálásában is sémák szerint dolgozott. Látványos csatajelenetek és unalmas párbeszéd sorából bontakozott ki nála a történet, mely alatt Bajusz József látható élvezettel álmodta vissza a középkori Sárospatak helyszíneit: a Vörös-torony termeit, földalatti alagútjait, a Szél-dombon épült klarissza zárdát és a hol szentvinceinek, hol szeminceinek emlegetett kolostort. Néhány történelmietlen kitételrel azonban mindezek értékét megkérdőjelezte. A XIV. században *Budapesten* lévő tér, Pánky pártvezérként való szerepeltetése, a Borostyán várban lévő *kerti lak*, a Buda várában felsorakozó nemesek és az édeskés drámai nyelvezet is üti a cselekményt. Bajusz ürügyül használta a történelmet arra, hogy saját koráról mondhassa el véleményét: így válhatott a koncon vetélkedő két főúr harcából pártcsata, ahol „*Éljen a szabad választási jog! Éljen a szabad választott király!*” szöveget skandálták a XIV. századi Buda várába összegyűlt nemesek.

Az akkoriban nagyon divatos népszínművek hatására Bajusz népi alakokkal egészítette ki történelmi szereplőit. Pityu cigány házihuszárként az események legfőbb mozgatójává vált, Hanyó tót szolgáló pedig jobban jellemezte a Pánkyak világát, mint cselekedetük. Alakjuk révén számtalan allúzióra kerülhetett sor a drámában, melyek közül a kedvencem a *patakban ruhát mosó Hanyó* volt, de ő nem énekelt. Amikor Pityu megszerezte tőle a fontos információt, sajátos árat kért érte: „*Tegyen vonót a hírre kis fiam! / „Pocsabucskit”, a tót danát nekem, / Zenélje el magácska kis cigány! / Ha szép a hang? Jutalma csók leend...*” (Pityu egy magyar kesergőt játszik, az ösvényen felfelé menve hátra néz, Hanyó utána bámul szerelmesen...) A dráma legpozitívabb hőse Pityu cigány, akit talált gyerekként neveltek fel Csapyék, emiatt egyformán szerette Istvánt és várat: segített megszökni neki és a várat is megvédte a titkos alagútbeli támadástól. Különleges önérzettel rendelkezett:

*Czigány, igaz, de gondolatja van.
E már fajomnak ősi jellege.
Ahol szorul a szíj, avagy szakad,
Nyakad körül kötél, ha húzva van,
Czigány fejében mentő gondolat
Keletkezik – Patak ne tudja ezt?*

István megmentésének ötlete is az ő fejéből pattant ki, s amikor ennek hírért megvitte a klostromban rejtőző Margitnak, gáláns kézcsókkal búcsúzott el tőle... Terveit a *marcona hadfi*, Doncs vezér is elfogadta, de egyikőjük sem számolt a szerelmi vetélytárs bosszújával. Katharzis nélküli ez a mű, az ádáz vetélkedést folytató főhősök feláldozták gyermekeiket. Így aztán a szülők felelősségéről való tanulságot a zárda füstölgő romjainál Pityu cigány fogalmazhatta meg. Bajusz csak a költői igazságszolgáltatás miatt tette meg az ár-

tatlanul elpusztult Istvánt Sárospatak urának, igazi főhőse Pityu cigány volt. Ha Bajusz írása nem is vált valódi drámává, gondolkodásának egyedi levonata megjelenhetett ebben is. Ráadásul nem is érte be ennyivel! A Zemplén című újságban olvastam,⁴⁵ hogy „Bajusz József poéta-bátyánknak való igaz, meg nem hamisított 5 felvonásos tragédiája az 1301-21 közötti időről szól. Morálját a Vörösmarty szobor javára nyilvánosan felolvasandó tragédiájával úgy mondja el pompásan gördülő jambusokban a szentvincei kolostor füstölgő romjairól álmodó költő:

*E zárda romja intsen, emberek!
Hogy járjatok az élet útain...
Kiket vetélkedésre hozott ide
A sziv' tüzét a lány oltotta el.
Ma már szelid barátok ők megint.
A zárda-romba sirt találva fel...*

Előre is ajánljuk a Csapyt, elveszi majd a közönség tapsait felolvasás ha végrehajtatik.”

Arról már nem szólt a fáma, hogy sor került-e a jeles eseményre?! A hosszú Bajusz verseken edződött újhelyi közönséggel még az is megeshetett... Fél évszázad sem telt el Kazinczy Gábor óta, aki 1842-ben egyik levelében azt írta Szemerének, hogy az ittenieket nem érdekli az irodalom, és hogy megváltozott a város: figyeltek a versekre! Hogy az újhelyi múzsa ilyen eredményesen működtek, ebben nagy szerepe volt id. Bajusz Józsefnek.

Engem megkaptak a művei: felfedeztem a mögöttük lévő, nagyszájú, bőbeszédű, de nagyon emberi költőt, aki a szürke és monoton ügyvédi munka közben született írásaival a *fényes napok* mindennapjait láttatta meg – néha *alulnézetből*. A helyi színeket jól érzékelte, és leírásaival közel hozta hozzánk Újhely történetének ezt a szeletét. Történetét felderítve elismeréssel adóztam a benne lobogó tűznek, azt hiszem, azt szerethették benne az újhelyiek is. Hogy esztétikai szempontból nem mindig emelkedett túl magasra, nem olyan nagy baj az, mert (a jó ügyek melletti) elkötelezettségével ellensúlyozta. Egyébként sem kell mindenkinek a Parnasszusra költöznie, ki marad meg akkor múzsaaként a Magashegy aljában?! Örülök, hogy felfedezhettem őt, vitalitásából nekem is juttatott, és ha a *szép kilátású* újhelyi temetőben a sírja felé járok, viszek neki néhány szál virágot...

4

⁴⁵ Zemplén, 1901. jún. 9.

NYIRI PÉTER

Torockó, a szigetkert

A helyszínek teológiája Jókai Mór *Egy az Isten* című regényében

Jókai Mór műveiben számos vallásos, keresztény utalást olvashatunk, és különösen igaz ez az 1870-es évek nagy regényeire (Fekete gyémántok, A jövő század regénye, Egy az Isten). A kérdés az, hogy ezek az allúziók pusztán egymáshoz szorosan és szervesen nem kapcsolódó elemek, vagy egységes – tartalomformáló, külön jelentésréteget alkotó – narratívává szerveződnek. Ennek a kérdésnek eredek nyomába egy nagyobb dolgozatban; jelen tanulmány e munka egyik fejezetének részlete, kivonata. Az Egy az Isten (1877) Torockójának szigetkertként, életszerű földi paradicsomként, mikrokozmoszként való értelmezésére teszek kísérletet. A Torockó-narratíva bemutatása azt is jól példázza, hogy Jókai művei igen összetett, sokrétegű, számos regénypoétikai elemet mozgató történetek, melyek a Gyulai-féle (és még ma is hagyományozódó és a szakirodalmi diskurzus részét képező) elmarasztaló kritikával ellentétben hiteles regényvilágként működnek, hatnak. Csupán e regényvilág, a Jókai-féle világlátás kulcsát, a bejutás és a bentlét módszertanát kell megtalálnunk...¹

Az *Egy az Isten*² Torockója egy sajátos hely és közösség, egy mikrokozmosz a nagyvilág káoszában, attribútumai a földi paradicsomot, az új édent, az evilági megváltott állapotot idézik. Lényegét és titkát úgy érthetjük meg leginkább, ha figyelembe vesszük az oda vezető utat. A regény helyszíneinek egy sajátos teológiája (keresztény, evangelizáló narratívája) bontakozik ki, melynek fontos szervezőeleme a színterek mint erkölcsi közegek bipoláris elrendeződése. A történet hősei (valódi hősök, szentek és angyalok) egy hosszú út során jutnak el „a szeretet köztársaságába”.³ Adorján Manassé és Zboróy Blanka útja Rómából Torockóba egyszersmind a kárhozatra ítéletből, a sírból az üdvösségbe tartó út is. A szöveg első passzusa, a vonatúttól a Rómába érkezésig tartó szakasz kicsinyítő tükre a Róma-Torockó útnak; benne megtörténik minden, amit később a hazatérés során átélnek az utazók. Erre a „tükrözésre” ezúttal csupán röviden utalunk. Torockó leírása (Manassé beszámolója a vonatúton) már felvillantja a földi paradicsom képét, megidéz egy kis kozmoszt, az elvonulás, elvagyódás helyét, mintegy a jövőt, melynek mása az olasz táj. Itt, Itáliában is az Úr lelke le-

¹ Vö. „... a beszédmód, a retorika stilisztikai jegyei egyben a világmegismerés másfajta technikáiról tanúskodnak.” *Wéber Antal*: Jókai Mór, Élet-kép Sorozat, Elektra Kiadóház, 2001. 68.

² *Jókai Mór*: Egy az Isten (1876-77). I-II. k., Akadémiai Kiadó, Bp., 1970. A továbbiakban a regényből vett idézetek mellett, a főszövegben, zárójelben adom meg a kötetszámot és az oldalszámot.

³ „Ebben a nagy köztársaságban, melyben senki sem volt elnök, egy törvény volt csak: a szeretet; az volt az alkotmány, a bíró, az volt a király. [...] Ez volt a földalatti paradicsom legdrágább gyümölcse!” (II/132.)

beg a vidék fölött (I/45.); s a hercegnőben, Blankában már ekkor, éppen a szavakban (mesében) felmutatott torockói példa, a holdsziget-narratíva és a hozzá hasonlatos tájban átélt vizuális-fizikai élmények ébresztik fel a jobb (tisztább, természetesebb) élet iránti vágyat. Az ősalápotba (édenbe) való visszatérés álma-vágya a sarokpontja, origója Blanka új életének – ez a paradicsomba való visszatérés lélektani kezdete. Nem véletlen, hogy a csodálatos olasz tájban az utazók szálláshelye az *Albergo di vino antico* lesz, melynek nevét Zimándy ügyvéd *divino*-nak olvassa. Az így „létrehozott” isteni jelző utal a hely mikrokozmosz és Torockó-előkép voltára, ugyanakkor a félreolvasás révén egyúttal ironikus fénytörésben mutatja a helyzet ideiglenességét, látszólagosságát. Olaszországból, a második paradicsomból⁴ egy kitlen tájon, a Róma betegségét-romlottságát előrevetítő, élettelen, kopár vidéken (a Siena és Orvieto felé vezető úton) haladnak tovább Manasséék, s észre sem veszik, hogy Rómába érnek. Jelképes ez a római észrevétlenség: valójában a város erkölcsi sivársága, szentség nélküli-sége borít homályt, ködöt a helyre. Mennyivel másabb a Torockóba érkezés, a földi paradicsomra való rácsodálkozás, az öröm és boldogság ideje!⁵

Rómáról, a káosz megtestesüléséről e tanulmányban nem szólok, hiszen az önmagában kimerítené a dolgozat kereteit. Itt annyit jegyzek meg, hogy Blanka Rómából, az ál-szentség, a romlás, az igaz hit és szeretet nélküli kultusz városából, az erkölcstelenséget pompával elfedő és a békét meggyilkoló,⁶ a bűnt erénnyé emelő nagyvilágból csalódottan távozik, s Manassé oldalán, a férfi jegyeseként indul útnak az erdélyi Torockóba. Ez az út vértengeren és lángtengeren vezet keresztül, s maga az utazás beavatás: nemcsak Blankáé (aki asszonnyá lesz, és megismeri – a kolostori és a passzív római élet után – a valóságos, tevékeny életet és az igaz hitet), hanem Manasséé is (aki asszonnyal, új minőségben: férjként és patriarchaként,⁷ népe vezetőjeként tér haza). Purgatórium ez az út, a megtisztulás helye és ideje, mely a paradicsomba vezet. Róma, a káosz birodalma e narratívában maga a pokol;⁸ így válik a Rómából Torockóba tartó út üdvösségúttá.⁹ Ez az út jelképekkel teli utazás, a Jókai-féle földi éden szépséges és esztétikailag igen összetett példája.

Minden a tengeren kezdődik, ahol az ember Isten kezében van (II/7.), ahol az Úr lelke lebeg a vizek fölött. Ebben az ősalápotban hajózik Blanka és Manassé a szárazföld, az új élet felé. A tenger, a víz az újjászületés¹⁰ közege, a szerelmesek és általuk egy új nemze-

⁴ „Gyönyörű is az az Olaszország! Az ember elvesztette a paradicsomot s akkor azt mondta az Istennek: »már most csináljunk ketten együtt egy másodikat!« S csinálták Olaszországot.” (I/58.)

⁵ A Torockóba érkezésről: „S e boldogság tanújeleivel találkozott e pillanattól fogva szakadatlanul. [...] A szerket megállították, s Manasséhoz tódultak, hogy kezeit csókolják. [...] A nép áldása közben hangzott a toronyból a harangszó.” (II/130-131.)

⁶ A Rossit megölő szörnyeteg bűnöző, „... meggyilkolta legjobb fiát, a népnek legigazibb barátját, a béke egyedüli oszlopát!” (I/219.)

⁷ „[Manassé] pátriarchája, vezetője is a maga közösségének.” (Nagy Miklós: Jókai Mór, Korona Kiadó, Bp., 1999, 90.)

⁸ Hangsúlyozandó, hogy ez a Róma-ítélet nem a mindenkori, hanem csak a regénycselekmény idejének Rómájára vonatkozik.

⁹ Pl. John Bunyan útjának (A zárándok útja, I. k., 1678, II. k., 1684), a Romlás Városából a Mennyei Városba tartó utazásnak a parafrázisává. „A könyv Keresztyén és barátai történetét beszéli el, akik bejárták »e világ tájait«, hogy megtalálják a mennyei várost. Az elbeszélést a reménység kíséri végig: megtalálják és be is mehetnek majd a városba.” (A keresztyén hit, szerkesztette Allister McGrath, Kálvin Kiadó, Bp., 2007, 285.) Torockó azonban ezen a világon van, életszerű, és számos oldalról veszélyek fenyegetik.

¹⁰ „Bizony, bizony mondom néked: ha valaki újonnan nem születik, nem láthatja meg az Isten országát.” (János, 3,3) Torockó „egy más világ..., amely talán boldogság, de mégiscsak egy halálon keresztül lehet hozzájutni.” (I/68.)

dék (és korszak) születésének kezdete.¹¹ Maga az elbeszélő erősíti meg ezt az allúziót, illetve élethelyzetet, amikor egy elképzelt-vágyott festménynek a „feltámadás a tengeren” témát (címet) adja. (II/8.) Manasséék a nehezebb, keskenyebb, de igaz utat választják: vissza Torockóba (az édenbe).

Két út kínálkozik Manasséék előtt, mely egyúttal két sorsszólam, két életút is. Az egyik az elvonulás, a család iránti kötelesség eldobása, a titkolt kapcsolat, a bujdosás és teremtmény munka helyett az életélvezet útja (II/9-13.), a másik pedig a cselekvő-teremtő szeretet, a közösségi lét, a megvallott-megszentelt szerelem: házasság, mikrokozmosz, édenkert: Torockó útja; nemcsak a helyé, hanem az életmodellé is.¹² Az út elátkozott országon vezet keresztül, harc és vér közepette, melyből – Manassé és Áron bátya védelmező kezének, eszének és büverejének köszönhetően – Blanka alig tapasztal valamit. S éppen ezért különös módon mégsem ez az út lesz beavatásának megpecsételése, hanem maga Torockó: ott, az édenbe visszatérve kell átélnie a nőnek, az asszonynak a háborút, a halált,¹³ a szenvedést, csak így, e tapasztalatok után válhat a mikrokozmosz tagjává. Kétségtelen ugyanakkor, hogy beavatása fontos, meghatározó része a barlangbeli imádkozási jelenet, a regény egyik kulcsjelenete. Blanka Manassé iránti aggodalmában a sziklazugban várakozva Áron bátyától megtanulja az igazi imádkozást. A tündérterem Porlik-barlang sorsdráma helyszíne lesz, melynek a természet a díszlete: a sziklamenedék az őszinte imádság és hit, a „csodatételek” (II/122.) helyévé avatódik – a testvéreit megmentő (az oroszlánok barlangjából Dávidként visszatérő) Manassé láttán a néma kövek között Blanka ajkáról felhangzik a zsoltár,¹⁴ egy igazi, szív mélyéből fakadó fohász, és ez az élmény és cselekedet mintegy felavatja, beavatja az asszonyt az új életbe. (II/121.)

Torockót az elbeszélő és a szereplők (elsősorban Manassé és Blanka) szigetként azonosítják.¹⁵ Ezzel Torockó a Jókai-életmű híres „szigeteinek” sorába illeszkedik – a Senki szigete (*Az arany ember*), Délsziget (*Ahol a pénz nem Isten*), Bondavölgy (*Fekete gyémántok*), Otthon állam (*A jövő század regénye*) mellé társítható.¹⁶ Jellegükben azonban ezek a szigetek (melyek nem is minden esetben valódi szigetek) különböznek, ugyanakkor a földi pa-

¹¹ Minden növekedés alapfeltétele a víz, vö. Ter 2,5. „A víz a lehetőségek összességét szimbolizálja, forrás és kezdet, a létezés valamennyi lehetőségének tárháza, megelőz minden formát, és hordoz minden teremtményt.” *Sulyok Elemér*: Parádicsomkert a Bibliában, Pannonhalmi Szemle, 1995, III/2, 7.

¹² „A kert sokszor nem is annyira kerete a történéseknek, mint inkább életformák, életvitelek, attitűdök megtestesülése.” (*Fabri Anna*: Jókai-Magyarország. A modernizálódó 19. századi társadalom képe Jókai Mór regényeiben, Skiz – Bp., 1991, 52.) *Juliane Brandt* Torockó kapcsán (a vallás alapján megteremtődő) szellemi útról, életorientációról beszél. (*Juliane Brandt*: Az unitárius – nemes vadember, polgár és hazafi. Megfigyelések Jókai Mór Egy az Isten című regénye kapcsán, Keresztény Magvető, 116. évf. 3. sz./2010, 310, 311.) Az Egy az Isten az unitárius vallásról is mesél, ugyanakkor a narratíva a konkrét felekezeti vonatkozásokon túl egy általánosnak vágyott életmodellt, cselekvési stratégiát mutat be: a harci passzivitásban, az erőszakmentességben megvalósuló lelki-erkölcsi aktivitás modelljét, a szelídség teremtő erejét.

¹³ Manassé testvérének, Dávidnak a holttestét Blanka menyegzői házába, menyasszonyi nyoszolyájába fektetik. „Blanka az egész éjt a halott mellett virrasztá át. Ez volt első menyegzői éjszakája.” (II/218.)

¹⁴ „Szívemet hozzád emelem! És benned bízom, Uram!” (25. zsoltár)

¹⁵ Vö. „sziget a holdban” (I/41.), „holdsziget” (I/42.), „holdszigeti völgy” (I/64.), „holdbeli sziget” (II/13.), „sziklasziget” (II/146.).

¹⁶ Jókai szigeteihez ld. *Szörényi László*: Mítosz és utópia Jókainál. In: Uő. „Múltaddal valamit kezdeni.” Tanulmányok, Magvető, Bp., 1989, 138-163. *Fabri*: i. m., 255-265. *Nagy Miklós*: Az újjászületés, újjáteremtés és a sziget. Jókai két motívuma. In: *Értékek kontextusa és kontextusok értéke* a 19. századi irodalmunkban, összeállította *Imre Mihály* és *Gönczy Mónika*, Debrecen, 2000, 180-188. *Szabély Mihály*: Jókai Mór, Kalligram, Pozsony, 2010. 261-277.

radicsom' narratívának a részei, de más-más történetzsalat bontanak ki. A Senki szigete minőségében-céljában nem azonos Bondavölgygel, s a Délsziget sem Torockóval (azon túl, hogy utóbbiak nem víz által különülnek el) – míg az előbbieket a világtól való teljes elzártság jellemzi, az utóbbiak nyitottabb, megközelíthető, inkább kert típusú szigetek. Éppen ezért indokolt a kert-narratíva (kert-toposz) bevonása a regény értelmezésébe. A szigetek különbözőségét a *kertsziget-szigetkert* szójáttékkal érzékeltetem. A Senki szigete valószínűleg sziget, amely kert, gyümölcsöskert (s így édeni vonatkozásai nyilvánvalóak), Torockó inkább kert,¹⁷ amely szigetként különül el: szigetkert. Ez az elkülönülés részben fizikai, hiszen valóban sziklák veszik körül, és valóban csak egy bejárata van;¹⁸ főként azonban erkölcs-működési: etikájában, gazdasági-társadalmi működése folytán különül el szigetként, mikrokozmoszként az őt körülvevő, más erkölcsi minőségű nagyvilágtól (káosztól).¹⁹ A szigetkert zárt közeg, de a nagyvilág által is ismert; és nem is kizárólag gyümölcsöskert (ld. Torockót vagy Bondavölgyet). A kert attribútuma az elkerítettség,²⁰ így minden kert egyúttal sziget is. Isten a kert gondozására is felszólít; a szigetkert kert jellegét megművelt tér volta adja.²¹ A kert a munka közege, termékeny tér. Az ember Édenkertbe helyezésének egyik legfontosabb mozzanata a munka, a tevékenység: „És vevé az Úr Isten az embert, és helyezteté őt az Éden kertjébe, hogy *művelje és őrizze azt.*” (Ter, 2,15) [Kiemelés tőlem: Ny. P.] Az ember tehát a kertben eredeti küldetése szerint „keze alá szelídíti a világot, és eközben önmagát is egyre jobban megismeri. A művelje imperatívusza elindítja a kultúra és civilizáció útján.”²² Isten aktív létet vár el az embertől,²³ és a „szaporodjatok és sokasodjatok” (Ter 1,28) parancsában²⁴ ott a közösségteremtés igénye is. A Senki szigete-féle hely ezzel szemben passzívnak tekinthető, az ottlét elsődleges célja az elrejtőzés, a közösségtől való elfordulás; a külvilág számára ismeretlen, lakója „Senki”. Torockó azonban egy közösség otthona, valódi kert, „a társadalom egy részének gondosan megművelt, kulturált territórium.”²⁵ Torockó aktív kert: egy hős, nagyformátumú személyiség a vezetője (Adorján Manassé, kinek vezető voltát a közösség minden tagja, az idősebbek is elismerik és elfogadják, sőt elvárják), tagjait a közös értékszemlélet, vallás, erkölcs és a munka köti össze; zártság, de intelligens nyitottság is jellemzi. Menedék (Blankát a nagyvilág elől védőhely), de történelmileg, társadalmilag és kulturálisan elismert,²⁶ van kapcsolata a külvilággal: Torockóról mindenki tud, külföldiek meglátogatják, vasat ad el

¹⁷ „Négyötöde meztelen, holdhideg sziklafal; az ötödik egy virágágyakra felosztott kert. Hasonló szépet csak Lombardiában vagy Toscanában lehet látni. A késő őszi vetés táblái szép zöld kereteket képeznek a város körül, mely a völgy katlanát foglalja el sűrű gyümölcserdők közé rejtett házaival...” (II/130.)

¹⁸ „Az ő útja, egyedül az ő útja, az a híd Borévnél az Aranyoson át...” (II/128.)

¹⁹ Fábri Anna szerint Torockóban „a felekezeti-nemzetiségi-kulturális és gazdasági különbözőség szigetképző jellege”, „a kultúra, az erkölcs szigeteit megteremtő közösség képe” mutatkozik meg. (Fábri i. m. 264.)

²⁰ Vö. *hortus* (latin), *garten* (germ. *gard* 'kerítés, udvar'), *kert* (kerítés); *pardesz* (perzsa: 'körülkerített liget')

²¹ Vö. *gan* (héber 'megművelt földdarab' – *gánan* 'megóvni').

²² *Sulyok Elemér*: Paradicsomkert a Bibliában, Pannonthalmi Szemle, 1995. III/2., 9.

²³ Ld. Manassé kijelentését Torockóról: „Ahol az én kis tanyám áll, ott nincs örök tavasz, hanem örök munka.” (II/13.)

²⁴ Manassék is ezt az útravalót kapják az Úrtól: „Az »Úr« pedig mondá fölöttük [Blanka és Manassé fölött]: – »Én vagyok a mindenható erős Isten! Növekedjél és sokasodjál. Nép és népeknek gyülekezete származzék tetőled!»” (II/64.)

²⁵ *Aszalós János*: A megidézett Éden. Üdvösség-kertekről, Pannonthalmi Szemle, 1995. III/2., 36.

²⁶ A torockóiak bányászok lévén katonamentességet élveznek; „Torockó egy előretolt sziklafészek a magyar kultúrájának.” (II/248.) Az elismertség értékét fokozza, hogy ezek éppen az ellenség Diurbanu szavai.

a környék lakosainak (kereskedelem), más városokból is fogad tanulókat iskolájába, külföldre küldi tanulni fiataljait. A torockóiak a Székelykőről huszonhét falut látnak, s a hegyekben román pásztorokkal is találkozhatnak: közvetlenül mellettük van a nagyvilág, ezért nem hasonlítható a senki által nem ismert titokszigetekhez, pl. a Senki szigetéhez vagy a Délszigethez. Torockó arra példa, hogy szeretettel, tudással és munkával az ismert világon belül, annak tudtával és veszélyeinek is kitéve hogyan valósítható meg egy mikrokozmosz: a szeretet otthona, hogyan valósítható meg valamilyen formában és mértékben már most, itt a Földön Isten Országa.²⁷ Így válik Torockó az éden restaurációjává, földi paradicsommá.²⁸ Manassé előtt három út állt. Diplomata volt, a nagyvilág képviselője, azé a világé, ahol káosz van, az individuum az elsődleges, politikai játszmák, karrier, önérték és hierarchia vezérli, és a tisztaság elvesztése jellemzi. Aztán művész: festő lesz, az elvonulás embere, de ekkor is individuummá válik, öncéljait követi. Ennek az életformának Róma elhagyása sem vet feltétlenül véget, Blanka (miként fentebb már említettem) éppen tengeri útjuk során kínálja fel Manassé számára (persze játékból, inkább provokálva a férfi tagadását, és kezébe adva a döntést) a közösségi értelemben passzív művészlét folytatásának lehetőségét. Ám Manassé (Blanka teljes egyetértésével) a közösségi lét mellett dönt: visszatér hazájába, ahol értelmiségi polgárként lesz munkás, bányász, népe vezetője és kertjének fő őrizője és gondozója-művelője: főkertésze.²⁹ A három sors közül Adorján Manassé a fejlődést, a visszatérést, a hazatérést választja (az éden újjáteremtésének alapja tehát az egyén akarata, döntése, cselekvő szeretete), s a torockói életmodellt avatja művészté.³⁰ Torockó kerti hivatásának megfelelően „az emberi élet számára döntő jelentőséggel bíró, fizikai és morális erőket mobilizáló élmény színhelye”³¹ lesz. Torockó, a szigetek kert a cselekvő szeretet mikrokozmosza, a teremtmő, áldásos, közösséget formáló munka színtere, a földi megváltott állapot életszerű példája.³²

Az aktív és passzív földi paradicsomi lét a 19. század motívum- és eszmekincsének is fontos része. Werner Hofmann írja, hogy a 19. század utolsó harmadában a földi édenhez

²⁷ Vö. A torockóiak „nem halasztják az Istennel és emberekkel való kibékülést a másvilágra, hanem cselekszik azt itt ezen a földön, akik elkezdik a szentek országát építeni már itt a nap alatt...” (II/18.)

²⁸ Ez visszatérő motívuma a Jókai-életműnek. „Jókai kertjében a paradicsom örök ábrándja kísért.” „Az utópiát, a tökéletes világot a sziget és a kert valósítja meg.” (Sőtér István: Félkör. Tanulmányok a XIX. századról, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1979, 306, 307.) Torockó ugyanakkor más édenfelfogást tükröz, mint a Senki szigete: Torockóban a pár visszavezeti a közösséget az édenbe, és műveli, őrzi a kertet, nem elbújik benne (csak kettesben vagy családjával).

²⁹ „A magasabb rendű, boldogabb világ igazi úttörője és hódítója a kertész: munkájában az elveszett paradicsom ígérete támad fel újra.” (Sőtér i. m. 307.)

³⁰ Torockó „népének arca ragyog a boldogságtól... [...] Az volt a Canova, az volt a Michel Angelo, aki ezt a kódarabot kifaragta ilyen szobornak! Egy durva, idomtalan kódarabot, mit a vaksors Ázsiából vagy a finn pusztákról, vagy ki tudja honnan szeszélyében ide hajtott. Az »ember« boldogsága, a nép pompája az Isten házának legnagyobb dicsősége!” (II/152.)

³¹ Vízkelety András: A kert a középkori irodalomban, Pannonhalmi Szemle, 1995. III/2., 15.

³² A regényben egyéb kertek is megjelennek, ezekre e dolgozatban csupán röviden utalok. A Vatikán kertje a szent város természetes szentségét idézi, de az azt körülvevő pompa és nagyvilági közeg bezárja, elrejt, háttérbe szorítja. A Colosseum ugyanakkor Torockó előképe, a szerelem színhelye. Zimándyék Szamos-parti kertje Manasséék végső elhatározásának díszlete. Egyéb szigetek még: a remete Fecsegő barlangja-élettere, melynek tulajdonosa nyelvileg zárja el magát a világtól; a magyar zsidó háza, mely a túlzásba vitt dogmatizmusával, betűkövető valláosságával különül el; illetve Ciprianu háza, mely idilli helyszínként tűnik fel, ám derűje (a nemzetiségi ellentétek miatt) csak időleges. Kert a kertben Manassé kastélyának kertje, a szülői sír fölött álló tölgyfával: a hagyománytisztelt, a múltra emlékezés szentté avatott közege.

egyfajta felfogás a „vegetatív létezés, érzéki melegség, az idő megállása, el nem múló állandóság, maradandó természeti állapot, cselekvés és konfliktus nélküli társas élet, egyensúly” attribútumait társítja.³³ Friedrich Schlegel már 1799-ben, *Lucinde* című művében a paradicsomi henylést dicsőíti: „a szorgalom és a munka a halál angyalai, akik megakadályozzák az emberiség visszatérését a paradicsomba”.³⁴ Ingres *Aranykor* című festményén (1862) „egy csomó szép henylő”³⁵ látható. Schinkel *Görögország aranykora* című képe (1828) ellenben a tevékenység, munka, alkotás, építés és művészet, az aktív édeni lét dicsőítése; annak felismerése, hogy „az ember alkotta »virágzás« szükségszerűen nélkülözi a vegetatív védettség önmagában nyugvását”.³⁶ Az aktív kerti létre a középkorban is van példa: „a kolostori kertekben a meg-megújuló munka szent feladat volt.”³⁷ És ebben a kerti munkában megjelent, átélhetővé vált a szent, a transzcendens is.³⁸ Torockó ebbe a kert- illetve édenértelmezésbe illeszkedik, hiszen körforgás, mozgás, folyamatos munka jellemzi, földi paradicsoma életteli, erős, a földhöz ragaszkodó (valóságos és átvitt értelemben is), nem éteri, nem vegetatív és nem statikus hely. Dinamizmusa a hagyományokban³⁹ megvalósuló állandóságban⁴⁰ bontakozik ki, a haladás, tanulás (olykor alkalmazkodás) révén.

Milyen hely Torockó, a szigetkert?

Torockó az a hely, ahol Manassé „az embert a maga őszártatlanságában, az Istent a maga végtelen szeretetében” (II/101.) tudja megismertetni Blankával, attribútumai egyértelműen édeni helyszínné avatják; mégis megőrzi létszerűségét.⁴¹ Torockó földrajzi adottságai okán is hiteles közege a megváltott állapotnak. Mellette fekszik a természet hatalmas ősemléke, a Székelykő. A regényben a boldogság, a szeretet jelképes helyszíne ez az óriási, hegynyi szikla: egy mikrokozmosz a káoszban. Maga a narrátor is mítoszi jelleget ad a helynek: „A magyar nép legrégebbi mítoszának bölcsője, oltára ez a völgy, ez a bérc.” (II/146.)

Torockó Róma ellentétes közegeként nyeri el valódi jelentését: a Székelykő olyan, mint egy óriási, fehér csontkoponya, alatta pedig gondosan megművelt szántóföldek terülnek el. A koponyaforma a Golgotára emlékeztet, csak hogy itt ellenkező értelemben és sorsban, mint az evangéliumban. Az újszövetségi koponyahegy az istengyilkosság helye, átkozott terület, parlagon hagyott, terméketlen föld. Rómának ezt az „istengyilkoló Gol-

³³ Werner Hofmann: A földi paradicsom. 19. századi motívumok és eszmék, Képzőművészeti Kiadó, 1987. 245.

³⁴ Idézi Hofmann i. m. 237.

³⁵ Idézi Hofmann i. m. 232.

³⁶ Uo.: 231.

³⁷ *Aszalós* i. m. 39.

³⁸ „Spirituális értelemben a kertből hiányoznak a transzcendenciát gátló, Isten országának evilági áttűnését megakadályozó válaszfalak.” (Uo. 38.)

³⁹ Manassé otthonát a külvilág képviselője, Zimándy ügyvéd is bibliai hagyományú helyként, ősi, ószövetségi életformaként írja le: „Az egy igen patriarkális ház. Jákob fiai nem éltek nagyobb egyetértésben, mint ezek. Soha sincs közöttük semmi civakodás.” (I/18.)

⁴⁰ „Itt még a 19. század után is megőrizték az ősi, háromszáz éves népviseletet s a korai reformáció megszabta életformát.” – állapítja meg Nagy Miklós. (Nagy 1999. i. m. 94.) Torockóra egyszerre jellemző a hagyomány és a változás, az ősi szokásokat, örök erkölcsöt megőrizve haladnak, munkálkodnak a torockóiak, életük ezeken az állandó értékeken mint szilárd talapzatokon nyugvó folyamatos meg-megújulás. Különösen így van ez Manassé munkájában, hiszen ő – felismerve a körülmények kényszerítő hatalmát – kész a változtatásra, az újításra.

⁴¹ „... biblikus orientációjú, de a világtól soha el nem fordul, végső soron létszerű vallásgyakorlat...” „Amit a mű felajánl, az a regény világában alkalmazható is...” (Brandt i. m. 297. 311.)

gota” jellegét erősíti Rossi miniszter sorsa. A férfi a béke híve, akárcsak Manassé, s azért vállalja el a kormány vezetését, mert bízik abban, hogy egyensúlyt teremtet az ellenséges felek között. Ő tehát a k ö z v e t í t ő , akit azonban meggyilkolnak, akárcsak az ember és Isten között közvetítő Jézust. Számára Róma tehát a Golgota, Torockó ugyanakkor a béke és harmónia megvalósításának helyszíne. A Székelykő az istenkövetés, az igaz hit oltára, szent és áldott hely, megmunkált föld, békés terület. A szereplők és az elbeszélő által is alkalmazott, már említett holdbéli jelző szinte a Teremtés előtti világállapothoz kapcsolja Torockót. Manassé meséjét hazájáról (a vonatúton és a tengeren) az antik aranykor-mítosz újramondásaként vagy egy Új Jeruzsálem-átíratként olvashatjuk.

A helyszínek polarizáltságának, Torockó és Róma ellentétének tudatában ismerhető meg Manassé otthonának valódi karaktere. Az élet és álélet, a szeretet és gyűlölet, őszinteség és álca, hit és képmutatás, tisztaság és testi-lelki szenny, önazonosság és szerepjátszás, szabadság és bezártság eszméi feszülnek egymásnak.⁴² Figyelemre méltó a húsvéti szertartás áldást adó pálmalevelének sorsa: az egyiket Blanka kapja meg, a másik pedig Kelet felé száll, amerre Magyarország és Torockó van. Blanka bízik a pápában, tőle várja testi-lelki szabadulását: „Tu es petra!” Végül nem ez, hanem egy másik szikla, Székelykő lesz a talpazat, melyre a nő új világa épül. Róma azáltal menekül meg az éjszakai vérengzéstől és garázdálkodástól, hogy az északfény, az éjszakai hajnal ontja fényét az elrontott világítás helyett, megakadályozván, hogy a sötétség leple alatt gyilkoljanak és pusztítsanak a roszszak. Abban, hogy e természeti tünemény által másodszor kel fel a nap, az emberek Isten kezét látják. Egyszeri, ritka jelenség ez Róma életében, ahol – bár a katolicizmus székhelye – valójában csupán a legínségesebb időkben jelenik meg az Isten. Mily nagyszerű hely ezzel szemben Torockó, ahol minden reggel kétszer kel fel a nap: ott állandóan kinyújtva tartja védelmező kezét az Úr.⁴³ A Rómából Torockóba tartó út egy mítoszi utazás a holdbéli sziget országába, az isteni „mindig jelenvalóság” földjére.

Míg Rómát a külsőségekben való tobzódás, a tartalom és érték nélküli csillogás jellemzi,⁴⁴ addig Torockó sajátja a bensőségesség. Lakói egy zárt közösségben, önmagukba és lelkükbe nézve élnek. A magamutogatástól mentesen, a tiszta lélek ragyogásában teremtik meg saját boldogságukat. A nép kincse tehát a nép lelke, szeretete.⁴⁵ Ez a bensőségesség szimbolikusan a nép munkájában is megmutatkozik: a föld belsejében dolgoznak a torockóiak, közel a természethez, vele egybeforvva. A természetközelség egyúttal istenközelséget is jelent, hiszen a természet Isten beszéde, és ily módon a természetben folytatott, abba illeszkedő és ahhoz alkalmazkodó lét voltaképpen párbeszéd a Teremtővel.⁴⁶ Közvetlen, mindennapi

⁴² Ld. az elbeszélő regényvégi szolamát: „Igazolnom kellett, hogy mindazokat [a végzetes fordulatokat] nem a véletlen, nem a vakeset, de valóban egymással küzdött erkölcsi ellentétek következetes harca idézte elő; mely erkölcsi tusa érezhető volt a családi tűzhely magányától elkezdve egész a csatatérig...” (II/364.)

⁴³ „Torockón kétszer látják a napot felkelni...” (II/145.)

⁴⁴ „A világ örltjeiből és képmutatóiból összeszedett bolond-sanhedrin.” – gondolja Blanka egy római álarcosbálról. (I/212.)

⁴⁵ Blanka visszautasít félmillió forintot, mert a pénz megkapásának az a feltétele, hogy az unitáriusságot istentagadásnak ismerje el. A nő erre természetesen nem hajlandó. „De grófnő, Ön elveszt félmilliót” – mondja neki az ügyvéd. „S megtartom helyette az én kincseimet”. (II/312.) Vagyis az embereket, akik őt szeretik, és akiket ő szeret.

⁴⁶ Vö. „Nincs olyan nagy és nincs olyan kicsiny, ahol őt ne látnám.” *Jókai Mór: A látható Isten in: Jókai Mór Életemből* (Igaz történetek. Örök emlékek. Humor. Útleírás) I. k., Jókai Mór Munkái Gyűjteményes Díszkiadás, a sorozatot szerkeszti Lukácsy Sándor, 95. k., Unikornis Kiadó, Bp., 1997, 15. „Akárhová nézek, bármerre fordulok, min-

kapcsolat a mindent mozgató erővel — édenkerti állapot. Torockó a regény világában mítoszi helyé avatódik: a boldogság otthona, ahol a cselekvő, békehirdető szeretet és a tiszta, őszinte Istennek tetsző szerelem állandó vendég. Olyan hely ez a sziklazugba rejtett szeretet-otthon, ahol a szent a mindennapok része; a vasárnapokba száműzött és a kultuszban-pompában tobzódó álszent vallásosság helyett a profánba szervesített szent mindennapos átélésének, az „egész életünk istentisztelet, hálaadás Istennek” elv megcselekvésének helye Torockó.

Az ember és a természet a szigetkertben szimbiózisban lüktet együtt. A kert megszelídített természet, folyamatos újjáteremtés. Torockóban az ember valóban megszelídíti, alkotótársává fogadja a természetet: „Az ember földet csinál a kőből.” (II/130.) Hasonló élethelyzetet mutat a Fekete gyémántok Bondavölgye, Berend Iván birtokba veszi a föld alatti világot is, és megállítja a tüzet. Az ő természetet formáló, de azt nem leigázó életműve a regény narratívájában a világot tovább teremtő ember apoteózisa.⁴⁷ Ez az eszme nyilvánul meg abban is, hogy a természet válik az Istennel való közvetlen kapcsolat, az igaz hit helyévé, szent közzé. A tengeren Manasséék Isten kezében érzik magukat; Blanka a Porlik-barlangban ismeri meg az igaz imát, és Manassé egy tető nélküli, vakolatlan falú áltemplomban éli át Isten valóságos jelenlétét. Jókai életművében éppen az 1870-es évektől figyelhető meg a templomok és kripták funkcióváltása (pl. a Monasteria, a zárda a román fölkelők szállása lesz), e helyek „profán célokra való felhasználása”, „a szent helynek a természetben való kijelölése.”⁴⁸ Az új édenben így az istentisztelet visszahelyeződik a természetbe.⁴⁹

Torockó édeni voltát erősíti Vajdár Benjámín története. A démoni karakterű alak visszatérése szülőhelyére egy kör lezárulását is jelenti. Az ördögi tulajdonságú és viselkedésű férfi egykoron a faluból indult el s tért aztán rossz útra: ez volt kiválása az édenből. Ámokfutása talán belső feszültségeit és bűneit leplezte, s egy helyét kereső, önmagával meghasonlott ember küzdelmeit takarta. Aztán, amikor elfáradva, kudarcot vallva Vajdár felismeri önnön gonoszságának értelmetlenségét, Torockóban újra nyugalmat lel: immár a halálban. Történetében két bibliai utalás is összegződik: egyrészt a tékozló fiú története, melynek az *Egy az Isten*-féle változatában Manassé az atya szerepében megbocsát, és hajlékába fogadja a bűnöst. Másfelől Vajdár hazatalálása a sátán, a bukott angyal – ne feledkezzünk meg Vajdárnak a narrátor által többször is hangsúlyozott ördögi, démoni jelleméről – hazatérése a mennyekbe, Isten szolgálatába. S jelzi a Teremtő mindenható nagyságát: az ördög meghalni csakis az atyai hajlékban tud, az Atya kegyelmét kérve. Vajdárt Annának, Manassé húgának szerelme és halála eszméleti magjavulásra. Az őt gonoszága ellenére is szeretni tudó nő szent szerelme-tisztasága saját lelki kicsinységére-sivárságára döbbsenti rá, s ebben a gyötrő döbbenetben ő maga is megtisztul. Minden máz és álarc és vele együtt gonoszság is lehull róla, s ott áll a nő koporsója előtt a maga lényegi valójában

denütt őt látom, akit a nagy bölcsek nem akarnak látni: – fűben, fában és a fa levelében...” Idézi *Sőtér* i. m. 305. Jókai gyakran megváltott „panteizmusának” megnyilatkozása a Torockó-narratíva is.

⁴⁷ *Sőtér* i. m. 369.

⁴⁸ *Fábri* i. m. 54. Éppen a torockói vallásforma, a szent mindennapokba vonása lehet a terjedő szekularizáció ellenpólusa.

⁴⁹ Ez a visszahelyeződés Róma és Torockó viszonyában, ellentétben válik még érthetőbbé, hitelesebbé: „Ah, hercegnő! Rómába megyünk, s ott sok a templom – de Isten egy sincs!” – mondja Vajdár Blankának (I/31.)

az ember. Az anyagi tisztasággal való szembesülés folytán az ördög átlényegül emberré, szíve magába fogadja a jóságot, s ez földi élete végét is jelenti. Vajdár meghal, mert Anna szerelme által találkozott az Istennel, s követni akarja őt a magasságokba... Ez a jelenet árnyalja a Jókai-féle éden-narratívát. Hangsúlyozandó a nő szerepe: az ősédenből való kiűzetést okozó nőiséggel szemben az új éden nője éppen ellenkező szerepkörben lép elénk – ő az, aki a nagyvilágban „beszennyeződött” férfit megtisztítja, és újra befogadja, megbocsátásával-szeretetével újra behelyezi a paradicsomba.⁵⁰

A regény egy idealizált létforma megteremtésének lehetőségeit, gyakorlati példáját vetíti elénk. A kozmoszteremtő erők működését, a kaoszteremtő erőkkel való küzdelmét mutatja meg egy olyan eszkatológiai, üdvtörténeti jellegű zárlattal, melyben a szeretet teremtetette mikrokozmoszt egy folyamatosan létező, vég nélküli történetként beszéli el.

„Az Adorján-család pedig virágzik és gyümölcsözik. Manassé, Blanka boldogságát sokszorozzák gyermekeik; a torockói nép munkáján áldás van; házaiban örvendő, elégedett nép, aki tanul, fárad, előrehalad, békében él, világosságot terjeszt, embert megsegít, Istent imád, hazát szeret, nemzetet gyarapít – s ez az a történet, aminek nincs vége; ne is legyen sohasé vége!” (II/362.)⁵¹

Ugyanakkor nem hallgatható el a tény: a megváltott állapot közege egy zárt település, melyet a külvilág, a káosz folyamatosan fenyeget. A felkelők támadása révén és a határ-vámár leszállításával a szigetkert határai veszélybe kerülnek. A földi paradicsom tehát csak mikrokozmoszként megvalósítható;⁵² de megvalósítható, ezért mégis reményt keltő, biztató a regényzárlat.⁵³ Az éden lakóinak folyamatosan küzdeniük kell otthonuk megőrzéséért, és a munkával (a műveléssel) együtt e két feladat lesz örök küldetésük. Így teljesül az isteni parancs: az embernek őriznie és művelnie kell a kertet.

⁵⁰ Hasonló a szerepe Blankának is: Manassé csakis az ő segítségével tudja megteremteni az Új Telepet (a név az Új Éden képzetét idézi fel).

⁵¹ Ezzel ellentétben Zenóbia szólama: „– A te bátyád megölte az én apámat, s aztán az én bátyáim megölték a te bátyádat. S már most ez ezután így fog menni mindig – mindig – mindig.” (II/212.) A két történet, sors két életmodellnek a függvénye – a gyűlölet folyamatos káoszt teremt, a cselekvő szeretet képes fenntartani a megváltott (édeni) állapotot.

⁵² „a személyiség önvédelmét csak a kisközösség zártágában rejtve lehet megvalósítani” (Fried István: Öreg Jókai nem vén Jókai. Egy másik Jókai meg nem történt kalandjai az irodalomtörténetben, Ister Kiadó, 2003. 13).

⁵³ Az édeni megvalósíthatóság köre ugyanakkor a Jókai-életműben előrehaladva egyre csökken. „A Delejországnak még a korlátlan lehetőségek hazája, s minden ember számára elérhető, az Otthon állam már csak a székelyek, Erdély védelmét szolgálja, s Adorjánék »holdszigete« a beszűkülő tölcser alját jelzi” – írja Gergely Gergely. (Gergely Gergely: Jókai regényei a 70-es években, Irodalomtörténeti Közlemények, 1975/3. 311. Hozzátehetjük, hogy a Jókai-életmű végén a mikrokozmosz felbomlására is van példa: Decsi Sándor Hortobágya mint édeni mikrovilág (*Sárga rózsza*) a hazugság betörésével felbomlik, erkölcsi értelemben megszűnik létezni. Vö. Nyíri Péter: Népies „románc” és káoszba forduló kozmosz (Jókai Mór: Sárga rózsza), Doktoranduszok Fóruma, Miskolc, 2007. nov. 13., Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar Kiadványa, Miskolc, 2009. 69-73.

Útmenti feszület Tarcsl határában

PRAZNOVSZKY MIHÁLY

Mikszáth Kálmán, a máramarosi képviselőjelölt¹

Mikszáth Kálmán életútjának másodlagos, de semmiképpen el nem hanyagolható tényezője politikai szerepvállalása. Egészen pontosan: parlamenti kormánypárti képviselői szerepe. Ez negyedszázados történet, majdnem végig követi írói pályafutását is. 1881-ben indul az irodalmi karrier, 1887-ben a politikusi. Az írói pálya és az életút 1910. május 28-án fejeződik be. A politikusi 1910. június elsején folytatódott volna, amikor megválasztják őt máramarosszigeti kerület parlamenti képviselőjének. Mert, hogy egészen biztosan megválasztották volna!² A kortársak szinte kivétel nélkül úgy vélték, hogy a máramarosszigeti kortes körút viszontagságaiba halt volna bele. A *Világ* újságírója így írt erről:

„A betegség csíráit máramarosszigeti kortesútján szerezte a múlt héten. Eredetileg nem is akart kortesútra menni Mikszáth. Nemrég a nemzeti munkapárt körben megkérdeztük tőle, mikor megy le új kerületébe, miután Fogarast, régi választóit, otthagya.

– Nem megyek én korteskedni – mondotta akkor – mert én huszonöt esztendeje korteskedem, hogy megválasszanak. Azt hiszem, elég jól beajánlottam magamat.

– Csakhogy a választók mégis csak szeretnék megismerni új képviselőjüket...

– Majd úgy négy nappal a választás előtt, leutazom. Így szoktam én mindig, most se teszek másként.”³

Családjának is ez volt a véleménye. A számtalan tudósításban, amelyek beszámoltak utolsó napjairól, a gyászról, a temetésről, gyakran előkerült ez a téma is. Egyik fia, a Berci (Mikszáth Bertalan) egészen egyértelműen fogalmaz: „megmondom egyenesen, mi ölte meg apánkat: a választási izgalom”. Majd miután elemzi a valóban mozgalmas, sőt túlszervezett négy nap eseményeit, említi vitáját az apjával, akit mindenáron rá akar venni a pihenésre. Az apja így felelt: „Nem értesz te ehhez. Csak be kell mutatkoznom választóimnak. Nem mondhatom nekik, hogy itt vagyok, jertek hozzám. Én nem tudok elmenni hozzátok. Mondom, nem értesz a választói dolgokhoz.”⁴ Kálmán fia a saját verziójában még ki is emeli a kortes körút halálos tényét. Kis címet adnak a mondandójának: *A politika ölte meg atyámat!* Majd így folytatja:

¹ Részlet egy készülő monográfiából, amely Mikszáth életének utolsó évét (fél évét) foglalja össze.

² Képviselőségének mindkét eseménytörténetével többször foglalkoztunk már. Pl.: Mikszáth erdélyi képviselő lesz. In: Az öreg batár utasai. Mikszáth Kiadó, Horpács, 1997. 57-68. Valamint: Fogaras, egy fontos helyszín Mikszáth Kálmán életében. In: „Látni, teremteni kell”. Sipos Lajos 70. születésnapjára. Savaria University Press, Szombathely, 2009. 143-153.

³ Világ, 1910. máj. 29. 53. sz. 6.

⁴ Az Ujság, 1910. máj. 29. 127.sz. 7.

„Igen, a politika ölte meg atyámat. életével fizette meg a választást. Mondhatom, drága választás volt.

Mennyit kértük, anyám, én, öcsém és rokonaink, hogy ne törődjék a politikával. Azt felelte nekünk:

– Hagyjatok cselekedni. Nem teljesíthetem kérésteket. Olyan vagyok, mint a vén csataló. Ha hallom a trombita harsogását, nem tudok ellentállni...

És ment Máramarosszigetre. Kortesútja ölte meg.”⁵

Pedig valóban így volt. Nem kellett volna elmenni Máramarosszigetre. Sőt, a képviselőség sem hiányzott már neki. Nem is akart indulni a választáson. Úgy érezte, hogy a fogarasi mandátum utolsó évei már kiábrándítóak voltak. Főleg a nemzetiségi mozgalmak erőszakossága nem tetszett neki. És a pártja sem létezett már, felbomlott a Szabadelvű Párt. És arról is szó volt, hogy a király kinevezi a felsőház tagjává. Akkor mégis ott lehetne a magyar törvényhozásban.⁶

Mindezt nyomon tudjuk követni felesége emlékirataiban is:

„Hogy Kálmán boldogsága teljes legyen, ebben az időkből (1910 eleje! P. M.) a régi szabadelvű párt is felébredett halottaiból. A Lloyd-klub terei újra megteltek a régi alakokkal, készülni kezdtek egy hősi küzdelemre, a képviselőválasztásra, mely most minden valószínűség szerint győzelemmel fog végződni. E télen nyugodtan készülődött Kálmán a főrendiházba, most hallani sem akart erről, a harci kedv reá is ráragadott.”⁷

Majd pár sorral lejjebb azzal a rövid megjegyzéssel folytatja, hogy Mikszáth nem akart Fogarason fellépni, de a valódi okot nem árulja el, majd írja:

„Így lett elhatározva, hogy Máramarosszigeten fog fellépni Nekem egy megnyugtató érzés lett volna, ha Kálmán bemegy a főrendiházba s nem teszi ki magát a választás izgalmainak, de láttam hogy efelett kár a szót is vesztegetni. Bevégzett tény volt, hogy marad az alsóházban.”⁸

Vagyis, olvashatunk a sorok között, korábban már eldöntötték, hogy Mikszáth, alighanem az írói jubileum fényét növelendő, a felsőházban lesz parlamenti képviselő. Másfelől pedig azt is biztosnak látták, hogy gond nélkül megválasztják képviselőnek. Egyértelmű: a pártnak szüksége volt rá, vagy a hírnevére! A kérdések pedig ekkor fogalmazódnak meg bennünk: De hát akkor mi történt? Miért változtatta meg a döntését, miért nem fogadta el a felsőházi tagságot, és miért Máramarossziget, ahol korábban még csak nem is járt? És hogy-hogy ilyen későn, egy hónappal szinte a választás előtt, április végén jutott el a végső döntésig?

Nem tudjuk jelenleg, hogy Mikszáthnak milyen máramarosi kapcsolatai voltak. A felesége előbb idézett visszaemlékezéseiben ugyanitt van egy félmondat is, amelyben Mauks Ilona a máramarosi főispánt, Perényi Zsigmondot jó emberüknek, jó barátjuknak nevezi, akinél majd Mikszáth megszáll, s kipihenheti a korteskedés fáradalmait. Egyfelől valóban

⁵ Uo. 8. Halmi Bódog, aki annak idején végig kísérte Mikszáthot a kortes körútján, negyven esztendő múltán hasonlóképpen számol be a nehéz, fáradságos programról: „A szokatlanul forró napsütésben, nyitott kocsin való kerületjárások, a fárasztó beszédek, látogatások a beteg szervezet erejét végképp megtörték”. Magyar Nemzet, 1949. júl. 10. 158. sz.

⁶ Egy tudósítás szerint erre ő maga is utalt egy májusi máramarosszigeti beszédében. Szavait idézi a tudósító: „A főrendiházi tagsággal megkínálták, de a nyugodt pozíciót felcserélte a polgárság és az intelligens városi osztályért való harccal.” Pesti Hírlap, 1910. máj. 21.

⁷ Mikszáth Kálmáné visszaemlékezései. Athenaeum, Bp. 1922. 214.

⁸ Uo.

így történt, Mikszáth végig a főispán vendége volt. Másfelől egy adalék arra, hogy talán jól ismerték egymást. A február 6-ai Mikszáth-ünnepen Máramarosszigeten Perényi Zsigmond mondott beszédet, vagy inkább tartott előadást az íróról. Amikor Mikszáth gyermeknevelési elveit említi, ezt mondja: „Egy tengeri fürdőben történt évekkel ezelőtt, ahol szobaszomszédok voltunk...”⁹ Nem valószínű, hogy ennek alapján már februárban megfogalmazódott volna Mikszáth jelölése, hiszen – mint látni fogjuk – erre csak jóval később, hónapok múlva került sor, de amikor a kérdés felmerült: Mikszáthnak melyik kerületet adják, ez a személyes kapcsolat bizonyára döntően esett latba. Nem ismerjük tehát a közvetlen indokokat, de ismerjük a közvetetteket, azaz Mikszáth máramaroszigeti kultuszának 1910-es eseményeit. Vagy esetleg azt sem véletlenül rendezték ilyen fényesen?

Egyet azonban tudnunk kell: amiként Fogaras alapvetően román többségű megye és város volt, addig Máramarosszigeten pedig a ruszinok és a románok vannak többségben. Az 1914-es történelmi adattár szerint a megye nemzetiségi megoszlása így alakult az 1910-es népszámlálás szerint: a 336 335 főnyi lakosság közül 47,3 % ruszin, 24,5 % román, 17,3 % német és csak 10,5 % magyar! (A hiányzó számok egyéb nemzetiségeket jelentenek). Vagyis egy ilyen idegen nyelvi közegben elindítani egy politikusként nem ismert magyar íróat vagy nagy bátorság, vagy nagy helyismereti és politikai kapcsolatrendszer kérdése.

A Mikszáthot érintő három választókerületben sem jobb a helyzet. Alsóapsán 5602 lakosból 4651 a román, 746 a német, 32 a magyar. A rahói kerületben a 6577 lakosból 4432 a ruszin, 917 a német, 1177 a magyar. Máramarosszigeten egyértelműbb a helyzet: itt a magyarok vannak jelentős többségben: 17 542 a lélekszámuk. A román lakosok száma 2001, míg a németeké 1257. A görögkatolikusok aránya mindenütt magas, valamint az izraelitáké is a lakosság létszámához viszonyítva.¹⁰

Április végén, egy kósza és bizonytalan hír szerint szegedi deputáció jelent meg Mikszáthnál, hogy rávegye őt egy szegedi képviselői indulásra, de a kormánypárti Bánffy Dezső ellenében! Mikszáth félig tréfás indokkal utasította el a kérést, aminek hitelességben a szegediek egyáltalán nem bíztak.¹¹ Ám ez a félig igaz hír így is bejárta a magyar sajtót.

Mikszáth következetesen szabadelvű párti volt, amíg a képviselőségét folytatta. Nem is lehetett volna más, hiszen Tisza Kálmán segítségével vagy inkább akaratából kapta meg annak idején az illyefalvi kerületet. Rendkívül rosszul érte őt tehát az 1905-ös választások eredménye. Igaz, hogy kevesekkel együtt ő újra elnyerte mandátumát, de a pártja összeomlott és szétesett. Ez vette el a kedvét a további politizálástól, még a képviselői klubban is alig-alig jelent meg. A választások után koalíciós kormány alakult, de hamarosan kiderül, kormányzásra életképtelen. 1909 márciusában hosszan elnyúló kormányválság kezdődött. Ezen akartak változtatni egy rövid idejű új kormány kinevezésével, amely majd lebonyolítja az új választásokat. A kormányfő Khuen-Héderváry Károly lett, az új kormány 1910. január 17-én alakult meg. Létrejött egy új párt 1910. február 19-én; ez lett a Nemzeti Munkapárt, benne sok volt szabadelvű párti kiválósággal, továbbá a Kossuth Ferenc vezette függetlenségi pártiakkal s a feloszlott Alkormánypárt fontos személyiségeivel Mire a választások közeled-

⁹ Máramaros (M), 1910. febr. 10. 12. sz. 3.

¹⁰ A történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914. 3. kiadás. Pécs, 2005. 73, 90, 136, 153.

¹¹ Szegedi Napló, 1910. ápr. 23. 98. sz. 6.

tek, csak a Függetlenségi és 48-as párt (Justh Gyula vezetésével) állt szemben egy hatalmas kormánypárti koalícióval, amelynek meghatározó ereje a Nemzeti Munkapárt volt. Az új kormány sorra keresztülvitte akarátát: minden megyében munkapárti főispánokat nevezett ki. Ügyes politizálással szinte minden megyében hatalmas népszerűséget szerzett, s főleg hatalmas reményeket táplált. A rendcsinálást hirdette meg a hitelét elvesztett koalíció felett. Így aztán a június eleji választásokon a Nemzeti Munkapárt 258, a vele szövetséges Apponyi Albert és Kossuth Ferenc vezette Függetlenségi Párt 55, míg az ellenzéki Justh-párt összesen 41 mandátumot szerzett. (Több kisebb párt is képviselőséghez jutott ekkor.)¹²

A Mikszáth-jubileumról először a *Máramarosszigeti Független Újság* című függetlenségi és 48-as párti lapban olvashatunk. 1909. október 17-én adják hírül, hogy kezdődik a Mikszáth-jubileum, s bejelentik, hogy a kiadandó 30 kötetes életmű sorozatra a lap kiadóhivatalában is elő lehet fizetni.¹³

A másik helyi lap, a nagy múltú, kormánypárti *Máramaros* hasábjairól kívánjuk követni az eseményeket, lévén, hogy ez közli következetesen (s lehet, hogy pontosan) a Mikszáthtal, majd a jelölésével kapcsolatos helyi híreket. A hetente kétszer megjelenő újság főszerkesztője Surányi Miklós, a majdani kiváló író, aki ekkor vármegyei levéltári tisztviselő. Modern, független szellem, nem véletlen hogy a lap tele van jobbnál jobb irodalmi anyagokkal, többek között Ady Endre értékelésével, kortársi művekkel stb. Itt január 22-én tűnik fel Mikszáth neve. A február 6-án rendezendő Mikszáth-estet harangozza be, amelyen majd színes és változatos műsorral köszöntik a jubiláló írórt. A rendezést a helyi irodalmi, társasági egyesület, a Szilágyi István kör vállalta magára. A február 6-i számban megjelent másik írás már olyan jelzőket alkalmaz az írórt dicsérve, amelyek mintha már kicsit távlatosabban mutatnának előre. „Mikszáth Kálmánnak köszönhetjük, hogy a gyötrelmes törtetésben, a politikai fellegek vésszes fenyegetése elől az irodalmi és a művészeti élet csendes oázisába menekülhetünk. A holnapi szép vasárnap délután emeljük meg szívünket a sugárzó magyar elme fénye előtt.”¹⁴ Mikszáth maga is kapcsolatba került velük, a Szilágyi István Kör üdvözlő táviratára válaszolva ezt írta nekik: „Hálás köszönettel vettem az értesítést, és szívem mélyéből viszonzom üdvözlőket. Mikszáth.”¹⁵

Ez azonban még mindig nem a jelölés. Olyannyira nem, hogy csak március 17-én merül fel a neve, mint lehetséges képviselő, ahogyan írják: „a világhíres írórt s régi szabadelvű politikust” jelölnék. De szinte azonnal el is vetik az ötletet, hiszen a pletykáról itt is hallottak: a fővárosi lapok szerint Mikszáth főrendiházi tag lesz, s akkor nem indulhat náluk. Így az író helyett Nagy Ferencet javasolják, aki kereskedelmi államtitkár volt a Széll-kormányban. S egészen április 20-ig ő lesz a Nemzeti Munkapárt hivatalos jelöltje Máramarosszigeten! Még április 17-én is, amikor a hivatalos jelölő gyűlés volt, a polgármester végül úgy nyilatkozott, a város egyhangúlag támogatja Nagy Ferencet, akit kérnek, fogadja el ezt a jelölést. Nagy Ferenc egyébként korábban a megyebeli Visó képviselője volt, azt a mandátumot mondta le Máramarossziget kedvéért. „Ezt a férfiút jelölte vasárnap Sziget város ér-

¹² *Pölöskei Ferenc*: Kormányzati politika és parlamenti ellenzék 1910-1914. Akadémiai Kiadó, Bp., 1970. 29-31. Uő: A magyar parlamentarizmus a századfordulón. História – MTA Történettudományi Intézete, Bp. 2001, 164-165.

¹³ Máramarosi Független Újság, (MFÜ) 1909. okt. 17. 42. sz.

¹⁴ M. 1910. jan. 22. 7. sz., és uo. febr. 6. 10. sz.

¹⁵ Uo. febr. 13.

telmisége a kerület képviselőjéül. Ebben a jelölésben mindenki nyert: az ország, a parlament, a kerület, a város.”¹⁶ De a színfalak mögött a fővárosban, a párt központjában valami készül! S ha mindenki nem is mondja el, mi történik, éppen magától az írótól tudunk meg bizonyos részleteket a maga módján előadva. A Pesti Hírlap május 15-i számában egy nagyobb interjú keretében elszólja magát, hogy bár nem szeret utazni, de most el kell mennie a máramarosi kerületbe. Az újságíró közbeveti:

„– Szóval a politika megint fölibe került az irodalomnak.

– No, no... megírtam én már a máramarosiaknak is a lemondó levelet. Csakhogy megszegték politikai barátaim és megfogadtatták velem, hogy ezt a levelet nem küldöm el. Résztint mert ezzel elvágtnám utamat a képviselőséghez, részint mert a levélben írottakkal sokat ártanék a munkapárti politikának. Hát nem is küldtem el, ellenben vállaltam a jelöltséget...”¹⁷

A politika logikája szerint – ha van ilyen – valamiféle alkuk, egyeztetések zajlanak a színfalak mögött. Április 27-én olvashatjuk a lapban, hogy Nagy Ferenc még bizonytalanodik, mivel Kaposvár városa is jelölte őt, s még nem tudja, melyiket válassza! Nyilvánvaló, hogy ez nem az ő akarata volt, a párton belül tehetség, ismertség, választókerület stb. szempontok alapján döntenek, mérlegelnek.

A főispán április 28-án Budapestre utazott, tudjuk meg egy hírből, és május elsején jött vissza. Ez egy szokványos hír, sokszor megtette már ezt az utat, de most egészen bizonyosan pártgyezetésre utazott. Ki tudja milyen érdekek alapján – talán kellett egy biztos befutó – Mikszáthot kívánja a párt indítani a városban. Május 3-án volt az új, sebtében összehívott jelölőgyűlés, ahol ugyanolyan egyhangú döntéssel, mint két hete Nagy Ferencet, most Mikszáthot jelölik képviselőnek. (Aznap délelőtt már a rahói körzetet is meggyőzték erről!) Május 5-én meg is jelenik a lapban a hivatalos bejelentés: Mikszáth Kálmán lesz a Nemzeti Munkapárt máramarosszigeti képviselőjelöltje!¹⁸ A cikkíró minden eddigi érvelést visszajára fordít. Hogy valójában nem is kell ide helyi ember, ismeretlen, kevés nagypolitikai befolyással rendelkező, hanem országos tekintélyre van szükség. Mindez persze általános óhaj volt eddig is. (Itt jegyzik meg, hogy Nagy Ferencet más kerületbe állította a párt, „az intézőség kívánságának volt kénytelen eleget tenni, amikor kétesebb kerületbe ment jelöltnek”.) Egy kicsit el is bizonytalanodtak, mert minden fontos ember már „elkelt”. De a főispán addig ügyeskedett, amíg megtalálta Mikszáthot. A hírlapíró több bekezdésben érvelt amellet, ami az ellenzék fő támadási pontja, hogy Mikszáth nem is politikus, csak író. „Mert akinek nem elég az ideális dicsőség, hogy a kerületet a legnagyobb magyar író képviseli, azt megnyugtathatjuk, hogy Mikszáth nagy befolyású ember, s többet tehet a kerület érdekében, mint bárki más... Mikszáth nemcsak sokat képes tenni, hanem sokat is fog tenni a kerület érdekében... ennek a nagy embernek valóságos ambícióját fogja képezni az, hogy e szegény vármegyének ügyét előbbre vigye.”

A párt gyorsan cselekszik: május 12-én 43 fős küldöttség utazik a fővárosba, hogy Mikszáthnak a jelöltséget felajánlják. Perényi Zsigmond főispán és Szabó Sándor alispán vezetik

¹⁶ M. 1910. ápr.21. 32. sz. 1.

¹⁷ R. F.: Mikszáthnál, Pesti Hírlap, 1910. máj. 15. 115. sz. 7.

¹⁸ Uo. 22. sz. márc.17., ápr. 27. 31. sz., máj. 5. 36. sz. (*Pap Tibor*: A szigeti mandátum.) Május 8-án már meg is jelenik egy nagy Mikszáth-elemző írás a lapban Halmi Bódog tollából.(37. sz.)

a delegációt. A hírből megtudjuk, hogy a Munkapárt klubjában találkozni az íróval egy nagy banketten több vezető pártpolitikus társaságában, s a tervek szerint Mikszáth majd a hónap végén érkezik egy rövid kertes körútra a városba s a kerületébe.¹⁹ Két nap múlva a helyi újság közli a pesti út résztvevőinek névsorát, a találkozás leírását, a megyebeliek felkérő beszédét s Mikszáth válaszát. Az író nem szűkölködött a szokásos politikai, érzelmi közhe-lyekkel: „Minden frázis nélkül kijelentem, hogy a jelöltséget elfogadom. Még pedig nem, mint egy odaváló lap írja, kénytelen kellett, hanem nagy szeretettel, örömmel és olyan hosszú időre, aminőre csak lehet, úgy, hogy nincs ebben az országban cím – pedig sok cím van ebben az országban –, amelyért a szigeti képviselő címét, ha már egyszer meg lesz, fel-cserélném. (Lelkes éljenzés.)”²⁰

Egy érdekes adalék mindehhez. Május 16-án a Vigadó dísztermében hatalmas ünneplő közönség köszöntötte a 40 éves írói pályafutását ünneplő írot. Mikszáth a válaszbeszédében a máramarosiaknak is szól, akik újfent küldöttségileg voltak jelen, s köszöntötték őt. E meg-jegyzése már egyértelműen a jelölés elfogadását igazolja, s a győzelem biztosságát is: „Igazán köszönöm a kis Erdélynek, ahol mint politikus éltem, köszönöm az én új kerületemnek, ahová menni fogok, – bizony elhozhatták volna már a mandátumot is...”²¹

Mindez természetesen nem hagyta szó nélkül az immáron ellenzékbe szorult máramaro-si Függetlenségi Párt s annak orgánuma, a Máramarosi Független Újság. Közel sem olyan durván, mint Fogarason, de minden Mikszáth-emléítésre válaszolnak. Megjegyzéseiknek két része van: Mikszáthot úgysem kell jelölni, mert bemegy a felsőházba. Vagy ha most meg is választják, két hónap múlva lemond, s akkor lesz felsőházi tag, s kezdődhet a választás elől-ről. Másodsorban pedig Mikszáth inkább író, mint politikus, s nem tud majd segíteni a ke-rület problémáinak megoldásában. Ez a lap március 20-án írta le először, hogy Mikszáthot kombinációba hozták Máramarosszigettel. „Tiszteljük és becsüljük az írókat, mint írókat és magyar embereket. De mint politikusoktól mentsen meg minket a magyarok istene”, fűzik hozzá.²² Egészen április 16-ig nincs újabb említés. Ekkor is inkább a zavart jelzik, ami a Munkapárt helyi szervezetében van, mert nem tudják eldönteni, végül is ki lesz a jelöltjük. Szóba került szerintünk Roszner Ervin volt főispán, Lator Sándor volt alispán és országgyűlé-si követ, és a már említett volt államtitkár, Nagy Ferenc. Még a következő napok is az alku-dozással teltek el, írjak a lapban, mígnem május 8-án már egyértelműen Mikszáthot említik ők is mint jelöltet.²³ Úgy tudják Mikszáthot a polgármester ajánlotta ezzel az érveléssel: „Mikszáthnak többet ér egy névjegye, mint nagyon sok képviselőnk kilincselgetése.” Szerin-tük nem jó ez az ötlet mert Mikszáth „jóhiszemű ember, és minden, csak nem politikus”. Nem veszi észre a politikai visszasságokat, és nem is írja meg. Egyszerűen nem méltó hozzá ez a helyzet, s remélik, nem is fogadja el a felkérését.

Így foglalják össze véleményüket Mikszáthról: „Magyarországnak ma ő a legnagyobb élő szépirodalmi munkása. Ezt a tősgyökeres magyar nyelvet minden porcikájában kihas-ználni s a mesevilágnak ezer meg ezer alakjai közül a legszebbeket, a legrokonszenvesebbeket

¹⁹ Uo. máj. 12. 38. sz.

²⁰ Uo. máj. 15. 39. sz. 3.

²¹ Az Újság, 1910. máj. 17. 116. sz. 8.

²² MFÜ márc. 20. 12. sz.

²³ Uo. máj. 1. 18. sz.

s a legmagyarabbakat kiválogatni Jókai után eddig csak neki sikerült... Ma őt egy egész nemzet ünnepli melegen, bensőséggel... egyáltalán nincsen szüksége neki arra, hogy oda-dobja magát eszközéül egy kerületi klikk munkájának.”²⁴

Mivel politikai ellenfélről van szó, a lap elegánsan ugyan, de folyamatosan igyekszik lejáratni Mikszáthot, a jelölést és a jelölőket. Elmeséli milyen nevetségesek voltak a jelölő gyűlések Máramaroszigeten és Rahón, ahol voltak vagy ötvenen s ahol

„a néhány rutén és zsidó választó azt sem tudta, mi történt s élénken találgatták, ki is lehet az a 'Bikszáth'. Végre valamelyikük kisütötte, hogy

– Alighanem valami bikszádi barát lesz.

– Csak papoljon akkor tovább, nekünk nincs rá szükségünk – mondogatták erre s hazamentek.”²⁵

Tréfa vagy ironia, netán ellenakció, kitalálás; ebben azért van igazság a korábban említett vármegyei nemzetiégi helyzetet ismerve.

Ilyen körülmények között érkezett meg Mikszáth május 19-én Máramaroszigetre. Utólag áttekintve a programját látjuk, valóban embert próbáló, sűrű, mindenütt válaszbeszédeket igénylő, majdhogynem napi huszonnégy órás program volt ez, s kétségtelen, a gyengélkedő Mikszáth nehezen bírhatta, de rendkívüli erőfeszítéssel végigcsinálta. Egy ízben rosszul is lett, már a hazautazás előtti búcsúvacsorán a főispánnál „hirtelen megtántorodott és végig zuhant a padlón. A vendégek közt természetesen óriási rémületet keltett a baleset, odasiettek Mikszáthoz, fölemelték a földről. – Semmi baj, semmi – mondotta ekkor Mikszáth – csak a görcsös köhögés kábított el.”²⁶ A városnak ebben az évben indult új, kormánypárti hetilapja, *A Munka* május 20-i száma teljes egészében Mikszáthot ünnepelte. Négy oldalon keresztül köszöntik, ismertetik, az irodalmi ünnep eseményeit közlik stb., stb. Itt sem fukarkodnak a jelzőkkel, bár szemmel láthatóan igyekeznek elkerülni annak elemzését, hogy vajon Mikszáth megfelelő politikus-e, vagy csak kiváló író?

„Egy rövid jelzővel akarjuk jellemezni, hogy kit s mit nyert a szigeti választókerület Mikszáth Kálmánban. Ebben a jelzőben benne van minden ismérve az igazi parlamentereknek, a politikusnak, a 'követ'-nek is, akit a jó vidék keres. *Mikszáth Kálmán az abszolút intelligencia*. Nem kicsi trafik ügyek kijárója, protekciós gyerekek elhelyezője, képviselőházi belépőjegyek megszerzője. *Mikszáth Kálmán az abszolút tekintély*.”

Majd értelmezi is az általánosságok szintjén, hogy Mikszáth úgy egészében mit jelent a vagy jelenthet a megyének:

„Ha a vármegye érdekeinek a megvédéséről van szó – ott van Mikszáth; ha óhajunk, panaszunk, kívánságunk, apellátánk van, nem egyeseknek, nem kicsinységekben, hanem a közösség, a megye, a város a község, az ipar, a kultúra, a művelődés érdekében – ott van az ő nagytekintélyű, köztiszteletben álló egyénisége.”²⁷

Ráadásul egy kellemetlen közjátékkal indult az utazás, mivel Mikszáth elnézte a menetrendet, s az esti vonat helyett már délután a városban volt. El lehet képzelni a helyiek elké-

²⁴ Uo. máj. 8. 19. sz.

²⁵ Uo.

²⁶ Világ, 1910. máj. 29. 53. sz. 7. Albert fia részletesen írja le, milyen fárasztó volt a program, s milyen beteg volt az édesapja. Az Ujság, 1910. máj. 29. 127. sz. 7-8.

²⁷ A Munka, 1910. máj. 20. 12. sz. 2.

pedését, akik az esti fél kilences vonathoz készültek az állomási fogadásra zászlókkal, virágokkal, zenével – s a vonatról nem szállt le Mikszáth. Hasonlóképpen érezték magukat az út közbeni megállóhelyeken gyülekezők is. Huszton hiába várta a főszolgabíró felesége egy csodálatos bokrétával őt, már régen a megyeszékhelyen volt. A taracközi állomásról is búsan mentek haza a Mikszáthot várók. De a nagyszabású, tömeges gyülekezés végül nem maradt el, mert elterjedt a városban a hír, hogy Mikszáth már itt van, s mindenki ment a vármegyeházára, hogy hátha Mikszáth kijön egy kis sétára, de most sem volt szerencsájük. Az író majd csak másnap, 20-án kezdte meg programját.²⁸ Ennek ellenére a Mikszáthot ünneplők még sokáig éljenek éjszaka a vármegyeháza ablakai előtt.

Másnap Mikszáth innen a vármegyeházáról a helyi Vigadóba ment. Kiválóságokból álló menet kísérte, élén Perényi Zsigmond főispánnal. A zsúfolásig megtelt teremben „mindenki ott volt, aki valaha hallott arról a fényes névről, amelyet a jó sors városunk nevével kapcsolt össze”. Egyetlen szónokként Mikszáth mondta el politikai programbeszédét. Ezután szünet következett, s délután egy órakor a Korona Szállóban 300 személyes díszebédet adtak Mikszáth tiszteletére. Balogh Mihály prépost, vikárius köszöntötte őt, amire Mikszáth válaszolt. Majd sorban jöttek a felköszöntők, a Szilágyi Kör elnöke Mikszáthra üritette poharát, volt aki a jelenlévő fiát köszöntötte, volt aki Tisza Istvánt éljenzte. Majd mindenki újra Mikszáthot kívánta hallani, akinek ismét beszélnie kellett. Erre újra helyiek szóltak, a híradás őt nevet említ, de megjegyzi: „még számosan” mondtak pohárköszöntőt. Mire Mikszáthnak immáron harmadszor kellett rögtönzött válaszbeszédet tartania. Mindez zárult a Mikszáth kortes-nóta élénklésével.

Estére sem volt nyugalma az írónak. Tiszteletére a Szilágyi István Kör ünnepi műsort szervezett. Beszélnie ugyan nem kellett, de az estély előtt fogadnia kellett a Kör elnökségét s válaszolni annak protokoll szövegére. A műsorban helyi műkedvelők szerepeltek, énekeltek, verset mondtak, zongoráztak, ahogyan az lenni szokott: jó hosszan és unalmasan. A programokat mindenhol ünnepi étkezések szakították meg. Május 19-én, 20-án, 22-én, 23-án a főispán látta vendégül az író és Albert fiát, 21-én Szabó Sándor alispán házában vendégeskedett, majd Szöllősy Antal polgármesternél vacsorált, szombaton este (21-én) és hétfőn, (23-án) Szaplonczay Zoltán megyei árvaszéki elnök látta vendégül délben Veresmarton. Ezeken általában 20-30 meghívott vendég is jelen volt, a helyi elitből, illetve pártvezetők-ből. Mikszáth tehát csütörtök este érkezett (május 19), pénteken, 20-án volt a programbeszéd és a disztrakoma. Szombaton, 21-én Mikszáth fontosabb párthíveit kereste fel a városban. „Néhány percet tölthetett csak az egyes házaknál, de mindenütt felejthetetlen emléket hagyta szeretetreméltó egyéniségének, puritán egyszerűségének s lebilincselő nyájasságának.”²⁹

Vasárnap indult körútjára, a Tisza völgyébe. Vonattal utaztak Rahóra,³⁰ ahol 200 választó, a rahóiak és a tiszabogdányiak várták az író. A köszöntő beszédek után a fenyőfákkal, zászlókkal feldíszített úton, a Tisza-hídon épített diadalkapun át, éljenző tömeg sorfala

²⁸ M. máj. 22. 41. sz.

²⁹ Uo. máj. 26. 42. sz.

³⁰ 2010-ben a Mikszáth Kálmán Társaság emléktáblát helyezett el a látogatás emlékére Rahón. Egyébként itt mondta el Mikszáth utolsó nagy beszédét, amit a korabeli lapok szerint rögtönzött. Lásd: Világ, 1910. máj. 29. 23. sz. 7.

között hajtottak Szabó József főszolgabíró lakására. Egy rövid büfé ebéd után Demjanovics Péter görögkeleti parókus kérte fel Mikszáthot, hogy a községházán mondja el választási beszédét, s ekkor már 3000-en voltak az utcán. Mikszáth beszédében először a helyi nemzeti-ségi választókat köszöntötte, nem minden diplomáciai érzék híján. Közhelyei jól illettek egy választói nagygyűlés amúgy is felfokozott hangulatához. „Nagyon örülök, hogy megismerhettem hazánknak azon idegen ajkú népeit, akik eddig a legjobban simultak a magyar nemzethez, s akik hazafiasságáról oly sok szépet hallottam. Rokonszenvvel emlékeznek meg az országban mindenütt erről a legszelídebb nemzetiségről, amelynek szíve egy érzésben olvad össze a magyar nép szívével, s úgy össze van nőve a magyar nemzettel, mint a szíami iker-ek.”³¹ A beszédet egyébként egy görögkeleti parókus rutén nyelvre is lefordította. Természetesen ezt egy nagy ebéd követte, külön a helyi intelligenciának és külön a helyi polgároknak, számos köszöntővel, amelyekre Mikszáthnak olykor válaszolnia kellett. Itt Mikszáth autóra ült. és Kőrösmezőre utazott. (A fia szerint az autózás viselte meg igazán, az összesen 120 kilométernyi autózás ártott legtöbbet az egészségének.) Kőrösmezőn hasonló a forgatókönyv: tömeg az útszélén, diadalkapu, beszéd a községhez, amelyet szintén ruténra fordítottak a résztvevők számára. Innen az állomásra hajtottak, ahol egy tehervonathoz kapcsolt vasúti kocsival utazott vissza Máramarosszigetre. (A fia szerint már nem vállalták a visszaúton azautózást!)

Hétfőn újra autóra ült, elutazott Apsára, ahol a „havasok népe” gyűlt össze a képviselőjelöltet látni. Újra nagy beszéd, újra nagy ebéd az egyik helyi földbirtokos házában. Innen utaztak tovább Veresmartra, ahol a híradás szerint már nem volt kortesprogram, csak vacsora egy baráti társasággal. Este mentek vissza a megyeszékhelyre. Kedden délben a pesti gyorsvonattal utazott el Mikszáth. Az állomáson újra sokan voltak, Mikszáth a jelenlévőktől egyenként vett búcsút, s a megyehatárig a vonaton elkísérte még őt a főispán és a lap főszerkesztője, Surányi Miklós is.

Természetesen a konkurens lap szintén követte az eseményeket, s a maga módján kommentálta is azokat. Mindenről lekicsinylően, malíciával írtak: mindenhol kevesen voltak, Mikszáth halkán beszélt, nem lehetett hallani. A pénteki beszéde alig volt 10 perces volt, a díszében alig 80-an voltak, pedig 400 főt vártak, az esti fáklyás felvonulás elmaradt, mert nem volt jelentkező fáklyát vinni stb. stb. Meg egyébként is, úgy hallani, hogy Mikszáth Fogarason indul újra, akkor minek ez az egész? S aztán folytatta. A szombati összejövetelen Mikszáth elaludt (amit el is lehet hinni!), és a csendben lehetett hallani a hortyogását. Kőrösmezőn csendőrkordon védte őket. A díszkapura elől a felirat:Isten hozott, hátul valaki odaírta: Isten veled. Itt is keveset és halkán beszélt, sőt megszólalt ruténül is: „ja bude dobre képviselő”. Alsóapsán teljes érdektelenség fogadta. Itt románul mondott egy mondatot, de azt is helytelenül. Írása végét a szerző meglepő fordulattal zárja, amit alighanem ő maga talált ki, s amelyben Mikszáth állítólagos nyilatkozatát ismer-teti. „Mikszáth aztán megelégedve az ’ünneplést’, kedden délben elutazott, hogy többet ne is jöjjön Máramarosba... Mikszáth ugyanis nyíltan kijelentette, hogy ha mégis megválasztják, tőle ne várjon senki semmit, mert ő senkinek a magánérdekét elő nem mozdítja, senki ügyében el nem jár. A város érdekében esetleg talán tesz majd valamit. És azt is kije-

³¹ M.1910. máj. 26. 42. sz.

lentette, hogy megundorodott attól, amit Máramarosban tapasztalt. Nagyon sok itt a dörzsölődni, tolakodni szerető ember.”³²

A terjedelmes, a választókat Mikszáthtól eljeszteni vagy legalábbis elbizonytalanítani szándékozó beszámolóban van még egy másik kitétel is Mikszáthra vonatkozóan, amelyben a politikusi kvalitásait vonják kétségbe. Ebből is következtetni tudunk, hogy milyen erővel kellett volna megküzdenie, ha megválasztják.

„Mert hát Mikszáth Kálmán nagy név, de sohasem volt szegény politikus, amit siralmas 'programbeszédeivel' igen élénken bebizonyított. Minden volt abban, csak politika nem. A végén pedig kijelentette, s ezt a banketten többször is hangoztatta, hogy ő bizony senkinek nem fog semmit tenni. Ilyen képviselő nem kell a szigeti választókerület polgárainak, akiknek ügyesbajos dolgait nem lehet Szent Péter esernyőjével elintézni. Politikai kvalitásait itt eddig csak abból ismertük meg, hogy a Szilágyi-kör felolvasó estélyén józűen elaludt; ezt tényleg megteszik a Házban is a mamelukok egy-egy unalmas miniszteri beszéd alatt.”

Mikszáth tehát május 24-én utazott haza máramarosi korteskörútjáról. Már csak négy nap volt hátra az életéből. Halála országos megdöbbenést váltott ki, hiszen két hete még a nemzet egységesen és végtelen pompával ünnepelte, mint első számú íróját, írókedvencét. Mindent megkapott, amit csak álmodni remélt. A mandátum lett volna az utolsó ebben az elismerés sorban.

Egészen biztosan győzött volna, hiszen a helyi események is ezt mutatták. Villámgyorsan dönteniük kellett, kit indítanak Mikszáth helyett. (Mikszáth állítólag a betegágyán Kálmán fiát ajánlotta volna maga helyett!) Lator Sándor mellett döntöttek. Ezen a napon a Máramaros két rendkívüli kiadást is megjelentetett. Az elsőben közlik a tragikus hírt és annak hatását a városra s az azonnali megbeszélés összehívását. S még este a másik egy oldalas különkiadás is megjelent, amelyben bejelentik az új képviselőt. „Lator Sándor dr., a vármegye nagy érdemeket szerzett volt alispánját és több cikluson át képviselőjét kéri fel.”³³ (Biztosra kellett menniük, csakis helyileg jól ismert személy nyerhette meg a választást ilyen rövid idő alatt!) Ahogyan írták róla: „Lator Sándor ismeri bajainkat, közvetlen közletről ismeri a máramarosi szálnalmas állapotokat, a választóknak belé helyezett bizalma serkenteni fogja őt arra, hogy kellően képviselje kerületének érdekeit.”³⁴ A jelölt két nap múlva, „beugorva” is fölényesen megverte függetlenségi párti ellenfelét. Ő maga 1992, míg ellenfele 437 szavazatot kapott. Az egész megyében minden kerületben a Nemzeti Munkapárt jelöltjei győztek.

A kortársak tudták, mit vesztek Mikszáth halálával. Talán a máramarosszigetiek is megéreztek, hogy ha nagy politikust nem is kaptak volna a személyében, de kaptak volna egy nagy íróat, aki műveivel tán őket is beemelte volna a halhatatlanságba.

³² MFÜ máj. 29. 22. sz.

³³ M. II-ik Rendkívüli kiadás, máj. 29. 43. sz. 1.

³⁴ A Munka, 1910. máj. 31. 14. sz. 3.

SZILÁGYI PÉTER

„Papnak indult lélek”, avagy *A fáklya* móríci homiletikája

„Papnak indult lélek, de szabad, pacsirtás,
Szenttrásos ember, kinek szent az trás.”

(Ady Endre: *Levél-féle Mórícz Zsigmondhoz* - részlet)

Mórícz Zsigmondnak *A fáklya* című regénye 1917 karácsonyára jelent meg könyv formájában. Azonban mielőtt könyvként a szélesebb olvasóközönség kezébe került volna, már folytatásokban olvasható volt a Nyugat hasábjain.¹ A regény Mórícz első alkotói korszakának legnagyobb vállalkozása.² Legelső méltatói közé tartozott Ignotus, aki a *Szegény emberek* és *A fáklya* után Móríczot Zolához, valamint – Karl Bleibtea nyomán – az olasz szimbolista Dantéhoz hasonlította. Ezen rokonítás alapja Ignotus szerint az, hogy Mórícz „mindig többet mond, mint amit szó szerint mond, mert szavai, történetei, emberei és jelenetei mind magukkal cipelik a mindenségbe való beletartozás köldökszinórát”. A recenzens szerint „az apokaliptikus vizionáriusság, amiben Zolával rokon” a magyar regényíró. Ez a vizionárius epika tulajdonképpen olyan leplezett líra, amely egyes szám első személyben beszél; „s éppen az egy ember szemén, sorsán és történetén át való nézés az, ami a Mórícz látását és előadását szimbolikussá és apokaliptikussá teszi”. „Mórícznál akármiről van szó – folytatja Ignotus –, mindig az istenről van szó, mert akármiről beszél, mindig az életéről beszél s mert mikor az életéről beszél, annak izgalmával beszél, aki az életet érzi. Líra – nincs erre egyébe szó. Vagy talán igen [...], hogy romantika.”³

Berkes Imre szintén a Nyugat hasábjain írt a műről. *Impressziók egy magyar regényről* címmel megjelent impresszionista kritikájában elsősorban a regény erőteljes társadalomkritikáját hangsúlyozza, azonosítva Matolcsy Miklóst a korabeli magyar társadalommal: „Ki ez

¹ A regény a Nyugat 1918. évi 9-23. számaiban jelent meg folytatásokban, kivéve a 21. számot. A Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában találhatók a regény alábbi kiadásai a zárójelbe írt jelzet alatt: Légrády Testvérek, 1918 (B. 39.231), Athenaeum, 1921 (C. 10.175), Athenaeum, 1930 (C. 11.958), Athenaeum, 1939 (B. 31.818), Szépirodalmi, 1953 (B. 297), Szépirodalmi, 1959 (B. 3.243), Szépirodalmi, 1963 (A. 16.710/1-2), Szépirodalmi, 1979 (A. 10.464). Az 1917-es karácsonyi kiadás nincs meg. Külön tanulmány témája lehet összevetni a regény Nyugat-beli közlésének szövegváltozatát a könyvkiadások szövegállapotával, ugyanis eltérés található: egy fejezet teljesen hiányzik. Tudjuk, hogy Mórícz többnyire átdolgozta az előzetesen folyóiratokban, hírlapokban megjelent regényszövegeit a könyvbéli közlés számára. Az Athenaeum által 1921-ben kiadott 3. kiadás elé illesztett, Trianonra reflektáló előszót (1921. jan. 30.) azonban a cenzúra törölte az 1945 utáni kiadásokból. Itt köszönöm meg Hegyi Katalin (PIM) segítségét.

² *Czine Mihály*: Mórícz Zsigmond útja a forradalmakig. Bp., Magvető, 1960. 503.

³ *Ignotus*: Arcképvázlat Mórícz Zsigmondról. Nyugat, 1918. 2. sz. (Elektronikus változat).

a Matolcsy Miklós, a Fáklya borzalmas hőse? Vagy egyáltalán hős-e ő? Én vagyok? Te vagy? Vagy ismerősöm ő? A barátom, a testvérem, a rokonom? Vagy mi mindnyájan, élehetetlenek, nyomorultak, sihederlelkűek, nehéz tudományokkal zsúfoltan megtömött agyúak, véresen küzdők, gyorsan megbicsaklók, ijedősek és álmokba beleszédültek, tervtelenek és tervekkel járók, bátor, akaró, akarni nem tudó magyarok: mi talán mindnyájan Matolcsy Miklósok vagyunk?»⁴

A regény marxista kritikáját Nagy Péter és Czine Mihály Mórícz-monográfiáikban nyújtották. Nagy Péter szerint „*A fáklya* nemcsak a magyar történelem nagy fordulópontján született, hanem Mórícz életútja fordulópontján is: a forradalmak küszöbén. Hatalmas alkotás, amely szinte sugározza Mórícz minden ekkori nézetét, egész világlátását; ebben igyekszik összefoglalóan elmondani mindazt, amit a magyar társadalom, különösen az uralkodó osztály és az értelmiség helyzetéről, megtudott, ebben számol le először saját vallásos illúzióival, s ha nem is tudatosan, de ebben már megbírája saját »faji« koncepciójának reakciós elemeit is. Összefoglaló alkotás, de nem utat nyitó, mert az utat nem látja, s éreztetni nem tudja.»⁵ Nagy Péter értelmezése évtizedekre meghatározta a regényről kialakított dialógust. A szerző olvasatában a regény nemcsak a félf feudális magyar társadalom erőteljes kritikája, hanem a református egyházé, egyáltalán a vallásosságé is.⁶ Mórícz túllép önmagán, református neveltetésén, leszámol vallásosságával, így jut el igazi önmagához, így talál osztályára, a parasztságra.⁷ Egy olyan tudatos forradalomvárast próbál igazolni Nagy Péter Mórícznál, ami a marxista esztétika szerint igazi íróvá teszi őt.⁸ Ez az erőteljesen teleologikus, az elemzéshez az irodalmi művön kívüli szempontokat csatasorba állító esztétika pontosan azoktól a vizsgálódási szempontoktól fosztotta meg a regényt, amelyeket Ignótus fentebbi kritikája oly éles szeműen észrevételezett. Olyan szűk mederbe terelte így a regény értelmezésének diskurzusát, melyből a Mórícz-újraolvasásig nehéz volt kilépni.

Czine Mihály Mórícz-monográfiájában nagyon részletesen és árnyaltan elemzi a regény társadalomkritikáját, Mórícz dzsentriábrázolását, de mivel ő is a marxista esztétika talaján állva vizsgálja a művet, alapvetően csak társadalomkritikát olvas ki belőle: „Így lett *A fáklya* a 67-es Magyarországgal való leszámolás regényévé. Amit a polgári radikalizmus felismert a feudális Magyarország hullafoltjaiból, azt Mórícz Zsigmond szinte mind ábrázolta. Az egész elfekélyesedett magyar életet.»⁹ Czine persze még sok más értékét is feljegyzí a műnek, amelyek mintha bizonyos szempontból az ignotusi meglátások továbbgondolásai lennének. Nemcsak az önmagával vívódó értelmiségi hősré, hanem a regény sajátos, biblikus, a régi magyar nyelvet megidéző nyelvteremtésére is felhívja a figyelmet; mindemellett a mű szerkezeti egyenetlenségét és stílári sokszínűségét gyenge pontjaiként veszi a hatalmas vállalkozásnak.¹⁰ Ignotushoz hasonlóan Czine is a lírába hajló epikumot, a megéltséget, szubjektivitást tartja a mű legfőbb erényének, olyan továbblépési lehetőségnek a móríci prózanyelv-

⁴ Berkes Imre: Impressziók egy magyar regényről. Nyugat, 1918. 13. sz. (Elektronikus kiadás.) Idézi Czine i. m. 486-505.

⁵ Nagy Péter: Mórícz Zsigmond. Bp., Szépirodalmi, 1979, 154-155. A monográfia első kiadása 1953-ban jelent meg.

⁶ Uo. 155.

⁷ Uo. 168-169.

⁸ Uo. 171-174.

⁹ Czine i. m. 501.

¹⁰ Uo. 503-504.

ben, amely túlmutat az eddigi „klasszikus nyugalma és kompozíciójú regényeken”.¹¹ *A fátklya* e két, marxista irodalomelméleti szempontú olvasata elsősorban az 1918-19-es forradalmak, illetve az első világháború történelmi eseményei felől közelít a szöveghez. A marxista esztétika reprezentatív műfaja, a kritikai realizmus társadalombírálata és a típusalkotás igazolása a fő célja, ezért meghatározott, behatárolt keretek között mozog. 1945 után a marxista irodalomtörténet-írás kibontja és kizárólagossá emeli a regény társadalomkritikáját, tehát a Berkes által megkezdett utat járja végig az értelmezésben.

A Móricz-újravizsgálás viszont felveti más szempontok érvényesítését is a regény értelmezésekor. Erre már Kováts Dániel is felhívta a figyelmet jóval az újravizsgálási hullám jelentkezése előtt. Olyan értékeit elemzi a regénynek, melyet az addigi Móricz-szakirodalom többnyire mellőzött. Így tanulmányának egyes részletei nagyon közel állnak jelen olvasathoz.¹² „Móricz regényei önértelmező kísérletek körkörös ismétlődéseként is olvashatók. Számos szépirodalmi szöveghely kínálkozik ennek illusztrálására. Ez a tény ma az életrajz felé nyíló perspektívára, átjárhatóságra hívja fel a figyelmet...”¹³ Ezek szerint a regény Móricz házasságának és írói válságának az objektivációja lenne: egy nagy családi, társadalmi és hitéleti per tárgyalássorozata.¹⁴ Ezekre a szempontokra már Cséve Anna figyelmeztet. Eisemann György az Ignotus-féle értelmezési hagyomány útját folytatja. *A fátklya* metaforikusságát hangsúlyozza, de a sajátos móríci irónia és groteszk jelenlétére is fókuszál. Azt vizsgálja, hogy hogyan jelennek meg a világ, a kultúra megsemmisítésének aktusai, a démoni, barbár elemek Móricz prózájában, különösen *A fátklya* című regényben.¹⁵

Saját olvasatomban a regény egy XX. századi certámen: a középkori vetélkedés műfajának kései, sajátosan móríci példája. Ehhez kapcsolódóan a textus poétikai rétegzettségét vizsgálom. Ennek kapcsán olyan teológiai eredetű megközelítési módokat javasolva, melyeket a szöveg sajátos tematikája és poétikai megalkotottsága indokoltta tehet. Elemzésem kapcsán azt az egyháztörténeti háttérrel is fel kívánom vázolni, amely a móríci életrajz ide vonatkozó történelmi háttérét a korábbiakhoz képest részletezi, árnyalja. Közvetett összefüggést vélek kiolvasni ugyanis a regény sajátos textúrája és a kor teológiai problematikája között. Fenntartva, hogy olvasatom csak egy lehetséges olvasat a sok közül.¹⁶

¹¹ Uo. 504.

¹² Kováts Dániel: Móricz Zsigmond *A fátklya* című regényének megformálása. Borsodi Szemle, 1981. 3. sz. 43-53. Különösen a *Lobogó szövének* és *A fátklya* szövegtani, poétikai összehasonlításánál a test és a lélek párharcáról (45.), a Matolcsy-Krisztus párhuzamról (51.), a bibliatanulmány fontos szerepéről a regényben (47.) vagy a tűzről mint regénybeli motívumról (46-50). Köszönöm Kováts Dániel szíves segítségét.

¹³ Cséve Anna: Móricz Zsigmond. Élet-kép sorozat, Bp., Elektra Kiadóház, 2005. 58.

¹⁴ Uo. 50.

¹⁵ Eisemann György: „Barbárok a Móricz-prózában” = Szabó B. István (szerk.): A magvető nyomában. Bp., 1993. 89. ill. 94-97.

¹⁶ Erre a mindmáig elhanyagolt értelmezési szempontra Balassa Péter hívta fel a figyelmet az *Árvácska* újravizsgálása kapcsán. Idézi Szilágyi Zsófia: A továbbélő Móricz. H. n. Kalligram, 2008. 169-170. Megjegyzendő, hogy már jóval Balassa előtt Kováts Dániel hiányként jelzi ezt a fajta vizsgálódási szempontot pontosan *A fátklya* kapcsán. Kováts Dániel i. m. Hasonló szempontból vizsgálja még az *Árvácskát* Baranyai Norbert (*Baranyai Norbert: ...valóságából táplálkozik s mégis költészet*”, Móricz Zsigmond prózájának újravizsgálási lehetőségei. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2010. 193-237.), valamint a *Légy jó mindhaláligot* Kiczenkó Judit (*Kiczenkó Judit: Légy jó mindhalálig* = A magvető nyomában. I. m. 53-71.) *A fátklya* című regényben Dékányné Matolcsy Miklós-hoz intézett szavaiban pontosan „az emberi lelken az erény s a bűn viaskodását” kifejezést használja nemcsak Ardayra, hanem az egész magyarságra, sőt a teljes emberiségre vonatkoztatva, mint ami meghatározza mindnyájunk sorsát (152).

Homília és homiletika: e két görög eredetű teológiai fogalom köré próbálom felépíteni saját *A fáklya*-olvasatomat. Általában elmondhatjuk, hogy Mórícz e regényének (és más műveinek) az olvasásához is fontos fogódzókat adhat az írónak a szentíráshoz, valamint a reformáció történeti hagyományához való viszonya. Ő maga így vall erről: „Egész életemben szerettem a Bibliát. A mi generációnk még bibliaolvasó. Ady is az. Az Ótestamentum nekünk azért volt megragadó, mert az események szimbólumig növelését, az Újtestamentum, mert a szimbólumok eseményekbe egyszerűsítését találtuk meg benne.”¹⁷ Az 1913-as esztendőben a *Nyugat* hasábjain zajló ún. reformáció-vita, melyet Szabó Dezső problémafelvető cikke indított el, s Mórícz, Ady és mások válaszait hozta a folyóirat Disputa rovatában, jól illusztrálja Mórícznak a reformáció hagyományához való szerves kapcsolódását.¹⁸ Mórícz más tanulmányaival is kapcsolódik e problémakörhöz szinte egész pályáján keresztül, a korai évektől egészen 1940-ig.

Ne felejtjük el, hogy Mórícz nem egészen laikusként nyúlt a Bibliához, hiszen érettségi után, 1899-ben nem kis töprengések közepette a debreceni teológiára iratkozott be, s egy félét végighallgatott, kollokvált, és legátuskodott Tiszaroffon. Majd miután otthagyta a teológiát, egyszer még élete mélypontján újra beiratkozott, immár Budapesten, 1906-ban, még kevesebb eredménnyel, ha a fakultás elvégzését vesszük csak eredménynek, s nem a leendő író belső lelki-szellemi gyarapodását. Ekkoriban született ugyanis *A Biblia* című tanulmánya (1907-8, Athenaeum), melynek nagy részét szinte teljes egészében, változtatások nélkül átvette *A fáklya* című regényébe. Azt se felejtjük el, hogy *A fáklya* elődjének, a *Lobogó szövétnak* című regényének részleteit 1910-től publikálta a *Világban*; e töredékben maradt regény részleteiből bontakoztatta ki *A fáklya* nagyívú társadalom- és emberképét.

Ha még messzebbre kívánunk menni az életrajzban, tudjuk, hogy Mórícz anyai nagypapja, a prügnyi születésű Pallagi József Sárospatakon végezte a teológiát, s innen Szatmárba (Csonkapapi vagy Tarpa, Csetfalva) került református lelkésznek; majd a csecsei református lelkész lányát, Nyilas Katalint vette feleségül. Mórícz anyai rokona volt a pataki teológia professzora, a prügnyi Zsindely István, akinél 1869-ben Zsigmond édesanyja is elvégezte Sárospatakon a gimnázium I. és II. osztályát. Adott volt hát az út Zsigmond számára is a debreceni, pataki és kújszállási református kollégiumokba. A teológiai fakultás választása saját, belső döntése volt úgy, ahogyan annak otthagyása is; vagy valóban édesanyja kérésének engedett? Ki tudja... Biztosan ez is, az is. Mindkettő szerepet játszott pályaválasztásában. Tény, hogy bibliaolvasó, hívő, vívódó emberként élt, aki ráadásul családi református hagyományai és iskoláztatása révén belülről erősen kötődött a reformáció szellemiségéhez; ahhoz kritikával fordult, mert megújítását sürgette. *A fáklya* című regényt mégsem külső, irodalmi textuson kívül álló tények segítségével kívánjuk elemezni, hanem a szövegtestből. Az irodalmi szövegen kívüli életrajzi és egyháztörténeti szempontok inkább csak háttérül szol-

¹⁷ Mórícz Zsigmond: Dr. Masznyik Endre: Újtestamentum. = M. Zs. Összegyűjtött művei. Tanulmányok, III., Bp., Szépirodalmi, 1984. 511.

¹⁸ Ady Endre: A protestáns tévedés. *Nyugat*, 1913/1.; Szabó Dezső: A magyar protestantizmus problémája. I-III., *Nyugat*, 1913/14.; Mórícz Zsigmond: A magyar protestantizmus problémája. *Nyugat*, 1913/16.; Szabó Dezső: A magyar protestantizmus problémája. *Nyugat*, 1913/17.; Rozványi Vilmos: A vallások problémája s a vallások mint problémák. *Nyugat*, 1913/18.; Tankó Béla: A magyar protestantizmus kérdéséhez *Nyugat*, 1913/19.; Ady Endre: A protestantizmus ünnepén. *Nyugat*, 1913/21.

gálnak elemzésünkhöz. A textus számos olyan nyelvi tényt rejteget, amelyet kibontva valóban rábukkanhatunk Móricz homiletikájára, valamint homíliájára.¹⁹

Már rögtön a regény első oldalain olvashatunk egy a későbbiek során is fel-felbukkanó toposzt, mégpedig az élet viharos tengerén hányódó hajó toposztát. Matolcsy Miklós még meg sem érkezik első parókiájára, Fábiánfalvára (amely talán a Nagycsedd melletti Fábiánháza után kaphatta nevét), tiszteletét teszi egyházi elöljárójánál, Dékány tiszteletes úrnál, aki szívélyesen fogadja. Dékány tiszteletes úr parókiáján hangzik el az a szónoklat, melyet elöljárója intéz az ifjú tiszteleteshez, melynek részlete így hangzik: „Ímé, megérkeztél... Megérkeztél a tudományok szentelt csarnokából ide, ki a szabad életre, a viharos tengerre, a nagy és veszélyes szirtekkel borított hullámozó tengerre... S jöttél, hogy világítótorony légy a tengeren bujdosók előtt: fáklya az élet éjszakájában!”²⁰ Az élet viharos tengerébe kivetett ember Matolcsy Miklós. Az ifjú, pályakezdő református lelkész világmegváltó tervekkel érkezik Fábiánfalvára, hogy a településből mintafalut faragjon. Matolcsy Miklós az én olvasatomban az az ember (nem elsősorban lelkész, hanem EMBER), aki a zárt, védett intézményből, az alma materből, a kollégiumból kikerül az életbe, ahol a sátántól megkísértetik, s bűnökkel körülvéve, megkönyékezve kell tisztán helytállnia, küldetését, fáklyavoltát beteljesítenie. Olyan, viharos tengeren hányódó hajó ő, aki egyszer fönnt találja magát az élet árján, egyszer pedig lenn, a háborgó haboktól elborítottan. Így akár párhuzamot vonhatunk Matolcsy lelkészi pályára készülése, sorozatos megkísértése, valamint Jézusnak a sátán által való megkísértése között. „Mintha valami emberfeletti hatalom dobta volna bele egy félelmetes, ismeretlen s csodálatos világba, ahol minden tiszta, átlátszó és világos és mégis minden érthetetlen, megfoghatatlan, zűrzavarosan egymásra tolult. Jaj de jó volna visszabújni, mint egy kis csigának a kollégium sötét, csöndes, fülledt nyugalmaiba, ahol minden misztikus, félszeg és fülledt, de olyan megnyugtató, eseménytelen, mit sem követelő...” A körülötte tomboló világ „ártalmatlan labdája”²¹ ő. Labda, akinek nincs saját akarata, akit kénye-kedve szerint dobál a sors abban a világban, mely egyszerre tiszta, áttekinthető és kaotikus, zavaros. Ahol az erény és a bűn vetélkedik a Matolcsy Miklósook lelkéért.

Mintha már a regény elején elvégeztetett volna a főszereplő sorsa, Matolcsy kollégiumi lelkesedései, szép reményei az élet megváltoztathatóságát, megváltását illetően „mind zátonyra jutottak”.²² Ez már az első könyv 2. fejezetében a Matolcsy számára kudarcra végződő (nem tud ostorozóan, prófétikusan beszélni a gyülekezet bűnei ellen, megbénul a nyelve; az ő félévi fizetéséből fedezte a kurátor a beiktatási ebédet-vacsorát) beiktatási vacsorán megmutatkozik, mely mintegy bacchanáliaként jelenítődik meg, ahol „mindenki úgy kiabált, ahogy a torkán kifért, s az ő szava elveszett, mintha a tenger zúgásába halna bele”.²³ A regény eme néhány kifejezése is szépen illusztrálja a viharos tengeren megfeneklő hajót.

¹⁹ E két fogalmat így határozzuk meg: homiletika = egyházi ékesszólás, esetünkben Móricz biblikus nyelvére vonatkoztatva; homília = biblíamagyarázat, esetünkben Móricz biblíaszemléletét jelenti, elsősorban *A Biblia* c. tanulmánya alapján, melyet a vizsgált regénybe is beépített (Bakos Ferenc: Idegen szavak és kifejezések szótára. Bp., Akadémiai, 1989. 342.). Már Ignótus úgy fogalmaz idézett recenziójában, hogy *A fáklya*ba „egész homiletika van beledolgozva”.

²⁰ Móricz Zsigmond: *A fáklya*. M. Zs. Összegyűjtött művei. Regények, II. Bp., Szépirodalmi, 1975. 13. Kiemelések tőlem.

²¹ Uo. 17.

²² Uo. Kiemelés tőlem.

²³ Uo. 18. Kiemelés tőlem.

Mindezekben a részletekben anélkül képződhet meg az olvasóban a hajó mint az élet jelképe, hogy Móríczt azt egyszer is leírta volna. A regény szókincsében a *bárka* szó csak az első könyv utolsó, 7. fejezetében olvasható. S talán nem véletlen, hogy Móríczt épp a bárka szót használja (Noé bárkája!), s itt újból a megfeneklett életet jelképezi a főszereplő által szabad függő beszéd segítségével megjelenített monológban, azaz a bűnökkel szembeni ellenállás hiányát: „Már azelőtt is ott volt a lelke mélyén valami lappangó pogányság. Hiába volt a kollégiumi elzárkózottság, hiába olyan szilárdra építve a *bárka*, a fenekén rések támadoztak, s víz szivárgott alulról, csak még nem annyi, hogy süllyesszen, csak még annyi nem, hogy féltelmes legyen: de ma bezúdul a mély szennyes ár...”²⁴

Dékányné is süllyedő lélek az élet viharos tengerén, aki bizonytalanul, öregedő nő létére a szintén léket kapott Matolcsyba kapaszkodna. Nagy kerti beszélgetésük kapcsán, amikor az ifjú lelkész felolvassa neki a Biblia-tanulmányát, a nő „hátraejtette a fejét: valami síri csönd volt, a kriptá csöndje, amit nem zavart meg kinn az őszi napsugár, a hulló falevelek pergése, a szél zaja, az élet kint fel-felzajgó lármája: kriptai csönd, amelyben csak befelé történő nézésre vannak érzékek. Még egy ilyen krízist: még egy harmadikat megélni... - kiáltott fel az asszony, *mintha a tengeren hallatna vészkiáltást...* és a Matolcsy szemébe nézett, *mintha horgonyt akarna vetni ott...*”²⁵

A regény vége felé még egyszer előkerül az élet tengerén lebegő hajó-ember toposza. Most úgy jelenik meg a Matolcsy életét jelképezve, amint „fent lebegett az élet hullámain, s könnyedén szelte a habokat”.²⁶ Nem véletlenül, hiszen ekkor tudja Matolcsy először, hogy mit akar, s megvan a terve arra, hogyan hajtsa végre saját, életben való boldogulásának tervét, hogyan végezze el, hogy gazember (III. Richárd!) legyen: Ardayt használja családoknak nagy tervei végrehajtásához, anyagi jóléte megalapozásához, sőt házasságához Margittal, a szomszéd falu tanítónőjével. Miklós „ma először érezte magát fenn. Úgy tűnt fel előtte, mintha valami varázslat útján váratlanul megtanult volna úszni”.²⁷ Ugyanekkor Arday számára Miklós már csak „az életnek egy hajótöröttje”,²⁸ aki ugyan célt talált az életben, de ezt a célt nem a keskeny úton, hanem a bűn útján végigjárva kívánja elérni.

A különféle vízi járművek a mitikus utazások eszközei a világ számos kultúrájában. Az ókori Egyiptomban ugyanúgy, mint az akkád Gilgames eposzban, a vikingeknél vagy a Kalevalában, a görög-római kultúrában. Jézus cselekedeteihez ugyancsak hozzákapszolódt a bárka; gondoljunk csak a csodálatos halfogás jelenetére, vagy arra, hogy bárkából csillapítja le a háborgó vihart. A Biblia egyik legfontosabb hajója Noé bárkája (héber tébah = bárka, láda), mely a keresztény tradíció szerint az egyház előképe. Azé az egyházé, melynek fontos szerepe lenne az emberi lelkek megmentésében a bűn özönvizétől. Nem véletlen, hogy a templomok belső terét is hajónak nevezik.²⁹

Van a regénynek egy nagyon szép hasonlata. Matolcsy számára az Isten létezése érzelmi kérdés. „Az Isten, most látta hirtelen, nem is objektív valóság őneki, hanem valami érzelmi

²⁴ Uo. 50. Kiemelés tőlem.

²⁵ Uo. 62. Kiemelések tőlem.

²⁶ Uo. 227.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo. 238.

²⁹ Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György: *Jelképtár*. H. n., Helikon, 1994. 82-83.

java... Életének érzelmi értéke, amely *mint a tenger a gályát*, fenntartja a színen...³⁰ Itt a tenger nem a bűnt jelképezi, hanem azt az Istent, aki fenntartja ezt a világot, benne az egyes ember életét, mint tenger a hajót. Ha Móricz más tanulmányait olvassuk, fontos, ide vonatkoztatható sajátos Isten-képre bukkanunk nála. Móricz számára az Isten a világot fenntartó és kormányzó princípium. Nem egyének vagy nemzetek istene, hanem világot teremtő, létrehívó, és azt fenntartó Úr: „Isten az erő és az akarat, amely létrehívta s itt tartja ma is e világot; és nem ejti ki kezéből...”³¹

Nagyon pontosan jelképezi a regény fentebb vizsgált toposza azt a mozgást, ami olvasatomban a regény egyik kulcsfontosságú eleme, mely szerint Matolcsy egyszer fenn, egyszer lenn van az élet árján. E felfelé s lefelé történő mozgás, a fel- és alászállás mellett, illetve e képzetet erősítve más bibliai toposz is bevonható a regény értelmezésébe.

A tűz számos Móricz regényben jelenik meg a történetek zárásaként (*Úri muri, Árvácska, A fáklya*), mint a megtisztulás motívuma. *A fáklya*ban az ököritői tűzvész a regénybeli tüzeset mintája. Viszont nem pusztán arról van szó, hogy ez egy megtörtént esemény regénybe applikálása lenne. Ennél sokkal többről. A regény folyamán végig, folyamatosan jelen vannak a mű szövegében olyan kifejezések, amelyek valahogyan a tűzhöz kapcsolódnak, hogy aztán a történet végén a Matolcsy által felidézett tisztító tűz fölégesse a világot.³² Már rögtön a regény elején, amikor Dékány tiszteletes mondja fiatal kollégájának, hogy légy „fáklyája az Úr félelmének, lobogó fáklyája az isteni Igének...”³³ Válaszában Mózes attribútumával jelöli magát a fiatal lelkész: „Tudom, nem rózsaszirmokon való heverés, hanem *tüskebozótban való lobogás lesz a sorsom*, tudom, nem szende örömeiben való éldelgés, nem a gyönyörökben való buborékolás, hanem küzdelem a kultúráért, az igazságért, az emberiségért, lesz a rendeltetésem... Fáklyája legyek hát ama nagy és szent igazságoknak, amelyek betöltik, s inkább gályára vitessem, mint a mi eleink, mintsem valaha eltántorodjak azoktól...”³⁴ Egyszerre jelenik meg a Biblia Ószövetségének mózesi attribútuma, az égő csipkebokor (2 Móz. 3,2- 4.; 5 Móz. 33,16.) és a gályarab prédikátorok protestáns hagyománya. Az égő csipkebokor, melyben az Úr megjelent Mózesnek, Matolcsy prófétai sorsvállalását vetíti előre, mintha a protestáns eleve elrendelés határozná meg sorsa beteljesedését, mintha nem lenne számára szabad akarat, amely alakíthatná sorsát. Sorsa eleve elrendeltetett. Hiába a felfelé törekvés, ez csak időleges fenn szárnyalás, valójában bukásra ítéltetett nem igazi vívódó hőse a regénynek, inkább csak bábu, akit ide-oda dobál a sors.

A tűz jelképéhez elsősorban a világosság, elevenség és tisztaság férfias princípiuma járul. Megkülönböztethetünk hasznos, azaz szelíd és megszelídíthetetlen, pusztító tüzet. A nagy világvallásokban a kultusz tárgya, eszköze. Az Ószövetségben is az Úr tűzben jelenik meg (2 Móz. 13,21-22.; 4 Móz. 11,1-3.) Izráel népének vezetőként és pusztítóként egyaránt. A tűz a megtisztulás és a megújulás jelentésköréhez is kapcsolódik, s mint ilyen, egyetemes szim-

³⁰ Móricz i. m. 44-45. Kiemelés tőlem.

³¹ Móricz Zsigmond: Damaszkuszi élmény. M. Zs.: A tizenkettedik órában, Tanulmányok. III, Bp., Szépirodalmi, 1984. 137.

³² A regényben közel harminc helyen jelenik meg a tűz szó valamely szinonimája, ezzel összefüggésben a szó alapjelentéséhez kapcsolódó konnotációk. Ezek a kifejezések elsősorban a szereplők lelkiállapotait jelölik.

³³ Móricz Zsigmond: A fáklya. I. m. 13.

³⁴ Uo. 13-14. Kiemelés tőlem.

bólum. A keresztény tanítás szerint a tűz megújít (Mt. 3,11-12.), ugyanakkor a pusztító égi tűz a büntető Isten megtestesülése.³⁵ Ha Matolcsy mint a regény főszereplője, az életbe vett embert jelképezi, akkor Arday, a züllött földbirtokos, aki mellesleg országgyűlési képviselő is, maga a keskeny útról letévedt bűnös ember. A regény számos pontján olvashatunk Ardayval kapcsolatosan olyan kifejezéseket, amelyek ezt a képzetet erősítik. Miklós hosszabb időre a faluhoz közeledő kisváros vendégfogadójában találkozik a képviselő úrral. Ez a második bacchanália a regényben (3. könyv).

A léket kapott Miklós itt alásüllyed a poklokra. A v e n d é g f o g a d ó régi toposza a világnak. A kocsmáros is, „ez a különös ember, különös mesterség sajátságos művelője. [...] a sátán bakterja idelenn”.³⁶ „Ez az ember szinte sohasem látja másképp az embereket, csak mikor ki vannak mozdítva nappali nyugalomból, mikor labilisabbá lett a lélek, s szenvedéllyel keresi azt, amit rendesen ép és egyensúlyos lelki erői miatt, vagy morális kényszerből kerül.”³⁷ Móríciz igyekszik a vendégfogadót, ahol a másnapi egyházi gyűlésre megszáll Miklós, a világ lehető legszenyesebb helyének feltüntetni, ahol a kocsmáros ugyanolyan vergődő lélek ebben a „zsibvásárban” (Hiúság vására!), mint a vendégei. Undorító pókként jelenítődik meg, akinek a hálójába beleragadnak (Matolcsy otthoni, viaszosvászonnal borított kanapéja is ilyen, csak beleragadni lehet!) az emberek. Matolcsy e helyen a gonosz hálójába kerül: felgerjednek elfojtott nemi vágyai a csinos, fiatal pincérnő iránt, aki pénzért mindenre kapható. Minden együtt van: bőséges vacsora, fél liter bort fogyaszt főhősünk ez este, és a testi vágyak kiélésének lehetősége is adott számára. Arday kompániája is itt mulat: a képviselő, a rendőrkapitány és a takarékpénztár igazgatója. A politika, a rendfenntartás és a pénz világának a képviselői. Ez egy huszadik századi bacchanália, ahol a modern kor társadalmának prominensei vannak jelen. A középkor óta hagyományosan megjelenített hét főbűn (torkosság, lustaság, paráznaság, gőg, harag, kapzsiság, irigység) közül erőteljesen megmutatkozik: a torkosság, a paráznaság, a gőg és a kapzsiság. „Sine Cere et Libero friget Venus” = Ceres és Bacchus nélkül Venus fázik (Terentius), azaz a falánkság és az iszákosság növeli a kéjvágyat.³⁸

Ardayt így jellemzi Móríciz: „a képviselő úr nyájas, kedélyes, kopaszodó úr, akinek vékony bajusza feketére volt festve s lila volt, fekete haja töve is lila, cimpája folyton remegett s mint egy vadállat, nyalogatta a száját”.³⁹ Arday társaságában egy ismeretlen fiatalember éppen a kisváros erotikus életéről tart érdekesítő előadást. Arday „szentélye” ez, ahol „ez a kivételesen finom úr, akinek egész teste kendőzve van és agyonmosva, tisztogatva, a ruhája, az inge, a feje oly aggodalmasan kipucolva [...] teljesen rothadt, tökéletesen maggyőződés nélküli ember”.⁴⁰

Miklós a Dékánynétól kapott 18 egyedi készítésű arannyal bukik le. Az aranyból Miklós gavallérosan adott borralalót a kocsinak, s a pincérnőt is azzal fizeti ki, de az aranyak

³⁵ Hoppál–Jankovich–Nagy–Szemadám i. m. 227–229.

³⁶ Móríciz Zsigmond: *A fáklya*. I. m. 109.

³⁷ Uo.

³⁸ Bosing, Walter: Hieronymus Bosch (1450 k. – 1516) Menny és pokol között. Köln–Bp., Benedikt Taschen–Kulturtrade Kft. 1993. 25–32.

³⁹ Móríciz Zsigmond: *A fáklya*. I. m. 117.

⁴⁰ Uo. 123.

Arday tudomására jutnak, aki rögtönzött rendőri vizsgálatot tart a fogadóban, hiszen az aranyakat ő adta egykor Dékánynénak, akivel korábban viszonya volt, egy lánya is származik e kapcsolatból, akit az anyjától elszakítva nevelt fel. Miklóst másodszor szégyenítik meg (először a parasztok a falujában, akik félévi jövedelmét előre lefoglalták a beiktatási vacsora megrendezésére, s ezt szerződésben a kurátor aláíratta vele). Itt is alá kell írnia egy kontraktust, miszerint elismeri, hogy az aranyakat Dékánynétól kapta. E nyilvános rendőrségi vizsgálat, megszégyenítés mondatja ki vele a következő gondolatokat: „Zúgott a feje, s kavargott benne a sok felháborodás: mért élnek így az emberek, hát mire ez?... hát nem lehet? soha nem lehet egy őszinte emberi szót kimondani...? mért szövik be magukat hazugságoknak és gonosz félrevezetéseknek burkába, mért kötik lábukat béklyóba... [...] Ah, hát akkor hol vannak a nagy dolgok: az egyéni tapasztaláson nyugvó belső hit? a lélek újjászületése és ebből nyert méltósága és szabadsága? a halálosan komoly meggyőződés? a lélek belső nemessége? az apró problémákban az időn és történelmen felül álló örök isteni dolgok?... Az isteni! az Isten! Hát hol van ezekben az Isten?” Kulcsfontosságú gondolata ez a műnek: megállhat-e az ember a bűnnel telített világban, megőrizheti-e belső harmóniáját, szabadságát? Vagy csak a bűn útján érvényesülhet a társadalomban? Ebben a társaságban elhangzik az ismeretlen, titokzatos, fekete fiatalember szájából a mondat, ami a betyárromantika közé utalja a Bibliát: „Letűnt már annak a kora, mint a betyárromantika. Csak hadd rohadjanak már azok a vén penészes bíbliák”.⁴¹ „Nem hallotta, mit beszéltek, egyetlen szót sem értett a ritka, szétszórt közönséges beszédből. Csak azt látta meg, mikor Arday az aranyra nézett: felemelte a kezét, feléje nyúlt. Megkaparta az asztalon a kis pénzdarabot, s a markába vette. Ez oly csodálatos volt, annyira lehetetlen. – Soká nézte Arday az aranyat, erősen és figyelmesen, komolyan, ez az ember nem tud mosolyogni. Ez egy gonosz lélek, tele gonosszággal, ártó érzésekkel, az ilyen ember nem tud nevetni. Ez nem ád ki magából egyéb akaratot, csak el-lenségeset és bántót, ez komolyan veszi a dolgokat és mérlegeli: ez csak szívni akar, élvezetet és testi jókat másokból, anyagokból s lelkekből egyformán, ez egy gonosz pók a kifeszített csillogó hálón, a lila hajával s lila bajuszával s a gondosan kicsiszolt öreg körmeivel... Ez ha csókol is, komoly és akaró és váró, ez nem mosolyog, ez kiél, ez mindent magába szív, ez féltelmes, féltelmes ember ez.”⁴² „Most elnevette magát, kísérteties volt a vadonatúj fogaival, a petyhüdt, lúdbőrös ráncokba tört bőre, lilás és rózsaszínű, a halott sápadt szín mellett, itt-ott. Kétoldalt platinafogak csillogtak meg, óriási fogak, acélszínű harapók.”⁴³ Nem véletlen, hogy a kocsmárost és Ardayt is vérszívó pókként ábrázolja Móricz, akiknek a hálójában fennakadnak a lelkek. Miklós elveszett, halott ember. A halál szó jellemzi leginkább ezt a társaságot: Ardayt, Dékánynét, Miklóst. Mind halott emberek: lefelé pörgő, őszi levelek, akik örvénybe kerültek, és süllyednek alá; de halott az egész ország, „és meg van halva ez az ország”.⁴⁴

„– Ember!... hová mégy?... Kint vár a koporsó...” – Ezt már Miklós mondja Ardaynak. A koporsó is utazó eszköz, úgy, ahogyan a hajó, a túlvilágra érkezhetünk benne. Ardaynak,

⁴¹ Uo. 125.

⁴² Uo., 130-131.

⁴³ Uo. 133.

⁴⁴ Uo. 152.

ez ördögi lénynek azonban van egy materiálisabb utazó eszköze is, a hintója, amire felszállt Miklós, még amikor először találkoztak. E felszállással elszakította magát Margittól, a tanítónőtől. Mert ha Arday jelképezi a gonoszt, a profánt, a szennyes világot; Margit a szentet, az elérhetetlent, a tündöklőt, a tisztát. Szent Margit, ahogyan Matolcsy nevezi őt. A regényben Matolcsy megkísérli a tisztához való felemelkedést, de szinte csak folyamatos alászállásra képes. A regény első könyvének 1-4. fejezete egy fordított feltámadásnak is értelmezhető: a 3. fejezet elején áll egy, a feltámadást profanizáló mondat is: „Harmadnap hajnalban felébredt a csordás trombitájára”.⁴⁵ Ezután következik be az első megszégyenítés, amikor kiderül, hogy megvezették a parasztok.

Matolcsy Miklós elsősorban nem pap, hanem EMBER. Ezt ő maga jelenti ki önmagáról Dékánynénak első beszélgetésük alkalmával. A világba vetett ember ő, aki szabad akaratral választhat jó és rossz között. A rosszat Arday jeleníti meg leginkább, a jót Margit, a tanítónő. Arday bestiális gazember, aki a bűn fertőjében fetreng. Margit a szentség, a jóság megtestesítője. Matolcsy e két út között választhat. A keskeny úton járó ember ő (ld. John Bunyan: *A zarándok útja* c. könyvet, amely Mórícز kedvenc gyerekkori olvasmánya volt!), aki viszont nem képes megmaradni ezen az úton. Folyton le-letér róla, megmerítkezik a bűn mocsarában. Hiába fogadkozása, hogy ez lesz az utolsó, mert ha bűn is, de jó célokat szolgál. Ember ő, tehát eleve rossz, bűnös teremtmény. Aki csak úgy maradhat meg a keskeny úton, ha elfogadja Krisztus keresztségét, ő maga is Krisztussá válik, azaz megélt hite lesz. Nem a bibliatanulmányok (liberális) történetkritikai módszerével vizsgálódó elme, hanem a hitét tapasztalatok útján megélt (új ortodoxia) hívő ember. Matolcsy törekszik a felszárnálásra, a szentség elérésére, a daróc felvételére, de nem tud a bűn csábításának, a vágyainak ellenállni. A szentséget (Margit – Szt. Margit) Arday, a bűn megtestesülésének segítségével kívánja elérni. Mivel egy bűnös, romlott emberre teszi fel életét (gazember lesz), egy lapra mindent, ezért iszonyatos bukás lesz az osztályrésze: alászállás a poklokra. Mindent elveszít. Az életét is. A tűz, a halál az egyetlen megváltás számára, mert az igazi megváltás csak a halálban lehetséges. Jézus kereszthalála nem váltotta meg az emberiséget, amely bűnben él. Krisztus csak a személyes hitre téréssel hozhatja el a megváltást az egyéneknek. Ezt az utat mindenkinek személyesen kell végigjárnia.

Mórícз Zsigmond eme sajátos, egyedi homíliáját (szentírás-magyarázatát) nem szabad elszigetelten, önmagában állónak gondolni, hanem a korabeli protestáns teológiai diskurzus kontextusába kell helyezni. Mórícз 1899-ben és 1906-ban volt teológiai hallgató Debrecenben és Budapesten. Bár az órákat rendszeresen csak 1899-ben látogatta, ekkor az első félév végén kollokált is, 1906-ban nem tudunk erről. Debrecen az ortodoxia, Budapest a teológiai liberalizmus fellegvára volt az 1867-1914 közötti időszakban. A liberális politika két fontos jelszavát – az iskolák adják fel felekezeti mivoltukat; valamint az egyház vezetését a gyülekezetre kell bízni – átvették a protestantizmus liberális teológusai is. Az oktatásügyet teljes mértékben az államnak kell átvállalnia a nemzeti egység megteremtése érdekében. Meg kell szüntetni a protestáns -katolikus kultúrharcot. A protestánsok meggyőződése volt, hogy a magyar protestáns szellem eredendően liberális és nemzeti.⁴⁶

⁴⁵ Uo. 21.

⁴⁶ *Bucsay Mihály*: A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945. Bp., Gondolat, 1985. 210-211.

A régi és az új ellentmondása főleg a budapesti teológián volt érzékelhető. Néhány budapesti teológiai tanár 1871-ben megszervezte a Protestáns Egyletet, amelynek keretein belül a tradicionális és a modern gondolkodást próbálták közös nevezőre hozni nem sok sikerrel. Igehirdetéseikben Jézus alakjáról megpróbálták lehántani a természetfölötti elemeket, hogy végül csak a belső lelki szabadság, az erkölcs feltétlen uralma és az áldozatvállalás eszméje maradjon meg. Úgy vélték, így a századvég modern entellektüeljei számára sokkal jobban megközelíthető marad Jézus alakja. Igehirdetésükben a korszerű műveltséget, a szociális érzékenységet és a hitélet összeegyeztethetőségét vallották.⁴⁷ Az egylet célja: a vallás-erkölcsi élet megújítása Jézus szellemiségében, de a modern kor teljes műveltségével összhangban; a vallástudományi irodalom felvirágoztatása és a humanitárius törekvések támogatása.⁴⁸ E kevésbé sikeres, a tömegek érdeklődését felkelteni nem tudó egylet prominens képviselői: Ballagi Mór (1815–1891) és Kovács Albert (1838–1904) voltak. Munkájukat 1889-től a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság folytatta.⁴⁹

Még a kultúrprotestáns törekvések előtt jelentős ébresztési mozgalom indult, mely évtizedekre az egyházi élet előterébe helyezte a belmisszió ügyét. Bibliakörök működtek, amelyekben folyamatosan szó volt az egyház megreformálásáról. Egyre hangsúlyosabbá váltak a megoldatlan szociális kérdések. Ezt az irányvonalat különösen Szabó Aladár (1860–1944) pesti teológiai tanár képviselte. A püspökök kitűnő tudósok, szónokok voltak, de háttérbe szorult náluk a személyes lelki gondozás ügye, és a bűnösök megtérítéséért folyó küzdelem. E mulasztások ellen vette fel a küzdelmet Szabó Aladár, aki vallotta: az egyház, a gyülekezetek életében csak az élő Úr Jézus Krisztusban való újjászületés, a régi életmódból való megtérés segíthet. Ez a felismerés szolgálta a hitvallásos teológia újjáéledését.⁵⁰

A pesti liberális teológiai irányzattal szemben helyezkedett el a debreceni ortodoxia. A hitvallásokhoz való ragaszkodás jelentette ennek a lényegét. Révész Imre és Erdős József markáns képviselői voltak ezen irányzatnak. A debreceniek a liberális teológiával folytatott vitában arra az oldalra álltak, ahol a hitvallásoknak még megvolt a maguk tekintélye. Érthető ez egy nagy múltú református teológiától, akkor, amikor a liberálisok a hit általi megigazulást a szeretet által való megigazulás alapelvével cserélték fel.⁵¹ E rövid egyháztörténeti áttekintés mellett vizsgáljuk meg tüzetesebben is, teológiai szempontból, hogy miben állt a különbség a debreceni új ortodoxia és a pesti liberális teológia között.

Mindenekelőtt fontos leszögezni, hogy mindkét protestáns teológiai irányzat a haladás és a megújulás pártján állt, csak más-más eszközökkel. Mindkettő önmagát tekintette a református teológiai és egyházi élet autentikus megújítójának. A liberális teológiát inkább egyfajta vallástudományi antropológiának nevezhetjük, amelyik Jézus ember mivoltára foku-

⁴⁷ Uo. 219.

⁴⁸ Uo. 220.

⁴⁹ Uo. 221.

⁵⁰ Uo. 222–224.

⁵¹ *Czeglédy Sándor*: A teológia tanítása a kollégiumban = A Debreceni Református Kollégium története. Bp., MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1988. 566–569. Ld. e téma árnyaltabb, részletesebb kibontását *Csohány János* alábbi tanulmányaiban: A XIX. századi magyar református ébredés debreceni ága. = *Cs. J.*: Tanulmányok Debrecen és a reformátusság múltjáról. Debrecen, 2004. 236–251.; A magyarországi egyházpolitikai küzdelem az 1890-es években, valamint A magyar református lelkészek első világháború-eleji gondolkodásának teológiai és politikai háttere. = *Cs. J.*: Tanulmányok Debrecen és a reformátusság múltjáról. III., Debrecen, 2006. 63–75, 121–134.

szált, s az embert magát is olyan, alapvetően jó erkölcsi lényként fogta fel, aki tökéletesedhet. Az erkölcsiség fontosságát hangsúlyozta, az evangéliumokból is Jézus hegyi beszédét emelte ki, ami az evangélium leszűkítéséhez vezetett. A teljes bibliát is emberek által írt művek összességéként olvasta (bibliakritikai módszer). Ezzel szemben a debreceni új ortodoxia olyan teológiai irányzat, amely Jézus Krisztus váltságshalálát hangsúlyozta. Az ember eredendően rossz, bűnös lény, ezért megváltásra szorul. A bűn és bűnhődés logikája dolgozik. A Biblia Istentől ihletett szent könyv. Az Újszövetségből is gyakran hivatkozik Pál apostolra és az üdvtörténetre. Középpontjában a transzcendencia (speciális kijelentés) áll, míg a liberálisoknál az immanencia (általános kijelentés). Az új ortodoxiában Isten objektivitása, különvalósága (Pál, Augustinus, Kálvin) szemben áll a liberálisoknál az emberben megjelenő általános kijelentéssel, mely szerint a végtelen szellem (Isten) megjelenik a végesben (az emberben). Mintegy észvallásként működik, amelyben fontos a tudományosság, az ész használata, tulajdonképpen a hit is tapasztalat, ennek következményeként elvet mindenféle dogmatikát. A vallás a liberálisok szerint bizonyos világnézetben alapuló nyugodt és boldog lelkiállapot (Schleiermacher). A debreceni új ortodoxia szerint viszont a hit egyenlő azzal az erkölcsiséggel, amely szakít a bűnnel. Náluk is fontos a tudomány és a hit egyeztetése, a hit viszont a tudományon túli kategóriaként jelenik meg. A tapasztalati a tudomány és a tapasztalat feletti a hit. A hitet csak megvallani lehet, így ragaszkodik a hittételekhez, dogmákhoz.

A liberálisok szerint Isten az az Abszolút Szellem, aki minden emberben ott van (immanencia). Kultúrkereszténység (vallásbölcsezet, filológia, vallástörténet, történetkritikai módszer) ez, amely hisz az ember jóságában, tökéletesedésében, önmegváltásában, vagyis az egyén abszolút szabadságában. Az új ortodoxia hangsúlyozza, hogy egyedül Krisztus tudja megigazítani az embert (Soli Deo Gloria), aki eredendően bűnös, de szabad akaratából elfogadja a megváltást, azaz abszolút szabadság nincs, a szabadság is csak valamely viszonyrendszerben értelmezhető. Míg a liberálisok elvetették az inkarnációt és Jézus halála az önfeláldozó szeretet tetteként, szenvedéstörténetként értelmezhető náluk, az új ortodoxia részéről az inkarnáció ténye, a megváltás, Krisztus feltámadása a fontos, azaz Krisztus halála a bűnösöket megváltó, engesztelő áldozat. Bibliacentrikus, nem enyészik el a bűn, ezért fontos Krisztus kereszthalálát elfogadni. A liberálisoknál a művelődés előrehaladásával a bűn elenyészik, ezért egy humanista önmegváltássá degradálódik a kereszthalál, Jézusnak inkább valláserkölcsei példája a fontos. A liberálisok elvetették a csodát (természeti törvények), az új ortodoxia nem (szupranaturalizmus). A liberálisok szerint a hitvallásokkal szembeállítva a keresztyén vallás (Jézus szelleme) lényegét a folyton tökéletesedő élettapasztalat alapján ismerhetjük fel. Erkölcsvallás ez, a Szentháromság-tan és az isteni gondviselés tagadása. Az egyházzal mint intézménnyel pedig a következőképpen vélekedtek. Az ortodoxia szerint az egyház a bűnös emberek közössége, amely az evangélium hirdetésére szövetkezett (az élő hit terjesztése). A liberálisok szerint viszont a közművelődés, a civilizáció barátja; a Jézus szellemében egyesült, a magasztos valláserkölcset önjeléből elérni kívánó emberek közössége. Olyan világvallás, amely a magányos egyént célozza meg, s fontosnak tartja a műveltség terjesztését a társadalomban.⁵²

⁵² Kovács Ábrahám: Hitvédelem és egyháziasság. A debreceni új ortodoxia vitája a liberális teológiával, Bp., M. Vallástudományi Társaság–L'Harmattan Kiadó, 2010. A liberális-ortodox teológiai vita dogmatikai elemzése: 113–198.

Móricz *A fátyla* című regényének homiliája sajátos, eklektikus keveréke a pesti liberális, valamint a debreceni új ortodoxia teológiájának. A *Biblia* c. tanulmánya, amelynek egy részét változatlan szöveggel emelte be a regénybe, és Matolcsy műveként olvastat fel a református lelkésszel, egyértelműen a liberális teológia lenyomatát viseli magán. Ez az írása még 1906-ban született. A regény viszont több mint tíz évvel később látott napvilágot, s a történet az emberről mint alapvetően bűnös lényről beszél, akinek a megváltását keresi. Ez viszont olyan markáns eleme a debreceni új ortodoxia teológiai gondolkodásának, amely a regény történetének alapvető sajátosságává tudott válni. Móricz-Matolcsy szerint (*A Biblia* c. tanulmány alapján) a vallás olyan életbölcselet, amelynek célja az egyes ember életharmóniájának a megteremtése. Móricz is hangsúlyozza az egyén szabadságának fontosságát az egyházzal mint szervezettel szemben. Szerinte az a vallás célja, hogy a magányos ember lelkében összhangot teremtsen. A keresztény vallást egyfajta szellemi fejlődésnek tekinti, s három nagy korszakra osztja az emberiség szellemi fejlődésének allegóriájaként. A Biblia nem dogmák gyűjteménye, hanem emberi történelem, éppen ez teszi Móricz szerint friss, élő olvasmánnyá a 20. században is. A filozófiai, vallási tekintélyek kora lejárt, függetlenül és szabadon tud mindenki ítélni a Bibliáról és saját lelki ügyéről. A vallás magánügy. Móricz tanulmányának ezen megállapításai erősen a liberális teológia tételeivel csengenek össze.⁵³ Viszont vannak olyan mondatai, amelyek inkább a debreceni új ortodoxiához közelítik. Például az, hogy különválasztja a tudomány és a hit területét, az észt és a vallást, és azt mondja, hogy a hitről csak vallást tenni lehet (hitvallás). Jézus Krisztust az emberiség Megváltójának tekinti, a keresztény vallást a legtökéletesebb vallásnak a vallások között. Amikor a saját maga által feltett három kérdésre mint a vallás leglényegesebb kérdéseire válaszol, a másodiknál hangsúlyozza a halál utáni föltámadásban való hitet. Eredeti forrás a Biblia tanulmányozása (reformátori hagyomány), az egyház kötelessége, hogy az örök törvényekre figyelmeztessen az embereket.⁵⁴

Fontosnak tartjuk még megjegyezni, mert Móricz *A fátyla*jának homiliájához és *A Biblia* c. tanulmányának értelmezéséhez is fogódzót nyújthat az a tény, hogy a szabadgondolkodás eszméi ebben a korban (1867–1914) annyira benyomultak a teológiába és az igehirdetésbe, mint soha azelőtt. A teológiai liberalizmust nem befolyásolták a hitvallások, de még a Biblia sem. A Heidelbergi Káté eltűnt a teológiai képzésből. Divattá vált úgy beszélni róla, mint porlepte ereklyéről. Hitbeli dolgokban az Apostoli Hitvallásnak sem lehet szerepe, Jézust csak a természetfeletti és a dogmatikus kijelentések nélkül lehet megérteni. Ezzel szemben állt a teljes Heidelbergi Kátét lefordító debreceni újszövetség professzor, Erdős József (1856–1946). A református egyháznak és a hitvallásnak ez a bizonytalan viszonya jellemezte a protestáns teológiai gondolkodást e korban.⁵⁵

Amikor Matolcsy felolvassa Dékánynénak a kertben teológiai értekezését, egy ponton épp a fent említett problémák tükrében láthatunk világosan:

„a vallás: életbölcselet. Felfogás az életről, amely voltaképpen nem is hiányozhatik senkiből. Ha nem csatlakozik valaki valamely ilyen közös élet és világnézethez: magamagának kell azt megteremte-

⁵³ Móricz Zsigmond: *A Biblia* = M. Zs.: Tanulmányok. I. Bp., Szépirodalmi, 1978. 219–225.

⁵⁴ Uo. 220, 222, 224, 257.

⁵⁵ Bucsay i. m. 228–230. Ld. még Czeglédy i. m. 568.

nie, ha még oly gyarlón sikerül is neki. Vagy pedig folyton kínos és csüggesztő kétségek közt hanyódik. Nyilvánvaló, hogy a legnagyobb haszon az emberiségre, ha van olyan vallás, amely millió és millió embert tud kielégíteni, vagyis millió és millió ember lelki erejét szabadítja fel a Lét problémáin való töprengéstől s teszi egyszerűen alkalmassá az Élet harcában való munkára. Ilyenformán az is bizonyos, hogy rettenetes kár az emberiségre, ha valami sajátságos szellemi pestis egyszerre kiirtja ezt az általános közös és megnyugtató életbölcseletet, és pedig úgy, hogy semmit sem ad helyette.

Mert az egyes ember magától képtelen alkotni egy ilyen világnézetet. Soha nem is volt arra képes egyetlen ember, a legnagyobb vallásalapítók sem. Minden vallás olyan eszméknek gyűjteménye, amelyek az emberiség lelkének ébredésétől kezdődő világbölcesség tulajdona. A nagy alapítók nem is új eszméket hoztak: csak új központi gondolatot: új rendszernek a fókuszát.«

– Jézus is? – kérdezte a papné.

– Igen – mondta Matolcsy, s újra mosolygott. Tetszett neki, hogy a Jézust már az asszony is, mint vallásalapítót, embert, fajtánk tagját érti.⁵⁶

Matolcsy értekezése a liberális teológia egyik posztulátumát hozza, mely Jézus ember voltát hangsúlyozza. Matolcsy befejezte felolvasását.

„Az asszony soká nézte, majd elfordult, s halkán és bánatosan mondta:

– Kedves Matolcsy... én nem tudom... én nem értek ehhez... De hát nézze csak: az Isten... mégis... a Jóisten... Mért bántja maga a Jóistent?... Maga nem hisz... kedves Matolcsy?...»⁵⁷

A regény kulcsfontosságú üzenete tehát: a hit megtalálása. Az ember megtalálja-e a hitét? Megéli-e azt? Megvan-e a damaszkuszi élménye? Matolcsy nem hívő papból hívő emberré válhat-e? Ezen a ponton hívhatjuk segítségül Mórícz Biblia-tanulmányát a regény megfejtéséhez. Azt a tanulmányt, amit az író beépített a regénybe Matolcsy műveként. Matolcsy-Mórícz tanulmánya szerint a vallás az emberi lélek harmóniáját biztosítja. A tudomány és a hit más-más úton erőforrás az ember számára. A természettudományok a látható világ (objektum) megismerésének az eszközei. A vallás viszont arra szolgál, hogy az ember lelkét (szubjektum) alkalmassá tegye az életre.⁵⁸

Vallást három alapvető kérdésről tehetünk:

– Ki teremtette a világot és az embert? (Honnan jöttünk?)

– Van-e élet a halál után? (Hová megyünk?)

– Mit jelent a mi létünk a világegyetemben? (Mi végre vagyunk a világon?)⁵⁹

A tanulmányíró szerint a Biblia istenhite három fejlődési szakaszon megy keresztül: Ábrahám és Jákób Istene, azaz a család vallása. Mózes Istene, azaz a nemzet (izráel) vallása. Jézus, azaz az egyetemes emberiség vallása. A hat részből álló tanulmány első részében fejti ki Mórícz azt a gondolatot, mely szerint a vallás olyan életbölcselet, ami a világban magányosan álló ember lelkében kell, hogy harmóniát teremtsen. Olyan egyensúlyt, mely nélkül az egyes ember lelki egyensúlyvesztése, csődjé, bukása történik meg. A 19-20. század fordulójának szekularizációja nagy pusztítást végzett az emberiség hitéletében. Az evolucionista tudomány térhódítása egyfelől fejlődés, mert felszabadította a gondolkodást, másfelől süllyedés, mert megfosztotta istenétől és istenhitétől az embert; és ha nem ad helyére semmit, két-

⁵⁶ Mórícz i. m. 64-65.

⁵⁷ Uo. 79.

⁵⁸ Mórícz A Biblia, i. m. 220.

⁵⁹ Uo. 221.

ségek közt hagyja a kifosztott embert.⁶⁰ A regény Matolcsyja, aki mellesleg pályakezdő református lelkész, azon túl, hogy az iskolából a nagybetűs életbe kikülvülve szembesül a korabeli társadalmi problémákkal, visszasságokkal, alapvetően ezzel a problémával vívódik. Emelkedését-süllyedését, fel- és alászállását hitehagyottsága, illetve hitre ébredése határozza meg. Többször szembesülünk a regény olvasása folyamán a céltalanul felfelé tekintő, a világban egyedülálló emberrel. Az ég kifosztott, üres. Nincs benne a trónján ülő Isten, aki csodát tehetne (Első könyv, 6. fejezet). „S akaratlan felnézett az egyre keményebbre kékült boltozatra, ott van az ő gazdájának háza?”⁶¹ Folyamatos, vissza-visszatérő eleme a regénynek ez a hiábavaló felfelé tekintés a kifosztott égboltra. Mindaddig, amíg meg nem tér, hívó ember nem lesz, nem csak vallásos. „Aki az ígét akarja hirdetni: annak meg kell térnie!” – idézi fel magában e régi papi törvényt.⁶² S valóban, a regény Matolcsy Miklós megtérésének is a története lesz. Hogyan tér hitre? A személyes, belső meggyőződésének, hitének megtalálása a célja.

Van egy ismeretlen fiatalember, aki látszólag epizódszereplő, kétszer tűnik fel a regényben titokzatos módon (a mezőn és a fogadóban), mégis fontos a szerepe: ő maga az ördög. Cinikus, a mű egész világán kívülálló figura. Megjelenik kétszer, s ugyanúgy eltűnik. Alakot vált. Cinikusan kétségbe vonja a fennálló világrendet, a bűnben fetrengő világot. Határozott ellenszenvre indítja Matolcsyt, majd elgondolkodtatja, kételyekben hagyja.

Egy sajátos piéta jelenik meg a regény végén: Matolcsy anyja (Szűz Mária), Margit (Szent Margit) és Matolcsy (Jézus), akinek végső látomásában megjelenik Ábrahám (Őszö-vetség) és Pál (Újszövetség).

Ha a regény textusának szerkezeti felépítettségét megvizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy az öt könyvre osztás Mózes öt könyvét invokálja, az egyes könyvek részeinek száma pedig (7) szintén bibliai képzeteket jelölhet (pl. a hét szűk és hét gazdag esztendő József történetéből). A harmadnap kifejezés is többször megjelenik a regényben a feltámadás sajátos profanizációjaként. „Ah, hát akkor hol vannak a nagy dolgok: az egyéni tapasztaláson nyugvó belső hit? a lélek újjászületése és ebből nyert méltósága és szabadsága? a halálosan komoly meggyőződés? a lélek belső nemessége? az apró problémákban az időn és történelmen felül álló örök isteni dolgok?...”⁶³ – kérdezi Matolcsy, s vele együtt kérdezhetjük mi is. Kulcsfontosságú gondolatai ezek a műnek. Megállhat-e az ember a bűnnel telített világban? Megőrizheti-e belső harmóniáját, szabadságát? Vagy csak a bűn útján érvényesülhet a társadalomban?

Ezen tanulmány gondolatmenetét Móríczy Miklós *Móríczy Zsigmond indulása* c. könyvének *A debreceni teológus* c. fejezete indította el. Először komolyan ő foglalkozott e kérdéssel, de őutána ez a lehetőség mintha nem eléggé markánsan lett volna jelen a Móríczy-olvasatokban. Van Móríczy Miklósnak egy figyelemre méltó megjegyzése: Móríczy Zsigmond „református és más vallású papi alakjainak megvan a krónikása, ezeket nagy gonddal gyűjtötték össze. De teológiájának nincs. A reformátusok sohasem elemezték, sohasem figyelték

⁶⁰ Móríczy: A Biblia i. m. 219–258. A tanulmány eredetileg az Athenaeum, 1907. IV. – 1908. I. számaiban jelent meg.

⁶¹ Móríczy: A fáklya, i. m. 49.

⁶² Uo. 50.

⁶³ Uo. 125.

meg, mi is a tartalma ennek a gyökeresen református igehirdetésnek.”⁶⁴ Ez a tanulmány a Mórícz Miklós által 1959-ben felvetett, majd a Balassa Péter által tárgyalt probléma kibontásához kívánt hozzájárulni. Szándéka szerint csatlakozott Kováts Dániel (*A fáklya*), Eisemann György (*A fáklya*), Kiczenkó Judit (*Légy jó mindhalálig*) és Baranyai Norbert (*Légy jó mindhalálig, Árvácska*) Mórícz-olvasataihoz. Bár ez itt csak az együttlolasás felvetéseként jelenhetett meg.

Érdemes lenne még megvizsgálni a régi magyar irodalom, jelesen Verasztói (Verestói) György: *Holtakkal való barátság* című munkájának, nyelvének Mórícz nyelvére tett hatását, hiszen e munkából elég hosszan idéz Mórícz a regényben,⁶⁵ vagy Mórícz gyerekkori nagy olvasmányélményének: John Bunyan: *A zarándok útjának* szerepét a móríci teológiában. Talán együttlolashatnánk e regényt Nyíró József: *Isten igájában* és Balázs Ferenc: *Zöld árvíz* című műveivel, melyeket néhány évvel később Erdélyben, de részben hasonló biográfiai szituáció hívott életre. Balázs Ferenc biográfiája, munkássága mintha Matolcsy Miklós regénybeli szerepét is példázná.

Végül hadd fejezzem be egy ide kívánczó Mórícz Miklós idézettel: „Zsigmond [...] alakította a maga hitét: azt a hittelen hitet, amelynek nincs alakja, csak tartalma, mert tartalma minden cselekedetben új alakot ölt, amellyel embertársam felé fordulok. / Ez az ő hitte: valami post-református hit. / Nem hirdette ő ezt teológus módjára, de hirdette írásaival. S számára az volt a tett, mert az volt az élet.”⁶⁶

⁶⁴ Mórícz Miklós: Mórícz Zsigmond indulása. Bp., Magvető, 1959. 236.

⁶⁵ Erre már Kováts Dániel is felhívta a figyelmet idézett tanulmányában. (Kováts Dániel, i. m. 47.)

⁶⁶ Mórícz Miklós i. m. 236.

SZATHMÁRI ISTVÁN

Reménytelenség, népballadák, harangok

Baráti köszöntő Fehér József hatvanadik születésnapján

Kezdem azzal, hogy elemista koromtól vágytam megismerni a történelmi Magyarország jellegzetes vidékeit, köztük a Károli-bibliát, a Rákócziakat és még sok mindenkit adó kedves zempléni-abauji tájat. Az ötvenes évektől öcsém révén – aki a sárospataki Rákóczi Gimnázium tanára lett – bejártuk Patak és Újhely környékét. De e vidék igaz valóját akkor érzékeltem igazán, amikortól évenként megfordultam az újhelyi „Édes anyanyelvünk” nyelvhasználati versenyen, és még inkább, amikor a Kazinczy Társaság tiszteleti tagja lettem, és részt vettem a Társaság több közgyűlésén. Ekkor ismertem meg Fehér Józsefet, a Kazinczy Társaság elnökét. Kezdetől fogva csodáltam, hogy a Kazinczy Társaság – és mindenekelőtt csendes szavú, de annál tevékenyebb elnöke – hogyan tudja átfogni a magyarság északkeleti területeinek szinte a teljes kultúráját, múltját és jelenét; hogyan képes továbbá mozgósítani a tanítókat, tanárokat, lelkipásztorokat, egyszerű embereket egy-egy kulturális esemény lelkes megrendezésére vagy éppen valamely fontos emlékhely, szobor felújítására, felépítésére; és hogyan lehetséges az, hogy a Társaság körébe tartozók számon tartják egymást, igazi közösséget alkotván – és még sorolhatnám tovább. De még jobban csodáltam azt, hogy Fehér József és köre szinte a semmiből létrehozta A Magyar Nyelv Múzeuma páratlan intézményét és páratlanul szép épületét, továbbá hogy korábbi példák nélkül működtetni tudják az intézményt egész éven át. És ha az eddigiekhez hozzávesszük, hogy a Kováts Dániel által példamutatóan szerkesztett Széphalom című testes évkönyv immár tudománytörténeti értékű mű lett, és hogy az egyre szépülő és gazdagodó Hírlevelek hű képet adnak a Kazinczy Társaság és a Múzeum munkájáról, akkor elmondhatjuk, hogy Fehér József igazgató úr vezetésével a Kazinczy Társaság nagyot, maradandót alkotott és alkot.

Ezen szavakkal és három korábbi rádióelőadással kívánok Fehér József barátomnak további erőt, egészséget, hogy páratlanul szép munkáját még nagyon sokáig folytassa.

Reménytelenség Márai Sándor Halotti beszéd című versében

Kevés olyan szívbe markoló, reménytelenséget árasztó igazi lírai alkotás van a magyar irodalomban, mint Márai Sándornak 1950-ben, Nápoly Rózsadombján, a kies fekvésű Posillipóban írt *Halotti beszéde*. Ebben a sajátos magyarságversben Szegedy-Mászák Mihály szavaival „rendkívül kegyetlenül számol le Márai azzal az ábránddal, hogy lehet-e magyarnak maradni külföldön, s létezhet-e második haza”, sőt – hozzátehetjük – a száműzöttek helyzetéből nézve megfogalmazza a nemzethalált is.

Egy kissé részletezve, mindenekelőtt utal Márai a száműzöttek rettenetes helyzetére:

Még felkiáltsz: „Az nem lehet, hogy oly szent akarát...”

De már tudod: igen, lehet... És fejtetted a vasat

Thüringiában. Posta nincs. Nem mernek írni már.

És a vers vége felé:

Mosolyogj, mikor a pribék kitépi nyelvedet,

Köszönd a koporsódban is, ha van, ki eltemet.

Aztán eltűnnek az emlékek:

Emlékeink szétesnek, mint a régi szövetek,

Össze tudod még rakni a Margitszigetet?

De ami legfájóbb, eltűnik a nyelv, az anyanyelv is:

Nyelvünk is foszlik, szakadoz és a drága szavak

Elporlanak, elszáradnak a szájpadlat alatt.

És hiába a magyar irodalom, a magyar művészet:

..... Ki volt neki [ti. a konzulnak] Ady?

Mi volt egy nép? Mi ezer év? Költészet és zene?

Arany szava? ... Rippli színe? Bartók vad szelleme?

Aztán megjelenik a nemzethalál:

„Az nem lehet, hogy annyi szív...” Maradj nyugodt. Lehet.

Nagyhatalmak cserélnek majd hosszú jegyzékeket.

Végül a jogos summázat:

És elszáradnak idegeink, elapadt vérünk, agyunk.

Látjátok, feleim, szemtekkkel, mik vagyunk,

Ime, por és hamu vagyunk.

Kérdés, az írónak milyen nézetei, egyéniségének milyen vonásai, életének milyen eseményei indították arra, hogy a száműzötteknek, sőt a magyarságnak a sorsát ilyen sötétten látta. Röviden a következőkre utalhatunk. Először is Márainak szembesülnie kellett egész Európában a klasszikus polgári értékrend válságával, a polgári létforma felbomlásával. Másodszor a hontalanság elrettentő érzése, a száműzöttsors kegyetlensége, az anyanyelv elvesztésétől való félelem már korán, a húszas évek elején együtt jelentkezik Márainál. Első ízben Berlinben vetődött fel benne kínzó élességgel magyarságtudata, majd Párizsban még inkább elhatalmasodik rajta a kisebbségi érzés: különösen kirekesztettnek érzi magát, amikor egy bretagne-i lány szemébe vágja: Sale étranger! (Vagyis: piszkos idegen.) Tovább folytatva: Márai számára a magyarságtudatnak szinte az anyanyelv az alapja. „Hálás vagyok a sorsnak – írja 1976-ban –, hogy anyanyelvem a gyönyörű magyar, az egyetlen nyelv, amelyen mindent el tudok mondani, ami érthető és érthetetlen az életben. És hallgatni is csak magyarul tudok arról, ami számomra becses.”¹ Így érthető, hogy az emigrációban is a legnagyobb gondja anyanyelvének megtartása volt. Számtalanszor megkísérette a rettenet, hogy elveszti anyanyelvét. „Otthon vagy? Hol vagy otthon? Csak a nyelvben. Minden más fonák, zavaros, hiányos.” – írja az Ötvenegy című versben. Valójában saját magát idézi, amikor azt jegyzi meg naplójában, hogy „... az író ... Az emig-

¹ Napló 1976–1983. 27.

rációban úgy viszi el az anyanyelvét, mint valamilyen titkos szerződést, ami életének értelme, amit ruhája béléseben ment át idegenbe. És ott megőrzi, mindenáron, minden módon, mert máskülönben nem tud írni, csak dadog.”² Harmadszor pedig a pusztuló világban többször foglalkoztatta Márait a halál, a maga zord valóságában. Az 1944–1945-ben, jobbára az ostrom alatt írt és 72 költeményt tartalmazó *Verses könyv* – érthetően – ezt taglalja. A teljes reménytelenség szólal meg például az epilógusban:³

A világ végén ülök, Babilon
Partján, már a halált hallgatom.
Az ég, a föld, a víz mind zengenek,
Gyászoljon jól, ki világot temet,
Sirasson jól, aki mindent sirat,
Amit ma toll ír, mind sírfelirat.

Élnek-e napjainkban is a népballadák?

Kallós Zoltán 1996-os kiadású *Balladák új könyve* című hatalmas, valóban gyönyörködtető gyűjteményét és a balladatípusokhoz fűzött értő és érző megjegyzéseit olvasva, felmerül bennünk a kérdés: vajon élnek-e napjainkban is a népballadák? Azt hiszem, éppen e páratlanul szép munkát forgatva, a kérdésre nyugodt lélekkel igennel felelhetünk. Hogy miért, lássuk röviden.

Kallós Zoltán 1942-ben jegyezte fel az első népdalokat és balladákat szülőfalujában, a Kolozs megyei Válaszúton, és azóta rendszeresen folytatja a gyűjtést. Évtizedeken át járta az észak-mezőségi, a kalotaszegi Nádas menti falvakat és a gyimesi, valamint a moldvai csángó településeket, hogy – mint maga írja – gyönyörűséget szerezzen az összegyűjtött balladák közreadásával. „Valami belső erő hajtott – hangsúlyozza –, hogy én is tegyek valamit azért a közösségért, amelyikhez tartozom.”

A legfőbb bizonyíték a balladák élő volta mellett az, hogy – legalábbis is az erdélyiek és a csángók – napjainkban is mondják, éneklük őket, sőt a mai életük is beépül költészetükbe. Kallós kötete egyébként megszületésükben, elterjedésükben, megszilárdulásukban mutatja be a balladákat, a bujdosó- és katonadalokat, a keserveseket, valamint a szerelemről szóló énekeket. Ezek élő voltát az is magyarázza, hogy témáik szinte a teljes emberi élet általános érzései: öröm és bánat, szerelem és csalódás, bujdosás és rabság, minden, ami emberrel megtörténhet. Az előadók – akár részesei éppen a megénekelt történetnek, érzelemnek, akár nem – szinte sajátjukként, saját sorsukként élik át. A *Három árva* című balladával kapcsolatban például Kallós arra utal, hogy a változatok különösen nagy számát (a kötet 27-et közöl) a következő indokolja: főleg azok éneklük, akik árván maradtak.

A balladák élő volta mellett tanúskodik az is, hogy előadásukban a kisebbektől a legöregebbekig részt vesznek, ahogyan Kallós jelzi: „Adatközlőim között 9 éves a legfiata-

² Napló 1958–1967. 281.

³ 1944. Karácsony este.

labbb, és 86 éves a legidősebb énekes.” Aztán arról sem feledkezhetünk meg, hogy ezekből az emberekből mintegy kikivánczik a génjeikben átörökölt ősi nyelvi és dallamkincs. Így vall erről a balladás könyv szerzője: „E régies kultúrának fontos jellemzője, hogy bizonyos szabályszerűségek keretein belül maradvá, nagy jelentősége van a rögtönzésnek. Egy költői tehetséggel és képzelőerővel megáldott nőtafa gyönyörű ötvözetballadákat hozhat létre a tudatában meglévő különböző balladai elemekből.”

Az elmondottakból érthető, hogy pl. a *Molnár Anna* című ballada 11, a *Nagy hegyi tolvaj* 18, az említett *Három árva* meg 27 szöveg- és – többször – dallamváltozatban szerepel a kötetben, és a szerző még hozzáteszi, hogy csak a legszebb darabokat válogatta bele a kötetbe.

A balladák, közelebről a moldvaiak élő jellegét különösen igazolja egy klézsei aszszony esete, aki 1963-ban elénekelte a *Párja vesztett gerlice* című ballada egy változatát, aztán elénekelte 1965-ben is, de már a férje halála után. „Így ezt a változatot – jegyzi meg Kallós Zoltán – a szomorú személyes élmény ihlette, benne van a magárahagyatottság és az egyedüllét minden keserősége, a férjét sirató özvegy árvasága...”. Az első változat 14 szakaszból, a második 21-ből áll. Ezúttal csak az utóbbi 6 többletszakaszát idézem:

Mind kinek nincs apja s anyja,
Sem egy igaz pártfogaja.

Sem egy igaz pártfogaja,
Én leszek egy az ez árva.

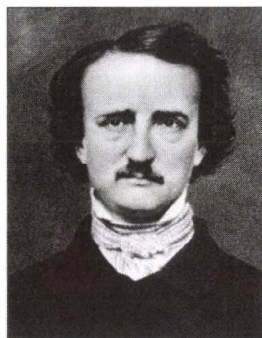
Árva vagyok, árva lettem,
Szerencsétlenül születtem.

Szerencsétlenül születtem,
Met én tőled férejestem.

Párom, párom, édes párom,
S ekit vártam egész nyáron.

S ekit vártam egész nyáron,
Hogy én valahol meglássom.

Edgar Allan Poe: A Harangok

Szívesen foglalkozom a harangokkal, azzal, hogy a harangok nagyságukkal, hangszínükkel, a harangozás tempójával az emberek számára ősidők óta jeleznek valamit: mintegy gondolatokat, érzéseket tolmácsolnak, sőt képesek a párbeszédre is. A harangok egyébként végigkísérik életünket a bölcsőtől a koporsóig, szinte velünk sírnak, és velünk örvendeznek; jelzik a vészt; hírt adnak életünk boldog eseményeiről, és méltósággal zúgnak egyházi és nemzeti ünnepeinken. Nem csoda hát, hogy megihlették a költőket is. Ezúttal a XIX. század első felében élt, világirodalmi szintű amerikai költőnek, Edgar Allan Poe-nak, a *The Bells*, vagyis *A*

Harangok című verséről, pontosabban annak Babits Mihály által lefordított magyar változatáról szólok, amely a Budapesti Egyetem híres Négyesy-szemináriumában hangzott el először 1905-ben.

A 113 sorból álló vers négy, növekvő nagyságú, számozott egységre oszlik. Az egységek a különböző fémből készült és eltérő méretű harangok hangzásának megfelelően, mintegy a harangok szerepeit jelezve, az emberi életnek, az ember lelkiállapotának egy-egy fontos állomását, illetve annak egészét világítják meg, Poe-ra és Babitsra is oly jellemző zenei eszközökkel: hangutánzó szavakkal, alliterációkkal, hangszimbolikával, ismétlésekkel és verstani jelenségekkel.

Az első szakaszban a szánon levő ezüst harang – valójában csengő, az angol szó ezt is jelzi – a gyermekek szánkózásának az örömét, gondtalan vidámságát idézi fel:

Halld, a szánon a harang,
szép ezüst-harang!
Mily világát a vigságnak zengi ez a hang!
Halld, mint pendül, kondul, csendül
át az éj jeges legén...

A második rész arany harangja a fiatal pár esküvői boldogságát zengi, utalva a galambokra, mint a szerelem megtestesítőire, szimbólumára:

Halld, az esküvő-harang,
lágymű arany-harang!
Mily boldogság bőségéről bűg e lanyha hang!
Át a balsam-éj legén
kék kereng az énekén!...

Nem csupa boldogság azonban az ember élete. A harmadik versszakban megjelenik az immár rézből készült rézharang, amely a kétségbeeséssel és vad kiáltásokkal együtt járó tüzet, tűzvészt jelzi irgalmatlan kongással:

Halld, a hangos vészharang,
réz-harang!
Milyen rém-regét regél e zord zivatar-hang!
Vad sikoly, vad rémület
veri, hökkent éj, füled!...

Majd pedig így:

Ó, e sok harang.
Mely kétséget kong a hang!
Rettenet!
Mind mint bűg és bong és bőg!...

A negyedik, befejező strófában a vasból való nagy harang az ember végzetes problémáját hozza elő, a halandóság gondolatát:

Halld, a harsány nagyharang,
vas-harang!
Mennyi ünnepélyes gondolatra hí e hang!
Hányszor csendes éjjelen

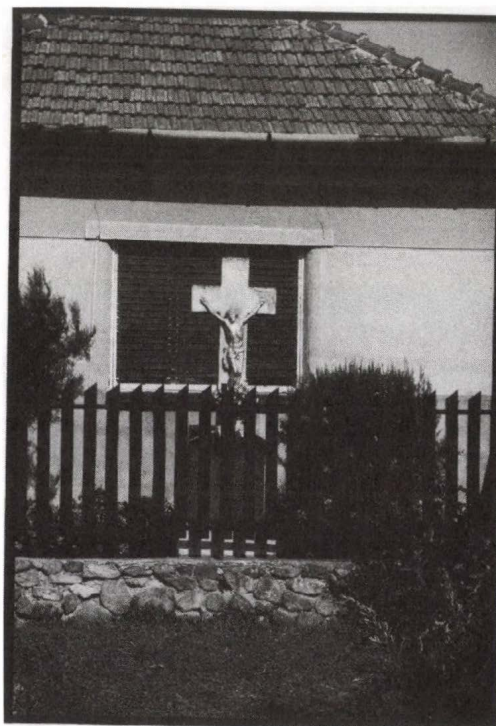
borzadunk, ha hirtelen,
mint egy néma jóslat kél a vad harang-moraj...

És a strófa végén:

Ritmussá fut ám
össze titkos rím után
mind a sok nyögő harang,
száz zugó harang,
mind a zokogó harang...

Ha az elmondottakhoz még hozzávesszük, hogy a csengő-bongó hangutánzó szavakon, az alliterációkon és az ismétléseken kívül például a különböző hosszúságú sorok a tűzvész lángnyelveit idézik fel; hogy a változó ritmus és rím is a harangozás szolgálatában áll, akkor elmondhatjuk: Poe mellett Babits is maradandót alkotott műfordításával.

GAÁL ZOLTÁN: Kereszt egy szegilongi portán

KOVÁCS ELEONÓRA

Rejtő-zz!**„Olvasónapló” – vagy nem hivatalos elemzések**

Néha megengedhetjük magunknak azt a luxust, hogy nem akarunk se hozzáértőnek, se szakértőnek tűnni, egyszerűen csak az olvasásról és a kedvenc íróinkról való gondolkodásnak hódolni!

A ponyvairodalom több évszázad óta jelen van a magyar irodalomban, s ez alatt az idő alatt a fogalom eredeti jelentése módosult, megváltozott. Kezdetben a vásárokon – ponyván – árult (innen a név) s a nép számára közérthető, népszerű formában írt, többnyire rövidke érdekfeszítő történeteket jelentette. A ponyva igen sokféle témát dolgozott fel, elsősorban a szórakoztatás volt a célja, esetleg némi hírközléssel társítva; tulajdonképpen ezzel a mai bulvárlapot vagy az egyszerűbb képes újságokat is helyettesítette. Témájuk igen változatos volt, a kalendáriumokon és dalfüzetekén át az álmoskönyvekig, a széphistóriákon át a rémes bűntettek elbeszélő verses, később prózai történetekig. Valamennyit a közérthetőség, az érdekes, néhol képtelen és elrettentő fordulatok jellemezték. Megértésükhöz az olvasóknak nem kellett különösebb erőfeszítéseket tenniük, szórakoztató olvasmányok voltak, s a jobbak közülük – ezt megkockáztathatjuk – talán valamiféle elemi ismeretterjesztést is végeztek, igaz, más részük képtelen megállapításaikkal legalább annyi kárt okoztak az egyszerű fejekben. Előfordult, hogy egy színvonalas, komoly irodalmi mű kivonatos, „fogyaszthatóvá”, könnyen érthetővé tett változatát is elkészítették.

A ponyvairodalom kezdeti korszaka egyidős a könyvnyomtatás tökéletesedésével, hiszen tömeges előállítás, s olcsóságot feltételez. Korai szakasza, a XVI-XVII. század óta folyamatosan jelen van az irodalom palettáján. A ponyva kategóriába sorolható irodalmi termékek jellemzői azonban mára már bizonyos mértékben módosultak. A XX. század első évtizedeiben születtek még ugyan a nép számára készült egyszerű, vidám hangvételi, itt-ott tanító jellegű, jóra nevelő könyvecskék vagy a mezőgazdasági tapasztalatokat szórakoztató történetekkel megtűzdelt olvasmányok, de egyre inkább elkülönült a kalendárium-funkció, s a ponyva fogalom megmaradt a voltaképpen szórakoztató regénynek, a könnyed olvasmányok csoportjának, rokonságban a lektúrral.

Ponyva, lektúr gyakran egymás mellett álló fogalmak, s nehéz is őket szétválasztani. Abban az esetben, ha a ponyva fogalmában látjuk e meghatározás gyökerét, eredetét, s azt, hogy tulajdonképpen a XX. századra vetődte le alapjellegét – a népek szolój, szórakoztató-tudósító funkciót, s maradt az alacsony szintű szórakoztató regények kategóriájának –, akkor talán rendet tehetünk e fogalmak használatában. A lektúrt leginkább úgy tudjuk jól le-

írni, ha arra a széles sávra gondolunk, amely a ponyva és a szépirodalom, irodalom/értékes irodalom között húzódik. Gyökere alapvetően más, mint a ponyvának, bár ez is szórakoztató céllal készült, de nem egy réteg számára, bárki, aki erre vágyott örömet lelhetett a szórakoztató olvasmányokban, ugyanakkor nem akart tanítani. Eredete is jóval régebbi, hiszen már az ókorban is készültek mulattató jellegű írások, igaz, ekkor is különbséget tettek a komoly és a vidám műfajok között, de ez a különbségtevés még nem feltétlenül jelentett esztétikai elmarasztalást. A szórakoztató művek újra és újra felbukkantak az irodalom palettáján, például a reneszánszban vagy a szentimentalizmus korában, amikor is új minőséggel gazdagodott a lektűr irodalom, a szerelmes, érzelmes históriák tömkelegével. Mára a két fogalom (lektűr és ponyva) gyakran egybemosódik, múltjukat tekintve azonban – láttuk – jól szétválaszthatók, de ma már legfeljebb a füzetes szerelmes regények megszámlálhatatlan típusú sorozatai tekinthetők egyértelműen a klasszikus ponyvakategória részének. Napjainkban inkább a szórakoztató irodalom különböző színvonalú teljesítményeiről beszélhetünk. Egyértelmű, hogy ma már csak regényekről, legfeljebb különböző alcsoportokba besorolható regényekről szólhatunk e téma kapcsán, ám a szórakoztató irodalom hajnalán még – nem lévén regény – a műfajok változatos kavalkádja mutatkozott meg.

A XIX. és XX. század az írni és olvasni tudás szélesebbé válásával egyértelműen az olvasás terjedését hozta, amibe magától értetődően beletartozott a szórakoztató irodalom térhódítása is. A XIX. század 60-as éveitől lendül fel nagyon erőteljesen a lektűr- és ponyvairodalom Magyarországon. Ekkor jórészt inkább még idegen szerzők munkáinak fordításaival találkozhatott a magyar szórakozni vágyó olvasó. Ilyen nevezetes sikerkönyv volt *Georges Ohnet* Vasgyárosa 1898-ban, vagy *Helen Mathers* Jön a rozson át címmel 1878-ban magyar nyelvre fordított regénye – ha hihetünk *Szabó Magda* Régimódi történetének – sok kárt okozva a korabeli fiatal nőolvasók valóságérzékelésében. Számos „sikerkönyvvvel” köszöntött be a XX. század is, köztük *Margaret Mitchell* Elfújta a szél című, ma is ismert, sokak által olvasott, mások által kárhoztatott regénye, s a külföldi szerzők mellett már a XIX. században megjelennek a magyar bestseller- és ponyvaírók is. Számos magyar és külföldi példát hozhatunk természetesen a XX. századi kalandregények, kulcsregények, orvosregények, s detektív-történetek kategóriájából is, s folytatható a sor a napjainkban megjelenő kötetekkel.

A ponyvaregények és a „komoly” irodalom közti széles sávban igen sokféle színvonal és stílus megvalósulása lehetséges. Mégis minden korban voltak olyan szerzők, s olyan irodalmi művek, amelyek megítélése gondot okozott. Leginkább azoké, akiknek munkáiban a fordultatos, „ügyes” történetmesélésen túl talán valamiféle érték is megbújt. Természetesen a fel-felbukkanó pozitívumok nem mentik fel az illető művet ponyva-léte jellemzői alól, csupán kissé megzavarják a könnyed besorolást. Ha egy írás nem egyértelműen didaktikus ponyva vagy szórakoztató ponyva, akkor biztosabb érzék kell helyes megítéléséhez. Bár segítségül hívhatjuk a lektűr kategóriát a ponyva és a szépirodalom közti átmeneti sávban tartózkodó szórakoztató művek jellemzésére, de a lényegre tekintve – a különbség, s az árnyalatok elkendőzése nélkül mondható, hogy – mégiscsak két alapvető kategória létezik, az irodalom és ami nem az. Utóbbiakkal nem is csak az a baj, hogy egyszeri olvasásra készültek, hanem már megszövegezésük problémás, köztük sok az esetlenül megírt, panelektől hemzsegó szöveg, így az ép nyelvérzékeléssel bíróknak eleve nem is élvezhető, s emiatt kevésbé szó-

rakoztató. Az már inkább technikai kérdés, hogy milyen élesen választjuk el a két kategóriát egymástól (lektűr és ponyva), s mindkettőt az irodalom értékesebb rétegétől, a lényeg a minőségi különbség. Persze ingoványos talajra vezethet az is, ha az értékes és a maradandó irodalom mibenlétét boncolgatjuk, hiszen tömegével találhatunk egykor nagyon élő alkotásokat, amelyek mai elolvasása próbára tesz minket, szövegüket kevesen ismerik/olvassák, miközben közülük egyeseket az irodalmi kánon részeként tartunk számon. (Persze, ha egy szövegnek kevés az olvasója nem feltétlenül veszíti el értékét, s a nyelvi, ízlésbeli, időbeli változások mindig hatással vannak a művek népszerűségére.)

Visszatérve a ponyva – irodalom különbségtételhez megfogalmazódik bennem annak szubjektív meghatározása, hogy számomra mi az irodalom/irodalmi mű: az az írás, amely többet ad a pusztá szövegnél, s ezt mindegy milyen műfajban, formában, stílusban teszi, ami önmagánál többet jelent, s ezt sokszor úgy valósítja meg, hogy önmagán túlmutatása nem is szándékos. Vannak bizonyos „egyregényes” írók is, akik bár nem részei az irodalmi kánonnak, mégis megragadnak egy szeletet a körülöttünk lévő jelenségek valamelyikéből, azt úgy tükrözik, vagy alkotják újra, hogy végül „titkon” az irodalom részévé válnak. Ott vannak aztán a sokak által elavultnak, „ásatagnak” vélt szövegek; meglepő néha, hogy milyen élen lép működésbe egy-egy ilyen alkotás, ha átkelünk abba a világba, amit kínál, s vesszük a fáradságot, hogy elmerüljünk benne. Van olyan – ma már joggal nem értékelt – mű is, amelyet már csak azért olvastam el, mert egyik kedvenc íróm saját élettörténete kapcsán hivatkozott rá. Írói világának jobb megértése miatt olvastam el tehát egy másik szerző könyvét, amely azonban számomra önmagában nem jelentett volna élményt. Az elsődleges szöveget értelmezve vált érdekessé. Így keltik életre egymást az írók. Látszólag talán kevésbé vagyok szigorú a határokkal és a műfajokkal szemben, ám a szövegek „irodalom-faktorának” meglétét fontosnak tartom, ha egy írás az irodalmi alkotás elnevezésre pályázik. Itt vannak például az általam csak „életmód-változtató” regényeknek nevezett kötetek, amelyek sokakat lenyűgöznek. Tartalmuk nagyjából ez: X. Y. a világvárosból kicseppen, s egy mediterrán szigetre kerül, ahol első indulatrohamai után, amelyek az internettől való megfosztottságból erednek, lelkes helyivé válik, s vendéglőt nyit, megnősül/férjhez megy, odatelepszik stb. Még ha igaz is a sztori, nem működik (számomra) mint történet (regény). Szerzője írni próbál, de nem sikerül íróvá válnia, bár az „íróság” külső jegyeit hordozza magán: akár több könyve is megjelenik, könyvbemutató, dedikálás, sőt olvasók is „felbukkannak”. Az sem meglepő, hogy e szerzők nem akartak pl. fejlődésregényt írni; a műfajtól és az elnevezéstől eltekintve értékes szöveget létrehozhattak volna. (Nem vitatom, s tudom, hogy mindezek ellenére ez sokaknak tetszik; itt azonban, mivel szerzőkről és könyvekről gondolkodom, az olvasók egyikeként szólok meg.) Sokkal érdekesebb pl. annak az egy ideig Japánban élő családnak a története, akik egyszerűen minden irodalmi szándék nélkül pusztán leírták a velük történt eseményeket, a kulturális különbségeket, s ezzel hihetővé tették azt a világot, amelyben éltek, amit így mi is megismerhettünk.¹ Természetesen tudom, hogy más céllal készült ez a könyv, az úti élményből nem regényt akartak írni a szerzők, hanem egyszerű élménybeszámolót, útleírást készítettek, közben mégis kiderült az is, hogy az idegen országban szerzett tapasztalataik mennyiben változtatták meg a véleményüket egyes dolgokkal

¹ Laczkó Zsuzsa–Radnai Tamás: *Levelek Japánból*. Babits Kiadó, Szekszárd, 1993.

kapcsolatban. Ugyanabból az élményanyagból alkothatunk tehát két teljesen eltérőt, s itt annak lehettem tanúja, hogy az egyik (számomra) „működik”, a másik pedig nem. Az „életmód-változtató” regények – ismét hangsúlyozom: számomra – túl direkten ragadják meg az élményt, amit egy útleírástól elfogadok, de egy regény „külsőségeit” magán hordozó írástól nem, ugyanis mást várok a regénytől. Nem, illetőleg nemcsak a valóság realista/romantikus stb. visszaadását várom tőle, de teremtsen egy regénybeli valóságot is, ami a szöveget olvasva életképesnek bizonyul. Mivel az olvasással kapcsolatos vélemény is épp oly szubjektív, mint minden művészettel kapcsolatos ítélet, ezért óatosnak kell lennünk kritikánkat illetően. Vagy csak saját magunk nevében fogalmazhatunk meg észrevételeket, vagy ha általánosabb érvényű megállapításokat akarunk tenni, akkor – féltréfásan szólva – legalábbis tekintélyes irodalomtudósnak kell lennünk. Az írások megítélése azonban sok szubjektív, apró véleményből is adódik, s persze az irodalmi kánonnak is „észrevételeznie kell” bizonyos jelenségeket. A képzett, „hivatásos” olvasók és a „műkedvelők” véleménye adja valahol azt a „helyiértéket”, amit az illető könyv elfoglal a művek képzelt értékskáláján. (Az irodalmi blogok – bár sok vitatható színvonalú is van közöttük – éppen azért jók, mert egyéni véleményeket mutatnak be; szerzőjük pedig szintén el kell, hogy viselje a kritikát, a vitát, hiszen ő is ki van téve olvasói kommentjeinek.)

Foglalkoztat az életrajzi/történelmi regények kérdése is. Szeretem a történelmi szakkönyveket, és szeretem a teljes fikciót is, de egy létező személy életét féligazságokból, kreált párbeszédekkel benépesíteni – miközben az olvasó azon töri a fejét, hogy mi ebből a hiteles – számomra nem szórakoztató. Akkor inkább a teljes fikció, mert az egyúttal a maga rendszerében totális valóság is, vagy az oly mértékig átgyúrt valóság, amely csak nyersanyagát veszi a tényleg megtörténtből, s nem kényszerít ki-be járásra, s összehasonlítgatásokra, hanem átlépést kínál az író által alkotott világba. *Jókai* „Arany embere” vagy *Fatia Negrája*, vagy akár az Egy magyar nábob *Kárpáthy Jánosa* magukban hordoznak valamit a valóságból, de nem fontos számunkra, hogy a valaha élt alakok korrekt megfelelői-e. Joggal mondhatjuk persze, hogy ezek a modellek nem közismert, nagy történelmi személyiségek. Életük részletei ismeretlenek, így az író azt alkot belőlük, amit csak akar. Igaz. A baj – számomra – az olyan történelmi alakokkal van, akiknek életútját viszonylag jól tudjuk dokumentálni, tényszerűen követhető a pályafutásuk, ezért az ilyen figurák ábrázolása során a szerző szükségképpen a valós tények beemelésével terhelődik meg, s a fehér foltokat kell kipótolnia az írói leleménnyel. Ezek a fajta regények pont e kettősség miatt számomra nem olvashatók élvezettel. Az életrajzi regények szerzői többnyire nem egy létezett személy ihlette fikciót hoznak létre, hanem regénybe foglalják a rendelkezésükre álló adatokat, s ezen még néhány kitalált figura és fordulat sem segít. Én mint egyszerű olvasó – ha nem a magam világának vagy az általam érdekesnek tartott valaha létezett személy világának tényeivel találkozom – egy másik, képzelt, de önmagában ugyanolyan teljes világ tényeivel szeretnék találkozni, vagyis egy másik világba átlépni. Ahol nem sikerül az átlépés, ott kívül rekedve a szövegen kötelességszerűen olvasok tovább konstatálva, hogy a szerző valószínűleg még ezt és ezt fogja beépíteni alkotásába. Ritka az olyan életrajzi, történelmi regény, ahol az író ismert hőst újra tudja alkotni, s képes a történelmi alakot irodalmi alakká emelni. (Ezzel talán már el is térne a műfajtól.) Ez is azt bizonyítja,

hogy a „nyögvenyelős”, komoly hangvételi történelmi regény semmivel nem jobb, mint pl. egy jó krimi. És itt nem a műfajon, hanem a „jó” jelzőn van a hangsúly. *Simenon* Párizsa a Maigret történetekből olyan atmoszférával rendelkezik, hogy szívesen újra elolvasom a könyveit. Minden regényében más évszak van, érezzük az esős város illatát, látjuk a körutakat tavasszal, s Maigret különböző vendéglőlátogatásai is megjelennek szemünk előtt. Van személyisége, élete, figurája, története és a korszak társadalmának alakjai is kibontakoznak, akikről és a korról fogalmat alkothat az olvasó. *Kondor Vilmos* Budapest regényei is ilyenek, főleg aki szereti a fővárost, lép át örömmel ebbe a világba. Az általa felidézett időszak is élni kezd. És lépünk vissza az időben: *Jósika Miklós* „Egy kétemeletes ház Pesten” című regénye – véleményem szerint – a mai olvasó számára is élvezetes. Természetes az is, hogy a történet fordulatainak elhalványultával lehet ezeket a köteteket újra a felfedezés örömeivel olvasni; de én újra örömet lelek a történet érdekességében és a szerzők atmoszférateremtő képességében. Ha utóbbi nem lenne, az előzőt sem tudnám értékelni. És természetes az is, hogy egy olvasmány többféle ok miatt érdemes arra, hogy újra elolvassuk. A világ szavakkal való leírásának képessége, a hangulatok, tájak ábrázolása ugyanolyan értékű, mint a frappáns párbeszédek vagy a filozófiai magot hordozó, gondolkodtató, néha csak pár mondatos gondolatfűzerek. Az újraolvasás más típusú könyvek esetében is bizonyos időkihagyások után működik csak. De másként és más miatt olvasom újra pl. *Simone de Beauvoir* Egy jóházból való úrilány emlékeit, vagy éppen *Szabó Magda* Régi-módi történetét, de az újraolvasáskor ugyanaz működik: kíváncsi vagyok arra a bizonyos írói világra. Számomra *Jókai* is az újraolvasandók között van, s védelmére is kelek, mindenféle „delnők” és „elméncségek” dacára. Ugyanis létezik egy „Jókai világa”, és azt (ti. írói világot) nem minden (könyvet) írónak sikerül alkotnia. Azt persze ki-ki eldöntheti, hogy tetszik-e neki ez a világ. S vannak egészen más okoknál fogva újraolvasott kötetek, amelyek inkább már „állandó olvasmányaink”. Ezek is persze többnyire világuk, mondanivalójuk, stílusuk, atmoszférájuk által vagy miatt ragadnak meg minket annyira, hogy szinte „vezetőinkké” válnak a hétköznapijainkban. De a valódi ok nyilván az, hogy egy életünkben jelentős tényező felel ezeknek a szövegeknek, vagy a kötet felel a mi kérdéseinkre. Különös, hogy az idő előrehaladtával miképp változnak e minket vezető könyvek: van, amely elhalványul ránk tett hatásában, van, amely őrzi a helyét és szerepét az életünkben.

Minimális erőráfordítás nélkül nincs olvasás. Néha ismernünk kell, hogy melyik szerzőtől, könyvtől mit várunk. És magunkat is ismernünk kell. Felesleges holtfáradtan vagy éppen rossz lelkiállapotban *Kafkával* vagy *Dosztojevszkij*vel kísérletezni, de ha szellemileg és mentálisan felvértezettek vagyunk, akkor igenis élvezhetjük a nehezebb, néhol szellemi kihívást jelentő olvasmányokat. (Azt már csak „csendben” jegyzem meg, hogy a hivatásszerűen irodalommal foglalkozó ember számára magával a szövegekkel való „szöszmötölés” is érdekes és szórakoztató lehet. Egy rossz regény vagy dráma néhány szép sora milyen meglepetést okozhat! Sok ilyen XIX. századi írást rejt a magyar irodalom.) Tény az is, hogy nem feltétlenül az a fokmérője egy értékes alkotásnak, hogy újraolvasható-e. Nem csupán (irodalmi) értéke, hanem a felidézett világ, a hangulat, amit bennünk aktivál, teremt a mű miközben olvassuk, nagyban ez határozza meg, hogy igényeljük-e az újraolvasást. Van-e kedvem újraélni, amit felidéz? Mindezeket csupán elöljárónak szánom, hiszen egy olyan szerzővel foglal-

kozom most, akinek megítélése sokáig és sokak számára talán ma is vitás vagy éppen negatív, de feltehetően azt már nem kell bizonygatni, hogy létezik egy „rejtői” világ.

A XX. század magyar irodalma speciális képletet foglalt magában, hiszen a nemzeti romantika – saját korában kétségtelenül kiváló – eredményeit a századfordulón a Gyulai Pál-féle népnemzeti iskola utóhatása még mindig valamelyest követelményként, vagy meghaladandó példaként hordozta. Már a XIX. század második fele, különösen a kiegyezéstől az új század első néhány évéig terjedő időszakban új minőségekkel jelentkezett az irodalomban. E három évtized alatt – bár a korábbi nemzedék továbbra is alkotó képviselői (Arany, Jókai) mellett kevés kiugró tehetség bontakozott ki, mégis – fontos változások jelentkeztek. Ekkor alakult ki az intézményes irodalmi élet szervezeteivel, társaságaival, köreivel. *Gyulai Pál* megfélebbizhetetlennek tűnő irányzata mellett szerencsére alkotott a romantikus *Jókai*, nyomában az újromantikus szerzőkkel, de működött *Vajda János*, s megjelentek az új tematikát, új szemléletet, új esztétikát kereső írók, költők is. A századvég és a századelő idejére ez az irányzat egyre erőteljesebb lesz, a dekadencia mellett jelentkezik a bohémság és a historizmus irodalma. A népnemzeti utóhatása még átnyúlik a XX. századra is; s a nyugatos nemzedék haladó szelleme sem választható el elődeitől, az új esztétikát megcélzó, bár kevésbé jelentős szerzőktől. A Nyugat kétségtelenül a legnagyobb jelentőségű irodalmi csoportosulás a XX. század első felében, s nem csupán első nemzedéke jelentős. A körében munkálkodó írók, költők, a szimbolizmus, impresszionizmus, szecesszió, s az expresszionizmus jegyében írtak. *József Attila* szür/realista verseivel hozott új minőséget, *Kassák* személyében pedig jelentkezett a magyar avantgarde, s ne feledjük *Krúdy* munkásságát, amelynek érett, kiteljesedett korszaka szintén erre az időszakra esett. Ez az irodalmi képlet jellemzi tehát hazánk irodalmi életét 1945-ig, amely időpont nem csupán politikai cezúrát jelentett, hanem egy mesterséges és a művészetet, szinte az akadémizmusra jellemző szabályozási törekvésekkel sújtó kultúrpolitika jelentkezését is. Magyarország – amely a XX. század első két évtizedében még az Osztrák–Magyar Monarchia része, annak minden jó és rossz jellemzőjével – megél két világháborút, s majd 1945 után egy teljesen más politikai minőség és rendszer veszi kezdetét az országban. Sok és súlyos esemény néhány évtizedre. Ezeket a politikai és társadalmi változásokat mindvégig tükrözte az irodalom, amelynek rendszerében a korszak egy részében élő és alkotó *Rejtő Jenő* helyzete kérdéses, munkássága jó ideig nehezen elhelyezhető. Munkái nem minden rokonság és előzmény nélkül való írások. *Heltai Jenő* bohémregényei, különösen a *Jaguár* és *Rákosi Viktor* Sipulusz álneven írt munkái rokoníthatók egyes műveivel. Rejtővel kapcsolatban nem csupán a fordultatos történet az érdekes, amelyet olvasva néhol a helyenként lapos stílust is észre kell venni, de figyelni kell az abszurd, s a groteszk iránti hajlamára is.

Életének rejtélyes fordulatai szinte közmondásossá tették személyiségének valóságosságát. Mit tudunk róla, ami bizonyos? *Reich Jenő* néven született Budapesten 1905 márciusában. Színésznek készült, Rákosi Szidi színiiskolájában tanult, majd Berlinben Max Reinhardt mellett folytatta színi tanulmányait. Még a közelmúltban is jórészt feltételezés tárgya, hogy hol fordult meg külföldön, járt-e vajon hazánk határain túl, járt-e Párizsban, járt-e Afrikában, volt-e tagja az idegenlégiónak. Néhány éve a Petőfi Irodalmi Múzeumba került Rejtő-hagyaték – naplótöredékek, kisebb írások, versek, egy önéletrajz, valamint csa-

ládi és barátoknak szóló levelek – alapján valamelyest jobban körvonalazható az országok közötti mozgása. Életrajzát eddig jórészt a róla szóló anekdoták helyettesítették. E hagyaték nagy lépéssel segítette életrajzi adatainak feltárását. A benne található önéletrajz megerősíti, hogy az író a húszas évek elején, 1923-ban rövidebb ideig Párizsban, s hosszabb ideig Berlinben tartózkodott, ahol tanulmányait végezte. A curriculum vitae több helyen is hivatkozik *Heltai Jenőre* mint lehetséges pártfogóra. A húszas évek második felében, 1927-ben ismét Németországban jár, majd egy évvel később Svájcba kerül, később Lyonból és Marseille-ből kapnak hírt felőle családtagjai. Ezekről az egyébként – Rejtő műveire gondolva! – nem lehetetlen tényekről azonban sokáig semmiféle kézzelfogható bizonyítékaink nem léteztek. Életének regényes és vitatott fordulatai természetesen nem a pusztá igazmondás után való kutatás miatt, hanem leginkább abból a szempontból fontosak, hogy megállapíthassuk, személyes élményei mennyire szűrődtek át műveibe, milyen önéletrajzi elemeket fedezhettünk fel munkáiban, s mennyi írásában az írói lelemény. Természetesen az életmű úgy is tanulmányozható, hogy csak a szövegekre koncentrálván, az önéletrajzi elemektől eltekintve olvassuk, de talán kár tagadni, hogy az ember nem választható el művétől akkor sem, ha beleírja magát, akkor sem, ha megtéveszteni akar, akkor sem, ha írói alteregókat teremt, s akkor sem, ha egyáltalán nem tudjuk ki a szerző. Ha nem a szerzők életének tényeit ismerve olvassuk műveiket, akkor is átszűrődik valami az emberből, életeseményeiből, s hacsak nem kulcsfontosságú egy szövegnél, az alkotó életének egy-egy vonása, akkor az életrajz adatai a szövegértelmezés árnyalására alkalmas információként is felfoghatók. Így leginkább érdekes kísérletnek érzem a szerzőről való ismeretek hiányában való szövegértelmezést, s nem vitakérdésnek látom, hogy mennyire fontos egy író életrajzát ismerni. A Petőfi Irodalmi Múzeumba került Rejtő-hagyaték útinapló részét 1997-ben „Megyek Párizsba, ahol még egyszer sem haldokoltam” címmel publikálták. E töredékes útinapló egyes részleteit egyébként rövid írásainak nyersanyagául részben fel is használta Rejtő. 2003-ban „Bedekker csavargók számára” címmel jelent meg egy újabb kötet, amely szintén az említett hagyaték anyagából merít, s az ott található novellákat tartalmazza. A kalandos életű szerző író voltát, sikereit rövid egy évtizedig élvezhette, 1942-ben munkaszolgálatra vitték a megviselt idegrendszerű Rejtőt, s 1943 januárjában halt meg az ukrajnai fronton, Voronyezs közelében, Jevdokovóban.

Írói munkásságának nyitányaként kalandozásai, utazásai után Magyarországra visszatérve úti élményeiből merítve elsősorban rövid lélegzetű, kalandjainak élményeiből táplálkozó írásokat jelentetett meg. E rövid művek főként pályájának korai szakaszára voltak jellemzőek. Az elbeszélések, kisregények mellett kabarétréfákat, bohózatokat, operettlibrettókat is írt, legjelentősebbeknek azonban a regények bizonyultak. Pályájának kezdetén Salamon Ernő Teréz körüti Színpadának írta munkáit. Sikeres orerettlibrettók is fűződnek a nevéhez: *Gengszteridill* (1932), *Egy görbe éjszaka* (1934) – mindkettő *Nádassy László*-val közösen –, *Aki mer, az nyer* (1936), *Úrilány szobát keres* (1937). A nagy népszerűséget és széleskörű ismertséget kezdetben a Nova Kiadó felkérésére írt regényeivel érte el. Munkáit 1932-től, szinte alighogy elkészült velük, már meg is jelentették. A többféle műfajban is alkotó, termékeny szerző regényírói pályafutását légiósregények írásával kezdte. Munkáit az eddig felsorolt kisebb műfajokon túl még többféle csoportba lehet osztani; kalandregényei között je-

lentős számmal vannak az említett légiósregények, de vannak western témájú, illetve a kikötők világában játszódó történetek is. Más regényeiben azonban feltűnnek Európa általa is látott, illetve valószínűleg látott városai: Párizs, Stockholm, Mügli am See (Svájc), de van magyar közegben (Budapesten) játszódó regénye is. Az 1995-ban megjelent (Videopont Kft. által kiadott) Rejtő Jenő összegyűjtött művei című kötet is ezt a csoportosítást követte a szerző munkáit illetően.

Néhány korai írása (légiósregények) után sikerül kialakítania egy sajátos „rejtői” világot, amelyben a szereplők legyenek bár gengszterek, légiósok vagy rovott múltú hajóorvosok, s játszódjék bár a cselekmény a legképtelenebb helyszíneken, már jól felismerhető sajátos stílusa, s mással össze nem keverhető szituációkat teremtő képessége. Regényeit többféle álnéven adta közre, a közismert P. Howard mellett, Gibson Laveryként is publikált. Nem ritka, hogy évente több könyv is megjelent tőle, ilyen az 1939-es esztendő, s ilyen az 1940-es is, amikor napvilágot lát a Pizskos Fred, a kapitány, A három testőr Afrikában s A tizennégy karátos autó. E vészajtósló történeti korban – ne feledjük, hogy már megszületett mindkét zsidótörvény, amelyek Rejtőre is vonatkoztak – e szerző a félelem árnyékában évente több kötetrel örvendeztette meg olvasóit.

Munkái közül talán leginkább klasszikusként szokás említeni kettőt, a Pizskos Fred, a kapitányt és A tizennégy karátos autót, amelyek bár több párhuzamot is mutatnak, mégsem csorbítják egymás hatását. Mindkét mű jól sikerült, sok kalandos fordulattal, szellemes szereplőkkel benépesített történet. Színhelyük a kikötői alvilág, illetve a légiós élet. Mindkét regény esetében egy politikai cselszövés áll a cselekmény hátterében, amelyből a szereplők különböző mértékben veszik ki részüket. Jól ismert típusok bukkannak fel mindkét történetben, az alvilág és a polgári világ képviselői szerint oszlik alapvetően ketté a szereplők gárdája. Tapasztalatlan ifjú, gaz cselszövő kalóz, az alvilággal cimboráló politikus, gengszterekkel együttműködő ifjú hölgy, barátságos, ám kemény öklű fenegyerek, s a szőrös szívű, minden hájjal megkent kapitány. A tizennégy karátos autó történetében – az eddig felsoroltakhoz többé-kevésbé hasonló személyek mellett – találkozhatunk a szadista őrmester humoros figurájával s a reménytelenül civil, minden helyzetben holtbiztosan bakot lövő, így az előbbinek garantáltan céltáblájává váló ügyefogyott antihőssel Vanek úr személyében. Vannak szereplők, akik már korábbi könyvekben „megteremtődtek”, s onnan vándoroltak be a történetbe, például Fülöp Jimmy Az elveszett cirkálóból, másokat itt „lel” az írói lelemény, s később is szerepelteti (Vanek úr). Mindkét történet sok-sok fordulat után megnyugtató véget ér, biztosítva az olvasót arról, hogy a dolgok mindig helyére kerülnek, legalábbis Rejtőnél.

Munkáinak alapvonása természetesen a kaland, a fordulat, szinte paródiaszerű, néhol nehezen is követhető cselekmény. Történetei középpontjában mindig egy zavaros, eltitkolandó ügy vagy tárgy áll, amelyhez szervesen hozzátartozik a cselszövés, az összeesküvés és az ebből fakadó kalandok tömkelege. A Pizskos Fred, a kapitány esetében ez a Boldogság Szigetek trónjának megszerzésére irányuló összeesküvés, A tizennégy karátos autónál maga az autó, amelyről politikai célok és sorsok függenek, de jó példa a Vesztegár a Grand hotelben című írás is, ahol egy titokzatos képlet körül bonyolódnak az ügyek. Jellemző azonban, hogy sosem csupán annak a konkrét tárgynak a megszerzése, ügynek az elrendezése a törté-

net lényege, amely az előtérben áll. A regény belseje felé haladva fokozatosan bontakozik ki egy szövevényes világ, amely nehezen átlátható, s amelybe egyre beljebb hatolva ámulva fedezi fel az olvasó, hogy minden mindennel összefügg. Piskos Fred történetét az 1980-as években egy olvasásszociológiai kötetben *Tokaji András* úgy elemezte mint beavatás-történetet – érdekes olvasatait bontva ki a műnek –, s ez valamelyest A tizennégy karátos autó hőséneke esetére is elmondható, hiszen a főhős viszontagságain átvirgódva más emberként jelenik meg előttünk a kötet végén.

A legtöbb Rejtő-történetben, az említett kettőben is, két világ találkozása valósul meg. Az előkelő, gazdag, a tisztességes, illetve a tisztesség látszatával élő világé, s az úgynevezett alvilágé. Így találkozik egymással a herceg és Fülöp Jimmy, akinek jóvoltából az olvasó is görbe tükröt kaphat a „normális” társadalomról. A tizennégy karátos autó főhőse, Gorcsev Iván kicsit olyan, mint maga a szerző, senki sem tudja, hogy honnan jött, s hogy egész pontosan mit is csinált, tevékenysége szinte követhetetlen. Ő a két világ között áll, Laboux-ék előkelő világa és a rablók, a jóindulatú Privát Elek és társainak társadalma között.

Elgondolkodtató – azon felül, hogy igen szórakoztató – az ábrázolt két világ párhuzama. Azonos jelenségeket, helyzeteket ír le a szerző az alvilágban és a polgári világban. Érdemes e szemszögből is áttekinteni ezeket az írásokat. Nagyon egyszerű példa, ha az előkelőség ismérveit idézzük a Piskos Fredbeli kikötői alvilágból: minél nagyobb az illető bűnlajstroma, annál előkelőbb köröket képvisel. Ezzel a „kedves” elmélettel persze a valóságos előkelő körökre is mér egy csapást a szerző. Az ábrázolt világokban, Rejtő e két történetében – s megkockázatom, hogy többben is – minden relatív. A jó és a rossz fogalma is másként értelmezhető, mint a valóságban. Több „érzékeny szívű csavargóval” is találkozhatunk regényeinek lapjain, ugyanakkor természetesen tudjuk, a szerző nem naturalista stílusban írta le a kikötő világát, hiszen akkor a zolai mélységekkel kellene az olvasónak „megküzdenie”. Ezt nem is kérhetjük számon rajta, hiszen munkájával nem a társadalom részletes ábrázolását akarta megvalósítani. A groteszk eszközzel azonban mégis többet ért el e ponton a pusztá szórakoztatásnál, hiszen minden alkalommal, amikor egy-egy könnyező rablóról olvasunk, nyilván tudjuk, hogy a valóságban vajmi kevés esélyünk van erre az élményre, mégsem az esemény képtelenségét látjuk a szituációban, hanem konstatáljuk: a szerző itt egy ügyes fricskát ad a látszatoknak, sőt felveti azt a gondolatot is, hogy a tisztesség képlékeny dolog. Gondoljunk Rejtő úri gengsztereinek, politikai cselszövőinek sorára, például Alvarez elnökre, aki az alvilág segítségével kíván ismét hatalomra kerülni a Boldogság Szigeteken! A Jó és Rossz világának relativitása a herceg szemszögből is megkérdőjeleződik, aki miután először csupán érdekességet lát a kikötői világban, kitapasztalja azt, s ezekkel a tapasztalatokkal és tanulságokkal felvértezve, korábbi közegebe visszatérve olyan szituációkat értelmez hatékonyan, amelyek bár korábban is léteztek saját világában, ám naivitása miatt nem tudott róluk. Rejtő humorral ábrázol; az esetleg tragikus-ként is bemutatható eseményekből, nem a tragikumot emeli ki, sőt inkább elfedi, vagy csak röviden említi, s a cselekményben a humorral ábrázolhatót helyezi előtérbe. Nevettet sok olyan szituációban is, amelyben esetleg más hangvétellel sírni is lehetne. Ez nem magasabb vagy alacsonyabb szintű irodalom kérdése, az író lelkialkatának, választásának s még megannyi tényezőnek a közrejátszásából adódik; s még nem is beszéltünk olyan szer-

zökről, akik abszurd, keserű humorba hajló írásaikkal egyszerre keltik mindkét érzést az olvasóban. (Például *Örkény István*: In memoriam Dr. K. H. G.)

Rejtő regényeiben gyakran döbbenhetünk rá, hogy minden viszonylagos, nézőponttól függő, relatív, s legalább ilyen gyakori a személyiség relativitása, a kétséges személyazonosság szerepeltetése is. Buzgó Mócsing, aki az igazi Trebitsch, St. Antonio herceg, aki Vadsuhancként (Fülig Jimmy öccseként) mutatkozik be az alvilágban, s akit egyesek a kalóz Bob Warinsnak gondolnak. Gorcsev Iván, aki azon felül, hogy néha az idegenlégió 27-es számú közlegénye, Cservonec herceggént, néha pedig az őt védeni akaró jószívű rablóknak Cservonec kölyökként szerepel. Nem beszélve Fülig Jimmyről, aki miután José Pombio spanyol pincér és Wilson Hutchins amerikai fűtő személyiségét „vállalja fel” egyszerre, rövid időre mint boldogság szigetek trónörökös szerepel, s Piszkos Fred, a kapitány, aki titokban érző szívé atya, s a történet totális csavarjaként St. Antonio herceg, aki Piszkos Fred, alias Wilbour Theodor fia. Itt természetesen nem csupán az érdekes, hogy a történet során ki minek adja ki magát, vagy mások minek hiszik, hanem, hogy ezeknek a szereplőknek – ahogy persze mindenkinek – több arca van, attól függően, kivel és milyen minőségben találkozik, hiszen az egyszerű inkognitós eseteken és személycseréken túl jelen vannak azok a szituációk is, amikor a szereplők valóban többféle különböző minőségükben mutatkoznak be.

Az ábrázolt rejtői világ relatív voltáról szólva térek ki a jelképek használatára való írói reflektálásra is. A szerző szembesít minket a ténnyel is, hogy a megszokott, világunkban használatos szokások, konvenciók és jelképek mennyire megegyezően alapulók, s mennyire csak egyezményesség kérdése minden. Fülig Jimmy számára több szokás és kifejezés nem bír jelentéssel az udvari élet során, ezért sajátos népetimológiával próbálja megmagyarázni azokat a maga számára (Hídlakó, kihallgatódzás stb.). Amilyen fontos az udvari formulák ismerete, legalább olyan fontos, a tükör-világ, az alvilág alapvető információjának tudása, a batáviai fegyház folyosójának festéséről szóló adatok halmaza. A rejtői világban sokminden lehetséges, ebben rejlik legfőbb varázsa, nem csupán a személyek működhetnek több alakban és minőségben, de látszólag lehetetlen dolgok is megvalósulhatnak, így nyeri el Gorcsev Iván – igaz kártyán – a fizikai Nobel-díjat. Gorcsev igazi mesehős, kedves, ugyanakkor kiválóan verekszik, az igazság bajnoka, de nem jelent számára problémát egy-egy apró csel sem.

Rejtő regényeiben a típusok, az egy-egy funkciót megtestesítő személyek mellett igazi egyéniségeket is teremt. Ezeket aztán – említettük – más műveibe is átvándoroltatja. Ilyen maga Piszkos Fred, a kapitány, Fülig Jimmy és az ős civil, Vanek úr. Utóbbi a mindenkori elnyomás, a diktatórikus módszerek rendszeréből kibújó ember mintapéldánya. Vanek úr jellemének sűrítménye az a jelenet lehetne, amikor átnyújtja névjegyét a hamarosan őrzőgeni kezdő légiós tisztnek: Vanek B. Eduárd közlegény és magántitkár. Érdekes elidőzni ennél a figuránál, hiszen kívülállósága a Rejtő-féle szabadságot idézi. A mindenkori rendszerenkívüliség a szabadság lehetőségét nyújtja az embernek, természetesen annak minden viszontagságával együtt. Mind a Piszkos Fred, mind a tizennégy karátos autó látszólag bonyolult cselekményével szinte már követhetetlen mulatságos forgatagával filmre illő, parodisztikus elemeket vonultat fel. A vándorló autó és a vándorló hulla (akit többször is vízbe dobna) viszontagságait nehezen tudja pontosan számon tartani az olvasó. E sok fordulat és

személycseré láttán konstatáljuk az események abszurditását, ugyanakkor tapasztalhatjuk, hogy a szereplők szinte a sors eszközeként tevékenykednek, hányódnak ide-oda.

Rejtő stílusa, igaz, egyenetlen, de az előforduló pongyolaságokért és lapos viccekért másutt kárpótolhat minket sziporkázóan szellemes volta. Néhol üdítően mulatságos, ahogy a választékos – s inkább csak a magyar nyelvet szépen és jól beszélők által használt – kifejezéseket egy-egy humoros mondatba ágyazza. Tanulságos megfigyelni, ahogy az egyes szereplők beszédmódját kialakítja, ahogy figuráit szókincsükkel, szóhasználatukkal, stílusukkal jellemzi. Itt-ott humoros formában rá is mutat e különbségekre, gondoljunk Fülíg Jimmy komikus rácsodálkozására a herceg szóhasználatát illetően. Szereplői szókincsének kialakításánál sokat merít saját kalandos tapasztalatainak idejéből; a pesti bohémvilág, az elképzelt vagy megélt utazások kocsmai, kikötői világának, a világcavargók közösségének nyelvi elemeit erőteljesen felhasználja. A nem párbeszédes részekenél stílusa könnyed, gördülékeny, csak itt-ott akasztják meg laposabb vagy erőltetett humorú részek. Bizonyos munkáiban azonban alig találhatunk ilyeneket. Írásainak rövid leíró részletei pedig arról tanúskodnak – s ebben a fentebb említett útinaplótöredék stílusa is megerősíthet minket –, hogy jó ábrázoló képességgel rendelkezett. Utóbbi képesség azonban, az általa gyakorolt műfaj jellegéből adódóan háttérbe szorult. Humorának egyik sikeres forrása a „rejtői eufemizmusnak” is nevezhető szóhasználat, amikor szellemes módon, gyakran választékos, de legalábbis semleges töltetű szavakkal ábrázol egy-egy durva jelenetet (pl. verekedést), vagy komoly stílusban egy igen humoros, ám többnyire elmarasztaló megállapítást tesz valamely szereplőt illetően (pl. Piszkos Fred utolsó tisztálkodásának napját nem kereshetjük nagy valószínűséggel a közel-múltban).

Saját korában sok kiadást megélt műveit nagy kedvvel olvasták, s ekkor még az időbeli közelség miatt sem állapodhatott meg a megítélése, az azonban nyilvánvaló volt, hogy abban az időben a ponyva, a kalandregények kategóriájába sorolták munkáit. 1945 után helyzete annyiban romlott, hogy nem adták ki népszerű könyveit, mivel a hivatalos irodalom irányítói nem tudták kezelni ezt a bizarr jeleneivel sokszor zavart keltő szerzőt. Az akkori irodalomkritika egyértelműen a kerülendő olvasmányok között tartotta számon; 1957-ben adják ki újra, s az 1960-as években aztán ismét kaphatók a kötetei. A Vesztegzár a Grand Hotelben című regényéből 1963-ban filmet is készítettek Meztelen diplomata címmel. 1964-ben a Bartók Színpad A láthatatlan légio zenés feldolgozását mutatta be, amely már hivatalos elfogadására, legalábbis közkeletűségének tudomásul vételére utal. Rejtő ma is élő hatását mutatja a közelmúltban megfilmesített A három testőr Afrikában című film is. Rejtőről sokáig vagy nem vett tudomást a kutatás, vagy egyszerűen besorolták a ponyva kategóriába, nem különösebben törődve vele; munkásságának korrekt megítélésére, írásainak reális értékelésére azonban ma már van lehetőség, s foglalkoztak is vele: komoly tudományos elemzések tárgya lett.

Rejtő néha úgy mutatkozik meg előttünk, mint az „ibseni hagyma”: bontogatjuk a rétegeket, de csak az egész felel. Mi van műveinek rétegei mögött, miben áll hatása, sikere, mi az értéke? Rejtő a mese gyökereihez vezet vissza, annak elemeivel operál, ősi eszközöket használ, ehhez járul még humora, könnyedsége, szellemessége. A bajra feltalált ősi ellenszert, a nevetést alkalmazza. Rejtőről nem kell megkísérelni bebizonyítani, hogy a magyar iroda-

lom legmagasabb szintű alkotásait hozta létre. Nem filozófiai mélységei, hanem a humor, a jól megformált figurák adják írásainak varázsát, a „rejtői életérzés” hat, amikor újraolvassuk egy-egy regényét. Akár a mesében, itt is minden megtörténhet, a szabályostól eltérő, vidám, kalandos élet illúziója mutatkozik meg az olvasó előtt. A világot nem reális, de abszurd voltában, abszurd megoldási javaslatokkal ábrázolja, azt a meggyőződést keltve, hogy bárki lehet Fülíg Jimmy, mint ahogy a mesehősök kalandjait is, bármely olvasó átélheti. Nem az egész Rejtő-életmű színvonalas, de a jól sikerült, értékes darabok miatt mint irodalomtörténeti csemegék természetesen a kevésbé eltalált munkák is tanulmányozhatók.

Rejtő kapcsán több kérdés vetődik fel: mi az értékes, mi irodalmi, mi a ponyva? Téma, stílus, érték, és időtállóság. Mitől függ az irodalom? Mindettől és semmitől.

Rejtőnek a ponyva jegyeivel, külsőségeivel megtűzdelt munkássága többet tartalmazott, mint egyszerű, elfelejthető történetek halmazát. Az igazi ponyvát az olvasó általában csak egyszer olvassa el, esetleg hamar el is felejt, a sok azonos történet szereplői között nem tud – nem is lehet – különbséget tenni; Rejtő munkáira azonban ez nem érvényes. Időtállóságát valószínűleg már bebizonyította, a benne rejlő értékek (humor, szellemesség, mesei elemek) mellett el kell ismerni, hogy a szerző jól ismerte s gyakorolta az általa választott műfaj szakmai fogásait. Többen felvetették már, hogy paródia-e a rejtői regény. Ha igen, úgy az, mint *Cervantes* Don Quijotéja, integrálja az általa meghaladott munkák erényét, s humorral mutatja kevésbé szerencsés oldalukat, sajátos műfajt hozva létre. (Hiszen a Don Quijote is minden lovagregényi fordulatot megfricskázó vonása ellenére érdekes, fordultatos, érzelmeket is ébreszt, s nem utolsó sorban sokkal jobb, mint a kifigurázott írások.) Rejtő munkáira is tekinthetünk hasonlóképpen, nem pusztán kalandregények, hiszen nem veszi komolyan sem magát, sem a szereplőit, de nem is pusztá paródiák, hanem az abszurd eszközeivel élő új műfaj képviselői.

Azon túl, hogy túlélni segít, Rejtő tipikus esete annak, hogy nem magas irodalmi szándékkal, s nem komoly megfontoltsággal készült alkotások is „besétálnak” az irodalomba.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Keszthelyi Tibor* (vál., szerk.): A krimi. Gondolat, Bp., 1985. (Pro és kontra sorozat.)
- Rejtő Jenő*: Bedekker csavargók számára. (Sajtó alá rendezte, előszó és utószó, jegyzetek: *Varga Katalin*.) Szeged, 2003.
- Rejtő Jenő*: Megyek Párizsba, ahol még egyszer sem haldokoltam. (Sajtó alá rendezte, utószó, jegyzetek: *Varga Katalin*.) Szeged, 1997.
- Tokaji András*: Piszkos Fred – egy népszerű könyv világképe. In: *B. Vörös Gizella* (szerk.): Népszerű művek világképe. I. k. Krimielelmzések. Művelődéskutató Intézet, Bp. 1982. 103–120.
- Tokaji András*: Állabirintus – álbeavatás. (Rejtő Jenő: Piszkos Fred, a kapitány). In: Az elrejtett érték. Irodalmi értékelemzések a labirintusszimbólum alapján. Művelődéskutató Intézet, Bp., 1989. 56–101.

VINCZE TAMÁS

Vajthó László élete és munkássága 1950 után (I.)

Vajthó László neve országosan ismertté vált az 1920-as évek végén. A harmincas-negyvenes évek magyar oktatásügyének ő volt az egyik legsajátosabb figurája, még napilapok is foglalkoztak vele és az általa indított értékmentő akcióval, a *Magyar Irodalmi Ritkaságok* című sorozattal, amelynek egyes darabjait diákjaival együtt gondozta, adta ki, sőt: gyakran tanítványaival íratott bevezető szöveget a megjelentetni kívánt művekhez. Így avatta be diákjait a tudományos kutatómunka, a szövegkiadás rejtelmeibe, így keltette fel érdeklődésüket a magyar múlt elfeledett kulturális kincsei, gyöngyszemei iránt. Ez már önmagában is elég lett volna ahhoz, hogy felfigyeljenek rá szakmai berkekben, ő azonban nem elégedett meg ennyivel, indított egy akkoriban igen modern kezdeményezésnek számító szakmódszertani sorozatot, *A tanítás problémáit*, amelynek olyan neves szerzőket tudott megnyerni, mint Baránszky-Jób László, Varró Margit, Merényi Oszkár, Papp István, Gedő Simon vagy Szondy György. Karrierje akkor teljesedett ki igazán, amikor 1935-ben a debreceni egyetem bölcsészkarának magántanára lett, később aztán ez a tekintélyes intézmény a „címzetes rendkívüli tanár” jól hangzó, bár tényleges pozíciót nem jelentő titulussával is kitüntette.

A háború után Vajthó eltűnt a porondról, szerkesztőként jegyzett könyvsorozatai leálltak, publikációi ritkábban jelentek meg. A hatvanas évek végétől került újra reflektorfénybe, amikor nagysikerű visszaemlékezése, a *Tanári pályám emlékezete* című könyv megjelent. Ekkor újra felé fordult az érdeklődés, és 1977-ben bekövetkezett haláláig ismét többet foglalkozott vele a sajtó, még a televízió is portréműsort készített róla. Ez az újrafelfedezés, Vajthó másodvirágzása, „Őszikék-korszaka” azért volt jelentős, mert így a fiatalabb nemzedék is megtanulhatta a nevét, annak a generációnak a tagjai, amely már csak antikváriumokban juthatott hozzá Vajthó műveihez, az általa kitalált és gondozott sorozatok kiadványaihoz. Ekkor azonban kicsit úgy járt Vajthó is, mint minden hosszú életű tudós, a szélesebb olvasóközönség már nem az igazi, az eredeti Vajthót ismerhette meg, alakjára ugyanis közben leválaszthatatlanul ráfonódtak azok a jelzők, epitheton ornansok, amelyeket a tanítványok aggattak rá, az egykori diákok emlékezéseiből kibontakozó Vajthó-kép lassan kezdte teljesen eltakarni, kiszorítani a valós Vajthó Lászlót. Megszülettek a Vajthó jellemzésekor mindegyre felbukkanó klisék, sztereotípiák (a szabálytalan pedagógus, a tanügyi forradalmár), s ezek erős színei mellett elhalványult Vajthó arca. Ki gondolta volna például, hogy magának Vajthónak sem volt könnyű megbékélni a saját „szabálytalanságával”, erős lelkiismeret-furdalást érzett rengeteg kitérővel tűzdelt, csapongónak tűnő tanári magyarázatai miatt, és ha közelebbről megismerjük, rájöhetünk: egyfajta muszáj-Herkules, muszáj-forra-

dalmár volt ő, mivel részben számos iskolán kívüli elfoglaltsága is arrafelé terelte, hogy ne ő szerepeljen az óráin, hanem minél nagyobb teret és önállóságot biztosítson a diákjainak, kutatómunkára, szintetizáló gondolkodásra, lényegfelismerésre, összehasonlításra ösztönözve őket. Nyilván diákkori tapasztalatai is azt erősítették benne, hogy csak az a tudás válik igazán a sajátunkká, amit nem készen kapunk mástól, hanem magunk küzdünk meg minden egyes darabjáért, magunk fedezzük fel, magunk illesztjük be addigi ismereteink láncolatába, magunk adunk neki formát és magunk jelöljük ki a helyét a szellemi kincstárunkban. Emellett viszont – bármilyen hihetetlen is – ez a „szabálytalan” pedagógus örökösen küzdött belül önmagával, és titokban nagyon is vágyott arra, hogy kicsit módszeresebben, nagyobb önfegyelmel tanítson, jobban szem előtt tartva a klasszikus didaktika szabályrendszerét. Ebből a belső küzdelemből a szabálytalan, rendhagyó felépítésű és megszervezésű órákat élvező diákok természetesen nem érzékelték semmit, ők évtizedek múlva is szerencsésnek, a sors kegyeltjeinek vallották magukat, amiért a nagy pedagógiai újtó kezei alatt ismerkedhettek meg a magyar és a világirodalommal. Vajthó levelezéséből azonban kiderül, hogy bizonyára is van a pedagógiai reformoknak, hiszen maga a reformer örökös kétségek között töri az új utat, s megfáradva, aktív pályája végén igénye lesz a „klasszicizálódásra”. Ennek feltárása azonban nem von le semmit Vajthó értékéből, sőt: így lesz igazán, teljes, emberi az utókor Vajthó-képe, és ezt a képet ideje végre megrajzolni még azon az áron is, hogy a mítoszteremtő tanítványok (Hegedűs Géza, Rába György, Vas István stb.) jóindulatú túlzásait, „skatulyázási” szándékait (az egyoldalúan forradalmárszerepben, a lázadó pózban megmerevített Vajthó ábrázolására gondolok itt) leleplezzük.

Jelen tanulmányom írásakor hármas célt tűztem ki magam elé. Az első részben egyrészt arra vállalkozom, hogy bemutassam, hogyan is teltek Vajthó mindennapjai a hallgatás éveiben, az ötvenes évek feszültséggel teli időszakában; másrészt megkísérlem rekonstruálni a késői művek megszületésének körülményeit és feltárni a bennük nyíltan vagy burkoltan megfogalmazott pedagógiai üzeneteket. A második részben az utolsó évek bemutatása mellett kitérek Vajthó László utóéletére, a Vajthó-legendárium kialakulására.

A tanítás bővületében

Vajthó Lászlónak az iskola volt az éltető közege, nem volt boldog katedra és figyelő diákszemek nélkül. Amikor 1950-ben a Berzsényi Gimnáziumból nyugdíjba kényszerült, joggal érezhette úgy, hogy az élete legfőbb értelmét jelentő tevékenységgel kell szakítania. Igaz, a nyugdíj híre nem érte váratlanul. A hatvanadik éve betöltése után, 1947-től már számolt azzal, hogy el kell hagynia katedrát, bár örökifjú és tevékeny lénye belülről tiltakozott a nyugdíjazás gondolata ellen. Zsigmond Ferenc, a régi barát, aki ugyanúgy magántanár volt a debreceni egyetem irodalom tanszékén, ezt írta az 1948/49-es tanév elején egy kedves ismerősének Vajthóról: „Lacit, úgy látszik, nem akarják nyugalomba engedni: még a most kezdődő iskolai évre is megkapta a rendes beosztását.”¹ 1949-ben még ugyanúgy megtörtént a csoda, Vajthó aktív státuszban maradhatott, azonban ez volt az utolsó ilyen éve, 1950 szeptemberében neki már nem szólt a csengő a Berzsényiben. Az utolsó tanév elég fárasztó volt a számára, de ennek oka valószínűleg nem Vajthó életkora volt, inkább azok a tartalmi

¹ Idézi *Kis Margit*: Zsigmond Ferencre emlékezem. Kunhegyes, 1985. 136. (Zsigmond 1948. szept. 3-án írt levele.)

változások örölték fel az erejét, amelyek a kommunisták hatalomátvétele után minden tárgy tanításában, de az irodalomoktatásban különösen érezhetőek voltak. Egyik legkedvesebb kolléga-ismerőseivel, nemes értelemben vett barátnőjével, a nyíregyházi Kis Margit tanárnővel² az 1949/50-es tanévben váltott leveleiből világosan tükröződik Vajthó elfáradása, kimerülése. Már a tanév első felében kétségei merülnek fel saját teherbírást illetően. 1949 decemberében írt levelében meg is fogalmaz egy költői kérdést, amely mögött az állhatott, hogy felemésztette az erőtartalmait: „Én is sokat foglalatostokodom, három magyarral a felsőbb osztályokban. Vajjon bírom-e sokáig ily magas (63) korban.”³ A tanév végén részletesen le is írja, mi minden nyomta a vállát, mitől merült ki annyira. Amikor egy szertelenül indázó, túl hosszúra sikeredett mondataért elnézést kért a kolléganőjétől, így mentegette magát ezért a fogalmazási vétségért: „Kérem, legyen irgalmas irántam s fogadja úgy e sorokat, ahogy lehet egy öreg tanár részéről, aki egész éven át többnyire hatkor kelt, hogy hétre bent legyen, s napközben tanítson, kötelező és ajánlott olvasmányokat kutasson, mivelhogy nehezen szerezhető be és el is olvassa őket, tanulókörben vegyen részt, konferenciákon, szemináriumokban és előadást is tartson, kerületi Klubban és egyebütt, dolgozatot javítson esatöbbi. A maradékot nem írom le, mert elfogná az üresen maradt lapot egyéb közleményektől. [...] Egyetlen mentségem legyen tehát magas korom, bár hallom, hogy nálam idősebbek is javába dolgoztak s többet nálam.”⁴ Ugyanebben a levélben szerepel az alábbi mondat, amelyből kitűnik, hogy minden kimerültsége ellenére is reménykedik a szeptemberi folytatásban, az aktív tanári státusz megtartásában: „Boldogan fáradt vagyok s pihenek, hogy megint dolgozhassam.” Bármennyire is bízott a további tanítás lehetőségében, 1950 szeptemberének közepén már arról kellett tudósítania régi barátnőjét, hogy nyugállományba helyezték. „Én nyugdíjasféle kezdek lenni, egyelőre nem tanítok, kérvényemet be kellett adnom, várom sorsomat. Igen szorgalmasan dolgozom Puskin-könyvemen, ha kész leszek elküldöm szigorú bírálatra.”⁵ Noha Vajthó még szeretett volna tanítani, a Berzsényi Gimnáziumban nem állhatott többé katedrára, hivatalosan nyugdíjazták. Az abszolút pedagógusnak tekinthető Vajthó László számára ez nehezen feldolgozható helyzet lehetett.

Nem is tudott akkor még búcsút mondani a tanári pályának, az ötvenes években örömmel vállalt több általános iskolában is helyettesítést, csak hogy újra élvezhesse a pe-

² Dr. Kis Margit nyíregyházi tanárnő, Czöbel Minka biográfusa 1903-ban született Kunhegyesen. Magyar-német szakon tanult a debreceni Tisza István Tudományegyetemen, itt ismerkedett meg a nagyhatású egyetemi magántanárral, Zsigmond Ferencel, akivel később is tartotta a kapcsolatot, már nem csupán mint egykori tanítvány, inkább mint örzőangyal, lelki társ, majdnem-menyasszony. Először rövid ideig a debreceni református egyház polgári leányiskolájában tanított, majd 1928-tól a nyíregyházi Kálvineum alkalmazta. Ehhez az intézményhez, amely közben profil- és névváltáson ment keresztül (Kölcsy Ferenc Leánygimnázium lett az egykori tanítónőképzőből) 1960-as nyugdíjazásáig hűséges maradt. Az 1930-as évek végén ismerkedett meg Vajthó Lászlóval, ezzel kezdetét vette egy szép és nemes férfi-nő barátság. 1944 késő őszen Budapesten rekedt, a karácsonyestét és az ostrom heteit Vajthókkal töltötte. Az együtt elszenvedett pokoli időszak még közelebb hozta egymáshoz a Vajthó-házaspárt és a nyíregyházi tanárnőt. A háború után is élénk levelezésben maradtak, egészen Vajthó 1977 decemberében bekövetkezett haláláig. Kis Margit a nyugalomba vonulása után két könyvön is dolgozott: 1980-ban jelent meg a Czöbel Minkáról írt monográfiája, 1985-ben pedig a Zsigmond Ferencről szóló emlékezése. Ezekben az években írta meg saját visszaemlékezéseit is, ezek a mai napig kéziratban hevernek. A tehetséges, jó íráskészséggel megáldott tanárnő 1989 januárjában hunyt el Nyíregyházán.

³ Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, XIV. 49/4. doboz. Kis Margit-hagyaték, Vajthó László és Kis Margit levelezése, 51. sz. levél. (A levél kelte: 1949. dec. 22.) A forrás említése a továbbiakban: Kis Margit-hagyaték.

⁴ Kis Margit-hagyaték, 52. sz. levél (A levél kelte: 1950. jún. 23.)

⁵ Kis Margit-hagyaték, 54. sz. levél. (A levél kelte: 1950. szept. 19.)

dagóguslét nagyszerűségét. Először a Márvány utcában helyettesített, majd a kispesti Atyban, később a Vécsei utcai iskolában, utolsóként pedig a Hungária úti iskola következő az átmeneti visszatérést kínáló intézmények sorában. Kicsit talán furcsának, szokatlannak tűnhet, hogy egy olyan sokat publikáló, neves középiskolai tanár, mint Vajthó, aki 1935-től a negyvenes évek második feléig a debreceni egyetemen magántanárként is előadott, nyugdíjasként a köztudatban alacsonyabb presztízsűnek tartott általános iskolai tanítást is boldogan vállalta, nem érezte „rangon alulinak” a felső tagozatot, egyáltalán az általános iskolai környezetet, ahol a tanítványok (és a fiatalabb kollégák) valószínűleg nem is sejtették, hogy az idős helyettesítő magyartanár a két világháború közötti hazai irodalomtanítás egyik legjelentősebb újtója, több sorozat elindítója és szerkesztője, számos irodalmi rendezvény szónoka és nem kevés költő, író személyes ismerőse volt. A legelső helyettesítési felkérés is igazából ezeknek a kapcsolatoknak köszönhetően találta meg Vajthót, az esztéta Baránszky-Jób László felesége juttatta tanítási lehetőséghez a nyugalomba vonult tanárt. Vajthó így emlékezett vissza a számára igazi retourt jelentő ajánlatra és az ismeretlen terepen szerzett első benyomásaira: „Nyugdíjaztatásom (1950) után Baránszky-Jób Lászlóné, kiváló tanár, a Márvány utcai általánosban, eljött hozzánk, hogy vállalnék helyettesi munkát az iskolájukban, ahol akkoriban nagy tanárhiány mutatkozott. Vállaltam, bár nem köztetszésre. Egy ősrégi direktorom, miután megmondtam, hogy alkalmilag tovább tanítok, gyanakodva, rosszállóan, szúrós szemmel kérdezte: – Elemiben? Nem neheztem rá, benne még épen is, szépen is élt a rangtudat. A jobb értelemben vett kaszt-szellem. [...] Emlékszem, hogy fiatal direktorom, Surányi kolléga, szeretettel vezetett be az osztályomba, s ott olyan dicsérettel igyekezett irányomban kivételes magatartást biztosítani, amit éppúgy előlegnek kellett vennem további érdekért, mint ami elismerést szerzői estemen (1956) kaptam. Mihelyt direktorom kitette a lábát az osztályból, hangyabollyá vált az, legalább így emlékszem rá vissza.”⁶

Vajthó tanári pályája első állomásától a gimnáziumi nyugdíjazásáig javarészt középiskolai családok fiúgyermekait tanította, akik az elemi illemszabályokkal „von Haus aus” tisztában voltak, az ötvenes évekbeli helyettesítések során azonban a koros pedagógus a diáktársadalom egy teljesen más szeptétét ismerte meg: ekkor tanított először munkásgyerekeket, s ezek a tanulók kezdetben kétségkívül nehezebben kezelhetőnek tündek a számára. Azokról az intellektuális élményekről, amelyeket a Berzsenyiben a diák Hegedűs Gézával és híres osztályával átélt, itt le kellett mondanía, de helyettük alkalmá nyílt merőben más tapasztalatokat szerezni. Itt tanulta meg idős fővel azt is például, mit lehet csinálni osztályunkkal akkor, ha a téli hidegben nincs fűtés a tanteremben, így tanár és diákok télikabátban kénytelenek vacogni a kihűlt falak között. Vajthó emlékiratainak mai olvasóit meghökkeneti az alázat és humor, amellyel ezt a számára kicsit mégis méltatlan helyzetet az irodalomtanítás nagy öregje viselte. Igaz, hogy Vajthó ekkor találkozott először az általános iskolában alkalmazott módszerekkel, mégis egyszerre tűnhet nevetségesnek és szívszorítósnak, hogy az ország egyik legjobb középiskolai irodalomtanárának, *A tanítás problémái* című szakmódszertani sorozat hajdani szerkesztőjének nem derogált kollégái tanácsára beülni egy fiatal kartársnője óráira hospitálni, hogy az új iskolatípusban követendő tónust és eljárás-

⁶ Vajthó László: Tanári pályám emlékezete. Tankönyvkiadó, Bp., 1969, 169. A továbbiakban: Vajthó, 1969.

kat megismerje. Ehhez egyszerre kellett nagyfokú szakmai és emberi alázat, érdeklődés, nyitottság és annak az igazságnak az átértékelése, hogy az oktatásban is alapok a legfontosabbak, mint minden más építkezésnél. Ez a felismerés írta le vele az alábbi megállapítást az általános iskolai oktatásról: „Mert az is művészet, mint a középiskolai, az egyetemi. S egy jó általános iskolai teljesítmény több, mint egy rossz egyetemi tanári.”⁷

Azt sem rejtette Vajthó véka alá az ismerőseinek írt leveleiben, hogy néha kínos vagy kellemetlen jelenetek is lejátszódtak az óráin, bár ő ezeket az epizódokat is próbálta tréfával elűtni, önironiával kezelni. De Vajthó nem lett volna Vajthó, ha nem a tanulási alkalmat, az új tapasztalatok szerzésének lehetőségét látja ezekben a tanári türelmének határait feszegető helyzetekben. Ő azonban vérbeli pedagógusként nem vette sértésnek a gyerekek nevelatlenségnek vagy ostobaságnak tűnő megnyilvánulásait, mert tudta, micsoda szellemi nyomorból érkeztek ezek a tanítványok. Nagyon kifejező az az önjellemzése, amelyet Kiss Tamás debreceni tanárnak adott magáról ezekben az években; találóan festi le benne, milyen felfrissítő, ifjúságot visszavarázsló szerepet játszott a helyettesítés, az iskolai munka ekkori életében: „Néha tanügyi Toldinak érzem magamat – írja –, az öregnek csak azzal a különbséggel, hogy én nem ütök szét az „apróságok” közt, hiszen igazán nem rossz indulattal teszegettek fel effajta kérdéseket: «Laci bácsi ismerte a Petőfi Sándort?» stb. Bárcsak velem sokan jönnének rá, hogy tízéves gyerekek tanítása is van olyan nagyszerű élmény, mint a főbb iskolák növendékei.”⁸

Vajthó László Kis Margittal váltott leveleiből tudjuk, milyen fontos volt a számára ez a néhány év ráadás, minden nehézség ellenére is. A kezdetben „terra incognita”-ként érzékelt, szegényes és kissé riasztó általános iskolai környezet hamar megszokottá, sőt kedvessé vált a szemében. 1954. január 13-án kelt levelében így számolt be a régi barátnőnek a többedik tanári újrakezdet örömeiről: „Így hát – azért tovább ringatva magamban a félbehagyott hangulatot – nem utasítottam vissza a kispestiek kedves ajánlatát. Már okt. 5 óta helyettesíték, ez tölti be szinte az egész napomat a poézis helyett. Remek kollégák, jó gyerekek, semmi kényszer – megbecsülik a nemsokára hetvenkedőt – eddig még egy lélek sem járt az óráimon. Csak az eredmény elég kevés, e szabad tanítási lehetőség ellenére. Vajjon mert 1940-41-ben születtek ezek az édes kislányok? Némelyik olyan magas, hogy egyébként is 16-18 éveset sejtet. Sok érdekes megfigyelésem van, majd egyszer, remélem, előszóban elmondom Margitkának. Talán az is baj, hogy a tankönyvek egy része igen gyenge vagy: alkalmatlan! Ezt az igazgatók is váltig hangsúlyozzák. [...] A tanárnak tehát van mit hozzá adnia. Én így is élvezem, hiába, az ifjúság felfrissíti az embert. Csak fáj, hogy eddigi 4-szeri helyettesítgetésem fiatal kartárs betegsége, ezúttal súlyos baja miatt lehetséges.”⁹

Másfél évvel később, 1955. augusztus 4-én kelt levelében már azt a szomorú hírt közölte a hűséges barátnővel, hogy a meghosszabbított tanári munkálkodása is befejeződik, ezúttal már talán örökre búcsút kell intenie az iskola világának. Próbál ugyan higgadtan írni a megmásíthatatlan tényről, de még nem őszinte az a hang, amellyel önmaga vigasztalását

⁷ Vajthó László: Elfelejtett keringők. Magvető, Bp., 1976, 361. A továbbiakban: Vajthó, 1976.

⁸ Kiss Tamás: Kettős tükör. Levelesláda. Griffes Grafikai Stúdió, Debrecen, 2002, 98. (Vajthó László 1955. jún. 28-án kelt levele Kiss Tamáshoz.)

⁹ Kis Margit-hagyaték, Vajthó László és Kis Margit levelezése, 59. sz. levél. (A levél kelte: 1954. I. 3.)

megkísérli, érződik a sorai között némi fájdalom, csalódottság is: „Ahogy látom most már én végleg pontot tehetek köztanári, sőt helyettesitanári életemnek, annyi más, fiatalabb lesz már, aki pótolja az öreget. Ez nem is baj, ha már elháríthatatlan. Én mindig a jót is keresem az efféle meglepetésekben. Előveszem töredék műveimet s azokon pepecselgetek. Nagyon szerettem Kispesten, hiszen az aktív élet már magában véve is szép. Csak észre kellett vennem, hogy az öreg már könnyen megmosolyogtató, ha tehet is ellene az ember, hogy éppen a legrosszabb fegyvelmező hírét elkerülje.”¹⁰ Egy későbbi levelében már jóval kendőzetlenebbül tör fel belőle a keserűség, világosan kitűnik soraiból, hogy nem tud megbarátkozni új helyzetével, visszakívánczik a katedrára, szívesen felvinné újra a tanári élet pergő ritmusát. Gyötrődését, őszinte bánatát a következőképpen fejezi ki: „Olyan szaporátlan az öreg nyugdíjas, a «számon kívül maradt» vén tanár napi élete! Egész nap mozgom, aztán szinte semmi eredmény. Talán onnét is van, hogy majdnem három évi helyettesítés után felesleges lettem s így aztán mintha sakktábla nélkül sakkozgatnék csak, de azt is magamban.”¹¹ Még egy-egy rövidebb helyettesítés jutott neki Kispest után is, bár ezek már nem voltak olyan emlékeztetések a számára, és jóval kevesebb ideig is tartottak. 1960-ban volt az utolsó ilyen alkalmi beugrása, általános iskolai „vendégszereplése”. Két aggkori visszaemlékezésében csak a kispesti Adyban szerzett élményeiről írt, a többi iskola – úgy látszik – nem hagyott olyan mély nyomokat benne.

Mi marad ilyenkor egy olyan pedagógus számára, aki úgy érzi, nemcsak az iskolán, de lassan az életen is kívül reked? Ha már őt megfosztották a lelkének legkedvesebb szereptől, a tehetsége kibontakoztatásának teret adó tevékenységtől, legalább a távoli kolléga élményein keresztül próbálja újraélni a tanítás szépségét, a másik pedagógus beszámolója egy rövid időre visszarepíti képzeletben az iskolai környezetbe. Nyilván ezért szerette olvasni a nyíregyházi kolléganő leveleit, hiszen sokszor talált bennük olyan leírásokat, utalásokat, amelyek elé varázstolták az iskolai élet mindennapjait, a tanári munka örömteli pillanatait. Érdekelte, milyen feladatok, tanári problémák foglalkoztatják a Kölcsény Ferenc Leánygimnáziummá átkeresztelt egykori Kálvineum tanárnőjét. Kis Margit tünődéseit olvasva igyekezett beleélni magát barátnője helyzetébe, és hasznos tanácsokkal látta el, amelyeket bizvást megfogadhatott a nyíregyházi tanárnő, hiszen Vajthó javaslatai mögött majdnem fél évszázad pedagógiai tapasztalatainak, sikereinek aranyfedezete volt. Jól jellemzi az iskolába már csak a kerítésen túlról betekintő tanár szívszorító nosztalgiját a következő adalék. Kis Margit egyik leveléből arról értesült, hogy barátnője első gimnazisták osztályfőnöke és némettanára lett. Ez a hír felgyújtotta Vajthó képzeletét s egyben arra is ösztönözte, hogy módszertani útmutatást adjon a némettanításra vonatkozóan. Válaszából egyértelműen kiderül, még mindig fáj neki, hogy kora miatt le kellett mondania az aktív tanári életről, az iskolai munkáról: „Az I. A. osztályfőnöke! Milyen szépen hangzik ez a pár szó. Úgy képzelem, hogy jó gyermekek, de ha talán színes is a fantáziám, afelől biztos vagyok, hogy Margit testvér kordában tartja őket minden keményebb szó nélkül is. Nem állhatom meg, hogy le ne írjam, pedig tudom, hogy éppen Margitka szorul rá legkevésbé az ilyen tanácsokra. Tankönyveink elég szűkszavúak jó versek dolgában. Én mindig diktáltam 'nekik' legkedvesebb költőim legszebb soraiból.

¹⁰ Uo. 62. sz. levél. (A levél kelte: 1955. aug. 4.)

¹¹ Uo. 63. sz. levél. (A levél kelte: 1957. I. 2.)

Szívesen tanulgatták meg, s az ilyen részletek fokozták nebulóim kedvét s elviselhetőbb lett számukra némely kötelező, de nem nagyon dallamos versike. Vajjon milyen lehet most egy német nyelv- és olvasókönyv? A régiek bizony ritkán elégitettek ki engem. Nem is számítva, hogy a Hermann und Dorotheát kellett többnyire fanyelvű gyerekekkel megkedveltetni.”¹²

Sok mai tanár számára felfoghatatlannak és egyben csodálatraméltónak tűnhet, hogy tudta Vajthó olyan tisztán megőrizni még majdnem ötven év után is a tanári hivatás varázsába vetett hitét. Nyilván közrejátszott ebben egyebek mellett az, hogy Vajthónak a pályája során mindig volt honnan erőt merítenie: az irodalom szeretetére ráébresztett tanítványok bizalma, várakozása őt is arra ösztönözte, hogy ifjan tartsa szellemét, ne merevedjen meg ítéleteiben, folyamatosan táplálja magában annak a bizonyos „első szeretetnek” a lángját, amely egykor a tanítás melletti elköteleződésre vezette. Az egyik tanév kezdetén, amikor már nyugdíjasként élte mindennapjait, és éppen nem kérték fel helyettesítésre sem, különösen megható, szinte lírai szépségű sorokat csalt ki Vajthóból az aktív tanári élet iránti nosztalgia. Így öntötte szavakba a tanári tevékenység utáni sóvárgását és egykori hivatása dicséretét az állandó levelezőtársnak, Kis Margitnak: „Jó erőt és egészséget kívánok az új tanévhez. A végállomáshoz ért hajók irigykedve néznek a még friss, útban lévőkre; egy kicsit én is így vagyok, de tüske nélkül, hiszen azért továbbdolgozom magam is. Valaki megkérdezte a minap, minek ebben a korban egy új, s hozzá nehéz nyelv? [...] Mi is lenne az emberből, ha nem lenne, ami hevíti. Képzelem, milyen szép és jó órákat tart Margitka, hogy szerethetik a tanítványai, szigorú szempillantásaiért is, amikor arra szükség van. Az ifjúság csak azt kedveli, aki jó is, szigorú is, kellő arányban. Margitka ennek nagymestere; nemcsak én éreztem ezt, mások is sokat beszéltek róla. Tudja, hogy milyen szép alkotás ez? Beépíteni magunkat, egész életünket, mindenünket a jövő nemzedékbe!”¹³

Vajthónak még az is megadatott, hogy teljes egészében nem kellett lemondania a helyettesítések elmúltával sem a tanári szereplésről. Rövid epizódok még adódtak az életében, amikor alkalmi megbízásoknak köszönhetően egy-egy kis időre ismét katedrára állhatott, ha nem is hagyományos iskolai környezetben, hanem felnőttek számára szervezett tanfolyamokon. A *Tanári pályám emlékezete* című pedagógiai önéletrajzában alig leplezett dicsekvéssel említette a TIT egyik felkérését, amelyet nyolcvanéves korában kapott. „Egyik epigrammámban elmondtam – írja az említett visszatekintésében –, mennyire fáradtam, kísérleteztem egész életemben, s most végre, agg korban meg is tanultam, hogyan kell tanítani, de most már meg is halhatok, az emberi kornak végső határához közel. Nem így történt. A TIT-ben a múlt szemeszterben még volt heti kétórai munkám, németet tanítottam egy negyedik szemeszterben, s meglepne, ha a közeli új szemeszterben már nem kapnék megbízatást.”¹⁴ Ebben a részletben egyébként visszatér Vajthó egyik fixa ideája, amely a rá jellemző önostorozó hajlamról, kérlelhetetlen maximalizmusról is árulkodik. Csodálkozva olvassuk egy olyan módszertani újítóról, mint ő volt, hogy csak a pályája végére vált magabiztossá a katedrán, s mire megtanult jól tanítani, akkor kellett abbahagynia az aktív tanári tevékenységet. Nyilván jó adag túlzás is van ebben a megállapításban, de kihallható belőle a tanári

¹² Uo. 63. sz. levél. (A levél kelte: 1957. I. 2.)

¹³ Uo. 58. sz. levél. (A levél kelte: 1953. aug. 27.)

¹⁴ Vajthó, 1969, 173.

foglalkozás sajátos tragikuma is: mire minden fogást elsajátítana a pedagógus, mire annyi tapasztalatot gyűjtene, amennyi biztosan vezetné őt a munkájában, addig eltelik 30-40 év, bezárul a kör, végéhez ér egy tanári pálya. Azt, hogy mennyire nem új ez a gondolat az öregkori visszaemlékezésében, hogy mennyire foglalkoztatta őt ez a sajátos pedagógiai paradoxon, egyik levele is bizonyítja, amelyet még aktív középiskolai tanársága utolsóelőtti tanévében írt Kis Margitnak. Az 1949. február 5-én kelt levélben a következőképpen utal erre a látszólagos ellentmondásra, erre a különös dilemmára: „Margitkáék (igazán nem tréfálok) még nálam is jobb tanárok: egyenletesebbek, s a hét minden napjára egyformán felkészültek. Hogy magamat jónak tartom,¹⁵ csak néhány hónapja van, csakugyan, kezdek mederbe jutni. Kár, hogy éppen pályám végén. Eddig csak úttörösködtem, kísérleteztem s a hangulat nagyon beleavatkozott a munkámba.”¹⁶ Észrevehető, hogy ezekben a sorokban nem egy szerep viselője szólal meg, itt a vérbeli tanár őszinte vallomása olvasható, minden szépítés, mentegetőzés nélkül, akinek a lelkében örökös lelkiismeret-furdalás volt amiatt, hogy az új megoldások kipróbálása kedvéért és saját szerkesztői-kiadói elfoglaltságai „édes fogságában” sokszor lemondott a tárgyalt anyagrészek alaposabb rendszerezéséről vagy „iskolásabb” összefoglalásáról.

Időskori alkotások, emlékezések

Vajthót – bár a katedra és az iskolai környezet hiányát nehezen tudta elviselni a nyugdíjasévek kezdetén – nem kellett félteni a rétlenségtől, az unalomtól. Az aktív tanárkodás elmaradását az életéből azzal kompenzálta, hogy töretlen lendülettel dolgozott az íróasztalánál, regényeket fordított, szemelvénygyűjteményt szerkesztett, végül – de nem utolsósorban – összeszedegette és formába öntötte, gyönyörűen megírta gazdag, színes pályája emlékeit. Vajthó persze az ötvenes években sem hanyagolta írói tevékenységét, így két helyettesítési felkérés között vagy napi munkája végeztével szívesen és sokat dolgozott íróasztalánál, gyakran annak reménye nélkül, hogy művei bármikor is napvilágot látnak. Éppen úgy, ahogy kedvelt költője, Arany János egy évszázaddal korábban, az „írni vagy nem írni” dilemmájában mégis az előbbi mellett döntött, még akkor is, ha csupán egyelőre asztalfiókja számára dolgozott. Az írás szenvedélyével beoltott Vajthó egyszerűen már nem tudott felhagyni a rendszeres, folyamatos alkotómunkával. Egy ötvenes évek közepén írt levelében azt is elárulta debreceni barátjának, Kiss Tamásnak, milyen írói tervek, új ötletek foglalkoztaták. „Tudj róla – közölte Vajthó pályatársával –, hogy néhány kötet kéziratom éli örök mulandóságát: egy háromkötetes nemzedékregény, amelyből csak a középső rész kész, olvadó hőember gyanánt, egy Don Juan-regény, Anyeginom s Ady-tanulmányom (a szörnyű «Én, Ady Endre» kárpótlásául, ha ugyan nem hasonló hervadási lehetőségekkel.) Verseimet is gyűjtögetem.”¹⁷ Ezek közül a művek közül nem mind készült el, és van olyan is, amelyik elnyerte írójától a végső formát, de máig kiadatlan.

A mindmáig nyomdafestékre váró Vajthó-kéziratok közül mindenképpen említést érdemel az *Anyegin forradalma* című verses regény, amelynek egy-egy gépelt példányát töb-

¹⁵ Nyilvánvaló elgépelésről van szó, a „tartom” szó helyett „tartom” alaknak kellene a levélben állnia.

¹⁶ Kis Margit-hagyaték, 48/d jelzetű levél. (A levél kelte: 1949. febr. 5.)

¹⁷ Kiss Tamás i. m. 98.

beknek megküldte, így jóbarátai, Áprily Lajos, Kiss Tamás és Kis Margit is olvashatták. Hogyan is keletkezett ez a furcsa alkotás? Vajthó olvasmányélményei között kitüntetett helyet foglaltak el az orosz irodalom remekművei, időskorában ő maga is eredetiben élvezhette ezeket, mivel kiválóan elsajátította az orosz nyelvet. Az orosz irodalom gyöngyszemei közül leginkább Puskin Anyeginje állt közel hozzá, ezt a művet tökéletesnek és mindenek felett állónak tartotta,¹⁸ s olyannyira megihlette, elvarázsolta Puskin elbeszélő-művészete, hogy továbbírta, folytatta a köztudottan befejezetlen, töredékben maradt Anyegint. Vajthó sokat dolgozott ezen a művén: több ezer sorban álmodta meg Anyegin további életét a Tatjánával folytatott tisztázó-tisztító beszélgetés után, nem mindennapi vállalkozása indítékairól és fő jellemzőiről pedig így vallott a gépiratához csatolt tájékoztatóban: „Puskin huszonöt fejezetre tervezte művét, de csak nyolcat írt meg belőle; a kilencedik már csak pótlás. A – nyilván a cári lidércnyomástól félelem miatt – megsemmisített tizedik fejezet foszlányaiból érezni, hogy a költő állta volna a tervezett méreteket. Anyegin tehát körülbelül egyharmada a félbemaradt alkotásnak; van is benne valami nyitányszerű. Arról, hogy az események miként alakultak volna tovább, sejtelmünk sincsen. Mesémet Puskin, Anyegin lelkiségéből, a korviszonyokból igyekeztem rekonstruálni. Megvallom, nem sok fejtörést okozott, mert inkább a szívemmel írtam. Remélem, művemnek nincs komolyabb szervi hibája, s ha maga Puskin olvasná, talán elmosolyodnék rajta, de nem haragudnék érte.”¹⁹

A hatvanas évek elejétől azonban egyre többször meg is jelentek Vajthó kisebb-nagyobb cikkei különböző folyóiratokban: a Filológiai Közönyben, az Alföldben, később a kecskeméti Forrásban. Ettől munkakedve is új lendületet kapott. Nem maradtak el a megtisztelő irodalmi felkérések sem, egy ilyen megbízás eredménye az 1961-es Bessenyei-válogatás, amelyet a kritika is elismeréssel nyugtázott.²⁰ A Magyar Helikon kiadásában megjelent kötet egyik különlegessége, hogy tematikus csoportosításban közöl gondolatokat, eszmefuttatásokat Bessenyei különböző munkáiból. Efféle koncepció alapján készült kötet összeállítására nem is találhattak volna Vajthónál alkalmasabb embert, hiszen elég sok időt szentelt az életéből Bessenyei műveinek tanulmányozására. Nem szabad elfelejteni, hogy a *Magyar Irodalmi Ritkaságok* című sorozatot is éppen egy elfeledett Bessenyei-alkotás, a Hunyadi-eposz-töredék kiadásával indította meg Vajthó, majd követte a *Tariménés utazásának* megjelentetése. Ettől kezdve Vajthó neve összeforrott Bessenyeiével, az értékmentő sorozatban egymás után jelentek meg a Bessenyei-életmű kevésbé ismert darabjai, 1947-ben pedig rövid monográfiával is tiszteltett a magyar felvilágosodás legsokoldalúbb írója előtt. Azt azonban maga is érezte, hogy 1947-es műve kiegészítésre szorul, ezért is írhatta Kis Margitnak az ötvenes évek elején, miután értesült Gálos Rezső irodalomtörténész alapos és terjedelmes Bessenyei-életrajzáról: „Most jelent meg Gálos Rezsőnek nagy Bessenyei-monográfiája – ez megint éleszti vágyamat, hogy a magamét is megírjam, teljesebben, mint a vázlatszerű könyvapi”²¹ Bessenyei-portrém.”²²

¹⁸ Az orosz irodalom jelentős hazai tolmácsolója, Rab Zsuzsa fogalmazta meg ezt a véleményt Vajthóról.

¹⁹ Idézi Tóth Gyula: Vajthó tanár úr. Népszabadság, 1987. jún. 22., 7.

²⁰ Törő Györgyi: Bessenyei György válogatott írásai. Irodalomtörténeti Közlemények, 1962/3. sz., 389.

²¹ Nyilvánvaló elgépelés, a „könyvnapi” szóból kimaradt egy „n”.

²² Kis Margit-hagyaték, 56. sz. levél. (A levél kelte: 1952. márc. 14.)

Ha monográfiát nem is írt Bessenyeiről, az 1961-es válogatáshoz illesztett terjedelmes utószóval részben teljesítette a levelében jelzett szándékot. Az említett utószó legfőbb érénye, hogy árnyalt, részletes képet rajzol benne Vajthó Bessenyei lelkialkatáról (a jeles literátor műveiben tükröző ellentmondásokkal is alátámasztva állításait), s azzal magyarázza Bessenyei csekély visszhangját a kortársak körében, hogy a pusztai filozófus megelőzte korát, nem mindig tudtak a gondolkodásával lépést tartani még a műveltebb olvasói sem. Bessenyei főműve, a *Tariménes utazása* kapcsán teszi például Vajthó az alábbi tanulságos megállapítást: „A mesebeli elemekkel átszőtt regény mindenképpen emlékezetes alkotás, s megértőbb korban olyan szerepet játszott volna, mint alig néhány évtized múltán *A falu jegyzője*. Sőt sokkal radikálisabb Eötvös regényénél, s valószínűleg ennek is tulajdonítható, hogy – néhány kurta részlet kivételével – csak 1930-ban jelent meg.”²³ Nem kerüli meg ebben az értékelésben Vajthó a Bessenyei-irodalom örök vitatémaként felmerülő kérdését sem, nevezetesen azt, hogy mennyire volt eredeti és mennyire Voltaire-tanítvány Bessenyei. Vajthó azt a nézetet képviseli, hogy bátran lehet eredeti gondolkodónak tekinteni a felvilágosult köznemes-író, és meg is magyarázza – az írott szó fegyelmező erején is átütő szuggesztivitással, kérdéseket intézve olvasóihoz – az állásfoglalását: „Nem az a fontos, hogy ki mit mond, hanem hogy miként mondja, mégpedig sokszor úgy, mintha először mondanák. Nem vérbeli filozófus ő, rendszert korán se alkotott (de hát ki dicsekedhetik ilyesmivel, magyar író, az ő korában?), ellenben egész életén át böngészve, kutatva, ő próbálgat először komolyabban megfelelő szavakat találni a külföldön már régtől virágzó szakkifejezésekre. S ki tartott e korban akkora szemlét, mint ő, a tudományok egész során, ki vizsgálta felül eredményeiket annyi hévvel, lelkiismeretességgel?”²⁴ Igen megragadó az utószó befejezése, ebben ugyanis Bessenyei szép utópiáját idézi Vajthó a *Rómának viselt dolgai* című történeti munkából. Bessenyei víziója szerint kétszáz esztendő leforgása elég ahhoz, hogy eltűnjenek kontinensünkről a kegyetlen uralkodók és a fegyveres pártütések. Így kommentálta ezt a jámbor óhajt, amely hűen tükrözi a tudományok fejlődése és az erkölcs nemesedése között szoros összefüggést feltételező felvilágosodás-kori elképzelést, Bessenyei egyik leghűségesebb olvasója és kutatója, a virtuóz pedagógus: „Ezek szerint, ha az emberiség tud érteni a Bessenyeiek szaván, a XXI. század elejére megváltozik a világ. Higgyünk benne.”²⁵

Az irodalomtörténész mellett a költő sem szunnyadt el Vajthóban, ráadásul ekkoriban talált rá arra a műfajra, amelyben a legjobban ki tudott bontakoztatni szellemes-csipkelődő lénye, humora. Epigrammáiról a kortársainak is elismerő véleménye volt, több folyóiratban is megjelent belőlük néhány, így például az *Alföldben* vagy a *Forrásban*. (Külön kötetben csak Vajthó halála után tíz évvel, 1987-ben adták ki az epigrammákat.²⁶) Vajthó úgy érezte, ez valóban az ő műfaja, és mindig boldog volt, amikor szerkesztő ismerősei megjelentették egy-két versét. 1961-ben így írt ezekről az öregkori lírai szösszeneteiről Juhász Géznak, a debreceni professzornak, az *Alföld* folyóirat szerkesztőbizottsági tagjának, aki régi debreceni barátai közé tartozott: „Kedves Géza! Legutóbbi leveledben említetted, hogy szívesen közöl-

²³ Vajthó László: Utószó. In: Vajthó László (szerk.): Bessenyei György válogatott írásai. Magyar Helikon, Bp.t, 1961, 235. A továbbiakban: Vajthó, 1961.

²⁴ Vajthó, 1961. 239.

²⁵ Vajthó, 1961. 240.

²⁶ Szántó Tibor (szerk.): Vajthó László epigrammái. Tankönyvkiadó, Bp., 1987.

nél tőlem. Íme, néhány epigrammám. Az utóbbi időben némi sikerem volt e műfajban, s remélem, a mellékelt szesszenések közt is akad valamirevaló. Még nem jelentek meg nyomtatásban, legfeljebb a Rádióban hangzott el egyik-másik, ami – gondolom – nem akadály, hogy nyomdafestéket is élvezzenek. Örülök, hogy az *Ady strjá*-ra címűt is közvetítették, ezt ugyanis némely filiszter barátom nem kedveli. Legkevésbé gyenge termésemet nyugodtan bízom ítéletedre.”²⁷ Juhász Géza szívesen fogadta kedves öreg barátja „őszikéit”, az Alföld 1961. évi 5. számában helyet is adott nekik, Vajthó ezt köszönettel is nyugtázta 1961. november 29-i levelében.²⁸ Később is hasonló fogadókészségre talált Vajthó az Alföld szerkesztőbizottságánál; a folyóirat 1963-as és 1964-es évfolyamában is jelentek meg Vajthó-epigrammák. Ő maga ugyan örült a versei sikerének, de a tőle megszokott fanyar öniróniával szemlélte ezt az öregkori hobbiját, tisztában volt azzal, hogy nem minden egyes epigrammája remekmű. Egyik kis lírai szösszenetében ki is gúnyolta a saját kis alkotásait, illetve azt, ahogy „túlbecsülte” ezek jelentőségét, de megörököltette azt is, hogy első számú kritikusa a felesége volt. Ez az epigrammája valóban a műfaj gyöngyszeme:

„Mondd, ugye jó az epigrammám?” – kérdem feleségem.

„Jó, jó, jó” – feleli lagymatag-álmatagon.

Majd hozzáteszi: „Hallottam már szellemesebbet.”

S rövest faggatom is: „Tőlem, ugyé, kicsikém?”²⁹

Vajthó időskori, újra feléledt alkotókedvének legértékesebb gyümölcsei mégsem ezek a kedves kis versek, hanem prózai művei, a két visszaemlékezés-kötet és a *Tanárok* című regény. Mindhárom művet összeköti a közös téma, az egymást félig-meddig átfedő élményanyag, amelyből építkeznek. Mi másról is írhatott volna Vajthó, ha nem az iskola, az oktatás és nevelés megunhatatlan világáról? Tette mindezt ráadásul olyan könnyedséggel, csevegő közvetlenséggel, hogy még a nem szakmai olvasóközönség számára is érdekfeszítő olvasmányt jelentenek Vajthó László időskori emlékezései. Az első visszatekintés *Tanári pályám emlékezete* címmel jelent meg 1969-ben a Tankönyvkiadónál. Némiképpen csapongó, a memoárműfajban megszokott lineáris gondolatmenetektől eltérő, anekdotákkal jócskán fűszerezett emlékezés Vajthó László kötete. Nemcsak szerkezetét tekintve „fegyelmetlen”, tartalmilag is tarka, több szálát futtató munka ez: módszertani újítások szakszerű leírásától egykori iskolai életképek, epizódok filmkockaszerű felvillantásán keresztül vitriolos hangú iskolakritikáig sok téma felbukkan a könyvben, de mindegyiken átsugárzik az adhatás gyönyörűségének mélyen átélt-átérzett valósága. A kötet létrejöttéhez az is hozzájárult, hogy a hatvanas években már Vajthó hajdani tanítványai is kezdték megjelentetni emlékirataikat, ez pedig régi tanárukat is arra ösztönözte, hogy bátran folytassa korábban megkezdett visszaemlékezései írását. Erről a különös motivációról így nyilatkozott Kiss Tamásnak írt 1967-es levelében: „Vas István emlékirata (a *Nehéz szerelem*) csak bátorít régóta készülő életrajzfélém folytatására. Óriáskígyó, eddig valami kétezerjónéhány száz flekk.”³⁰

²⁷ Juhász Gézáé – Lévy Botond (szerk.): Juhász Géza levelesládája. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1987, 319. (A levél kelt 1961. aug. 11-én.)

²⁸ Uo. 319. (A levél kelt 1961. nov. 29-én.)

²⁹ Idézi Szekér Endre: Vajthó László emlékezete 1887–1977. Petőfi Népe, 1978. I. 4-i sz.

³⁰ Kiss Tamás: i. m., 99. (Vajthó László 1967. I. 19-én kelt levele Kiss Tamáshoz.)

Egy 1968-as leveléből kiderül, hogy már magában le is mondott a kötete megjelenéséről, mivel elég sokáig hevert a kiadónál a kézirat, jó darabig nem akart beindulni a kiadói gépezet. „Tanári emlékeim anyaga – írta elkeseredetten Kis Margitnak – bent sáppadoz a Tankönyvkiadónál több mint egy éve, lehet, ha tovább húzzák-vonják, visszaveszem s visszafizetem az előleget, amivel rekordot érek el, egyetlent, mert tudtommal nálunk vissza még nem fizetett író, legfeljebb újabb előleget vett fel.”³¹ Még 1969 júliusában írt soraiban is bujkál némi bizonytalanság a könyv megjelenését illetően, pedig ekkor már a nyomdában volt a kézirat. A barátnőjének írt levél egyik mondaton belüli kérdőjele mindenesetre világosan elárulja a kétségeit: „Most sajtó alatt (?) levő kisebb tanári emlékezésemben – írja – csak távirati stílusban emlékezem az én felejthetetlen Ferimről,³² mindnyájunkról: a terjedelmesebben, melyet egyelőre megjelenésre elképzelhetetlennek tartok, egész tanulmányfélélt írtam róla.”³³ A levél idézett megjegyzése azért is fontos, mert a készülő második kötetre is utal benne. Azonban kár volt aggodalmaskodnia: 1969 augusztusában végre kijött a nyomdából a *Tanári pályám emlékezete*, Vajthó első visszaemlékezése, ha nem is éppen nagy példányszámban.³⁴

Vajthó könyve nem kis meglepetés volt a hagyományos memoárokhoz szokott kortárs olvasók számára. De a mű mai olvasói is észrevehetik, hogy – mind szerkezetét, mind tartalmát tekintve – szokatlan emlékezést tartanak a kezükben. A kötet struktúrájának látszólag következetlen építkezése könnyen zavarba ejtheti az olvasót, az emlékképek mozaikszerűsége, az elvarratlan szálak, a sokszor csak vázlatosan megjelenített, finomabb kidolgozás nélkül odavetett epizódok, az idősíkok váltogatása arra a következtetésre is juttathatja az értelemzőt, hogy a szerző egyszerűen öntörvényű, nem akar együttműködni a befogadóval, esetleg játszik vele, holott az inkonzekvensnek tűnő felépítés mögött – bármennyire is hihetetlen – átgondolt írói elhatározás áll. Ennek az írói döntésnek a megértéséhez szintén a Kis Margittal váltott levelek egyike ad kulcsot, amelyben Vajthó feltárta kötete sajátos struktúraszervező elvét, a hol jobban, hol kevésbé illeszkedő puzzle játék módján egymás mellé helyezett részleteket összetartó koncepciót. A barátnőjét is hasonló szerkesztésű visszatekintés megírására biztató írótanár így vall műhelytitkairól ebben a levelében: „Immár háromezer lapnyi emlékezéssorozatam végéhez közeledem, nevetett is rajta nemrég egy íróársam, aki folyton rendelt műveket ír. Mi lenne, ha Margitka venne egy jó írógépet (vajjon nincs-e máris?) és valahányszor valami régi élmény eszébe jut, azt lekopogná? Mindet külön lapon, hogy azután idő múltán kártyázni lehessen velük, csoportosítani stb. Anélkül, hogy bármilyen rendszert követne, minden kezdés-folytatás stb. nyüzgő hatalma nélkül folyton csak pillanatnyi „észbejutásokat” rögzítene, melyek, talán éppen azért, mert nem kiterelvek, és

³¹ Kis Margit-hagyaték, 70. sz. levél. (A levél kelte: 1968. XII. 14.)

³² Zsigmond Ferenc irodalomtörténészre, közös barátjukra utal ebben a mondatában Vajthó. Zsigmond – ugyanúgy, ahogy Vajthó is – a debreceni egyetem bölcsészkarának magántanára volt, majd 1930-tól címzetes egyetemi tanár. Elhatalmasodó neuraszténiája és depressziója miatt 1934-ben abba kellett hagynia az oktatást, ezután egy darabig Pesten élt, majd Kunhegyesre költözött. Pesti időszakában heti rendszerességgel megfordult Vajthóék házában, a kunhegyesi évek alatt sem szakadt meg köztük a kapcsolat, Vajthó többször is meglátogatta. Zsigmond Ferenc 1949-ben hunyt el, önkézével vetett véget életének.

³³ Kis Margit-hagyaték, 71. sz. levél. (A levél kelte: 1949. VII. 31.)

³⁴ 1500 példányban jelent meg a könyv, ami az akkori könyvkiadási viszonyokat tekintve közepes példányszámnak számított.

nem is műalkotás-szándékúak, az élet ízét jelenthetik belsőbb összefüggésekben. [...] Én néhány éve jegyzetek minden terv és előre megfontoltság nélkül semmiségeket is, melyek egymásba fonódva valami értelmet kaphattak, tanulságul későbbieknek. S ebben az sem hervaszt, hogy a Magvetőnek évekkel ezelőtt benyújtott emlékezéseim mutatványát, valami kétszáz flekket azzal küldtek vissza, hogy a felét kiadnák, átírással. Természetesen nem folytattam, csak a gépem ontotta tovább a nekibokrosodott anyagot.”³⁵

Van ebben a levélben két eléggé árulkodó tagmondat és több találó kifejezés, amelyek rámutatnak arra a modellre, arra az emlékezésmódra, amely ezt a fajta visszaemlékező magatartást és az ilyen írói alapállás folytán kialakuló szövegstruktúrát, az emlékek laza szövedékének minden racionális rendezési elvtől, rendszerező szándéktól mentes megjelenítését behozta a világirodalomba. A prousti emlékezés jellegzetességeire gondolok, arra az emlékezési technikára, amely *mémoire involontaire* néven vonult be az irodalomba. Erre az akaratlan emlékezésre, a szabad, sőt: szinte fékezhetetlen, megállíthatatlan gondolatáramlás, emlékéradás jelenségére utalhat Vajthó gyönyörű megfogalmazása: „csak gépem ontotta tovább a nekibokrosodott anyagot”. Proust elgondolása szerint egy emlékezéssor abban a sorrendben jön létre, ahogy az emlékezőnek a tudatában a régmúlt képei – teljesen kiszámíthatatlan összekapcsolódásokban – felidéződnek. A prousti emlékezésre tehát a spontán jelleg és az epizodikusság jellemző elsősorban, s ha újra elolvassuk a fenti levélrészletet, könnyen konstatálhatjuk, hogy ezek a sajátosságok – közvetlenül vagy körülírt formában – megjelennek az idézett Vajthó-szövegben is („pillanatnyi «észbejutásokat» rögzítene”, „jegyzetek minden terv és előre megfontoltság nélkül”, „kezdés-folytatás stb. nyüzgő hatalma nélkül”). Vajthó széleskörű olvasottságát, műveltségét ismerve ezeket a prousti allúziókat hordozó félmondatoknak a jelenléte a saját írói módszere jellemzésekor egyáltalán nem véletlen. A prousti technika másik lényeges üzenete az, hogy a szeszélyesen, irányítatlanul alakuló emlékhalmaz azért jelenthet érdekes rejtvényt, mert az emlékek szabálytalan láncolatából később olyan összefüggések, új jelentések rajzolódnak ki, amelyek önmagunk és a világ megértéséhez visznek közelebb. Erre is világosan utal Vajthó, amikor a spontán feltörő, gyakran követhetetlen és visszavezethetetlen asszociációk eredményeként felbukkanó emlékekről megjegyzi, hogy azok „az élet ízét jelenthetik belsőbb összefüggésekben”.

A *Tanári pályám emlékezete* című könyvet nemcsak az teszi érdekessé és izgalmas olvasmánnyá, hogy az olvasót is szellemi munkára hívja, hiszen vele rakatja össze a mozaikokból az egészet, hanem az is, hogy az életút egyes eseményeinek bemutatásakor, különösen a gyermek- és diákévek jellemzésekor – ugyanis a cím egy kicsit megtévesztő, nemcsak Vajthó pedagóguspályája tárul elénk a műből, hanem egész élete – mindig hozzáfűzi a tapasztalt pedagógus reflexióit is a tárgyalt epizódokhoz. Így például hosszan elmélkedik egykori tanító bácsija, Kótai Lajos arcképének megrajzolásakor arról, miért kerülendő a testi fenyítés az iskolában. Azok az ütések, amelyeket az egyébként tisztelt és kedvelt tanító Vajthó egyik iskolatársára mért, úgy látszik, az érzékeny szemtanúban is fájdalmas emlékként maradtak meg. Az egyik gimnáziumi latintanára képének felidézésekor arra is kitért, hogy ez a tanára folyamatosan szenvedett, ha az ő osztályukba kellett bejönnie, noha az a társaság sem volt különösen fegyelmezetlenebb a többenél. Vajthó ennek a sajátos averzióknak a rejtélyét is

³⁵ Kis Margit-hagyaték, 66. sz. levél. (A levél kelte: 1966. V. 5.)

megfejtette időskorára, jó pszichológusra valló magyarázata az volt, hogy ez a tanára belelátott a „fiúk másik arcába”, hiszen a felszín alatt minden osztálynak van egy valódi arca is, az említett tanár pedig észrevette, hogy Vajthó osztályában voltak a legközömbösebbek a diákok minden komolyabb tanulmány iránt. Annak felismeréséhez, hogy a „tanár minden mozdulatát szolgaként követő arcjátékarnyalatok mögött”, a „külső, kétszínű, önvédelmi arc” maszkja alatt egy második arc is rejtőzik, nyilván a saját pedagógusi élményei vezetheték el Vajthót.

A mű egyes fejezeteiben ki-kiszólt az író kora pedagógusaihoz, és helyenként odaszúrt egy-egy célzást az oktatásiügy vezetői vagy a tankönyvírók számára is. Így például az alábbi tanácsot adta a hatvanas évek tankönyvszerzőinek, akik munkájuk során megkerülték, nem használták fel az előzményeket, a két világháború közötti tankönyvirodalom értékes darabjait: „Tankönyvíróink tüzetesebben visszalapozhatnak régebbi tankönyvekben, ott még mindig nem egy friss, sajnos, régóta kirekedt anyagot találhatnak olykor egyhangú és egyhangulatú új olvasmányaink élénkítésére. [...] Zsigmond Ferenc egyetemi tanárnak a protestáns iskolák számára írt irodalomtörténetében sok máig helytálló, eredeti meglátás van, olvasmányanyagát több maga kiásta-felfedezte szemelvénnel gazdagította.”³⁶ Ezek a sorok bizony nem is annyira burkolt kritikát tartalmaznak az 50-es, 60-as évek világnézeti nevelést előtérbe helyező irodalmi olvasókönyveiről (nem nehéz kitalálni, mely szövegeket illethette Vajthó az „egyhangú” és „egyhangulatú” jelzővel).

A *Tanári pályám emlékezete* című könyv sikere arra bátorította, ösztönözte a szerzőt, hogy fejezze be és adassa ki emlékezései folytatását, második részét, amelyben – saját életének „tükröcserepei”, tanulságos, Vajthó egyéniségét és az adott kort kiválóan jellemző epizódjai mellett – a XX. század első felének magyar irodalmi és tudományos életének egy-két nevezetes alakját (Földessy Gyulát, Gömöri Jenőt, Kerecsényi Dezsőt, Dallos Sándort és még másokat) is bemutatta, természetesen nem szabályszerű portré formájában, hanem a tőle megszokott laza ecsetvonásokkal. Már a *Tanári pályám emlékezete*-ben beharangozta Vajthó a második kötetet, úgy érezte, azzal együtt lesz teljes a gyermekkorát és pályáját felölelő visszatekintés. Az első kötet következő mondataiban tesz ígéretet olvasóinak a folytatásra: „A magam emlékei rég fejemben s részben papíron. Szülőföldi, tanári múltba tekintésem után ez a terjedelmesebb életvallomás is elkészülhet még talán. S akkor – remélem, hiszem nem tévesen – ez a kettő egymást kiegészítve érdekes dokumentuma lesz korunknak.”³⁷ Egy 1969-es önvallomásában Vajthó újra megemlítette a készülő kötetet, komolyan, elszántan dolgozott rajta. Egyebek mellett ez a feladat tarthatta frissen, ez adhatott neki erőt. Az önvallomás szavai is erről árulkodnak: „Hogy a jelenről is mondjak valamit: évek óta visszavonultan élek. De nem tétlenül. A Tankönyvkiadó most hozza nyilvánosságra tanári pályám emlékezetét, s javában írom a II. kötetet, melyben főként kortárs írókhoz fűződő emlékeim szerepelnek.”³⁸ Ugyanez a lelkes munkakedv, az első kötet kedvező fogadtatásából merített inspiráció tükröződik egy 1970-es, Kis Margit-hoz írt levelében is, bár abban nem teljesen bízott, hogy meg is éri a második visszaemlékezés megjelenését. „Köszönöm a

³⁶ Vajthó, 1969. 230.

³⁷ Vajthó, 1969. 276.

³⁸ Dorogi Zsigmond (szerk.): Életem, emlékeim, találkozásaim. MRT – Minerva, Bp., 1973. 227.

könyvemről irt kedvező kritikát is, buzdít a továbbiakra. Volna anyagom bőven s lesz is, legfeljebb már Emmikéék gondozzák majd.”³⁹

1975 elején már arról tudósítja levélben a hűséges barátnőt, hogy kéziratával elégedett a Magvető, igaz, ő közben újra és újra alakíttatta, bővítette. Amint ebből a 75-ös levélből kiderül, ő még sokszínűbbnek, még gazdagabbnak tervezte ennek az újabb könyvének az anyagát, de a kiadó valószínűleg nem tudott nagyobb terjedelmet biztosítani a könyvnek, így egyes tervezett részeknek ki kellett belőle maradniuk. Ez lett a sorsa a Puskin-fejezetnek is, noha tudjuk, mennyire rokon lelket látott Vajthó az orosz irodalom e romantikus alkotójában. Az 1975 telén írt levél alábbi passzusai tartalmazzák Vajthó elképzeléseit a végül soha meg nem jelent Puskin-esszével kapcsolatban: „Magam csak éppen írdogálok, régi foszlányokat rostálgatok, új aligha telik már tőlem. Most fejeztem be egy régóta csírázó problémámat ilyen címmel: »Puskin-élmények. A százhetvenöt éves költő emlékezetére.« Azt írtam meg benne, miként töröl a kéziratából árulkodó részeket (önarcképet sejtetőket), hogy lehetőleg függetlenítse hősét, akiben úgyis sok személyi vonást hagyott. Benne lesz »Elfelejtett keringők« c. emlékezősorozatomban, mely, úgy látom, kedvére van a Magvetőnek, de máris hallgatók, akkor jó minden, ha a vége jó.”⁴⁰

Az idézett levélrészletben már felbukkan a második kötet címe is: *Elfelejtett keringők*. Vajthó ezzel a szokatlan címválasztással is orrot mutat, fricskát ad azoknak, akik hagyományos visszaemlékezést várnának tőle: ő inkább egyfajta „felejtéstörténetet” ír, azt is megmutatja az olvasónak nyolcvanas évei végén kiadott visszatekintésében, mi minden esett ki a memóriájából, mi minden homályosult el az emlékezetében. Persze ne tévesszen meg senkit ez az öreguras ravaszkodás és szerénység, bár a kötet szövegében sokszor találunk a felejtésre, a múlt felidézésének nehézségére, lehetetlenségére való utalásokat, az *Elfelejtett keringők* nagyon is gazdag világot tár fel, eleven képekkel, pompás stílusban. Érdemes még egy kicsit a címet körüljárni, hiszen zenetörténeti vonatkozása is van, Liszt egyik kései, négy darabból álló szerzeménye ugyanezt a címet viseli. Vajthó nagyon tudatosan választotta a liszti életmű e kevészer emlegetett és a zenetörténeteseket zavarba hozó alkotásainak címét a saját munkája címéül, s e kölcsönzése – szándékai ismeretében – valóban telitalálat volt. Liszt annakidején éppen arra akart utalni a különös címadással, hogy sokáig éltek a tudatában csodálatos keringődallamok, melyekből időskorára csak foszlányok maradtak meg, s ő ezeket a foszlányokat, az elfelejtett műveknek már csupán a fragmentumait tudta előhívni romló emlékezetéből. Maga Vajthó is ismerte ezt az érzést, megtapasztalta az emlékek elszíntelenedésének szomorú jelenségét, könyve bevezetőjében le is leplezi a cím forrását, kibontja az említett párhuzamot: „Most, hogy nyolcvanhetedik életévemet élem – írja –, s legrégibb emlékeim közt kutatok, Liszt Ferenc elfelejtett keringői jutnak eszembe neki-nekilendülő, meg-megtorpanó, ki-kihagyó melódiáikkal.”⁴¹ Egyébként már a visszatekintései első kötetében, a *Tanári pályám emlékezetében* is utal a Liszt-műre, még hozzá éppen egy olyan esemény kapcsán, melyet már nem igazán tudott pontosan felidézni. Az *Elfelejtett keringőkkel* Vajthó bebizonyította, hogy aki tanárként is különutas volt, akit nem tudott korlátozni sem

³⁹ Kis Margit-hagyaték, 72/b jelzetű levél. (A levél kelte: 1970. III. 22.)

⁴⁰ Kis Margit-hagyaték, 78. levél. (A levél kelte: 1975. jan. 21.)

⁴¹ Vajthó, 1976. 5.

tanterv, sem pedig az anyagtárgyalás szempontjait meghatározó didaktikai előrelátás, az íróként sem viszonyult máshogy a sablonokhoz, miközben saját magát sem vette túlságosan komolyan, szívesen ironizált saját aggságán, örömmel tette gúny és nevetség tárgyává saját fiatalkori hibáit, tévedéseit. Ez a mesteri öngúny, amely szimpatikus szerénységgel is párosul, sajátos derűt kölcsönöz Vajthó könyvének. Néha azért találunk az önironikus kiszólások között egy-egy olyan mondatot is, amelyből írói felelősségtudata, az elhunyt és élő kortársakkal szembeni korrektség igénye világosan kitűnik. Egy helyütt például az alábbi módon mentegetőzik az emlékszővedék minősége miatt: „Kérem az olvasót, hogy egész művemben azt értékelje így vagy úgy, amit elmondok, ne tegyen szemrehányást a nagy hézagok miatt. [...] Néhol ízléstelenség gyanújába is eshettem, ezt viszont már aggságom tétovaságával is magyarázhatom. Egyet azonban elmondhatok: bárkiről szóltam, jellemét senkinek sem sértettem meg, legfeljebb szánakozással némely tulajdonságán, gyengéjén, melyről nem tehetett. Hogy magam legkevésbé kíméltem, bizonyára tapasztalhatják kedves olvasóim.”⁴²

A hézagok, az emlékezet kihagyó működését demonstráló hiányok, fehér foltok, a szövegben elő-előbukkanó elbizonytalanodások azonban néha olyan feltűnőek, hogy szándékoságot, felvett pózt, eljátszott szerepet gyaníthat mögöttük az olvasó. Ilyen például az a rész, amelyben a magántanári habilitációja előtt megírt munkáját és egyáltalán a habilitáció előkészületeit idézi fel. Amikor Pap Károly debreceni egyetemi tanár felajánlotta neki a habilitáció lehetőségét a harmincas évek közepén, Vajthó tudományos munkássága még meglehetősen csekély volt, nem írt annyi tanulmányt, amennyi jogalapot szolgáltatott volna egy ilyen minősítés elnyeréséhez. Ezért gyorsan pótolnia kellett ezt a hiányosságát. Így mutatta be szakírói munkásságának sietős kibővítését negyven év távlatából Vajthó, a szeszélyes emlékező: „De hát volt bennem annyi hiúság, becsvágy, hogy Pap Károly bátyám kedves figyelmét nem utasíthattam vissza. Károly bácsi azonban tapintatosan kifejezte, hogy *Én, Ady Endre* című doktori disszertációm nem elegendő az aktushoz, írjak még valamit hozzá. Így jött létre, kis gyorsforralón *Két nemzedék irodalma* füzetnyi tanulmányfélélem. Vajon jól emlékszem a címére? Nincs kedvem utánanézni, hadd lebegjen előttem ez a cím is szintén mitológiai ködben, hiszen majdnem fél százada, hogy megjelent.”⁴³ Elég hihetetlennek tűnik, hogy valaki a saját egykori művének – ráadásul életpályája alakulása szempontjából fontos művének – a címére nem emlékszik pontosan. A kötet címe egyébként: *Két költőnemzedék arca*. Különösen azért érdekes ez, mert ugyanennek a kötetnek egy másik fejezetében, amelyben Kiss Józsefről ír, már majdnem helyesen említi egykori művét, csupán az utolsó szót hagyja el a címből.⁴⁴

Természetesen maradtak az emlékezésben olyan elírások, tévedések is, amelyek nem feltétlenül az újonnan tanult szerephez illő nagyvonalúság eredményei, hanem valóban a pontatlan emlékezet számlájára írhatók. Ilyen pontatlanságon kaphatjuk rajta Vajthót a Pintér Jenővel kapcsolatos tréfás esetét felelelgető fejezetben. A következőképpen vezeti be ennek a humoros epizódnak az elbeszélését az agg memoáíró: „Debreceni magántanárkodásom alatt valami százszor utaztam le Csokonai fészkebe előadni. Egy ilyen alkalommal kért meg

⁴² Vajthó, 1976. 244-245.

⁴³ Vajthó, 1976. 348.

⁴⁴ Vajthó, 1976. 143.

Pintér Jenő, nem a tankerületi főigazgató, hanem az író, a jóbarát, vinném magammal egy Arany-dolgozatát, ha nem csalódom, a Mitrovics Gyula-emlékkönyv számára.”⁴⁵ Itt bizony téves adat szerepel, Vajthó összekevert két emlékkönyvet. Hiába is keresnénk Aranytanulmányt Pintér Jenő tollából az 1939-ben kiadott Mitrovics-emlékkönyvben, illet abban nem találhatunk, Mitrovics Gyula ötvenéves jubileumát egy pedagógiai tanulmánnyal tisztelte meg Pintér Jenő, méghozzá a *Hibák a nevelésben és a tanításban* című, teljesen gyakorlati problémákra koncentráló írásával. Az Arany költészetével foglalkozó Pintér-tanulmány a másik debreceni professzor, Pap Károly ugyancsak 1939-ben kiadott emlékkönyvében jelent meg.⁴⁶

Ezek a bizonytalankodások és tévedések természetesen semmit nem vonnak le az *Elfelejtett keringők* értékeiből. A két világháború közötti magyar kultúra elfeledett intézményei és képviselői kelnek életre a kötet lapjain, megismerhetjük belőle az Otthon Kör, a 8 Órai Újság színikritikáinak kozmetikázása mögötti szerkesztőségi taktikákat, a 30-as, 40-es évekbeli antológiaszerkesztés kulisszatitkait, a Vajda János Társaság hangulatos estjeit, műsorait. Vajthó öniróniája talán éppen e társaság, irodalmi kör bemutatásakor erősödik saját egykori szerepeinek kicsúfolásává (bár az önlelkicsinylő hang a kötet szinte minden fejezetében jelen van), amikor rövid életű főtitkárságáról, a Vajda Társaság vezérkarában betöltött funkciójáról ír. Azt hiszem, az időskor minden korábbi címet-rangot relativizáló nézőpontja kell ahhoz, hogy valaki ilyen metsző gúnnyal tudja jellemezni egykori önmagát. Főtitkárrá választásának lehetséges magyarázatát ugyanis a következőképpen kommentálta: „Egy szép napon csak arra eszméltem, hogy Plätz a vezérkarba emelt engem. [...] Vajon miért? Éppen engem, kétbalkezes tanárt. Ritkaságokat szerető, alig szereplő író! Most már ennek oka is kivilágosodik előttem, éppen e pillanatban. Ritkaságokat mondtam, s lám, «itt van a kutya eltemetve». Bizony akkoriban már akaratlan híres pedagógus voltam, mondják, forradalmár, akadémiát helyettesítő; s hozzá iskolások buzgalmából nagy hírünk volt már, s ez a nagyszerű szervező figyelmét nem kerülhette el. Valószínűleg sejtette, hogy diákjaim csak tetézni fogják az ifjú látogatók számát. Ebben bizony tévedett az én kedves magasztóm.”⁴⁷

A kiváló visszaemlékezés értékelésekor nem hallgathatjuk el azt sem, hogy néhány téma, amely már a *Tanári pályám emlékezetében* megjelent, újra előfordul ebben a műben is, az első visszaemlékezésben szereplő változattól alig eltérő tálalásban, megfogalmazásban. Ezek az ismételések, átfedések – bár nyilván a kötetek összeállításának sajátos módszeréből, a történetekkel, külön lapokra írt feljegyzésekkel való sakkozásból fakadnak – azt is megmutatják, mely emlékek voltak Vajthó számára a legfontosabbak az életéből. Ezek közé tartozik Ady 1912-es zilahi szereplése a Középiskolai Tanáregyesület előtt, Vajthó találkozása Ady Lőrincnével egy Ady-emlékezés kapcsán, a tanárok otthoni könyvtáraival szemben jogosan támasztható elvárások (és Vajthó saját könyvtárának sorsa), a debreceni egyetemi magántanári tevékenység, valamint a Magyar Irodalmi Ritkaságok című sorozat létrejöttének körülményei, „legendája”.

⁴⁵ Vajthó, 1976. 350.

⁴⁶ Pintér Jenő: Arany János lírája. In: Péterffy László (szerk.): Emlékkönyv Pap Károly főiskolai (akadémiai és egyetemi) tanári működésének harmincadik évfordulójára. Lehotai Pál Könyvnyomdája, Debrecen, 1939. 420-431.

⁴⁷ Vajthó, 1976. 310.

A két visszaemlékezés mellett egy regény is megjelent Vajthó Lászlótól a 70-es években, témája szerint ez sem áll messze a másik két műtől, mivel sok epizódja iskolai környezetben játszódik, s a cselekmény egy fordulatokkal teli, küzdelmes tanári életút állomásait foglalja magába. A *Tanárok* című regény olvasóit és kritikusait a könyv megjelenésétől kezdve izgatja az a kérdés, mennyire tekinthető önéletrajzi ihletésűnek Vajthó e kései remeke, és így mennyire tartható Novák János, a mű főszereplője az író alteregójának. Maga Vajthó az *Elfelejtett keringők*ben tett egy halvány utalást arra, hogy részben a saját pályájának élményeiből építette fel Novák tanár úr történetét.⁴⁸ Részletesen azonban csak a hűséges, régi barát-nőnek, Kis Margitnak fejtette ki, mennyire is lehet regényes, burkolt önéletrajznak tekinteni a *Tanárokat*. „Ugyanaz az eset – fedí fel levelében a titkot Vajthó –, ha szerényen is, ami a Goethe Wahlverwandschaftene⁴⁹ megjelenésekor. Goethe így tért ki a modelleket sejtők-kíváncsiskodók ostroma elől: Nincs benne egy sor sem, amit meg nem éltem volna, de egy sem úgy, ahogy megéltem.”⁵⁰ Hasonlóról lehetett itt szó, mint a kiváló Vajthó-tanítvány, Hegedűs Géza 1972-ben megjelent novellafüzére, a *Valló Bonifác történetei* című kötet esetében. Hegedűs a mű fülszövegében járja körül az író és a főszereplő azonosíthatóságának problémáját, s frappáns megfogalmazása, mellyel a mű önéletrajzi jellegét firtatók számára kíván megfelelni, vélhetően Vajthó regényére is áll. „Valló Bonifác történeteinek kötete nem önéletrajz – írja Hegedűs Géza –, Valló Bonifác nem azonos velem, noha ugyanabban a világban élt és él, mint én, hasonló – bár nem azonos – kalandok közé került ezekben a kalandos évtizedekben, mint én, és sok mindenben hasonlóan vélekedik, mint jómagam. De miközben Valló Bonifác nem én vagyok, és története nem azonos az én élettörténetemmel, habár van is itt-ott hasonlatosság – a történetek együtt mégis vallomássá kívánnak kikerekedni az én nemzedékem jellemző élményeiről.”⁵¹ Ugyanez igaz Vajthó regényére is: ha egy az egyben nem is feleltethető meg Novák János Vajthó fiatal, illetve középkorú énjének, a mű mégis nagyrészt Vajthó egykori sikereiből és kudarcaiból vezeti le azt a végeredményt, amely egy egész generáció törekvéseinek és küzdelmeinek mérlegeként jelenik meg a regényben. Novák kétségkívül a két világháború közötti hazai tanári társadalom jellegzetes képviselője, s így nem is annyira egyéni vonásai révén, hanem egy típus megtestesítőjeként válhat érdekessé az olvasó számára. Leginkább Novák naplójának feljegyzései között találjuk meg azokat a gondolatokat, amelyeket Vajthó fixa ideáinak is lehetne nevezni, mivel a másik két műben is felbukkannak. A tanári munka és élet értelmével kapcsolatban felmerült kételyeit a főhős naplójába illeszti, mintha Novák tépelődő természetéhez jobban illene az ilyenfajta meditálás, morfondírozás, mint az alapvetően optimista pedagógusként ismert szerzőhöz. A napló egyik bejegyzése igencsak elgondolkodtató, talán nincs is tanár, aki időnként ne jutna hasonló felismerésekre. Novák tanár úr Rilke Kristóf kornétás szerelmének és halálának legedáját olvasva azon elmélkedik, hogy a nap mint nap céltalanul, eredménytelenül lovagló katona alakja milyen kiválóan szimbolizálhatná a tanárok sokszor hiá-

⁴⁸ Vajthó, 1976. 18. „S a tanári pályám édes-bús emlékei? Erről külön kötetet írtam, de még tudnék róla mesélni! Némi ízék *Tanárok* című regényemben is benne felejtkeztek.”

⁴⁹ Vajthó itt gépelési hibát ejtett, a cím helyesen: *Wahlverwandschaften*. A regény „Vonzások és választások” címmel lett ismert a magyar olvasóközönség körében.

⁵⁰ Kis Margit-hagyaték, 8. sz. levél. (A levél kelte: 1975. jan. 21.)

⁵¹ Hegedűs Géza: *Valló Bonifác történetei*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1972, a külső borító fülszövege.

bavaló, kilátástalan erőfeszítéseit, eleve kudarcra ítélt próbálkozásait, önáltató felbuzdulásait. A filozofikus hangulatú bejegyzés következő sorai a legmegragadóbbak: „Lovagolni, lovagolni, s megint csak lovagolni... Reménytelenül, céltalanul s mégis napról napra, újra meg újra... Lám, máris társszerzője lettem a nagy költőnek, aki olyan rokon, utódi szeretettel emlékezik meg a derék kornétás szerelméről és haláláról. Olyan ez a történet, legbensőjében a szívembe zárt igével, mintha velem esett volna meg, pedig én nem szagoltam puskaport soha, s mégis mintha nem csekélyebb háborúban lennék már régtől, sokkal tovább a tizen-nyolc végén önmagába fulladt világháborúnál, minden frontok megett, de minden frontnál semmivel sem csekélyebb élethalálharcban, abban, amit mi, szürke tanárok, a magyar és egyetemes kultúráért folytatunk. [...] Máris két lovaglás jut eszembe, a Don Quijotéé meg a Münchausené. A búsképű lovag gebéje hagyján. De a másiké, az örök füllentőé, nagyotmondóé? E pillanatban, ha fel is ocsúdok majd belőle reggel, álmatlan éjek után felfrissülve, ebben a könnyfakasztó komikumú lovasban látom tanári hevületeink és szétlőtt ábrándjaink tragikomikus paródiáját.”⁵²

Az 1974-ben megjelent regény hasonlóan pozitív, elismerő fogadtatásban részesült az olvasók (leginkább a tanárolvasók) részéről, mint az öt évvel korábban publikált első visszaemlékezés-kötet, a *Tanári pályám emlékezete*. Nem is nagyon van hasonló a magyar irodalomban, hiszen a többi pedagógiai regény esetében az iskolai környezet csak éppen a legalkalmasabb háttér lélektani problémák boncolgatására, a pedagógus főszereplő konfliktusai pedig – bár gyakran éppen foglalkozásunk személyiségtorzító hatásaira hívják fel az olvasó figyelmét – többnyire egyetlen okra visszavezethetők. Vajthó művében azonban ömlesztve kapjuk a pályánk összes lehetséges problémáját, szinte inventáriumszerűen összegzi a munkánk során felmerülő konfliktusok forrásait, a kollégák, vezetők, diákok oldaláról várható támadásokat, a hivatásunk művelőinél óhatatlanul jelentkező belső kételyeket, megtorpanásokat, dilemmákat. A regény páratlan atmoszféra-teremtő varázsáról remekül beszámol az a levél, amelyet a könyv talán egyik legelfogultabb olvasója, Kis Margit, a nyíregyházi levelezőtárs küldött Vajthónak, nem sokkal a mű elolvasása után. Többek között ezt írta benne a régi tanárbarátnő: „Nagyon felbolygatott ez a regény. Emlékezetembe idézte az első nyilvános fellépésem lámpalázis izgalma, az önképzés lelkes éveit, terveit, örömeit. Egymás után bukkantak fel a feledés homályából a kedves tanítványok, akikkel együtt tanultam, lelkesedtem, egymást kölcsönösen lendítve előre. Mennyi ismerős kartárs, ezerféle tanáregyéniség bontakozik ki a sorok közül. Tanári szobák titkai, igazgatói irodák rejtelmek tárulnak fel. Osztályzó konferenciákon dűlnak a heves viták. Karakán egyéniségek vívják szélmalomharcukat az igazságért. [...] Kitűnő a társadalmi háttér is. Reális és mégsem bántó. Még a bunkerek sötét világát is aranykődbe vonja derűs humora. Remek, könnyed, franciás stílusa élvezetessé teszi leírásait.”⁵³ Ha objektíven kívánjuk értékelni a *Tanárokat*, természetesen a regény túl lazára sikerült szerkezete vagy egy-két szereplő karakterének elnagyoltabb rajza mint hiba megemlíthető. Az is nyilvánvaló, hogy nem veszi fel a versenyt Márai Sándor, Kosztolányi Dezső, Babits Mihály vagy Németh László ismert tanárregényeivel. De ilyen szándéka nyilván nem is volt vele a szerzőnek.

⁵² Vajthó László: Tanárok. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1974. 214-215.

⁵³ Kis Margit-hagyaték, 77/a jelzetű levél. (A levél kelte: 1974. IV. 25.)

Bodrogkeresztúri falusi kereszt

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

DIÓSZEGI GYÖRGY – DIÓSZEGI KRISZTINA

A zászlótartó a magyar történeti hagyomány tükrében

A magyar zászlótartó különleges hadtörténeti szerepe abban gyökeredzik, hogy a magyar nemzeti zászló a szülőföld, a haza, az ország jelképe: a zászló jelképi szerepét erősítik azok a magyar szertartási rítusok, melyek a zászló magasztossági tartalmát megadják. A középkori magyar sereg katonáinak kopjait kis zászlócskák díszítették. Ez a korszak addig tartott, amíg a puská fel nem váltotta a kopját. A zászlós kopjára jó példa a nagyszentmiklósi kincsen látható lovaskatona. Szent István egyik ábrázolása a Képes Krónikában az uralkodónak a nemzetet jelképező zászlótartói minőségét fejezi ki: a jobbájában tartott zászlón lévő kettős kereszt a hármassal halmon az apostoli, szakrális magyar király jelképe; míg a ruházatán való Árpád-sávos vörös-fehér színek pedig a katonai vezetői minőségére utalnak. A Képes Krónikának a mogyoródi csatát ábrázoló, a magyar-magyar szembenállást megjelenítő képén a szakrális király zászlajával Salamon vezeti a királyi hadat; míg a vörös-fehér (Árpád-sávos) zászlóval, ami a katonai erő jelképe, a Béla-fiak, Géza és László hercegek serege indul a küzdelembe.¹

A zászló szerepe a magyar hadivállalkozások lényeges eleme volt: zászlóval lehetett hadat szervezni és ezt követően harcba indulni. A zászló alá állás azt jelentette, hogy valaki a magyar sereg katonája lett.² A magyar király zászlaja alá állni különösen nagy tisztesség volt! Pauler Gyula szerint a XII. század folyamán a hadügyekben azok, „*akik nem juthattak a királyi zászló alá, maradtak meg a vármegyei csapat mellett*”.³ Már az is lényeges, hogy miként is kerül a zászló a zászlótartó személy kezébe: számos rítusmozzanata volt ennek. A zászlókiosztás volt az első aktus. IV. Béla király egyik zászlókiosztása különösen lényeges a magyar történeti hagyományban! 1241. április 11-én került sor a Tisza-Sajó torkolatához közeli Muhinál a tatárokkal szembeni csatára: IV. Béla király „*buzdította övéit, hogy férfiasan készüljenek a harcra; és nem kevés zászlót osztott ki saját kezűleg a főemberek között*”.⁴ A király által személyesen átadott zászló egyben volt kitüntetés és felelősség is!

¹ Elhangzott 2011. november 12-én, a Zászlómúzeum (Balogh Gyűjtemény), a Magyarországi Zászló Társaság és a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság által szervezett „VIII. VEXILLOLOGIAI NAP” konferencián dr. Diószegi György Antal *„A zászlótartó megjelenítése a művészettörténet, a történetírás és az irodalom fényében”* címet viselő előadásában.

² Takáts Sándor: Hangok a múltból. Bp., 1930. 49.

³ Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp., 1988. 115.

⁴ Kristó Gyula: Árpádházi uralkodók. IV. Béla. In.: Interpress Magazin. 1987. nov. 13. évf. 11. sz. 38.

Anjou- királyunk, Károly Róbert kötelezte a világi, az egyházi és a többi méltóságokat, hogy a saját költségükön, rangjuk és birtokaik arányában tartott katonai csapatokat veszély esetén a királyi banderialis haderő kötelékébe vezessék. Ezen banderialis urak zászláján a saját címerük lobogott, a vármegyei hatóság jogköréből kiemelte, egységeik önállóan szerepelhettek. A kisebb nemesi csapatok és a csupán személyesen hadba szálló köznemesek a vármegyei ispánok vezérlésével egyesültek. A kiváltságos területek fegyveresei saját ispánjaik zászlai alatt sorakoztak fel. A zászlóknak fontos szerep jutott az ütközetek irányításában: őrzésük és hordozásuk pedig különös kitüntetésnek számított. Az egyes csapatok parancsnokai mellett a király zászlótartói is a legbefolyásosabb nagybirtokosokból kerültek ki. Általában a seregek nagyságát és erejét a zászlók mennyisége szerint ítélték meg.⁵

Az 1312. évi rozgonyi csatát is bemutató Képes Krónika egyik ábrázolásán látható, hogy Csák nembeli Györke királyi zászlótartó el is esett a csatában: ezzel örökítette meg Kálti Márk, hogy a leghevesebb küzdelem a királyi zászló körül alakult ki, amikor az oligarchák, Balassa Demeter és Aba nembeli Nagy (vagy Szép) Aba tartományurak hadseregük erőfölényének tudatában feltehetően egyetlen, erőteljes rohammal kívánták áttörni a királyi hadrendjét.

A zászló mítikus voltára utal egy történelmi adalék 1444-ből. A várnai csata megkezdésekor, 1444. november 10-én Hunyadi János magyar seregében egy viharos szél a „zászlókat is szétszaggatta; ezt, valamint a király fővegének leestét rossz előjelnek tekintették”.⁶ Ecsedi Báthori István (? – Várna, 1444), országbíró, a várnai csatában esett el, mint királyi zászlótartó.⁷ A várnai csata során 1444. november 10-én Várna mellett az I. Ulászló és Hunyadi János vezette keresztény szövetséges hadsereg vereséget szenvedett a II. Murád szultán által vezetett török seregtől. E csatában I. Ulászló magyar és lengyel király is elesett. A csatában Báthori István, az „ország dandárja élén”, Szent György zászlajának őreként esett el. Fiai, Báthori Miklós váci püspök, Báthori István országbíró és erdélyi vajda, Báthori László szatmári főispán és Báthori András Szabolcs vármegye főispánja az ország első zászlósurai voltak.⁸

A Magyar Szent Koronán ábrázolt Szent György katonaszent fontossága kiemelt fontosságú a magyar hagyományban: érdekességgént fontos rögzíteni, hogy a Magyar Katolikus Lexikon szerint a koronán látható Szent György Attila hun király elithadseregének ruházatát viseli.

Hunyadi János csodálatos 1456. évi nándorfehérvéri győzelme napjainkban is a keresztény Európa közös történelmi dicsőséges emléke! Antonio Bonfini így írt a nándorfehérvári várvédelem egyik mítikus mozzanatáról, Dugovics Titusz hősiességéről „A magyar történelem tizedei” című művében Kulcsár Péter fordítása szerint: „Egynéhány török a piacra viszi a zászlót, némelyik a tornyok tetejéről igyekszik letépni a király jelvényét, mely eladdig érintetlenül fennmaradt a falakon. Emlékeznek egy zászlóval odalopakodó törökre, aki gyorsan kúszott fölfelé a legmagasabb toronyra, hogy királyának jelvényét annak a csúcsára kitűz-

⁵ Botka János: A magyar banderialis hadszervezet 1715-ig. In.: Tisicum. A Jász–Nagykun–Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve 15. 2006. 106.

⁶ Vaszari Kolos: A várnai csata. Pest, 1864. 64–65.

⁷ Markó László: A magyar állam főméltóságai Szent Istvántól napjainkig. Bp., 256.

⁸ Magyar Kálmán: Az ötvöskőnyi Báthori várkastély. In.: Somogyi Múzeum 18., 1974. 10.

ze, és ezzel bátorságot öntsön a többiekbe, akik még nem nyomultak be, hogy ők is jöjjenek a városba, a magyart pedig le akarta hajítani, hogy a keresztényeket elcsüggyessze. Nyomban utánaered egy magyar, és mielőtt amaz a nemzeti zászlót ledobná, a torony tetején verekedni kezdene. És mert a magyar másképp nem tudja megakadályozni, megragadja a törököt, és a legmagasabb csúcsról azzal együtt a mélybe veti magát.” Dugovicsnak a legnagyobb kultusza a Vas megyei Nagysimonyi községben van: úgy tartják, hogy Titusz az ő falujuk szülötte, kőkeresztet állítottak emlékére, az általános iskolát is róla nevezték el. Dugovics Bertalan, Dugovics Titusz fia 1459-ben Pozsony vármegyében birtokot kapott Mátyás királytól. A zászlószerzés (tehát amikor az ellenséges zászlót megszerezte a magyar vitéz) a legdicőségesebb tett volt: ez egyben a vitézi próba jele volt.⁹ De van ennél is nagyobb, áldozatvállalást is jelentő vitézi bátorság! Dugovics Titusz nem tudta megszerezni a zászlót a töröktől, és mivel másképpen nem tudta megakadályozni a török zászló kitűzését a várfokra, a török zászlótartó katonát magával rántva hősi halált halt.

1514-ben Bakócz Tamás bíbornok, a konstantinápolyi pátriárka Dózsa „Györgynek saját kezűn átnyújtott egy Rómában erre a célra készült fehér zászlót, amelyen hatalmas vörös színnű kereszt volt”. Budán a Szent György kápolnában a fenti Szent György zászlóval szentelték föl Dózsa Györgyöt az 1514. év Szent György napján a keresztes hadak vezetésére.¹⁰ 1631-ig Kevén az Istenanya Elszenderedése-templomban őrizték Dózsa György zászlaját: ez az egyetlen tárgyi emlék egyházi oltalomban részesült azáltal, hogy a Boldogságos Szűz Mária oltalma alá helyezték.¹¹

A zászlókiosztás a XVI-XVII. században is gyakorlat volt. 1611-ben a király a magyar katonaság részére 60 darab piros-fehér-zöld selyemzászlót osztott szét. 20 darab a magyar huszároknak, 40 darab a magyar hajdúseregnek jutott.¹² A zászlókiosztás a beiktatási rítusrend része volt, a főzászló egyben beiktatási rítustárgy is volt: Zrínyi Péter báni méltóságba való beiktatása például azért húzódtott el, mert nem kapta meg időben a főzászlót és a köz-zászlókat.¹³ Ennek az volt az oka, hogy a magyar hadtoborzás csak zászlóval mehetett végbe.¹⁴ Toborzások idején a zászlót nemcsak a templomtoronyra tűzhatték ki, hanem a kapufélfára is: „Felülttek a zászlót kapum félfájára”. Emlékeztet ez a szokás arra is, hogy a székely kopjafák épp arról kapták nevüket, hogy a beléjük tűzött zászlós kopják tartására szolgáltak.¹⁵

A régi magyar hadseregben megkülönböztették a főzászlót és a közzászlót. Minden magyar főkapitány a kinevezésekor magyar főzászlót és seregdobot kapott. (A seregdobot őrzők voltak a végvárak tornyában őrt álló virrasztók: az ellenség közeledtére dobbal adtak jelzést a magyar csapatnak; nyílt mezei összecsapásokkor lóháton vitték a seregdobot). A köz-zászlót megkapta minden huszárkapitány és gyalogkapitány (más néven vajda): az

⁹ Takáts Sándor: Hangok a múltból. Bp., 1930. 50.

¹⁰ Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből. A szöveget válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta Székely György. Bp., 1962. 52.; Szerémi György: Magyarország romlásáról. Bp., 1961. 62., 68.

¹¹ Miskei Antal: A ráckevei szerb ortodox templom. Bp., 2008. 51.

¹² Takáts Sándor i. m. 55.

¹³ Uo. 56.

¹⁴ Uo. 57.

¹⁵ Fehér Zoltán: A bátyai antropomorf kapufélfák és szemantikai kapcsolataik. In.: Cumania 15. A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezetének Évkönyve, Kecskemét, 1998. 265.

alattuk vitézkedő katonákból állt a zászlóalj.¹⁶ Két féle zászlótartó volt a magyar hadseregben a főzászlótartó és a közzászlótartó.¹⁷

A zászlósúrok kiemelt jelentőségére fontos utalni! Zászlósúrok: azon magyar földbirtokosok összefoglaló neve, akik országos főhivatalaik, birtokaik nagysága alapján és familiárisaik száma révén a XIV. század első felétől bandériumot vezettek saját zászlaik alatt. Nagyobb zászlósúrok közé tartoztak az alábbiak: nádor, országbíró, horvát-szlavón bán, erdélyi vajda, székelyispán, szörényi bán, macsói bán. A kisebb zászlósúrok közé tartoztak a tárnok-, ajtónálló-, pohárnok-, asztalnok- és lovászmester tisztséget betöltők, valamint a temesi és a pozsonyi ispánok. A „*saját zászló alatti*”-kifejezés a zászlókiosztás jogosultságát is jelentette számukra.¹⁸ A zászlósúrok voltak a déli és a keleti határvédelem legfontosabb bástyái. A XVII. századtól a zászlósúri kifejezés jobbára már csak azokra a világi vagy egyházi vezetőkre vonatkozott, akik az ország valamely főméltóságát vagy udvari főtisztségét töltötték be (például nádor, országbíró, érsek, kincstartó, főpohárnok, asztalnokmester, ispán stb.).¹⁹ 1765-től a kisebb zászlósúrok közé tartozott az udvarnok- és a kamarásmester és a testőrkapitány is. 1867 után is volt közeleti szerepük: a zászlósúrok ekkor tagjai voltak a rendi országgyűlés felsőtáblájának, illetve 1867 után a főrendiháznak, és a király koronázásakor volt szerepük.²⁰

A magyar hagyomány szerint mindig is a magyar nők voltak a hadfiaink zászlóinak felavatói, szalagkötői: ők voltak a zászlóanyák. A zászló avatásakor a zászlóanya felkötötte az első szalagot: a szalagra jelmondatot írtak. A zászlószalag hosszú, keskeny, díszes, nemes anyagból, például selyemből készült textilí, amelyet szalagszerűen erősítenek a rúd zászlóalap és zászlócsúcs közötti részére, az utóbbi nyakára.

A pesti 11. honvédzászlóalj zászlóját – az ugyancsak a fővárosban alakult 2. zászlóaljával közösen – 1848. június 24-én, Pesten, az Újpiac téren avatták fel: a zászlóanya gróf Batthyány miniszterelnök felesége volt, aki ebből az alkalmából adományozta a zászlóra azt a zászlószalagot, amelyen a „*A hazaért*” és „*Honvéd 11. zászlóaljnak Gr. Batthyány Lajosnő*” felirat szerepel.²¹

1848-49-ben a honvédseregben minden zászlóalj saját zászlóval rendelkezett. Egy idézet: „*Ez a legdicőségesebb zászló. Ha a sors meg akarja tagadni a győzedelmet, kivívja azt a 48. zászlóalj!*” E szavakat nem kisebb személyiség, mint Klapka György honvédtábornok, Komárom várának hős védője mondta 1849 nyarán, amikor Görgei tábornok nevében kitüntette a 48. honvédzászlóaljat, s a kollektív dicsőség megörökítésére, a zászlóra tűzte a III. osztályú vitézségi érmet. A zászlóalj „*önkéntes nemzetőri csapat*”-ként alakult meg 1848 késő nyarán: az 1200 fő szeptember 10-én már eskütelre és zászlószentelésre sorakozott fel az akkori megyeszékhely, Nagykálló főterén a zászlóanya tisztét a főispán felesége, gróf

¹⁶ Takáts Sándor i. m. 50.

¹⁷ Uo. 58.

¹⁸ Magyar Történelmi Fogalomgyűjtemény. II/2. Magyar Tudományos Akadémia, Eger, 1980. 1035.; *Keserői Dajka János* (1580 körül–1633): Bethlen Gábor nemzetsége, jelleme és tettei. In.: Emlékül hagyott írások. Erdélyi magyar emlékiratok. Válogatta és jegyzetekkel ellátta Veress Dániel. Kolozsvár, 1983. 175.

¹⁹ A magyar nyelv értelmező szótára. VII. k. Bp., 1962. 585.

²⁰ Magyar Történelmi Fogalomgyűjtemény. II/2. 1036.

²¹ Kerekes Zoltán: Az Országos Hadtörténeli Múzeum zászlógyűjteménye. In.: Molnár Pál (szerk.): Az Országos Hadtörténeli Múzeum Értesítője 1. Bp., 1971. 111.

Dégenfeld Imréné töltötte be, aki a fehér selyemre, ónflitterekkel hímzett két szalagot kötött. E két szalag felirata: „*Győzni vagy halni – Szabolcs a hazáért 1848 Sept.*”.²² A zászlóavatás a szertartási rend elengedhetetlen aktusa volt! A zászlóanya hímzett szalaggal díszítette a zászlót, és megkezdődött a zászlószögek beverése. Ezek után következett az eskütétel.

1848-ban Cserey Ignác őrnagy, a pesti 2. zászlóalj parancsnoka fordult buzdító szavakkal a legénységhez: „*ezen hadilobogó, melyet rövid ünnepéllyel felavatánk, a hazának látható jelképe... A haza veszedelmének hírére gyűltetek bajtársaim ezen lobogó alá...!*” Ezek után kifejtette reményét, hogy a zászlóalj lobogóját „*a féktelenség soha be nem fogja szennyyezni*”, megőrzi attól a hazafiúi kegyelet és a zászlóanya iránti tisztelet. „*Most esküdjünk fel tehát megszentelt lobogónk alá – fejezte be magvas beszédét Cserey őrnagy – s egy szívvvel kiáltuk: „Éljen a király! Éljen a nádor! Éljen az alkotmány! Éljen a magyar kormány!”*”²³

A rövid lelkesítő szónoklatok után a zászlóaljak felesküdték lobogóikra. Az esküforma azon hagyományos kitétele után, hogy „*mindenkor hívek és engedelmesek leszünk*”, lélekemelően hangzott az új, népünk életében történelmi fordulatot tükröző fogalmazás: „*a magyar alkotmányt tisztelni és oltalmazni fogjuk*”. Az esküvés után a zászlóalj parancsnokok átnyújtották a zászlókat a zászlótartóknak, akik ezt mondták: „*Tisztelettel fogadom, hogy e lobogót, míg ereimben vér kering, becsülettel megőrzendek!*”²⁴ A zászló fontos része volt a zászlóanyai szalag: köztisztületben álló hölgy lehetett csak zászlóanya. A zászló a korabeli hölgyek áldozatvállalásának is a jelképe. A dicsőséges magyar szabadságharc leverése után Erdélyből három székely hölgy azért lett az Újépület foglya (10-15-20 évre ítélve), mert a székely-honvédeknek zászlót készítettek 1848-ban: pár nap múlva Josephstadtba vitték őket rabságra.²⁵

A zászlótartó esküje fejezi ki leginkább a felelősségvállalását: az életére kellett esküdnie a zászló megvédése tekintetében. A zászlótartónak meg kellett esküdnie arra, hogyha a jobb kezét átlövik, vagy megvágják, akkor a bal kezébe veszi át a zászlót, és ha ezt is sérülés éri, akkor a szájába kell vennie.²⁶ A zászlótartókra vonatkozó eskü szövege a XVII. században Palocsay György huszárcapitány esküformulájaként maradt fenn „*Az zászlótartó előadása és szükséges tudománya*” címen. I. Lipót király hatvan pontból álló hadi cikkelyeit Palocsay György huszárcapitány fordította magyarra, és a zászlótartó alábbi esküformuláját is megírta: „*Az zászlótartó előadása és szükséges tudománya. Ő Felsége, Kegyelmes Császár urunk, és ő Feleginek hadi tanácsa parancsolatjából adom Kglmeteknek zászlótartó uraiméknak is az lebegő zászlónkat, ilyenformán, vagy okból, hogy Kglmetek fogadja és esküszsзék, hogy kész leszen Kglmetek ezek az zászlók mellett az életit feltenni úgy, hogy ha jobb kézen, a mely az zászlót tartja Kglmetek, meglövettenék vagy megsebesíttetnék: azon zászlót Kglmetek bal kézben fogja venni; ha pedig azon is lövés esnék, azon zászlót szájában fogja venni, és tehetsége szerint nem engedi, fogja; hogyha pedig az ellenségtől meggyőzöttetnének és ezen zász-*

²² Bene János: Ötven év tárgyai. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve 50. Nyíregyháza, 2008. 78.

²³ Urbán Aladár: Honvédtoborzás Pest-Budán 1848-ban. Le recrutement des Honveds a Pest-Buda en 1848. In.: Tanulmányok Budapest múltjából 15. 1963. 424.

²⁴ Uo. 424.

²⁵ Podhorszky Mária: Egy államfogolynő naplója. In.: Rab századok. (Börtönnaplók, börtönlevelek.) Összegyűjtötte, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Pintér József. Bp., 1956. 329.

²⁶ Takáts Sándor i. m. 59.

lókat meg nem tarthatná: abban magát bétakarni, és a mellett utolsó pihenésig életét nem fogja hadni”.²⁷ A had megindulása is csak a zászlóval történhetett meg: a zászló kibontása a harcba indulás jele volt. A harc közben a zászló lengetése a csapatmozgások irányítására szolgált.²⁸

A magyar zászlótartó hagyomány számos mozzanata őrződött meg 1848–49-ből. A zászlótartónak a zászlóval a csatarendben az arcvonal közepén, rohamnál a rohamoszlop élén, védelemben a zászlóalj négyszög belsejében, a vezénylő parancsnok mellett volt a helye. A zászlótartó a zászlóalj törzshöz tartozott, és az alakulat belső szolgálatában az egyik legfontosabb altiszti beosztást látta el, a zászlóalj segédtisztje mellé volt vezényelve. Emiatt a legtöbb honvédzászlóaljnál két zászlótartó volt. A legkiválóbb alakulatok legénységének hősiességét a zászló selymére tűzött kitüntetéssel ismerték el. A zászló, mint kitüntetés esetenként zászlófoszlány minőségében élt tovább: mindenki hazavitt egy kis zászlófoszlányt a dicsőséges helytállás és a hazaszeretet jelképeként, kitüntetéseként.

A véres kápolnai ütközetben kitűntek az 56-osok: hősiességükért Kossuth Lajos zászlóval tüntette ki őket. Büszkén őrizték ezt a zászlót: szeretettel, becsülettel küzdöttek érte és minden veszedelemből kimentették. Egy hirtelen osztrák támadás alkalmával a Vág mentén már majdnem elveszett, de a zászlótartó hős őrmester, Horváth János (sümei borbélylegény) élete kockáztatásával is megmentette. Végigküzdötték alatta az egész szabadságharcot, becsülettel kitartottak a végsőkig: amikor már csak Komárom vára állt magyar kézen, nehéz harcok árán oda is beverekedtek magukat. A szomorú fegyverletételnél darabokra tépték a zászlót, mindenkinek jutott egy-egy kis foszlány, amelyet ereklyeként őriztek meg.²⁹ A hadizászlók utóélete is szertartási rend jellegű. A zászló levétele a katonai vállalkozás végét jelentő aktus volt: a megeresztett zászló begöngyölése a harc végét jelentette.³⁰ A hadizászlók utóélete is lényeges: amikor egy főkapitány vagy kapitány meghalt vagy nyugalomba vonult, akkor a zászlaját a családja vagy ő maga magával vitte. Halála esetén temetőzászlóként a sír mellé tűzték.³¹

Ismert néprajzi különlegesség a magyar kegyeleti hagyományban az ún. zászlós-kopjás temetkezés. A Duna–Tisza köze protestáns temetői nagyon gazdag fejfa anyaggal rendelkeznek: a néprajzi kutatás egyik fontos kérdése a fejfa-kérdéskör. A Székelyföld gazdagon díszített, kopjafa névvel illetett fejfái tekintetében fontos, hogy az első jelentős megfigyelés és leírás Orbán Balázs nevéhez fűződik, aki a fejfák eredetére vonatkozóan először említette a kopjás (dzsidás) temetkezést. A Székelyföldön való kialakulásukat Szinte Gábor a székelyek katonáskodó életmódjával hozta kapcsolatba. A székelyek harci fegyvere, a kopja a harcost elkísérte sírjáig; szerinte még ha békében halt is meg, sírjára feltűzték a harci jelt, a kopját. Ebből a harci jelből, a kopjából alakult ki a kopjafa.³² A kopjafás temetkezé-

²⁷ arche-o.nolblog.hu/archives/2010/03/

²⁸ Takáts Sándor i. m. 57.

²⁹ Csérny Margit: Adatok Veszprém megye 1848–49-es történetéhez. In.: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 9. Veszprém, 1970. 140.

³⁰ Takáts Sándor i. m. 57.

³¹ Uo. 55.

³² Novák L.: A Duna Tisza köze temetőinek néprajza. In.: Cumania 5. Ethnographia (Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei, Kecskemét, 1978. 244.

si mód is bizonyítja, hogy a zászlós temetkezés a magyarságnál korábban, már a törököket megelőzően gyakorlatban volt. Példaként említi 1456-ból Dengelegi Pongrácz János erdélyi vajda temetését Budán, akit utolsó útján lándzsára tűzött gyászlobogóval kísérték.³³ Pongrácz János erdélyi vajdaként zászlósúr volt.

A zászlótartó a dicsőséges küzdelem jelképét, a zászlót emeli magasra: nézzünk csak néhány nevezetes zászlótartót. Szent György történelmi személyként Lydda Dioszpolis (Palesztina) területén régtől kultusztiszteletben állt: legendás szenvedéstörténetének eredete visszanyúlik a Kr. utáni V. század elejéig. György Kappadókiából származó katonatiszt volt. Anyja hatására keresztény hitre tért. Lydda neve később Georgiopoliszra változott: itt épült egy Györgynek szentelt bazilika is. Szíriában a Kr. utáni IV. századtól találunk György-templomokat, Egyiptomban mintegy 40 templom és kolostor épült föl a tiszteletére. Konstantinápolyban maga Konstantin császár építtetett templomot a szentnek. A görög egyházban Szent György a nagy katonaszentek közé tartozik Demeterrel, Prokópiossal és Theodorossal együtt, akiket a „nagyvértanúk” névvel illetnek, és teljes katonai díszben ábrázolnak. Szent György volt a zászlótartó, és ebben a minőségben kiemelkedő helye van köztük.

A Magyar Katolikus Lexikon szerint a Magyar Szent Koronán ábrázolt, a görög egyházban kiemelten tisztelt katonaszentek (Szent Demeter, Szent György) Attila hun király elithadseregének ruházatát viselik. A Magyar Szent Korona a magyar államot és annak jogfolytonosságát megtestesítő felségjelvény: legszentebb nemzeti kincsünk. A Magyar Szent Korona a Magyarország fölötti főhatalom egyetlen jogos földi birtokosa, jogi személy, minden magyar jog forrása, az Istentől származó földi hatalom közvetítője, a teljes magyar történelmi alkotmány, valamint az egész Szent István által megteremtett magyar államiság alapja. Szent István „*Intelmei Imre herceghez*” a magyar jogbölcseleti világképi tartalom meghatározásának a lényegi elemeit, a magyar történelmi alkotmány államszervezési és törvényhozási elveit rögzítette: ez egyben a magyar törvénykezési folyamattal szembeni folyamatos és állandó erkölcsi elvárás is megfogalmazta. Az „*Intelmek*” valójában az országban élő embert szolgáló államhatalom önkorlátozásának egészséges erkölcsi rendjét határozta meg: ezzel a Magyar Szent Korona misztériuma egyben közjogi státust is nyert, és így eszményt megfogalmazó és gyakorlatot jelentő állambölcseleti tanná is lett! A Magyar Szent Korona egyszerre jelképe a magyar állami szuverenitásnak, és az „*Intelmek*” révén az alkotmányosságon alapuló törvénykezési és a hatalomgyakorlási erkölcsi rendnek. A magyar történelmi alkotmányosság tehát legfőképpen értékminta: az „*Intelmek*” a Magyar Szent Korona örök üzenetének esszenciája. A hagyomány a nemzedékek tapasztalatátadása: azt jelenti, hogy nem újat akarunk, hanem azt akarjuk, amit őseink akartak: a közjót szolgáló igazsághoz nem csak ész és jog kell, hanem a törvények által elvárt közérkölcsei becsület!³⁴ Szent György a középkorban a lovagi és nemesi rend szentje, és egyúttal az egész népe is, mint segítőszent.

³³ Uo. 245.

³⁴ Dr. Diószegi György Antal: Ungrovlachia a Hunyadiak koráig. Magyarok és görögök a X–XV. században. Bp., 2011. 90.; Dr. Diószegi György Antal: Ezer éves történelmi alkotmányunk erkölcsi rendje: az „*Intelmek*”. Vezércikk. In.: Kassai Figyelő. IX. évf. 8. sz. 2011. aug. 3.

Létezett egy mítikus magyar huszár-zászlótartó is: Skultéty László, aki 81 évig szolgált a hadseregben! E huszár-zászlótartó volt az egyetlen a földkerekségen, aki több mint 8 évtizedet töltött el a hadseregben, s ezzel „a világ legöregebb katonája” címet is kiérdemelte! Rettenthetetlen, bátor ember volt: a Habsburg Birodalom huszárként az 1756 és 1815 közötti korszak valamennyi háborújában részt vett. Skultéty a huszárként szolgáló édesapja jóvoltából már 1750-ben tagja lett az akkor még Ghillányi nevet viselő Hadik-huszárezrednek. Az ifjú katona a 6 évvel később kirobbant Poroszország elleni hét éves háborúban esett át először a tűzkeresztségen. 1757-ben részt vett a Prágánál vívott vesztes ütközetben, ugyanakkor ott volt a győztes kolíni csatában is. Az utóbbi összecsapás során szerezte első harci sérülését, amikor a jobb kézfejét egy vágás érte. Még ebben az évben Hadik András vezetése alatt részt vett Berlin ostrománál, ahol ismét megsérült: a bal arcát döfte át egy szurony. 1759-60-ban Frigyes Mihály pfalz-zweibrückeni herceg szolgálatára osztották be, majd az ezt követő években tovább harcolt a poroszok ellen. 1787 és 1790 között (immár tizedesként) a törökök elleni háborúkban ismét oroszlánrészt vállalt. Megsérült ugyan, de a belgrádi csatában bátorságáért kitüntették az ezüst vitézségi éremmel: 1790-ben strázsamesteri rangot kapott, az előléptetéssel a legnagyobb megtiszteltetés érte: ezredének zászlótartójává lett.³⁵ 1792-től kezdve valamennyi francia-, illetve Napóleon-ellenes háborúban kivette a részét. 1813-ban, a „népek csatájában” a győzelem jelképeként magasra emelhette az ezred zászlaját. Amikor 1828-ban I. Ferenc osztrák császár megsemmisítette az ezredet, felkeltette az érdeklődését az öreg zászlótartó. Néhány szót váltott az agg huszárral, s amikor megtudta, hogy már 78 éve viseli az egyenruhát, azonnal elrendelte, hogy Skultétyt a legcsekélyebb szolgálat alól is mentesítsék. Más források nem felmentést, hanem előléptetést említenek, amit Skultéty udvariasan visszautasított, mert a zászlót nem lehet otthagyni. Ezek alapján továbbra is katona maradt, de 1831-ben (amikor betöltötte 96. életévét) már nehezen ülte meg a lovát. Ekkor az ezrede úgy döntött, hogy az öreg huszárt 81 év szolgálat után Arad város gondjaira bízva. Skultéty az obsitot azonban csak néhány hónapon át élvezhette. Így élt a világ legöregebb katonája! *„Az 1750-1831 közti megszakítatlan szolgálatteljesítés, a huszonkét hadjáratban tanúsított helytállás, a zászló őrzése negyvenegy esztendőn át olyan példamutatás, amelynek a nagyközönség elé tárása önmagában indokolt. Ha ma már utánnozhatatlan példa is az egész életen át tartó önkéntes fegyveres szolgálat, érdemes a megújuló Magyarországon a történelmi gyökerekhez való visszanyúlás során a késői utókor emlékezetére Skultéty Lászlónak a katonai esküje és az ezredzászló iránti töretlen hűsége olyan történelmi időben, amikor éppen nem a bajok eltűrése, a kötelesség teljesítése, az egy táborban való kitartás volt a hadipálya jellemzője.”*³⁶

Az 1849. áprilisi tápióbszcei csata során a 3. és a 9. honvédszászlóalj katonái majdnem összeverekedtek a Tápió hídjánál azon, hogy melyikük indulhat előbb rohamra. A helyzetet Földváry Károly őrnagy, a 3. honvédszászlóalj parancsnoka (más adatok szerint Szikszay Lajos hadnagy) mentette meg, aki kicsavarta a 9. zászlóalj zászlaját a zászlótartó kezéből, s a hídra rohant vele. 1848-49-ből ismert a zsolcai hős, Gózon Lajos pesti ügyvéd bátorsága, aki az egyik csatában kiragadta a zászlótartó kezéből a nemzeti lobogót; *„Utánam barátaim,*

³⁵ www.bulvaros.hu/cikk/a7vku/

³⁶ Safáry Endre – Zachar József: Nyolcvan nyár nyeregben. Skultéty László huszár zászlótartó élete. Bp., 1992.

éljen a haza!” kiáltással nekirohant a zászlóval az ellenség ütegének; és a példáján fellelkészült csapatok elszántan vetették magukat bele az ellenfél kartácsüzebe, ám őt minden golyó kikerülte. „Bizonyítvány. Második rangú érdemjelre ajánltatik Gózon Lajos őrnagy s 66-ik zászlóaljparancsnok úr, ki hazája iránti buzgó szeretetből és tántoríthatatlan hű ragaszkodástól ösztönözve, f. é. július 2-án és 11-én Komáromnál az ácsi erdőben, s 26-ikán a Sajóvonalon küzdött csatában, példás és harcias viselete, hősiessége és halált megvető kitartása által, vitéz jellemének kitűnő jeleit adá. Legszébb feladatommak és kötelességemnek tartom - addig is, míg ezen hősnak melle érdemrenddel díszesíthetnének, a méltányló haza nevében ezen elismerést nyilvánító vitézségi bizonyítványt kézbesíteni. Kelt a nyíradonyi főszálláson. Augusztus hó 1-jén, 1849. A fővezér Görgey Artúr.”³⁷

Dicsőséges esemény volt Buda várának 1849. május 21. napján történő visszafoglalása; a zalai 47. honvéd zászlóalj zászlótartója, Püspöky Grácián elsőként tűzte ki a zászlót a vár ormára. A legenda szerint a magyar főhadiszálláson az ostromot a látcsövén keresztül figyelő Görgei Artúr így kiáltott fel izgatottságában: „Előre! Ott lobog a magyar trikolor! Éljen a honvéd!” A zalai 47-esek hadtestparancsnoka, Nagysándor József honvéd tábornok is megemlékezett erről hivatalos jelentésében: a rettenthetetlen zászlótartó Püspöki Grácián kibontotta zászlóját a bástyán, és lobogtatta, amit a csapatok viharos „*Éljen a magyar!*” kiáltással üdvözöltek.

A zászlómentés volt a zászlótartó egyik legfőbb feladata: a zászló elvesztése a magyar katonák szemében a szégyen és a vereség jelképe volt.³⁸ A zászlótartó sosem volt pusztán egymagában: a zászló védelme érdekében mindig meg volt határozva, hogy kinek kell őt segítenie az esetleges menekülés vagy a zászlótartó elleni csoportos támadás során. 1551-ben Zoltay Lőrinc 93 huszárával megtámadott 400 török lovas: ekkor előzetesen a 93 vitézből 24 katonát jelölt ki a zászló védelmére. Csak ezután támadott.³⁹ A XVI-XVII. században a zászlótartók csak magyar nemesek lehettek: rendszerint 3-4 lóval szolgáltak (ennek nyilván a zászlómentésben lehetett jelentősége egy veszített csata esetén).⁴⁰ A debreceni honvéd ezred tekintetében maradt fenn az alábbi I. világháborús történet: a heves harcban a zászlótartó sebesülése következtében az ezred lobogója majdnem az oroszok kezére jutott. Pacsi Sándor őrmester azonban hősiességgel kiragadta azt az ellenség kezéből. Tizenhárom arany vitézségi érmet érdemelt ki az első világháborúban a 3. honvéd gyalogezred.⁴¹

A zászló az I. világháború kezdetekor is a haza, a katonai becsület és hősiesség jelképe volt. Az ellenség is a zászlót igyekezett megszerezni, s az elvesztése olyan súlyos bűnnek számított, amely nyomán akár fel is oszlathatták az alakulatot. A szerb fronton harcoló székesfehérvári császári és királyi 69. gyalogezred zászlótartói egy 1914 augusztusában sorra került csata során különösen helytálltak. A szerb tűzérési és gyalogsági tűz miatt csak súlyos veszteségek árán sikerült kivonni a tűzcsapásból az életben maradottakat. Az ezred a mindössze néhány órás összecsapás során 14 tisztet és 360 fő legénységet veszített. Az ezredzászlóról senki sem tudott semmit. „*a szakasz, melynél a zászló be volt osztva, igen erős*

³⁷ www.intratext.com/IXT/HUN0316/_PC.HTM

³⁸ Takáts Sándor i. m. 50.

³⁹ Uo. 59.

⁴⁰ Uo. 58.

⁴¹ www.krater.hu/krater.php?do=3&action=a...

és hatásos tüzet kapott. Horkay hadapród, zászlótartó, mindjárt az ütközet elején fejébe kapott telitalálatot, helyette, Nagy szakaszvezető utána röviddel szintén elesett és ugyanúgy jártak azok az emberek, akik a zászlót magukhoz vették”. Kiss Károly hadapród volt a zászlótartó, aki gondoskodott arról, hogy a zászló ne kerüljön az ellenség kezébe. Ekként írt erről: „Saját állásunkra az orosz tüzéség a leggyilkosabb ágyútüzet zúdította. Az ágyúk és puskatűz a közeli rohamot készítették elő. A legádázabb tűzben hallatszik szinte elhalóan Fehreler alvezredes úr szava: 'Zászlótartó, zászlótartó ki a tűzből, mentse meg a zászlót, biztos helyre a zászlóval!' Én Isten nevével ajkamon kiugrottam a zászlóval a lövészárokból, s amilyen gyorsan csak tudtam a tartalék felé futottam, közben a legrémesebb ágyú és puskatűz üldözött. Amikor már egészen kimerülve hátra tekintettem, akkor láttam, hogy még három honvéd fut utánam. A kérdezősködésekre azt felelték, hogy az a feladatuk, hogy ha a zászló elbukik, ők felemeljék. Ezek után, mint egy óra múlva az orosz rohamra indult, de akkor már a zászló biztos helyen volt.”⁴²

A magyar hadtörténeti hagyomány különleges jelképe a zászló: a zászlótartó, amikor eskütelletel kézbe veszi felmutatásra és megőrzésre a zászlót, akkor ezzel egy egész jelkép-rendszert tart a kezében: jelen írásommal azokat a mozzanatokat és érdekességeket kíván-tam felvázolni, melyek a történetírás és a magyar néplélek összefüggései keretében meghatározzák zászlóhagyományunk mély és üzenetértékű összefüggéseit, melynek jelképe a zászló és letéteményese a zászlótartó.

⁴² nagyhaboru.blog.hu/.../ezredzaszlok_a_harcterem_2_resz

DIENES DÉNES

Adatok Sátoraljaújhely reformációjához

A rovásadoszedők 1549-ben 335 helységet vettek lajstromba Zemplén vármegyében.¹ A még alakulóban lévő vagy más ok miatt kihagyott települések száma 50-60 lehetett, tehát a vármegyében a lakott helyek száma 400 körülire tehető a 16. század közepén, amikor Zemplén területe valamivel meghaladta a hatezer négyzetkilométert. Zemplénben ekkor egyetlen városi rangú helység sem volt, a 18 mezőváros közül Sátoraljaújhely volt a legnépesebb 173 háztartással, azaz megközelítőleg 800-900 lakossal. Utána Homonna következett (105), majd sorrendben Tarcál (84), Varannó (69), Liszka (67), Tokaj (60), Terebes (58), Tállya (57), Patak (54), Zemplén (54), Sztropkó (51) hozzávetőlegesen 300-600 lakossal. Háromszáznál kevesebb volt a többi mezőváros lakosainak száma: Helmec, Lelesz, Abara, Tolcsva, Gálszécs, Kövesd. (Nagymihály kimaradt az összeírásból.)

Zemplén vármegye a középkori egyházi szervezetben az egri püspökség része volt. A 15. században 89 bizonyosan azonosítható egyházas helye volt, tehát templommal és plébániával is rendelkezett. Volt itt ugyanakkor 4 ferences rendház (Céke, Homonna, Patak, Varannó), 2 premontrei prépostság (Lelesz, Darnó), 3 pálos rendház (Terebes, Tokaj, Újhely) 1-1 Domonkos- és Klarissza-kolostor (Patak) és 1 bencés apátság (Szerencs).²

A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus tagolódásának statisztikai mutatói között szerepel, hogy egy-egy település 1440 és 1514 között hány tanulót küldött a bécsi és a krakkói egyetemre.³ A legalább 8 diákot kibocsátó zempléni helységek a következők: Sárospatak (13), Varannó (13), Homonna (12), Nagymihály (10), Sztropkó (9), Újhely (9), Olaszliszka (8). Más mutatókat is figyelembe véve Patak, Varannó és Homonna a negyedik, a többiek az ötödik hierarchikus szint városai (mezővárosai) közé tartoztak.

Sátoraljaújhely neve megjelenik a korai reformatori hagyományban is. Gönci György debreceni református püspök tollából származik az alábbi szöveg:

„De mikor az kegyelmes Istennek tetszett, hogy az setéségből az világosságot Luther Márton által először 1517. esztendőben Németországban kinyilatkoztatná, ugyanazon jó tetszése szerint az Ő eleve rendeltetett decretomából az Evangéliumnak világosságát az mi nemzetünkre is kiárasztotta ennek előtte úgymint hatvan esztendővel. Jóllehet, hogy az derék tudománnak nem minden ágait és cikkelit egyszersmind árasztotta ki, hanem azmint szokott lenni egy először csak valami sengéit

¹ Maksay Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. 1-2. k. Bp., Akadémiai Kiadó, 1990. 1033-1068.

² Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. Bp., 1890. 337-367.

³ Kubinyi András: A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez. Településtudományi Közlemények, 1971. 58-78.

*fundamentomul nyilatkoztatta ki az mi nemzetünkben, miképpen egyéb országokban is. Melyre akkorbeli üdöben bizonyos tudós személyeket rendelt az mi országunknak bizonyos részeiben. Először Siklói Mihályt az fölföldön, Újhelyben Perényi Péter idejében, Ozorai Imrét Békésen az Ladányi és Massai urak idejében, Derecskei Demetert Szilágyban Drakfi Gáspár idejében”.*⁴

Gönci György együtt emlegette Perényi Pétert és Siklói Mihályt, nem minden alap nélkül. Siklói feltehetően már Siklóson Perényi Péter környezetében élt, s ő lehetett az, akinek hatására protestánsná lett.⁵ Ezt a hagyományt olyan értesülés is megerősíti, amely személyes kapcsolatokon alapult.⁶ Siklói patrónusával együtt jöhetett Felső-Magyarországra (Terebes, Sátoraljaújhely) mint udvari papja 1530 körül, s minden bizonnyal Újhely reformátorát kell látnunk benne. Ha így van, nem túlzás feltételezni, hogy reformátori munkájának eredményeként iratkozott be Thomas de Ujhely 1534-ben a wittenbergi egyetemre.⁷

Ez a koncepció eleshet, ha ő az a Michael Salei, aki 1529-ben lett diák Luther városában.⁸ Azonban a „Salei” csak erős fantáziával olvasható Siklósinak, még akkor is, ha tudjuk, hogy az egyetemi anyakönyvekben igen sokszor torzult formában olvashatók a magyarok nevei.⁹ Laskai Csókás Péter a sokkal kézenfekvőbb *Szalai* névalakot örököltette ránk, amikor felsorolta a Wittenbergben tanult hazájabeli diákokat, s erős a gyanúnk, hogy ő járt a helyes úton.¹⁰ Ennek nyomán végképp el kell vetnünk a Salei – Siklói meg-

⁴ *Félegyházi Tamás*: Az Mi Uronc Iesus Christusnac Uy testamentoma. Debrecen, 1586. RMNy 584.

⁵ Régi Magyar Költők Tára (RMKT) 16. sz. IV. 282-285.

⁶ *Pathai P. Sámuel* alsódnunamelléki református püspök levele Szilágyi Benjámin Istvánhoz, 1647. *Lampe – Ember*: Historia Ecclesiae Ref. in Hungaria. 1728. 664. *Zoványi Jenő* szerint a levél „rendkívül becses adatokat tartalmaz, és fejlett történetírói felfogásról tesz tanúságot.” = Lexikon, 462.

⁷ Magyar Történelmi Tár, 1859. 217. Szűcs Jenőnek az az álláspontja, hogy wittenbergi tanulmányai után, 1533-34 táján érkezett volna Siklói Patakra, elsősorban annak a koncepciónak a következménye, mely igazolni óhajtotta azt, miszerint Perényi Péter 1531-ben még nem lehetett protestáns. (Vö.: Sárospatak Reformációjának kezdetei. In: A Ráday Gyűjtemény Évkönyve II. Bp., 1982. 30-31.) Perényi „híres” 1531. évi „loretói zarándoklata” sem mond el lent annak, hogy ekkor már rokonszenvezett Luther tanaival. (*Barcza József*: Szempontok és adalékok a protestáns iskolázás kezdeteihez Sárospatakon. In: A Ráday Gyűjtemény Évkönyve III. Bp., 1984. 129-130. *Uő*: Még egyszer a protestáns iskolázás kezdeteihez Sárospatakon. In: A Ráday Gyűjtemény Évkönyve IV-V. 1986. 110.) A reformációnak ebben a korai szakaszában a vallásgyakorlat részletei még nem különültek el egymástól radikálisan. Itt is hangsúlyozni kívánom a reformáció folyamatban kiteljesedő mivoltát. Szűcs Jenőnek az a másik érve, hogy Perényi nem is tartózkodott itt 1531 elejétől kezdve mintegy három éven át (*Szűcs Jenő*: Még egyszer a sárospataki protestáns iskola kezdeteiről. In: A Ráday Gyűjtemény Évkönyve III. Bp., 1984. 149.) nyilvánvalóan megdőlő *Barcza József*nek azzal a felvetésével, hogy ha ez igaz, akkor ki az apja Perényi Gábornak, aki Terebesen született 1532. október 19-én (*Barcza József* i. m. 1986. 109). Arra az érvre pedig, hogy Perényi 1531 táján azért sem lehetett protestáns, mert 1527-ben Szerémi György által kommandált katolikus káplánt tartott, (*Szűcs Jenő* i. m. 1982. 28.) azt lehet felhozni, hogy ebben az évben még Dévai Mátyás is buzgó katolikus káplán volt Boldogkő várában, két évvel később pedig már „fő-fő lutheránus”, s ez is Szerémitől tudható (Ete I. 356). Perényi siklósi udvarában is történhetett hasonló fordulat. Mindezek után pedig, ha Siklói tényleg csak 1533-34 fordulóján érkezett ide, akkor valaki más hatására indult Újhelyi Tamás Wittenbergbe, tehát a reformáció a harmincas évek legelején már megjelenhetett a városban, függetlenül Siklósitól is. Közelebbi adatok híján azonban Siklói itteni korai szerepét kell feltételeznünk.

⁸ Magyar Történelmi Tár, 1859. Szűcs Jenő kritika nélkül elfogadja ezt a feltevést; i. m. 1982. 30.

⁹ Az életrajzi bizonytalanságokat *Zoványi* is hangsúlyozza. Lexikon, 543. A Szilvási névváltozat tekintetében pedig *Szilády Áron* nyomán (RMKT, 16... i. h.) inkább valamilyen későbbi félreértést feltételezek, mintsem Szűcs Jenő alapján azt, hogy a Siklóson még *Szilvásinak* nevezték, ami a Hegyalján változott volna a Szilváshoz képest ismertebb helységről *Siklósi*-ra. (I. m. 1982. 30.) Annál is inkább, mert zoltárparafrázisának versfőibben önmagát *Suclosinak* nevezi. *Barcza József* i. m. 1986. 108-109.

¹⁰ *Laskai Csókás Péter*: De homine... Wittenberg, 1585. RMK III. 744. A névsort tartalmazó előszó magyarul: Tanulmányok és szövegek a Magyarországi Református Egyház XVI. századi történetéből. Studia et Acta Ecclesiastica. III. Szerk. *Bartha Tibor*. Bp., 1973. 1007-1022.

feleltetés lehetőségét. További életútját sem tudjuk tökéletes pontossággal követni Siklósi Mihálynak. Feltehetően ő az az „újhelyi pap”, akit Perényi 1540-ben néhány napra tömlöcbe záratott, s aki majd szabadulását követően Bártfára látogatott Leonhardt Stöckelhez.¹¹ 1547-ben pedig „Magister Michael concionator de Pathak”, tehát Mihály pataki hitszónok, egy másik itteni polgárral együtt letiltást jelentett be egy bizonyos kassai ház árát illetően. Nem lehetetlen, hogy azonos Siklósi Mihállyal, és már egy-két éve sárospataki prédikátor ebben az időben.¹² Ez esetben a magiszteri fokozat mindenképpen külhoni egyetemjárást bizonyít, ami nem feltétlenül Wittenberg volt. Közelebbit azonban mindezekről a rendelkezésre álló források alapján nem mondhatunk, életének végső szakasza is homályban marad. Annyi bizonyos, hogy 1554-ben Sárospatakon élt, az 1567. évi urbárium már csak házát említi, amely a templom mellett állt.¹³

Siklósi Mihály reformatori-irodalmi munkásságának ránk maradt darabja az 54. zsol-tár (a Vulgata szerint 53.) parafrázisa.¹⁴ A „pogány népek” szorongatásából kér szabadítást az énekszerző. A történelmi összefüggésben a törökökre kellene gondolnunk, de Siklósi nem nevezi néven a pogányokat. Az ének vezérgondolata kezdettől két szálon fut. A pogány ellenség egyrészt valóban a török, aki Isten ostora a mi bűneinkért (a hazai reformáció történelemszemléletében igen hangsúlyos gondolat), de ha Isten szent Fiában bízunk, ő lesz „az mi hadnagyunk” és „nagy erős bajvívónk”. Másrészt itt vannak azok is „kik ellenségi az te szent igédnek”, akik „te szentegyházadat megkörnyékezték”. Ezek persze lehetnek a mohamedán törökök szintén, de énekében a reformátorokat zaklató hatalmasok elleni védelemért is könyörög Siklósi Mihály.

Az újhelyi reformációnak újabb adata az a per, melynek tárgyalására 1540-ben került sor. Egy újhelyi polgárt az egyik ottani pap Cudar Miklós – az összefüggésből adódóan nyilván nem a lutheri eszmék hatása alatt állván – rábeszél arra, hogy szőlőjét hagyja az ő javadalmas oltárára „a maga és övéi lelkének kiszabadításáért a purgatórium tüzeből”. Örököse viszont „Isten kegyelméből felismerte, hogy lelke üdvösségét egyedül Jézus Krisztusba vetett hitével keresheti”, és a szőlőt megtartotta. Ezért őt Miklós pap beperelte. Perényi – Wégh Ambrus deák pataki várnagy és István plébános javaslatára – Dévai Mátyás udvari prédikátort küldte volna Újhelybe a tárgyalásra, aki viszont elfoglalt lévén, előénekesével, László deákkal helyettesítette magát. A tárgyalás során Cudar Miklós több pap előtt nem tudta a Szentírásból bizonyítani, hogy „mindnyájuk lelkét ki tudja menteni a purgatóriumból, ahogyan ígérte”.¹⁵

Függetlenül attól, hogy az örökös újhelyi polgár szívből vagy anyagi érdekből hivatkozott a kegyelemből hit által való üdvösség lutheri tanítására, nagy szolgálatot tett az

¹¹ *Sztárai Mihály*: História Perényi Ferenc kiszabadulásáról. Perényi Péter élete és halála. Bevezető tanulmány és a szövegek válogatása *Téglásy Imre* munkája. Bp., 1985. Magyar ritkaságok. 125.

¹² *Szűcs Jenő* i. m. 1982. 41-42. A neves történész úgy vélte, hogy valahol az ötvárosban, talán éppen Kassán tartózkodott Siklósi a Patakra érkezése előtti években.

¹³ *Szabó András*: A késő humanizmus irodalma Sárospatakon (1558-1598). Debrecen, 2004. 34. Egyház, Nemzet, Művelődés 1. *Kathona Géza* helyesen állapítja meg, hogy Siklósi nem azonosítható semmiképp Sztárai Mihállyal, egyéb életrajzi adatai azonban tévesek. = Azonosítható-e Sztárai Mihály Siklósi Mihállyal. ItK, 1986. 76-77.

¹⁴ RMKT, 16. IV. 45-47.

¹⁵ Magyar Országos Levéltár, Szep. kam. lev. Liber minutarum, 1571, vegyes más. 41-43. *Détshy Mihály*: Sárospatak vára. Sárospatak, 2002. 65-66.

egyháztörténet-írásnak. Először is: a több pap között lehetnek lutheránusok is, nem valószínű, hogy Dévai előnékese volt az egyetlen szakértő az alperes oldalán. Azután Cudar Miklós vesztett, tehát a bíróság is befolyása alatt állhatott már Luther tanításának. Végül pedig nem csak arról értesülünk, hogy teológusok, azaz papok vitáznak a hitújításról, vagy annak szellemében nyilatkoznak meg, esetleg azzal szemben foglalnak állást, hanem mezővárosi polgár(ok) érvényesíti(k) a reformáció tanítását a hétköznapiakban, tehát a hitújítás eszméje nem pusztán elméleti tétlként jelenik meg.

Perényi fogsága idején, 1547-ben Kálmáncsehi Sánta Márton volt Újhely város plébánosa, akinek protestantizmusához már évek óta nem férhetett kétség, sőt minden bizonnyal ezekben az években már Zwingli reformátori irányának a követője.¹⁶ Lehetséges, hogy egy-két évvel korábban érkezett Felső-Magyarországra, s néhány esztendő múltán távozott, mert 1551-ben már bizonyosan Debrecenben élt. Ő maga említ 1548-ban egy Péter nevű papot Újhelyben, ebből következhethet ugyan, hogy már eltávozott innen, de az is, hogy a városnak két papja volt ekkor.

Kálmáncsehi újhelyi éveiről tudósító források betekintést engednek magánéletébe éppúgy, mint hétköznapijainak világába, s egyben a reformáció elterjedésének körülményeire is vetnek némi fényt. Bornemisza Péter úgy tudta, hogy Kálmáncsehi, aki „nagy pap úr volt”, ágyast tartott, akit fiú ruhában járatott, hogy kapcsolatukat titokban tarthassa, végül azonban feleségül vette. A papi házasság kérdése minduntalan felbukkan a reformáció során, s nem lehetetlen, hogy sokak esetében ez volt az egyik, olykor talán elsődleges ösztönző erő a protestantizmus irányába. Ezt a korban egyáltalán nem ritka esetet Bornemisza információi szerint Kálmáncsehi Batizi Demeternek vallotta meg. A hagyomány tud arról, hogy Batizi András Újhelyben megfordult volna, nem lehetetlen, hogy András és Demeter életrajzi adatai összemósódtak, s nem András, hanem Demeter lehetett Újhelyben az iskola vezetője Kálmáncsehi itt tartózkodása idején. Batizi Demeter 1540. október 22-én iratkozott be az egyetemre Wittenbergben, ott 1544 őszén lett magiszter, ezután jöhetett haza.¹⁷

A házassági ügyszöveg viszonyítva nem kevésbé kalandos az a történet, mely szerint Kálmáncsehi Újhelyben pénzhamisítási historiába keveredett. Legalább is a Nagyszebenből való Miklós ötvös mester azt vallotta 1552-ben, hogy Patakon lakván megismerkedett az újhelyi prédikátorral, akinek beszélt mesterségéről, s az elárulta. Ennek következtében Füzérbe hurcolták erőszakkal, és hamis pénz verésére kényszerítették. A történethez persze hozzátartozik, hogy Miklós ötvös megelőzőleg hosszú éveken keresztül gyakorolta a tiltott mesterséget a Homonnayaknál, tevékenysége bizonyos körökben ismert volt, s főbenjáró bűnének nyomozása során tett vallomásában igyekezett a felelősséget magáról elhárítani.¹⁸ Az azonban bizonyos, hogy a reformátorok életét sem kerülték el a kísértések, és az embe-

¹⁶ Esze Tamás: Kálmáncsehi Sánta Márton Sátoraljaújhelyen. ItK, 1970. 566-576. Az itt közölt 5 forrás közül az utolsóról, egy 1574-re keltezett, de tévedésből 1547-re javított levélről bebizonyosodott, hogy nem Kálmáncsehi Márton írta, hanem Gyarmati Bíró Márton, s valóban 1574-ben. (Szabó András: Gyarmati Bíró Márton és fia Sátoraljaújhelyen. Széphalom 2. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, Sátoraljaújhely, 1989. 301-302.)

¹⁷ Magyar Történelmi Társulat, 1859. 218. Ritoókné Szalay Ágnes: A wittenbergi egyetem magyarországi promoveáltjai a 16. században. Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből... i. m. 236.

¹⁸ Werner György sárosi várnagy, aki a kihallgatást vezette, meg is kérdőjelezte szavahihetőségét. Századok, 1893. 758-759.

ri kapcsolatok során maguk is kerülhettek ellentmondásos helyzetekbe. Erről beszél az a forrás is, amelyből kiderül, hogy Kálmáncsehi Újhelyben kereskedett borral, coboly-prémiummal, amiből számos konfliktusa származott. Feltételezhetően nem ő volt az egyetlen a prédikátorok között, ezért aztán a későbbi kánonok határozottan tilalmazták ezt a tevékenységet, ahogy például a gönci zsinatban meghatározták 1566-ban: „A lelkészeknek Pállal megtiltjuk minden cégéres bűnökkel együtt a részegséget, rút haszonkeresést, azaz kalmárkodást, egyszersmind a világi foglalkozásokba való elmerülést.”¹⁹ Figyelemre méltó az is, hogy noha hivatásából következően adómentességet s a jobbágyszolgáltatások alól szabadságot élvezett, összeköttetéseit felhasználva nemességet vásárolt magának a Perényi család közvetítésével. Ez nagyobb függetlenséget biztosított számára, utódai pedig nem eshettek vissza semmiképp a jobbági sors keretei közé, ahonnan ő a tanulás és hivatása révén már kiemelkedett.

Kálmáncsehi újhelyi prédikátorságáról Gyalui Torda Zsigmond is megemlékezett. *Orestes*-fordítását és annak ajánlását Gyalui a könyomtatás érdekében, egy 1547. április 15-én, Padovában kelt levél kíséretében elküldte Lipcsébe. A levélben megírta, hogy az ajánlás azért szól Kálmáncsehi Mártonnak, mert ő Gyalui ifjúkorában tanítómestere volt.²⁰ A köszöntés a korban szokásos humanista fordulattal nevezi meg a zempléni mezővárost: „Gyalui Zsigmond a nagy hírvé és nagy tudományú férfinak, Kálmáncsehi Mártonnak, a pannóniaiak [magyarok] Kárpátoknál lévő újhelyi egyháza lelkipásztorának üdvözlését küldi.”²¹

Apró, de nem elhanyagolható adat, hogy 1557-ben, Wittenbergben ismét megjelenik egy diák a zempléni mezővárosból: Újhelyi Mátyás.²²

¹⁹ Kiss Áron: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Budapest, 1881. 444.

²⁰ *Bauch Gusztáv*: Adalékok a reformatio történetéhez. Történelmi Tár, 1885. 528–529.

²¹ Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény I. Szerk. Tamás Zsuzsanna. Bp., 1998. (Ritoókné Szalay Ágnes fordítása)

²² *Thury Etele*: A wittenbergi magyar bursa anyakönyve. Iskolatörténeti adattár II. Pápa, 1908. 17.

Feszület Sárazsadány határában

OLÁH TAMÁS

Georges Chassant, egy francia brigadéros Rákóczi hadseregében

Bevezetés

Szepes vármegye Lőcsén őrzött levéltára, csak úgy, mint az egykori felső-magyarországi vármegyék közül Zemplén vagy Sáros vármegyéké, igen gazdag forrásbázist kínál a Rákóczi-szabadságharc kutatói számára, amelyre már Thaly Kálmán is felhívta a figyelmet a Magyar Történelmi Társulat 1872. évi szepes-vidéki kirándulását követően.¹

Thaly 1873. évi forrásismertető tanulmányában bemutatott röviden egy 1706. március 30-ai keltezésű levelet, amelyben gr. Esterházy Antal tábornagy arról értesíti a vármegyét, hogy a területén elszállásolt *Chassant brigadéros-féle reguláris gyalogezred* (!) ezredesévé Rákóczi, a még január 1-jén alezredesből ezredessé előléptetett gróf Norvall-t rendelte. Ez a Szepes vármegye közgyűlési iratai között fennmaradt levél, amelyet az idén Lőcsén folytatott kutatásaim alkalmával sikerült digitalizálni, ösztönzött arra, hogy röviden bemutassam az iratban szereplő „Szassán Brigadéros uram”, azaz Georges Chassant francia származású kuruc brigadéros rövid, de viszontagságos karrierjét a Rákóczi-szabadságharc időszakában.²

Chassant kuruc szolgálatba állása, részvétele az 1705. évi harcokban

Georges Chassant brigadéros (magyar nyelvű forrásokban Sasan, Szasan, Szassan néven is említik) és ezredének vezénylője, gróf Carolus Norval ezredes a Rákóczi-szabadságharc alatt a magyar és erdélyi konföderáció³ hadseregében szolgáló francia tisztek csoportjához tartoztak. A francia tiszteknek a kuruc hadseregben történő szolgálatvállalása nem előzmények nélküli, hiszen XIV. Lajos udvara, amely a Nyugat-Európa feletti hegemónia, valamint a spanyol gyarmatbirodalom megszerzésére tört, szemben állt a Habsburgokkal, valamint az őket támogató tengeri hatalmakkal, Hollandiával és Angliával, így természetes szövetségei voltak a Habsburg-ellenes magyar rendek. Ezért az 1703-ban ki-

¹ Horváth (1872): 499–502.; Thaly (1872): 579–622.; Thaly (1873) I., II., III.: 9–39., 100–114., 172–184. Ez utóbbi két hivatkozott tanulmányban teszi közzé Thaly kutatási eredményeit, amelyek közül az 1873. évi munka II. része ismerteti Szepes vármegye levéltárát.

² Esterházy Thaly által ismertetett levele nem említi, hogy milyen ezredről van szó! ŠAL Spišská Župa (Szepes vármegye) 1314–1849 (1861) I. A. Spisy. (Politische Akten) 1500–1785. 1706. Nro. 8. Gróf Esterházy Antal tábornagy, dunántúli főgenerális levele Szepes vármegye alispánjának. Lőcse, 1706. március 30.; Thaly (1873) II.: 105.

³ Magyarország története 1686–1790. 1. (1989): 189–252.

robbant Rákóczi-szabadságharcot, amellyel Magyarország gyakorlatilag a spanyol örökösödési háború egyik hadszínterévé vált, a francia udvar pénzügyi segíttel, majd 1704-től tkp. katonai tanácsadóként-szakértőként működő francia tisztek küldésével támogatta. Rajtuk kívül a császári hadseregből is álltak a kurucokhoz francia származású tisztek, illetve Rákóczi toborozhatott francia tiszteket és zsoldosokat.⁴

Rákóczinak e tisztekre azért nagy szüksége, mert a kuruc hadsereg egyik gyengéje volt végig a szabadságharc folyamán a jól képzett gyalogsági, tüzér és műszaki (hadmérnök) tisztek és altisztek hiánya. Személyük pedig azért is fontos, mert legtöbbjük a kuruc hadsereg legjobban kiképzett és felszerelt udvari, valamint reguláris ezredeiben teljesített szolgálatot, sőt néhányan a kuruc katonai felső vezetésbe is bekerültek, mint Antoine de La Motte,⁵ vagy Jean-François de Rivière⁶ tüzér ezredek a kuruc tüzérség parancsnokai, vagy a brigadérosi rangot elnyert Georges Chassant, François Damoiseau, Louis Fierville de Herissy, vagy Louis Lemaire.⁷

Georges Chassant brigadéros előéletéről keveset tudunk, Rákóczi emlékirataiból mindössze annyi derül ki róla, hogy Ágost király, vagyis a Wettin-dinasztiából származó II. (Erős) Ágost szász választófejedelem és lengyel király szolgálatában állt, továbbá Rákóczi jó tisztnak tartotta. XIV. Lajos diplomáciai megbízottja, Des Alleurs márki, francia altábornagy kíséretének tagjaként jött Magyarországra. Rövidesen szolgálatot vállal a kuruc hadseregben gyalogsági tisztként, Bercsényi Miklós egy Rákóczihoz írott 1705. június 14-ei a Vág mentén fekvő Szeredről keltezett levelében ezredesként említi („Oberst Szasan”) és ha Rákóczinak megfelel, tárgyalni fog vele a mellette lévő reguláris (német) gyalogezre-

⁴ AR III/I. (1978): 351–352.; *Heckenast* (2005): 85., 308.; *Köpeczi*: A Rákóczi-szabadságharc külpolitikája és a francia–bajor kapcsolat. (2002): 8–28.; Magyarország története 1686–1790. 1. (1989): 162–202.; *Markó Árpád*: II. Rákóczi Ferenc haditervei és azok kapcsolata a spanyol örökösödési háború eseményeivel. In: *Markó* (2003): 15–36.; *Mészáros* (2006): 70., 110–114.; II. Rákóczi Ferenc hadi utasítása gr. Forgách Simon tábornok számára. 1706. (1890): 109.; *Ságvári* (2002): 189–228.

⁵ Antoine de La Motte francia tüzértiszt. Korábban Vauban marsall segédtisztje volt, majd II. (Erős) Ágost szász választófejedelem és lengyel király hadseregében szolgált. *Heckenast* adattárában az első említés La Motte személyéről a kuruc hadseregben 1704. november–decemberéből származik, amikor is ezredesként említik. Fennmaradt azonban Zemplén vármegye levéltárában egy 1704. január 26-ai levél, amely szerint „Colonellus Lamoth”-nak Rákóczi parancsából a várak helyőrségeit és hadianyag-készleteit kellett számba vennie („egész praesidiumokat, és azokban lévő Munitiókat keltetvén ő Nagyságának regisztrálni”, ezért 180 hajdúval és a tüzérség mellett lévő személyekkel Borsodból Zemplén vármegyébe megy. 1706-ban tüzér ezredesként említik, 1707–1709 között tüzérségi főparancsnok. 1709 tavaszán válik meg Rákóczi szolgálatából. MNL BAZML SFL IV. 2001/b. Iratok. Congregationes. Fasc. 166. No. 459. Az 1703. november 3-án, a tokaji táborban tartott megyegyűlés iratai., Fasc. 166. No. 462. Az 1704. január 31-én, Zemplén mezővárosában tartott megyegyűlés iratai. Komjáthy Gábor tokaji udvarbíró levele Kolosvári András szolgabíróknak. Tarcsl, 1704. január 25. Móricz Istvánnak, Tokaj végvára főkapitányának levele Törös György, Zemplén vármegye Tarcalon lakó szolgabírájának (!). Tokaj vára 1704. január 27. Móricz István tokaji főkapitány levele Törös Györgynek, Szabolcs vármegye szolgabírájának Tállyára (!). Tokaj vára, 1704. január 28.; XV. 79. 4. csomó. R. Ráczevy István Borsod vármegyei szolgabíró levele Zemplén vármegye szolgabírájának. Kövesd, 1704. január 26. (Bár e forrás korainak tűnhet, mégis a keltezés ellenőrzésében segít az a tény, hogy ekkor Zemplén vármegye Borsoddal határos hegyaljai járásának szolgabírája 1703 őszén–1704 elején Kolosvári András, míg Ráczevy István Bodnár Tamás levéltáros közlése szerint 1695–1697 és 1700–1708 között Borsod vármegye egyik szolgabírója. Azt a Törös Györgyöt pedig, aki Ráczevy István „Colonellus Lamoth”-ról szóló levélét a címzésen lévő feljegyzés szerint Patakra küldeti 1704. január végén hol zempléni, hol szabolcsi szolgabíróknak címzik!); AR III/I. (1978): 345., 348., 352., 360., 380., 404., 406.; *Heckenast* (2005): 85.; *Mészáros* (2006): 111–112.

⁶ Életrajti adatait lásd: *Heckenast* (2005): 366.; *Mészáros* (2006): 111–112.

⁷ AR III/I. (1978): 351–352.; *Heckenast* (2005): 85., 104., 147., 265.; *Markó* (2003): 15–36.; *Mészáros* (2002): 157–188.; *Mészáros* (2006): 70–71., 73., 76., 110–114.; *Perjés* (2002): 98–124.; *Ságvári* (2002): 189–228.

dek fizetésének ügyében. Chassant egy héttel később, június 21-én érkezett meg Bercsényi szeredi táborába, június 24-én pedig már arról írt Rákóczinak Bercsényi, hogy elküldi 300 katonája után, valószínűleg a császáriak Csallóközben állomásozó, gróf Louis (Ludwig) von Herbeville császári tábornagy, magyarországi cs. főparancsnok⁸ alárendeltségébe tartozó, császári haderő ellen portyára. Herbeville éppen ez idő tájt vette maga mellé, a Dunakömlőd melletti Bottyán-vár bevétele (1705. június 22.) követően báró Johann Heinrich Dittrich (Dietrich) von Glöckelsberg cs. altábornagy⁹ csoportosítását, akinek pedig az eredeti haditerv szerint Erdélybe kellett vonulni Rabutin megsegítésére, továbbá bevárta a bécsi udvar által felfogadott 1600 lovasból és 4500 gyalogosból álló, Harboe altábornagy¹⁰ és Gerstorff generális-főstrázsamester¹¹ vezénylete alatt álló dán hadosztályt.¹²

Herbeville az erősítések megérkezése után augusztus elején a Csallóközből megindulva 12000 főnyi hadtestével Lipótvár felmentését kísérelte meg. Bár Bercsényi és az időközben a Vághoz érkezett Rákóczi egyesült hadereje létszámában mintegy kétszerese volt a császáriaknak (25-30.000 fő), a balsikerű vág-dudvági kelepce alkalmával, 1705. augusztus 5-6-án mégsem sikerült Herbeville haderejét bekeríteni és megakadályozni Lipótvár felmentését. Ezt követően a császári haderő visszaindult a Csallóközbe, hogy most már Rabutin megsegítésére, Erdélybe indulhasson. Rákóczi azonban a nyomában maradt, majd több tábornoka és lovassági főtisztje javaslatára Pudmericnél vállalt csatát az ellenséggel augusztus 11-én. E szintén vereséggel végződő csatában Lemaire beszámolója szerint részt vett Chassant (gyalog-)ezrede, amelynek két német zászlóalja Bercsényi hibás utasítása miatt csak késve avatkozott be az ütközetbe. Feltehetően maga Chassant is részt vett Vág-menti harcokban, erre enged következtetni, hogy a fejedelem szeptember 11-én, a szécsényi táborban nevezte ki brigadéroszá gyalogsághoz, augusztus 9-étől számított ranggal.¹³

A Vág-menti, sikertelenül végződött hadjárat után, Lemaire emlékirata szerint, mivel tartani lehetett attól, hogy az egyik legfontosabb alsó-magyarországi erődot, Érsekújvárt megtámadni a császáriak, a helyőrség parancsnoka engedélyt kért a fejedelemtől, hogy elhagyja a várat, az új parancsnok pedig tapasztalatlanságára hivatkozva elhárította a megbízást, így a helyőrség élére Chassant került, akit 4.500 főnyi válogatott gyalogossal küldtek

⁸ Életrajzi adatait lásd: *Heckenast* (2005): 188.; *Schmidt-Brentano* (2006): 41.

⁹ Életrajzi adatait lásd: *Heckenast* (2005): 114.; *Schmidt-Brentano* (2006): 35.

¹⁰ Arcanum DVD könyvtár III.: *Bánlaky* (1928): 18. II. Rákóczi Ferenc nemzeti fölkelése (1701–1714). II. Rákóczi Ferenc nemzeti fölkelése. 1703–1711. A) A magyarok szabadságharca az ónodi gyűlésig. 1703–1707. 5. Az 1705. évi hadjárat.

¹¹ Arcanum DVD könyvtár III.: *Bánlaky* (1928): 18. II. Rákóczi Ferenc nemzeti fölkelése (1701–1714). II. Rákóczi Ferenc nemzeti fölkelése. 1703–1711. A) A magyarok szabadságharca az ónodi gyűlésig. 1703–1707. 5. Az 1705. évi hadjárat.

¹² Bercsényi fentiekben hivatkozott leveleiből, valamint Chassant későbbi működéséből is arra lehet következtetni, hogy gyalogsági tiszt volt. AR I/IV. (1875): 574., 591., 594.; AR III/I. (1978): 98., 352–354.; Arcanum DVD könyvtár III.: *Bánlaky* (1928): 18. II. Rákóczi Ferenc nemzeti fölkelése (1701–1714). II. Rákóczi Ferenc nemzeti fölkelése. 1703–1711. A) A magyarok szabadságharca az ónodi gyűlésig. 1703–1707. 5. Az 1705. évi hadjárat.; *Heckenast* (2005): 85.; *Köpeczi-R. Várkonyi* (2004): 238–250.; *Lemaire*: Beszámoló. In: Rákóczi tükr II. (2004): 162–179., 435–436.; *Mészáros* (2006): 70–72., 86., 110–114., 118.; *Thaly* (1905): I. 58. – Thaly említi, hogy brigadérosi előléptetése kapcsán, hogy a gyalogságnál szolgált ezredesi rendfokozatban.

¹³ AR III/I. (1978): 354–362.; Arcanum DVD könyvtár III.: *Bánlaky* (1928): 18. II. Rákóczi Ferenc nemzeti fölkelése (1701–1714). II. Rákóczi Ferenc nemzeti fölkelése. 1703–1711. A) A magyarok szabadságharca az ónodi gyűlésig. 1703–1707. 5. Az 1705. évi hadjárat.; *Heckenast* (2005): 85.; *Köpeczi-R. Várkonyi* (2004): 250–260.; *Lemaire*: Beszámoló. In: Rákóczi tükr II. (2004): 164–179., 434–439.; *Mészáros* (2006): 70., 118.; *Thaly* (1905): I. 58.

a helyőrség megerősítésére. Oda küldték továbbá Lemaire mérnök-brigadérost, „a Király hadmérnökét”, a fejedelem két hadmérnökével és több tüzértiszttel, hogy feltöltsék a vár készleteit, valamint erődítési munkákat végezzenek.¹⁴

A Chassant-dragonoyezred szervezése

Chassant brigadérossal érsekújvári szereplését követően 1706 telén Felső-Magyarországon találkozunk, ahol a zsigói csatavesztést (1705. november 11.) követően folyik a Forgách Simon parancsnoksága alatt álló reguláris corpus, azaz a reguláris hadtest szervezése. Gróf Forgách Simon tábornagy,¹⁵ volt császári generális-főstrázsester, a kuruc hadsereg legképzettebb tábornoka, már nem sokkal Rákóczihoz történt 1704. áprilisi átállása után elkezdte meggyőzni a fejedelmet, hogy jól képzett reguláris ezredekre és a modern nyugat-európai harcászaton és hadászaton jártas külföldi zsoldosokra van szükség ahhoz, hogy a császári hadsereggel nyílt csatákban is a siker reményével küzdhessen meg Rákóczi hadserege. A fejedelem pedig elfogadta ezt az érvelést, hiszen saját szemével is láthatta, hogy nagy nyílt mezei csatákban a kuruc hadsereg, még ha jól helyt is állt, de győzni nem tudott a császáriak ellen. Ebből fakadóan már 1704-1705 fordulóján elkezdődött a reguláris gyalog és lovasezredek szervezése a kuruc hadseregben, amely majd Zsigó után vesz újabb lendületet, amikor felállítja Rákóczi a „regularis corpus”-t és annak parancsnokává Forgáchot nevezi ki 1705. december 26-án.¹⁶

A hat gyalogezredből és négy dragonoyezredből¹⁷ álló reguláris hadtesten belül az ismertetésre kerülő forrás írója, gróf Esterházy Antal lovassági tábornok, majd tábornagy, dunántúli főgenerális, volt császári lovassági ezredes¹⁸ is komoly szerepet játszott. Ő 1705-től működik Felső-Magyarország területén, ahol hadszervezési kérdésekkel foglalkozott az első hat reguláris ezred (három gyalogos és három lovasezred) felállítása kapcsán. 1705 végétől pedig Lőcsén székel, ahol a dragonoyezredek szervezésével bízta meg a fejedelem, fent említett december 26-ai utasításában.¹⁹

E reguláris hadtesten belül *Chassant az egyik dragonoyezred tulajdonosa*²⁰ lett és ekortájt, 1706 elején ő maga is Lőcsén állomásozik. Március 8-án az ő elnöklése alatt ült

¹⁴ Lemaire: Beszámoló. In: Rákóczi tükrök II. (2004): 179.

¹⁵ Életrajzi adatait lásd: Czigány (2005): 117–134.; Czigány (2008): 326–354.; Heckenast (2005): 148–149.; Mészáros (2006): 34–35., 50–52., 74., 113.; Schmidt-Brentano (2006): 31.

¹⁶ AR I/X. (1889): 1–4.; AR III/I. (1978): 333., 349., 373–376.; Czigány (2005): 134.; Czigány (2008): 328., 334., 346.; Forgách Simon emlékirata. In: Rákóczi tükrök I. (2004): 448–450.; Perjés (2002): 98–124.; Ságvári (2002): 189–228.; Thaly (1891) I.: 15–16.

¹⁷ A dragonosok ekkor még inkább egyfajta átmeneti csapatnemet jelentettek a lovasság és gyalogság között. Olyan lovasok, akik szükség esetén lóról leszállva, gyalogként is harcolhattak. A 19. században azonban már a nehézlövassághoz tartozott és mivel a Habsburg Birodalmon belül csak az örökös tartományok területén állítottak fel ilyen ezredek, így a vértessékek és a sivalzsérekkel (chevaux-legers – könnyűlovások) együtt „német lovasságnak” nevezték. Czigány (2008): 334.; Kedves (1992): 9.; Zachar (2004): 104., 144.

¹⁸ Életrajzi adatait lásd: Heckenast (2005): 133–134.; Mészáros (2006): 72–73.

¹⁹ MNL MOL G 19 7. doboz. II.2.e./A. Gróf Esterházy Antal tábornagy levele Rákóczihoz. Lőcse, 1706. április 17. 304–305. fol.; AR I/X. (1889): 3.; Mészáros (2006): 35–36., 72–73.; Ságvári (2002): 198–211.; Thaly (1891) I.: 15–16.

²⁰ Ebben az időszakban a tulajdonos ezredes/ezredtulajdonos uralkodói pátensben kapott engedélyt vagy parancsot alakulat felállítására saját költségén, vagy az állam által biztosított összegből. Alakulata felett teljhatalommal rendelkezett. Szabadon dönthetett többek között az alakulatba történő felvétel és elbocsátás, az előléptetés, a szabadságolás, a házasság engedélyezése, vagy a büntetések kérdésében. Ő felelt ugyanakkor egy személyben az alakulat előírás szerinti létszámának megtartásáért, az anyagi gazdálkodás rendjéért, a katonai fegyelemért, a hadi készülségért. A tulajdonos ez-

1. Lőcse városa, itt tartózkodott Chassant brigadéros 1706 tavaszán²¹

össze az a reguláris tisztekből és Kray Jakab késmárki főbíróból²² álló haditörvényszék, amely egy halálos kimenetelű párbajvétség ügyét vizsgálta, amelyben Mayer Károly livóniai származású hadmérnök-kapitány a lőcsei temetőben 1705. november 5-én megölte tiszttársát, báró Geden Brúnót. Érdekesség egyébként, hogy e tisztek is korábban II. Ágost lengyel király hadseregében szolgáltak.²³

redesek ugyanakkor gyakran brigadérosi-tábornoki rendfokozatot viseltek, továbbá magas politikai-katonai funkciót töltöttek be és ezredeiket nem saját maguk, hanem az actulis colonellusok/vezénylő ezredek vezették. Az ezredtulajdonosság egyben társadalmi rangot is jelentett, ezért az ezredtulajdonosok ezt az általuk írt, címeiket és rangjaikat felsoroló pátensekben fel is tüntették. Lásd pl. MNL BAZML SFL IV. 2001/b. Iratok. Fasc. 219. No. 326. Gróf Wolfgang Friedrich Cob, Neuding bárója, Schöllendorf és Plistnicz örökös ura, császári- királyi kamarás, az Udvari Haditanács tanácsosa, altábornagy, (egy császári gyalogezred) tulajdonos ezredese („Constitutus Colonellus”) Bécs főparancsnoka, Felső-Magyarország vezénylő főgenerálisa pátense. Kassa, 1673. június 16.; V. 258. Olaszliszka Mezőváros Tanácsának iratai. 5. doboz. Védelmet és salva guardia-t biztosító levél Olaszliszka mezőváros részére gróf Johann von Sporck haditanácsos, császári lovassági tábornok és ezredtulajdonostól („bestelter Obrister”). Parnói főhadiszállás, 1670. június 14.; ŠAL Spišská župa (Szepes vármegye) 1314–1849 (1861) I. A. Kongregačné protokoly: Proth. 43. Kongregačný protokol (Közigyelési jegyzőkönyv) 1709. XII. 23.–1711. VI. 22. Szepes vármegye közgyűlése. Lőcse, 1710. június 23. Benne: Theodor Lubomirski német-római birodalmi herceg, Wisnicz és Jaraszlő grófja, császári altábornagy és egy dragonyosezred tulajdonos ezredese („Nos Theodor Sacri Romani Imperii Princeps Lubomirski Comes in Wisnicz et Jaraszlov Sacratissimae Caesareae Regiaeque Maiestatis Generalis Campi Mareschalli Locumtenens et unius **Regiminis Dragonerorum Colonellis Actualis**”) levele Szepes vármegyéhez Pozsony, 1710. február 16. 98. p.; de a kuruc hadseregből is ismert ilyen forrás pl. Forgách Simon tábornagtól. *Ságvári* (2002): 207–208., 212–213. *Zachar* (1990): 15.; *Zachar* (2004): 104–144.

²¹ A tanulmányban közölt illusztrációk a szerző felvételei.

²² Életrajzi adatait lásd: *Heckenast* (2005): 251–252.

²³ Thaly 1873-as tanulmányában még tévedett, amikor Chassant-t az egyik reguláris gyalogezred tulajdonosaként azonosította, de 1891-ben művében ezt már korigálta. Lemaire is megemlékezik ezredtulajdonosságáról, amikor Chassant-t a dragonyosok ezredeseként említi. Arról a Lemaire szerint németekből álló, feltehetően gyalogezredről azonban, amelynek az 1705-ös Vág-menti hadjárat idején az élén állt, egyelőre pontosabb adataim nincsenek, azonosítása további kutatásokat igényel. *Lemaire*: Beszámoló. In: Rákóczi tükrök II. (2004): 177., 208.; *Thaly* (1872): 589–590.; *Thaly* (1873) II.: 105.; *Thaly* (1891) I.: 15–18.

2. Lőcse címere
(Insignia Reipublicae 1588 Lewtschowiensis)

Ezredének vezénylője eredetileg Hangossy Imre ezredes²⁴ volt, majd Rákóczi az 1706. január 1-jei hatállyal ezredessé előléptetett („Pro Colonello Decretaliter resolvaltotti”)²⁵ gróf Carolus Norvalt nevezte ki az ezred élére, továbbá a fejedelem gr. Norvall szállását Szepes vármegyében jelölte ki, a vármegye azonban nem adta ki számára az ezredesi rendfokozatával járó porciót (ellátást) annak rendje szerint. Gr. Esterházy Antal, a „Dunántúl való földnek Generalis Campi Marschalussa”, miután erről tudomást szerzett, 1706. március 30-án utasítást adott Görgey Jánosnak, Szepes vármegye alispánjának²⁶ arra, hogy a Norvaltnak ezredesi rendfokozatához járó portiót kiadni el ne mulassza, amelyet Esterházy utasítása alapján, a maga érdekében a hadbiztonság is elfogad majd, vagyis beszámítják a vármegye által viselt terhekhez.²⁷

Az ezred egy másik francia főtisztet is kapott 1706 elején, ugyanis februárban Forgách Antoine d' Absac-ot²⁸ nevezi ki második (titularis) alezredessé a Chassant-dragonnyosokhoz. Chassant ezrede egyébként 1706 első negyedében szervezés alatt állván, még igen messze volt a teljes létszámától. Egy dragonyosezrednek ugyanis 12 compániából kellett állnia, amelyből négy lándzsásszázad, elméleti létszáma 1212 fő. Ehhez képest az 1706. április 2-án, Lőcsén készített mustratabella szerint a Chassant-dragonyosezred összlétszáma a következő: Ezredtörzs 12 fő, prima plana²⁹ 95 fő, legénység 277 fő. Összesen 384 fő. Ebből Győri Nagy János, a Bercsényi-dragonyosezred vezénylő ezredese³⁰ parancsnoksága alatt elvezényeltek 129 főt, marad 255 fő, ebből 129 újonc. Fegyverzetükre, felszerelésükre is tartalmaz adatokat a forrás, e szerint az ezredben jó lovas 327 fő, pisztollyal rendelkezik 202 fő, puskával 244 fő, karddal 244 fő.³¹

²⁴ Életrajzi adatait lásd: *Heckenast* (2005): 180–181.; *Ságvári* (2002): 213.

²⁵ A levél szerint tehát Norvall ezredes decretalis colonellus volt, vagyis Rákóczi írásos ezredesi kinevezést adott számára. Lásd erről: *Mészáros* (2002): 176.

²⁶ Életrajzi adatait lásd: *Heckenast* (2005): 166.

²⁷ *ŠAL Spišská župa* (Szepes vármegye) 1314–1849 (1861) I. A. Spisy. (Politische Akten) 1500–1785. 1706. Nro. 8.; *Ságvári* (2002): 213.; *Thaly* (1891) I.: 15–16.

²⁸ Életrajzi adatait lásd: *Heckenast* (2005): 19.; *Ságvári* (2002): 213., 227.

²⁹ A prima plana századtörzset jelent, vagyis a század tiszti-, és altiszti-tisztesi karát, míg a legénységi állományt secunda plana-ként nevezik. Hogy milyen rendfokozatú katonákat számíthattak a kuruc hadseregben ekkor a prima planához, arról nagyjából képet kaphatunk egy 1706 eleji, a Seldmayr-gyalogezredről készült hadellátási forrásból. Tisztek: kapitány (gyalogságnál: Hauptmann, lovasságnál: Rittmeister), lajtinant – hadnagy, zászlótartó, altiszti-tisztesi kar: feldwebel – gyalogsági őrmester (lovasságnál: wachmeister – strázsamester), „firer” – führer/zugsführer? – szakaszvezető?, „furér” – fourier/furier – hadírnok, tkp. élelmezési altiszt, „Muster Stayber”, borbély, „Capralis” – káplár/korporal – tizedes, Gefreiter, „Furer?esies”(?), „Tanbor”, ács, prófontszolga. MNL BAZML SFL IV. 2001/p. Mondy Miklós által rendezett iratok. 2. csomó. No. 171–217. 1701–1706. No. 216. Staab Incltyi Regiminis Seldmayriani juxta Regulamentum noviter extradatum. Homonna, 1706. január 25.; *Mészáros* (2002): 169–171.

³⁰ Életrajzi adatait lásd: *Heckenast* (2005): 297–298.

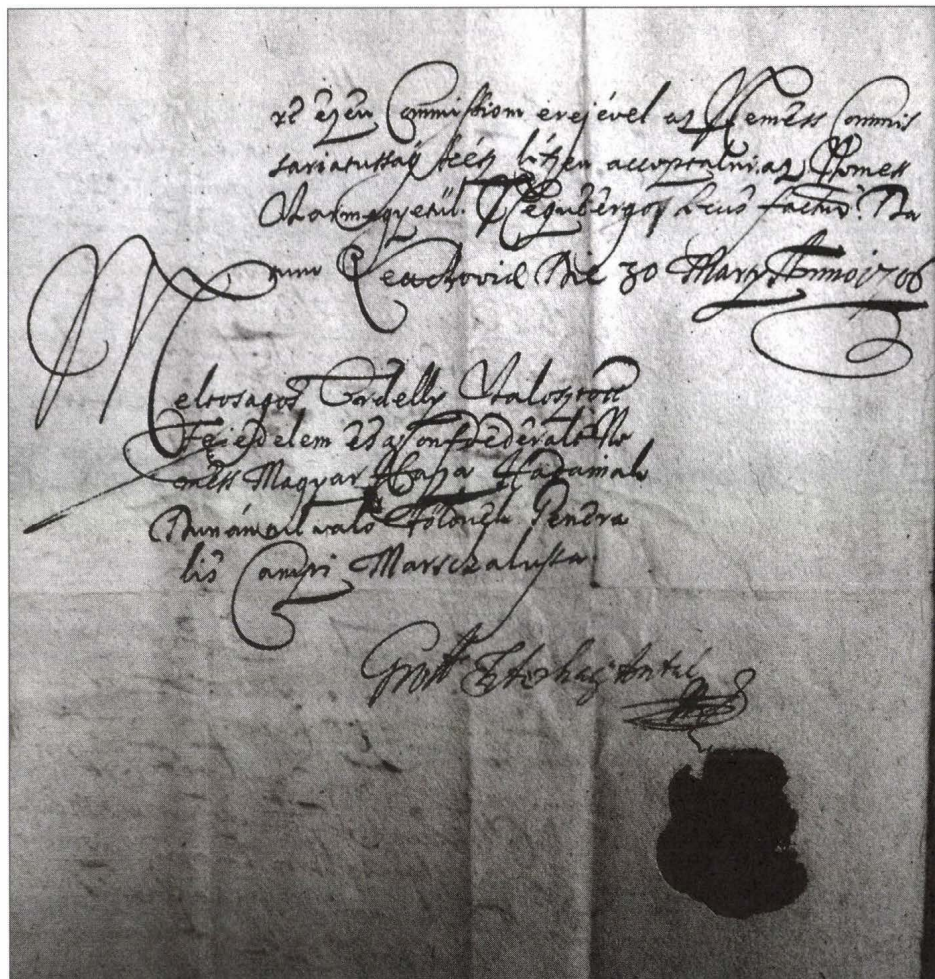
³¹ *Ságvári* (2002): 213–214., 227.; *Thaly* (1891) I.: 16–18.

[illegible]

3–4. Esterházy Antal levele Görgey János Szepes vármegyei alispánnak Norvall ezredes, a Chassant-dragonosok parancsnoka ellátása tárgyában

A reguláris haderő, benne a Chassant-dragonyosok szervezésének időszakában, 1706 késő telén, kora tavaszán Forgách, mint a reguláris hadak főparancsnoka konfliktusba keveredett Des Alleurs márki, francia altábornaggyal, ugyanis az idegen hadak, de különösen is a francia tisztek szívesebben szolgáltak volna Des Alleurs alárendeltségében, amely kiváltotta Forgách féltékenységet. Forgách neheztelését mások mellett az váltotta ki, hogy a fejedelem a Chassant-dragonyosezred főstrázsamesterének beiktatására a márki útján adott parancsot a brigadérosnak.³²

Chassant brigadéros és ezrede történetével kapcsolatosan Esterházy Rákóczihoz írott 1706. április 17-ei levele tartalmaz érdekes adatokat. A levél szerint panasz érkezett Esterházy ellen Chassant ezredéből, ez azonban a brigadéros tudta és akarata ellenére történt, ugyanis Chassant Rhen tüzérségi főstrázsamester³³ ügyének vizsgálatában járt el és távol-

³² AR IV. (1877): 46.; Mészáros (2006): 113.

³³ Martinus Rehn tüzér főstrázsamesterrel (örnagyt) lehet azonos. Életrajzi adatait lásd: Heckenast (2005): 359.

létében az alezredese küldte el Rákóczihoz a panaszt. Chassant viszont nehezményezte, hogy az alezredes az ezred ügyében a megkérdése nélkül járt el. A levélből az is kiderül, hogy „Brigader Sassan Uram Regementye mindinkább szatmári németből áll”, vagyis ekkor dragonyosainak jelentős része olyan kuruccá lett német katona, akik Szatmár várának 1704 végi kapitulációjakor álltak át a kuruc hadseregbe.³⁴

A feszített tempójú szervezés eredményeként azonban az 1706. április 13.—július 24. közötti fegyverszünet alatt a reguláris hadtest ezredei mind létszámukban, mind felszereltségükben jelentősen megerősödtek, így a császáriakkal folyó béketárgyalások idején, 1706. június legvégén, az érsekújvári mezőn Rákóczi bemutathatott egy 12.000 főnyi jól felszerelt és kiképzett reguláris és udvari ezredekkel álló hadosztályt, a békekötésben eljáró angliai és hollandiai mediátoroknak, valamint a béketárgyalásokra érkező császári minisztereknek.³⁵

Esztergom ostromában

Az erőltetett szervezés nem volt véletlen, ugyanis Rákóczi előkészületeket tett e közben Esztergom ostromára, amelynek megszerzésével akarta biztosítani a dunai átkelést a Felvidék és a Dunántúl között, valamint akadályozni az összeköttetést Buda és Komárom között. Ennek részeként 1706 tavaszán Lemaire hadmérnök-brigádéros Csenke-pusztá (Karva) és Nyergesújfalu között talált hídépítésre alkalmas helyet, a híd védelmére erődöt is tervezett a Sánc-hegyen és előterében. A leendő tábori hídfőerőd helyszínét Rákóczi, Bercsényi, Forgách és Des Alleurs is megsejmelte és elhatározták az erőd felépítését, amelynek a dunai átkelőt kellett biztosítani. Az erőd és a híd július második felére elkészült és július 27-én a kuruc haderő Érsekújváron állomásozó erőinek egy része átkelt rajta, hogy Esztergom falai alá vonuljon. Az érsekújvári csoportosítás egyébként a Rákóczi közvetlen parancsnoksága alatt álló udvari hadakból és tüzérségből, másrészt a Forgách parancsnoksága alatt állomásozó reguláris ezredekkel, köztük a Chassant-dragonyosezredekkel állt.³⁶

A dunai átkelést követően a kuruc hadsereg élezredei Forgách Simon és Gyürky Pál³⁷ tábornokok parancsnoksága alatt július 28-án érkeztek Esztergom alá. Ezzel megkezdődött a város és a vár ostroma, amelyben részt vett Chassant és dragonyosezrede is. Forgáchék július 30-án megkezdtek az ostrom műszaki előkészítő munkáit, vagyis a futóárkok készítését a Szent Tamás-hegy és a Szent György-hegy irányából a vár felé. Rákóczi augusztus 2-án indult el a mellette lévő csapatokkal és a tüzérséggel Érsekújvárról. A fejedelem a mellette lévő csapatok és a tüzérség egy részét átküldte a Dunán, így augusztus 9-én két oldalról, Párkány irányából, valamint a vártól keletre lévő Szent Tamás-hegyről kezdődött meg Esztergom tüzérségi támadása. Augusztus 13-án a támadók elfoglalták a Vizivárost, majd az eredményes tüzérségi támadás következtében lehetővé vált a várfalon ütött rés elleni táma-

³⁴ Szatmár várában a kapitulációkor jelentős lovasság tartózkodott, ennek jó része 1703 augusztusában von Glöckelsberg vezérőrnaggyal vonult be a várba. MNL MOL G 19 7. doboz. II.2.e./A. Gróf Esterházy Antal tábornagy levele Rákóczihoz. Lőcse, 1706. április 17. 304–305. fol.; AR III/I. (1978): 312–312.; *Esze* (1951): 71., 79.

³⁵ AR III/I. (1978): 378–379.; Thaly (1891) I.: 16.

³⁶ AR I/I. (1873): 565.; AR I/V. (1877): 100., 125.; AR III/I. (1978): 376–379.; Forgách Simon emlékirata. In: Rákóczi tükör I. (2004): 451.; *Lemaire*: Beszámoló. In: Rákóczi tükör II. (2004): 195–200.; *Nováki* (2005): 795–797.; *Perjés* (1954): 144–151., 163.

³⁷ Életrajzi adatait lásd: *Heckenast* (2005): 175–176.; *Mészáros* (2008): 139–167.

dás, ezt azonban a báró Franz Ferdinand von Kuckländer cs. generális-főstrázsmester, esztergomi várparancsnok³⁸ vezette kis létszámú védősereg visszaverte.³⁹ A roham sikertelensége után a kuruc hadvezetés egy, a várfal Viziváros felé eső részének aláaknázásával próbálkozik, hogy rést nyissanak rajta. Itt a vár alatti természetes barlangot alakítják át aknává, amely szeptember 5-ére elkészült és ennek felrobbantása után másnap akartak döntő rohamot indítani a vár ellen. Az egyik rohamcsoport tagjai a Bercsényi és a Chassant-dragonyosokból kerültek volna ki a tervek szerint. Az akna felrobbantása előtt még Rákóczi felszólítja Kucklándert, hogy adja fel a várat, ő azonban húzta az időt és közben támadást intézett az akna ellen, amelyet válogatott katonái elfoglaltak, és elvitték belőle a robbantásra szánt lőport. A fejedelem, akit felbosszantott ez az esemény, parancsot adott az akna visszafoglalására, amelyet d'Absac, a Chassant-dragonyosok alezredese vezényelt, és amelyben dragonyosai mellett francia gránátosok és magyar alakulatok vettek részt. A sikeres akció megtörte a védőket, akikkel szeptember 8-án elkezdődtek a kapitulációs tárgyalások, amelynek lezárulta (szept. 14.) után szeptember 15-16-án a helyőrség, fegyvereinek megtartása mellett kivonult a várból Komáromba.⁴⁰ Az ostrom lezárulásával Chassant brigadéros és dragonyosezrede új parancsot kapott. Szeptember 16-án Rákóczi arról írt Esterházy Antalnak, hogy Chassant ezredét, amelyről nem tudja, hogy a Dunántúlon van-e, vagy már átkelt a Duna bal partjára, keresse meg, és amennyiben a Duna bal partján van, a brigadérossal együtt küldje Bottyánhoz, mivel a fejedelem Bottyán alárendeltségébe helyezte ezredével együtt. Még aznap egy újabb levélben azt is parancsba adta a tábornagnak, hogy az Esztergom alatt állomásozó, eddig Gyürky Pál generális-főstrázsmester alárendeltségében állt két ezredet és Chassant ezredének hátramaradt századait küldje át a karvai hídon keresztül a Dunán. Egy nappal később azonban Rákóczi új parancsot adott a brigadéros számára, amely életútjának is fontos fordulópontja lett, kinevezte a nyergesújfalui hídfőerőd parancsnokává.⁴¹

A „karvai” sáncok ostroma, Chassant fogsága

Esztergom ostroma, amelyben jól szerepeltek a Chassant-dragonyosok, már a magyarországi és erdélyi császári haderő ellentámadása közben fejeződött be. Gróf Jean Louis Rabutin de Bussy tábornagy, erdélyi császári főparancsnok⁴² erőivel Erdélyből kiindulva az Alföldön át Felső-Magyarország ellen vonult fel, miközben gróf Guido von Starhemberg tábornagy, a magyarországi cs. csapatok főparancsnoka⁴³ köpcsényi táborából szeptember

³⁸ Életrajzi adatait lásd: Heckenast (2005): 256.; Schmidt-Brentano (2006): 52.

³⁹ AR I/I. (1873): 595.; AR III/I. (1978): 379–380.; Csorba (1978): 209–211.; Lemaire: Beszámoló. In: Rákóczi tükör II. (2004): 201–204.; Mészáros (2008): 158–160.; Perjés (1954): 159–165.

⁴⁰ AR I/I. (1873): 595., 613–614., 616–623., 683.; AR III/I. (1978): 380–381.; Csorba (1978): 211.; Lemaire: Beszámoló. In: Rákóczi tükör II. (2004): 204–207.; Perjés (1954): 164–165., 170–171.

⁴¹ Bottyán szeptember 6-án kapott parancsot arra, hogy keljen át a nyergesújfalui hídon öt lovasezredből álló „corpus”-ával a Duna bal partjára és előbb Érsekújvár–Vágsellye, majd Dunaradvány térségében állomásozzon. AR I/I. (1873): 667–683. A fejedelem egyébként ezt írta Esterháznak: „Sassan regimentjét nem tudhatom, innen vagyon-é, vagy túl az Dunán? Kegyelmed azért végére menvén, hogyha innen leszen azon regiment: magával együtt küldje Bottyán alatt való corpushoz, mivel Generálisunk commandója alá rendeltük is, s parancsolja meg neki Kegyelmed, hogy menten azon corpushoz sietvén, említett Generálisunktól függjön, s annak, valamit parancsolni fog, elmulatojja se legyen.” Az idézetet lásd: AR I/I. (1873): 681.

⁴² Életrajzi adatait lásd: Heckenast (2005): 350.; Schmidt-Brentano (2006): 79.

⁴³ Életrajzi adatait lásd: Heckenast (2005): 391–392.; Schmidt-Brentano (2006): 96.

elején sikeres támadást indít a Csallóközben állomásozó kuruc csapatok ellen, majd a Duna mentén Komáromba vonul, hogy innen továbbinduljon Esztergom felmentésére. Komáromban azonban 13.500 fős seregével egyelőre megáll (szeptember 13-23.), így nem tud segítséget nyújtani Esztergom kapitulációra hajló őrsgének.⁴⁴

Az immár kuruc kézen lévő Esztergom védelmének egyik kulcsa az 1706 tavaszán-nyarán felépült, Nyergesújfalú-Sánc-hegyen lévő hídfőerőd, vagy, ahogy a korabeli forrásokban szerepel, a „karvai szent-kereszt sánc”, „Karvánál lévő szent-kereszt sánca”, vagy „szent-kereszt sánc” volt. A karvainak nevezett nyergesújfalui erőd, amellyel azért is szükséges kissé bővebben foglalkozni, mert Chassant életútjának egyik fontos helyszíne, jelentős támaszpontként szerepelt Rákóczi hadműveleti terveiben.⁴⁵

Az erőd és a híd építését biztosító csapatok, majd az építkezés befejezése után az oda vezényelt helyőrség egységei is 1706 nyaráig Bottyán János generális-főstrázsamester, dunántúli vezénylő generális,⁴⁶ június végétől gróf Esterházy Antal tábornagy, dunántúli kerületi főkapitány főparancsnoksága alá tartoztak, akit Rákóczi nevezett ki dunántúli vezénylő generálissá is, azaz a dunántúli hadszíntéren állomásozó kuruc haderő főparancsnokává. A dunántúli kuruc haderőből egyébként még 1706 nyár elején három „corpus”-t,⁴⁷ azaz több ezredből álló csoportosítást hoztak létre: a generalis corpus, azaz „főhadtest” Karvánál lesz — a dunai átkelő és hídfőerőd biztosítására, egy „hadtest” Csíkvárnál, a császári kézen lévő Székesfehérvár szomszédságában lesz gr. Esterházy Dániel altábornagy,⁴⁸ egy pedig a Rábaközben báró Andrássy István kuruc generális-főstrázsamester parancsnoksága alatt.⁴⁹

Június közepén-végén, a Rábaközbe történő átvonulása előtt báró Andrássy István kuruc generális-főstrázsamester⁵⁰ állomásozott az erőd térségében. Helyőrségét Rákóczi augusztus 31-én Esterháznak küldött levele szerint vagy a Rábaközből kivont, Bottyán János

⁴⁴ Perjés szept. 26-át írta Starhemberg támadása kezdetének, míg Rákóczi levelei szerint a császári hadtest szept. 23-án már Dunaalmás-Neszmély között táborozott. AR I/I. (1873): 630–631.; *Perjés* (1954): 136–142., 167–175.

⁴⁵ Esterházy tábornagy július 17-én Rákóczinak a karvai híd és sánc „alkalmas perfectiójáról” írt, azaz mind a híd, mind a sánc elkészült. A „szent-kereszt” név arra utal, hogy a Sánc-hegyen római katolikus kegyhely, valamint remetelak ekkor. Karva falu pedig a Duna bal partján található (ma Kravany nad Dunajom, Szlovákia) AR I/I. (1873): 600., 623., 669., 683.; AR I/V. (1877): 100.; AR III/I. (1978): 382.; Gróf Esterházy Antal kuruc generális tábori könyve 1706–1709. (1901): 3–5., 410.; *Lemaire*: Beszámoló. In: Rákóczi tükrök II. (2004): 197–200., 207–208.; *Nováki* (2005): 795–798., 801., 807–808.

⁴⁶ Életrajzi adatait lásd: *Heckenast* (2005): 78–79.; *Mészáros* (2006): 36., 69.

⁴⁷ A corpus ekkor nem azonosítható a modern hadtest fogalmával, mivel nem a mai fogalmainknak megfelelő, több magasabbegységből (dandár, vagy hadosztály) álló harcászati, vagy hadműveleti-harcászati magasabbegységet jelent, hanem olyan „hadtestet”, amely több lovas- és/vagy gyalogezeredből állt. Lásd erre példaként az 1706–1707 teléről fennmaradt hadrendi tervezetet, amely 4 corpust említ. Katonai Lexikon (1985): 238.; *Ságvári* (2007): 1356–1357.

⁴⁸ Életrajzi adatait lásd: *Heckenast* (2005): 134–135.; *Mészáros* (2006): 36., 73.

⁴⁹ Fontos megjegyezni, hogy a kuruc katonai hierarchiában az 1706. évi miskolci tanácsülés idején megszervezett, de nem előzmények nélküli kerületi főkapitányságok valójában területi katonai közigazgatási egységek (hadkiegészítési és hadtápkörzetek) voltak és gyakran előfordult, hogy a nem a kerületi főkapitány volt az országgrésében állomásozó csapatok vezénylő generálisa. AR I/I. (1873): 667–683.; AR I/IX. (1883): 288–292., 303–304.; Gróf Esterházy Antal kuruc generális tábori könyve 1706–1709. (1901): 3–5.; *Mészáros* (2006): 35–36., 44–51.; *Perjés* (1954): 147–151.

⁵⁰ Andrássy István lovassági tisztként szolgált, majd, 1706. március 13-ától generális-főstrázsamester, egy egy Bezerédy Imre által 1706. augusztus 2-án hozzá írott levél szerint a titulusa generális-főstrázsamester és egy reguláris gyalogezered (tulajdonos-)ezredese. AR I/I. (1873): 486.; AR I/IX. (1883): 296.; Életrajzi adatait lásd: *Heckenast* (2005): 24.; *Mészáros* (2006): 24., 66., 132–133.; 1706 június végén Esterházy Antal tábornagy átvevényli a Rábaközbe, ahol átveszi az ott állomásozó csapatok parancsnokságát, majd szeptember 8-án kapott újabb parancsot, hogy a Rábaközben hagyott csapatokból „corpust formáljon”, azaz „hadtestet” alakítson. Gróf Esterházy Antal kuruc generális tábori könyve 1706–1709. (1901): 3–5., 396., 411., 434.

generális-főstrázsamester⁵¹ parancsnoksága alatt álló Csajághy János⁵² és Horváth Tamás-féle⁵³ hajdúezredek, vagy Charles Bonafous ezredes⁵⁴ reguláris gyalogezrede alkotta volna. A fejedelem azonban inkább a két magyar hajdúezredet látta volna szívesebben a sáncban, míg a szintén Rábaközéből kivont Bonafous-gyalogezredet Forgách Morvaország felé portyázó hadtestéhez akarta átvezényeltetni. Nem sokkal később, szeptember 7-én Rákóczi a Komáromtól keletre, az ekkor még a Duna jobb partján állomásozó, Esztergom ostromát biztosító Bottyánnak, valamint a Dunaalmásnál táborozó Csajághy János ezereskapitánynak is parancsot küld arról, hogy Csajághy az ezredével együtt vonuljon a hídfőerődhöz. Szeptember 20-án aztán kivonják a hajdúezredet az erődből, és végül a Lemaire szerint 950-1200, más források szerint kb. 1300 főnyi helyőrséget a szeptember végi ostrom idején egyrészt az Alsó-Magyarországról ide vezényelt, Lóczy András ezereskapitány⁵⁵ hajdúezredéhez tartozó katonák, másrészt egy szökevény németekből álló gyalogezred és 250 paraszt alkotta.⁵⁶

Esztergom bevételének idején Rákóczi intézkedett a hídfőerőd parancsnoki posztjának betöltéséről, amelyről ezt olvashatjuk szeptember 17-én a „karvai” sáncok védelmének biztosításával megbízott Esterházy Antal tábornagynak írott levelében: „Itten pedig már Isten segítségéből az várat [t. i. Esztergomot. O. T.] kézhez vevén. Kegyelmed az sáncznál levő hidat, vasmacskáival, kompjáival s egyéb requisitumival együtt indíttassa lefelé, hogy holnap minden késedelem nélkül itt az vár alatt általköthetsem. Sassánt pedig az mint találta Kegyelmed, hagyja azon szent-keresztí sáncz oltalmára.” Azaz Rákóczi elrendelte a karvai híd leúsztatását Esztergom alá, hogy átkelhesen rajta haderejével a Felvidékre és egy nappal korábbi parancsát megváltoztatva, *Chassant brigadérost kinevezte az esztergomi vár „előretolt állásának” számító hídfőerőd parancsnokává.*⁵⁷

Három nappal később, szeptember 20-án viszont a fejedelem szintén Esterházy tábornagynak már arról írt, hogy a franciák, valamint a német és magyar hadak közötti ellentétek miatt Chassant helyére Turóczy Gáspár gyalogsági ezredest (ezereskapitányt)⁵⁸ küldje be, míg őt saját dragonyosezredéhez vezényli. A helyőrség pedig két hajdúezredből, a Turóczy- és a Winkler-hajdúezredekéből,⁵⁹ valamint báró Andrassy István reguláris gyalogezredéből

⁵¹ Életrajzi adatait lásd: *Heckenast* (2005): 78–79.

⁵² Életrajzi adatait lásd: *Heckenast* (2005): 91.

⁵³ Életrajzi adatait lásd: *Heckenast* (2005): 195.

⁵⁴ Életrajzi adatait lásd: *Heckenast* (2005): 73.

⁵⁵ Életrajzi adatait lásd: *Heckenast* (2005): 269.

⁵⁶ MNL MOL P 396 – 1. Acta Rakociziana. No. 2458. Andrassy István levele Károlyi Sándornak. Újfalusi tábor, 1706. június 19. In: Acta Rákócziána DVD. – a keltezés helye feltehetően a nyergesújfalusi tábornak jelöli.; AR I/I. (1873): 600., 623–624., 628., 633–634., 667–669.; AR I/IX. (1883): 303–304., 307., 312–313.; AR III/I. (1978): 382.; Gróf Eszterházy Antal kuruc generális tábori könyve 1706–1709. (1901): 3–5., 396.; *Lemaire: Beszámoló*. In: Rákóczi tükrök II. (2004): 207–208.; *Nováki* (2005): 797–799., 802. – Itt kell megjegyezni, hogy az idézett tanulmányban szereplő, Thaly forrásmunkájában olvasható hivatkozott levelek, amelyeket az szerző a szeptember 11-ei és szeptember 15-ei keltezésűnek vélt, valójában november 11-ei és 15-ei keltezésűek, sőt, már a levelek szövegéből is látható, hogy csak Esztergom császáriai által történt visszafoglalása után keletkezettek! („Újvár. 15. 9-bris 1706”, „die 11. 9-bris Anno 1706”); *Perjés* (1954): 150.; *Ságvári* (2002): 212–214.

⁵⁷ Az idézett levelet lásd: AR I/I. (1873): 681., 683.; *Perjés* (1954): 175., 178–179.

⁵⁸ Életrajzi adatait lásd: *Heckenast* (2005): 440–441.

⁵⁹ Winkler Wilhelm/Vilmos evangélikus vallású, felvidéki kuruc gyalogsági tiszt, 1706-tól ezredes. Életrajzi adatait lásd: *Heckenast* (2005): 458. Ezredének három századát szept. 9-én vezényelte a Nyergesújfalutól mintegy 20 km-re nyugatra fekvő Dunaalmásra Esterházy tábornagy. Gróf Eszterházy Antal kuruc generális tábori könyve 1706–1709. (1901): 435.

álljon, míg a Szinay-⁶⁰ és Csajághy-hajdúezred majd portyákkal fogja zaklatni a hídfőerődöt ostromolni szándékozó ellenséget. (Rákóczi ugyanis tudomást szerzett arról, hogy a császáriak Győrből ostromágyukat vontak ki.) Chassant tervezett felváltásának indoka egyébként Rákóczi szeptember 21-én Forgách Simonhoz írott levele szerint nem csak a helyőrségben tapasztalt ellentét volt, hanem az is, hogy a brigadéros „a szolgálattúl elidegenedett”, és a forrás alapján úgy tűnik, mintha ki akart volna lépni Rákóczi szolgálatából. A fejedelem pedig nem kívánta akarata ellenére szolgálatában tartani – ráadásul egy Esztergom védelme szempontjából kulcsfontosságú helyen –, ezért intézkedett felváltásáról és Forgáchhoz küldéséről, akinél egyeztethetnek a dragonyosezred ügyeiről.⁶¹

Forgách Simon tábornagy, a reguláris „hadtest” parancsnoka ezekben a napokban a Duna bal partján táborozik Komáromtól keletre, Dunaradvány térségében. Ide tért vissza két lovasezredével a morva és alsó-ausztriai határvidéket érintő portyájáról, ahová még augusztus 25-én küldte el Rákóczi néhány lovas- és gyalogezreddel, hogy Ocskay László brigadérossal⁶² együttműködve elvonja a császáriak figyelmét Esztergom térségétől. Ekkor már az alárendeltségébe tartozó Bottyán is itt állomásozott, aki szeptember 15-én sikerrel verte vissza gr. Pálffy János cs. lovassági tábornok⁶³ Komáromból indított lovassági támadását. E „hadtest” feladata az volt, hogy a Duna bal partját, Karva–Párkány térségét fedezze egy keleti irányú császári támadás ellen. Rákóczi aki, szeptember 20-án hagyta el párkányi táborát, Forgáchot nevezte ki az Esztergom térségében állomásozó haderő élére, majd utasítást adott neki arra, hogy de Rivière tüzér alezreddessel együttműködve indítson támadást Pozsony, vagy ha ez a meglepetésszerű támadás nem sikerülhet, Alsó-Ausztria és Morvaország ellen. Ehhez három reguláris dragonyos- és két gyalogezredet, köztük a Chassant-dragonysokat, továbbá négy mezei lovas- és két gyalogezredet, valamint tüzérséget bocsátott rendelkezésére. Ezzel a fejedelem azt akarta elérni, hogy a császáriakat Esztergom megtámadásának feladására kényszerítse.⁶⁴

Forgách e hadművelet megindítása előtt szeptember 22-én Karvához⁶⁵ érkezett, amely útja igen lényegesnek bizonyult Chassant és a hídfőerőd további sorsa szempontjából is, mivel a fejedelem korábbi szándékával ellentétben meghagyta az erőd parancsnokának a

⁶⁰ Szinai/Szinay Mihály felvidéki származású kuruc gyalogsági ezredes, 1705 elején a kassai helyőrségben szolgált, mint gyalog ezereskapitány („Méltóságos Fejedelem kegyelmes Urunk ú Nagysága Cassai Praesidiumjának egyik ezeres Gyalog Kapitánya Tekintetes Szinay Mihály Uram”). MNL BAZML SFL IV. 2005/b. „Quietantiae Perceptorales.” Loc. 212. 1705. év. Szinay Mihály, a kassai praesidium egyik gyalog ezereskapitánya seregének főhadnagya, Kassay György nyugtája bodrogkeresztúri beszállásolásáról. Bodrogkeresztúr, 1705. febr. 3.; Életrajzi adatait lásd: Heckenast (2005): 416.

⁶¹ A Forgáchnak szóló 1706. szept. 21-ei levél így ír erről: „Saszánnak ma egy levele kezemben jutván, látom, a szolgálattól elidegenedett, és oly terminusokkal ír, hogy csak azért is szolgálatomba szennyvedni nem akarom; megparancsoltam Antal úrnak, hogy Túrócziaval felváltassa és Kegyelmedhez küldje; kivel Kegyelmed számot vétetvén, az regiment dolgait complanáltassa. AR I/I. (1873): 623–626.

⁶² Életrajzi adatait lásd: Heckenast (2005): 311.; Mészáros (2006): 77., 130–131.; életrajzát: Thaly (1905): I–II.

⁶³ Életrajzi adatait lásd: Heckenast (2005): 323–324.; Schmidt-Brentano (2006): 72.

⁶⁴ Bottyánt még szeptember 5–6. körül rendelte át Rákóczi egy öt huszárezredből álló hadtesttel/dandárral a Dunántúlról a Duna bal partjára, – Rákóczi levelezésében Bottyán seregtestére egyaránt használja a *corpus* és a dandár elnevezést. MNL MOL P 396 – 1. Acta Rakocziana. No. 2912. Forgách Simon levele Károlyi Sándornak. Újvár, 1706. október 2. In: Acta Rákócziana DVD.; AR I/I. (1873): 595–596., 600–601., 607–608., 611–614., 619–629., 672–674., 677–679., 683., 685.; AR III/I. (1978): 381–382.; II. Rákóczi Ferenc hadi utasítása gr. Forgách Simon tábornok számára. 1706. (1890): 109–111.; *Perjés* (1954): 179–183.; *Thaly* (1905): I. 84–86.

⁶⁵ Ez lehet a Duna bal partján fekvő Karva falu, de lehet a nyergesújfalu hídfőerőd is.

brigadérost és a helyőrség összetételében is bizonyos változtatásokat tett. Erről így írt Berthóti Ferenc kassai vicegenerális⁶⁶ október 1-jén: „ő Nagysága [t. i. Forgách O. T.] benn a sánczba hagyván Commendójul Brigadér Schassan/Schastan uramat, s rendelvén melléje ujabb ezer fris hajdut”. Lemaire mérnök brigadéros szerint, aki ebben az időben az erődben tartózkodott, Forgách az ostrom előtt néhány nappal „háromszáz nagyon vitéz és kitűnően felfegyverzett katonát vont el a helyőrségből”, amely ellen Chassant több levélben is tiltakozott, továbbá azt is kifogásolta, hogy olyan német ezredet küldött be a tábornagy, amelynek katonáit az erdélyi Medgyes 1705. évi bevétele után a cs. helyőrség tagjai közül erőszakkal soroztak be a kuruc hadseregbe.⁶⁷

Forgách lépésének tehát jelentős hatása volt közvetlenül az ostrom előtt az erőd védelmének megszervezésére. Egyrészt Rákóczi néhány nappal korábbi rendelkezésével szemben, meghagyta erődparancsnoknak Chassant brigadérost, másrészt feltehetően ő vezényelhette át alsó-magyarországi állomáshelyükről a „karvai sáncokba” a Lóczy-hajdúezred katonáit. Forgáchot e döntésében talán az motiválhatta, hogy a reguláris haderőben és a reguláris tisztekben, mint volt cs. tábornok, sokkal jobban bízott, mint a mezei hadakban, erre utal pl. egy 1705. áprilisi levele, amelyben az erdélyi kuruc haderő és a császáriak közötti minőségi különbségről így ír: „Mingyárt négy jó Compagnia Német négy Ezeret is megszaszthat közülök...” (t. i. a kurucok közül).⁶⁸

Az erőd helyőrségét alkotó másik alakulatról a forrásokból az derül ki, hogy szökevény, illetve Lemaire szerint Medgyes ostroma után a kuruc hadseregbe erőszakkal besorozott német katonákból álló gyalogezred volt. Arról, hogy melyik ez a reguláris német gyalogezred, a fent említett adatok és Esterházy Antal már idézett levele alapján azt feltételezhetjük, hogy báró Andrassy István gyalogezrede lehetett. Andrassy 1706 elején lett az ezred tulajdonosa, amely 1706 áprilisában Bonafous gyalogezredével egyetemben Zemplén vármegyében volt elszállásolva. A Zemplén vármegye levéltárában fennmaradt forrásokból úgy tűnik, hogy az Andrassy-gyalogezred nem egy frissen felállított alakulat volt, hanem 1705-től 1706 elejéig Seldmayr Sebestyén gyalog főcolonellus⁶⁹ reguláris ezrede volt. Ezt igazolják az alábbi adatok: Seldmayr/Szeldmayer ezredes 1706. január 14-én szállt be ezredtörzsével a Homonnához közeli Őrmezőre, ahol május 14-éig tartózkodott a törzs. Az 1706. április 13-án, Őrmezőn készített diszlokációs jegyzékben viszont már az Andrassy-ezredről készült, amelynek törzse Őrmezőn van szintén. A két ezred közötti kapcsolatot az is megerősíti, hogy több század parancsnokával, illetve parancsnokhelyettesével 1706 januárjában még a Seldmayr-gyalogezred tisztjeként találkozunk (Johannes/Hans Michael Haslinger és Andre-

⁶⁶ Életrajzi adatait lásd: *Heckenast* (2005): 60–61.; *Mészáros* (2006): 68.

⁶⁷ MNL MOL P 396 – I. Acta Rakóciana. No. 2904. Berthóti Ferenc levele Károlyi Sándornak. Eperjes, 1706. október 1., No. 2912. In: Acta Rákóciana DVD.; Berthóti fenti levelének forrásközlését lásd még: KO V. (1897): 533.; Gróf Eszterházy Antal kuruc generális tábori könyve 1706–1709. (1901): 442.; Lemaire: Beszámoló. In: Rákóczi tüköre II. (2004): 157–158, 208., 434–439. – A Beszámoló rendkívül fontos forrás a Rákóczi-szabadságharc hadtörténetéhez, azonban Lemaire a magyarokkal szemben általában elfogult, elítélő véleményt fogalmaz meg, míg honfitársait mentegeti, illetve több helyen pontatlan is, adatait, észrevételeit megfelelő kritikával szükséges kezelni.

⁶⁸ Rákóczi egy okt. 2-i levele szerint a Lóczy-ezred kb. 200 katonája tartózkodott az ostrom alatt az erődben. Az idézetet lásd: MNL MOL G 15 7. doboz. I. 1. Capsula B. Fasc. 24. Forgách Simon levelei a fejedelemhez, 1704–1706. Forgách levele Rákóczinak. Medgyes alatti tábor, 1705. április 18. 68–70. fol.; AR I/I. (1873): 626, 633–634.

⁶⁹ Életrajzi adatait lásd: *Heckenast* (2005): 378–379.

as Krell kapitány (Hauptmann), Johannes Kopp „Capitan Leitnant”). 1706 áprilisában egyébként az ezred 14 századból állt, amelyek között egy gránátos századot is találunk. A gyalogezredet a Bonafous-ezreddel együtt 1706 májusában Bacsóhoz és Gálszécshez gyülekeztették ahonnan a parancs szerint előbb Abaúj, majd Torna vármegyébe kellett átvonulni. Az ezred 1706. június elején Zemplén vármegyéből az abaúji Szepsihez vonult, majd a nyár folyamán Andrassy rábaközi corpusához tartozott.⁷⁰ A sikeres védelem másik fontos feltétele a lőszerrel és élelemmel való ellátottság. E téren a kuruc hadvezetés, és benne Esterházy Antal tábornagy, dunántúli főparancsnok, úgy tűnik nem követett el mulasztást. Lemaire szerint a fejedelem löszert küldetett az erődbe az ostrom előtt. Szeptember 16-án Esterházy Gaál András tüzér hadnagyot elküldte Érsekújvárra, hogy hozzon Nyergesújfaluhoz négy szekér muníciót. Chassant brigadéros azonban nem tartotta elégségesnek az erőd lőszerrel és lőporral való ellátottságát, amelyről tájékoztatta Esterházyt, mire a tábornagy szeptember 22-én rendre utasította a brigadérost, hogy miért kért nyolc hónapi muníciót, holott ha a hídfőerőd Bécs volna is, elegendő lenne három hónapnyi ostrommal számolni, lőporból és lőszerből pedig ennyi időre elegendő mennyiség van az erődben.⁷¹ Összességében azonban nem a legjobb előjelekkel várta az erőd az ostromot. A helyőrség német és magyar katonai, valamint a francia erődparancsnok között nem volt meg a szükséges összhang, ráadásul amint ez kiderült, a német katonák megbízhatóságával is problémák adódtak, továbbá Chassant körül sem volt minden a legnagyobb rendben, így a brigadéros nehéz feladat előtt állt, amikor fel kellett tartóztatni a császári hadsereg támadását.

Az Esztergom elleni császári támadás szeptember 23-án vette kezdetét. A Starhemberg vezette császári hadtest Komáromnál átkelt a Dunán és Dunaalmás—Neszmély érintésével Nyergesújfalu alá vonult, ahová Rákóczi egyik levele szerint szeptember 23-án érkeztek meg. Szeptember 24-én, péntek hajnalban négy ütegállást alakítottak ki, ahonnan Lemaire szerint az erődöt körülzáró cs. csapatok 12 ágyúval és két mozsárral, míg a fejedelem szerint 10 ágyúval elkezdték lőni a hídfőerődöt, bár mivel a legnagyobb ágyúik csak tizenkét fontosak voltak, nem okozhattak komoly károkat a falakban.⁷²

⁷⁰ Andrassynak ezredtulajdonosságán túl is volt kapcsolata a reguláris corpussal, ezt igazolja, hogy 1706 tavaszán ahhoz tartozó egységeket vezényelt. Ezredéről Esterházy Antal a következőket írta: „A Medgyessy és Szathmári Németek eránt kívánom ugyan magamat Nagyságod Méltóságos Parancsolatjához alkalmaztatnom, kívántam mindazáltal Nagyságod méltóságát informálnom, hogy Brigader Sassan Uram Regementye mindinkább Szathmári Németből áll, Andrassy Uram Regementyében is Feles Medgyessy vagyon, mint im Brigader Rotth Uram accludalt leveléből ki tetszik, mi tévő legyek ezekkel, kegyelmesen méltóztassék Nagyságod parancsolni.” MNL MOL G 19 7. doboz. II.2.e./A. Gróf Esterházy Antal tábornagy levele Rákóczihoz. Lőcse, 1706. április 17. 304–305. fol.; MNL MOL P 396 – 1. Acta Rakocziana. No. 2235. Forgách Simon levele Károlyi Sándorhoz. Csorna, 1706. április 14. In: Acta Rákóczi DVD.; MNL BAZML SFL IV. 2001/b. Iratok. Fasc. 218. No. 217. a. Keczer Sándor levele Boronkay István Zemplén vármegyei helyettes alispánhoz. Eperjes, 1706. május 8., b. Keczer Sándor levele Zemplén vármegye közönségéhez. Eperjes, 1706. május 4.; IV. 2001/p. Mondy Miklós által rendezett iratok. 2. csomó. No. 171–217. 1701–1706. No. 216., 218.; AR I/I. (1873): 492., 495., 628–629.; AR I/V. (1877): 41., 123.; AR I/IX. (1883): 296.; AR III/I. (1978): 382.; Lemaire: Beszámoló. In: Rákóczi tükör II. (2004): 208–209.; *Perjés* (1954): 150.; A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai 1705–1707. (2003): 124–126.; *Ságvári* (2002): 226–227.

⁷¹ Gróf Eszterházy Antal kuruc generális tábori könyve 1706–1709. (1901): 438., 443.; Lemaire: Beszámoló. In: Rákóczi tükör II. (2004): 208.; *Perjés* (1954): 153., 177.

⁷² Lemaire tévesen szeptember 20-ára tette az erőd elleni támadás kezdetét, amikor a császáriak körülzárták a helységet, más források szerint viszont szeptember 27-én kezdődött az ostrom. Vélhetően azonban az ostrom pontos idejét a Rákóczi leveleiben szereplő dátumok feloldása adja meg, amely alapján 1706. szeptember 23–27. között zajlott a „karvai” sáncok ostroma, ezt erősíti meg Bél Mátyás Nyergesújfaluról szóló leírása is, aki szerint az ostrom négy napig tartott.

Lemaire, aki szükségesnek tartotta, hogy a Forgách által kivont 300 katonát pótolják, erősítést kért a helyőrség számára az Esztergommal szemben táborozó Esterházy tábornagtól, amelyet meg is kapott, és 300 emberével együtt elvonult az erőddel szemközt fekvő dunai partszakaszra, átkelni azonban nem tudott, mivel a „karvai” hidat Rákóczi szeptember 17-ei parancsára leúszatták Esztergom, hajón pedig az erős szél miatt nem lehetett átkelni a folyón. Lemairehez csatlakozott Rákóczi hadmérnöke, de Rivière tüzér alezredes is, akinek szintén az erődbe kellett volna menni. Másnap Lemaire újra felkereste Esterházy tábornagyot és négy darab négyfontos hosszú csövű ágyút kért, hogy tűz alá vehessék a Duna bal partjáról az erőd alatt táborozó császáriakat, illetve Chassant parancsára, az erős szél ellenére is megkísérelték beküldeni hajón az erősítést, így egy hajón 90 embert és egy tisztet (nagyjából egy századnyi erőt) átküldtek az erődbe, akik kis híján odavesztek, mivel hajójukat a szél a németek felé sodorta. Ezt követően nem sokkal megkezdődött az erőd elleni roham.⁷³

Nemes Liphay András labanc huszár ezredes⁷⁴ szerint, aki részt vett Starhemberg Esztergom elleni hadjáratában, az erőd elleni rohamot másfél napig tartó tüzérségi előkészítés előzte meg, ez Rákóczi 1706. szeptember 28-ai levele alapján szeptember 24-én vette kezdetét. Az erőd lövetése Bél Mátyás szerint is 1-2 napig tartott, majd a tüzérségi támadás kezdetétől számított negyedik napon indította meg az általános támadást Starhemberg a hídfő-erőd ellen, amely a szeptember 27-ére, hétfőre esett. Ehhez a cs. csapatok Nyergesújfaluból hoztak gerendákat, deszkákat és fasínakat,⁷⁵ hogy átkelhessenek az árkokon. Bár a fejedelem szeptember 28-án még arról írt, hogy Chassant parancsnoksága alatt a védők keményen tartják magukat, de bebizonyosodott, hogy ez koránt sincs így. Előbb a külső elővédművek, köztük a főerődtől keletre fekvő, magányosan álló őrtorony/kiserőd ellen támadtak, amelynek 80 védője, többségükben német gránátos ellenállás nélkül feladta az őrtornyot és a belső várba menekült. Ebben az is szerepet játszhatott, hogy egyes források szerint egy innen a császáriakhoz átszökött német katona bízta Starhemberget a támadásra, mondván, ha tisztos megadást ajánlanak a védőknek, nem fognak ellenállni. A volt császári katonákból szervezett kuruc gyalogezred megbízhatatlanságát egyébként több forrás, így Rákóczi 1706. október 2-ai levele, valamint Emlékiratai is megörökítették.⁷⁶

Az elővédművek eleste után folytatódott a roham, most már az erőd központi része, a „nagy erőd” ellen, amelyet a kuruc tüzérség sikertelenül próbált megakadályozni. A helyőrség fegyelme teljesen felbomlott, Chassant képtelen volt a rendet helyre állítani, amely megpecsételte a „karvai” sáncok sorsát. A katonák egy része fehér zászlócskákat lobogtatva meg akarta adni magát. A császáriak pedig az erőd kapuja ellen támadtak, de ezt az első támadást Lemaire szerint a Chassant által fellelkesített kevés számú, védekezni akaró katona

AR I/I. (1873): 632–634.; Lemaire: Beszámoló. In: Rákóczi tükrő II. (2004): 208–209.; *Perjés* (1954): 183.; *Nováki* (2005): 799–802.; Nyergesújfalu. In: *Szabó* (2012): <http://jupiter.elte.hu/nyergesujfalu/nyergesujfalutortenet.htm>.

⁷³ A Lemaire által leírt események pontos napja a kutatások jelen állás szerint nem állapítható meg teljes biztonsággal. AR I/I. (1873): 632–634.; Lemaire: Beszámoló. In: Rákóczi tükrő II. (2004): 208–209.; *Nováki* (2005): 799–802.

⁷⁴ Liphay császári szolgálatban álló magyar huszár ezredes, aki a magyar miliciához, vagyis a Habsburg-birodalom haderejéhez tartozó, de nem az állandó hadsereg részét képező, irreguláris magyar haderőhöz nyert kinevezést. *Zachar* (2004): 122.; Életrajzi adatait lásd: *Heckenast* (2005): 268.

⁷⁵ fasina: az árkok betömésére szolgáló vesszőnyaláb

⁷⁶ AR I/I. (1873): 632–634.; AR III/I. (1978): 382.; Lemaire: Beszámoló. In: Rákóczi tükrő II. (2004): 209.; *Nováki* (2005): 798–802.; Nyergesújfalu. In: *Szabó* (2012): <http://jupiter.elte.hu/nyergesujfalu/nyergesujfalutortenet.htm>.

még visszaverte, erre a császáriak a központi erőd árkanak túlpártjáról azt kiabálták, hogy aki megadja magát, az kegyelemben részesül. A védelem ezzel omlott össze végleg. A helyőrség német katonái kinyitották a központi erőd kapuját. Chassant a németek árulását látva elvesztette a fejét és maradék katonáival a hegy szakadékos, Duna felőli északi szélén álló remetelakhoz húzódott vissza. A császáriak azonban ahogy betörték a központi erődbe, a kegyelmet kérő, fegyverletételre készülő védőket és az oda szorult fegyvertelen elkezdtek legyilkolni. Rákóczi szerint az általános rohamot követő öldöklés napnyugtáig tartott, a fejedelem külön is említi a császári zsoldban álló rácok,⁷⁷ kegyetlenkedéseit. A másik szemtanú, Liphay András szerint a védők közül mintegy 1100 embert gyilkoltak le, kb. 140 ember esett fogságba és nyolc kurucok közé állt volt császári katonát akasztottak fel. A remetelakba húzódott Chassant brigadéros a szerencsésebbek közé tartozott, mivel hadifogságba esett, őt Lemaire szerint egy Schomborn nevű cs. ezredes ejtette foglyul és Starhemberghez kísértte. A kurucokhoz alig néhány katonának sikerült átjutni. Rákóczi, október 2-ai levele szerint 10, a Lóczy-hajdúezredhez tartozó katona jutott át a kurucokhoz, ők számoltak be az erőd elesetéről és Chassant fogságba eséséről. Az erőd elesetéről Forgách is beszámolt Károlyi Sándor tábornagynak⁷⁸ írott, szintén 1706. október 2-án kelt levelében: („Az mi nimetünk meghvéén családssággal az sánczot”).⁷⁹

Az erőd elestével kapcsolatosan Forgách Simon emlékiratában szintén megemlékezik arról, hogy a központi erőd elleni első rohamnál tapasztalt ellenállás után ígértek szabad elvonulást a védőknek, ha megadják magukat. Amíg Chassant erről tárgyalt a császáriakkal és a magyar őrség levonult a sáncokról, a császáriak adott szavukat megszegve megrohanták az erődöt és felkoncolták necsak a katonákat, de a behúzódtott parasztokat és asszonyokat is.⁸⁰ Karva bevétele után másnap a császári haderő Esztergom ellen vonult, amelyet október 11-én a védősereg átadott szabad elvonulás feltétele mellett, a nyergesújfalu sáncokat pedig lerombolták.⁸¹

Chassant sorsáról az ostrom után 1708 őszéig szólnak az eddig megismert források. A kuruc hadvezetés és a császáriak között zajló fogolycsere-tárgyalások során gyakran előfordul a neve. 1707. május 2-án például azt írta Bercsényi Rákóczinak, hogy Chassant levelet írt neki, szeretné már kiszabadulni és fizetést kér, ennek kapcsán említi Bercsényi, hogy nem tudja, mit tegyenek vele, mert a császáriak gr. Hannibal Joseph Sigbert Heister cs. generális-főstrázsamestert⁸² kéri és érte adnák cserébe a brigadérost, azonban a csere egy az egyben nem jöhetett létre, mivel a császári hadifogoly értékesebb, magasabb rangú volt. Ellátásáról, költségei fedezéséről a kuruc hadvezetés később is gondoskodott, mivel Bercsényi ugyancsak

⁷⁷ Perjés szerint a Starhemberg-hadtesthez az alábbi délszláv katonai egységek tartoztak: Secula János ezredes huszárezrede („szlavón nemzeti huszárezred”), valamint további 2-2000 szerb és horvát irreguláris gyalogos és lovas. Előbbiről Zachar József kutatásai állapították meg, hogy nem állandó hadseregbeli, hanem irreguláris alakulat volt. *Perjés* (1954): 139–140.; *Zachar* (2004): 125–126.

⁷⁸ Életrajzi adatait lásd: *Heckenast* (2005): 220–221.; *Schmidt-Brentano* (2006): 47.

⁷⁹ MNL MOL P 396 – 1. Acta Rakocziana. No. 2912. In: Acta Rákócziana DVD.; AR I/I. (1873): 633–634.; AR III/I. (1978): 382.; *Lemaire*: Beszámoló. In: Rákóczi tüköre II. (2004): 209–210.; *Nováki* (2005): 798–802., 807–808.; Nyergesújfalu. In: *Szabó* (2012): <http://jupiter.elte.hu/nyergesujfalu/nyergesujfalutortenet.htm>.

⁸⁰ Forgách Simon emlékirata. In: Rákóczi tüköre I. (2004): 451–452.

⁸¹ AR I/I. (1873): 633–634.; AR I/IX. (1883): 308.; *Nováki* (2005): 802.; *Perjés* (1954): 183.

⁸² Az 1706. november 6–7-ei győrvár-egervári ütközetben esett kuruc hadifogságba, 1709 júliusáig hadifogoly. Életrajzi adatait lásd: *Heckenast* (2005): 184.; *Schmidt-Brentano* (2006): 41.

Rákóczihoz írott, 1708. március 26-ai levelében arról tájékoztatja a fejedelmet, hogy az 1708 februárjában szintén kuruc hadifogságba esett gr. Maximilian Adam von Starhemberg cs. altábornagy⁸³ szolgálai által hozott pénzből küldetne annyit Chassantnak, amennyit a fejedelem jónak lát.⁸⁴ XIV. Lajos kormányzata is érdeklődött Chassant sorsa iránt. 1708. március 2-án például arról írt Rákóczi Bercsényinek, hogy Bonnac márki, lengyelországi francia követ⁸⁵ sürgette Chassant ügyének elintézését, május 18-án pedig azt közölte Károlyival, hogy Hannibál Heister elbocsátásáért cserébe nem lehet az általa javasolt, a levélben nem említett hadifoglyokat kiszabadítani, mert Chassant mindegyiknél régebb óta raboskodik, és a kiszabadítása felől a francia udvar is érdeklődött, Heister elbocsátását azonban több ok miatt sem határozta el eddig.⁸⁶

1708-ban egyébként úgy tűnt, megoldódik Chassant szabadon bocsátása fogolycseré útján, miután Hannibál Heister bátyja, gr. Heinrich Siegbert Heister tábornagy⁸⁷ lett március 30-án a magyarországi cs. hadak főparancsnoka. A fejedelem arról írt Bercsényinek, hogy a murányi várban őrzött Heister fogva tartásának körülményeit enyhítették, mivel értesült arról, hogy Chassantnak is könnyítettek a fogságán. A Heister-Chassant fogolycseré is tovább érlelődött, amely kapcsán október 16-án arról írt a fejedelem Bercsényinek, hogy Heister egyik rokona, aki I. Leszcziński Szaniszló lengyel király szolgálatában állt, néhány tisztjával foglyul akarta ejteni a feleségét, de nem e miatt, hanem Nagyszegi Gábor brigadéros⁸⁸ felesége és gr. marosnémeti Gyulay István főcolonellus⁸⁹ anyja kérelmei miatt jutott arra az elhatározásra, hogy a téli kvártély alatt olyan ürügyet kellene találni, hogy a császáriakon múljon Heister kiszabadulása és cserébe érte szabadon engedjék Chassant-t, Nagyszegit és Gyulayt.⁹⁰

Ekkor találkozunk utoljára a francia brigadéros nevével az eddig feltárt forrásokban, a tervezett fogolycseré további előkészítése során már nem kerül elő a neve. 1709. április 17-én Rákóczi Bercsényinek azt írta, hogy a legrégebb óta raboskodó kuruc tisztjeik Nagyszegi, Gyulay, valamint Krucsay János⁹¹ és Deák Ferenc ezereskapitányok,⁹² valamennyien egyébként Chassant jóval fogságba esését követően kerültek cs. hadifogságba.⁹³

Dragonyosezrede vezénylő ezredese, gr. Norval parancsnoksága alatt részt vett Forgách 1706. októberi, alsó-ausztriai portyáján, jelen volt Zistersdorf városának bevételénél és elpusztításánál. Az ezred 1706-1707 fordulóján, az immár Bercsényi irányítása alatt lezajlott hadseregreform részeként végbement redukció idején átalakult, a reguláris corpus megszűnése után betagozódott az udvari hadak közé és új tulajdonosozredet kapott gr. Norval

⁸³ Életrajzi adatait lásd: *Heckenast* (2005): 392.; *Schmidt-Brentano* (2006): 96.

⁸⁴ AR I/IV. (1877): 420.

⁸⁵ Jean-Louis d'Usson, Bonnac márki, francia diplomata, 1702-től volt lengyelországi francia követ. Életrajzi adatait lásd: *Köpeczi* (2002): 29., 56.; *Köpeczi-R. Várkonyi* (2004): 672.

⁸⁶ AR I/II. (1874): 177., 269.

⁸⁷ Életrajzi adatait lásd: *Heckenast* (2005): 184–185.; *Schmidt-Brentano* (2006): 41.

⁸⁸ Életrajzi adatait lásd: *Heckenast* (2005): 300–301.

⁸⁹ 1711 után császári szolgálatba lép és altábornagy lesz. Életrajzi adatait lásd: *Heckenast* (2005): 173–174.; *Schmidt-Brentano* (2006): 39.

⁹⁰ AR I/II. (1874): 240., 355.

⁹¹ Életrajzi adatait lásd: *Heckenast* (2005): 253–254.

⁹² Életrajzi adatait lásd: *Heckenast* (2005): 109.

⁹³ AR I/II. (1874): 468.

személyében, aki 1707 őszéig áll Rákóczi szolgálatában, míg az ezred új vezénylője Antoine d’Absac lett.⁹⁴

Georges Chassant brigádéros ezen igen hézagos, még további kutatásokat pályaképe talán érzékelteti számunkra, hogy a Rákóczi-szabadságharc nem értelmezhető az európai politikai-katonai változásoktól függetlenül. E nélkül ugyanis nehezen lenne megérthető a kuruc hadseregben hosszabb-rövidebb időre feltűnő francia tisztek szerepvállalása, amely annak a francia-magyar „szövetségesi” viszonynak az eredménye XVI. Lajos udvara és a „konföderáltak” között, amelynek során több tízezer cs. katonát kötött le Magyarország 1703–1711 között, elvonva ezzel őket el a spanyol örökösödési háború más hadszíntereitől.

Bár Chassant talán legfontosabb magyarországi katonai feladatát, a „karvai” sáncok megvédését nem tudta teljesíteni, mégis, érdemes figyelmet szentelni pályafutásának, amelynek egy érdekes időszaka a Felvidékhez kötődött, másrészt arra is rávilágít, hogy milyen problémák merültek fel Rákóczi államának hadseregszervezési-modernizációs törekvései során.

A jegyzetekben használt rövidítések

Levéltári és kéziratári források

MNL MOL: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

A Thököly- és a Rákóczi-szabadságharc levéltárai. G szekció. 16. század–1985.

A Rákóczi-szabadságharc levéltára. 16. század–1985.

II. Rákóczi Ferenc fejedelem levéltára (1526) 1703–1712.

G 15: Emigrációba vitt rész (1526) 1703–1712. 7. doboz. I. 1. Capsula B. Fasc. 24. Forgách Simon tábornok levelei II. Rákóczi Ferenc fejedelemhez, 1704–1706.

G 19: Fejedelmi Kancellária /II. 2-3./ 1694–1712. 7. doboz. II.2.e./A. Levelek a fejedelemhez, tiszta-
tok 1706. március-december.

MNL BAZML SFL: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaiújhelyi Fióklevéltára

IV. 2001. Zemplén vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai 1214–1850 (1898). b. Szirmay-Kazinczy-féle történelmi iratok – Acta Politica 1214–1786 (1848). p. Vegyes közgyűlési iratok 1560–1849 (1898).

IV. 2005. Zemplén vármegye adósedőjének iratai 1553–1850 (1852). a. Szirmay-féle pénztári és biztossági iratok – Acta perceptoria et commissaria 1553–1777. b. Számadások 1635–1850 (1852) és é. n.

V. 258. Olaszliszka nagyközség iratai 1239–1950. Feudális kori iratok 1239–1849.

4. csomó. Címeres pecsétlenyomatok A–Z. 16–19. sz.

OSzK Kt.: Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára

Fol. Hung.: Folia Hungarica. 1389. Thaly Kálmán kuruckori okmánygyűjteménye. Eredeti kéziratok és másolatok. I—XXXII. kötet.

ŠAL: Štatný Archív v Levoči (Lőcsei Állami Levéltár).

Spišská župa (Szepes vármegye) 1314–1849 (1861) I. A. Kongregačné protokoly:

Spišská župa (Szepes vármegye) 1314–1849 (1861) I. Administratívne písomnosti 1314–1849 (1861)

A. Kongregačné písomnosti. Kongregačné protokoly (Közgyűlési jegyzőkönyvek)

⁹⁴ Gróf Eszterházy Antal kuruc generális tábori könyve 1706–1709. (1901): 510.; Forgách Simon emlékirata. In: Rákóczi tükör I. (2004): 452.; Heckenast (2005): 19., 308.; Lemaire: Beszámoló. In: Rákóczi tükör II. (2004): 211–212., 248., 250.; II. Rákóczi Ferenc hadi utasítása gr. Forgách Simon tábornok számára. 1706. (1890): 109–111.; Thaly (1891) I.: 19–20.; Ságvári (2002): 216–221., 227–228.; Ságvári (2007): 1353–1357.; Zistersdorf bevétele kurucz hadak által (1890): 111–114.

Spišská župa (Szepes vármegye) 1314—1849 (1861) I. A. Spisy. (Politische Akten) 1500—1785.

Spišská župa (Szepes vármegye) 1314—1849 (1861) I. Administratívne písomnosti 1314—1849 (1861) A. Kongregačné písomnosti. Spisy. (Politische Akten) 1500—1785.

Forráskiadványok, forrásközlések

Acta Rákócziána DVD: Acta Rákócziána – A Károlyi levéltár Rákóczi-kori iratai. Szerkesztette: Laczlavik György. Készítették: Avar Anton, Laczlavik György, Mészáros Kálmán. A mustrakönyveket feldolgozta: Mészáros Kálmán. Arcanum. DVD-ROM. Bp., 2011. MNL MOL P 396 – 1. Acta Rakocziana.

AR (Archívum Rakoczianum):

AR I/I. (1873): II. Rákóczi Ferenc fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival 1703–1712. Közli: Thaly Kálmán. (Archívum Rakoczianum. II. Rákóczi Ferenc levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. Első osztály: Had- és belügy. Szerkeszti: Thaly Kálmán. I.) Első kötet. (1703–1706.) Bp., 1873.

AR I/II. (1874): II. Rákóczi Ferenc fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival 1703–1712. Közli: Thaly Kálmán. (Archívum Rakoczianum. II. Rákóczi Ferenc levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. Első osztály: Had- és belügy. Szerkeszti: Thaly Kálmán. II.) Második kötet. (1707–1709.) Bp., 1873.

AR I/IV. (1875): Székési gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez. 1704–1712. Az eredeti kéziratokból a titkos jegyek fölfejtésével közli: Thaly Kálmán. (Archívum Rakoczianum. II. Rákóczi Ferenc levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. Első osztály: Had- és belügy. Szerkeszti: Thaly Kálmán. IV.) Második kötet. (1704–1705.) MTA. Budapest, 1875.

AR I/V. (1877): Székési gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez. 1704–1712. Az eredeti kéziratokból a titkos jegyek fölfejtésével közli: Thaly Kálmán. (Archívum Rakoczianum. II. Rákóczi Ferenc levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. Első osztály: Had- és belügy. Szerkeszti: Thaly Kálmán. V.) Második kötet. (1706–1708.) MTA. Budapest, 1877.

AR I/VI. (1878): Székési gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez. 1704–1712. Az eredeti kéziratokból a titkos jegyek fölfejtésével közli: Thaly Kálmán. (Archívum Rakoczianum. II. Rákóczi Ferenc levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. Első osztály: Had- és belügy. Szerkeszti: Thaly Kálmán. VI.) Harmadik kötet. (1708–1711.) MTA. Bp., 1878.

AR I/VIII. (1882): Székési gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó leveleskönyvei s más emlékezetreméltó iratai. 1705–1711. Az eredeti kéziratokból közli: Thaly Kálmán. (Archívum Rakoczianum. II. Rákóczi Ferenc levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. Első osztály: Had- és belügy. Szerkeszti: Thaly Kálmán. VIII.) MTA. Bp., 1882.

AR I/IX. (1883): Bottyán János vezénylő tábornok levelezései s róla szóló más emlékezetreméltó iratok 1685–1716. Összegyűjté s az eredeti kéziratokból közli: Thaly Kálmán. (Archívum Rakoczianum. II. Rákóczi Ferenc levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. Első osztály: Had- és belügy. Szerkeszti: Thaly Kálmán. IX.) MTA. Bp., 1883.

AR I/X. (1889): Pótlékok s betűrendes név- és tárgymutató. II. Rákóczi Ferenc levéltára Első osztály. I–IX. kötetekhez. Közli: Thaly Kálmán. (Archívum Rakoczianum. II. Rákóczi Ferenc levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. Első osztály: Had- és belügy. Szerkeszti: Thaly Kálmán. X.) MTA. Bp., 1889.

AR III/I. (1978): II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai a magyarországi háborúról 1703-tól annak végéig. Fordította: Vas István. A tanulmányt és a jegyzeteket írta: Köpeczi Béla. A szöveget gondozta: Kovács Ilona. (Archívum Rákócziánium. III. osztály: Írók. II. Rákóczi Ferenc művei. I. Sorozatszerkesztők: Hopp Lajos és R. Várkonyi Ágnes) Bp., 1978.

Forgách Simon emlékirata. In: Rákóczi tükök I. (2004): Forgách Simon emlékirata. In: Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes: Rákóczi tükök I. Naplók, jelentések, emlékiratok a Rákóczi-szabadságharcról. (Millenniumi magyar történelem. Források. Szerk.: Gyurgyák János, Pótó János.) Osiris. Bp., 2004. 435–454., 506–509.

Gróf Eszterházy Antal kuruc generális tábori könyve 1706–1709. (1901): Gróf Eszterházy Antal kuruc generális tábori könyve 1706–1709. Függelék: Gróf Eszterházy Dániel tábornok jegyzőkönyve. 1708. Közli: Thaly Kálmán. Bp., 1901.

HK: Hadtörténelmi Közlemények

II. Rákóczi Ferenc hadi utasítása gr. Forgách Simon tábornok számára. 1706. (1890)

II. Rákóczi Ferenc hadi utasítása gr. Forgách Simon tábornok számára. 1706. Közli: Thaly Kálmán. In: HK. 3. évf. (III. kötet.) 1890. 109–111. Zistersdorf bevétele kurucz hadak által (1890). Zistersdorf bevétele kurucz hadak által 1706. október 17-én. Közli: Gömöry. In: HK. 3. évf. (III. kötet.) 1890. 111–114.

KO: Károlyi-oklevéltár.

KO V. (1897): Codex Diplomaticus Comitum Károlyi de Nagy-Károly. A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. A család megbízásából kiadta: gróf Károlyi Tibor. Sajtó alá rendezte: Géresi Kálmán. Ötödik kötet. II. Rákóczi Ferenc fejedelem korabeli oklevelek és levelezések, 1703–1707. Bp., 1897

Lemaire: Beszámoló. In: Rákóczi tükrök II. (2004): Louis Lemaire: Beszámoló mindarról, ami a magyarországi háborúban történt az 1705-ös hadjárat kezdetétől 1708 márciusáig. In: Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes: Rákóczi tükrök II. Naplók, jelentések, emlékiratok a Rákóczi-szabadságharcról. (Millenniumi magyar történelem. Források. Szerk.: Gyurgyák János, Pótv János.) Osiris. Bp., 2004. 157–256., 434–439.

A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai 1705–1707. (2003): A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai Abaúj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont és Zemplén vármegyékből 1705–1707. Összeállította: Bánkúti Imre. Szerk.: Dobrossy István. Miskolc, 2003.

Rákóczi tükrök I–II. (2004): Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes: Rákóczi tükrök I–II. Naplók, jelentések, emlékiratok a Rákóczi-szabadságharcról. (Millenniumi magyar történelem. Források. Szerk.: Gyurgyák János, Pótv János.) Osiris. Bp., 2004.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Arcanum DVD könyvtár III.: Történelem. Arcanum. Bp., 2003.

Arcanum DVD könyvtár IV.: Családtörténet, heraldika, honismeret. Arcanum. Bp., 2003.

Bánlaky (1928): Bánlaky József: A Magyar nemzet hadtörténelme. Bp., 1928.

Czigány (2005): Czigány István: Gróf Forgách Simon, a király katonája. In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Argumentum. Bp., 2005. 117–134. [Különlenyomatban is.]

Czigány (2008): Czigány István: Egy „universalis ember” Tündérországbán. Forgách Simon főparancsnoki működése Erdélyben. In: HK. 121. évf. 2. sz. 2008. 326–354.

Csorba (1978): Csorba Csaba: Esztergom hadi krónikája. Zrínyi Katonai Kiadó. Bp., 1978.

Esze (1951): Esze Tamás: II. Rákóczi Ferenc tiszántúli hadjárata. In: Századok. 85. évf., 1–2. sz. Bp., 1951. 30–119.

Hadtörténelmi Közlemények 1888–2009. Arcanum. Bp., 2011.

Heckenast (2005): Heckenast Gusztáv: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. Sajtó alá rendezte, kiegészítette és az előszót írta: Mészáros Kálmán. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 8. Sorozatszerk.: Glatz Ferenc) História – MTA Történettudományi Intézete. Bp., 2005.

HK: Hadtörténelmi Közlemények

Horváth (1872): A Magyar Történelmi Társulat 1872-ik évi szepes-vidéki kirándulása. I. Horváth Mihály előnöki beszéde. In: Századok. 6. évf., VIII. füzet. Bp., 1872. 499–502.

Katonai Lexikon (1985): Katonai Lexikon. Főszerkesztő: dr. Damó László. Zrínyi Katonai Kiadó. Bp., 1985.

Kedves (1992): Kedves Gyula: A szabadságharc huszárai. (Militarica Hungarica. Sorozatszerk.: Zarnóczki Attila). Hadimúzeum Alapítvány. Bp., 1992.

Köpeczi (2002): Köpeczi Béla: II. Rákóczi Ferenc külpolitikája. Akadémiai Kiadó. Bp., 2002.

Köpeczi: A Rákóczi-szabadságharc külpolitikája és a francia-bajor kapcsolat. (2002): Köpeczi Béla: A Rákóczi-szabadságharc külpolitikája és a francia-bajor kapcsolat. In: Az államiság megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról. Szerkesztette és az előszót írta: Czigány István. Bp., 2002. 8–28.

- Köpeczi–R. Várkonyi* (2004): Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. (Millenniumi magyar történelem. Életrajzok. Sorozatszerkesztő: Gyurgyák János, Pótó János.) Osiris, Bp., 2004.
- Magyarország története 1686–1790. 1. (1989): Főszerkesztő: Ember Győző–Heckenast Gusztáv. 1. köt. (Magyarország története tíz kötetben. 4/1.) Akadémiai Kiadó, Bp., 1989.
- Markó* (2003): Markó Árpád: II. Rákóczi Ferenc csatái. Válogatott tanulmányok. Nap Kiadó, Bp., 2003.
- Mészáros* (2002): Mészáros Kálmán: A szabadságharc tisztikara. In: Az államiség megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról. Szerkesztette és az előszót írta: Czigány István. Bp., 2002. 157–188.
- Mészáros* (2006): Mészáros Kálmán: II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája 1703–1711. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára. Sorozatszerkesztő: Veszprémy László). Argumentum Kiadó, Bp., 2006.
- Mészáros* (2008): Gyürki Pál – Egy pesszimista kuruc generális. In: II. Rákóczi Ferenc az államférfi – Tanulmányok a sárospataki országgyűlés 300. évfordulóján. Szerkesztette: Tamás Edit. (Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei. 53. sz.) Sárospatak, 2008. 139–167.
- Nováki* (2005): Nováki Gyula: Nyergesújfalu és Muzsla (Karva) – Csenke-pusztá kuruc kori erődje. In: HK. 118. évf. 2005. 3. sz. 795–810.
- Perjés* (1954): Perjés Géza: Esztergom 1706. évi ostromai és az ostromokkal kapcsolatos hadműveletek. In: HK. Új folyam. 1. [45.] évf. 1954. 2. sz. 136–184.
- Perjés* (2002): Perjés Géza: Taktika és stratégia a Rákóczi-szabadságharcban. In: Az államiség megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról. Szerk. és az előszót írta: Czigány István. Bp., 2002. 98–124.
- Reiszig* (2010): Reiszig Ede: Zemplén vármegye története. II. rész. A mohácsi vésztől a nemzeti fellendülés korszakáig 1526–1815. In: Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely r. t. város. (Magyarország vármegyéi és városai. Szerk.: Borovszky Samu.) Bp., é. n. [1905] [Reprint. Szerk.: Tamás Edit. Királyhelmec, 2010.]
- Ságvári* (2002): Ságvári György: Kuruc regularizálás (1704–1706). In: Az államiség megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról. Szerkesztette és az előszót írta: Czigány István. Bp., 2002. 189–228.
- Ságvári* (2007): Ságvári György: A kuruc hadsereg és a Regulamentum Universale. Hadszervezés és hadellátás Ónod után. In: HK. 120. évf. 4. sz. 2007. dec. 1352–1364.
- Schmidt-Brentano* (2006): Dr. Antonio Schmidt-Brentano (München): Kaiserliche und k.k. Generale (1618–1815) Österreichisches Staatsarchiv/A. Schmidt-Brentano. 2006.
- Soós* (1968): Soós Imre: Zemplén megye levéltára és Kazinczy Ferenc. In: Történelmi Évkönyv II. Szerk.: Deák Gábor. III. Miskolc, 1968. 185–204.
- Szabó* (2012): Szabó Tibor: A történelmi Magyarország várai. 2012. <http://jupiter.elte.hu/nyergesujfalu/nyergesujfalu.tortenet.htm>
- Thaly* (1872): A Magyar Történelmi Társulat 1872-ik évi szepes-vidéki kirándulása. III. A lőcsei bizottság jelentései. 3. Thaly Kálmán jelentése szab. kir. Lőcse városa levéltárának Rákóczi-kori okmányairól, különös tekintettel a város 1709–1710-ediki ostromára. In: Századok. 6. évf., IX. füzet. Bp., 1872. 579–622.
- Thaly* (1873) I., II., III.: II. Rákóczi Ferenc kora a gr. Csákyak, Szepes vármegye és a b. Palocsay-család levéltáraiban. I. A gr. Csáky-levéltárak. II. Szepes vármegye levéltára. III. A b. Palocsay-levéltár. In: Századok. 7. évf., I. füzet. Bp., 1873. 9–39., II. füzet. Bp., 1873. 100–114., III. füzet. Bp., 1873. 172–184.
- Thaly* (1885): Thaly Kálmán: A székesi gróf Bercsényi család. 1525–1835. I. kötet 1525–1689. Bp., 1885.
- Thaly* (1891) I-II.: Thaly Kálmán: Tényleges létszámok és hadi felszerelés Rákóczi hadseregének ezredeiben. In: HK. 4. évf. (IV. kötet.) 1891. Első közlemény. 7–26., Második és befejező közlemény. 153–179.
- Thaly* (1905): Thaly Kálmán: Ocskay László II. Rákóczi Ferenc fejedelem brigadéros a és a felső-magyarországi hadjáratok 1703–1710. I-II. kötet. Franklin Társulat, Bp., 1905.
- Zachar* (1990): Zachar József: Csaták, hadvezérek, katonák a XVII. században. (Hősök-csaták) Tankönyvkiadó, Bp., 1990.
- Zachar* (2004): Zachar József: Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság 1683–1792. Zrínyi Kiadó, Bp., 2004.

MÜLLER ISTVÁN

Milyen értékeket rejtnek a Tokaj-Hegyalja Világörökségi Kultúrtáj pincéi?

1.

A 2001-ben készült, a *Tokaj-Hegyalja Világörökségi Kultúrtáj* besorolás elnyerését megalapozó pályázati anyag nem foglalkozott megfelelő részletességgel a földalatti értékek felmérésével. A pincék nem csupán a fizikai valóságukban rejtettek a szemlélődő előtt, hanem mivel nem kellett utánuk adót fizetni, nem készültek róluk felmérések, nem rendelkeznek önálló helyrajzi számmal. Sokszor előfordul, hogy az egyébként védett épület alatti pincéről a műemlékvédelmi hatóság nem gondoskodik, az a nyilvántartásukban nem szerepel.

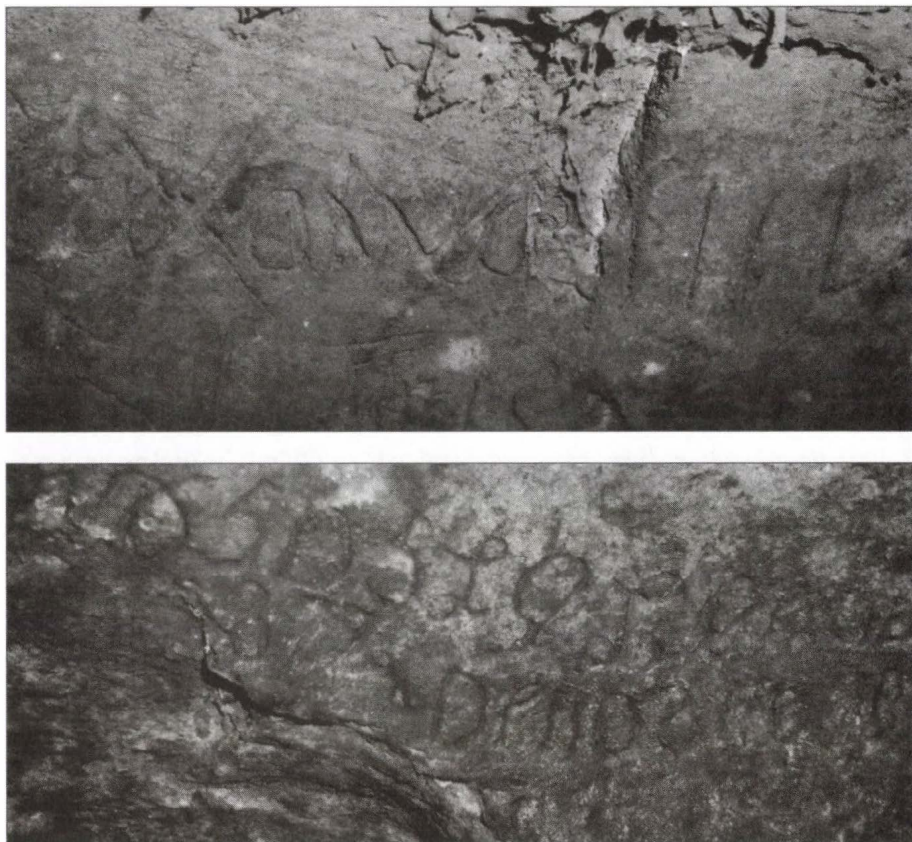
A pályázati indoklás elsősorban általánosságban fogalmazta meg a borvidék pincéinek jellegzetességeit, mert a megfelelő felmérés hiányában nem törekedhetett a teljes földalatti építményvagyon felmérésére, illetve az egyes pincék jellegzetességei, egyedi értékei sem tudtak benne megjeleníteni. A kiemelt „világörökségi objektumok” alatt ugyan pincék is szerepelnek, melyek között vannak egyedi pincék (Sárospatak: *Vár-pince*, Tolcsva: *muzeális pince*), pincecsoportok (*Tolcsvai pincék*, Sátoraljaújhely-*Ungvári pincék*), illetve pince-sorok (Hercegkút *Gombos hegyi* és *Kőporosi pince-sorok*). Ezek esetében alaprajz és felszíni fotó kivételével további részletek nem kerültek az anyagba.

Fel kell vállalni, hogy e rejtett részterület kidolgozásával segítséget adjunk a Világörökségi Kezelési Terv elkészítéséhez. Természetesen nem végezhető el a teljes pincevagyon – amely becslések szerint 50 kilométer – felmérése, de a legfontosabb építészeti, technikai megoldás-típusok pusztá felmutatása is sok meglepetéssel és örömmel kecsegtet. A feldolgozás során, az egyes különleges látványosságok esetében a pontos helyszín megállapítása, az alaprajz, a helyszínrajz, fotók készítése mellett a rendelkezésre álló történeti előzmények feltárására is törekedni kell. Remélhetően ez a tájékozódás felhívja a helyi lakosok, tulajdonosok figyelmét sok hasonló – eddig nem is értékelt – részletre, illetve azok megőrzésének fontosságára. A Kezelési Terv készítői és a döntéshozók pedig lehetőséget teremtenek a földalatti értékek további felmérésére, és a megőrzésükhöz szükséges források biztosítására.

2.

A bor tárolására alkalmas pincék műszaki kialakításuk szempontjából sokfélék. Készítésük, bővítésük, felújításuk során mindig is fontos szempont volt a takarékoság, ezért díszítő elemekben csak a felszíni részeik gazdagok. A föld alatt – a sötétben – a formai szépség helyett a gyakorlati használhatóság játszott inkább szerepet, ezért ritkaság számba

Régi feliratok a pincefalon

mennek az egyedi kialakítású belső terek. A XX. században a pincék villamosítását sok esetben követte a boltívek bővítése, a régi falak lekaparása, vagy boltozással való eltakarása. Hasonlóan sok mindent eltakar a falakat borító pincepenész, a *Cladosporium cellare*. Az újonnan ásott ágakban, illetve a boltozat letisztítása, újrafaragása után sok helyen látszanak geológiai rétegek és ritkaságok. Ezek lehetnek különböző eredetű, színű kőzetrétegek, olykor keményebb kődarabok állnak ki a puha tufafalból, és ritkábban obszidián darabok is előtűnhetnek.

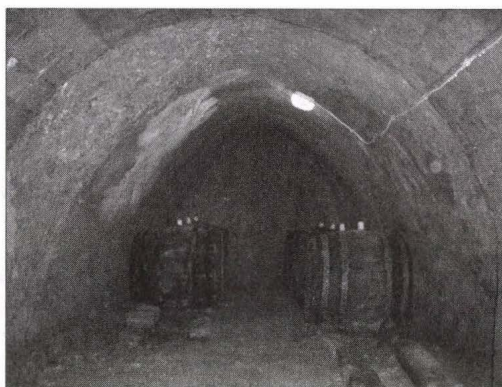
A pincéket alapvetően a következő típusokba sorolhatjuk:

- a) Ásott, bányászott pincék.
- b) Felülről mélyített, majd boltozattal zárt csarnokpincék.
- c) Felhagyott bányauregekben kialakított terem-pincék.

Az *ásott, bányászott pincék* eredetileg többségükben boltozás nélküliek lehettek az altalaj típusától függetlenül. A puhább lösz is képes alátámasztás nélkül 1,5–2 méteres íveket megtartani, a vidékre jellemző tufák akár 3–5 méter széles folyosókat is. Történeti szempontból érdekes ezeknek a falán megvizsgálni az eredeti szerszámok nyomát, illetve tanulságos lehet kideríteni, hogy később a boltozásra használt kő, téglá honnan származott.

Kőzetrétegek egy pinceág végén

Gótikus ív

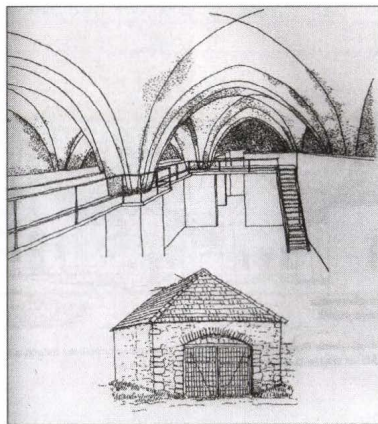
A történeti értékek egy jelentős, talán leginkább veszélyeztetett csoportját jelentik a fal-feliratok, melyekkel kapcsolatban jó tudni, hogy alkotóiknak sok energiát kellett létrehozásra fordítaniuk. Nem vezérelhetette őket kósza ötlet, mint a mai festékszórós falfirkák alkotóit, itt csak kitartó munka után készülhetett el a mű. Kiemelkednek közülük a Tokajban, a Bem utcában – sokak által tisztelt Papp Miklós pincéjében – lévő rajzok, és az ósláv vagy rovásírásos felirat, melyet XVIII. századnak tartanak. Egyelőre, még ugyancsak megfejtetlen az a kétsoros szöveg, amely Kistoronyán (Mala Trňa, Szlovákia) az egyik pincében található. Megható annak a hercegkúti pincében található „1948” évszámnak a története, melyet a gazda három és fél év „malenykij robot” után hazatérve vésett pincéje falára.

A pincék állapotának romlásában – mely később kiboltozásukat tette szükségessé – több tényező játszhatott közre. A kőzet porladását megindíthatta a páralecsapódás, a vízbetörés, -szivárgás vagy a rázkódás. Az ásott, bányászott pincék többsége egykor a lakóterületek határán, a házak közötti kertek alatt húzódtak. Később a települések bővülésével járó építési munkák – ház- vagy kerítésalap ásása, közművek lefektetéséhez készített árkok, szennyvízsikkasztók – mindig átszakították a talaj természetes vízzáró rétegét, rétegeit, illetve a csapadékvizet egy helyre koncentrálták. A bejutó víz rontotta a kőzet állóképességét, nem is beszélve a szállítás okozta rázkódásról.

A kezdetektől a pincében fáklyával, gyertyával világítottak, csákányokkal, kalapácsokkal, vésőkkel dolgoztak, és a *tűzvetés* módszerével előkészített szakaszokat is kézzel kellett kiigazítani. Tűzvetés alatt értjük azt, hogy a tűztől felhevült kőre öntött vízzel hirtelen lehűtve repesztették a legkeményebb sziklákat. A törmelékot kosárban, kézben hordták ki a pince lejárata elé, ezért sok helyen valóságos tufadombok vannak a pincék előtt, az ezekre épült házak alapja nem biztonságos. Egyedi módon termelték ki a törmelékot Tállyán a Nyerges utcában lévő úgynevezett *Palugyai-pincéből*, ahol egy 9 méter mély, 1,05 x 0,9 méteres négyzetes kürtő oldalából kiálló fokokon állva, egymásnak nyújtva, dobva adták fel a törmelékekkel teli kosarakat.

A boltozás nélküli természetes kőzetfelület formája általában félköríves boltív, de nem törekedtek a szabályosságra, mint a kővel való boltozásnál. Általában a pince falának, mennyezetének alakját jelentősen befolyásolta a kőzet keménysége. A legrégebbinek tart-

A tállyai gótikus csarnokpince

ják a gótikus, „püspöksüveg” formájú íveket. Ilyenek találhatók Tállyán a Rózsa utcai ház udvaráról nyíló *Salamon-pincében*, Erdőbényén a *Moskovics-pincében*, valamint Mádon a katolikus templom melletti és a Táncsics utca alá benyúló pincékben. Ugyancsak szabályos, de „szamárhát” ívet mutat Olaszliszka határában a *Meszes-majorban* lévő pince.

Manapság a tokaj-hegyaljai pincék szinte mindegyikében találhatunk kóstolóhelyeket, de ezek többsége XX. században készült. Régi, legalább is a II. világháború előtti kóstolóhely van a sátoraljaújhelyi *Ungvári-pincesoron*, az úgynevezett *Papok pincéjében*. Arra vonatkozóan, hogy a bor tárolásán és kóstolásán kívül mit csináltak ősünk a pincékben, kevés tárgyi bizonyíték van.

A boron kívül néhány szükséges eszközt is lent tárolták, melyek hagyományos helye a *vakablak*. Vakablakon egy olyan többnyire a bejáráshoz közeli, a menetirányhoz képest az oldalfalon lévő bemélyedést, szabályos ívvel zárt, falazott formát értünk, ahol például a gyertyát, dugót tárolták. Később ide tették a megőrzendő palackokat. Működő tűzhelyek ismertek Sárospatakon, a *Vár-pincében*, ez a nevezetes *Rákóczi szalonmasütő hely*, és Mádon, a Táncsics utca egyik pincéjében 9 méterre a felszíntől egy kandalló.

Amíg az ország más részein, az elsősorban mészkőbe vájt pincékben gyakori a földalatti kút, borvidékünkön ilyen Mádról ismert, az Árpád utcából, illetve Bodroglaszi határában a *Pajzos-dűlőben* levő borház alatti pince kútjánál a víz nyérése mind a pincéből, mind a felszínről lehetséges. Tokaj-Hegyalján elsősorban a talajvíz gravitációs kivezetésére szolgáló megoldásokat találunk, melyekben bizonyos földalatti folyosók csak ezt a célt szolgálják. Ilyennel büszkélkedhet Mádon, a *Deréky-pince*, Szegilong határában a *Pécsi-pince*.

Különleges műszaki megoldást jelentenek a *felülről mélyített, majd boltozattal zárt csarnok pincék*, melyek nagy számmal találhatók meg a borvidéken, szinte minden településen. Sokszor belső lépcső köti össze őket a felettük álló épületekkel. Ezek közül legismertebb és legnagyobb Tokajban a Főtérről nyíló *Rákóczi-pince*.

Érdekesen használja ki a lehetőséget az a két *felhagyott bányauregekben kialakított pince*, mely az egykor az edények súrolására használt kőpor kitermelés után maradt fenn Szegi határában.

3.

A tokaj-hegyaljai pincék kapcsán fel kell ismernünk azt a furcsa helyzetet, hogy míg a hatóságok, a tulajdonosok védik és mutogatják a felszíni 150-200-éves műemlék épületeket, közben megfélekeznek arról, hogy alattuk sok esetben 400-500 éves pincék vannak egyedi építészeti, műszaki megoldásokkal, régi feliratokkal. Ezek a rejtett földalatti értékek egyedileg az adott borászati vállalkozások, továbbá az egész borvidék hitelessége, értéknövelése, marketingje szempontjából közvetlenül felhasználhatók lennének. Ezért a közeljövőben nagyobb figyelmet kell fordítani több tudományágat felhasználó kutatásukra, a feltárt értékek bemutatására.

HEGYALJAI PINCE-LEGEK:

Megnevezés	Helyszín	Tulajdonos	Jellegzetesség	Megjegyzés
A legmélyebb pince	Szegi, Poklos-dűlő	Babits Pincészet	40 méter mély, lépcsőfok meredekség 65 % os	A pince felső rétegében a kőzet bazalt, az alján riolit tufa található
A legnagyobb földalatti csarnok	Tokaj, Rákóczi-pince	Tokaj Hétszőlő Zrt.	Hossza: 28 m, szélessége: 10 m, magassága: 8 m	Igazoltan nincs átalakítva 1775 óta
A legnagyobb földalatti tér	Szegi, Tarsovics-pince	Tokaj Kereskedő-ház Zrt.	Alapterület 1205 m ² , átlagos magasság 6,5 m, legnagyobb 7,2 m.	Kőporbánya, a XIX. sz. végéig használva.
A legrégebb, ma is létező pince	Sárospatak, Széldomb utca	4 magánszemély	1528 előttről, a Pálóczyak udvarháza alatt	500 éve átalakítva, bővítve nem volt
A legrégebb cementhordó	Tokaj, Rákóczi-pince"	Tokaj Hétszőlő Zrt.	1905-ből	Készítette Borsai (Svájc)

Emlékkereszt Tarcalon

VOZDVISENSZKIJ VAGYIM

Fjodor Sztjepánovics Visnyevszkij orosz tábornok, a Magyar Borok Császári Bizottságának első parancsnoka és utódai Tokajban

Orosz cárok bora – magyar borok királya

A 17-18. században a Moszkvát bejáró külföldi útleírók feljegyzései arról szólnak, hogy a kiváló minőségű tokaji borok túlnyomóan uralkodóvá kezdtek válni az orosz nemesek ünnepi asztalánál. I. Péter, a nagy reformer és korlátlan érdeklődésű államférfi kizárólag a tokaji aszút kedvelte, miután II. Rákóczi Ferencsel kötött szövetsége révén megismerkedett a *vinum regum – rex vinorum*¹ jelenséggel. A császár pontos információkkal igyekezett rendelkezni a Tokaj-Hegyalján ültetett szőlő és termelt borok különböző fajtáiról, valamint előállításuk titkai iránt igen komoly érdeklődést tanúsított.

Utána *Fjodor Sztjepánovics Visnyevszkij* tábornok, a Magyar Borok Császári Bizottságának első parancsnoka gazdaságtudományi alapokra helyezte a tokaji bor további termesztését és oroszországi forgalmazását. Már 1729 decemberétől hűségesen és nagyfokú szakértelemmel bonyolította a tokaji borok javának kivitelét a szentpétervári udvarba. 1733 júniusában rendkívüli jelentőségű döntést hozott Anna Ioannovna császárnő, aki utasítást adott a kabinetjének, hogy hozza létre a fent említett bizottságot, amelynek székhelye Tokaj városa legyen. Az ötlet eredetileg Visnyevszkij alezredestől származott, aki erről egy részletes szakmai tanulmányt is készített: „Projekt a magyar borokról” címmel. A „tokaji komisszió” néven elhíresült bizottság élére a terv gazdája került, aki 20 éven át évi 50-60 ezer liter bor – főleg aszú – szállításáról gondoskodott.

1745 augusztusában a tokaji orosz küldöttség az udvari komisszárból és a 34 fős kíséretéből állt: fiából, Gavril Visnyevszkij hadnagyból, egy őrmesterből, egy tizedesből, 12 dragonyosból, 2 lovas futárból, egy adjutánsból, 3 katonából, 2 kádármesterből, egy papból, egy sekrestyéből és 9 személyes szolgából. Velük együtt *Grigorij Szavvics Szkovoroda* érkezett meg, a későbbi korszak nagyhatású ukrán és orosz költője, írója, filozófusa és humanistája, aki a helyi pravoszláv deszkakápolna kántoraként szolgált. Szkovoroda – Visnyevszkij atyai segítségével – a jelenleg 480 éves Sárospataki Református Kollégium patinás falai között is megfordult, hogy előadásokat hallgasson filozófiáról és természettudományokról, valamint az akkori Nagykönyvtárban Comenius Ámos János morva edu-

¹ Borok királya, királyok bora (lat.).

cator pedagógiai műveit is tanulmányozza. A mintegy 35 orosz és 200 macedón egy vallásos közösségben élt és egymás nyelvét is szorgalmasan tanulták. Később, 1790-ben Tokaj központjában egy barokk stílusú ortodox templomot építettek együtt, amelynek bejáratán Szkovoroda emléktáblája látható most.

Visnyevszkij még 1731 januárjában, borszállítás közben egy másik kisoroszországi kózák hangját csodálta meg, *Alekszej Razumovszkijt* – Erzsébet császárnő jövőendő férjét – és vitte magával Szentpétervárra egy gönci hordóra ültetve. Ennek az eseménynek a későbbi politikai kimenetele, hogy Kisoroszország, a mai Ukrajna Dnyeper folyó menti része, visszaszerezte autonóm jogait 1750-ben – sajnos már csak a halála után – a császárnő gyakran „szváttnak”² szólította őt a leveleiben, Szent Anna érdemrenddel tüntette ki, és trónra lépése után tábornokká léptette elő. A tokaj-hegyaljai tartózkodása alatt őszinte elismerés övezte a bortermelők körében. A szabad szőlőművelő munkások szívesen szegődtek el a jól fizető császári komisszár alkalmazásába a tisztességes bérek révén. Előre rendezte az üzletek anyagi oldalát, és szavát minden esetben betartva, példás módon soha nem tartozott senkinek. Az esetlegesen felmerülő vitás jogi és gazdasági kérdésekben a komisszár szava döntőnek bizonyult a zempléniek számára, hiszen személyében egy elfogulatlan és végtelesen becsületes embert ismerhettek meg. A lakosság és a tábornok viszonyát mi sem jellemzi jobban, hogy a megyei római katolikus, görög katolikus és református egyházak egykorú anyakönyvei szerint, a „moszkvai tábornok” szívesen vállalta a szőlősgazdák gyermekeinek keresztszülői szerepét. Az esküvőkön előszeretettel mulatozott együtt a helybeliekkel, ahol mindenki élvezhette Szkovoroda kiváló énekesi és zeneművészeti talentumát. A tokaji bor szerelmesének vallotta magát, de a szőlővel kapcsolatos teendőit mindig mindenek fölé helyezte.

Visnyevszkij – munkájából adódóan – széleskörű diplomáciai kapcsolatokkal rendelkezett. Rendszeresen tárgyalt többek között Johann Trautsohn herceggel is, akinek egy alkalommal tanácsolta egy – az „orosz kolóniához” hasonló – németajkú település létrehozását, amelyet 1750 óta Trautsohndorfként, Trautsohnfalvaként, illetve Hercegkútként ismerünk. A tábornok a herceg Patak környéki szőlőit és magát a szép reneszánsz stílusú várát magasztalta Erzsébet császárnő előtt. A hirtelen halála után, ami 1749. január 27-én következett be Tokajban, a bizottság még ötven évig működött folyamatosan. 1749. november 20-án fia, *Gavril Fjodorovics Visnyevszkij* ezredesi rangban vette át a bizottság irányítását, aki már előzőleg éveken keresztül az apja mellett tanulta a szőlőtermesztést, valamint a bor vásárlásának és szállításának módjait. Perejaszlavból vele együtt indultak: egy pap, 2 dragonyos, 2 lovas futár, 2 írnok és 13 személyes szolga, összesen 19 ember. 1750. július 6-án még egy kabinetfutár és 3 dragonyos csatlakozott hozzájuk.

El kell ismerni, hogy a Zemplén vármegyei hatóságok egyre irigyebben szemlélték az orosz borkereskedés sikerességét, és a bizottság által bérelt ingatlanok és szőlőterületek miatt hosszas koncepciók pereket indítottak az Aranybullára hivatkozva. Az állandósult jogi támadások miatt az ifjabb Visnyevszkij Tokaj elhagyására kényszerült 1753 júliusában. Utódja a külpolitikai tapasztalatokkal rendelkező *Nyikoláj Zsolobov* őrnagy lett, és így bizonyos időre sikerült lecsillapítani a helyi hatóságok ellenszenvét. Ehhez nagymér-

² nászuram (or.).

tékben járult hozzá az a tény, miszerint I. Erzsébet és Mária Terézia katonai szövetségesek lettek az eközben kirobbanó Poroszország elleni hétéves háborúban. A politikai barátság jeléül 600 palack tokaji aszút küldött a magyar királynő az orosz császárnőnek.

I. Erzsébet halála után, III. Péter miatt a két birodalom barátságos viszonya megromlott, ami Zsolobov kiutasításához vezetett. II. Katalin hatalomátvételével a nemzetközi hangulat a bécsi és a szentpétervári udvar között kissé rendeződött. 1763 nyarán *Anton Rárog* őrnagy kapta meg a komisszár posztját, viszont nem sokkal később elődjeihez hasonló helyzetbe került a folytatódó viták következtében. A csatározások ellenére azonban mégis sikerült fellendítenie Tokaj-Hegyalja borkereskedelmét a haláláig itt töltött tizenkét év alatt. 1775. december 20-án temették el a tokaji görög katolikus templom mellé, három pap közreműködésével, a D'Alton-ezred Tokajban állomásozó zászlóaljának háromszoros dízsorútze mellett.

Szavva Gorev kapitány lett Rárog halála után az utolsó komisszár a bizottság felszámolásáig. Az elődjénél sokkal szorosabb kapcsolatba került a lakossággal, hiszen itt nősült meg; felesége egy mádi református családból származott. Házasságukból két fiú és egy lánygyermek született. Sajnos, ekkorra már a komisszió száma csupán 3 katonára csökkent, és 1798. január 23-án I. Pál cári intézkedése értelmében megszüntették a Magyar Borok Császári Bizottságának működését.

A komisszió jogi problémák miatti kényszerű likvidálása elsősorban az egyszerű helyi kisgazdákat érintette katasztrofálisan, hiszen a tőkeerős felvevőpiacok hiányában a régiónk „a saját borába fulladt”. Furcsa módon a szituáció kísértetiesen emlékeztet a mai állapotokra, pedig a termékeny vulkanikus talaj, az egyedülálló mikroklíma, a hegyaljai ember évszázados szőlőművelési tapasztalata és a jó lelki alkata manapság is bőséges jólétet garantálhatna több ezer itteni borász családnak. A tokaji aszú páratlan minőségének révén – a világtörténelemben egyedülálló módon – Magyarország és Oroszország mint két európai nemzet, a földrajzi távolságuk ellenére valóban közel került egymáshoz, amit Nyugaton nem mindig néztek jó szemmel. Sőt, a kialakult szoros gazdasági kötődés mellett, a magyar borkultúra még magasabb szintre emelkedhetett a bizottság 65 éves létezése alatt. Szentpétervár, az új északi főváros, valamint Péterpalota, a Balti-tenger-parti császári rezidencia is azzal a gondolattal épültek, hogy az aranyárgaszínű nedű ízét és illatát megfelelő módon élvezzék majd a hideg téli estéken.

Egyetlen udvari ünnepség vagy ceremónia soha nem zajlott anélkül, hogy ne koccintattak volna a mézédés nektárral, amelyre nosztalgiával visszaemlékszik Szkovoroda *Fabula de Tantalo* című költeményében: „Тут вина разны, тут нектар солодкій...”³ A tokaji aszút a kisorosz gondolkodó korábban is ismerte, amikor az udvari kozák kórusban szolgált 1742–1744 között. Fogyasztásához bölcs tartózkodással viszonyult, bizonyos filozófiai mixtúrának tartotta, ami irgalmas emlékeztetést jelentett a napos meleg tavaszra és a barátokra, akikről a hóban borított sztyeppe választja el. *A szél és a filozófus* című állatmésében az író mélyen elkeseredik egy felborított pohár bor miatt: „да еще притом остальную рюмку с вином, опрокинувши...”⁴ Összes művében fizikai és lelki borra szimboliku-

³ Itt különböző borok vannak, itt nedű édes van (or.).

⁴ És még ráadásul felborítva az utolsó pohár bort (or.).

san utal, illetve pontosan írja, hogyan kell szőlőveszőket metszeni. Az irodalmi munkásságának széles népszerűsítésével a szeretett Ungáriában turisták ezreit tudnánk vonzani a szomszédos Ukrajnából, különösen jövőre, mert a születésének 290. évfordulójának ünneplésére kerül sor a hazájában. Neki is köszönhető, hogy a 18. századi tokaji bor aranykoráról beszélhetünk.

Végezetül kimondható, hogy talán egy magyar-orosz-ukrán emléktábla közös avatásával méltó emléket állíthatná a Tokaj-Hegyaljához példamutatóan hűséges Magyar Borok Császári Bizottságának, parancsnokainak és nem utolsósorban Fjodor Sztjepánovics Visnyevszkij tábornoknak.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

1. *Рачинский А.*: Русские комиссары в Токае в XVIII столетии. Русский вестник, 1875.
2. *Tardy L.*: A tokaji Borvásárló Bizottság története (1733–1798). Rákóczi Múzeum, Sárospatak, 1963.
3. *Váradi-Sternberg J.*: Századok öröksége. Tanulmányok az orosz–magyar és ukrán–magyar kapcsolatokról. Gondolat Kiadó – Kárpáti Kiadó. Budapest–Uzsgorod, 1981. Hrihorij Szkovoroda Magyarországon.
4. *Пап М.*: A Tokaji. Gondolat. Bp., 1985.
5. *Лоциц Ю.*: Сковорода, Москва: «Молодая Гвардия», 1972.
6. *Сковорода Г.*: Повне зібрання творів: У 2-х т. Київ: Наукова думка, 1973.

CSEH KÁROLY

MűfordításokALFRED GESSWEIN: **A kutya**

Felriasztva

álomi háza alomjáról, kelőben,
elvész a sztyeppi idő echója
a tágas-teres égen.

Szél emelkedik így
délutáni lugasból
avagy
túl korán hevülve
napba a hegy.

Hatalmas fejét
(bátyunyi cókók)
rám tukmálja erővel.

Emlékezéstől
párás szemében
nagy kalandját ismerem fel
Tejutunkon.

IRINA SZERGEJEVA: **A kazányi istenanya**

Kazányi Istenanya-képem,
Ez ősi ikont hagyta rám,
Rámázott üvegszekrénykében,
Örökségül a nagymamám.

Áldás? Esküvő? Ez szentelte
Háznépünk, bármi volt soron...
Szeme felhős miattam lenne?
Hosszan ezen szomorkodom.

LEONYID VOLODARSZKIJ:

A tó meg két félistennő

Fürödtek egy Moszkva környéki tóban,
Mely oly kozmikusán képzelt valóban,
Hogy már-már földi volt, nem irreális!
Szent fürdővé lett ott az a tó máris:
Viháncolt benne két istennő húsen,
Nem bikiniben, csak fehéreneműben,
Én meg eltöröltem ingemmel sorban
Lábnymukat mind a parti homokban,
S dácsánk asztalára pirog is került.
Melyik galaxisban történt ez velünk?
Arra emlékszem csak, legfőbb kegynek vettem
Azt az ajándék napot Moszkva mellett,
Nyoma se volt szitok- avagy fals szavaknak,
Mert megadatott azt a tavat aznap
Meglelnünk fent a csillagok közt, s érzem:
Nem evilági – égi volt egészen.

CHRISTINE BUSTA: **Márvány-tengeri reggel**

Ázsia hívása szállt.
Vékony arany kiáltása
végighasít már a vizen,
erdeifenyő tollazatát
borzolva fel a rőtellő sziklán.

Európa kakasa mind aluszik még.
Harsogni a szigetek kezdenek el,
kürtöl az Aranyszarv távol,
Bizánc falai felől.

REGINA KATINAITE–LUMPICKIENE:

Az angyal

ablakfülkében álldogál
 szomorúan az angyal
 szárnyat nem látni rajta
 talán régesrég
 magával vitte valaki
 vagy leporladt róla
 unalmában idővel
 de a szeme
 angyal szeme volt
 ilyen szemmel
 csak az angyal nézhet reánk
 megvilágosodásunk
 pillanatában

GENNADIJ DUBROV:

Karácsony

Karácsony éjszakáján megeshet
 bármilyen csoda.
 Jégcsillagos ablakon a szentek
 jóságos sora
 mosolyog be, meghitt mindük arca,
 halk pihe kering.
 S a földön – Kisdédét ölben tartva –
 az Istenanya tekintete ring.

GALINA LOMBROZO:

Nagyszombat Jeruzsálemben

Nagyszombaton korán Urunk sírja körül őrző osztagok.
 Mindenütt fegyveres strázsál – az Óváros, akár egy erőd.
 Lopakszunk, futkosunk s fürkésszük: valahol rést lelünk-e, sőt
 Vesztegetni is kész, aki ide előbb már eljuthatott.

Igyekszünk Tehozzád, Urunk, de előttünk minden út zárva,
 Igyekszünk hajnalok hajnalán, sötétben, vagy este későn,
 Oda, hol Koporsód is pecsétre zárták, s üvölt észvesztőn
 Héberül az őrség, míg sorunkat durván eltaszigálja.

Sürget a hajsz-idő: próbálj meg hamarabb Hozzája érni.
 Sokarcú a tömeg, de Véred szerint mind testvéred vagyunk,
 S mindenki bizonyos, miképpen mi is, hogy Véled halhatunk.
 Tengerzik a tömeg, felcsapó izgalma hullámverésnyi.

Buzgó hívők vagyunk. Aki hitehagyott: az csak az őrség.
 Délajt körülös-körül dübögni kezdenek vadul a dobok.
 Mind sűrűbb villámok cikázzák körbe a sötét templomot:
 Oszlopra, árkádra fut fel a hirtelen támadt verőfény.

Délután két óra. Szent Sír-bazilika. Nemsoká innen
 Lobban az Égi Tűz, s nagy titkoknak töri fel pecsétjeit,
 S várjuk már: az áldott Csoda majd testben is, ím, megjelenik.
 Zsúfoltig a templom. Ideje, hogy a nép zsoldárt zendítsen.

Ünnepek ünnepe kezdődik ilyenkor zúgva-zengve itt
 S lobban az Égi Tűz – mennyei magasból közénk alászállt.
 Évre év ilyenkor hirdetnek fennhangon nekünk Megváltást.
 Szólnak a harangok: holnap Feltámadás, sorra hírelük.

BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES

Kubinyi Ágoston, a szabadkőműves

Kubinyi Ágostonról¹ a *Széphalom* évkönyv 19. kötetében *Egy tudományos férfiú Kazinczy közelében* címen Praznovszky Mihály tanulmánya kíséretében megjelent Kubinyi Ágoston önéletírása.² A Nemzeti Múzeum egykori igazgatója szót sem ejtett benne a szabadkőművességről, abban saját szerepéről. Hallgatásra szabadkőművéssé avatásakor tett esküjén kívül az akkori politikai okok is kényszeríthették.

Szabadkőművességről a Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL) P 1086 K-M 23. kötet Corvin páholy 294. lap tanúskodik:

Corvin Mátyás □³

Név: Kubinyi Ágoston

Születéshely: Videfalva, Nógrád megyében

Év és nap: 1799. május 30-án

Profán foglalkozás: A Nemzeti Múzeum nyugalm. igazgatója

Lakás: Pest Sándor utca 16.

Hányadik fokban van jelenleg: 33. .⁴

Van-e diplomája és milyen fokú? párizsi mester

Corvin Mátyás □	
Név:	Kubinyi Ágoston
Születéshely:	Videfalva Nógrád megyében.
Év és nap:	1799. május 30-án
Profán foglalkozás:	A Nemzeti Múzeum nyugalm. igazgatója
Lakás:	Pest Sándor utca 16.
Hányadik fokban van jelenleg?	33.
Van-e diplomája és milyen fokú?	Párizsi Mester.

A MOL OP 1082. 9. tétel Corvin páholy I. 3. doboz 501. lapján részletesebb beszámoló Kubinyi Ágoston szabadkőműves tagságáról.

508. Folyó szám 9/6.

Név Kubinyi Ágoston

Születési hely Videfalván év 1799. hó május nap 31.

Lakhely Pest, Sándor u. 16. foglalkozás: akadémiai tag.

Felvétel 1.ső fokba kelet év 1868 hó nov. nap 17.

- " - 2. fokba - " - 1869. jun. 2.

- " - 3. fokba - " - 1869. jun. 2.

Szabadkőműves életrajz

Profán életrajz: 1869 Corvin Mátyás □ alapító tagja és szónoka 1871 alkotmányozó közgyűlésen a Nagytanács képviselője, szövetségi tanács tag 1872 Corvin Kápt. elnöke az Éjszakamerikai Déli 33. Nagytanács képviselője szövetség tanács tag. A Béke □ beiktató és a Fraternitas □ vizsgáló biztosa. M. N. O.

Az Országos Széchényi Könyvtárban két, a Corvin □-ban előadott beszédét őrzik.⁵

Mátyás királyt „köténynélküli szabadkőművesnek” tisztelték tettei alapján. Ugyanis a szabadkőművesek szertartásos összejöveteleik során kötényt viselnek. Ez Mátyás király

¹ 1799. máj. 3. Videfalva – 1873. szept. 19. Tápiószentmárton

² 2009. 237-248.

³ A négyzet a páholy szót helyettesítő jelkép.

⁴ Pontokból alakított egyenlő oldalú háromszög a szabadkőművesség jelölése a belső használatban.

⁵ V. ö.: Berényi Zsuzsanna Ágnes: A Corvin Mátyás páholy. = Magyar Nemzet, 1980. dec. 17.

esetében nem volt lehetséges, mert az ő korában nem volt még szabadkőművesség. A király halálának ötszázadik éve alkalmából nevezték el ezt a páholyt az igazságos királyról, Corvin Mátyásról. Ez volt az első páholy, amely a XIX. században alakult meg, és a huszadik században is tovább működött magyar nyelven. Ismeretes, hogy az 1794-ben törént betiltás következtében – a szabadságharc után a hamvába holt 1849-es páholy kivételével – csak 1861-től működhetnek törvényesen. Ekkor már közkegyelemben részesültek a szabadságharc résztvevői, akik önkéntesen külföldre távoztak; sokan visszatértek Magyarországra. Éltek a törvényes lehetőséggel, és megalakították a páholyokat. Külföldön legtöbbször beléptek az ott működő különféle páholyokba. A Corvin páholy alapítói a Nagy Orienshez csatlakoztak, alakuló ülésüket 1869-ben rendezték meg a Magyar Nemzeti Múzeumban, Kubinyi Ágoston igazgatói lakásán. Az első főmester Türr István lett. A páholy tagja volt még – többek között – *Abafi Lajos*, a XVIII. század szabadkőművesség történetírója, *Alpár Ignác*, a nagynevű építész, *Andrássy Gyula* országgyűlési képviselő, gróf *Csáky Tivadar* földbirtokos, *Hevesi József* újságíró, *Hunfalvy Pál* akadémikus, *Ivánka Imre*, a szabadságharc főtitkja, *Káldy Gyula*, a miskolci színház karnagya, *Klapka György*, Komárom várának megénekelt, legendás védője, *Kővágó József* Budapest polgármestere, *Paulay Ede* drámaíró, színigazgató, *Rakovszky István* országgyűlési képviselő, *Telepy Károly* festő, gróf *Teleki Sándor*, a koltói kastély tulajdonosa, *Than Mór* festő, *Schneider Antal* orvos, *Supka Géza* lapszerkesztő, *Xantus János*, az Állatkert igazgatója és sok más kiválóság.

A páholy együttműködött az egész szabadkőművességgel az emberbaráti és szabadelvű tevékenységben. Saját kezdeményezésük volt a halálbüntetés eltörlése. Kubinyi Ágoston előadása a babonák kiirtásáról szólt 1893-ban; a felvilágosítás fontosságát hangsúlyozta. Más tárgyakról is hangzottak előadások, például az akkoriban fontos kérdéssről: a párba betiltásról. A gyermeknevelésről ma is korszerű nézeteket hangoztattak, a közjótékonyosság államosítását szorgalmazták. Az agrárszocializmusról is szóltak; a világ szabadkőműveseihez felhívást intéztek az oroszországi szibériai száműzetés ellen. Az első világháborúban a szabadkőművesek nőrokonait betegápolásra képezték ki, hogy kórházakban dolgozhassanak. *Katona Béla* a gazdasági cselédekről és az önálló vámterületről szólt 1907-ben. A páholy tagja, *Bodnár Dezső* polgárőrséget szervezett 1918-ban. Tisztelettel őrizték páholytársuk, *Klapka György* emlékét, és hozzájárultak síremléke felállításához. *Kazinczy Ferenc*ről és *Kossuth Lajos*ról, a magyar szabadkőművesség többi nagyjairól minden alkalommal tartottak megemlékezést. Ünnepeket rendeztek *Madách Imre* tiszteletére. Más páholyokhoz hasonlóan a hozzájuk forduló kérelmezőket is segítették. Szervezetten vették ki a részüket a tbc és az alkoholizmus elleni harcból. Elleneztek a belépést a háborúba. A háborús körülmények között a rokkantak, az árvák és a hadiözvegyek ügyeivel foglalkoztak. Megindították a munkáshitel-akciót, a későbbi munkáshitel szövetkezetet. Sokat foglalkoztak a középosztály gondjaival. Mivel az alamizsna munkakerüléshez vezet, a csavargók foglalkoztatására műhelyeket szerveztek, kiskorú csavargóknak árvaházat létesítettek. A páholy alapította a Szeretet Egyesületet, a gyengeelméjűek és siketnémák egyesületét, valamint az elhagyott gyermekek védegyletét. 1908-ban a kolozsvári Unio páhollyal együtt a harcot kezdeményezték a pornó ellen. Habár a közjót igyekezett szolgálni a páholy, ennek ellenére 1920-ban betiltották a szabadkőművességet Magyarországon.

A Corvin Mátyás □ megnyitásakor, 1869. október 21-én Kubinyi Ágoston volt a □ szónoka.⁶

Tisztelt páholy, Kedves Testvéreim!

A lelki szabadság s felvilágosodás volt az, amiért a szabadkőművesek, ha nem is mindig e név alatt, századok óta küzdöttek, s nemes törekvésüknek és erélyes működésüknek, a gyakran lábra kapott hatalmas és önző rajongás áldozatául estek. Számítalan példáját tapasztaljuk ennek az egy időben erős gyökereket vert spanyol inquisitionál, mely széles e világon mindinkább terjedvén, a szabadgondolkodást már-már elfojtani látszott. Még a múlt században is mutatkoztak itteni romboló és dúló hatalmának nyomai.

A rabság s ennek következménye, a babona kényszerű terjesztése a nép között, a hatalmasok által gyámolítottatván, a lelki szabadságot és felvilágosodást tüzzel-vassal s szörnyű kínzással külsőleg ugyan gyakran elnyomta, de elfojtani képes nem volt, s nem is lesz soha.

A szabadkőműveseknek némi tekintetben kosmopolitának kell lennie, hogy az emberiség érdekében szabadon működhessek: azonban a tiszta hazafiságot s vallásosságot mindenkor fenn kell tartania. Általában a tiszta gondolkodás szabadságát kell követnie: ámbár az egyes hitvallásokat, bármelyek legyenek azok, megvetnie, vagy éppen ezek jó hatását megtagadnia nem lehet, nem szabad. Szükség azonban a vallási rajongás eltörlésén okkal-móddal működni.

Vajjon az eretneki ítélőszékek, és kivált a vérszomjas inkvizíció, a vallásosság színe alatt nem követtek-e el hallatlan s az emberiséget lealázó kegyetlenségeket, hogy a békét és lélek egyességét megsemmisítsék?!

A népek és nemzetek Isten nevében számtalanszor egymásra uszítottak. Vajon lehetségesek volnának-e mindezen emberi tévedések, ha az emberek szemök előtt mindig azon morált tartanák, melynek köteleke az egész lelki világot kapcsolataiban összetartja? Szabad-e a gyöngé és nézetében tán elfogult halandónak rövidlátó ítélettel, az örök morál törvényeit tán gépiesen betanult, s csak emberi tekintélyem alapuló formulák betűje szerint mérlegelnie? Holott – nem is említve, hogy a betű ől, a lélek az, mi elevenít – éppen ez egyoldalú nézetek oly különbözők, hogy alig található jó két ember ki a hittételek fölött egyenlő értelemmel volna. Ugyanazért a tiszta szabadkőművesség nem kérdezősködik annak vallásáról, ki a testvéri körbe kíván lépni, hanem azt kérdi, hogy azon erkölcsi törvényt, melyet a teremő a keblébe lövelt, mint tetteinek főtörvényét elismeri és követi-e? Míg tehát mások a valláson összevesznek és ellenségekké válnak, minthogy a formákat a földolognak elébe teszik, a szabadkőművesek az igaz vallás értelmében működnek, erről nem sokat beszélnek, de tetteleg gyakorolják, önismeretük által, az önemesbülést. És felebaráti szeretetet!

És minthogy a szabadkőművesek azok, kik a lelki tükör tisztaságát mindenek fölött fenntartani igyekeznek, sajátlag ők a vallás talpköve letevői.

A közpolgári állam az ország érdekeit képviseli, a szabadkőművesség a világ és emberiség érdekeit! A közpolgári állam a nép anyagi boldogságával, illetőleg javával is foglalatoskodik; a szabadkőművesség csupán a lelkivel s a kedélyek alkotmányával.

A páholy embereket akar nevelni, még pedig összhangzatban a természet, ész, szív és szabadság kiművelésében.

A szabadság, egyenlőség, testvériség azok, amiket figyelemmel kísérnünk és követnünk kell!

A józan emberiség jelszava az előrehaladás s ennek megváltónk példája szerinti terjesztése.

Gátolva voltunk két évtizeden át ennek szabad terjesztésében: de az örök természet ura új nemes ihletet csepegtetett jelen kormányunkba. Oly szerencsések vagyunk, hogy mint szabadkőművesek a valódi lelki szabadság s felvilágosodás nagyszerű épületén szabadon dolgozhatunk. Rajta tehát szeretett testvéreim! Neveljük a népet a tiszta erkölcsiség és felebaráti szeretet iskolájában: tanítsuk és oktassuk, mennyire nem illő és vétkes a teremőek között legtökéletesebb lénynak, az Isten képére teremtetten embernek, a bűnök elkövetése. Mennyire kötelessége mindenkinek felebarátját lehetőségig gyámolítani, s jöendő boldogságán tőrekedni. Kölcsönös szeretetben kell, hogy éljen az emberiség!

Mi ma a feltámadás napját üljük, s phönixként megújulva, új erőhöz jutva újra élünk. Tartsuk tehát nemes törekvésünknek a lelki szabadságot, a felvilágosodást, amerre a sors a nagyvilágba viszen, felebarátink közt hirdetni s terjeszteni.

Hála tenéked, világegyetem nagy Építésze, hogy e napot megélnem engeded. Áldd meg felséges királyunkat, kinek oltalma miatt újra egyesültünk.

S midőn kedves testvéreim, szeretett és nagyra tisztelt főmesterünket ezennel üdvözlöm, mind neki, mind mindnyájunknak üdvét és szerencsét kívánok.

Pest, október 21-én, 1889.

⁶ OSZK VI ANTHR 585.s 1869. oct. 21.

A „Corvin Mátyás” □ napfordulati ünnepén, 1869. december 27-én imát mondott Kubinyi Ágoston:

Mindenség nagy főmestere, aki a világunkból templomokat építész, melyeknek nem mérhetlen térein számlálhatlan bizonyosságai hirdetik nagyságodat, ki az elemek elemét alakítottad, miből a te örökkévaló igéd, „Legyen” által minden formáltatott, mi élő és élettelen; minden léted életet hirdet, ki egy intésre számlálhatlan lényeket beállítád, kinek csalhatlan örök világosság művéhez! Kinek csalhatatlan szeme egy pillantásra a megfoghatlant hirtelen átrepült és vizsgálva áttekinti a megfelfejthetetlen rendet.

Hozzád, minden mesterek mestere, könyörög a kőműves! A kőműves könyörög uram. Az emberek, ki nagyságod bámulatán, könyörög uram fölemelkedve szerencsésnek érzi magát, hozzád közeledhet, mint fő lényhez, ki téged úrnak s mesterek nevez.

Elbájolva mindenhatóságod s bölcsességed vizsgálatánál csudálva emeli fel szemét az elérhetetlen magasság felé, s magasztalja alázatossággal a végrehajtottat. Ide leárad az isteni lélegzet a vízsugárzat végtelen erejével az érző emberi lélekben. Ily tisztelettel kezdődik minden okos lény imája. A kőműves is, ki önként hivatva érzi magát a legmagasabbnak és legszentebbnek alapos felismerésére: ő is csodálattal és tisztelettel adózik tenéked.

Kitanulhatlan bölcsesség! Ki a tér és űr magaslatán örökké fénylő s ragyogó székeken trónolsz, ki az okot és okozatot kezdetben felismered; ki szerencse és szerencsétlenség öröm és fájdalom, virágzó és elhervadt felett, minden teremtmények javára rendelkezel, kinek a homlokánál az igazság téged dicsér, hozzád imádkozik a kőműves.

Oltáraid fölszentelt lépcsői előtt áll néma csendben imádvá a kőműves!

A kőműves, ki szabad ösztönből kötelezé magát téged a legtisztább érzelmekkel keblébe fölvenni, néked templomot emelni csendes szívében: szellemedben mindent körülkarolni, mi él, ki magát azon néven jegyzi meg, mely őt embertársai szívéhez vezetendi a „testvér” elnevezéssel! Ki a szent közéletet csöndes csarnokában érzi, úgy mint a világ zsibongása közt! Ereszkedjél le szent isteni sugár! Gyűjtsd meg az érzések legnemesebbikét, hogy átmelegedjék a mell, és ezt mindenhatóságoddal kitarjad, hogy tág tere legyen minden iránt.

Minden iránt, mint atyai hódolatodat a szeretetben igénybe vettek. A kőművesi csarnok azúr boltozatán engedd fényesen és ragyogva lebegni a neked áldozó csillagot, hogy minden testvéri szem mélyen lebecsátkozzék a szeretetre intő képre!

Hogy a béke anygala minden testvért a szeretet csókjával a frigykapu előtt fogadja, őt a nehezítő rang, állás és külvilág összekötései terheitől fölmentse, hogy csak mint ember álljon az ember előtt, és ezen angyal őt ismét kikísérje a világba, munkássága színhelyére.

Igy imádkozik a kőműves az örökké való szeretethez!

Mindenható mester! Hallgasd meg kegyelmesen a szavakat, melyek az elragadtatott kedélyt a te szent tulajdonaid felé irányozzák. Nem távozott a lélek ennek megnevezésénél tetőled, mert egyedül te vagy a kitanulhatatlan bölcsesség: te magad vagy az örök elérhetetlen szeretet! Áldj meg kérlek mindnyájunkat, kérlek. Ámen.

A „Corvin Mátyás” páholy vezetőinek 30. tanácsa tagjainak névjegyzéke:⁷

„Corvin □ I. 5. cs. 1. lap Pest kelt .: 12 december 000871.

C. .: A. .:

Corvin Mátyás.

A .: V .: E .: N .: É .: M .: D .: [A Világ Egyetem Nagy Építőmesterének Dicsőségére]

Ü .: E .: E .: [Üdvözléssel...]

T .: T .: [Tökéletes és Teljes]

A S. S. Magyar Nagy Oriensnek

Pesten

Ezennel van szerentsénk a f. é. december 5 én 8. sz. a. a 30 .: tanács átirata szerint tagjainak névjegyzékét átküldeni, a m.

Klapka György 33 .:

Csáky Tivadar 33 .: felvétel 1864. december 19-én D. Alighieri Turin

Nyáry Albert 33 .: felvétel 1863.

⁷ MOL P 1082.

Türr István 33 .
 Schneider Antal 33 . felvétel 33. fokba 1870. évi mártius 1-én
 Joannivics György 33 . felvétel 1869. évi nov. 14-én
 Kubinyi Ágoston 33 .
 Thaisz Elek 30 .
 Thoma A. M. 30. .
 Niemesny Mihály 30 .
 Rajner Gyula 30 . 1871. évi május 25-én felvétel
 Paulovitz Ignác 30 . felvétel 1871. évi január 12-én
 Strasser Albert 30 .
 Moskovics Jakab 30 .
 Oppody Alajos 30 . augusztus 18-án
 Kain David 30 .
 Üdvözlők Önök az e. sz. sz.
 A Cancellár Schneder Antal 33 . . . . év
 Az elnök Nyomárkay 30 .

1872-ben Kubinyi Ágostont választották meg a szabadkőművesség magas fokú, úgynevezett káptalan elnökének. A MOL-ban megtaláltam az iratot, amely fényt derített a választás előzményeire.⁸

A Duna völgyében, Pest kel . dolgozó Pest kel . az i . z . 000872 év, II 20

Corvin Mátyás

Rózsa! Káptalantól

A . V . E . N . É . M . D .

Ü . Ü . Ü .

I . K . T . T . !

Miután páholyunk eddigi ft . és lib . elnöke, Nyáry Albert, 33. . t . a Pest kel . dolgozó „Összetartás” című t . és i . □ főmesteri méltóságát elfogadta, ez okból pedig alkotmányunk szabályai értelmében az elnökségről leköszönt, káptalanunk e folyó 000872 év II. hó napján elnökválasztási munkát tartott és ez alkalommal Nyáry, Kubinyi és Schneider 33 . Oppody és Rainer 30 . végre Bodendorfer, Garay, Glüek, Isser, Lanthay Leuthner, Novelly, Polacsek, Stupa és Weiser 18. tt . jelenlétében tizenöt szavazat közül tizennégygel a káptalan elnökségét Kubinyi Ágost 33. t . re ruházta, ki is azonnal leköszönt elnökeink kezeibe a hitet letette.

Miről tudomást venni méltóztassanak!

Mély tiszteletünk nyilvánítása mellett üdvözlők Önök az e . sz . sz . [előttünk szent számokban]

A káptalan meghagyásából: Az elnök Nyáry Albert. A titkár I. Weiser .

A káptalan elnökeként hivatalos gyűntézéséről szól a következő irat:⁹

Pest kelt az i . v 000872 v IV. hó, 3-n

A Duna völgyében Pest kel . működő Corvin Mátyás

R . + . 18 . Káptalan

Magyarország Nagy Oriensének

Ü . Ü . Ü .

Mélyen tisztelt . T . T .

Pest kel . Könyves Kálmán az előítéletek legyőzéséhez címmel dolgozó t . és i . □ két érdemesül mesterfokú tagját, név szerint Arányi Lajos rendes ny. tanárt a pesti kir. egyetemnél és Lux Albertet, profán foglalatosságára nézve ügyvédet. Mint alapszabályain értelmében díjfelemeléssel érdemeseket, aki érdemek felsorolása mellett, hozzánk befogadás végett felterjeszté.

A káptalan ez az ajánlatot f. é. július 1-én tartott munkájában tárgyalás alávevén az illető tt. ket szigorú vizsgálat után egyhangúlag felvehetőnek találta: miért is azon bizalmas kéréssel fordulunk Önökhöz, méltóztassanak e határozatunkról helyeslő tudomást venni és nekünk az engedélyt megadni, mely sze-

⁸ MOL P 1082. Corvin □ I. 4. cs. 22. lap.

⁹ MOL P 1082. Corvin □ I. 4. cs. 30. lap.

rint említett Arányi Lajost és Lux Albert 3. tlet rendes 18. tt .: gyanánt felavathassuk és műhelyeinkbe felavathassuk és műhelyeinkbe befogadassuk.

Üdvözljük Önöket az e .: sz .: sz .:

A Corvin Mátyás R .: + .: Káptalan:

Az elnök: Kubinyi Ágoston 33 .:

A titkár Weiserhof

1873-ban a Corvin páholy megünnepelte hivatalos, jogszerű megalapításának harmadik évfordulóját.¹⁰

A .: V .: E .: N .: É .: M .: D .:

Budapest, 1873. évi június havában

MEGHÍVÁS.

A Budapest kel .: dolgozó „Corvin Mátyás” című skót szertartási anyapáholy folyó 1873.évi július hónap 10. napján saját helyiségében (Pesten, „Hungária” nagyszálloda, IV. emelet 203. szám) ünnepélyes munkát tart, azon öröndetes esemény megünneplésére, hogy három év előtt ezen a napon nyerte meg Franciaország Nagy-Oriensétől a törvényes munkaengedényt s azon jogokat, melyek alapján, mint anyapáholy működhetett s Magyarországon a skót szertartású szabadkőművesség fészkevé válhatott.

Ez ünnepélynek ily alakú megtartására a „Corvin Mátyás” □ tagjait részben azon szándék is bírta, hogy a nemzetközi kiállítás tartamára Bécsbe összegyűlendő külföldi testvéreknek módot és alkalmat nyújthasson a magyar szabadkőművességet megismerni, és hogy mi velük testvéri szeretetben egy kedves emlékü napot együtt eltölthessünk.

A nevezett páholy főmestere és összes tisztikara tehát ezennel meghívja a kedves testvéreket és fölkéri őket, szerencsétlenség a „Corvin Mátyás” páholyt a mondott napon minél tömegesebb megjelenésükkel.

A munka 11 órákor veszi kezdetét; befejeztével testvéri vakolás rendeztetik be, melynél szívesen látt vendégek lesznek kedves nővéreink is.

Testvéri szeretettel maradván az e .: sz .: sz .:

A „Corvin Mátyás” című t. és t. anyapáholy tisztikara nevében:

Türr István tiszteleti főmester

Ertl Károly főmester, Mátyus Arisztid hely. főmester

Hindy Kálmán titkár

Kubinyi rendszeresen látogatta a páholy összejöveteleit még Türr István alapító, később örökös tiszteletbeli főmester vezetése alatt, majd Nyáry Albert, Schneider Antal, Besze János, Csáky Tivadar, Bettelheim János, Reményi Ede, Simonyi Ernő, a szabadságharc résztvevői, későbbi emigránsok társaságában, vezetésével. Kubinyi Ágoston csaknem minden alkalommal segítette a munkát; hozzászólásaival, leveleivel tevékenyen vett részt a □ életében.

A páholy jegyzőkönyve szerint 1870. november 17-én levélben értesítette a □-t, hogy húsz különböző munkát ajándékoz a □ könyvtárának.¹¹ 1871. április hó 27-én „felolvasást tartott a magyar ifjak neveléséről e század elején és most, mely az akkori s mostani nevelési rendszert, ismertető felolvasás élénk figyelemmel kísértetvén a jelen volt ttv .: által, a kalapácsvezető helyezette főmester szíves szavakban adott kifejezést a □ osztatlan elismerésének a felolvasást tartott 33 .: tv. nek.”¹² 1871 július 27-én „a Diogenes ügyében a kiküldés bizottság eddigi működéséről előadja nevezessen, hogy a bizottság tagjai ülésüket a megjelölt napon: Bolemann a Humboldt □-l vele együtt távozott az ügy földerítésére szükséges iratokat fölolvasták és ehhez képest közelebb ismétleg hozzással végett összegyűlni fognak.”¹³ 1871. november 14-én Arányi Lajos Corvin □-ba történő beiktatását

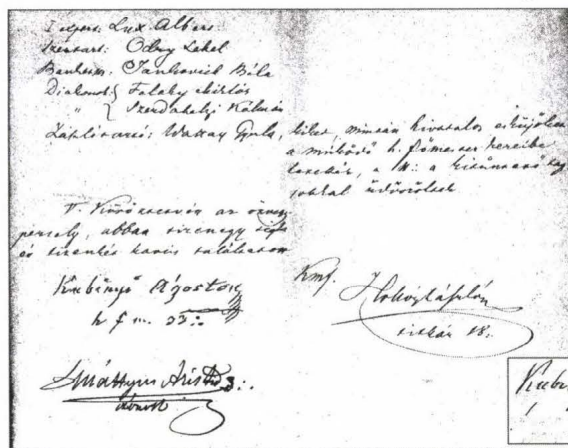
¹⁰ MOL P 1082. Corvin □ I. U. s. 17. lap.

¹¹ MOL P 1086. 2. kötet 163. o.

¹² MOL P 1086. 2. kötet 210. o.

¹³ MOL P 1086. 2. kötet 277. o.

javasolja.¹⁴ 1872. január 18-án „indítványozza, hogy a fokjelvénnel egyező írása céljából a □ öttagú bizottságot küldjön ki, melynek föladatává tétessék a kérdésben a □ elé véleménye jelentést visszajelezni. Az indítvány elfogadtván a bizottság tagjairól közakarattal Nyáry Albert, Rajner Gyula. Besze János. Kemény Mihály és Széký Péter tt. ∴ kérték föl.”¹⁵ 1872. február 15-én indítványozta, hogy „minden ilyen s ehhez hasonló fölmerülendő kérdés nagyon e czélból folytonos jegyzékbe tartassé, amihez t” Többen csatlakoztak.¹⁶ 1872. március 9-én a „Hajnal” újabb számában¹⁷ dicséri a lapot.¹⁸ 1872. március 30-án szóbeli terjedelmes jelentésében közli, hogy testvérétől Bécsből hamarosan megérkezik jelentése pénzügyi kérdésben, s ezt a □ titkára örömmel fogadja.¹⁹ 1872. április 13-án „A kalapácsot vezette Kubinyi Ágoston és Nyáry Albert.”²⁰ 1872. április 19-én „A kalapácsot vezette Scheiber Antal és Kubinyi Ágoston.”²¹ 1872. április 27-én: „Kubinyi Ágoston 33. t. kalapácsvezetése alatt” tartottak összejövetelt.²² 1872 májusában Filozofikus megjegyzéseiről két helyen is említést tesznek.²³ 1872. május 18-án h főmesterként kalapácsvezetést vállal;²⁴ hasonlóképpen 1872. szeptember 7-én.²⁵ Jelen volt a páholy összejövetelén 1872. szeptember 28-án, 1872. október 5-én, október 12-én, október 21-én, november 9-én.²⁶ Az 1872. évi jegyzőkönyv utolsó jelentése szerint is tevőlegesen vett részt a munkában, a következő évben már meghalt.

*

A MOL irataiból közlöm Kubinyi Ágoston két helyettes főmesteri aláírását. Mellette a páholy titkára, Hollós László (1845–1876) író és újságíró²⁷ névaláírása látható.

¹⁴ MOL P 1086. 2. kötet 263-264. o.

¹⁵ MOL P 1086. 2. kötet 392. o.

¹⁶ MOL P 1086. 2. kötet 421.-422. o.

¹⁷ 1871. okt. 15-én indították útjára a Magyarországi Nagy-Oriens páholy közlönyét, a *Hajnal/Morgenroth* első évfolyamát Perl Viktor kiadásában. Szerkesztője Hollós László volt. Magyar és német nyelven közölt írásokat. (A Szerk.)

¹⁸ MOL P 1086. 2. kötet, 5. o.

¹⁹ MOL P 1086. 2. kötet 432. o.

²⁰ MOL P 1086. 2. kötet 444. o.

²¹ MOL P 1086. 2. kötet 448. o.

²² MOL P 1086. 2. kötet 452. o.

²³ MOL P 1086. 2. kötet 456. o. Aláírása H. főmester.

²⁴ MOL P 1086. 2. kötet 462. o.

²⁵ MOL P 1086. 2. kötet 463. o.

²⁶ MOL P 1086. 2. kötet 416. o.

²⁷ Egyik műve: A szabadkőművesség története, különös tekintettel a magyar szabadkőművesség fejlődésére. Pest, 1873. 2011-ben új kiadása jelent meg. (A Szerk.)

órakor pedig a Humbolt B-nak
úrnőjével és bejegyzésén nem
lomben a vákóvexkessé dí-
csőlyen minél nagyobb kán-
mal megjelenjenek.

VIII. Reme Sándor a. Ka.
Lajcsa mestor meggyembelet.
frankia nagy Oriensvöl
ikeret leveles munka be, e levelet, mintán tárgyunk

nem oly tárgy, hogy emmi
halafordul me kényszerűen,
a legközelebbi munka napi
remjere kizűkessnek.

VIII. Kubinyi Ágoston

B. 1.: előkövetel, hogy
megnyitott Bácsmegeében, ki
hiszen pedig Lomborban jár
na, Sculcsy Ede Lombor
akos megyekörvénynéki
lőrőkör Vukovar és Dálny
szeg az Exxviter hajón
Kolozsvári, Biván 3.: és
klávitk Gyula 3.: a Hum-
bli B tagjainak jelentése
er a meli alkotmányi
ag bírsosított hazalomonál
lyra 1.: szabadkőműves-
nek a Corvin Chágya B
tagjainak felvete. Egyre-
mind pedig bemutassa az
új kőművesek a Főnőve-
ket tanuk Kézvonalával
bírsosított és j. alatt
redesiben idénre nyilat-
kozatár.

A páholy az új kezremény
felőti örömeit legjobban ab-
ként véle kifejezhesse, hogy

Sculcsy Ede szerint a
Lombor regularizálásnak nem
ja ki, mint a Corvin Chágya
páholy tagjair az oflogot alad
kibírsosított és a kőművesek
melleg kezreménye alapján
Kubinyi Ágoston 88.: -nel je-

OROSZNÉ PREPOG ERIKA

Tokaj-Hegyalja református közösségeinek megerősödése a XVIII–XIX. század fordulóján

*„Ha Zemplén vármegyét az utas vizsgálja,
Itt vagyon a' jó bor 's azt termő hegyalja:
Liszka, Tokaj, Ujhely, Mád, Keresztur, Tálya,
Lelesz, Tarczal, Patak muzsák oskolája.”*

(Losontzi István)¹

Magyarország történetének egyik legtragikusabb eseménye volt a mohácsi vész, a 16. században. A magyar király, II. Lajos a vesztes csatából menekülve a Csele-patakba fulladt. A sereget a török szétverte, vezetőinek nagy része a csatamezőn elveszett. A győztes török akadálytalanul áramlott be az egész országba. Különös módon a török vezetés nem hitt annak a helyzetnek, hogy képesek voltak egyetlen csatában legyőzni a magyar királyság hadseregét. Ezért nem is tartotta meg a frissen megszállott területeket, hanem visszavonult a folyók védelme mögé. Egy évtized kellett ahhoz, hogy rádöbbenjen a szultán, hogy az általuk 1526 augusztusában szétvert magyar sereg a tényleges királyi haderő volt. Így aztán 1541-ben ismét felvonult az ország középső részén hadaival, elfoglalta szinte minden harci cselekmény nélkül Budát, az ország fővárosát. A magyar haza sorsa ezzel megpecsételődött. Három részre szakadt az ország. Szapolyai János az ország keleti részének megválasztott királya tárgyalásokba kezdett Habsburg Ferdinánd királlyal, megegyezvén abban, hogy miután János királynak nincs gyermeke, annak halála után a nyugati és északi országrészek mellé megnyeri a János király kezén lévő területek birtoklását is.

A török vonulását, pusztítását a nép szenvedte meg. Ebben a kilátástalan helyzetben hozott reménységet és lelki megújulást a *r e f o r m á c i ó*. A reformáció kezdte el azt a munkát, melyre itthon a legnagyobb szükség volt: az erkölcsi törvényt a szívekbe írni, a veszedelmes időkben Krisztus evangéliumával üdvbizonyosságot ébreszteni. A reformátorok azt tanították, hogy a török átok azért van a nemzeten, mert elfordultak Istentől. Az Istenhez való odafordulás hozhat csak új reménységet és lelki megújulást.

Őze Sándor jeles történeti munkája – „Bűneiért bünteti Isten a magyar népet” – elé írott bevezetőjében Benda Kálmán a következőket állapítja meg: „Történetírásunk több ízben föltekerte a kérdést: mi volt az a reménység, amely a 16-17. századi török háborúk idején erőt

¹ Losontzi István: Hármaskis-tükör. Pest, 1848. évi hasonmás kiadás.

adott a magyarságnak, hogy az egyenlőtlen harcban kitartson, hogy a behódolás helyett a folyton meg-megújuló küzdelmet válassza? Mi volt az a gondolat, amely a három részre szakadt ország népének kulturális és nemzeti egységét megtartotta? ... Hogyan látták önmagukat, lehetőségeiket és feladataikat a népek nagy együttesében, élt-e bennük valamilyen küldetéstudat egy olyan kor-szakban, amikor a középkori keresztény univerzalizmus mozgósító ereje már megszűnt, s a még uralkodó vallási tanítások mögött mind erőteljesebben jelentkezik a nemzeti eszme?

E századok legégetőbb magyar problémája a török támadások okozta romlás, és a pusztulásból való fölemelkedés lehetősége. Hogy történhetett, hogy az erős magyar királyság szinte egyik napról a másikra összeomlott? A kor vallásos történelem szemléletének válasza teljesen egybehangzó: Isten akaratából, aki közvetlenül irányítja a népek sorsát, büntet, avagy jutalmaz érdem szerint. Ahogy a Biblia fordító Károlyi Gáspár írja: „Mert ha egy hajunk szála is nem eshetik el az nagy Istennek akarata nélkül, és apró madárkák közül egy is nem esik az törbe Isten akarata nélkül, az mint Krisztus mondja, sokkal inkább ilyen fényes és hatalmas országnak és nemes, erős nemzetségnek (ti. a magyarságnak) romlása Isten akarata nélkül nem leszen.”

De mik ezek a bűnök? Erre adja meg a választ Öze Sándor említett művében.²

Az új tanok gyorsan terjedtek, hamarosan eljutottak Hegyaljára is. Míg Németországban a földesurak és egyes tartományok fejedelmei karolták fel a reformáció ügyét, addig Magyarországon a reformáció alulról építkezett. Hegyalján a mezővárosok parasztpolgárai fogadták be gyorsan az új tanokat, de a földesurak közül is sokan segítették az egyház megújulását. Úgy is mondhatjuk, hogy élen jártak, hiszen Göncön fordította le Károlyi Gáspár a teljes Bibliát magyar nyelvre, és Rákóczi Zsigmond teljes anyagi támogatásával Vizsolyban nyomtatták ki (1590).

Az a kérdés foglalkoztat bennünket, hogy a hegyaljai táj gazdasági és társadalmi tekintetben milyen átalakuláson, módosuláson ment át. E gazdag bortermő vidék sorsára vonatkozóan számos forrás van birtokunkban. Ilyen Debreceni Ember András verses krónikája (1750), illetve Tarczal mezőváros jeles nótáriusának, Babocsay Izsáknak egy emberöltőt átfogó krónikája (1670-1700). Meggyőződhetünk arról, hogy a török állandó fenyegetettségének árnyékában élni a lakosság számára kimondhatatlan szenvedéseket eredményezett. A hadak állandó mozgása a javak és az emberi élet pusztításával járt együtt. A háborúságban falvaink, mezővárosaink rendre elpusztultak. A nép élni akarását bizonyítja, hogy volt ereje mindig, újra meg újra talpra állni, otthonába visszaköltözni, azt újjáépíteni. Nemcsak az oszmán hadak pusztítása, hanem a kuruc háborúskodás is súlyos veszteségekkel járt együtt. Mindezekhez kapcsolódott az időközben fellángolt ellenreformációs törekvés. A római katolikus egyház nem nézhette tétlenül az ország népének felekezeti cseréjét. A megindult vallásháborúnak vezéralakja Pázmány Péter esztergomi érsek lett. Elsősorban a főúri családokat igyekezett a rekatoлизációnak megnyerni, mert ezáltal a jobbágy népesség is kénytelen volt visszatérni a római katolikus vallásra. Különösen a Wesselényi-féle szervezkedés szolgáltatott ürügyet a szigorodó fellépéshez. A protestáns papokat, tanítókat Pozsonyba rendelték, ahol bíróság elé állították őket. A per célja a papság megtörése volt, ha ez nem sikerült, akkor gályarabság lett a büntetésük. Az elítéltek láncra fűzve mentek Dél-Itáliába, ahol eladták őket gályaraboknak. E megszegyenítő bánásmódról értesült Ruyter Mihály holland tengernagy

² A Magyar Nemzeti Múzeum művelődéstörténeti kiadványa II. Bp., 1991.

is, akinek erélyes fellépésére Nápolyban lehullottak a bilincsek a gályarabok kezéről. Az 1670-es évtizedet Babocsay Izsák krónikájában a következő versikével zárja: „*Hatszázhetveneknek gyászos esztendeji, / ezer felett folytak siralmas napjai; / kiknek sok gonosszal váltának óráji; / nem kevesebb jajjal múltanak a' többi.*”

A vészterhes 17. századot, illetve annak utolsó harmadát krónikásunk az alábbi sommázattal zárja le. „*Így végeznék el Keresztény Olvasó célunk szerint ez eggyügyű és bárdolatlan magyar stílussal való csekély és lengeteg historiáskánkat. Mellyeknek continenciájából eszmélheted fájdalomjan érezheted, s értheted e szegény elalélt magyarhaza ezen felsőbb részének, úgy mint harmincz egy eszt. Fogva Sedes Bellinek (háborús évszázad) siralmas, sok változásokkal teljes, halálnál iróztatóbb, sokféle nemű keserves szorongattatásait, és szertelen való, lelket gyötrő, s testet epesztő kimondhatatlan nagy, nyomorúságos szenvedéseit, már mostan pedig végső veszedelméhez közelgető utolsó extremitásra jutott, és minden gyámoltól s vígasztalástól megfosztatott boldogtalan sorsú keserűséges állapotját.*

Az övéin szánakozni szokott, elfogyhatatlan könnyörületességű szent Jehova nagy Úr Isten pedig ez mostan feltetszett új seculumot minden részeiben kívánatosabb, bővségesebb és öröndetesebb napoknak szerencsésen való folytatásával vidámabb nagy fényű időknek derülésével áldja, boldogítsa mind a posteritasnak megáldatásával egygetemben. Amen.”³

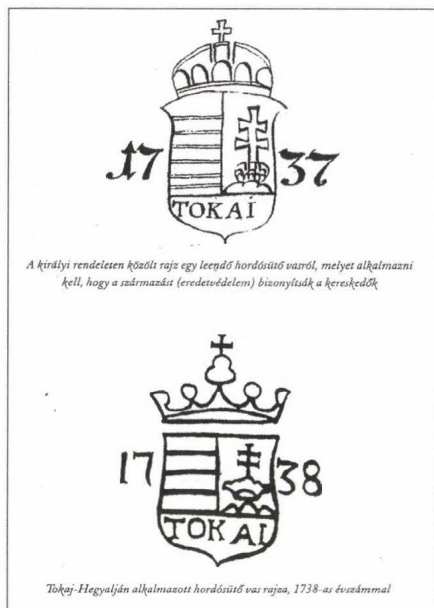
1711-ben a szatmári békével beköszöntött egy nyugalmas több, mint évszázadnyi korszak. A népesség gyarapodott, gazdaságilag megerősödött, a szőlőtermelés virágzó ágazattá fejlődött. A Tokaj-hegylajai birtokosok, továbbá a felvidéki „pentapolisz”, nevezetesen Bártfa, Eperjes, Lőcse, Kassa és Kisszeben szabad királyi városok, továbbá a név szerint is felsorolt mezővárosok: Bénye, Keresztúr, Liszka, Mád, Ond, Rátka, Szántó, Szerencs, Tarcal, Tállya, Tokaj, Tolcsva és Zombor küldöttei 1641-ben Mádon gyűltek össze, és egy szőlőrendtartást alkottak. Ennek 48 paragrafusa kitért a szőlőművelés jellegére, az alkalmazott bémunkások fizetésére és egyéb körülményeire. Olyan településeket is érintett a rendtartás, mint Szántó, amely Abaúj megye része, továbbá Sárospatak uradalmi központ és Sátoraljaújhely, megyeszékhely.⁴

A gazdagodó bortermő vidék borkivitele egyre nagyobb méreteket öltött. Azok, akik a kivitelt irányították, a görög, majd az őket követő zsidó kereskedők nemcsak a hegyaljai bort szállították Lengyelországba *Tokaji* néven, hanem Miskolc környékéről, a Hernád, és Sajó völgyéből származó terméket is. Ezzel sérelem érte a tényleges minőséget termelő táj gazdáit. Joggal követelték, hogy szülessék olyan határozat, melyben megtiltják az illetén exportot. Az 1737-ben megszületett titkos királyi rendelkezés e kényes kérdést végre rendezte. Az alábbi helységeket sorolja fel az utasítás szövege, ezentúl az itt megnevezett települések termékeit vihetik Tokaji néven északi piacokra: Tállya, Golop, Rátka, Mád, Zombor, Ond, Tarcal, Keresztúr, Kisfalud, Szegi, Bénye, Vámosújfalú, Tolcsva, Liszka, Zsadány, Olaszi, Patak, Újhely, Kistoronya Zemplén megyei, továbbá Abaújszántó és Horváti Abaúj megyei települések. A pontos leírás közli azt a rajzot is, amely egy hordó sűtővas formáját rögzíti. Ezzel véget ért a hegyaljai települések évszázados küzdelme a bor-

³ Tokaj és Hegyalja XIX. Szerk. Bencsik János. Tarcal, 1998.

⁴ Tokaj és Hegyalja XXI. sz. Szerk. Bencsik János. Adalékok Tokaj és Hegyalja történeti és néprajzi ismeretéhez. Tarcal-Tokaj, 1999.

kereskedelem hasznáért. Ezen települések fő megélhetési forrása a szőlőtermelés illetve a bor előállítása, az abból származó haszon volt. A termelésben lassú technológiai változás hozott olyan átalakulást, amely végül minőségi árut eredményezett. Így jutott el a táj a „főbor” megjelenéséhez. Az aszúbor kiemelte régióinkat a többi bortermő vidék közül.⁵ A királyok, az erdélyi fejedelmek, országnagyok, egyházi rendek nem mondhattak le arról, hogy Tokaj-Hegyalján szőlőt birtokoljanak, s ez által jussanak e kiváló minőségű, s lassan világhírré emelkedett termékhez, mely nagy értékű kereskedelmi cikké nőtte ki magát. Ennek következtében gyarapodott a gazdaság, a tehetős hegyaljai szőlőtermelők joggal vállalkozhattak arra, hogy maguk számára egyebek mellett templomot is építsenek.

Hegyalja népe korán felvette a protestáns hitet. Több településen borházakban, ideiglenes építményekben, illetve lakóházakban dicsérték az Istent. Majd erősödve a közösség királyi engedélyért folyamodtak templomépítés ügyében. Erre azonban Mária Terézia királynőtől csak kivételes esetben kaphattak engedélyt. Fia, II. József a felvilágosult király türelmi rendeletével egyszerre elhárított minden akadályt mind a református, mind a zsidó közösségek templomépítkezése elől. Azokban a falvakban, mezővárosokban, amelyekben kellően nagyszámú református gyülekezet élt, és a gyülekezet tagjai részt tudtak és akartak vállalni abban, hogy új szakrális helyet építsenek maguknak, fokozatosan megindultak a templomépítések. Az építkezéshez azonban – tudjuk – nemcsak pénzre van szükség, de kell egy közös akarat, egy közös szellem, vágy arra, hogy a teremő Istent méltó helyen imádhassa a gyülekezet. Mindezek megtartásában, az építési munkálatok irányításában, ellenőrzésében fontos szerepe volt a lelkipásztoroknak, akik a hívekkel egyetemben több esetben maguk is részt vettek a kétféle munkákban. Abban, hogy mely település, mikor foghatott templomépítéshez, az engedélyezés mellett annak is döntő szerepe volt, hogy mekkora létszámú volt a gyülekezet, és milyen anyagi körülményekben éltek. Nyilvánvaló, hogy egy kisebb létszámú tagság esetén sokkal nagyobb terhet jelentett az építkezés az egyes emberekre nézve. Többet kellett vállalni akár a pénzbeli, akár a más jellegű hozzájárulásból. A 17. század szenvedéseiből, csapásaiból lassan-lassan magára találó és sok munka árán gyarapodó hegyaljai településeken a 18. század közepe táján így indulhattak meg ezek a lélek számára is sokat jelentő építkezések.

Most pedig a hegyaljai települések templomainak építési adatai következnek.⁶

⁵ Pap Miklós: A tokaji. Bp., 1985.

⁶ Várady József: Tiszáninnen református templomai. Debrecen, 1989. Az általam felsorolt települések adatait e munkából gyűjtöttem ki.

A b a ú j s z á n t ó: A nagyszámú református hívek, 1681 óta folyamatos vallásgyakorlatukra tekintettel 1751-52-ben új templom építésébe kezdhettek. Debreceni Ember András 1750 táján írott „Hegyalja krónikája” című verses leírásából megismerhetjük a települések társadalmi, gazdasági helyzetét, vallási életét. Ebben így ír Szántóról: *„Ennek mindene van, mégis népe szegény, / egynehány örökös, a' többi jövevény, / Ritzu-fitzuból áll Tót utzán a' Legény, / azért olyan ritka kerteken a' sövény. / ... / Itt két helyen kéri Istentől az Áldást, / némellyek Templomba mondanak hála adást, / kevésb része várja háznál Mise mondást, / ne lássanak soha magok között bomlást.”*⁷

T á l l y a: A reformátusok egy borházból alakítottak ki imaházat maguknak. Templomot 1753-55-ben építhettek. *„Tsak kapa itt a Pénz, kapa is a' kenyér, / mellytől keményedik kezeken a tenyér, / ha nem kapál, nints pénz, üresül a' tányér, / szálló nélkül itt az Ember semmit sem ér. / ... / Sokféle Vallásuk bátor ők Légyenek, / Görög, Orosz, Lengyel, de tsak meg eggyeznek, / Magyarok Némettel szépen beszélgetnek, / kire a' mi esik tsak meg fizetgetnek. / ... / Az áldást két helyen az Istentől kéri, / zöld tornyú Templomban ő Felségét félik / más felépült helyen szent Innepét ülik, / a kik könnyörgéssel mindeneket nyerik.”*

M e z ő z o m b o r: A reformátusok 1806-ban építettek új templomot, de az, 1823 körül leégett. 1828-29-ben helyreállították, majd 1911-ben korszerűtlennek ítélték, és lebontották. De helyette még abban az évben újat építettek. Ezt a templomot a németek 1944-ben felrobbantották. Jelenlegi temploma Bakos Zoltán akkori lelkipásztor hihetetlen áldozatvállalása és gyűjtései nyomán 1948-50 között épült fel. *„Bizony a' lakásra ez jónak láttatik, / mert az el élésre minden találtatik...”*

M á d: A reformátusok 1711 után, miután a templomokat végképp vissza kellett adni a katolikusoknak, hamarosan egy fatemplomot építettek maguknak. Ez azonban 1725-ben leégett. 1772-ben már állt egy kőtemplomuk, amit akkor bontottak el, mikor a mai templomuk megépült. A mai templom 1800-17 között épült. *„Templomok helyesen, jó gondviseléssel, / vagyon mind két részről, holott énekléssel, / dítérik az Istent nagy zengedezéssel / járúlnak az Úrhoz buzgó könnyörgéssel. / Feles számú Zsidó érkezett közéjük, / kiknek imádságban haboz az elméjük, / de hogy pénzrel győzik bátran laknak vélek, / Sinagógájoknak köztök vagyon helyek.”* Figyelemre méltó, hogy a Várady József kötetében olvasható adatokból arról értesülünk, hogy Mádon az 1725 után következő mintegy ötven év története nem ismert, de 1772-ben már állt a templom, Ember András krónikájából viszont meg tudhatjuk, hogy az 1750 körüli években már két temploma volt a településnek.

T a r c a l: 1711 után a tarcali reformátusok is építettek maguknak egy zsindeletetős templomot, amely azonban leégett. Mai templomukat 1773-74 között építették fel. *„Ezeket még Zsidó eddig nem zavarta, / sem a' Magyar tsaló görög meg nem tsalta, / hanem néhány Nemes Kortszmát meg találta, / ki Polgroskájokat zsebekből vakarta / a mintsodás magok, / olly szegény Templomok, / mind két részen való imádkozó Házok, / be kár, hogy tsonkán áll Messze Látó Tornokok, / Templomnak, Toronynak talám nints Jószágok. / Felséges Asszonyunk parantsolatjával, / meg újult határok díszes Kápolnával, / Istenhez terjedő szent áldozatjával, / a Nép több jót várhat hála adásával.”*

⁷ A dőlt betűs idézetek Debreceni Ember András „Hegyalja krónikája” c. verses leírásából származnak.

Tokaj: a tokaji reformátusok 1711-ben csak paticsból és fából tudtak sár-tapasztással egy „ócska templomot” építeni, és ezt kilencvenegy évig használták. Akkor új templom építéséhez fogtak. 1802-22 között készült el mai templomuk. „*Vagyon hat templomok, hol devotizálnak, / Misét, Prédikátiót, hathatost elmondnak, / a' helyért, határért Istennek áldoznak, / a bűn bocsá- natért foglalatoskodnak. / Reggel nagy Templomba mennek a' Misére, / a' Pia- ristáknál lesznek vetsernyére, / Kapuczt- nusoknál Német szó értésre, / mennek Magyarok is külön könyörgésre. / Czer- kóban elmennek osztán az Oroszok, / Görög a Muszkával, mert különös Jussok. / de különös helyre, kik nem Unitusok, / járnak, kelnek, mennek, de egy a' Krisz- tusok.*”

Bodrogkeresztúr: 1714-ben vették el tőlük a templomot, ezután évtizedeken keresztül bérelt házakban tartották istentiszteleteiket. Később építettek egy imaházat, amit felsőbb parancsra a hatóság le-romboltatott. 1774-ben a mai templom telkét egy cserével szerezték meg, melyen építet-tek egy imaházat, és ezt használták az új templom elkészültéig. A mai templom 1786-91 között épült fel. „*Két hely van rendelve a' harangozásra, / a' hová járjanak az imádkozásra / szentek nagy Templomba, Mise halgatásra, / más részről felmennek vetsernye mondásra.*”

Olaszliszka: 1711 után 76 évig templom nélkül volt a gyülekezet. A Türelmi Rendelet kiadása után folyamodtak templomépítési engedélyért a reformátusok. 1784-ben kezdtek az építkezéshez Vitális János bőkezű alapítványának segítségével. A templom 1787-re készült el. „*Faragott kövekből rakott szép Tornyával, / díszesedik Templom három Harang- jával, / de Magyar nép gyászol rongyos Borházával, / hová imádkozni jár egész Házával.*”

Erdőbénye: 1711-ben a templom itt is a katolikusok kezébe került, ezután a re- formátusok egy fatemplomot építettek maguknak, amely megvolt 1786-ig. A mai temp- lom építése 1781-ben a torony felépítésével kezdődött el. A templom 1786-91 között épült fel. „*Ez Helyben két helyre járnak imádkozni, / A'hol szoktanak a' Pappok áldozni, / akar egy, akar más részre harangozni, / ottan seregenként mennek bünt öldözni.*”

Tolcsva: 1714-től a reformátusok egy prészázból átépített oratóriumot használtak mindaddig, amíg az 1864-ben leégett. Ekkor kezdték el építeni ma is meglévő templomu- kat, mely 1869-re lett kész. „*Négy helyen járnak itt az Isten félésre, / nagy Templomban men- nek részint idvezlésre, / Magyarok különös helyen tsengetésre, / Oroszok Czerkóba mennek ének- lésre / osztán a' Zsidóság a' sok Curiákban, / moztatják szakálluk a Sinagógában.*”

Balsay Mihály olaszliszkai főbíró 1790-es levele*

Privilegiati Oppidi Tokaj Domino
Ordinario Judiciu ac ejusdem Senatui
Consignandum Tokaj

Bizodalmas drága Birák Uraimék!

Második Küldet Currenséből¹ az Uraknak azt értettük, hogy a Tekintetes Vármege a mi Concursusunkat² mintegy lazasztik ellenzeni, hanem csak úgy kívánja, hogy minden Város az maga Consideratioját³ különösen Írásban representálja,⁴ de ebből csak azt vehettük, hogy omne Regnum divinus in se desolbitur,⁵ ha az Hegy allyai Városok össze tett Vállal egyet nem fognak érteni és egy Instantiában⁶ be nem rekesztik az össze kapcsolott okmányokat, az be adandó különös Instantiak⁷ nem nagy Tekéntetben fognak léndni az Ország Gyálsen és semmi Effectust⁸ nem fognak szerezni: Mind azon által kívánjuk az Urakkal Akaratunkat közleni s azt előbb küldött Currenselnek Tenorához⁹ magunkat abban meghatározni, hogy

1° Propondálni¹⁰ melótassuk Ő Exellentiaja a Diaetán a Lengyel országi Pusason¹¹ lévő Harminecudolnak lejebb való szállítását. És hogy

* jelzet: ZML. Tokaj, iratok, 1790. 23 doboz.

¹ körlevél

² feltételünk

³ megfontolt – ti. álláspontját

⁴ mutassa be

⁵ minden királyi alakulat maga által elpusztittatik

⁶ beadványban

⁷ folyamodványok

⁸ megtörténést

⁹ tartalmához

¹⁰ javasolni?

¹¹ úton

Vámosújfalú: A reformáció elterjedésével 1595-re itt is reformátussá lett a templom. De a 17. századi megpróbáltatások következtében a század végére romokban hevert a faluval együtt. Majd a betelepülő reformátusok 1700 körül új templomot építettek maguknak. 1797-ben felújították, majd egy földrengésben megrongálódott, ezért 1870-ben megint csak újíteni kellett. Végül 1905-ben úgy határoztak, hogy inkább új templomot építenek. Az új templom 1906-12 között épült.

Sárazsadány: A mai község 1949-ben alakult Bodrogsára és Bodrogsadány egyesülésével. E kettős falu egyikében, Bodrogsrán volt református templom, amit 1818-ban építettek. Ez az ósárai falu a Bodrog árviizei miatt feljebb települt, így a 19. század végén lebontották a templomot. A zsadányi régi temető területén épített a gyülekezet új templomot magának 1905-07 között.

Bodrogolaszi: A templomtól 1711-ben megfosztott egyház életéről szóló nyolc évtized anyaga, egy tűzvészben, 1862-ben elpusztult. Így keveset tudhatunk róluk. A mai református templom 1790-ben épült.

Bordoghalász: 1771-74 között építettek templomot, de ismeretlen okok miatt az rövid életű volt. A mai templomukat 1823-26 között építették.

Sárospatak: A patakiak 1710 után építették fel első fatemplomukat. Majd 1726-ban építettek egy nagyobb, ugyancsak fából, melynek fala sártapasszal készült. Ez a templom állt 1771-ben is, de ekkor már „rozszantnak” minősítették. 1770-ben személyesen nyújtották be templomépítés iránti kérelmüket az akkor éppen Sárospatakon átutazó II. Józsefnek. A királyi engedélyre hat évet kellett várniuk. 1776-ban kapták azt meg. Azonnal elkezdték a templomépítést, de az a közbejött hibák miatt 1781-re készült el. *„Van két Collégium, edjik kint, más belől, / a’hol a Tudomány szépen megyen elől, / de nagy villongás van a két vallás felől, / egy sem akar térni igazsága mellől. / Vagyon ott négy Templom, hová áldozásra / járnak fel a’ szentek híven imádásra / Jézus társaságán lévők szent gyónásra, / Szent Háromság vallók mennek a’ Vallásra. / Az ő Vallás szerint Oroszok Czerkóba / mennek a’ Magyarok bünt öldni Templomba, / mindnyájan Istennek áldoznak napjában, / hogy áldás maradjon értek a’ határban.”*

Sátoraljaújhely: A református hívek 1714 körül építettek maguknak egy deszkatemplomot, mely 1740-ben leégett. Majd újraépítették, de 1768-ban, a városban tomboló nagy tűzvészben ismét leégett. A mai templom 1784-89 között épült fel. Mai formájára 1899-ben alakították. *„Vagyon sok harangja melyek harangoznak, / négy Templom, a’ melyben Papok imádkoznak, / Istennek ostroma ellen bünt oldoznak, / hogy a’ határt áldja azért áhítoznak. / Remete Szent Pálnak itten maradványi / vagynak a Klastromnak harmincz Tanítványi, / hogy lennének Szentek, Isten alkotmányi / azon igyekeznek, ne csak találmányi. / Fénylenek Paloták a’ sok rend Házakkal, / de nincs elrendelve sorjába ez okkal, hanem darabonként el járó úttal, / három részen való láthatós Tornyyokkal.”*

A következő települések nem szerepelnek Ember András krónikájában, de az 1737-ben megszületet királyi rendelkezés hegyaljai településekként nevezi meg őket:

Golop: 1778-ban báró Vay László jelentős támogatásával épült újjá a régi templom.

Ónd: a török által 1567-ben elpusztított helység 1595-re újraneépült. Lakói ekkor már reformátusok voltak, kiknek az az évi összeírás szerint templomuk volt. Valószínűleg

ugyanazt a szentélytel ellátott középkori templomot használták 1722-ben is. Mai templomát 1802-ben építette.

Erdőhorváti: 1740-től egy borházban tartották istentiszteleteiket, majd oratóriumot építettek. 1785-90 között építettek templomot. 1889-ben tornyot emeltek a templomhoz, és a százéves templom ekkora már olyan avult volt, hogy új építését vették tervbe, mely 1910-11-ben épült fel.

A hegyaljai templomok közül mind a mai napig megmaradt a *szerencsi* református templom, melynek különös jelentősége az, hogy Rákóczi Zsigmond a település földesura, erdélyi fejedelem sírja a templombelsőben található. A kőből faragott szarkofág többször áldozatul esett a sírrablóknak. Erről a templomról azért nem szoltunk fentebb, mert Szerencs nem szerepel az 1737-es királyi rendelkezés települései között. „1711 után III. Károly és Mária Terézia hét évtizedes uralkodását a bigott katolicizmus és részrehajlás jellemezte. Az egyházi ügyek intézésével megbízott Helytartó Tanács évekig, ha nem évtizedekig elhúzta a protestánsok ügyeinek intézését”, írja Várady József. Ennek ellenére mégis voltak kivételes helyzetben lévő mezővárosok, ahol a protestáns felekezet hívei részére engedélyezték a templomépítést. Így Abaújszántó, Tállya, Mád, Tarcál a század közepe táján, de legalább is a türelmi rendeletet megelőző évtizedben kapott engedélyt. A 100-150 évnnyi megpróbáltatás után a reformátusok számára a II. József által 1781-ben kiadott türelmi rendelet hozta el a megkönnyebbülést. Ezzel véget ért a fából épült, paticsfalú templomok korszaka.⁸

---

⁸ Várady József i. m. 9.

HALÁSZ PÉTER

Jerney János „csángómentő” kezdeményezésének zempléni visszhangjai

*Fehér Jóskának, a Magyar Nyelv Múzeuma egyik lelkes
megálmodójának és megvalósítójának, baráti szívtel.*

„Ázsiában maradt testvéreinket illetően feltűnő, hogy bár a Duna-Tisza közén letelepült magyarok még a X. szd-ban is fenntartották ázsiai testvéreinkkel a közlekedési összeköttetést, bár jelesebb magyar királyaink tapasztalták hosszú bel- és külharcokban az ősmagyar elemnek az országban számszerű fogyását, számos falvak elpusztulását. Bár IV. Béla ismerte Julian, Plan Carpin és Rubruquis szerzetesek ázsiai utazásaiból Nagy-Magyarországnak létezését (...), bár Nagy Lajos királyunk 1352 és 1354-ben a Bug folyó vidékén lakó tatárok ellen kétszázhezernyi sereggel diadalteljes hadjáratot folytatott, s Mátyás királynak is volt tudomása magyaroknak ez időben Volgánál lakásáról, s nemzetét szerető lelke előtt nem lehetett közönyös a magyar huszitáknak Moldvába kiköltözése. Bár elődeink a tatár és török, s az akkor még nagyhatalomra nem emelkedett moszkvai udvarral többször érintkeztek; mindezek mellett is a besenyők, jászok, bolgárok és tatároknak meg az Árpád-házi uralom alatt történt beköltözése után, s Mátyás alatt a kunok egy kis töredékének megtelepítésén kívül elmúlászták, hogy Ázsiában maradt testvéreiket küldöttük által ismételve felkeressék, s ez úton velük a rokonsági összeköttetést fenntartva, a diplomácia és országos tekintély súlyával kieszközöljék ezeknek hazánk puszta vidékeire telepítését, hogy ez által a magyar elemet új erővel frissítsék és számban is növeljék. E helyütt azonban elhagyva merülni az ázsiai nép hullámmászásában keleti testvéreinknek még nyomait is, német, szláv, szerb, rutén, román, bajor, bosnyák, cseh, dalmát horvát, olasz, orosz, szász, tót, sőt francia lakosokat szállítottak az ország néptelen részeibe, s ezáltal önkéntelenül, sőt később talán politikai célzatból előmozdították a mi korunkban felmerült nemzetiségi kérdés megalakulását.” (Gyárfás István)¹

Ilyen közgondolkodás volt jellemző a reformkor derekán a bontakozó magyar közéletre, sőt többé-kevésbé a tudományosságra is, s ebben a szellemben képezte magát történeásszé az eredetileg jogot végzett **J e r n e y J á n o s** (1800–1855), aki a reformkor nemzeti kérdések iránt fogékony időszakában elsőként hozott hírt a Moldvában élő

¹ Gyárfás István: Jerney János emlékezete. Olvastatt az Akad. 1883. jún. 18-i osztályülésén. Az MTA Könyvkiadó hivatala, Bp., 1883.

magyar népességről. Mint azóta úgyszólván minden „csángókutatóban”, a tudományos indíttatásból, „*a' Magyarok' őshelyeinek kinyomozása végett*” kezdeményezett kutatóút során megismert igazságtalanságok nyomán benne is feltámadt a választott „kutatói téma”, a moldvai csángómagyarok iránti szánalom és az ebből fakadó segítőkészség.²

Amikor 1844 áprilisában kezdett útja második felében, Lebédiából visszatérőben, a moldvabányai templom romjainál – Mátyás király hajdani hadjárata fiaskójának helyszínén – végiggondolta helyzetét, és összevetette a keresett és a talált anyagot, rá kellett döbennie, hogy amit keres, az – megtalálhatatlan. Árpád magyarjai rövid etelközi tartózkodásuk során maradandó emléket alig hagyhattak maguk után; s azt a keveset is csak nagy nehézséggel lehetne megkülönböztetni az előttük s az utánuk ott járt, az életmód és a kultúra szempontjából egyaránt rokon népek – szkíták, avarok, besenyők, úzok, kunok, jászok, tatárok és a többiek – hagyatékától. Ezért tekintetét a csalóka múlttól máris az akkori jelenben jól megragadható *etelközi magyarokra* veti. Árpád népének nyomai helyett útjának hátralévő felében teljes figyelmét a csángók történelmének, művelődésének feltárására, sorsuk megismerésére fordította.

1844. október 25-én nagy reményekkel érkezett vissza Bákóba. A XV-XVI. században itt volt a moldvai katolikusok püspöksége, s az egész környéken többségükben magyar lakosú falvak sorakoztak. Itt hamarosan rátalált a régi katolikus templom helyére, az onnan származó kövekre, s elkezdte az ásatást. Ám nemsokára jelentkeztek az úgynevezett „hivatalos személyek”, egy „*Roszet György nevű tudatlan fráter*” megtiltotta a további munkát, s ezen az erdélyi gubernátor, Teleky József közbenjárása sem segített. A hamarosan téliesre fordult idő miatt a feltárást különben is abba kellett hagynia, és „üres óráiban” a közeli Kalugyer – a mai Lujzikalagor – viszonyaival ismerkedve feltárult előtte a település egykori, kiváltságokkal rendelkező szabadparasztságának jogfosztottsága, kiszolgáltatott helyzete. A velük való beszélgetés során szóba került, talán a Magyarországra település jelenthetné sorsuk jobbra fordulását. Így ír erről maga Jerney János:

„Szerintök hajdan Bákóval és lejjebb a' Szeretmentin messziterjedő földek tették határukat, a' dúlásokkal teli nyugtalan időkben üték sátorukat Kalugyerpataka mellé. Birtokuk szabad rezes³ föld vala mind a' későbbi időkig, midőn a' szomszéd birtokos boer Prunkul nevű rövid úton 's kellő kihalgatás nélkül elpörlé; — 's ámbár jogaikat biztosító régi vajdai oklevelekkel is bírnának, örökségtől megfosztva jobbágyi sorsra jutottak, a' boer' önkényű zsarolásának kitéve. Midőn én illy eljárásnak lehetetlenségét vetém ellen, 's azzal viszonzám, hogy birtokukat a' vajdai oklevél fejedelemsnéli előmutatása mellett ismét visszanyerhetnék: azon ellenvetést tevék, hogy régi oklevelük a' jasszii missio' levéltárában tétetvén le, azt onnan többé vissza nem nyerhetik; midőn pedig e' részben a' vajdához Jassziba⁴ mentek, mint lázítók elfogtván a' sorompónál, kérelmüket annak eleibe nem vihették. (...) Aggasztó helyzetükben csa-

² Jerneyről bővebben lásd: *Sámi Lajos*: Híres magyar utazók II. VI. fejezet. Athenaeum, Bp., 1874.; *Péter László*: Jerney János. Szeged, 1988.; *Fodor István*: Jerney János a dél-oroszországi kun sírszobrokról. In.: *Juhász Antal* (szerk.): Múzeumi kutatások Csongrád megyében. Szeged, 1984. 31–48.; *Halász Péter*: Jerney János és a moldvai magyarok. In: *Jerney János' Keleti utazása a' magyarok' őshelyeinek kinyomozása végett 1844 és 1845 előszava*. Bibliotheca Moldaviensis. Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda, 2011. 5–52.

³ Értsd: részes, vagyis szabadparaszti.

⁴ jassii = jászvásári (románul Iași)

ládonként hagyják el bús lakaikat, 's más boerok birtokába menekülve keresnek jobb sorsot. Azon kérdésemre valljon hajlandók volnának-e Nagy Magyarországra költözni? örömmel nyilatkoztak. Biztosítottam tehát őket, miszerint ügyükben fõlszõlandok honunk' földesurainál; nemis késtem a' pesti hírlapokban küldeni..."

*»Fõlszõlítés Moldvából a' magyarhoni földesurásokhoz«.*⁵

A jó szándékú, de naiv Jerney tehát felhívást fogalmazott a magyarországi birtokosokhoz, ajánljanak földet az áttelepülni akaró luzikalagori csángók javára, egyúttal kérte az Akadémiát, küldjenek magyar énekes és imádságos könyveket a moldvai magyar *deákok* (kántorok) számára. Nem számolt azonban a román nacionalizmus egyházi és világi csatlósáival. Az akkori Magyarországról – a brassói *Gazeta de Transilvania* hasábjain – román újságírók írtak felháborodott, de *névtelen* levelet Jerney ellen, ám acsarogtak a „missziós” olasz papok is, akik román szolgálatba állított asszimilációs politikájukat látták veszélyeztetve a nemes kezdeményezéstõl. A moldvai fejedelemség vámosai nem engedték kiosztani a magyar nyelvû egyházi könyveket, a brassói lamentációra a jászvásári *Albina Românească*-ban gúnyirat jelent meg ellene, „Új Mózes”-nek nevezve õt, mondván „ki akarja vezetni Moldvából az ott sanyargatott magyarokat”. Jerney válaszát a brassói lap nem közölte, a kalugyeri pap pedig „egyházi átok” alá helyezte, s figyelmeztették, ne menjen sehova, mert könnyen szerencsétlenség érheti. Rajta is betelt tehát az a sors, ami oly sok Moldvában járt és a csángók nyelvét, sorsát szívén viselõ, jó szándékú embert – Marcus Bandinustól Lükõ Gáboron és Domokos Pál Péterén át Kallós Zoltánig – utolért: a sovén román hatalom lehetetlenné tette a munkáját, vagy elüldözte.

Jerney János azonban nem csak a luzikalagori csángók XV. századi vajdák kiváltságlevelének és szabadságuk elikkasztását tette szóvá. Még 1844. november 26-án, Bákóból levelet írt a magyar vármegyékhez a *Tekintetes Karok és Rendek* számára, s ebben szélesebb áttekintéssel tárta föl a moldvai magyarok jogfosztottságát, és az ezért jórészt felelõs római katolikus egyház bûnrészességét.⁶ A levél következõképpen szól:

Tekintetes Karok és Rendek!

Keleti utazásomból, melyet a' magyar nemzet régi lak-helyeinek kinyomozása tekintetébõl a' kaukázusi részekig nyomulva tettem, szerencsésen vissza jövén, téli szállásomul a moldvai fejedelemséget választván, fõleg azért, hogy az abban élõ, és bízvást hatvan ezernyi fõre számított magyar véreink, és különösen az úgynevezett csángó magyarok állapota fölött minden oldalról tökéletes tiszta ismeretet szerezhessenek. Pár hónap óta járom már szerte keresztül kasul

⁵ Jerney János: Keleti utazása a' Magyarok õshelyeinek kinyomozása végett 1844–1845. I. Pest, 1851. 122–127.

⁶ Ennek a levélnek, amit Jerney valószínûleg több helyre, hihetõleg minden vármegyéhez elküldött, egyik példányát a sátoraljaújhegyi levéltárban leltem ünnepeltünk, *Fehér József* múzeumigazgató, s néhány, a témához kapcsolódó irománnyal együtt elküldte számomra. Mi egyébbel hálálhatnám meg szívességét, mint hogy most, a 60. születésnapjára készülvõ kötet számára, a körülmények keretébe foglalva, némileg „feldolgozva”, a *Széphalom* ünnepi kötetében visszajuttatom számára. Teszem ezt azzal a meggyõzõdéssel, hogy a barátinak szánt gesztus egyben a moldvai csángómagyarokkal kapcsolatos ismereteinket is gyarapítja.

⁷ A körlevelet Pest megyétõl továbbították. A címzés: „Nagyméltóságú Méltóságos Fõtitestelendõ Tisztelendõ Tekintetes Nemes Nemzetes és Vitéz Zemplén Vármegye Közönségének, Kedves Barátaink és Atyáinkfiainak. Hivatalból – S.A. Újhelyen. Érkezett junius 10. 1845. Pócz: 374. Szám: 126.” A továbbiakban közölt levelek írásmódján nem változtattam, a régies vagy népies írásmódot megtartottam, csak a nyilvánvaló elírásokat, vagy helyesírási hibákat javítottam.

ezen tartomány vidékeit, gondos vizsgálódást fordítva minden lépten a' magyaroktól, vagy magyaroknak nevezett ugyan de már eloláhosult feleinktől lakott helyekre; azomban régi sejtlem ellenére, öröm helyett keserű érzés lepte kebellet térek mindenünnen vissza, ámulatosan győződve meg azon isteni ügy, mint emberi törvényekkel ellenkező borzalmas módokról, melyek az elhagyott jámbor felekezetünk ősi anyanyelvének erőhatalommal kiirtására fölhasználtatnak, és melyek fájdalom! nagyobb részben már megis érlelik fanyar gyümölcszeit – vérző szívvel vigasztalást nyújtani elégtelennel fordulok el tőlök, annál is inkább, mivel nem világi zsarnok hatalom, vagy status politica, hanem azon férfiak által látom végrehajthatni ezen borzasztó működést, kiknek rendeltetésük üdvöztőnk magasztos ígétjét, a' szeretet-, a türelem és tiszta erkölcsiséget hirdetni; azon férfiaktól, kik térítők' neve alatt ismertetvén isteni céluknál fogva még Afrika pogány vad csordái között is az igaz hit' haszna és előmenetelért magukat a' népség érdekéhez simítani és erősen csatolni tartoznának, nehéz hivatásuknál fogva pedig bármely idegen nyelv ismeretét az evangélium hirdetése okáért nagy fáradtsággal is sajátukká tenni fő kötelességükben állna. Ha nem mondom is, tudni fogják a' Tettes. Karok és Rendek, hogy a moldvai Cath. vallású magyarok olasz lelkészeit értem, kik a római missziótól időnként ide rendeltetve, a' hívek inkább siralmas, mint lelki épületi állapotját hagyják emlékül maguk után, halomra gyűjtött kincsekkel honukba visszatérniük.

Nem célom elsorolni azon alig múlt időkben történt természet elleni eseteket, fel melegíteni a' gúnyok, fenyegetések, pénzbeli és testi kemény büntetések súlya alatt magyarul imádkozás, sőt beszélés le alacsonyító tilalmi eljárásokat, minőkkel mai századunkban bár status politikai célzatokrai élest ferde fogalom és undok vétek gyanánt bélyegzett meg a' kor szelidebb szelleme, – milyenek közt a' leg eltiprottabb népsalagnak[?] civilizált Európa akármely zugában, ezen tartományt kivéve a templomi és családi körön belül sínylődni osztályrészként szerencsétlenség alig ha jutott –, egyedül a' leg nyersebb minapában végrehajtott azon tényt kívánom a' t. K. k. és R. k. tanácskozási szőnyegére juttatni, mely a' már-már kiirtatott magyar nyelv végső haláldőfésének bajjivására a' gyászos indulót fúhatja.

A' moldvai Catholikus magyarok szám szerint 18 parochiájok közül a soványabb 8 eddigi szokás és rendtartás szerint magyar provinciabeli minoritáknak vala fenntartva – oly módon, hogy közülük valamelyik elhalálozván, a' jászvásári prefektus egyszersmind apostoli visitator megkeresésére a' mondott provincia küldje betöltendőül alkalmas magyar papot, – milyenek jelenen heten vannak, kétszer annyi olaszok ellenében, minélfogva az ilyen parochiákból, hála nyelvünk divata még halálra nem zaklattathatik. Történt mindazáltal a' legközelebbi szeptember hónapban, hogy a 10. filiálisokkal együtt 3000 léleknél többet számláló illetén egyik anya templomnak, név szerint Erdély széleinél, az Ojtozi kapuhoz leg közelebb fekvő Gorza falvának (Grosest) érdemes lelkésze, honunk beli születésű p. Alaslarsky Eugén meg halálozván, helye üresen maradva. A' misszió mostani előjárója Jasssziban, vereni [?] czímzetes püspök, Sárdi Pál úr, az eddigi üdvös szokástól eltérve, jónak látta a magyar provinciának e dolgot bé sem jelenteni, és a' boldogult helyére más magyar papot nem kérni; sőt többre vetemedék, mert nyomban Visszáni Miklós, természetes magyarul nem tudó, s tudni nem is akaró olasz minoritát rendele a' székelv eredetű tősgyökeres magyar hívek nyakára. Ez hivatalba léptével, tüstént felemelt fővel elkezd a' magyar nyelvűrtő lelki kínzásokat, megyéjében ugyanis megtiltja a' magyarul éneklést és imádkozást, helyébe olát parancsol. E gonosz szelle-

mű, felfuvalkodott, kanibáli rendelete értelmében a' magyarul gyónókat nem csak ki hallgatni vonakodik, hanem a' hívektől minden-nemű vallásos készütségeket, minő az imádság, a cathekisatió stb. oláhul mondatni kíván, olyanoktól pedig, kik úgy nem tudják, a' lelki vigasztalást, áldást, bűnbocsátást, és egyéb egy házi, 's papi szertartásokat meg tagadja. Így történt legközelebb, hogy a' hívek közül egy pár a házasság kötelével akara összeköttetni, de azokat, minthogy a' különben magyarul jól betanult, cat. cathecisatióra oláhul meg felelni képesek nem valának, mind addiglan össze nem kötötte, míg a' valóban boldogtalan magyar pár két egész hónap lefolyta alatt, nagy ügyvel-bajjal, és sok testi-lelki gyötrelmek közt az oláh textust meg nem tanulá.

Már mit fog szülni ezen pogánynál pogányabb bándsmód? Bizonyára azt, mit más, olasz befészkelte parókiákban elő idézett, hogy t. i. 10-12 év lefolytával a vallásért nyelvét is fölládozni kész, szorongatott magyar lakosság csupa merő oláh leend, magyar papnak többé határukba lépni sem engedtetvén. Bizony pedig bölcsen tudhatja Róma, melynek az ily cruciátosokról⁸ alig tudalma van – és könnyen át láthatja kiki: miszerént addig van biztosítva Moldvában a catolicizmus, míg a hívek ősi magyar nyelvükhöz hívek maradnak, és mihelyst nyelvben a moldoványokkal egy testé forrnak, mint ezernyi példák bizonyíttják, amazok vallási előjogaikat, polgárilag – boldogabb létüket meg ízelve, az ó hitre térnek át.

Tekintetes Karok és Rendek! nem az itt a' kérdés, van é joga a' moldvai Cath. fő papnak akár mely néki tetsző egyént lelki pásztornak ki nevezni? mert ebbeli önkényre hagyott gyakorlati jogán kívüül még azt is ellenvethetné, hogy a' magyar provinciának bizonyos írott szerződés értelmében magyar papok küldéséért járni kellő semmi mennyiséget fizetni nem képes, vagy talán nem is akarja, – min egyébiránt a' mondott provincia az által segíthetne, ha vallás, és nemzetiség iránti buzgalomból ingyen is küldene –, hanem egyedül abban találhatni föl a' sérelem valóságát: valjon üdvös, tanácsos, illő és jogszerű é az olasz lelkészeknek vallás veszélyeztetéssel ily inhumanus módokkal bántani – híveik irányában? vagy nem köteles é a' misszionárius az ezer meg ezerannyi hívek nyelvét megtanulni, Isten ígését hirdetendő, foganattal apostolkodó és a Cónonok értelmében is nem alkalmatlanok-é az oly egyének misszionáriusságra, kik híveiknek az evangéliumot tolmácsolni cath. ritus szerint nem képesek, főbb kötelesség teljesítés helyett lelki s testi kínzók' zsarnok-szerepik viselik. Bizonyára józan ész szerint is a' pap lehet a' hívek boldogsága s lelki vigasztalásért, nem pedig megfordítva, emezek kihajítandó zsákmányai egy jövevény ember kényelmének. A dolog mostani helyzete és a' tartomány constellációi közt, vélhetőképp illy indokokból erélyes fölfogásával lehetne meg óvni az eloláhosodástól ekkoráig még menekült itteni véreinket.

Valamint nemzetem, úgy szinte az emberiség iránti kötelességem hiszem leróni, midőn a' legérzékenyebb sérelem bejelentésével járulok a Tettes Karok és Rendek elébe, bizton remélvén, miként a' többi Tekintetes megyékkel egybe fogólag Fölséges urunk Apostoli Királyunk kegyelmes trónusához folyamodás által, ki a' Moldvai Chatolikusoknak törvényes historiai jogalaptól környezett, és diplomatikai tractátusokban elismert pártfogója – úgy a magyar anyaszentegyház buzgó főoszlopainak részvevő közbevetésre szólítása útján moldvai véreinket e természet elleni kín szenvedésektől meg szabadítani jogszerű működéseknek ismeremdik. A

⁸ cruciatio = keresztre feszítés; cruciátosok = keresztre feszítők

minémű inségek' hatályos orvosoltatásáért midőn remegéssel némult vér rokonaink nevében is esdekelve könyörögnék hazafiui legmélyebb tisztelettel vagyok Bákóban, Moldva városában. November 26-án 1844.

*A Tettes Karok és Rendeknek alázatos szolgáluk Jerney János hites ügyész: ttes Csanád, Csongrád stb. Vármegyék táblabírája.*⁹

Az egy számmal később iktatott,¹⁰ hasonló tárgyú levél Pest–Pilis–Solt Vármegyétől érkezett „Tisztelendő Tekintetes nemes Zemplén vármegye Közösségének, kedves Barátink' és Atyánkfiaiának.”

Azon lélekrázó durva bánásmód, melyel Moldvának Erdély felőli részén lakozó, és szám szerint mintegy 60 000-re terjedő, úgynevezett Csángó-Magyarok, Jerney János magyar tudós társasági tagnak másolatban csatolt folyamodása szerint, leginkább a' szent hivatásaikról megfélelmező olasz térítők által, polgári hatalom segélyével illettetnek, főleg az említett szerencsétlenek lelki szabadságaiknak, vagyis az általok követett Római Chatolica vallás teljes mértékbeni szabad élvezhetésének korlátozására intézettnek látszatván valamint egy régről Ő Császári Királyi Felségét, Kegyelmes Koronás fejedelmünket, mai nap hozzá intézett legalázatosabb felírásunkkal, jobbágyi mély hódolattal megkértük, hogy a már említett szerencsétlen embertársainkat, mint a' Moldvai Római Catholikusok Kegyelmes legfőbb pártfogója, az érintett kegyetlen bánásmód alól felmentetni, és anyai nyelvüket érő magyar lelkészeknek hozzájuk rendeltetések által, lelki nyugalmokat Kegyelmesen vissza szerezni méltóztassék; úgy más részről hivatalosan megkeressük Nagyságtokat, Kegyelmeteket oly végre, hogy Felséges Koronás Fejedelmünk elébe intézett alázatos kérelmünket az ügy közös volta tekintetéből magok részökről is pártolni méltóztassanak.

Kik egyébiránt atyafiságokba, szíves barátságukba ajánlottak szokott tisztelettel maradunk. Kelt az 1845-ik évi Martius 11-én Pesten tartott Közgyűlésünkéből.

Nagyságtoknak Kegyelmeteknek, kész köteles szolgálai szíves baráti s attyokfiai

Pest Pilis és Solt

Vármegyék Közönsége

Úgy tűnik tehát, hogy a vármegyék annak rendje és módja szerint működésbe léptek, legalábbis ami az adminisztrációt illeti. Több megye is küldött „alázatos felirator” „Ő Felsége legkegyelmesebb Urunk, Királyunk elibe”, s ezek másolatát egymásnak is továbbították. Ha nagyobb mennyiségben állnának rendelkezésünkre ezek az azonos indíttatásból született levelek, azt is megfigyelhetnénk, hogy miképpen „folklorizálódott” a téma, melyik megye milyen árnyalatot tett hozzá. A Tolna vármegye' közönségétől másolatban a Tekintetes nemes Zemplén vármegye Közönségének, Sátor-Allya-Ujhelyre küldött levél a következőket tartalmazza:

Kedves Barátink, és Atyánkfiai!

A' Moldvai fejedelemségben létező, 's régi ősi birtokoktól megfosztott sors üldözte szegény vérrokoninknak Magyar Honba leendő által költözése, és megtelepítése eránti czélszerű intézkedések megtétele végett Tolna Megye által a f. évi Bőjt elő hó 24-ik 272. sz. a. (...) tett fel-

⁹ Zemplén Levéltára, Sátorajaujhely, 374. Pócz, 126. szám.

¹⁰ Zemplén Levéltára, Sátorajaujhely, Pócz: 374. Szám: 127.

iratok pártolására szólítatván fel. Azon határtalan fiúi bizalom, mellyel Felséged' mind legkegyelmesebb Urunk eránt mindenkor viseltetünk bátorít fel bennünket tellyes reménnyel arra; miszerént említett e' tárgyba legfelsőbb helyre terjesztett, 's általunk is mindenekbe hiven osztott felírása mellett Felséged legkegyelmesebb királyi színe elibe azon legmélyebb tisztelettel párosult fiúi bizalommal kérelmünkkel járulunk, hogy fejedelmi kegyelmét ezen pusztulásnak indult vérrokonaink, megmentésére is árasztani, 's ekként azok Magyar Honba leendő által általalköltözésükre nézve legkegyelmesebben rendelkezni méltóztasson.

Kelt az 1845 évi aug. 22-én Satorujhely városá(nak) köz Gyűlésünkéből

Nem tudom, hogy az ilyen levelekkel mennyire sikerült könnyíteniük a lelkükön íróknak, s mennyire őszintén bíztak abban, hogy éppen az az V. Ferdinánd lép majd fel a moldvai magyarok érdekében, aki Pozsonyban és Bécsben is lépten-nyomon szembekeverült a magyar érdekekkel. Mindenesetre ugyanezen a napon egy olvashatatlan nevű hercegi személynek is levelet küldtek Zemplén vármegyéből, az előbbihez hasonló, de terjedelmesebb tartalommal.

A' Moldvai fejedelemségben létező 's régi, ősi birtokoktól megfosztott sors üldözte vérrokonink Magyar honba leendő által költözése. 's e' szerént jelenlegi nyommasztó állapotokból kiemelése eránt teendő intézkedések tárgyában ő felsége legkegyelmesebb urunk Királyunk igazság szerető széke előtt a kellő lépéseket már a folyó évi Aug. hó 22-én kelt felírásunkba megtettük.

Jóságos¹¹ Herczeg! Valamint egy részről keserűen sajoga hazafi kebelünket a' kérdéssel joggal hozzánk tartozó vérrokonainkat idegen fejedelemség igazságtalan járma alatt túlságos zsarolásokkal elnyomatasson 's vég inségre jutva, – enyészetnek indulván szenvedni, – úgy nem birtokolhattuk el másrésről a' feletti fájdalmas érzelmeinket is, mi szerént ezen jámbor, istenszerető és józan embereket e' sanyaru helyzetben még csak azon egyedüli vigasztalások sem hagyott fel – a' bármily [?] évre sorsok kibékíteni szokott [?] szabad gyakorlatába keresni menedék helyet.

Legmélyebb tisztelettel párosult hazafiúi bizodalommal kérjük fel ennek következtébe aggodva az eránt, hogy ezen sors vas keze által érzékenyen sújtott – vallás üldözött Moldvai Magyarokat a pusztulástól 's végenyészeti megmentések, 's egészen legfelsőbb helyre segítse abbeli kérelmünket, miszerint a' meg nevezett vérrokonaink Honunkba érkezésének személyes kegyességénél fogva 's hathatós pártfogásokkal, Urunk Királyunk hogy számolya előtt előmozdítani s ekkép hazafiúi úgy valamint jó pásztori magas feladatának megfelelőleg – a Nemzet ebbeli közóhajásának sikerét előidézni kegyeskedjen.

Költ az 1845 évi Aug. 22^{én} Saujhely Köz Gyűlésünkéből.

A levelekből nemcsak az tűnik ki, hogy nem éppen tollforgató emberek írták, de átsüt rajtuk a hivatalnokok unott fásultsága: stílusukban nemcsak a felfelé hajbókoló alázatosság, hanem a moldvai csángók megsegítésére vonatkozó buzgalom is amolyan hivatalnoki, személytelen, hiteltelen. Ha összevetjük Jerney János érzelemtől fűtött sorait ezekkel a kaptafára készült „körlevelekkel”, megérezhetjük, hogy miként erodálódott az 1844-45-ös esztendőben a „csángómentés” eszméje. Olyan volt az, mint mikor valaki nagyot kiált egy visszhangos helyen, aztán a hangja egyre halkabban verődik vissza, míg egészen el nem

¹¹ Jóságos áthúзва, helyette olvashatatlan szó.

hal. Nem is lett a Jerney kezdeményezte „csángómentésnek” egyéb következménye, mint hogy a csángókat túszként kezelő román adminisztráció felfigyelt a kezdeményezésre, mozgósította apparátusát, s megakadályozta a jeles tudós értékes munkájának folytatását.

Tegyük föl a kérdést: valóban nem volt egyéb hatása? De bizony volt! Nem szólva most Jerney 1851-ben megjelent útibeszámolójának¹² tudományos értékéről, „csángómentő” kezdeményezése sem maradt teljesen pusztába kiáltott szó. 1855. évi halála alkalmából, az önkényuralom miatt megkésve, 1883-ban elhangzott gyászbeszédben a jó hűsz esztendővel fiatalabb, ugyancsak jogászból lett történész, *léczfalvi Gyárfás István* meg is fogalmazta. Erdemei közül „*kiemelést érdemel azon hazafias tette, hogy Moldvában két hónapi tartózkodása alatt a testvéri csángók szomorú helyzetével megismerkedvén, hogy ezeket az elenyészéstől megmentse, buzdítólag felemelte szavát, s keleti utazásának erre vonatkozó részletei oly lelkesedést idéztek elő nemzetünkben, mely évek alatt érlelődve, egyik alapjául szolgált a bukovinai magyarok hazánkba oly szép sikerrel megkezdett betelepítésének*”.¹³ Gyárfás nyilvánvalóan az éppen a beszéd elhangzásának esztendejében Bukovinából az Al-Duna vidékére, a Pancsova melletti árvizes lapályra telepített székelyekre gondolt, akiket akkoriban – akárcsak a nem sokkal később Dévára és Vajdahunyadra települteket –, mivel kiszakadtak a székelységből, *csángóknak is* neveztek. Volt tehát valami Gyárfás megérzésében, az ellenségei által „magyar Mózes”-nek gúnyolt Jerney valóban elindított valamit a nemzet lelkiismerete mélyén. Ezt pedig nemcsak a Bukovinából hazatelepülő székelyek újabb és újabb csoportjai jelezték, egészen végső hazahozatalukig; de az is, hogy nem sokkal a beszédet követően, 1886-ban elindult egy újabb „csángósegélyező” kezdeményezés, amiből Zemplén vármegye sem maradt ki.

Ezt az akciót a Somssich Pál elnökletével 1883. április 29-én alakult *Csángó-Magyar Egyesület*¹⁴ kezdeményezte, amelynek feladata elsősorban ugyan a madéfalvi veszedelemkor elmenekült, előbb Moldvába, majd részben Bukovinába települt székelyek helyzetének „tanulmányozása” volt, s valószínűleg a magyar kormány részéről a bukovinai székelyek iránt megnyilvánuló érdeklődés „civil fedőszerve” lehetett. Azonban éppen az 1886. esztendőben indított pénzgyűjtő akciójuk mutatja, hogy nemcsak az akkor még főként *csángóknak* nevezett bukovinai székelyek sorsával foglalkoztak, hanem a moldvai magyarok is igyekeztek segíteni. Mégpedig úgy, hogy a főispánokon keresztül levelet küldtek az alispánoknak, akik aztán körlevelet továbbítottak közeleti személyiségeknek, amelyben részint pénzadományozásra, részint pedig arra szólították fel őket, hogy iratkozzanak be az egyesület tagjai közé.

A főispán által küldött levél szövege a következő:

Zemplén megye főispánjától

342 szám

főisp.

¹² Jerney i. m. 1851.

¹³ Gyárfás i. m. 1883. 35.

¹⁴ Solymár Imre: Újabb adatok a bukovinai székelyek al-dunai áttelepítésének gazdasági hátteréhez. = Néprajzi Látóhatár. 1996. 1-2. 121.

342. szám
főispán

Lengyel-megye főispánjától.

Tekintetes Alispán!

A Csángó-magyar egyesület a külföldön élő Csángók segélyezése céljából gyűjtő-irokát küldvén fel, - azokból 2 példányt azon felkéréssel van szerencsém Tekintetes Alispán úrnak átadni: hogy a hazafias cél elérése céljából közreműködni, s a gyűjtő-irokát a befolyt összegekkel együtt hozzám folyó 1886. évi október hó első napjára visszajuttatni szíveskedjék.

Hazafias üdvözléssel,
S. a. Újhelyh. 1886. június 10.

Molnár István
főispán.

Tekintetes Alispán!

A csángó-magyar egyesület a külföldön élő csángók segélyezése céljából gyűjtőtveket küldvén szét – azokból 2 példányt azon felkéréssel van szerencsém Tekintetes alispán úrnak átadni, hogy a hazafias cél elérése céljából közreműködni, s a gyűjtő tveket a befolyt összegekkel együtt hozzám folyó 1886. évi október hó első napjára visszajuttatni szíveskedjék.

Hazafias üdvözléssel.

S. a. Újhely 1886. június 10.

Molnár István főispán

Az alispán által szétküldött körlevél szövege pedig a következő:

7924 sz. Zemplénmegye alispánjától

Körlevél

Az alulírt t. cz. urakat a főispán önméltóságától nyert felhívás folytán tisztelettel felkérem, hogy a Csángómagyar-egyesület mellékelt ívére vezetett szövegének megfelelőleg az egyesület tagjai közé beiratkozni kegyeskedjenek.

S.a. Ujhely 1886. július 27.

*Matolai Elemér
alispán*

A két felhívásra 16 személy adakozott, és a „nyilvános nyugtatványozás” szerint összesen 17 forint jött össze. Amiről nem tudom megítélni, hogy az akkori szokások szerint sok-e vagy kevés. Mint ahogy azt sem tudom: vajon minden megyében szétküldték-e a főispánok a körlevelet? De ha úgy számolunk, hogy mindegyik megyében szétküldték, s hozzávetőlegesen egyforma volt az adakozási kedv, akkor sem igen jöhetett össze ezer forintnál sokkal nagyobb összeg, ami az 1880-as évek második felének Amerika által nyomott áraival számolva¹⁵ is csak 60-70 mázsa búza értékének felel meg.

A *Csángó-Magyar Egyesület* rövid három esztendő múlva megszűnt. A szervezett „csángómentés” tehát a XIX. század vége felé is inkább görögtűz volt, akárcsak a század derekán. Zemplén vármegye eme néhány dokumentumán át megláthattuk, hogy a Jerney János gyűjtotta láng miként lobbant fel olykor-olykor – bolygótűzként – a magyarság lobbanékony, hamar tüzet fogó, de gyorsan el is hamvadó lelkében. Jó lenne, ha más megyék levéltáraiból is előkerülne és ismertté válna ennek az országosnak gondolt – s annak is tűnő – akciónak az iratanyaga. Azokból talán árnyalni lehetne a most csak Zemplén vármegyéből tükröződő képet.

Jó, ha ezeket a folyamatokat a Magyar Nyelv Múzeumának felelős vezetői is megismerik. Ha tudnak a Jerney János által 1844-ben világgá kiáltott, „*emberi törvényekkel ellenkező borzalmas módokról, melyek az elhagyott jámbor felekezetünk ősi anyanyelvének erőhatalommal kiirtására fölhasználtatnak...*”

¹⁵ Vörös Antal: A paraszti gazdálkodás a modernizáció útján. = História 1981. 4. sz.

ÖTVÖS LÁSZLÓ

Egyetemmé ifjodott kollégium 474 éves a debreceni felsőoktatás

A Debreceni Református Kollégium 1538-tól folyamatosan fennállott, folytatta pedagógiai küldetését. A tanintézet előzményéről, megalapításáról és története során megvalósult fokozatos fejlődéséről több munka jelent meg eddig.¹ Ezeket a műveket tanulmányozva arra a felismerésre jutunk, hogy két fontos pedagógiai elv, igényes elgondolás egyszerre volt jelen a Kollégium működésében. Először az, hogy a legegyszerűbb – elemi – népnevelés megvalósítása, másodsor az, hogy a legmagasabb tudományosság felhasználása a nevelő-tanító munkában elválaszthatatlanul fontos. Egy-egy példát idézhetünk a fent említettek szemléltetésére: az egész országra kiterjedő partikularendszer kiépítése, valamint a debreceni tudományegyetem megalapításának célba juttatása.

A partikulák összesítéseként Nagy Sándort idézhetjük, aki jelentős munkájában, szemléletes rajzában százhuszonhat települést nevez meg, ahol különböző fokozatú partikula, tanintézet működött. Ismeretes, hogy ezeknek a tanintézeteknek a száma meghaladta a félezeret.²

Az egyetem megalapításával kapcsolatosan pedig Csikesz Sándor dékáni adhortációjának következő bibliai és történeti veretű mondatait idézhetjük: „Az egyik fényes ékszer, amit ad nektek az Alma Mater az, hogy te *'debreceni diák'* vagy, ami azt teszi, hogy négy évszázaddal ezelőtt a krakóviai és wittenbergi egyetem bursájáról indult el az a vég nélküli staféta, amely ennek az intézetnek falai között negyedfél századon keresztül nemzedékről nemzedékre adta át győzelmesen a tudomány fáklyáját, az Isten- és hazaszeretet szent erényeit, s a magyar kultúra babérkoszorúját, és most adja át teneked, hogy te megragadd és szeplőtlenül tovább add az utánad következő diákgenerációknak. Azt teszi ez, hogy Te ennek *'az ősi Kollégiumnak fia'* vagy. Amióta ősi, hű testvérünk, Sárospatak sorvad és Nagyenyed vérért elszívja az idegen gyűlölet, egy kollégium van ebben az országban – ezen a világon – és ez az Universitássá ifjodott ősi Kollégium. Ez vár most Téged kebelére. Sokan vannak ez Alma Mater falain kívül, akik szeretnék elválasztani ezt az ősi múltat ettől

¹ S. Szabó József: A Debreceni Református Kollégium tanárai és kiválóbb növendékei 1549-1925. Debrecen, 1926. - Nagy Sándor: A Debreceni Kollégium, mint egységes intézmény az egyetem kiválásáig. Debrecen, 1940. - Zsigmond Ferenc: A Debreceni Református Kollégium története 1538 (?)–1938. Debrecen, 1937. - Kocsis Elemér (főszerk.): A Debreceni Református Kollégium története. Bp., 1988. (A művekben nagy irodalom található.)

² Nagy Sándor i. m. 64-65. - Csohány János: A Debreceni Református Kollégium az egyetem megnyitása előtt. = Lelkészegyesület, 2012. 1. 18.

a jelentől, és szeretnék bevakolni a régi dátumokat és helyébe odavéni az egyetem alapításának kezdő esztendejét. A műemléket javító kontár kőművespallér naiv mohósága rója így oda munkája dátumát. Pedig, aki jön, az nem erre a friss vakolatra, dátumra kíváncsi, hanem a műemléket keresi, és annál jobban örvend a szívé, ha az újra renovált épületen a réginek monumentális alapvonásait találja meg. Ezt építések, és erre törekedjete. Ez lesz a ti büszkeségeitek és az Alma Materé is. Mert nem a parvenű terpeszkedésével akarunk helyet foglalni az ország főiskolái között, hanem negyedfélszázados múltnak történelmi jogainál fogva. Mert csak véletlen formaság az, hogy harmadik egyetem a nevünk, valóban a *megszakítatlan és megszakíthatatlan folytatása vagyunk az ősi Kollégiumnak*, és így történelmi múltunk messze megelőzi az elsőnek mondott budapesti Universitást is. – Debreceni Diák! Kollégium Fia! Jól gondold meg ezt. Királyi alkotás ez! Hol voltak Európa dinasztiái, a jelen dinasztiái, amikor ez a Kollégium már élt? Egyetlen uralkodó háznak történelme sem megy vissza olyan csodálatos messziségbe, mint a te családod, debreceni ősi Alma Mater fia.” Majd így folytatja: „A másik diadém, melyet homlokodra tesz, az a hatalmas pártfogó testület, a volt debreceni diákoknak ez országot behálózó serege, amely kint az élet harcaiban boldog örömmel melegszik majd össze veled ezzel a jelszóval: 'Én is a Debreceni Kollégium fia vagyok, engem is az Alma Mater nevelt, jöjj testvéri szívemre.' Elszakíthatatlan ez a szeretet, mit ennek Trianon! Kárpátoktól az Aldunáig, sőt túl az Óceánon egybesovárogatja ez a lelkeket. Neked is ezzel a szeretettel kell fordulnod a következő diákgenerációhoz.” Végül ezt fűzi még hozzá: „Az utolsó és legszebb korona az, hogy Te vagy a *'legmagyarabb diák'*. Honfoglaló őseink ültették itt el a magyarság fáját és a sok viszály közt sok ága letörött, de koronája megmaradt. Ezt Méliusz nyesegette Kálvintól tanult puritánsággal, hogy sudaras óriásként törjön az ég felé. Bocskayak, Bethlenek, Rákócziak vére öntözte; lehetetükkel melengették Kazinczy, Kölcsey, Kossuth, Arany János és Tisza István, s feléje szállott arany álmával Jókai és Baksay Sándor bűvös fantáziája. Ez a glória a te lovagi köntösöd. Ezt adja az Alma Mater útravalóul elindulásodkor azzal az áldáskívánással, hogy az Isten tegyen a tanulásodban, a magatartásodban, egész életpályádon ehhez az ősi múlthoz méltóvá. Ebben a hitben nyitom meg ezt az 1925-26. tanévet.”³

Mi most megértük, megéljük, sőt megünnepeljük, hogy az ősi debreceni Református Kollégium – tagozataival, közöttük a Református Hittudományi Egyetemmel – 474 éves, és a száz éve (1912) alapított debreceni Magyar Királyi Tudományegyetemnek – helyes mérlegelés és döntés alapján – a jogfolytonossága szintén 474 éves.⁴ Ezekről a kérdésekről szólva – úgy érzem – illő megemlíteni, hogy a Debreceni Kollégiumnak 1949-ben lettem studense, és azóta – 63 éven át – tart ez a kapcsolat, ugyanakkor a Balogh Ferenc hitvalló egyháztörténeti professzorról írt doktori értekezésemnek öt kézíratos forrását a Debreceni Tudományegyetem kéziratárában találtam meg, majd pedig két bibliai-néprajzi értekezésemet a Tudományegyetem néprajzi tanszékének segítségével állítottam össze.⁵

³ Csikesz Sándor: Tanévnitó beszéd. Debreceni Tudományos Évkönyv, 1925/26. 14-15.

⁴ Fekete Károly: „... odaadjuk a gránitkövet”. = Debreceni Főnix, 2012. febr.; 3. - Orosz István (főszerk.): A Debreceni Egyetem története 1912-2012. (Szerk. ifj. Barta János.) Debrecen, 2012.

⁵ Ötvös László: Balogh Ferenc (1836-1913) életműve. Doktori értekezés 1997. - Uő. A Három Magyar Biblia népszerűsítése. Debrecen, 2005. - Uő. Melius Juhász Péter három bibliafordításának néprajzi, közéleti hatásai. Debrecen, 2011.

Az említett egyháztörténeti doktori disszertációm megírásánál felfigyeltem arra, hogy Balogh Ferenc professzornak több kiváló tanítványa lett az 1912-ben megalapított Magyar Királyi Tudományegyetemnek tanára, sőt rektora. Témánkra gondolva megállapíthatjuk, hogy a debreceni kilenc teológiai rektor közül hat volt Balogh Ferenc professzor tanítványa, a további három közül pedig egyet-egyet Kolozsvár, Pápa és Budapest indított el a tudományos útjára. Balogh professzor tanítványai voltak a következő egyetemi rektorok: dr. Kiss Ferenc (1862-1948) rektor 1914-15-ben, dr. Erdős József (1856-1946) rektor 1917-18-ban, prof. Sass Béla (1865-1928) rektor 1921-22-ben, dr. Lencz Géza (1870-1932) rektor 1925-26-ban, prof. Csánki Benjamin (1868-1943) rektor 1929-30-ban, dr. Erdős Károly (1887-1971) rektor 1945-46-ban. Kolozsvár indította dr. Varga Zsigmondot (1886-1956) rektor 1933-34-ben, Pápa indította dr. Kállay Kálmánt (1890-1959) rektor 1937-38-ban.⁶

A debreceni Magyar Királyi Tudomány Egyetem megalapítását az 1912. évi XXXVI. törvénycikk rögzítette, szentesítette. Az egyetem megalapítása felveti azt a kérdést, volt-e előzménye, milyen feltételek együttes megléte segítette a tudományos egyetem megszületését. Rá kell mutatnunk arra a tényre – ami egyébként közismert –, hogy az egyetem előzménye a Debreceni Református Kollégiumban található meg. A lényegét tekintve – Csikesz Sándor idézett szavai – csodálatos tömörséggel tárják eléink. A 100 éves évfordulóhoz kapcsolódó emlékezések szólnak részletesebben a Kollégium és a tudományegyetem szellemi-történelmi kapcsolatáról.⁷ A Kollégium meghatározó szerepe – az ispotály (1529) és nyomda (1561) megalapításával – a város, Debrecen fejlődéstörténetében nyomon követhető, ami döntő tényezőként szerepelt az ország új tudományegyetemének a városban való megalapításához. Az előzményeket számon tartva leszögezhetjük, hogy az egyetem előzménye történelmileg az 1538 és 1912 közötti időben megvolt. A református kollégiumban folyamatosan előre haladó tanintézet jelenti a gyökereket. Megfigyelhető, hogy az 1538-tól folyó tanítás – négyéves elemi, hatéves középiskolai nevelés – 1549-ben jutott el a felsőfokú tanszék létrehozásához, amit Debrecen város alakított, és Dézsi András vezetett éveken át, amiből a Theológiai Akadémia első, dogmatikai tanszéke fejlődött ki. Nagy Sándor iskolatörténeti kutatásából tudjuk, hogy 1549 és 1914 között hatvankilenc professzor működött a tanszéken. 1914 volt az utolsó akadémiai tanév, mert a megalapított egyetem első tanéve 1914-15-ben volt.⁸

Az egyetem gyökereinek feltárására koncentrálni elmondhatjuk, hogy az említett első teológiai tanszékből születtek, váltak ki fokozatosan – a tudományos kutatás horizontjának tágulása arányában – a különböző teológiai tanszékek. Ezek (alapításuk évével és alapítójukkal) így követték egymást: írásmagyarázat (1636, I. Rákóczi György), filozófia (1660, Apafi Mihály), gyakorlati teológia (1844, egyházkerület), egyháztörténet (1866, egyházkerület), ószövetség (1884, egyházkerület), belmisszió és nevelés (1912, Degenfeld-Schonberg Imre gyermekei). E tanszékek egüttése önálló teológiai karként, dékán vezeté-

⁶ Az említett teológus rektorokkal külön foglalkozunk pályaképük bemutatása, munkásságuk ismertetése, válogatott bibliográfiájuk, székfoglalójuk és egy rövidebb munkájuk közlése által.

⁷ Varga Zoltán: A Debreceni Tudományegyetem története I. 1914-1944. Debrecen, 1967. - Fekete Károly i. m. 3. - Csohány János i. m. 18.

⁸ Nagy Sándor i. m. 287-314. - Gaál Botond: Kis tanszékből nagy egyetem. Debrecen, 2012.

sével működött a tudományegyetem megalapítása idején. A jogi képzést – megszakítással ugyan – 1800-tól találjuk a Kollégium akadémiai oktatásában oly módon, hogy a nemzetközi jogtudományi tanszék 1909-ben Kövesdi János vezetésével létesült. A bölcsészeti akadémia 1908-ban alakult meg, ekkor lett a classica-philológiai tanszék az említett önálló akadémianak önálló tanszéke. Összefoglalólag megállapíthatjuk, hogy a kollégiumi oktatási rendszeren belül (ahol 85 tanszék volt története során) három felsőoktatási egység (akadémia) működött: teológiai (1549-től hét tanszékkal), jogtudományi (1800-tól 11 tanszékkal) és bölcsészeti (1908-tól 14 tanszékkal).

Arra a kérdésre, hogy miként lehet tudományegyetemet létesíteni Debrecenben a 20. század elején, azt válaszolhatjuk, hogy a Kollégiumban működő három önálló akadémiai kar harmincegy tanszékevel, igényes tudományos felkészültségű professzoraival segíthet az alapításban. Évszázadok során különböző kezdeményezések voltak a tudományegyetem alapításával kapcsolatosan. Kiemelhetjük Török József akadémikus orvos 1870-ben tett indítványát, aki elmondta, hogy a létesítendő tudományegyetem állami lehet, és a haza érdekében mindig elkötelezett református egyház támogatásával valósulhat meg.

Számos egyeztetés, tárgyalás után az állam, a tiszántúli egyházkerület és Debrecen város vezetői közös megegyezésre jutottak, s 1912-ben megalakult a Magyar Királyi Tudományegyetem Debrecenben. Ez azt jelentette, hogy a református egyház lemond a kollégiumban működő három akadémiai karáról a tudományegyetem megalapítása érdekében, és elvállalja azt, hogy az egyetemi épület létrehozásáig biztosítja a kollégiumban a működéshez szükséges helyet. A végleges megállapodásról azt feltétlenül meg kell említenünk, hogy az említett lépéssel a Kollégium elveszítette akadémiai rangját. Ennek a megóvása érdekében hozták létre előbb a Lelkészképző Intézetet 1915-ben, később (1925) pedig a Tanárképző Intézetet, ahol a leendő református lelkészek és tanárok a biblikus örökség megőrzését segítő tárgyakat a kollégiumban hallgathatták, ahol ösztöndíjas ellátásban is részesültek a hallgatók, sőt külföldi tanulmányútra mehettek.

Az említett intézetek és a tudományegyetem együttműködése zavartalannak és harmonikusnak tekinthető, működéséről több munka jelent meg.⁹ A lemondó döntést több kritika érte. A reformatori teológia és a nemzeti elkötelezettségű református tudományosság elgondolása érvényesült, bár tudták, hogy a tudománytörténeti szükség is motiválja a nagylelkű határozatot, aminek több – akkor emberileg beláthatatlan – jó következménye is lett. Az intézetek megalapításával a Kollégium akadémiai jellege megmaradt, ez a két tanintézet szoros kapcsolatát biztosította, sőt amikor a pártállam kezdetén a Theológiai Kar távozni kényszerült az egyetem kötelékéből, a tudományosság külső és belső jellemzőit meg tudta őrizni, és az ünnepi alkalmakon a kölcsönös intézményes képviselő által a kapcsolat megmaradt. A rendszerváltozás után ez a kapcsolat megújult: a Debreceni Egyetemi Szövetségben társult tagságot és szerződéses partnerséget nyert a Református Hittudományi Egyetem. A kapcsolatok gyökerekig ható valóságát és a Baltazár Dezső püspök által említett „gránitkő” megmaradását jelzi, hogy a Debreceni Tudományegyetem jogfolytonosságát – kérés és megegyezés alapján – 1538-tól számíthatja. Ennek szép bizony-

⁹ Tibori János: A Debreceni Református Lelkészképző Intézet története 1914-1950. - A Debreceni Református Kollégium Tanárképző Intézetének története 1938-1944. Debrecen, 1994.

sága, hogy az idei ünnepi megemlékezések hivatalos meghívóján három évszám szerepel 1538, 1912 és 2012.

Fábián István, a jelenlegi rektor egyik interjújában ezt a következő szavakkal fejezte ki: „Én nem is a száz évnél kezdem, hanem a 474 évnél, 1538-nál, amikor a városban (Debrecenben) megjelent a felsőoktatás. Ugyanis az egyetem elmúlt száz éve nem értelmezhető a megelőző évszázadok és a debreceni Református Kollégium nélkül. 1912 szintén mérföldkő, hiszen akkor mondták ki, hogy a cívisvárosban létre kell hozni a Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetemet. Fontos esemény az első tényleges tanév (1914-15) elindítása, és az is, hogy 1918-ban IV. Károly király felavatta az Orvostudományi Kar központi épületét. A húszas évek nagy építkezéseit követően kiemelkedő jelentősége volt annak, amikor 1932-ben felavatták a központi épületét.” Voltak az egyetem életében kevésbé felemelő események; 1949-ben a jogászképzés felfüggesztése, 1950-ben a lelkész-képzés, 1951-ben az orvosképzés kiválása. „Ezzel szemben – folytatja a rektor – ismét egy előremutató esemény következett be 2000-ben, amikor öt egyetemi és három főiskolai karral megtörtént az integráció.”¹⁰

Összefoglalólag megállapíthatjuk, hogy a Debreceni Református Kollégiumban a kezdetektől (1538) a huszadik század elejéig – Isten kegyelme által – hangyaszorgalmú pedagógiai építő munka folyt, legendává vált az a mondás, hogy az európai keresztyén tudományosság mindig hazajöhetett, és otthonra talált a cívisváros tanintézetében, a Debreceni Református Kollégiumban. A huszadik század elejére elérkezett a tanintézet oda, hogy három egyetemi rangú akadémiai karral rendelkezett. A teológiai, bölcsészeti és jogi karával segítette a Magyar Királyi Tudományegyetem megalapítását, sőt közel két évtizeden át a helyet is biztosította az egyetemnek, és a magyar bibliai tudományosságnak szellemét bele építették az intézmény fundamentumába. Így gondolunk a négy reformátorra, akiknek a szobra ott van az egyetem előtt, így gondolunk a kilenc teológus rektorra, akiknek az emlékét ápoljuk a jeles évforduló idején, mert erre nagy szükségünk van. Ezt értelmezhetjük általános kitekintéssel, de speciális – belső – megfontolással is, hiszen az utolsó teológus rektornak, Erdős Károly bibliafordító professzornak az 1945-46. iskolai évről összeállított egyetemi évkönyve nyomdakész állapotban ott rejtőzik hatvanhat éve az egyetem kéziratárában.¹¹ Eljön az idő – remélhetőleg nemsokára –, amikor olvasható lesz az irat. Hadd segítse elő ezt ez az írás!

¹⁰ Fábián István: Az egyetem itt lesz száz év múlva is. = Debreceni Korzó, 2012. febr. 10. – márc. 9. 6-7.

¹¹ Évkönyv a Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem 1945-46. tanévéről. (E 143/18/12) Összeállította: Dr. Erdős Károly rektor. (Nyomdakész.) Debrecen, 1946.

BODNÁR LÁSZLÓ

Versek

A szeretet hitével

Midőn már minden elveszett,
s reményed sincs, csak dúlt hited,
szárítsd fel majd a könnyedet,
mert tudnod kell: az Úr veled!

Csalóka vágy, ha megvezet,
szívedben össze-vissza rend,
hitelled mozdíts hegyeket!
Jutalmad így lesz tán a csend.

A nyár titka

Nyárnak titka, a szerelem
mosolycsillag éjszemedben.
Bujkáló vágy, hű rejtelem
felragyog az esti csendben.

Otthonom, hol reád letem,
hazám lett a végtelenben.
Arcod hamvát, hogyha nézem,
megpihen bús, árva lelkem!

Mert az is csak Te vagy nékem,
Tejúton túl, túl a fényen.
Angyalszárnynon szállj elébem,
remény hozzád rajta érjen!

Könnyű dal már rég a kedvem,
szél útján jár, fellegekben.
Titkom vagy hát, féltett kincsem;
öleld lágyan gyöngé szívem!

Jelek a porban...

Jeleket írok, verset a porba;
elveszett hitem régen a szóra.
Nem zeng a dal már, a szívem lantja,
Keresztút vezet bús Golgotára!

Szegény vagyok, egy védtelen árva.
Bolyongó koldus nem lel hazára?
Eljön az Isten, lenéz fiára,
látja, hogy pennám a porba mártva.

„Hallod-e, költő? Ne írd a porba,
versed a zápor könnye elmossa!
Ki lesz, ki majdan figyel szavadra?
Szeretni, hinni hogy tanítsz újra?”

Alliterációk

Zengő zene zölden zizzen,
zajos zápor zordan zörren;
zivatarban zabolátlan
zúgolódik zajba zártan.

FILEP ANTAL

Viski Károly, a magyar néprajz tudós professzora

A magyar néprajz tudománytörténetének meghatározó korszaka volt a 20. század első fele. Ugyan a szakstúdium és intézményrendszere már a 19. század utolsó harmadára megszilárdult, megszülettek az első nagyobb monográfiák, kiemelkedtek kiváló egyéniségek is, de még az útkeresés és a kísérletezés, mondhatni az erőgyűjtés maradt a jellemző. Az egyetemi képzésben még nem találta meg az önálló helyét sem a folklorisztika, sem a szűkebben vett etnográfia. A bontakozó kutatásokat a legfontosabb társtudományok támogatása erősítette. A folklorisztikát az irodalomtörténet, az etnográfiai vizsgálatokat az emberföldrajz, a régészet és a történelem művelői orientálták, mondhatni patronálták. A néprajz művelésével sokan szinte véletlenül ismerkedtek meg, a legváratlanabb módon messze eső pályákról léptek át az etnográfia szolgálatára. Előfordult, hogy színész vagy orvos doktor cserélte fel eredeti hivatását. Mindebből egyenesen következett, hogy sok volt a szemléleti, módszertani estlegesség. Sajátságos módon a modern szaktudomány megalapozásában jelentős szerep hárult az egyetemi pályafutásukat a múlt század első évtizedében végző nemzedékre. Sokrétű feladat várt rájuk. Gazdagítaniuk kellett a néprajz adatbázisát. Meg kellett teremteniük a népi kultúra elemzését a legcélszerűbben szolgáló szemléleti, módszertani apparátust. Nem volt kisebb feladat a felgyülemelő tényanyag első átfogó szintézisének megalkotása sem. Össze kellett állítaniuk egy-egy nemzet tradicionális kultúrájának összefoglalását, s hozzá kellett látniuk a nemzetközi összehasonlítás munkájához is. Ebben a tudománytörténeti periódusban az egyik meghatározó egyéniségünk éppen Viski Károly volt.¹

Viski Károly életútja, életműve az utóbbi negyven évben ismételten foglalkoztatta kutatásunkat. A Magyar Néprajzi Társaság Viski Károly emlékének tudományos ülésszakot is szentelt 1973-ban, amikor kiemelkedő kortársaival, Györffy Istvánnal, Bátky Zsigmonddal együtt méltatták. Ekkor még bizalmas munkatársa, Vargha László, a Budapesti Műszaki Egyetem Építészettörténeti és Építészetelméleti Tanszék docense, és két hajdani tanítványa, Kresz Mária, a Néprajzi Múzeum muzeológusa és Kovács Ágnes akadémiai kutató, vala-

¹ Tudománytörténeti környezethez Tálasi István alapozó tanulmányára kell hagyatkoznunk: *Tálasi* 1948. E tanulmányunkat olyan időszakban kellett elkészítenünk, amikor a múzeumok szakarchívumai és a közönyvtárak zárva tartanak. Rendkívüli segítséget kaptunk a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumtól, dr. T. Bereczki Ibolya főigazgatóhelyettes asszony, Szigethy Zsófia etnográfus, muzeológus segítségével kigyűjtötte a témánkba vágó kéziratokat, és fénymásolatban megküldte. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában dr. Tóth Kálmán etnográfus végzettségű könyvtáros kollégám, egykori, kedves Eötvös-kollégista hallgatóm segítette önzetlenül tájékozódásom. Dr. Babus Antal, az MTA Könyvtár Kézirattár vezetője nyújtott pótolhatatlan információkat Viski Károly kéziratári örökben lévő hagyatékáról. Köszönet illesse segítségüket!

mint Hoffmann Tamás, a Néprajzi Múzeum akkori főigazgatója tartottak róla előadást. Az emlékülés meghívott előadója volt Szabó T. Attila akadémikus. Előadását távollétében felolvasták. Viski Károlyt méltatta még az ülésszak levezető elnöke Balassa Iván főigazgató, aki még a személyes ismerősei közé tartozott.²

Viski Károly munkássága, nagy ívű pályája azóta is visszatérően foglalkoztatta kutatóinkat. Egykori tanítványai közül a nemrég elhunyt müncheni etnológus professzor, Vajda László emlékezett róla részletesen életrajzi filmjében. A bécsi tudományegyetem tanára, Gaál Károly is közölte emlékezését.³ A nyelvtudomány oldaláról Simoncsics Péter világitotta meg Viski Károly és a magyar fonetika mestere, Laziczius Gyula baráti kapcsolatát.⁴ A legújabb néprajzi szakirodalomban Paládi-Kovács Attila akadémikus foglalkozott visszatérően Viski Károly munkásságával. Egyfelől erdélyi kutatásait, másfelől európai tájékozódását emelte ki. Legújabban Viski életútjának kevésbé ismert adalékait tette közzé.⁵

Viski Károly életútjáról szólnunk azért is kötelességünk, mert képzett és eredményesen tevékenykedő nyelvész-irodalmár filológusként minden bizonnyal nagyszalontai gimnáziumi tanársága alatt tudatosan döntött, hogy a néprajz művelését választja élethivatásul.⁶ Minden bizonnyal Arany János költői világa, Arany nyelve, műveinek tárgytörténeti világa igézte meg. Erre vall, hogy Szalontáról távozva 1917-ben és 1919-ben két munkáját is Arany János költészeti hagyatéka néprajzi megközelítésének szentelte.⁷ Különösen ígéretesen induló nyelvészeti munkásságáról váltott át a népelet etnográfiai tanulmányozására.⁸ Szalontán nagy élményként fedezte fel: Arany János nyelvi gazdagsága az őt felnevelő mezőváros népnyelvében gyökerezik. Szülővárosa, Torda nyelvjárásának feldolgozása után mélyedt el gimnáziumi állomáshelye, Nagyszalonta népnyelvének feltáró munkájában.⁹ A kibontakozó néprajzi érdeklődése a Szalontán töltött esztendei alatt sem korlátozódott az alföldszéli tájra. Erdélyi, székelyföldi vizsgálatokra is vállalkozott.¹⁰ Nagyszalonta népiéletét, tárgyi néprajzát nyelvi, dialektológiai eszközökkel és Arany János nyelvi kifejezésein át is megközelítő nagyobb lélegzetű néprajzi munkája – amely Györffy István Nagykunsági

² Vargha 1974. Kovács 1974. Kresz 1974. Hoffmann 1974. Szabó T. 1974. Balassa 1974. Az Ethnographiában megjelent előadásokat külön önálló kiadványban is megjelentette a Magyar Néprajzi Társaság.

³ Gaál 2004.

⁴ Simoncsics 2008. A magyar fonetika kiváló mestere Viski középiskolai tanítványa volt. Egyetemi tanulmányai után kapcsolatuk élethosszig tartó barátsággá fejlődött.

⁵ Paládi-Kovács 2006., Paládi-Kovács 2011. Viski Károly feleségének Ausztráliába szakadt rokonai Paládi-Kovács Attila angol nyelven megjelent tanulmányát olvasva, eddig ismeretlen családi emlékeket küldtek haza.

⁶ Az egyik első néprajzi kutatásáról beszámoló dolgozatában sajátos megjegyzést tett. 1909 nyarán egy hónapot töltött Siklódon. Szándéka lett volna, hogy vakációzó tanárként nyelvjárási és népköltészeti adalékokat gyűjt. Nemes terve meghiúsult, mert mindenki a sürgős mezei munkákkal volt hajnalról éjszakáig elfoglalva. Viski Károly rajzolni kezdte a népi építkezés emlékeit. Végül kiváló tanulmányt írt Siklód és a szűkebb szomszédság épített örökségéről. [Tudtommal később is visszatért Siklódra, ahol egyik fivére református parochus volt.] Utóbb számos kiváló népi építészeti tanulmányt tett közzé. (Vesd össze Viski 1911. b. 99.

⁷ Viski 1917. és Viski 1919. Az 1917-ben megjelentetett füzet, amiben Nagyszalonta és szűkebb környezete népi építészetre vonatkozó ismerteket foglalta össze, Arany János elpusztult szülőháza elvi rekonstrukciója érdekében még egy a szalontai gimnáziumi szolgálata idején megjelentetett dolgozatán alapult. (Lásd: Viski 1911a!)

⁸ Szabó T. Attila vonta meg Viski Károly nyelvészeti vonatkozású munkái mérlegét. (Lásd: Szabó T. 1974.)

⁹ Viski 1906. Tordára vonatkozóan, Viski 1913. 1914. 1915. közleménysorozata a nagyszalontai népnyelvről.

¹⁰ Első néprajzi közleménye a székelység világából hozott adalékot: Viski 1910. A szalontai népi építkezést érintő közleményével (Viski 1911a) párhuzamosan a Székelyföldön végzett kutatásáról is jeles dolgozatot tett közzé. (Viski 1911b)

Krónikájának felelő párjául szolgálhatott volna – ha közismertebbé válik, terjesztését megoldják –, már bőven tartalmaz partiumi, erdélyi, székelyföldi összehasonlításokat. Így a bihari síkság sajátosságait plasztikusabban állíthatta az olvasói elé.¹¹ Nagy gonddal törekedett arra, hogy Arany János világához kapcsolódva jelenítse meg a szalontaiak életformáját, hagyományos kultúráját, de nem feledkezett meg a mélyebb múltból felbukkanó elemekről sem. Ha kellett, a helyi írott forrásokra is bőven utalt. Olykor – ha szükségét látta – hírlapi adalékokra is támaszkodott. Ez is rokonítja Györffy Istvánnal, aki a Fekete-Körös-völgyi magyar községek vizsgálatánál használta fel a helyi történeti adalékokat.¹² Viski Károly bemutatása számot vetett a 19. század folyamán és a 20. század elején bekövetkezett nagy átalakulásokkal. Úttörő módon szinte a környezettörténeti-néprajzi állapotokból a kortársi viszonyokhoz vezető változásokra alapozta a tárgyalását. Nagy jelentőséget tulajdonított a vízrendezéseknek, az erdőirtásoknak. (Talán nála bukkan fel először irodalmunkban, hogy a békési, bihari alföldi táj eredetileg erdőben gazdag vidékeink közé tartozott. A hajdani erdők emléke még nem merült feledésbe kutatása idejére.) Írását – mint az később is jellemző volt műveiben – filológiai iskolázottság, fegyelem jellemezte. Ebben segítségére volt, hogy gyakorta Arany János szavaival jelenítette meg mondandóját. Minden szavához, kifejezéshez, fordulathoz nagyon műves mutatót szerkesztett. Ebben következetesen utalt Arany János költői és prózai műveire. Így a szalontai táj és a nép jellemzése a költő verseléséhez, prózai műveihez is kötést kapott. Viski Károly munkája révén az irodalmi alkotás nyelvi és tárgytörténeti háttere vált tetten érhetővé. E munkának a századunkban lezajlott életformaváltozás és akulturáció megemeli az értékét, egyben kulcsot adhat az alkotások nyelvének pontosabb dialektológiai, etnográfiai értelmezéséhez.

Viski Károlynak az *Arany népe* (*Arany tárgyi néprajzáinak vázlata*) munkája azért is fontos lehet számunkra, mert a fogalmazás idején, 1918 polgári forradalma alatt szerzőnk megengedett kevés utalást a remélt társadalmi változásokról is.¹³ Idézzük: *„Egy század elég nagy idő arra, hogy e magyar folt arculatát megváltoztassa, hogy az egyre magasabb fokú szellemi és gazdasági műveltség a régi szintnek egész hagyatékát fenyegetse, lassanként elsodorja, jobb esetben a primitívebb nemzetiség felé söpörje. – De más a szem is, amellyel nézzük. A múlt [!] század politikai demokráciájának eszméi nyomába századunkban a szociális demokrácia eszméi hágtak. A múlt [!] századbéli délceg, sallangos 'melles, tomporás' népieskedés a politikai tüntetés jelentős eszköze, a magyarkodás divatos, kedvelt formája. Ez idő a cifra szűr [!], fókos, 'betyárruha' aranykora. Arany e népieskedés legszebb virágkorát látta s láttán mérséklete mellett is bátran és elég bőven élt a népi elemmel. Hiszen azokban az élet minden nyilvánulásában népieskedésre hajlandó időkben magyar illendőség volt a formai, mondjuk: kelmei népiesség ismerete. – Mára nyoma sem maradt e divatnak, ily népiesség kultuszának s az ez iránt való komoly érdeklődés az etnografusok [!] s motivumkereső [!] iparművészek szűk körére szorult.”*

¹¹ Viski 1919.

¹² Viski Károlyt és Györffy Istvánt mély barátság fűzte egymáshoz. Mindketten a kolozsvári campus neveltjei voltak, egymáshoz közeli időben végezték stúdiumaikat, Kolozsvárott doktoráltak. Kresz Mária emlékezéséből tudjuk: Viski megrendítő emlékezést tartott, amikor Györffy utódként elfoglalta a budapesti néprajzi katedrát, elmondta első előadást 1941. szept. 14-én. Szilágyi Miklósnak köszönhetjük, hogy Viski fennmaradt emlékezése közkinccsé vált. Vö.: Kresz 1974. 168., Szilágyi 1987. és Viski 1987.

¹³ Viski 1919. 4.

Viski Károly arcképe

Ezekből a sorokból kitetszhet, hogy Viski Károly a háborút veszített ország európai látókörű polgárként a küszöbön álló polgári forradalomban bízva tekint a jövőbe. Ady Endre, Bartók Béla vagy Fülel Lajos módján a modern magyar társadalom megteremtésébe veti reményét. A korszerű európai magyarsága túllépett a 19. századi külsőséges kereteken. Ám tudja, hogy az identitáshoz nélkülözhetetlen a múlt értékeinek ismerete, helyes értelmezése, értéke. Le is szögezi a már idézett helyen: „*Arany teljes megértésének növekvő nehézségét oszladoztatná az [Arany-Emlék] Egyesület, ha sikerülne Arany költészetének régi eredetű tárgyi világát, e magyar reáliákat egybegyűjtenie s muzeális elrendezésben a mának s jövőndőnek szemléletre bocsátania képben, rajzban, – a*

tárgyakat lehetőleg magukat; Arany egész szemmel látott [kiemelés Viskitől!] világát, a köntöst, amelyben népét megjelenítette; a keretet, amelybe népe lényegét foglalta; mert hiszen a megjelenés e külső formái még nem maga a nép. Viski Károly tömör fogalmazását így folytatja, aminek ma is igen nagy az aktualitása: „*A népet származása, története, hagyományai, érzései, gondolkodása, hite, erkölce, nyelve, céljai és tettei teszik. De mindezek maradandóbbak, szóban megörökíthetőbbek, ahogy örökké élni fognak a költő művészetében. De napról-napra tűnnek a külső, tárgyi, fizikai formák, amelyekben a népet látta, figyelte, megrajtolta.*”¹⁴ Kutatásai alapján szilárdan rögzítette meggyőződését: „*az a meggondolás, hogy e dolgozat egészében új állítás: Arany tárgyi néprajza, Szalonta néprajza. [Kiemelés Viski Károlytól!] Ez állításhoz pedig Szalonta néprajzának évekre terjedő megfigyelésére és megismerésére is szükség volt. Hogy Szalonta nem néprajzi sziget s hogy ily tüneményei a Tiszántúl, sőt az Alföld vagy más vidék adataival egyezők a fenti megállapítás tartalmán mit sem változtat.*”¹⁵

Viski Károlynak az *Arany népe* címmel kiadott munkáját a 20. század elejének egyik legizgalmasabb, legígéretesebb mezővárosi monográfiájaként kell értékelnünk, aminek ráadásul semmivel nem kisebb az irodalomtudományi, az irodalomtörténeti és a nyelvészeti jelentősége. Módszeressége, társtudományi kitekintései érett, megalapozott kutató egyéniségre vall. Ugyan a kor gimnáziumi tanárai körében az ilyen munkák nem voltak ritkák. A

¹⁴ Valamennyi idézet Viski 1919. 4. (Egyben kötelességszerűen jelezzük, hogy az idézett szövegekben megőriztük a nagyváradi nyomda szedőinek helyesírási gyakorlatát.) Viski Károly közvetlen, helyi, gyakorlati szándékára is utalt: „E dolgozat Arany népének Szalonta népével való egységre kívánja figyelmet felhívni a tárgyi néprajz *vázlatos* [kiemelés Viskitől!] keretében. Egyben rövid útmutató arra, hogy a szalontai Arany-múzeumnak mily tárgykörben kell kutatást [4-5. oldal] és gyűjtést folytatnia.”

¹⁵ Viski 1919. 5. Ugyanott tudós tanárszerzőnk szomorúan nyilatkozott arról, bár szalontai rajzokkal és fényképekkel és kellő idővel is rendelkezett, nem álltak rendelkezésére szükséges anyagiak, Banner János, Bátyk Zsigmond, Ecsedi István, Garay Ákos, Györffy István és más jeles kutatók kliséit volt kénytelen „kölcson venni”, hogy a minimális illusztráltságot biztosíthassa. Érdekes jeleznünk, hogy Viski és Györffy István a kolozsvári egyetemi éveik alatt ismeretségbe kerültek. Györffy István 1911-ben, amikor a Fekete-Körös-völgyének magyar településeit kutatta, meg is látogatta Szalontán. Utóbb Viski is kirándult a terepmunkát végző Györffyhez.

korszak miniszteriális vezetése a gimnáziumok tanári karát tudománypolitikai törekvéseiben számításba vette, ám Viski Károly szalontai tanárkodása idején még nagyon is pályája elején járt. Felkészültsége tehetségén, szorgalmán kívül nagyon is visszautal a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem kiemelkedő színvonalú oktató, nevelő munkájára. A néprajz művelői közül ott kapott indíttatást Györffy István, Banner János, Szendrey Zsigmond, aki éppen Viski Károlyt váltotta a szalontai gimnáziumi tanszéken. Hiszen a kortársak még ezt a megnevezést használták.¹⁶ (Egy-egy újonnan kinevezett gimnáziumi tanárnak abban az időben illetékfoglaló előadással bemutatkoznia az iskolát befogadó település közössége előtt, s természetesnek tartották, hogy a gimnáziumi tanárok rendszeresen eredeti, önálló kutató munkát végezzenek, részt is vegyenek szaktárgyaik tudományos életében.) Viski Károlyt a kutatástörténetünk méltán tartja a magyar népművészet egyik avatott kutatójának. Módszeres népművészeti kutatásai kezdete is nagyszalontai tanárkodása idejére esik. Sajátosan két a temetők sírjeleivel, díszítésükkel, díszítési technikájukkal is kapcsolatos dolgozattal gazdagította szakirodalmunkat.¹⁷

Érdemes feladat volna alapos monográfiát szentelni Viski Károly életművének. Hiszen már a szalontai gimnáziumi szolgálata előtti időkből pályája első éveiben olyan műveket alkotott, amelyeket ma is nyilvántart a magyar tudományosság. Nagyszalontáról elkerülve 1919-ig továbbra is gimnáziumi tanári állásban tevékenykedett, de pillanatra sem szűnt meg tudományos érdeklődése, nem adta fel kutatómunkáját. 1919 őszén lépett a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tára (ma: Néprajzi Múzeum) szolgálatába. Attól kezdve a szaktudománynak és a magyar muzeológiának élt. Rövidesen a magyar néprajz egyik meghatározó vezető egyéniségévé vált, s utóbb a modern muzeológia egész intézményrendszerének felelős irányítója lett. Noha számos értékelés foglalkozik vele, még az alapvető életrajzi adataiban is számos bizonytalanság tapasztalható. Autográf életrajzai is – ezeket kivétel nélkül sommás, olykor lakonikus fogalmazás jellemzi – ellentmondásosak voltak még születése dátumát illetően is.¹⁸

¹⁶ Szendrey Zsigmond, a szalontai gimnáziumban tanuló fiával, Szendrey Ákossal együtt szintén megérdemelné kiemelt figyelmünket. Szendrey Zsigmond Nagyszalontán, tanári szolgálata alatt végzett folklórgyűjtése korszakos alkotás. Azért is adósai vagyunk, mert az I. világháború alatti/utáni elszegényedés miatt évtizedekig a szakarchívum polcain szunnyadt pótolhatatlan értékű gyűjteménye. Külön becset biztosít számunkra, hogy a szalontai gyűjtésbe Kodály Zoltán is bekapcsolódott. (Megjegyzendő, hogy Szendrey Zsigmond Szendrey Júlia atyja nemzetségéből származott. Egyben jelzi, hogy a modern magyar értelmiség egyik rétege a nagy uradalmak szakapparátusából nőtt ki.) Úgy tűnik, hogy az állami gimnáziumokat irányító Vallás- és Közoktatási Minisztérium vezetői átgondolt személyi politikát folytattak. Tudatosan gondoskodtak arról, hogy Arany János szülővárosában néprajzi érdeklődésű, pallérozott szaktanárok állomásozzanak.

¹⁷ Viski 1910. Siklódra vonatkozóan; Viski 1913. Nagyszalontáról.

¹⁸ Életrajzai fennmaradtak a Néprajzi Múzeum adattári anyagában, hiteles másolatait Vargha László készítette el, amelyeket Szentendrén a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Magyar Népi Építészeti Gyűjteménye őriz Vargha László professzor hagyatékában. (Lásd SZNM-MNÉGY A-2269/10-14, A-2269/23-24, A-2269/25, A-2269/26 ltsz. alatt!) Nekrológiát munkatársának, Palotay Gertrúdnak és kolozsvári utódának, Gunda Béla professzornak köszönhetjük. (Palotay 1946, Gunda 1946). Sajnálatos módon kiadatlanok maradtak Viski Károly 1939 utáni legszorosabb munkatársának, Vargha Lászlónak 1946. jún. 26-án a Néprajzi Társaság emlékülsésén [SZNM-MNÉGY A-2268/9-15 ltsz.] és 1982-ben Kalocsán a Viski Károly Múzeumban megtartott előadása [SZNM-MNÉGY A-2274/30-44 ltsz.] Viski életéről kiadatlanok maradtak. Ugyan Vargha László 1973-ban előadást tarthatott a Néprajzi Társaság 1973. máj. 3-4-én rendezett *Szemlélet, módszer és eredmény Bátky Zsigmond, Györffy István és Viski Károly munkásságában* című konferenciáján, ám elsődlegesen a Viski Károly munkásságát értékelő szekció referátumait (Hoffmann Tamás, Kresz Mária, Kovács Ágnes és Szabó T. Attila) kellett összefoglalnia. (Vargha 1974.)

Tordán született egyes életrajzai szerint 1882-ben, de más curriculum vitaeje 1883-at tünteti fel születése éveként. Születése napját hol április 12-re, hol április 13-ra, illetve április 14-re datálta autográf életrajzaiban.¹⁹ Édesatyja Rettegghi Viski Lajos édesanyja Békési Horváthi Róza tíz gyermeknek adott életet. Viski Károly hetedikként érkezett a világra. Famíliáját a fejedelmi korban nemesítették. Számos református lelkész adott a nemzetsége Erdély népének. Ady Endre vallott a Rettegghi Viskiekhez fűződő rokonságáról, a hozzájuk kötődő hagyományáról. Tudni vélték, hogy a familia ősei közé tartozott Dózsa György is.²⁰ Családja gondos iskoláztatást biztosított számára. Elemi iskoláját Tordán a református egyházközség intézményében végezte. A középiskola alsó osztályait Tordán a nagy múltú unitárius algimnázium jogutód iskolájában járta. Három tordai középiskolai év után Viski Károly a gimnázium felsőbb osztályait Székelyudvarhelyen a Református Kollégiumban végezte. Ott tett érettségi vizsgát 1902-ben. Udvarhely patinás kollégiuma számára az igazi Alma Matert jelentette. Mindig szeretettel, megbecsüléssel idézte. Egyetemi stúdiumait befejezve ott kezdte gimnáziumi tanári pályáját helyettes tanárként.

Kolozsvárott 1902 őszén a Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára iratkozott be, „tagja lettem egyúttal a középiskolai tanárképző intézetnek, amelybe magyar-latin szakos jelöltként iratkoztam be” – jegyzi meg a Curriculum vitae kéziratában.²¹ Majd folytatja: „A szorgalmas és sokoldalú érdeklődésű hallgatók közé tartoztam. A köteles tárgyakon kívül sok más tárgyat hallgattam s évről-évre végig hospitáltam a matematikai, a természettudományi és a jogi kar engem vonzó előadásait is. Szabadidőm javarészét a könyvtárban töltöttem, ahol sokoldalú érdeklődésem szerint sok mindent összeolvastam. Részben ennek köszönhetem, hogy mai néprajzi megfigyeléseim során a házépítés technikája, vagy a ruhaszabás, a díszítőművészet csakúgy érdekelt, mint a népköltészet, a jogszokás, vagy a népnyelv.”²² Két évig a Farkas utcai Református Kollégium internátusi lakója, majd két évig a Kollégium könyvtárának alkalmazottjaként szolgált. „Itt ismerkedtem meg sok régi magyar könyvvel és kézirattal s nem egy kéziratot nyelvtörténeti emlékekkel, valamint a bibliográfia gyakorlatával”. Negyedévesen 1906 májusában tett doktori szigorlatot. Fő tárgyakul a finnugor összehasonlító nyelvészetet választotta, magyar irodalomtörténet és művelődéstörténet voltak a melléktárgyai. Biztató nyelvtörténeti, régi magyar irodalomtörténeti munkáival már 1905-től jelentkezett az akkor induló Magyar Nyelvben, a Magyar Nyelvőrben.²³ Tanári szakvizsgáját ugyanannak az évnek június havában abszolválta. Volt gimnáziuma hívta meg helyettes tanárnak Székelyudvarhelyre, ahol három tanévet szolgált. 1908-ban szerezte meg középiskolai tanári oklevelét. A korra jellemző fordulat következett be. Idézzük Viski szavait: *„Mivel a rendes tanári székek szabott száma s betöltöttsége miatt véglegesen ott nem maradhattam, boldogult Kuncz Elek főigazgatóm biztatására állami szolgálatba*

¹⁹ Vargha László már 1973-ban kezdeményezte kolozsvári kollégáinknál, lehetőség szerint derítsék fel a pontos anyakönyvi bejegyzéseket. Az akkori levéltári viszonyok között nem sikerült a bizonyító, hiteles adatokat felkutatni.

²⁰ Vargha 1974. 180. Vargha László Kovalovszky Miklós nyomán idézte Adyt, akinek az egyik dédapja Rettegghi Viski Dániel kalotaszegi református lelkész volt. Ady 1908-ban írta: „a Visky család révén rokonságban volnék Dózsa György családjával.” Kovalovszky 1972.

²¹ Curriculum vitae. SZNM-MNÉGY A-2269/10 ltsz.

²² Uo. Megjegyezzük, hogy Viski gépelt szövegét betűhíven közöljük. Csak azokon a helyeken igazítottuk a helyesíráshoz, ahol az egykori írógépekről hiányoztak a hosszúságot jelölő vesszők (ú, ü, í).

²³ Nyelvészeti tanulmányaival e dolgozatban nem foglalkozunk. Teljességre törekvő eligazítást ad Szabó T. 1974.

léptem s 1919 őszéig a nagyszalontai, tordai, újpesti és a budapesti VII. ker. főgimnáziumban működtem.”²⁴ Sajátságos módon egyetlen életrajzában nem kötötte időpontokhoz tanári állomáshelyei. Ezért különösen öröndetes, hogy a szalontai gimnáziumi tanárságát pontosabb adatokkal Dánielisz Endre külön megvilágította.²⁵ Az 1909/1910 es tanévtől kezdve tanév három évet töltött Viski Károly Nagyszalontán. Utóbb még egy tanévet a szülővárosában Tordán szolgált. 1913-ban már újpesti gimnáziumi tanárként folytatta oktatói működését. Az újpesti és a budapesti állomáshelyén ugyan távolabb került a terepmunkától, de a néprajzi, dialektológiai publikálásai sora nem szakadt meg. Tudunk arról, hogy Újpesten, gimnáziuma környezetében a városi szegény néprétegek szociológiai kutatásába kapcsolódott be. Az akkor felvirágzó settlement-vizsgálatokban vett részt.

Életrajzában összefoglalóan alábbi fogalmazással értékelte vidéki tanári tevékenységét: „Székelyudvarhelyi, nagyszalontai, tordai tanár koromban köteles tanári munkámon kívül néprajzi, népnyelvi megfigyeléseket végeztem, rajzoltam, fényképeztem. A székelyudvarhelyi kollégiumban biztatásomra alapult egy kis néprajzi múzeum, Tordán őre voltam a fejedelmi palotában akkor készülő múzeum néprajzi csoportjának, Nagyszalontán szóban és írásban agitáltam egy az Arany, illetőleg a népies irodalmi irány sajátos munkásságát illusztráló néprajzi gyűjtemény, egy Arany-reáliák múzeum alapítása érdekében, nem eredménytelenül – de a reánk szakadt megszállás miatt – meg nem valósíthatóan. Ugyanitt tanítványaim segítségével népnyelvi és népköltési gyűjtőmunkát kezdeményeztem, amelynek eredményei – távozásom után – ottani utódom Szendrey Zsigmond eredményesebb tevékenységében jelentkeztek. Sokat foglalkoztam Arany nyelvével, s különösen nyelvének, költészetének Szalontával való kapcsolataival.”²⁶ Az autográf kéziratot azért idéztük, mert rávilágít: Viski Károlyban korán feléledt a múzeumi munka iránti érdeklődés. Szinte természetes fejlemény, hogy 1919 őszétől a magyar néprajzi kutatás és a múzeumügyi szolgálatára kötelezte el magát.

Viski Károly szalontai éveiről néhány mozzanatot érdemes még rögzítenünk. A tanári tevékenysége és az intenzív tudományos kutatás, feldolgozó munka ugyan nagyon sok idejét lekötötte, de mégis eléggé magányos maradt. Vargha Lászlónak mondta el ismételtlen kapcsolódásként a vasúti pályatesten tett nagy és magányos sétákat. Egyik nap Várad felé gyalogolt, a másik nap Gyulának vette az irányt.²⁷ Hiányzott Viski Károlynak a rendszeres testedzés Nagyszalontán. Ennek igényéhez még udvarhelyi kollégista korában szokhatott hozzá. Testedzést pótlandó szabadidejében Nagyszalonta egyik nagy szövetkezeti asztalos üzemébe inasnak állt. Szorgalmasan elsajátította a mesterség fogásait. Később muzeológusként ennek nagy hasznát látta. Utóbb Újpesten a világháborús években tornatanítói tanfolyamot is végzett. Az újpesti tanársága idején „az Izzólámpa gyár Ampere Sportegyesületében

²⁴ Idézet az előbbieken hivatkozott Curriculum vitae 2. lapjáról SZNM-MNÉGY A-2269/11 ltsz.

²⁵ Dánielisz 1976. Az adalékra hivatkozik Paládi-Kovács 2011. 140.

²⁶ A 25. jegyzetben jelölt helyről való idézet.

²⁷ Hoffmann Tamás szintén Vargha Lászlótól értesült erről a mozzanatról (Hoffmann 1974. 153). Megjegyzésre érdemes, hogy e sorok írója hívta fel Hoffmann Tamás figyelmét arra, hogy Viski Károly esetében is milyen mélyen igazságtalan és a tényeknek ellent is mondó az a rágalom, hogy a néprajz nagy triász, Györffy István, Bátky Zsigmond és Viski Károly kacérkodtak volna a nemzet szocializmussal, faji alapon művelték volna szaktudományukat. Miután információkat Hoffmann Tamás ellenőrizte, Vargha Lászlóval megbeszéléseket folytatott, vállalta el, hogy Viskiről előadást tart az 1973-as konferencián.

pár évig tornát is tanítottam” jegyezte meg.²⁸ Szalontai tanár korában ismerkedett meg későbbi feleségével és Csere-pusztán élő családjával. Leendő apósáék bizalmas barátságot ápoltak a nagyszalontai Állami Főgimnázium igazgatójával, Tatár Balázssal és feleségével. Ők vitték el magukkal, és mutatták be Viski Károlyt. 1913-ban Nagyszalontán kötöttek élet-hosszig tartó házasságot. Viski Károly emberségét bizonyítja, hogy felesége mellett állt akkor is, amikor gyógyíthatatlan beteggé vált, s amikor származása miatt üldöztetésnek volt kitéve. Jellegetes, hogy amikor 1944. március 19-én a német csapatok megszállták Magyarországot, a német erőszakszervezetek közös parancsnoksága számára a Viskiek lakását is magában foglaló épületet szemelték ki, és ürítették ki drasztikus gyorsasággal. Első éjszakájukat az egyetemi professzori szobájába visszavonulva vészték át. Másnap a református egyházi vezetés biztosított diszkrét hajlékot számukra.

Viski Károlyt sajátos zárkózottság jellemezte. Meggondoltan, filozofikus megalapozottsággal nyilatkozott, ha szükségesnek látta. A kortársak megjegyzéseiből tudjuk, hogy kantianus elveket vallott. Filozófiai tudása, igényessége kolozsvári egyetemi időszakának öröksége. Hallgató korában még javában érvényesülhetett a kolozsvári filozófus professzor, Böhm Károly munkásságának sugárzó hatása. Benne a magyar filozófiatörténet talán legeredetibb gondolkodóját tisztelhetjük. Tordai eszmélésétől valamennyi tanári állomáshelyén szembesülhetett kora nagy társadalmi problémáival. A dualizmus utolsó évtizedeiben egyszerre volt jelen a nagy ívű fejlődés, a polgári fényűzés, de nem hiányzott a válság számos eleme sem. A társadalom számos rétegét a nyomorúság, a kilátástalanság, a rohamos elszegényedés sújtotta. Ez részben a falvak, agrárvárosok törpebirtokosait, nincstelen rétegeit érintette, emellett a városok lendületes fejlődésével egy időben nagy tömegek veszítették el hagyományos egzisztenciájukat. A székely kivándorlástól az alföldi és a dunántúli puszták cselédségén át az agrárszegénységig és a város peremére szorult proletárok világáig az egész magyar társadalom keresztmetszetét megismerte, átlátta. Kereste a humánusabb, demokratikus, polgári társadalom megteremtésének útját. Világlátását Adyéhoz, Móricz Zsigmondéhoz, Móra Ferencéhez lehetne hasonlítani. Ez vezetett oda, hogy nagyszalontai éve alatt bizonyosan kapcsolatba került a nagyváradi szabadkőműves mozgalommal. A Néprajzi Múzeumban őrzött irathagyatékában fennmaradt a nagyváradi „László király” páhollyal való kapcsolatát dokumentáló okmány, amit 1915. február 15-én állítottak ki, amikor saját kérésére onnan elbocsátották. Ebből kitűnik, hogy 1910-től bizonyosan részt vett a mozgalom életében. A váradi páholy a Magyarországi Symbolikus Nagypáholy szervezeti keretéhez tartozott.²⁹ Újpesten, Budapesten töltött tanári éve során is a progresszív polgári mozgalmakkal tartott kapcsolatot. Vargha Lászlótól megtudhattuk, hogy a Galilei Körbe is meghívták. Hadba vonulása, fogságba esése és bolsevik politikussá válása előtt az ifjú Rákosi Mátyás is nagy tisztelője lett Viski Károlynak, akivel társaságban többször találkozott. Ezzel magyarázható, hogy a Moszkvából visszatért politikus, aki az 1919-es kommunista mozgal-

²⁸ Curriculum vitae. SZNM-MNÉGY A-2269/12.

²⁹ Erről alaposan írt Paládi-Kovács Attila. Arra következtetett, hogy ezzel kapcsolatai talán meg is szakadtak. Magam hajlok arra, hogy Budapesten élete végéig baráti összeköttetésben maradt azokkal a tudós egyéniségekkel, akik 1919 után is ápolták – akár az állami betiltás ellenére is – mozgalmukkal való kapcsolatot. Erre vallanak nyelvész tudósokkal való fennmaradt levelei. Nem tarthatjuk véletlennek, hogy felkérték Balassa József nyelvészt köszöntő tanulmánykötet szerzőjéül. (Paládi Kovács Attila 2011. 140. és Viski 1934.)

márokat általában igyekezett mellőzni, kerülte a velük való találkozást, a polgári rétegek iránti látványos gesztusként 1945 tavaszán az egyik kormányfogadás alkalmával lefénnyképezte magát Viski Károly társaságában.³⁰

Viski Károly ahhoz a nemzedékhez tartozott, akik reménykedtek 1918 őszének polgári forradalmában. Nem rajta, nem a nemzedékén múltott, hogy a Károlyi-kormány, majd Károlyi köztársasági elnöksége nem indította el azt a polgári tisztulást, amely a környező államokban belső társadalmi megújulást, megerősödést hozott. A helyzetet súlyosbította, hogy külpolitikailag is, katonapolitikailag is tragikus helyzetbe sodorta Magyarországot. Kiszolgáltatta a magyar államot a forradalmi anarchiának. Viski Károlyt nemcsak gimnáziuma igazgatójává nevezték ki, de minisztériumi szolgálatra is beosztották, 1919. március 21-e után sem válhatott meg minisztériumi megbízatásától. Az oktatási intézmények személyi ügyeit intéztették vele.³¹ Ebbéli minőségében foglalkoztatta egykori gimnáziumi tanítványát, a fogságból visszakерült, tehetséges nyelvész Laziczius Gyulát. Saját igazgatása alatti gimnáziumba kinevezte, irodalomtudományi továbbképző előadásokra rendelte miniszteriális jogkörében.³²

Ugyan 1919 őszén megvált a minisztériumi szolgálattól, feladta a tanári állását. Középiskolai tanári minőségét az új hatalmi struktúra elismerte, megtartotta. Állami státusban maradt. A kor szokása szerint „a Miniszter rendeletére, szolgálattételre” a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tára munkatársai közé osztották be. Végre főhivatású kutató lehetett. 1922-ben véglegesítették, hiszen múzeumi őrré minősítették. [Nyugati mintára a muzeológusokat múzeumi őr, múzeumőr titulussal illették. A szélesebb jelentésű Kustos, Custos fogalmát adták vissza a már félreérthető szóval. A szó eredeti jelentését jelzi, hogy a káptalanok örkanonokjait is Kustosként nevezték meg.] Viski Károly a mai Néprajzi Múzeum keretében tevékenykedett 1935-ig, amikor is a Közgyűjtemények Országos Felügyelőségén folytatta tovább a működését, de továbbra is heti három napot a Néprajzi Múzeumban tevékenykedett. Előbb országos közgyűjteményi előadó, majd a vidéki múzeumok országos felügyelője lett. Rendkívül fontos szerepet vállalt a Néprajzi Múzeum életének, működésének szervezésében. Szolgálati ideje alatt történt, hogy egy orkán a múzeumi épület üvegcsarnokát elpusztította. A használhatatlan épületből valósággal el kellett menekíteni a sérülékeny gyűjteményt. Emellett hatalmas műtárgy állagokat gondozott, korszerűen rendezett. Így az akkor 60 ezer darabra rúgó kép-, rajzgyűjteményt és a 7000 darabos kerámia kollekciót dolgozta föl.³³ Nem volt kisebb jelentőségű, hogy a Néprajzi Múzeum Könyves Kálmán körútra telepítése után a kiállítások szervezésben oroszánrészt vállalt. Az 1944 nyaráig fennállott kiállítás jelentős részeit személyesen rendezte. Itt érvényesíthette egyetemes néprajzi olvasottságát, alapos tájékozódottságát, amit etnológus tanítványa Vajda László, a Müncheni Tudományegyetem professzora élete alkonyán is csodálattal emlegetett.³⁴ Muzeológiai tájékozottsága kiemelkedő volt. Rendszeres tanulmányutakat tett Európában.

³⁰ A fényképnagyítás egyik példányát Vargha László őrizte. Maga a felvétel kissé groteszk hatásúnak bizonyult. Viski magas, szikár termete igencsak ellentétes volt Rákosi Mátyás alkatával.

³¹ Az eddigiekben a legalaposabban mutatja be ezt a korszakot *Paládi-Kovács* 2011. 140.

³² Részletesebben szó erről *Simoncsics* 2008.24. és 25.

³³ Múzeumi munkájáról egykori tanítványa, gyűjteményt gondozó utóda Kresz Mária írt lelkes szavakkal. (*Kresz* 1974.)

³⁴ *Paládi-Kovács* Attila szemléletesen idézte Vajda László előtte tett nyilatkozatát. (*Paládi-Kovács* 2011. 141.)

Egyik előkészítője, megtervezője volt a korszerű muzeológiai módszerek bevezetésének, az egységes múzeumi nyilvántartási rend kialakításának. Nem véletlen, hogy Klebelsberg Kunó minisztersége alatt megindított múzeumépítésekhez a tervező mérnökök mellé ismételtelen őr kérték fel szakértőnek. A debreceni Déri Múzeum tervezésében Györgyi Dénes műépítész munkatársa volt. Az elkészült épület berendezésének is irányító szakértője lett. A kiállítás néprajzi és várostörténeti részlegét maga rendezte. Nagy szerepe volt a veszprémi, a váci, a pécsi és a szekszárdi múzeumok rendezésében. Ő végezte a kaposvári múzeum revízióját.³⁵ Közben külföldi magyar múzeumi kiállításokra is futotta erejéből. Életrajzában megemlékezett a Brüsszelbe tervezett Nemzetközi Múzeumi kiállítás magyar részlegének megírsult munkálatairól. Egyben kiemelte az 1935-ben Bécsben rendezett magyar népművészeti kiállítást, amibe szintén nagy munkát fektetett.³⁶

Mondhatjuk, Viski Károly haza talált, amikor a Néprajzi Múzeum közösségéhez kapcsolódhatott. Valószínűen nem igazán ítélték el a forradalmak alatt végzett munkájáért. Minisztériumi szolgálatot vállalt kutató egyéniségeket bő évtizedre általában eltávolították az állami szolgálatból. Viski Károlyt bevonták a pedagógusi kar továbbképzésébe 1920-tól. A polgári iskolák tanárképzésében 8 éven át, míg a főiskolai szervezetet Szegedre nem költöztették, Viski Károly volt a néprajz előadója. Az egyik főiskolai tanár kollégája halála után egy szemeszteren át még a magyar nyelvészetet is ő tanította.³⁷ (Tudni illik, hogy a polgári iskolai tanárképzés volt a néprajzi felsőoktatás egyik fontos fóruma. Herrmann Antal ott indította ilyen irányú előadásait. Ott volt tanítvány a román néprajz úttörő mestere, Romulus Vuia is, akinek munkásságát utóbb Viski figyelemmel kísérte, becsülte. Herrmann később a kolozsvári majd a szegedi tudományegyetemi képzésben egyetemi magántanárként tevékenykedett. Györffy István, Banner János mellett minden valószínűséggel Viski is látogathatta óráit.) Viski Károly 1919 őszétől a néprajzi kutatásnak és a múzeumügynek szentelhette minden erejét, minden idejét. Pedig szinte a harmincas évek közepéig állandó anyagi gondok kötötték gúzsba lelkesedését, kutatási vágyát. Ugyan a terepmunkáról nem mondott le, de megfigyeléseit csak korlátozottan, szűkre fogottan tehette közzé. Jelentős népi építkezési gyűjtéseket végzett, ezekről magvas tanulmányokban adott számot. Alkalom adtán folytatta erdélyi, székelyföldi megfigyeléseit. Figyelmét kiterjesztette Észak-Magyarországra és a Dunántúlra.³⁸ Egyben nagy erőfeszítéseket tett, hogy a veszélyeztetett épületeket a megszervezendő szabadtéri gyűjteményekbe mentsék át.³⁹ Munkamódszerét, európai tájékozottságát, filológiai felkészültségét leginkább az úgynevezett székely kapukról írott tanulmánya jelenítheti meg előttünk.⁴⁰

Györffy Istvánnal együtt Viski Károly következetesen azon fáradozott, hogy a magyar népművészetet minél alaposabban, romantikus illúzióktól mentesen feltárja a szaktudo-

³⁵ Érdemes feladat lenne módszeresen feltárni a múzeumok irányításával kapcsolatos kéziratban lévő fogalmazványait, kiterjedt hivatalos levelezését. Iratai hiánytalanul, példás rendezettségben fennmaradtak a Magyar Országos Levéltárban. Magam az 1990-es évek elején már folytattam ebben az irányban kutatást.

³⁶ Curriculum vitae SZNM-MNÉGY A-2269/12 ltsz. Katalógusa: Viski 1935.

³⁷ Curriculum vitae uo.

³⁸ Viski 1926/a. Viski 1929/b. 1931/a. 1931/b. Viski 1933.

³⁹ Viski 1931/c., Viski 1935/c.

⁴⁰ Viski 1929/a. Meggyőző tájékozódottsággal mutatta be a fedeles, kötött kapuk középkori, kora újkori ábrázolásokról adatolható párhuzamait. De nem került el a figyelmét olyan mesterek alkotói világa sem, amilyen Düreré volt:

mány, a nemzeti és az európai műveltség szerves részévé tegye, s pusztuló értékeit átmentse az utókornak. Személetét és módszertani elveit megismerhetjük a pávaszem motívum eredetéről, történeti fejlődéséről írott tanulmányából, ebben világosan dokumentálta, hogy kései díszítmények rózsaábrázolásából fejlődött a romantikus képzelgéseket elindító, egyesek által „ősinek” tartott motívum.⁴¹ Egyfelől egyes népművészeti „műfajokat” ismertetett, másfelől egyes régiók anyagát tekintette át. Első ilyen munkája az erdélyi magyar népművészet összefoglalása volt, mely már 1920-ban megjelent.⁴² Különös becsben kell tartanunk a székelység népművészeti örökségével való gondos foglalkozását.⁴³ A Néprajzi Múzeum népművészeti kincseit igyekeztek széles körben hozzáférhetővé tenni. Ezzel egyszerre szolgálták a tudományos kutatást és a közművelődést. Sorozatot indítottak, tematikus és földrajzi csoportosításban jelentették meg kiadványaikat.⁴⁴ A kor mostoha anyagi, technikai viszonyai miatt nagyon kevés szöveget tehettek közzé, ám az ábrákon dokumentált gyűjteményi tárgyak kiválogatása, rendszerezése, szerkesztése tiszteletet érdemlő tudásról árulkodik. Szaktanulmányait is olykor lakonikusan kellett fogalmazniuk, de ha bepillantunk a Néprajzi Múzeum fénykép- és rajztárába, elolvassuk a terepmunkával kapcsolatos írásbeli feljegyzéseket, lelkiismeret furdalást kell éreznünk, hiszen kötelességünk lenne legalább elektronikus/digitális kiadásban gazdagon illusztrálva közreadni írásait, kéziratban maradt feljegyzéseit. Nem kisebb annak a jelentősége sem, hogy a korszak nagy kézikönyvei számára Viski világos áttekintéseket készített a magyar olvasóközönség tájékoztatására. Művészeti szaklapokban is folyamatosan jelen volt. Mág hatnak a művészeti lexikonok számára írt avatott szakcímszavai.⁴⁵

Az egész magyar néprajzi kutatás első igazán átfogó népművészeti szintézisét Bátky Zsigmonddal és Györffy Istvánnal 1928-ban jelentették meg, amikor Prágában lebonyolították a népművészet nemzetközi kongresszusát. Az akkori művelődéspolitikai vezetés parádés támogatást biztosított. Francia nyelven európai színvonalú kiadvánnyal igyekeztek szolgálni, hogy a szakmai körök és a nemzetközi olvasó közönség kellő mélységben, tudományos alapossággal ismerkedhessen meg a magyarság népművészeti tradíciójával. A hiánypótló és úttörő munka utóbb magyar nyelven is megjelent. A bevezető szöveget Viski Károly készítette.⁴⁶ Nyilvánvaló, hogy a Néprajzi Múzeum vezető tudósai részben ezzel a kötettel mintegy a későbbi a szaktudomány egészét átfogó majdani szintézis, *A magyarság néprajza* „főpróbáját” tartották meg. Viski Károly a prágai bemutatóra készített reprezentatív népművészeti összeállítás tanulságait felhasználva újabb összefoglalókat készített aktuális tanulmánykötetekhez.⁴⁷ Viski Károlytól nem volt idegen, hogy a távoli népek örökségével is foglalkozzék. Finnugrisztikai képzettségét is kamatoztatta, amikor a Néprajzi Múzeum osztják hímzéseit parádés kivitelű kiadványban közzétette.⁴⁸ Avatott dolgozatokat szentelt olykor a

⁴¹ Viski 1926/b. Viski 1939/b.

⁴² Viski 1920., Viski 1921/b angol nyelven, Viski 1921/c holland nyelven. Petri Pállal Viski. 1923 finn nyelven.

⁴³ Viski 1925.

⁴⁴ Viski 1924., Viski 1925.

⁴⁵ Viski 1926/c. Viski 1926/d.

⁴⁶ Viski 1928/a és Viski 1928/b.

⁴⁷ Viski 1929.

⁴⁸ Viski 1921/a.

román népművészetnek, amelyről gyermekeségtől bőven volt élménye. Mindig megbecsülés csendült a hangjából. Olykor a kolostorok populáris művészetének és a népművészetnek a határát nyomozta.⁴⁹ Viski Károly már csak az életútja révén is szembesült a nagy regionális egységek eltérő hagyományaival, fel kellett figyelnie a kisebb tájak különböző sajátosságaira, a belőlük kialakuló egység összecsengésére. Sajátos, hogy első ilyen munkája már 1914-ben idegen nyelven napvilágot látott, s a Magyar Történelmi Társulat sajtósági módon már akkor őt kérte fel.⁵⁰ Utóbb rendszeresen ő írt a nagy kézikönyv-rangra igényt tartó gyűjteményes munkákban Erdély népeiről, néprajzi csoportjairól.⁵¹ Csak sajnálkozhatunk, hogy hatalmas anyagismeretét a szűkre szabott keretek között épen csak megcsillanhatta.

Külön tudománytörténeti jelentősége van annak, hogy a Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvébe vele írtatták meg a néprajzi csoportok, tájak összefoglalását. Viski Károly filológiai iskolázottságára támaszkodva és a szakirodalom ellentmondásaival, tisztázatlan fogalmakkal keményen küzdve mind a néprajz, mind a társtudományok, a nyelvészet, a történeti kutatások és a geográfia számára kiváló alapot teremtett.⁵² Munkája évtizedekre nélkülözhetetlen alpművé vált, sokakat inspirált a téma módszeres kutatására.

Viski Károly múzeumi vezető társait, a magyar néprajz meghatározó egyéniségeit hosszú időn át buzdította, hogy fogjanak össze, és alkossák meg a magyar néprajz, folklorisztika szintézisét.⁵³ A prágai népművészeti kongresszusi felkészülés is a hazai tudományos élet miniszteriális támogatóit meggyőzte egy ilyen vállalkozás távlatos hasznáról. A tudománypolitika meghatározó egyéniségei is fontosnak tartották, hogy a világháború utáni tízéves erőgyűjtés után legalább a hungarológiai szaktudományok kézikönyvei jelenjenek meg. Hóman és Szekfű ekkor adta ki a magyar történelemről a nagy kézikönyvét. Domanovszky Sándor professzor megalkotta szerzőtársaival a magyar művelődéstörténetet áttekintő sorozatát, a geográfusok a fizikai antropológusokat is maguk mellé véve négy nagy kötettel gazdagították a hazai tudományt és a művelődni vágyó közönséget. (Különösen az utóbbi kézikönyvből kitetszik a tudománypolitika a nemzeti szocialista törekvéseket is ellensúlyozni kívánta a modern hazai eredményeken nyugvó összefoglalásokkal.) Nagy miniszteriális szolgálati tapasztalatok birtokában Czákó Elemér – akkor már az Egyetemi Nyomda élén állt – segítette a néprajzi szintézis megszületését. A harmincas évek elején meghallgatásra kerültek a Viski Károly által megfogalmazott javaslatok. Viski Károly programvázlata alapján Bátky Zsigmond, Györffy István hozzáálltak *A magyarság néprajza* megalkotásához. Az első kötet már 1933-ban napvilágot láthatott. Ugyan az eredeti koncepció megvalósítása olykor akadályokba ütközött. (Például a szerzői gárdából hivatali konfliktus miatt kiválni kényszerült

⁴⁹ Viski 1931/d.

⁵⁰ Viski 1914.

⁵¹ Viski 1934., Viski 1940/a., Viski 1941/b.

⁵² Viski 1938.

⁵³ A már ismételten idézett Curriculum vitae befejező oldalán így vallott: „Pályám egyik figyelmet érdemlő eredménye néprajzi múzeumi kollégáim között évekig színen tartottam a magyarság néprajza kézikönyvének gondolatát, míg végül hárman egyesültünk [Györffy Istvánra és Bátky Zsigmondra utalt] a közös munkára: a magyarság tárgyi néprajzának megírására. Vállalkozásunkat a Magyar Tudományos Akadémia is megértéssel támogatta. Mikor az Egyetemi Nyomda ajánlkozott, elkészítettem a szellemi néprajz tervét is, élénk részt vettem a szerkesztői és a lektori munkákban. Törekvéseimet, elveimet a munka második részében, rajtam kívüli okokból – nem mindenben sikerült megvalósítanom.” SZNM-MNÉGY A-2269/14 ltsz.

Madarassy László. Különbféle okokból sokszor a legrelevánsabb eredmények háttérbe szorultak. A gondokról maga Viski is tett életrajzi összegzésében megjegyzést.) Mégis 1933 és 1937 között elkészült és közkinccsé vált a magyar néprajz összefoglaló kötet sorozata.⁵⁴ A munkálat befejezését követően a megérdemelt siker nem maradt el. Nagy jelentősége volt a hatalmas opusnak abban, hogy a társudományok és a közművelődés európai összevetében is alapos áttekintést nyújthatott a magyar nép tradicionális műveltségéről. Nem a szerző kollektíva tehet arról, hogy bizonyos, már akkor is égetően fontos témakörök nem kerülhettek feldolgozásra. A vállalkozás körül ott voltak a neobarokk politika látható és láthatatlan tilalomfái. Ez is magyarázata annak, hogy bár mind a három múzeumi vezető jelét adta annak, hogy a társadalom működését, szerkezetét kritikai szemlélettel vizsgálta, mélységében ismeri is a nagy összefüggéseket, a társadalomnéprajz jelenségei mégis csak marginálisan jelenhettek meg egy-egy alfejezetben. (Többek között Madarassy László személyében éppen e témára készülő szerzőt vesztettek el.) A politikai élet kisebbségben lévő, ám nagy befolyással rendelkező tényezői (lettek légyen agrárius vagy ipari, pénzügyi érdekeltségűek) nem tűrték el az igazán mély társadalmelemzést. A néprajzi szintézis megjelenése idején az egyik teológiai főiskolát és a vele szoros kapcsolatban álló tanítóképzőt kényszerítették, hogy a társadalomkritikai munkákat készítő diákjait zárják ki. (Jellemző, hogy az adott tanári kar bár kénytelen volt meghajolni a legfelsőbb körök politikai akarata előtt, a növendékeket nem hivatalosan Kolozsvárra „helyezték” át, egyben ösztöndíjat biztosítottak számukra.) Az egykor a Huszadik Századot olvasó, a szerkesztőkkel baráti viszonyt ápoló, szociológiai felmérésekben részt vevő Viski Károlyról józanésszel feltételezheti valaki, hogy a néprajzi munkáját a társadalmi közegtől függetlenül végezte volna?

A könyv sikerét jelezheti, hogy a kiadó jóvoltából 1941 és 1943 között Viski Károly sajtó alá rendezhette a 2. és a 3. kiadást. Ugyan jeles szerző- és szerkesztőtársait elveszítette, lényegesen javított a szerkezeten, az irodalmat és az egyébként igen gazdag illusztrációs anyagot megújította. Mindkét esetben a harmincas évek folyamán munkába állt, lelkes fiatal kutatók csapatának munkáját értékesítette. A közönség lelkesen fogadta a köteteket. Az erősödő náci nyomás elleni tiltakozás egyik tudományos, közművelődési eszköze lett. Nem véletlen, hogy az akkori viszonyok között – bár páratlanul magas számban nyomtatták és dobták piacra a 2. és a 3. kiadást – pillanatokon belül könyvritkasággá vált. (Rendkívülien nagy kár, hogy az 1990-es években készült reprint kiadáshoz nem a javított, irodalmi és képi dokumentációjában gazdagított változatot használták fel.)⁵⁵

Viski Károly fejezeteit szilárd művelődéstörténeti párhuzamkeresés jellemezte. Egyben az európai és az egyetemes összefüggéseket régészeti, történeti távlatokban vázolta. Nyelvészeti, irodalmi felkészültsége, filológia fegyelme valamennyi kortársát felülmúlta. Rendszeres külföldi tanulmányútjain folyamatosan tájékozódott a nemzetközi tudományosságban. Ebbéli nyitottságát és szüntelen érdeklődését csak kevesen követték. Talán leginkább Cs. Sebestyén Károly és Györffy István állt közel hozzá ebben, akiről a mai emlékezet csak a balkáni és az anatóliai útjait tartja számon, noha szívesen tett utakat a Baltikumba, Skandináviába. Szenvedéllyel járta a volt Monarchia országait. Tanítványait nemcsak utazásra bíz-

⁵⁴ Viski 1933–35.

⁵⁵ Viski 1941–1943.

tatta, hanem a szomszédság és a távolabbi európai térség nyelveinek, kultúrájának módszeres és tervszerű megismerésére, kultúrájuk elsajátítására ösztönözte. Utóbb a kialakuló háborús viszonyok lehetetlenné tették, hogy Viski, Györffy ösztönzése nyomán növendékeik birtokba vehessék az európai régió világát. A Viski Károly kezdeményezte szintézist a kortársi európai összevetésben is tekintélyesnek kell tartanunk. Még akkor is, ha kétségtelenül kerültek bele egyenetlenebb fejezetek. A korszak egyik legszélesebb nemzeti áttekintéseként kell nyilvántartanunk. Ugyan egyes részekben erősebb a leíró dokumentáló jelleg, de ennek minden esetben súlyos tudomány- s kutatástörténeti okai voltak. Tiszteletet ébreszt a mai szakemberben, hogy maga Viski Károly volt a munkával szemben az egyik legkritikusabb elemző. Jellegzetes, hogy bár a „tárgyi néprajz” alkotó művelőjének tekintik, maga tervezte meg a folklórköteteket. Különbőféle életrajzai tömör szövegéből is kitetszik, az eredményt kritikusan fogadta. Mint magyar és latin szakon végzett személyiség az akkori képzésben (különösen Kolozsvárott) viszonylag alapos folklorisztikai indíttatást kapott.

Viski nyelvészeti és irodalmi iskolázottsága okán sem idegenkedett a népköltészettől a folklorisztikától. Így joggal vállalkozhatott a folklorisztikai összefoglaló megtervezésére, azon belül fontos addig kevésbé gondozott témakör kidolgozására. Nem véletlen, hogy 1943-ban Kriza János népköltészeti gyűjteményét sajtó alá rendezte, ahhoz magvas bevezetést írt, amiben a 19. század irodalmában, népköltészeti gyűjtőmunkájában, a szépirodalom és a népköltészet bonyolult viszonyában való tökéletes tájékozottságának bizonyosságát adta. Nem véletlenül különös hangsúllyal foglalkozott Arany János kapcsolódó gondolataival. Napra kész tájékozódását bizonyítja, hogy az akkor legfrissebb erdélyi népmesegyűjtésre is reagált. Kitért Bözödi György *Tréfas Farkas (Bágyi János meséi)* kiadványára is.⁵⁶

Viski Károly egész pályafutása alatt elemi feladatának tekintette, hogy a néprajzi kutatás eredményeit népszerű kiadványokban közkinccsé tegye. Különbőféle közéleti, közismereti folyóiratokban rendszeresen közölt tanulmányokat, cikkeket. Olykor a kor jeles hírlapjai által kiadott népszerűsítő kötetekben is publikált.⁵⁷ (Ezek teljességre törekvő felsorolásától el kell tekintenünk, hiszen ma már szinte hozzáférhetetlen orgánumokról van szó.) Senki nem tett annyit a nemzetközi szaktudomány és közvélemény tájékoztatásáért, hogy a külföldi szakemberek és a nemzetközi közművelődés számára hozzáférhetőkké váljanak a magyarságra vonatkozó fontos információk, hitelesen megismerhessék hagyományos népi kultúránkat. Sok munkája mellett szakított arra időt, hogy a külföldi fórumok számára megbízható ismereteket közvetítsen. Szinte sorozatban jelentetett meg külföldnek szánt könyveket.⁵⁸

Amint láthattuk, már 1914-től folyamatosan igyekezett a nemzetközi tudományosságot tájékoztatni a magyar népi kultúráról, tradicionális örökségünkről. Viski Károly a külföldi szaktudományt informáló törekvése és embersége, tudományszervező stratégiája egyaránt tisztán áll előttünk, ha végig gondoljuk, a magyar néprajzi szintézis megjelentetése után miként szervezte meg a magyar néprajz német nyelvű összefoglaló áttekintését. Javaslataira a

⁵⁶ Kriza János 1943. Sajátságos, hogy a bevezetésében nem ismerte saját és diákjai balladagyűjtéseit, amit a közel múltban tárt fel, és tett közkinccsé Olosz Katalin. *Olosz* 2011. 9–70. Külön fejezetet szentelt Viski Károly balladagyűjtései a huszadik század elején címmel, illetve Viski Károly és diákjai gyűjtései 1902–1909 fejezet részben jelentős szöveganyagokat közölt.

⁵⁷ Viski 1939/c, Viski 19440/c.

⁵⁸ Viski 1937/a, Viski 1937/b.

berlini magyar tudományos műhely (az egyetemi magyar nyelvi és irodalmi katedra és a Collegium Hungaricum) évkönyvsorozata, az *Ungarische Jahrbücher* egyik számát a magyar népi kultúra bemutatására szentelték 1938-ban. Maga csak rövid bevezetőt írt. Részben az első próbatételeken túljutott, a fiatal generációhoz tartozó személyiségeket kérte fel. A később tragikus sorsra jutott, mártírhálált szenvedett Honti Jánosnak adott megbízást, K. Kovács László és Gunda Béla mellett, s bőven biztosított teret azoknak az idős tapasztalt szakembereknek, akik maguk is már a harmincas évek elején a szintézis egy-egy fejezetének megírására vállalkozhattak volna. Sajátságos módon maga is önzetlenül lemondott a bűrkultúrát ismertető, igen sikeres fejezete átültetéséről. Előzékenyen átadta a szintén erdélyi származású (ám akkor már nyugdíjas korba lépő), szinte egész pályája alatt vidéken, Szegeden élő, a Tudományegyetemen végül is magántanári minőségében néprajztot oktató (mellesleg 1919-től folyamatosan a Szegedi Városi Múzeum, ma a Móra Ferenc Múzeum szolgálatában állt) Cs. Sebestyén Károlynak, aki kora egyik legkitűnőbb etnográfusa volt, aki a társtudományokban, különösen a régészetben, építészettörténetben is sok maradandó, ma is érvényes eredményt mutathatott fel. Az idősebb generáció további tagjai közül nevezetes fejezetet készített Marót Károly és Szabolcsi Bence. (Viski Károly Marót Károllyal közel egy időben, azonos szakokon, Kolozsvárott végzett.)⁵⁹

A néprajztudománynak az egyetemes magyar tudományosságba való beilleszkedését nagyban szolgálták Viski Károly tanulmányai, amelyeket a korszak vezető tudósai felkérésére készített aktuális kérdéseket elemző tanulmánykötetekbe. 1939-ben Szekfű Gyula kérte fel a *Mi a magyar?* esszékötet szerzőjéül.⁶⁰ Ebben a vállalkozásban együtt írt többek között volt tanártásával, Babits Mihállyal, Eckhardt Sándorral, Keresztury Dezsővel, Kodály Zoltánnal, Gerevich Tiborral, Zolnai Bélával (akivel utóbb együtt lett kolozsvári egyetemi tanár). Múzeumi kartársa, Bartucz Lajos is tagja lett a szerzői együttesnek, amint Ravasz László református püspök és Zsirai Miklós nyelvészprofesszor is szerzőtársa lett. A tanulmánykötet a szellemi honvédelem egyik nagy vállalkozása volt. Korszerű alapokat kívántak biztosítani a nemzeti tudat erősítéséhez, amire a nemzeti szocialista propaganda kivédésben nagy szükség mutatkozott. Egyben a fajelmélet visszaszorításában is fontos funkciót töltött be. A vállalkozás rangját jelzi, hogy a szerzői gárda gerincét az Eötvös Kollégium első generációja adta.

Viski Károly parádés szemlét készített a népi kultúráról, az azt hordozó tradicionális életformában élő társadalomról. Az analízisben történeti távlatokat vázol a helyzet megértéséhez, de – ha ezt szükségesnek látta – társadalmi kritikával is élt. Veretes szövegének plasztikusságát azzal is biztosította, hogy a régi magyar irodalom szerzőitől Ady Endréig költői idézeteket is felhasznált, hogy állításait tömör, művészileg is meggyőző megállapításokkal támassza alá. *A magyar jelleg a néprajzban*, akár csak Bartucz Lajos *Magyar ember, típus, faj* dolgozata minden mondatában a náci és a nacionalista képzelgéseket cáfolta, határozottan elutasította.⁶¹ Tanulmánya az utolsó békeévet követően a háborús események kezdeti szakaszában jelent meg. (A nyomda jelölte, hogy 1939. október és november hó folyamán végezték a szedést és a nyomást.) Az időszerű, a kornak szóló mondandón túl a könyv már az új,

⁵⁹ Viski 1938/b.

⁶⁰ Szekfű Gyula 1939.

⁶¹ Viski 1939/a.

a háború utánra áhított békés, végre stabilan demokratikus korszak szellemi újjáépítéséhez kínált szellemi fedezetet. (Érdemes megjegyezni, hogy ekkor már Viski Károly kollégáit, Györfly István professzort és Bátky Zsigmondot elragadta a halál. A magyar etnográfia nagy triászának feladatait, terheit egyedül Viski Károly hordozta.)

1940-ben újabb nagy vállalkozásban vett részt Szabó István és Sinkovics István levéltárosok, történészek mellett Mendöl Tibor geográfus, Bálint Sándor és Ortutay Gyula folklorista, néprajzkutatók, valamint Keresztury Dezső és Kodály Zoltán társaságába hívta meg Eckhardt Sándor professzor, aki a Pázmány Péter Tudományegyetemen a Magyarságtudományi Intézetet szervezte, vezette, hogy a hazai történelem egészen belül vizsgálják meg a parasztság helyzetét, a nemességgel és a polgársággal való viszonyát tisztázzák. Egyben elemezzék a tradicionális életformát hordozó földműves nép kultúrájának viszonyát a magasabb társadalmi osztályokhoz, azok műveltségéhez, művészetéhez. Eckhardt Sándor értéktételezt minősíti, hogy a szerzői gárda akkor még fiatalabb tagjai utóbb mind szaktudományuk professzorai lettek. A népi és az úri műveltség összefüggéseit Viski Károly elemezte behatóan, elsősorban az anyagi kultúra területén. Viski mondandójához Bálint Sándor a vallási néprajzzal, Ortutay a népköltéssel és a műköltéssel összefüggései bemutatásával egészítette ki. A képet Kodály tette még plasztikusabbá a népzene és a műzene összefüggései elemzésével. Viski Károly már a bevezetésben elárulta, hogy az olvasóközönség számára kívánta érthetőbbé tenni, amikor népi és úri műveltségről beszél. A szaktudományi nyelvezet mély és magas kultúra fogalmát kívánta vizsgálni. A korszak problematikáját ismerve nagy teret szentelt a népi hagyományok iparművészeti jellegű alkotásokban való felhasználásának is. Viski Károly e munkája megérdemelné az újra való megjelentetést, ám lényegesen gazdagabbá kellene tenni a vizuális dokumentációját. Megállapításainak ma is nagy az időszertűsége, hiszen alig van olyan fogalom, amivel ne éltek volna vissza jobban, mint amilyen a népi elemek, motívumok.⁶²

Viski Károly a Néprajzi Múzeumba kerülésétől következetesen igyekezett a szakirodalmi termést ismertetni. Egyéniségét kiválóan jelzi, hogy értékes helyi, olykor falusi kiadványoktól az európai nagy műhelyekig és az azokat irányító mesterekig igyekezett a lehető szélesebb spektrumban átfogni az őt érdeklő szakterületet. A nemzetközi szakirodalom invenciózus nyomon követésére és az általa idegen nyelven lehetőleg angolul és franciául publikált összeállításaira felfigyelt a nemzetközi tudományosság, ennek volt köszönhető, hogy a svéd vezető szakfolyóirat a *Folk Liv* [Népelet] szerkesztői tagsággal tisztelte meg. Úgy tűnik, különösen rokonszenvezett a svéd szaktudomány vezető egyéniségével, Sygurd Ericsonnal. Nem kevés alkalommal a finn szakkutatás friss munkáiról írt recenziókat. Igyekezett a román szakszerzők műveit, múzeumi tevékenységét ismertetni. Foglalkozott többek között Romulus Vuia Erdélyi Szabadtéri Múzeuma munkálataival.

Sajátságos, szinte példa nélküli, hogy szakkönyveket lefordított kollégái orientálására. Haberlandt Mihály *Néprajz* című munkáját adta ki. Választása sajátos szempontokra támaszkodott. A könyv a maga idejében nem volt a legmodernebb, ám az épen összeomlott Monarchia világából származott. Magyarországon így is hasznos volt, hiszen egy államszövetségben élünk az osztrákokkal. Sok hasonlóság mutatkozott többek között a vegyes etni-

⁶² Viski 1941.

kumú vidékek viszonylag jelentős száma okán is. A történeti Magyarország is és az osztrák örökös tartományok területét a középkor óta ismételten különböző etnikus múltú szigetek tarkították. Ennek a vizsgálatára az első világháború körüli időkben csak az Osztrák-Magyar Monarchia és Svájc tudományossága vállalkozott. Maga Viski gyermekségétől ismerhette a magyar-román-szász együttélést.

1940-ben nagy fordulat állt be az életében. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem professzorává nevezték ki Viski Károlyt. Erre predesztinálta, hogy Kolozsvárott nyerte egyetemi képzettségét, ott tett doktori szigorlatot. Egyetemi nyilvános rendes tanári kinevezésével mondhatni protokollárisan is elismerte az állami vezetés a munkásságát. (Az akkori szokások szerint hitvesével látogatást kellett tennie az államfőnél. Az előírt kormányzói vizit némileg családias keretek között zajlott, teázással. Ez külsődleges jele volt annak, hogy a politika kormányzati oldaláról a személyiségét elfogadták.) Terhelése azonban az egyetemi tevékenysége ellenére változatlan maradt, mert a közgyűjtemények országos felügyelői tisztében tovább kellett szolgálnia. Tekintve, hogy Kolozsvárott a tanszéki keret szervezése is terhelte, nagy munkatöbbletet kellett elviselnie. A korszakra jellemző, hogy sokan szerették volna megakadályozni egyetemi kinevezését. Vargha László évtizedekkel később is felindultan emlékezett vissza, hogy a kinevezés előkészítési fázisában Zsindely Ferenc államtitkár és a néprajztudomány vezető egyéniségeivel rendszeres kapcsolatot tartó felesége, Tüdős Klára tőle kívánt információkat, érveket hallani Viski Károly személyiségéről, munkásságáról. Munkahelyére, a Közgyűjtemények Országos Felügyelőségére telefonált az államtitkár felesége, estére, vacsorára hívták a lakásukra. Az adott időben nem lehetett a szobájában, Tüdős Klára telefonüzenetet hagyott a számára. A meghívás így szűkebb körben nyilvánosságra kerülhetett. Vargha László a meghívásnak természetesen eleget tett. Az adott időben el is indult Zsindelyék budai villájába. Nagy megdöbbenésére két kollégája a villa előtti szűk utcában útját állta. Felszólították, forduljon vissza. Mivel kitartott, hogy a meghívásnak eleget tesz, megtámadták. Hangoztatták, Viski Károlyt politikailag érdemtelennek tartják, hogy egyetemi tanárrá nevezzék ki, hogy a közgyűjtemények országos irányítója maradjon. Vargha László kénytelen volt visszafordulni. Amikor támadóit lerázta, utcai telefonfülkéből felhívta vendéglátóit, akik az eseten felháborodtak, s késve is fogadták. (Jelezhetjük: a két támadó az ötvenes évek elejétől különböző vezető állásokat töltött be.)

Viski Károly csak egyetlen szűk tanévet tanított Kolozsvárott. Ugyanis az 1939 októbertől, Györffy István váratlan halálától megüresedett professzori állását a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara pályázati procedura mellőzésével betölthette úgy, hogy Viski Károlyt kolozsvári egyetemi tanárként meghívták a budapesti tanszék vezetésére. Így 1941 őszétől egyetemi oktatómunkáját már Budapesten folytatta. Sajátos módon kolozsvári státusát 1943-ban Gunda Béla professzori kinevezésével betöltötték, azonban Viski Károlyt véglegesen csak a halála előtti hónapokban vették a budapesti egyetemi keret állományába. Mindezek talán apró életrajzi epizódok, azonban háttérösszefüggéseik jellemzők a korszakra, egyben utalnak arra milyen közegellenállásban kellett Viski Károlynak tevékenykednie. Egyetemi munkája Viski Károlyt jelentősen megterhelte. Ennek tudható be, hogy 1941-től bibliográfiájának tételei megcsappantak, ami érthető is. Néki a szak teljes curriculumára folyamatosan, napról napra készülnie kellett, hiszen egyetemi előadásokat

korábban nem tartott. A négyesztendős képzés minden előadássorozatát meg kellett terveznie, ki kellett dolgoznia. Tanítványai hamar a szívükbe zárták, lelkesedtek érte. Tisztelték tudásán túl emberségét is. Sokan kaptak tőle anyagi támogatást. Néhány diákja kiemelkedő vezető szakemberként a hetvenes évekig meghatározó egyéniségként tevékenykedett a hazai és az európai néprajzban. A háború utolsó szakasza, Budapest elhúzódó ostroma egészségét alá is ásta. 1945 tavaszán a Magyar Tudományos Akadémia tagjai sorába választotta, de már székfoglaló előadása megtartására nem futotta erejéből. 1945. szeptember 5-én hosszú kórházi kezelés után elhunyt. A Farkasréti temetőben helyezték végső nyugalomra. Sírját hagyományosan faragott kopjafa jelzi. Személyében a magyar néprajz egyik kiemelkedő alakját tisztelhetjük. Munkásságának különös értéke, hogy egész pályáján hitelesen képviselte a hagyományos erdélyi humanizmust, az európai látókör igényét. Becsülendő, hogy mindig nyitott volt a nyelvészet, a szépirodalom és az irodalomtudomány, valamint a művelődéstörténet iránt. Pályája egészében mindig törekedett a hazai szaktudomány külföldi reprezentációjára megszervezésére.

Külön méltatást érdemel, hogy a modern magyar muzeológia megalapozóját tisztelhetjük benne. Az utolsó hatvan esztendő magyar muzeológiai rendszerét, gyakorlatát ő fektette le. Ő indította el a nyilvántartási módszerek korszerűsítését. Az ő irányításával folytattak kísérleteket, hogyan lehet a múzeumi tárgyakat még inkább a tudományos kutatás forrásaivá tenni. Minden mai múzeumunk még szellemi tőkéből táplálkozik. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy ebbéli munkásságát két évtizeden át végzett európai tanulmányútjainak sorozata alapozta meg.

Viski Károly az 1930-as évek végén és a 1940-es évek elején ismételten foglalkozott Zemplén vármegye múzeumi anyagával. Támogatta, hogy a vármegyei apparátus életre segítse Zemplén múzeumát, az illeszkedjék a hazai közgyűjteményi hálózatba. Nem értett azonban azzal egyet, hogy a műtárgyakat Sátoraljaújhelyen kívül helyezték el. Különösen ellenezte, hogy Borsi kastélyába telepítsék. A háború végén bekövetkezett gyűjtemény szinte teljes pusztulása – sajnos – Viski Károly előzetes véleményét igazolta.⁶³ Nem volt véletlen, hogy Viski Károly ismételten javaslatokat tett munkatársaival együtt, hogy a közgyűjtemények ügyét vonják ki a helyi közigazgatási szervek alárendeltségéből.

Viski Károly nagyszalontai javaslatát az Arany „reáliák” összegyűjtésére, múzeumi bemutatására az első világháború időszakában már mintegy a Széphalmon, a Kazinczykerten megvalósult Magyar Nyelv Múzeumának egyik figyelemre méltó előzményeként is nyilvántarthatjuk, de egyben az irodalmi muzeológia tiszteletre méltó kezdeményezései közé is számíthatjuk. E megközelítésben emlékeztet bennünket arra a nagy munkára, amelyet Fehér József a Kazinczy Múzeum igazgatójaként és a Kazinczy Ferenc Társaság elnökeként oly áldozatosan végzett, végez.

Viski Károly örökségére úgy kell tekintenünk, amely ma is eleven és időszerű, útmutatásul szolgál valamennyiünk számára!

⁶³ Viski Károly álláspontjáról Vargha László részletesen tájékoztatót, amikor 1961-ben felderítettem a bodrogvécsi tarsolylemez, és az a Magyar Nemzeti Múzeumba került. A vármegye egykori vezetői a szakvéleményt tudatosan figyelmen kívül hagyták, és a kecskeméti múzeumigazgatóval, Szabó Kálmánnal rendeztették meg a kiállítást, aki felelőtlenül vállalkozott a dilettáns terv kivitelezésére. Nem véletlen, hogy a kecskeméti mzeumi műkincsállomány is megsemmisült 1944 őszén.

IRODALOM

- BALASSA IVÁN 1974. *Bátky Zsigmond – Györffy István – Viski Károly munkássága a magyar néprajzban*. Ethnographia, LXXXV. évf. 187–192. Külön megjelent Studia Ethnographica 7. Kutatók, életművek. Szemlélet, módszer és eredmény Bátky Zsigmond, Györffy István, és Viski Károly munkásságában címmel a Magyar Néprajzi Társaság 1973. május 3–4-én rendezett tudományos ülésszakának előadásaival. [A jelzett konferencián e szöveg összefoglaló zárszóként hangzott el.]
- DÁNIELISZ ENDRE 1976. *Adatok Viski Károly szalontai tanárságához*. Múzeumi Kurír 20. sz. 77–79.
- ECKHARDT SÁNDOR (szerk.) 1941. *Úr és paraszt a magyar élet egységében*. Bp. A Budapesti M. Kir. Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Magyarástudományi Intézete. 222 p.
- FILEP ANTAL 1982. *Viski Károly (Torda, 1882 – B[uda]p[est], 1945*. In: Ortutay Gyula (főszerk.): Magyar Néprajzi Lexikon V. kötet 574–575.
- GAÁL KÁROLY 2004. *Az én intézetemre emlékezem*. Néprajzi Hírek. XXXIII. 3–4. sz. 113–114.
- GUNDA BÉLA 1946. *Viski Károly 1883 – 1945*. Erdélyi Múzeum. LI. évf. 105–107.
- HABERLANDT, MIHÁLY 1920. *Néprajz*. A 2. bővített és javított kiadás. Fordította: Viski Károly. Bp., Franklin Társulat. 113 p.
- HOFFMANN TAMÁS 1974. *Viski Károly néprajza*. Ethnographia LXXXV. évf. 153–157. Külön megjelent Studia Ethnographica 7. Kutatók, életművek. Szemlélet, módszer és eredmény Bátky Zsigmond, Györffy István, és Viski Károly munkásságában címmel a Magyar Néprajzi Társaság 1973. május 3–4-én rendezett tudományos ülésszakának előadásaival.
- KÓS KÁROLY [ifjabb] 1995. *Néprajzi törekvéseimből*. Néprajzi hírek XXIV. évf. 85–96.
- KOVÁCS ÁGNES 1974. *Viski Károly írói stílusáról*. Ethnographia LXXXV. évf. 168–171. Külön megjelent Studia Ethnographica 7. Kutatók, életművek. Szemlélet, módszer és eredmény Bátky Zsigmond, Györffy István, és Viski Károly munkásságában címmel a Magyar Néprajzi Társaság 1973. május 3–4-én rendezett tudományos ülésszakának előadásaival.
- KOVALOVSKY MIKLÓS 1972. *Dózs György unokája és a szobor*. Magyar Nemzet. XXXV. évf. jún. 24. 7.
- KRESZ MÁRIA 1974. *Viski Károly népművészeti kutatásának eredményei (különös tekintettel a kerámiakutatásra)*. Ethnographia LXXXV. évf. 164–168. Külön megjelent Studia Ethnographica 7. Kutatók, életművek. Szemlélet, módszer és eredmény Bátky Zsigmond, Györffy István, és Viski Károly munkásságában címmel a Magyar Néprajzi Társaság 1973. máj. 3–4-én rendezett ülésszakának előadásaival.
- KRIZA JÁNOS 1943. *Vadrózsák (Székely népköltési gyűjtemény)*. Viski Károly bevezető tanulmányával I–III. H. n. (Bp.), é. n. (1943) Bibliotheca. V–XX. + 195 + 175 + 209 p. Írástudók.
- OLOSZ KATALIN 2011. *Fejezetek az erdélyi néphalladagyűjtés múltjából*. Kolozsvár. Kriza János Néprajzi Társaság. 288 p.
- PALÁDI-KOVÁCS ATTILA 2006. *Egy európai etnológus Erdélyből*. Viski Károly. In: Kalmár János szerkesztette: Európai szemmel. Tanulmányok Köpeczi Béla tiszteletére. Bp., 199–211. A tanulmány megjelent a Rálátás Zsákai helytörténeti–honismereti, kulturális tájékoztató VIII. évf. (2007.) IV. negyedév 11–22. E tanulmány angol nyelven is megjelent: *A European Ethnologist from Transylvania: Károly Viski*. Acta Ethnographica Hungarica. Vol. 52. 335–350.
- PALÁDI-KOVÁCS ATTILA 2011. *Adalékok Viski Károly életútjához*. Alba Regia Székes Fehérvár, 2011. Kiadja a Fejér Megyei Múzeumok Igazgatósága Szent István Múzeum. 137–144. (Ünnepi kötet Lukács László 60. születésnapjára.) A Szent István Múzeum Közleményei C sorozat 40. sz. Különnyomatban is.
- PALOTAY GERTRÚD 1946. *Viski Károly † (1882 – 1945)*. Ethnographia. LVI. évf. 113–116.
- SIMONCSICS PÉTER 2008. *Egy barátság utóélete: Viski Károly és Laziczius Gyula kapcsolatáról. (Adalék a XX. század művelődés- és tudománytörténetéhez.)* Rálátás Zsákai helytörténeti–honismereti, kulturális tájékoztató IX. évf. (2008.) III. negyedév 23–31.
- SZABÓ T ATTILA 1974. *Viski Károly nyelvészeti, filológiai és művelődéstörténeti munkássága*. Ethnographia LXXXV. évf. 158–164. Külön megjelent Studia Ethnographica 7. Kutatók, életművek. Szemlélet, módszer és eredmény Bátky Zsigmond, Györffy István, és Viski Károly munkásságában címmel a Magyar Néprajzi Társaság 1973. május 3–4-én rendezett tudományos ülésszakának előadásaival. Utóbb újra kiadta a szerző: *Nép és nyelv. Válogatott tanulmányok, cikkek* IV. Bukarest, 1980. Kriterion Könyvkiadó 602–612. és a 664.

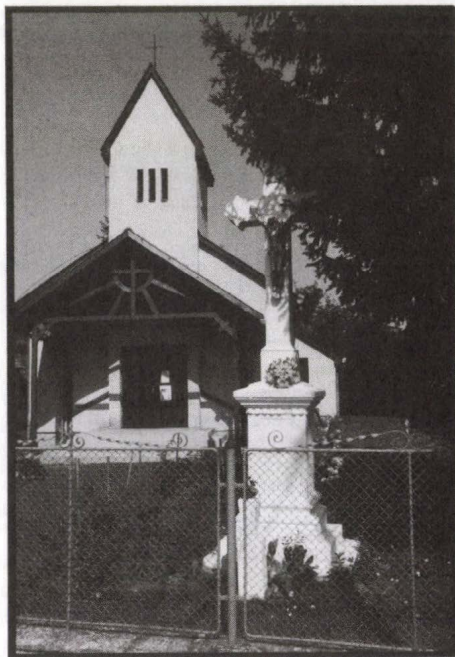

- SZEKFÜ GYULA (szerk.) 1939. *Mi a magyar?* Bp., Magyar Szemle Társaság. 558 p. A Magyar Szemle Könyvei XV.
- SZILÁGYI MIKLÓS 1987. *Jegyzetek Viski Károly emlékezéséhez.* In: Györffy István, az Alföld kutatója és életművének irodalma. Nagykunsági Füzetek 6. sz. 147–154. Karcag–Szolnok.
- TÁLASI ISTVÁN 1948. *Néprajzi életünk kibontakozása.* Bp., Néptudományi Intézet–Keleturópai Intézet 24 p. Különnyomat A magyar Népkutatás Kézikönyvéből II. 3.
- VARGA MÁRIA 1960. *Viski Károly irodalmi munkássága.* Index Ethnographicus V. 1. sz. 62–80. [A bibliográfia időhatárai: 1905 és 1944.]
- VARGHA LÁSZLÓ 1974. *Viski Károly (1883 – 1945).* Ethnographia LXXXV. évf. 172–187. Külön megjelent Studia Ethnographica 7. Kutatók, életművek. Szemlélet, módszer és eredmény Bátky Zsigmond, Györffy István, és Viski Károly munkásságában címmel a Magyar Néprajzi Társaság 1973. május 3–4-én tartott tudományos ülésszakának előadásaival. [Vargha Lászlónak az ülésszak Viski Károssal foglalkozó előadásai összegzését is el kellett végeznie.]
- VISKI KÁROLY 1906. *A tordai nyelvjárás.* Bp., Athenaeum. 63 p. Nyelvészeti Füzetek 32. sz.
- VISKI KÁROLY 1910. *Mi a kopjafa?* Néprajzi Értesítő XI. évf. 221–224. Különnyomat is!
- VISKI KÁROLY 1911a. *Régimódi házak Szalontán. Milyen lehetett a költő szülőháza?* In: Nagyszalontai Állami Főgimnázium 1910–11. évi értesítője. Különnyomatban is. Nagyszalonta, 1911. 22 p.
- VISKI KÁROLY 1911b. *Adatok a székely építkezés ismeretéhez.* Néprajzi Értesítő XII. évf. 99–127.
- VISKI KÁROLY 1913–1914–1915. *A szalontai nép nyelvéből.* Magyar Nyelvőr. XLII. 210–218, 255–261, 295–306, 356–360, 393–404, 454–463; XLIII. 126–132, 212–218, 263–266. XLIV. 360–364. Különnyomatban is. [Viski Károly munkáiról megjelentetett bibliográfiai összefoglalás nem tartalmazza a XLIV. évf. közleményét.]
- VISKI KÁROLY 1914. *La vita popolare in Transilvania.* (Különnyomat a Magyar Történelmi Társulat Transilvania kiadványából.) Bp., Società Ungarese di Storia. 17 p.
- VISKI KÁROLY 1917. *Aranyék háza.* H. n. 1917. Sonnenfeld R. T. Grafikai Műintézete, Nagyvárad. 23 p. A Nagyszalontai Arany-Emlékegyesület Könyvei I. [Számomra kétséges és eldönthetetlen, hogy a megjelenés helyét Nagyváradnak tekintjük-e? A kivitelező nyomda székhelye Nagyvárad. Az Arany-Emlékegyesület kétségtelenül Nagyszalontára utal véleményem szerint.]
- VISKI KÁROLY 1919. *Arany népe. (Arany tárgyi néprajzának vázlata).* H. n. 1919. Sonnenfeld Adolf R. T. Grafikai Műintézete, Nagyvárad. 104 p. Arany-Emlék Egyesület Könyvei II.
- VISKI KÁROLY 1920. *Az erdélyi magyarság népművészete.* In: Erdélyi magyarság. Népművészet. Bp., Népies Irodalmi Társaság 5–16. 29 t. Francia változata: Les hongrois de Transylvanie. L'art populaire. Bp. Société de la Littérature Populaire. 19 p. 29 t.
- VISKI KÁROLY 1921a. *Osztyák hímzések. – Ostjakische Stickereien.* (Bevezetés: Bátky Zsigmond) Bp., Nemzeti Múzeum 12 p. 32 t.
- VISKI KÁROLY 1921b. *Transylvanian Hungarians. Peasant Art.* Bp., The Popular Literary Society. 19 p. 29 t.
- VISKI KÁROLY 1921c. *De Volkskunst der Zevenberger Hongaren.* Uit het hogaarsch verstaald A. S. C. Wallis. Bp., Franklin 7–22. 29 t.
- VISKI KÁROLY Petri Pállal együtt 1923. *Transylvanian unkarilaisten kansantaide.* Helsigissä. Kustannusosakeyhtiö otava. 20 p. 29 t.
- VISKI KÁROLY 1924. *Székely hímzések. I. Csíkmegyeiek.* Bp., Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya 2 p. 32 t. Magyar Népművészet 7. [Megjegyzésre érdemes, hogy Györffy István a saját jövedelméből vásárolt színes sokszorosító gépet. A múzeumi segédszemélyzetet tanították be a készülék használatára. A sorozatot házilagosan készítették.]
- VISKI KÁROLY 1925a. *Dunántúli bútorok. I. Székek.* Bp., Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya 4 p. 33 t. Magyar Népművészet 6.
- VISKI KÁROLY 1926a. *A Bakony-balatonvidéki kőépítkezés.* Bp., Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya 4 p. 33 t. Magyar Népművészet 12.
- VISKI KÁROLY 1926b. *A pávaszem.* Néprajzi Értesítő XVIII. évf. 24–27.
- VISKI KÁROLY 1926c. *Magyar népművészet.* In: Művészeti lexikon. Szerkesztette Éber László Bp., Győző Andor kiadása. 463–469. (Második kiadása 1935-ben jelent meg, 65–73.)

- VISKI KÁROLY 1926d. *Népművészet*. In: Művészeti lexikon. Szerk. Éber László. Bp., Győző Andor kiadása. 551–553. (Második kiadása 1935-ben jelent meg. 189–192.)
- VISKI KÁROLY 1928a. *L' art populaire Hongrois*. L' Introduction de cet ouvrage est due á Charles Viski. Les notes explicatives des figures a Sigmond Bátky et Etienne Györffy. Bp., Imprieries de l' Université. XXX p. 240 t. Magyar nyelvű kiadása: *Magyar népművészet*. Bevezető szövegét Viski Károly, az ábrákat magyarázó jegyzékét Bátky Zsigmond és Györffy István írta. Bp., Egyetemi Nyomda. 23 p. 240 t.
- VISKI KÁROLY 1928b. *L' art des pasteurs hongrois*. Congres internationales artes populaire. Prague du 7 au 13 Octobre 1928. Resumés. Paris Institut International de coopération Intellectuelle. 56–64. [1929-ben magyarul is megjelentették: *A magyar pásztorművészet*. Az 1928. évi prágai Nemzetközi Népművészeti Kongresszuson benyújtott jelentések a magyar népművészetről. Bp., MTA. 26–43.
- VISKI KÁROLY 1928c. *Székely szőnyegek*. Bp., Egyetemi Nyomda. 3 p. 16 t. A Magyar Népművészet Kinccsára 2.
- VISKI KÁROLY 1929a. *Adatok a székelykapu történetéhez*. Néprajzi Értesítő XXI. évf. 65–88.
- VISKI KÁROLY 1929b. *A dunántúli parasztház*. Tér és Forma 24–29.
- VISKI KÁROLY 1929c. *Les arts populaires hongrois*. In: La hongrie et la cvillization [Szerk.] par Georges Lukács. Paris. La Renaissance du livre II. 383–395. Magyarul: *Magyar népművészet*. In: Magyarok a kultúráért. A magyar munka eredményei az emberi művelődés terén. Francia és magyar írók közreműködésével szerkesztette Lukács György. Bp., Magyar–francia kultúrliga.
- VISKI KÁROLY 1929d. *A székely népművészetről*. In: Csutak Vilmos (szerk.): Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Sepsiszentgyörgy. 411–437. Székely Nemzeti Múzeum.
- VISKI KÁROLY 1931a. *Székely tűzhelyek*. Néprajzi Értesítő XXIII. 16–27.
- VISKI KÁROLY 1931b. *Tihanyi házak*. *Peasant Homes in Tihany*. Különnyomat a Magyar Biológiai Kutató Intézet I. Osztályának Munkáiból IV. kötet 7 p.
- VISKI KÁROLY 1931c. *A magyar skansen*. Magyar Szemle. 231–242.
- VISKI KÁROLY 1931d. *Gravures sur bois populaires roumaines de Transylvanie*. Bp. Néprajzi Múzeum. 2 p. 4 t.
- VISKI KÁROLY 1933. *Bódva-környéki tűzhelyek*. Néprajzi Értesítő 1925. 21–23.
- VISKI KÁROLY 1933–1935. A magyarság néprajza. Sajtó alá rendezte Czákó Elemér. Bp., Egyetemi Nyomda. 1–4. kötet. In: 1. kötet 1933.: *Tájékoztató* 12–36. *Bútorzat* 246–286. *Világítás* 299–304. 2. kötet 1934. *Díszítőművészet* 274–395. *A hagyomány tárgyai* 396–443. 3. kötet 1935.: *Bevezető* 9–12. *Dramai hagyományok* 337–371.
- VISKI KÁROLY 1934a. *Két régi hagyomány-ábrázolás*. In: Beke Ödön–Benedek Marcell–Túróczy-Trostler József: Emlékkönyv Balassa Józsefnek ... 70. születésnapjára. Bp., Ranschburg. 171–176.
- VISKI KÁROLY 1934b. *Erdély népe*. Magyar Szemle 250–264.
- VISKI KÁROLY 1935a. *Ungarische Volkskunst*. Kultubund-Ausstellung. Ungarische Volkskunst. Katalog. Wien. 6–15.
- VISKI KÁROLY Cholnoky Jenővel és Erdélyi Lászlóval 1935b. *Tihany*. Bp., Athenaeum 156 p. 5 t. A Balatoni Társaság Könyvtára 1.
- VISKI KÁROLY 1933/c. *Stockholm és Balassagyarmat*. Búvár 7–11.
- VISKI KÁROLY 1936. *Ethnology of the Hungarian Folk*. Debrecen. Városi Nyomda. Holiday Courses of the Debrecen University.
- VISKI KÁROLY 1937a. *Hungarian Dances*. London–Bp., Simpinkin Marshall–Vajna 192 p.
- VISKI KÁROLY 1937b. *Hungarian Peasant Costumes* Traslated by Judith de Marffy Mantuano. Bp. Vajna 187 p.
- VISKI KÁROLY 1938a. *Etnikai csoportok, vidékek*. Bp., MTA. 25 p. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. I. kötet 8. füzet.
- VISKI KÁROLY 1938b. *Zum Geleit*. Ungarische Jahrbücher 121–122. [A friss kutatások és a szintézis eredményeinek berlini magyar fórumon való német nyelvű publikálása nem a III. Birodalomhoz való törleszkedést célozta, hanem a kortársi Európa nemzetközi tudományosságához szólt, hiszen a nemzetközi tudományosság egyik fontos munkanyelve volt akkor a német. Lényegében a náci politika hatására szorult vissza Goethe, Herder, Humboldt nyelve a nemzetközi tudományos fórumokról.]
- VISKI KÁROLY 1939a. *A magyar jelleg a néprajz tükrében*. In: Szekfű Gyula (szerk.): Mi a magyar? Bp., Magyar Szemle Társaság 341–378. A kötet reprintkiadásban is megjelent.

- VISKI KÁROLY 1939b. *A székely nép művészete*. In: Rugonfalvi Kiss István (szerk.): *A nemes székely nemzet képe*. 2. Debrecen. Lehotai Pál 383–402.
- VISKI KÁROLY 1939c. *Az ország népe*. In: *Az ezeréves Magyarország*. Bp., Pesti Hírlap. 115–180. Különnyomata is megjelent.
- VISKI KÁROLY 1940a. *Erdélyi népelet*. In: Erdély. Bp., Magyar Történelmi Társulat 123–137. Ez a munka megjelent német nyelven is: *Volksleben in Siebenbürgen*. Különnyomat a Siebenbürgen. Verlag der Ungarischen Historischen Gesellschaft, Bp., 1941. kiadványból 17 p.
- VISKI KÁROLY 1940b. *Népelet*. In: Prinz Gyula (összeáll.): *Erdély*. (2. kiadás) Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó 40–47.
- VISKI KÁROLY 1940c. *A népművészet*. In: *A szépművészetek könyve*. Bp., Pesti Hírlap 1127–1147. A Pesti Hírlap könyvtára. Különnyomata is megjelent.
- VISKI KÁROLY 1941–1943. *A magyarság néprajza*. Sajtó alá rendezte Viski Károly. 2. és 3. átdolgozott kiadás. Bp., Egyetemi Nyomda 1–4. kötet. In: 1. kötet 1941.: *Tájékoztató* 9–30. *Bútorzat* 217–254. *Világítás* 255–259. 2. kötet. 1942.: *Díszítőművészet* 226–344. *A hagyomány tárgyai* 345–388. 3. kötet 1943.: *Bevezető* 5–8. *Drámai hagyományok* 290–327.
- VISKI KÁROLY 1941. *Népi és úri műveltség összefüggései a tárgyi néprajzban*. In: Eckhardt Sándor (szerk.): *Úr és paraszt a magyar élet egységében*. Bp. A Budapesti M. Kir. Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Magyarságtudományi Intézete 135–160. [Megjegyzendő Eckhardt Sándor professzor a Tudományegyetem Francia Intézetét vezette, mégis szinte egész élete folyamán a régi magyar irodalom avatott mestere, kutatója volt.]
- VISKI KÁROLY 1987. *Emlékezés Györffy Istvánra*. [Közli Szilágyi Miklós.] In: Györffy István, az Alföld kutatója és életművének irodalma. Nagykunsági Füzetek 6. sz. 150–154 p. Karcag–Szolnok.

GAÁL ZOLTÁN: A szegilongi templomkert

VIGA GYULA

A táji feltételek és a háziipar néhány összefüggése Tokaj-Hegyalján

A Kárpát-medence különböző vidékein a falvak sokaságának nyújtott megélhetést a háziipar, aminek gazdasági jelentősége szorosan összefüggött az egyes tájak természeti adottságaival és annak változásaival. A kutatás kiterjedt térségek példáján igazolta, hogy a különböző szinten szervezett „házi munka” művelői és készítményei sajátos rendszerbe szerveződve cseréltek gazdát az egyes vidékek és társadalmi csoportok között, s hogy nem egyszerűen az eltérő adottságú tájak között áramló javak voltak jellemzők az egyes csoportokra, hanem a javak cseréjének formája és megszervezése is. Az olyan vidékek, ahol a javak cseréje folyamatos volt, s az korán összekapcsolódott a pénzgazdálkodással, szinte vonzották magukhoz azokat a csoportokat, amelyek a maguk specifikus termelvényeivel kiszolgálták őket. Egyaránt kell itt gondolnunk a különféle – helyben élő vagy kisebb-nagyobb távolságról vándorló – szolgáltató iparosokra, s azokra a szakosodott csoportokra, amelyek az esztendő jelentős részében a mezőgazdálkodáshoz kötődnek tevékenységükkel, de amellet maguk vagy családjukkal együtt speciális javakat állítanak elő. A háziiparosok szerepe különösen érdekes az olyan vidékeken, mint Tokaj-Hegyalja, ahol mind a termelés és értékesítés rendje, mind a társadalom szerkezete sajátos helyet biztosít az effajta szolgáltató tevékenységnek.¹

A Tokaj-Hegyalja bortermelő mezővárosainak és falvainak tárgyi ellátottságában szerepet játszó háziipar a térség földrajzi adottságaira alapozódott. Nyersanyag bázisát Zemplén vármegye tagolt felszíne biztosította. A vármegye felső tájain, illetve a Zempléni-hegység területén főként az erdő fája biztosított alapanyagot, ugyanakkor a Tokaj-Hegyalját délről tágabban övező vízjárta síkvidékek – *Bodrogekő, Taktaköz* és a *Harangod-vidék*, illetve a Tisza bal parti *Rétköz* és *Nyírség* – a folyószabályozások és vízrendezés előtt, a 19. század végét megelőzően a vizes élőhelyek növényzetével (galéria erdők, sás, gyékény, nád stb.) járultak hozzá a tárgyalgató tevékenységhez.² A térség mozaikos szerkezete szinte kikényszerítette a táji-természeti adottságokon nyugvó táji munkamegosztást, ami-

¹ Összegzően: *Domonkos* 1991. 19–29., *Dankó* 1991. 643–651., *Viga* 1990. Megjegyzem, hogy a magyarországi kutatásban – történeti okokból persze – talán kevesebb figyelmet kap a városi népességet kiszolgáló csoportok szerepe a parasztokat javaikkal kiszolgáló, maguk a paraszti társadalomba nem, vagy csak részben kötődő csoportoknál. Párizsban például a korai újkortól ábrázolások során követhetjük a városban hálázó kereskedők típusait és tevékenységük attribútumait. *Massin* 1985.

² *Boros* 2005. 257–266., *Frisnyák* 1994. 9–44., *Frisnyák* 2004. 61–70., *Konkolyné Gyuró* 1990.

nek meghatározó történeti réteget képezte a lokális tájhasználat keretében formálódó létformák szerkezetében kristályosodó háziipari tevékenység.³ A 19-20. század fordulóján Zemplén vármegye területének művelési ágai az alábbi megoszlást mutatták:⁴

Összes terület	1.807.202 kh
szántó	422.841 kh
rét	105.806 kh
legelő	174.236 kh
erdő	302.304 kh
kert	15.810 kh
szőlő	9.369 kh
nádas	806 kh

A vármegye területhasznosítását sajátos hármas tagolódás jellemezte: az erdőállomány 70 %-a négy északi járás területén volt található, délebbre a magasabb fekvésű, de mindenféle haszonnövényt megtermő vidék húzódott, a megye déli tájai pedig a Tisza és a Bodrog mélyen fekvő, lapályos térségében helyezkedtek el. Témánk szempontjából lényeges, hogy még az 1930-as években is az egykori Taktaköz és a Harangod-vidék településeinek határában voltak a vármegye legkiterjedtebb nádas területei (Szerencs 162, Mezőzombor 170, Tiszalúc 192, Taktaszada 222 kh).⁵

A történeti Zemplén észak-déli irányban az egyik leghosszabb vármegyéje volt Magyarországnak: a galíciai határszéltől mintegy 160 km mélyen nyúlt le a Tisza és a Bodrog, a Tisza és a Sajó találkozásáig, karakteresen különböző térségeket foglalva magába. A változatos természetföldrajzi viszonyok az alkalmazkodásnak is sokféle formáját alakították ki a különféle népcsoportok életében, s egyebek mellett a háziipari tevékenységnek is változatos formáiban nyilatkozott meg a népesség egymást váltó generációinak kulturális adaptálódása. A felső-zempléni erdős hegyvidék fenyvesei az épület- és szerszámfa kitermelés, a zsindeleyhasítás és az egyéb erdőbeli haszonvételek révén elkülönültek a lombos erdők térségeinek szőlőkarót, hordót és hordódongát eladásra kínáló, meszet égető csoportjaitól. A felső-zempléni térség juhtartói fehér-, durva- és szürkeposztót adtak, a síkvidéki területek pedig gabonafeleslegüket kínálták cserébe.⁶ Az eltérő adottságú tájak népe sajátos szimbiózisban élt egymással: elcserélték javaikat, és a változatos formájú kereskedelmi tevékenység során hatottak egymás műveltségére is.⁷

Erre a sokszínű kereskedelmi forgalomra a vármegyén belül rendkívül erős volt Tokaj-Hegyalja vonzása, de a történeti borvidék fontos felvevő piaca volt a Tiszántúl érintkező térségének is. Ennek egyik oka természetföldrajzi eredetű: Zemplén vármegye vizei a Tisza irányában siettek a síkvidékre, így – mind a vízi szállítás, mind a vizeket kísérő szárazföldi kereskedelmi utak mentén – ez volt a tárgyi javak forgalmának legfőbb természetes útja. A másik tényező gazdaság- és társadalomtörténeti: Tokaj-Hegyalja, amely századokon át mind hazai, mind külföldi fogyasztókat látott el különleges minőségű, nagy ér-

³ A problematika történeti kérdéseiről: Takács – Udvari 1989a. 195. skk., A táj gazdasági térszerkezetének változásairól összegzően: Frisnyák 2004. 153-171.

⁴ Mailáth 1900. 173.

⁵ Mailáth 1900. 173., Engelberth 1940. 55-57.

⁶ Takács – Udvari 1989. 360-361.

⁷ Összegzően: Viga 1990.

tékú borával, s pénzbőségével, viszonylagosan magas lélekszámú és egymáshoz közel fekvő – jelentős részben mezővárosi jogállású – településeivel, rendszeres és rendkívüli munkaerőigényével tömeges behozatalra szorult a különféle kézműves nyersanyagokból és a háziipari termékekből is. A térség gazdasági súlypontját képezte, a 17-18. században Magyarország egyik leggazdagabb és legsűrűbben lakott vidéke volt: 887 km² területén huszonnyolc település, köztük tizenkét mezőváros helyezkedett el.

A hegyaljai oppidumok a 18-19. században évenként négy-négy, Tokaj és Sátoraljaújhely pedig évente hat-hat országos vásárt tartottak. A sokadalmak (évi 52 vásár) idő- és térbeli megoszlása a térség folyamatos ellátását biztosította, s permanens lehetőséget adott az alföldi és a hegyvidéki tájak termékcseréjére is. A hegyaljai mezővárosi agglomeráció jószerevével egyetlen vásárterületként, illetve piacközpontként működött.⁸ Az, hogy a rendszeres hegyaljai országos vásárok aránylag kevés zempléni település népét gyűjtötték össze a sokadalmaikban, meggyőződéseim szerint önmagában is a javak cseréjének rendszeres, s nem alkalmi formáit hangsúlyozza.⁹ A történelmi borvidék közvetlen ellátó körzetéhez tartozott a Bodrog jobbpartjának térsége, valamint a Tisza – Bodrog – Latorca háromszögében közrezárt Bodrogek, melynek települései különösen a folyószabályozást, vízrendezést megelőző századokban rendelkeztek jelentős munkaerő felesleggel, s szállították a vízi világ sokféle javát, valamint háziipari termékeiket a hegyaljai piacokra. Hegyalja vonzása azonban kiterjedt mind a délebbi vidékekre, mind a Tiszántúl érintkező tájaira, gazdasági és kulturális hidat alkotva a Tisza két partja között.¹⁰ A térség ugyanakkor közvetítő szerepet is ellátott a Felföld irányában: pl. Sátoraljaújhely – a hegyaljai településekkel meglevő kapcsolatai, valamint a Miskolc – Szerencs – Sárospatak felől Kassára tartó országút révén, a Bodrogek, Zemplén vármegye Bodrog, Laborc és Latorca menti síkságait és Szabolcs vármegye több térségét vonzotta sokadalmaiba, de kötötte is össze őket Kassa és a Felföld vásáros helyeivel.¹¹

A fentiek alapján kirajzolódik, hogy évszázadokon át milyen csatornákon áramlottak be a különféle nyersanyagok és háziipari termékek Tokaj-Hegyalja településeire, annak megítélése azonban nehezebb, hogy a gyakran céhekbe tömörült kézművesek mellett – akik jellemzően maguk sem szakadtak el teljesen a mezőgazdaságtól, ill. a szőlőműveléstől –, a mezővárosi népesség különböző csoportjai maguk is részt vettek-e a háziipari tevékenységben. Ezt a mezővárosok társadalmi szerkezete nem zárta ki: a „nemtelen” jobbágy-parasztok csakúgy, mint a kapások, napszámosok, szakmányosok – az esztendő egy részében – kiegészíthették keresetüket tárgyalkotó tevékenységgel.¹² Rendelkezésre álltak ehhez a különféle nyersanyagok is: mind a jellemzően komplex gazdálkodást folytató települések határában, a mezővárosok egy részének erdeiben, a vizek mentén, vagy a szomszédos

⁸ Frisnyák 2009. 185-186., Bencsik János adatai azt mutatják, hogy Tokaj hetipiacának napja többször változott, ami bizonyára a térség kereskedelmének mindenkori összehangolását szolgálta. Vö. Bencsik 1988. 185., Lásd még: Bencsik 1993., Bencsik 1997.

⁹ Takács – Udvari 1989. 360-361., 373.

¹⁰ Frisnyák 2000. 327-338., Udvari 1988. 48-62.

¹¹ Takács – Udvari 1989. 367.

¹² Bencsik 1993. 284-331.

tájakon.¹³ A háziipari termékek előállítását a hegyaljai mezővárosok népessége által magam egyáltalán nem gondolom általánosnak,¹⁴ mert kétséges, hogy ez a fajta tevékenység jövedelmezőbb lett volna a szőlő körül végzeteknél, vagy olyan szinten pótolhatta volna a Tisza túlsópartján, Szabolcs vármegyében a kenyérgabonáért végzett kevésbé aratást, hogy érdemes lett volna versenyezni a portékáit bizonyára tömegesen kínáló tájak népével.¹⁵ A hegyaljai mezővárosok rendszeres vásárain, piacain, kereskedőinél, házaló árusainál vélhetően gazdaságosabb volt ezeket megvásárolni, mint az előállításukkal időt tölteni. A fából, vesszőből, nádból, gyékényből készült, jelentős részükben romlékony tárgyak rendszeres pótlásában szerepet kaphattak a Tokaj-Hegyalján munkát vállaló vándormunkások is.

Mivel a különféle háziiparok által előállított tárgyak, eszközök egy része zömében régies technikákat, s jellemzően nehezen változó formákat őriz, ugyanakkor az egyes tárgygenerációik rövid életűek, ritkák a korai példányaik, s csak feltételezhetjük, hogy elterjedésük éppen úgy a térség, hangsúlyosan Zemplén vármegye és Tokaj-Hegyalja áruforgalmát, valamint táji-gazdasági kapcsolatait tükrözhetette, mint a céhes kézművesek készítményei. Ez vélhetően azt is jelenti, hogy a háziipari termékek elsősorban nem egy-egy paraszttüzem ön maga számára előállított termékeit körvonalazzák, hanem általában a jobbra helyben rendelkezésre álló, vagy könnyen beszerezhető anyagokból különösebb szakképesítés nélkül, technikai specializációk révén létrehozott javak egészét. Ugyanakkor ez nem jelentette, hogy ezeket a tárgyakat, eszközöket mindenki maga állította volna elő a saját igényei szerint.¹⁶ A recens gyűjtések – nem figyelmen kívül hagyva a háziipar jelentőségének csökkenését a polgárosulás folyamatában – leginkább a tárgykészítőknek és tárgyhasználóknak azt a kapcsolatát jelzik, amelyben a specialista a felhasználó *megrendelésére* dolgozik.¹⁷ Általánosságban tapintható mindebben az a társadalmi folyamat is, ami a modernizáció során a háziiparos létformát folytatók marginalizálódását tükrözi. Ez akkor is igaz, ha a gyakoribb háziipari tevékenységeket az indusztrializáció nem szervezi meg hatékonyabb formákban, s azok jellemzően nem fejlődnek manufaktúrális szintre sem.¹⁸

A történeti-néprajzi irodalom a különféle kézműves javakkal házalók tevékenységét nagy fontosságát és változatosságát hangsúlyozza, sajnálatosan kevés adatunk van azonban a Tokaj-Hegyalja területén házaló kereskedőkről, vagy szolgáltató vándoriparosokról (service nomádok), jóllehet a földrajzi, gazdasági, társadalmi és kulturális feltételek történelmi környezete sugallja e szereplők jelentőségét.¹⁹ S természetesen, hangsúlyos jelentőséget kell tulajdonítanunk a térség szervezett kereskedelmének, a Hegyalja kereskedő csoportjainak, akiknek a szerepe vélhetően nem korlátozódott a borra, hanem generálták a szomszédos tájak közötti gazdasági kapcsolatok más területeit is. Mindez együtt sűrű szövetű, a

¹³ Frisnyák 2004. 156-163.

¹⁴ Vö. Veres 1995. 131. skk.

¹⁵ Molnár András 1799-es leírását közli: Udvari 1992. A tokaji zsellér családok – bizonyára hasonlóan a többi hegyaljai mezőváros szegénysége – az Alföldön végeztek kevésbé aratást, úgy szerezték meg a kenyérnek valót századokon át. (A 18. század derekáiig az aratórészt vámmentesen hozhatták át a Tisza hídon.) Bizonyos, hogy az élelemhiány miatt a közvetlen csere, a terménnyel való fizetés a belső forgalomban is szerepet játszott. Bencsik 1993a. 7.

¹⁶ Domonkos 1991. 7. skk.

¹⁷ Ezt erősítik például Csalog Zsolt tapasztalatai a gyékény- és vesszőmunkák kapcsán. Vö. Csalog 1962., Csalog 1963.

¹⁸ Vö. Takács – Udvari 1989a.

¹⁹ Összegzőben, bőséges irodalommal: Viga 1990. 147-159.

mindennapi élet szükségleteinek és naptári ritmusának megfelelő lüktetésű kapcsolatrendszert tételez fel, ami összetett módon befolyásolta a különféle földrajzi helyzetű és társadalmi státusú csoportok létformáját és műveltségének állapotát is.

A háziipar állította elő azoknak az eszközöknek az egész sorát, amelyek magát az árucserét kiszolgálták. A vásároló szekerekre vesszőből font *kas*, a különféle termékek szekéren vagy kézben, ill. hátan való szállítását segítő, sokféle formájú és méretű, különféle anyagból készült *kosár*, *hátí*-,²⁰ és *kézikosarak*,²¹ a szekérre rakott portékát védő, leginkább gyékényből fonott *ekbó*, az áruló sátor letakarását, és a portékának a talajra való kirakását segítő gyékénylapok éppen úgy ide sorolhatók, mint a tárolást és a mérést szolgáló dongás faedények jelentős része, vagy az áruszállításra is használt, gúzzsal kötött bődönök, fa putonyok. A Bodroghöz és a Tisza mente falvaiban előszeretettel használták szállításra a kétfülű *gyékényszatyrokat*, például a halászok.²² A 18-19. századi vásárok forrásanyaga szerint a bodrogházi falvak különféle háziipari termékeket: fűzfavessző kosarakat, gyékény lábtörlőket, szakajtókat, méhkasokat, a hegyköziek fa evőeszközöket és használati tárgyakat, teknőket, valamint mezőgazdasági faeszközöket hordtak a hegyaljai vásárookra és piacokra.²³

Mind a tárgytörténet, mind a muzeológia szempontjából fontos utalni ezeknek a tárgycsoportoknak és tárgytipusoknak a sajátosságára. Miközben a nyersanyag és a feldolgozás technikája akár több ezer éves és kontinenseken átível a hasznosítása – igaz, az alkalmazásuknak divatjai és hosszú hiányai is lehetnek –, maguk a tárgyak zömmel rövid életűek, és gondot jelent a megőrzésük a gyűjteményekben is. Mindez a gyűjteményekben és a bemutatásokban felveti a hiteles rekonstrukció készítésének problematikáját, ami ezeknek a tárgyaknak az esetében megítélésem szerint maximálisan elfogadható.

IRODALOM

- BENCSIK János 1988: A híres tokaji piacok. *Kovács Dániel* (szerk.): Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve, 2. 175-187. Sátoraljaújhely.
- BENCSIK János 1993: Tisza-Tokaj kiváltságolt városi társadalma a királyi kamara főhatósága idején (1715-től). *Paraszi és mezővárosi kultúra a XVIII-XX. században*, 205-331. Miskolci Herman Ottó Múzeum. Miskolc.
- BENCSIK János 1993a.: Tokaj társadalma a tárgyak tükrében (1774-1849). Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. Sátoraljaújhely.
- BENCSIK János 1997: Háziipar. *Fügedi Márta* (szerk.): Borsod-Abaúj-Zemplén népművészete, 55-76. Herman Ottó Múzeum. Miskolc.
- BOROS László 2005: Adatok a Harangod népességföldrajzához. *Frisnyák Sándor – Gál András* (szerk.): Szerencs, Tokaj-Hegyalja kapuja, 257-257. Nyíregyházi Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszéke – Bocskai István Gimnázium. Nyíregyháza – Szerencs.
- CSALOG Zsolt 1962: A magyar népi fonástechnikák típusai. *Ethnographia*, LXXIII. 302-322.

²⁰ A hátikosarak elterjedése Észak-Magyarországon kelet felé elérte a Bodrog vonalát. Vö. *Paládi-Kovács* 1973. 514., Zemplén vármegyében főként a hántolatlan fűzből fonott, teljesen kör alakú hátikosarakat használták. A Zempléni-hegység egyes falvaiban nem pántokkal, hanem kötéllel, hosszú kendővel vagy batyuzó ponyvába kötve vették a hátukra. Vö. *Paládi-Kovács* 2001. 884.

²¹ Ide sorolható a főleg hársfakéregből készített, leginkább a gyűjtögetett javak szállítására szolgáló *kazup*. Ember András sokat idézett 18. század végi leírása a sárospataki piac kapcsán „Hotyákról gombákat hordó *kuzupos*”-t említ. (Kiemelés tőlem.) Vö. *Hosszú* (szerk.) 1992. 158., *Hőgye* 1981. 96-97.

²² *Paládi-Kovács* 2001. 884.

²³ *Hőgye* 1981. 94.

- CSALOG Zsolt 1963: A kosárfonás ún. spirál-technikája a magyar nyelvterületen. *Néprajzi Értesítő*, XLV. 5-34.
- DANKÓ Imre 1991: A magyar vásárok néprajza. *Domonkos Ottó* (főszerk.): Magyar néprajz III. Kézművesség, 637-702. Akadémiai Kiadó. Bp.
- DOMONKOS Ottó 1991: A kézművesség szerepe a falu anyagi kultúrájának alakításában. *Domonkos Ottó* (főszerk.): Magyar néprajz, III. Kézművesség, 7-154. Akadémiai Kiadó. Bp.
- ENGELBERTH Dezső 1940: Zemplén vármegye mezőgazdasága. *Csikvári Antal* (szerk.): Zemplén vármegye, 55-87. Bp.
- FRISNYÁK Sándor 1994: A tájak és az emberi tevékenységi formák. *Viga Gyula* (szerk.): Megyekönyv, Borsod-Abaúj-Zemplén, 9-44. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Önkormányzat. Miskolc.
- FRISNYÁK Sándor 2000: Tokaj-Hegyalja gazdasági térszerkezete a 16-19. században. *Dövényi Zoltán* (szerk.): Alföld és nagyvilág. Tanulmányok Tóth Józsefnek, 327-338. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet. Bp.
- FRISNYÁK Sándor 2004: A kultúrtáj kialakulása a Kárpát-medencében. Történeti földrajzi tanulmányok. Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke. Nyíregyháza.
- FRISNYÁK Sándor 2009: Ősi vásárvárosok az Alföld és Felső-Magyarország határán. *Gál András – Hanusz Árpád* (szerk.): Magyarország kultúrgeográfiai korszakai (895-1920), 179-188. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete – Szerencsi Bocskai István Gimnázium. Nyíregyháza – Szerencs.
- HOSSZÚ Ferenc (szerk.) 1992: Új Magyar Tájszótár, 3. Akadémiai Kiadó. Bp.
- HÖGYE István 1981: Hegyaljai vásárok, piacok (1711-1849). *Román János* (szerk.): Borsodi Levéltári Évkönyv, IV. 83-99. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. Miskolc.
- KONKOLYNÉ GYÚRÓ Éva 1990: A tájpotenciál és a tájhasználat összefüggései a Zempléni-hegységben. (Kandidátusi értekezés kézírata). Bp.
- MAILÁTH József 1900: Mezőgazdaság és állattenyésztés. *Borovszky Samu* (szerk.): Zemplén vármegye, 172-187. Bp.
- MASSIN 1985: Les Cris de la Ville. Commerces ambulants et petits métiers de la rue. Albin Michel. Paris.
- PALÁDI-KOVÁCS Attila 1973: Néhány megjegyzés a magyar parasztság teherhordó eszközeiről. *Ethnographia* LXXXIV. 511-526.
- PALÁDI-KOVÁCS Attila 2001: Híradás, közlekedés, szállítás. *Szilágyi Miklós* (szerk.): Magyar néprajz II. Gazdálkodás, 813-973. Akadémiai Kiadó. Bp.
- TAKÁCS Péter – UDVARI István 1989: Adalékok a XVIII. századi zempléni vásárok és a vásározó zempléni lakosok történetéhez. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXVII. 359-381. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság. Miskolc.
- TAKÁCS Péter – UDVARI István 1989a: A manufaktúra-ipar alapjait képezhető háziipari tevékenység Szabolcs-Szatmár és Zemplén megyékben 1772-ben. *Németh Györgyi – Veres László* (szerk.): Manufaktúrák Magyarországon, I. 195-226. Herman Ottó Múzeum. Miskolc.
- UDVARI István 1992 (Közreadja): Molnár András: Tekintetes, nemes, nemzeti Zemplén vármegye leírása (1799). Szülőföldünk, Borsod-Abaúj-Zemplén, 18. 80-84. Miskolc.
- VERES László 1995: Városi ipar és kereskedelem a 16-17. században. *Bencsik János – Orosz István* (szerk.): Tokaj. Várostörténeti tanulmányok, I. 125-137. Tokaj Város Önkormányzata. Tokaj.
- VIGA Gyula 1990: Árucseré és migráció Észak-Magyarországon. *Ethnica*. Debrecen-Miskolc.

VERES LÁSZLÓ

A bőripar és mesterségei Tokaj-Hegyalján

A bőr mindig fontos szerepet töltött be az emberiség történetében. Különös jelentősége volt a magyarság életében, amelyben az állattartás nagyon hosszú ideig hatással volt az életmódra. Az állattartásra épülő gazdálkodás számos iparágat hozott létre, különösen a bőr hasznosítására, feldolgozására. Tokaj-Hegyalja szőlőtermesztésre és borgazdálkodásra épülő monokulúrája nem engedett teret a földművelésnek és az állattenyésztésnek. Ezek a gazdálkodási módok a peremvidékekre szorultak, illetve az azon túli területeken voltak jellemzőek. Az ipari termelés viszont a mezővárosokban összpontosult, így a Taktaköz, a Hegyköz és nem utolsósorban a Bodrogek, valamint a Tiszán túli területek állattartó vidékei szolgáltattak a hegyaljai mezővárosokban kialakult bőripar számára nyersanyagokat.

Tímárok, szíjgyártók, nyergesek, erszénykészítők

A bőr feldolgozására Magyarországon többféle mesterség alakult ki. A legősibb mesterség a tímárok nevéhez kötődik, amikor tevékenységük során még nem különült el a bőr kidolgozása, és az így nyert alapanyagból történő termék-előállítás. Magyarország északkeleti részén az Árpád-korban fejlett tímáripar létezett. Erre utal a Hegyaljához közeli Tímár falu elnevezése, ahol a bőr feldolgozására szakosodott iparosok, ún. szolgátlónépek éltek. A *tímár* szó ismereteink szerint honfoglalás előtti jövevényszavunk. A bizánci újjörög nyelvből származik, és eredeti jelentése: finom kikészített bőr.¹ A bőripar történetével foglalkozók szerint olyan bőrkikészítési mód kifejezője az elnevezés, amely a timsós és növényi kombinált eljárás révén jutott finom, kidolgozott bőrhöz. A bőröket először szőrtelenítették késsel vagy beretválással. Ezt követően timsóval, konyhasóval kenték be, ilyen oldatban áztatták. Az ily módon kikészített bőrök igen érzékenyek voltak a nedvességre, ezért parázs felett olvasztott faggyúval átitatták őket. Ezt a bőrkikészítési módot Nyugat-Európában a magyarokról nevezték el, és a magyar módra történő bőrfeldolgozás tudományát igyekeztek elsajátítani. A magyar tímárok által készített bőrök szakítószilárdsága is jóval nagyobb volt, mint a cserzett bőröké, és ezért ez a bőrfajta igen keresett volt a középkori Európában.²

A tímármesterség fejlődése és története sajnos csak nagy hiányosságokkal idézhető fel, és a kutatások során jelentkező ellentmondások sem oldhatóak fel. Ezek oka egyrészt a megfelelő források hiányára vezethető vissza. Másrészt pedig arra, hogy a kezdetben min-

¹ Gáborján A. 1991. 282-283.

² Szulovszky J. 2005.367.

den bőripari tevékenységet magába foglaló tímármesterség jelentéstartalma és termelési profilja összemosódott a varga mesterség jelentésével, amely már nem bőrkikészítő tevékenységet jelölt csupán, hanem lábbelikészítést is. Nyelvemlékeinkben először a tímár szó jelenik meg. A középkortól működő, többnyire azonos foglalkozású iparosokat tömörítő szervezetek, a céhek irataiban viszont a *vargák* neve bukkan fel először, a tímár kifejezés használata későbbi, ami mai értelmezésünk szerint kizárólagosan csak a bőrkikészítést jelöli. Az ellentmondásokat logikai úton talán csak úgy tudjuk feloldani, hogy a kezdeti mesterség, a tímártevékenység korán kettévált, s két alapvető mesterség létrejöttével az elnevezés használata is háttérbe szorult. A létrejött két alapvető bőripari mesterségből az egyik a varga volt, amely olyan mester elnevezését tartalmazta, aki tímár, vagyis bőrkikészítő és lábbelikészítő volt egyszemélyben. A varga szörtelenített bőrök kikészítésével foglalkozott, és ezekből varrt lábbeliket. A másik mesterség a szűcs volt, aki tímár és felsőruha-készítő tevékenységet folytatott, gyapjas, szőrös bőrök kikészítésével és felsőruházattá varrásával. A magyar szűcsök tevékenysége egészen a 19. század végéig egységes maradt, míg eközben a vargáké tovább differenciálódott. A 16-17. századtól a varga mesterség a lábbeli készítéssel volt azonos, a szörtelenített bőr kikészítésével foglalkozókat pedig már kizárólag tímároknak nevezték.³ A bőripari szakmák ellentmondásosságát jól látta a sárospataki főiskola nemzetközi hírű tudós-tanára, Comenius is, aki az 1642-ben Lőcsén és Nagyváradon egyaránt kiadott „Janua lingua Latinae...” című művében szól a bőrfeldolgozó iparokról is. „A' szijjarto, avagy bőroket készető, a' bőroket hamvas luggal (tsávéban) készető el és tsinállyá meg: mellyekből a' varga, tzipellős tsináló, vagy saru míves tzipeléseket (láb öltözöket) a' mértékhez (kaptához) árral, sörtével, és szurkos fonallal a' varga műhelyben tsinál. A szőts a' bőrokből ködmeneket, (bélléseket) de a' sövegjártó a' gyapjuból sövegeket készét. Az írha tsináló (erszény jártó) ír hákat (nyújt) ád elő: de mind ezek meg-utalásából (meg vetésből) tímár nevet hallanak.”⁴

A Comenius művében felsorolt mesterségeknél jóval több létezett Tokaj-Hegyalján a 17. század első felében, ami azt jelzi, hogy a bőr feldolgozása és különféle termékeké történő előállítására erősen differenciálódott. Egyes mesterségek jellegzetes mezővárosi ipart hoztak létre. A differenciálódás, az egy-egy területre történő szakosodás a 16. században kezdődött el. Az 1500-as évek derekától a hegyaljai mezővárosok többségében mindenütt megtaláljuk a szíjgyártókat, nyergeseket, erszénygyártókat, tímárokat, szűcsöket, vargákat, igaz, hogy a leggyakrabban csak 1-3 között váltakozott az iparosok száma.⁵ A 16. században még önálló mesterség volt az erszénygyártás. Az ipar művelőit Patakon, Újhelyben és Olaszliszán egyaránt megtalálhatjuk ebben a korszakban, azonban a 17. századra beolvadtak a szűcsmesterségbe, mivel termékeik iránt nem volt nagy kereslet.⁶

A hegyaljai mezővárosok közül Patakon és Tarcalon jelent meg először az 1550-es évek táján a nyerges mesterség, amely a következő évszázadra összeolvadt a szíjgyártással és ekkor már népes iparnak számított különösen Patakon, Újhelyen, Liszán, Tarcalon és

³ Gáborján A. 1991. 283.

⁴ Comenius J. A. 2009. 98-99.

⁵ Román J. 1965. 67.

⁶ Veres L. 2006. 114.

Tokajban.⁷ A nyergesek feladata volt eredetileg a nyeregfa faragása, enyvezése és összerakása, a bőrrel való bevonása, szíjazásának elkészítése mellett a puska és a pisztolytok készítése is. A nyeregkészítést is magába foglaló szíjgyártó mesterség művelőinek száma a 17. század második felében, a mezővárosokban 1-2 főre csökkent le, és csak a nagy hadi centrumokban, Tokajban és Patakon maradt jelentős iparág. Tokajban 1610-ben jött létre a szíjgyártók céhe, akik a lakatosokkal – lényegében a lőfegyverek készítőivel és javítóival – alkottak közös iparos testületet. Ez is mutatja a szíjgyártás alapvető hadi jellegét. A tokaji céh megalakulásakor a városban 11 céhes iparos tevékenykedett.⁸ Patakon a szíjgyártók az újhelyi mesterekkel szerveződtek közös céhbe 1618-ban.⁹ A két városban Tokajhoz hasonló számú iparos, 11 mester tevékenykedett. A céhprivilegium szerint a szíjgyártók voltak a háts és igavonó lószerszámok, a nyergesek készítői. Termékeik között szerepeltek még a különféle sallangok, ostorok, szíjazatok pl. övek is. A 18. századtól a hadi események elmúltával Hegyalja legjelentősebb szíjgyártó központjaiban fokozatosan csökkent a lószerszámok és nyergesek iránti kereslet. Ez érzékenyen érintette Tokajt, ahol a 18. század utolsó harmadában már csak csupán egy mester dolgozott. Patakon és Újhelyben is csökkent a mesterek száma, de nem annyira jelentősen, mint Tokajban. Ennek az lehetett az oka, hogy a két város a kereskedelemben vásárai révén fontosabb szerepet töltött be, mint Tokaj. Patakon 4-6, Újhelyben pedig 2-3 között váltakozott a szíjgyártók száma a 18. század utolsó harmadában.¹⁰ Az újhelyi szíjgyártók 1825-ben különváltak a pataki társaiktól, önálló céhet alkottak. Ekkor a céhtagok száma 5 volt, a patakiaké pedig 6. A 19. század végén készült összeírások szerint az egész Zemplén vármegyében 45 volt a szíjgyártó-nyerges mesterek száma, akik közül 24-en működtek a hegyaljai mezővárosokban. Figyelembe véve azt, hogy a legtöbben Újhelyben és Patakon dolgoztak, megállapítható, hogy ezt az iparágat általában egy-egy mester képviselte a települések nagy részén.¹¹

Szűcsök

Tokaj-Hegyalja legnépesebb bőripari szakmái a 16. század közepétől a *szűcsökből*, a *vargákból*, majd pedig a csizma divatossá válása után a *csizmadiákból* kerültek ki. Az országos átlaghoz hasonlóan tehát a ruházati ipar volt a meghatározó.¹² A felsorolt szakmák a rokon szakmák képviselőivel együtt korán céhes iparokká váltak a jelentős mezővárosokban. Sárospatakon 1603-ban alakult meg a szűcsök céhe, amely magába foglalta a szőrtelenített bőrök kidolgozásával foglalkozó tímárokat is. A céhbe tartoztak a Patakhoz közeli települések, Ardó és Petráhó mesterei is. A pataki szűcs céh megalakulásával egy időben Sárospatak tanácsa három céhmester kérésére királyi felhatalmazást adott az újhelyi szűcsöknek is. Az újhelyi szűcs céh magába tömörítette az *erszénygyártókat* is. A pataki szűcs céh kiváltságlevelé sajnos nem maradt fenn, de joggal feltételezhetjük, hogy azonos tartalmú lehetett az 52

⁷ Román J. 1966. 617. és Veres L., 2006. 129.

⁸ A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátorajújhelyi Fiókleveltára. Zemplén Levéltára (a továbbiakban: ZLt.) Loc. 60. No. 62.

⁹ ZLt. Loc. 60. No. 34.

¹⁰ Román J. 1965. 68. ZLt. Loc. 98. No. 64.

¹¹ ZLt. IV-1001/p/40., Veres L., 1999. 591-592.

¹² Veres L. 2006. 133.

cikkelyből álló újhelyi céhlevéllel, mivel azt a patakiak adták ki. Tehát az újhelyi céhlevél segítségével a pataki céh életére is következtethetünk.¹³ Az újhelyi céhlevél szerint a szűcsök mesterremeke az összes mester jelenlétében két báránybőrből kiszabott ujjas kesztyű volt, amelynek elkészítéséhez négyszínű selymet kellett felhasználni, és a varráshoz pedig ezüstfonalat kellett igénybe venni. A mesterek, mint a bőrkikészítő tímárok is, bárány, farkas, vidra, nyest bőr kidolgozásával, csávázásával is foglalkoztak. Fő termékük a rövid ujjas bőrkabát, az ún. ködmön és a hosszú bunda volt. A források nem számolnak be arról, hogy a ködmönöket milyen technikával készítették. A korabeli analógiák és a későbbi korokból fennmaradt darabok alapján feltételezhetjük, hogy a derékig érő bőrkabátokat báránybőrből készítették. A varrások eltakarására, mintegy díszül rátéteket alkalmaztak, majd pedig színes fonalakkal hímezték ki ezeket a kedvelt ruhaféleségeket. A nemesebb bőroket bundák készítésére, kabátok bélelésére használták elsősorban. Ugyanis a szűcsök feladatkörébe tartozott a prémekkel való bélelés, a prémszegélyek elhelyezése a kabátokra és a süvegekre. A szűcsök termékeinek döntő része báránybőrből készült. Erre utalnak a céhlevelek nyersanyagok biztosításával kapcsolatos rendelkezései. Patak és Újhely tanácsa a céhek érdekében egyaránt tiltotta a báránybőrök idegenek általi felvásárlását és kivitelét a városokból. Patak és Újhely mellett Olaszliszka volt a harmadik legjelentősebb hegyaljai szűcs központ. 1647-ben, amikor megalakult a szűcsök és a tímárok közös céhe, a városban meglehetősen nagy volt a mesterek száma. 16 iparos foglalkozott a bőrök kidolgozásával és ruhák varrásával. A liszcai mesterek a kassai tanácstól kapták céhlevelüket, amelynek rendelkezései többségükben egyeznek az újhelyi céhlevélben foglaltakkal.¹⁴ Tokaj-Hegyalja mezővárosai közül a 17. században Tokajban volt még számottevő szűcsipar. 2-4 mester dolgozott a városban, de ők – már csak számuk miatt sem – nem alkottak céhet. A hegyaljai mezővárosokban a szűcsipar egészen a 19. század végéig hagyományos módon, hagyományos alapanyagok felhasználásával és szinte változatlan létszámmal létezett.¹⁵ A birkatartásban bekövetkezett fajtaváltás, a hagyományos paraszti viselet átalakulása szüntette meg végül is a hegyaljai szűcsipart. A 19. század elejétől az Újhelyben, Sárospatakon és Tokajban dolgozó 1-2 mester már a polgárosult igények kielégítését szolgálta. Kabátok bélésével, illetve bundák készítésével próbálta megélhetését biztosítani.¹⁶

Vargák

Tokaj-Hegyalján a lábbeli készítés egyik népes iparágának képviselői voltak a *vargák*. Kezdetben ugyan rokon vonásokat mutatott a mesterség a tímárokéval, de az idő előre haladtával a vargák esetében mindinkább háttérbe szorult az általuk kidolgozott bőr értékesítése, csak a maguk által készített termékekhez szükséges bőr kidolgozására vállalkoztak. A vargák váltak a nyugati típusú lábbelik készítőivé is, innen származik a német varga, majd pedig a *suszter* elnevezésük a 18. századtól kezdve. A mesterek egy része lábbelik javításával kereste kenyerét, innen származik a foltozó varga elnevezés.¹⁷

¹³ ZLt. Loc. 60. No. 73.

¹⁴ ZLt. Loc. 60. No. 22.

¹⁵ Román J. 1966. 596., 604.

¹⁶ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár IV. 10001/p/40. Deputatiók...

¹⁷ Gáborján A. 1991. 291-293.

A vargák Mád kivételével minden településen ott voltak Hegyalján.¹⁸ Első céhszervezetük 1609-ben jött létre Sárospatakon, amikor 10 mester élt a városban.¹⁹ Céhlevelük szerint maguk készítették ki a lábbelikhez szükséges bőrt cseres növényi eljárással, vagyis nyugati módra. Az így nyert bőr vöröses színű volt. A cseres eljárás megkülönböztette a vargákat a timsós-növényi eljárással dolgozó tímároktól, akiknél a bőr fehéres színű volt. A vargák a maguk készítette bőrből sarut, szekernyét, cipellőst és ficsort, valamint bocskort készítettek. A szekernye, ez a kezdetben combig, majd később térdig érő harisnyaszerű lábbeli a 17. században teljesen kiment a divatból, és helyét a saru vette át, amely rövid és hosszú változatban készült. A rövid saru tulajdonképpen egy szandálféle volt, talpból és szíjból álló lábbeli. A talprész egytől akár három rétegű is lehetett. Mint az egykori mondás feljegyezte „a ki hosszú utat akar gyalog járni, hármassal talpú sarukat vésszen”. A hosszú szárú saru combig érő volt, de lehetett rövid szárú is, ez volt a deli saru. A sárospataki vargák országos viszonylatban is korán kezdtek el cipellőseket gyártani. Az 1609. évi árszabásukban a saját bőrből gyártott „cipellős” is szerepel. A bocskor készítése a szekernyéhez hasonlóan a 17. századig a tímárok kiváltsága volt. Azonban ezeket a termékeket a vargák is készítették, ami sok vitát, peres eljárást váltott ki a két mesterség képviselői között. A 18. századra már teljesen vargakészítménynek számított a saru. Ezt tükrözi a sárospataki vargák 1720-ban megújított céhlevelének következő részlete: „tehát a minemű munkára kéri, akár saru, akár bocskor, egy szóval akárminemű lábi öltözőre, a magok gyártott bürjiből szabadon művelhessenek”.

Hegyalja másik legnagyobb településén, Sátoraljaújhelyen 1639-ben alakult meg a vargák céhe. Kiváltságlevelüket I. Rákóczi György erdélyi fejedelemtől nyerték.²⁰ A céhlevel alapján némiképpen módosítható a varga mesterség a patakiak céhlevele által kialakított kép. Új termékként jelenik meg az ún. ficsor lábbeli és a bőrkapca sarkatlan és béleletlen kivitelben. Az újhelyi céhlevel szerint minden mester köteles volt évente egy-egy sarut ajándékozni a városbírónak. A varga céhnek ekkor 12 tagja volt.

Tokaj-Hegyalja többi mezővárosa közül csak Tállyán és Tarcalon alakítottak céhet a vargák. Tállyán 1653-ban, Tarcalon pedig 1725-ben.²¹ Az ő céhlevelük már mutatta a mesterségben bekövetkezett alapvető változásokat. A cipellősök készítése vált uralkodóvá, és mellette a vásárolás és a lábbeli javítás szerepelt fontos tevékenységükként a céhlevelükben. A tállyai mesterek egyre nagyobb tételben próbálkoztak a maguk kikészítette bőr értékesítésével, és ezért nagyobb áztató, cserző kádakat építettek, amelyek közül a legutóbbi évekig egy megmaradt a településen.

A varga mesterség változásai közül a cipellők, vagyis cipők készítése és javítása vált időtállóvá. A 19. század elejétől minden hegyaljai mezővárosban ott szerepeltek a cipészek az iparosok összeírásaiban. A polgárosultabb városokban, Újhelyen és Tokajban, egyazon időpontban 4-8 cipész is tevékenykedett.²²

¹⁸ Román J. 1966. 586.

¹⁹ Visegrádi J. 1909. 3-29. Veres L. 2006. 120. Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez, 1913. 312-313,

²⁰ ZLt. Loc. 60. No. 75.

²¹ ZLt. Loc. 60. No. 53.

²² Veres L. 1999. 590-594.

A pataki csizmadiák a céhlevelük szerint már nem foglalkoztak bőrkikészítéssel. Tevékenységük kizárólagosan a csizma kiszabására és varrására korlátozódott. A bőrt tímároktól, majd vargáktól vásárolták. A csizmadiák különféle csizmákat, papucsockat, török mintára cikkelyes kapcákat, elől vagy oldalt fűzéses bakancsokat készítettek, és egy ma már meghatározhatatlan lábbeli típust, az ún. *sólyát*. Már 1608-ban a pataki tanács rendeletben tiltotta meg a csizmadiáknak a vargatermékek készítését. A csizmadia mesterség a kezdetektől fogva vásári mives, vagyis vásárra termelő mesterség volt. Az 1621. évi pataki rendtartás szerint a csizmadiák már 16 féle terméket készítettek. A termékek árát a vargákkal összevetve megállapítható, hogy drága, úri mesterség volt. Amíg a legdrágább varga termék 1,5 forintot tett ki, addig a csizmadiáké 2,5 forintba került. Sárospatak mintegy 40 éven át meghatározó szerepet töltött be Zemplén középső és déli területein a csizmakészítésben. Ugyanis az iparág néhány évtizedes eltéréssel honosodott meg Hegyalja más településein.

Sárospatakot követően még négy csizmadia központ jött létre Tokaj-Hegyalján a 17. században. A mesterek létszáma 1642-ben érte el Tállyán azt a szintet, hogy céhalapításra kerülhessen sor. A városban 9 mester kért artikulusokat Kassától.²⁸ 1647-ben 21 liszikai és 11 tokaji csizmadia ugyancsak Kassa tanácsától szerzett céhes kiváltságlevelet.²⁹ Sátoraljaújhegyen a 17. század elejétől jelen voltak a városban az újfajta, divatos lábbelit készítő mesteremberek. 1627-ben I. Rákóczi György négy jobbágyot mentesített mindenféle földesúri szolgáltatás alól, helyette minden évben 10 pár saját anyaguktól készített csizmát kért tőlük a fejedelem ellenszolgáltatásképpen. A városba ezt követően újabb és újabb mesterek költöztek be, s végül is 1686-ban 16 mester alakította meg az újhelyi csizmadia céhet, a többi mezővároshoz hasonlóan ugyancsak Kassától szerezve céhprivilegiumot.³⁰ A 14 pontból álló céhlevél lényegében ugyanazokat a szabályokat rögzítette, mint amelyek a többi céh esetében is érvényben voltak. Céhmester csak törvényes származású és városi polgárjoggal rendelkező férfi lehetett, akinek három darabból álló mesterremeket kellett készíteni. Egy sima sarkú, egyenes talpú száras csizmát, egy varrással a belső oldalon, egy darab bőrből. A második mesterremek egy nagy sarkú ún. „gyulai papucs” volt, amelynek varrása sehol sem látszódnak ki. A harmadik darab pedig az ún. sólya volt. A céhlevél előírta, hogy Újhely 3 mérföldes körzetén belül dolgozó, nem céhes mesterektől a céh elvehette készítményeiket és szerszámaikat. A céhlevél tiltotta a mestereknek „varga mívék” készítését.

A hegyljai csizmadiák termékeiről a különböző korszakok árszabásai és a céhes iratok tájékoztatnak. Ezekből megtudható, hogy nagyon változatosak voltak a készítményeik. Az általuk nyújtotta kínálatban szerepelt fekete színű, kecskebőr száras csizma, juhbőrből való száras csizma, karmazsinból való török módra készített csizma, szattyán száras csizma szattyán és karmazsin papucs, szattyán és karmazsin kapca. Jellegzetes csizmadia termék volt a fekete színű parasztcsizma, amelynek a parasztság körében volt igen nagy keletje, és a csizmadiák termékeinek döntő részét ez a lábbelifajta tette ki. A 19. század végétől vált szokássá a szárú résznek a csizma talpához szögezéssel való erősítése. A talp két rétegből állott, egy bélalpból és egy járotalpból. Ennek egy kimódoltabb variánsa volt az igen divatos, népsze-

²⁸ Veres L. 1999. 586-587.

²⁹ Veres L. 1995. 126-128. és Veres L. 1999. 587-588.

³⁰ Németh G. 1988. 300. és Csorba Cs. 2001. 75-77.

rúvé vált rámás csizma, ami úgy készült, hogy a betéttalppal való találkozásnál a felsőbőr szélére egy keskeny bőrcsíkot varrtak. Ez volt a ráma, és ehhez szögezték a járótalpat.³¹

A 18-19. században a csizmadiaipar óriási fejlődésen ment keresztül Tokaj-Hegyalján is. A fejlődés nem technikai téren vagy a termelékenység növekedésében következett be, hanem a mesterek számának folyamatos emelkedésében mérhető le. A 18. században minden jelentős hegyaljai mezővárosban létrejöttek a csizmadia céhek. Egy 1829-ben készült iparos összeírás szerint Zemplén vármegyében 1130 céhes magyar csizmadia tevékenykedett, ezek több mint 40 %-a, 444 fő a hegyaljai mezővárosokban. A 19. század elején Hegyalja csizmadia centruma Tállya volt, 145 mesterrel. Újhelyben 88, Tokajban 75, Patakon 71 volt a csizmadia céh tagjainak száma. A csizmadia mesterek száma a 19. században és a 20. század elején tovább növekedett. Az első világháborút megelőző években 788 önálló mester készített csizmákat. A világháborút követően gyors hanyatlás következett be, és a második világháború utáni években szinte teljesen megszűnt ez a lábbeli-készítő iparág.³²

IRODALOM

- CSORBA CSABA 2001. *Csizmadia. Csizmadia céh*. In.: Kováts Dániel (szerk.): Sátoraljaújhelyi Lexikona. 75-77. Sátoraljaújhely.
- DONGÓ GYÁRFÁS GÉZA 1910. *Zemplén vármegye árszabása a XVII. században*. In.: DONGÓ GYÁRFÁS Géza (szerk.): Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez, XV. 289-292. Sátoraljaújhely.
- GÁBORJÁN ALICE 1991. *Magyar bőr- és lábbeli készítés*. In.: Domonkos Ottó (szerk.): Magyarország Néprajza. III. Kézművesesség 282-309. Bp.
- LUKÁCS LÁSZLÓ 2006. *Csizmadiák*. In.: Veres László–Viga Gyula (szerk.): Kézművesipar Északkelet-Magyarországon. 141-146. Miskolc.
- NÉMETH GÁBOR 1988. *Sárospataki céhszervezetek és céhfiliációk a Hegyalja kézművesiparában a XVI-XVII. században*. In.: Dobrossy István–Viga Gyula (szerk.): A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXV-XXVI. 293-306. Miskolc.
- ROMÁN JÁNOS 1965. *Zemplén vármegye XVI-XVII. századi iparának szakmai és mesterségei, különös tekintettel Hegyaljára*. Borsodi Történelmi Évkönyv I. 9-91. Miskolc.
- ROMÁN JÁNOS 1966. *Zemplén megye falusi és mezővárosi iparának termelési viszonyai a XVI-XVII. században*. In.: Maklai László (szerk.): Jobbágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágytság kialakulásának időszakában. Tanulmányok Zemplén megye XV-XVII. századi agrártörténetéhez. 565-627. Bp.
- SZULOVSKY JÁNOS 2005. *Bőrművesesség magyar módra*. In.: Szulovszky János (szerk.): A magyar kézművesipar története. 367-370. Bp.
- VERES LÁSZLÓ 1995. *Városi ipar és kereskedelem a 16-17. században*. In.: Bencsik János–Orosz István (szerk.): Tokaj. Várostörténeti tanulmányok. 125-139. Tokaj.
- VERES LÁSZLÓ 1997. *A kézművesipar helyzete Tokajban a XIX. század elején*. *Agria* XXXIII. 343-352. Eger.
- VERES LÁSZLÓ 1999. *Zemplén vármegye céhes kézművesipara a 19. század elején*. In.: Széphalom 10. 585-594. Sátoraljaújhely.
- VERES LÁSZLÓ 2006. *Tímárok, vargák, szíjgyártók, szűcsök*. In.: Veres László–Viga Gyula (szerk.): Kézművesipar Északkelet-Magyarországon. 113-140. Miskolc.
- VISEGRÁDI JÁNOS 1909. *Zemplén vármegyei céhlevelek*. In.: A Sátoraljaújhelyi Római Katolikus Főgimnázium Értesítője, 1908-9. 3-29. Sátoraljaújhely.

³¹ Gáborján A. 1991. 295.

³² Veres L. 1995. 126-127. és Csorba Cs. 2001. 76-77.

UJVÁRY MÁRIA

A gömöri hímes tojás díszítés hagyományának őrzése és tovább éltetése

„Számos művelt embert hiába kérdezzünk arról, mi a valódi jelentése a karácsonyfának vagy a húsvéti tojásnak. A helyzet az: ők is anélkül cselekednek, hogy igazából tudatában lennének tetteiknek. Hajlok arra a nézetre, hogy az ember a kezdeti időkben többnyire csak tette a dolgát, és majd jóval később akadt csak valaki, aki megfogalmazta a kérdést: miért is tette, amit tett.”

(C. G. Jung: Az ember és szimbólumai)

1.

A putnoki Gömöri Múzeum munkatársaként 1990 tavaszán ismerkedtem meg Hárskúti Imréné Erzsike nénivel, aki Ragályról járt a múzeumba gyerekfoglalkozásokra, gömöri hímes tojásokat írózni. Már az első bemutatózása lenyűgözött, és igyekeztem a többiekkel én is a technikát ellesni. A tojáson kívül kevés forró méhviasz és gyufaszál szükséges. A gyufaszál használata egyszerűnek tűnik, mégis sok évnek kell eltelni, mire biztosak lesznek a vonalhúzások. Huszonkét év távlatából elmondható, hogy bárki elsajátíthatja, aki akarja, és akinek elég kitartása van hozzá.

A Jung-idézet rám is igaz, hiszen több ezer tojást beíróztam gyerekfoglalkozásokon a tanulóknak, tanároknak, érdeklődőknek, mire tudatosult bennem, hogy mennyire fontos, és milyen értéket képvisel a népi motívumok hagyományának megőrzése és továbbadása. A sok gyakorlás és technikai tapasztalat rávezetett arra, hogy minél gördülékenyebben, a munkafolyamatok módszertani egymásra épülésével adjam át a múlt hagyományos értékei közé tartozó tojásdíszítés varázslatos világát.

A technika mellett elhagyhatatlan felhívni a figyelmet a tojás sokszerűségére és sokrétűségére. Illik megismernünk népszokásaink mögöttes tartományát, hiszen egy népszokás attól népszokás, hogy a „nép” szokásos cselekménye, s amint elfelejtjük tartalmát, nem tudjuk beilleszteni mindennapi életünkbe. Sajnos a mai gyerekek az ebben az értelemben használt *nép* fogalmát is ismertetni kell. Ehhez régi fényképek és filmfelvételek nyújtanak segítséget. A húsvéti locsolkodás és a tojásadás szokását majdnem mindenki ismeri. A tojás azonban nem csupán a húsvéti ünnepkörhöz kötődik, amit az alábbi példák jól szemléltetnek: az új asszonyt, amikor először vitték férje házába – új élete kezdetén – tojáson léptették keresztül. A lakodalomban pedig, hogy termékenységet biztosítsák, tojást gurítottak alá, az anyósa pedig a nászéjszakára tojásmintákkal kivarrt, ún. „tikmonyos” párnát ajándékozott neki. Erdélyben már a jegyajándékok közt is szerepelt a tojás és a kakas. Az újszülött első fürdővizé-

be, hogy a gyermek felnövekedjen, és szép egészséges legyen, tojást ütöttek. A tavaszi szántáskor az első barázdába, hogy a föld bő termő legyen, tojást tettek. A tavaszi első kihajtáskor a jószág elé, hogy azon menjen keresztül, és pázrás idején az alomba sok vidéken tojást tettek. A tojásnak szimbólumként nem csak a közelmúltban volt fontos szerepe. Ásatások alkalmával a sírleletek egyike a tojás volt. Az első tojáshéj maradványok őskori sírokból kerültek elő Európában, Ázsiában és Észak-Afrikában.

A tojásban tartalom és forma olyan tökéletes összhangban van, hogy ez alkalmassá teszi a megfoghatatlan dolgok, minden kezdet és vég nélküliség, illetve megújulás, a világ kezdete és megújulása modellezéséhez. Nagy Károly Zsolt tanulmányában bőven említ példát a különböző tojás mítoszok kialakulásáról.¹ Bódi László vizuális antropológus: Ünneplőbe öltöztetett mindenség jelkép címmel írt néhány gondolatot a tojásról és a tojásfestésről.² A tojást úgy mutatja be, mint archaikus világmodellt, mint a tavaszi termékenység jelképét. A tojásfestést egy kozmikus jelkép megszélesítésének tartja, rituális tevékenységnek. A fent említett értekezések nyomán sokrétű kép alakul ki a tojásról, amit a technikai fogások átadása közben tudatosíthatunk a készítővel. A kép-és fotómelléletek elkerülhetetlenek a csoport összetételétől függően. Az érdeklődés szinten tartására nagyon eredményes, ha a tojásfesték színeiről külön szót ejtünk.

2.

A népi hagyományok őrzésére és továbbadására kiváló helyszín Putnokon a Gömöri Múzeum, amely 1987. február 27-én nyílt meg a nagyközönség előtt. A tojásdíszítési gyerekfoglalkozások a múzeum megalapítása óta fontos tényező volt, hiszen a Ragályon élő Hárskúti Imréné gömöri hímes tojás írózó már 1988-tól tartott foglalkozásokat. 1989. szeptember 1-jétől dolgozom a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóságnál. A Gömöri Múzeumban ismerkedtem meg a gömöri tojásírás technikájával, valamint készítőjével, Hárskúti Imrénével. Sajnos Erzsike néni 1992-ben elhalálozott, de tojásdíszítési motívumai tovább élnek.

A következő oldalon néhány jellegzetes gömöri mintát mutatok be.

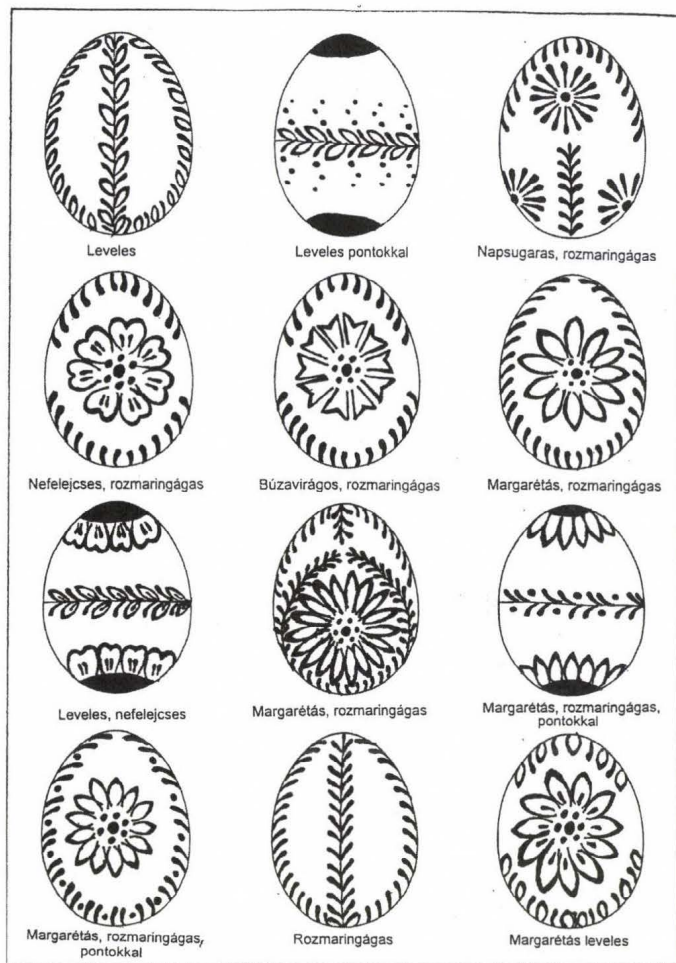
A gömöri hímes tojás díszítésnek nincs nagy anyagszükséglete. Hagyományosan főtt tojáshéjra íróztak, de napjainkban a kifújt tojáshéjat használjuk. Ennek két oka van. Az egyik, hogy a kifújt tojáshéj hamarabb átmelegszik, könnyebben tudjuk a viaszt rávinni, a másik oka pedig, hogy a tojásokat fel tudjuk használni táplálékként.

Az alábbiakban ismertetem a gömöri tojásdíszítés folyamatát.

– *A tojások kifújása.* A tojás két végét tűvel kilyukasztjuk, a tű végével ezt a kis pontot megnagyobbítjuk. Általában a hegyesebbik végénél nagyobb lyukat alakítunk ki, a vastagabbik végénél fújuk be a levegőt és a nagyobb lyukon könnyebben távozik el a tojás belseje. A tojás belső szerkezetéből adódóan – hiszen az alsó, szélesebb részénél egy hártya található – a keskenyebb részénél könnyebben tudjuk eltávolítani a tojás belsejét. A másik, újabb keletű módja a tojás belsejének eltávolításának a fecskendővel történő kiszívás. (Én már a fehérjét a sárgájától elválasztva, külön edénybe ki tudom fűjni.)

¹ Nagy Károly Zsolt: Tört tojásnak felső fele. = Sárospataki Füzetek, 1999. 1. sz.

² Törékeny varázslatok, „Alkotók és alkotások” sorozat 11. rész.

Jellegzetes gömöri motívumok

– *A tojáshéj kitisztítása.* Minden kifújt tojást vízzel kiöblítünk. Ha a külső része zsíros, akkor ezt mosogatószerrel lemoszuk. Lerázzuk róla a vizet, megtöröljük és hagyjuk, hogy teljesen kiszáradjon.

– *A minta kiválasztása.* A gömöri tojásmotívumokat ismerve a tojást kézbe véve gondoljuk ki, hogy milyen motívum kerüljön a tojás palástjára. A gömöri motívumok elnevezései: rozmaringos vagy fenyőágas, leveles, búzavirágos, napos, margarétás. Ezek változva történő elhelyezése a tojásokon – pontokkal kiegészítve – adja a díszítést.

– *A minta felvitele a tojásbéjre.* Tűzhelyen kis tégelybe méhviaszt melegítünk. Forró legyen, de ne füstöljön! Egy kis pálcikát fogunk a kezünkbe, aminek a vége egy kicsit tompa. Az egyik kezünkbe fogjuk a tojást, a másikba pedig a pálcikát. A tűzhely fölé tartjuk a tojást, amely pillanatokon belül átmelegszik. A pálcikát belemártjuk a forró viaszba, és gyors mozdulatokkal a tojásra visszük a pálcikán maradt viaszt. Ezt a mozdulatot ismételjük, amíg

a kívánt minta elkészül. Az elképzelt motívumnak megfelelően felosztjuk a palástot. Fontos, hogy felülről lefelé, illetve kintről befelé, a szál felé húzzuk a viaszos pálcikánkat.

– *Az írózott tojás befestése, a viasz leolvasztása.* A beírózott tojást a tojásfestékekbe tesszük, miután a megfelelő színre befogta, kivesszük, papírra helyezzük, hagyjuk megszáradni. Száradás után a tűzhely fölött újra melegítjük, és amikor a tojáson a méhviasz megolvadt, papír zsebkendővel letöröljük a felületet, amitől a tojáshéj szép fényt kap.

Hagyományosan kis kosarakba vagy szakajtóba helyezik. Újabban az így elkészített hímes tojásokat felfűzik, barkaágra akasztják, amivel a húsvéti asztalt díszítik.

Készülhet *aranyporos* hímes tojás. Ebben az esetben a beírózott tojás befestése után nem olvasztjuk le a viaszt a tojás héjáról, hanem a viaszba aranyport nyomkodunk, majd papír zsebkendővel egyenletesen letöröljük.

A *tojásfestékeket* többféleképpen előállíthatjuk. Különböző növényekből készül, például hagymahéjból, ami a legelterjedtebb és a leghagyományosabb. Vásárolhatunk boltban tojásfestő tablettákat, illetve porokat. Használhatunk még ételszínezékeket és ruhafestéket.

3.

2004-től minden évben húsvét előtt egy hónappal hímes tojás-kiállítást rendezünk a putnoki Holló László Galériában. Más helyszínek is érdeklődve kapcsolódtak a díszített tojás bemutatásához. Az elmúlt évek alatt sikeres kiállításokat és tojásfestés-foglalkozásokat rendeztek Debrecenben, Tégláson, Ózdon, Miskolcon, Nyíregyháza-Sóstón, Mátészalkán, Kiskunfélegyházán, Hajdúhadházon, Püspökladányban.

2006-2007-ben a Putnok és Térsége Társulás HEFOP pályázatot nyert *„Megújuló hagyományok – Népéleti szokásokhoz kapcsolódó kézműves tevékenységek Gömörben”* témakörben. Tizenhat munkanélküli asszony beiskolázására adott lehetőséget a projekt. A képzésben négy modulban sajátíthatták el a résztvevők a különböző kézműves ismereteket, ezek közül az egyik a hímes tojás díszítés volt. Háromféle technikát ismerhettek meg: gömöri minták írózását, az íróka használatát és a gépi karcolást. A 16 résztvevő mindegyike módszertanilag jól elsajátította a tanultakat, azóta is kamatoztatják tudásukat, továbbadják ismereteiket.

Putnok város vezetőivel együttműködve ketten bekapcsolódnak a *húsvéti foglalkozások* megtartásába. A cél: a hagyományok felelevenítése, továbbéltetése; a húsvéti ünnepkörhöz tartozó ismeretanyag felelevenítése. Ugyanakkor alkalom ez arra, hogy becsalogassuk az érdeklődőt a múzeumba, megtekintsék az állandó és az időszakos kiállításokat. A foglalkozáson iskolás gyerekek, pedagógusok, nyugdíjasok, autista gyerekek, fogyatékosok és a rehabilitációs intézet lakói vesznek részt.

Hamburgban és Berlinben nemzetközi kiállításon szerepelnek a magyar hímes tojások. Finnországba, Lahti-ba is eljutottak, ahol minden évben folytatják az írózást. Egy berlini televízió tudósításában hangzott el a következő mondat: „Tudjuk, hogy Kelet-Európában szép hímes tojásokat készítenek, de ezek közül is kiemelkedik a magyar.” Itthon is nagy szerepe van a médiának, ha feladatuknak érzik a hagyományok bemutatását. A Putnoki Városi Televízió kisfilmet készített a tojásdíszítés folyamatáról; a Miskolci Városi Televízió másfél órás műsort állított össze idén húsvétkor. Sok feladatunk van még, hogy jobban a köztudatba kerüljön ez a téma, és minél többen örömeiket leljék a tojás díszítésében!

POCSAINÉ EPERJESI ESZTER

A húsvéti ünnepkör református hagyománya

Húsvéti szokások sokaságával találkozunk minden esztendőben ezen a sátoros ünnepen. Feltehetjük a kérdést, hogy valóban ünnep-e. Munkaszüneti nap, elkészítjük a hímes tojásokat, és locsolgatók sokaságával találkozunk. A szokás még megvan, mégis úgy érezzük, hiányzik belőle sok ember számára a lényeg, a húsvét igazi öröme, a feltámadásba, a halál utáni életbe vetett hit. Ünnepeink közül a húsvét több évezredes múltra tekint vissza. Az ünnep gyökerei az ószövetségi páska ünnepben vannak. A húsvét volt az első keresztyén ünnep az Úr feltámadása emlékezetére. Elnevezése a magyar nyelvben a nagyböjt utáni húsevésre vonatkozik. A húsvét tartalma, hogy a keresztyén világ Krisztus feltámadására emlékezik, változatlan maradt, az időpontja azonban változó. A húsvét mozgó ünnep. A niceai zsinat (325) határozta meg az ünnep pontos időpontját: a tavaszi holdtölte után következő első vasárnap. Legkorábban március 22-én, legkésőbb április 25-én lehet húsvét. Így változik a böjti időszak kezdete is. Az ünnep előtti 40 nap a böjti időszak kezdete, Krisztus szenvedéseire való emlékezés.

A nagyböjti időszak

Az advent a karácsonyra készíti fel lelkiekben az embert, a húsvéti ünnepkörre a nagyböjti időszak. A böjt bibliai eredetű, az ószövetségben és az újszövetségben olvashatunk a böjtölés formáiról. Jézus is 40 napig böjtölt. A keresztyénséggel terjedt el, így jutott el hozzánk is. Méltán kapta a nagyböjt elnevezést, mert Krisztus szenvedéseire való emlékezés időszaka. Az év folyamán voltak kisebb böjtek a református ember életében is. Heti böjtnapok, különösen a péntek, de meg kell említenünk a negyedévenkénti háromnapos böjtöt. Ezt már Bod Péter is említi, és *kántorböjt*nek nevezzük. Fontosak a fogadalmi böjtek, ezt református népünk ma is gyakorolja. Gyülekezetek életéből is tudunk erről. Református népünk hagyományában máig él, hogy úrvacsoravétel napján nem eszik semmit, míg meg nem úrvacsorázott a gyülekezet közösségében. A böjti napokon tartózkodtak a hústól, a zsiradékoktól. Nyers- és aszalt gyümölcsöt, rántott levest, savanyú levest, főtt tésztát, főzelékféléket, mákos gubát, lepénykenyeret fogyasztottak. Ez vidékenként más és más volt a Kárpát-medencében.

A református ember megőrizte a böjti hagyományokat, de nem a külsőségek hangsúlyosak, hanem a belső, lelki felkészülés az ünnepekre. Természetes, hogy bizonyos tartózkodás van az evést és ivást illetően, de a lényeg a Megfeszített Úrra való emlékezés, az Úr követésében való elmélyülés, a kereszt titokzatos világának lelkünkben történő befogadása.

sa. Nagypénteket református népünk is megtartotta szigorú böjti napnak. A nagyböjt *hamvazószerdától* nagyszombatig terjed. Hamvazószerdát nevezték még *böjtfogószerdának*, *szárazszerdának*, *aszalószerdának*. Az elnevezés onnan ered, hogy a templomban a mise után az elmúlt évi virágvasárnap szentelt barka hamuját a pap megszentelte és keresztet rajzolt a hívek homlokára. Hiedelem is kapcsolódott ehhez, aki hamvaszkodik nem fog fájni a feje.

A nagyböjti időszak a korai egyházban kereszteleési előkészületnek számított. A katekumenusok oktatásra jártak. Fontos volt, hogy a feltámadt, élő Jézus Krisztusba vetett hitükről tegyenek hitvallást. Az ember átéli megszületését, a halál is tényként van jelen életében. A feltámadás, az örök élet a hit útja. Így a húsvét reggelén megkereszteltek a húsvéti hit bizonyosága mellett tettek fogadalmat.

A lutheránus egyház őrzi a hat nagyböjti vasárnap ógyházi neveit: *Invocavit; Reminiscere; Oculi; Laetare; Iudica; Dominica palmarum*.

Hagyományos szokások, játékok a nagyböjti időszakban

M a n c s o z á s . Csoportosan játszották, lányok és legények együtt. A játék eszközei botok és golyók voltak. A magasba dobott golyót kellett az ütővel eltalálni. A legények gyönyörű, cifra, díszített, faragott mancsozóbotokat készítettek.

Turán kedvelt volt a **k u t y a s u t u . T** alakú gerendából forgót készítettek, erre 1-1 legény ült, kettő forgatta, míg el nem szédültek.

A lányok rongy- vagy tehénszőr labdával **l a b d á z t a k .**

A **b ö j t i l á n y j á t é k o k** nak két jellegzetes változata volt: 1) kanyargós vonulás, 2) karikázók. A lánykörtáncokra a tánctilalom a böjti időszakban nem vonatkozott. Ezeknek számos változata fordult elő a Kárpát-medencében. Nyitra megyében a nagylányok együtt játszottak kisebb lányokkal. A játékot *ulicskázásnak*, *hajujvárazásnak* nevezték. Ezekben egykori avatórítusok továbbélését fedezhetjük fel. Az ének szövege így hangzott:

*Hajujvár, mit keres hajujvári bíró bálták!
Innét, onnét, amonnét, az új várnak mellőle
Lányodat kéretjük!
Melyiket?
Szebbiket, keskeny magasabbikat,
Keskeny magasabbikat.*

Ezeket a lánykörtánc-énekeket Kodály Zoltán lejegyezte.

Kedvelt játék volt a **p i l i k é z é s .** Három guggoló lány körül énekelve, kanyargósan vonultak a lányok. Böjti vasárnapokon szokás volt a lányoknak végigvonulni a falun.

K a p u s j á t é k ot játszottak, átbújtak a feltartott kezek alatt. A szülők, nagyszülők a ház előtti padon ülve nézték, hallgatták játékukat. A fiúk kísérték őket, amikor a játékot befejezték, hazakísérték a lányokat.

Egyek és környékén szokásban volt a **s z e d e r i n d á z á s .** Lányok és legények egymás kezét fogták, úgy vonultak végig a falun. Az első pár feltartott keze alatt vonult át az egész sor és közben énekeltek: „*Szederinda, levelinda / Bujj, bujj szitakéreg, rostakéreg, / Mindjárt hazaérek.*”

Nagyböjti szokás volt a *sajbózás*. A játék német eredetű, a Scheibe-korong szóból ered. Legények készítettek fakarikákat, ezeket hosszú botra tűzték, megtüzesítették, elrepítették, és közben kiáltották, hogy kinek küldik. Ez a szokás most kezd újraéledni szatmári falvakban. Szatmár megyében, Kaplonyban élt egy egyházi változata is a szokásnak, sajbozaskor egyházi énekeket énekeltek, és a szentek neveit kiáltották.

Fontos megjegyeznünk, hogy a böjti időszak játékhagyományaiban a vallási különbség nem számított. Egy-egy falu fiataljai együtt vettek részt hagyományaik megtartásában.

Virágvasárnap

Virágvasárnapkal kezdetét veszi a *nagyhét*. A 4. századtól szokásban van a keresztyén egyházban. A böjti időszakban e nap örömteli. Krisztus bevonulása Jeruzsálembe, királyváltának ünneplése, ahogy ezt virágvasárnapi református énekeink is kifejezik. A római egyház ezen a napon barkaszentelést végez. A szentelményeknek különleges szerepük, bajelhárító, gyógyító hatásuk van.

Virágvasárnaphoz két jellegzetes lányszokás kapcsolódott: a kiszejárás és a villőzés.

Kiszejárás: A lányok egy szalmabábut menyecskeruhába öltöztettek, és végigvitték a falun, aztán levetkőztették, a szalmabábut pedig vízbe dobták vagy elégették. A kiszijáró csapat élén halad a kiszibabát vivő. A csapat körbejárva, énekelve kíséri a kiszibabát:

*Haj ki kizsi, haj ki,
Jöjj be sódar Jancsi!
Megházasodott a garád,
Elvette a kapu fejfát!*

A *kiszi* korpalszibából készült savanyú leves, amelyet böjtben szoktak enni. A kiszijárás a böjti időnek a lassankénti elmúltát ünnepli. A disznósódart emlegeti az ének, amit a sok savanyú leves után ismét lehet majd fogyasztani.

Villőzés: különböző nagyságú fagallyakat, ágacskákat felszalagoztak, feldíszítettek, a gallyakat vízbe tették, és mint a tavasz hírnökét köszöntötték. Áldó hatást tulajdonítottak neki. Előfordult, hogy festett tojásokkal díszítették. Ez a szokás ma is él református falvainkban. Egészen húsvétig a lakásokban van a feldíszített zöld ág, tojás ág.

A kiszejárás, a villőzés változatait Kodály Zoltán és Manga János gyűjtéseiből ismerjük.

Nagyhét

A nagyhét református gyülekezeteinkben az úrvacsorához való előkészület, a lelki megtisztulás ideje, önmagunk vizsgálatának fontossága. Ez az időszak a testi-lelki megtisztulásnak a hete. Nemcsak környezetünket kell kitakarítanunk, hanem lelkiekben is készülnünk kell az ünnepre.

Jézus Krisztus szenvedésének és halálának eseményei nagy hatással voltak mindenkor református népünk hitéletére. Olyan szokások alakultak ki, melyek nyomai sok gyülekezetben ma is fellelhetők. A nagypénteki gyász szokásáról, a bűnbánat megnyilvánulásáról van itt szó. A bűnbánat ószövetségi jele a *böjt* volt. A nagypéntek így vált őseinknél és a ma élő református keresztyének életében is a bűnbánat fontos alkalmává. Legjobb református egyháztág ezen a napon böjtölt. Aszalt gyümölcsöt, zsír nélküli ételt, halat fogyaszt-

tottak. De voltak, akik semmit sem ettek. Nagypénteken és nagyszombaton gyászoltak gyülekezeti tagjaink. Már a nagyhétre sok gyülekezetben fekete terítővel borították le az úrasztalát, esetleg a szószéket, a Mózes-széket. Megmaradt úrasztali terítők és takarók sokasága bizonyítéka ennek. Ez a szokás ma is él sok református gyülekezetünkben, határon innen és határon túl. Nagypénteken és nagyszombaton református gyülekezeti tagjaink a gyász színét öltötték magukra. Ez a fekete volt, de az Ormányságban, ahol a gyász jele a fehér, ott fehér ruhát, kendőt vettek fel az asszonyok.

Nagypéntek reggel, hajnalban szokás volt kimenni a folyókhoz megmosakodni. A bűntől való megtisztulás jelképe ez. Feketeségünkéből tisztít meg a víz. A középkori egyházban zsinati rendelet szabályozta a gyónások számát. Húsvét előtt évente egyszer mindenkinek el kellett menni, gyónni. Kálvin kevésnek tartotta az évi egyszeri bűnbánati alkalmat. Hangsúlyozta a lelki önvizsgálat, bűnbánat gyakori fontosságát, különösen úrvacsoravétel előtt.

A római katolikus templomokban nagypénteken és nagyszombaton nem szóltak a harangok. Azt tartották, hogy a harangok Rómába mentek. Nálunk, reformátusoknál mindig harangoztak és harangozunk ma is. Egy esetről tudunk a múltból. Ez Makón történt. Bálint Sándor és Molnár Ambrus is írtak erről. A makói plébános 1727-ben megtiltotta a reformátusoknak a nagypénteki harangozást. Őseink válaszul kifundáltak egy ötletes megoldást. Iskolás gyerekeket küldtek fel a toronyba, és így énekléssel harangoztak. Ezt *bűrharangnak* nevezték el.

A református kegyességnek évszázadok során része volt a *passió* előadása, és a *lamentáció*. Ezek anyagát az evangélisták szövegeiből és Jeremiás siralmaiból merítették. Erdély egyes vidékein még ma is megvan a lamentáció. A passió felolvasása és megfelelő énekverssekkel történő felosztása több református gyülekezetben ma is gyakorlatban van.

Nagypéntek jelképei

K a k a s : Református templomaink tetején ott a kakas. Emlékeztet a Krisztust megtagadó Péter alakjára. A kakas az ébrenlét és a bűnbánat fontosságát tárja elénk. A hűség, a bűnbánatra való felhívás, a hit és az erkölcsi éberség, igazhitűség szimbóluma.

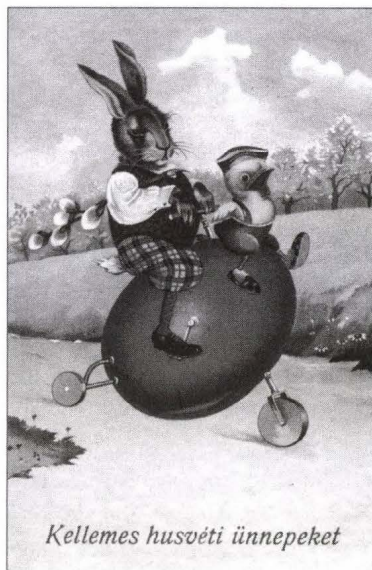
P e l i k á n : A protestáns egyházművészetben az egyik legelterjedtebb jelkép. Héber neve *hányó*. A pelikánfiókák anyjuk begyének bőrzacskjából visszaöklendezett táplálékot esznek. A pelikán begyét pirosra is festik, mintha szíve vérével táplálná fiókáit. Jelképként Jézus Krisztus érettünk történt áldozatára utal.

K e r e s z t : A keresztyén vallás legfontosabb szimbóluma a keresztt. Krisztus halálára, a bűn fölötti győzelemre utal.

Húsvét

A böjt, a nagypéntek gyásza után következik húsvét ünnepe. Nemcsak a tanítványok szíve telt meg egykor örvendezéssel, hanem a ma élő, hitét gyakorló keresztyén embernek is húsvéti boldogság tölti be a szívét. A református húsvét lényege a Feltámadott Krisztus megtapasztalása.

Húsvéti jelképek: A **b á r á n y** : Isten Báránya – Agnus Dei. A szabadulásnak, Krisztus érettünk történt áldozatának jelképe. Krisztus, mint Isten Báránya, magára vette

a világ bűneit. **H ú s v é t i t o j á s**: Az élet és a termékenység jelképe. **H ú s v é t i n y ú l**: A termékenységnek és az éberségnek a szimbóluma.

L o c s o l á s: A katekumenusok húsvéthajnali keresztelésének emléke. Általános szokássá lett. Napjainkban már ez a szokás is elhalványul.

Vizbehányó hétfőn történt locsolkodásról tesznek bizonyosságot a **k ö s z ö n t ő v e r s e k**. A zempléni egyházmegye egyik református gyülekezetéből, Alsódobszáról ismerjük e köszöntőt:

*Örüljünk, vigadjunk, kedves keresztyének,
Szívükből szálljon ma Istenhez az ének,
Meváltónk kősrja üresen áll mára,
Hiába szegeszték fel a keresztfára,
Hiába őrizték katonák a sírját,
Feltámadt s elhozta bús szívünk gyógyírját.
Kiomlott vérével megtisztított minket,
Lemosta lelküinkből sötét bűneinket.
Kitépte rettentő halálunk fullánkját,
S meggyújtá hitünknek biztató, szent lángját.
Fényénél sírunknak mélyétől nem félünk,
Lelkileg Jézussal mindörökké élünk.
Jertek hát lányok, ragyogjon orcátok,
Illatos harmatot locsolok most rátok,
S nem kérek ma tőletek semmi mást,
Csak egy szál virágot, vagy egy piros tojást.
Boldog ünnepet kívánok e háznak,
Igaz szent békét az egész világnak.*

A középkorban szokás volt a húsvéti ígehirdetéseken a hívek megnevettetése. Húsvéthétfőn régi hagyomány az *Emmaus-járás*; a rokonok, ismerősök, barátok meglátogatása. Sokfelé határjáráson, határkerülésen vesznek részt gyülekezeti tagjaink.

Fontos, hogy mi is feltegyük a kérdést, hogy húsvéti örömlenket jellemzi-e a hit, őseink szokásaihoz való ragaszkodás, a hagyományok gyakorlása. Tudunk-e örülni az életnek? Tudjunk erre igennel válaszolni, és válaszunkat igazolják cselekedeteink!

IRODALOM:

A húsvéti képeslapok a Sárospataki Református Kollégium Múzeumának gyűjteményéből, Dalmady Márta hagyatékából valók.

Bartha Elek: Görög katolikus ünnepeink szokásvilága. *Studia Folkloristica et Ethnographica* 41. Debrecen, 1999.

Beck Zoltán: Halottak húsvétja a kétegyházi románoknál. = *Beck Zoltán: Népszokások Békés megyében.* Békéscsaba, 1874.

Beluleszko Sándor: Magyar hímes tojások. = *NÉ.* VI. 1905. 112–120.

Csoma Zsigmond: Szent Vincétől Szent János poharáig. Bp., 1999.

Dömötör Tekla: Naptári ünnepek – népi színjátás. Bp. 1964.

Kósa László: Protestáns egyházas szokások és magatartásformák. = *Magyar Néprajz* VII. Bp., 1990. 443–481.

Mezősi József: Húsvéti pászkaszentelés Hajdúdorogon. = *Honismeret* 1990. 2-3.sz. 105–108.

Molnár Balázs: Húsvéti asztal. = *Ethnographia* 85. 1974. 396–411.

Tátrai Zsuzsanna: Jeles napok – ünnepi szokások. = *Magyar Néprajz* VII. Bp., 1990. 102–264.

Viga Gyula: Hármast határon. *Officina Musei* 4. Miskolc, 1996.

POLNER ZOLTÁN

Boldogasszony ágya **A néphit a szülésről, bábákról**

A születéssel kapcsolat ősi magyar hitvilág és népi hiedelmek gazdag kincsestárát kutattam Csongrád megye hatvankét településén – városokban, falvakban és a nagy kiterjedésű tanyavilágban – mintegy harminc éven át.¹ Lebilincselően gazdag szövegekre bukkantam; s mint „megszállott” újra és újra vallatni kezdtem az asszonyokat. Nekik köszönhetek mindent. Isten áldja őket haló porukban is!² De nemcsak a szülés, a születés „eseményét” kutattam, hanem azok tevékenységét is, akik a szülésnél közreműködtek. Ez a tanulmány nem lenne teljes a bábák „munkásságá” nélkül, hiszen a múlt században elsősorban ők vezették le a szüléseket. Az ő tapasztalataik, az ő vallomásaik sok mindenről árulkodnak. Adatközlőm zömében idős asszonyok voltak. Ők azok, akik legtöbbet tudtak, őrzői voltak a szülőktől örökölt tudásnak. A múlt század nyolcvanas éveinek elején – meglehetősen elkésve – fölkutattam olyan bábákat is, akik régen gyakorolták tudásukat, és igen sok gyereket segítettek a világra, még hozzá mostoha körülmények között. A vallomásaikból elsődlegesen a megőrzött hagyományokra derül fény. Ugyanakkor az is kiténik, hogy miképpen próbálták alkalmazni a korszerű orvosi utasításokat, mit tettek azért, hogy megóvják a szülő nőt és a csecsemőt a fertőzéstől.

A *Boldogasszony ágya* a szülést jelöli a szájhagyományozó népi emlékezetben. *Bálint Sándor*, a neves néprajztudós, a szögedi nagytáj folkloristája szerint: „Boldogasszony ágya, a gyerekágy, ahol az anya magzatával fekszik szülése után egészen az avatásig. Boldogasszony ágyának elkészítése régebben sajátos hagyományok szerint történt. Tollnak nem

¹ Hat néprajzi tévéfilmet készítettem a Magyar Televízió Szegedi Körzeti Stúdiójával. A támogatást mindenekelőtt Regös Sándor stúdióvezetőnek és Rozsnyai Aladár operatőr-rendezőnek köszönhettem és köszönöm meg most harminc év távlatából.

² ADATKÖZLŐIM (a név és a születési év után a gyűjtés idejét tüntetem föl; a születés helyét akkor közlöm, ha az nem azonos a jelzett helységgel): *Apátfalva*: Bakai Imréné Kurtán Rozália, 1902. 1979. jan. 4.; *Fejes Ferencné Dori Rozália*, 1897. 1983. dec. 9. *Balástya*: Bitó Pál, 1902. 1983. dec. 8. *Domaszék*: Tanács Imréné Balla Éva, 1877-1970; *Varga Ferenc plébános* (1922-1983). 1976. ápr. 29. *Fábiánsebestyén*: Tóth G. Lajos, Öcsöd, 1897. 1968. ápr. 23. *Kigyópuszta*: Terbe Gergelyné Kócsó Erzsébet, 1910. 1983. dec. 7. *Kiskundorozsma*: Forró Istvánné Fehér Rozália, Kiskunmajsa, 1919. 1984. máj. 30. *Peták Istvánné Kerekes Júlia*, Kecskemét, 1901. 1984. jan. 18. *Kiszombor*: Laczi János, Pusztakeresztúr, 1905. 1984. máj. 30. *Makó*: Molnár Gézné Kiss Mária, 1988. 1975. aug. 15. *Németh Miklósné Vígh Julianna*, 1899. 1969. febr. 2. *Mindszent*: Bozó Istvánné Gál Rozália, 1895. 1974. júl. 17. *Óföldsék*: Molnár Józsefné Vass Ilona, 1927. 1989. okt. 3. *Sándorfalva*: Maczák Ilona, 1921. 1980. jan. 12. *Szegvár*: Molnár Margit, Hódmezővásárhely, 1912. 1983. dec. 1. *Szőreg*: Török Istvánné Vörös Katalin, Törökbecse, 1899. 1983. dec. 2. *Tápé*: Török Mihály, 1910. 1984. jún. 2. *Tiszasziget*: Tácsi Istvánné Molnár Rozália, Rábé, 1919. 1980. szept. 18. *Üllés*: Csongrádi Mátyás, 1898. 1970. jan. 6.

volt szabad benne lennie, tiszta szalmát tettek bele, amelyet fehér lepedővel terítettek le. Szűnyoghálót szögeztek föléje. Az ágyba fokhagymát, kakukkfűvet, kenyeret, sót, bicskát tettek. Mindennap fűszentelték a Háromkirályok vizével, és a Boldogasszony kegyelmébe ajánlották. Az ágyhoz nem volt szabad senkinek sem közelítenie, mert ha a gyermekágyast valaki megveri szemmel, és utána a földre néz, akkor az anyát sírba viszi a tekintetével.” De a gyereket is megronthatja tekintetével és gyönyörködésével, szeretgetésével is!

A Boldogasszony ágyát a szobából rekesztették el. Az asszony a viláosság felé fordulva szülte meg gyermekét. Az ágyat ugyanis napkelet felé fordították. Adatközlőim legalábbis így írták le. Feltételezem, hogy ezen ősi szokásban a napisten kegyeiért való esengés primitív mozdulata érhető tetten. A tiltások, a szülőágyhoz kapcsolódó babonás hiedelmek nemcsak a csecsemő, hanem az anya védelmét is szolgálták. Íratlan egészségügyi törvények voltak azok, gyakorlati parancsok.

A szülés eljövételének idejéről azt a Krisztus-legendát közlöm, amely tanulságával, szépségével a nép békeességóhajtását jelzi, amelyben a béke szimbolikus jelei tűnnek föl, és amelyeket Isten áldása kísér.

„Az Úrjézus mikor a földön járt, Szent Pétör vót neki a legjobb kísérője. Avval járt mindig. Egyik alkalommal egy szülési fájdalomban szenvedő asszonyhoz tértek be. Szent Pétör mindjárt arra kérten az Úrjézust, hogy segítsen rajta. 'Atyám, segíts rajta!' Jézust azt mondta, hogy nem lehet még, nem jött el az órája. Szent Péter tovább kérte, hogy segítsön. 'Na, eredj, Pétör, nézzél szét az égön!' Visszagyön Szent Pétör, jelenti: 'Atyám, nagyon veszekszőnek az embörök.' 'Akkor még nem születhetik mög ez a gyermek.' Péter csak tovább kérte: 'Atyám, segíts mán rajta, hisz bírsz segíteni!' 'Na, nézzél ki, Pétör, mit látsz az égön!' 'Hát nagy háborúk vannak.' 'Akkor még várjon a gyermek, mert nagyon rossz órában születik.' Akkor tovább kéri Szent Pétör az Úrjézust, hogy segítsön már rajta. 'Na, eredj ki, Pétör. nézzél ki!' Mikor visszamögy Szent Pétör, örömmel jelenti, hogy nagyon szép az idő. Szántanak, vetnek, pacsírták szólnak. 'Most már megszülethetik a gyermek, mert jó órában születik.'” (Bitó Pál)

De térjünk csak vissza a bábákhoz! Tőlük tudjuk meg a legtöbbet a szülésről. Sőt, ha úgy adódott, még a pap szerepét is ellátták. Kereszteltek. „A bábakeresztés olyan koraszülötteknél történt. Látták, hogy az a koraszülött 'alkalmatlan', akkor megkereszteltem. Pohárba tettem vizet, és akkor a kereszt jelével megkereszteltem: 'János, én megkeresztellek téged az Atyának, a Fiúnak, Szentlélek nevében. Ammen.' És ez érvényes vót!” (Molnár Margit)

A kiszombori Laczi Jánostól kérdeztem, hogy a férfi benntartózkodhatott-e, mikor szült az asszony. „Csak távolabb mindenkinek – mondta –, még a férjnek is, a szobából kifelé! Csak a bábaasszony és az anya vót bent. Akkor szót fogadtunk, az szent vót. Azt hittük, hogy az orvos vagy a Krisztus van tán itt.”

Molnár Margit beszélt el:

„1942 óta vagyok szülész nő Szegváron. 1951 óta a szülőotthonban dolgoztam, akkor én már nem jártam ki sehova se. Évente olyan nyolcvan-száz gyerek született a kezem alatt. 1945-be még vót segítségem, aztán az is meghalt. Akkor én már magam voltam. Azelőtt kint szültek háznál az asszonyok, és idegenkedtek a szülőotthontól. Hát a háznál borzalmas volt. Volt, amikor mosdótál se volt. Rettenetes szegénység volt itt akkor. Hogy hol szültek? Ágyon, földön meg kocsin. Kit hol ért az ámmen. Borzalmas viszonyok voltak, tisztelet a kivételnek.

De a falu túlnyomó része nagy szegénységben élt. Persze, hogy voltak gazdák, akiknek hetven-nyolcvan hold földjük volt. Az biztos, hogy nem szült szalmazsákon, strózsákon.

Sok helyen a gyerekek is bent voltak, amikor szült az asszony. Kértem, hogy távolítsák el őket, de csak maradtak. Lefektettem őket. Az asszony jajgatott. A gyerekek ezt mind hallották. Amikor aztán elérkezett a szülésnek az ideje, én vezényeltem. Mondom a nagymamának, legyen szíves az ágynak a végéhez állni, és tartsa nekem a lámpát. Szegény tartotta a lámpát. Közbe megszületett a gyerek. A lámpaüveg leesett, és odagurult a gyerekhez. Odatettem a kezemet elibe, és megégette az én kezemet. Mert ha nem, akkor a gyerek ég meg.

Volt nekem harminckilenc éves szülőanyám is. Nem is égy, de bizony olyan nehezen szült, hogy borzasztó. Mindig megkérdeztük, amikor begyűtt, hogy hány éves. Mára ez már nem differencia, mert máma könnyen szülnek. Azelőtt a sok családot is felnevelték, és egészségesebbek lettek, mint a maiak. Akkor mit evett az asszony? Vöröshagymát meg lekváros kenyeret. Tej nem volt. Akkor én azt mondtam nekik, hogy főzzenek rántott levest, amitől tejük van az anyáknak, mert a tejben van az ellenállóképesség, amivel leküzdi a gyerek a betegséget. Ná-lunk nyolc napig fekiúdták a gyerekágyat.

Tudja, nekem azt is elmondták az asszonyok, hogy védekeztek. Védekezés szempontjából a mályvagyóker nagyon dívott. Nagyon sok ilyet tudnék mondani. Úgy ki volt vérezve, hogy hófehér volt. Szóval élet-halál közt volt. Azokat bekiúdtuk Szentesre, a kórházba.

– Maga végzett-e tiltott műtétet?

Őszintén megmondom, énneköm még föl se merték térni azt. Énnkem soha senki ilyesmit még csak meg se peccentett. Ösmertek engem. Itten volt valaki, az ült éppen háromszor érte... Persze, sokszor beszéltek az asszonyok, hogy nincs rá szüksége, hogy azt onnan távolítsák el. Azt mondom neki: 'Idefigyeljen, menjen ki a búzaföldre, és amikor kel a búza, azt szedje ki!' Aszongya: 'Hát hogy szedjem ki, hát abból búza lesz?!' 'Hát ebből is éppen olyan gyerek lesz. Mert abban a pillanatban, mikor megfogamzik az élő lény, és az tovább fejlődik'."

Közismert, hogy napjaink politikusai milyen mértékben vitatják ezt a kérdést. Nem tudnak azonban dűlőre jutni. Ennél pregnánsabban senki sem fogalmazhatta volna meg az abortuszkérdés lényegét. Egy másik bába saját elszántságáról is vallott. Elszántságát akár gyermekmentésnek is nevezhetném!

„Kígyópusztán kezdtem a bábaságot. Ez olyan nyolc kilométer kiterjedésű tanyavilág. Ma már alig található ottan egy-két tanya. Többnyire kerékpárral jártam. Akinek kocsija, lova vót, az elvitt ahová köllött. Osztán meguntak engöm hurcolászni. Tizenöt év alatt nagyon sok szülést vezettem lē. Az én időmbe otthon szültek az asszonyok. Otthon az ágyon. Régebben hallottam, hogy nem fekszik lē az ágyra. Nem akartam én, hogy a gyereknek baja lögyön, ha megszületik. És hoghya hirtelen kiesik az anyából, és ráesik a fejére?! Eltörhet a nyakcsigolyája, vagy mit tudom én, beszakadhat még a feje is. Nem engedtem meg, hogy állva szüljenek. Gyakran a szomszédasszonyt hívták el, akkor mikor rosszul vót az asszony, mert ugye bábaasszonyról szó sē lehetett arra kint a tanyavilágba. Akkor elhívták a szomszédasszonyt, hát persze, persze, hogy nem fektette lē, meg hát ő sem akart lēfeküdni. Akkor egy ilyen sámlit földfordítottak, és akkor arra ráült, mint a vécére, és akkor ott erőlködött, még csak meg nem szült. De hát nálam ilyen nem vót, mert lefektettem őket, nehogy majd énmiattam vagy őmiatta az a gyerek szerencsétlenül járjon. Lēfektettem őket, és akkor úgy szültek.” (Forró Istvánné)

A boldogasszony ágya Békéscsabán a Szlovák Tájházban

A legtapasztaltabb bába vallomását hitetlenkedve hallgattam, de olykor meg is döbbentem „selekedetein”.

„Harminchárom évig vótam bábaasszony. 1928-ba jöttem ide a faluba, és azóta is itt dolgozom Kiskundorozsmán. 1924-be vizsgáztam Szegeden, mint szülésznő. Lakitelkőn kezdtem a bábáságot. Még akkor mint bába. Később úgy szülésznők lettünk, át lött ez változtatva hivatalosan. Ha régön lészült egy asszony, akkor az az öreg bába elvágta neki a köldököt. Ha bicskával, ha ollóval, ha mivel. Akkor osztán ellátta, oszt rendbe vót. De akkor olyan szülésznő, mint én vótam, még akkó nem vót, nem tudom hányadik határban sē. Amikor végeztem, ugye akkor már híre vót az egész pusztában, meg mindenhol, no gyün egy szülésznő ide, aki majd ért a munkájához, aki majd nem kisszékre ülteti a szülőasszonyokat, meg szakajtóra, hanem majd másképp lesz. Hát úgy is lett. Az akkori öreg bábák nem úgy tanultak, mint én a szülészeti klinikán. Hanem azok olyan cédulás bábák vótak. Az szült hat gyereket, nyolcat, és az orvos megadta neki a cédulát, hogy maga vezethet szülést.

Úgyhogy én majd úgy vótam vele, hogy mikor odamöntem, ahol az asszony vót, mikor beérők, két szék egymás mellé vót téve, két kisszék, és azon ült a szöröncétlen. De híre-hamva se vót a szülésnek! Ugye, nem tudták akkor azok azt, hogy a méhszáj most nyílik, most már két ujjnyi, három ujjnyi, na most már ki van tágulva, most már gyühet a tolófájás. Nem tudták aztat, hogy az mire való, hanem csak erőltették, erőltették. Mikor én odamöntem, akkor szépen eltereltem onnan a társaságot, az asszonynak mög mondtam, hogy keljön föl szépen, feküdjön föl az ágyra. Majd aztán én mögmaszirozgattam az öltáját. És majd ahhoz két hétre szült.

Az én kezem alatt szülésbe nem halt mög gyereket. Még olyan sē, ami olyan komplikált vót, hogy Tapodi Dódi tanú vóna rá. Sőt, mikor a klinikán elmondtam, hogy én mit csináltam,

hát akkor mögmentöttem vele a gyereket is, de az anyát is! Egy alkalommal nem bírt megszületni a gyermek, mert a köldökszínór olyan szorosan a nyakára vót csavargózva, és nem bírt haladni kifelé. A köldökszínór fogta, nem engedte. Gondolkoztam egyet, mit köllene csinálni. Be vótam mosakodva, fogtam az ollót, és benyúltam az anyába. Ott vágtam el a köldökszínórt, tapintás által. Elvágтам a köldökszínórt. Abba a pillanatba a gyermek kicsúszott. Az anya rendbe vót. Az orvos akkor ért oda, mire én ezt megcsináltam. Nagyon gyorsan köllött cselekedni, mert az anya is möghalt vóna, a gyermek is möghalt vóna.” (Peták Istvánné)

Ha már rendkívüli esetekről szólok, hadd idézzem egy apátfalvi asszony történetét!

„Még arra az öregasszonyra emlékszem, úgy mint magára. Hogy azelőtt nem vót olyan búven tűzrevaló a szegényembereknek. Átjártak az asszonyok az erdőbe fáért, túl a maroson. Oszt ez az asszony is átmént egy kéve gallyért, oszt mikor a hídhöz ért, meg lett a kicsi. Belekötötte a kötőjibe. Oszt hozta a kötőjibe a gyereket, vállán még hozta a kéve gallyat. Oszt kérdezték tőle, mit hoz kend, Örsze néne? Aszongya, őzikét. Azért maradt rajta Barta Örsze néni, hogy 'őzike'. Mik asszony tenné ezt még máma?!” (Fejes Ferencné)

A bába nélküli szülés sokszor tragédiába fordult. A női szervezetet meglehetősen megviselte. Csakhogy azokban az időkben óriási volt az orvoshiány!

„Mikor baj vót, hívták a bábát, oszt amennyibe tudott, segített. Kadáncné, énneköm az vót a bábám. Én is hét gyermeknek vagyok az anyja. Az jó asszony vót. A beteghez kedves vót, tudott segíteni. Aztán eljött énhozzám is. A legelső Ányáson született. Az egy major vót a Pallavicini-uradalomban. Akkor ott nem vót bába. Egyik szomszédasszonyom gyűtt segítségemre. Mögfogtam a karját, az mindég azt mondta, csak engem szoríts! Mög is szorítottam úgy, hogy minden ujjam helye möglátszott. Akkor aztán, hogy nem vót bába, én kaptam egy olyan repedést. Úgyhogy másnap csak menni köllött a bábáért. Az aztán adott orvosságot. Hogy mit, azt már nem tudom. Nem használt. Rosszul löttem. Rettenetesen beteg vótam. Sokáig szenvedtem én ebbe. Aztán hazagyüüttünk a faluba lakni, itt már vót bába. Bábával könnyebb vót a szülés.

– Mire gondolt, mi lesz a gyerekből?

Nem tudtam semmire sē gondolni, csak arra, hogy ne lögyön alábbvaló a többinél. Később azt mondta a fiam, hogy mit szólok hozzá, ha elmegy Pestre dolgozni. Hát mit szóljak hozzá? Szegény vagyok, segíteni nem tudlak. Elébed adom a nagyvilágot, úgy használd ki, ahogyan tudod.” (Bozó Istvánné)

„Öt gyereket szültem. Nem köllött akkó neköm bába. A bába a szomszédasszony vót. Egyenél se vót bába. Mind az ötöt odahaza szültem. Egyet se szültem ágyon. Csak akkó még nyoszolyák vótak ugye. Mikó elfogott, énnálam gyorsan mönt a szülés. Én három óra hossza alatt mög-születtem. Lögugultam, möglött. A szomszédasszony mög segített. Elvágta a köldököt, fölvötte. Fölkeltem, mögtakarítottam magamat, osztán belefeküdtem az ágyba.” (Török Istvánné)

„Tanyavilágba, hogy szültek az asszonyok, és nehezen szültek, akkor nagy kürt vót, oszt abba belefűjtak. De nagyon erősen köllött azt fűjni, oszt azáltal mögindult a szülés. Ez így vót.” (Németh Miklósné)

„Tudok olyan családot, hogy hét családja vót, oszt bábaasszony nem vót. Oszt akkó az ura vezette lē a szülést. Úgy bizony, az ura!” (Török Mihály)

„Engöm se kímélt senki. Én az utolsó percig dolgoztam. Semmi bajom se vót. Ma a fiatalasszonynak rögtön bajuk van, oszt még mög sincs! Már akkor baj van, már ki is írják. Utolsó napig dolgoztam, mög arattunk, és énnéköm nem vót semmi bajom. Most rögtön a fiatalasszonynak nagy bajuk van. Nem hiszöm el. Amelyik egészségs anyja, annak nincs baja. Elkényeztötik őket, mög fizetnek nekik. Nyafognak a nagy kényelömbbe. Most adva van mindön. Minékünk nem vót se víz, se szappan, se gáz. Petróleumlámpa vót, mög gyertya. Ez az igazság.” (Molnár Józsefné)

Míg az anya gyerekágyat fekiúdt, nem hagyhatta magára a csecsemőt, nehogy elvált-sák. Védekezésül a csecsemő fehéreneműjébe belevarrták az olvasót, vagy piros kukorica-csövet kereszt alakban helyeztek el a szülőágyban. Legnagyobb félelmet a gyermek elváltá-sa keltette a szülőasszonyban. Hite szerint a magára hagyott gyereket kicserélik, elváltják. A váltott gyerek satnya, vízféjű, torzszülött, rosszul fejlődött.

A váltott gyerek babonájában úgy vélem, az öröklött betegségek is néven nevezhetők, valamint a tőlük való félelem. A váltott gyerek a hiedelem szerint valamilyen rosszindulatú természetfölötti lény gyermeke. A természetfölötti lény születését a táltossal is kapcsolatba hozták. A fölös csonttal, a foggal születetről ugyanis azt tartották, hogy t á l t o s . Azt is ítéletként hangoztatták, hogy elsősorban a keresztleletlen gyereket váltják el, cserélik ki a táltosok. Ebben az ítélkezésben valószínűleg a kereszténység liturgikus szokásai kapcsolódnak pogány kori rítusokhoz.

A köldökszinór babonája szorosan kapcsolódik a születés misztériumához.

„Édesanyám mesélte, mikor megszülettem, akkó a bábaasszony elkötötte a köldököt, osztán elválták. Akkor aztán lészáradt onnan, oszt édesanyám eltette, elcsomagolta. Oszt mikor hét-éves, hét hónapos, hétnapos vótam, a kezembe adta. Oszt akkó olyan szépen kibontottam azt a csomót. Aszonta, na, kislányom, tē ügyes kislány leszel, mert ki tudad bontani a csomót.” (Pokorny Ottóné)

„Elkötötték a köldökszinórt és megszártották. Azt mondták, hogy abbul majd lehet jósol-ni. Háború lesz-e, vagy nem lesz háború? Vagy hogy milyen idő lesz. Több mindent jósoltak belüle.” (Terbe Gergelyné)

A születési rendellenességek közé tartozott a b u r o k b a n s z ü l e t é s éppúgy, mint a f o g g a l s z ü l e t é s . Hiedelmek egész sora kapcsolódott hozzá.

„A gyerekek burokba születt. Az a burok, amibe nyől a gyerekek az egész kilenc hónap alatt, és szülésnél nem hasad ki. Nem bújt ki belőle, mint a csirke a tojásból, hanem a burok rajta maradt teljes egészibe. Akkor azt a burkot szigorúan el köllött tenni. Oszt megszártotta az anya olyanra, mint a selyöm. Olyan vót az. Osztán aztat valamibe belevarrták. Ez a burok megőrzi, ha háborúba mén. Golyó nem éri. Nem lesz neki semmi baja egész életibe. Az a burok minden bajtól megőrzi. Ezt oszt őrizték végtelenségig. Neköm egy bátyám születt burok-ba.” (Peták Istvánné)

„Aki foggal születött, az tátos vót. Azt mondta a nagyanyám, neki vót egy testvérjüknek a családjukba. Az a kicsi foggal születött. Azt mindég lētakarták a sütőabrosszal. Annyira vi-gyáztak rá, hogy nagyon! Osztán csak ellopták a fogát, oszt möghalt.” (Molnár Gézáné)

„Vót a falunkba, aki foggal született. Én is avval születtem, de kivette a bábaasszony. Két fogam vót, de a vén kutya kivette. Sokszor szidtam is érte, egye meg a fene kendét, minek vette ki a fogam. Egyen még a fene, aszongya, akkor oda volnál a fenébe. Vót itt valaki, na az is foggal született, de nem vették ki neki. Hét esztendő korába egy áprilisi forgósél felemelte és elvitte. Sosé került vissza.” (Tóth G. Lajos)

„A kisgyerök mikor megszületött, mögnézték, hogy foggal születött-é. Arra azt mondták, hogy az tátos. Majd nagy vihar keretébe jelöntköztek érte. Az a vihar, hogyha bírta, elvitte a gyerököt. De akkor aszonták, azok az anyák, hogy amikó szült az asszony, és ami kötő előtte vót, azt használja. Ha jön ilyen nagy zivatar, vihar, abba betakarta a gyerököt, akkó nem lop-ták el. Nem vitte el a tátos. De ha nem bírta betakarni, akkó elvitte.” (Tácsi Istvánné)

A váltott gyerek babonájában, úgy vélem, az öröklött betegségek is néven nevezhetők. Föltételezem, hogy az őstársadalomban sajátos mítosz övezte e hiedelemkört, amelynek emléke (sőt valósága) a századok folyamán sem halványult el. Jelenlétét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a rávonatkozó hiedelmeket már a 17-18. századi boszorkányperek is följegyezték.

„A fiatalasszony gyermekágyat feküdt, és a gyerököt elvitték mellőle, és odatöttek másik gyerököt. De annak nagy feje vót. Szögény fiatalasszony mög vót ijedve, hogyhát úneki nem ilyen gyereke vót, hanem egész kisfejú. Aszonták a fiatalasszonynak, hogyhát próbálja ki. Ültesse a gyerököt a szőnyegre, és adjon neki egy bögrét. Kisbögrét mög nagy kanalat. Oszt úgy próbálja ki, hogy az ű gyeröke. A kulcslyukon mög lessön be. Ahogy belesött, elkezdte a gyerek mondani: 'Hatvan évet mögéltem, de ilyet még nem éltem. Nagy kanál, kis bögre, hogy ögyek belülle?!' Oszt akkor aztán mondták neki, hogy most már osztán fütse be a kemöncét. Hogyha nem az ő saját gyeröke, akkó a boszorkány kikapja a lapátrul. Úgy is csinálta. Befűtötte a kemöncét, utána ráültette a gyerököt a sütőlapátra. És akkor ahogy ráült a sütőlapátra a gyerök, hogy majd veti be, akkorára elkapták, és az ő saját gyerököt mög visszavitték neki.” (Maczák Ilona)

„Hát én úgy hallottam azt, hogy mikó mögszületött a gyerök, akkó hát az anyja nem jól viselte neki a gondját. Otthagytá, vagy nem tudom én mi, kis időre. Csak az alatt az idő alatt kicserélték. Akkó hagytak helyette másikat. Akkó nem is tudta ő, hogy mi az, csak hát nevelte amazt, amit otthagytak neki. De nem nőtt egy szömet sē. Mindég olyan kicsi vót. Még akkó nem vótak orvosok a tanyán, tán még a községbe sē nagyon, hanem olyan tudósok, olyan imádságos asszonyok. Olyanhoz elmöntek. Akkó az elmönt, mögnézte. Hát azt javasolta, hogy fűtsék be a kemöncét, osztán mikó be van fűtve, akkó vessék be a kemöncébe. Majd visszaadják az ű gyerököt.” (Csongrádi Mátyás)

A Csongrád megyei nép ajkáról lejegyzett hiedelmek között meglepődve hallottam az ú j r a s z ü l é s babonáját. Varga Ferenc domaszéki plébános elevenítette föl a Tanács Imréné Balla Évától hallott történetet. Beteg gyerekéről Engi Tüdő Vince, Homokország szent embere mondta ki a szentenciát.

„Megszületett a Veszter, és nem evett, nem szopott. Úgyhogy próbálták mézes szilvával, mindennel. Csak rítt, csak rítt. Állandóan fogyott. Orvoshoz is vitték, ami abba az időbe még nem vót nagyon divat. De az se tudott mondani semmit. Hanem aztán elvitték Tüdő Vincéhez, és a Tüdő Vince kimondta a szentenciát: 'Félszívvvel hordtad, rosszul szülted. Újra kell

szülnöd.' 'Édes jó Istenem! Hát hogy szüljek én újra élő gyereket? Ki hallott még ilyet?! Hogy újra köll szülni?!' És hát akkó a Tüdő Vince mögmondta, hogy hogy csinálja. Várják meg a kisholdat, és nem lehet jelen senki az újrászülésnél, csak az apja. Megkérdezte, hogy van-e kis fátok. Mondta, hogy van egy kis mégyfájuk. Akkó szerezzenek be egy sárga pántlikát. Beszerzték a sárga pántlikát. Olyat, hogy végig lehetett csavarni az egész mégyfát vele. És akko kisholdkor kimentek az apjával oda hátra a kertbe, osztán az apja bicskávak kettéhasztotta a fát. És akkor szétnyitotta a fát, és háromszor kellett áttenni azon a nyílason a kisbabát. Akkor imádkoztak egy Miatyánkot, egy Üdvözlégyet és egy Dicsőséget. Minden áttevés előtt. Amikor harmadszor is áttették, akkor az anyja összefogta a fát, az apja pedig a sárga szalaggal egészen a földig bekötözte. Ez őszi időbe vót, tavaszra a fa összeforrt, mögvirágzott, és három szöm mégyget termett. Az egyiket a kisgyerek, a másodikat az apja, a harmadikat az anyja ette meg. És ez a kisgyerek hetvenhárom évet élt utána. Orvost nem ismert haláláig."

A szüléssel kapcsolatos hiedelmek közül válogattam a legérdekesebbeket a teljesség igénye nélkül. A csecsemőkkel kapcsolatos rontásokról, betegségekről azonban nem szólok, mert az már egy más hiedelemkörbe tartozik, noha szoros kapcsolatban van a szüléssel, a Boldogasszony ágyával. A betegségek gyógyítása pedig szintén az ősi hitvilág mítoszai, legendái között lelhető föl. A gyűjtött anyag külön tanulmányt érdemelne. A családról, a szaporulatról azonban földézem egy apátfalvi tévéfölvétel eseményét.

„Édesanyám olyan negyven-negyvenöt éves vót, mikó meghalt. Mielőtt meghalt, összehívta a családokat meg az apámat, és azt mondta: 'Gyuri! Gyuri! Mi lesz veled... [Sír]. Mi lesz veled? Mi lesz a tizenhat gyerekekkel? [Zokog.] Mert én meghalok... Az vót az utolsó szava apámhoz. Felültették a kocsira és elvitték. Mire beértek a kórházba, meghalt a kocsin.' (Bakai Imréné)

Ezt a fantasztikus, megrázó jelenetet őrizi a „Boldogasszony ágya” című néprajzi ihletésű filmem.³ Tanulmányomat is az ő szavaival fejezem be: „Mi lesz a tizenhat gyerekekkel?” Azt hiszem az Olvasó sejti és tudja, hogy mire gondolok!⁴

³ A Magyar Televízió 1984. november 22-én mutatta be.

⁴ IRODALOM: Bálint Sándor: Szegedi szótár. 1-2. k. Bp., 1957. – Bálint Sándor: A szögedi nemzet. 1-3. k. Szeged, 1976-1980. – Diószegi Vilmos: A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Bp., 1958. – Dömötör Tekla: A magyar nép hiedelemvilága. Bp., 1981. – Ferenczi Imre: A táltos és a garabonciás képzelete a jogoszláviai magyaroknál. Ethnographia, LXXXV. 1974. – Fejős Zoltán: Hiedelemrendszer, szöveg, közösség. Bp., 1985. – Kiss Lajos: A szüléssel, kereszteléssel és felneveléssel járó szokások, babonás hiedelmek Hódmezővásárhelyről. Ethnographia, XXX. 1919. – Kiss Mária: Kiszombor története. Makó, 1940. – Kálmány Lajos: Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged, 1972/73. – Magyar Néprajzi Lexikon. 1-5. k. Bp., 1977-1982. – Magyar néprajz V. Népköltészet. Bp., 1988. – Pócs Éva: Szem meglátott, szív megvert. Bp., 1986. – Róheim Géza: Magyar néphit és népszokások. Bp., 1925. – Szabó Lajos: Taktaszadai mondák. Bp., 1975. – Juhász Antal – Ilia Mihály (szerk.): Tápé története és néprajza. Tápé, 1971.

PATAKI KATALIN

Boszorkánytörténetek Mikóházáról

1966 elején – még általános iskolásként – gyűjtöttem Mikóházán a babonás történeteket. Nagyon szerettem ezt a világot, szívesen üldögéltem az idős emberek konyhájában a bekapcsolt magnetofon mellett, s ugyanilyen szívesen dolgoztam utána a leírással, vissza-vissza-tekerelve a magnetofonszalagot, hogy lehetőleg pontosan adjam vissza a meséket, történeteket. Most, negyvenhat év múltán, elcsodálkozom merészségemen, amivel ezt a munkát végeztem, s régen elholt mikóháziak szófordulatait látom viszont a történetekben.

1.

Egy időben volt nekem egy pár csikóm. Gyönyörű szép volt! Az egyik különösen olyan volt, mint egy mézeskalács. Azt mondom édesapámnak – még akkor együtt voltam édesapámmal –, azt mondom neki:

– Viszem a vásárra a csikókat!

– No, miért?

– Azért, mert nekem igásló kell. De – mondom – most először viszem bevasalni. Már itt, a Malinyáknál, ni. Mert délben el kell indulni, meghálni Telkibányán, másnap a vásárra, Göncre.

– Jól van! – azt mondja édesapám.

Elviszem a két csikót, hogy bevasaltatom Malinyáknál. Nagyon szép két csikó volt. Megfogtam, mint ilyen fiatalember, megfogtam keményen a gyeplőt, hogy az az ember, aki akkor jött ki a közöcskén, lássa, hogy nekem milyen két lovam van. Keményen megfogtam a gyeplőt, és a ló úgy ment, mint a páva. Még a nyaka is egy kicsit perecbe hajlott szépen. Nekem is nagyon tetszett. Akkor én visszasandítottam, hogyha néz-e ő vajon utánam. És megállt és nézett. Én avval már nem törődtem. Még keményebben fogtam, és akkor megsuhogtattam felettek az ostort és elmentem.

Mikor már a patkó kész volt, lábát kell felemelni a lónak, a ló már reszket, esik le a lábáról, már dül el. Mondom:

– Hát mi történt itt? Mi van ezzel?

Azt mondja nekem Malinyák, a mester:

– Vigye haza, koma (mert komák is vagyunk, keresztkomák), vigye haza gyorsan, mert ez itt megdöglik, ez a ló.

Hát nagy szomorúan befogtam, ahogy tudtam, és haza is hoztam. Hazahajtottam. Édesapám kijön, azt mondja:

– Miért jöttél ilyen hamar haza?

– Azért, mert a ló beteg. Nem mehetünk a vásárra.

– Hogyhogy beteg? Mi a baja? Nem volt annak semmi baja az elébb!

Mondom:

– Az elébb nem volt semmi baja, de mikor a műhelybe értem, a kovácsműhelybe – mondom –, már akkor a csikó elkezdett reszketni, és – mondom – nagyon beteg.

– Hát ez nagy baj, fiam! Hát most már akkor mi lesz? Hallgass csak ide! Nem szemrül van annak? – mondja az én édesapám. – Eridj csak le X asszonyhoz (nem nevezem meg, mert vannak leszármazottjai a faluban), azt mondja nekem. – Eridj csak hozzá. Vigy a ló szőriből, meg vigy egy kis viaszkot, és mondd meg neki, hogy miről van szó.

Elmentünk oda, ahhoz az asszonyhoz. Becsületes, rendes család volt. Mondom neki, hogy hogy jártam a lóval; hogy hoztam a szőrből, és hoztam egy kis viaszkot, édesapám így mondta, és hogyha tudna valamit segíteni.

– Megpróbálom – mondja ő.

S akkor elvette ezt az anyagot, amit vittem, ezt a szőrt meg viaszkot és kiment a kémény alá. No, és azt mondja, menjek én is a kémény alá. Kimentem én is, hát ott valami tényleg bömbölt. Úgy hallottam, mintha bömbölt volna valami. Én nem hiszek ebbe a dolgokba, előre megmondtam, de valami bömbölt, no, abba a kéménybe!

Azt mondja nekem az asszony:

– Látod, fiam – azt mondja –, most ment ki belüle, a te csikódbul!

A parasztok közt tekintélyes család volt, így kezdtem magamba:

– Hát milyen család ez, aki hiszi, hogy az kiment az én csikómbul?

De már örömmel is, meg bánattal is jöttem haza. Hazajövök, kérem szépen, már a csikó nem reszket, már eszi a rácsbul a szénát. Akkor megfogtam a csikót, visszavittem, bevasaltattam, és délután már mentünk is Göncre.

Ahogy az asszony megcsinálta, mondta, hogy férfitől. És kérem szépen, az ő férjétől volt? Az ő férjével találkoztam, az ő férje szemétől történt ez!

(Elmondta *Henczel Pál*, sz. 1894.)

2.

Apámék mikor összekerültek, fiatal házasok voltak, apám beteg lett. Hát hítták hozzá az orvost, és csak jártak hozzá, és nem gyógyult, és nem gyógyult. Hát erre mentek el, Fűredre az Orvos Péterhez. Ezelőtt mondjuk 40 évvel, vagy 50 évvel vót ez. Anyámnak a bátyjának vót egy lova. Egy olyan nagy, erős muraközi ló és egy kis kocsija. Vót neki több lova is, de egyet fogott be, hogy avval mennek azon a kis kocsin.

Nálunk a tötést, ami a Tiszához vezet fel, *mirhónak* híjják. Olyan 4-5-6 méteres szakadék van mellette. És mikor felérnek oda, a mirhóra, azt mondja a Lajos bátyám, apámnak a sógora, hogy „Nem szállsz le, Sándor? Mer én leszállok.” Hát leszálltak, félre való dógukra. Osztán anyám meg felállt a szekérbe, hogy megigazítsa magának a pokrócot, vagyis az ülést. És ahogy felállt, hát ű azt mondja, csak annyit érzett, mintha valami hideg átmarkolta vóna ütöt, és lelökték a kocsirul. Úgy, hogy ű a mirhón, azon a szakadékon leesett, legurult. És akkor lementek érte apám és a sógora, és felvitték, oszt leült oda, a kocsi, és akkor mentek tovább. Annyira húzta az egy ló hármójukat, hogy tiszta víz vót. Nézték, még többször is nézték, hogy forog-e a kerek, vagy meg van kötve, vagy mi van.

Forgott a kerek, úgy látták, hogy forgott, de a nagy ló annyira húzta hármójukat, hogy tiszta víz vót oda is, vissza is. Ütni kellett a lovat.

Na, és amikor mentek be, hát a kapu nyitva vót, azt mondták, a kapu mindég nyitva vót, és ahogy mentek be, ment velek egy fekete macska. Már az ajtónál, mikor mentek be. És bement az is a házba. És akkor ott mindjárt fogadta őket Orvos Péter. Leültek, és akkor a macska odament és a lábára rátette a fejét, oszt úgy nézett. Orvos Péter megsimogatta, oszt azt mondta: „Hát te minek jöttél ide?” Oszt akkor mondta a macskának, hogy menjen ki. Oszt kinyitotta az ajtót és kiment. Na, oszt akkor csinált orvosságot. Anyámnak rá kellett hajolni, ahogy ottan törte meg, csinálta, hogy neki elég lesz a szaga. És annyit mondott nekik, hogy annyira hajtsanak hazafele, hogy mire lemegy a nap, akkorra a határba érjenek, mer, ha nem érnek – azt mondja –, akkor nem ért semmit, hiába voltak. Az orvosság akkor nem fog használni.

Apám elfogyasztotta az orvosságot és meggyógyult.

(Elmondta: *Dobi Gyula*, sz. 1933, Abádszalók, Mikóházára nőiült 1954-ben.)

3.

Apámtul hallottam, mert ő is parádés kocsis vót Komárominál, egy szógabíróinál. Itt lakott a Stark-féle udvarba. Hát ment vóna valami kocsis kocsin Ujhelbe, és az Icsu-féle kocsmát zsindelyezték az ácsok. Széphalomba, ott, ahol a Bódisz lakik, vót egy nagy kocsmá, meg egy állás. Azt mondja az egyik a másikának:

- Fogadjunk, az a kocsi itt meg fog állni a kocsmá előtt!
- Eridj mán – azt mondja –, hát mér állna meg?
- Na, fogadjunk, hogy megáll!
- Mibe fogadjunk?
- Egy liter pájinka!

Abba az időbe a pájinkának nagy tekintélye vót!

- No – azt mondja –, megadom!

Elgyöttek a kocsmá elibe a kocsival: a ló kérem megállt mind a négy lábával, mintha leszögezték vóna. A kocsisnak is vót a fejibe! Azt mondja:

- Nézze, barátom, engedjen maga engem utamra! – azt mondja.

Hát még büszkén le se szólt az ács.

- Hallja, barátom! – azt mondja. – Engedjen engem, hogy menjek én az utamra.
- Hát ki tartja magát? – azt mondja. – Hát menjen!
- Nézze! – azt mondja. – Szépen kérem magát, engedjen addig, míg szépen van!
- No, és mit tehet?

Leszállt a kocsis a bakról, kivette a ládából a kulcsot, amivel kenik a kereket, odaüt a rúd végire: az ipse legurult a tetőről.

(Elmondta: *Matyi István*, sz. 1889.)

4.

A boszorkányok a tokaji hegyen gyülekeztek. Úgy járnak ott, mint ahogy mink a búcsúra megyünk. Mennek oda főért magoknak. És ők ottan megismerik egymást.

Nagyapámtól hallottam, hogy egy legény járt egy jányhoz. És nem hagyták neki veni, mert igen sovány vót a fiú. Mondták neki:

– Te, mi van veled, hogy ilyen rosszul nézel ki?

Hát a keresztanyja meg boszorkány volt. Azt mondja neki:

– Te, adok neked valami kantárt. Ne aludj el, mikor elmegy oda. Mer ő rajta Szengölöd hegyére jár!

Hát a fiú úgy csinált, meghallgatta a keresztanyját, és ezt a kantárt visszalökte rá, mikor a jány kantárt akart rálökni. Ű meg visszacsapta rá. Hát lónak vált a jány. És ő elment rajta. Mondta neki a keresztanyja:

– Elmegy, de úgy hajts, hogy csak kék láng gyöjjön a szájából, ne piros!

De ő úgy hajtott, hogy piros láng gyött a szájából a lovának. Mikor hazaértek, hát meghalt a jány. Mert megölte. Piros láng gyött rajta. Mert mérges vót, hogy rajta a Szengölöd hegyére járt, hát hajtott. Keresztanyja bosszankodott, hogy minek kellett neki mán így hajtani:

– Csak szépen kellett gyönni rajta, úgy, ahogy ő járt!

Meghalt, kiterítették a jányt. De a fiút a keresztanyja megtanította, hát kört húzott maga köré, és úgy állt a jányhoz, a körbe. Hát keresték. Ott állt a temetőn a fiú a körbe.

Azt mondja a halott jány a társainak:

-- Menjetek, oszt keressétek meg, oszt hozzátok ide, hogy tépjem széjjel a fogaimmal!

Bejártak mindenütt: nincs sehöl.

– Hö – azt mondja –, csak most eccer nem vagyok köztetek, hát nem értek semmit!

Ezt hallotta a fiú, hogy ezt mondta a jány a kollegáinak. Ő hallotta, hogy mit beszél.

Azt mondja akkor a fiú, hogy:

– Itt vagyok!

– Há hol? Gyere idébb, lökök neked egy vas mellényt!

– Hát lökd ide! – De ő nem ment ki a körből! – Lökd ide hozzám!

Hát bosszankodott a jány, hogy ha ő megfogná őtet, hát széjjelcibálná, de nem mehet sehová, a többiek meg nem tudják előkeríteni. A keresztanyja megtanította, hát mindég csak a körbe állt, míg el nem temették a jányt. Mikor eltemették, hát akkor osztán vége lett a hatalmának. Elment a jány. Hét ördögnek vót a feje!

(Elmondta: *özü. Bobkó Miklósné Tallárom Rozália, sz. 1899.*)

5.

Regmecen ennek a Drozdiknak az édesapja kondás vót. Osztán kint vót a Zsomboron, a legelőn a sertéssel. Az istállóbul meg a két bika kiszabadult. Ő gondozta a bikákat. Ott futkostak a falun össze-vissza, a nép meg réműlten szaladt szerte-széjjel, mert nem tudtak a bikával bírni sehogy se. Birkózott a két bika egymással, meg verték egymást a földhöz. Hát mit csináljanak? Muszáj elmenni a Drozdik bácsiért.

Hát mán az öreg vót, az mán olyan nehezen járt a bottal. Mikor beért a faluba, a bika ott vót. Ráköp:

– Te disznó! – azt mondja. Tótul mondta. – Nem szégyellitek magatokat?! Pucoltok be?! Takarodjatok be az istállóba!

A bikák szépen megfordultak és bementek. Hát ezt nem látta, de a regmeciek általában mondták.

(Elmondta *Matyi István, sz. 1889.*)

6.

A mesterkocsis puklis volt. Körülbelül 155 centi magas volt, úgy, hogy a lába nem érte jól a taposó deszkát. Ha pedig ráállt a taposó deszkára, akkor nem ült az ülésen. De lovat hajtani nagyon jól tudott! Repültek a lovak a kezébe. Szerette a gróf (gróf Bombelesz), úgy alacsonyabb ülésű hintót rendelt a részére. Azt mondták, a lovakat soha nem pucolták, mindég tiszták voltak.

Történt egyszer, hogy a grófnak valami nem tetszett, és szólt a Jánosnak. Összeszidta. A János fogta magát, elment a kocsmába és mulatott. Másnap délelőtt mán új kocsist hoztak. Csakhogy baj lett az istállóba, és a gróf úr elküldte a kocsisért, de bizony a János azt felelte: „Ha gróf úr akar velem beszélni, akkor jöjjön ide!”

Eljött-e a gróf úr, vagy se, de Jánost visszafogadták, mert mind a négy ló a rácsba feküdt.

(Elmondta *Dunyák Mihály*, sz. 1891.)

7.

Régen a grófok hintón jártak, négylovas hintón. Egyszer a gróf ment Telkibánya felé, és Bozsván, Nagybozsván templomot csináltak. A ló megtorpant, nem ment a hídtúl se erre, se arra. A kis ember – egy kis púpos ember volt a kocsis – felszól a torony tetejére, hogy: „Hé, komám! Ereszd a lovakat, mert ha nem, leesel a torony tetejéről!”

Egy öregebb ács dolgozott fent. Az öreg nem akarta engedni a lovakat tovább. A lovak toporzékoltak, és nem ment a lú tovább. Megint felszól a kocsis, hogy hát: „Engedd a lovat, mert ha nem, leesel a torony tetejéről!”

Nem engedte. A kocsis leszállt a bakrúl, elment a lova elé, keresztet vágott a lú homlokára. Mikor keresztet csapott a lú homlokán, az embernek kicsapta mind a két szemét és leesett a torony tetejéről és meghalt.

A kocsis felült a bakra, szárba fogta a lovakat, közékvágott és elment.

(Elmondta *Hutkai Imre* sz. 1909.)

8.

A boszorkány a keresztútra megyen tanulni. Kiáll, húz magának egy kört – így beszéltek, én ilyenbe nem próbálkoztam! –, húz magának egy kört egy bottal. Avval a bottal, amivel a halottat megméri. Ebbe keresztet húz, oda áll bele, a keresztúton. Azt mondták, 12 órakor kell! És akkor gyönnék osztán elébe! Tüzes szeker, meg minden, ami a világon van. És amelyik megijed, oszt elszalad onnét, hát azt megölik. És aki kiáll a próbát, ott marad, akarmi gyön neki, nem megy el onnét, ahhoz utoljára a hitesek gyönnék, akik megesketik, hogy megtagadta az Istent, megtagadta a Szűz Máriát, adja oda a pecsétet, az ujját, és akkor mán mehet. Amit akar, milyen tudományt, hát azt adnak neki. Tehenet akar, teje legyen sok, vagy a lóhoz... Ilyeneket. Utána csak rontani tud, de aki rontani tud, tud rontástul is adni. Ennek a sánta Blaskonénak az apja, meg anyja is tudott! Jó neki, azt mondták, mer egy boxos skatulyából is kitart a lovat. Mer hogy tudott. Tudománya vót! Jó vót a ló, akármit adott neki enni. Kövér vót a lova.

A boszorkány nem tud meghalni, míg nem adja át az örökséget. Vót itt olyan vénaszszony, aki nem tudott meghalni, mer a menyé nem akarta átvenni. És átvette az unokája.

És akkor meghalt. Csak élő embernek adhatja át. Ehhez mentek imádkozni, és menekültek osztán onnét, mer mikor elimádkozták az olvasót, hát mondták, hogy csókolja meg a keresztkét. Ez református vót, és akkor azt mondta: „Nem kellett neköm sose, nem kell neköm most se!” Aki örökölte a tudományt, hát tudta, amit amaz tudott.

(Elmonda: *özv. Bobkó Miklósné Tallárom Rozália sz. 1899.*)

9.

A boszorkányok a Tokaji-hegyen gyülekeztek. Úgy járnak ott, mint ahogy mink a búcsúra megyünk. Mennek oda főért magoknak. És ők ottan megismerik egymást.

Nagyapámtól hallottam, hogy egy legény járt egy jányhoz. És nem hagyta neki venni, mert igen sovány vót a fiú. Mondták neki: „Te, mi van veled, hogy ilyen rosszul nézel ki?” Hát a keresztyanya meg boszorkány volt. Azt mondja neki: „Te, adok neked valami kantárt. Ne aludj el, mikor elmégy oda! Mer ő rajta Szengölöd hegyére jár!”

Hát a fiú úgy csinált, meghallgatta a keresztyanyját, és ezt a kantárt visszalökte rá, mikor a jány kantárt akart rálökni. Ű meg visszacsapta rá. Hát lónak vált a jány. És ő elment rajta. Mondta neki a keresztyanya: „Elmégy, de úgy hajs, hogy csak kék láng győjjön a szájából, ne piros!”

De ő úgy hajtott, hogy piros láng gyött a szájából a lovának. Mikor hazaértek, hát meghalt a jány. Mert megölte. Piros láng gyött rajta. Mert mérges vót, hogy rajta a Szengölöd hegyére járt, hát hajtott. Keresztyanya bosszankodott, hogy minek kellett neki mán így hajtani: „Csak szépen kellett gyönni rajta, úgy, ahogy ő járt!”

Meghalt, kiterítették a jányt. De a fiút a keresztyanya megtanította, hát kört húzott maga köré, és úgy állt a jányhoz, a körbe. Hát keresték. Ott állt a temetőn a fiú a körbe.

Azt mondja a halott jány a társainak: „Menjete, oszt keressétek meg, oszt hozzátok ide, hogy tépjem széjjel a fogaimmal!” Bejártak mindenütt: nincs sehol. „Hö – azt mondja –, csak most eccer nem vagyok köztetek, hát nem értek semmit!” Ezt hallotta a fiú, hogy ezt mondta a jány a kollegáinak. Ű hallotta, hogy mit beszél. Azt mondja akkor a fiú, hogy:

– Itt vagytok!

– Há hol? Gyere idebb, lökök neked egy vas mellényt!

– Hát lökd ide! – De ő nem ment ki a körből! – Lökd ide hozzám!

Hát bosszankodott a jány, hogy ha ő megfogná őtet, hát széjjelcibálná, de nem mehet sehová, a többiek meg nem tudják előkeríteni.

A keresztyanya megtanította, hát mindég csak a körbe állt, míg el nem temették a jányt. Mikor eltemették, hát akkor osztán vége lett a hatalmának. Elment a jány. Hét ördögnek vót a feje!

(Elmonda: *özv. Bobkó Miklósné Tallárom Rozália sz. 1899.*)

10.

A Rusznáknénak az anyja magyarázta, hogy jártunk fonóba Regmecre, oszt mondtuk, hogy nem igaz a boszorkány.

– Tudjátok – azt mondja, ű névrül mondta, hogy ki vót –, gyöttek Legenyértül Ujhelbe. Még akkor jártak gyalog! Setétbe gyöttek, és akkor megszólalt valaki az

árokcsélről, hogy „gyere mán, eressz el”, azt mondja. Mondta névrül annak a cimborájának, aki ott ment. Megijedtek, akik gyöttek a csapatba, hogy nem látnak senkit:

– Hát hol vagy?

– Itt vagyok a sánc szélén, gyere, rúgj belém!

A sánc szélén meg vót kötve két béka. Össze vót kötve. És akkor ment ő, de nem mert, de vót egy idősebb asszony, aki mert, belerúgott, és akkor asszonynak vált.

Azt mondták ezek a babonások, hogy olyan fonallal, akit Luca napján kitilolt, megfont, megsodort, viliakor meg az asztalra tette, avval megfogta a boszorkányt. De csak az, aki maga is értett hozzá, tudott.

Aki a békákat megkötötte, kitette az útra, hogy tapossa el a szekér űket. Azér vót oda kidobva. De hát űk elhúzódtak a sánc szélire, ezek meg gyöttek beszélgetve Ujhelbe és akkor megismerte, ismerőse vót, akinek szólt. Mer névrül szólította.

(Elmondta: özv. Bobkó Miklósné Tallárom Rozália sz. 1899.)

11.

A boszorkány úgy is tudott rontani, hogy az udvarrul vagy a sövénybüil elvitt valamit. Akármi szalmát vagy gallyat, vagy akármit, amit megkaparított, elvitt, ami neki jó vót. Mer van nekik kitűzőtt napjok erre! Szent György, vilia... Elvitték egyébkor is ott, ahol nem vigyáznak. De ha valaki megkérdi, hogy mit akar, vagy mit csinált ott, hát mán akkor nem használ.

(Elmondta: özv. Bobkó Miklósné Tallárom Rozália sz. 1899.)

12.

Hajtottam a tehenet a rétre a közöcskén. Egy oldalba állt egy asszony, másik udvarba tovább állt egy ember. Az mind a kettő boszorkány vót. Hát a tehent arra nem tudtam át-zavarni, mer a tehen bőgött, hátra gyütt és bőgött. Valahogy átzavartam a rétre.

Délbe megint gyövök haza, mondom édesanyámnak, hogy megint ott állt az ember, meg az asszony az udvarba. „Gyerekek, az boszorkány!” Anyám aláült fejni a tehenet. Bizony, mán tejet nem adott a tehen. Rugdosott, bőgött, miegymás. Ez a boszorkány elvette tülle a tejet.

Hát édesapám befogta másnap a lovat, elment a szomszéd faluba, hozott egy embert, hogy az csinálja vissza azt a tejet. Hogy a boszorkányt zavarja el az istállóbul. Valami bacso vót. Sikerült megcsinálni, úgy, hogy befúrt neki a szarvába, betett valamit, de én nem tudom, hogy mit, mer éngem nem engedett az ólba. És azután a válu alatt vágta, ki-vágta a krampáccsal, kivett valamit. És úgy osztán használt, visszagyütt a tej.

(Elmondta Rusznák Györgyné Jarecsni Mária sz. 1905.)

13.

Az öcsém, mikor megnősült, hát sokára osztán lement Széphalomba lakni. Meghalt az apósa, az anyósa, hát maradt egy tehen. Na, hát azt ő gondoza. És szokatlan vót ő a marha elléséhez, tapasztalatlan, hát, amikor mán közeledett az az idő, hogy no, talán mán meg fog elleni, hát szólt a feleségének: „Eredj mán, szólj az öregasszonynak, hogy gyöjjön, mert én keveset értek az elléshez.” Vót egy vénasszony, ahol most Kosztikné lakik, mindjárt az árokcsánál, hát el is ment a felesége, elhíjta az asszonyt.

Megállt az asszony a küszöbön, keresztül a küszöbön, oszt nézett a pallásra sokáig, sokáig. És oszt levette a szemét a pallásról, odaveti a szemét:

– Hát te itt vagy? – így szól az öcsémnek.

– Hát itt vagyok.

A tehen 18 liter tejes vót. Egy fejésre! És kérem, mikor megellett, hát a bornyút nem bírta fenntartani. Hát mit csináljon? Vót ott egy ember, ez a Kocák bácsi. Nagybajuszú csordásember vót. Azt mondja neki:

– Kocák bácsi! Kérdeznék magától valamit. Vagy panaszkodnék.

– Mit, öcsém? – mondja, oszt megfogta a bajuszát, osztán megcsavarta.

– Hát így és így jártam – azt mondja – evvel a tehennel.

– Na, öcsém, majd megnézzük vagy egyszer!

Elment osztán az öreg, valamit ott csinált neki. Hát adott osztán vagy öt literke tejet. De hát az kevés vót a családnak.

– Hát, öcsém, mán többet nem tudok csinálni. De tudod, mit? Add el a tehenet valakinek, és vedd meg újra. Akkor megint megadja neked azt a tejet, amit ezelőtt adott.

Eladta Hosszúlázra Unteneréknek a tehenet. Félt eladni, tudta, hogy nem fejlődik, hiába ellős vót. Egyszer osztán egy jó három hónap múlva tanálkozik Untenernével, hát kérdi:

– Untener néni! Hogy vált be a tehenke?

– Jaj, fiam – azt mondja –, adjon az Isten mindenkinek egy ilyen tehénkét! 18 liter tejet ad egy fejésre.

Csak az asszony ronthatta el, ez a Leskoné, az elléskor! Nem is adta utána Untenerné semennyiért a tehenet!

(Elmondta *Matyi István* sz. 1889.)

14.

Az én öcsém olyan fiúcska vót, ott szógált Mackonénál. Neki is megellett a tehenje, és nem adott tejet. Hát valahonnan a tót vidékről valami pásztorhoz folyamodott. Elgyütt a pásztor, valamit csinált a tehennel, és a tehen adott tejet. Nem tudom, mit csinált vele, nem engedett be senkit se. Elég az hozzá, hogy a tehenke adott tejet. De ez ráparancsolt az asszonyra, hogy legalább egy hétig, de legkevesebb egy hétig, vagy tovább is, a háztul se kölcsön, se ajándékba semmit ki ne adjon, mer vége, vége lesz.

Egy illető megtudta, hogy a tehenke fejlődik, hát elment, a szakajtóval korpát kérni kölcsön. Pedig vót neki korpája a padon!

– Adjon nekem – azt mondja – korpát.

– Nincsen nekem, bácsi! – azt mondja.

– Nincsen?

– Nincs, nincs.

Az ember fogta, megtörtötte a pipáját. Kenyeret sütött Mackoné, ki vót húzva a kemence elé a tűz. Akkor, hogy nem adott neki korpát, felfogott egy üszköt, és a pipára tette. A pipára tette, oszt szítja. Hát a tej megint elapadt. Nincs tej.

Megint akkor elhijta azt az embert, a pásztor embert.

– Bácsi! Hát megint nincs tej!

- Mondtam magának – azt mondja –, a háztul ne hagyjon elvinni semmit se.
  - Nem adtam én semmit.
  - Mán valamit – azt mondja –, akármilyen csekélységet, de valamit kivittek a házábul!
  - Nem tudok semmit felőle – az öcsém azt mondja. – Nem vittek innen semmit. Egy bácsi vót itt korpát kérni. Rágyújtott, tüzet vett.
  - Lássá? – azt mondja. – Lássá, hogy vittek el valamit? Egy szenet. Elég vót annyi, hogy rágyújtott egy üszöggel a kemencébül!
- (Elmondta *Matyí István* sz. 1889.)

15.

Volt két fíjatal asszony. Az egyiknek sok teje, vaja volt. A másikat a férje mindég székálta, hogy neki miért nincs annyi vaja, teje, mint a Julisnak. Megkérte a Julist, hogy tanítsa meg őtet is. Akkor Julis kérte, hogy hozzon egy kanál vajat, és Julis is hozott egy kanállal, és elmentek a patakhöz és a vajat beeresztették a vízbe. És mi történt?!

A Julis vajat a békák, a gyíkok, a halak, a kígyók marcangolták és a másikat pedig a víz vitte tovább sértetlenül. És a Julis mondja:

- Látod, Maris, te tiszta vagy, de az én lelkemet úgy fogják marcangolni, ha meghalok! A Maris visszalépett.
- (Elmondta *Dunyák Mihály* sz. 1891.)

16.

A Repovszki meg a Tomkó meg a Halkovics Pista nagy vadászemberek voltak. Fíatal emberek voltak. Mentek vadászni. Ottan a Vizes-völgybe bejártak az erdőbe. De voltak ottan kerülők is! Mennek, hát nagy vendégséget tanálnak ottan a Vizes-völgyben. Nyoszolyók voltak ott. Ezek az asszonyok voltak ott. Hát ezek hazagyűttek, kezdtek magyarázni, hogy mi vót ottan, ki vót ottan, milyen aranypoharakból ittak ők ottan, meg mi vót, hogy vót.

De mikor elmentek másnap arra, hát látták, hogy olyan marhakörmök vannak ottan, meg lókörmök, vagy mit tudom én, mik vótak. Hát ezek bosszankodtak magukba. De osztán megfogták, megeskették őket. Nem beszéltek többet semmit se. Nem mondták meg osztán, hogy boszorkányok vótak. Másnap megint mentek vadászni, megint megfogták őket, és megeskették őket. Nem vót szabad óróluk beszélni!

(Elmondta *özv. Bobkó Miklósné Tallárom Rozália* sz. 1899.)

17.

A Pistik, járt az lopni. Nagy zsvány volt az, sokat hallottak róla. No, és az volt itt egy helyen, ahol ő szokott bejárni. És attul az asszonytul tudtuk meg, hogy mennek a keresztútra, mert a Pistik, ez is járt a keresztútra.

És ő ellopta az akasztott ember kötelét is! És avval ment lopni. És hiába jöttek a csendőrök keresni őtet, nem látták. Vagy nem akarták, vagy nem látták. Ott feküdt a ládán a Szarkánénál és nem látták. Aki az akasztott ember kötelével jár, azt nem látják. Azt mondták, szemfényvesztést csinált, vagy mit tudom én?!

(Elmondta *özv. Bobkó Miklósné Tallárom Rozália* sz. 1899.)

18.

Vót ott egy ház, ahol az Újházi Gyula lakik. Valamikor az juhakol vót. Azt megvette egy Sztraka nevezetű. Radványba lakott az, cseléd vót, vagy mit tudom én... Elég az, hogy megvette egy Sztraka nevezetű, és abban lakott. És ez a Pistik vele nagy összefüggésbe vót. Sokszor aludt nála. Pénzt is adott neki, pájinkát hordott neki.

A csendőrök bementek Sztrakánál, ő meg ott aludt, ott vót bent valahol a suton. Aludt. Bementek a csendőrök és keresték. Nem tanálták. A csendőrök elmentek, felkelt, oszt elment. Biztosan lehetett neki valami szemfényvesztő tudománya.

(Elmodta *Matyi István* sz. 1889.)

19.

Jány vótam, gyüttünk éccaka a bálbul. Legényekkel gyüttünk mulatva az országúton. És a keresztúton – János-nap felé vót – egy asszony húzott egy nagy láncot. Három legény vót, mink vótunk vagy két jányok. És akkor azt mondta neki a legény:

– Nén! Adja azt a láncot ide!

Az asszony, a boszorkány nem szólt, csak szaladott. Mer akkor a keresztutakra szoktak járni a boszorkányok. Össze-vissza a keresztutakon. Ráállt a három legény a láncra. A láncot otthagytá az asszony. Visszamentek a kocsmába, elitták a boszorkánynak a láncát.

Sose kérte a boszorkány vissza a láncot!

(Elmondta *Rusznák Györgyné Jarecsni Mária* sz. 1905.)

20.

Gyöttünk Mihalyibul haza az urammal. Mindég mondták, hogy az Izránál tündérek vannak. Hát mink is láttuk. Ha megálltunk, akkor ők is megálltak, ha mink gyöttünk, hát akkor ők is.

Mán elhagytuk; csak táncolnak, danolnak, de egyszer csak suhannak egy nagy erős széllel utánunk. Errefele, Mikóháza fele. Az uram:

– Hát mán itt ez nem vicc, itt mán valami ijesztő van megint – azt mondi –, mer most mán látom, hogy közelednek utánunk!

Hát majdnem a határig elgyöttünk, és mindég utánunk gyött. Olyan zivatarral utánunk hajtott. De akkor mán nem danoltak.

Ki tudja, kik vótak?! Ott mindég ijesztett, az Izrába! Csak boszorkányok lehettek, hogy odamentek mindég.

Ott mutatkozott kutya is, nyúl is, többféle is. Többször el is vezetgette az embert, ha nem vigyázott, olyan időbe gyött. Olyan órába. Elhordta a határba, nem tudott haza se menni, úgy is vót sokszor.

(Elmondta *Rusznák Györgyné Jarecsni Mária* sz. 1905.)

TRIFONOVNÉ KARAJZ BORBÁLA

A károlyfalvi katolikusok temploma és hitélete

A németföldről 1750-es években a Zemplén vármegyei Károlyfalvára (Carlsdorf) idetelepült családok döntően római katolikus vallásúak voltak, s arányuk folyamatosan megmaradt. Az első templomot 1777-ben építették az egy utcából álló faluban az út közepére, ahogyan az egy 1866-ban készült térképen látható. 100 év múlva ezt lebontották, s az újat, a mait már az utcatorba, a keleti oldalra építették. A falu védőszentjének – talán idevándorlásuk emlékére? – *Nepomuki Szent Jánost* választották, május 16-án van a falubúcsú. Az orgonát 1878-ban vásárolták, az addigi szárazkántor, Nevelős Adolf ekkor „orgonyistává lőn”.

A falu 1946-ig a sárospataki plébániához tartozott. Az emberek mélyen vallásosak voltak, s bár nem volt helyben plébános, minden ünnepet, szertartást, szokást megünnepelek annak rendje és módja szerint. A hagyományok és szokások, amelyek a falu életének és a mindennapoknak a rendjét megkérdőjelezetlenül meghatározták, többségében a valláshoz, az egyházi élethez kötődtek. A keresztelezés, elsőáldozás, bérmlás, házasság, temetés, az emberi élet állomásai, fordulói mind-mind az egyházhoz kapcsolódtak, ez adott formát minden fontos eseménynek. A nap imádkozással kezdődött és végződött, s napközben is elmondták – a földeken is – az akkor szükséges imákat. Megtanulták és megtartották a parancsolatokat, éltek a szentségekkel, nagy ünnepek előtt „tisztába tették” a lelküket. Házaikat évente kiszenteltették, s mindig tartottak otthon szentelt dolgokat (vizet, gyertyát, barkát), hogy Isten áldását tudják magukon folyamatosan. A szertartások latin nyelven folytak, mint mindenütt, az imádságokat svábul mondták a hívők, az utcán is svábul köszöntek: *Cészkriszt*.

Papjaikat s a hivatást tisztelték, becsülték, ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a 19-20. század folyamán a falu 13 papot adott az országnak, világnak. A többre törő szülőknek jófejű gyerekeik taníttatására, egzisztenciateremtésére valószínűleg ez volt a legegyszerűbb elérhető és belátható pálya. A falusi származású fiatal papok rendszerint a faluban tartották első szentmiséjüket, s ez az esemény, a primícia mindig nagy esemény volt a faluban, a szentmisét lakodalomhoz fogható méretű ünnepség követte. Ezüstmisét, arany-

misét, s aki megérte, gyémántmisét is celebrált a falu templomában. Többségük a falu temetőjében van eltemetve. A község papjai:

Név	Születés, halálozás ideje	Működési helyek
Burger Domonkos	1830-1897	Leleszen premontrei szerzetespap lett, középiskolai tanár. Jászón van eltemetve
Brogly Miklós	1822-?	Herceggút (1863-1871)
Dr. Hites (Hauser) Ignác	1894-1973	Esztergom, Budapest
Brogly József / William Brogly		Az Amerikába kivándorolt Brogli József fia
Dr. Brogli Ferenc	1907-1986	Nagymaros, Budapest – Római part
Rák István	1912-1982	Füzérradvány, Alsóberecki, Hernádvécse
Burger János	1917-2004	Abaújszántó, Pere, Felsőgagy, Nagold-Vollmaringen (Németország)
Deutsch György	1920-1986	Tokaj, Bodrogkeresztúr, Forró, Abaújszántó, Olaszliszka, Szakácsi, Kéked
Csajka István	1920-1965	Hernádkércs, Szerencs, Tarcál, Forró, Méra
Burger György	1924-1997	Tarcál, Hernádnémeti, Tarcál, Sátoraljaújhely, Golop, Girincs, Golop, Tarcál
Cserjés (Deutsch) József	1929-2002	Sárospatak, Tokaj, Monok, Tállya, Pácín, Bodrogkeresztúr
Jaskó Gábor	1930-1995	Sátoraljaújhely, Boldogkőváralja, Hernádkércs, Forró, Abaújszántó, Pere, Encs
Jaskó László	1944-	Putnok, Nyírtelek, Mezőkövesd, Sárospatak, Tiszalúc, Hernádkak

A Károlyfalváról elszármazott papok Burger György és Jaskó Gábor primíciáján (1955)¹

A lányok közül többen apácák lettek a faluból: Rák Magdolna Teréz, Hauser Terézia Bernadett, Schmidt Róza, Rák Rozália, Schmiedt Ilona Skolasztika és Szántó Katalin. A rendek feloszlátása után hazatértek, és családjuk körében éltek a faluban. Schmiedt Ilona Hoffmann János esperes házvezetőnője lett.

A sváb mivoltból és nyelvből a második világháború idején adódtak problémák. Bár a kitelepítést és más veszedelmeket sikerült elkerülni, ezekben a harmincas-egyvenes évek-

¹ Felső sor: Csajka István, Brogli Ferenc, Hauser (Hites) Ignác, Rák István, Deutsch György, Burger János. Alsó sorban a fiatalabbak: Burger György, Cserjés (Deutsch) József, Jaskó Gábor.

ben peccételődött meg az anyanyelv sorsa, az akkori gyerekek már csak értették a nyelvet, nem tanulták meg, s a szülők sem erőltették, mert szerettek volna megmaradni a választott és megszokott, megszeretett új hazában. Ezekben az években történt, hogy a falu nemzetiségét Tóth Bálint plébános javaslatára „véglegesen” magyarként állapították meg, s Brogli István sekrestyés kezdeményezésére a templomban magyarul kezdtek imádkozni.

1946-ban építették a parókiát a templom mögött, Tanczos József sátoraljaújhelyi építési vállalkozóval, melynek a korra jellemző érdekessége, hogy a költségvetés és a fizetés természetben történt, borral, búzával, burgonyával, malaccal stb.² A parókia arányos, szép, egyszerű, a célnak megfelelő tágas épület, valamelyest a falusi gazdálkodásra is alkalmas gazdasági és melléképületekkel, udvarral, kerttel. Ezzel megnyílt a lehetőség, hogy a falunak saját plébánosa legyen.

Az egyházi élet kronológiája ezt követően:

1946–1949: Plébános Tóth Bálint, a kántortanító Kovács Lajos, kurátor: Brogli István. Kovács Lajos már 1929-től működött a faluban, s a fiatalok körében fellendítette a hitéletet: énekkar alakult, Mária-lányokat avattak, vallásos témájú színelőadásokat tartottak (A Madonna üzenete, A negyedik parancsolat, Él az Isten), melyek betanításában segítői fiatalok: Lauber József, Burger György és Deutsch Ignác voltak. 1947-ben megalakult az egyháztanács, melynek világi elnöke Schmidt József, gondnoka Hauser András lett. Ünneppé fogadták Szent Antal napját, június 13-át, a plébániaalapítás emlékére.

1949–1953: Plébános Hágér Sándor, kántor Létray Ferdinánd. Idős éveiket töltötték a falu szolgálatában, mindketten a károlyfalvi temetőben nyugszanak.

Az egyháztanács tagjai a püspök úrral és Hoffmann János plébánossal³

1953–1965: Plébános Hoffmann János; kántorok: az idős Hauser Antal után fiatalok: Hauser Imre és Hochvárt Vendel, kurátorok: Rendes József majd Kisgáti Fülöp. Az egyháztanács vezetői és tagjai ugyanazok, mint eddig: tapasztalt idős gazdák. Mind-

² Lásd: *Hauser Zoltán* (szerk.): Carolfalva, Karlsdorf, Károlyfalva. – Károlyfalva, 2001. 128–131.

³ Burger Ignác, Májer György, Burger István, Brogli György, Rák Márton, Schmiedt József, Burger László, a püspök, Hoffmann János plébános, Hauser András, Frei Márton, Rák Vendel, Deutsch Antal, Jaskó Gábor, Deutsch Ferenc

annyiuk áldásos munkájának eredményeként 1955-ben kőből temetőkerítés épült, 1956-ban Hites Ignác károlyfalvi származású budapesti plébános adományából kifestették a templomot, a mennyezetet és az oltárképet, 1957-ben a plébánián villany- és vízvezeték-szerelés, valamint padlózás történt, újrabádogozták a templomtetőt. 1961-ben a templom előtti teret kikövezték, és villámhárítót szereltek a templomra. A hitélet a társadalmilag változó környezetben is – mondhatni – zavartalanul folyt, a templom vasárnaponként tele volt, a gyerekek a szülőkre gyakorolt külső nyomás ellenére hittanra és templomba jártak.

1965–1978: Plébános Lukács Béla, kurátor Kisgáti Fülöp halála után veje, Tóth László. A világi elnök 1972-től Rák Márton, gondnokok egymást követően: Rák Márton, Lauber József, Rendes József, Hauser András. Az új plébános a szertartási rendben sok újítást vezetett be, amelyek nem mindegyike nyerte meg a hívek tetszését. Betanította a híveknek a magyar szentmise énekes részeit 4 dallammal s más új énekeket, rendszerint a vasárnapi litánia utáni órákban. Iskoláslányokat tanított meg orgonálni, a további években a kántor szerepét ők töltötték be. Szigorúan vette az előírásokat, melyek alapján bizonyos szolgáltatásokat meg is tagadott egyes hívektől. Közben a parókián folyamatosan karbantartások és újítások történtek: cserépkályha-rakítás, mozaiklapozás, járda- és kerítésépítés, a templom is új vaskerítést kapott, haladva a korral villamosították az orgonát és harangokat, a temetőbe ravatalozót építettek. A modernizáció a régi szokások és teendők átalakulásával, lazulásával is járt. A háztól való temetés megszűnt, ezzel kezdetét vette a temetési-gyászolási szokások átalakulása, a fiúknak már nem kellett harangozni, orgonát fújatni, az átalakuló életmód amúgy is kezdte elvonni a fiatalokat a vallástól, amely tendencia a továbbiakban évről-évre erősödött.

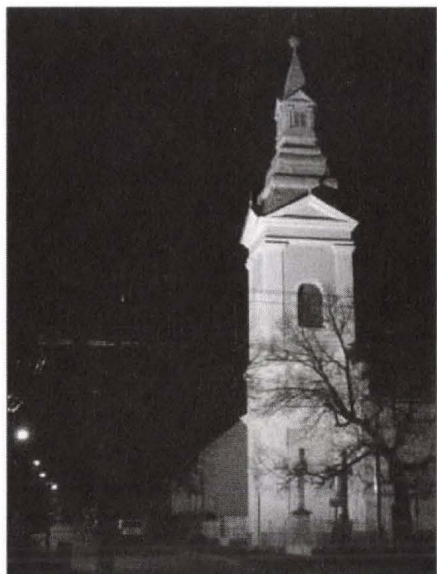
1978–1981: Plébános Frikker István, kurátor Tóth László halála után 1980-tól Hauser Imréné Jaskó Magdolna. Világi elnök Deutsch Imre, gondnok Nezáczi Ignác, majd halála után Rák Márton. Az előző konfliktusos időszak után a falu szívesen fogadta a szomszéd sváb községből, Herceggútról származó idős Frikker Istvánt, aki az újítások megvalósítása (szembemiséző oltár építése, a szentély átalakítása) mellett a falusi hagyományokat is ápolta. Működése alatt évente június 29-én, PéterPálkor hazahívta a faluból származó élő papokat, együtt misézésre és vendégségbe. Frikker István halála után üres maradt a plébánia, a lelkeszi szolgálatot Sátoraljaújhelyből kijáró papok látták el.

1981–1982-ben Istei István és Lőrincz György, 1983–1985 között Makranczi Géza.

1986–2001: Plébános Poruczky Gyula, sekrestyés: Hauser Imréné. 1987 és 1991 között megtörtént a templom teljes külső és belső felújítása, ezalatt a szentmiséket a parókián tartották. A felújításhoz Burger János és Lőrincz György papok adományoztak nagyobb összeget, s a hívek valamennyien adakoztak. 1993 folyamán a parókiát is renoválták külföldről kapott adományból, 1996-ban új ravatalozót építettek. 1997-től világi elnök: ifj. Bodnár György, gondnok: Matisz Miklós. Az országos kezdeményezésekhez kapcsolódva megpróbálták a sváb hagyományokat feléleszteni, mind a közösségi életben, mind az egyházi életben: megalakult a Szent Gellért Egyesület, amely azonban néhány évi fennállás után elhalt. A régi faluközösség felbomlásával a vallási közösség is fellazult, megfogyatkozott.

2001 júniusától a sárospataki plébánia látja el a szolgálatot. Plébánosok: Deli Lajos, Kormos Csaba, Kecskés Attila. Kántor: Szébenyi Gáborné, sekrestyés Hauser Imréné

majd Karajz Margit. 2005-től világi elnök: Tóth Mihályné Bosch Katalin, gondnok: Ungvári Sándor. A pataki atyák, az egyháztanács és a sekrestyés elvégzik a legszükségesebb teendőket az életben maradáshoz, az ingatlanok állagmegóvásához, a temető rendben tartásához, működtetéséhez, ám ez egyre nehezebb. A gyülekezeti élet sorvad, a parókia lakatlanul egyre romlik, a faluközösséget egyre kevesebb elem tartja egyben.

A templom

A római katolikus templom a falu közepén áll, 1877-ben építették az utca keleti oldalába. A helymeghatározást vita előzte meg: az alvégesiek a régi helyén szerették volna tartani, mert úgy szép a rálátás. A felvégesiek ezt elleneztek, mert a keskeny úton nehezen tudtak mellette a szekérrel elmenni, illetve mert – ahogy a fáma mondja – nem láttak tőle végig a falun. Az építés folyamatát, eseményeit a későbbi bíró, Brogli János feljegyzésekben rögzítette. A feljegyzéseket az 1930-as években a kántortanító Kovács Lajos megtalálta Brogli István sekrestyésnél, és legépelte.⁴ A vállalkozó építőmester bizonyos Lángh úr volt Sátoraljaújhelyről, segédei: Mazur Mihály kőművessegéd mint megbízott felvigyázó, Klein József iglói származású kőművessegéd, Liscsák Mihály munkavezető, Pilcz János ácssegéd, valamint a pataki Markovits nevű bádogosmester Valdmann Dávid nevű segédjével. A régi templom lebontását 1877 ápr. 16-án kezdték meg, s az újat 1878. június 10-én már fel is szentelték. A munka a községvezető bíró, Brogli Ignác irányításával, szervezésében, a sárospataki plébános Dessewffy Sándor felügyeletével, jóváhagyásával folyt, a falu lakosainak közreműködésével, kétkezi munkájával.

⁴ Másolat Brogli István károlyfalvai lakosnál Kovács Lajos kántortanító által feltalált iratról. Károlyfalva története és históriája: A régi templom elbontásáról és az újtemplom építéséről szóló jegyzetek az 1877-ik évben. Folytatás mindig a fenti időtől, melyeket vezetni Brogli János s. k. Z. V. B. tagja t. bíró. A másolat készült: Károlyfalván, 1936 március 31-én Kovács Lajos r. k. kántortanító által. Teljes terjedelemben olvasható: *Hauser Zoltán* i. m. 120-127.

Az egyes munkaszakaszok eredményét verses köszöntésekkel és egyéb akkor szokásos módon ünnepelték. Például a letett alapkőre a mesterek és a községi előljárók külön-külön 3-3 nagy pörölycsapást mértek, s ez alkalomból elfenekeltek három ott lődörgő kisfiút (Burger Ignác, Frei Ignác és legkisebbik Brogli Fülöp), hogy emlékezetes legyen számukra ez a nap. A nyár közepére felrakták a falakat, az ősz folyamán elkészült a torony, a bádogosok befedték az épületet, a tél folyamán végezték a belső munkákat, december elején már az oltárkép is a helyére került. Az 1878-as évben készültek a speciális berendezési tárgyak: padosorok, szószék, oltár, orgona, áldoztatórács – mind minőségi szép munka –, a mesterek felkutatásában és felkérésében feltehetőleg a sárospataki plébánosok működtek közre. Pünkösdkor Prámer Alajos tolcsvai főesperes szentelte fel a templomot. A szentmisén Dessewffy Sándor esperes-plébános mondott lelkesítő prédikációt, s Mocsatta Norbert sárospataki és Nevelős Adolf károlyfalvi kántorok szólaltatták meg az orgonát. A régi templom hátsó falának fundamentumában talált faragott kő ládikót, melyben 3 db rézpénz és két ezüstpénz volt, az új fundamentumba is beépítették.

A templomot kőből építették, mint akkoriban a faluban minden házat. A követ részben a lebontott régi templomból nyerték, részben a falu melletti kőbányákból hozták, leginkább az éppen ezért Templombányának is nevezett hosszúföldi kőbányából. Stílusa egyszerű, klasszicista templomforma, a bejáratok kerete az akkoriban a falusi házaknál is alkalmazott szépen faragott kőkeret és áthidaló. A bejárat íves tetején az évszám: 1877. A templom egyhajós, közepe táján két mellékoltárral (az előttük lévő üres tér megbontja a padosorokat első és hátsó traktusra). Bejárata illetve előtere felett kórussal, orgonával, a toronyban harangokkal, tetején gömbbel, felette kereszttel. A tető és a torony bádoggal fedett.

A templom mellett álló *kőkeresztet* Frei Márton és felesége Brogli Katalin állíttatták 1955-ben. Felirata: Jézusom bízom benned. Az 1955-ben készült felvételen fakerítés, az 1970-es évekbelin már vaskerítés övezi a templomot s a templomkertet, melynek előre néző mívesebb részét Szabadosi János, mint vasmunkás hívő készítette. A kereszt az alvégesi oldalon áll, innen van a feljáró a kórusra és a toronyba. A felvégesi oldalon kapcsolódik a templomhoz hátul a szentély mellett a sekrestye. Közvetlenül a templomajtó mellett itt a 2. világháborúban elhunytak emlékköve áll (állították 1991-ben, Katona Rezső polgármestersége alatt), s szintén itt látható az idetelepedülés emlékére 2010-ben állított, a németországi Fekete-erdőből származó kő, figyelmeztetve múltunkra, eredetünkre. Ennek felállítását a faluból származó Hauser Zoltánnak, az Egri Főiskola rektorának köszönhetik a falu lakói. A kert növényzete: fű, rózsabokor, tuják, (régebben fenyők). A régi hársfák mindkét oldalon állnak még. Ugyanitt a kerítésen kívül a Lukta út elején néhány éve buszmegálló áll hozzátartozó paddal. A felvégesi oldalon az iskola, azaz most már óvoda a szomszédja. A templom és az iskola a falu közepén szolgálta, fogta össze és látta el szellem-lelki munícióval a faluközösséget. A templomkert mögött épült 1946-ban a parókia. 2006-tól esti díszkivilágítás teszi láthatóvá néhány kilométeres távolságból a templomot. A szemben lévő régi porta nagy diófája alatt a padon vasárnapi litánia után szívesen üldögelnek és beszélgetnek az asszonyok.

A kis előcsarnokban baloldalt feszület, jobboldalt hirdetőtábla és az 1. világháborúban meghaltak márvány emléktáblája. Az 1. világháború után törvény írta elő minden helység

számára méltó emlék állítását az áldozatok emlékére. A község ennek így tett eleget. A csapóajtó két oldalán szenteltvíztartó. A csapóajtót a Kanadába kivándorolt Brogli Mátyásné Hauser Katalin csináltatta, amikor az 1950-es években hazalátogatott.

A főoltárt Rák Mártonné emlékezete szerint egy Deutsch nevezetű gazda állíttatta egy pár csikó áráért, így hallotta ezt a szüleitől. Az oltárkép Nepomuki Szent Jánost, a falu védőszentjét ábrázolja. Az oltárt 1989-ben aranyoztatták újra Budapesten Fürer Lajos aranyozómesterrel. Hajdan az első padsor előtt mindkét oldalon áldoztatórács állt, s ez elé térdelve történt az áldoztatás. A rácsot a szembemiséző oltár felállításával egyidőben lebontották, hogy az oltárnak helyet nyerjenek. Az első padsor és az áldoztatórács között álltak régen az alsótagozatos kislányok és kisfiúk a női, illetve férfioldalon. A sekrestyés a sekrestyeajtóból figyelte őket, hogy jól viselkednek-e. A szentély előtt baloldalt a szószék áll (feljárata a sekrestyéből), jobboldalt a keresztelőmedence. A szószéket „sárosnagypataki lakos Nagy Gábor asztalos mester” készítette 1877-ben. Az oltárterítők nagyjából az adományokból származnak, egy-egy hívő asszony egyedi vagy közös kezemunkái. A terítősere rendjét liturgikus hagyományok szabályozzák. A piros huzatú ülőalkalmatosságok a szentély két oldalára az 1987-91-es felújítás alkalmával készültek, részben a vendég papok számára nagy ünnepeken, de a miséző pap s a ministránsok is leülnek a szertartás bizonyos részeiben. Az angyalok mögött VENITE illetve ADOREMUS (JÖJJEK IMÁDJUK) feliratok olvashatók. A nagy mennyezeti freskót, mely a Szentháromságot ábrázolja (Atya, Fiú, Szentlélek) változatlan formában újították fel a templomfestők az 1980-as évek végén, s ekkor új kisebb (bárányos, keresztes) freskó is készült a szentély fölé. A passióképeket szintén a kanadai Brogli Mátyásné vásárolta. Régebben egyesével, most hármas csoportokban vannak feltéve.

A női oldal melléklátára a Lourdes-ban megjelenő Máriát ábrázolja Benadette-tel, körülötte kis köszönet- és hálatáblák, előtte persely. A karácsonyi időszakban elé van állítva a betlehem, régebbi időkben itt álltak mise alatt a felsőtagozatos lányok. A férfioldalon: Jézus szíve oltár. Ez utóbbit Rák István állíttatta, aki 1927-1940 között a falu bírója volt; ez szintén Rák Mártonné közlése, aki a hajdani bírónak unokája, tehát megbízható forrás. Ez előtt van elkészítve a húsvét előtti héten a szentsír. Itt álltak régen a mise alatt a felsőtagozatos fiúk. Nagy ünnepeken, ha túl sok az áldozó és vendégpapok is vannak, ők a melléklátároknál áldoztatnak.

A templomi ülésrend szigorúan szabott volt. Régen baloldalon a nők, jobboldalon a férfiak foglaltak helyet. A kisiskolások az első pad és az áldoztatórács között, a nagyobb iskolások a két melléklátárnál álltak. A padokban életkor szerint foglaltak helyet az emberek, elől a fiatal lányok, fiúk, mögöttük még a melléklátárok előtt a fiatalasszonyok, fiatalemberek, a melléklátárok körül a középkorúak, hátul az öregek. Ezt az utat mindenki megjárta, ahogy haladt felette a kor, s az utolsó állomás innen a temető volt. A bejáratnál a női oldalon rögtön kezdődnek a padsorok, a férfi oldalon azonban kis szabad tér van, ahol szent Antal szobor persellyel, más kis oltárkák szobrokkal, takarító kellékeket rejtő szekrényke, szenteltvízes hordócska áll.

A kórusra kívülről szép régi kőkeretes ajtón át fa csigalépcső visz fel. Az orgonát „Országh Sándor úr pesti orgonaműves” készítette 1878-ban. Az orgonát fújtatóval hajtották,

nagyobb, erősebb fiúk voltak ebben a kántor segítségére. A régi orgonát 1971-ben villamosították, 1985-ben, majd 2007-ben felújították. A kórus férfioldalán két sor pad áll. Innen szokás szerint férfiak hallgatják végig a szentmisét, s erős jó hanggal segítenek a kántornak az éneklésben. Az orgona mögött ajtó választja el a két részt, s a női részre

régebben csak a zenében, éneklésben közreműködők mehettek át, s rendszerint be is zárták az ajtót. Ők voltak: a kántor, a fújtató és az énekkar, a passióéneklők. A régebbi időkben a plébánosok énekkart szerveztek, például Tóth Bálint a Mária-lányokból.

A toronyban három harang függ. Még a régi templom számára 1795-ben öntettek harangot, melynek átmérője 42,5 cm, domborművei: kereszt és Nepomuki Szent János egész alakban. A harang koronájának fülei emberfej alakúak. Feliratai: „SUMPTIBUS ET PER USU KÁROLYFALVA 1795” (Károlyfalva költségén és használatára 1795) „FVSA FVM PER ROSALIA IŰSTEL AGRIAE”. (Jüstel Rozália egri műhelyében öntötték). Másik harang is volt a régi templomban, mert a bírói feljegyzés szerint a régi harangokat 1877. október 3-án helyezték át az új toronyba. Az új templomba 1898-ban vásároltak harangot közadakozásból.

Ezt s a másik régít feltehetőleg hadi célokra elrekvirálták a világháború idején. 1922-ben újra harangot állítottak. (Képünkön.) Ezt Seltenhofer Frigyes Fiai harangöntő gyárában öntötték Sopronban, súlya 220 kg, domborműve Szűz Máriát ábrázolja. Felirata: „Isten dicsőségére és a boldogságos szűz tiszteletére adományozták a károlyfalvi és az Amerikában élő károlyfalvi rom. kath. hívek 1922”. (Patay Pál munkájában így szerepel; valójában 1923!) A pártán: „Szűz Mária Isten anyja könyörögj értünk. 4073 sz.” A toronyban lévő harmadik harang átmérője 39,1 cm. Ez az ún. kisharang. Feliratai: „Engedjétek hozzám jönni a kisdedeket Károlyfalva 1935” A másik oldalon: „Ez áldozat tőlünk, fogadd el Istenünk. Id. Rák Márton és neje Hauser Katalin és gyermekei: R. József, R. Magdolna,

R. Márton, R. Róza, R. Ignác, R. Lajos. Öntötte Szlezák Ráfael, harangöntő mester Budapestén.”⁵ A harangokat 1976-ban villamosították Rák Rozália apáca adományából. Azelőtt kötéllel harangoztak, ez a sekrestyés (kurátor, harangozó), illetve a családja feladata volt, gyakran segítettek neki ebben a ministráns fiúk.

A régi világban tűzörség célját is szolgálta a torony: aratás-cséplés idején iskolás leányok voltak beosztva szolgálatba, s figyelték a toronyból, nem keletkezett-e valahol tűz. Ez esetben rögtön meghúzták volna a harangot vészjelzésképpen (félreverték a harangot). Egyébként reggel 6-kor, déli 12-kor és este 8-kor az idő múlásának jelzésére, illetve imádságra harangoztak; ilyenkor el kellett imádkozni a híveknek magukban, vagy akár közösen az „Úr anygala” kezdetű imádságot. A mezőn dolgozók ekkor letették a kapát, szerszámot, levették a sapkát, kalapot, s elmondták magukban az imádságot. Szentmisére hívva régen háromszor harangoztak: egy órával a mise előtt egy haranggal a készülődésre, fél órával a mise előtt két haranggal az indulásra figyelmeztetve, a beharangozás pedig három haranggal történt, s az már a papnak szólt, a kezdést jelezte. Halálesetkor a halottért (illetve a haláleset hírüladása végett is) harangoztak, ha délelőtt történt, még aznap, ha délután, akkor másnap délig. A harangozást az elején háromszor szakították meg, ha férfi halt meg, kétszer, ha nő. Régebben a temetés alatt is harangoztak. Valaki a templomtoronyban maradt, s amikor a „Ments meg engem uram” kezdetű gyászéneket kezdték énekelni, a kurátor a szertartástól távolabb a füstölővel körözve jelzett a várakozónak, hogy húzza meg a harangot. Nagy vihar esetén a felhők szétverésére, a jégeső megelőzésére harangoztak.

A sekrestyében a szentmise és a különböző szertartások lebonyolításához szükséges kellékek vannak, itt készülnek elő a pap és a ministránsok a szentmisére a sekrestyés segítségével, ez az ő birodalma, „munkahelye”. Itt történik a hívek gyóntatása is. Az ódon szekrény fiókjában a szertartásokhoz szükséges kellékek sorakoznak. Az egyik szekrényajtó belsején régi ceruzás feljegyzések olvashatók: szép folyóírással hétről hétre, ünnepről ünnepre az áldozáshoz járulók száma, s az összesítés is: 1040 áldoztatás volt az év folyamán, hogy ez melyik év volt, az sajnos nem derül ki, vagy már lekopott a felírás.

Hitélet

Az egyház a hívők körében is alakított egyesületeket. Az 1940-es években működött a *Mária lányok* egyesülete Szűcsné Heringh Ilona tanítónő vezetésével, a fiúk pedig a *Crédo* egyesületben, illetve a *KALOT*-ban tevékenykedtek. Folyamatosan működik a *Rózsafűzér társulat*, vezetője, a „rózsamama” az 1950-es években Schmiedt Józsefné, majd Brogli Györgyné, most pedig Karajz Margit. Az 1990-es években működött a *Szent Gellért Egyesület*, többértű tevékenységgel. A hittanoktatás a gyerekeknek folyamatos, az 1960-as-70-es években a felső tagozatosoknak az újhelyi iskolában, újhelyi plébánosok tartották. A fiúk közül nemigen marad ki senki a ministrálásból, és az 1980-as évektől a szentlecke felolvasásával a lányok is kiveszik a részüket a szentmise celebrálásából.

Az *elsőáldoztatás* minden év tavaszán megtörténik a II. osztályosok körében, *bérmálás* pedig általában hétévenként. 1947: Madarász István kassai püspök, 106 bérmálkozó. 1962: Szabó Imre püspök, 110 bérmálkozó. 1969: Mészáros Lajos püspök, 86 bérmálkozó.

⁵ Patay Pál: Zempléni harangok. Miskolc, 2009. 39.

Zarándoklat Máriacellbe, 1916.⁶

ző. 1976: Bánk József püspök, 43 bér má l k o z ó. 1981: Kovács Endre püspök, 22 bér má l k o z ó. 2000: Kovács Endre püspök, 15 bér má l k o z ó (Alsó- és Felső bereckiből is).

Egyes szokások elmaradtak, például a *határszentelés*, a *passió*, amikor a falu jó énekhangú férfiai adták elő a szenvedéstörténetet, a *betlehemezés*, amelyet valamikor a nagyfiúk, legények csináltak, később a gyerekek. Most már ők is csak az éjféli misén adják elő a pástorjátékot, nem járnak házról házra, és a szállást kereső szent család is csak a parókiára jár már, nem a hívek háza ihoz. A kántálás is egyre ritkábban hangzik fel karácsonyeste.

A falu *fogadott ünnepeinek* többségéről már elfeledték, miért fogadták. Március 8: Istenes Szent János; március 19: Szent József; május 16: Nepomuki Szent János (templombúcsú); június 13: Szent Antal (a plébánia-alapítására fogadták); június 24.: Keresztelő Szent János születése; július 16: Szent Anna; július 31: Szent Ignác; augusztus 6: az Úr-jézus színeváltozása; szeptember 14: Szent Kereszt felmagasztalása; október 10-én: egész napos szentségimádás; október 20. Szent Vendel (az állattartók védőszentje).

A *búcsújárás*nak régi hagyományai vannak. Valamikor többnyire gyalog mentek a távolabbi helyekre, kereszttel, zászlóval, szent énekeket énekelve. Manapság a zarándokutak újra reneszánszukat élik. Összefügg ez a könnyebb közlekedéssel és a határok nyitottságával. A zarándokutakat összekötik egyéb kulturális emlékek megtekintésével is. Sűrűn mennek Lourdes-ba, Rómába, Krakkóba, Czesztohowába, Medugorjéba, belföldön pedig Monokra, Szentkútra és a görög katolikus Máriapócsra is.

Ma már nem lehet a kis közösség életének legfontosabb keretadója a vallás, a hitélet, de meg kellene maradnia szerényen működő, biztos lehetőségnek, hogy a megmaradt kevé s hívó ember, s bárki, akinek szüksége van rá, lelki-szellemi támaszt, otthont találhasson benne a továbbiakban is.⁷

⁶ A kép közepén károlyfalvi Hauser-Hites Ignác és mentora, Guba Pál.

⁷ A kronológiát az egyházközség és Karajz Margit feljegyzései alapján állítottam össze. Köszönet a segítségért az emlékek felidézésben Karajz Margitnak, Hauser Lászlónak, Deutsch Teréznek, Karajz Antalné Kopasz Annának, Nezáczki Ignácné Koritár Katónak és néhai Rák Mártonné Brogli Máriának.

PANYUSCSIK JÁNOSNÉ

150 éves a hernádszurdoki református templom

„Az Úr, a mi Istenünk, legyen velünk, a miképpen volt a mi atyáinkkal, ne hagyjon el minket, el se távozzék tőlünk.” (Királyok könyve I. 8: 57.)

Tisztelt Gyülekezet!¹

A mai napon a hálaadás, az öröm és a megemlékezés tölti be szívünket. Ilyenkor fel-lapozzuk a történelem lapjait, hogy hiteles képet tudjunk felmutatni a fiatalabb nemzedék számára.

Hernádszurdok környéke már több ezer évvel ezelőtt is lakott hely volt. A Hernád és a környező erdők halban, vadban gazdag asztalt terítettek az itt élők számára. Ezért is maradtak itt az emberek, és a falu lakosainak folytonosságát képezték évszázadokon át. Az első okleveles feljegyzés 1219-ből a Várad Regestrumban található. Királyi várbirtokhoz tartozó várföld a 13. században, 1234-ben a királyné udvartartási költségeinek fedezésére szolgált, 1234-ben Szurdok-Bénye (*Byna de Zurduk*) néven szerepel. Ebben az időben be-telepített németek élnek a királyné birtokán, akárcsak Hidasnémetiben és Tornyosnémetiben. A 15. században a Keczer családé, 1427-ben 27 népes portája van, lakói földművelésből élnek.

Magyarország és benne Hernádszurdok lakói mindannyian az István király által rájuk hagyott római keresztény vallás tanításait követve éltek öt évszázadon át. A katolikus hit-élet reformálásának kezdeti időpontjáról és körülményeiről nincsenek pontos adataink, de azt biztosan tudjuk, hogy a 16. század folyamán Szurdokot is elérte a reformáció. A hit-újítás két közeli központjában, Kassán és Göncön működő reformátorok, különösen Károli Gáspár gönci prédikátor-bibliafordító kisugárzó hatása már a reformáció kezdetén el-juthatott a környező településekre, így Szurdokra is. A község hitéletének megreformálá-sára valószínűleg az 1580-as években került sor. Eleinte Hernádpetri leánygyháza, első

¹ Ünnepi beszédként elhangzott 2011. július 17-én. Az ünnepségen ígét hirdetett Orémus Zoltán az Abaúj-Tornai Egyházmegye esperese. Az ünnepséget köszöntötte: Kovács Balázs lelkész (Hernádszurdok), dr. Sándor Endréné Kovács Márta lelkész (Vámosújfalú), Kovács I. Gábor tanszékvezető egyetemi tanár (ELTE, Bp.), Albert Jensen, a hollandiai tiendeveni gyülekezet lelkésze, Bojtor István ny. lelkész (Fony), Makatura József lelkész (Cigánd), Varga Józsefné polgármester (Hernádszurdok), Evva Margit, az Abaúji Honismereti Egyesület elnöke. Thuróczy János-né, az elszármazottak nevében református zászlót adományozott a gyülekezet részére. Egyházi zenével szolgált Pa-taky Éva kántor, Buchala István és Homoki János. Széll Alexandra Csiha Kálmán: Szeressétek a templomot! című versét mondta el. Krakkai András gondnok megköszönte a jelenlévőknek, hogy megtisztelték az ünnepséget, és sze-retetvendégségre hívott meg mindenkit. A rendezvényen kiállítással szerepelt: Szabó Sándorné népi iparművész, Bodnár Tamás (Hernádszurdok régészeti leletei) és Kovács I. Gábor (fotók a múltból).

prédikátora Aranyasi Gáspár 1585-től 1588-ig. Első templomát 1681-ben említik, mely fából készült. 1785-ben már református anyaegyházként működnek, amikor paticsfalú, zsindeyes templomot építenek, a 23 szurdoki református telkes jobbágy és a 17 zsellércsalád számára. A kicsiny, vesszőből font, sárral bevert falú paticstemplom festett kazettás mennyezetére büszke öntudattal írták fel az azóta eltűnt abaúji őző nyelvjárással, döccenő tizenkettősökben:

*E templom amikor épült volt nyolcvanöt
Eszteendő, amelyre költséget maga tölt
E kis ekklezsia Szurdokon, nem is vött
Másoktól semmi pénzt, újjítása így lött.*

*Viselt az időben Prédikátorságot
Bódis József, véle a kurátorságot
Lengyel Mihály uram. Isten boldogságot
Engedj immár érniünk, nem nyomorúságot.
1785-ki diae juni."*

Két év múlva, 1787-ben pedig már szóltak a zsindeyes faharanglábban elhelyezett harangok is.

A lelkészek névsorát a kezdetektől ismerjük. Leányegyháza Vécse, Petri és Hidasnémeti, ez utóbbi 1830-ig. A reformált egyházakban a nép nyelvén, magyarul folyt az istentisztelet. Az evangélium tanításának megismertetésére szolgáló biblia olvasása érdekében a megalakuló református egyházak iskolákat létesítettek, és ott magyar nyelven elemi ismeretekre is tanították a gyermekeket. Ezzel az általános szellemi, erkölcsi felemelkedést segítették elő. A község első iskolamestere 1798-ból ismert: Szilágyi István. A hernádszurdoki iskola az államosításig felekezeti jellegű, tulajdonosa és fenntartója a református egyház. A községben a más felekezetűek békésen éltek a reformátusokkal együtt. E kis templom felújítására 1821-ben került sor, ekkor 444 lakos élt a községben, melynek megosztlása 127 római katolikus, 294 református, 23 izraelita.

1830-ban a püspökségre írt levélből szerezhetünk tudomást arról, hogy „A különben is sok szükséggel küszködő egyháznak temploma leégett, felépítéséhez kérnek segítséget.” 1853. május 18-a gyásznapi a falu életében, mert leégett az egész község. Ekkor az abaúji egyházmegye főjegyzője írja a következőket: „Olvastattam a szurdoki egyházközség szívrázó hangon írt folyamodása, melyben siralmasan adván elő, hogy két év alatt 13 ízben történő tűzvész elégette a templomát, tornyát, 300 ft-os harangját elolvasztotta, papi és iskola tanítási lakját elhamvasztotta, és az egész helység az emésztő tűz prédájává lett.”

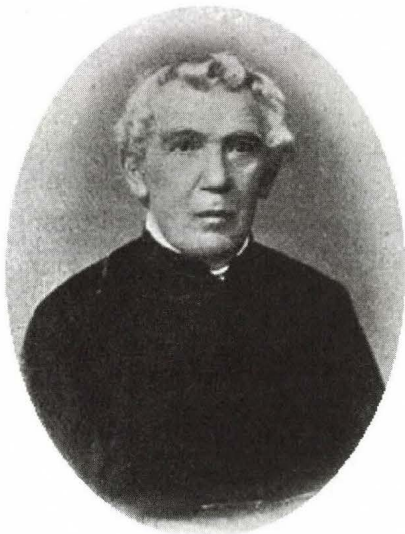
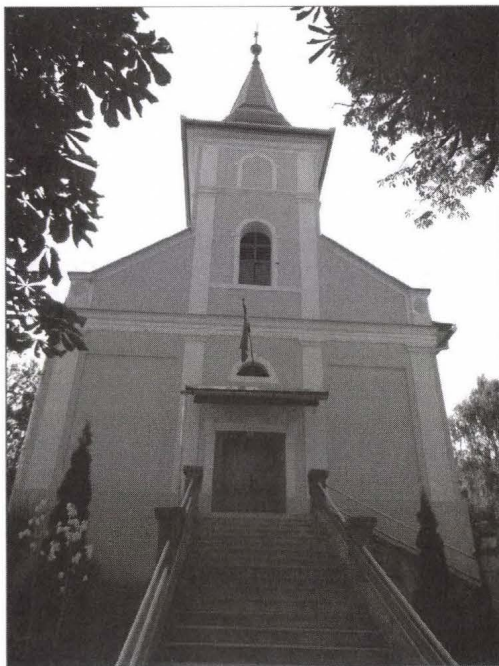
A református gyülekezet új templom építésébe kezdett. 1855. május 21-én Fodor Pál vezetésével egyházmegyei küldöttség érkezett, hogy kijelölje az új templom helyét. A jegyzőkönyvben a következő szerepel: „A Szurdoki templomot építeni szándékozó egyházban megjelenő kiküldetésünk célja szerint megvizsgáltuk a helyet, ahol az Úrnak felszentelendő, új hajlék emelendő lészen a hívek óhajta szerint. A templom helyét mi is jónak láttuk, azon megjegyzéssel, hogy az új templom a régiek helyén ugyan, de amennyire kivehető, mindkét szomszédtól egyenlő távolságra, homlokával a régiek utca felől eső alapján, külső és belső világosságára nézve nyolc ölnyi hosszúságban, öt ölnyi szélességben és

A templom

két öl magasságban építtessen fel oly szilárd falakkal, hogy a cseréptetőt megbírhassa.” Ekkor a kőműveseket is felfogadták. Név szerint Ferencz András és Huszár György szepesváraljai mesterek személyében. Követ vágattak Telkibányán a Cserepes dűlőben, téglát, fát, meszet, cserepet szereztek. Minden fuvart maguk végeztek, és folyamatosan dolgoztak az építkezésen. 1856-ban már tető alatt volt az új kőből épült, Kassáról hozott cseréppel fedett templom. 1859-ben bevakolták, 1861-ben feltették a szószékkoronát, ekkor külön gyűjtést szerveztek a padokra és a harangokra.

A község önerőből templomát felépíteni nem tudta, ezért több helyről kölcsönt vettek fel, mintegy ötezer osztrák forintot. Tíz év alatt ebből 200 forintot tudtak visszafizetni a magas kamatláb miatt, írta Molnár József templomépítő lelkész és Fürjész András gondnok. A törlesztést nehezítette a természeti csapások sorozata, a gyakori rossz időjárás, aszály, a szőlőt a filoxéra pusztította. Sajnos a munkaképes lakosság körében gyakori volt a betegség, nem ritka a 40-50 év közötti emberek halála. Hernádszurdok gyülekezetének erején felüli áldozatra volt szüksége, hogy templomát felépítse, hiszen ugyanakkor saját házáat is építenie kellett. A hívek megbirkóztak az adóssággal, a kölcsönöket visszafizették. A község népe példaadóan szerette Urát, szerette egyházát.

A szurdoki reformátusok harmadik, tornyos kőtemplomának felszentelésére 1861. szeptember 1-jén került sor, melyre dr. Ferenczy József hittudóst kérte fel a gyülekezet. Ferenczy József (képünkön) Rimaszombatban született, Sárospatakon végezte a teológiát, majd az utrechti egyetemen doktori oklevelet nyert. 1836-tól Kassán lelkészkedett, 1853-tól eszperese volt az abaúji egyházmegyének. Testvére volt a híres szobrász Ferenczy István, mindketten baráti kapcsolatot ápoltak Kazinczy Ferencsel, akinek Ferenczy István elkészítette portrészobrát. Ferenczy József kitűnő szónok volt; ezért az 1832-36-os pozsonyi országgyűlésen, mint egyházi szónok vett részt. Többször járt Hernádszurdokon, figyelemmel kísérte a templom építésének küzdelmeit, feljegyzéseit a presbiteri jegyzőkönyvek tartalmazzák.

Pozitívként kell megemlítenem, hogy gazdasági szempontból fontos esemény volt 1860-ban a Miskolc–Kassa útvonalon a vasúti forgalom megindulása, így egyszerűbben el lehetett érni a kassai kereskedőket, a kassai piacot.

A 150 évvel ezelőtt elhangzott egyházi beszéd fellelhető a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek adattárában. Ebből a prédikációból idézek:

„Tudom, hogy az Isten iránti igaz szeretet, szent vallásunk iránt lángoló buzgóság hevítette titeket – e kis templom építésére, hogy itt a mindenség urát, lélekben és igazságban imádhassátok, hogy itt erkölcsi jó emberekké, mennyei polgárokká képeztessetek. Tartson meg az Isten benneteket ennek békés birtokában, nemzedékről nemzedékre. Éber szemekkel virrasszon felette és felettetek az Isteni gondviselés, mind az időknek végéig, hogy legkésőbb unokáitok is itt vezéreltessenek az Istenhez. Legyen ez hely tinéktek a mennyország kapuja, s oly szent hely, mely szentelje meg azokat is, kik itt megjelentek. Ragyogjon falain a hit világa, tornya hirdesse az igazságot, legyen szent az egyházi szolgáló, ki itt az Úr igéit sáfárolja, legyen szent minden szava, mely Jézus nevében hozzátok intéztetik. Legyen szent e szószék, s mint a Mózes által megilletett sziklából kifolyó víz megennyhíti a vándor izráel szomját, úgy elégítse meg lelketeket az itt hirdetett igazság.

Legyen szent az asztal és az arról osztogatott sákramentumi szent jegyek, eszközöljenek minden megtérő bűnösnek Istennél kegyelmet. Minden könyörgés, minden sóhajlás hasson fel innen az egetbe, s legyen szent minden alamizsna, mely e ház pitvarában gyűjtetik.

Legyen szent és áldott a csecsemő, ki itt a szentháromság nevében megkereszteltetik, legyen szent és boldog a házasság, mely itt megkötetik, találjon idvességet Istennél elköltözött felebarátunk, kinek itt utolsó tisztesség tételik.”

A templomot többször javították, 1931-ben tetőszerkezetét átépítették, ekkor építettek be az orgonát, amely Barakovics János műhelyében készült, sajnos ma már nem használható. A templom 8 x 15 méteres belső terében 200 ülőhely van, boltozatos mennyezete vakolt. Az 1853-as tűzvészben a templom 252 kg-os harangja összeolvadt, Kassára szállították, és újraöntötték a gyülekezet adakozásából. Muszi János és neje, Nánási Zsuzsánna az egyháznak újabb, 130 kg-os harangot adományozott, melyet 1898-ban Temesváron öntöttek. Sajnos a nagyobbik harangot 1917. május 18-án, az I. világháború idején ágyúöntödébe került. 1922-ben az I. világháborút megjárt Bányai József egy 250 kg-os harangot adományozott, melyet a Budapesti Harangművekben készítettek el. Minden vasárnap hívja a gyülekezeti tagokat az Isten házába.

A hernádszurdoki református egyháznak több értékes kegytárgya van: 1653-ból származó aranyozott ezüstpohár; 1655-ből egy nagyobb méretű keresztelő cinkanna; 1798-ból Tapa András ajándéka, kenyérosztó réztányér; 1807-ből való cinkanna, Pajkos István és felesége, Lengyel Mária adománya; aranyozott ezüstkehely, 1857-ben készült, Sebők Judit ajándéka. Az egyik legértékesebb egy 17. századi 48 x 43 cm-es fehér száda anyagú török jegykendő, mely úrasztali terítökként szolgált. A fehér márvány úrasztalt Paplavicz Józsefné Lengyel Erzsébet adományozta 1896-ban.

Az elmúlt 150 év tele van áldozatvállalással, becsületes munkával. Isten az itt élők hitét megáldotta, gyümölcsözővé tette. Legyünk hálások az ősök hűségéért, cselekvőkészségükért. Köszönet illeti a gyülekezet valamennyi tagját, a gondnokokat, a presbitériumot, és legfőképpen a gyülekezet kiváló lelkészeit. Molnár József 35 évig szolgált itt, ő a templomépítő lelkész. Szabó Kálmán 10 évig, Kőszeghy Dániel 30 évig szolgált. Ő 1919-ben,

Kegytárgyak az úrasztala előtt

a Hernádszurdok határában megtörtént véres események után, amikor hét magyar katonát brutálisan megcsonkítottak és megöltek a csehek, összeszedte a halottakat és közös sírba temette a hernádszurdoki temetőben, megadva számukra a végtisztességet. Bátor cselekedet volt, az életét kockáztatta.

Kovács István 1940-től volt a gyülekezet lelkipásztora, a jelenlévők legtöbbje emlékszik rá. Végigélte a II. világháborút, igehirdetéseivel mindig törekedett a nevelésre, a tanításra. Azt vallotta, hogy szilárd valláserkölcsei, hazafias szellemű, a vezeté-

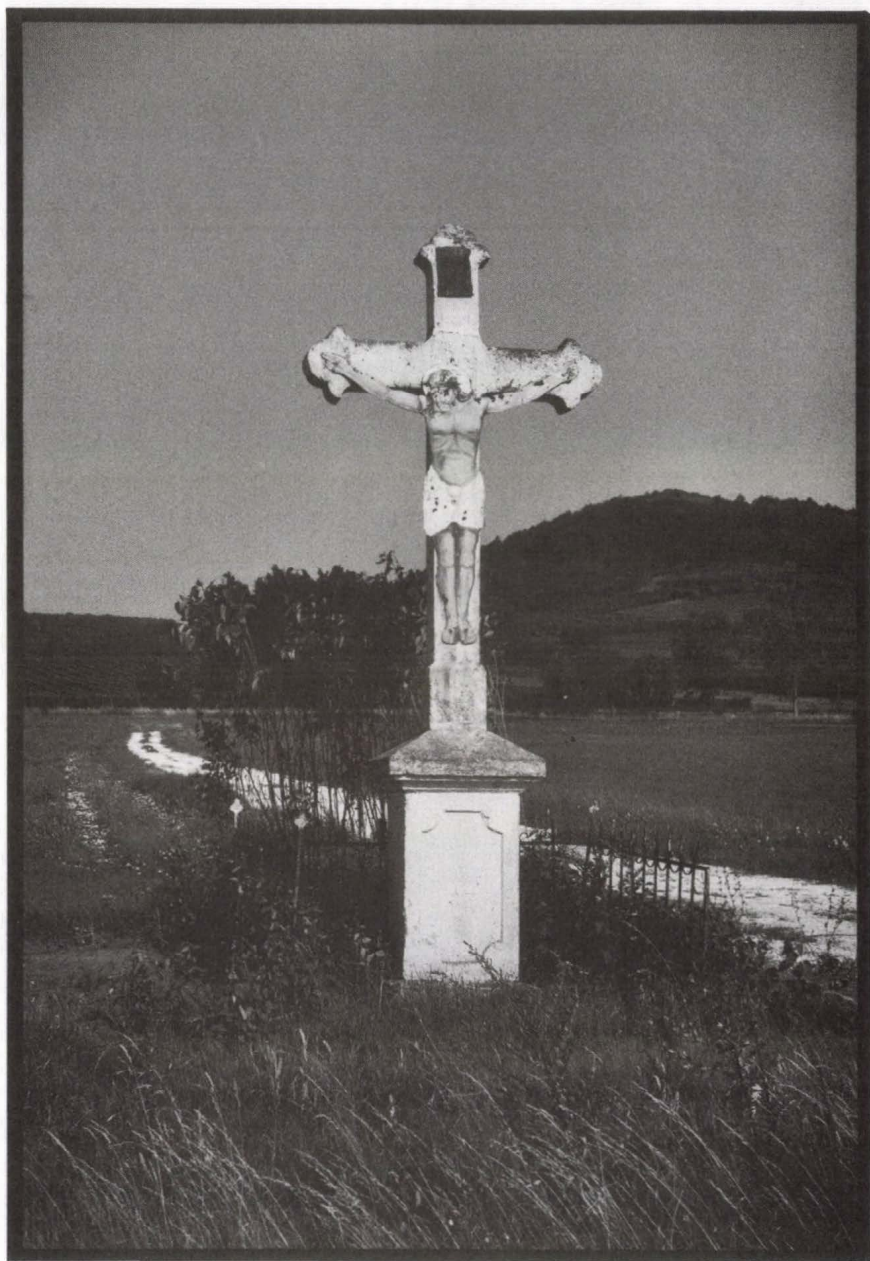
sükre bízottakért felelősséget érző, hivatásuknak élő lelkészek és tanítók oldhatják meg az egyház és az iskola feladatait. Szerette az irodalmat, a verseket, gyakran idézett ezekből prédikációiban. Felesége, Irénke néni kiváló pedagógus volt, sajnos hét helyen tanított, mert abban az időben lelkészfeleséget csak helyettesítésre alkalmazhattak. Tiszteletes úr halála után – ha a helyettesítő lelkész nem tudott jönni – Irénke néni végezte a lelkési szolgálatot, összetartva a gyülekezetet. Kovács István tiszteletes úr után Kovács Lajos novajidrányi lelkész látta el a szolgálatot. Áldott legyen emlékeztük. A későbbiekben egy fiatalabb generáció látta el a lelkési teendőket: Csapó Imre, Kopcsó Dóra és jelenleg Kovács Balázs.

Köszönjük, hogy a mai ünnepünket megtisztelték a hollandiai tiendeveeni testvérek, akik a legnehezebb időszakban, a diktatúra után anyagilag is segítették a gyülekezetet, és lelki bátorítást adtak. Köszönettel tartozunk Makatura József hernádszurdoki születésű lelkésznek, aki a testvériség építésében segítségünkre volt. Szeretném megköszönni Kovács I. Gábornak a gyülekezet számára a jubileumi évfordulóra készített kiadványt, mely részéről nagy áldozat, mivel minden szurdoki református család ajándékként kapta meg.

150 évvel ezelőtt a szurdoki gyülekezet, a mai reformátusok elődei biztos alapokat tettek le, amelyen a mai református gyülekezet tovább építkezhet. Szeretném, ha községünk lakóinak önbizalmát, öntudatát erősítené a mai megemlékezés. Hálát adunk a gyülekezet jelenlegi presbitériumáért, gondnokáért, polgármesteréért, akik minden tőlük telhetőt megtesznek, hogy óvják a templom és parókia állapotát. Köszönettel tartozunk a harangozóért, aki presbiter is, szüleitől vette át ezt a szép feladatot; Nyíri Imréné, Márta néni, családjá 50 éve hűségesen szolgálja a gyülekezetet. Hiszem, hogy a teremtfő Isten sok éven át meg fogja tartani a Hernádszurdoki Református Egyházközséget, jelenlegi és majdani tagjaival és lelkipásztoraival együtt, ahogy megtartotta több mint 400 éven át.²

² FELHASZNÁLT IRODALOM: A Hernádszurdoki Egyházközség presbitéri jegyzőkönyvei. - Bodnár Tamás: Hernádszurdok története 1945-ig. - Dr. Ferenczy József: Egyházi beszéd a hernádszurdoki templom felszentelésére. - Kovács I. Gábor: Az abaúji Hernádszurdok református egyházának története 1979-ig. H. n. 2011.

Útszéli kereszt Füzér határában

EVVA MARGIT

Adalékok a csáthi Gábrriel család abaúji történetéhez

Csáthi Gábrriel őseimnek történetét a Kazinczy Társaság évkönyvének 2010. évi kötetében kezdtem írni.¹ Ez a második rész arról szól, hogy eme nevezetes család hogyan is terjeszkedett el Abaújban. A 900 éves évforduló kapcsán azonban előbb egy kis ismertetést is szeretnék adni Abaújról. Dr. Nemes Lajos, a Heves megyei levéltár nyugállományú igazgatója volt szíves a vonatkozó adatokat rendelkezésemre bocsájtani, sőt hozzájárult ahhoz is, hogy az általa megadott leírást leközzöljük.

„Az államszervezés idején a történeti Heves vármegye (a hevesei és patai főesperességek területe), valamint a Tisza bal partján lévő kemeji főesperesség az abaúji területekkel alkotott egy királyi vármegyét, amelyet 'Újvár'-nak, 'Abaújvár'-nak neveztek. E vármegye ispánja már 1138-tól kezdve szerepel. Az újvári ispán alárendeltje volt az 1215-ben először említett hevesi és az 1219-ben említett újvári udvarispán (comes curialis). Heveshez hasonlóan fel lehet tételeznünk az újvári megyéispán alárendeltségében lévő patai udvarispánt is, bár írásos adatot nem ismerünk működéséről. Pata ugyanis szintén egyház-igazgatási központ (esperesi székhely) volt. Feltételezhető, hogy Kemej és Heves is a megye igazgatási alközpontja lehetett, s így választották ki főesperesi székhelyül.

XIII. század első felében a későbbi Heves vármegyében fekvő községeket még hol Újvár megyében, hol Abaújvár megyékben lévőeknek említik az oklevelek, de már 1248-ban feltűnik a Hevesújvár elnevezés is. A későbbiekben a XV. század elejéig ez állandósul a hevesi területek megnevezésére.

1263-ban találkozhatunk a nemesi vármegye szerveződésének első jelével, mert öt megye összevont közgyűlésén külön említik Újvár és Heves megye nemeseit, de a hevesi ispán és négy szolgabírója által kiadott első oklevelet csak 1323-ból ismerjük. Györffy György szerint Heves azért vált ki Újvár megyéből, mert területileg nem képeztek összefüggő egészet, hiszen a két egység közé Borsod ékelődött be. Kristó Gyula álláspontja ezzel szemben az, hogy Borsod vármegye déli határa csak később érte el a Tiszát, s a korai Újvár megye hevesi és abaúji részei földrajzilag is összekapcsolódtak. A XIV. század második felében a kemeji főesperesség északi részén fekvő településeket a hevesi főesperességhez csatolták.”

Mindebből pedig az is kitűnik, hogy az 1881. évi Torna vármegyével való összekapcsolása után Abaúj-Torna vármegyének 3.317 km² volt a területe, melyből Trianon után 1.672

¹ Evva Margit: A csáthi Gábrriel család abaúji története. = Széphalom 20., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2010. 355-357.

km² maradt meg Magyarországnak.² Mivel tehát 1138-at említik az okiratok először Abaújjal kapcsolatban, így 874 éves lenne megyénk, azonban a Képes Krónika 58. oldalán azt a megjegyzést találjuk, hogy Abaúj egyike annak a 8 megyének, melyeket Szent István királyunk alapított. Akárhogy is van, Abaúj vármegye a Magyar Szent Korona legrégibb vármegyéi közé tartozik, és mint ilyen több figyelmet érdemel az eddigieknél.

Érdekessége a megye történetének, hogy a Borovszky Samu által megírt abaúji megyemonográfia szerit az abban felsorolt községek mindegyikében lakik egy középnemesi család, és épült egy vagy két kúria. Márpedig, ahol kúria van, ott középnemesség is van, és ez az abaúji középnemesség az, amely 1945-ig életben tartotta a Trianon után megcsönkített Abaújt.³ Ezeknek a családoknak a leszármazottai azok, akik a rendszerváltás után hazaszivárogtak, és megpróbálták újrakezdeni azt, amit ősük egyszer már a XV–XVI. században megcsináltak. Az Abák kihalása után megmentették Abaújt az enyészettől, és most megpróbálják másodszor is megcsinálni. Ezek közé a családok közé tartoznak a *csáthi Gábrielek* is, noha a család férfiágon „kihalt”, de mi, leányági leszármazottak büszkén hordozzuk és adjuk tovább szellemi örökségüket Abaúj feltámasztása érdekében.

Ennyit az előzményekről. Most pedig térjünk vissza az előző ismertetőhöz, és folytassuk a családi leszármazást, ahol abbahagytuk! Korábbi leírásunkban ott tartottunk, hogy a Gábrielek a közszerelést megunva hazaköltöztek gibárti birtokukra, amelyhez Abaújkér és Abaújdevceser is tartozott.

Gábrriel Miklós és Szemere Zsuzsannának egyetlen fia volt István, ki feleségül vette Fáy Borbálát.

Itt megint kell egy kis kitérőt tennünk. Fáy Borbála Fáy László leánya volt, aki eredetileg az abaúji Kohányban (ma Szlovákia) lakott, s fia, Fáy András, a híres polihisztor még itt született. András és Borbála édesanyjának, Szemere Krisztinának – Szemere László és Ducsa Krisztina leányának – születési helye Gomba, Pest megye. Fáy László családjával együtt Gombára költözött, és Borbála már itt született. A dolog érdekessége, hogy Gombát a mai napig kastélyos falunak nevezik, mert a Fáy-kastélyon kívül még van egy Patay- és Bárczay-kastély is, mindegyik jó állapotban. Az önkormányzat a Fáy-kastélyt (volt Szemere-kastélyt) „lakja”. 2011. május végén az önkormányzat – a Fáy András évforduló kapcsán – rendezett egy hámas találkozót, melyre én is, –mint Fáy Borbála ükunokája – hivatalos voltam. Polgármester úr végigvezetett bennünket az egész kastélyon. Érdekes volt azokon a kőkockákon járni, melyen ükanyám, Fáy Borbála mint kisgyermek tipeggett. A községben van egy Fáy Andrásról elnevezett iskola is.⁴

De térjünk vissza eredeti témánkhoz!

² Vö.: Szalipszki Péter írása, Abaúji Hírharang 2012. 1. sz.

³ Nemrég olvastam a Reformátusok Lapjában, hogy a Kecskeméti Ifjúsági Egyesület emlékoszlopot állított a „kulákoknak”, akiket ők középparasztoknak titulálnak. A differencia az, hogy „kulák” címszó alatt mindazok a középnemesi kis- és középbirtokosok is értendők, akik a 40-es évek második felében a 300-500 holdas birtokuk államosításával, 100 hold meghagyásával maguk is „kulákok” lettek. A Veres Péter minisztersége alatt kelt államosító okirat egy példányát gondosan őrzöm. Így lettem én is „kuláklány”.

⁴ Az ünnepségen előadást tartottak: Pap Ferenc, a Károli Gáspár Református Egyetem docense, Debreczeni-Droppán Béla, a Honismereti Szövetség elnöke, a Magyar Heraldikai Társaság titkára, a Magyar Nemzeti Múzeum tudományos munkatársa, Giczyné Fáy Tünde, a Fáy Társaság titkára és Patay Tibor, a Patay család képviselője. Magam a csáthi Gábrriel család abaúji kapcsolatairól emlékeztem meg.

A gibáti Gábriel-kúria egyik ablaka

Fáy Borbála férjhez ment csáthi Gábriel Istvánhoz, és visszaköltözött Abaújba, Gibátra. Mint előző leírásomban már említettem, ebből a házasságból hat gyermek született, és főleg ennek a hat gyermeknek a révén terjeszkedett Abaújban a csáthi Gábriel család.

1) A legidősebb, II. Gábriel István leánya, II. *Gábriel Zsuzsanna* négyesi Szepeszy Zsigmond felesége lett. Házasságukból két gyermek született: Iluka és Zoltán. Zoltán leszármazottai Amerikában kötöttek ki a nagy viláigézés után. Iluka férjhez ment Szent-Imrey Pálhoz. Az ő leszármazottai nagy kanyar után visszatértek Gibátra, és Szent-Imrey Pál személyében három gyermekével viszik tovább a nemzetséget. (Kúriájukat képünkön mutatajuk be.)

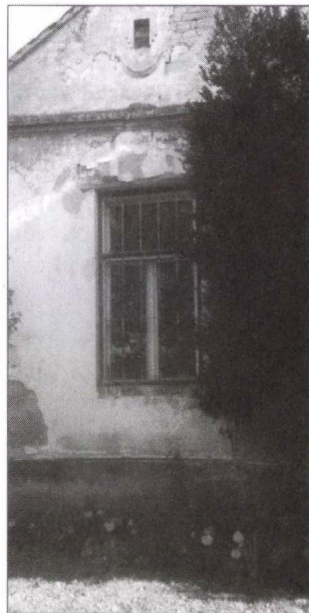
2) István húga, I. *Gábriel Zsuzsanna*, ragyolcsi Csoma II. Sámuel felesége lett.⁵

A *ragyolcsi Csoma család* Csoma Andrásról és Jakabfalvy Judittól származó ága az 1700-as évek közepétől az Abaúj megyei Rásonyban élt. Házasságukból négy gyermek született. Közülük *Klára* Bessenyei György költő testvéréhez, Zsigmondhoz ment férjhez; öccse, *Csoma József* a költő másik testvérét, Bessenyei Máriát vette feleségül. Mindkét testvér Szabolcsba költözött. Mária volt a költőnek az a testvére, aki halála után gondozta hagyatékát.⁶ A harmadik testvér, Csoma János a rásonyi privegyi Papp Borbálát vette feleségül. A negyedik gyermek *Judit*, Vattai Györgynek lett a felesége. Bővebb információnk nincs.

Csoma Józsefnek és Bessenyei Máriának három gyermeke volt: *László*, *Sándor* (korán meghalt) és *Erzsébet*, akinek férje Csicseri Ormos László volt. László gyermekei: *Zsófia* (Fráter Benedekné), *Zsuzsanna* (Boronkai Ágostné), *Erzsébet* (Nadányi Károlyné). További információnk nincs.

Csoma Jánosnak és privegyi Papp Borbálának a fia I. *Csoma Sámuel*, kinek felesége Bónis Erzsébet volt, Bónis Ferencnek, a Wesselényi féle összeesküvés abaúji vértanújának egyenes ági leszármazottja.⁷ Ez a Sámuel előzőleg négy hónapig alhadnagy az abaúji nemesi felkelőseregben, majd 1801. február 1-jétől 1804. augusztus 12-ig Mária Terézia testőre. 1802. április 19-én beosztották a pozsonyi országgyűlés különítményébe.⁸

I. Csoma Sámuelnek és Bónis Erzsébetnek egy fia születik, II. *Csoma Sámuel*, aki Gábriel István és Fáy Borbála leányát, Zsuzsannát veszi feleségül. Ő lesz *Csoma József* édesanyja.⁹ Idősebb fiuk, *Csoma István* Miklós Máriát veszi feleségül, itt jön be megint a

⁵ A Csoma család ismertetését lásd: *Evva Margit*: Csoma József, az ember és tudós. = Széphalom 10., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 1999. 679–690.

⁶ Kovácsné Guthy Ildikó szíves közlése.

⁷ Vö.: *Evva Margit*, Turul 2006. 1–2. sz.

⁸ *Hellebrandt Kálmán*: A magyar testőrség névkönyve 1760-tól 1918-ig.

⁹ *Evva Margit*: A csabacsüdi Dókus család rokoni kapcsolatai. = Széphalom 13., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2003. 247–254.

szabolcsi kapcsolat. Egy lányuk is született, *Mária*, aki farkasházy Farkas Gézához ment feleségül, aki aranykulcsos kamarás volt és a Tiszáninneni Református Egyházkerület főgondnoka. Házasságukból három fiú születik: Géza, István és Ábrahám. Géza és István nőtlenül meghalnak.

Farkas Ábrahám felesége péchújfalusi Péchy Márta, nekik három gyermekük születik: Márta, Miklós és Jolán. *Márta* Potmák Andrásához megy feleségül, és haláláig Késmárkon lakik férjével együtt. Házasságukból három gyermek születik: András, Jolán és Miklós. Közülük András Budapesten él a családjával. Joli férjhez ment és Rimaszombatban lakik, egy lányuk van. Miklós fiuk megnősült, Késmárkon lakik. Potmák András felesége Tornallyay Adrien festőművésznő, gyermekeik: András és Adrien még a szüleikkel laknak. Ábrahám fia, *Miklós* fiatalon meghalt, *Jolán* férjhez ment és a Velencei-tó partján lakik. Egy lánya van. Ábrahám halála után felesége újra férjhez ment Soldos Bélához. Halálukig Szlovákiában, Dobsinán laktak. Ilyen messzire kinyúlik a Gábrriel-vér.

Férje halála után Csoma Sámuelné Gábrriel Zsuzsanna átköltözik fiához, Józsefhez Abaújdevecserbe. 1878. március 27-én halt meg, Rásonyban a családi kriptában van eltemetve.¹⁰

3) Gábrriel Mária, Metzner Ferenc felesége lett.¹¹ A Metzner család Sáros, illetve Zemplén vármegyéből származik

4) Gábrriel Ferenc két fia korán meghalt.

5) Gábrriel Borbála férje Téglássy András. Ez az ág két részre szakadt, az egyik Korlátot bírta – a Téglássy-kastély ma az önkormányzat székháza (képünkön) –, a másik a fancsali Joóbokkal kötött házasságok révén (Pilisi család) Fancsalba költözött. Úgy a korláti, mint a fancsali leszármazottak Budapesten élnek. Itt külön kiemelném, hogy a korláti Téglássy Andrásnak a fia Joób Annát vette feleségül. Az ő lányuk, *Téglássy Borbála* ment feleségül Pilisi Ferdinándhoz. Gyermeük, Pilisi Borbála Szabó Nándorhoz ment feleségül. Házasságukból egy fiú született, Szabó Nándor, aki hadtörténész volt. Ő 2011 februárjában Budapesten halt meg, Fancsalban van eltemetve.

A tomori ág kapcsolatban áll a Sárközi (volt francia köztársasági elnök) és a Nikházi családdal. A nemességszerző fia, Nikházi István 1669-ben abaúji alispán, részt vesz a Wesselényi-féle összeesküvésben, a glatzi várban raboskodik, ott is hal meg. Leszármazottai még ma is élnek megyénkben.¹²

A Téglássy család leszármazását Téglássy Ferenctől kaptam, nálam megtekinthető.

¹⁰ Abaújdevecseri református anyakönyv

¹¹ *Evva Margit: A Bernáth és a Meczner családok abaúji és zempléni rokoni kapcsolatai.* = Széphalom 14., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2004. 254-256.

¹² *Szabó Sándorné Nikházi Erzsébet* leírását lásd: Abaúji Hírharang 2011/2. Szabóné Erzsikénk Encsen él, és bár 80 év fölött van, de még mindig igen aktív, az abaúji népművészet terén elért eredményeiért számos kitüntetést kapott. Kötődése Encsen kívül Hernádszentandrásához van.

6) Gábel János, a hatodik gyermek korán meghalt, családja nem maradt.

Visszafelé menve az időben Gábel Istvánnak a nagyapja Gábel Miklós volt, az ő testvére Gábel Éva, aki a Túróc vármegyéből származó Thomka Györgynek a fiához ment feleségül.¹³ A Thomka család a Hidasnémetiben lakó Ferdinandy családdal is rokonságba került.¹⁴

Említésre méltó még, hogy az MTA Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság 2009. szeptember 25-i 48. sz. közleményében a Nemzeti Sírkert részévé nyilvánította az alábbiakat: Encs–Abaújdevecserben *Csoma József* régész (MTA tag), Abaújszántón *Jászay Pál* régész, történész (MTA tag), Hidasnémetiben *Ferdinandy Gejza* jogász, történész, államtitkár (MTA tag) és *Ferdinandy Gyula* jogász, politikus, igazságügyi és belügyminiszter, Alsókázmárkon *Péchy Tamás* politikus, közmunka és közlekedésügyi miniszter, képviselőházi elnök, 1848-as százados, evangélikus főgondnok sírját. Megyénk nevében köszönjük!

Ebből a leírásból látszik, hogy mi mindenre adott erőt a Gábel-vér és az Abaújhoz való tartozás tudata.

Péchy Tamás (1828-1897)

Ferdinandy Gejza (1864-1924)

Ferdinandy Gyula (1878-1960)

¹³ *Evva Margit* i. m. Széphalom 20. Családi leszármazás nálam.

¹⁴ Vö.: *Thomka László* írása, Abaúji Hírharang 2012/1.

Feszület a mádi Nyúlászó-dűlőben

CAP GYÖRGY

Te szentséges szép zászló! **Pölöske zászlaja Perbenyiknek 1938-ban**

A magyar kormány határozata szerint újra visszakaphatják magyar állampolgárságukat azok a személyek és utódaik, akik valamikor rendelkeztek azzal, és a II. világháborút követően akaratukon kívül fosztották meg őket attól. Így a határok feletti nemzeti újraegyesítést szeretnék megvalósítani. 1938-ban már történt hasonló eset, de akkor a határokat változtatták meg. Az anyaországhoz visszakerült felvidéki magyar falvakat és városokat pedig egy-egy nemzeti lobogóval ajándékozták meg. Így került a felső-bodrogi Perbenyikre is egy magyar zászló, méghozzá a zalamegyei Pölöskéről. A zalaegerszegi levéltár porosodó aktái között bukkantam rá 2010 decemberében Gáspár Sándor igazgatótanító emlékiratára, amelyben egy azóta elfelejtett történetről mesélt alapos részletességgel. Az ő feljegyzései nyomán beszélem el e történetet.¹

A Szent István-év, vagyis 1938. november havának 2. napján, este 8 órakor a pesti rádióban a következő kijelentést hangzott el vitéz Imrédy Béla miniszterelnök ajkáról: „A döntés megtörtént!” A kortárs így rögzítte érzéseit: *„Szívünket a torkunkban éreztük, amint további fejtegetéseiben bementa, hogy a csehszlovák csapatoknak ki kell üríteniük a Felvidék magyar lakta területeit a bécsi értekezleten megállapított újabb határvonalig. Istene! Trianon bilincsei megroppantak! Hihetetlen, hogy ez vérdíjat nélkül megtörténhessen – gondoltuk – még hozzá, csak úgy, máról-holnapra! Magyarok Istene! – érezzük, hogy velünk vagy! Ne hagyd el nemzetedet! ... Ezekben a napokban már a 'Magyar a magyarért' mozgalom keretében mind többet és többet lehetett hallani és olvasni arról, hogy a felszabadult községeknek zászlót ajándékoznak a Csonkahaza lakói. Ez adta meg az első lökést ahhoz, hogy megpróbálkozzunk egy zászló életre hívásával. A megindulás nehéz volt, mert már a községi előljáróság megkezdte a hivatalból elrendelt anyag és pénz gyűjtést a kirabolt felvidéki lakosok számára. ... A zászló létre hozása lehetetlenségnek látszott. A fiatalságot kellett feltüzelní a cél érdekében, ami sikerült is. A jobb érzésük a gyűjtést azonnal meg is kezdték... Valamely felvidéki községnek küldendő zászló beszerzésére”*.² A magánszemélyek, a levétegyesület és az iskolás gyermekek adománya összesen 63 pengő 74 fillért tett ki. Ebből az összegből vásároltak egy címeres gyapjú-merinó 150 x 300 fm. hosszú zászlót, 4 m nemzeti moire selyem szalagot és arany himző fonalat. A fent maradt 79 fillért a hősiszobor javára ajánlot-

¹ Zalaegerszegi Levéltár, XIV. 23 gr. Teleki Béla iratai (1906–1944) 5. doboz 1., 2. pallium.

² A dült betűs szöveget itt és ezután Gáspár Sándor emlékiratából idézem.

ták fel. „Az uradalom erdészetének vezetője, Gumbir József, kérésünkre zászlórudat adományozott, melyre Kosaras István népies faragó a következő felírást faragta: 'Zalavár m. Pölöske község ifjúságától'. A felírást saját gondolású faragott cirádákkal látta el. A jó lélek – bár 7 napját vette igénybe a faragás, anyagiak híján – munkáját áldozta a haza oltárára.”

A zászlót december 11-én ünnepélyes keretek között búcsúztatták el a helyi iskolában, alkalmi verseket adtak elő a kicsik és nagyok egyaránt. A Himnusz az ünneplő közönség énekelte. Bevezető beszédében Ayáry Kálmán uradalmi főintéző, iskolaszéki elnök a következőt mondta:

„A trianoni rabság alól felszabaduló magyar véreink viszontlatása és keblünkre ölelése nemcsak lélekbe markoló magasztos ünnepély, de örökre felejthetetlen történelmi tény is, hogy fegyver és vérontás nélkül sikerült igazságtalanul elrabolt országunk egy részét visszaszerezhetni... Ezen visszakérült véreink a csehek által teljesen kifosztva kerültek hozzánk vissza, s aki csak tehetette, a 'Magyar a magyarért'-mozgalom gyűjtésére adakozott is, miután azonban nemzeti érzésük nyilvántartásától és így nemzeti színeik viselésétől állandóan meg voltak fosztva, tehát mi anyaországi magyarok, amikor keblünkre szorítjuk visszatért véreinket hazafiúi érzésünk simbolumaként adjuk nekik azt, amit ők, mint az idegenben is megmaradt jó hazafiak a 20 éves rabság alatt nélkülözni kénytelenek voltak, adjunk nekik nemzeti színű zászlót, melyet községi iskolánk melegen és hazafiasan gondolkodó tantestülete, iskolásgyermekei, a falu apraja nagyja gyűjtésből és községünk egy szegény faragó művészeinek fáradhatatlan munkájából, úgyszintén Bilik Jánosné és Háli Pál asztalos fáradtságot nem ismerő kezük munkájából jöhetett létre. Küldjük el nekik a zászlót, hogy e zászló hirdetője legyen az ő törhetetlen magyarságuknak, s annak a szent fogadalomnak, hogy minket, igaz magyarokat semmiféle veszedelem sem szakíthat többé ketté, s legyen e zászló annak az Istenbe vetett hitünk és reményünk hirdetője, hogy e zászló alá fog mielőbb sorakozni minden még idegen rabiga alatt szenvedő magyar, és mielőbb visszaszerezhetjük régi Magyarországi határainkat.

Adja Isten, hogy úgy legyen!”

Ezután az iskola diákjai szavaltak hazafias verseket. „Mit jelent a zászló?” címmel Gáspár Endre igazgatótanító tartott előadást, melyben így szólt: „A zászló ... maga a haza és a nemzet! Ahol a zászló van, ott jelen van maga a nemzet apraja nagyjával együtt. ... Aki a zászlót bántja, gyalázza, az magát a nemzetet, a hazát bántja, amit büntetlenül megtenni nem enged a nemzet, amíg egy hű fia lesz e földön.”

A kismagyarok üzenetét András Antal VI. o. tanuló mondta el:

„Büszkén tekintünk rád édes magyar zászló! Beteljesült a vágyunk! Mi is azok közé a szerencsések közé tartozunk, aki 20 éves cseh elnyomás alól felszabadult testvéreinknek zászlót ajándékozhatunk. Megtagadtuk magunktól azt a pár fillért, amit el is költöttünk volna nyaláncságra, haszontalanságra. Ebből a sok kicsi önmegtagadásból született meg ez a szép magyar zászló, melyről most elbucúzunk.” Ez a zászló tanította meg őket takarékoskodni, sok fillérből maradandó érték lett, amely majd sok-sok éven át fogja tanítani hazaszeretetre a felvidéki ifjúságot. És még arra is megtanította őket, hogy „amit egy ember ereje nem tud végbe vinni, azt játszva, könnyedén megteszi sok embernek összefogása, egyetakarása! ... Minnél kisebb valamely nemzet, annál nagyobb szüksége van arra, hogy összetartson, egyetakarjon s ezáltal megerősödjön. ... szorgalmas magyar munka, egyetértés és takarékoság nélkül soha sem jött volna el a mostani boldog virradat.”

A leventék üzenetét is felolvasták: a zászlót kéri, hogy hinni tanítsa a magyar véreiket.

„... csak az az ember tudja elviselni zúgolódás nélkül az élet nehézségeit, aki lelkében hordja az Isten végtelen gondviselésébe vetett hitet, amely minden szenvedésre gyógyulást ad, és megnyug-

vást az ő akaratában. ... Ha élni fog lelketekben a hit, az elvezet a reménységhez, ez pedig a türelemhez, s így minden nemes törekvéseket siker koronázza!” A másik üzenetük a kötelesség teljesítése: „úgy az egyes ember, mint ez a megtépett, megcsúfolt, megalázott édes haza is csak úgy lehet boldog, úgy emelkedhetik vissza régi fényébe, ha minden egyes fia maradék nélkül teljesíti a kötelességét ott, ahova a sors állította. Csak egyetlen ember ne teljesítse pontosan a kötelességét, azt megérzi a haza is, ahogy az óra is megáll, ha a legkisebb rúgója elpattanik szerkezetében.” A harmadik, amit a levonték üzentek: „a mindent összetartó szeretet! mely nélkül nincs élet! ... M lehetek a világ bármely részébe, adhat nektek bőséges kenyeret az idegen föld, adhat ideig-óráig megélhetést is, de boldogságot nem tud adni soha, mert visszahív a haza, ... visszaszólit a szülőfalu harangja, ... visszakövetel a világ másik részéről is a temető, ... abban egy árván maradt sírdomb, ahol szeretteitek alusszák örök álmukat. Mert nem az a haza, ahol, terített asztal vár ránk, ... nem is az, mely kényelmes otthont ad számunkra! ... A haza egy elmondhatatlan hagyomány, mely ide hív, ide köt, ahhoz a földhöz, ahhoz a házhoz, ahhoz a kerthez, faluhoz, ahol születünk, ahol első játékainkat játszottuk, ahol az első imádságot mondtuk el az esti harangszóra, amelynek drága rögeit, annak minden porszemét hős apáink vére szentelt magyarrá! ... Higgyetek Istenben! Remélve dolgozzatok! Szeressétek egymást és hazátokat! Ez a mi üzenetünk, ezt mond el, szépséges zászló!”

A záróbeszédet Gáspár Endre mondta:

„... te szentséges szép zászló! a magyar nemzetnek örömben, bánatban hűséges pajtása 1000 éven át, ki jelented nekünk a drága hazát, minden magyarnak édesanyját, aki testéből termeli ki az édes magyar kenyeret! ... elküldünk olyan helyre, hol 20 éven át poklot jelentettél annak számára, akik ragyogó színeidet megtalálták. Elküldünk, hogy gyógyítsd meg bánatukat, gyógyítsd meg sebeiket. Vigyél írt 20 éves gyűtrelmeik, megaláztatásuk és lelki kinjaik fájdalmára! ... Felettesd a multat, s hozz rájuk bő és víg esztendő! Zászló! Indulj utadra s vezéreljen a magyarok Istene! Adjon isten mindent vissza!”

A közönség végül elénekelte a Hiszekegyet.

A zászló tehát az útra készen állott, de nem volt hova küldeni. A hatósági rendelkezés értelmében az „Ereklyés Országzászló Bizottság” lett volna hivatva átvenni tőlünk a zászlót. A bizottságot előre értesítették a zászlóról, s kérték, hogy közöljéke velük a község nevét, ahova beosztják a zászlójukat. De ott nem foglalkoztak egyszerű zászlók elosztásával. Gáspár írt az Országos Ereklyés Zászló Bizottságnak, a pesti Rádióknak, a „Magyar a magyarért mozgalom”-nak, a kassai Rádió igazgatójának, a komáromi katonai parancsnokság mellé beosztott tanügyi vezetőségnek, „egy csomó” ismerősének, hogy helyezték el a zászlót. Heteken át tartó levelezéssel kínálgatták a zászlót, egyik intézmény, mozgalom, hatóság a másikkal utasította őket, A sok huzavona közben Gumbir Józsefné megemléltette Perbenyiket, a főispán feleségének³ szülőhelyét, amely szintén a felszabadult községek között van. „Végre egy reménysugár! – jegyzi meg Gáspár. – Talán-talán sikerül a zászló elhelyezése ott! Mily kedves volna szeretett Úrnőnk nemes lelkületével áthidalni s a zászlóval szimbolizálni, a két falu – Pölöske és Perbenyik – összekapcsolódását! A terv egy-kettőre kész! Most már se könyörgő levél, se parancs el nem tántorít Perbenyiktől!” December 6-án Gumbir elvállalta az ügy elintézését gróf Teleki Bélával.⁴ December 18-án nagy örömmel

³ Gr. Mailáth Mária (1897–1963) gr. Mailáth József (1858–1940) és gr. Széchenyi Mária (1863–1932) leánya Perbenyikben született és nevelkedett. 1921. aug. 29-én ment nőül széki gróf Teleki Bélához, és költöztek Pölöskére.

⁴ Gr. Teleki Béla (1896–1969) gr. Teleki Tibor (1871–1942) és gr. Széchenyi Alice (1871–1945) fia, 1936 és 1944 között volt Zala vármegye főispánja.

közölte, hogy a főispánnak jólesett a figyelem, s megígérte, hogy mindent el fog követni a zászló Perbenyikbe való juttatása ügyében.

Gáspár Endre december 22-én Telekinek írt levelében így fogalmazott: *„Falunk aprajagya áldozatosságának gyümölcse az itt bemutatott zászló.”* Gumbirtól tudta meg, hogy a grófnő szülőhelye szintén a felszabadult helységek között van. Kéri Telekit, hogy ezt a zászlót őszinte szeretetük és mélységes tiszteletük kifejezésekként a perbenyiki iskolának ajánlhassák fel, amennyiben az ottani iskolának nem volna még címeres zászlaja. Kéri, hogy fogadják olyan szívvel, mint amilyen magyar szívvel ő adják, s hogy közbenjárásukkal a zászló méltó ünnepélyes keretek között kerüljön rendeltetési helyére. Csatolta az elemi iskolások és levették búcsúbeszédét, amelyet a zászlóval együtt fognak átadni. Az V-VI. o. vezetője, Gödényházi Tarr Etelka tanítónő saját elhatározásából levélírással gyakorlásképpen minden egyes tanulóval levelet íratott a felszabadult és visszatért falu kismagyarjainak, akik izgatottan várják a választ. Elgondolása még, hogy Perbenyikkel a nexust a fiatalsággal is felvegyék *„a nemzeti egység és összetartás ápolása és fejlesztése szempontjából”*. A zászlót december 22-én látta a főispánné, aki *„ki nem fejezhető közvetlenséggel”* írt levelet Gáspárnak:

„Nem is mondhatom, mennyire meghatott az a kedves gondolat, hogy Pölöske község küldjön zászlót Perbenyik, az én drága felszabadult szülőfalumnak! ... mindent meg fogok tenni, hogy ez a gyönyörű zászló ... Perbenyikbe kerüljön. Szívem mélyéből köszönöm, hogy felküldték, és ezzel egyik legszebb karácsonyi ajándékomat meg is kaptam! Engedje meg, hogy a zászlót itt tartsuk, és a karácsonyfánk alá tesszük, ezután azon leszünk, hogy minél előbb Perbenyikbe kerüljön! . Mégegyszer hálaul köszönjük ezt a kedves gondolatot és a jövőre nézve ezt kedves szimbolumnak veszem, hogy az itteni ifjúság kapcsolatot keressen az ottani ifjúsággal! Ezzel a kedves gondolattal Pölöske ifjúsága mégjobban megtalálta az utat az én szívemhez, mint azelőtt, és ezt sohasem fogom elfelejteni!”

Radácsy György, a bodrogi járás főszolgabírája, 1939. január másodikán írt levelében tudatta Telekivel, hogy a perbenyiki fiatalsággal, azok képviselőivel, a bíróval érintkezésbe lépett, s nagyon boldogan fogadják a zászlót. Tervezi az ünnepséget, amelyre majd meghívják Marlie grófnőt is, mint a család képviselőjét, akivel ezt már közölte is. *„Bizonyára nagyon jó hatással lesz a zászlóünnepség, mert igen-igen felfr minden parányi hazafias érzés felkeltése.”* A perbenyiki ifjúság nevében Estefán János községi bíró január harmadikán küldött levelet a pölöskei ifjúságnak:

„Kedves Pölöskei Testvérek! Mély meghatottsággal vettünk tudomást arról, hogy Pölöske község ifjúsága, egy nemzeti zászlót ajánlott fel ifjúságunk részére. Amidőn ezen hazafias és nemes tettért igaz szívből fakadó őszinte köszönetet mondunk, kérjük, hogy a felajánlott zászlót a királyhelmei főszolgabíró úrhoz küldeni szívesek legyetek, akitől azt ünnepélyesen fogjuk átvenni, s felszentelés után a községünkben megalakítandó 'Levente-egylet'-nek adjuk át tulajdonába.

Szent ígéretet teszünk Nektek, hogy a zászlóra mindig büszkéek leszünk, és annak tisztaságát és szentségét mindenkor meg fogjuk őrizni. Büszkéek vagyunk arra, hogy egy oly vármegye ifjúságától vehetjük át a szent ereklyét, mely a magyar nemzetnek a leghűbb fiát, a legnagyobb bölcsét, Deák Ferencet adta, akinek óriási szellemi vezérsege alatt az értelem és becsület uralma honosult meg hazánkban. Deák Ferenc nagy többségének szellemében lesz feladatunk nevelkedni: Tiszteletünk, szeretetünk s ingatlan hűségünk legszentebb tárgya e földön a haza s a nemzet egységét hirdető zászló. Boldogok vagyunk, hogy 20 évi rabság után újból a keblünkhez ölelhetjük drága anyaországunkat, s hogy lett ismét hazánk, melynek hiányát hosszú éveken át mélyen éreztük. Kimondhatatlan nagy a mi örömünk, hogy a Ti nagylelkű adományotokkal van zászlónk, mely körül most már sza-

badon csoportosulhatunk s imádkozhatunk, hogy Isten áldd meg a magyart! A történet csálthatatlan tanulságaiból meritjük azon erős hitünket, hogy amely nemzet beléletét ernyedetlen munkásság jelzi, amely nemzet magatartását önzetlen hazafiság irányítja, annak fennállását és virágzását sem megpróbáltatás, sem balsors veszélyeztetni soha nem fogja.

Kedves magyar véreink! Ti máris megértettétek az idő intő szavát: segítségünkre jöttetek, hogy a szenvedett sérelmeket, az életerős szervezetünkön ejtett sebeket behegesszétek, hogy nagy Magyarországi régi fényt visszavarázsolhatjátok, s az anyagi jólét révén jutva, áldozatainkat a hon oltárára is tehesük. Biztosítunk Benneteket, hogy jó kezekbe kerül adományotok! Nagy Rákóczi Ferenc járásunk szülöttje, az ő népéből származunk, a zászlóavatásra gyertek hozzánk, ismerjétek meg azt az erőt, mely a Bodrogek-Rigóország népének szívósságában, munkásságában és életrealitásában rejlik, s végül, ismerjétek meg Perbenyik községét, amely Nektek az isteni alkotás legszebbjét és legnemesebbjét ajándékozta: gróf Mailáth Mária önméltóságát!

Gyertek, mi magyaros szeretettel várunk Benneteket!”

Gáspár Endre január 20-án, a főispánnak írt levelében köszönte meg, hogy eljuttatták Perbenyikbe a levelét, ahonnan Mária grófnőt ajándékba kapták, *„ki elhozta onnan közénk a most már közismertté vált meleg szívét, amellyel oly sok elesettnek hónalja-alá nyúlva, törli szüntelenül könnyeit. ... A levél lelkes megnyilatkozása izig-vérig magyar, hazája rögét féltő, fájtságát mélységesen érző, a magyarelet sorstüzében megacélosodott lélekre vall. Olvasásakor mi tagadás benne – a csuklás fogott el. Istenem! Miért nem ilyen, miért nem tud ilyen magyar lenni Dunántul néptömege?”*

Teleki Béla február hatodikán Zalaegerszegről keltezett levelében tájékoztatta Radácsy György főszolgabíró, hogy aznap adta fel postán címére a pölöskei fiatalság által a perbenyiki ifjuságnak adományozott zászlót, külön csomagban két zászlószalagot, 34 levelet és 3 felhívást, amelyek mind a perbenyiki fiatalsághoz vannak intézve. Arra kéri, hogy megfelelő alkalommal, ünnepélyes keretek között a zászló átadását és szentelési ünnepélyt rendezzen úgy, hogy a Mailáth család részéről az elhunyt ifj. Mailáth József⁵ legidősebb leánya⁶ is részt vehessen azon, ahogy azt a felesége kívánja. *„Hiszem, hogy ez a meghatóan kedves kapcsolat alkalmas lesz arra, hogy a testvéri és hazafias érzést ébrentartsa és megerősítse a 20 éven át elszakított és sokat szenvedett perbenyiki magyarság és a róluk soha meg nem feledkező dunántuli magyarság között.”*

Radácsy május 3-i, Telekinek írt levelében annak a reményének adott hangot, hogy most már az időjárás is engedi, hogy az ajándékot átadják a perbenyiki ifjuságnak. Még mindig zavaros állapotok uralkodnak a hivatalokban. A Járási Katonai Parancsnokság Perbenyikben május 28-án, pünkösd vasárnapján levanteünnepélyt tervez, szerinte ez lenne a legalkalmasabb nap a zászló átadására. Teleki május 9-i válaszelevelében arról tájékoztatta Radácsyt, hogy bár az időpont alkalmas, de pont akkor lesznek a képviselőválasztások Zala megyében, ezért nem hiszi, hogy valakit el tud majd küldeni. De szeretne a levonték közül 1-2 fiút felküldeni, az útiköltségüket majd ő állja. Felesége nevében kérte, hogy őt, illetve a családot Mailáth Marlie helyettesítse, illetve képviselje az ünnepélyen, s kéri, hogy vele illetve Luiseanne grófnéval⁷ lépjen érintkezésbe. Tíz nappal később Radá-

⁵ Ifj. dr. gr. Mailáth József (1895–1939).

⁶ Gr. Mailáth Marlie (1920–).

⁷ Gr. Mailáth Józsefné szül. báró Schell Lujza-Anna (1895–1979).

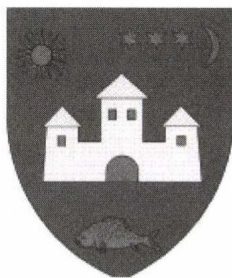
csy közölte Telekivel, hogy a választások közbejötté miatt az ünnepséget bizonytalan időre elhalasztották, a grófnő pedig örömmel elvállalta a képviselést.

Végül kitűzték a napot. A perbenyiki rendezőség a pölöskei Levente Egyesületet június 9-én írt meghívóban értesítette, hogy a kegyesen adományozott zászlót június 25-én fogják ünnepélyes műsor keretében felavatni. A jövetelük pontos idejét Plachy Imre igazgatóval kell közölni, aki majd az ellátásról gondoskodik. Radácsy június 14-én értesítette Telekit, hogy a perbenyiki zászlóátadási ünnepséget 25-ére tűzte ki. Teleki 17-én írt válaszában tudatta, hogy ő sajnos nem lehet ott, de a felesége igen, mert ő akkor ép Monyhán⁸ lesz, kéri lépjen kapcsolatba özv. Mailáthnéval.

Az avató ünnepélyre a rendezőség „szeretet teljes” levéllel hívta meg a pölöskeieket, akiknek levente-ifjúságát Szakony József fm. öreg polgári lövész és Kovács Vendel fm. leventeoktató képviselték. A kiküldöttek útiköltségére Teleki Béla 45, Ayáry Kálmán uradalmi főintéző és Gáspár Endre ig. tanító 20-20, Kedl Károly uradalmi segédintéző, Parr Etelka tanítónő, Kramasza Irén tanítónő 5-5 pengőt adományoztak.

A perbenyiki levente egyesület május 25-én, vasárnap délelőtt ½ 10 órai kezdettel tartotta meg a pölöskei és tiszakarádi levente egyesületek által adományozott zászlóavatási ünnepélyét a kastélyparkban. A Himnusz eléneklése után zajlott le a zászlók ünnepélyes átadása, amikor is Szakony József kiküldött mondott beszédet. Az átvétel után három felekezet papja szentelte fel a zászlókat. Ünnepi beszédet tartott Máthé Miklós perbenyiki református lelkész. A gyermekénekkar, szavalat és szavaló kórus után a Szózáttal zárult az ünnepség. Az ünneplő közönség a parkban költötte el az ebédet, délután pedig cigányzene mellett táncmulatságot tartottak. Az ételről és italokról a rendezőség gondoskodott.

Öt év múltán azonban minden megváltozott. Perbenyiket újra Csehszlovákiához csatolták, a Teleki család Paraguayba emigrált. A zászlónak is nyoma veszett, de története – hála Gáspár Endrének, aki azt megörökítette és gróf Teleki Bélának, aki iratait a zalaegerszegi levéltárnak adta – innáron itt emlékeztet Perbenyik és Pölöske történelmének egy röpke pillanatára.

Perbenyik pecsétje, Pölöske címere

⁸ Tanya és kúria a Mailáth család birtokában. Bővebben: Cap György: Élet a kastélyban. A székhelyi Mailáth család és a perbenyiki kastély története. Perbenyik, 2008. 225.

BENKE GYÖRGY

A munkácsi „zuggimnázium” (1919–1925)

Király Zoltán sárospataki-bordoghalászi református lelképásztor nyugdíjas korában megírta dokumentumértékű visszaemlékezéseit szülővárosáról, Munkácsról. Dolgozatának címe: *„Munkács. (Különös tekintettel a 20-as évek helyi nyelvügyi küzdelmeire)”* Írását 1980-ban fejezte be. A kézirat több mint 200 géppel írt oldal, és 80 eredeti vagy fénymásolt képeslap, fénykép, korabeli újságcikk és egyéb dokumentum illusztrálja azt. Egy példánya a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek adattárában található.

Eredetileg az volt a szándéka, hogy középiskolai tanulóévei legnehezebb időszakát, az első világháború utáni éveket, tanulásának körülményeit, iskolájának a fennmaradásért és továbbélésért folytatott küzdelmeit feljegyzi. Szükségét látta azonban a történelmi előzmények legalább vázlatos ismertetésének annak bizonyítására, hogy „az ezeréves múlt azt bizonyítja, hogy nehéz volt a magyar élet mindenkor, nehéz volt Munkácson is magyarnak lenni”. Így aztán megtudjuk azt is, hogy a Vereckei-szoroson átkelve Árpád itt pihent meg honfoglaló seregével, és „ők nevezték el Munkásnak vagy Munkácsnak, mivel idáig nagy munkával és fáradtsággal jutottak el”. Érdekes adatokat tudhatunk meg a munkácsi várról is. A vár falai fölé emelkedő oszlopról ledöntötték a nagyméretű turulmadarat. Ennek méreteit – és az ottani nemzetiségi állapotokat – híven tükrözi az a fénykép, mely a már földön levő turulmadáron ülő, puskát tartó katonát ábrázol, és ahogyan a szerző aposztrofálja a katonát: „magyarul beszélő, ruszin nemzetiségű csehszlovák katona”.

A visszaemlékezésnek azonban derekas része annak leírása, hogy az első világháború utáni években milyen küzdelmek árán igyekeztek a munkácsi magyar állami főgimnázium tanárai arra, hogy a csak magyarul tudó diákjai tovább tanulhassanak, és a magyarországi gimnáziumok segítségével vizsgabizonyítványt kaphassanak. Illegálisan működött ez az iskola, de tudtak róla az illetékes hatóságok. Hivatalosan „titkos tanintézetként” tartották számon (látni fogjuk: nagyon is számon tartották!); az iskola tanárai „katakomba gimnáziumnak”, a diákjai „zuggimnáziumnak” nevezték.

A 90 évvel ezelőtti trianoni békediktátum után – sőt már azt megelőzően, a Magyarországot leginkább sújtó világháború befejezése után – az újonnan alakult Csehszlovákiához csatolták Kárpátalját. Az addigi magyar állami gimnázium falai között csak ruszinul folyt a tanítás 1925-ig. Az 1925/26. iskolai évtől kezdve fokozatosan cseh nyelvű tagozattal egészítették ki az odatelepedett cseh nemzetiségű állami alkalmazottak igényeinek megfelelően. Az ott élő őslakos magyarság iskolaköteles diákjait eleinte cseh tagozatú,

majd önálló cseh tanítási nyelvű iskolákba irányították. (1938-tól, a visszacsatolástól az újra magyar állami főgimnáziumban magyar és ruszin nyelvű tagozata volt az iskolának. 1945-től kezdve pedig orosz nyelvű tanintézet lett).

Az új cseh éra úgy kezdődött, hogy plakátok jelentek meg 1919 augusztusában, hogy a Csehszlovákiához tartozó „Podkarpatszka Russ” határai között minden nemzetiség használhatja anyanyelvét a csehszlovák alkotmányban lefektetett nyelvjogok alapján. (Masaryk államelnök ugyan komolyan gondolta ezt a nyelvhasználati jogot – írja a szerző –, de a végrehajtási szervek sovinizmusa meggátolta ennek megvalósulását. A magyarság nyelvjogiért többször Prágában járt küldöttséget végül csak ezzel tudta biztatni az államelnök: „Köztársaságunkban mindenkinek annyi joga van, amennyit ki tud harcolni magának”.) A plakátokon közölt jogoknak megfelelően 1919 őszén az addigiak szerint akarta megkezdeni a magyar állami gimnázium az új iskolai évet. Király Zoltán így írja le az évnitő lefolyását:

A szokásnak megfelelően szeptember 11-én ünnepi évnitőre gyűltek az eddigi magyar tanárok és tanítványaik. Már elkezdtek az ünnepélyt, midőn a tornateremből, az iskolai ünnepélyek színteréről kihívhatja az igazgatót (dr. Jankovits József Mihályt) Dragula Miklós (egy volt tanítványa), és az igazgatói irodában közli vele, hogy az ungvári cseh tanügyi referátus megszüntette a magyar nyelvű oktatást minden tanintézetben, s leváltja az eddigi tantestületet, ha nem tudja, vagy nem akarja vállalni esküvel a ruszin nyelven folytatandó munkát. Közli továbbá, hogy őt, dr. Jankovitsot feltétel nélkül elbocsátja. Ezután Dragula bemegy a tanulókkal teli terembe azoknak is tudtul adni a tanügyi döntést, melynek végeztével az iskolai évnitőt felfüggesztve azzal küldi haza a tanulókat, hogy a további intézkedésről értesítve lesznek. Előbb kínos szünet, a diákság néma csendben, megdöbbenően áll, majd felcsendül ajkán a magyar Himnusz, és csak a Szózat végakkordjainál vonul ki a teremből. A szemekben könny és elszánás, midőn az új igazgató kiharcolja őket az alma mater falai közül. Az utcán együtt maradnak várva tanáraikat, közben cseh katonarendőrök egy szakasza hosszú létrával leszedi a gimnázium oromzatáról a magyar címet és a magyar felírást. Úgy tűnik: a magyar gimnázium s minden magyar anyanyelvű intézet megszűnt. Valójában további életük új, bár kínosabb fejezete kezdődött el. A tanárok – egy kivételével – a hűségüket nem tették le. Mikor ezt a tanári szobában testületileg megmondták az új igazgatónak, méghozzá egy lengyel származású, de már itt született és magyarrá lett tanár megfogalmazásával, hogy „Nem leszünk nemzetárulókká”, az új igazgató ingerülten kiáltotta: „Vigyék hát fiókjuk tartalmát, mindnyájan el vannak bocsátva”.

Ezután népszavazás jellegű mozgalom indult a magyar nyelvű iskoláért. A tizenkilencezer megkérdozetből tizenhatezer aláírta a magyar iskoláért szerkesztett petíciót. A városi tanács is kinyilvánította a magyar iskola szervezésének szándékát. A magyarok egyetlen felekezeti jellegű iskolája, a római katolikus zárdaiskola rögtön segíteni kész, és megnyitja kapuit a magyarul tanulni, továbbtanulni akaró tanulóknak, és egyáltalán a magyar kulturális rendezvények előtt. Az eddig leányiskola nemre, felekezetre, sőt nemzetiségre tekintet nélkül felvesz minden odajelentkezőt. Magyar, rutén, protestáns és magyar-zsidó gyermek is tanulhatott ott. Sőt a magyar elemi iskolából elbocsátott tanítók is

tanítanak a „nővérek” mellett. Iskolai ünnepélyeiken túl, más magyar kulturális események rendezését is felvállalta az iskola, ahol szerepet vállaltak a protestáns közéleti férfiak és nők is. Az ily módon többletmunkát vállalt zárdaiskola fenntartását anyagilag is segítette sok vagyonos magyar és magyar érzelmű sváb, ruszin és zsidó őslakos.

Az elemi népoktatásban meglehetősen nagy káoszt okozott a trianoni „határrendezéssel” előállott helyzet, a cseh közigazgatás. Az egyre növekvő, főleg a közigazgatásban alkalmazott cseh lakosság számára megszervezték a cseh nyelvű elemi iskolát modern, újonnan felhúzott épületbe telepítve azt. Munkácson 1921-ben nagyobb számban laktak magyarok, zsidók, sőt németek és cigányok is, mint szlovákok vagy csehek. E nemzetiségek, az őslakosság sürgetésére a magyar nyelvű elemi iskola mellett állami fedezettel létrehoztak héber, ruszin, német és cigány nyelvű elemi iskolákat is, melyekben kétnyelvű, anyanyelvű és cseh nyelvű oktatás folyt, hogy ezzel is csökkentsék a magyar nyelvű iskolák jelentőségét, ahová eddig e nemzetiségeknek gyermekei jártak. Hivatalosan a prágai kormány „kisebbségi tanintézeteknek” nevezte ezeket a nemzetiségi iskolákat, noha a cseh nyelven tanulókhoz képest ezek voltak többségben.

Az eddigi magyar főgimnáziumban sem lehetett tovább magyar nyelven tanulni. Az iskola területén tilos volt a magyar nyelv használata; a magyar anyanyelvű diákok még egymással vagy magyar tanáraikkal sem társaloghattak magyarul. De mi legyen azokkal a diákokkal, akik a magyar gimnáziumban kezdték tanulmányaikat, és se ruszin se cseh nyelven nem tudtak? (Ezek közé tartozott a visszaemlékezés írója, Király Zoltán is.) A volt gimnázium (elbocsátott) tanárai kérelmet nyújtottak be az oktatási ügyek minisztériumába egy magyar tannyelvű magángimnázium megnyitására. A legszükségesebb követelmények adva voltak: megfelelő tanárok, elegendő létszámú tanuló, a tanítató szülők és a magyar kultúra ápolását és fenntartását szívükön viselő őslakosok által biztosított anyagi alap, a magyar-zsidó hitközség által felajánlott imaház iskolaépület céljára. A tervezett magániskola megindításához az engedélyt azonban nem kapták meg.

A sikertelen hivatalos próbálkozás után nem volt mit tenni, titokban létrehozták a magángimnáziumot. A helybeli önálló iparosok kaszinóját a délelőtti órákra megkapta a magyarul továbbtanulni akaró 5. osztály (ahová Király Zoltán is járt). Egy idő után gyanússá lett a reggelenként odajáró ifjak csoportja. A rendőrség külön nyomozót állított be a kaszinó és az ott folyó tevékenység megfigyelésére. Rövidesen a rendőrség megtiltotta a kaszinóban az ilyen „gyülekezést”. Ezután az „osztályt” kisebb csoportokra osztva folytatták a tanítást a tanárok különböző helyeken, magánházaknál, mosókonyhákban, tanyákon. Király Zoltán így írja le titkos iskolába járásukat és tanulásukat:

A többi csoport nagyobb házak mosókonyháiban, a kevésbé forgalmas helyen lakó tanárok lakásában folytatták tanulmányaikat. Így a Kórház utcában, a Vozáry tanári család lakásán, ahol az agg Vozáry Gyula már csak asszisztált, de két tanár gyermeke, Aladár és Erzsébet pápai tanárt, aki e zavaros időben otthon tartózkodott, mint házigazdák említett tanártársaikkal osztályonkénti tagozódásban tanítanak. Kevés a könyv, könyvlapok, jegyzetelés, ezek sokszorosítása segít a hiányon. Nem iskolatáskában, hanem újságpapírba csomagolva hordják a diákok tanszereiket. Nem csoportosan, hanem, egyenként közelítik meg az „Iskola utcát”, s benne a titkos gimnáziumot. Tanáraik szintén. Ügyeletes diák fi-

gyel a kapualjban, s jelzi a veszélyt, ha rendőr közelít, vagy gyanús „civilt” lát őgyelegni a Kórház utcában. Ilyenkor lezárul a kapu, s a régi, elhanyagolt temetőkertig nyúló telek végén titkos átjáró, a deszkakerítésből meglazított, kiemelhető darab nyílásán keresztül menekül a csoport, s eltűnik a bozótosban. Csak két-három leánynövendő marad hátra a zongora körül. Ugyanígy rendezkednek be a többi „központban” is. Faágakból font sövényen, kőkerítéseken vágott réseken át oszlanak szét, illetve jönnek össze a tanórákra, úgy hogy együttesen leleplező módon sohasem sikerült elfogni egyetlen tagot sem. (Ilyen értelemben a tanulók maguk nevezték el az „intézetet” „zuggimnáziumnak”).

A volt magyar gimnázium igazgatójának fia (dr. Jankovich László) iskolába járásuk ilyen körülményeire visszaemlékezve ezeket írja:

„Emlékszem, hogy a legelőkelőbb lakás Dégenfeld Pál osztálytársam szüleié volt. A gazdag zsidó család nagyon kitett magáért, egyik legszebben bútorozott szobáját bocsátotta rendelkezésünkre. Kényelmes fotelokban, párnázott széken, perzsaszőnyeggel terített pamlagon, kanapén üldögtünk, és így figyeltük tanáraink előadását. Tudtuk azt, hogy nem szabad semmihez sem nyúlunk, vigyáztunk a bútorzatra, lábainkkal nem értünk sem az asztalok, sem pedig a székek lábaihoz, kíméltük a szőnyeget, és mielőtt a lakásba léptünk, cipőnket a leggondosabban letisztítottuk. Arra is ügyeltünk, hogy ne hordjunk szöges talpú vagy sarokvassal ellátott cipőket, ha előkelő, szépen berendezett szobában volt a tanítás.

Arra is emlékszem, hogy legszívesebben a Szentmiklóssy családhoz jártunk tanuló órákra, mert ezek jó módú földművesek voltak, udvarukon a szépen kitisztított pajtában jöttünk össze, vagy a melegebb tavaszi időjárás beköszöntésekor a kertben levő, bokrokkal, fákkal körülkerített szalekben. Itt nem kellett tartózkodóan viselkednünk, félni attól, hová lépünk, nem karcolum-e valamit össze, itt vígan futkározhattunk az órák közti szünetekben, lármázhattunk, mert nagy, tágas udvar volt, a szomszédok legalább száz méterre voltak. Ide általában a hátsó kerti ajtón jártunk, tehát nem kellett félnünk a cseh csendőroktól.”

A magániskola működése titokban történt, de a magyar kormány tudtával és segítségével. A magyar gimnázium volt igazgatója, dr. Jankovits József Mihály és egy tanártársa, R. Vozáry Aladár szöktek át a határon, hogy az illetékes minisztériumban megbeszéljék a vizsgáztatás lehetőségét. A miniszteri osztálytanácsos úgy ítélte meg, hogy ez az ügy túl van hatáskörén, ezért a miniszterelnökhöz küldte őket. A miniszterelnökkel, gr. Teleki Pállal folytatott beszélgetését így mondta el Vozáry Aladár Király Zoltánnak:

„Jöjjenek át tanítványaitok bármelyik határhoz közel eső intézetünkhöz, levizsgáztatjuk őket, igazolásotok alapján Magyarországon mindenütt érvényesíthetik bizonyítványukat a továbbhaladásnál.

– Éppen ezt nem tehetik meg – feleltem – a csehszlovák útlevél-kiállító hatóságok teljes elzárkózása, a tanulók nagy száma, a tanári kar és a szülők biztonsága és a tiltott határátlépések növekvő kockázata miatt.

– Mit parancsolsz tehát? – kérdezte Teleki.

Azt, hogy a tanítványainkat otthonainkban is levizsgáztathassuk és vizsgai jegyzőkönyvük alapján itt állíttassanak ki a bizonyítványok. A jegyzőkönyvek ide-, a bizonyít-

ványok hazaviteléről gondoskodni tudunk a „mezsgye” (a határ két oldalán összeérő magyar gazdák földjeik határánál) két oldalán lakó magyarokkal szövetkezésben – válaszoltam.”

Teleki elfogadta ezt a javaslatot, és azonnal intézkedett. Megbízta a volt gimnázium két tanárát a vizsgáztató bizottság elnöki tisztének ellátásával, a tanításban résztvevő tanárokat a vizsgák megszervezésével, a vizsgai jegyzőkönyvek felvételével és hitelesítésével. Köznevelési minisztere pedig kiadott egy rendeletet, hogy az átcsempészett jegyzőkönyvek alapulvételével a miskolci Királyi Katolikus Főgimnázium állítsa ki az osztálybizonyítványokat. Az első ilyen vizsga 1919-ben meg is történt. Király Zoltán így írja le ezt a vizsgájukat:

„Két Friedman-fiú tanult e titkos gimnáziumban. A kisebbik, Gusztáv, ötödikes ebben az időben. A szülők magyaroknak vallották magukat, és a magyar értelmiségi társadalom tagjainak számítottak természetszerűleg. Zsidó voltukat vallásfelekezetiékként élték meg. Némiképp földbirtokuk és azt kiegészítő földbérletük volt Dercen község határában, Munkácsról mintegy hat kilométernyire. Itt volt állandó lakásuk is. A Friedman tanyáról naponként jött be a városba két fogat. A mélyülékes családi „batár” és a tejeskocsi. Ha az öregek is jöttek, a két fiú inkább a tejesre szállt fel. Tanyájuk lett az első vizsgák színhelye. Bohner elnök tanárainkkal a batáron, diákjaik részben a tejes kocsin, részben kerékpárjaikon érkeztek egy reggelen oda. Indulásuk különböző időközökben, kocsikra szállásuk a város határán kívül történt feltűnést nem keltve.

Délután kettőre megvolt az összefoglaló. Minden tárgyból pár kérdésre személy szerint adott felelet. Amíg pedig a jegyzőkönyv készült, nagy asztalt terítettek a háziak minden jelenlevő részére. Gulyáshúsleves és túrós csusza süteményekkel megtévezve volt a vendéglátókkal és a bizottsággal együtt elköltött ebédünk. Elnöki és tanítványi köszöntő után ugyanúgy történt a hazautazás. Felejthetetlen emlék.”

A következő években nemcsak Miskolcon állítottak ki végbizonyítványokat a munkácsi magántanítás és vizsga után felvett jegyzőkönyvek alapján, hanem Kisvárdán, Nagykállóban is. Ezekre a bizonyítványokra rávezették: „Kiállított a VKM 102391-1820 XI. B. engedélye alapján”. (Egy ilyen bizonyítvány másolata látható a dolgozat illusztrációi között.)

A titkos gimnázium 1925-ben megszűnt. Ez köszönhető annak is, hogy a sorra beadott panaszok eljutottak a köztársasági elnökhöz, és az 1921/22. tanévtől kezdve s még néhány évig magyar gimnáziumban tanult vagy magántanulóként vizsgázott diák részére „likvidációs magyar nyelvű” tanítást indítanak a ruszin(ná lett) gimnáziumban. Ez azt jelentette, hogy a magyar gimnáziumba felvett diákokat „kifuttatták”, azaz engedték, hogy magyar nyelven fejezzék be középiskolájukat. Ezekben az osztályokban a korábban elbocsátott magyar tanárok is taníthattak. 1925-ben tartották meg a likvidációs – magyar – tagozat utolsó osztályának érettségijét. (1938-ban, a visszacsatoláskor újra magyar gimnáziumként működött az iskola 1945-ig, de a magyar mellett ruszin nyelvű tagozat is volt.) Időközben meg is fogytak a „zuggimnázium” diákjai. Részben mert egyes családok elköltöztek, másrészt az anyaországi iskolákba is könnyebb volt már az átjárás, még ha az

illegális volt is, de olykor szemet hunytak az ilyen átjárások fölött a határon. Munkácsról többen iratkoztak így be a sárospataki református gimnáziumba.

Király Zoltán nagy gonddal, utánajárással (ez valóságos utazásokat is jelentett) összegyűjtötte, megkereste azokat a még élő diákokat, akik a 20. század elejétől 1925-ig a munkácsi magyar állami gimnáziumban, majd az utolsó évek zuggimnáziumában tanultak. 182 nevet tartalmaz ez a lista, a nevek után a születési év, foglalkozás és jelenlegi tartózkodási hely olvasható. 25 nevet tartalmaz az a lista, mely a „Munkácsi Véndiákok Klubjának” tagjait sorolja fel, akik budapesti lakosok, és ott rendszeresen találkoznak. Szomorú, sőt tragikus, az akkori időknek a Kárpát-medencei, elszakított területeken élő magyarságának „balsorsát” tükröző az a felsorolás, amely az 1977-ig elhunyt volt munkácsi diákokról ad számot úgy, hogy természetes halállal meghaltak 119-en, öngyilkosok lettek 59-en, gyilkosság áldozatai lettek 15-en, kivégeztek 12 személyt, autó-motor baleset következtében életüket veszítették 20-an, a Latorca vizébe fulladtak 5-en, elmeegógyintézetbe kerültek, s ott haltak meg 10-en.

Ma már senki nem él azok közül, akik a munkácsi „zuggimnázium” diákjai voltak. Tudunk arról, hogy a 20. században – itt Közép-Európában különösen – tudatosan semmisítették meg dokumentumokat a politikai változások idején. Ezért is nagy becse és értéke van az ilyen jellegű visszaemlékezéseknek, olykor a részletekig visszamenő anyaggyűjtésnek, mint Király Zoltánnak ez a munkácsi dolgozata.

BENCSIK JÁNOS

Útban a nemzeti önismeret megújulása felé

Adatok a 20. századi magyar eszmetörténethez

A háborúk jellege a 20. század elején átalakult. Elvesztette az egyén a vitézségét és az emberi bátorságát; nem jutott szerephez az egyes ember cselekvőképessége. Egyszerre több száz embernek együttes érvényesülése vagy pusztulása adta meg a harc jellegét. Az első világháborúra (1914–1918) éppen ezért nem a középkoron végig vonuló, a személyességet megtestesítő jelleg volt jellemző, hanem az ellenség megsemmisítése volt az egyetlen cél. Ezért aztán a csaták nem különültek el egymástól. Elvesztették egyéni jellegüket, miért is öldökléssé fajult, aljasult az éveken át folytatott harc. Az egyes ember, aki részt vett a csoport, a nép, vagy nemzet képviselőjeként az ütközetekben már elvadult, olykor állattá lett. Morális arculatát elvesztette. Ennek egyik kialakítója és gerjesztője az egyre tökéletesebb fegyverzet kifejlesztése volt. Úgy is fogalmazhatunk: elnyerte az öldöklő szerepét. Egyre tökéletesebb gyilokká lett, fő célja, a távolságok legyőzése vált (ágyú). A többségében parasztokból verbuválódott magyar katonaság is elvesztette az emberi jellegét, eldurvult, valóságos hóhérokká lettek.

A történelmi Magyarország esetében nem lehetett fontos szerepe a nemzet fogalmának. Hiszen az ország, s ezzel párhuzamosan az állam tömbjét nem egyetlen nép – a magyar – alkotta. A duális államszerkezethöz további következmény adódott, hiszen az állam területén tömegében éltek szlovákok, románok; az osztrák államot pedig a német etnikum uralta. Ezzel együtt nagy tömegben a csehek és morvák, sőt a lengyelek is jelen voltak.

A monarchia elvesztette az első világháborút. Október végén tömegesen özönlöttek haza a frontról a katonák, örömük csaknem határtalan volt. IV. Károly király sorsa ezzel megpecsételődött, megbukott a magyar királyság is. Ma úgy ítéltük meg, hogy a magyar királyság elvesztette történelmi jelentőségét. Az ország fővárosa, Budapest háborúba beleunt lakossága – különösen az elégedetlen tömeg – kezébe vette az események irányítását. Ennek precedens értékű eseménye volt gróf Tisza István meggyilkolása.¹ Úgy tűnt, hogy a háború kirobbantásáért őt tették felelőssé, holott ma már bizonyossággal állíthatjuk, hogy az ő óvó és tiltakozó szava volt egyetlen ellenérv a császár és a katonai szövetség vezetőinek szándéka ellenében.² Az is ismert történelmi tény ma már, hogy Szabó Ervin és környezete is foglalkozott a volt miniszterelnök ilyenfajta félreállításának gondolatával.³

¹ Pölöskei Ferenc: A rejtélyes Tisza-gyilkosság. Bp., 1988.

² Romsics Ignác: Történelem, történetírás, hagyomány. Bp., 2008.

³ Egy anarchista nő naplója. Magyar Hírlap, 2012. szept. 3.

Az események előterében a hatalomért folyó harc szereplőit láthatjuk. Károlyi Mihály ölébe hullt október legvégén a hatalom egésze. Az elképzelések nélküli, mondhatni csak szavaló politikus alkatnak nem volt terve az ország jövőjét illetően. A hazát minden oldalról fenyegető, mind erélyesebben követelőző győztes katonai hatalmak megrémisztették az újdonsült köztársasági elnököt. Képtelen volt arra, hogy valamilyen véderő létrehozásában gondolkodjék, ellenben a menekülésre gondolt. A hatalmat átadta a szociáldemokrata vezetésnek, akik – nem mellesleg – ugyancsak nem rendelkeztek operatív cselekvési tervvel. Számukra egyetlen út mutatkozott, mégpedig az akkor éppen börtönben lévő, Kommunisták Magyarországi Pártja vezetőivel való kapcsolatkeresés. Ezzel megpecsételődött a magyar nép sorsa.

A lehető legrosszabb irányba alakultak az események. Kun Béla és társai azonnal átcímkezték az eseményeket, és a vörös uralom érdekében fegyverbe szólították környezetük elvadult tagjait. Likálították a tanácsköztársaságot (március 21), proletár hadsereg szervezésébe kezdtek, és a ránk törő román, cseh ellenséges csapatok által nyitott frontokra irányították az ún. vörös hadsereg alakulatait. A szervezés nemcsak toborzás, hanem kötelező érvényű besorozással is zajlott. Így került a tiszai arcvonalra (Poroszló) a tiszti iskolások alakulata. A vörös hadsereg katonai népbiztosa (L. Gy.) a nem engedelmeskedő fiatal növendékeket saját kezűleg tizedelte meg, ezzel kényszerítvén őket a katonai cselekvésre. A kibontakozó vörös hatalom szinte születése pillanatától terrorba fordult. Iránya pedig nem lehetett kétséges, amikor is katonai repülőgéppel Szamuely Tibor, a kormány megbízottja Moszkvába repült, ahol Lenint kereste föl. Ez az esemény rendkívüli jelentőséget kapott egy bizonyos történelmi szemlélet kapcsán. Azonban hiába reménykedtek az orosz forradalom valamilyen segítségével, az egyelőre a belső ellenségeinek leküzdésével volt elfoglalva. A tanácskormány lépése a későbbi bizonyságok alapján rendkívül rossz üzenetnek bizonyult. Szólnunk kell arról is, hogy mindeközben több helyütt az országban, a lakosság önszerveződő csoportjai akcióba léptek (Balassagyarmat, Miskolc, a Dráva-mente). Különösen fontos lépésnek ítéelhetjük a székely hadosztály harcba lépését. Anélkül, hogy az eseményeket tovább taglalnánk, a román hadsereg haderejének magyarországi harcaira, továbbá sikereire kell utalnunk. Miközben elfoglalták az ország fővárosát, és végig erőszakoskodtak a falvak népével, az események a tanácsköztársaság bukásában végződtek (augusztus 1).

Nagyon téved, ha valaki olyan következtetésre jutna, hogy ez a terrorra épített tiszavirág életű hatalom nyomtalanul eltűnt az érintett magyarság lelkéből, és nem idézték soha többé az elszenvedett rémségeket. Itt kell megjegyeznünk, hogy a vörös uralmat átmenetileg fehér terror követte, miközben az események szimbólumává emelkedett Horthy igyekezett rendet teremteni. Nehezen tudott – de végül sikerült – úrrá lenni az eseményeken. Ez nem volt elég, a győztes hatalmak képviselői értesítették a magyar vezetőket, hogy elkészültek Trianonban a béke tervezetével, és rájuk az vár, hogy aláírásukkal szentesítsék azt. A magyar delegációt Párizsba a maradék országgyűlés képviselőiből verbuválódott maroknyi csoport képviselte. Vezetőjük gróf Apponyi Albert volt. Az események ezzel drámai véget értek.

Ha ma azt mondjuk, hogy *trianoni béke*, akkor a történelmi Magyarország pusztulására gondolunk. Ormos Mária professzor e témában született alapos munkája jól lefesti a

haza sorát érintő európai méretű tablót.⁴ A menekülő hontalan magyar családok tíz-és tízezrei kerestek – akkor még azt hitték – ideiglenes otthont Csonka-Magyarországon. Mellőzöm annak a veszteségnek a felsorolását, amely a terület, illetve a lakosság kétharmadát az idegenek uralma alá juttatta. Nem beszélve az elvesztett ásványi kincsekről és természeti értékeinkről. A hontalanná vált magyarok rendkívüli és emberfeletti erőfeszítések árán tudtak otthont teremteni ott, ahová a sors vetette őket. Mindeközben számolnunk kell a háború óriási embervesztésével, a gazdasági károkkal és a háborút követő súlyos inflációval. Ha végiggondoljuk e folyamatot, és becsületesen, magyar elkötelezettséggel tesszük mérlegre nemzeti sorsunkat, akkor azt kel mondanunk, hogy Pap-Váry Elemérné által költött, emelkedett hangvételű hitvallás kellett ahhoz, hogy e nemzet talpra álljon.

Hiszek egy Istenben

Hiszek egy hazában

Hiszek egy isteni örök igazságban

Hiszek, hiszek Magyarország feltámadásában.

Ezeket e történelmi eseményeket nemzeti hevülettel alaposan mérlegelve, nem tartjuk csodának, hanem ellenkezőleg szükséges bizonyos mértékű korrigálásnak, a kort át-meg átszövő koreszmét, az irredentizmust. A magyar nép előtt hihetetlen feladatok tornyosultak. Túl a gazdasági talpraálláson, a mérhetetlen mértékű otthonteremtésen, meg kellett keresnie ebben az európai méretű zűrzavarban önmagát. Vagyis mindennél fontosabb lett az új helyzethez formált identitás.

A magyarságnak a Trianon okozta sokk hatása alatt módfelett szüksége volt önmaga keresésére, illetve a rátalálásra. Ha a tudományos teljesítmény oldaláról vizsgáljuk meg nemzetünket, úgy azt találjuk, hogy mindent megtettek az önismeret területén a kitűzött cél elérése érdekében. Mindenek előtt a tudományos eredményeket kell hangsúlyoznunk. A Magyar Tudományos Akadémia az eddig elért eredményeket túlszárnyalandó, nagy szervezőmunkába kezdett. Egy nyolckötetes, új eredményeket felsorakoztató nagy történelmi sorozatot jelentetett meg. A feladattal két igen jelentős történészt, Hóman Bálintot és Szekfű Gyulát bízta meg. Hómant gazdaságtörténeti érdeklődése predesztinálta az Árpád-kor újszerű értelmezésére. (Itt egyetlen munkáját említem meg a fentiek bizonyítására, „Az Árpádok korának pénztörténete” című munkára hagyatkozom csupán.) Szekfű Gyula széles érdeklődésű tudósnek bizonyult. Hellyel-közzel eltekintett a politika, katona történet taglalásától, elsősorban az ember érdekelte. A Hóman-korszakot követő öt évszázadot pásztázta alapos, gondos kutatással. A történelmi kutatás mellett érdeklődése a paraszti társadalom tanulmányozása felé fordult.

A magyar falu népének életét, társadalmi, gazdasági tevékenységét vizsgálándó, több műhely szerveződött a trianoni békét követően. Szólnunk kell a szegedi fiatalok köréről, amely a Kolozsvárról áttelepült magyar egyetem „romos” alapjain szerveződött. Érdeklődésük elsősorban szociográfiai jellegű volt. Emellett igen erős hajlamot tapasztalhatunk az Erdélyből importált folklórkutatás iránt is (vö. Vadrózsák-per!). Ebből a törekvésből szervezte meg az Akadémia közbejöttével a Nemzeti Múzeum megfelelő munkatársai révén a Ma-

⁴ Ormos Mária: Padovától Trianonig (1918-1920). Bp., 1984.

gyarság Néprajza című négykötetes művet. Szórványosnak tekinthető a szociográfusok néhány kisebb-nagyobb műhelye, (mint pl. Erdei Ferenc munkássága), szórvány jelleggel folytak munkálatok a matyóság, illetve az Ormánság vagy Kalotaszeg tanulmányozása végett.

Mint félországnyi régió, Erdély talált először magára. A határozott célkitűzéssel munkálkodó Kós Károly nevét kell említenünk, aki elkötelezett híve volt és maradt szülőföldjének. Közvetlenül a trianoni békediktátum utáni években műhelyteremtő szándékkal teremtette meg a gazdasági alapot egy szépirodalmi vállalkozás céljaira. Ez pedig az Erdélyi Szépművéses Céh művészi köntösben megjelentetett sorozata. Kós Károly sokoldalú művészi tevékenységével ápolta, ébren tartotta az elszakított országrész magyarságában a hitet és reményt. Ő Budapestről települt vissza szülőföldjére, hogy ott fejthesse ki írói, képzőművészeti, építészeti munkásságát. Társaival, Tamási Áronnal, Nyirő Józseffel stb. együtt dolgoztak. (Hivatkoznom kell az előző kor hallatlan teherbírású alkotójára is, Orbán Balázusra, kinek munkássága már-már biblikus szférákba emelkedett. Hasonlóan kell szólnunk Benedek Elekről is.) Egyetlen vonatkozást kell itt felemlítenem, és pedig a régészeti területén kimagasló eredményeket elért László Gyulát, kinek elévülhetetlen érdemei vannak a honfoglaló magyar nép életének régészeti kutatásában. Az általa elért tudományos eredmények máig ható érvénnyel szerepelnek mindennapjainkban. Lassan-lassan a finn rokonság eddigi hangsúlyozása is felerősödött. Oly mértékben történt ez, hogy az 1938-as szovjet-finn háborúkor hazánkban nemzetközi alakulatot szerveztek a lelkes hazafiak, hogy Finnországba utazzanak, támogatandó e maroknyi rokon nép harcát a behemót, óriás szovjet medvével szemben.

Miközben azt elemezzük, hogy az elszakított országrészek irodalma miként jelzi egyfelől az anyaországhoz való ragaszkodást, másfelől pedig hogyan teremt sajátos világú, érzékeny irodalmi életet az elszakított régiók polgáraival, polgárai számára, aközben eljutunk a hazai irodalom képviselőihez. Mindenekelőtt a fiatalon feltűnt József Attilához, aki mintegy felvállalva az össznemzeti életérzést, írja meg költeményeit. Ilyen verse a Nagyön fáj, A város peremén, a Hazám és A Dunánál. A vele egykorú Szabó Lőrinc költészetére is hagyatkozhatunk akkor, amikor a 20. századi irodalomról értekezünk. Igaz, hogy nem kerültek még középiskolás tankönyvekbe sem Fenyő László (1902–1945), Sárközi György (1899–1945) vagy Berda József (1902–1966) versei, az ő munkásságuk, ténykedésük fellemlégetésével jutunk el a népi irodalom képviselőihez. Az e néven összefoglalt irodalom képviselői abban bíztak, hogy a magyar parasztság Trianon után is erkölcsi minőséget sugall. Az, hogy mely író, költőt soroljuk a népiesek közé, vitatható még akkor is, ha munkássága szervesen kapcsolódott a paraszti világ, a népi életforma ábrázolásához. Németh László sokirányú és a minőségi változást sürgető munkássága mindenképpen az irodalom népiségét képviselte. Szabó Pál a paraszti életérzés ábrázolásához folyamodott. Egyes irodalomtörténeti fejtegetések a nevek felsorolásában értéksorrendet érzékeltetnek. Az általunk használt mű, Simon István: A magyar irodalom (Bp. 1973), elsőnek Erdélyi József

(1896–1978) munkásságáról ír. Hangsúlyozza, hogy Biharból került a frontra, majd onnan szabadulva Budapestre érkezett. Az első füzetében (Ibolyalevél) így ír:

*„Soha, soha, mióta születtél,
künn a tanyán a szolgaságban,
óh hogy akartam elszakadni,
házát keresni a világban,
anyát, ki újjá, úrrá szüljön,
királyleány királyfiút...
itt vagyok. Sírva csokolom
a te szent töviskoszorúd...”*

Simon István Illyés Gyulával (1902–1983), századunk kiemelkedő lírikusával és írójával folytatja. Széles európai látókörrrel rendelkezik, a népdal és a modern európai líra egyaránt hatással van költészetére. Legismertebb munkája, a Puszták népe hatalmas szociográfiai mű, a magyar valóságot kutató irodalom legjelentősebb alkotása. A sorban Sinka István következik (1897–1969). Simon István úgy méltatja Sinka költészetét, hogy Erdélyihez áll közel, ugyanakkor költői világa misztikusabb, illetve hangja balladásabb. Anyám balladát táncol című versében így ír:

*„Egyszer volt szép az anyám tánca,
Mikor kendőjét gyepre hányta,
A Korhány vizénél, Pusztapándon,
S bokázó lába pásztortűznél,
Öles apám örömére
Szállt, mint illat a virágon.”*

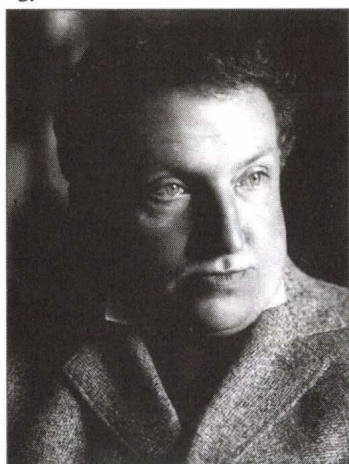
A móríci epika továbbfejlesztőjeként tarthatjuk számon Kodolányi Jánost (1899–1969), aki komor tónusú, nagy tehetséggel megírt novelláiban a parasztság világát festi, a délbaranyai Ormánság gondjával foglalkozó műveiben, emellett a magyarság történetének régi századait dolgozza fel (Boldog Margit, A vas fiai). Simon István lírai áradású irodalomtörténeti munkájában ezek után Németh Lászlóval (1901–1975), Szabó Pállal (1893–1970) és Tamási Áronnal (1897–1966) zárja a népi írók fejezetét.

Itt kell azzal a szegedi fiatalokból álló körrel is foglalkoznunk, amely magát falukutatónak nevezi. E csoportosulás vezető egyénisége Ortutay Gyula (1910–1978), aki társaival egyetemben folytatta munkáját. Hozzájuk tartozott Radnóti Miklós, aki 1944-ben halt mártírhálál. A fiatalok néprajzi kutatása mindvégig élvezte Györffy István (1884–1939) tudós támogatását. Érdemes megemlítenünk életrajzából a következőket: fiatal kora óta szenvedélyesen utazta, járta be Magyarország tájait. Ez a barangolás akkor öltött céltudatos formát, amikor a Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának a gyakornoka lett (1906). Az osztály legjelentősebb egyénisége Bátky Zsigmond (1874–1939) volt, akinek 1906-ban jelent meg, Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére című alapvető kézikönyve. Bátky munkatársaival felmérve a múzeum anyagát és hiányait, célul tűzte a terra incogniták, a néprajzi szempontból ismeretlen vidékek felkutatását, néprajzi anyagának fényképezését és begyűjtését. Ebben a hézagpótló munkában vállalt oroszánrészt Györffy

István. 1910 kora őszén az Ipoly vidék és Hont megye néprajzi anyagát gyűjtötte be egy kiállítás számára. Már Ipolyságról szeptember 9-én menyasszonyának írt lapján jelzi: „október 6. után vagy két hónapig Bihar megyében fogok gyűjteni”. A célt a Fekete-Körös völgyében etnikai elzártságban élő magyarság felkutatását, ezúttal még csak futólagosan sikerült megvalósítani. Viski Károllyal (1883–1945), a nagyszalontai gimnáziumi tanárral ismerkedett meg. Ő is biztatta e munkára. A következő évben, augusztusban megkezdte a Körös-vidék feltérképezését. A munka kerek egy évig tartott. Tekintélyes tárgyi és szellemi anyagot gyűjtött be. Munkájáról több közleményben számolt be. Kétségtelen, hogy a bihari síkon és a Körösök völgyeiben a kora Árpád-korban székelyek laktak. Ezt természetesen Györffy István abban a korban hitelt érdemlő módon nem tudta bizonyítani.⁵

A tudós néprajzos, Györffy István szívesen foglalkozott az ifjúság tájékoztatásával. Az ő késztetése nyomán a középiskolákban megkezdtek lelkes tanárok a falukutató programokat. Így a Debreceni Református Kollégiumban, illetve a Sárospataki Református Kollégiumban is. Az utóbbi intézményben Újszász Kálmán (1902–1994) főiskolai tanár Györffy István nyomdokain haladva irányította az ifjúság falukutató tevékenységét.⁶ Illyés Gyula, Györffy István *A néphagyomány és a nemzeti művelődés* c. munkájának új kiadása elé (Debrecen, 1993) ezt írta. „A magyar nép tudósa volt. Szeretném így is mondani: a magyar nép lett tudóssá benne”. A most idézett Györffy munka korszakos hatásának bizonyult. Negyven fejezeten keresztül veszi számításba a szerző a társadalom feladatait, illetve az elért sikereket. E summázatban külön fejezet (36.) foglalkozik a Gyöngyös Bokréta elnevezésű, országossá terebélyesedő mozgalommal. E mozgalom sikere vitathatatlan. Kisebb-nagyobb közösségek együtteseket szerveztek, ahol hiteles néprajzi képet adtak a település népeletéről. Gyakran a lakodalmas felvonulásokat stb. másolták. Jellemző, hogy

1945–46 táján az új rend annyira veszélyesnek tartotta maga számára ezeket az együtteseket, hogy egy miniszteri rendelettel feloszlatta, és javaikat más ifjúsági szervezethez utalta.⁷

Az ún. népi írói mozgalom fősorolásából kimaradtak olyan jeles személyiségek, mint Szabó Dezső (1879–1945; képzünkön), aki korának egyik vezető elméleti szakemberének is számított. Az elsodort falu című regénye a korszak legnépszerűbb regényei közé tartozott. Hatása nemzedékről nemzedékre hagyatékolt volt. Ettől való félelmében az 1945-öt követő művelődéspolitikai tilalmi listára tette, csak a rendszerváltással került újra ki a nyomdából (Debrecen, 1989).

⁵ Györffy György bevezetője. *Györffy István: A Fekete-Körös völgyi magyarság*. Bp., 1986.

⁶ Újszász Kálmán: *A falu*. (Útmutatás a falu tanulmányozásához.) Sárospatak, 1936.

⁷ A magyar belügyminiszter rendelete. Száma: 294.973/IV/3./1946. Tárgy: Mezőkövesdi Bokréta Egyesület működésének felülvizsgálata. Mezőkövesdi Bokréta Egyesület eddigi működését a 20.165/1945. B. M. sz. rendelet végrehajtása során felülvizsgálat alá vettem. Ennek következtében a Mezőkövesdi Bokréta Egyesületet az 1938. XVII. tc-ben foglalt jogaimnál fogva feloszlatom. Felhívom Borsod Gömör vm. Alispánját és a Magyar Államrendőrség Államvédelmi osztálya vezetőjét, hogy a fenti egyesületet a nyilvántartásából törölje. ... Budapest, 1947. március 14. Dr. Szebenyi Endre s. k. miniszteri osztályfőnök.

Hasonló sorsot szántak Tormay Cécile (1875–1937; képiükön) íróknak, illetve munkásságának. Számos más íróval, irodalmárral egyetemben őket is az elhallgatás átkával sújtották. Különös sors követte általában is a népi irodalmat művelőket, mint Féja Géza (1900–1978), Veres Péter (1897–1970) és Kovács Imre (1913–1980). A falukutatókat a hivatalos magyar politika kétségekkal fogadta. Eredményeikkel vitatkoztak, miért is perbe fogták Félát, illetve Kovács Imrét. Sorsukat nem kerülhették el az 1948-ban indult rezsim uralkodása idején sem. Eredményeiket, álláspontjukat megkérdőjelezték, és a szovjet elmélet világából kölcsön vett fogalommal „narodnyiknak” bélyegezték. Különösen érdekes pályát futott be Veres Péter, a balmazújvárosi szegény paraszt, aki makacsul álmodozott a magyar parasztság boldogabb jövőjéről. Az erőltetett „népfrontpolitika” nem nélkülözhetette azt a mozgósító erőt, ezzel együtt azt a dolgozó tömeget, melyet a Parasztpárt toborzott, mozgósítani képes volt, ezért Veres Péter munkásságát eltűrték, magát a személyt kirakatba állították, mintegy a hazai demokrácia mintapéldányát. 1956 őt is megérintette, miért is éveken keresztül eltiltották a nyilvános szerepléstől.

A címben megjelölt és körüljárt téma, jelesül a nemzeti önismeret tartalmának megismertetése, alapos elemzése feltett szándékunk volt, mely folyamat a 2. világháborúval, illetve az azt követő nemzetrombolással nem ért véget, e feladatot egy külön dolgozat tárgyként utalom. Annál is inkább, mert az 1945–48-cal indult évtizedek politikája nem kevésbé bonyolult volt és maradt, mint az 1918–39 közötti évtizedekben követett művelődéspolitikai. Mintegy zárógondolatként utalok a második világháborút lezáró potsdami békekötésre; akkor a közép-európai kis államokat a Szovjetunió érdekkörébe utalták. Egyetlen államnak, a Trianon után létrehívott Jugoszláviának sikerült a szovjethatalom szorításából kimenekülni. Mindjárt megjegyezzük, hogy a délvidéki magyarság súlyos áldozatot hozott a jugoszláv állam rendszerváltásáért.

MIZSER LAJOS

Műfordítások

ALBERT VANYEJEV

(komi-zürjén, 1933–)

Északon kavarog a hó*Fokos-Fuchs Dávid professzornak*

Kedves öreg barátunk, társunk,
Időnk sebesen elfolyó,
Fél százada láttad te is, hogy
Északon kavarog a hó.

Ismered Ezsvánk csobogását,
Tudod, hol van falu s folyó,
És a végtelen térségeken,
Északon kavarog a hó.

Háború jött népünkre szörnyű,
Tűz gyúlt ránk, véstől lángoló,
De te tudtad, Fokos, győziünk, hisz
Északon kavarog a hó.

Lelked ifjú, mint ötven éve,
A szived Pestért szikrázó,
De tudjuk: szeretsz bennünket, hisz
Északon kavarog a hó.

A hófajd

Madárkám, te szép hangú hófajd!
Nincsen bundád, mint az embereknek,
Dacolsz te faggal, hóviharral,
Tűrsz egyformán inséget, hideget.

Téged láttalak, mint kisgyermek,
Volt zord idő és nyájas meleg,
Tavasszal és lombhullató őszben,
Jóban, rosszban kitartottál velem.

Az én legjobb barátom te vagy,
Te sem távozol, én is maradok.
Szeretetet másutt úgyse kapsz,
Hisz itt van hazánk, az északi hon.

VIKTOR NAPALKOV

(komi-zürjén, 1939–)

Az égen kéklő csillagmilliárd...

Az égen kéklő csillagmilliárd,
Kis hópelyhek lejenek körtáncot,
Fent jár a vén hold, mint gőgös madár,
Csőrével csipegeti a magot.

Messzi bolygók tűzét én őrizem,
És a csendes éjszakát vigyázom.
Hol vagy, merre jársz, élsz-e, kedvesem?
Miért nem hallod az én bánatom?

Jer ki csöndes estén kiskapudhoz,
Emelkedj, mint szélben a felhő,
Hisz szivedben a szerelem lángol,
Mint csillag, reménylő
és kéklő.

DUKRÉT GÉZA

Húszéves az Erdélyi Kárpát Egyesület Bihari Osztálya

1990 novemberében dr. Tövissi József értesített, hogy Kolozsváron megalakult a Kárpát Turista Egyesület, melynek célja a száz éve alakult Erdélyi Kárpát Egyesület (EKE) hagyományainak folytatása. 1991. május 11-én és 12-én Gyergyószárhegyen tartották meg, a nagy múltú EKE centenáriumi ünnepségre: Méder Árpád, Méder Livia, Dukrét Géza, Dukrét Aranka, Borbély Gábor, Borbély Katalin, Péter I. Zoltán, Péter Emília, Venczel Márton, Venczel Ilona, Sófalvi István, Dimény Áron, Dimény Ilona, Balogh Éva, ifj. Balogh Éva. Hazatérve 1991. május 24-én 65 alapító taggal megalakítottuk az *Erdélyi Kárpát Egyesület Bihar Megyei Osztályát*. Az alapító tagok legnagyobb része régi turistákból állott, akik közül sokan, a még egyedüli turista egyesület, a Tempo Club tagjai voltak. Megválasztották az elnökséget; elnök: Dukrét Géza, alelnök: Méder Árpád, ifjúsági alelnök: Makai Zoltán. A választások után, a jelenlevők egyhangúlag megszavazták, hogy a Bihar Megyei EKE a kolozsvári törvényesen bejegyzett Erdélyi Kárpát Egyesület fiókjaként működjék. A létszám gyorsan nőtt, egy éven belül elérte a kétszáz főt, 1993-ban meghaladta a háromszázat, 1994-ben elértük a négyszáz főt. 1995-től csökken a létszám: október 10-én 292 fizető, több mint ötven nem fizető és nyolc tiszteletbeli tagunk volt. Ezután újra emelkedett a létszám, 1998. január 31-én 312 tagunk volt, amelyből 127 diák, 17 egyetemista, 92 dolgozó, 73 nyugdíjas, 3 munkanélküli. 1999. január 30-án 280 a tagok száma, de többen nem fizetik a tagsági díjat. 2001 januárjában 166 tag, 2005 januárjában 169 tag volt: 24 diák, 47 dolgozó és 98 nyugdíjas. A létszám stabilizálódott. Jelenleg 200-on felüli a tagjaink száma.

Turista szakosztály lévén, egyik legfontosabb tevékenységünk kirándulások, túrák szervezése, amelyek zömében gyalogtúrák, ún. bakancsos túrák, barlangi túrák, honismereti jellegű kirándulások, zömében autóbusszal, az utóbbi időben mind több külföldi úttal, de voltak téli sítúrák, biciklitúrák és számos munkatúra, melyek keretében újrakeleltük a Révi-szoros turista útjait.

1992-ben május 23-án ünnepeltük osztályunk megalakulásának egyéves évfordulóját, amelyen résztvett az EKE országos vezetősége, számos belföldi és külföldi meghívott, összesen 130 személy. Július 31-e és augusztus 2-a között Torockószentgyörgyön tartotta el-

¹ Lásd e beszámoló előzményét: *Dukrét Géza: Százhusz éves az Erdélyi Kárpát Egyesület.* = Széphalom 21., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 2011. 407–418.

Az I. honismereti tábor résztvevői ső országos vándorgyűlését az Erdélyi Kárpát Egyesület. Az EKE Bihari Osztálya ezt összekapcsolta egy négynapos székelyföldi körúttal. Augusztus 4 és 8 között megszerveztük a Bihari Osztály első honismereti táborát Várasfenesen, amelynek fő célkitűzése a fenesi Béla-vár megtakarítása volt. Ettől kezdve szinte minden évben – tízenhárom alkalommal! – megszerveztük a tábort.

1993. május 19-én a református és katolikus püspökségek égisze alatt megalakítottuk az EKE mellett az Emlékhely Bizottságot, melynek feladata emlékhelyek felkutatása, létesítése, azok gondozása, műemlékvédelem, honismereti nevelés. Július 31-én újraalakult az EKE Révi Osztálya 16 alapító taggal, elnöknek Juhász Viktor földrajztanárt, alelnöknek Boross

Attila református tiszteletest választották meg. Augusztus 5 és 8 között a Bihari Osztály szervezte meg az EKE II. Országos Vándortáborát Réven. A rendezvényen 172-en vettek részt Erdély minden részéből. A negyedik napon emléktáblát avattunk a Zichy-barlang feltárásának 90. évfordulója alkalmából. Ennek felirata:

ÎN COMEMORAREA ANIVERSĂRII A 90 DE ANI DE LA DESCOPERIREA
PEȘTERII ȘI AMINTIRII LUI:
KARL HANDL, CZÁRÁN GYULA, VERES ISTVÁN
EMLÉKÉRE A BARLANG FELTÁRÁSÁNAK 90-İK ÉVFORDULÓJA
ALKALMÁVAL ÁLLÍTOTTA – SOCIETATEA CARPATINĂ ARDELEANĂ
ERDÉLYI KÁRPÁT EGYESÜLET - 8 AUG 1993

Augusztus 23 és 29 között megszerveztük II. honismereti táborunkat Sólyomkővár mellett, amelynek célja a várrom megtakarítása volt. Szeptember 5-én Tempfli József megyéspüspökkel közösen emléktáblát avattunk Szentjobbon, ahol négy évszázadon át őrizték Szent István királyunk jobbját. Felirata:

E helyen őrizte Mercurius apát 1061-től a Szent Jobbot családi monostorában,
amelyet 1084-ben Szent László király megerősített,
majd 1100 körül Álmos herceg kőből átépíttette,
ahol évszázadokon át őrizték Szent István királyunk Jobbját.
Ennek emlékét őrzi máig Szentjobb község.
E táblát kegyelettel állíttatta 1993-ban:
Tempfli József püspök és szentjobbi apát,
az Erdélyi Kárpát Egyesület és az Emlékhely Bizottság.

Október 29-én Tőkés László és Tempfli József püspökök jelenlétében összeült az Emlékhely Bizottság. Megkapta végleges nevét: *Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság*. Tevékenysége felöleli az egész Partiumot és Bánságot, Máramarostól Krassó-Szörényig. A Bizottság célkitűzései a következők: a) történelmi örökségünkhöz tartozó összes műemlékeink, népi építészeti emlékeink és emlékhelyeink felkutatása, feltárása és ismertetése, azok ápolása, az aktív műemlékvédelem elősegítése; b) helytörténeti feltáró munka; c) a partiumi művelődéstörténelem összeállítása; d) a fiatalság honismereti nevelése. Kijelöltük a partiumi megyék elnökeit, kiosztottuk a kérdőíveket, elindítottuk a feltáró munkát. Mivel a két önálló civil szervezetnek Dukrét Géza volt a közös elnöke, és sok közös tagja volt, így a tevékenységek nagy része is közös volt.

1994. április 24 és május 1 között részt vettünk a Varadinum ünnepségek megszervezésében. Megszerveztük a tudományos ülészakot, ahol dolgozattal is jelentkeztünk, és összeállítottunk egy fotókiállítást Nagyvárad századfordulós épületeiről, Kiss László munkáiból. Ugyanakkor elindítottuk a Partiumi Bizottság honismereti lapját, a *Partiumot*. Június 26-án síremléket avattunk a révi református temetőben Márton Gabriella, Ady Endre első váradi szerelme tiszteletére. Szövege:

MÁRTON GABRIELLA

KULCSÁR ANDOR révi református lelkész felesége

1884 – 1922

ADY ENDRE első váradi szerelme, a Lázban című vers ihletője

emlékére állította az

EKE és az ADY TÁRSASÁG

Július 9-én emléktáblát avattunk Bíró József művészettörténész és festőművész tiszteletére a Lorántffy Zsuzsanna református gimnázium, a hajdani zsidó leánygimnázium falán. Augusztus 8 és 14 között szerveztük meg a III. honismereti táborunkat Solyomkövár mellett. A tábor célkitűzése a várban levő kápolnáról állagának megőrzése volt. A táborozáson 40 váradi, 22 élesdi, 4 kolozsvári és 1 szatmári, összesen 67 személy vett részt, melyből 10 felnőtt mellett a többi fiatal volt. Augusztus 22 és 28 között egy székely körutat szerveztünk, melyet összekapcsoltunk az országos vándortáborral. Az ötödik nap, 1994. augusztus 26-án Sepsibükszádon nyitották meg a III. országos vándortábort. Titkos szavazással megválasztották az EKE új Országos Vezető Tanácsát: országos elnök: Dukrét Géza (Nagyvárad), alelnökök: Máthé Gyula (Kolozsvár), Kovács Attila (Brassó); országos titkár: Behabecz Magda (Kolozsvár). A tanács tagjai az osztályok elnökei, az Erdélyi Gypár főszerkesztője. December 4-én emléktáblát avattunk Érsemjénben Fráter Lóránd, a nótáskapitány emlékére. Az emléktábla felirata:

ITT SZOLGÁLT 1897–1904 ÉVEKBEN

IPPI ÉS ÉRKESERÜI FRÁTER LÓRÁND

A VOLT M. KIR. 9. HONVÉD HUSZÁREZRED

FŐHADNAGYA, MAJD SZÁZADOSA,

A NÉPSZERŰ ZENE- ÉS DALKÖLTŐ,

A KIVÁLÓ HEGEDŰS ÉS ÉNEKES.

ÚJRAÁLLÍTOTTA

AZ EMLÉKHELY BIZOTTSÁG

ÉS ÉRSEMJÉN LAKOSSÁGA 1994.

HÁLÁS MEGEMLEKEZÉSSSEL:

SZAMOSÚJVÁR VÁROS KÖZÖNSÉGE

1942.

1995. május 7 és 14 között részt vettünk a Varadinum Ünnepek megszervezésében. Május 7-én az általunk meghirdetett Szent László pályázat eredményének kihirdetésére,

valamint táblaavatásra került sor a vártemplomban. Az emléktáblát Szent László halálának 900 éves évfordulójára mi készítettük el. Felirata:

E VÁRBAN TEMETTÉK EL AZ 1095-BEN ELHÚNYT SZENT LÁSZLÓ KIRÁLYT,
AZ ÁLTALA ALAPÍTOTT VÁRADI PÜSPÖKSÉG SZÉKESEGYHÁZÁBAN.
SIRJA KIRÁLYI ZARÁNDOK- ÉS ISTENÍTÉLETI HELY VOLT
ÉVSZÁZADOKON KERESZTÜL.
E TÁBLÁT KEGYELETTEL ÁLLITTATTA
SZENT LÁSZLÓ HALÁLÁNAK 900. ÉVFORDULÓJÁN,
A VARADIUM '95 ÜNNEPSÉG ALKALMÁBÓL TEMPFLI JÓZSEF MEGYÉSPÜSPÖK
ÉS SZENT LÁSZLÓ NÉPE.

Az érábrányi templomromot takarítják a honismereti tábor résztvevői

Július 10 és 16 között szerveztük meg IV. honismereti táborunkat, Érábrányban, amelynek fő célkitűzése a románkori templomrom kitakarítása volt. November 18-19-én volt az *I. Partiumi Honismereti Konferencia* Nagyváradon. A konferencia témája nagyon változatos, sokszínű volt: helytörténet, műemlékvédelem, néprajz, tájleírás. A konferenciát nagy érdeklődés kísérte, amelyen 65-en vettek részt Arad, Bihar, Kolozs, Máramaros, Szatmár, Szilágy és Temes megyék képviselőiben. Elhangzott 21 előadás. Ettől kezdve minden évben megszerveztük a konferenciát, az idén lesz a XVIII. Nagyszalontán. A Partiumi Honismereti Konferencia immár hagyományos és elismert mind belföldön, mind külföldön. Átlagosan 80 ember vesz részt rajta a Partiumból, a Bánságból, Kolozsvárról, Magyarországról. Vándorkonferencia, hogy bekapcsoljuk a különböző vidékeket a közös kutatómunkába. A konferencia helytörténeti kutatómunkánk és műemlékvédő tevékenységünk legmagasabb fóruma. Ekkor tartjuk az évi közgyűlést is, ekkor osztjuk ki a Fényes Elek-díjakat, azoknak, akik kimagasló munkát fejtettek ki a helytörténeti kutatómunkában és az egyesületi élet szervezésében.

1996. február 10-én megalakult a Túrávezetők Testülete, amelynek tagjai a következők voltak: Coancă László, Dukrét Géza, Egri Ferenc, Gyarmati Gábor, Kinde Ilona, Kotlacsik Irén, Kiss László, Sáhi Anikó, Szilágyi István, Tóth László, Újvárosi Tibor. A

testület vezetője Tóth László lett. November 15-én Tóth László romló egészségére hivatkozva, kéri felmentését, s így a Túravezető Testület vezetését Újvárosi Tibor veszi át. Július 22 és 29 között szerveztük meg közösen az IKE-vel, az V. honismereti táborn Várasfenesen 110 résztvevővel. A tábor célja a külső várfalak megtakarítása volt. November 1-jén első és második világháborús emlékművet avattunk Réven. A főszervező Juhász Viktor tanár volt, a Révi EKE elnöke.

1997. április 28-án, a Varadinum-ünnepek keretében könyvbemutatót szerveztünk: Dukrét Géza és Péter I. Zoltán: *Nagyvárad – városismertető* című kötetét. Majd május 3-án a *Szóban élő történelem* című pályázatunk díjkiosztó ülészsaka volt, amelyre 28 dolgozat érkezett. Július 28 és augusztus 3 között a mi osztályunk szervezte meg a VI. országos vándortáborn a Vertop-hágón. A szervezésben besegített a kolozsvári osztály is. Augusztus 21 és 25 között szervezték meg a Geo '97-et, a Magyar Földtudományi Szakemberek Világtalálkozóját Csíkszeredában. Több kiránduláson vettünk részt; Aradon emléktáblát avattunk Lóczy Lajos földrajztudós tiszteletére, amelyet mi készítettünk Nagyváradon:

Lóczy Lajos (1849–1920)

geológus, geográfus, utazó emlékére, aki Aradon töltötte ifjú éveit.

Magyarhoni Földtani Társulat, Magyar Földrajzi Társaság

Erdélyi Kárpát Egyesület, Lóczy Lajos Munkacsoport

Augusztus 11 és 17 között szerveztük meg a VI. honismereti táborn Árpádon. A táborozáson huszonöt, 12-23 éves fiatal és tizenegy felnőtt vett részt. Célunk a Markovits-kúria és az itt található arborétum kitakarítása volt. 1997 szeptemberében elindítottuk új könyvsorozatunkat, *Partiumi Füzetek* címen. A mai napig 69 kötetet adtunk ki. Számos településmonográfia, iskolatörténet, műemlék- és emlékmű-leírások, temetőismertető, nagy személyiségeink életrajzai, történelmi események, tájleírások.

A VI. honismereti tábor megnyitása a Vertop-hágón (1997)

A VII. honismereti tábor résztvevőinek csoportja (1998)

1998. áprilistól októberig 17 munkatúrán 24 személy, 756 munkaórában kitakarította és újrakezelt a révi és váronkolyosi turistaösvényeket, Újvárosi Tibor és Coancă László vezetésével. Augusztus 11 és 17. között szerveztük meg a VII. honismereti tábort Valkó várának kitakarítására, amelyen hatvan fiatal vett részt. Október 25-én szerveztük meg a Zichy-barlang feltárásának 95. évfordulóját Réven. Ekkor volt az újrakezelt utak ünnepélyes átadása, amelyen több mint száz személy vett részt. Hat ifjú túravezető tette le a gyakorlati vizsgatesztet: Bajusz Norbert, Kádár Ferenc, Kovács Ákos, Székely Tibor, Székely Zoltán, Tiponut Tibor.

1999. augusztus 9 és 16 között rendeztük meg a VIII. honismereti tábort Ottományban negyven fiatallal, amelyen a Komáromy-kúriát és annak arborétumát takarítottuk ki. Október 5-én Horber Pál gyógyszerész, EKE-tag vezetésével megalakult a László Kálmán Gombász Egyesület nagyváradi fiókja.

2000. július 20 és 27 között Érsemjénben szerveztük meg a IX. honismereti tábort. A tábor feladata a központban levő dendrológiai park kitakarítása, rendbetétele volt. Résztvett 25 diák és 10 felnőtt. Október 8-án Székelyhídon résztvettünk a turulmadaras millenniumi emlékmű újraavatásán, amelyen Dukrét Géza díszoklevelet osztott ki azoknak, akik hozzájárultak az emlékmű megőrzéséhez és újraavatásához.

2001. május 22 és 26 között szerveztük meg a 10 éves jubileumi ünnepségünket: kiállítást nyitottunk meg a Tibor Ernő Galériában, tagjaink képzőművészeti alkotásaiból. Július 22-én emléktáblát avattunk Csokalyon Fényes Elek tiszteletére, a református templom külső falán, a bejárat mellett. Szövege:

FÉNYES ELEK STATISZTIKUS, FÖLDRAJZTUDÓS
 1807 CSOKALY – 1876 ÚJPEST
 HALÁLÁNAK 125. ÉVFORDULÓJÁN ÁLLÍTOTTA
 A PARTIUMI MŰEMLÉKVÉDŐ ÉS EMLÉKHELY-BIZOTTSÁG,
 AZ ÉRMELLÉKI EGYHÁZMEGYE
 SZÉKELYHÍD KÖZSÉG TANÁCSA, CSOKALY KÖZÖSSÉGE

Augusztus 9 és 16 között szerveztük meg a X. honismereti táborunkat Réven. A sáttortáborban ötvenen vettek részt, 36 fiatal és 14 felnőtt. November 4-én Érmihályfalván közösen a helyi polgármesteri hivatallal, millenniumi kopjafát avattunk.

2002. április 28 és május 5 között, a Varadinum-ünnepségek keretében 150 éves a nagyváradi fotográfia címen emlékülést és kiállítást szerveztünk Kiss László képeiből. Június 14 és 16 között autóbuszos kirándulást szerveztünk Szlovákiába, a Borsiban székelő II. Rákóczi Ferenc Emléktársaság meghívására. A borsi kastélyban született II. Rákóczi Ferenc. Július 20-án a református püspöki palota dísztermében tartottuk a *200 éves a magyar muzeológia, 130 éves a nagyváradi múzeum* című emlékülést. Szeptember 21-én szerveztük meg Székelyhídon a nagysikerű turulmadaras emlékműves települések találkozóját, amelyen bemutattuk gyűjteményes kötetünket, *Turulmadaras emlékműveink* címen, amely másfél éves felmérő program eredménye volt. Október 6-án Gálospetriben emléktáblát, emlékszobát avattunk Sass Kálmán tiszteletére. A sikeres rendezvényre külön autóbusszal mentünk. Az emléktábla szövege a következő:

EBBEN A TEMLOMBAN KERESZTELTEK ÉS KONFIRMÁLT
 SASS KÁLMÁN 56-OS MÁRTIRLELKÉSZ
 ÁLLÍTOTTA A GÁLOSPETRI REFORMÁTUS EGYHÁZKÖZSÉG
 ÉS A PARTIUMI MŰEMLÉKVÉDŐ ÉS EMLÉKHELY BIZOTTSÁG. 2002.

A koszorúzás után felavattuk a közelben levő, egykori tanítói lakásban berendezett Sass Kálmán-emlékszobát, amely Kéri Gáspár orvos tagtársunk munkáját dicséri. Ezt követően a közeli érmelléki tájház felavatása következett. Avatóbeszédet Gazda Klára néprajztudós tartott, majd Kéri Gáspár mutatta be a tájházat, amelyet szintén ő rendezett be a nagyszülői házban az általa gyűjtött tárgyakkal. A díszbéd alatt Dukrét Géza díszoklevelet adott át azoknak, akik hozzájárultak az ünnepség megszervezéséhez és a tájház kialakításához. Ugyanakkor jelvényt készítettünk Sass Kálmán arcmásával.

2003. május 10-én mi szerveztük meg a Jubileumi Rákóczi Évek megnyitó ünnepségét Nagyváradon. Augusztus 9-én és 10-én jubileumi ünnepséget szerveztünk Réven a Zichy-barlang felfedezésének százéves évfordulója alkalmából. Emléktáblát avattunk közösen a Pro Rév egyesülettel Karl Handlnak, a barlang felfedezőjének tiszteletére, amelyet egykori lakóházának falán helyeztek el. A kétnyelvű tábla szövege a következő:

IN ACEASTĂ CASĂ A LOCUIT KARL HANDL DESCOPERITORUL PEȘTERII
 DIN VADU-CRIȘULUI ÎN 1903
 EBBEN A HÁZBAN LAKOTT
 KARL HANDL AKI 1903-BAN FELFEDEZTE A RÉVI CSEPPKÖBARLANGOT
 2003.

Augusztus 15 és 22 között szerveztük meg az EKE XI. honismereti táborát Gálospetriben, amelynek célja a Fráter-kúria dendrológiai parkjának kitakarítása, a millenniumi kert, a régi temető síremlékeinek megtakarítása volt. A sáttortáborban 57-en vettek részt, 45 diák és 12 felnőtt.

2004. március 27 és 29 között kirándulást szerveztünk a szlovákiai Borsiba, II. Rákóczi Ferenc szülőhelyére egy ötvenszemélyes autóbusszal. Az emlékünnepeken Dukrét Gé-

za beszédet tartott *A Rákóczi-szabadságharc a Partiumban* címen. Április 3-án ismertettük Borbély Gábor, Dukrét Géza, Péter I. Zoltán, Szilágyi Erzsébet: *Bihar megye útikönyve* című kötetét. Augusztus 12 és 18 között szerveztük meg a XII. honismereti tábort Élesden. A tábor célja a református templom mellett található park kitakarítása volt, előkészület egy világháborús emlékmű elhelyezésére. A táborban közel negyvenen vettek részt. Szeptember 19-én résztvettünk Bocskai Istvánné Hagymássy Katalin szobrának leleplezésén Mezőtelegden. Délután tudományos ülészakot szerveztünk a református templomban Bocskai István életéről, a nagy fejedelem tevékenységéről. Október 16-án mi szerveztük meg a Rákóczi–Bocskai–Balassi jubileumi emlékünnepelet, melyen jeles magyarországi előadók is tartottak előadásokat.

2005. február 17-én *Érmelléki pincék* címen fotókiállítást nyitottunk meg Budapesten a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal kiállítótermében, Sófalvi István fotóművész képeiből. Április 10-én Érsemjénben emlékházat avattunk közösen a polgármesteri hivattal Kazinczy Ferenc és Fráter Lóránd tiszteletére, majd együttműködési szerződést írtunk alá a Hajdúság–Partium Értékmentő Egyesülettel. Június 12-én emléktáblát avattunk Érköbölkúton ifj. Gyalókey Lajos tiszteletére. Az emléktábla szövege:

A BIHAR MEGYEI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI

EGYLET ALAPÍTÓ TAGJA ÉS TITKÁRA

IFJ. GYALÓKEY LAJOS

SZÜLETETT ÉRKÖBÖLKÚTON 1855. MÁRCIUS 30-ÁN

A RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ELINDÍTÓJA, MÚZEUMSZERVEZŐ EMLÉKÉRE

ÁLLÍTTATTA A PARTIUMI MÜEMLÉKVÉDŐ BIZOTTSÁG

ÉS ÉRKÖBÖLKÚT KÖZÖSSÉGE

2005. június 12-én

Augusztus 12 és 18 között szerveztük meg a XIII. honismereti tábor Szentjóbbon a hajdani vár maradványainak kitakarítására, az apátsági épületek mögötti terület rendbetételére. A táborban közel negyvenen vettek részt Augusztus 27-én Réven ünnepi megemlékezést tartottunk a Zichy-barlang felfedezésének századik évfordulója alkalmából. November 13-án emléktáblát avattunk Zsibón II. Rákóczi Ferenc tiszteletére, a zsibói csata emlékére.

2006. január 22-én a Magyar Kultúra Napja alkalmából, egyesületünk díszoklevelet kapott megyénk művelődési életében betöltött szerepéért. A február 4-én tartott közgyűlésen Dukrét Géza kinevezte ügyvezető elnöknek Tiponuf Tibor földrajzszakos tanárt, túravezetőt. Április 23-án emléktáblát avattunk Érmihályfalván, Zelk Zoltán költő tiszteletére. Felirata:

VÁROSUNK SZÜLÖTTE ZELK ZOLTÁN KÖLTŐ 1906 – 1981 EMLÉKÉRE ÁLLÍTOTTA

A VÁROSI ÖNKORMÁNYZAT ÉS A PARTIUMI EMLÉKHELY BIZOTTSÁG

2006-BAN

Május 27-én megünnepeztük az EKE Bihari Osztályának 15 éves évfordulóját. Bemutattuk Dukrét Géza *A Bihari turizmus története* című kötetét, amelynek egy részét ki is osztottuk a kitüntettek között. Valójában ekkor vált el véglegesen a két egyesület tevékenysége. Czárán Gyula halálának 100. évfordulója tiszteletére több rendezvényt szerveztünk: Czárán-zarándokutat Rézbányától Menyházaig, áprilisban az első Czárán emlék- és teljesítménytúrát, amelyen 134-en vettek részt, októberben a második Czárán-teljesítménytúrát, amelyen már több mint 150 személy vett részt. Egyesületünk először vett részt a Bodrog árterületén szervezett vízitúrán. Ősszel sikeres Magas-Tátra túrát szerveztünk.

2007. Az év elején a sajtóból értesültünk, hogy egy csoport bejegyeztette a bíróságon az EKE Bihar Megyei Osztályát saját részükre, a mi tudtunk és engedélyünk nélkül. Egyesületünk a Kolozsváron bejegyzett országos EKE fiókjaként volt bejegyezve több más EKE fiók-szervezettel együtt. Mivel többszöri próbálkozás után sem tudtunk megegyezni, a január 20-iki közgyűlésen elhatároztuk egyesületünk bejegyeztetését a váradi bíróságon, EKE '91 Nagyvárad–Bihar Egyesület néven. Az új választás eredménye: elnök Tiponut Tibor, alelnökök Slider Zoltán és Bordás István, örökös tiszteletbeli elnök Dukrét Géza lett. Egyesületünk tevékenysége nem lankadt. Év végéig már 142 újrairatkozott tagunk volt. Összesen 37 kirándulást szerveztünk, amelyen 1040 személy vett részt. Túránk főleg a Fekete-Körös völgyébe és az Erdélyi-szigethegységbe vezettek. Fejlődtek a határon túli kapcsolataink, főleg az észak-magyarországi régióval. Ettől az évtől van saját honlapunk.

2008: év végére már 204 taggal rendelkezünk. Ötven túrát szerveztünk, amelyen 1251 személy vett részt. Január 22-én túravezetői tanfolyam kezdődött nemzetközi oktatással. A nyár végén húsz fiatal tette le eredményesen a túravezetői vizsgát. Sajnos a tanfolyamot elvégző fiatalok egy része hamar lemorzsolódott a bizonyítvány átvétele után, de szerencsére számos ígéretes fiatal azóta is aktívan tevékenykedik az EKE keretében. Részt vettünk a Czárán Gyula-emléktábla újraavatásán, Meziádon. Kiadtuk dr. Venczel Márton és Sófalvi István *A Nyugati Szigethegység csodálatos élővilága* című, színes kötetet.

2009-ben a tagság létszáma elérte a 225 személyt. A 68 szervezett túrán – a táboron kívül – 1654 személy vett részt. Egyre több a külföldi túra és kirándulás is: Magas-Tátra, Bodrog-ártér, Tokaj, Karcag, Hortobágy, Eger, Szilvásvár, Ópusztaszer, Szlovénia, Horvátország. Rendszeressé váltak a különböző kiállításokat megcélzó budapesti, egri, debreceni kirándulások. Ebben az évben, a táborszervezés mellett, mi tartottuk az első EKE-napi rendezvénysorozatot, Várasfenesen. Vendégül láttuk a kolozsvári, marosvásárhelyi, gyergyói és nagybányai EKE küldöttséget. Július 28 és augusztus 2 között megszerveztük a XVIII. EKE Vándortábort Várasfenesen. A táborban összesen 876-an vettek részt Európa különböző országaiból, 76 egyesület képviselőjében.

2010-ben a létszám 253 fizető tag; 15 túravezető tevékenykedik aktívan. Nagysikerű városismereti vetélkedőt szerveztünk 10-14 éves diákok számára. Túravezetőink számára harmincórás elsősegély- és újraélesztő-tanfolyamot szerveztünk a megyei rohammentő szolgálat segítségével, az ország egyik legmodernebb kiképzőközpontjában.

2011-ben Egyesületünk fennállásának *huszadik évfordulóját* az Ady Endre Középiskola dísztermében tartott emlékközgyűlésen ünnepeltük meg. Tiponut Tibor ismertette a 120 éves EKE történetét. Ezt Dukrét Géza személyes hangvételű előadása követte, aki 20 évvel ezelőtt részt vett az EKE gyergyószárhegyi újraalapításán, s alapító tagja, 16 évig elnöke volt az EKE Bihar Megyei Osztályának. Majd egy rövid beszámoló után díszoklevelet kaptak az alapító és a 15 évnél régebbi tagok. Tiponut Tibor bemutatta az erre az alkalomra, Kolozsváron megjelent reprezentatív évkönyvet. Az ünnepséget közös ebéd zárta.

HALÁSZI ALADÁR

Versek

Álom oltó

Álom oltó szürke éjben,
Rajzó gondom kék ködében
Múlik a nyár.

Csillagtalan úton járok,
Lábamnál sok gödör, árok,
Maraszt a sár.

Mindegyikbe illik testem,
Vándorbotom eleresztem,
Nyugalom vár.

Álom oltó ében éjben
Belemártva kínba, kéjbe,
Hajnalt várok.

Földereng talán a fény is,
Feltámadok akkor én is,
Mint az álmok.

Haikuk

Halmod hiába
Éri fény, alatta már
Nincs semmi remény.

Hív a végtelen,
Ám az út, mit megtehetsz,
Arasznyi csupán.

Állatvédőkkel
Ne vitasd, mi ér többet:
A nyúl vagy a sas.

Kedves, ne aludj!
Álmodnál szebb a való,
Hiszen szeretlek.

Szép jövőt képzelsz.
Múltunk jobb volt a mánál
Ifjabb korunkban.

A tél hidege
Szabadságvágyat meleg
Szobára cserél.

Fehér a zord tél,
Ám sarával is tisztább
Az enyhe tavasz.

Haikuval szólva
A végtelen világ is
Ponttá áll össze.

Hol örök a nyár,
Nem tudják, mi az, várni
Télben a tavaszt.

Színes kavicsok!
Szomorú sírra kerül
Sok belőletek.

A tó rossz vizét
Kavics szűri, magára
Veszi szennyesét.

TÜKRÖK ÉS TANÚK

CSORBA CSABA (közzétevő)

Vályi Pál utazási emlékeiből (1841-42)

VII. (befejező) rész¹

[Franciaország]

Népjellem

A tehetősök és hatalmasok bármelyik földrészen lakjanak is, könnyen beláthatják és kielégíthetik szükségüket, mert a mindenható pénz szárnyra kelti vágyainkat, és megtestesülten híjja azokat haza. Képzelet és valóság, gondolat és tény könnyen rokonulnak az erszény közbejárására, és nemzenek megelégedést, bőséget, divatot, fényűzést; az ép és kövér fának fattyúnövése is van. A vagyonosság összpontosító szerhelyezetet és érdeket azonosít. Mi Angolhon gazdag gyárai s Franciaország tündér szelleme létre szólítanak, mindazt megszerezheti, kinek pénze van, itt és amott.

De a népnek más sors jutott; ő a vágy és tehetlenség örök hullámain csapong, és nevelési iránytű nélkül nem is evezhet biztos révpartnak, hanem mint a régiek az óceánon, a napot és csillagzatot szemléli; a főbbek fénykörére áhítozik, s erős tolakodásában vagy megszakad, vagy minden tüze s kedve kialszik, és lomhán adja ált magát a véletlennek.

Ez igazság a párizsi népeletben, mint tükörben, tisztán látható. A sokféle vágy s érdekemberek, a híd-piac-utcahősek, az örökös naplesők kék kabátú serege, mely a fényváros minden zugait sűrűn táborozza be, annyi sajtáságos jelenetet mutatnak, hogyha az ember egyik-másik utcában megáll, naphosszantan bámulhat és mulathatja magát. Ez ugyan csak töredéke a francia nemzetnek: de nép- s hogy az, közelebbi történetek tanúsítják.

Jobbra-balra, elől és utól más színű emberek tűnnek föl Párizsban ugyanazon fajból, mind franciák. Ott a módos s lábujjhegyen járó udvaronc, itt a szomszédait elsodró szélhős [szélhámos]; ott a néhány sousért izzadó munkás, itt a fű növét hallgató coquin! Az utca egyik oldalán szentképeket hurcol nyakában a szerencsétlen világtalan, s tele torokkal énekel; a hű eb porázon megy előtte (ez öregét gyakran láttam utcánkban), s oda vezeti vak urát, hova kell, azon ajtók előtt áll meg, hol adni szoktak. Másikon kiszámított lépésekkel sétál egy negédes nő, öltözte ünnepszerű, és csiklandós, mintha művész metszette volna rá, kezeiben csinos pántlika, ezüst vagy arany lánc, s kutyát vezet.

¹ Az útirajz előző részeit a *Széphalom* évkönyv korábbi kötetekben közöltük: **14.** k. 291-302., **15.** k. 341-354., **16.** k. 423-436., **17.** k. 451-474., **18.** k. 413-428. és **21.** k. 475-484. o. A helyesírást a mai szabályokhoz igazítjuk, de megőriztük a szerző sajátos szóhasználatát. Szögletes zárójelben adjuk a közzétevő megjegyzéseit, három ponttal jelezzük a kihagyásokat. (A Szerk.)

Szajna vonalán 7 órakor hasad az esthajnal, vízen innét, vízen túl komoly és eleven épületek sorai, és a szikrázó s komolyan hömpölygő habok sok ezer ablakmécseket tükröznek vissza; a jövő-menők nagy serege és örök zaja az esti fénytengerbe olvad. Mily elevenység, öröm és remény mindenütt a csillagok föstette homályban! A hidak hátán örök vásár! Egyik vagy másik kődarabon ül az árva nő, csecsemője karján szunnyadoz, ő guitarrot penget, s a húrok rezgését szomorú csöndes dallal elegyíti; éhes kis lánya lába mellett énekel, és megosztja anyja balsorsát, midőn a másik még eszméletlen szíja a nyomorúságnak mérges tejét. Lehetlen volt meg nem szánni ez ártatlan gyermekeket, kivált az idősbet, amint a hús éjben bágyadtság s álom lepte meg szakadatlanul dalló anyja mellett! Ki tudja, ez ártatlanok nem bűnös anyjuk véteksúlyát viselték-e? A nő fiatal volt, s valamennyire csinos, és úgy látszott, nem keves könnyörülő szívekre talált.

Éjjel-nappal cikáznak az utcákon a sokféle színű lámpákkal ellátott omnibusz kocsik, 30, 40 egyén bujkál ki s be ajtain, mindenkit szállása előtt tsz le. Sokan a frissítő italokat cifra magas filegóriában hurcolják hátukon, s vagy csengetnek, vagy sajtáságos hangon ébresztik figyelemre a hullongó népet. A mindenféle árusok taligát tolnak elébb-tovább, vékony és vastag hangon ordítazzák végig az utcákat; és az utcaszegleteken ruha s csizmatisztítók ásítoznak. Azt hinnéd némely esti órákon, hogy a város egyik vagy másik része ég, s ha oda jutsz, a legszebb piactéren is egy lángoló szalmacsomót látsz, mely a házakból szóratván ki, egy csapat utcahős összehordja, meggyújtja, üli, és nagy meglepődéssel füstöli körül rövid szárú pipájából. Hogy lehet Párizsban ilyet látni? Mindjárt azt kérde magadtól, kivált ha még nem láttad azon képzelhetlen nyomorúságot, amely némely utcában uralkodik.

A hírlapok olvasása napirenden. Úton-útfélen olvasóhelyek vannak, gazdag kereskedők és rongyos coquinok, utasok és kuppaszkodó kofák egyaránt forgatják a hírlapokat. A guggoló vénasszony orrára tűzi szemét, s esze nem árucikkén, hanem a politikán jár. Külön utcákban kivált délelőtt naponkint olvassák férfiak és nők fennszóval az újságokat, s ezért őket fizetik. Ezer szájtátók táborozzák körül, s fülelnek a múlt napi eseményekre.

Az idegennek eleinte föltűnő, miként népesednek meg nagy hirtelen, kivált a nevezetesebb utcák kapui s ablakai, ha a gázfénynél sétálni indult. A felső ablakokból egy nőhang: „bon soir monsieur, venez done venez done”. A kapuból egy másik lép elő, s karon ragadja a soha nem látott idegent, az alak szép s divatosan öltözött, de karjából kibontakozni tanácsosb. Utcaszegleteken örömlányok ácsorognak koszorúzott fővel, s mellettök egy vagy két vénasszony; ezek rendről rendre állnak őrt, s ha módját ejtik, beszédítik az idegent, kiürítik erszényét, magát pedig vagy kilölik, vagy elsikkasztják, vagy megmérgezik.

Az egyetemi ifjúság egy nagy részének, s általában a vidékieknek furcsa szokásuk van: legelőbb is grisette-ről gondoskodnak, ezek kétes erényű lányok, milyekkel Párizs dugva van. Az ifjú egyet kiválaszt, magához veszi, szállására viszi, s úgy él vele mint nejével, az főz, az süt, mos és tisztogat; ha beleunt, túlad rajta s mást vesz magához; ez nyilvános gyakorlat, mert életmódokról még nyomtatott munka is van. Grodecky Cyrill beszélte, hogy mikor Párizsba került, sorsa könnyítése végett írói pályára lépett, s hogy félre vonulhasson, egy keskeny utcában szállásolt, s délutáni 4 óra tájon rendszeren ablakot nyitott, s utcára nézett; általellenben tanulók laktak, s a gondolkodó tudóst nem szívelhették; hogyhát eltávolíthassák, valahányszor kinézett vagy ablakába könyöklött, a grisettet úgy állították ablakba, s olly fordulatokat tettek vele, hogy a komoly lengyelnek utoljára is el kellett pusztulnia. A híres quanquan tánc (cancan) is eléggé jellemzi a párizsi ifjúságot. Ezt leginkább a Mont-Parnasse boulevardon fekvő híres Chaumiérebán, egy gyönyörű mulatókertben lehessen látni vasárnap és csütörtökön, tiszta gáz és csillag-

fénynél, s e kéjkert ha meg van népesedve – aminthogy rendesen úgy szokott lenni – valóságos Muhamed-paradicsomi jelenetet idéz elő schweizi hegyeivel, játékeszközeivel, sétautaival, lugasaival, gypágyaival, ülő- és mulatóhelyeivel együtt. A csinos vendéglő előtt szabad ég alatt egy elkerített hely van a táncosok számára s mellette egy állvány a hangászoknak. A nyitvány megzendül, s a táncos párok a kert minden részeiből előtűnnek, és 30-40 vagy több pár a kerítésbe megy, már akkor ott áll a rendőrbiztos. A kétnemű táncosok elválnak egymástól, s szembe állnak egymással, és a zeneszóra összefutnak. Ez mulatságos valami! Magyar és oláh tánckeverék, csak-hogy fölötte heves, indulatos, tüzesen hajlékony, a testtagok úgy vickándoznak, úgy ugrálnak, mintha mindenfelé rángatnák. Az ifjú gyakran fölragadja táncosnőjét, s mindkét karjával átkulcsolja derekát, s kebelére forrasztja keblét; arc arcon pihen; a nő nem magáé többé, lába nem éri a földet, légben forog, mint a torony vitorlája és sebesen, mint a játszó gyermek fakutyája, és ez soká tart, s ismételtetik egész éjszaka. E táncot láttam városi bálban is, rendes teremben, csak-hogy itt másképpen nézett ki. Mennyi nyári bál van itt, s hány neme a mulatságnak! Egy velünk lakott schweizi orvos beszélte, hogy ő bizonyos kórházban gyakornokoskodván, rendesen, ünnepek után, kis idő alatt háromszáz s több ifjak kerültek oda, nem különbség nélkül, s köztök sokan voltak 12 évesek, 15-ig. Ebben semmi különbség! Páris minden nevezetes épületeinek falaira még a kerítésekre és kapukra is a „Maladies secrètes”-hirdetmény volt ragasztva a gyógyítást ajánló orvos aláírásával; tudom, hogy különösen egy Albert nevű orvosnak ilyen hirdetményét nemcsak Páris minden utcáin, hanem úton-útfélen, még a három-négy mérföldre fekvő környék városoknak házfalain, kerítésein és kapuin is lehetett látni, s okát kérdezvén, azon választ kaptam, hogy jelenleg Albert van legnagyobb divatban, és ha akarja, sok kincsre tehet szert.

Az esti mulatságok folytonosak, különböző utcákban s kertekben bálók és koncertek; ez utóbbiak sok helyt szabad ég alatt tartatnak magas házfalak közt. Azon rész, hol az 50 s több személyű hangászkar játszik, pompásan megékesített földel alatt van, köröskörül magas és alacsony vörös bársony ülőhelyekkel, nagy tükrökkel, középen székek. Ezzel állaellenben ismét egy fölemelt épület, és akinek frissítőre van szüksége, az ott végig rakott asztalok mellé vonul. E két nyári épület közt van az udvar, körötte karzat, s magas fejez márványszobrok, mint vigalom istenei. Az egész udvar kert, buja virágok s narancsfák nagy edényekben, köztök ülőhelyek, sétatnyok, nagyszerű gázvilágítással; és ha tiszta az idő, s e regényes éjjeli völgyből az ember föltekint, szép harmóniában látja ezt, a kék eget, nyájas holdat, fénylő csillagokat, mint én is láttam. A zene esti nyolcadfél órakor megzendül, s 10 válogatott darabot játszik egymás után, közepén félórát megcsúsznak, s ez alatt a hallgatók karöltve sétálnak, egyébkor ülnek, fülelnek, némelyek hírlapot olvasnak. A hölgyek csinosan öltözködve, némely lányok virágkoszorús fővel, a férfiak szintűgy nyalkán, mint ragyogó magas kalapban, mert a sapka sehol sem divat, azt csak némely utasok vagy tanulók s egyéb vadmadarak viselik. Tizenegy óra tájon vége a mulatságnak.

Nemcsak zavaros, hanem csöndes időben is sok halottat találunk Páris utcáin vagy a Szajna folyóban, ez igen természetes: az ép embert sokszor útfélen is meglepi a hirtelen halál, s minél nagyobb a nép száma, annál gyakoribb a szomorú esemény. De a fényűzés maga is egy halál; hol van pedig ez nagyobb mértékben, mint éppen itt. Mennyi bosszúálló, hány mások vagyona s élete után leselkedő lehet itt! Mily sok eszközök állhatnak készen az emberélet hirtelen eloltására, az alacsony orrgyilkolásra! Mily sokan rabjai a bujaságnak, a feslett életnek, az egészség és pénzvesztegetésnek, a mértékletlen nagyravágyásnak! E zabolátlanok keblökben hurcolják a halált, szívökben viselik lehelletét, melyet másokra is fúnak, maguk is elvesznek bele. October 15kén déli 11 órakor a Szajna-parton Szent Mihály hídjához közel levő azon épületbe mentem, melybe

az utcán talált halottakat, vagy vízbefúlt szerencsétleneket szokták vinni. A terem, jó tágas, egy része vasráccsal van elkerítve, s benne 8 vagy 10 kőágy rézzel bevonva, s egyik vége főtől föl-emelve, és a talált halottakat ezekre fektetik, s ruhájokat a fölöttök körülkanyarodó fogásra ag-gatják. Az ily szerencsétleneket két nap és két éjjel tartják így, mindenki szabadon nézheti, és akihez tartozik, elviheti, mert ki tudná, s ki ismerné itt meg a talált halottakat, hacsak rokona, barátja vagy ismerőse nem? Akkor éppen egy 30 éves férfi volt kinyújtóztatva, mint szokás, öltö-zet nélkül; ágyékán bőrtakaróval; az ember szép barna arcú s barkós volt, erős testalkattal, alig lehetett rajta észrevenni a halál jeleit, legalább én azt hittem, él, s mély ájulásban van; új selyem magas kalap s csinos ruhák függtek fölött: de a bámulók közül senki sem tudott felőle legkiseb-bet is – mondom: ez 11 órakor történt. Miután dolgomat végeztem, délutáni 4 órakor szállá-somra siettem, betértem még egyszer a halottházba, minthogy e szerencsétlenek sorsát sajnáltam: de már akkorra s oly rövid idő alatt egészen fölfúvódott; borzasztón nézett ki, mint egy vastag hordó, ábrázatát nem lehetett az előbbenihez hasonlítani; egész teste főtől talpig kék s vörös fol-tokkal volt elborítva, hasonlított az egyiptomi betekert tarka múmiákhoz; a szerencsétlen meg volt mérgezve. Akkor láttam mily csodálatos s undorító változásokon megy keresztül hirtelen az emberi test, ha vére megszűn mozogni. Egész éjjel nem tudtam miatta becsületesen aludni, de azért másnap reggel megint oda üszött tudni vágyam, csak hogy akkor hűlt helyét találtam. Az ilyet ízibe eltakarítják.

A franciák különösen udvariak és megelőzők, de egyszersmind büszkék, s nehezen ismernek más nemzetet elsőbbnek. Ha színházba vagy közhelyeken egyik s másik nevezetes férfiú után tu-dakozódunk, gyakran hallgat, s gúnymosolyokkal válaszol a megkérdezett, mert szégyelli, hogy az idegen mást önánál nagyobbnak tart. Gyönyörű férfiakat lehet itt látni, kik többnyire bar-nák, de természetük, ügyesek, csík-elevenek, csupa tűz, csupa erő. A szép nők igen szépek, csak-hogy ritkák, mert a nyúlánk s karcsú termethez, barna, hosszúkás arc és orr van szabva, de tud-nak öltözködni, mert természet s ruhát itt lehet látni; noha a bámulás gyakran csupán addig tart, míg szem szembe nem ütközik, s talán azért fészkelte az itt meg magát annyira?

A százat meghaladó szép üvegtücsök kettévágják a tömött házsorokat, melyek mint gyönyörű, s pavillonokkal ellátott bolthajtások az orleansi üvegívhez hasonlítanak, s legkedvesb sétahe-lyül szolgálnak itt a többféle fénycikkek közt hangszereket és árulnak. Zongora vagy gitarre kísé-rettel egy-egy lány énekel, árulmánya elébe csalja a jövő-menőket s vevésvágyat gerjeszt. E ke-csegtető dalok sokszor még a legnehezebb darabokat is kicsalják a zsebből, mert a párizsi nép mindenét föláldozza a csiklandós fénynek, mely érzékiségét kéjözönben úsztatja. Az egész város épületeinek alrészé bolt, mindenik előtt kirakmányok, s mindenik üveg alatt, még a lámpák is úgy vannak helyezve, hogy csábsugarakat szórjanak az üvegszekrényekre, egy tű, cérnaszál, kés, csizma, kalap, vagy posztódarab, vázon, vagy akármi úgy van letéve, hogy lehetlen bele nem szeretni. Egész nap ez üvegtáblákat porozza és tisztítja egyik-másik, hogy legkisebb folt sem lássék rajta. Így árulják a szép gyümölcsöket is, s oly ízletesen tudják üveg alatt levelek közé rak-ni, hogy az ember először megáhítja, majd rókakint lemondván étvágyáról, darabig megbámulja. E gyümölcskoszorúkat jó pénzért háborgatják, s még a nézésnek is megveszik árát.

Ha belefáradt s belerészegedett is a párizsi nép bámulásának külön tárgyaiba: a városzerte el-szórt középületek, paloták, emlékoszlopok, hidak, kertek, az ízlésnek, gazdagságnak, fényűzés-nek mindennemű számtalan szüleményei mégis csak magukra vonják figyelmeket, s új ízlést ébresztenek. A kútforrások bizonyos hadvezéreknek szebbnél szebb kimetszett emlékoszlopain szivárognak föl, s maga a Fontaine des Innocentes egy 13dik századkori roppant kőműv vízlököt

a St. Denisi utca szegletén. Így lát izgató s nagy tárgyakat a nép! És ha a város környékére ünnepeken kirándul, mindenhol mesteri szépségek, nagyszerű vízfátékok, s különféle játékeszközök mulattatják. A képtárakba s egyéb ritkaságok gyűjteményébe akárki szabadon egy fillér nélkül mehet, és a látogatók különbség nélkül fejkön tarthatják kalapjokat. A katonák közt igen sok vörös nadrágosok vannak, tiszteik nagy szakállt viselnek, minden reggel lehet harsány zenéjüket hallani, ha a város egyik vagy másik utcáján bejönnek.

Különösen az afrikai hadsereg emberei viselték arcukon a napégetés férfias bélyegét. Ilyen nap edzette sereg élén jött septemb. 13kán délután 4 óra tájon Aumail kir. herceg, mint ezredes Párisba, s egyik bulevardon, bizonyos Papár nevű deszkavágó, 27 éves férfiú, új házasság, s három hónapos gyermek atyja, a bámuló sokaság közül, egy lövést ejtett a hercegre, de helyette két mellette ment tiszt lovait találta, minthogy a töltvény erős volt. Papárnál még más elrejtett pisztol is volt, de sikeretlen merénnyén zavarba jöven, mindkettőt eldobta, s tettét tagadta. Erre megrohanta a nép, és csak rendőri közbejövételre szabadulhatott meg széttépett ruhával – a börtönig. A királyi család már akkor Tuillériákban várta a herceget, s meghallván a szomorú hírt, tüstént elébe sietett. Fülöp Lajos sírva ölelte keblére megszabadult fiát, és zokogva panaszkodott az alacsony merénnyén, mely az atyával együtt már ártatlan fiát is áldozatul pécczte ki. A tisztek kárpótlást kaptak, s másnap a vészben forgott herceg haza jöttét és szabadultát fényes lakomával hízelgették meg a Tuillériák fénycsarnokai.

Báthori, mint keleti nyelvtolmács az afrikai hadseregnél szinte akkor tért vissza Párisba, s erdélyi származású lévén, Puskás honfitársunk utasításából, már másnap szállásunkon termett. Éppen reggelizés közben fogadtuk barátságos kézsorítással a szíves magyart, kitől az afrikai táborozások- és francia jellemről hallottunk. A párisiak annyira megszokták már az ily lövészi merényleteket, hogy társaságban mint érdektelen újdonságot csak melleleg említik, s az efféle ragadozó madarak lenyakazásáról egykedvűleg szólnak.

Az ilyen kísérleteknek némi aprólékos mozgalmakban szoktak elő- és utórészei mutatkozni. Nehány nappal a boulevardi esemény után, éjjeli 12 órakor 8-10 perc híjával egyik színházból jöven, a Chatelet piacnak tartottam. A szomszéd Szajna-partot és a közelebbi hidakat sok ezer emberek lepték el, a valamire várakozni látszó néptömeg a piacon ácsorgó embercsoportra feszítette szemeit, most a piac közepén kevélyen álló Fontaine du Palmie-re majd az oldalépületekre irányozván azokat. A napfényű éjvilágnál halálcsend volt! A mozgolódás okozta neszt, és a hömpölygő Szajna habzúgását az oldalépületekből kísértetként kizengő Marseille hymnus rezgette át. Mintha a rémek országa gyulladt volna föl, senki sem mert szomszédához szólni! Társammal megálltunk a rendes úton, s kis időre megbámulva a bábész sokaságot, a piac népe közé keveredtünk. Itt szabad beszédek folytak, s mindenki nyugtalan volt; a rendőrök gázlódtak lovon, üzekedtek gyalog; a békétlenek szétfutottak és összejöttek, és a rendőrség nem boldogult. Mi a saját szerű jelenet indokát mindjárt gyanítottuk, s később hallottuk magyarázatát azon figyelmeztetéssel, hogy ily alkalmakkor sok járatlan s közéjük elegyedett idegent elgázoltak s leszúrtak már a Chatelet piacon. Ezen éjjeli mozgalom már akkor egy pár hetes volt, mely hébekorba boltok rablásává is szokott kifejlődni.

Van Párisban egy nagy népcsoport, az úgynevezett coquinok serege, kik kék vászon költönyt viselnek, – noha ezt mint házi ruhát mások is hordják – ezek az utcákon és téreken naponként csapatostul gomboznak, és két soust vetnek földre, hogy az egyik vagy másik oldalra esés által nyerekedjenek. Ők lehenyéltek a napot akkor is, mikor Páris roppant körfalán sok ezen katonák és napszámosok dolgoztak, pedig napi bérül mindenik munkás 18 soust kapott.

Lehetlen nem sajnálkoznunk, ha a rokkantak kaszárnája előtti téren, a legszebb nap delén is több száz, 20-30 éves izmos coquin látunk, csapatokra oszolva, különböző gyermekjátékkal, még pigével is nyerekedni, s az ember alig hisz saját szemeinek, ha látja, hogy ezen ledér emberfaj, ily nyilvános helyeken, mennyi drága erőt és időt tékozol el haszontalanul. Ezen korhelek 7-8-an guggolják körül a nagy fatokokat, melyek mellett egy-egy nő ül őrt, apró fatányérokat s hosszú villákat tartva kezében. A fazék színig van húslével töltve, s benne 5-6 darab apró hússzelet úszkál. A coquin lefizet egy soust, s egyszer ütheti bele villáját; ha talált, jó, ha nem – koppan az álla. Megkísérli ilyet 5-ször is egy-egy sous-ért, és mégsem talál, mert a kevés közt horgászni, s fogni, ritka szerencse. Ha az elsőbb villalókésekkel talált, a kofa hódolattal szedi tele tányérát: ha pedig néhány sous-jának letétele után sem talált – amint többnyire történni szokott – az irgalmas kofa néhány kanál lével szúrja ki könnyörületből szemét, s ennyi az ebéd.

Ha a coquin valamit lophatott, vagy egy pár sous-ra szert tehetett, napkeletkor már csapadékban veri össze bordeaux-i, vagy szeszitallal pezsgő poharát, és nadrága ocsmány rongy, keresztül szakadt ülepe sarkhajlásig fittyen, és egy szennyes és rongyos zsebkendővel köti át félig meztelen testét, s úgy szorítja alá a lehullott rongydarabokat. Ez szegénységöknek nem költői rajzolata, hanem valódi képe! S aki Párisban utcára lép, legfényesebb helyein is ilyeneket lát.

A garçonok igen ügyesek s büszkéek a francia névre, s velök simán bánni – még ha mulaszottak is – tanácsosb, mint különben. Ha az inast ura vagy asszonya nevéen szólítja, tessék helyett Monsieur vagy Madame szóval válaszol, s ugrik, mint a vadkecske. Nekünk volt egy Pierre nevű garçonunk, legelső csengetésre szobában termett, s fején tartott sapkával minden szó nélkül asztalra ugrott, s lecsüngő lábait lógatta. Mi természetesen födetlen fővel voltunk, ő pedig az előbbi maradt, s beszélni kezdett világban. A bosszankodás és nevetés közt nehéz volt választani, s utoljára mégis csak hozzánk simult, és hűséges lett, mert mi fizettük, és minthogy a város sok részeit ismerte, ha kedveltünk, ő is érdekes utasításokat adott.

A franciáknak egyetlen s legfőbb hiányuk, hogy nincs népnevelésök, pedig Cousin 1831-ben megjárta e célra a németországi iskolákat, s a közoktatás állapotáról jelentményét közzé tette, de azért ennek igen kevés sikere látszik Franciaországban.

Páris rakva van nevelő intézetekkel, melyek minden osztályúaknak nyitvák a tudományok és mesterségek minden ágaiban, a művészetnek minden nemeiben, a könyvtáraknak roppant kincseivel és ritkaságok s műdarabok gyűjteményeivel együtt. A sorbonne-i nyolcezer tanulóval gazdag egyetemen kívül, ide nem érve a sokféle intézeteket, 7 királyi collegiuma, 190, a sorbonne-tól függő fi- s ugyanannyi nőnevelő háza van s a t. Csak a népoktatás szunnyad semmiség méhében, mit akárki is észrevehet, mihelyt az ország határszélétől két-három mérföldet behaladt. E hiányt semmivel sem lehet eltakarni, akár a falukat és városokat, akár a határokat, akár az embereket vesszük figyelembe, mindenütt kirí ez a fényűzésnek legcifrább leple alól is! S e hiány okozza azt, hogy annyi naplopók lézengenek, hivatkoznak, éheznek, rongyoskodnak és lopnak; ez okozza, hogy a sebesen haladó gyorskocsikat éhes és koldulni tanuló gyermekek futkossák s rimámkodják körül. És ha a franciákkal vitatkozunk, hogy Cabet szerint, az első nemzeti gyűlés a választói képességre 5 frank adót határozott, s később 300 kivántatott: azt válaszolták – mint Puskásnál többször hallottam, „hogy a képviselők választására ezen csapongó napszámosok és naplesők képtelenek”. Ez ugyan magában helyes ok volna, csakhogy a képtelenség okait maguknak kellett volna elhárítaniok – népneveléssel. Igen furcsa, mikor az engedetlen gyermeket szülei éppen azért fenyítik meg, mivel ők maguk engedelmességre nem tanították és szoktatták.

Utazás Brüsszelig

October 23kán déli 11 óra előtt már a kir. gyorskocsi szállásának udvarán voltunk, s vártuk az indulót. A conducteur figyelmeztette társaságunkat, hogy mindenki szedje rendbe magát, mert a kocsi bezáratik, s esti 9 óránál elébb meg nem állunk. Rövid rendezgetés és ácsorgás után, még egy népcsoportot láttunk elvonulni kacaj és lárma közt, melynek közepén bolti tolvaj fülelt.

Ha valahol, itt van nézőközönsége az ilyen jeleneteknek, s a kísérő sereget ilyenkor nézni sokkal érdekesebb, mint magát a nap hőjét is. Az előtt négy nappal, esti 10 óra tájon sokkal mulatatóbb jelenet adta elő magát: egy jól öltözött ittas férfi egyik házsortól a másikig futott, mindegyik kirándulással egy hármasszögletet csinálva, s haladásában a házfalak tartóztatták fel. Szótlan folytatta kajsza utazását hangos kacaj közt, míglen kikopott az utcasorból, s nem találhatván több támaszfalat, orra bukott. Így találta föl a piac kövezetén pályabérét, s két rendőr, mint egy menyasszonyt, karra fűzve, szépecskén elstájtatta.

Az utolsó párisi jelenet a bolti tolvaj volt, aztán útnak eredtünk. A fényváros elhagyásán merengésünkből a széles töltés középrészének recsegő kövezete, vagy a futkorászva rimámkodó koldusgyermek, vagy a prózai vidéken itt-ott föltűnő faluk ébresztettek fel. Az állomásokon már készen vártak a friss fogatok, egyik kocsis ki s beragasztott, másik fölült, a régi pedig pihenni ment, s mindez egy perc műve volt. 9 órakor a kocsis elkezdett cserdíteni francia ügyességgel, s egy vendéglő előtt álltunk meg, minek nevét föl nem jegyezvén, nem tudhatom bizonyosan. Az asztal terítve volt többféle pecsenyékkel és süteményekkel; a levest éppen akkor osztogatták szét, mert a conducteur és fogadós órái pontosan összezártak, minden személyre egy üveg bor volt föltéve. A conducteur asztal végére ült, óráját maga elébe tette, „11 percet mulatunk” monda, s erre mindenki evett, amint bírt, s amit akart, és megitta borát. Mi ketten illetetlen hagytuk az üveget, minthogy a bezárt kocsitól féltünk. 10 perc múlva már pattogta a kocsi az indulót, a conducteur fölugrott, utána mindnyájan, fizettünk, a borbéli méntég semmit sem ért, mindnyájunkra egyformán rótták a vacsorát, s nem volt annyi idő, hogy kifizetett borunkat csak meg is kóstolhattuk volna; e szemtelen igazságtalanság bosszantott, útítársaink pedig egy nagyot nevettek, s ennyi volt a kárpótlék.

A kocsi elég kényelmes volt, kivéve az éji órákat, melyekben elsanyarult csípőm s derekam ébren tartának, minthogy ülvé s egyik oldalamba görbedve kellett szunyókálnom. Hajnalkor értük el Valenciát [Valenciennes], melly a francia határ fölél nevezetes nagyváros, s virradatkor Belgium szélén, Luivrainnél minden kocsinkon volt butyorokat, bőrdökeket és egyebeket, útleivelünkkel együtt szorosan megvizsgálták. Luivrainben köszöntűz mellett sütköztünk tágas kandallónál a hűvös őszi reggelen. Így mentünk egész nap belga földön, s egy csinos városra, Monsra, melynek nagy földerőssége van, úton-útfélen fölöltöztetett Mária-képek vannak apró kő vagy fadúcokban koszorúval s lombokkal befödve. Egyházból ki, egyházba bejöttek és mentek a buzgólkodók. A boltokban árultak, a mezőkön igen sokan dolgoztak, vetettek, ástak, kapáltak, némely csapszékek előtt garázda ifjak daloltak, tántorgó lábakkal, hadarászó kezekkel, elrontván a teli poháregyensúlyát, melynek vörös tartalmában a száraz föld is részesült. Könnyű volt kiszámítani, melyik tett több hasznót, s melyik imádkozott buzgóbban a vasárnapi munkás, vagy a vasárnapi részeges-é?

Belgium földét mindenfelé vasutak hasítják, mely a nemzeti ügyességnek és szorgalomnak jele. Ez ország tökéletes paradicsom; keskeny csatornáin egy hajócska tér meg, és mégis hajókkal népesek azok. A tagosztályzat szép és gazdag kerteket varázsolt elő, és a sok lapály s mocsáros földet kellemessé s termékennyé tette. Mindenütt faluk és mezei házak, kevélytornyok és ószerű

egyházak. Az épületek alacsonyak, de különösen szép ízlésük, kívül-belül tükörtiszták. Az alsóbb rendű nők köpenyök felső kisgallérát főkötőjökre hajtották, minthogy esőzött; mint Párisban is fából kifaragott s megfényesített papucsban jártak, és az utcákat végig kopogták, mint a dióhéjas lábú macska. Ők sokkal tisztábbak a franciáknál, s nem hiába szomszédai a csinoságban minden nemzetet fölülmúló hollandoknak.

October 24-én délután 4 órakor Brüsszel alatt voltunk; a város hegyoldalon fekszik, s a közelgő utasnak igen szépen néz ki. Legelőbb is egy kertet találtunk a város szélén, melyben több férfiak célt nyilaztak, állandóul sereglettek oda fjaikat vállukon hordva. Ezen vén fatörzsből csirázott új időbeli íjászok gyakorlata, valamint sajátságos, úgy tiszteletes is.

Kocsink 17 órányi utazás után 25 frankért a város derekán tett le egy nagy vendéglő udvarára. A cselédség köröttünk lebzelt, s egyik szolga kettőnket oly pompás vendégszobába pakolt, melyet akármi nagyúr meglakhatnék. Falai egészen borítottak, alját szép szőnyeg fűdi, s legkisebb kopogás sem hallik. Az asztalok márványból vannak. Minden nagyszerű itt. Négy ablakán s két ágyán ugyanannyi pompás függönyök, s kivált ez utolsók minden oldalról gazdagon nyúlnak alá a boltozatról, hófejek, és sűrű redőzzel takarják el az alvót.

Amint e fénylak küszöbét átléptük, szorgalmaztuk a szolgát, hogy vigyen máshova, mi ezt nélkülözhetjük, célunk csupán egyszerű tapasztalás levén; de ő válaszolta: hogy Brüsszelben mindenik vendéglő így van felszerelve. Hazudott-e? Nem tudom, annyi igaz, hogy az egész vendéglői ellátásért illőleg fizettünk.

A város gázsal van világítva. A világhírű brüsszeli csipkék mint finom pókhálók lengenek a bolt előtti kirakmányokban, valamint a drága szövetek is. Szép utcáit csinos épületekkel újítgaták. Az egyetemi fűvészkert gyönyörű fekvésű, remek üvegházzal. Az új királyi palota nem igen nagy, tetején kék-sárga-vörös nemzeti zászló lobog; előtte csinos park, melyet rendes út választ el; ennek két kapufelén két nagy szobor...

Legkülönb itt a nagyszerű vén városház iszonyú magas sugar tornyával. A hosszú s pompás Király utca mellett, egy még munka alatti emlékszobor állt, fejér márványból, hadvezéri ábrázolatban: „August Daniel Comte Belliard...”

Brüsszel boulevardai szépek; egyiken egy kis evangelicus egyházra is akadtam; utcái hosszúk, s tágasok; épületei különös fland ízlésűek, ily átalában tiszta várost nagyvárosban nem sokat látni. Sok ismerős arc tűnt szemem elébe, s azt tapasztaltam, hogy a belgák minden eddig láttam nemzetek közt leginkább hasonlítanak a magyarokhoz, talán mert sokan hordanak bajuszt.

Utazás Berlinig

October 25-kén déltájón ültem gőzkocsira Brüsszelben, és mintegy 20 mérföldet repültünk el Belgium gyönyörű városai s falvai között. A vígan kelepelő gőzösök villámként csaptak el egymás mellett, és az utazó belgák s belganők közt erősen forogtak a schnapszos butykosok. Utunk, mint Dresdánál, itt is hegy alatt nyúlt elegy helyütt, s körülbelül negyedréz mérföldet mentünk vaksötétben. Délutáni 3 után Lüttichben álltunk meg, egy 58.000 népességű belga városban, melyet a Meuse vize hasít ketté; nagy kőhidáról szép kilátást élvezhetni. Az igazság palotája nagy négyszegű vén épület, s előtte katonák dobolták és trombitálták meg az esti 9 órát. Ugyanakkor és még később is a vízparton sorban álló fasátorok tetején hollandus komédiások ízetlenkedtek, s nők dobszó mellett ugráltak és daloltak, a vízpart földve volt bámuló sokasággal, s a zörgő hangszerek közé éles kacajt keverték, az egész játék egy furcsa különösség – egy nagy semmi volt. Este egyik templomba tértem, oltárán gyöngén pislákolott egy mécs. Az egyház közepén pap vagy barát állott, s lánykereget oktatót a vallásban, kik között némelyik már házasságot

is esküdhetett volna. Növésök látszott, de arcuk nem a sötétség miatt. Miért volt ez így? Nem tudom.

Lüttichben már elfogyott francia pénzem, és a porosz papíros tallér felváltás által sokat vesztett, néhány sous-m egy korcsmába szorított egy metszett sültre és vajra, különben magam is vágytam ilyen helyen megfordulni, hogy közelebbről láthassam a belga poréletet. Csakhamar egy tucat kék zubbonyos férfi lepte meg a szobát, francia rövid pipából füstölve. Először a hosszú asztal mellé telepedtek, ettek és ittak. Vacsora után a belől fűtött vaskályha melletti asztalkához ültek négyen, és elkezdtek filkózni. Mi szemünket-szánkat eltátottuk, hogy hol vette oly messze földön magát a mi magyar kártyánk és játékunk. Vagy talán azon vidékről került hozzánk? Nem tudom eredetét. A játékosokat néhányan körül bámulták, mint szokás, a többiek pedig poharazás közt elkezdtek regélni a belga forradalmat, különösen Antwerp[pen] ostromlásából egyes jeleneteket, szakasztott magyar tempóval, mert hisz e fürgé nép hogy is adhatná elő az ilyet másképpen! E jelenet akárkit is mulattathatott, kivált mikor a csapláros komoly pofával s határozó hangon közbe-közbeszólt. Úgy látszott, hogy a jelen voltak mindnyájan részt vettek azon csatázásban, legalább korukból és viseletükből azt lehetett következtetni. A társalgás franc és német nyelv keveréken igazi belgán folyt, de szoros figyelmezőssel meg lehetett érteni. A belga mindenben a franciát utánozza, s kár, hogy e különben jeles kis nemzet szomszéda nyelvét nyúzza, legalább azon darab földön, melyen utaztam, úgy tapasztaltam, pedig a nemzet anyanyelv nélkül saját honában is idegen portéka.

Esti 10 órakor gyorskocsin indultunk ki Lüttichből, s éjjeli folytonos hajtással 26d octoberek reggeli szürkületén már Achenben [Aachen] vizsgálták a porosz rendőrök poggyásainkat. Itt 8 órakor ismét gőzkocsira ültünk, s délben már Kölnben ebédeltünk, mely Achenhez 15 mérföldnyi távolság. Ezen vasút akkorában nyitvatartott meg; a nagy költségű munka bámulásra méltó. A gőzös hegyek és völgyek közt futja végig a gyönyörű Rajna vidékét, ezek felöltvék, amazok mélyen levágvák. Erdő alatt három helyt fut a gőzös, s kivált egy még a belgánál is sokkal hosszabb. Itt földetlen kocsin menni, mely az utazók számára áll készen, borzasztó szép. A föld gyomrának pokol sötétségében robog a csudakocsi, és az erőmű katlanának fölpattogó tűzlávái vésztt jósló csillagként hullnak a borzadás karjai közt lankadó utasokra, és a köszén füstje kormos gyöngye vörös csíku föllegek alakít a rémes boltozaton. E hosszú éji pályán félelem és szívdobogás szállja meg az embert, nem győzi bevárni a virrasztó napnak áldott sugárát: de a jó sors kisegíti a rettegőt, s midőn hátra tekint, először megbámulja a meredek, s magas fákkal gazdag hegyet, melynek sötét öblén keresztül hajózott; majd büszkeség s magas érzés ragadja meg az emberi ész, erő és szorgalom ezen nagyszerű művének láttára.

Köln síkon fekszik, s töben a kevély Rajna hajjai mossák; rajta sok vitorlás hajó, és egy csolnakokon nyugvó hosszú híd, mely Kölnt egy másik várossal összeköti. Schwarz Berthold a híres német franciscanus barát, sokak véleménye szerint, itt találta föl a puskaporkészítést 1335-ben. E híres érseki város jogot ad hinni, hogy sok nagyszerű, s római ízlésű egyházakkal gazdag, és az igaz is, amit szép gömbölyű templomai bizonyítanak.

A dómegyház építtetett 1248-tól 1499-ig, és így harmadfél századig. A hierarchia ezen hatalmas emléke mindeniket kigúnyolja, mert hozzá képest mind apróság, pedig félbe van hagyva, s tornya csak egy darabon van fölemelve, s az idegen romnak lenni hiszi. Ez egyháznak csak egyik vége van elkészítve, a többi része alacsonyan fedett. Tornyának sűrűn lenyúló kódarabjai úgy látszanak, mintha a természet kőből csepegtette volna. Belsejét akkor igazították királyi költségen, érseki jövedelem egy részén, és magán-segedelmen. Belseje 500 láb hosszú, s csupán az ablakok

igazítása 60 ezer porosz tallérba kerül (90 ezer pengő ft). Itt van a Medicis Mária sírja, s öt választófejedelemé és a gróf Hochstädtten Conrádé, ki az elő alapkövet letette. Száznégy kevély oszlop emelkedik föle nagy épület iszonyú üregében. A vezető szava szerint egy oldalrejteken tartják a nagy arany edényt; sok drágaköveket, s hétmillió értékű kincset. E vén épület kívül-belül komoly andalgásba hozza a bámulót, de az esti homályban, a hold bágyadt sugáránál még csodálatosabb, mint borítja be a városnak egy darab részét, mint temeti sötét fátyola alá a többi épületeket e komor tekintetű kőtetem! Különös, hogy a hatalmas érseknek e nagy művet végre nem hajtották.

A város főfallal van körülveve. Még akkor elevenen emlegették azon híres vegyes házassági ügyet, melynek Köln volt egyik fő székhelye. Az érseknek, báró Drostnak eltávolításakor halottas posztóval borították be az egyházak belsejét, s a főpap Münsterben, saját jószágában élt, s lemondván méltóságáról, 12 ezer tallért húzott évenként a porosz kormánytól, melynek egynegyedét helyettese szedte. Az érseki palota csak egy közönséges kétemeletű épület, a földszintivel együtt. Az utcára egy sorban 11, s mindössze 22 ablaka nyílik egy kis vas erkéllyel. Belül nem tudom, milyen, külsejét alkonyatkor néztem.

Tudjuk, mily híres a kölni víz hazánkban is „otkolony” név alatt (eau de Cologne), föltettem magamban, hogy ha lehet, csak egy üvegcsével is haza hozok, minthogy kivitele igen tiltva van. Gyárába mentem, s fejrészke közé zárt egy pár kis üveget átalvettem meglehetősen drágán, de sajnáltamra nem láthattam meg készítmódját, mert este lévén, nem lehetett gyertyával bemenni. Az áruló nő e kérdésre: „Mi haszna van a kölni víznek?” eleinte mosolyogva hallgatott, majd megvallotta, hogy az arcot szépíti, s vízbe csepegtetve belső orvosság. Az árusnőt rögtön szemre vettem, de arcán legkisebb szépítő nyomát sem láttam e csudabalszam varázsos erejének, sőt ellenkezőt tapasztaltam, pedig ketten is voltak, s ők készítik; no de ez nem elég erősség a szerencsés nedv hatásának lerontására. Annyi igaz, hogy vásárolt üvegeimmel szállásomra térvén, az utcán lámpafénynél egy suhanc rám kiáltott: „Kölnivíz? Hová viszem? Nem szabad.” Én pedig némán, de szepegeve tovább ballagtam, s utat vesztettem, nehogy az ármányos víz bajba kerítsen.

Itt is esti 10 órakor ültem sebes postára, és 27d. oct.-ben éjjel és nappal utazván, 29-ben Magdeburgban ebédeltem, s onnét még azon nap esti 9 órakor Wittenbergába, s másnap Berlinbe futottunk a gőzösön. Még ekkor ritka ember utazott sötétben vasúton, leginkább csak terheket vittek; mi siettünkben Magdeburgtól Wittenbergáig fölhasználtuk a háromórányi esti időt, s akkor láttam legelőször, hogy a vasút őrei fölfüggesztett lámpásokkal várakoznak a gőzkocsira, s mihelyt egyik előtt elfutott, mindjárt kioltotta lámpását, és következő szomszédjának a nappali zászló helyett e szolgált jeladásul, mert a sötétségben egyik-másik könnyen észrevehette. Múlt augusztusban még rendes kocsin utaztunk ki Berlinből, s october 30-kán már vaspályán tértünk vissza ugyanazon útvonalon.

Párisból lehető leggyorsabban utaztunk vissza Berlinbe, részint az egyetemi tanítások megkezdése, részint a kellemetlen őszi esőzés, részint az utunkba esett 50, 60 mérföldnyi távolságú, és semmi nevezetességgel nem kínálkozó tér miatt, mint például Kölnből Magdeburgig. Utaztunk pedig gőzkocsin és sebes postán egy hétig. Két éjet pihentünk szobában, ötöt szekeren, négyet egymás után. E rendetlen életmód egy kicsit kivetkeztetett húsból, különben e görnyedő életet is meg lehet szokni.

Ezen kellemetlen veszteglések közt végzett hosszas utazásnak is meg volt a maga kedves oldala, noha többnyire esős szél csapdosta kocsink ablakait, kivéven a 28-diki szép holdas estet,

mikor kis társaságunk vígan dalolgatott magyar és német darabokat. Ilyenkor lehet leginkább észrevenni, milyen hatása van az időnek emberi kedélyünkre.

Hatan ültünk a kocsiban: négy férfi, és két szép s jeles hajadon a Harz vidékéről, kik lelkesen beszélgettek a regényes Harzról, s örültek ottani utaztunknak, és a Ballenstädtben lakó magyar nővel találkozásunknak, kit ők igen jól ismertek. Az egyik menyasszony volt, s éppen amiatt rándultak Köln távol vidékére rokonaikat látogatandók. Hogy művelt házbóliak voltak, mutatta társalgásuk. Ez az őrizetlen utazás annyi mérföldre gyanút gerjeszthet sok anyák keblében, kik lánygyermeköket mindenhova árnyékként szeretik kísérni: csakhogy egy jól nevelt gyermek sose feledkezik meg magáról, s nem vetemedik illetlenségekre, azért is nem kárhoztatni, de becsülni kell a külföldi lányok szabadságát, mert az erény nem láncok közt, hanem nyílt mezőn valódi erény; az erőltetett szemérem könnyen elesik s hódol a kísértőnek. Az utazásban ilyenkor alig lehet látni illetlenséget, csak szemhunyorítással is, s aki ebben kételkedik, járjon elő jó példával, és a bölcsőtől fogva csepegtessen leánya szívébe nemes önbecsérzést, szemérmet és állhatatos jellemet, nevelje nem regényes ábrándozónak, hanem tisztán okosnak, száz mérföldre is szabadon bocsáthatja gyermekét minden erkölcsi hiba nélkül.

Kölnből Magdeburgig, Bueckeburg, Elze, Hildesheim, Halberstadt nevezetes városokon jöttem keresztül, s e nagy és unalmas útért 21 tallért és 10 ezüst garast fizettem a sebes postának. A vidék hegyes és völgyes volt.

Berlin

Ha a szépet a hasznossal egybekötjük, s mindkettőt méltányoljuk, Berlin mindkettőre nézve kielégítő életet ad. Engem e hit csalt vissza bele másodszor is, s téli szállást kerestem benne, hogy az egyetemi és porosz népeletbe bővebb részt vehessek; hogy fáradtságos, de gyümölcsös vándorlásom után, téli sátoromat itt ütvén föl, az eledelt, melyet külföldi kószálásom napjaiban, a néhai boldogult nyár forró serpenyőjében, kézzel-lábbal, szekeren és gyalog, jóllakva és éhen-szomjan, dideregve és izzadva készíttettem, e híres egyetemben egy kicsit megzsírozzam; mert az utazási csekély tapasztaltság mellé egy parányi tudományos ismeretet szerezni porosz szellemben, nem árt. E csend lakta város utcáin nem igen fordulnak ugyan elő párisi jelenetek, kivéve néhány titkos és nyilvános iparlovagi működést: de a népjellemből s tudományos szemlélődésből fölmerült komoly és szabályszerű mozgalom maga nemében minden esetre sajátosságos és érdekes.

A férfiak sápadt és sovány arcvonalain gondolkodás és vizsgálódás sugárzik: de annyi sok szép nő és lány van Berlinben, hogy egyházakban, utcákon, színházakban s más közhelyeken minden pillanatban megütözik a szem. Mindenki munkálkodik, mert a sovány földön úgy van nevelve, s kevés ünnep van. A réaliskolák dologra tanítják a népet, s megkövéredik a természetlen kopár. Koldus nincs, mert a város visel róluk gondot, s nemcsak a naplopót, hanem az ügyetlent is dolgoztatja, ingyen kenyeret senkinek sem szabad enni. Kéregetni tilos, és ha szűken él, s nem vesztegethet is a porosz, legalább tisztességesen ruházkodik; nem rongyoskodik. Vannak ugyan kéregetők, kik bizonyos házaknál alamizsnát kapnak, de részint ismeretség, részint józanság s érzékeny fohász által igyekszik ők ezt kiérdemelni. Szállásom előtt minden szombatn megjelent egy öregember; reggeli 9 órakor pontban megzendült hangszere, s énekelte bús nótáját, panaszos, de nyugalomteljes esdő hangja elől nem zárkozhatott el a szív! Ki mondhatná ezt szemtelen koldulásnak? A legérzékenyebb embernek is tisztelni kell a szegényt kemény sorsában, és a balsorsot a szegénységben, mihelyt elvetemült makacsság s rongyos csalás helyett alázattal párosult önbecset és szelíd kitartást lát.

E becsületes kéregetésre mindig segély készséggel válaszol a berlini nép, és a háladatnak azon tüze, mely Németország halhatatlan fiának, Luthernek emléke iránt kebelében ég, sose alszik ki. Igen! Luther is így kéregetett egykor énekelve, Eisenachban, mint szegény tanuló, s kivívta az igazságot, hogy a nagyság nemcsak bíborban, hanem rongyban is születhetik. Csaknem mindenütt megfordultam, hol e nagy ember működött; asztalán és tintatartójából írtam, bibliájából olvastam, a mi nem gyermeki mesés ábránd, a hajdankori történetek emlék-műszereinek vizsgálása a szellemi életnek mintegy makrobiotikája, ilyenkor a múltak nagy folyamán minden hullám saját életünknek egy-egy érverése. Ez az oka, hogy Luther életének s tartózkodásának több helyein annyi fejedelmek és nagy emberek fordultak és fordulnak meg, s írják be neveiket a látogatók jegyzőkönyvébe. A reformáció ezen hőséneke mennyi hatalmas ellenségei tűntek le örökre az élet helyszínéről! És ő él, s élni fog földünk legkésőbb koráig. Németország egy nagy része mély tiszteletben tartja őt, arcképét sok templomokban és magánházaknál láthatni; ezt nemcsak vallásos szempontból teszik: hanem azért is, mert a német irodalom reformátorának őt tartják.

Nevezetes Heinének, ama híres zsidó írónak jellemrajza: „Mint a reformatiőról, úgy annak hőseiről is rosszul vélekednek a franciák – mond Heine –, aminek legfőbb oka az, hogy Luther nemcsak legnagyobb de legnémetebb embere is a történeteknek, hogy mind erényei, mind hibái mind személye német. Dicsőség Luthernek! Örök dicsőség a böcses férfiúnak, kinek legnemesb kincsünk megmentését köszönjük, s kinek jótétéből még ma élünk. Nem lehet nekünk az ő hibáit megítélnünk, mert azok többet használnak, mint ezerek erényei...” [...]

Minden árvaintézetek növendékei Luther árváinak nevezetnek Poroszhon vidékén, és éppen ezekben halhatatlanul az ő gyermekkor. A súlyos szegénység vigasztalást, a törekvő lélek bátorságot merít az emberi részvét ezen gazdag forrásából; mert azon részvét e nevezetben egy világhírű férfiút tűzött ki példányul, megtestesítvén mintegy benne az isteni gondviselés csodálatos utait. De e nevezet az emberi szívet is folytonos melegségben tartja, hogy siessen a szükségben szenvedők segítségükre; gyámolítsa az észet, a szorgalmat, mert adományai, az eisenachi szegény gyermekkel dús kamatot hajthatnak az emberiségnek.

E Luther-árvák csinos öltönyben járnak, s egy frakkos és palástos egyházfi vezérlete alatt, négyen-öten, bizonyos napokon, a már tudva levő s önként ajánlkozó jóltevők háza előtt szívre ható éneket mondanak, s így veszik által Berlin magas falai közt is a könnyörülő szíveknek alalmazását.

Tanítók gyűlése

A porosz népiskolák tanítói, sőt a szász, és a szász weimariak is szoros kapcsolatban vannak egymással, mit Dinter is említ iskolajavító munkájának előszavában, mondván: „miképp a nevelésügy többé nem kizárólag szász – hanem, egész Németországe” – azon józan elvből indulván ki, hogy az emberiség boldogítására törekvő bármily társulatok is az álladalom nagy épületének egy részét teszik; az avas és penészes kasztlelet rothadt balítéleteitől, melyek a középület kivitelét vagy félbeszakasztják, vagy ledöntik – irtóznak, a boldogító egyetértést buzgón pártolják és segítik. E kapocs nem az előítélet sötét műhelyéből került, mintha a már egyszer kimondott iskola-rendszer bullája maradandó vagy sérthetetlen volna, hanem mint szelíd természetű viasz, a jobb és korszerűbb szónak s intésnek enged. Ezen idő lelkével rokon, annak kívánatainak hódolni mindenkor kész társasági rendszernek fő és egyetlenegy föladata a jóra, szépre, nemesre irányzott népnevelés, mely a legcélszerűbb eszközök megválasztását, azoknak törvényre, szülékre, növény- és állatokra alkalmazását mindenkor föltételezi. Ebből fejlik a tanítói édes, hévben, jóakarattal soha

sem hanyatló gond; ebből fejlik a napszámos perc- s óraszámítás megvetése, a lelki s testi aléltás óvakodására mindenkor s mindenhol éber önérzet; a fejledező gyermekkor bimbójának ápolására s öntözésére siető szeretet, mely a legszentebb természeti ösztön ugyan, és a ker. vallásnak másodigéje: „szeresd felebarátodat, mint magadat”: de csak azon társaságban lép erőre, melyben ember embertársát nem veszi eszközül; nem zárja el szívétől: hanem magához emeli, figyelmére méltatja, lépéseiben támogatja, iparát s munkásságát elismeréssel és hálás méltánnyal jutalmazza. Ezen viszonylagos méltánnyal, ti. az álladalom figyelme és a tanítók iparkodó szolgálata nyitotta meg Poroszországban, hacsak nézni részben is az emberedés üdvös forrását, és azt maig is tisztogatja s állandósítja, e forrás újabb meg újabb eszméket szül a növendékek képzésére alkalmazhatókat, követvén az igazságot: miszerint az emberélet tökéletesítésre rendeltetett, inkább mint a kertész kezek közt tenyésző virág vagy a földüregből napfényre ástott durva ércanyag.

Berlinben november 10-én, s így Luther születése napján tartották a népiskolák igazgatói s tanítói társas ülésöket, mint szervezetők emlék- s ünnepnapját, egy nagy teremben, hova másodmagammal engem is meghíttak. Szokás szerint minket is bemutatnak a híres Diesterwegnek, mint akkori elnöknek, ki a hosszú teremben föl s alá járva komoly párbeszédbe merült; a derült arcú és éles elméjű népbarát gazdai nyájassággal fogadott, s megköszönte részvételünket. Délutáni 3 óra tájon begyűltek a tagok, és az elnök megnyitotta az ülést, egy nevelést tárgyazó fontos értekezmenyt olvasván föl, melyben többek közt azt mondja: „hogya a nevelésben nem főlebb, mert ez magában kevés, hanem hanem legfőlebb kell törekedni, és hogya a tanítás és nevelés szoros összefüggésben vannak”. – Ennek tiszta valóságát a mindennapi példák is bizonyítják; a kiképzett szív s művelt fő együtt kamatoznak nemesen és gazdagon, amaz e nélkül sokszor fajul negédséggé, emez ama nélkül emberiség ostroma. Az elnök után még két tanító olvasta föl munkáját, egyik Rousseau-t, másik Arndt testgyakorlati nevelését bírálván, melyek éppen olyan terjedelmesek, mint nyomósak, s gazdag eszmékkel telvék voltak. Befejezésül fölolvasta az elnök azok tagtársaknak neveit, kik a lefolyt év alatt külön tárgyú munkákat dolgoztak, s azok közt Rector Judae Magyarország történetével foglalkozott.

E két óráig tartott igen érdekes ülést egy csinos estebéd váltotta föl, s a terem kétszárnyú asztalát körülbelül 70 személy lepte el, nem különbség nélkül. A köztiszteletű Diesterweg rendre köszönt poharat az uralkodóházra, hazára, nevelőintézetekre, és az ő s mások óhajására egy magyar üdvöphárt is vegyítettem a többi közé, mely óhajítás részint kíváncsiságból, részint a már némelyek által hallott magyar nyelvhangzás sajátosságának becsüléséből eredt. A köszöntések étrenddel mondattak; az uralkodó s haza tiszteletére emelt poharak koccanását szívemelő éneklés követte a közörmös és lelkesedés hangján, minthogy mindenki elébe egy-egy nyomtatott alkalmi éneket tettek. Ezek, az úgynevezett asztali dalok voltak, öt szakaszban [...].

E tanító egyesületet az érdemdús Diesterweg alakította azelőtt 9 évvel. Ülést többször tart, s két főünnep van: nyári és őszi; jutalmakat is oszt; az elnökség minden évben változik. Van még más társulat is Landsbergben, mely az anya-berlinivel szoros összeköttetésben áll. E szövetségnek egyedüli terve: nevelés, emberiség boldogítása, neveléstan tökéletesítése, mi, mint minden, ócskul az idővel s újíthatatik. E lelkes férfiak egymást ébresztik, sarkallják, különféle eszmékkel, fölolvastott darabokkal, taglalva a régibb s elavult rendszereket, kiküszöbölve vagy elfogadva az idő lelkével meg- vagy nem egyezőket. Iparuk nemes vetélkedést szül: pirul a hanyag, siet a késelmes, simul az önfejű, halad a bátor, lelkesül az elmés, és a gyermek- s embervilág épül, csinosodik, mint kell és illik. E kis társaság hát nem magának, hanem a közjóra társalog, s hogya ezt szaporíthassa, magamagát építi, Rousseau szavaiként: „A tudomány többnyire pénz az azt műve-

lőknek, melyet sokra becsülnek, de csak annyiban csatolják jóléthez, amennyiben közre használják. Foszd meg tudásainkat a hallatás élvezetétől, ismeretök hasztalan lesz. Gyűjtenek ők, dolgozó szobáikban, hogy elhinthessék a társaságban. Csak mások előtt vágnak bölcsek lenni, és bámulók nélkül nem bajlódának tudományokkal. Maga Seneca is így ítél – folytatja Rousseau –. Ha oly kikötéssel adnának tudományt – mond Seneca –, hogy azt másokkal nem közölhetem, el nem fogadnám.” Ha e hitben egy kis hiúság látszik is rejtezkedni, ne feledjük, hogy emberek vagyunk, s legszebb szándokunk mellett is szem előtt tartjuk a közvéleményt. Mindenesetre jobb Fontenelle azon állítmányánál, hogy: „ha a világnak minden gondolata markában volna, sose nyitná meg”. – Le kellene vágni az ilyen markot!

Főlebb Rector Judae-ról emlékeztem, hogy ti. ő Magyarország történetével foglalkozott. E derék férfiú Berlinben a közép-városi iskola (Stadt Schule Mitl.) igazgatója, mely a reál s elemi iskolák közt közép. E nemes lelkű porosz a nagy Németország szívében különös rokonszenvet táplál keblében hazánk iránt, megszegyenítve azokat, kik nyelvünket itthon is ócsárolják; mert Judae nyelvünkben is jártas, könyvtárában is lehetett egy pár magyar művet látni. Utazó hazánkfiái közt sokan meglátogatják, benne és kedves családjában barátra, utasítóra találnak, mi jól esdik az idegennek, mert csak egy vendéglátó Magyarország van. Judae egy történeti s földirati munkát is írt Magyarországról, hogy honunkat megismertesse. E mű kinyomása 150 porosz tallérba kerülendett, de a kereskedő csak ötvenet vállalt el, a szerzőtől százat kívánt, mi annyival különös volt, mert Judae ismeretes író, vannak történeti munkái, angol és francia nyelvszabályai Jacotot rendszerével: így hát nem őt, hanem hazánkat becsülte 50 tallérra a könyvkereskedő.

Schelling

A múlt nyári egyetemi folyamat alatt azon hír futotta el Berlint, miként Schelling a müncheni tud. Academiát odahagyja, s itt lép tanszékebe. E híres philosoph neve az itteni egyetemi világot egyszerre fölviányozta, és minden gondolkodni szerető óhajtvá várta a reményhírnek valósulását. [... Schelling életművének bemutatása és egyik előadásáról beszámoló.]

Naplótöredék, novemberben

Az egyetemi élet s az ezzel együtt járó olvasgatás és gondolkodás sok időt főlemésztvén, rendes naplót vinni teljes lehetlenség, mert ilyenkor elzártaság kell, s a figyelmet ily rövid napokon csak néha lehet megosztani. Némely szélesebb s inkább a tudományok körébe vágó tárgyakon kívül, miket hallottam s tapasztaltam, csak töredékekben jegyezgettem naplómbe, ezeket másolom ide.

Berlini szállásonnal igen szerencsés vagyok, keresve sem találhattam volna jobb és csendesebb háznépet, mint ahol lakom, melyre véletlen bukkantam; minden lehető kényelmemet sajátokká teszik, s ha lehetne, duggatnának, mint a ludat, mert nem vendéglőben, hanem velők eszem. Fizetek havonként szobáért, asztalért, fűtésért és kiszolgálásért 16 tallért (24 pengő frt), pedig bizony drága a fa. Reggeli 7 órakor kávé, bőven, egymásra borított vajas kenyérszeletekkel, s ha tetszik, ugyanezt ismételni lehet 10 órakor. Délben rendes ebéd, csakhogy a besózott tehénhúshoz igen nehéz szokni, mit Hamburgból hordanak ide a kerekedők hordószámán, s vérpirosan néz ki. Délután 4 órakor megint lehet kávézni, ezzel azért bánnak oly bőven, mert igen gyöngégre csinálják. Vacsorára 7 órakor hering, tehénsajt, krumpli, s több ily silány eledelek járnak, a tehénsajt külseje oly tapadós valami, mintha keményítő-kocsonyába mártották volna be. Istenem, mennyivel jobb eledeleket esznek az emberek a magyar földön! Itt másképpen készítik a hurkát és kolbászt, ezen hatalmas téli csemegéket, irtóznak a jól megpaprikázott fagyos szalon-

nától, nem ismerik a jóféle tokányt, túrós galuskát és töltött káposztát, a magyar konyhák több ilyen ékességeivel együtt, pedig a bölcsek gyomra néha ezeket is örömetst elfogadná!

Lakhelyem: Mühlendamm, Nro 24. közel a királyi várhoz. Szobám egyes tanulónak való, csakhogy alkalmasint hideg lesz, mert még eddig nem állt itt be a tél, mi nagy csoda ez északi vidéken. Ablakom folyóra nyílik, szemeim a víz színén libegő azon nagy deszkaládákba ütköznek, melyek össze-vissza vannak furdálva, hogy a beléjük zárt halak friss vízben élhessenek. Ezekből naponkint merengetik rudas vedreikkel a szépen vickándoó kisebb-nagyobb halakat. Ezeket is hizlalják itt, mint a sörtéseket és ludakat, egész a serpenyőig.

Hálában [Halleban] október 31-kén ülték a buzgó németek a reformáció százados ünnepét, és körülbelül lakó s mulató magyarok is oda gyűltek. Többek közt a híres magdeburgi püspök, Dreseke tartotta az egyházi szónoklatot, és a buzgó nép örömszázlókkal járta meg az utcákat, s énekelte Luther „Erős várunk”-ját. Én akkor utaztam Párisból, s közel jártam Hálához, de az ünnepélyről legkisebbet sem hallottam, csak később olvastam az újságból, s hallottam a jelen volt magyaroktól. Eddigi utamat különösen megáldotta a gondviselés! A tavasz, nyár és ősz szárazok voltak október legutolsó napjait kivéve, de azok közt is volt tiszta napfény. Lépteimet még csak egy kedvetlen óra sem gátolta. Mindazokat, valamelyek utamba estek, s körülményeim engedték, megnéztem. Sőt Berlinbe érkezésem is örömdetes volt, mert megkaptam Bécsből az engedményt, postán, mely az adott félét ugyanannyival hosszabbítja meg. E részben hát szabad madár vagyok, s nincs okom félni a külföld százszemű rendőreitől, kik könnyen kiverhetnének mostani fészkeimből. Az egyetemi órákat szorgalommal járom. 23 tanterem van az épületben, s mindenik olyan meleg, mint a fürdő. Mindeniket csövek melegítik, s gázlámpák világosítják, oly tisztán, hogy akármelyik zugban lehet írni. Magyarok jócskán vagyunk. A württembergi korona-herceg ismét itt oskolázik.

Novemb. 20-án: Mára virradóra és tegnapelőtt este erősen havazott, s minden fejr köntösben áll; ez okozza mind a két este eltévedtem, s egy pár órát bizonytalanul tapogatom le. Először a Thiergarten előtti ör igazított útba, másodsor pedig a Droschke röpített haza, mert e kocsiakat mindenkor és mindenütt föltalálhatni, minthogy az utcákon csoportosan tanyáznak.

Schelling megkezdte rendes óráit, s tegnapelőtt este (nov. 18.) tartotta a másodikat 5-től 6-ig, s ez szint oly zajos volt, mint az első, mert a kizárt ifjúság keservesen ordítozott, és Schelling félbeszakítván a magáét, komolyan és hidegen így szólt: „Megkísértem, ha e lármát szavaimmal legyőzhetném!” Kijelentette, hogy ha valaki egyik vagy másik állítmányában kétséget talál, menjen hozzá, vagy írja meg azon nyelven, melyen tetszik, tegye a tanszékre, és a következő órán nyilván fog rá felelni. És ha hallgató teremében nem térnek, s nem jegyzetelnek, többek kívánságára esti 7-től 8-ig még egy órát ad, s ismétli az elmondottakat. Ígéreteket tett, s némi előleges ismereteket a kijelentés tekintélyén épült bölcselemre, melynek céljaul a statust és vallást tűzte ki. Nyilvánította, hogy előleges s előítéletes hitet senkitől sem kíván. A bölcsészt hasonlítja a főstészhez, ki művét akkor nézi körül, mikor az utolsó vonást megtette. Gyönyörűség látni, mint hallgatják őt a legidősebb tanárok is! És ha többet nem emlétek: elég a nagy tudós Neander. E híres egyházi történetíró s tanár székeken keresztül mászott helyére. S nem bírván magát, föltolták a tanulók. Némelyek nevettek, mások csöndet pisszegtek. A tanárok mindnyájan födetlen fővel várják Schellinget a terembe, de azért sok tanuló le nem veszi fövegét, míg az öreg bölcs székebe nem lép.

Éjjeli 11 órákor: Igen szerencsés vagyok gazdámval, mert vacsora után együtt társalgunk. Sok mindenfélét összebeszél Nagy Fridrikről, Napóleonról, a berlini ó és új eseményekről, s

mindig friss hírekkel táplál. Tegnapelőtt belép egy ledér uracs bizonyos kalapos boltba, s párisi divatot kér. Tükör előtt illesztgeti fejére a kalapot, s kérdi a kereskedőtől: ha vajon jól áll é? Egy másik cimbora bekíált az ajtón: „Jól a buta főre.” S ez, mint megsértett, fölszerelt fővel, bosszúállás ürügye alatt utána iramlík, rossz kalapját ott hagyja; a kereskedő bámul, s mindketten odavesztek. Egy berlini férfi Párisból hazatért nejével, és másik felesége is itthon várta, két gyermekkel, s így két nővel esküdt meg. Az első, megcsalatott nő a három évig Párisban tartózkodott s párosult férj ellen a rendőrségnél keresett igazságot, de nem talált; mert a páriszit, és így törvénytelen nőt ítélték jövendőjének, és az első, havonként öt tallért húz kárpótlásul, hitszegőfőjétől. Itt a *qui prior tempore potior jure*-nak lábát összezúzta valami.

Novemb. 23. Tegnapelőtt 10 órakor láttam a dómegyházban a királyi hercegeket s hercegnőket, kik mindnyájan gyászban voltak, mert az uralkodóné édesanyja meghalt, s a porosz király jelenleg Münchenben van nejéért.

Az egyház előtt 6 kocsí állt, mindenik egy pár ló után, s úgy emelgették beléjük a hercegeket. Azon vasárnap a halottakról emlékezés ünnepe volt, s ilyenkor a szomorú szívek sebéit föl-szaggatják, s használnak-é vele az élőknek vagy holtaknak? Nem tudom! Kinek hogy tetszik. Maga az udvari pap és egyetemi tanár Strauss szónoklott, és a tömött egyházat pityergésre kiabálta, mert igen jó torka van minden kellem nélkül.

A hírlap szerint egy gazdag angol előre megkészítette koporsóját s rejtékhelyet tétetett bele, és az asztalossal titkot fogadtatott. Legközelebb meghalván az angol, az asztalos följelentette a titkot, és a koporsó rejtékéből nagy pénzösszeget vettek ki, mely elásásra volt rendelve. Már még mit ki nem talál a fukarság!

Schelling nyugton olvasgatja le óráit, tantermében csend van, s kívül legkisebb zaj sincs, mert tegnap az egyetem igazgatójának hirdetménye volt kifüggesztve, mely minden vendéghallgatókat kizár, valaki csak 5 óra után Schelling tereme körül vagy az egyetem udvarán csapong, azonnal megfosztatik tanulóí jegyétől, s mint lézengő büntettetik. Erre visszavonult a pajkos se-reg, s azóta a terem mély csöndét csak a bölcsész szavára siető tollak percegési zavarják, és a be-menők eddig is kötelesek jegyet mutatni az ajtókon álló egyetemi öröknek.

Ma iszonyú mélyen fejtegette a végtelen hatányt (*unendliche Potenz*) vagy az Istent, úgy, hogy sokan nem tudtak utána írni. Mindeddig csak előleges fogalmait adta bölcselmének, s igen sok érdekest említett. Szavait a tanárok is jegyzik, kijelentett, hogy ezután lát a dologhoz. A tan-székre minden órán sok ellenkérdéseket, s cáfoló jegyzeteket tesznek, melyekre ő külön-külön azonnal felel. Plátó dialógusát különösen ajánlja, és ismétli főlebbi hasonlítását: „A bölcsész, u. m. sokszor nem tudja, mire üt ki munkája, s úgy jár, mint Don Quichot Cervantese, kitől egy festmény kezdésekor kérdezték, mit főst? S azt felelte, hogy maga sem tudja.

Egyetem

Ha a berlini királyi egyetemről szólok, fölösleges a többi északi németországiakat említe-nem, minthogy némi nem annyira lényeges kivétellel mindenik hason szellemű. Ezen egyetem-ben a tánc-lovag s egyéb tanítókon kívül több működik másfélszáz tanárnál, s ezek szorosan véve három rendre osztatnak: 1ső a rendes (*ordinarius*), 2dik a rendkívüli (*extraordinarius*), 3dik a szabados tanítóké (*Docens Licentiat*). Ide tartoznak még tiszteletbeliek, az akadémiai tagok, kik, mint ilyek, jogosan és jószántukból adnak órákat, és a kijelöltek (*designati*), s ezek részint rendesek, részint rendkívüliek, de mindnyájan fizetés nélkül, s halálozáskor előlépésre jogosít-vák. Csupán a rendeseket fizeti a kormány, de nem egyenlőn; a jelesebbek valamint a természet-tanokat előadók is mindig több díjat szednek, mert ezek mutatóványokkal tanítanak és a költséges

eszközök többnyire sajátjaik; ez utolsók törvény szerint még a hallgatóktól is kétannyit kapnak [...] mert a rendes tanárokat is szintúgy fizeti az ifjúság. Magnus rendkívüli iparműtanárnak fél-évre mindenki két Fridrik-aranyat, azaz kétannyit, mint a többinek, tartozik fizetni, ami tizenegy és fél porosz tallér, és mégis 120 hallgatója van, mert házánál jelesen tanít, gőzerőműveket, pálinkafőzést, kalapkészítést, és mindent foghatólag magyaráz, vagy tanteremében, vagy ha ott nem lehet, gyárakba és műhelyekbe viszi hallgatóit. – A bölcsészeti osztályban e téli folyamat alatt 28 rendes tanár van, ezek közül csak kettő kijelelt, a 26 fizetést szed.

A téli tanítási idő október 20-ától március 20-áig, a nyári április 20-tól augusztus 20-ig tart, más egyetemeken nem egészen így – de szabadságában áll az oktatonak óráit később kezdeni s hamarább végezni, minthogy egy folyam alatt mindenik bevégi rendszerét; ki-ki azt, és úgy adhatja elő, amit és amint akarja, csak az állam céljával ellenkező irányt ne válasszon, mit mindig felső figyelem kísér. Télben reggeli 8 órától esti 8-ig, nyáran 7-től 9-ig 23 teremben s néhány magánháznál szünet nélkül olvasnak (Vorlesung) és a déli 12 óra csak olyan itt, mint a többi, s a fűre tanuló akkor használja föl takarékos ebédeit, mikor módját leli.

Az előadás különféle: némelyik írás nélkül beszél, de többnyire olvasnak, hogy jobb tanítója választsa. Az ifjúságnak mindegy, mert szüntelen ír, s nem igen nézi a tanár száját, vagy kezét, csak hangjára figyel. Annyi igaz, hogy az olvasás által – minthogy év folytával mindenik tökéletesíti rendszerét, s nem üti rá a maradás pecsétét – sok fölösleget kihagy az oktató, s nem foltozgat, ha figyelme megszorul, hanem azt olvassa, mit kidolgozott, s ha jónak látja, mellékjegyzeteket is tehet; szóval: nem szónoklatban, hanem papíron van az erő. Némely főtanárokon kívül többnyire mindenik két tudományt olvas, egyiket magánosoknak (privat), másikat közönségesnek (public) nevezi, a közönségest mindenki szabadon hallgathatja, amazért 5 tallért s néhány garast kell félévre fizetni; mit némi kis hiánnyal, az egyetem beszédő hivatalától, mint sajátját, kiveszi a tanár.

A német egyetemekben mindenki számolhat tanszékre, valaki csak erejében bíz, mert itt nem áll azon előítélet, hogy az iskolákban valaki első vagy utolsó volt, s kiváltságos tanulttá vagy nem tanulttá lett. Minthogy az egyetemi tanulók év- vagy évszakonként nem vizsgálatnak. Aki hát oktató akar lenni, előre meggondolja, hogy egy olyan társulatnak lesz tagjává, melynek vállalata nagy és terhes, melynek egyedeire borostyán vagy tövis, bőség vagy szükség egyaránt várhatnak; meggondolja: hogy nagy lévén a csődület, az okos fők közti vetély is napirenden van; jó eleve latra teszi hát tehetségét, megkísérti szellemi erejét, és az érdem meredek szirtének nem könnyelműleg, hanem szédítő mélységgel dacolható fővel, erős inakkal s próbált saruban indul.

Az egyetemi tanszék megnyerhetéséért a már kiállott szigorú vizsgálat s vitatkozás után, egy értekezmenyt köteles dolgozni, melyet az egyetem aulájában az illető tanosztálynak karügynöke előtt (Decan) nyílt ajtón belül olvas föl. A karügynök mind az értekezmenyről, mind az értekező beszédmódjáról értesítvén az oktatókart, ha a vállalkozó tehetségeit méltányolják, tanári ranggal ruházzák föl. Ekkor megkezdí pályáját, s két-három évig, ha tetszik, ingyen órákat ad, hogy az ifjúságot még inkább magához édesgesse, s minthogy az újság vágy különben is eredeti nyavalya, sokan csődülnek termébe, ha ügyes, megnyerte hallgatóit, s azok számát jövőre is állandósította: ellenkező esetben pedig megnevetik, és magára hagyják, és így jobbadán már kezdetben megbukott. Ha az iparkodó szabados tanító sok hallgatókat von magához, az egyetemi kormány figyelmét is fölébreszti, s így halad elő fokonként, legkisebb jelét sem adhatva a kényelemnek, hanyaglásnak, tanítói önkénynek, mert a közvélemény feszült figyelemmel kíséri lépteit.

Az előlépés másik emeltyűje még a kinyomott rendszeres munka is, mely a németországi könyvhiatalom dacára is – minthogy itt minden jó sornak megadják árát – lábra kap, és a szerzőnek biztos állást és zsíros kamatot ad; ez okozza, hogy igen kevés tanár, kinek munkája világot nem lát, minthogy mindenik kénytelen hivatalának fekönni, vagy jó remény fejében, vagy ha boldogult, biztosítva levén a szűkség ellen, s elszigetelve a közügynek annyi kárt okozó gazdálkodástól. Megesik ugyan itt is, mint másütt, hogy ha megszedi magát a rendes tanár, nem igen sokat gondol mással, mert ha két hallgatója van is, húzza a rendes tandíjt: de a közönség sem igen sokat gondol övele, minthogy elég egyén van mindenik osztályban, s nincs benne semmi veszteség, és ha tehetvén, nem tesz, és a becsületre nem sokat ad, legalább minden félévben elveszt néhány tallért, mert az üres terem keveset hoz be. Tagadhatatlan, hogy az oktató karnak ezen sorozata a legcélszerűbben van elrendezve: a kezdő vagy szabados tanítónak iparkodnia kell, hogy idővel rendes lehessen, a rendest pedig mindig sarkallja a kezdő, nehogy híréen, nevén, erején, erszényén csorba essék, és a rendkívüli két mágnes közt áll, s mindkettőnek elfogadja vonzerjét, amazét, hogy hozzájusson, emezét, hogy szoros viszonyban levén vele, erőt vegyen s ne lankadjon.

Igazgatókká csak rendes tanítók lehetnek, s azok is csak úgy, ha kar ügynökök már voltak. Mind a négy osztálynak egy-egy karügynöke van. Aki karügynök akar lenni, az ismét megvizsgáltatik, és szükséges, hogy tudor legyen. Az egyetem egy szabad önállású testület, s csupán a minisztériummal felelős. Van világi bírāja, ki a közönség és egyetem közt közbejáró. Ha a tanuló csínt tett, ezen bírónak jelentik be; ha ő nem igazíthatja el, fölterjeszti az igazgatónak, s ez az oktató tanácsnak.

Miután a tanuló bevégezte alsóbb iskoláit, melyek többnyire hat osztályból állnak, illető bizonyítványokkal ellátva egyetembe megy, beírattja nevét, s egy nyomtatott lapot kap, melyre az illető tanítók tudományukat s óráikat jegyzik, félév végével ismét erre jegyzik a tanárok, hogy a tanuló híven járta óráikat, s ez egyetemi bizonyítvány, s ezt kell elé mutatnia, ha egyetemi pályáját végezvén, általános bizonyítványt kér. Ezen kívül egy kis kártya-forma elismerő jegyet adnak kezébe, melyre saját neve jegyezve a folyamatban levő évszámmal, túlsó részén pedig néhány figyelmeztetés van nyomva, hogy ti. ha a tanuló mint egyetemi polgár vétségbe esnék, e jegy előmutatásával megszabadul a rendőri kezeztől, az egyetem bírójára hivatkozik, és az egyetemi törvények szerint pöröltetik meg. E jegyet, mint védszert, mindig magával hurcolja a tanuló, s ezt rendes újjal váltják be az évszám változásával.

Az egyetemi pálya három-négy év, ki mire törekszik, aszerint hallgat szaktanokat. A pályaevek alatt senki sem kérdi tőle, mit tanult; nem tudja, mi a leckezés, mi a vizsgálat, s egész egyetemi futása alatt ment az ily faggatásoktól, melyek némely hű elméjűnek akkor adnak tüzet – mint sok példából tudjuk –, mikor a vizsgálati idő körmükre gyújtotta a munkát, a gyöngébb tehetségűt pedig egész évi szorgalom után is sokszor megbuktatják; ez kedvetlenséget és csömört kap: amaz ereje mámorában tűznek-víznek hajt, és vagy nyakát szegi, vagy késő üdül. A német tanuló akkor vonják erős számadás alá, mikor hivatalba lép, itt kérdik tőle: kiket hallgatott, mit tanult, s mit tud? És érdeme szerint bánnak vele. De különben is a rest, az ügyetlen, ha némi móddal keresztülbuknék is e vizsgálati gáton, magában a hivatalban találja föl a bosszúállást, mert ily művelt, ily okos társaságban nem álarcoskodhatván, üres fővel sárban marad.

A porosz egyetemeknek egyetlenség jótékony szelleme a tanulók szabad választásuk, és az iskolai vizsgálat nem léte; az ok eléggé világos: hol kényszer, hol erőszak nincs a tanárok választásában, ott kedvből ered a tanulás, mert mindenki látja öntüzte célját, arra törekszik, s így fejlőd-

nek és érnek alkalmas fők a különböző hivatalokra: és ki ezen egyetemi szabadsággal visszaélvén, kötelességét elhanyagolja, ám lássa következtetését, mert mindig igaz marad, hogy inkább százan vesszenek el, mint a közügy csak egy avatlan miatt is csorbulást szenvedjen.

Mínthogy csaknem mindenik egyetemi oktató – mint főlebb említetem – magános (pénzes) és közönséges (ingyen) órákat ad (közönséges órákat adni nem tartoznak), nehogy a tanuláság pénzkezeléssel játékot űzzön, törvény által köteleztetik magánórák választására, de különben maga a tanító is úgy osztja meg tanítványait, hogy a rendszerest magánórákon adja, s így teljességgel nem csálhat a tanuló. Kinek tetszik akármelyik magánoktatáson lehallgathat 14 órát, és többet is, mert ott senki sem figyel másra; némelyik tanár pedig azt, ki egy folyam alatt magánóráit megvette, a másik folyamatban e fizetési órákkal ingyen ajándékozza meg, sőt köteles megajándékozni, ha ti. ugyanazon tudományt adja elő, és ez a tanulóknak nagy jótétemény, mert rövid idő alatt kétszer hallgathatja azt, minek megértése több időbe kerül. Ily vendéghallgatók sokan vannak itt, s némelyik tanuló kiválasztja a legjelesebb tanárokat, és sorba hallgatja s írja beszédöket; közönséges előadásokra pedig bátran mehet akárki is. A tanítók többnyire úgy olvasnak, hogy utánok lehet írni, akinek pedig tetszik, kivonatokat vagy jegyzeteket tesz, s úgy olvas rájuk, mert van elég kidolgozott munka. A német tanulók – valamint mások is, ha így szoktatnak – ügyes gyorsírók; hárman-négyen összeállnak, és jegyzeteiket egybe hasonlítják, s a tanárnak egy szava sem kerül ki tollukat. Boldogok ők! Mert mentek a megölő betűtől, a szerencsétlen magolástól, sűgástól, könyvbeleséstől, értetlen hadarászástól, meg ezer ilyen hánytvetett sajtolmányoktól, melyek, ha egy részről a tanító órányi dicsőségét megtétezik is: de törpítik az elmét, és az ifjút maga iránt is bizalmatlanná teszik.

Az egyetemi órák sokba kerülnek, de a szegényebb sorsú tanulók különféle jótéteményekbe részesülnek, és szabad asztalt is kapnak. Kik nem fizethetnek, kötelesek törvényes szegényi bizonyítványt előmutatni, és úgy járhatnak órákat (Stundolás). Ezt csak az egyetem engedi meg, de a tanár mindenkor követelheti a törvényes díj fele részét, s mindamellett is e jogokkal nemigen élnek ők vissza. E szegény tanulók bevégezvén pályájukat, ha hivatalba léptek, egy – ha nem, hat év múlva – kötelesek tartozásukat lefizetni.

Ha valakit kirekesztenek, minden németországi egyetemekenél fekete táblára függesztik nevét, mely ritka eset, hacsak a szerencsétlen tévely társaságba nem szédül. Különben valaki csak boldogulását óhajtja, nem hogy futná az egyetemi órákat, hanem lelkiismerettel megbecsüli. Ez az oka, hogy ha a tanár valami ok miatt kénytelen órát mulasztani, szomorún távoznak haza hallgatói; ez az oka, hogy ha az oktató értetlen, vagy lassan ejti ki a szót, mindaddig csuszognak, vagy lármával a tanulók, valamíg hallatlan vagy kétes szavait nem értik. [...]

Óévi napló, éjféli után

Az év utolsó estéjével vígan szokták a poroszok bezárni az esztendő, esznek és isznak egész teljességgel, s tort ütnek az idő ezen szakaszának eltemetésekor; és a sok mindenféle társaságok éjjeli 12 óra után oszlanak szét. Ilyenkor önféjű embereket is lehet látni az utcákon, kik a sűrűnepeken jócskán teleszitták magukat, és kivált a síkos utakon taktusra lépdegélnek. De hiszen az éveknek vég- s kezdő napjai nevezetes részei életünknek, akár vígan, akár szomorún töltjük el azokat. Ezek nélkül sokszor elmúlnának vagy nem is tudnók magunkat rendbe szedni: de ezeknek határkövei felénk intenek, és mutogatják az élet rövidülő pályáját a múlandóság ujjaiával, mely fogyatékok törlhetlenül vannak rájuk vésve. E válponton komolyan tekintünk vissza az elmúlt évnapokra; elősorozzuk az öröm és bánatorákat a szerencse fölkarolásával vagy eltaszításával.

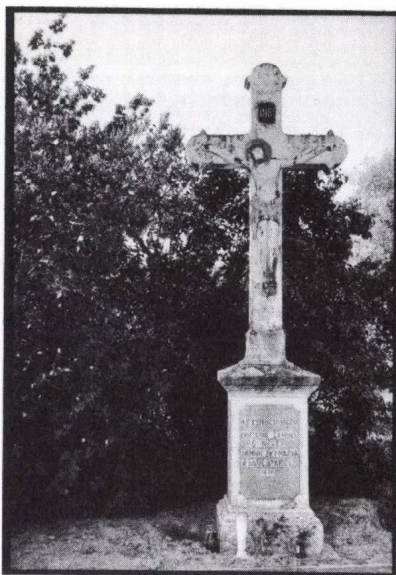

val, a balsors kijózanításával vagy elsüllyesztésével, a kötelesség szigorú teljesítésével vagy elhanyagolásával együtt; és okulva ülhetünk a jövőre reménycsajkájára.

Valamennyi itt tanuló magyart magához hítt gr. I. ma este (vagy inkább tegnap, mert már éjfél után vagyunk), és mindnyájunkat derekasan megvendégt. Korán egybegyűlvén, elég időnk volt a társalgásra, okoskodásra, vitatkozásra és érzelésre. Idegen földön őszintébbek az emberek, barátságosabbak a honfiak, melegebbek a szívek. Közmegegyezéssel elhatározottat, hogy az éjfél 12 órát mindenkinek be kell várnia, hogy ébren és együtt végezhessük az ó- s kezdhessük az újévet.

A falon függő nagy óra mutatóját mindenki leste, s néhány perccel 12 előtt körbe ült a társaság s érzeményét dalban jelentette. Az órazengésre söröspoharak koccantásával barátságos köszöntések, kölcsönös jókívánások mondattak, miután az édes haza fölemlített. Az együttlét mindnyájunknak igen emlékezetes lesz, valamíg hazánkban több újéveket érünk! Legalább így nyilatkozott a társaság, s így kell éreznie minden tiszta kebelnek.

Én pedig részemről kívánom: búcsúzzék el békével az 1841. év mindnyájunktól! És a lelki s testi szenvedések, földi gondok s aggodalmak árasztotta könnyek változzanak vigasz és öröm gyöngyeivé. S mint az alélt növények gyökerein, virágot és gyümölcsöt ígérő új csemete hajt zöld életre: oly mosolyogva, áldást ígérve és árasztva tűnjék föl az 1842. év reggele következő napjaival együtt mindnyájunknak.

GAÁL ZOLTÁN: Tokaji fészület (1890)

BOLVÁRI–TAKÁCS GÁBOR

Iskolaalapítási évfordulós ünnepségek a pataki gimnáziumban (1860–2006)

Közleményünkben a *Sárospataki Református Kollégiumban*, illetve a gimnáziumban 1860 és 2006 között rendezett 300, 400, 425, 450 és 475 éves iskolaalapítási évfordulós ünnepségek körülményeit és eseményeit foglaljuk össze.¹

1. A hagyomány szerint 1531-ben alapított pataki kollégium 300. alapítási évfordulós ünnepségére 1831-ben a kolerajárvány miatt nem kerülhetett sor. Később a reformkor eseményei, majd a forradalom és szabadságharc akadályozták az ünneplést. Az 1849 utáni megtorlás, illetve a Habsburg-abszolútizmus időszaka a protestáns iskolák számára a császári ellenőrzést jelentette, hiszen 1850. február 10-én Haynau rendeletben felfüggesztette az egyházak és iskolák autonómiáját. Az ünnepség ötlete azonban nem került le a napirendről. 1858 májusában Hegedűs László sárospataki lelkész arról tájékoztatta Apostol Pál püspököt, hogy a főiskola 1859 nyarára tervezi a 300. alapítási évfordulós ünnepséget. 1859 januárjában a Tiszáninnen Református Egyházkerület által megbízott egyházkerületi küldöttség el is készítette a rendezvény tervét, de az olasz-osztrák háború miatt a terv ismét ad acta került. Ugyanakkor 1859. december 30-án nagyszabású emlékünnepeket tartottak Széphalomban Kazinczy Ferenc születésének centenáriuma alkalmából, 4000 fő részvételével, a szervező Erdélyi János volt.²

A kollégium 1860. május 15-én visszakapta szabadságjogait. Ekkor egy új küldöttség ismét benyújtotta a tervet az Egyházkerülethez, amelyet végül elfogadtak. Az Erdélyi János által szorgalmazott és szervezett 300. évfordulós ünnepség a Kollégium minden nehézséget átvészelő élni akarását is példázta, ezért az ünnepségnek önmagán túlmutató jelentősége volt. Így nem meglepő, hogy az eseményen 41 díszküldöttség (egyházi, tudományos, oktatási, kulturális szervezetek és intézmények, városi delegációk) vett részt. Az ünnepségre 1860. július 7-8-án kb. 24-26 ezer (!) öregdiák és érdeklődő érkezett az ország minden részéről, közülük legalább 12-13 ezer fő egy vagy két éjszakát Patakon töltött. Feljegyezték, hogy a több mint 1300 lovas szekérből álló sor vége Sátoraljaújhelyig ért. A július 8-ai program ünnepélyes menettel kezdődött, az iskolából a református templom-

¹ Az adatok forrása: *Bolvári-Takács Gábor*: A sárospataki öregdiák mozgalom 19–21. századi kronológiája. Intézménytörténet és közművelődési dimenziók (elektronikus adattár, 2011): <http://patakidiak.hu/patakidiak/oldal/a-saros-pataki-oregdiak-mozgalom-19-21-szazadi-kronologiaja>; illetve: http://www.zemplenimuzsa.hu/oreg_diak_krono.htm

² Vö.: Kazinczy centenáriuma Zemplénben 1859-ben. In: *Kováts Dániel*: „Fény s nagyvilág énnékem Széphalom”. A Kazinczy Ferenc emlékhely története és hatása. Sátoraljaújhely, 2009. 181–203.

ba. Az istentiszteleten 6000 (!) fő volt jelen. Elhangzott Zsarnay Lajos püspök prédikációja, br. Vay Miklós ünnepi beszéde, Árvay József iskolatörténeti előadása és Ragályi Károly világi főgondnok köszöntője. Ezután felavatták Vay Miklós szobrászművész Lorántffy-mellsobrát, s az erre az alkalomra írt ünnepi versét maga Tompa Mihály szavalta el. Délben 600 fős ebéd és magyar ruhás bál zajlott az Iskolakertben emelt ideiglenes deszkaépületben. Az eseményről utóbb, Erdélyi János szerkesztésében, 3400 példányban emlékkönyv jelent meg.³

2. A trianoni béke kibillentette Sárospatakot a régióban betöltött kulturális vezető szerepéből, a város határszéli településsé vált. A jogakadémia 1923-as bezárása tovább fokozta az iskola válságát. Ebben a helyzetben kereste és találta meg a Tiszáninnen Református Egyházkerület és a kollégium vezetősége az egyetlen lehetséges kiutat: reformokkal fellendíteni a halódó iskolát. Partnerre találtak ehhez gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszterben. A 400. alapítási évforduló szervezése tehát pozitív kormányzati légkörben zajlott.

Klebelsberg többször megfordult Patakon, de a fővárosban is számos megbeszélésen elnökölt. Kiemelkedik ezek közül az 1931. május 4-i miniszteri értekezlet, amelyen részt vett Petri Pál államtitkár, Baltházár Dezső és Dókus Ernő református egyetemes konventi elnökök, Berzeviczy Gergely MTA-elnök, Balogh Jenő MTA-főtktár, Császár Elemér és Horváth János akadémikusok, Pintér Jenő budapesti tankerületi főigazgató, Bessenyei Zénó, Fekete Lajos, Görgy István, Láng Boldizsár zempléni illetőségű országgyűlési képviselők, Széll József főispán, Bernáth Aladár alispán, Orbán Kálmán sátoraljaújhelyi polgármester, Kazinczy Gábor, a Pataki Diákok Országos Szövetsége elnöke, Janka Károly és Farkasfalvi Farkas Géza gondnokok, Elekes Imre közigazgató. Augusztusban *A Sárospataki Ref. Főiskola 400. éves jubileuma* jelzésű borítékban kiküldték az ünnepségek nyomtatott, díszes meghívóját, Dókus Ernő főgondnok, Révész Kálmán püspök, Farkasfalvi Farkas Géza főiskolai világi gondnok, Elekes Imre közigazgató és Janka Károly főiskolai lelkészi gondnok aláírásával. A dokumentumhoz részletes tájékoztatót és jelentkezési lapot csatoltak.

Az 1931. szeptember 30-a és október 2-a közötti programokon mintegy 1400 meghívott, illetve névvel azonosítható személy vett részt. Az ünnepély 30-án zászlóavatással kezdődött, majd a tanügyi kiállítás megnyitására került sor, köszöntőt mondott Elekes Imre, megnyitó beszédet a tárcájától addigra már megvált Klebelsberg Kunó. Ezután történt a szobrok leleplezése: az Iskolakertben felavatták a 100 éve elhunyt, volt pataki diák Kazinczy Ferenc, valamint fia, a szintén pataki diák Kazinczy Lajos mellsobrát, Maugsch Gyula alkotásait. Mindkettőt Kazinczy Gábor, a PADOSZ elnöke állította. Beszédet mondott Balogh Jenő ny. igazságügy-miniszter, illetve Gulyás József gimnáziumi tanár. Ezután felavatták Lorántffy Zsuzsanna szobrát, alkotója Horváth Géza. Ezt Klebelsberg Kunó és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium állította. Beszédet mondott Vasady Béla teológiai tanár. Ezt követte a Klebelsberg-arckép leleplezése az Angol Internátusban, itt Farkasfalvi Farkas Géza és az ünnepelt szólalt fel. A Pataki Diákok Országos Szövetsége díszközgyűlése az imateremben 202 résztvevővel zajlott le. Elhangzott Czinke István ny. püspök imája, Kazinczy Gábor elnöki beszéde, Finkey Ferenc ünnepi beszéde az iskola jeles diákjairól és a pataki di-

³ A sárospataki ref. főiskola háromszázados ünnepe július 8-án 1860. Emlékkönyvbe foglalta Erdélyi János. Sárospatak, 1860.

ákok szeretetéről, valamint a pataki szellemről, Lőrinczy György emlékezésének felolvasása (Somody János által), s végül Panka Károly a PADOSZ budapesti egyesületének üdvözlését tolmácsolta. Esti program volt Harsányi Zsolt *Patak lelke* című darabjának előadása a tápin-tézetben (több egymás utáni napon bemutatták), végül a napot szerenád zárta az Angol Internátus előtt Klebelsberg tiszteletére.

A főünnepélyre október 1-jén került sor: egyházkerületi díszközgyűlés az imateremben, benne Cziáky Endre fohásza, Dókus Ernő ünnepi beszéde, a közgyűlés ünnepi határozata. Horthy Miklós kormányzó érkezése. Templomi ünnepély: Janka Károly imája és igehirdetése, Szabados Béla–Szigethy Ferenc: *Ünneplő dalának* előadása a kórus által, Dókus Ernő köszöntője, Elekes Imre ünnepi beszéde, Szabó László *Az ős iskola* c. pályadíjnyertes versének felolvasása a szerző által, Petri Pál államtitkár üdvözlete a kormány nevében, majd további 40 (!) üdvözlés bel- és külföldi egyházi, állami, kormányzati, tudományos, kulturális, oktatási intézmények nevében, végül Dókus Ernő együttes válasza. Ezt történelmi felvonulás követte a tanítóképző udvarán, rendezője Novák Sándor volt. Az új építkezések avatóünnepélyére az Angol Internátus előtt került sor, itt elhangzott Kovács Dezső–Gulyás József *Avatódala* a gimnáziumi vegyes kar előadásában, majd Farkasfalvi Farkas Géza avató- és Trócsányi József ismertető beszéde. Ezzel hivatalosan is megnyílt a 80 férőhelyes Angol Internátus. Az ünnepi ebédet követően Horthy Miklós kormányzó és Klebelsberg Kunó eltávoztak, a napot táncmulatság zárta. Október 2-án kegyeleti kirándulásra került sor Széphalomba Kazinczy Ferenc sírjához, itt Balogh Jenő mondott beszédet. Az évforduló tiszteletére, Szabó Károly kezdeményezésére, az egyházkerület 8000 pengős támogatásával, Szabó László tervei alapján felépül a Sárospataki Református Főiskola csónakháza a Bodrog-parton. Számos kiadvány napvilágot látott, így többek között a *Sárospataki Református Főiskola évkönyvének* II. kötete a tanárok tudományos írásaival, Gulyás József rövid iskolatörténete, Marton János iskolatörténetének I. kötete, s az *„Emlékezzünk régiekről!”* című ifjúsági emlékkönyv, gimnazisták tollából.⁴ 1932. május 9-én megjelent az ünnepi eseményeket összefoglaló *Emlékkönyv*.⁵

3. A 20. század első felében már *Sárospataki Református Főiskola* néven működő intézmény oktatási egységei a második világháborút követő politikai fordulat után fokozatosan megszűntek, vagy állami kezelésbe kerültek: a tanítóképző államosítására 1950-ben került sor, a teológiai akadémiát 1951-ben zárták be. Utolsóként a gimnáziumot vették el az egyháztól: 1952. augusztus 1-jétől Állami Rákóczi Gimnáziumként működött tovább. Az egykori Kollégiumból csak a Nagykönyvtár maradt meg egyházi intézményként, s őrizte a jogfolytonosságot. Ilyen körülmények között különösen pikáns helyzetet eredményezett az iskola alapításának 425. évfordulója. A történelmi múlt és a jelenkor összhangját a kormányzat azzal teremtette meg, hogy a Népköztársaság Elnöki Tanácsa május 18-án a 6-9/5/1956. NET. sz. határozatával „érdemes és eredményes munkássága elismerésé-

⁴ A Sárospataki Református Főiskola évkönyve, II. kötet. Sárospatak, 1931. - *Gulyás József*: A Sárospataki Református Főiskola rövid története. Sárospatak, 1931. - *Marton János*: A Sárospataki Református Főiskola története, I. kötet. Sárospatak, 1931. - „Emlékezzünk régiekről!” Emlékkönyv a Sárospataki Református Főiskola 400 éves jubileumán. Kiadja a sárospataki ref. gimnázium ifjúsága, 1931.

⁵ Emlékkönyv a Sárospataki Ref. Főiskola fennállásának négyszázados ünnepéről 1931. szept. 30. és okt. 1. Szerkesztette: *Elekes Imre* közigazgató, Sárospatak, 1932.

ül” *A Munka Vörös Zászló Érdemrendje* kitüntetését adományozta a sárospataki Rákóczi Gimnáziumnak, alapításának 425. évfordulója alkalmából. A döntés nyilvánvalóan nem az államosítás óta eltelt négy év munkáját honorálta, hanem – a korszak kitüntetési politikájának jellegzetes logikájával – úgy legitimálta az *állami* iskolát, hogy egyben felvállalta az *egyházi* múltat.

Az évfordulós ünnepségre 1956. május 20-án került sor, hivatalosan „a Rákóczi Gimnázium alapításának 425. évfordulója alkalmából”. A programok reggel a hagyományos csengőbúcsúval kezdődtek. Az ünnepséget délelőtt a gimnázium dísztermében (a korábbi imateremben) Deme László, a megyei tanács elnökhelyettese nyitotta meg. A gimnázium és a tanítóképző énekkarának hangversenye után elhangzott Képes Géza ódája, majd Komáromy Béla gimnáziumi igazgató ünnepi beszéde. Délután testnevelési bemutatóra került sor az Iskolakertben. Este irodalmi és zenei estet rendeztek a díszteremben, megnyitotta: Király István irodalomtörténész, közreműködött (sorrendben) Képes Géza költő, Szabó Ernő zenetanár, Fekete Gyula író, Béres Ferenc dalénekes, Mészöly Dezső műfordító, Koroda Miklós író, valamennyien az *egyházi* iskola öregdiákjai, illetve volt tanárai. Este a Mudrány-étterem adott otthont a táncos rendezvénynek. A programok alatt folyamatosan nyitva tartott az iskolatörténeti kiállítás a Zrínyi Kollégiumban, Bertha Zoltán és Nagy Dezső festőművész-tanárok rendezésében. A gimnázium folyosóján elhelyezték *A sárospataki kollégium nagy tanítványai* című névsort, amely – időrendi sorrendben – 86 nevet tartalmaz, közülük kiemelve II. Rákóczi György, Bethlen Miklós, Bessenyei György, Kazinczy Ferenc, Csokonai Vitéz Mihály, Fáy András, Tompa Mihály, Erdélyi János, Izsó Miklós, Szemere Bertalan, Gárdonyi Géza, Komáromi János, Móricz Zsigmond, külön kiemelten Kossuth Lajos nevét.⁶

Az évforduló alkalmából megjelent Román János *A sárospataki kollégium* című könyve, a *425 éves a Sárospataki Rákóczi Gimnázium* című füzet, továbbá több cikk és tudósítás az eseményekről, így például Hegyi József tanár, Deme László nyelvész és Komáromy Béla igazgató tollából.⁷

4. Az 1981-ben esedékes 450. évfordulót a gimnázium és a tanítóképző közösen vállalták. 1980. április 10-én elkészült *A Rákóczi Gimnázium és a Comenius Tanítóképző Főiskola 450 éves évfordulójának közös ünnepi programja* című dokumentum, amelyben a jubileumi programot az egész 1980/81-es tanévre kiterjesztették. Aláírói Kádas Sándor gimnáziumi igazgató és Károly István főiskolai főigazgató voltak. A Tanítóképző külön programjában tudományos rendezvények, kiadványok is szerepeltek. 1980. május 31-én felavatták a Rákóczi Gimnázium új iskolakerti sportpályáját, s az év során befejeződött az iskola 1971 óta tartó felújítása. Október 14-én a Tanítóképző tudományos pályázati felhívást tett közzé a 450 éves alapítási évforduló alkalmából, a pataki nevelőképzés fejlődését bemutató témakörökben, a főiskola oktatói, gyakorlóiskolai nevelői és hallgatói számára.

⁶ A tábla jelenleg a Tudományos Gyűjtemények első emeleti folyosóján található.

⁷ Román János: *A sárospataki kollégium. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata*, Bp., 1956. - 425 éves a Sárospataki Rákóczi Gimnázium. Tankönyvkiadó Vállalat, Bp., 1956. - Hegyi József: „Hej, pataki diákok...” *Család és Iskola*, VII. évf. 1956. 5. sz.; Deme László: Üdvözet 425 éves iskolámnak. *Nevelők Lapja* XII. évf. 1956. 10. sz.; Komáromy Béla: Sárospatak jubileuma. *Köznevelés*, XII. évf. 1956. 10. sz.

A Rákóczi Gimnázium és a Comenius Tanítóképző Főiskola közös tájékoztatóját a 450. alapítási évfordulós ünnepségekről 1981. május 29-én tették közzé, ugyancsak Kádas Sándor és Károly István aláírásával. Ez tartalmazta az augusztus 29-i fő program előzetesét, amely szerint Pozsgay Imre művelődési miniszter a Rákóczi Gimnázium udvarán, rossz idő esetén az Árvay József Gyakorló Általános Iskola aulájában tartja az országos tanévnyitót. Az évfordulóra megjelenik majd a Rákóczi Gimnázium jubileumi évkönyve, a *Sárospataki Krónika* ünnepi száma, továbbá emléklakett és más emléktárgyak; a Comenius Tanítóképző Főiskola részéről a *Sárospataki Pedagógiai Füzetek* 4-5. számai és emléklakett; a Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Tanács részéről pedig a *Sárospataki diákdialok* című hanglezem és Kováts Dániel: *Schola Patakina* című minikönyve; továbbá lesz alkalmi levelezőlap és bélyegzés. Az öregdiákok elszállásolására és étkeztetésére felkészültek, a jelentkezési határidő: július 31.

Enne megfelelően került sor augusztus 29-én a Rákóczi Gimnázium emlékünnepségére a Sárospataki Református Főiskola alapításának 450. évfordulója tiszteletére a gimnázium udvarán. A program könyvkiállítással indult, megnyitotta Huszár István országgyűlési képviselő, volt pataki diák. Az emlékünnepségen (zeneművekkel és szavalatokkal elválasztva) sor került Borsos Árpád, a megyei tanács művelődési osztályvezetője megnyitójára; Ladányi József megyei tanácselnök ünnepi beszédére; zászlóátadásra a Rákóczi Gimnázium és a Comenius Tanítóképző Főiskola részére, Porkoláb Albert, a megyei tanács elnökhelyettese, valamint a Művelődési Minisztérium képviselője részéről; Nagy János külügyi államtitkár, volt pataki diák köszöntőjére; végül Borsos Árpád zárszavára. Délután sportdélután és osztálytalálkozók zajlottak, az iskolakerti könyvvásáron Fekete Gyula, Kurucz Gyula, Lázár István, Szelényi Károly dedikálták műveiket, és irodalmi műsort rendeztek a Rákóczi-várban. Az érdeklődők este tekinthették meg a gimnazisták, tanárok és öregdiákok ünnepi műsorát a díszteremben; ugyanekkor ún. „könyvdiszko” volt a lakótelepi Otthon Étteremben. Másnap, augusztus 30-án Pozsgay Imre művelődési miniszter a Rákóczi Gimnázium udvarán megnyitotta az 1981/82. tanévet (eltérően az eredeti tervtől, amely szerint erre 29-én került volna sor). Köszöntőt és zárszót Borsos Árpád mondott. Az eseményen részt vettek párt-, állami és társadalmi szervezetek országos és megyei képviselői, valamint a megyei alsó-, közép- és felsőfokú intézmények vezetői. Az elnökségben Pozsgay Imre mellett ott volt Grósz Károly, a megyei pártbizottság első titkára, Ladányi József, a megyei tanács elnöke, valamint egykori pataki diák politikusok (Berecz János, Huszár István, Nagy János).

A Tizsáninnyi Református Egyházkerület a Sárospataki Református Főiskola alapításának 450. évfordulóját szeptember 6-án külön is megünnepezte. Ez alkalomból istentiszteletre és megemlékezésre került sor a sárospataki református templomban, ahol az öregdiákoknak fenntartott helyeket biztosítottak. Igét hirdetett Kürti László püspök; előadást tartott a Kollégium történetéről Újszászy Kálmán és Makkai László; a programot egyházzenei hangverseny zárta.

Az év során megjelent évfordulós kiadványok közül kiemelkedik *A Sárospataki Református Kollégium* című tanulmánykötet, *A sárospataki Rákóczi Gimnázium jubileumi évkönyve* és *A Sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola évkönyve (1965–1981)*. Említsük

meg Fekete Gyula: *Bodrog-parti szerelmeink* c. regényét, Szelényi Károly: *Tokaj és vidéke* című albumát és a *Borsodi Művelődés* c. folyóirat tematikus számát is.⁸

5. A 2006-ban aktuális 475. iskolaalapítási évforduló előkészítése az öregdiák szervezetek részéről két évvel korábban elkezdődött. 2004. november 23-án tartotta alakuló ülését a Sárospataki Református Kollégium 475. alapítási évfordulója alkalmából létrejött, volt pataki diákokból álló Védnöki Testület, amelynek létrehozását Bolvári-Takács Gábor, a Pataki Diákok Szövetsége elnöke és Lőrincz Szabolcs, a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány elnöke kezdeményezték, s amely a Sárospataki Református Kollégium Gimnáziuma fejlesztési elképzelései megvalósításának és a 2005/2006-os tanévre tervezett ünnepségsorozat előkészítésének segítségét vállalta. A gimnázium nyitott volt a kezdeményezésre, ám Csomós József püspök nem tartott rá igényt, így a kezdeményezés elhalt.⁹

Az évfordulós ünneplésre végül két időpontban került sor, s ebben a pataki iskola, az egyházkerület és az öregdiákok közötti koordinációs zavarok is szerepet játszottak. A Sárospataki Református Kollégium Gimnáziuma és Általános Iskolája 2006. március 15-én tartotta jubileumi rendezvényét az iskola fennállásának 475. évfordulója alkalmából. A református templomban elhangzott megnyitó áhítat után megemlékezés zajlott az 1848/49-es forradalom és szabadságharc évfordulójáról az iskolakerti Kossuth-szobornál. Ezután került sor a 100 éve született Szabó Gyula volt gimnáziumi és angol internátusi igazgató emléktáblájának felavatására a Kossuth Internátusban, beszédet mondott Újszászy Kálmán, a Sárospataki Diákok Budapesti Egyesülete elnöke. Az Imateremben baráti találkozóra került sor az iskola volt tanáraival, egyúttal bemutatták a gimnázium jubileumi évkönyvét. A programban közreműködött Deme László, Mészöly Dezső, Dobay Béla, Kézi Erzsébet és Körtvélyessy Erzsébet, a házigazda Sinkóné Tóth Zsuzsanna tanárnő volt. Az iskolatörténeti kiállítást Cseri Miklós, a Szabadtéri Néprajzi Múzeum főigazgatója, volt pataki diák nyitotta meg. Este *A pataki diákélet anekdotáiban* című műsort gimnáziumi tanulók mutatták be az imateremben.

A Tiszáninneni Református Egyházkerület elnöksége nevében Csomós József püspök és Ábrám Tibor főgondnok 2006. május 16-án körlevelet írt a Sárospataki Református Kollégium alapításának 475. évfordulója alkalmából augusztus 20-án rendezendő, *A Sárospataki Kollégiumban végeztek I. világtalálkozója* elnevezésű programról. Június 30-án

⁸ A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. Szerkesztette a Tiszáninneni Református Egyházkerület Elnöksége. Kiadja a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Bp., 1981. (A kötet anonim szerkesztője *Barcza József*). - A sárospataki Rákóczi Gimnázium jubileumi évkönyve. Szerkesztő: *Dobay Béla*. Kiadja a Sárospataki Rákóczi Gimnázium, 1981. - A Sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola évkönyve (1965–1981), „a sárospataki kollégium fennállásának 450. évfordulója alkalmából”. Szerkesztő: *Földy Ferenc, Csuhaj Varjú Imre, Kovács Dániel*. Kiadja a Sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola, 1981. - *Fekete Gyula*: Bodrog-parti szerelmeink. Móra Ferenc Könyvkiadó, Bp., 1981. - *Szelényi Károly*: Tokaj és vidéke. Táj változó fényben „A sárospataki kollégium alapításának négyszázötvenedik évfordulójára”, *Lázár István* bevezetőjével. Corvina Kiadó, Bp., 1981. - *Borsodi Művelődés*, VI. évf. 1981. 3. sz.

⁹ A testület tagjai: Deme Péter, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal társadalmi kapcsolatok igazgatója; Fésüs László akadémikus, egyetemi tanár, a Debreceni Egyetem általános rektorhelyettese, a Magyar Akkreditációs Bizottság elnöke; Hámosi Ferenc, az Axelero Rt. igazgatóságának elnöke; Héthy Lajos, a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium közigazgatási államtitkára; Hoppál Mihály, az MTA Néprajzi Kutatóintézete igazgatója, az Európai Folklor Intézet igazgatója; Hörcsik Richárd egyetemi tanár, országgyűlési képviselő; Koncz Gábor, a Magyar Kultúra Alapítvány igazgatója; Stumpf István politológus, volt kancelláriaminiszter; Szobonya Csaba, az OTP Lakástakarékpénztár Rt. vezérigazgatója, Tuba Zoltán, a gödöllői Szent István Egyetem tan székvezető egyetemi tanára.

Dienes Dénes közigazgató kísérőlevéllel szétküldte az immár három napos rendezvény (augusztus 18–20) ajánlóját. Augusztus 13-án a *Reformátusok Lapjában* megjelent *A Magyar Reformátusok V. Világtalálkozójának programja* (augusztus 12–22.), amelynek egyik kiemelt rendezvénye a pataki világtalálkozó lett.

Augusztus 18-án gimnáziumi és teológus osztály- és évfolyam-találkozók zajlottak. Ezután *A visszakerült sárospataki könyvek* című, a Zempléni Fesztivállal közös rendezvény előadója Dienes Dénes volt, közreműködött a Székiáltó Együttes. A Sárospataki Református Teológiai Akadémia elmúlt 15 évéről szóló kiállítást Börzsönyi József rektor nyitotta meg. A Teológiai Akadémia volt hallgatói részére ígét hirdetett Török István. 19-én a bodroghalászi és a sárospataki református temetőben, a teológiai tanárok sírjainál megemlékezések történtek. A gimnáziumi osztálytalálkozók során levetítették a *475 éves a Kollégium* című filmet az Imateremben. A Teológiai Akadémia rendkívüli nyilvános közgyűlésén tiszteletbeli tanárokat avattak. A napot a Zempléni Fesztivál ünnepi Bach–Händel-hangversenye zárta a református templomban. Közreműködtek énekes szólisták, a Budapesti Akadémiai Kórustársaság és az Ensemble Philippe. Augusztus 20-a istentisztelettel kezdődött a református templomban, benne a Sárospataki Református Kollégium intézményvezetőinek köszöntőivel. Ezután a pataki öregdiákok – hagyományosan június utolsó hétféjén tartott, de ebben az évben erre az időpontra halasztott – ún. érettségi „nagy találkozója” került sor az imateremben. Fekete Gyula itt dedikálta *Bodrog-parti szerelmeink* című regénye új kiadását.

Az augusztus 18–20-ai rendezvényhez a Pataki Diákok Szövetsége és a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány saját programokkal kapcsolódott. 19-én délelőtt a Bertalan-házban az öregdiákok találkozhattak az Alapítvány kuratóriumi tagjaival. Képzőművészeti kiállítás nyílt az egykor Béres Ferenc által adományozott műtárgyakból a Sárospataki Képtárban, a művész halálának 10. évfordulója alkalmából. Beszédet mondott Fehér József múzeumigazgató és Béres Ferencné. Este került színpadra a pataki öregdiákok nosztalgia estje, a PADISZ szervezésében A Művelődés Háza előtt. Közreműködött a Farkas Ferenc Művészeti Iskola fúvószenekara, valamint öregdiákok együttesek; megnyitották Hörcsik Richárd és Bolvári-Takács Gábor. 20-án került sor Szabó Károly testnevelő tanár emléktáblájának felavatására a Kollégium udvarán, beszédet mondott Kiss József ny. főmérnök. Béres Ferenc mellszobrának felavatására az Iskolakertben gyűltek össze az emlékezők és a családtagok, a portrét még 1974-ben mintázta Kelemen Kristóf, beszédet mondott Lőrincz Szabolcs, az SRKA elnöke, Fekete Gyula író és Tukacs Béla, az SRKA tiszteletbeli elnöke.

Az évforduló kapcsán jelent meg *A Sárospataki Református Theológiai Akadémia évkönyve 1996–2006*; *A Sárospataki Református Kollégium Gimnáziumának és Általános Iskolájának 475. éves jubileumi évkönyve*; Fekete Gyula *Bodrog-parti szerelmeink* című regényének új kiadása; Maller Sándor: *Pataki századok* című könyvének második kiadása, *A Tiszáninnen Református Egyházkerület babiloni fogsága. Dokumentumok 1948–1957.* cí-

mű mű, Hörcsik Richárd tanulmánykötete, valamint Ugrai János: *Önállóság és kiszolgáltatottság* című iskolatörténeti munkája, valamint Ködöböcz József önéletrajza.¹⁰

Közleményünkben másfél évszázad iskolaalapítási évfordulós ünnepségeit tekintettük át, rámutatva arra, hogy az egymásból építkező múlt értékeinek tisztelete, politikai rendszerektől és intézményfenntartóktól függetlenül, Sárospatakon folyamatosan jelen volt.

GAÁL ZOLTÁN: Sárospataki feszület

¹⁰ A Sárospataki Református Theológiai Akadémia évkönyve 1996–2006. Szerkesztő: Győri Istvánné, Sárospatak, 2006. - A Sárospataki Református Kollégium Gimnáziumának és Általános Iskolájának 475. éves jubileumi évkönyve. Összeállította: Sinkóné Tóth Zsuzsanna, Sárospatak, 2011. - Fekete Gyula: Bodrog-parti szerelmeink. Tri-kolor Könyvkiadó Kft., Budapest, 2006. - Maller Sándor: Pataki századok. 2. javított kiadás, For You Bt., Bp.–Sárospatak, 2006. - A Tiszáninneni Református Egyházkerület babiloni fogsága. Dokumentumok 1948–1957. Szerkesztők: Baráth Béla, Dienes Dénes, Misák Marianna. Kiadja a Tiszáninneni Református Egyházkerület. Miskolc–Sárospatak, 2006. - Hörcsik Richárd „Bodrog partján van egy város...” Tanulmányok Sárospatak történelméből. Napkút Kiadó, Bp., 2007. - Ugrai János: Önállóság és kiszolgáltatottság. A Sárospataki Református Kollégium működése 1793–1830. L'Harmattan Kiadó, Bp., 2007. - Ködöböcz József: Életem. S. a. r. Kovács Dániel. Kazinczy Ferenc Társaság, Sárospatak, 2006.

SZABÓ ANNA – SZABÓ MÁRIA (közzétevők)

Dr. Szabó Zoltán emlékezete

110 éve, 1902. november 24-én a gömöri Alsószuhán született, és 1965. február 20-án Budapesten halt meg Szabó Zoltán, Sárospatak szellemi múltjának jeles személyisége, a teológiai akadémia professzora, a sárospataki cserkészélet és falumunka egyik kezdeményezője és zászlóvivője. Dr. Nagy Barna volt pataki professzor temetési búcsúbeszédében felhívást intézett a jelenlevőkhöz, hogy gyűjtsék össze dr. Szabó Zoltánról való emlékeiket, és juttassák el Patakra. A felhívás visszhangra talált, s most lehetőségünk van arra, hogy Szabó Zoltán professzor lányainak összeállításában és jegyzeteivel a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben (SRKTGy.) őrzött dokumentumok felhasználásával megidézzünk néhány tanút, ezzel állítva a nyilvánosság előtt emlékelet a nagy hatású lelkésznek, tanítómesternek.¹ (A Szerk.)

Dr. Nagy Barna: A volt tanítványok nevében...²

Testvéreim! A volt tanítványok nevében szólok. A mi évfolyamunk 1927-től 1931-ig volt a keze alatt a pataki teológián. *Mi még az egészen fiatal Szabó Zoltánnak voltunk a tanítványai.* Csak egy évvel azelőtt (1926) kezdte el tanári működését³ – 24 éves fejjel! – s amikor végeztünk, még akkor sem volt 30 esztendő. Nálunk is csak 5-6 évvel lehetett idősebb. És mi büszkéek voltunk legfiatalabb tanárunkra, aki ifjú fővel országos hírnévre emelkedett – különösen és éppen az ifjúsági mozgalmak révén. Ezért is éreztük oly közel magunkhoz: fiatal emberek a fiatal tanárhoz vonzódnak leginkább.

De őbenne valami különös telítettséggel jelentkezett a fiatalos életerő, s maradt meg mindvégig az egyik legalapvetőbb jellemvonásának. Éppen ez teszi olyan megdöbbentővé váratlan hazaszóllítatását az őrhelyről. Hiszen mindig úgy láttuk: személyiségének legátfogóbb sajátossága – a test, a lélek és a szellem együttműködő, roppant energiája. *A nagy feladatoknak nekifeszülő erő kifejtés felejthetetlen példája volt ő előttünk.* Még a járása, a testtartása is olyan volt, mintha folyton segítségül vinné a vállát, mintha elakadt szekereket akarna

¹ Évkönyvünkben többször közöltünk a sárospataki szellemi élet egykori nagy hatású személyiségének írásaitól: Felemás igában. Feljegyzés Kádár Imre Egyház az idők viharában című könyvének passzusaihoz (13. k. 297-303). Móricz Zsigmond írói egyénisége (14. k. 139-142). A népegyetem terve (15. k. 423-428). Feljegyzés Noszvaj jelenéről és jövőjéről 1958-ban (16. k. 513-522). Sárospatak szerepe a magyar nemzeti életben (17. k. 501-510). Szabó Béni brassói szücs-mester önéletrajzából (18. k. 457-474). Noszvaji gyülekezeti analízis, 1958 (19. k. 545-554). Kálvin alakja és személyisége népünk történeti tudatában (20. k. 421-426). Noszvaji feljegyzések (21. k. 391-394). Közzétettük dr. Ravasz László püspök Szabó Zoltánra való emlékezését is 1965-ből (13. k. 304), valamint Bojtor István méltatását (12. k. 281-290).

² Dr. Nagy Barna (Sárospatak 1909 – Budapest 1969) teológiai tanár, Kálvin-kutató búcsúztató beszéde dr. Szabó Zoltán ravatalánál hangzott el Noszvajon 1965. febr. 26-án. SRKTGy. Kéziratár, Analakta 2704.

³ Szabó Zoltán Sárospatakon 1924-ben fejezte be teológiai tanulmányait, majd hollandiai és németországi egyetemeken hallgatott (1924/25); 1925/26-ban hitoktató lelkész volt Sátoraljaujhelyen, 1926 és 1951 között a gyakorlati teológia tanára Sárospatakon.

kiemelni a kátyúból. Ki tudott úgy gyalogolni, mint ő? Csak egyet gondolt, s máris otthon-termett az édesanyjánál Abaújszántón, toronyiránt, a hegyeken át. Tréfásan úgy szoktuk mondani: ő nem is ment, hanem gurult felfelé a hegyek meredekjén. (Biztosra veszem, hogy a noszvaji hegyeket sem ismerte senki jobban nála, pedig jól túl volt már az ötvenen, amikor idekerült.) Sízni is tőle tanultunk. S ki bírta úgy az evezést hatalmas vízitúrákon? Óh, ez az országjáró, hazát, népet megszerettető szenvedély! Ki bírta vele a tempót? Később diákmunkatáborokban, utak és templomok építésénél járt elől, és adta a példát tanítványainak: ő a dolog nehezét, a munka sűrűjét szerette. Közben, anélkül, hogy észrevettük volna, már nevelt a testi munka megbecsülésére. Nem elméletileg, hanem a tett, a tevékeny erőlködés módján. Észre sem vettük, de már a tenyerünkön át is el voltunk jegyezve azzal a dolgozó néppel, amelyik kapával, csákánnyal vagy bármi egyéb kétkezi munkával kereste a megélhetését. *A kirobbanó testi életerőt így igázta nevelő példaadással, egész életre szóló leckével számunkra.* És ha kellett, meg is sanyargatta azt a testet, nemcsak a munka igájával, hanem *bőjttel* is. Egyszer olyankor nyitottam rá, amikor éppen pusztá aludttelej vacsorált. Elmondta; hetek óta így csinál, bőjtre fogta magát, mert időnként arra is szükség van. Augustinus-szal, a nagy egyházatyával szólva szerette „szamártestvér”-nek nevezni a testet, amelyet kordában kell tartani, hogy ne rakoncátlankodjék. Gyakorlati teológus volt, ezzel is a gyakorlati teológiára tanított, személetesen, példamutatóan: „Avagy nem tudjátok-é, hogy a ti testetek a bennetek lakó Szentlélek temploma?” (I. Kor. 6, 19.) „Szánjátok oda a ti testeteket élő, szent és Istennek tetsző áldozatul, mint a ti okos tisztelgeteteket!” (Róm. 12, 1.) Nem a test megvetésére, hanem a testnek a megszentelődés, az istentisztelet és szeretetszolgálat igájába, Krisztus gyönyörűséges igájába hajtására nevelt. Mert úgy ismerte és vallotta, hogy Krisztus a testnek, a testi-fizikai világnak is Ura, aki azt akarja, hogy a testi realitások kézzelfogható világában is ábrázoljuk ki az Ő egyedül való uraságát.

Nem kevésbé szerettük és tiszteltük Szabó Zoltánban, mint professzorunkban a *szellem* gazdag, színes, hatalmas energiakészletét. *Szellemes ember* volt, a szó sziporkázó, tréfára, szójátékokra mindig kész módján. Ki ne őrizne az ő elmés mondásaiból, fordulatos kiszólásaiból legalább egy csokorra valót? Ki ne várta volna drukkolva az írásbeli homilétikai gyakorlatok, vagy a vizsgai dolgozatok kiosztását: vajon most milyen megjegyzések kíséretében minősítette azokat? Az ilyen megjegyzései híresek voltak, s nemegyszer szállóigékké váltak. Ha olykor csíptek is, úgyhogy felszisszentünk tőle; a pedagógus nyilai és parittyái voltak, célba találtak, serkentettek, személyesen eligazítottak. Óráira, igeszolgálataira, előadásaira, ünnepi beszédeire úgy emlékszünk, mint az *érdekesség*, az *elevenesség* jó ízeire. Stílusa is ennek volt a kifejezője, tele szemléletes szellemességgel. Nem hiába szeretett mindvégig bámulatos tömegű és sokféleségű könyvet olvasni. Ha egyszer-egyszer szétnézhettem a házi könyvtárában, elcsodálkoztam annak sokrétűségén. Mi minden iránt érdeklődött, mennyi tájat bejárt ez a páratlanul mozgékony szellem?! *Olvasottságánál csak eredetisége volt nagyobb.* Ő volt a legleleményesebb igehirdető, akit ismertünk, s ő az ötletek legtermékenyebb kohója a pataki iskolában egy negyedszázadon át. Ki tudná számba venni azt a tömérdek kezdeményezést és elgondolást, amelyek tőle indultak el, s váltak munkaágakká, gyűjteményekké, rendszerré, életgyakorlattá, lelkipásztori és gyülekezeti életstílussá? Ifjonti fővel nem is tudunk mindent kellő megértéssel fogadni, ami ebből a szüntelen ötletzuhatagból elibénk áradt. S ő maga

sem akarta valamennyit egyforma erővel megvalósulás felé vinni: válogatta, próbálgatta őket; *kifogyhatatlanul kísérletezett a minél eredményesebb formákkal, módszerekkel*, keresve a legjobb megoldásokat a szolgálatra, *a minden irányú gyülekezeti és missziói szolgálatra való felkészítésiünkben*. S hogy éppen ezzel milyen sajátos, az elméletet és a gyakorlatot mindig új meg új formákban összekapcsoló, tanító és nevelő munkát valósított meg tanári működésének mindjárt az első évtizedében, arra legjobb példaként említhetem, hogy pár hónappal ezelőtt találkoztunk régi svájci tanárommal,⁴ a jelenkori református teológia világviszonylatban is egyik legkiemelkedőbb alakjával, aki éppen 30 esztendeje járt Patakon, s az összes akkori tanárok közül egyedül a Szabó Zoltán nevére emlékezett, ő iránta érdeklődött. Annnyira felejthetetlen benyomást tett rá eredeti tanári munkásságával, hogy ennek emlékét három évtized sem tudta benne eltörölni. Azt hiszem, az is világviszonylatban egyedülálló dolog, hogy a gyakorlati teológia tanára évről évre egy-egy gyülekezet vagy vidék egyházi szokásainak és néprajzának megírását tűzi ki lelkészi vizsgadolgozatul, s ilyen formán másfélszáz gyülekezet belvilága nyer feldolgozást az évtizedek során éppen egy óriási társadalmi és kulturális átalakulás küszöbén.

Dr. Szabó Zoltán

Ha volt valami, ami a pataki teológusképzést és lelkipásztor-nevelést az első világháború után sajátosan jellemezte, akkor az: a népi, társadalom- és néprajzi meg falukutató-falunevelő munkákkal való egybefonódása volt. S e kettőnek az igeszolgálat jegyében történő egybeforrasztásában ő járt az élen, a gyakorlati teológia tanára, aki munkatársaival együtt vallotta, hogy a lelkipásztornak – a szoros értelemben vett teológiai tudományokkal együtt – szakavatott módon, a modern tudományos kutatások legfejlettebb eszközeivel, minden tekintetben a lehető legalaposabban kell ismernie annak a népnek és társadalomnak az életét, amelynek körében szolgálatát végzi. Szabó Zoltán lángoló odaadással szerette ezt a népet. Minket is erre nevelt, nekünk is erre adott példát. (Pedig mennyi félreértés és mellőzés érte fiatal éveiben vaskalapos egyházi hatalmasságok részéről. Jól emléksziünk a „Korán sötétedik” című kötet körüli hajszára. Néhány teológus diák, megértvén „az új időknek új dalait”, megpróbált annak a maga fiatalos módján versben és prózában hangot adni. Szabó Zoltántól annyira rossznéven vették a forradalmi hangúnak talált kötethez írt előszót, hogy még teológiai doktorrá avatását is évekig hátráltatták.⁵)

Ritka fényű magyar elme volt ő, messze világított életutunkon: megtanított népünk létkérdéseinek a legjobb magyar elmék társaságában való vizsgálatára. Mennyien tőle fogtak először tüzet az akkori leghaladóbb írógárda, a népi írók szeretetére, akiknek legjelesebbjei mai szellemi életünknek is legkiemelkedőbb alakjai közé tartoznak. S hogy szerettek ezek Patakra jönni! Szólni hozzánk, de látni és hallani is; ihletést adni, de venni is, éppen Szabó Zoltántól és munkatársaitól. És ő sohasem szűnt meg a jóra gyűjtogatni: élete utolsó szakaszában is a szívéhez nőtt néprajzi kutatásra adott országos elismerést kíváló példát.

⁴ Karl Barthról (1886–1968), a kiváló svájci protestáns teológus professzorról van szó.

⁵ A Debreceni Tudományegyetem teológiai fakultásán 1933. június 10-én avatták doktorrá.

Mindez pedig nem öncélú vagy az erőfölösleget levezető mellékfoglalatosság volt nála, hanem – hivatása és célkitűzése szerint – egy még nagyobb ügynek, az egyetlen, a végső ügynek: *a Krisztus evangéliomának, az Igének és a Léleknek állt a szolgálatában*. Ez volt az a sajátos többlet, az az előfeltétel és végcél, ami minden egyébnek értelmét adta. Szabó Zoltánt egy örömhír ejtette rabul, egész fiatalon: a magyar evangéliomi ébredés friss forgószele sodorta magával, s ez a pünkösdi súgás hatalmasodott el rajta. A Lélek embere volt. Mindenekelőtt, mindenekfelett, mindenkben ezt kereste: *mit mond a Lélek a gyülekezeteknek?* Erre tanított, erre nevelt, nem kisebb mérték szerint, mint amilyen a Pál apostolé volt: „Gyermekeim, kiket ismét fájdalommal szülök, míglen kiábrázolódik bennetek a Krisztus!” (Gal. 4, 19.) Egyik tanárunkon sem éreztük úgy a szülésnek ezt a fájdalmát, ezt az elszánt szülői akaratot, mint őnála. Emlékeztek a *hangjára*?! Kinek volt olyan különös *lélekdöngető* hangja ebben a nemzedékben, ha prédikált, ha imádkozott, ha tanított, akár csendes szóval, akár dübörögve?! Vették-e legalább egyszer hangszalagra, hogy a Léleknek ez az élő szerszáma ilyen formában is fennmaradt legyen? De ha ez elmaradt volna: a tanítványok lelki hangszalagján, mindazokén, akik valamilyen módon hallgatói voltak, felvéődött az, felejtethetetlen zendülése szerint. Azt szoktam mondani: nem jó prédikáció az olyan, amelyiknek elhangzása közben az igehirdetőnek is, az igehallgatónak is legalább egyszer meg nem borsózdik a háta; nem valami olcsó hatásadászat eredményeképpen, hanem a jelenvaló Isten fenségének a félelmétől és kegyelme gyönyörűségétől. Azt hiszem, ezt a szabályt első renden a Szabó Zoltán igeszolgálatai tették világossá előttem.

Tőle nem elméleti, hanem gyakorlati módon kellett megtanulnunk, hogy a teológiában, – vagyis az Ige tudományában – minden kérdés egyúttal létkérdés, mert az Ige üzenete először mi magunkat, egész embervoltunkat a személyes létkérdés nyomatakáival megragadó és igénybevevő hatalom. Az Ige ügye a te ügyed: rólad van szó, személyesen és egészen; menthetetlenül, mert örökre megmentve! Ha te magad meg nem tértél, ha nem jársz a bűnbánat útján, és nem élsz a bűnök bocsánatával: hogyan hirdetheted az Isten országának evangéliomát? Ha te magad, az engedelmesség mindennap kiújuló módján, nem termed a megtérés és újjászületés gyümölcseit, hogyan szólhatsz ezekről? Mert csak a szív teljességéből szólhat a száj. Igen, ha itt önmagunkat kifelejtjük, elsikkasztjuk vagy kiiktatjuk: haszontalan szolgálkává leszünk, elszigeteljük, és nem adjuk tovább az Ige világosságot, meleget, életet hozó áramlását. De mi azt tanultuk Szabó Zoltántól, hogy *ez a kegyelem minden reggel kiújuló csodája rajtunk: éppen azért kell minden nap esengve megtusakodni érte*. Zoltán bátyánk nem olyan orvos volt, aki csak másnak írja a recepteket: ő csupa önmagán kipróbált recepteket kínált. Megérződött rajta, sugárzott belőle az Igével való naponkénti táplálkozás és az azzal együtt járó imaélet valódisága. Ezért ajánlotta annyiszor, s kívánta is meg konok szívóssággal tanítványaitól az ún. „magánexegézist”: a Szentírásból naponként személyesen vett üzenet és az ahhoz kapcsolódó fohászkodás írásban rögzítését rövid, naplószerű feljegyzés formájában. Csak aki kipróbálta, az tudja, milyen hasznos mód ez önmagunk ellenőrzésére, a lelki fegyelemre, a szolgálatkészség felajzására. Zoltán bátyánk éppen ezt tette felejtethetlenné számunkra: hogy az Igét csak a tett, a tevékeny engedelmesség módján lehet igazán meghallani, megérteni és követni. Nem hiába vonzódott különösképpen a Jakab apostol leveléhez, az Újtestámentomnak ahhoz a darabjához,

Újszászy Kálmánnal Noszvajon

amelyik olyan sajátosan figyelmeztet a gyakorlati keresztyénségre, a cselekedetekben élő hitre, az Igének nemcsak hallgatására, hanem megtartására. Ezért tanulhattuk meg tőle, sőt vele együtt magából az Igéből kellett és kell folyton tovább tanulnunk, hogy igeszolgálatunk *elevenbe vágó, az élet teljéből merített s az egész életet formáló* legyen.

Nemcsak hivatalból, mint a pataki főiskola lelkésze, hanem legbensőbb hivatása szerint is ő volt a mi elsőszámú *lelki gondozónk*. Ugyan melyik tanárunk tudta volna úgy megropogtatni lelkünk csontjait, úgy megmasszírozni lelkünk izmait, mint ő? Voltak *villámai* is számunkra: perzselő, feddő, kemény kitörései. Egyszer úgy elkeseredett valami hitványságon (ha jól emlékszem, „futás” alkalmával, a legátusprédikációk és imádságok felmondásakor történt), hogy felkapta a zsebóráját, és a falhoz vágta, úgyhogy darabokra mállott. Így adott jelt arról, hogy vannak ügyek, amelyekkel nem lehet tréfálni, és ha az igeszolgálat szentségéről van szó, övele nem lehet kukoricázni. Pedig milyen parányi utalás volt ez arra a haragra, amellyel az Úr fenyegeti a hűtlen szolgát! Aztán senki sem tudott olyan messzire néző szomorúsággal nézni ránk, ha csalódott benünk. Akár tanulmányi téren voltunk hanyagok, akár a lelki szolgálatban restültünk meg, akár valami haszontalanságot követtünk el. Olyankor jobb lett volna a föld alá sülyedni, mint abba a mély szomorúságú szempárba nézni. Azt hiszem, egy-egy ilyen pillantásával jobban formált, mint bármi mással: pontosan megmutatta, milyen messze estünk attól, ahol lennünk kellene. Mibennünk is Isten szerint való szomorúságot, bűnbánatot értelt. S ha gyarlóságunkat megvallottuk, ha őszintén összetörtünk: erős, biztos kézzel emelt fel, segített rajtunk. Legjobban azzal, hogy megvallotta: neki is mennyi – még több – a tuszkodni valója. Az az igazi lelki gondozó, aki Krisztushoz visz, s Őneki ad át. Milyen jó volt, hogy a Szabó Zoltán által vezetett csendesnapok mindig *úrvacsorai közösséggé* váltak. A bűnbocsánat és örökelet bizonyosságában járt előttünk. Bár fölöttébb érzékeny lélek volt, és nagyon megszenvedte a ráhalmozódó sebeket: mégis, maga is a bocsánatból élén, tudott bocsánatot kérni és adni. Csak egy helyre nem bírt soha visszamenni: ahonnan 13 évvel ezelőtt el kellett költöznie, s ahová a legforróbb diáktalálkozási hívogatásokra sem tudott visszazárándokolni.⁶ Tiszteljük benne, haló poraiban is, ezt a fájdalmat...

Őt különben mindnyájan alapjában vidám, derűs léleknek ismertük. Társas együttlétek alkalmával, kivált kirándulásokon meg diáktáborozásokon: dalnak, tréfának, jókedvcsinálásnak nagymestere. Csak úgy patakozott belőle az adomák és kedélyes történetek. Jutott ezekből előadásaiba is. De nem hiányzott a humor hímpora ígéhirdetéséből sem. Ha egyszer az Örömhír követői lettünk, nem hiányozhatik szolgálatunkból az Isten gyermekeinek szent vidámsága. S van úgy, hogy ezt önmagunk ellenére is vállalnunk kell. Mert ez nem termé-

⁶ A sárospataki teológiai akadémia megszűntetése (1951), kényszerű távozása után előbb Ófehértón (1952–1956), majd 1956 decemberétől haláláig Noszvajon volt lelkész, s nem látogatott el többé Sárospatakra.

szetes kedélyállapot, hanem hozzánk jövő, győztes lehetőség. Onnan felülről való. Nem tudom, Szabó Zoltán szolgálatai nem akkor lettek-e a legnagyobb áldássá számunkra, amikor tudván tudtuk, milyen fájdalmak és próbáltatások mélységeiből jött örömhírt mondani!? A kereszt Ura a magunk keresztjeinek vállalásában akarja hitelesíteni evangéliom-hirdetésünket. Így ha Szabó Zoltán el is tudott keseredni, de végsőleg meg nem keseredett.⁷ Szolgálatkészsége, folytonosan építő, találékonyan segítő akarata a jóság és a szeretet melegével töltötte el. Így maradt tanítónk mindvégig, még ha meg is ritkultak találkozásaink vagy levélváltásaink. S ha ezek megritkultak, az legtöbbször nem rajta, hanem mirajtunk múlt. Mennyiszer, milyen kedvesen hívott, várt látogatóba. (Ide, Noszvajba is. Mindig készültem, s lám, csak a koporsójához értem ide. Most már gyalog is eljőnnék...) És milyen hűséges volt a levelezésben! Mert legfőképpen *szeretetre vágó lélek volt. És ebben, azt hiszem, mindnyáján adósai maradtunk.* Ezt itt, a koporsója mellett, búcsúzóul, meg kell vallanunk. Adósai maradtunk, ha nem is szeretetének viszonzásával, de viszontszeretetünk megmutatásával. Vegyük fel tőle ezt az utolsó gyakorlati leckét: ne fukarkodjunk ki is mutatni a szeretetünket szóval, tettel, magatartással mindazok iránt, akiket szeretünk, akik iránt szeretettel tartozunk! Amíg itt vannak, amíg van rá időnk! Mert csak ez az egy marad majd meg, csak ez nem fog el soha. Még a hit és a reménység is átalakul színről színre látássá. Csak a szeretetnek lesz ugyanilyen nevű örök folytatása Istennél és Istenben. Mert az Isten: szeretet.

Egy kéréssel szeretném befejezni megemlékező búcsúbeszédemet. Szóljon ez a kérés mindazokhoz, akiknek a szívébe most nagyon belehasít a fájdalom – szerte e hazában vagy a határokon és tengereken is túl – kivált, akik tanítványai voltak, akár a teológián, akár a népfőiskolai vagy egyéb tanfolyamokon: *gyűjtsük össze most a róla szóló, hozzá fűző emlékeinket.* Egy ilyen méretű léleknevelőnek a szétszórt lelki morzsái is drágák. Derűs és komoly apróságokat, tőle vett kis és nagy leckéket, legfőképpen személyes emlékezéseinket jegyezzük le, és küldjük el Patakra. Legyen ezekből későbbi nemzedékeket is tovább nevelő gyűjtemény. Ő elsősorban nem tudós könyvek vagy vaskos tanulmánykötetek sorozatában akar tovább tanítani, (bár hiszen ezekre is bőven telt volna belőle), hanem sokkal inkább a lelkekbe vésett hatásközléseiben. Ő a szívek hústábláira a Lélek által felírt üzenetközvetítésekben akar tovább szolgálni. Legyen hát ez szeretetünk és hálánk szíves, egyszerű, igaz megnyilatkozása!

Én egy fiatalori, derűsen mosolygó képét őrzöm. 1931 májusában készült, amint a katedrán ül, az egyik legutolsó nála hallgatott óránkon. Mindenki kapott ilyen, mindenkinek mást írt rá. Nekem ezt írta: „Órán készült, de nem egy órára (60'-re) való emlékezésül.” Nem, őtőle nem egy órára, hanem egy egész életre kaptunk Isten-áldotta hatásokat, amelyeket nem lehet elfelejteni.

Hálát adunk Istennek, hogy ilyen tanítót és ennyi drága ajándékot adott nekünk őbenne. Az Úr szentelje meg a reá való emlékezést, és tegye azt is gyümölcsözővé országa

⁷ Szabó professzort több erőteljes próbatétel érte. 1932/33-ban a „Korán sötétedik” című antológiához írt előszava miatt rótták meg jobbról, majd mivel dr. Szabó Zoltán Teleki Pál felkérésére 1939 és 1944 között a Magyar Élet Pártja képviselője volt, 1945-46-ban balról szembesült politikai váddal, 1957-ben pedig Kádár Imre tollával az akkori hivatalos egyház felől érte támadás. Magánéletét első feleségének halála viselte meg (1931); 14 évvel később talált új, megértő hitvesre a brassói származású Szabó Anna személyében. Lásd minderről: Kovács Dániel: Szabó Zoltán a célkeresztben. Széphalom 13., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2003. 289-296.

A temetési menet a református templomtól a noszvaji temetőig

számára. Szentlelkével adjon erőt, igaz vigasztalást forrón szeretett feleségének és gyermekeinek, ennek a gyülekezetnek és minden őt gyászoló szívnek. Őfelőle nekünk biztos reménységünk van a mi Urunk ígérete szerint: Ahol én vagyok, ott lesz az én szolgálóm is.”

Azért most, kedves Zoltán bátyánk, Isten-adta drága tanítónk, Isten veled, a viszontlátásra! „A szeretet soha el nem fogy.” (I. Kor. 13, 8.) „Féljétek az Istent és Néki adjatok dicsőséget!” (Jel. 14, 7.)

*Dr. Enyedy Andor: Mi volt nekem Szabó Zoltán?*⁸

Ő volt nekem a minden tekintetben egészséges ember. Az volt testi mivoltában. Pirosposzgás arca, arányos testalkata, izomtól feszülő tagjai, szabályos vonásai, mélytűzű, mosolygós szemei az emlékek ködén át is átragyogva, a nyolcadik zsoltár írójának vallomására ihletnek: „Micsoda az ember, Istenem, hogy őt dicsőséggel és tisztességgel koronáztad meg!” Egészséges volt a szellemiségében. Tudós volt, de nem volt szobatudós, nem vált az élő valóságtól, az eleven élettől elvonatkoztatott könyvmollyá. Megvalósult benne a régi latin mondat: *non scholae, sed vitae discimus* (nem az iskolának, hanem az életnek tanulunk). Nem ragadta el semmiféle izmus, nem lett megszállottja semmiféle elméletnek. Amit tanult, olvasott, hallott: azt átszűrte a józan észnek, a gyakorlati gondolkozásnak azon a rostáján, amit tudománytól és elmélettől meg nem fertőzött egyszerű embereink sok esetben meglepő sikerrel tudnak alkalmazni. Egészséges volt a hitében, lelki életében, vallásosságában. Nem volt lelki szférákban lebegő, átszellemült misztikus, nem csepegtek ajkáról élmelygősen kegyes szólamok, nem volt benne semmi megmerevedett orthodoxok vaskalaposságából, öntökéletességükben hivalkodó, úgynevezett megtértek fölényeskedéséből. Egyházlátogató körútjainkon a bevett szokás szerint ő ígét olvasott és imádkozott, én hirdettem az ígét. Úgy szerettem nézni, az imádságát követni, mert úgy állt Isten előtt, mint egy ember a többi ember közül. Nem hunyta le a szemét, nem változtatta a hangját kenetes dallamoskodásra, és nem használt nagy szavakat. Úgy éreztem, hogy imájában benne vagyok én, az egész gyülekezet, az egyház és az ország népe, az emberiség: minden bűnünk, gyarlóságunk, elesettség-

⁸ Dr. Enyedy Andor (Szirénfalva 1888 – Vác, 1966), a tiszáninneni egyházkerület egykori püspöke 1965-ben vetette papírra ezt az írást. SRKTGy. Kézíratár, Analekta 2703.

günk, nyomorúságunk, de egyúttal Istenhez való vágyakozásunk, Benne vetett rendületlen bizalmunk. Azt mondta valaki, hogy a természeti embernek először Istenhez kell térni: azután a megtért embernek természetes emberré kell válni. Azt az igaz megtérésből fakadó józan emberies kegyességet láttam Szabó Zoltánban, amit a kálvini keresztyénség termelt ki magyar férfiakból és nőkből is.

Ő volt nekem a gazdag és másokat is gazdagító egyéniség. A nagy, kivételes egyéniségeket a polaritás, a sarkiság jellemzi. Az, hogy van bennük valami a játékos, könnyed, gondtalan gyermekből: de emellett húzza és nyomja őket a komoly hivatástudat, a kötelességérzés, a felelősségvállalás: az érzelmi és szellemi mélyenjárás nehézségi ereje. Szabó Zoltánban mindig éreztem ennek a sarkiságnak: ennek a két, látszólag ellentétes emberi vonásnak a feszülését, hullámzását. A szeme és arca mindig mosolyban fürdött, a szavai-val, derűt árasztott: de belül, a lelkében mintha mindig sebek véreztek és könnyek záporoztak volna. A maga kivételes módján egyszerre tudott tanár és diák lenni: ezért ő törte át legjobban a tanár és diák közötti válaszfalat. Igazi tanár volt a katedrán. Meg nem alkuvó komolysággal, lelkiismeretes alapossággal végezte a tanítást, követelte meg a tanulást. Viszont igazi diák, csak éppen a legidősebb diák volt: mikor síelésre, csónaktúrára, kirándulásra ment, vagy a tantermen kívül együtt volt a diákjaival. Tanári lényével, tekintélyével, jótékony szigorával, oktató és nevelő módszereivel készítetett a tanulásra, segített az önképzésre, az ifjú embernél olyan sorsdöntően fontos önnevelésre, szellemi és lelki erők összeszedésére. Közvetlen modorával, jó szívével és szavával viszont ki tudta váltani és meg tudta nyerni tanítványai bizalmát, ragaszkodását.

Közös kirándulásaik tele voltak kacagtató élményekkel. Egyszer Pusztafalu határ menti községen ment át síelő diákjaival. A vakmerő szilajságukról ismert falubeliek megkérdezték tőlük, hogy nem katonák-e. Mikor megmondták, hogy nem azok, a pusztafalusiak csalódottan magyarázták: azért kérdeztük, hogy nem vennének-e katonapuskát? Hát honnan van maguknak katonapuska, kérdezték a diákok? Átjárogatunk, mondták, a határon át Töketeresre, és elszedjük a határőröktől meg a fináncoktól.

Szabó Zoltán sokoldalú ember volt. Mindenirányú, mohó érdeklődésével felszedte magába a teológia mellett a lélektan, irodalom, művészet kincseit. Mivel sokat felvett, sokat tudott adni és másokat is tudott a felvételre, a keresésre, a gyűjtésre biztatni, serkenteni. Mint néhai, jó, száz év előtt élt Erdélyi János volt pataki tanár szellemi örököse, ő is fel akarta jegyezni, meg akarta örökíteni, az utókor számára át akarta menteni a még élő, de már feledésbe merülő, veszendőbe menő népszokásokat, néphagyományt, a vallási és lakodalmi népköltészet termékeit: mindazt, ahogy éltek falusi embereink vallásukat, kereszteltetik a gyermekeiket, temetik a halottaikat, ünneplik az egybekelő párokat: amint viszonyulnak Istenükhöz, papjukhoz, tanítójukhoz, egymáshoz és a sorsukhoz. Mindenütt ott volt, és mindenben benne volt, ahol és amivel szolgálhatta magyar lelki életünk gyógyulását, tisztulását, színesítését, gazdagítását, fejlődését és izmosodását.

És mindennek a tetejében kedves ember, nekem is igen kedves emberem volt. Szerénysége, becsületes nyíltsága: a veszteség, csalódás, méltatlan hátrátétel és mindenféle megpróbáltatás keresztjeit alázattal, türelemmel, derűvel hordozó hősiessége, közösségvállalása, megnyerő modora, rokonszenves egyénisége hozzábilincselte azokat, akiknek ilyen-

fajta emberi tulajdonságok felismerésére és megbecsülésére érzékük és hajlandóságuk volt. Szeretett és tudott örömet szerezni. Nekem többek között azzal szerzett egyszer felejthetetlen örömet, hogy szülőfalumból, latorcai csónaktúrájukról diákjaival együtt üdvözlőlapot küldött. Névnap megemlékezéseiben mindig a szívét küldte el hozzám. Azt a szívét, amiről igazán el lehetett mondani, hogy mi nekem fáj, neked is fáj. Fájt sok minden egyéb mellett, hogy térbeli elszakadásunk óta nem tudtunk találkozni, összejönni, elbeszélgetni: egymáson és magunkon könnyíteni.

Azt írta az utolsó levelében egy fájdalmas felsóhajtás után: „Reá tekintek ilyenkor hosszabban és kitartóbban.” Most Reá tekint állandóan, akiben bűneink bocsánata, váltásunk és üdvösségünk van. Elvesztése fájdalmában keresem a vigasztalást a szent ígében: „Lássátok, milyen nagy szeretetet adott nekünk az Atya, hogy Isten fiainak neveztetünk... Szeretteim, most Isten gyermekei vagyunk, de még nem lett nyilvánvalóvá, hogy mivé leszünk. De tudjuk, hogy ha nyilvánvalóvá lesz, hasonlókká leszünk Ő hozzám, mert meg fogjuk Őt látni, amint van” (I. János 3. r. 1-2. v.)

Nagy Lajos: Hóvirág a noszvaji sírra⁹

A tengerentúli magyarnak van egy bánata, amit a hazai ember ritkán érez meg. Amikor emlékei drága Atlantisa alámerül a tűnő évek óceánjába, először ebből a tűnő világból a legkedvesebb arcok mennek el, azután a barátok, ismerősök, s végül minden belevesz a kéklő messzeségbe. Először azt hisszük, könnyeinktől nem látjuk azt a világot, melyet örökre szeretnénk megtartani, amit akkor kezdünk elveszíteni már, amikor átléptük kis falunk határát. Néha minden úgy marad, mint régen. A templom a helyén van, csak kisebb lett. Az ősi portán áll a régi udvarház, csak mindenki elment belőle. A legdrágább hely, ahová ezer édes emlék fűz, idegen lesz számunkra, mert hazamentek, akiket szerettünk. Hazlátogató embernek csak egyért akar megszakadni a szíve, hogy bár a hívogató, virágos kiskert és a füstölő kémény még a régi, de mégse áll ki senki a kapuba, és nem készül ölelésre, édes Istenhozottra. Sok amerikai magyar nem megy haza, mert elhaltak, akiket szeretett. Hiányzanak kedves arcok, s idegen lett számára az a hely, ahová ő álmodozásaiban egy életen át hazajárt.

A Magyarországi Református Egyházból is hazament valaki 1965. február 20-án. Csak egy személy ment haza, de itt a tengeren túl egy sereg ember azt mondja: egy drága kapocs megint elpattant. Egy hatalmas fáklya utolsót lobbant, egy melegen érző szív tüze kialudt, s a félelem ott bujdosik a lelkünkben: megint idegen lett az a lelki fészek, ahonnan kirepültünk. Attól félünk, hogy mind hazamennek, akiket szerettünk, s majd ha otthon járunk, senki sem vár izes szóra, emlékkincsek ládafiából való kiszedegetésére és megsimogatására.

Arról a személyről, aki hazament, 20 tanítványa a tengeren túl azt állítja, hogy egy magyar református világ szállt vele a sírba. Ez a személy *dr. Szabó Zoltán* noszvaji református lelkipásztor, a híres sárospataki Főiskolának neves professzora volt. Egy nagy sereg lelkipásztort tanított meg imádkozni, ígét hirdetni. Ő oktatta ki kis falvak és városok lelkészeit, hogyan vigasztaljanak koporsók felett, betegségben, milyen áldott tanácsot adjak

⁹ Nagy Lajos (1911–1984) 1965-től az Amerikai Magyar Református Egyház Keleti Egyházmegyéjének püspöke. Megemlékezésének forrása: Magyar Egyház – Magyar Church. Az Amerikai Magyar Református Egyház hivatalos lapja. Cleveland, Ohio. (1965. március.) XLIV. évf. 3. sz. 3-4.

nak az életútjukra induló fiatal pároknak, hogyan vessék fiatalok lelkébe az istenfélelem bölcsességét. Tanítványain keresztül szolgálta magyar református népét, bárhol élnek is a világon. Nincs hely tengeren innen és túl, ahol egy fiatal vagy öregedő szolga fel ne állna, és ne vallaná büszkén, hogy „*engem Szabó Zoltán tanított meg szeretni és szolgálni titeket, én népem*”. Nagy bánatunkra csak egy könyve jelent meg nyomtatásban, tanításait tanítványai szívére írta, akik tanításait tudatosan vagy öntudatlanul tovább adják. Az ő szíve csendesen pihen a noszvaji temetőben, de néha-néha hol az egyik amerikai vagy kanadai szószerken egy-egy idekerült lelkipásztor ajkán egy régi gondolata újraéled.

Hatvankét éves volt, amikor fajtájáért dobogó szíve megállott egy budapesti kórházban. A sárospataki Főiskola kiváló diákja, aki kormányzógyűrűs doktorátust azért nem kap, mert egyik nagyság nem tudta megbocsátani, hogy diákjainak a jövő kapuit döngető írásaihoz előszót írt. Tanárai néhány hónapi káplánkodás után beviszik Patakra a gyakorlati teológiai tanszékre. Tanítványai egykorúak vele, vagy már idősebbek is nála. Öreg kerületi atyák nem tudják megbocsátani, hogy a híres *Novák Lajos* tanszékére ilyen fiatal ember került, aki egy percig sem volt gyakorló lelkész. A racionális – vagy jobb esetben – liberális világ kultúrkeresztyénei kétségbe vonták, hogy a fiatal professzor tud valamit a nagyon fontos egyházi adminisztrációról. Szabó Zoltán nem törődött az akadémikuskodók furcsa okoskodásával. A fiatal professzor beletemetkezik a Szentírás magyarázatába, s minden gyakorlati írásmagyarázata lelki lakomává válik, és élményévé lesz még a tanulástól húzódozó fiatal diáknak is.

Nem adott praktikus tanácsot arra, hogy mit mondjon a lelkész annak az embernek, aki a temető fűvébe belekaszált, holott ez az ő jövedelme volt. Még az én időmben az egyházi adminisztráció megtanulását is a kápláni évekre bízta, de tanította, gyakorolta és folyton mutatta másik tanártársával, hogyan kell *szeretni* a magyar falu népét. A magyar református ember lelkivilágát kevés ember ismerte úgy, mint ő. Ennek a népnek ismeretére és szeretetére oktatta tanítványait, s ezzel adott az élet minden kérdésére egyetlen és elégséges bölcs tanácsot. Az első világháború harctéri leveleit gyűjtette tanítványaival, s feldolgozta ez írások alapján a magyar református ember lelkivilágát. Milyen kár, hogy ez a könyv, amit ő doktori értekezésnek szánt, sohasem látott napvilágot. A falusi papból egyetemi tanárrá lett vizsgáztató kifogásolta, hogy a munka érthető magyar nyelven lett megírva. Erre Szabó Zoltán művét visszakérte és megírta helyette az „Ifjúság lélektana” című könyvét olyan nyelven, ami a professzort boldoggá tette, minket magyarul beszélő diákokat pedig megkeserített.

A gyakorlati teológiára vonatkozó írásai forradalmiak voltak. Éles szemmel, prófétai bátorsággal mutatott rá az „egyházi beszéd” minden hibájára és furcsa kinövéseire. Néhány év alatt a Tiszáninneni Egyházkerületet rákényszeríti az igehirdetés revíziójára. Lassan az „egyházi beszéd”-ekből „igehirdetés”-ek lesznek, a lelkészek lelkipásztorokká alázatosulnak. Tanítványai a tavasz illatát viszik a sokszor múzeumná dermedt lelkiélet mezőire. Aki valaha találkozott vele, egy kedves ajándékot vitt el tőle, amit nem lehetett elfelejteni. „Lelki munkát nem lehet leírni”, állította a régi világ; ő legalább a szolgálat jó szándékát lejegyezteti. Hozzászoktatja diákjait, hogy naponta jegyezzék le Istennek hozzájuk érkező üzenetét, s ezzel egy nagyszerű igehirdetői gárdát nevel fel. Egyik tanítványa az egész országot látja el lelki eledellel, másik tanítványa híre túlnőtt kicsi országa határain.

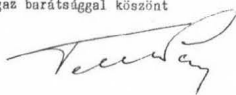
MINISTERELNÖK

Budapest, 1940. évi január hó 31.

Kedves Barátom!

Szeretettelva jelképes község lakosainak jóleső és kedves megemlékezésének nagyon örültem. Kérlek tolmácsolj alkalomadtán az üdvözlőírat minden aláírója előtt legőszintébb köszönetemet.

Igaz barátsággal köszönt

Nagyságos
Dr. Szabó Zoltán urnak,
theológiai tanár,
országgyűlési képviselő,
Sárospatak.

MINISTERELNÖK

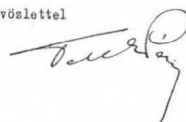
Budapest, 1940. évi április hó 9-én.

Kedves Barátom!

Nagyon örültem a jóleső megemlékezésnek, hogy az egyházi és Fiatal Magyarok-jellegű népfőiskolák vezetőinek és munkatársainak Nagytarcsán megtartott megbeszélése alkalmából üdvözlő soraimmal felkerestél.

Köszönöm Neked ezt a kedves figyelmet és egyben kérek, tolmácsolj a levél összes aláírói előtt őszinte köszönetemet és üzenetemet, hogy működéseket továbbra is változatlan figyelemmel kísérem és hiszem, hogy a fajtánk szerepétől áthatott céltudatos munkáinak az eredményei nem fognak elmaradni.

Szíves üdvözléssel

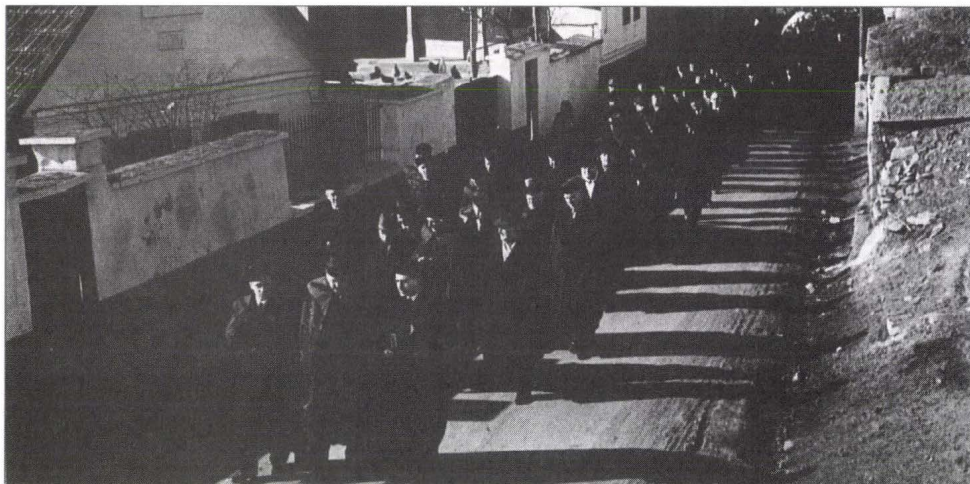
Nagyságos
Dr. SZABÓ ZOLTÁN urnak,
országgyűlési képviselő,
SÁROSPATAK.

Dr. Újszászy Kálmán tanártársával olyan faluszemináriumot szervez, amire az egész nemzet felfigyel. Megérte még, hogy tanítványaik egyre másra vitték el az országos díjakat, kitüntetések, amiket a magyar faluról írtak. A mai Magyarország vezetőinek lépten-nyomon kell tapasztalniok, hogy Sárospatakat, amelynek dr. Szabó Zoltán egyik kiváló professzora volt, nem lehet kitörölni a nemzet és az egyetemes kultúra történetéből.

A cserkész mozgalmat dr. Vincze Károly boldog emlékü főesperesünkkel és dr. Zsáros Józseffel (ma a Hope College tanára) együtt szervezi meg. A magyarországi cserkészlet egyik országos tekintélye lesz, és gróf Teleki Pál belső munkatársai közé kerül, aki országgyűlési képviselőnek beviszi a parlamentbe a tehetséges fiatal tudóst, az égő szívű magyart. A nagyszerű tanárt, a kiváló igehirdetőt, a Tiszáninnen Kerület jutalmazni akarván, az erdélyi mintára, dr. Enyedi Andor püspök mellé megválasztja egyházkerületi lelkészi főjegyzőnek. Akik valaha elleneztek, hogy szinte diákemberként kerüljön be a gyakorlati tanszékre, most már igen örülnek sikereinek, és az emberi gondolat a legszebb jövőt álmodja számára.

Az Úristen pedig beleszól az emberi álmok világába. Egy kedves világ érényeivel, bűnei-vel, hagyományaival, jövődjé terveivel a második világháború szörnyű viharában darabokra tört. Maga alá temette Szabó Zoltán karrierjét is. A magyar falut halálosan szerető, bajait, nyomorúságait roppantul élesen látó embert, aki a lelki, testi nyomorúságokon segíteni akaró emberek nevelt, ezt az embert a „szociális” Magyarország félreállította az útból. Nem volt bocsánat az életét hazájáért feláldozó Teleki Pál barátjának. Más professzor egy kis faluban kezd, a híres professzor egy kis faluban végezte pályafutását. Lehetett-e másutt végezni a falu szerelmeseinek? Messziről úgy láttuk, hogy odamentették barátai Szabó Zoltánt. Vagy talán ezt is mondhatjuk: a tékozló vagy halálra rémült Magyarországi Református Egyház legfényesebben égő gyertyáját véka alá rejtette. Ki tudja? A történelem vagy írásai felelnek reá egyszer.

1965. február 26-án *Ráski Sándor* püspök, az elhunytak tanítványa hirdette kihűlt nemes szíve felett a vigasztalás ígét. Száz palástos lelkipásztor és egy megszámlálhatatlan sereg kísérté el az utolsó útjára. *Dr. Újszászy Kálmán* és *dr. Nagy Barna* legközelebbi munkatársai, egykori tanítványai és leghűbb barátai szóltak a sírja felett. Temetése hatalmas tisztelet volt Szabó Zoltán nagysága előtt és néma zokogás a bezárt pataki teológia után. Azt írták, hogy dr. Újszászy Kálmán egy marék pataki földet és egy csokor pataki erdőben nőtt hóvirágot szórt koporsójára.

Ideszakadt tanítványai nevében, gyermekkori emlékeim erdejéből, az alsószuhai erdőből, ahol ősei földje az erdővel összelelkezett, abból a gömöri faluból, ahonnan 62 évvel ezelőtt elindult tüneményes útjára, erről a vidékről én is viszek egy csokor hóvirágot a noszvaji temetőbe. Míg könnyem és virágom friss sírjára szórom, lelkem Istent áldja, aki drága ajándékkal adta nekünk Szabó Zoltánt. Kedvenc gondolata volt, hogy húsvét hajnalán a falusi temetőben kellene istentiszteletet tartani. Mi, akik nem lehettünk jelen a noszvaji temetésen, a magunk bánata édes vigasztalására elismételjük Megváltónk üzenetét: „Aki hisz énbenem, ha meghal is, él.” Szabó Zoltán nekünk örökre él!

*Molnár Gyula: Emlékezés Szabó Zoltánra*¹⁰

1920. szeptember havának első napjaiban két gömöri (Rimaszombatban érettségizett) fiatal vándor „szökő” (útlevél nélkül) lépte át a trianoni határt Tankó András és csekélységem személyében. Budapesten kötöttünk ki, és – Isten kezének csodálatos vezetése folytán – az ottani Teológiára iratkoztunk be. (Budapesten ugyanis falumbeli ismerősök laktak.) Hűségesen járogattunk az előadásokra mindaddig, míg a szeptember hó folyamán megnyílt Törvényhozó Zsinat ülésén résztvevő, Rimaszombatban székelő, szlovenszkoí tiszáninneni püspök (volt vallásánárunk), Pálóczi Czinke István tudomást nem szerzett róla, hogy mi Budapesten teológuskodunk. Felkeresett a Teológián, és azzal az érveléssel, hogy nekünk Sárospatakon van a teológiánk rávett bennünket, hogy – vele együtt – átmegyünk Sárospa-

¹⁰ Molnár Gyula ny. lelkipásztor visszaemlékezése Budaörsön 1965. júl. 18-án kelt. SRKTGy. Kézirattár, Analekta 2702.

takra, ami október elején meg is történt. (A püspök úr, ugyanis, a zsinat üléséről Sárospatakon lakó vejéhez, Bódy Dénes gimnáziumi vallás tanárhoz és családjához ment látogatóba.)

Késő este érkezünk Sárospatakra, és a kollégium II. emeletének bal szárnyán kaptunk ideiglenes szállást egy lomtár-szobában, ahol tábori ágyakat rögtönöztünk, és Szendrey László, Koncsol János IV. é. teológusok kölcsönzött holmijai voltak az ágyneműink mindaddig, míg a sajátjainkat át nem tudtuk „csempésztetni” odaátrol.

Teljesen idegenek voltunk Budapesten is, Sárospatakon is. Mint két árva madár, úgy „dideregtünk” az idegen környezetben, szívünkben a Trianon ejtette láthatatlan, de annál fájóbb sebekkel. Budapesten már valahogyan kezdtünk volna megszokni, és megismerkedni az évfolyamtárs „kollega urakkal”, különösen az Erdélyből menekült szobatársakkal. De a váratlan és gyors kikökenés, az éjszakai megérkezés Sárospatakra, lélektanilag nagyon kellemetlenül hatottak reánk. Másnap reggel, amikor a konviktusba reggelizni mentünk nagy bánatosan, a Mudrany-terem előcsarnokában hozzánk lépett és „patakiasan” bemutatkozott Szabó Zoltán (akkor szintén I. éves teológus, aki bizonyára már hallotta, hogy gömöriek vagyunk), a legteljesebb közvetlenséggel és természetességgel szólván: „*Szervusztok! Én is gömöri születésű vagyok.*” Ez a találkozás, és Zoltán közvetlen, baráti megszólítása melegített fel bennünket, és attól a pillanattól kezdve kezdtük magunkat otthonosan érezni Sárospatakon. Hiszen, gondoltuk magunkban, ha itten nincsen is olyan berendezett és felszerelt, modern internátus, mint Budapesten, de itt igazi testvérek, barátok az évfolyamtársaink és nem „kollega urak”.

Szabó Zoltánt olyannak ismertem végig, mint amikor 1920. október elején megszólított és bemutatkozott. Sajnos a trianoni határ miatt csak ritkán találkozhattunk személyesen, de levélben elég gyakran...

Legyen áldott az emlékezete!

*Gidófalvy Andor*¹¹

Elsőéves teológus voltam, amikor az egyik vasárnap – azt hiszem, az öt óra körül induló gyorsvonattal – Felsőmérára igyekeztem a távollévő lelkipásztor helyettesítésére. Nem is vettem észre a hajnali derengésben, hogy Zoltán bácsi is ugyanazzal a vonattal utazott. Amikor elindult a vonat, a legnagyobb meglepetésemre szolgált, hogy egyszer csak valaki nevemen szólít, s azután érdeklődik, hogy mit olvasok. Emlékszem, Giertz: *Hitből élünk*¹² című könyvét olvastam. Alig hagytuk el Olaszliszkát, jött a kalauz, s megkérdezte Zoltán bácsit, hogy miért nem megy át az első osztályú kocsiba, hiszen oda szól a jegye. A maga megszokott udvariasságával válaszolt, hogy egyik tanítványával találkozott, s nem mulaszthatja el azt a lehetőséget, hogy vele együtt utazzon. A vele való együttutazásban nemcsak ez volt a nagyon megkapó, hanem az, hogy érdeklődött azután, miről fogok szolgálni. Elővettem vázlatomat s elolvastam. Most már nem emlékszem arra, hogy miket mondott, de azt tudom, nem a professzor magabiztos fölényével szólalt meg, hanem mint hitben idősebb testvér egészítette ki a nagyon hézagos mondanivalómat, s mu-

¹¹ Sényőn, 1965. máj. 31-én írta le visszaemlékezését Gidófalvy Andor (Balassagyarmat 1931 – Hernádbüd 1981) ref. lelkész. SRKTGy. Kézirattár, Analekta 2701.

¹² Bo Harald Giertz (1905–1998) svéd hitvalló lutheránus püspök és író.

tatott rá a textusban rejlő gazdag igei tartalomra és üzenetre. Amikor a miskolci állomáson elbúcsúztunk egymástól, azt is megígérte, hogy imádságban gondolni fog az én szolgálatomra is. S olyan megerősítő volt az a tudat, hogy ő is gondol rám imádságban, számomra is nagyon áldásos volt a Felsőmérán eltöltött nap. Ez 1951 kora tavaszán történt.

Több alkalommal meglátogattam Zoltán bácsiékat, amikor az ófehértói gyülekezet lelkipásztora volt. Utolsó teológus éveimet végeztem Debrecenben, s mivel Nyíregyházán laktak szüleim, minden szabadidőt a nyírségi gyülekezetekben való látogatással töltöttem. Különösen egyik délutáni istentisztelet marad emlékezetes számomra, aminek tanulságát szeretném közkinccsá tenni. Zoltán bácsi igehirdetés után éneket tanított. Az új énekeskönyv¹³ 264. énekét tanította: „Áldjad én lelkem a dicsőség erős királyát!” Mielőtt a dalam tanításába fogott volna, kb. 5-8 perces magyarázattal szolgált az ének szövegírójával kapcsolatban. Hogy ki is volt Neander Joachim?¹⁴ Miért is nevezték el róla azt a völgyet? S a falusi templomlátogatók, akik a koradélutáni időpontban, a nyári nagy munkák idején elég álmosak szoktak lenni, s legtöbbször csak az ámenre ébrednek fel, feszült figyelemmel hallgatták velem együtt Zoltán bácsi szolgálatát. S úgy megtanultuk az éneket, hogy azóta sem tudom úgy énekelni, hogy ne gondolnék arra az ófehértói délutánra.

Az istentisztelet utáni beszélgetésben mondta el Zoltán bácsi, hogy minden énektanítás alkalmával így cselekszik, s ennek áldását látja is a gyülekezetben. Megéri a fáradságot – tapasztaltam már azóta sokszor – nekem magamnak is, hogy vagy a szöveg, vagy a dalam szerzőjének élete után utánanézzek.

*Boros Pál*¹⁵

1937-ben Kovács Péter Sárospatakon rendezett téli tábor, melyre meghívott engem is, de Miskolcra rajtam kívül jó néhányan vettek részt rajta. Itt ismerkedtem meg dr. Szabó Zoltán teológiai professzorral, aki látva a téli táborban való forgolódásomat, meghívott a Sárospatakon rendezendő 1938. évi népfőiskolai tanfolyamra. A tanfolyam előtt egy hónappal levélben is meghívott, de anyagiak híján én nem jelentkeztem. Szabó Zoltán átnézve a jelentkezők névsorát, miután nem találta ott az én nevem, sejtve, hogy esetleg mi lehet az ok, táviratot adott fel, „Jöjj a népfőiskolára, minden költség fedezve”. Így hát részt vehettem a sárospataki népfőiskolán is. S hogy milyen összetartó erő a népfőiskola, arra jó példa volt a háború után dr. Szabó Zoltán professzornak, a háború előtti népfőiskolai tanfolyamok vezetőjének alábbi esete.

Közvetlenül a háború után Miskolcon voltam. Az egyik nap egy sárospataki népfőiskolás társam azzal a hírral keresett fel, hogy dr. Szabó Zoltán professzort letartóztatták,

¹³ Az ún. új énekeskönyv (Énekeskönyv a magyar reformátusok használatára. Kiadja a Magyarországi Református Egyház) 1948-ban lépett érvénybe és használatba.

¹⁴ Joachim Neander (1650–1680) német kálvinista igehirdető, himnuszok költője. A Düsseldorf folyó völgyébe gyakran kirándult, itt kapott ihletet egyházi énekeihez, s igehirdetéseket tartott ott. Ezért róla nevezték el a 19. század elején a völgyet Neanderthalnak.

¹⁵ Boros Pál volt népfőiskolás (Miskolc, 1914 – Keszthely, 1996) visszaemlékezése megjelent a Sárospataki Református Lapokban „A hitet megtartottam” címmel 1999 decemberében (LII. évf. 4. sz.). Ebből közlünk egy részletet. Idézte már Csorba László is a Sárospataki Református Lapok 1995. októberi számában.

A népfőiskolás „cizmás diákok” Sárospatakon

és Sátorajáújhelyen internálótáborba zárták, a többi internálttal szeméttakarításon dolgoztatják. Megdöbbenett a hír, hiszen Szabó Zoltánt mi, népfőiskolások úgy szerettük, mint édesapánkat. Társammal meghányva-vetve a lehetőségeket, úgy határoztunk, hogy vagy 25 népfőiskolás társunkat levélben értesítünk, hogy egy hét múlva, bizonyos napon, Sárospatakon a Kollégiumban találkozunk. A jelzett napon 18 ünneplőbe öltözött cizmás parasztfiú jött össze. Sárospatakon dr. Újszász Kálmán professzor tájékoztatott bennünket az eseményekről, illetve dr. Szabó Zoltán rendőrség által való elhurcolásáról. Utána az egyik tanár bejött velünk Sátorajáújhelybe, és messziről megmutatta a rendőrség épületét. Velünk nem mert odajönni, mert abban az időben nemegyszer előfordult, hogy az internáltért közbenjárót is internálták.

Bevonultunk a rendőrségre. A rendőrkapitány egy kereskedősegédhez hasonló fiatal ember volt. Egyedül volt az irodában, és úgy látszott, zavarban van, látva ezt a szobát betöltő komorarcú cizmás sereget. Én voltam a szószóló. Elmondtam, hogy milyen nagy megdöbbenéssel hallottuk a hírt, hogy dr. Szabó Zoltánt a sárospataki főiskola professzorát, a népfőiskola vezetőjét internálták. Mi most három vármegyéből a sok ezrenyi népfőiskolás küldöttségeként jöttünk ide a professzor úr kiszabadítása érdekében. Kérjük, adjon magyarázatot, hogy hogyan történhetett meg ez az eset, hogy egy ilyen embert, amilyen dr. Szabó Zoltán professzor, internálták.

A rendőrkapitány zavartan védekezett, hogy ő nem sokat tud erről az ügyről, ő nem is ismeri dr. Szabó Zoltánt. A rendőrség egy általános rendelkezést hajtott végre, amely úgy szólt, hogy minden volt kormánypárti képviselőt internálni kell. E rendelkezés alól, csak rendkívüli esetekben van kivétel.

– Nos – mondtam –, mi éppen erre a rendkívüli esetre hivatkozunk, amikor kérjük dr. Szabó Zoltán kiengedését. Mert dr. Szabó Zoltán úgy is, mint a sárospataki főiskola professzora, úgy is, mint a népfőiskolák szervezője és vezetője hosszú évtizedeken keresztül nevelte az ifjúságot egy új életre, amelyben nem a cím és a rang, hanem az emberekben lévő belső értékek, a becsület, a hazaszeretet és a köz alázatos szolgálata fogják az ember helyét megszabni a társadalomban. Az igaz, hogy dr. Szabó Zoltán országgyűlési képviselő volt, de a képviselőházban is a szegény nép, a föld fiai érdekeiért harcolt. Éppen

ezért felháborító igazságtalanság, hogy egy ilyen embert internáltak. Kérjük és követeljük a szabadon bocsátását.

– Ígérem maguknak, mondta a kapitány, hogy sürgősen kivizsgálom az ügyet, és intézkedem.

– Kapitány úr! – mondtam. – Mi most visszamegyünk Patakra, de ha három napon belül nem engedik ki dr. Szabó Zoltánt, akkor mi felriasztjuk a fél ország népőiskoláit, és ha kell, ezren jövünk ide, hogy kikényszerítsük dr. Szabó Zoltán szabadon bocsátását. Most pedig adjon engedélyt, hogy meglátogathassuk az internálótáborban.

– De nem mehetnek be – mondta a kapitány.

– Mi pedig el nem megyünk addig – mondtam –, amíg nem láttuk őt.

Látta, hogy nem mozdulunk az irodából, egy kis gondolkodás után, megadta az engedélyt.

A város szélén egy nagyobb terület volt dróthálóval körülkerítve középen néhány rak-tszerű épülettel. Ez volt az internálótábor. Napfényes délelőtt volt, amikor megnyílt előttünk az internálótábor kapuja, és mi több száz internált ember között vonultunk az egyik távolabbi épület felé, ahol az őrs és az internáltak szerint dr. Szabó Zoltán, a mi szeretett Zoltán bátyánk tartózkodott. Az internáltak csodálkozva nézték az ünneplőbe öltözött csizmás sereget. A szemükben ott volt a kérdés: „Már a parasztokat is internálják?” Bevonultunk a jelzett épületbe. Amikor Zoltán bátyánk meglátott és megismert bennünket, kitárt karokkal rohant felénk. Egymás nyakába borultunk... Az örömtől és a meghatottságtól hullottak a könnyei... de a miénk is. Külön-külön megölelt bennünket. Határtalan volt a boldogsága. Úgy érezte, hogy érdemes volt élni... Mert az a szeretet, amelyet az évek során nyújtott nekünk, íme meghozta gyümölcsét. Mert a bajban, amikor senki sem mert megpróbálkozni, hogy segítsen rajta, íme az ő népőiskolát végzett parasztfiai jöttek el, álltak ki érte. Ekkorra már betelt a barakk a betóduló internáltakkal, akik meghatódva nézték a szeretetnek eme csodáját, hogy íme a parasztfiatalok jöttek el messze földekről, hogy szeretett tanárukat kimentsék a bajából. A többi internált nyomorúságát is megkönnyezve búcsúztunk el Zoltán bátyánktól, és tértünk vissza Patakra.

Három nap múlva megjött a hír Sárospatakról, hogy dr. Szabó Zoltán professzor szabad.

*Jakab Sándor: Megemlékezés*¹⁶

Megemlékezni és tiszteletünket kifejezni jöttünk most ide, messze falvakból és városokból, *dr. Szabó Zoltán* professzor, lelkipásztor, a mi felejtethetlen népőiskolai vezetőnk, bennünket még holtában is tanító *Zoltán Bátyánk* nyugvóhelyéhez.

Kiemelkedő adottságai, tehetsége és hatalmas műveltsége ritka módon ötvöződtek roppant lelki és testi erejével; ugyanakkor mindezek harmóniában voltak a végtelen emberi megértésre és szeretetre termett különleges képességeivel. Egész egyéniségét olyan állandó sugárzás övezte, hogy ebben az erőterben járt, ezt vitte mindig magával; s ez annyira

¹⁶ Jakab Sándor gépiratának címe: „Megemlékezés Dr. Szabó Zoltánról, a sárospataki népőiskola volt vezetőjéről, a népőiskolások által, a 40 éves jubileumi találkozójuk alkalmával sírjánál, a sárospataki temetőben, 1976. júl. 3-án”. Közlésünk alapja a beszéd kézírata dr. Szabó Zoltánné levelezéséből. – Szabó Zoltán hamvait özvegye 1974-ben a sárospataki református temetőben helyezte örök nyugalomba Móricz Miklós, valamint Cs. Szabó László sírja közelében.

Megemlékezés a pataki temetőben

ra jellegzetes és csodálatos volt, hogy kevés emberre lehet úgy, olyan pontosan emlékezni holtában, mint Őrá, akik ismertük és szerettük Őt. Mintha közöttünk élne most is, úgy vagyunk Vele! Amikor a felesége, a Főtiszteltű Asszony emlékszik és beszél a férjéről, azt mondja nekünk bizton-sággal: „Az én párom, az én lányaim édesapja *nem halt meg*, Ő él, csak elutazott; de eljön az idő, hogy találkoznak Vele, akik Őt szerették. Mi, férje tanítványai, itt most különösen nagyon érezzük ennek igazát...

Amikor fiatalságában, fiatal tanártársaival összefogva, hallatlan munkabírással, olyan – nem kötelező, hanem ráadás – szolgálatot vállaltak a nagyon kilátástalan magyar életben, mint a népfőiskola megszervezése és felvirágoztatása: szokatlan és nehéz feladatra vállalkoztak. Úgy segítettek magukon (és ezért segítette meg őket az Isten), hogy valamiféle csodálatos fából: a *találékonyaságukból* faragtak maguknak baltanyelet, és különleges ötvözetű acélból: a *szeretetükből* edzették hozzá a vasat. Ezzel a szerszámmal vágtak utat a magyar ugar „vad indái” között. Nekünk, népfőiskolásoknak, már csak rá kellett lépni és járni ezen az úton! *Szabó Zoltán* egyéniségére az is jellemző, hogy éppen az Ő gondolata volt a „Szeretetfalva” falunév és annak a közösségi életre nevelő szervezetnek a kialakítása, amit ez a név jelentett. Ő volt szinte az ötletgazda. Ő volt a mozgó motor. De ha kellett, Ő húzta meg a féket is! Éppen a hibázókat is lebilincselő szeretetével tudott mesterien fegyelmezni! A kivételesen jó pedagógusokra jellemző *meleg láng lobogott benne*.

Mi, népfőiskolások, csupa falusi gyerek, az eszmélkedésünket és a vak sorson való felülkerekedéshez szükséges szellemi mentőeszközök sorozatát *Szabó Zoltán*tól kaptuk ajándékba, és ezeket a 40 év után is kicsorbulatlan, rozsdáálló „munkaeszközöket” még ma is használjuk. Tanításai, egész egyénisége ma is bennünk él, beépült az életünkbe!

Jelképesen ennek a koszorúnak a sírjára helyezésével, tisztelettel, szeretettel és hűséggel gondolunk *Zoltán Bátyánkra*!

Varga András: Dr. Szabó Zoltán emlékezete¹⁷

Kedves népfőiskolás öregdiákok, kedves minket váltó új népfőiskolások, kedves barátaink szerte az országból! E kopjafa¹⁸ mellett dr. Szabó Zoltánra, a pataki teológia professzorára, a mi számunkra egyszerűen *Zoltán bátyánkra* emlékezünk. Nem én mondom, mert az méltatlan lenne az ő emberi és nemzeti nagyságához, hanem társának, kortársá-

¹⁷ Dr. Varga András (1925–2009) népfőiskolás öregdiák méltatása elhangzott dr. Szabó Zoltán sírjánál a pataki temetőben 1987. július 5-én, a népfőiskolások találkozója keretében. A szöveget dr. Szabó Zoltánné levelezéséből közöljük.

¹⁸ Váró Márton (Székelyudvarhely, 1943) szobrászművész alkotása, 1976. A művész egyike dr. Szabó Zoltán keresztgyermekének.

Dr. Szabó Zoltán sárospataki sírja, kopjafája
Mögötte Cs. Szabó László író síremléke

nak és gondolati társának, Újszászy Kálmán bátyánknak őt jellemző szavait idézem: „kirobbanó tehetség volt”. Hogy miben volt tehetséges, az nem fér semmiféle szokványos kategóriába. Ő az egyetemes emberiség, ezen belül az egyetemes magyarság ügyét volt képes szintetizálni önmagában, de gondolkodó kortársaitól eltérően ő az akkor uralkodó nézetekkel szemben nem az ősök révén, karddal szerzett családi és nemzeti előjogokat tartotta meghatározónak, hanem a természet törvényei által teremthető istenadta tehetséget. Zoltán bátyánk jól látta, mert azóta is igazolódott, hogy a magyarság további megtartója csakis a természetes tehetségek tervszerű, tehetséget kívánó kiválasztása, ezen belül pedig a harmonikus közösség-szervező és társadalomszervező

tehetségek emberi, jellembeli, a magyarság érdekében, s ezzel az egyetemes emberiség érdekében tiszta és gerinces tartású emberek nevelése az egyetlen járható út.

Sárospatak 450 éves szellemi magatartásának folytatásaként Zoltán bátyánk abban a korban ezt a természetes tehetségbázist a falvakban, a parasztságban s az őket nevelő és vezérlő, közülük származó prédikátorokban és tanítóknak látta. Mai szemmel nézve is jól látta. A sárospataki kollégium akkori vezető testülete, az ősi pataki szellem nyomban azonosította magát ezzel a korszellem-meghatározással, és tétozás nélkül a gyakorlati megvalósítás mellett határozott és cselekedett. (Jó példa lehetne ez a mai vezető testületeinknek is!) Az egymásra épült hármas eszme – a népőiskola, a tehetségkutatás, a kitűnőek iskolája – közül mi a népőiskolának mint a tehetségfelismerés és tehetségnevelés első lépőjének voltunk élő résztvevői. A magyarság történelmi vesztesége, hogy ez a háromlépcsős és a gyakorlatban is kifejlődő, egyre izmosodó eszmerendszer 1948-ban kényszerűen megszakadt. Zoltán bátyánk már ezt az időszakot emberileg és hivatásbelileg meghurcolva élte meg. Jellemében azonban töretlen maradt. Zágoni Mikes Kelemennel reá is mondhatjuk: „Vagyok, aki voltam, és leszek, aki vagyok”.

Az ő fejfájánál – a többi között – három magyar jellemre emlékezzünk, akik ugyanazon cél által vezérelve három különböző utat jártak be.

Szabó Zoltán bátyánk – nem égi szublimátum, hanem teljes földi ember lévén – korábbi tévedéseit is vállalva maradt a helyén, és ugyanolyan derűs jövőbetekintéssel söpörte a jól ismert utcákat, cipelte a pataki hídhöz a gerendákat, mint amilyenel csákányozta a sziklákat a bányácskai önkéntes útépítő munkatáborban a teológusaival; amilyenel járta a Patak környéki falukat a növendékeivel; amilyenel szervezte a falvak cserelegátusait a pataki kollégiumba; amilyenel tömte a szalmazsákokat a teológusaival együtt ezeknek a cserelegátusoknak, az érkező népőiskolásoknak a számára. Ugyanilyen derűs jövőbetekin-

*Nagytestelétü Dⁿ Szabó Zoltán theologiai tanár úrnak,
vált tanítványomnak és barátomnak. Boldog újévát kíván, szeretettel:
Jánosbácsi*

Ady: Az Úr érkezése.

Andante religioso. Kézfét szerelte: H. Bathó János.

Ének I-II.

Mi-kor el-hagy-tak, Mi-kor a lel-kem
 as-ka-dor-va vit-tem, leu-de-sen és vá-rat-la-mul át-ö-kelt az
 Is-ten. Nem jött kat-so-ná-val, Her-men jött mé-ma, i-gaz
 ö-le-lés-sel, Nem jött szép tü-zes nap-pa-lon, de há-bo-rús
 ej-fel, és meg-va-kat-tak ki-ü me-me-im, meg-kalt if-jú-sá-gom,
 De Ó, de Ó, a fi-nyest, nap-sa-rút, Mind-ö-rök-re lé-tom.
 Mind-ö-rök-re lé-tom. 1935. január 1-én.

H. Bathó János¹⁹ dedikált Ady-megzenésítése

téssel vállalta és viselte később az egyházi deportációt, az ófehértói majd a noszvaji gyüle-
kezetbe. Beszűkült akkori hatáskörrel, de haláláig hűen. Hűen ehhez a földhöz, ahol élte
minden percét haláláig. És halálán túl is sugárzó, szélesedő, termékenyítő hatással. Példát
mutatva kitartásból és hűségéből.

¹⁹ Homoródszentpáli Bathó János (Siklód, 1872. – Munkács, 1956) 1904 és 1925 között a Sárospataki Református
Kollégium ének- és zenetanára, zeneszerző; Ady megzenésített versét dr. Szabó Zoltánnak ajánlotta.

Dr. Szabó Zoltánné és leánya, Anikó az emlékező népfőiskolások között
Sárospatakon dr. Újszászy Kálmán diófája alatt

Cs. Szabó László más utat járt meg, amíg kolozsvári nevelkedésétől magyarországi munkálkodásán, majd negyedfél évtizedes önkéntes száműzetésén át Európából, Londonból költözött ide, a pataki temető mellettünk lévő három hársfája alá. Ő kolozsvári nem lehetett, később magyarországi sem, külmissziós gyanánt Európában szolgált hát a magyarságért és Magyarországért, de csontjait az európai kitekintésű magyar „Bodrog-parti Athén” temetőjében óhajtotta porladni.

Koncz Sándor professzor, akire harmadikként emlékezünk, Patak „napszámosaként” volt magyar és pataki. Ő a mindennapok tanító, nevelő szolgálatát végezte a Kollégiumban. Ő és a többi Koncz Sándor rakták le és erősítették folyamatosan azt a fundamentumot, amelyre Patak szétverhetetlen szellemisége épült.

Emlékezzünk hármójukra, és rajtuk keresztül a magyar gondolatiságot, a pataki szellemet ötödfél évszázada építő és erősítő többi patakira!

Szabó Zoltán bátyánkra meg különösképpen emlékezzünk ma, hiszen fél évszázaddal ezelőtt ő egyike volt a magyar népfőiskolai gondolat példamutató megvalósítóinak. Annak a népfőiskolai gondolatnak, amely a mi szétzilált társadalmunkat újból közösséggé szervező eszmerendszerből kíván tevékeny részt vállalni.

KONCZ SÁNDOR

A jövő. Meditáció

A Sárospataki Református Kollégium azt tervezi, hogy „Válság és váltság” címmel, 2013 őszén, konferencián tekinti át Sören Kierkegaard (1813–1855) születésének 200. és dr. Koncz Sándor (1913–1983) születésének 100. évfordulója alkalmából életművüket, hatásukat. Hiszen: dr. Koncz Sándor egyik fő műve éppen Kierkegaard-ról készült.

A református konventi, hadapródiskolai hitoktató, majd tábori lelkész, sárospataki teológiai tanár, egyetemi magántanár, alsóvadászi lelkész, sárospataki levéltáros hagyatékából közölt írásokat a Széphalom 14-21. kötete, tehát már évek óta készülünk e fontosnak ítélt konferenciára. A korábbi közlemények bevezetőjében szó volt a szerző életútjáról, magatartásának főbb jellemzőiről. Most egy 1935-ben készült, szépirodalmi ihletésű írását adjuk közre, éppen abból a korszakból, amikor egyébként Kierkegaard munkásságával foglalkozott, Sárospatakon pedig szenior volt, és rendszeresen publikált.¹

Kierkegaard-ról anno számos karikatúra készült, valószínűleg ez ihlette az itt közölt dagerrotípia 1935-ös alkotóját Koncz Sándor megörökítésére...

Közzeadja a szellemi hagyaték gondozója, aki szívesen segít a szakdolgozati, disszertációs témát keresőknek:

Dr. Koncz Gábor²

Az óra életének addig van értelme, amíg az idő beszédes eszköze. A világ valamennyi órája ezért egy örök szimbolizmus magyarázása. Magyarázása annak, hogy *az élet és az idő együtt mozognak*. Az eltűnő percek a múlt fekete kopjafái, rajtuk egyetlen aranyló szó: *volt*. A jelen másodperceiben királyi vőlegény-formában készül az élet a nászra, hogy elfogadja a jövő felékesített mennyasszonyát, akinek uszálya a múlt barna selyméből szövődik, fátyolát pedig a jelen könnyei adják. Múlt, jelen és jövő így nem az időnek, hanem az *életnek* kategóriái. A múltban birtokoljuk a *hasznos* életet, amit mindig elvesztünk. A jelenben benne reng a sötét, *való* élet minden porcikája, amit elhagyni örök célunk. A jövőben előttünk áll a *szép*, amit keresnünk kell, hogy rátaláljunk önmagunkra. Ez utóbbi a legégetőbb. Azt kérdezzük tehát: *hol él a jövő? A jövő él a múltban és a jelenben*. Másképpen a jövő élete a múlt és a jelen. *S hol él az élet? Az élet él a jövőben*. Más szóval: beszélhetünk *az élet jövőjéről*, de nem beszélhetünk a jövőről, mint önálló tényezőről.

Ha a jelenből négyzetgyököt vonunk, sohasem kapjuk meg a múltat. Éppen így, ha a múltat négyzetre emeljük, nem kapjuk eredményül a jövőt. De a jövő mégis benne él a

¹ Eredeti megjelenés: Sárospataki Ifjúsági Közlöny, 1935 tavasza, 50. jubileumi szám. 104-106.

² drgaborkoncz@t-online.hu

múltban. Benne él akkor, amikor *a hasznost szépnek* tartjuk. A jelen adakozó keze egyet tud nyújtani: azt, ami éppen benne van az élet szűkmarkában. A jövő oklevele pedig csak a szép tükörének szabadalmazására érvényes. De hogy mi legyen az a szép, amelyik megnézi magát s amelyik szépnek is találja magát a tükörben, vagy mi legyen az a nemes, amit igazán szépnek mutat a tükör: ez lesz a múlt gazdag ajándéka.

Ha festő lennék, a jövőt úgy rajzolnám bele a múltba, hogy festenek először egy olyan tengert, amelyiken éppen most ült el a vihar. A nyugodt víztükör hátára rajzolnék egy hajót, amit igen lassan löknek a meglustult hullámok egy kristályhegy felé. A kristályhegy már messziről tükrözné a napverte vízen a felé tartó hajót. A hajó a *történelem* lenne, amiről a viharőrület lemarta a szennyet, amiben a villámcsattogás elnémította a hangot, amiről a szél veszekedése letépte a mállott árbocokat. A hajó szívében azonban sok élő, de álmos értéket ringatna a lomha víztömeg egyhangú bölcsődala. Ezek a drágaságok mindmegannyi talizmánok, melyekből a lepréselt erő, a visszaszorított akartat, a leplezhetetlen hév kicsap, fehér izzásba hozza a hajó bordázatát, az egész úgy tűnnék fel, mintha megfagyott lángnyelvek sokasága gyönyörködnek a kristályhegyről visszacsapódó tüzes sugárzásban.

A múltban ezt az exotikus, vad és mégis szelíd sugárzását látni annyi, mint a jövőt szépnek látni. Vagy visszafelé következtetve az igazság így szól: sokszor pocskék és unalmas múltunkat azért látjuk szépnek, mert csak *a hasznosban* látjuk. Még tovább menve: a hasznosnak egy olyan sugárzásában, amelynek fénykévei és azoknak visszaverődése derűs-sé, tavaszivá teszi a jövő birodalmát. *A múlt és jövő töretlen egysége ezért a hasznos szépségében tündöklök az élet számára.* A múlt egy élettelen, tanulmányozásra való rovargyűjtemény mindaddig, míg a jövő könnyű lepkeszárnya a szépség balzsamával életre nem riasztja a holt tetemeiket.

Jól emlékezhetünk Honore de Balzac Rafaeljére, aki jövője keresésének lázában egy *antikvárium* poros számbőrőrében találta meg élete minden kívánságát. *A múltba belemámorosodni: egyenlő a jövő szent részegévé magasztosulni...* Mohón felinni a múlt hasznának gyögyborát, nem jelent mást, mint egészséges nagyratágult lélekkel megostromolni a jövőt. A jövő prófétái látása pedig azonos a múlt szomjas felszívásával. A múlt így semmi esetre sem egy nagy leomlott havas, amelyen tegnapelőtt könnyű lett volna kigondolni azt, ami tegnap volt, hanem egy pompás óriás hóhegy, amelyre ha rásüt a jövő szép napja, gleccserpatakok indulnak el belőle, melyek vígan elhajtják a jelen életét megőrlő malomkerekeket.

Mindenkinek szöget üthet a fejébe az, hogy miért a múlt a hasznos és miért nem a jelen? Amikor ennek az igazsága kinyílik előttünk, meglátjuk azt, hogy *a jövő a jelenben is él.* A jelen azért nem hasznos, mert *nincs ideje* még arra sem, hogy konstataálja a maga hasznos voltát. A jelennek csak arra van ideje, hogy tudja a *maga létezését*, tudja azt, hogy

ő van s egyben meggyőződjk arról is, hogy csak ő, a *jelen igazán*. Az élet valósága egyedül a *puszta jelen*. Amikor azonban tapasztaljuk azt, hogy csak jelen van, látnunk kell azt is, hogy ez a jelen mindig *haldoklik*. Életünk azért kínos, azért oly szomorú, mert mindenkorri jelenünk maga a vég nélküli haldoklás. Jól jellemzi ezt az állapot Longfellow lépcsőházi órájának örökrítmusú ketyegése:

*Az öröklét órája 'hol
Szüntelenül hirdetve szól:
Mindörökké-sohatöbbé!
Sohatöbbé-mindörökké!*

Bizony, a múltó másodpercek pusztaságában saját ravatalunkra szaggatunk aszott, fekete virágokat. Önmagunk gyászmenetének tervezgetése földi életünk. Ha koporsót halunk leszögezni, ha sírt látunk domborulni, boldogoknak kell lennünk, mert aki annak lakója, annak már nincs nehéz sorsa, mert nincs „jelene”.

Hogy a jelen haldoklik, azt is jelenti, hogy a *jelen él*. Él a maga haldoklásában, él abban, hogy folyton *pillanatfelvételezi* önmagát. A *jelen tehát pillanatfelvételekben birtokolja saját magát*. De mindig csak a negatív kép készülhet el, mert amikor a pozitívra néznél, akkor azt már a múlt halvány fátyola borítja. Mialatt mindez történik, a jelen már „jövővé” varázslódott. Ezek az alapján alakult ki előttünk a jelen tiszavirág életének *hívátása*: a jelen arra *való*, hogy a múlt tapasztalataival szője át az életet és a jövő álmaival színesítse ezeket a tapasztalatokat. A *jelen ezért a jövő áradása a múltba és a múlt szűrődése a jövőbe*. Ez az áradás és ez a szűrődés egyenlő azzal a sugárzással, amiben a múlt és a jövő, mint boldog jegyesek, rohannak az élet lakodalmára. Csak egy a bökkenő: ez a hatalmas áradatú sugárzás szépen szálló ezüst sirályseregként magasan elhúz a jelen sáros mezői felett. Nem is lenne nekünk semmi vigasztalásunk, ha a tervek és gondolatok felrepülő madarai nem csatlakoznának a széles ívben repülő sirályokhoz, hogy így meglássa a *jelen*, hogy *kénytelen a jövőben élni*.

Ezen a ponton éri el meditálásunk utolsó tételünket. A jövő élete a múltban és a jelenben annyi finom szálát sodor össze, hogy ezzel teljesen készen van az anyag az élet nagy szövőgyárának üzembeállításához. A lomhán induló gépek vad ritmussal erősödnek fel lassan ropogó gyári kavardósá. És ebben az ütemesen mozgó kattogásban rejlik az *élet jövője*. Ha a múltat szabad egy komor, de tanulságos Dosztojevszkij regényhez hasonlítani, ha a jelent azonosíthatjuk a karikatúra-művészettel, akkor az élet jövőjéről bátran állíthatjuk, hogy az olyan *érdekfeszítő*, mint Wells irodalmi eszhatológiája. De nemcsak érdekfeszítő, hanem szép is. Az *élet törvénykódexében az első cikk a jövő, az első paragrafus pedig a szép*. Az igazi élet ezért mindig a dagályra emlékeztet, amelyik messze kicsapva a tenger fövenyére, szépre mossa azt. Az élettervek, gondok, a lélek felébredt szunnyadása, a szellem növe gyermekeinek hajnali nyújtózkodása, a fantázia jóleső, rövidre harapott ástásai valamennyien áttörnek a jelen gátjait és telehabozzák a jövő homokját. Így lesz mindig csak egyedül a jövő a szép. *Szép azért, mert csak látjuk, de nem birtokoljuk*. Ha valami a kezünk közé kerül, az már elveszti varázsát s mihamar az unalom kígyói sziszegik körül. Az élet unja a múltat, a jelenbe pedig nincs ideje magát beleélni; a jövőt azonban soha *nem unhatja* és ezért tökéletesen *bele is éli magát*. Minden élet maradék nélkül belezúdíjtja egész tartalmát saját jövője üres vedrébe.

Az élet jövője ezért az élet fokozatosan dagadó tartalmának projiciálása. Projiciálása azoknak a gondolatoknak, melyeket a múlt a jelen zuhanya alá dob. Előrevetése azoknak a terveknek, melyek a jövő szépségének kádjában fürdenek. A jelen élete így legmagasabbra akkor ér, ha a jövő szép asszonyát megállás nélkül csinósítja. Ha kell: a fantázia fésűjével felbodorzza öltözetét. S ha szükséges, a meggondolás nehéz vasával újra levasalja azt. Életünk legszebb ötvösmunkája, legnemesebb mívű verete: a jövő. Ösztönös mérnöki talentumunknak is az a pregnáns bizonyítéka, hogy mindig utat készítünk az élet jövőjéhez. Aki nem habzó, fehér lepelben látja élete közeledő titkát, aki nem a sugárzó megsejtések arany fényében él — még ember, de már nem „optimista”. Az élet legtékozlóbb luxusa a szép jövő. Ezzel a jövővel találkozni: *az örökkévaló tartalmas élet.*

Jelenünk poros községházában, múltunk és jövőnk esküvőjén, barátságos kalapemeléssel köszöntünk: te királyi vendég: élet!

GAÁL ZOLTÁN: Krisztus-kereszt Olaszliszván

DANKÓ GÉZA

Képek a gyermekkorból

Eltekintve az anyagi javaktól szerencsésnek mondhatom első éveimet. Meghatározó élményként hatott rám a sokféleség, a változatosság. Egy észak-bácskai kisváros, *Baja* és a környező táj, a Duna folyó és a vízi élet kaleidoszkópként tárta elém a világot. Szüleim háza a Józsefváros nevű kerületben állt, közel a folyóparthoz, gyalogosan negyedórányra. Másfelől rövid út vezetett a piac utcájához, ahol szerdán és szombaton vásárnak is beillő árukínálat várta az érdeklődőket. Mindehhez a múlt évszázad harmincas évei, a háború előtti viszonyok adták a háttérteret. Ebből az időből szeretnék felvillantani néhány képet.¹

A Duna mint iskolamester

Egyik nagybátyám – szenvedélyes horgász – nyaranként magával vitt, hadd nézelődjek a friss levegőn, láthassam a kikötői élet nyüzsgését, a személy- és teherszállító hajók érkezését, indulását. Figyelhettem a kürtjelzéseket, az idegen vízi járművek zászlóit, a hajóstársaságok nevét. Tengerjáró hajók is közlekedtek a vízi országúton. Amint a folyón átívelő hídhoz értek, le kellett lassítaniuk, hogy leengedjék kéményüket, mert csak ilyen módon bújhattak át alatta. Ilyenkor ki lehetett betűzni a tulajdonos hajóstársaság nevét, pl. DGT, DDSG, MFTR. Nagybátyám megjegyezte, hogy a DGT (Duna Gőzhajózási Társaság) első két betűje megegyezik nevem kezdőbetűivel. Akkor még nem ismertem az ábécét, de otthon megpróbáltam lerajzolni a D-t és a G-t. Ákombákom lett belőlük. Ezek voltak első botladozó lépéseim az írás-olvasás tudománya felé vezető úton. Később, az első osztályban palatábla és palavessző segített a továbbiakhoz.

Mit kaptam a Sugovicától?

A Duna egyik lassú folyású mellékága a városközpontot is érinti. Hívják *Kamarás-Dunának*, de inkább *Sugovicának* ismerik közkeletű néven. Bal partja meredeken emelkedik a központi térhez, ahol látványos ünnepségeket szoktak rendezni, míg a másik oldal szigetvilág, zöldövezet üdülőépületekkel. A Sugovica név legkevésbé valószínű eredete egy legenda. Tragikus történet egy Vica nevű szegény molnárlányról, akit kedvese elhagyott. Ezzel szemben sokkal hihetőbb volt az a magyarázat, amit tanító nénink hangsúlyozott: két szó összevonásából származik a név. „Sugava voda”. Délszláv eredetű szavak, jelentésük kb. 'kis víz', 'csendes víz'. A *voda* kicsinyítő képzővel: *vodica*. Tehát: *sugava vodica* = Sugovica.

¹ Részlet egy visszaemlékezésből.

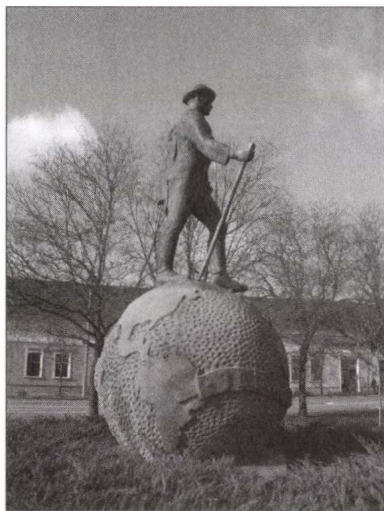
A vodica szó másképpen is ismerős: egy Mária-kegyhely elnevezésében Bajától néhány kilométerre, délre. Egyaránt szolgál magyar és más nyelvű zarándokoknak. Csekély vízű forrás köré épült házcsoport. Nem csak magyar nyelv van a világon.

Idegen nyelvekből nem a Sugovica adta az első leckét. Családunkban felmenő ágakon szerbek és svábok is voltak. Nagyszüleimtől odafigyelés nélkül is fülembbe jutott az idegen hangzás. Édesapám révén orosz szavakat is hallottam. Hadifogolyként dolgozott valahol Szibériában majdnem egy évig. Beszélgető társra akadt egyik szomszédunkban, aki hasonló sorsra jutott. Így belenőttem a sokféle nyelvbe – passzív hallgatóként. Meg kell emlétenem még, hogy a délszláv nemzetiségi zene és tánc is hozzájárult az összképhez. Az Alvégen ezek a népcsoportok időnként zenés-táncos ünnepségeket rendeztek. Népviseletbe öltözött fiatalok összefogózva íves vagy kör alakban járták a *kóló* vagy *préló* nevű táncot, amelyhez tamburazenekar szolgáltatta a talp alá valót. Sok nézőt vonzott a színes látványosság. Biztos vagyok abban, hogy ezek az élmények befolyásolták pályairányulásomat.

Olvasni jó

A bajai Józsefvárosban a Flórián utca adott helyet a hetipiacnak. Minden szerdán és szombaton főleg élelmiszert, de másféle portékát is lehetett kapni. Kosarakban, tolókcsonkon, leterített gyékényen hevert a környék termése. Használt cikkeket is kínáltak. Ebben az utcában laktak anyai nagyszüleim, és ez jó alkalom volt számomra, hogy kielégítsem kíváncsiságom, megkérve nagyanyámat, vigyen magával nézelődni.

Egyszer valami különöset vettem észre. Hatalmas vesszőkosárban, meglehetősen rendetlenül, használt könyvek, képes folyóiratok heverték. Én is kivettem valamit, mégpedig egy keménytáblás, színes fedelű kötetet. Sem az író nevét, sem a könyv címét nem ismertem. Valamilyen hajó úszott valamilyen vízen. De rajzok voltak benne, és olcsón jutottunk hozzá. Úgy emlékszem, ez volt az első „komolyabb” szöveg gyermekségem során. Otthon derült ki: éretlen vagyok még hozzá. Verne Gyula „800 mérföld az Amazonason” című regénye alaposan feladta a leckét. A kíváncsiságtól hajtva nekikezdtem, szüleim is segítettek. Befáradtam, megakadtam, folytattam. Csodálatos, ismeretlen világba csöppentem.

Csak felnőttként értettem meg igazán, hogy örömforrás is lehet a megismerés. ha megvan hozzá a kíváncsiság, a tudásvágy. Tanári pályám állandó kísérője volt a gond, hogyan űzhetem el tanulóim szellemi restségét, a megismerést akadályozó közönyt. Elemi iskolás tanító nénink ilyenkor mesélni kezdett Jelky Andrásról, a bajai születésű szabólegény hihetetlen kalandjairól. Jólesően hallgattuk, hogy mindig feltalálta magát, bár néha rosszul ment a sora. A Jelky-szobor elképzeltette velünk a világjáró hőst.

Nehéz munka az új ismeretek közvetítése. Minduntalan Comenius munkásságának alapgondolata kerül előtérbe. Híres műve, az „Orbis sensualia pictus” hangsúlyozza az érzékszervek jelentőségét ezen a téren.

Duna apó ajándékai

Feri bátyám ajándéknak tartotta a kifogott halakat — persze csak úgy mesés alapon.

– Gondold el – mondta –, hogy van egy gazdag öregúr, akit *Duna apó*nak hívnak. Minden kincse a folyó mélyén fekszik. Maga sem tudja, milyen gazdag. Aki kér tőle, és elég ügyes, azt megajándékozza. De nem úgy ám, ahogy képzeled, hogy csak kinyújtod a kezéd, és máris belepottyan valami keszeg vagy harcsa! Azt meg kell érdemelni!

Ezután hirtelen kijelentette:

– Ha van kedved, holnap eljöhetsz velem. Szereztem egy botot, ami éppen neked való.

Nem ért váratlanul a meghívás. Azon a nyáron szüleimmel is megtárgyaltuk, hogy ha nagybátyám felelősséget vállal értem, elhárítja a veszélyeket, akkor mehetek vele. Jó pedagógusnak bizonyult. Türelmesen magyarázta, mutatta: mit, hogyan kell csinálni. Máskor is figyeltem mozdulatait. Mindig segítettem egyszerű csalit készíteni kenyérbélből és őrölt paprikából, bár nem tudtam elképzelni, milyen módon érzékelik a halak a piros színt vagy a paprika ízét.

– Ez csak törpe harcsára meg másféle apróságra jó – mondta Feri bácsi. – Nagybobbakhoz élő csali kell. Egy ponty, harcsa vagy csuka méltóságán alulinak tartja a kenyérbelet.

Ilyenkor került elő a bogaras doboz a bogárvilág óriásaival. Nem szerettem hozzá sem nyúlani a nyüzsgő valamikhez.

Máig megmaradt emlékeimben az első önálló és sikeres fogás története.

Botot máskor is markoltam, most azonban egyedül néztem szembe a feladattal. Feri bácsi kissé eltávolodott, így jelezte, hogy már csak kisebb mértékben szorulok segítségére. Persze azért árgus szemmel figyelt.

– Nem kell elkapkodni – kérte. – Vigyázz a vízbe dobásra, nehogy te magad akadj a horog végére! Csak úgy, ahogy próbálgattuk régebben!

Ahogy a horog alábukott, először nem történt semmi. A bot ugyan izgett-mozgott, de csak a hullámok játékától.

– No, most türelem! – jött a figyelmeztetés.

Kis idő múlva gyűrűzni kezdett a víz. Apró buborékok szálltak fel, majd sorra elpatantak. Vártunk tovább. A bot remegni kezdett.

– Markold meg erősen! – figyelmeztetett mesterem. Már-már azt hittem, győztem, de egy perc múlva megszűnt a rángás. – Túljárt az eszeden – sajnálkozott Feri bácsi. – Csak beleharapott a kenyérbe, jóllakott vele, és itt hagyott bennünket. Ilyen a horgász szerencséje. Ehhez is szokni kell!

A következő kísérletem már győzelemmel végződött. Ugyanaz a folyamat zajlott le, mint előbb, de most éreztem a kis harcsának a vergődését is, ahogy kihúztam a vízből. Felemás érzés volt. Egyrészt örültem, másrészt megsajnáltam a kis lényt. Feri bácsi magyarázkodott:

– Ilyen az élet. Vannak erősek, és vannak gyengék. Megesik, hogy a gyengébb győz, ravaszságával, mint az előbb, de általában az erő adja a fölényt. Vigyük haza a haladat meg a többit is Örési néninek!

Örzi néni valamilyen háziipari szövetkezetnek dolgozott, kézimunkázott – otthoni elfoglaltsággal. Megkért bennünket, hogy *Örzi néninek* szólítsuk, mert Erzsiből sok van, Örzi meg közel s távolban nincs is más rajta kívül. Hozzá kell tenni, hogy nem szeszélyből akarta ezt, mert egyébként nem különcködött. Nagyon kedves, rendes asszony volt, hozzánk, gyerekekhez különösen. Talán azért is, mert a természet megfosztotta a gyermekáldástól. Csodálatos, színes virágokat varázsolt elő hímző cérnával, apró, szemrontó öltésekkel az előrajzolt vagy előnyomtatott anyagokra. Emellett jól tudott sütni-főzni.

Majdnem minden hónapban (néha sűrűbben) meghívott bennünket néhány más rokon felnőttel és gyerekekkel halvacsorára. Természetesen férje, Feri bácsi szállította a halfélélt. Az első fogás halles volt, nem pedig halászlé, ugyanis házi tésztával főtt – bajai módra. Olyan erős lett mindig, hogy mi, gyerekek sziszegve ettük, eltűlözve a sziszegést. A vacsora másik „csodája” mindig sült hal volt. Egyrészt külön-külön süttött és ízesített nagyobb haltestekből állt, másrészt lisztben forgatott, paprikás tejfölös ágyon, tepsiben sült apró halak remeklése volt, amibe Örzi néni a lelkét is beleadta.

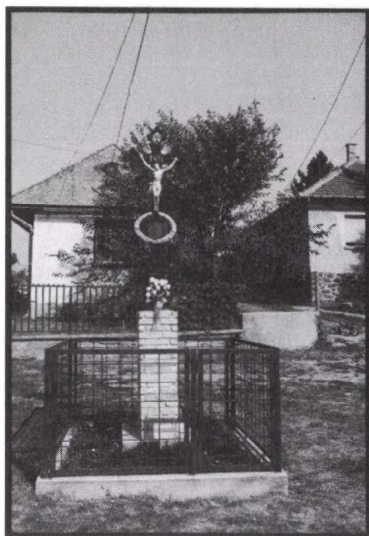
Mondanom sem kell, erre vártunk mindig mi, gyerekek, hiszen nem kellett bíbelődni a csontokkal, szálkával evés közben.

A vacsora végén Örzi néni nem győzte fogadni az elismerő szavakat, Feri bácsi pedig bejelentette tréfásan emelt hangon:

– Én pedig kinevezem unokaöcsémét első segédemmé, mert teljesen egyedül kifogott egy szép kis bajuszos törpeharcsát.

Lehet, hogy elpirultam. Mindenki mosolyogva nézett.

Én pedig Duna apóra gondoltam, aki megajándékozott egy kis hallal.

GAÁL ZOLTÁN: Az olaszliszkai kereszt

IFJ. JAKABFALVY GYULA

**Apám mesélte:
„Majd gyün Galajda, oszt ad a bottal!”**

A mi falunk – Gagybátor – nem büszkélkedhetett folyóval, csak egy kis patak folyt keresztül a főúton, és volt egy másik ága a falu mellett. Ezt a kis patakot hívták *Nagy-pataknak*, azért mert a többi belefolyó ág még kisebb volt. Az igazi, térkép szerinti neve *Rakaca-patak*, amely ma már a nevének megfelelő falunál hatalmas víztározót éltet. Valahol a mai Szlovákia területén, Büttösön túl, a közös határ közelében ered, majd sok kacsaringó után a Bódvába folyik. A faluk területén kívül haladva a patak mindkét oldalán gát célú töltéseket alakítottak ki. Vizesebb években a patakocska megtelik, és tengerszerűen önti el a közelében levő réteket. Ha ez az ősz folyamán történik a környékbeli gyerekek nagy örömeire télre óriási korcsolyázó területté válik. A víztározót az 1950-es évek elején alakították ki azzal a céllal, hogy a diósgyőri acélgyárat innen lássák el hűtővízzel; mára nagyon szép, hangulatos üdülőhellyé nőtte ki magát.

Az én gyerekkoromban a korcsolyacipőt még nem ismertük, keveseknek volt bakancsra speciális kulccsal felcsavarható mobil korijuk, de a falusi gyerekek fantáziája ezt a problémát is megoldotta. Keményfa talpra hosszában rászegezett vastagabb 3-4 milliméter átmérőjű drót volt a kori „éle” majd az egészet madzaggal kötözték a cipőjük talpához. A koripálya 20-30 kilométeres tükörsima jég volt, ezt nagyon élveztük. Tavasszal a jég elolvadt, majd a patak is megszélesült, és a rétekről visszahúzódott a víz. A tenger helyén remek sarjű nőtt, amelyet takarmányként használtak fel.

Amikor a víztározót megépítették, a patak medrét is szabályozták ezért a víz gyorsan leszaladt, és már csak nagyon ritkán öntötte el a réteket. Ez csak nagyon gyors lefolyású, nagyobb felhőszakadáskor történt meg, ilyenkor a falu nagy része pár órára víz alá került. Én ilyen esetnek csak két esetben voltam szemtanúja, de az idősebb emberek elmondása szerint százévenként három-négy esetben fordult elő.

Apám gyermekkorában ez a patak még teljesen vadregényes, fákkal és bokrokkal kísért patakocska volt, a gyerekek fürdöztek és játszottak a vízben; a csekély vízmélység miatt úszni, nem lehetett benne. Tudomásom szerint hal sem volt vízében, de sekélyebb részeit a piócák és apróbb rákok nagyon kedvelték. A gyermeki logika szerint „ahol kis rák van, ott biztosan van nagy ollós rák is”, ilyenekkel azonban senki sem találkozott, biztosan jól elbújtak. Egyes könyvek szerint a legkönnyebben bűdös hússal lehet rákot fogni. A nagyobb rákok ennek nem tudnak ellenállni, ezért ezzel lépre lehet őket csalni, és csak

meg kell fogni őket. Apánk és barátai nagyon szerettek volna rákot fogni, csakhogy sehogyan sem tudtak bűdös húst szerezni.

Ahogy az lenni szokott, a nagy cél megvalósítása érdekében összeült a gyerekek kupa tanácsa, mindenkinek volt valami nagyon bölcs, de megvalósíthatatlan ötlete. Az egyik szerint le kellene mászni a dögkútba (ahol az elhullott álatokat tárolták), de ez nagyon veszélyesnek látszott, ezért ezt a javaslatot elvetették. Egy másik szerint a lábukat kellene a rákok feltételezett búvóhelyén belelógatni a patakba, mert a lábuk néha olyan bűdös, hogy alig lehet kibírni. Ezt az ötletet sem találták jónak, mert bár hús, de hátha nem elég bűdös. Ekkor pattant ki a szikra valamelyik „szakember” fejéből, hogy nem a lábat, hanem a feneküket kell a patakba belógatni, mert ők ennél bűdösebb húst nem tudtak elképzelni; ha a rákok erre sem harapnak, akkor biztosan nem is léteznek.

A gondolatot tett követte, az öt barát letolta a nadrágját, majd egy-egy bokorba kapaszkodva a „csalit” belógatták a vízbe, nagy csendben teljesen a célra koncentrálnak, várták a hatást, és egyáltalán nem figyeltek a környezetre. A lelki szemeikkel már látták magukat, amint vidáman eszegetik a sült rákot, a szájukban szétolvad a rákolló belső velője, (ami biztosan jó lehet, mert ők még olyat sohasem ettek), és a többi gyerek pedig irigykedve várja, hogy nekik is jusson.

Egyszer csak, mintha a földből nőtt volna ki, megjelent mellettük egy falusi ember, akinek akkor éppen arra vitt az útja, és nem tudta mire vélni a látványt. Feltehetően ő nem értett a rákfogáshoz annyira, mint az öt szakértő. Azt hitte, hogy itt most valami perverz dolog történik, pedig tévedett. Ráripakodott a megszeppent fiúkra, hogy azonnal hagyják abba, mert különben rögtön szól a szigorú, nagy tekintélyű mezőőrnek, vagyis ahogy ő mondta:

– Majd gyün Galajda, oszt ad a bottal!

Ez egyértelműen azt jelentette, hogy szólni fog Galajda bácsinak (ez volt a mezőőr neve), aki majd, a furkósbótjával jól elfenekeli a „rákászokat”. A fenyegetés, hatásos volt, meg a gyerekek feneke is fájni kezdett a hideg víztől. Ezért aztán szétszaladtak, és sohasem derült ki, hogy a rákok szeretik-e a „bűdöshúst”.

A fenyegető ember ezt a történetet sokszor elmesélte a kocszában, ahol a komák nagyokat derültek rajta.

Utóirat. Amikor e sorokat írom, szegény jó Édesapánk már régen az égben rákászik, és én is már elmúltam 74 éves. Ezt a történetet nagyon kicsi fiú koromban hallottam tőle, és úgy gondolom, hogy tartozom az emlékének azzal, hogy az unokáimnak átadjam a gagybátori speciális rákászat technológiáját – bár nem garantálható a sikerélmény.

ID. JAKABFALVY GYULA

Versek a hortobágyi száműzetésből

60 éve... (Jakabfalvy Gyula versei elé)

2012. június 24-én Miskolc történetének 60 évvel ezelőtti tragikus éjszakájára emlékezünk, amikor fegyverrel tört a hatalom békés és védtelen polgáira, hogy kiverjék otthonaikból a kiszemelt családokat, s száműzetésbe hurcolják őket. Néhány évvel a zsidóság vézskorszaka után újabb terrorhullám tizedelte meg a város lakosságát. Magam 22 évesen 24 éves nővéremmel és 53 éves édesanyámmal 550 miskolcival együtt szenvedtem el a teljes jogfosztást, amikor úgy éreztük – a Himnusz veretes szavaival szólva –: *„Bújt az üldözött, s felé / Kard nyúl barlangjában, / Szerte nézett, s nem lelé / Honját a hazában...”*

A középosztály megleckéztetésének példája volt a miskolci akció, akárcsak a Nagykánizsárról vagy Szegedről kitelepítettek köréé. E három városból mintegy 1500 különböző rendű és rangú polgárt száműztek a Hortobágyra, ahol csaknem tízezer ember szenvedte el a kitesztottság éveit. Egy történelmileg kialakult társadalmi réteg gerincét kellett megtörni, hogy a diktatórikus rendszer kiépíthesse embertelen hatalmát. A miskolci rendőrkapitányság által kiadott véghatározat indoklása szerint a kiutasítottak *„városban való tartózkodása a közrend szempontjából káros”*. Vajon milyen közérdek indokolta például a mi családunk esetében egy egyetemista, egy könyvelő és egy háziasszony eltávolítását? A táborokba kényszerítés kollektív, egész családokat érintő, törvénytelen és embertelen büntetésének – arányaiban – igen sok teljesen ártatlan gyermek, asszony, idős ember esett áldozatul.

Az osztályharcos politika egykori katonatisztek, városi és megyei tisztviselők, kereskedők mellett fizikai munkások, pedagógusok, vasutasok, postások, békés átlagpolgárok fölött mondott – vizsgálat és indoklás nélkül – ítéletet. Elszenvedte a jogfosztottságot Miskolc négy korábbi, törvényesen választott polgármestere, alpolgármestere is. Az akkori hatalom által nemkívánatosnak tartott férfiak mellett a politikailag teljesen vétlen családtagok a kitelepítettek többségét tették ki. Jellemző, hogy férjük nélkül is elhurcoltak Miskolcra 15 asszonyt kiskorú gyermekeikkel; 143 addig háztartásbeliként élő feleség, 160 eltartott fiatal, valamint 22 idős hozzátartozó szenvedte el a kitoloncolást, a rabságot. Csaknem minden ötödik miskolci kitelepített betöltötte már a hatvanadik életévét; a legidősebb „veszélyes elem” 94 esztendő volt, az öt legfiatalabb pedig száműzöttként látta meg a napvilágot.

A hortobágyi táborlakóknak, köztük az embertelen körülmények közé kényszerített miskolciaknak, egy váratlan és számukra teljesen szokatlan helyzetben, rendkívül kedvezőtlen feltételek között kellett anyagi és lelki egyensúlyukat fenntartani. Megalázva, személyes javaiktól megfosztva, tömegszálláson összezsúfolva, alapvető döntések lehetőségéből kizárva kellett kialakítani valamilyen életrendet; a reménytelen otthontalanság légkörében kellett megtalálni a túlélés stratégiáit. A miskolciak számára erőforrásul szolgált a közös kultúra, a polgári erkölcsi értékrend, a kötelességtudat és a tűrőképesség. A konfliktusok mellett szép emberi gesztusok tanúsították az egymásnak is erőforrásul szolgáló humánus magatartást.

A polgári demokráciában felnövekvő mai ifjabb nemzedékek számára érthetetlenek azok a viszonyok, amelyek az úgynevezett proletárdiktatúra idején az emberek életminőségét, mozgásterét, sorsát meghatározták. Amikor nem az érdem, a teljesítmény, hanem egy diktatórikus pártállam káderpolitikai szempontrendszere szabta meg kinek-kinek az érvényesülési lehetőségeit. A táborok felosztása után is korlátozták a lakhely megválasztásának, a munkavállalásnak, az iskolázásnak a lehetőségeit. A „civil” társadalom, azon belül a munkáltatói vezérkar sokáig idegenkedve fogadta be a megbélyegzett „osztályelenség”-et, bár akadtak szép jelei az önzetlen szolidaritásnak.

Tudom jól, hogy rajtunk, kitelepítettek kívül is milyen sokan szenvedték meg a diktatúra embertelen és megbocsáthatatlan igazságtalanságát az Államvédelmi Hatóság kínzókamráiban, a szibériai lágerekekben, a „málenkij robot” poklában, az osztályellenségnek nyilvánított családok és egyének kisiklatott életsorsában. Alig van magyar család, amely valamilyen módon ne szenvedte volna meg a kommunizmus terrorját, még ha feledni, feledtetni próbálják is. Ha szót emelünk sorstársaink mellett, azért tesszük, hogy a társadalom lelkiismeretét ébren tartsuk.

Elismerem az értelmiség, a középosztály mindenkori felelősségét, azt azonban mindig törvényes körülmények között kell számon kérni, s az igazságtétel nem sújthat ártatlanságokat. A magam személyére nézve olyan próbatételnek tudom tekinteni az engem is sújtó megaláztatást, amelynek élményeiből nemcsak torzulhat, hanem erősödhet is a jellem; nincs tehát gyűlölet, bosszúvágy bennem. Nem tudom viszont elfogadni a kollektív bűnössé nyilvánításnak azokat a következményeit, amelyek személyválogatás nélkül nyomorítottak meg ártatlanságokat, s amelyek szüleink nemzedékét az újrakezdet, az elemi erkölcsi elégtétel lehetőségeitől durván megfosztották. Értük, az ő emléküik miatt kell megkondítanunk újra és újra a harangot, hogy ne feledjünk!

Miskolc múltjának e szomorú eseménye, akkor kap értelmet, ha befogadjuk, megszívleljük tanulságait. Segítsük hozzá az ifjúságot, hogy a kárvallottak vallomásából megismerhesse a nehéz idők valóságát, a helytállás példáit! Üzenjük a fiataloknak: tanuljanak a történelemből; lássák meg, hol az érdem, és hol a vétek. A bibliai bölcs Salamonnak példabeszédei óta tudhatja az emberiség: „Az igazság felmagasztalja a nemzetet; a bűn pedig gyalázatára van a népeknek.” Adjuk tehát tovább a történelmi idők tanítását, s őrizzük együtt a nehéz sorsot megélt elődök emlékeztetét!

Jakabfalvy Gyula (1905–1976) egykori gagybátori földbirtokos 1952-ben Miskolcon ipari segédmunkásként dolgozott, mégis a veszélyes elemek között tartották számon, s 28 éves feleségével együtt a hortobágyi Borsós-tanyára telepítették ki. Ottani élményeiről emlékiratban is beszámolt,¹ egy 68 lapos irkában pedig ránk maradt 1952 és 1954 nyara között keletkezett 34 versének ceruzával írt kéziratos gyűjteménye. Fiának, ifj. Jakabfalvy Gyulának jóvoltából ezekből közlünk most nyolcat. Nem a költemények esztétikai értéke, hanem dokumentatív és érzelmi ereje indokolja a közzétételt; mementóként idézzük a hat évtizeddel ezelőtti élményekből született strófákat, amelyekből a kiszolgáltatottság, a keserűség mellett a hit s a sorsvállalás elszántsága szól.

Kováts Dániel

¹ Egy részlete megjelent *Ahogy én átéltem...* címmel a *Száműzöttek a Hortobágyon* c. kötetben (Budapest, 2006. 153–173.) Lásd még évkönyvünkben: Kováts Éva: Emlékek a számkivetésből (Hortobágy, 1952–53.) Széphalom 9., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1997. 213–233. - Füster Jenő: Munkatáborban a délibábs Hortobágyon. Széphalom 14., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2004. 351–362. - *Id. Jakabfalvy Gyula: Családi krónika. 1943–1961.* Széphalom 16., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2006. 459–464. Takács Péter: Hortobágy – Borsós-tanya 1952/53. Uo. 465–472. Gálffy Adorján: Emlékek az 50-es évekből. Uo. 473–481.

Emlékek a Hortobágyról

Néhány sor született a ránk szakadt éjben,
szörnyű sötétségben, reménytelenségben.
Néhány sor: lidércűz lápos ingoványon,
felsíró sóhajtás a nagy Hortobágyon.
Életnek nevezett kínos vergődésről,
ártatlan emberek számkivetéséről;
szerényen, egyszerűn, mint egy rovásírás,
szava sivár panasz, szabadsáért sírás.
Tán annak érdekes, aki itt járt velem,
porfelhőben, sárban, szélben, hideg télben.
Meglakta a pajtát szegénységét hordva,
költözött a nyomorból még nagyobb nyomorba.
Hallgatott üvöltést, durva szitkot, átkot,
vesztett otthonot, múltat, családot, barátot.
Ezeknek szól lantom törötten és tompán.
Emlékeznek majd, ha elmúlt az orkán,
hogy hogyan éltünk itt, nyájban összeverve,
asszonyok, férfiak, gyerekek keverve;
hogy járt haza álmunk, sóhajunk és vágyunk,
siratva elveszett régi szabadságunk.

Üzenet virágvasárnapján

Üzenetet olvastam egyszer,
és szavait szomjasan lestem
a küldőjének, hogy írjon többet
addig, míg minket itt gyötörnek.
Vigasztaló, biztató szokat,
lélekrázót az elalvóknak,
rovót annak, ki egymást bántja
s számoltatót a szadistákra.

Több üzenet nem jött fülemhez,
és telt az idő harcolással,
kenyérért folyó dulakodással.
De száraz karéj se juthat annak,
kinek szálai földben vannak.
Kitépni recsegve, ropogva,
hurcolni földi, csúf pokolba;
ezt rendelte a sors, a végzet
vagy tomboló emberi nézet,
és süiketté tett a bús rab élet.

Most üzenünk mi! Többes számban,
virágvasárnap, táborba zártan.
Nyarat, őszt, telet eltöltöttünk,
és minden csak romlott köröttünk.
Üzenünk mi a kintlévőknek,
a biztonságban töprengőknek,
hogy nehéz itt a jobbra várni,
és erkölcsökért síkra szállni
azoknak, akik rokkant testtel,
összetört, legázolt lélekkel
küzdenek kis darab kenyérért,
és nincsen oly emberi mérték,
amivel mérve meg lehetne
a szenvedések tömkelege.
És nem sok időt hogyha késnek,
itt már mirajtunk nem segítnék,
csak sírhantjainkat tartják számon
telepesként a Hortobágyon.

És üzenjük mi tovább innét,
azoknak akik szeretnek még,
ha küldnek néha egy-egy jó szót,
vagy kis csomagot, az utolsót,
az itt még jobban esik nekünk,
hisz benne él a régi éltünk,
s a remény, hogy még a csókjaikkal
köszönhetnek az otthonunkban.

És üzenjük a hiénáknak,
azoknak, kik most hetykén járnak
a mi szegényes rongyainkban,
s ülnek a lopott bútorunkban,
hogy nincs nadrág, mi el nem szakad,
s a hosszúnak is vége szakad.
Csak hegy hegyvel nem találkozik,
s a csillagjárás is változik!

És üzenünk a harangoknak,
mik virágvasárnapra kongnak,
hogy szálljon, repüljön zúgásuk,
hogy mi itt messze meghallhassuk.
Mert nincs harangszó itt a pusztán,
és vágyunk már a hangjuk után,
s az első utunk, hogyha lenne –
otthon a templomba menne.

Várva várt levelek

Levél jön néha a külvilágról
hírek még élő rokonságról,
küzdők írnak a tetszhalottnak,
nehezen élők a lebukottnak.
A levelek nem sok jót mesélnek,
de tudom, hogy kint az élet
sokban nehezebb tán, mint itt bent,
élve a sírba temetetten.

És mégis a leveleket úgy várom,
felsír néha az imádságom:
„Csak nekik lehetne már ott kint jobb!
Ne hordanának nehéz sorsot,
ne érje őket baj és bánat!
Hallgasd meg, Isten, az imámat!
Írjanak magukról jót és szépet,
s könnyebb lesz nekem itt az élet.”

S az Isten kérésem megadta:
ceruzával egy fehér lapra
az van felírva ismert betűkkel:
ne legyen gondom a kint levőkkel.
A kisebb fiam, a szemem fénye,
ott is az osztály büszkesége;
jó jegyeket nyert tanulással,
dicséretet jó magatartással.
S a nagyobb fiam, a kis családfő
munkában, komolyságban első;
gondos, szerető, jó szívével
foglalkozik a kisöccsével.

Két derék fiam az én gyerekem;
rűnődök ilyen leveleken.
Napokon át olvasgatom,
a cimboráknak mutogatom.
S ilyenkor én, a tiprott férő
büszkén, jókedvűen beszélek,
és minden földi jótól távol
boldog vagyok a Hortobágyon.

Tavasza a Hortobágyon

Valahogy, tavasszal, mikor a fű zsendül,
még fájóbb nekem e fojtó rabvilág;
minden madárdal a szabadságról csendül,
s az én szívemben is élénkebb a vágy
visszarepülni a kéklő messzeségbe,
ahonnét elsodort a tomboló vihar,
álmodozva járni az elmúlt régbe,
s megnézni, hogy az ősi portámon mi van.

Megjöttek-e már az ismerős kis fecskék?
Virít-e a kertben nárcisz, ibolya?
Szállnak-e napfényben a szép, tarka lepkék?
Bontja-e szirmát a lila orgona?
S a mezőm, a kedves, hol annyit dolgoztam,
terem-e hát most is olyan szép kalászt,
mint mikor földjét vetettem, szántottam,
és munkámba vittem lelkem legjavát?

Istenem, de messze-messze vert a sorsom,
hogyan omlott le minden szép illúzió!
Fájó vággyal néha, ha emlékem bontom,
sorsom játékára gondolni se jó.
Minek nehezíteni azt, mi úgyis terhes,
e keserű, romlott, fájó életet?
Pusztulóban látni mindent, ami kedves,
s romok felett sírni fojtott könnyeket?

És mégis úgy rám száll néha a nagy vágyás
(munkámban s kuckómban helyem nem lelem)
kikelni e sárból, menekülni innen,
meghúzódni otthon száraz kenyeren.
Pedig itt is élnek, és így tavasz táján
még e pusztában is van romantika,
de a rabságot, az aljas szolgálatot,
azt már nem tudom megszokni soha!

Deportálásunk év fordulóján

A napokat számoltuk először,
majd múltak nehéz, szörnyű hetek;
a hónapokat számoltuk aztán...
S fogunk tán számolni éveket?
A halottainkat is számolgattuk,
s otthonunk emléke lassan kopott.
Mi is megkoptunk szeretteink szemében,
a hortobágyi telepes rongyosok.

Igen, a rongyaink szaporodtak:
rongy lett a ruhánk, a lelkünk, mindenünk.
Taposómalomban, a kuli-ösvényen
hónapról hónapra csak megyünk, megyünk.
Akkor lesz vége, ha összerogyva
temetőnkben mind gyülekezőnk?
S az utókor megelégedve mondja,
hogy a pusztá mégiscsak benépesült.

Szemán Miska barátomhoz

Egy beszéd hangzott meglepően,
mint napsugár sötét felhőben,
sírbotó angyal trombitája
tetszhalottakat visszavárva.
Egy hír, amire vágyva vágytunk,
de fásult szívvel már nem vártunk:
„Hazamehet parancsra várnak
ki-ki a maga otthonába.”

Miskám! Ha Te is elmehetnél,
s boldog otthonra szert tehetnél,
ne feledd el a Hortobágyot,
mit éltél itt, s szemed mit látott!
De ne a Hortobágyot átkozd,
kapott e pusztá elég átkot,
honi föld ez – s nem tehet róla,
hogy ide dobtak parancsszóra.

Én itt maradok, hajt a kényszer,
mert nincs otthonom, nincs egy fészker,
hol megpihenne fáradt testem,
mikor találkozom az esttel.
Itt járok tovább, s remélve várom,
hogy megjön az én szabadságom,
hol nemzeti színt lenget a szél,
és banka helyett a turul beszél!

De velem járnak, akik elmentek,
kisértetként, amerre nézek.
Én kopott vándorlegény lettem,
s mában járva is múltban élek.
És múltamnak részei lesznek
azok is mind, akik elmennek.
Ha nézek mezőt, házat, műhelyt,
ők mindenünnét integetnek.

Vagy temetőben maradok én.
Hisz kevés hely van e földtekén,
hol annyi mindent eltemettek,
roncsait egy elmúlt életnek,
hol annyin vágytak kakasszóra,
hogy út majd a hajnali óra,
hol élve nyitott sírba dobtak...
Én itt maradok tetszhalottnak!

Én más szabadságra vágyok,
s járom tovább a Hortobágyot
remeteként, lélekben zárva,
feltámadásra várva-várva.
Várva, hogy egyszer oly világ lesz,
ahol embert néznek és nem osztályt,
s a tisztességet, megbecsülést
az emberi értékre osztják!

Te se feledd a Hortobágyot,
a kényszer-telepes családot!
S ha hírünk kicsinyellni hallod,
emeld majd fel a tiltó hangod:
„Csak néhány óra küldd el őket,
a mi bajunkon nevetőket;
de ne legyen okuk a reménységre,
ne tudják ők se, mi lesz a vége!”

S a mi kínunkat, ha megismerték,
s magukat megszeggyellették,
törjön el minden szolgálórom,
ne legyen többé munkatábor!
Küzdj ezért! S ha szükségét látod,
vágd asztalra a kalapácsod;
fenjenek kaszát, bicskaélet,
de legyen szabad a magyar élet!

S mi megkínzottak, hogyha látjuk
ránk virradni a szabadságot,
öleljük egymást szívrepesve,
örömkönnel – kezet keresve.
Ha otthona lesz minden magyarnak,
s egymást becsülve jól akarnak,
akkor jött meg, amire vártunk...
S feledjük, hogy pokolban jártunk!

Változatok egy régi nótára

*„Rongyos a dolmányom, más hogyan is lenne,
Három ország földjét feküdtem meg benne.
Cserepes a szám is – hideg szél kifújta,
De ha megcsókolnál, talán nem is fájna,
Talán nem is fájna.”*

Rongyos a csizmám is, de hát hogyan lenne,
nagy Hortobágy sarát jártam össze benne!
Rongy a tarisznyám is, de megrakva búval,
hogya kibontanám, megtelne a lelkem
viharral, borúval.

Viharos felhőknel vadmadarak szállnak,
búsán hangzik szava a vándormadárnak.
Én is vándor lettem, megcsaltak az álmok,
nehéz rabság után a régi fészkeimen
otthont nem találok.

Borsós-tanya felett suhannak az árnyak,
keserű emlékek ide-oda szállnak,
nehéz álmaimban én is visszatérek,
s megcsókolom gonddal felhőzött homlokát
minden sorstestvérnek!

Hortobágyi égen más csillagok járnak,
vége lesz majd egyszer a betyárvilágnak;
délibábos pusztát elhagyja az átkunk,
s vándorútról térve régi fészkeinkben
otthonra találunk!

Bízzunk, mert mégis itt vagyunk!

Viaszosvásznú asztalok
s tarisznyámban egy vaskanál,
az étkezdébe ballagok,
így élek évek óta már.
S így élnek éhes ezerek,
jönnek levesre, mint a csorda,
s mind goromba szókkal kesereg,
hogya mit főz ma is a kolhozkonyha.

Óh, én nem kesergek ezen;
már megszoktam, csak hallgatok,
rágom tovább a kenyerem,
nem izgatnak az asztalok.

Szemem ott jár a Hortobágyon
Szettyénesben vagy Malom-házon,
hideg esőben dideregve,
vágva kanál meleg levesre.

És órák teltek sokszor el,
míg bedöcögött szekerem
közülünk való asszonyunk,
maga is ázva, tönkrefagyva,
s fagyott levesünk kanalizva,
számolva, hogy hányan vagyunk,
s nem volt se szék, se asztalunk
csak éhes vágyó sóhajunk.

S ezek itt elégedetlenkedve
egymást lökdösve ételért menve
nem is tudták, hogy Hortobágyon
ketten vergődnek szűk kis ágyon,
hol esznek ételt, hol nem esznek,
és napról-napra veszve vesznek.
Sőt, sok közülük megőrült,
hogya minket vittek, s hely ürült.

Hát nem tudom, volt-e haszon,
hogya ránk törtek a tavaszon,
jutott e nagyobb kenyér nekik,
kik tőlünk a morzsát most is féltik.
Én nem dühöngve, csak nevetve
nézek e vásott emberekre.
S hogya visszajöttem, az megért
ebédet háromnegyvenért!

Hisz ázva, fázva, hóba, sárba,
pokol melegben kocsikázva
jött egy-egy kedves asszonyunk
kutatva szemmel, hol vagyunk.
Silólevest mért fél literrel,
s könnye vegyült a leveseddel.
S nem volt csak egy rossz kanalunk
és munkától fáradt két karunk.

De bízzunk, mert mégis itt vagyunk!

TUSNÁDY LÁSZLÓ

Ötvenhatodik év (Forradalmunk az irodalomban)

*„Mire elérte a krisztusi kort,
rá hány hazugság undok mérge forrt,
és sok-sok zsarnok folyton rátiport.”*

Harminchárom évig kellett várni arra, hogy hazánk rendkívüli, tiszta, nagy eseménye itthon is, hivatalosan is az legyen, ami volt. „Az legyen” – mondom, és rögtön megkérdem, valóban az lett-e, mi több, úgy is fogalmazhatok, hogy valóban az lehetett-e, azzá tud-e lenni, ami hajdan volt, abban az elszáradt, megvalósulása közben sírba zuhant, egyszerű időben.

Huszonharmadik éve annak, hogy Tamási Lajos híres versét nem akarta felolvasni, mert az eredeti hangját szerette volna hallani, ugyanazt, amely akkor, az események forrágában elhangzott a Szabad Kossuth Rádióban. A hiteles hang nagyon lényeges. Akkor a halál torkából az élet fakadt fel. Erről szóltak ezek a versek, de most ki mit lát bennük? Más helyett nincs jogom nyilatkozni. Csak egy kérdést járok körül. Így tűnődöm. Mást is hasonló elmélkedésre szeretnék készíteni, serkenteni.

A bioáram jut az eszembe. Ha egy őserdő kivágásába kezdenek, bioáram keletkezik, és az egész ottani növényvilág valamilyen titokzatos áramlás következtében „értesül” a közelgő katasztrófáról, és valamilyen módon védekezni igyekszik. Ily módon Tasso elvarázsolt erdeje szinte folyton jelen van a mi szegény bolygónkon, csak hogy nem démonok védik ezeket az erdőket, hanem az élet legnagyobb és legszentebb akarása.

Áramlás az életet védő őserdőkben, valami hasonló az emberi lelkekben. Tamási Lajos verse (Piros a vér a pesti utcán) ezt a hangulatot, tényt, jelenséget közvetlenül, nagyon hamar kimondta ötvenhat októberében.

*„Megyünk s valami láthatatlan
áramlás szívünket befutja,
akadozva száll még az ének,
de már mienk a pesti utca.”*

Ez a vers a forradalmi lánggal szinte mindenüvé eljutott, és amikor a megtorlás hamuesője igyekezett maga alá temetni az áldozatok legbecsesebb emlékeit is, akkor a megtorlás fő képviselői is sejtették, mi több, tudva tudták, hogy ezzel a verssel már nincs mit kezdeniük. Persze, hivatalosan, a csöndkövület, az agyonhallgatás (olaszul „congiura del

silenzio, szó szerint a csönd összeesküvése) ennek a versnek is kijárt, ám a korra jellemző türelmetlenség nem lett volna igazi a nagy „rendteremtők” részéről, ha egy-két csúfondáros megjegyzés erejéig nem hivatkoztak volna rá, illetve a költőjére. Mintegy elrettentő példaként, hogy ily hamis és „színvonalaltalan” alkotások is hódíthattak akkor. A hajdani, kemény diktatúrának jellemzője a teljes kisajátítás, a legszélsőségesebb hazugság volt. Tankönyvekben az élet minden területén azt hirdették hivatalosan, hogy az a kor érkezett el, amelyről Petőfi Sándor, Ady Endre és József Attila álmodott. Találós kérdésnek is érdekes lehet a következő mondat: „A felszabadult magyar nemzet hálás szívvel rója le a kegyelet és elismerés adóját azokkal a hősökkel szemben, akik 1848-ban és 49-ben kibontották a szabadság és a függetlenség zászlaját”. Legfeljebb a „felszabadult” jelző lehet gyanús, de különben március tizenötödike centenáriumán sokféle, eltérő gondolkodású ember beszélhetett volna így. A nyomozást az könnyíti meg, ha elárulom, hogy az iskolában a nyolcéves gyermeknek is meg kellett tanulnia ezt a mondatot, vissza kellett mondania emlékezetből, mert ez bizony Rákosi Máttyás ajkáról hangzott el.

Kónya Lajos két évtizeddel később azzal utasította el egy tanítványom kérdését, hogy ő társaival együtt lelkesedett az eszméért, hogy ők legalább hittek valamiben, „nem úgy, mint a mai fiatalok, akik már semmiben sem hisznek”. Íme, a centenáriumi költeményéből pár sor. (Az egész verset „frissiben” meg kellett tanulni. „Megsárgult könyveket lapozva” volt a címe.) „Hogy nem élhetett korábban, / a költő dicső korában, / azon is sajnálkozzon egy kicsit.” A költő a száz évvel korábbi lapokat forgatja, és azon tűnődik, hogy mi lesz száz évvel később. Szerinte 1948-ra is kíváncsi lesz a kései utód, és irigyelni fogja azt, aki abban a dicső korban élt, vagyis Kónya jelenében. A tanítványom ártatlan kérdése író-olvasó találkozón úgy hangzott el, hogy a költő hogyan értékeli a személyi kultuszos verseit. Közvetlenül támadt az ifjúnak ez az ötlete, ezért fájtn neki a durva elutasítás, mi több kioktatás. Én valóban nem ezt vártam, hiszen Kónya ötvenhatban „megtért”, a forradalmat elfogadó, dicsőítő verseket írt. Úgy látszik tizenkét évvel később újra „megtért” – ellentétes irányban.

„Hazugságot mértékkel mondj!” (Yalanı oran ile söyle!) – hirdeti a török. Ezzel nem az igazmondás teljes eltörlését javasolja, hiszen Allah kilencvenkilenc nevéből az első a „Hakk”, az „Igazság”. Ám aki hazudik, az valójában azt kívánja, hogy higgyenek neki, tekintseik igaznak azt, amit ő állít, mert ezzel a „kezeléssel”, félrevezetéssel elképzelése szerint többet érhet el, mint különben. A saját szándékát ássa alá, ha teljesen elveszti a fejét. A hazug „rend” a hamisság, a megtévesztés folytonosságát „igényli”. Másképp nem létezhet. Hazugságsorozatra tud építeni. Arra a hazug emberre hasonlít, aki már nem emlékszik arra, hogy mikor mondott igazat, és mikor nem, éppen ezért valóban könnyebb elfogni, mint a sánta kutyát. A hamis centenáriumi ünnepségek nem voltak méltók Petőfi, Kossuth és Széchenyi nevéhez. Nyolc évvel később testesült meg az egykori ige.

Illyés Gyula jóval korábban írta az „Egy mondat a zsarnokságról” című versét. A szovjet fegyverek által biztosított hatalom képviselői szerették volna, ha ez a tény kiszivárog. Ám a költő ezt nem akarta. A forradalom alatt jelent meg a vers, akkor terjedt el, és sokan gondolták azt, hogy a nagy események szülötte, de épp ezek az események zárják ki, hogy épp azok ihlető bűvöletében zuhant volna bele a költő oly mélyen a zsarnokság vermébe,

annak az átélésébe. Nem az alkotás értékeit vitatom, hanem épp ezek az értékei mutatják meg azt a szörnyűséget, amely a zsarnokság lényege: az elérhet olyan szintet, amelyben megszűnik az egyéniség, és helyette mindent maga a zsarnok hirdet. Annak az arca sötétlik elő minden tükörből. Maga a „kizökkent idő”, az a kor, amely az erkölcs teljes pusztulását, „halálát” kívánja véglegesíteni, tehát az időképzethez kötődő igazi és emberi haladást is feneketlen szakadékba taszítja. Ötvenhat épp ennek volt a nagyszerű tagadása. Az önkényuralom óriási lehetőségét biztosították a rettenetes tömegpusztító fegyverek. Illyés ezeket nem említi, de fölösleges is lett volna, hiszen mindenki tudott róluk. Ily módon egy mamut-birodalom mellett egy kis nép szabadságkívánása, emberi méltóságának a vágya szép és nemes szándék lehetett volna, de a zsarnok egy kézlegyintéssel mindent a semmibe küldhetett. Így vélhették sokan, de azok az emberek, akik a „láthatatlan áramlás”-sal a szívükben mindezt nem fogadták el, a magasabb minőséget, az igazibb emberiséget képviselték. Ezt a verset mindenféleképpen csend vette körül. Kéziratban, titokban mégis terjedt, és épp ez a tiltakozás az újmódi zsarnokság idején még inkább ötvenhathoz kötötte.

A forradalom napjai alatt a lehető legpezsgőbb volt az irodalmi életünk, mindazt, ami akkor történt, élénk művészi figyelem kísérte. Lengyel, koreai, olasz, török és sok más nyelven magasztalták a hősiek szabadságvágyunkat, cselekedeteinket. Mégis, mindazt, ami akkor alkotásként megszületett, még a mai nap is sok szempontból fehérfoltnak lehet tekinteni a nemzet tudatában, mi több, a hitelesen rögzített irodalmi életben is. Buda Ferenc és mások börtönben született verseit, az alkotó emlékezetében őrizte hosszú ideig, mert a körülmények hatalma még azt is megakadályozta, hogy akár a saját vérükkel írják, rögzítsék őket, mint ahogyan azt Kazinczy cselekedte feljegyzéseivel hosszú rabsága idején. A fenti jelenséget talán sikerül előbbé, meggyőzőbbé tenni, ha a szabadságról szóló verssorokat említék, és próbáljuk magunkban szerzőhöz, időhöz és helyhez kötni a költeményeket. Íme, az idézetek:

„Tíz nap szabadság? Tizenegy!

Csók, szívre, minden pillanat!

És nem volt többé szűgyen az,

hogy a magyar nép fia vagy”.

*„Ha kell, hát százszor újrakezdjük, vállalva ezt a legszebb küldetést,
mert a szabadság a legtöbb, amit adhat önmagának az emberiség!”*

*„Ahol a szabadság a rend,
mindig érzem a végtelent.”*

Egy kiállítás képeihez sem biztos, hogy csak úgy jutunk közelebb, ha a többféle alkotó nevét közöljük, legfontosabb adatait előre tanulmányozzuk. József Attila töredéke (3.) látzólag nem illik bele a sorba (hiszen jóval ötvenhat előtt született), pedig ez általános tétel, gyönyörű művészi megfogalmazásban. Egy általános és nagyon fontos tény, törvény szerepel benne: a szabadság, a rend és a végtelen szerves összefüggése, ráadásul úgy, hogy az érzésnek meghatározó szerepe van. Ezt József Attila hirdette, az a költőnk, aki a legmeszebbre ment az eszmélet művészi megragadásában.

Irodalom, művészet fűződik nagy történelmi eseményeinkhez. A szív fogja fel igazán őket. A rideg ész könnyen ismeri fel, hogy az események gyökere is képtelenség volt. A fanyar ajak biggyesztve hirdetheti, hogy lehetetlenség, elvarázsoltság volt. „Azok a hajdani lelkesedők nem gondolkoztak? Nem tudták azt, hogy ennek és annak a szabad rohanásnak bukás a vége? Hogy nem világosodott meg a tudatukban az, hogy annak a láthatatlan áramlásnak nem szabad engedelmeskedni?” – kérdezheti az ilyen gondolkodó. Igen, a tömegpusztító fegyverek rendkívüli lehetősége befagyasztotta az erőviszonyokat. Az egyik oldalon a szocialista rend a maga „igazát” történelmi ténynek minősíthette. Ily módon bármelyik utópia kerülhetett volna (a saját szempontjából) olyan szerencsés helyzetbe, hogy óriási tömegeken teljhatalmat gyakorolhatott volna. Ugyanakkor az egyoldalúan pénzalapú társadalom is a katonai hatalma alapján bízhatott abban, hogy szilárd és megváltoztathatatlan a rendje. Az emberibb engedmények épp a szembenállásból fakadhattak, de jobbára a hidegháború után. A mi ötvenhatunk épp a hidegháború fogaskerekei között mutatta meg a világ új rendjét. A szabadságról, a remények világába utasított eszméről távolította el a kor hordalékát. Bebizonyította, hogy nincs igaza Beckettnek. Az ember sohasem válhat olyanná, mint a kukában vergődő féreg, mert van lelke, melyben fény lakik. A világ új rendje sejtett fel: az a remény, hogy a fegyverek és a pénz hatalma nem a végső érv a létre, honnan nincs tovább. Tévedés volt azt hinni, hogy a két nagy diktatórikus rend mellett minden demokrácia életképtelen. Nem! Van demokrácia, van szabadság, de ahhoz méltónak kell lenni: meg kell tisztulni lelkileg, mert csak úgy érdemljük meg az emberi létet, a tiszta vizet, üde, egészséges levegőt, termékeny földet és az áldott napfényt. A mi őszünkben így született meg az emberiség tavasza.

A töprengés, az elmélkedés azért is jó, mert közben a saját élményeink is előjöhetnek a múltból. A számomra nagyon különös az, hogy az ötvenhatos jelszavakat általában nem említik a visszaemlékezők. Lehet, hogy ez egyszerűen csak életkori sajátság. Nem hallották őket, akik tudtak róluk vagy elfelejtették, vagy nagyobb bajuk is volt annál, minthogy a Holt-tengerbe süllyesztett katedrális orgonájának a futamait idézzék. Épp ezért kútba nézésünk következő állomása legyen az, hogy néhány jelszót idézek abból az áldott emlékezetű múltból:

*„Azt kérdezik Pesten, Budán,
hova lett a magyar urán.”
„Oltsák el a csillagot!
Fogyasztja az áramot.”
„Földet, gyárat vissza nem adunk.”
„Azt hiszik, hogy hülyék vagyunk.”
„Márciusban újrakezdünk.”*

Íme, az újrakezdés! Van-e valamilyen kapcsolata a jelszónak az egyik fenti idézettel? Erre azt kell válaszolnom: nem tudom. Legfeljebb a „hatás” irányáról mondhatok valamit. Csak annyit tudhatok róla, hogy nem ihlette Juhász Ferencet, mert ő Dózsa-eposzában, „A tékozló ország”-ban ezt már 1954-ben leírta. Ha nem így volna, éppen József Attila („Munkát, kenyeret!”) vagy akár Brecht példája is sugallhatná azt, hogy a jelszó hatott a költőre. A fenti dátum miatt ez lehetetlen. Az viszont tény, hogy csak harminchárom év-

vel a nagy történelmi esemény után lehetett hivatalosan is beszélni arról, hogy Juhász Ferenc ezzel ötvenhatot érezte meg, jövendölte meg, hiszen az már benne volt a levegőben. Különösen abban a bűncselekmény-sorozatban, amelyet a magyar paraszt és a magyar föld ellen elkövettek nem magyar szívű emberek, és éppen ez ellen a szörnyű láncreakció ellen lépett fel Nagy Imre 1953-ban. Talán nem véletlen, hogy a Dózsa-eposzt ekkoriban írta Juhász Ferenc. A magyar föld sorsa kulcskérdés volt akkor is, mint most is. A víziunk sorsa az uránéra emlékeztet, azzal a különbséggel, hogy az az első (a víz) sokkal fontosabb a jövő számára. Ám mind a két kincsünk olyan érték, amelyre az újmódi hódítók nagyon kitartóan pályáznak. Az egyik amerikai tudósunk különösen félt attól, hogy az afrikai uránbányákat Hitler hívei szerzik meg. Az urán a későbbiek során is elengedhetetlenül szükséges volt a világhatalom megszállottainak, és erről nem illett beszélni. Ezért volt lényeges ez a jelszó.

A politikai tréfák is sokat elárulnak a közérzetből. Az ötvenes években bőségesen teremtek. Van, aki ízlés dolgának tekinti, hogy ezeket mennyire lehet irodalomnak tekinteni. Jelen esetben nem az a lényeges, hogy milyen szintet érnek el, hiszen névtelenségük, a közlés módja a népművészet világához viszi közel az embert. Annak kései változatai. A népi lélek állapotát szeizmográfyszerűen mutatják. Ha nem léteznek, elhalnak, csökken a közösségi érzés. 1956. november 4. után Kádár János neve és tette rákszerűen nőtt be a jövőnkbe. Ez nem lehet igaz, repeste a szív: „visszarendeződés” már nem lehet. A „Város megváltotta magát” – így tett hitet Vas István 1957 februárjában a forradalom mellett. Hiába a korom, a füst, a sok rom, a lelkek lerombolt katedrálisa, a megváltás műve folytatódik, végleges és örök, se a tankok, se a hazugságáradatok le nem dönthetik. Mindezt a mély és szent áhítatot a tréfa a maga könnyedségével profánul úgy közelítette meg, hogy a légkört nem zavarta, hanem igyekezett könnyed derűvel megragadni a lényegét. Az egyik ilyen szellemi villanás az említett „fő névre” kérdezett rá. Végso soron arra kereste a magyarázatot a kérdező, hogy miért emlegetik folyton Kádárt az események fő mozgatójaként. A válasz így hangzott: „Mert a Hruscsov nevet nehéz kiejteni.”

Albert Camus, Italo Calvino, Supervielle, Cummings és mily sokan mások, a világ szellemi életének a nagyjai tettek hitet mellettünk. A magasabb minőséget látták meg a mi forradalmunkban: világtörténelmi eseményt. Ennek a fonséges felismerésének a művészi összegezését adta meg Szabó Lőrinc:

*„Tíz nap szabadság? Tizenegy!
Csók, szívre, minden pillanat!
És nem volt többé szűgyen az,
hogy a magyar nép fia vagy.”*

Igen, lemostuk a gyalázatot. Legnagyobbjaink folyton ezt teszik, de ellenségeink ördögi erővel, iszonyú gyűlölettel a legtündöklőbb ragyogást is igyekeznek elhomályosítani, eltakarni. Ám „A fényt az égről nem lehet lemarni,...”, hirdette Lenau (Tóth Árpád fordítása). Ez igaz, de a lelket a zsarnokság elzárhatja a naptól. Ez történt Szabó Lőrinc „Meglepetések” című versével, Vas István „Pesti elégiá”-jával és sok-sok más alkotással, mint ahogyan azt már a bevezetőmben említettem. Ugyanez zajlott le az események kapcsán. Ezért mondhatom szomorúan, hogy különböző szintű fehérfoltok veszik körül a mi

ötvenhatunkat. Ezeket sorjázni szinte lehetetlen. Kisebb-nagyobb településeknek megvolt a maguk ötvenhatja. Néhány bevonult az irodalomba, így például Kehida Sánta Ferenc jóvoltából (Húsz óra). Egy kicsi falu belső ellentmondása és a nagy történelmi esemény úgy kapcsolódott össze, hogy a művészi és a tényszerinti igazság sehol sem sérült. A nagyobb városok eseményeiről már nem lehetett így beszélni. A líra hallgatott, mert az nyílt „ellenforradalom” volt – azzá tette magát a rendőri adminisztráció szintjén. A próza óriási prizmatöréssel „dolgozott”. Bárdos Pál „Zűrzavar” című regénye enyhén szólva méltatlan Szeged ötvenhatos fényéhez, ragyogásához. Berkesi András „Októberi vihar”-ának a „tár-sa”. Különös a vers és a próza ellentéte, „mássága” ezen a téren. Versben nem lehet hazudni (volt, aki megkísérelte korábban, így lett „A hűség és hála éneké”-ből nagyon korán „nyelvemlék”), a költőből (Zelk Zoltánból) bűnbánó, majd őszinte megtérése, erkölcsi tisztulása miatt börtönben sínylődő, de végre igaz ember... Nagyon messzire vezetne, ha a fenti gondolatot folytatnám, akár csak vázlatosan is szándékoznék kifejteni. Vers és próza – ötvenhat tükrében, a művészi (és attól független, politikai érdek motiválta) megvalósulásnak mily nagyon eltérő lehetősége, útja! Ezen az úton itt most nem haladhatok tovább, mint ahogyan a fehérfoltok különböző szintjét is csak villanásnyira idézhetem fel.

Vas István említett verse 1972-ben a „Kimondhatatlanul” című kötetben jelent meg, de az utóbbi huszonhárom év is kevés volt ahhoz, hogy valamilyen „hivatalos fórumon” találkozzam vele. Szabó Lőrinc versét sem hallhattam ünnepélyen. Bár ez véletlen is lehet, hiszen mindenütt nem lehet jelen az ember, minden rádió-, vagy televízió-műsört nem hallgathat meg, nem láthat. A két költő vidékünkhez visz közel. Vas István Sárospatak rajongója volt, Szabó Lőrinc miskolci kötődését pedig mindnyájan jól ismerjük.

Kabdebó Lóránt „Németh László emlékezete” című írásában a mi ötvenhatunk kapcsán nagyon tömören ragadja meg a lényegét: „A magyar műhely egyetemes, bartóki méretezettsége abban a pillanatban azt a történelmi jelenvalóságot tudósíthatta, amely kihívta a világ figyelmét, és hozzátársította a méltóságot, amely érzékeli, hogy erre a figyelemre méltót alkotott éppen akkor éppen ez a nép. Bartók a művészetben, az 1956-os forradalmárok a történelemben.” Üstökösök tündökölték be az éjszaka sötétjét. Többnyire fehérfolt marad örökre azoknak az eseményeknek egy része, amelyeket ez a nagy fényesség megihletett. A csíkszeredai diákok lelkes költeményeiről Demes Zoltán tanító úr beszélt nekem ötven évvel ezelőtt. Azok a versek a román rendőrség érdeklődését is felkeltették. A többi néma csend. Bartis Ferenc a házsongárdi temetőben szavalta ötvenhatos versét. A kínok útját kellett ezért járnia: börtönévek következtek. Így maradt nyoma annak, amit akkor tett. Vidékünk hasonló eseményeiről is lehetne szó. A sátoraljaújhelyi felvonulás 1956. október 26-án volt. Józsa Györgyöt 1957. április 12-én akasztották fel Miskolcon. Bihari Sándor egy halálra ítélt cellatársa énekét hallotta egész éjszaka. A kivégzés előtt a zene volt az utolsó lehetőség, némi vigasz. Az újhelyi mártír kórházban volt. Onnan vitték a bitó alá. Tehát a költő semmiféleképpen sem lehetett az ő közelében. Czigány Lóránd megígérte, hogy a mártír ifjúról szóló méltatlan sorait kijavítja. Erre sok év állt a rendelkezésére, de ezt örökre elmulasztotta. Lám, még a nyugati eredetű prózánk is sántán követi a líránkat!

A „Kohó” majd a „Széphalom” volt Miskolcnak az az irodalmi fóruma, amely a nagy változások művészi visszhangját szóltatta meg. Az utóbbi külön rovataként jelent meg a

„Kilátó” négy száma 1956. szeptember 23 és október 23 között. A Széphalom utolsó számát még az októberi események előtt szerkesztették, és később jelent meg – a szovjet városparancsnok engedélyével. Szekrényesi Lajos volt a Kilátó felelős szerkesztője és kiadója. Bihari Sándor, Feledy Gyula, Holdi János és Kordos László szerkesztőbizottsági tagok voltak. Kabdebó Lóránt a „Széphalom”-ról a következőket írta: „Soha annyira miskolci folyóirat még nem szerkesztődött tájunkon, mint az volt.” A magyar glóbuszon, ahol csak volt valamilyen felrepesése a szabadságnak, Petőfi szellemét idézték. Nem volt véletlen ez, hiszen 1948 hamis, centenáriumi hangjai, mint fentebb láthattuk, nem süketítették meg az embereket, hanem a hallásukat élesítették. A miskolci forradalmi események az Avasi kávéházból indultak, így kapta meg az akkor a Pilvax nevet.

A jelszavak kapcsán többnyire nem lehet tudni, hogy kiktől származnak. A verses forma irodalmi igényt, forrást sejtet. A viharosan zajló események nem tették lehetővé, hogy minden lényeges közlendő újságban, folyóiratban jelenjen meg. Miskolcra röppent fel a hír, mely szerint a kivont szovjet csapatok után nem a megbékélés, a nyugalom következett, hanem végtelen tömegben újabb szovjet katonai erők zúdultak hazánkra. Mindez Beregsuránynál történt. Röplapok a forradalmi események során szép számban születtek, de a szovjet beözönléstől fogva, már csak ez volt az egyedüli és végső lehetőség bármilyen hazai tájékoztatásra, színvallásra. A „Magyar Függetlenség” című röplapot részben Ságvári Gál Imre szerkesztette. A tragédia bekövetkezte után elhagyta hazánkat. Az Egyesült Államokban fél-száz verseskötete jelent meg. „Gloria victis” (Dicsőség a legyőzötteknek) – hirdették sokan a nyugatiak közül, de ez a kiáltó hang nehezen jutott el hozzánk.

Annál inkább jelen volt abban a rövid időben, amely a valóságban „Tíz nap szabadság? Tizenegy!” (esetleg tizenkettő) korlátai közé szorult, vagyis az óra araszoló járása szerint kétszáznegyven vagy kétszáznyolcvannyolc óra volt, és mégis a szabadság végtelenét mutatta meg. A kikökött idő helyreállt. A megszegett, megtorpedözött erkölcsi rend helyett a világ olyan csodát látott, amelyet a két szörnyeszme iszonyata, fegyverarzenálja sem tudott kö-zömbösíteni. A miskolci rádióshírek, a rendezvények, a zajló események szinte azt mutatták, hogy nemes párviadal csírája is sarjad, életre kel, a történelemben először és utoljára Budapest és Miskolc között. Hiszen Miskolc saját hite szerint magasabbra emelte a fejét, és túllátott a szovjet ármányon. Míg Nagy Imre és Maléter Pál még elhitte a fondorlatos cselet, mint hajdan a törökökét Török Bálint, addig a miskolciak a párbizottság autóján a határ környékét járták, és hírül adták a szovjet beözönlés rettenetét, és számon kérték, hogy miért nem tesz lépéseket a hivatalos hatalom. A magyar miniszterelnök hitt a világ urainak a szavában, de a miskolci látók már észlelték a magyar végzetet. Innen üvöltött a világba először az ember tragédiájának első dőbbenete, rettenete, szörnyűséges felismerése: nincs remény. Budapest november negyedik szovjet tankkavalkád-szerenádját, annak a közeledését ebből a városból jelezték előre. „Ez nem lehet igaz”, vélték a jóhiszemű emberek, és nem hitték el, hogy nem csupán az Istennél nincs lehetetlen; ez így van a sátánnál is.

A Miskolci Szabad Rádió híradásai, irodalmi műsorai az ürbe szálltak. Talán ezek az elektromos hullámok most értek el egy másik naprendszer olyan bolygójának a közelébe, amelyen értelmes lények élnek. Az is előfordulhat, hogy ezek a lények oly okosak, hogy a mi nyelvünkre nem mondják, hogy érthetetlen, s ezért nem érdemes vele foglalkozni, ha-

nem tudják, hogy a világ szíve dobog benne, s így megértik a Föld szívének legszentebb híradását, akkor most tudják meg, hogy glóbuszunkon igen nagy baj van, mert a fegyverek és a pénz diktálta lét nem szabadulhat meg szörnyű kényszerétől. A fegyveres szocializmus és a pénzes (pénzéhes kapitalizmus) nem igényli a magasabb minőséget. Így hát a nagy tudatú, de magát elemésztő emberiségre ezek az eddig érdeklődő lények épp ezek miatt a hírek miatt immáron sohasem lesznek kíváncsiak.

Miskolc arcát tíz éven át csodálattal néztem, folyamatosan, közvetlen közletről, de nem tudtam olyannak látni, mint hajdan Szabó Lőrinc láthatta 1956. október 23-án. Mily különös véletlen, hogy amikor a város szülötte a történelmi magasabb minőség létrejöttetésének a pillanatában, itt, ebben a városban volt, ő, a költő lelkében már hordozta a nagy változás jövendölését (Meglepetések), és éppen Bihari Sándor költő, a Magyar Írószövetség tagja (1951 óta) köszöntötte őt. Ez a város a csúcson volt, és örökre legyőzte azt a félszégességét, amelyet a nem kívánt szerep ráért (erre az eredetileg kisvárosra) 1920. június 4. után. Kassa történelmi szerepét kellett vállalnia, átvennie, olyan szerepet, amelyre sohasem készülhetett fel igazán, és most a röpke idő megadta neki ezt a nagy kegyelmet.

Bihari Sándor a levert forradalom után elsőként vonult a börtönbe, de Szabó Lőrinc egykori miskolci emléke, hajdani látogatása kitörülhetetlen nyomot hagyott a lelkében: „nem tudtam, hogy az utolsó / alkalom hazajönnie, mert elmegyünk / mind a ketten, / ő a halálba én a börtönbe, mégis hazahívtam és most / boldog vagyok, hogy sikerült szülőföldjét / utolszor visszaadnom neki, és hogy egyszer / az asztalnál vele ülhettem. / Úgy ment a Széchenyi utcán, hogy szinte a botja lettem, / akire roskadtan támaszkodott és sírt a vállam fölött, mert köröttünk a történelem történt.”

Bihari Sándort hamar bebörtönözték. A nagy megtorlás áldozatai ott meneteltek egy szörnyeteg-piramis előtt, mint Canova síremlékének a halálba vonulói. A mi megszomorítottainknak a szószólói ugyanúgy elsőként vonultak börtönbe, mint Hitler rémuralma ellen tiltakozó katolikus papok a halálba, a minden idők legszörnyűbb táborába. Az első csapás nagy „fegyverténye” volt, hogy tüstént, amikor csak lehetett, Biharit a társai követték: Szekrényesi Lajos, Holdi János, Juhász József és Kuzmányi Gusztáv.

A forradalom alatt született művek a megtorlás éveiben tilalom alá estek. Ha kötetekben megjelentek is, nem illett róluk beszélni. Izgatásnak számított volna, ha valaki bármilyen módon fel akarta volna hívni rájuk mások figyelmét. Az ideológiai cenzúra oly erős volt, hogy még a szavalóversenyeken is jelen volt. Nem kellett ötvenhat „provokatív” említése. Elég volt bármilyen ideológiai „letérés”. Így történt egy megyei versmondó versenyen, hogy három szavaló diák Babits Mihály „Balázsolás” című versét választotta. A zsűri elnöke világnézeti okok miatt marasztalta el a versválasztást.

Munkám elején a néhány idézet felvillantásával azt akartam érzékeltetni, hogy szerintem óriási különbség van azon a téren, hogy ha egy mű már a nagy történelmi események ható, eleven részese volt, vagy hosszú ideig hevert az asztalfiókban, és csak később jelenhetett meg. Vannak költőink, akiknek egész életében nem tudtuk meg, hogy mit éltek át 1956-ban. Csak világuk, jellemük ismeretében sejtthettük, hogy nem a hatalom szemüvegén szemlélték a nagy történéseket. Képes Géza budapesti léte előtt két városhoz kötődött főképpen: Mátészalkához (itt született) és Sárospatakhoz (évekig itt tanult, és itt volt ta-

nár). A forradalmat a fővárosban élte át. Ötvenhat a következő verseit ihlette: Tankparádé, Novemberi éj, Hajnali dobajok, A gondolat szabad.

A forradalom elvei többnyire bűvópatakszerűen bukkantak elő a megtorlás éveiben, a hó és halál eltakarta lapokról. A rendelkezésre álló tíz-tizenegy (legfeljebb tizenkét) nap nem volt elég összegező filozófiai, társadalomtudományi művek létrehozására. Az 1848-49-es szabadságharcunkat a reformkor készítette elő. A huszonhárom év alaposan érlelhette a haza és haladás kérdését. Ötvenhat hősei sok esetben követték a nagy elődök példáját, de markánsan csakis a haza függetlenségére figyelhettek, összpontosították teljes erejüket. Másra nem volt idő.

E kor igazi üzenete a lelki egység. A megtorlás, a hazugságáradat ellenére a csodálatos áramlás nem múlt el, ott volt a lelkekben. Meddig érezte lobogó erővel csodálatos jelenlétét? A nemzedékek váltják egymást, és a víz cseppenként kivázza a követ. Az viszont tény, hogy a fényt az égről nem lehet lemarni. Nem az áldozatoknak van szükségük ránk, hanem nekünk van szükségünk arra a szellemiségre, láthatatlan áramlásra, amely őket áthatotta. Az éveken át jelen volt az emberekben. Ez volt az a lelki egység, amelynek jó volna, ha egyre nagyobb újjáéledését tapasztalhatnánk. Hiszen nélküle kiköppenhet az időnk...

A hatvanas évek elején egy évfolyamtársamat erkölcsi botlása miatt kizárták a Szegedi Egyetemről. Budapesten véletlenül találkoztam vele. Elmondta, hogy az egyszerű gyári munkások félénk tisztelettel voltak kíváncsiak arra, hogy egyetemista létére miért került közéjük segédmunkásnak. A fiú hallgatott, és ekkor a munkások a politikát, ötvenhatot pedzegették, mint okot. A gyenge jellemű ember továbbra is hallgatott, ezért ezek a derék emberek biztosra vették, hogy igazi áldozat van közöttük, ettől fogva megkülönböztetett tisztelettel, szeretettel vették körül. Elöttem rejtélyes volt, hogy miért mondta el nekem ilyen őszintén ezt a történetet ez a hajdani egyetemista társam. Úgy láttam, hogy ez az eset kőként nyomta a lelkét, és megkönnyebbült azzal, hogy ezt nekem elmondhatta. Különösen az volt magasztos a számára, ahogy a munkások ötvenhatot tisztelték, ahogyan az bennük élt.

Egy sokak számára kötelező brosúrával felel ez a sarkalatos, nem egyedüli tény. Nem egyes rendszerellenes elemek készítették elő ezeket az eseményeket, hanem a magyarság általános életakarása volt a legnagyobb, minőségileg minden másnál fontosabb, lényegesebb ok. Vannak, akik azt hiszik, hogy mindaz, ami hajdan megdobogtatta a világ szívét, kortörténeti, szürke adat csupán. Nem, s ezerszer nem! A szabadság örök és tiszta eszméje tündökölt fel egy sötét korban. Úgy vélem, hogy a magyarság addig marad hű önmagához, addig nincs igazán veszélyben, amíg abból a hajdani áramlásból őriz valamit, amíg annak a megélt, megálmodott szabadságnak a boldog ígézetéből marad valami a lelkekben. Kiszáritásra ítélt életforrásunk fakadt fel akkor: tiszta víz, üde levegő, tavasz fényei az őszben. „Ab-ü hava” a régi törökben „víz és levegő”, de valójában átvitt értelmű: egy ország egészségi állapotát jelenti. A mi életvizünk (ab-i-hajat – perzsául) ötvenhatban fakadt fel. „Hol akadt el a jövőnk végleg?” – kérdezhetné bárki, de az ilyen kérdésre még válaszolni sem szabad, hiszen bármilyen válasz esetén elismerjük, hogy a jövőnk

elakadt. Ez nem igaz! Küldetésünk volt akkor is, és van a továbbiakban is. Döccenők lehetnek, de elakadás, végleges megállás nincs, mert volt ötvenhatunk.

Atlantisi az a hajdani kor. Mélyen elsüllyedt. Szigetek emelkednek ki a hullámokból. Én a mi szellemi Galápagos-szigetünket keresem. Az igazi, a teljesebb létre vagyok kíváncsi. Láthattuk, hogy volt olyan költőnk, aki annyira hitt szabadságunkban, hogy a vaspatak terhe alatt is hirdette a százszoros újrakezdés szépségét, nagyszerűségét. Volt költőnk, de nem a MUK kétértelművé tett, megtorlasos idején („Márciusban újra kezdünk” – „Minden uszítónak kötelet”), hanem korábban, mint ahogyan a próféták beszéltek, írtak Jézus Krisztusról.

*„Ha kell, hát százszor újra kezdjük, vállalva ezt a legszebb küldetést,
mert a szabadság a legtöbb, amit adhat önmagának az emberiség.”*

GAÁL ZOLTÁN: Kereszt, Bodrogkisfalud

CSEH KÁROLY

S eljön a holtak ünnepe¹

Gyakori oda zárandoklóként jól ismerem a temetők évszakait. A borsodgesztiét is, ahol szeretteim zöme alussza időtlen álmát.

Mindenszentek és Halottak napja közeledtén peregni kezd bennem az emlékezés – itt-ott már sercegő – filmszalagja. Képek villannak fel, szürkülnek el, de megmarad az a surrogó, meghitt félhomály, amelyben a hajdanvolt arcok időznek.

S megmarad a hely is: a holtak magaslata, a Temetődomb, ahonnan rálátni a községre, a szeles-kék Bükkre, a Pincepartra és pincéire, amelyekből, ha jól mondták, mára több van, mint ház. Nem porfényű, lapályra emelt temető ez, amely fehér-szürke galambrajként rebben el az időben. Ennek a temetőnek, magasságán túl, tartása, méltósága is van: köz választja el az élők világától, és vigyazza a falut. S az őrség száma egyre szaporodik, sajnos, többszöröse már a lélekszámnak. Sokszor úgy tűnik, mintha gyerek- és ifjúkorom rokonai, ismerősei kiköltöztek volna a domb oldalába, s én eljárók hozzájuk beszélgetésre, látogatásaimkor. Gyakran vélem ilyenkor: nem is haltak meg, csak mélyre merültek, s fel-felszálló buborékjaik a tavaszi-nyári virágok és a halottak napi krizantémok, melyekre hosszúfénylésű őszökön egy-egy méh ereszkedik le, lassúdan, mint hajdan a Holdra az űrkomp.

Jól ismerem temetőnk évszakait.

Láttam olvadás után, mikor árnyékos, lenti részén még hó virított, s dereka táján szürkés-barna sárban, fűben tocsogtak a fényre kiért sírok, a tetőn pedig már-már szétvetette március a duzzadó gesztenyerügyeket. Akárha megelevenedett síri menet araszolt volna télből a tavaszba.

Láttam májusban, mikor az élősvény-kerítésen szinte lávázott fűrtjeivel az orgona és vakított a csillárzó, virágba borult gesztenyefa. Mintha áramot vezettek volna bele, úgy vibrált, zajgott fehérsége, hogy aztán Szent Iván napja tájára a közelében nyíló hársat (a középkori gyűlések, gyülekezések fáját) zsongják körül a mézgyűjtő rajok.

A delelő nyárban a wolframszállként izzó kardvirágok fénye kápráztatta szemem, hogy hetek múltán, mikor meg-megroppan már a hőség gerince, a temető széléről-aljáról, fel-felcsapjon a korhadó koszorúk szaga: az elmúlás avított illata.

A szárnya kapó idő pedig egyre szaporább csapásokkal halad megint Mindenszentek felé...

S eljön a holtak ünnepe.

¹ A *Születőidő évszakai* című ciklusából vett részlet közlésével (is) köszöntjük hűséges munkatársunkat, Cseh Károlyt 60. születésnapja alkalmából. Adassanak néki hosszú-hosszú alkotó esztendői a folytatáshoz! (A Szerk.)

Tűnődöm, tűnődünk ilyenkor a mindenek múlandóságán, de az örökléten, vagy a génjeinkben továbbélő múlton is. Ez utóbbi ösztönszerűen, szinte már csak gesztusainkban vagy motívumokban, jelekben virraszt bennünk. Távlata olykor hat-hétezer évre sugarasul vissza az időben.

S mi minden elevenül meg e régi-új temetőben! (Szomszédságában a közbülső új – nyolcvan-kilencven évvel ezelőtt – a homokos, omlékony talaj miatt alkalmatlan volt temetkezésre.)

Szemközt, a múlt század harmincas éveiben épített kriptá csúcsos kőgömbjére bodza-levelet véstek. Talán dísznek szánták – de kőkori gyökerei vannak.

A megalitok időszakában, majd később a keltáknál is – akiknél a téli napforduló ideje a bodza hava volt – a halál és az újjászületés szimbóluma ez a levél, melynek máig nyúló hagyománya van német nyelvterületen (lásd: a Holunder = bodzakultuszt). S most, átmentve a harmadik évezredbe, itt dereng a mohos kövön.

Kriptáról sírkövekre pillantva, egyből szembeötlik több síremlék emberi testet sejtető alakja, s majd mindüknek megvan az oldalukra kifaragott vázája, melyben legtöbbször friss a virág. „A kurgánokon (halomsírokon) – Mongóliától Magyarorszáig – csészés kőbálványok álltak: Istornak, a feltámadás istennőjének képei” – írja a legősibb, a testben való újjászületést hirdető, hatezer éves tengriánus vallásról szóló könyvében Olszasz Szülejmenov kazah költő.

Homályba hamvadó keleti örökségünk ez is.

Mint ahogy az is, hogy temetéskor egy marék földet dobunk a nyitott sírba a lebocsájtott koporsó után, amit legtöbbször – padlanyos temetkezés lévén – nem is a gödör alá jára, hanem afféle kivájt pincébe tesznek. Olyan a sírhely formája, mint a hanyattfekvő testé a mélyben. Visszatérve a maréknyi földre: az ősi, gyönggyel behintés, megszentelés emlékét lendíti tovább ez a mozdulatunk. Nálunk és más keleti ághoz tartozóknál is, a suméroktól kezdve, a nagy útra bocsájtás és a feltámadásba vetett hit szertartását őrzi.

S keleti az irány is.

A temető legtöbb kriptája a napfelkelte helye felé néz, s bent a koporsókban a halottak fekvése – félkörös padkán ugyan – kelet-nyugati tájolású, szemben az észak-déli tájolású pogány temetőkkel.

Kelet itt összebékült a kereszt(y)énységgel.

Mindenszentek előtti napokban megsűrülnek a sírokat rendbe tevő, őszkontyú anyókák és a teljükben virító krizantémok a temetőben.

Fehérlésük már a „jövendő havak idejét” (Dsida Jenő költő szavai) jósolja.

Aztán az ellobbant gyertyák füstjét köd követi, s elérkeznek az égi-földi néma tisztaság napjai, mikor már csak sírkő és hó világlik.

Előtte azonban álljunk meg emlékezni a mécsesek és a krizantémok fénykörében, kortól függően, az *itt vagynak* (még) eleven felkiáltó- és kérdőjeleként.

Mert egyszer mi is belefehéredünk az időbe – s aki(k) voltunk, csupán egy-egy gyertyaláng leszünk a ránk emlékező utánunk jövőknek.

JANÓ ÁKOS

Töredékek sárospataki múzeumi emlékeimből (A vár történeti kutatásának forrásai)

Dr. Csorba László, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója kitüntetést ad át a szerzőnek

eredményeimet, sikereimet köszönhetem. Utóbbiak ifjúkori tanulmányaimat, későbbi eredményeimet is figyelemmel kísérték, és segítettek további előhaladásomat. *Szabó István* volt történész és *Gunda Béla* néprajz szakos professzorom nemcsak első munkahelyemen, Hajdúböszörményben, hanem később Kiskunhalason és Sárospatakon is több ízben meglátogattak, tanácsaikkal és biztatásokkal láttak el. Fiatalkori legközelebbi barátaim voltak *Béres András*, *Varga Gyula*, *Szabadfalvi József*, *Ikvai Nándor*, valamint volt gimnáziumi osztálytársaim közül *Biró Lajos* debreceni festőművész, *Szűcs Jenő* történész, *Fekete Ferenc* közgazdász professzorok és még sokan mások. Az említettek – sajnos – már nem élhetnek közöttünk. *Ikvai Nándorral* egyik évben motorkerékpáros túra során a dunántúli múzeumok egy részét, másik évben az északkeleti országrészt látogattuk meg. Sárospatakon az akkori múzeumigazgató, *Filep Antal* fogadott bennünket. Szerencsés helyzetben vagyok, hogy pályám első évtizedeit nem kellett bővebben idéznem, mivel arról kisebb dolgozatom a debreceni egyetem Néprajzi Tanszék „*Ethnica*” című folyóiratában a közelmúltban megjelent.

Nem várt megtiszteltetés volt számomra 85. születésnapom alkalmából a sárospataki Rákóczi Múzeum által szervezett bensőséges ünnepség rendezése, amiért a múzeum vezetésének ez úton is hálás köszönettel tartozom. Az évforduló alkalmat adott a visszatérőre és életem sorának rövid áttekintésére. Az alkalom családom tagjai mellett a barátok, volt munkatársak szép számának emlékét hozta felszínre.

Ezek mellett azonban volt tanáiraikra, mestereimre kellett gondolnom, akiknek pályámon elért

Szabó István életének utolsó nyarán hosszas betegséggel küzdve – meghívásomra – Sárospatakon, ahol már az ottani múzeum igazgatója voltam, feleségével együtt a vár történelmi nevezetességű „Lorántfy szobájában” töltött két hetet. Magam mindent megtettem, hogy nyugodt körülményeket, gondtalan pihenést és kikapcsolódást biztosítsak számukra. Itt fogadták tiszteletüket tevő látogatóikat, köztük Újszászy Kálmánt, a sárospataki Kollégiumi Gyűjtemények igazgatóját és a professzor volt tanítványait. Vendégeskedése alatt a hazájáért aggódó professzor gondolatainak központjában a magyar honvédség Csehszlovákiába történt bevonulása, az ott kibontakozó demokratikus átalakulás elfojtása volt, amit saját országunk szégyeneként fogott fel, és a maga számára lelkiismereti kérdésnek, nemzeti gyásznak tekintett.

Történt, hogy a szegedi kiváló tehetségű fiatal gordonkaművész-növendék, *Onczay Csaba* nemzetközi zenei versenyre készülve, itt egyedül élő özvegy nagynénjéhez érkezett, de a gyakorláshoz ott nem voltak meg a megfelelő körülmények. Ezt megtudva a várban ajánlottam fel részére szabad helyiséget, ahol minden nap gyakorolhatott. Hogy Szabó Istvánék számára az itt tartózkodást változatosabbá tegyem, megkértem az ifjú művészt, hogy az én lakásomon tartson vendégeinknek bemutatót. Nekik le sem kellett menni az emeletről, a folyosón átsétálva érték el lakásunkat. A bemutatott egyik szám *Kodály* Szólószonátája volt, amit vendégeink nagy elismeréssel fogadtak. A fiatal művész ezzel a számmal nagy sikerrel szerepelt a versenyen, ami után a zsűri elnöke is elismerését fejezte ki, s megkérdezte, hogy az előadó hol vette a mű jellegzetes magyar hangzását, amit a gordonkán produkált. *Onczay Csaba* válasza: „*A sárospataki várban gyakoroltam!*” Mire az elnök: „*Ja, akkor már értjük!*” Az előadó a verseny első díja mellett az elnöktől nagy értékű gordonkavonót kapott ajándékba. Azóta a világot járva a szólószonátával a sárospataki vár hírnevét is gazdagította.

Más alkalommal a szintén fiatal művésznövendék, *Szenhelyi Miklós* tartotta első nagyobb közönség előtti bemutatkozását a vár Vörös-tornyának nagytermében, ahol 1708-ban *Rákóczi Ferenc* elnökletével az utolsó kuruc országgyűlés folyt. A hegedűvirtuóz játékát zongorán kísérte nővére, *Szenhelyi Judit*. Az azóta már Kossuth-díjas művész, a zeneművészeti főiskola (ma egyetem) tanára nemcsak Európában, hanem annak határain túl is a magyar s a világ zeneirodalmának elismert megszólaltatója.

Szabó István professzor sárospataki tartózkodása után hazatérve nemsokára kórházba került. Amikor egyik alkalommal felesége ott meglátogatta, örömmel mondta: „*Jobban vagyok, készítheted a nyaralásomat. Patakra akarok menni!*” Erre már nem kerülhetett sor, hamarosan meghalt.

Múzeumi tevékenységemet az általam vezetett intézmények fejlődése tanúsítja. Muzeológiai munkám elsősorban az anyaggyűjtés, nyilvántartás, kiállítások rendezése, előadások szervezése, a múzeumok belső rendjének kialakítása volt. Tudományos munkáim tanulmányokban, publikációkban kisebb részben érvényesültek, de azokat legutóbbi, a *Hortobágy pusztáról fú a szél* című könyvem utolsó oldalain hosszan sorolhattam. Egy-egy irodalmi munkám közlésének lehetőségére évtizedeket kellett várnom. Utóbbi anyagát még az 1950-es években gyűjtöttem. A hagyományos pásztorkultúra és pásztorélet késői szakaszát, a szomszédos, vagy távolabbi vidékekre történt kisugárzását, a pásztorélet képvi-

selőinek sorsát, életvitelét kívántam munkámban érzékeltetni. Ezt fejezik ki az anyaggűjtés idején még széltében ismert és a könyvben közölt dalok, amelyek töredékesen is a magyar népköltészet gyöngyszemei közé sorolhatók. Az akkor még többek által emlegetett két dal sorai - töredékes voltukban is teljes, a szegény pásztorlegény sorsát tükröző, életérzés kifejezői:

*Hortobágyi pusztán fű a szél,
Szegény juhászlegényt mindig ér.
Hová lett a nyája – eladta,
Hová lett az ára – megitta.*

*Zsúpszalmából van a házam teteje,
A szegénység kikönyökölt belőle.
Rég megmondtam, barna kislány, ne szeress,
Nincs egyebem, mit a két karom keres.*

Hasonlóan évtizedek teltek el a nélkül, hogy utolsó nagyobb munkám megjelenésére sor kerülhetett volna. Ennek, a még kéziratban lévő munkának a címe: *Sárospatak évszázadai*, amely két kötetben (*Történelmi olvasókönyv*, *Történelmi képeskönyv*) adna a városról és vidékéről, történelmi, művészeti emlékeiről szóló ismereteket.

A kiadásra előkészített *Történelmi olvasókönyv* a város és a vár történetének önálló kiadványokban, folyóiratokban, újságokban megjelent, már publikált, de legtöbb esetben a nagyközönség számára nehezen hozzáférhető, forrásértékű szövegek, szövegrészletek, szemelvények gyűjteménye. A történelmi ismereteknek, a táj- és várostörténetnek *elsődleges forrásai* a korabeli tárgyi és írásos emlékek, régészeti leletek, az ásatások során feljegyzett megfigyelések dokumentációi, épített örökségünk, az egyes korokból fennmaradt kulturális és művészeti alkotások, köz- és magángyűjteményekben őrzött oklevelek, számadások, személyi és vagyoni iratok, jegyzőkönyvek, anyakönyvek, családi feljegyzések, levelezések. Mindezek elsősorban a szaktudományok és kutatók számára adnak a történelmi, gazdasági társadalmi események életformák feltárására támpontokat, míg a hagyományokban megőrzött közvetlen vagy közvetett tapasztalatok (útinaplók, személyes emlékek, riportok, visszaemlékezések) mint *másodlagos források*, leginkább újságokban, folyóiratokban jelentek meg, a helytörténet iránt érdeklődő nagyközönség és a tanuló ifjúság számára adnak múltunkról széleskörű tájékoztatást.

A történelmi kutatás közvetlen forrásai koronként gyakran hézagosak, vagy mind ez ideig részlegesen feltáratlanok. A tudomány számára az adatok hiányossága a bizonytalanságok és nyitott kérdések sorát vethetik fel, emiatt egyes témákban végleges eredmények, ítéletek, megnyugtató szintézisek nem születettek, vagy a későbbi kutatások, adatfeltárások során a korábbi vélemények módosításra szorulnak. Sárospatakon évszázadokon keresztül élő hagyomány volt a vár építéstörténetének kezdeti szakaszáról, vagy a helyi iskolázás korai éveiről, a kollégium „alapításáról” alkotott vélekedés. Ezeket a kérdéseket csak az utóbbi időkben *Détshy Mihály*, illetve *Szűcs Jenő* kutatásai nyomán, a korábban is ismert adatok újraértelmezésével lehetett megnyugtatóan tisztázni. A korábbi írásokat ma is figyelembe kellett vennünk, mivel ezek olyan kortörténelmi dokumentumok, amelyek is-

meretében az előző nemzedékek felnőttek. Ezeket a felfogásokat nem szándékoztunk kritikával illetni, s mai ismereteink szerint értékelni, de ezt az olvasók a tudományos kutatások újabb eredményeinek birtokában maguk is megtehetik.

A helytörténeti kutatás *másodlagos forrásait* történetíróink sok esetben figyelmen kívül hagyták, pedig azok újabb gondolatokat ébresztve, tudományos ismereteink hiányosságára, a kérdések megoldásának újabb szempontjaira hívhatták volna fel a figyelmet. A sárospataki vár történetének ma is vannak olyan kérdései, amelyekre a kutatás nem adott megfelelő válaszokat. Egyik ilyen kérdés a külső vár nyugati határát alkotó, bástyákkal megerősített védőfal, földsánc és árok létesítésének, majd megszüntetési idejének meghatározása.

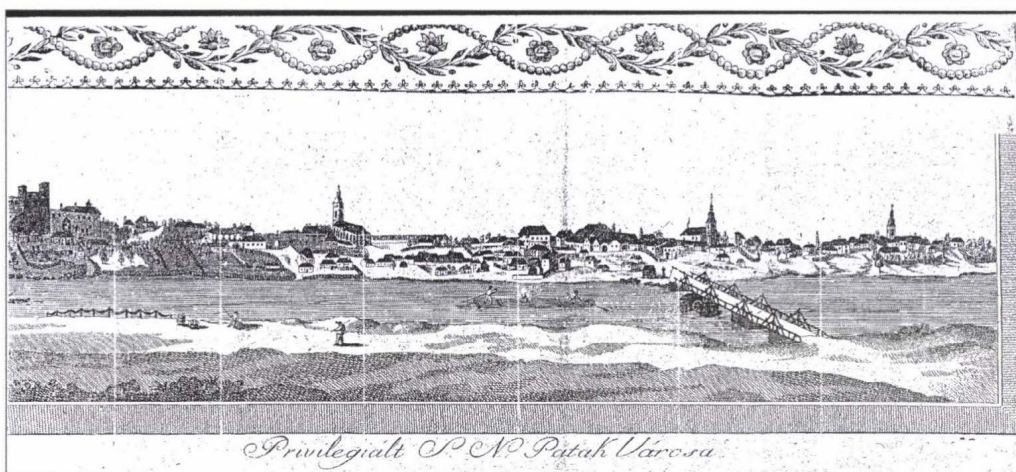
Sárospatak város történetének a kutatók számára is egyik legfontosabb másodlagos forrása az 1895-től több mint három évtizeden át megjelent *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez* című folyóirat. Részleteket tartalmaz a XVIII–XIX. századi történetírók munkáiból, a vár és Sárospatak birtokos urainak, a *Perényiek*, *Dobók*, *Lorántffyak*, *Rákócziak* családi levelezéseiből, végrendeleteiből, a különböző szerzőktől fennmaradt krónikákból, gazdasági iratokból, leltárakból.

A korábbi vélekedéssel szemben, mely szerint a sárospataki vár középkori eredetű, s tornyát 1260 körül *István herceg* rakatta volna, legkorábban *Varju Elemér* vonta kétségbe. Utalt arra, hogy a vidék akkori birtokosa, *Pálóczi László* országbíró 1465-ben a városban lévő kúriája falakkal, árkokkal és tornyokkal való megerősítésének, várszerű erősséggé alakításának engedélyezését kérte a királytól. Ez meg is történt, s ennek a legkorábbi erősségnek emlékei ma is láthatók a *Héce* nevű városrészben, mint a középkori vár maradványai. Magáról a későbbi vár központi épületéről, későbbi nevén a *Vörös-toronyról* a kezdeti időkből nem maradtak fenn adatok. *Hidegpataki Antal* 1530-ból származó híradása csak a várost kerítő falak, bástyák építésére utal, de joggal feltételezhető, hogy a torony mintegy 50 évvel korábban, 1482-ben már létezett.

Perényi P éter is, Sárospatak és a hozzá tartozó birtokok akkori tulajdonosa 1529-ben azzal a kéréssel fordult Ferdinánd királyhoz, hogy engedélyezze birtokai és a város védelmét szolgáló építkezéseit. A vár kialakulásának korábbi kutatói úgy tartották, hogy *Perényi* a király hozzájárulásával a *Vörös-torony* építését szándékozott megvalósítani, s ezzel annak 1530-as évekbeli eredetét vélték igazolni. Ez a szándék azonban nem a toronyra vagy a vár más belső építményeire, hanem a város védelmére, falak és bástyák építésére vonatkozott.

Az *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez* című folyóirat X. évfolyamának 335–336. oldalán olvashatjuk:

„Katzianer János és a felsőmagyarországi városok előadják Ferdinánd királynak, hogy ők, a midőn megtudták, hogy Perényi Péter Patak városát erősíti, meggondolván, hogy ez nemcsak a királynak, hanem az ő szabadalmaiknak is nagy kárára van, Serédi Gáspárt küldték hozzá két más emberrel, akiknek utasítást adtak és parancsot, vegyék rá Perényit, akinek Katzianer előbb is írt már, hogy a munkától elálljon. Perényi már előbb. Katzianer levelére azt felelte, hogy kénytelen a várost erősíteni, mert ellenségei sok kárt tettek neki, többek között 600 hordó borát is elvitték, ha pedig a város meg lesz erősítve, mint régen volt, attól nem kell félnie. S bár

az említett Utasításban az áll, hogy Perényi írásban kötelezte magát, hogy az erődítés nem lesz a király és a városok kárára, mindamellettt ők csak akkor engedik meg a munkát, ha a főltség beleegyeznek. Ennél fogva utasítást kérnek a felségtől, mit tegyenek?”

Perényi Sárospatakot 1534-ben kezdte kőfállal és árokkal körülvenni, s e végre Kassa városától kért kőműveseket. A munkát 7 év alatt végezték el. A Bodrog felé kivezető kapu fölé Perényi ezeket vésette: *Felix Civitas, in gua verbum Dei praedicatur et observatur illud. M.D. XXXI Aprilis XVIII.*

Jóval későbből, *Rákóczi Zsigmond* 1647-ben kelt rendeletéből értesülünk arról, hogy a vár tornyát a mellette lévő kastéllyal együtt a gyulafehérvári paloták mintájára megújították. A belső vár épületei, a palotaszárnyak 1534-től a *Perényiek* majd *I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna* idejében, valamint a XIX. század elején *Bretzenheim Károly Ágost* herceg korában épültek. A később megvalósult védelmi készütségnek eredménye volt a nyugati várfal, a bástyák megépítése, valamint az ezeket kerítő védelmi árok kialakítása. Mindezeket jól szemlélteti a majdnem 100 évvel későbbi, 1804-ből származó kéziratos kép. A nyugati és északi várfal külső oldalán húzódott a védelmi árok, s előbbivel párhuzamosan a várost a Bodrogházzal összekötő országút. 25 év múlva ezen az úton – már nem először – végighaladva az egyik utas meglepetéssel tapasztalta, hogy az országútról nem látható a belső vár és az előtte kialakított szépen gondozott park, mivel az árkot – nyilván a földsánc anyagával – feltöltötték.

A *Magyar Kurir* című folyóirat 1825. évfolyamának 375-378. oldalán az alábbi híradás olvasható:

„Keresztül menvén e napokban Sárospatakon, elálméklodám, mely változások esdének csak kevés esztendőők olta is ennek a hajdani Királyi és Királynői városnak ékesítésére. A Collégium napnyugati felén pályakő fedé alatt áll egy kétszárnyú, s három ablakú roppant épület, melynek fundamentum-kövét a nagy Vay József, akkori Fő Curátor, ezelőtt mintegy tizenkét eszt. Előtt tette le pályakő fedél alatt alacsonyabb valamivel, mint az előbb vala. A várat az ország-útján elmenők szemei elől zárva tartották azok a magas sáncok, melyeket Perényi Péter a Mohácsi veszedelem után hányatott fel a széles és mély árokból. Annak mostani Ura, Her-

czeg Regéczi Brezenheim Ferdinánd ezeket most visszadönteti egykori helyekre, úgy hogy a Vár most az ország útjára, mely az árok napnyugati szélén mégyn el, egészen kilátszik, s az épületben is folytatja 1810, itt státuált atyjának szépítését. A négyszögű udvar tágasabb éve miolta ott az a nagymélységű kúz betöltetett. A kapu a nyugoti fal közepén nyitott meg, s ezzel átellenben egy másik a Bodroghé. A Tákócziak széles grádicsa elhányatott, s casrostélyű folyosó fut végig az udvari épület három oldalán. A kapu jobb és bal oldalán be van temetve a gödör, s azt most egy Anglus kertecske foglalta el a Bodrog felé nyitott kapuig és onnan kezdve ismét a tizenkét ölnyi szélességű s ugyan annyi magasságú Veres toronynak nevezett vár három oldala körül a kazamaták tetejét, körülvéve olomszínre festett stakétával.”

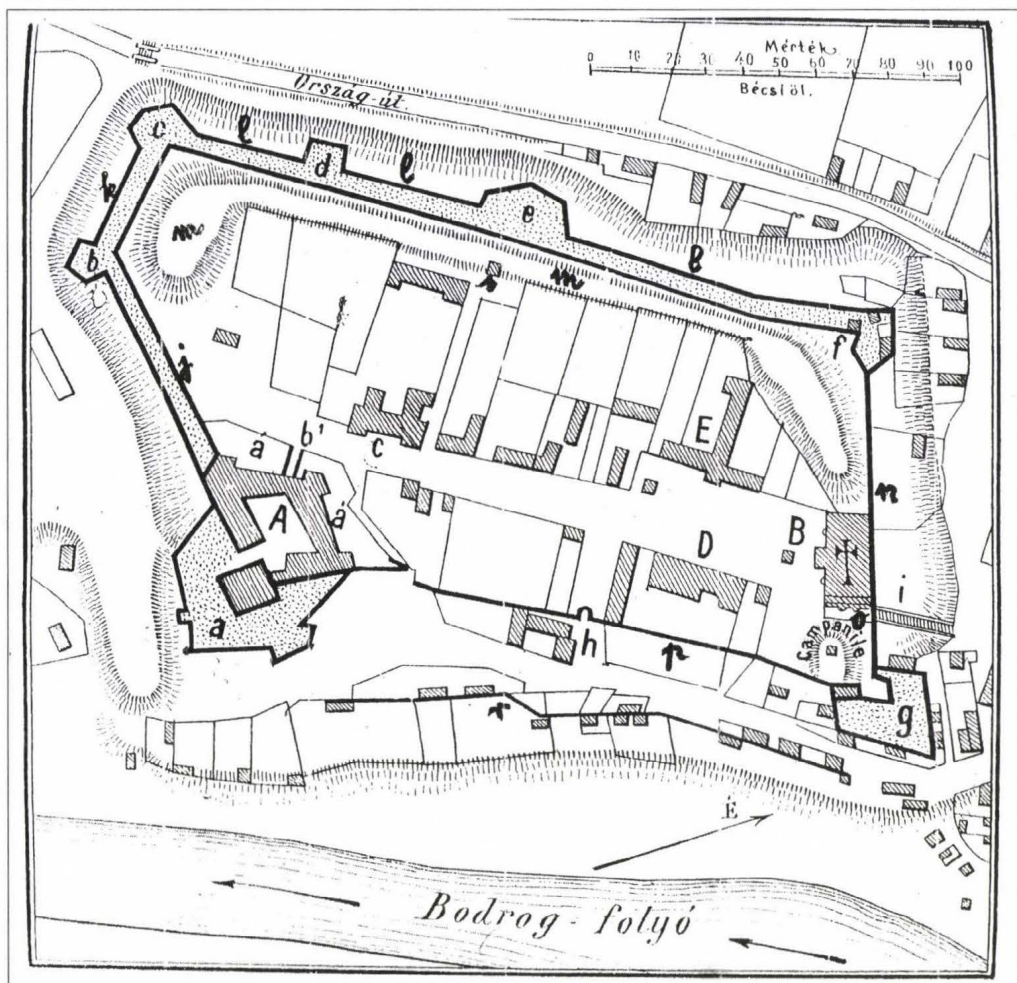
A vár történetének másik, nem tisztázott kérdése a Vörös-torony egyik sarokbástyájának leomlása és annak körülményei. Ezzel a szakirodalom nem foglalkozott. Az *Adalékok* XXII. évfolyamának 350. oldalán olvashatjuk:

„Néh. ns. EperjessyKos György uram egyik leszármazójának, Tolcsván lakott Eperjessy Ferencnek igaz nemesi mivoltát vizsgáltatta a ns. Vármegye Sárospatakot az 1748. évi ápr. hó 6-án... aki 1748-ban 60 éves volt, egyebek közt’ sub juramento’ ezt is vallotta: ’még az pataki vár épp volt, midőn ezen fatens (t.i..a fent nevezett Nemes Istvánné Nagy Katalin) férjhez ment’. Tehát az 1748-ban már csonka és feldúlt pataki vár 1708-ban (Katalin leányaszszonynak a férjhezmenetele tájában még ép és bántatlan vala.”

A vár bástyájának leomlását így a két évszám közé tehetjük. Nincs azonban arról tudomásunk, hogy az esemény milyen körülmények között történt. Erőszakos rombolás nem lehetett, mivel ez időben közvetlen háborús események nem voltak, emiatt inkább természeti csapást kell feltételeznünk. A Sárospataki Kollégium Nagykönyvtára kéziratáról a *Borsodi Szemle* IV. évf. (1960.) 91. oldalán Balassa Iván: *Újabb adatok a sárospataki vár történetéhez* címen közli az alábbiakat:

„Anno 1737 die 12 Marty... nem tudatik, micsoda formában Tűz támadot Kossúth András szolgabíró Uram Házas mellett edgy kis ház mellett felyül szomszédságában lévő Istálló meggyuladván irtóztató nagy szél is támadván, swmmiképpen meg nem állítatott a Tűz, hanem az irtóztató nmagy széllal annyira terjedett az a nagy és sűrű épületen, hogy feléje nem lehetett menni... haspmlóképpen, Pater Trinitar Uraimék Új Épületű Clastromok Pater Jesuita Uramékéval, több úri rend házak és az egész belső vár minden némű épületével egyetemben edgy néhány ezreket érő meg becsülhetetlen mind belső, mind külső Házi és gazdaságot illető eszközökkel, szerszámokkal hamuvá való lételével esett kárral, mindenek többire sok ideig elfelejthetetlenül történt vala ugyanakkor hanyattatott esztán el a Templom mellett a nagy óra Torony is melynek kőfala fellyül ért az Hajazattyán már most csak az templomnak a kőfaláig Csonkán hagyták, hanem csak fábul úgy más jövő esztendőbe a napnyugoti végén való TornyocskaHerczeg Inspector Front János Udvarbíró Hladik János idejében, mikor pedig ezeket Hystoriákat le írtam volna, akkor készítette az ács mester az Veres Toronyban a kötés gerendákat fedelének. Signatum S. N. Patak die 15 Mensis Februar1739”

A fenti leírásból az is kitűnik, hogy a Vörös-toronnak nemcsak a központi részét, hanem a „fiatornyocskákat” is ácsolt tető védte, s mindez az 1737. március 12-i tűzvész áldozata lett. A Vörös-torony előtti négyszögletes térséget Perényi Péter terméskövekből rakott lőréses védelmi fallal és széles árokkal ette körül. Ezek a lőrések megegyeztek a Vö-

A belső és külső vár építményei

A: belső vár; **B:** a r. k. templom és a románkori körtemplom; **C:** a trinitárius kolostor; **D:** a jezsuita rendház; **E:** apáca-zárda; **a:** az olaszbástya; **á:** a belső vár árka; **b:** a Vörös-bástya; **b':** a belső vár bejáratí hídja; **c:** délnyugati sarokbástya; **d:** kis középbástya; **e:** az Oroszlán-bástya; **f:** az Új-bástya; **g:** a Tömlőc-bástya; **h:** a Nagykapu (Vízikapu); **i:** az északi gyalogkapu és szárazhíd; **j:** a déli várfal; **k:** a délnyugati kazamatás várfal; **l:** a nyugati várfal; **m:** a délnyugati és nyugati földsánc; **n:** az északi várfal; **o:** az északi falszoros és belső várfal; **p:** a kelti várfal; **r:** a keleti külső falvonulat; **s:** a löporház.

rös-torony többágú lőréseivel, amelyek a tűzfegyverek korai szakaszát mutatják. A lőrések a falak előtt kialakított védelmi árok felé nyíltak. A Vörös-torony előtti palotaszárnyak legkorábbi építménye volt a később *Perényi-szárny* néven ismert lakóépület, amely a lőréses külső fal északi szárnyára épült rá. Ennek az épületnek az alsó szintje később a hercegek istállója lett, s az itteni lőréseket ablakokká alakították.

A leomlott fiatorony alatti díszes főúri fogadóterem volt az úgynevezett *bokályos-ház*, amelynek falait *I. Rákóczi György* idejében színes török fali csempékkel burkolták. A tűz-

vész áldozata lett a híres terem, aminek következményeként a falburkoló csempék töredékei a torony tövébe hulltak, s onnan a vár lakói később a védelmi árok északkeleti részébe hordták. Az árkot egyébként is konyhai és más hulladékok eltávolítására használták. Ennek a belső várároknak – valószínűleg a nyugati földsánc anyaga egy részének felhasználásával történt – feltöltésére az 1810-es években került sor, újabb feltárása, az árok kibontása és a föld elhordása pedig a vár műemléki helyreállítása és rekonstrukciója során történt. Az árok aljába került csempetöredékek felszínre kerülése hitelesen mutatta a volt árokfenék eredeti szintjét. A nagy értékű kulturális emléktárhely ma a *Rákóczi Múzeum* helytörténeti és művészeti gyűjteményeit gazdagítja. Ezek alapján készültek azok a másolatok, amelyek a volt bokályos-ház falburkolásának rekonstrukcióját tették lehetővé.

A vár külső megjelenésében ezután legnagyobb változást a bástyák és várfalak 1702-ben császári parancsra történt lerombolása, a Rákóczi szabadságharc utáni idegen birtokosok átalakítása, a második világháború után a vár állami tulajdonba vétele, majd múzeumi hasznosítása, valamint az ezután megindult műemléki helyreállítása, egyes épületrészek rekonstrukciója jelentette.

MIHALOVICSNÉ LENGYEL ALOJZIA

Kulturális barangolás a múltban Nyíregyházán

„Nyíregyháza! Az ország egyik legfiatalabb városa, s még hozzá nem is az ipar fejlődése növelte így meg, mint például Tatabányát a szénmedence felfedezése. Nem történelmi város. Nem fűződnék nevéhez csaták, békeszerződések, nincs nagy történelme, nincsenek nagy számmal történelmi nevezetességei, régi műemlékei királyi lábnymokkal. Itt mindenki csak a nagyapjára, legfeljebb annak az apjára emlékszik. A házak a családok, a rokonok emlékeit őrzik csupán. A város képe, főutcái, terei, parkjai, kis utcáskái mintha derűre, szelíd álmodozásra, vendégvárásra rendezkedtek volna be.

Nyíregyháza minden hazalátogatásomkor megható kedvességgel mutatja-dicsekszi fiatalabb, újuló arcát. Kicsiny dolgok, amelyekkel meglep, nem kohók, hidak, feltárt új bányák. A város parkjában, ahol egy évvel ezelőtt semmi sem volt, egyszer csak egy szabadtéri színpad fogad, mely a margitszigetivel felveszi a versenyt; gyermekkori városszéli utcámban keresném a lábnymom őrző homokot, s látom: tavaly betonnal borították; a villanyvezetékek a város legszélére, a dűlő utcákra dugják ki fényes csigaszarv szemüket; két-három éve már taxik fogadtak az állomáson a régi, kis konflisok helyett.”¹

Fehér József kedves földimet nyíregyházi emlékképeim felidézésével szeretném köszönteni. Nyíregyháza az a város, ahol Jóska a híres emberformáló szellemi műhelyben, a pataki Alma Materben tett érettségi után a Nyíregyházi Főiskolán folytatta tanulmányait magyar–történelem szakon. Példamutató tudományszeretetet sugárzó neves tanáregyenységek okították akkoriban a Főiskolán az értelmiségi pályára törekvő fiatalokat. Fehér József mesterei Hársfalvy Péter, Takács Péter, Margócsy József, Bánszki István, Bachát László, Katona Béla és mások nemcsak a tudomány művelésére, hanem a tudomány népszerűsítésére, a honismereti tevékenység tiszteletére is neveltek. Írásomhoz útikalauzként az 1970-es évek kedvelt várostörténeti kiadványát, az „Én szőke városom” című népszerűsítő tanulmánykötetben megjelent, irodalmi válogatásokat hívtam segítségül.

Barangolás a nagyvárossá fejlődött Nyíregyháza belvárosában

Nyíregyháza az 1970-es évek közepére fejlett iparral rendelkező nagyváros lett, Északkelet-Magyarország legnagyobb települése, a három ország által határolt Szabolcs–Szatmár–Bereg megye székhelye. Az egykori mezőváros hangulatát az árnyat adó fákkal díszített széles, a városmag felé irányuló utcák sora határozza meg a mai napig: a temető felé vezető Dózsa György utca, a Bocskai utca, ami Vásárosnaményba vezet, a Tiszavasvári útba torkolló Bethlen Gábor utca, a Tokaj felé vezető Rákóczi utca, a Kórház, illetve

¹ Váci Mihály: Én szőke városom. In: Hársfalvy Péter, Katona Béla (szerk.): Én szőke városom. Nyíregyháza. 1971. 181–182.

Nagykálló irányában az egykor Vöröshadsereg, ma Kállói utca és a városközpontot a déli városrészrel összekötő – a Szarvasról betelepített szlovákok tiszteletére nevet kapott – Szarvas utca. Ezek a régi főutcák ódon zártkapus, előkert nélküli polgárházakkal a mai napig őrzik a régi Nyíregyháza hangulatát. Nyíregyháza a 20. század 30-as éveiben egy a nagyvárosból érkező, a vidéki életformát közvetlenül nem ismerő vendég számára egy poros, sáros, kövezet nélküli nagy falu benyomását kelti:

„'Alföldi parasztváros'. Legalábbis annak látszik az első pillantásra. Az idegen, főleg az ember számára hosszú akáccal és földszintes házakkal szegélyezett utcasorai tűnnek föl, amint békés nyugalommal szívják magukba a tűző, forró nyári napsütést, vagy a novemberi szelektől fölka-vart homokot. Homok az egész város, a nyíri homoktenger közepében épült s ennek a homoktengernek jellegzetes közlekedési eszköze – a taliga – ez a talán sehol másutt nem annyira ismert, nem olyan népszerű a másik, amely Nyíregyházán az idegen szemébe ötlük. Csend, derű, s a búzát, szőlőt érlelő parasztnyugalom önti el a várost: ez az első benyomásunk róla.

Igen ám, de a homokot, a csak taligával megjárható tengert egyszerre csak macskaköves, vagy aszfaltos burkolat tünteti el. Zörögni kezd a taliga két nagy kereke, s mintha csúfolódnék vele, halkan elegánsan töfög el mellette egy autó. A földszintes házak közül egyszerre csak két-háromemeletes házak bukkannak ki, mintha jelképezni akarnának valamit, az egyik háborúelőtti idők stílustalan 'stuka-túr-stílusában', a másik a Klebelsberg-kor 'neobarokk'-jában épült, a harmadik sima, egyenes vonalú, mintha a 'Bauhaus' húzta volna a Kállói utca sarkára. Az idegen egy pillanatra értetlenül áll ezekkel az itt-ott felbukkant 'városiasságok'-kal szemben. Jelképeznek-e valamit? Vagy csak a néha-néha ide is eljutott pénz húzta föl e palotákat, öntötte a homokra az aszfaltot, minden célzás nélkül?"²

A városközpontot hangulatos terek teszik változatossá: a Széchenyi utcát egyik oldalról a Bessenyei tér, a másik oldalról pedig a Benczúr tér osztja meg. A Széchenyi és a Szarvas utca találkozásánál terül el az Országzászló tér (egykor Lenin tér a Lenin-szoborral). A tér jellegzetes épülete az 1970-es évek végéig a tér közepén álló kis virágpavilon volt, amit a szobor állítása miatt szanáltak. A Bocskai, a Debreceni és a Dózsa György utca a főtérbe, a Kossuth térbe torkollik. A város legmonumentálisabb tere a Hősök tere. Ez a tér az évek folyamán nem csak nevében (Beloionisz, Bessenyei), hanem funkcióját tekintve is sok változáson ment át. A tér közepén állt az 1960-as évek végéig a nyírségi kisvasút belvárosi és a helyi villamosvasút központi megállóhelye is. Gömör János, a neves tanár és író, a város szülötte, az 1950-es években így idézi a tér millennium korabeli sétatér megváltozott hangulatát:³

„Mintha csak az imént léptem volna ki Szabolcs vármegye székházából. A delelőjén álló nap izzó fénysugaraival elárasztja a Bessenyei teret. Minden oldalról eleven, lüktető élet vesz körül. A termény-nyel rakott szekerek hosszú sora, az autók robogása, a villamos csilingelése, egészségtől duzzadó férfiak és nők, a háttérben emelkedő és mindenféle épülő nagyszabású épületek hirdetik a város jólétét, gazdagságát, fiatalos tetterejét. Itt, ebben a munkában, sikerekben gazdag városban nem érdekel senkit a múlt. A jelen és a jövő problémái kötik le a mai emberek érdeklődését és készítetik új alkotásokra.”

A Hősök terére befutó főút a Sóstó felé vezető Kossuth utca szegényes kivitelű házait, az egykori tirpák otthonokat az idők folyamán – a városrendezési tervek szerint – lebontották, helyükre emeletes házakat emeltek. A Kossuth utca folytatása a Sóstói út; a Sóstói út bal oldalán található a városi stadion pályakomplexuma, a stadion után az 1960-as

² Sziklay László: Nyíregyháza. Uo. 54.

³ Gömör János: Emlékeim egy letűnt világról. Uo. 73

években alapított és épített Nyíregyházi Főiskola, az út jobb oldalán ízléses előkerttel díszített villasor húzódik. Az Erdei kitérőnél kezdődik a Sóstói-erdő, a város zöld szíve, amely a város üdülőnegyedénél a Sóstófürdőnél ér véget.

Az 1950-es évek közepén a legtöbb a városközpontban lakó nyíregyházi család több-lakásos, közös udvarú legtöbbször leválasztott, komfort nélküli fő- vagy társbérleti lakásban élt. A városközpontban – a város métereihez képest – kevés bérpalota volt (A Lutherház, a Nyírvíz-palota a Takarékpalota, a katolikus bérpalota stb.). Ezen bérházak komfortos lakásainak egy részét társbérletekké alakították át. Az 1950-es évek első jelentős lakás- és középület építési innovációja volt az akkori Beloianisz téren az Irodaház és az Irodaházzal szemközt bérház, a Béke-ház felépítése valamint a vasútállomást a déli városrészrel összekötő Arany János utca rekonstrukciója (a II. világháborúban bombázás következtében megsemmisültek az Arany János utca és a vasútállomás épületei). Az 1960-as évek iparosítási hulláma következtében a város lakosainak száma elsősorban a megyebeli városokból, falvakból betelepítettekkel gyarapodott. A betelepülés oka az volt, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezése következtében a fiatalok nem látták a biztató jövőt a mezőgazdaságban, emiatt az ipar területén, városokban próbáltak munkát találni.

„Új arcú emberek jelentek meg Nyíregyházán, s elűzték az agaras dzsentrik utolsó hagyományait is. Nincs még tele a város luxuskocsikkal. Rengeteg problémával viaskodnak, de voltaképpen Nyíregyháza lüktető szíve lett az összevont két megyének. A Bodrogtól a Szamosig szabályozza, irányítja a nyíri világ vérkeringését. Mérnökök, tanítók, agronómusok lettek a zsellérfiak. Már kezd az ész uralkodni a friss fogantatású fejekben. Csupa kerek fejű, paraszti arc sugározza szét az értelmet ők a szellemi honfoglalók. Annnyira megváltozott ez a 125 éves város, mintha egy darabka nyüzsgő Budapest lenne a mérhetetlen homokszaharán. Zajongó villamosaival, rendezett kövesútjaival hordja az özönlő tömeget a megszámlálhatatlan, vadonatúj emeletes épületekbe, neonvilágítású üzletsoraiba [...]”⁴

Az 1960-as évek végére – kétféle típusterv alapján – négyemeletes házakkal épült fel a Déli-alközpont a Víztoronnyal és az Északi-lakótelep. Az 1970-es évek közepére az országos panelprogram részeként épült fel a Józsvaváros, a város nagy kiterjedésű lakónegyede az Őszdő utca és a Korányi utca között, majd a Szamuely- (Ér-kerti-) lakótelep a déli városrészben. A panelprogram utolsó ütemében a család utcával határolt Örökösöld városrészen építették fel a város legnagyobb panel negyedét az 1980-as évek végén. A foghíjbeépítéseknel sem kerültek el a panel- vagy csúszózsalsal technikával épített házak beékelését (pl. a Kossuth utcán és a belvárosban). Az 1980-as években lendületet vett a magánépítkezés a sorházépítések első üteme a (Ságvári-) kertvárosban valósult meg, ezután kezdődött a Korányi-kertváros kiépítése.

Üzleti séta a belvárosban

Egy üzleti séta a városban felnőttként érkező betelepülőt – a boltok profilváltása miatt is – nehezen készíti nosztalgikus emlékezésre. A magánkereskedések száma a szocializmus éveiben csekélynek mondható. Szűcsmesterek (Borbás úr, Gyivicsány úr, Sörös úr stb.), kalaposok (Szénás úr, Papp úr) bőrdíszművesek (a Kohanecz család) és mások apró üzleteiben kínálták saját készítésű ízléses áruikat. Az 1970-es években Nyíregyházán egyet-

⁴ Mátyás Ferenc: Krúdy a Nyírség csendjében. Uo. 163-164.

len áruház volt, a Centrum. Az élelmiszer-áruházak legjobbika a Takarékpalota földszintjén található, kitűnő friss árukat kínáló Nagycsemege volt. A Nagycsemege, a Népbolt hangulatát az 1950-es években író-olvasó találkozóra látogató Szabó Pál így idézi:⁵

„Van egy népboltunk, nyílt emeleti helyiséggel, eszpresszóval, kicsoda pompás épületek, kicsoda pompás ez a nép, ami itt tolong a pénztár és eszpresszó körül. Miért örülök én ennek a városnak, népnek? Szépek, tiszták, vidámak, késő délután van, csaknem este, s ömlenek be a Népboltba, de inkább palotába, vásárolnak, esznek, nevetnek, a kiszolgálóknak ismerősként köszönnek, s szeretik rummal a feketét.

Alkoholt is inni, de mégse inni. A kultúremler felfogása az alkohollal szemben.

S hát persze azért is szeretem, mert itt nem akar senki leszűnni. S a népet, várost, a Népboltot gondolatban a lelkemre ölelem.”

Az 1950-es évek derekán a könyvhét megnyitására tervezett író-olvasó találkozó a neves paraszttíróval érdeklődés hiányában elmaradt. Hollós Korvin Lajos egy 1955-ben írott versében is a városlakók kulturális igénytelenségét jellemzi:⁶

*„Meggurtult homlokok, alvadt szavak,
– ezek hús esztendeje alszanak,
a toronyban megállt az óra,
oszlásnak indult
e kérgesbőrű város-csipkerózsa. [...]*

*Üres könyvesbolt, – ki s mit vágya tudni?
Kör, egylet: kártya, korteskedés, kugli
körötte alélt csöggedés, nyomor,
hullára hull e
megáporodott nyíregyházi por.”*

Az 1945 után iskolavárossá fejlődött Nyíregyházán a tudásra szomjas tanulói ifjúság művelődési igényei kielégítésére számos könyvesbolt működött a városban: a belvárosban két, az Arany János utcában és az Ungvár sétányon egy-egy, gazdag könyvállománnyal rendelkező könyvesboltban válogathatott az olvasó. A belvárosi üzletek között külön hangulata volt a városháza alatt található háziipari boltoknak és a BÁV szaküzletnek a Hősök téren. Az 1980-as évekre a város kereskedelmi színvonala két „alumíniumborítású” épülettel a Kelet- és a Nyírfa-áruházal gyarapodott. Az 1980-as években – az áruházak konfekció osztályainak konkurenciájaként – gomba módra szaporodtak a belvárosban a kis üzletek, a „butikok” és a bálás, a „rongyos” ruhaboltok.

A szabad kereskedés eldorádója piacnapokon – szerdán és szombatonként – a heti piac volt: a Rákóczi utat kettészélő Búza tér mindkét oldalán folyt az árusítás: az egykori Szamuely-ház felőli oldalon húzódott a zöldség-, gyümölcs- és baromfipiac, a másik oldalon a ruhapiac (az 1980-as években lengyelpiacnak is nevezték). A piacssarnok felépítése után korszerű körülmények között – a higiénia előírásainak megfelelően – árultak tej- és hústermékeket is. A város másik piaca a lutheránus városrészben a Hatzel téren elterülő kispiac volt. A kispiac szombatonként különös hangulatot adott a városrésznek: a környező utcákon sátoroztak a magánkisiparosok (árultak itt bútortól kezdve kályhacsövön át a

⁵ Szabó Pál: Három látogatás Nyíregyházán. Uo. 147.

⁶ Hollós Korvin Lajos: Nyíregyháza. Uo. 122-123.

szentképekig mindenfélét), továbbá itt árulták portékáikat az ócskások is. A piac hangulatát Rákos Sándor költő a következőképpen jeleníti meg:⁷

„Kocsi jön Kékről, kotyog a kereke,
malac visít a saroglyában.
Kicsi menyecske, takaros fekete,
pöröl a bakon az urával.

Körül bábeli hangzavar kavarg.
Az ő szavuk is belelöttyen.
Kifog az ember, a lónak abrakot
ad, ropogtassa vásár közben.

Bög a kisborjú; lantszarvú tehénke
körülnyaldossa, rosszat érzőn.
Alkuszik is már, rácsapkod szegényre
s húzza kötélén egy beszerző.

Hát a szárnyashad! Lármázik riadva
ha dördül, berren a fene motor.
Vergődik, röpdös ki erre, ki arra,
béklyózott szárnyal is szállni botor.

Ökrök térdelnek eperfa hűsében,
kérődznek tempós nyugalommal.
Szarvuk hegyén gomb a réz-nap az égen,
előttük tök-bél nagy halomban.

Balkéz felől, a vásári sokaság
kellős közepén a lacikonyha.
Sistergő hurkát harapnak a kofák,
vén koldus iszik éhgyomorra.”

Vendégfogadás és étteremmustra

Ha Nyíregyházát, mint a vendégcsalogató várost mutatjuk be, feltétlenül idéznünk kell a társasági élet neves krónikásának, Krúdy Gyulának (a város szülöttének) emlékképeit a boldog békeidők mulatozási szokásairól:⁸

„A Sóstón Benczi muzsikált. Egykori zenetörténelmi írók jegyzik fel hegedűművészetét, mint a Cinka Pannát vagy a Patikárius Ferkóét. Eleven figura a régi Magyarországból. Nagypapánk és apánk vele töltötték keserves vagy örömteli napjaikat. A már eltűnt sárga Európa-szálloda, de még inkább a Bessenyei-kerti helyén terpeszkedő Rózsakerti-féle nagyvendéglő tudna beszélni apánk napokig tartó csendes mulatozásáról, amelyenkről már Jókai Mór írt a regényeiben. Itt tanyáztak azok a híres beduinok, akik a szép Rózsakertiné jóvoltából és puha tenyeréből jegyes fehér kendővel homlokukon folytatták egyik napból a másikba az eleven kártyát, a mészázó cigányozást vagy keserves dáridót. Ebben a szalmás udvarba fordultak be a megyei kocsiok, négylovasok, homokfutók, két-kerekűek, amelyek egy pohár sörre, egy baráti szóra, egy kis félórára hozták be gazdáikat a vármegyé székvárosába és napok múltak el, amíg búcsúkézsorítást váltottak helybeli barátjaikkal. A Kaszinó, de még ez a Korona sem látta azokat a kiskirályos múlt századbeli mulatságokat, virtusokat, férfias kedveket és a régi Magyarországbeli erkölcsöket, amelyeket az Európa és a Rózsakerti-féle vendéglő elvitt a messzi múltba. Itt folytak le a főispáni beiktatások.”

Az éttermek és a zenés szórakozóhelyek vonatkozásában a város az 1970-es, de még az 1980-as években is szegényes volt. (Jóllehet, a városi polgárok számára nem vált szokássá a gyakori étteremlátogatás sem.) A város két patinás szállodája a Krúdy Szálló a Sóstón és a városközpontban található Korona Szálló elavult épülete és korszerűtlen berendezése miatt kevésbé felelt meg az igényeknek. A „Nagy Koroná”-ban szerzett élményeit Szabó Pál így írja le:⁹

„Nyíregyháza egyetlen komoly szállodája a 'Nagy Korona'. Persze kávéházzal a főbejárat mellett. A kávéházat a hallon keresztül folyosók kötik össze más helyiségekkel. Nappal kávéház, éjjel grill: dzsessz szól hát, túl sok a fény. Persze tompítva, és így mégis kevés. Mivel nem látható meg az

⁷ Rákos Sándor: Hetivásár. Uo. 140-141.

⁸ Krúdy Gyula: Régi nyíregyházi hősök. Uo. 68-69.

⁹ Szabó Pál: Három látogatás Nyíregyházán. Uo. 143.

egésznek a lényege. Látszik a tánc s mintha mindenki friss, üde, fiatal lenne. De nem az. A táncolónak, főként a férfiaknak megannyinak meg van a múltja, vagy így, vagy úgy. Bizonyos, hogy némelyiknek köze van ahhoz a régi irgalomhoz. 'Tánc a halottal', ötlík belém és szinte riadozva pislantok hátra. A múlt táncol itt, s érzem, hogy szédületes mélységek szélén táncolnak ezek!"

A Korona Szálló dísztermét az 1980-as évek végére felújították. A díszterem ezután ismét a bálók kedvelt színhelye lett. Az 1970-es évek közepére a Korona Szállóhoz épített modern épületben kapott helyet a Szabolcs Szálló. Ez a hotel a kor igényei szerint modern bútorokkal berendezett szobáival, kitűnő étteremmel esténként cigányzenével, a bárban pedig olykor „revüműsorral” várta a vendégeket. Az új városrészek mindegyikében építettek egy-egy éttermet: a Déli-alközpontban az Arany Szarvas éttermet, az Északiban a Zöld Elefántot, a Józsiában pedig az Eperjes éttermet. Az éttermek sorában az idők viharát a Búza téren található Nyíri fészek állta ki. (A legtöbb étterem napközben presszóként = italboltként szolgált.) Nagy idők nagy tanúja volt még a Bessenyei téren található „Tiszti klub”, a Helyőrségi Művelődési Ház étterme és közösségi termei, bálók és egyéb összejövetelek színhelye.

Nyíregyháza a Nyírség kulturális fővárosa

Az 1970-es évek közepén Nyíregyházát nem jellemezte a pezsgő kulturális élet. A városnak négy mozija volt: a Krúdy-, a Béke-, a Móricz- és a festői környezetben elterülő Kertmozi a Jereván-presszó szomszédságában, a Benczúr téren. A középiskolások számára többször szerveztek csoportos (kötelező) mozilátogatást. A város kulturális élete az új művelődési intézmények kiépítésével vett új lendületet: a Vay Ádám körút és a Szabadság tér közötti területen felépült az 1980-as években ultramodernnek számító Művelődési Központ. A „több lábon álló” Kultúrpalota számos művészeti együttes számára biztosított működési, próba- és fellépési lehetőségeket. Gyakori szereplői voltak az 1980-as években a Művközpont színpadának a város néptáncegyüttesei (a Szabolcs Volán és a Nyírség Együttes, a Primavera Balettegyüttes, a Szabolcsi Szimfonikusok zenekara, az 1980-as évek óta világversenyeken sikerrel szereplő Cantemus-kórus, s a Nyíregyházi Vegyeskar stb.). A Művközpont koordinálta a megye és a város művészeti csoportjainak külföldi vendégszerepléseit is. Az 1970-es években a város külkapcsolati vonzáskörének megfelelően a testvérvárosok (Ungvár, Eperjes, Rzeszow, Kaiiani) művészeti együttesének cserélátogatására került sor. Az 1980-as években a művészeti együttesek szinte mindegyike kijutott fesztiválra vagy versenyekre nyugati országokba is. Az 1980-as években a Művközpont számos (belga, olasz, német, francia) „partneregyüttest” látott vendégül, szervezte meg fellépésüket. Az 1980-as évek derekán nagy örömmel fogadta a város állandó színtársulat megalakulását (a Móricz Zsigmond Színház az 1970-es években befogadó színházként működött). Az alapító igazgató-rendező Bozóky István volt, az első bemutatón Vörösmarty Mihály Csongor és Tünde című drámáját játszották. Az 1980-as években kapott új épületet a Megyei Könyvtár a belvárosban. Az 1980-as években nyitotta meg kapuit a Tudomány és Technika háza. A TIT és a METESZ az 1970-es években is eredményesen működött; ismeretterjesztő előadások mellett a TIT koordinálta a felnőttek számára szervezett nyelvtanfolyamokat.

A művészetszeretők, a komolyzene iránt fogékony nyíregyháziak a bérleti hangversenysorozat előadásain kívül az 1980-as évek végétől adventi időszakban a templomi hangversenyeken ismerhették meg a helyi kórusok repertoárját. A képzőművészet iránt érdeklődők a Pál Gyula-teremben tekinthettek meg kiállításokat. Az 1970-es, 80-as években évente rendezték meg a Sóstón az éremművészeti alkotótábort. A megye és a város kulturális hagyományainak ápolói között jelentős szerepet vállaltak a muzeológusok és a hagyományörző műgyűjtők. Németh Péter múzeumigazgató nevéhez fűződik a Szabolcsi földvár feltárása. Erdész Sándor muzeológus kezdeményezésére alapították, majd Pál István igazgatósága idején épült fel a Múzeumfalú. A Múzeumfalú szomszédságában Lengyel Miklós, a KEMÉV nyugalmazott építésvezetője építőipari múzeumot alapított.

A megye és a város életét, fejlődésének eredményeit, az új beruházásokat a lakosság a Kelet-Magyarország napilap hasábjain ismerhette meg. Az 1980-90-es évek fordulóján rövid ideig (pár éven át) jelent meg a „Határszél” folyóirat. A megye kulturális hagyományainak (társadalom, irodalom, kultúra, művészet) hírmondója volt a negyedévenként megjelenő folyóirat, a „Szabolcs-Szatmári Szemle”. Naponta Kodály Kállai kettősének muzsikájával, gazdag programmal jelentkezett a nyíregyházi rádió műsora. Hétvégenként érdeklődéssel hallgatták a városlakók a Margócsy József tanár úr „Utcák, terek, emléktáblák” című előadásait és a megye kulturális hagyományait bemutató honismereti témájú jegyzeteket, az „Évfordulónaptárt” Láczy Magdolna előadásában. A nyíregyházi TV is az 1980-as években kezdte első adását.

Évente szeptember első hetében az egész megyét megmozgató látványos kulturális esemény tartotta lázban Nyíregyháza lakosságát: a „Gyümölcskarnevál”. A megye mezőgazdasági üzemei, a termelőszövetkezetek és állami gazdaságok különböző ötletes, almából összeállított versenykompozíciókkal vonultak fel a Sóstói úton át a Stadionig (a felhasznált almatömeget léalmaként hasznosították). A messze híres szabolcsi alma országokat, népeket kovácsol össze. Ezt szimbolizálандó legendás őszi program volt évente az almaszedés Beregsurány határán elterülő Barátság-kertben: ezen almaszüret résztvevői a Szabolcs-Szatmár megyei és a kárpátaljai társadalmi elit képviselői voltak.

Túl az ezredfordulón, az egykor homok-szaharának nevezett város ma is ápolja, őrzi értékeit: unikális épületeit felújították, iskoláit modernizálták, a Főiskola pedig, ahol Fehér Jóska tanulmányait folytatta mára az ország egyik legmodernebb felsőoktatási épületkomplexuma lett.

Bízom benne, hogy nosztalgiaébresztő kulturális kalandozásaimmal – társul hívva a Nyíregyházát irodalmi alkotásokban is megörökítő írókat, költőket – sikerült elővarázsolnom a mintegy fél évszázaddal ezelőtti Nyíregyháza hangulatát is.

PAP JÁNOS

Versek

Templomban

Anyám néha énekelt.
A sok gyerektől
templomba sem ment.

„Jézus szíve, szeretlek én...”
Énekelt és
főzte a levest.

– Erzsébet, Szent Erzsébet –,
mondta a pap
a misén vasárnap.

Ősz volt, hideg szél fújt már,
a szmog is lanyhult,
a sok levél csak hullt, csak hullt.

A prelátus szép hangján
végig énekelt,
mondta a misét.

Azért elgondolkodtam:
– Miért nem vagyok
én is közöttük?

Akiket ünnepelnek,
öreg házások
és a fiatalok.

Egy élet már véget ért,
de megérintett
Jézus élete, –
az ő életük.

Ő az

(Egy '56-ban írt vers margójára – 2011.)

A költő
Gérecz Attila
„A vér izgalmát”
tombolta ki.
Amikor én is, még naivan,
későn érőn
ezt leírtam.

Ötvenhatot írtunk,
amikor nagyon félttem
a puskaropogástól.
Ki kit gyilkolt meg,
lőtt agyon sorozattal,
hogy a vére
tócsában állt?
Csak azt is láttam
a nagyvárosban,
hogy sétáltak,
csak sétáltak,
szoknyájukat felhúzták.
A kalapácsot letették.
Mert ilyenek az emberek.
Mert ilyenek az utcalányok.
Mert ilyenek a lumpenek.
Csak ülnek, ülnek
a kopasz fejűek;
kávójuk mögül
ki-ki néznek a
New York-palota ablakán.
És most?
Megint csak ülnek, ülnek
a pénzükön.
Akkor még reméltük,
hogy eljön az Új Világ.

SZÁMADÁS ÉS SZEMLE

BOJTOR ISTVÁN

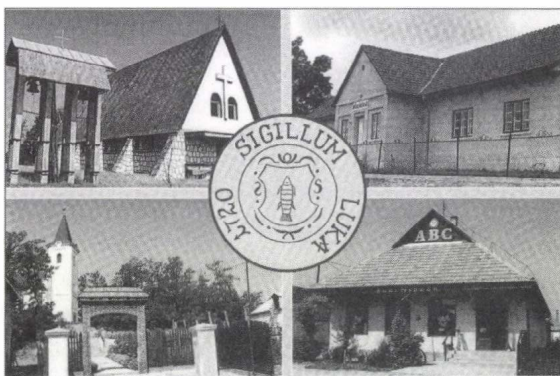
Bodroghalomból Széphalomig Fehér József 60 éves

A műalkotások elemzéséhez, bírálatához alapos szakismeret és tárgyilagosság szükséges. Az elhunyt személyekről inkább jót, mint rosszat szokás mondani. Az élőket nehéz elfogultság nélkül jellemezni, mert a dicséret eltúlozható, a bírálat pedig haragot szülhet. Minden ember élete csuda és titok. Néha saját magunkat sem értjük, hogy miért éppen azt tettük és szóltuk, ami történt. Hogyan érthetjük embertársainkat, akik iránt szándékosan, vagy öntudatlanul is elfogultak vagyunk? Amikor Fehér József igazgató-elnök barátunkat 60. születési évében ezzel az írással is köszöntjük, vállalom az elfogultságot.

Szülői ház

Sárospatak felől érkezve Bodroghalomba kanyarodtunk. A falu eredeti neve *Luka*, ami Árpád fejedelem idején gyakori név volt. Írásban 1358-tól találunk följegyzéseket a Luka családról, valószínűleg ők hagyták örökségül. A szó lankát jelent. A református lelképásztor indítványára 1927-ben miniszteri engedéllyel *Bodroghalom*-nak nevezték át. A régi hagyományörzők úgy emlegetik a névváltozást, hogy „gyöngyszemet cseréltek bab szemre”. A lakosság létszáma 1869-ben 668 fő, 2012-ben valamivel több 1300-nál.

Szándékosan a falu közepén állunk meg, kihajolok a gépkocsi ablakán, és naivat játszva megszólítom a beszélgető férfiakat: „Fehér Józsefet keressük, ismerik?” Sajnálkozva, de büszkén lépnek hozzám, hogy még ennyit sem tudunk Bodroghalomban. Azt mondják, hogy a tájnak lelke van, szaknyelven: *genius loci*, Más a bodroghalmi, más az alföldi ember. Fehér József és Bodroghalom úgy összenőtt egymással, mint a fa és gyümölcse. Fehér József és Bodroghalom ugyanaz. A községben Fehér Józsefről illik tudni, őt illik keresni, senki más. A férfiak magabiztosan segítenek. „Forduljanak vissza, ott a buszmegállóval

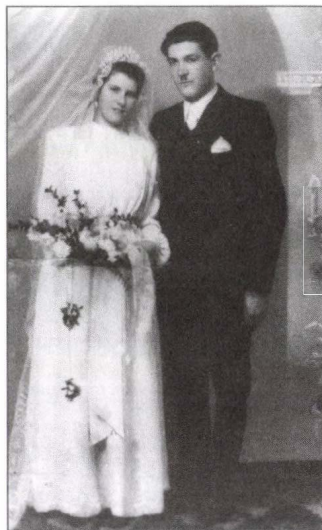

A szülőház udvarán, cigarettaszünet majdnem szemben, Táncsics utca, jobb oldalon a harmadik ház. Őt mindenki ismeri, mert a népdalkör és a színjátszó csoport tagja, karácsonykor pedig beáll a pásztorok közé, hogy tisztességet tegyenek a jászolban fekvő isteni gyermeknek.

A csendes, tiszta, virágokkal díszített Táncsics utca régen cselédsor volt. Feleségemmel kiszállunk a kocsiból, jobbra-balra szemlélődünk, és benyitunk a rácsos vaskapun. Jobbra, a tornácos ház közepén lévő nyitott ajtón bepillantunk a tipikus falusi jellegű szobákba. Az utca felől a „tisztaszoba”, középen a konyha és balra a lakóhely. Az épület kamarával, istállóval, baromfi- és sertésórákkal folytatódik. A csűr üresen szomorkodik, mert a termelőszövetkezet megalakulása után kifogyott a jószágállomány. Balról a nyári konyha, közelében a kerek kút, meg a három vastag ágú, családi emlékeket őrző diófa, alatta kis kerti asztal, két oldalán lóca, amire lepihenünk. Az ágakon néhány köcsög „szárad”, közelében az „élőfa, jelfa” is a múltat idézi.

Fehér József olyan kedvesen jön elénk, mintha családtagok volnánk. Ilyen a természetünnepélyeken, könyvbemutatókon és tudományos konferenciákon is. Fölszabadult légkört áraszt, mintha közeli barátok, testvérek is lennének. Nem dicsekszik a sikereivel, és nem takargat rosszul végződött dolgokat. Valamikor tréfálkoztam vele, hogyha egyszer Bodroghalomra látogatok, akkor szalonnával, kenyérral, hagymával kínáljon. Komolyan vette, emlékezett reá, és alig hogy letelepedtünk, kenyeret, szalonnát, hagymát, bort tett az asztalra, és nagyon finom süteményeket. „Lejegyezhetem, amiről beszélgetünk?” Rábólintott. Fölnyitom a füzetet, hallgatom, amint gombolyítja élete fonalát...

Édesapja hat hold földön gazdálkodó római katolikus földműves Lukán született 1926-ban. Édesanyja, Lizik Mária görög katolikus, végardói gyökerű családból már Bodroghalomban született 1928-ban. Szerettek gazdálkodni, és talán nem is értettek máshoz. A falusi ember szorosán kötődött családjához, földjéhez, jószágaihoz és falujához. Néha egymásra voltak utalva és összejárogattak tájékozódni. A II. világháború alatt Fehér Jánost behívták katonának, és megnyílt előtte a világ. Boldogkőváralján kezdte, Rozsnyón, Aknaszlatinán folytatta, végül Brünnben orosz fogságba került. Focsani híres, hírhedt fogolytáborában sóhajtott a csillagos égre: „Merre van a magyar hazám? / Merre sirat engem az édesanyám?” Kiszabadult a hadifogságból. Lassította lépteit a szülőfalujában, beleszip-

Fehér János és Lizik Mária esküvői képe (1948)

A kisiskolás (1958)

pantott levegőjébe, és határozott mozdulattal átlépett a kiskapun. Édesanyja dermedten csodálkozott rá, és alig jött hang a torkán. „János, hazajöttél? Te vagy az?” Hosszú hónapokig emlegették a háború nyomorúságait, mialatt belevetették magukat a gazdálkodásba.

Fehér János Lukán született, József fia pedig ugyanazon a helyen, de már Bodroghalomban 1952. február 12-én. Elég jól ment a gazdálkodás 1959-ig, amikor elkezdődött a TSZCS (termelőszövetkezeti csoport) szervezése, (amit a helyi szóhasználat így nevezett: Tovább Szolgáló Cselédek). A kiküldött agitátorok szép szóval, fenyegetéssel, sőt némelek elhurcolásával győzték meg a magyar parasztságot arról, hogy a közös gazdálkodás sokkal jövedelmezőbb, mint az egyéni. Politikai háttere pedig az volt, hogy ilyen rend-

szerben egyszerűbben szállították ki a magyar termékeket a Szovjetunióba, keletre. (1990-től azért privatizálnak, hogy könnyebb legyen kivinni a magyar jövedelmet nyugatra.) A falusi ember nehezen állt kötélnek. A fiatalabbak többsége menekült szülőföldjéről biztos munkahelyekre, gyárakba és bányákba dolgozni. Rákosi (Rosenfeld) Mátyás pártvezér kihirdette, hogy „a vas és acél országa lettünk”. Azt csak titokban suttozták, hogy az iparosítással a III. világháborúra készülnek. Fehér János makacszkodott, nem lépett be a termelőszövetkezetbe. Fájó szívvel otthagya családját, szülőföldjét, segédmunkásnak állt be a nagy Lenin Kohászati Művekbe Miskolcon, hogy naponként negyven-ötven fokos hőségben dolgozzon 1961 és 1974 között. Hétfőn hajnali háromkor ült fel az újhelyi buszra, onnan Miskolcig vonattal utazott tovább, és 5.45-kor belépett a gyárkapun. Szombat este érezték haza; akkor még szombaton is munkanap volt. Felesége finom vacsorával, egy-két pohár borral várta, és hallgatták egymás beszámolóját az elmúlt hétről. Jóska fiúk tágranyílt szemekkel figyelte szüleit, és magába szívta az elmondottakat.

Diákévek

Fehér József „paraszt”, illetve „munkás” származású iskolás 1958 és 1966 között a jó tanulók sorába tartozott Bodroghalom általános iskolájában. Tisztelte az előjáróit, akik nevelték és tanították. Az osztályfőnök matematika-fizika tudása, a tanulókat megérintő embersége eszményképe volt. A nyolc év elrepült, ünnepélyesen elballagtak, és gondolkodhattak: hogyan tovább? Egy nyári vasárnap délután édesapja Lovas János tanítóval poharazgatott a kocsmában. Rákérdezett: „János! Hol tanul a fiad tovább? Eszes gyermek, taníttatnod kell, ne vidd a közeli Újhelybe, hanem inkább Sárospatakra, volt egyházi iskolába, mert én is ott végeztem.” Fehér József pataki gimnazista lett, és amikor nyári vakációban, fején diáksapkával végighaladt Bodroghalom főutcáján, utána mutattak: „a pa-

A pataki gimnazista (1970)

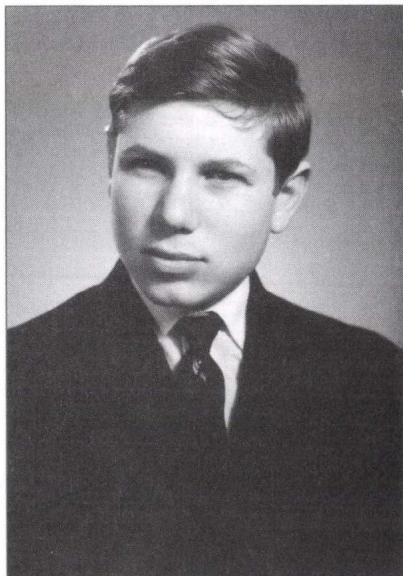
taki diák”. A gimnáziumban régi, tapasztalt, nyugdíj előtt álló tudós tanárok oktatták. Ruskay András igazgató szigorú fegyelmet tartott az internátusban. Édesanyja hetenként hozta tiszta fehérneműjét és apja kérdését: „Hogy tanulsz fiam?” Szégyellte volna magát, hogy míg szülei érette verejtékeznek, addig ő kényelmesen lustálkodik. Jól tanult, ezért az igazgató fölmentette az édesanyját a szülői értekezletek látogatásától.

Jeles érettségivel Nyíregyházán, a Bessenyei György Tanárképző Főiskolára jelentkezett 1970-ben. Megörült, miután felbontotta az értesítést, hogy fölveették az 1971-72. tanévre, magyar-történelem szakra. Előtte tizenegy hónapos katonaságot kellett lehúzni. Kiskőrösön gyakorlatoztak, képezték a fiatalokat testedzésre, fegyelemre, önmegtartóztatásra, bártorságra, harci feladatokra. Természetesen intenzív marxista oktatásban is részesültek. A munkásszármazású, jó képességű, szociális érzelmű főiskolást megválasztották kultúrfelelősnek. Elfogadta a feladatot, hogy együtt és egymásért dolgozzanak.

Még gimnazista korában, nyári vakációban történt, hogy szombat este otthon, családi körben édesapja egy-két pohár bor mellett felidézte a múltat. Az apja így helyesbítette egyszer vendégét, hogy „az még a forradalom előtt volt.” Jóska fiú, a főiskolás, kijavította apját, hogy 1956-ban nem forradalom volt, hanem ellenforradalmárok támadtak a dolgozó népre, hogy visszaállítsák a kapitalista kizsákmányolást, és uralkodjanak az elnyomott parasztokon és munkásokon. A vasgyári segédmunkás, „proletár” édesapja fejébe szökött a vér, ökölbe szorított kézzel felugrott, hogy megüsse a fiát. Soha nem történt azelőtt ilyen. Lefogták. „Tudod, mi történt 1956-ban? – kiabálta. – Követeltük, hogy az orosz hadsereg vonuljon ki! Ne deportáljanak és gyilkoljanak hamis vádakkal vagy ítélet nélkül magyarokat, szabadon élhessünk, és szabadon járjunk templomba!” Elhallgattak, mert a családon sem azelőtt, sem azóta nem zúgott végig ilyen vihar. A főiskolás 1975 után kezdett világosabban látni, hogy a megváltást hirdető ideológiák, nagyszájú, melldöngető diktátorok jönnek és letűnnek. Megértette, hogy a nép akaratát, az emberek véleményét is figyelembe kell venni. Vértivataros múltunkból mindig volt lehetőség a szabadulásra. Azt is megtanulta vasmunkás apjától, hogy a népet ígéretéssel, csábító propagandával meg lehet tévesztetni, erőszakkal meg lehet törni.

A családfeje

Fehér Józsefet is terhelik napi gondok, vannak örömei, sikerei és veszteségei. Alig hallunk magánéletéről, családjáról, amelyekről közelebbi munkatársai többet tudnak. Konferenciákon, tudományos üléseken, baráti találkozókra úgy néz ki, mintha egyedül és csak nekünk élne, csupán szaktémákkal, egyének és közösségek gondjaival foglalkozna, pedig ő is húsból-vérből való, családos ember. Páros történetük még Nyíregyházán, a főiskolára

A házasságkötés (1975)

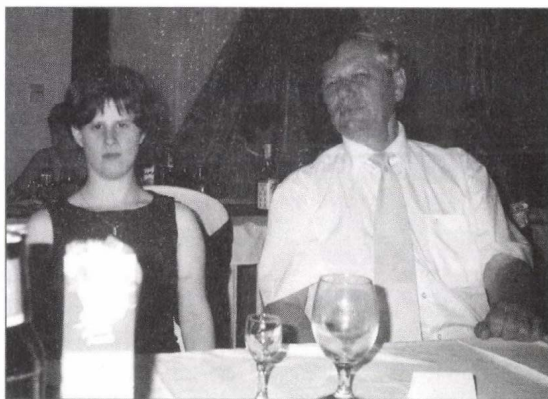
József fiuk és felesége

Laci fiuk Bálint unokájukkal

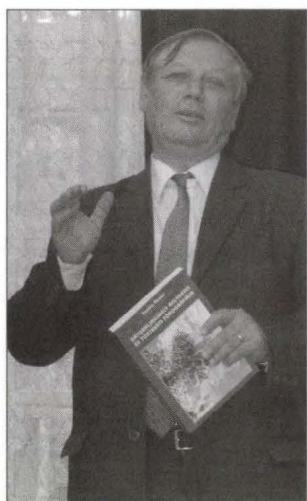
Apa és leánya

való beiratkozásnál kezdődött. Miután összevillant a tekintetük, egymás mellé került a két magyar-történelem szakos hallgató. A diákévek alatt ez a szál annyira megerősödött, hogy 1975-ben Fehér József római katolikus férfi házasságot kötött *Nagy Judit* református tanárnővel. Sem a munkásembernek, sem a vezető hivatalnoknak nincs könnyű döntése abban, hogy melyik a fontosabb: önmaga, a család vagy a munka? Még nehezebb a helyzete egy nagy testület vezetőjének, hogy mit tegyen az első helyre. Erről a paradoxonról a Bibliában is olvassunk. Jézus világosan megmondta, hogy aki el nem hagyja apját, anyját, testvéreit a nevéért, az nem lehet az én tanítványom, vagyis teljes erőbedobást követel. Pál apostol meg arra figyelmeztet, hogy aki nem visel gondot családjára, az nem viselhet gondot a gyülekezetére. Amikor Judit asszony valamilyen nyilvános rendezvényen megjelenik, szerényen elvegyül a vendégek között, mosolyog ránk, és nem érezteti velünk, hogy éppen ő az ünnepelt múzeumigazgatónak, a Kazinczy Ferenc Társaság elnökének felesége. A tanár házaspár három gyermeket nevelt, illetve nevel.

József fiuk tanító, felesége pedig német szakos pedagógus; kislányukat szép magyar névre keresztelték: Kincső. S beszélgetésünk óta megszületett a kis Anna is. *László* fiuk történelem szakos középiskolai tanár, de Miskolcon gépészmérnöki oklevelet is szerzett, s gépészmérnök feleségével, Enikővel együtt mérnökként dolgoznak. Bálintnak, a legnagyobb unokának most született testvérkéje, Dániel. *Judit* lányuk a harmadik gyermek, aki még tanul.

Könyvbemutató

Széphalmi munkatársaival a nyelvújítási kiállítás megnyitóján

Az előadó és író

Nyíregyháza, 1975, nyárelő. A Bessenyei György Tanárképző Főiskolán ünnepélyesen befejeződött a tanév. Fehér József és Nagy Judit boldogan mutatják egymásnak jeles magyar-történelem szakos diplomájukat. Hogyan tovább? Nyíregyházán azonnal tisztességes fizetést, lakást kínálnak nekik, hogy szakmájukban mindketten szeptembertől taníthassanak. Ugyanakkor érkezett Sátoraljaújhely tanácselnökének hívása, aki Bodroghalomban tanítója volt: „Gyere haza, Jóska, a Kossuth Lajos Művelődési Központba művészeti előadónak, feleséged pedig a Kazinczy Ferenc általános iskolában tanár lehet.” Szabolcs vagy Zemplén? A két lehetőség közötti „dilemma” röpké pillanatig sem tartott. Bodroghalom miatt Zemplént választották. Fehér József fiatalon, 1975 és 1980 között Sátoraljaújhelyen a művelődési központ munkatársa volt, s közben 1976 és 1979 között Debrecenben a Kossuth Lajos Tudományegyetemen közművelődési előadói képzést szerzett. 1980 és 1984 között a városi művelődésügyi osztály közművelődési felügyelőként foglalkoztatta.

Fehér József tudományos írásai, esszéi, vallomásai irodalmi remekművek. Megjelenése, beszédstílusa, mozdulatai, hanghordozása, mondatszerkesztése világos, érthető és természetes. Tudományosan felkészült művészi és írói karizmákkal megáldott, megértő, empatikus férfi. Szereti, érti, jól magyarázza a művészek és írók-költők remekeit. Otthonosan mozog a művészetek misztikus, csábító vagy meghökkentő birodalmában. Olyan irodalmár, aki szeret olvasni, és régebbi meg újabb magyar írókra, magyar mondákra, népdalokra hivatkozik, csipős, csattanós mondásokat, odaillő részleteket idéz. Szobrot, festményt, emlékhelyeket szigorú tárgyilagossággal, beleérző lírai hangon állít elénk, hiszen személyesen kötődik hozzájuk. Szuggesztíven ragadja meg hallgatóit, olvasóit. Sodor magával, és mire észrevesszük, már vele együtt dobban a szívünk. Például a bodrogolaszi kincsletről írt terjedelmes, tudományos dolgozatát olvasva mi is a kutatókkal együtt a sikerért drukkolunk. A történelmi Magyarországon született Nikolaus Lenau (1802–1850), az osztrákok Petőfijéről szólva dolgozatát azzal kezdi, hogy költészetét unalmasnak

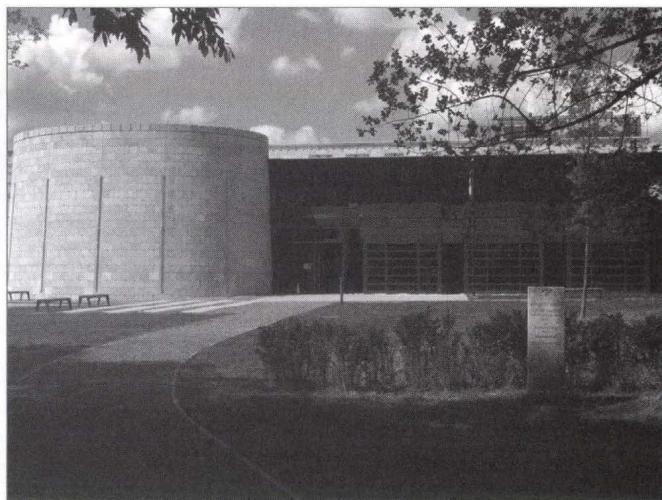
A „Fényes Újhely” című várostörténeti kiállítás megnyitóján (1992. dec. 13.)

találta, és amikor tárgyyszerűen megírt érdekes dolgozatát kézbe vesszük, nehéz abbahagyni. Szigeti Sándor fotóművész barátjának lírai jellemzéséből egy mondatot ragadok ki: „Mester lettél, a finom áttűnések, a fel-felsejlő fények, a halk zeneiség mestere.” Pozitivistá olyan értelemben, hogy látja a sötétség, a gonoszság veszedelmeit, de nem a piszokban turkál, nem vérző sebeket vájkál, hanem figyelmünket mindig a jóra irányítja, a gyöngyszemek szépségeivel, csillogásával bátorít. Alapelve, hogy minden ember hordoz valamilyen értéket, ezért becsüljük egymást.

A múzeumigazgató

A Sátoraljaújhelyen és környékén talált régészeti leleteket Kassa, Miskolc, Budapest múzeumaiban vagy magángyűjtők lakásán őrizték. A Zemplén Vármegyei Múzeumi Egyesület 1876-ban fölkérést küldött szét, hogy a vidék nemzeti kincseit Sátoraljaújhelyen gyűjtsék össze. Dókus Gyula régész-alispán 1928-ban gazdag anyagát bizonyos föltételekkel a Zemplén megye közgyűjteményének felajánlotta. A Felvidék 1938-ban visszatért Magyarországhoz, és a történelmi jogfolytonosság bizonyosságául a város múzeumát a közeli Borsiba, II. Rákóczi Ferenc szülőkastélyába szállították, és az épület renoválása 1940-ben elkezdődött. Borsi 1945-től ismét Csehszlovákiához tartozik. A kommunista propaganda jelszava volt, hogy „pusztuljon mindaz, ami régi”; a Borsiban tárolt gyűjteményt széthordták. Sátoraljaújhelyben 1960-tól ismét gondoltak magyar történelmi emlékek számbavételére, és 1971-ben értékes természettudományi anyag gyűlt össze. Az önálló Kazinczy Ferenc Múzeumot 1984. december 3-án a „Haza és haladás” című állandó kiállítással nyitották meg. Szabadfalvi József megyei múzeumigazgató előterjesztésére Fehér Józsefet igazgatói posztra jelölték. Megköszönte az ajánlatot, átgondolta kötelességét, hogy a múzeum a nemzeti értékek bemutatásával közösséget, műveltséget fejleszt, magyar öntudatra gerjeszt. A múzeum kincsestára alkotásra ösztönöz, cselekvésre kötelez. A kultúra, hagyomány, történelem és magyar nyelv ügye lényegében sorskérdés, ami által fölvi-rágozhat, ami nélkül elsorvad a magyar nemzet. Ady Endre is arra tanít, hogy nem a „ki-

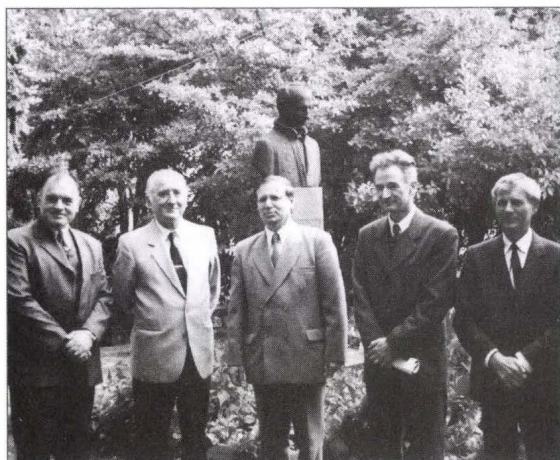

A sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum és a magyar nyelv széphalmi múzeuma

vagyiság”, a perc-emberkék dáridója menti meg és építi fel az országot, hanem a testileg-lelkileg egészséges magyarok együttes, egymásért való értelmes összefogása. Fehér József fölmérte a város és ország állapotát, társadalmi és politikai helyzetét, a kockázatot és feladatokat, azután elvállalta a megbízatását. 1985-től a mai napig ő a Kazinczy Ferenc Múzeum első igazgatója.

A múzeumba színes, változatos témájú, állandó és időszakos kiállításokat rendeznek. Az épület a város egyik kulturális központja, ahol tudományos ankétokat, irodalmi találkozokat, történelmi emlékeztetéseket, könyvbemutatókat tartanak. A múzeum története során két esemény országos hírű lett, sőt határon túlra is eljutott. Az egyik A Magyar Nyelv Múzeumának alapítása, fölépítése, berendezése. Megnyitotta 2008. április 23-án Sólyom László, Magyarország elnöke. Ilyen jellegű múzeum nincs több Magyarországon, Európában és a világon se nagyon. Igazgatóhelyettese Nyiri Péter kiváló fiatal tudós. A múzeumok tekintélyét, közhasznúságát nem a vezető tudományos rangfokozata jelzi, hanem az, hogy milyen pozitív hatásokat gerjeszt a közéletben. Hála Istennek, hogy a városi és a széphalmi múzeum látogatóinak száma folyamatosan növekszik. Másik rendkívüli esemény a Kazinczy Ferenc Múzeum teljes külső-belső felújítása, ami 2011-ben kezdődött, és 2012-ben fejezték be egy európai uniós pályázat keretében. Ezután az épület „több lesz, mint: múzeum”. A kiállítások, tárlók újrendezése Fehér József szakértő vezetésével történik. Az épület egyben a Kazinczy Ferenc Társaság székhelye, találkozások, megbeszélések, konferenciák otthona.

A múzeumigazgató kutatási területe Zemplén irodalmának és művelődésének története. Ő a felelős kiadója a Kazinczy Ferenc Társaság által kiadott könyveknek, és szerkeszti a múzeum kiadványsorozatait. A tudományos közéletben, irodalmi, honismereti szervezetekben aktívan részt vesz. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT) városi és járási szervezetének titkára volt 1977 és 1992 között. Alapító tagja (1985), jegyzője, majd 1994 óta elnöke a Kazinczy Ferenc Társaságnak. A Pulszky Társaságnak, a Magyar

Az újhelyi lexikon szerkesztőivel (2001)

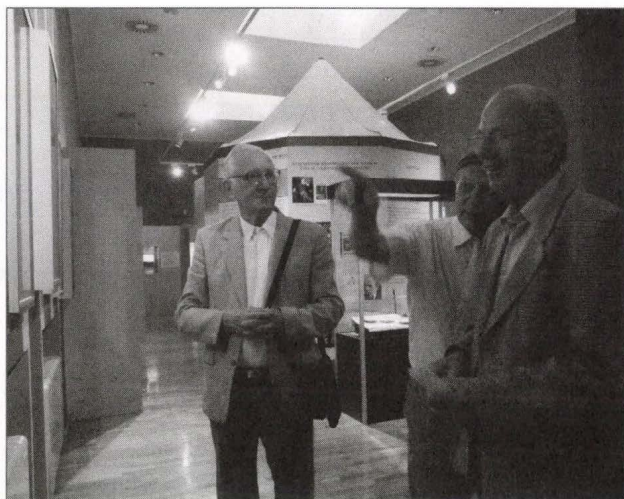
A köztársasági elnökkel (2011)

Irodalomtörténeti Társaságnak, a Honismereti Szövetségnek, a Honismeret című folyóirat szerkesztőbizottságának, a Móricz Zsigmond Művelődési Egyesületnek és a Bodrogközi Művelődési Egyesületnek a tagja. Munkáját szakmai díjakkal, kitüntetésekkel jutalmazták: Aranykoszorús TIT-jelvény (1988), Közművelődési-díj (1992), Toldy Ferenc-emléklakett (1995), Pro Museo emlékérem (1996), Sátoraljaújhely város közművelődési díja (1999), Bél Mátyás-díj (2002), Podmaniczky-díj (2012). Barátainak véleménye szerint ezek közül neki a legnagyobb elismerés, hogy 1998-ban Bodroghalom népe és önkormányzata a község díszpolgárának választotta meg.

Az elnök

A történelmet sokféle szempontból lehet írni és magyarázni. A Kazinczy Ferenc Társaság megalakulása egymástól független személyek közös akaratából született. Kováts Dániel Sárospatakon főiskolai tanár az 1980-as évek elején dr. Hőgye István levéltár-igazgatóval a Kazinczy Kör fölélesztését tervezgette. Fehér József közművelődési felügyelőt 1984-ben a Kazinczy Múzeum igazgatójának nevezték ki, és természetes kötelességének tekintette, hogy a kiváló nyelvújító felé forduljon. Kováts Dániel, aki a Kazinczy-kultusz legfőbb életője volt és maradt, elvi-gyakorlati-szakmai láncokkal kötődik Fehér Józsefhez. A honismereti mozgalomban rendszeresen együtt dolgoztak. Szabó Sándor műgyűjtő tanár Encsről járogatott Göncruszkára a Kornis-Kazinczy-ház megmentése ügyében, ahol Kazinczy Klára nevelgette testvérbátyja gyermekeit. Panyuscsikné Kovács Mária igazgató-nő Hidasnémetiben, a Kazinczy-emlékek megmentésén fáradozott. Gulyás Mihály balos, de ízig-vérig magyar népi író, Abaúj szerelmese fölajánlotta összeköttetéseit magasabb hivatalokban. Dombóvári János művésztanár-igazgató, a hagyományok őrzését sürgette. Hőgye István levéltár-igazgató ezekben az években hozzáfogott a Kazinczy-emlékek intenzív feltáráshoz. Bojtor Istvánné Toókos Uzonka helytörténész bemutatta Kazinczy Göncruszkával való kapcsolatának frissen feltárt adatait. Kováts Dániel a sátoraljaújhelyi levéltárba meghívta Kazinczy Ferenc „barátait”, ahol nagy egyetértéssel tárgyalták meg a Társaság alapszabályát, célját. A Társaság alakulásának tervezgetése rendkívüli tett volt

Az elnök-igazgató

Kazinczy Ferencsel és Kováts Dániellel a múzeumban

még 1984-ben is, mert a proletárdiktatúra 1948-50 között feloszlott, illetve betiltott mindenféle öntevékeny kulturális szervezetet. Sátoraljaújhely Város Tanácsának illetékes szervei Daragó Ferenc előterjesztése után elfogadták a benyújtott kérelmet, és a törvényes eljárások befejeztével tudomásul vették a Kazinczy Ferenc Társaság működését. A Társaság rendezvényein azóta is baráti, segítő, alkotni vágyó szellem árad. Beteljesült a Bibliából, hogy „mily gyönyörűséges, amikor együtt lakoznak az atyafiak! Csak oda küld áldást az Úr.” Amikor Kováts Dániel Szegedre költözött, lemondott az elnökségről. Szíve, kutatási területe, témája Abaúj-Zemplén, így a közösségben „spiritus rector” maradt. Az elnöki tisztséget Fehér József vállalta át, s a két tudós barát együttműködése, szakmai közösségének láncza még szorosabb lett.

A középmagas Fehér József elnök megjelenése a konferenciákon feltűnés nélkül elegáns. Magaviselete alkalomhoz illően komoly, természetes, néha finoman derűs. Az elnökség tagjai és közvetlen munkatársai tisztelettel, az összetartozás érzésével veszik körül. Távol áll tőle a hivalkodó önmutogatás. A közel 300 fős Társaság tagjaihoz közvetlen és különösen 30-40 munkatársának aktivitására támaszkodik. Megértéssel hallgatja a másik ember gondolatát és terveit. Véleménye változatlanul az, hogy mindenkiben van bizonyos érték, amit el kell fogadnunk. Éppen olyan megnyerő tisztelettel fordul régi ismerőseihez, tudósokhoz és takarítónőhöz, mint ahhoz, akivel először találkozott. Miután Sólyom László (2008. április 23.), vagy Schmitt Pál (2011. június 18.) Magyarország elnöke a nemzeti összetartozás előmozdítására Széphalomra látogatott, a protokolláris fogadás után a nyári melegben zakó és nyakkendő nélkül, de egymást nagyra becsülve társalogtak kerti asztalnál, üdítőital vagy egy pohár bor mellett.

Fehér József szakmai tudása kiváló, tudományos, hiteles forrásokból merít, a fejből idézett adatai is pontosak. Összefüggésben tárgyal irodalmi és történelmi részleteket. Alaposan felkészül. Beilleszkedik a helyi szituációba, a hallgatóság érdeklődési körébe, tudományos színvonalába. Néha mellőzi a fárasztó, figyelmet elvonó forrásmunkákat. Máskor

Kazinczy dédácsi emlékoszlopánál és széphalmi sírjánál

állandóan hivatkozik rá, mint például Nemes Lampérth József festőművészről készített tanulmányában is. Nagy ívű távlatokban apró dolgokat részletez anélkül, hogy belefulladna. Mint elnök tudományos, baráti kapcsolatok építésén fáradozik, ha pedig egy szerveződő irodalmi egyesület tanácsait kéri, akkor igyekszik segíteni, mint például Nyíregyházán a Móricz Zsigmond Művelődési Egyesület születésekor. Közgyűléseinken a bejáratnál fogadja az érkezőket, természetes módon elnököl, és az ajtóig kíséri a távozókat.

A muzeológus-irodalomtörténész Fehér József szerint is a Kazinczy Társaság „világcsoda”. De miért? Társaságunkat három fontos tényező jellemzi. Első a szeretetben való, áldozatot hozó szakmai küldetés bizonyossága, amit a tagság egyetértésben végez a közösségért. Olyan feladatot vállal, amire magányos ember képtelen. Az egoista állampolgár csak saját gondolatai körül forog, saját gondolataival foglalkozik. A küldetéses ember a másként gondolkozókra és a cselekvőkre is figyel. Fehér József a megértésben is példamutató. A Társaság közgyűlésére, valamint rendezvényeire szívesen és sokan jönnek. Tájékozódhatnak az eseményekről, beszámolhatnak munkájukról és a baráti légkör után, felüdülve távoznak, hogy „megint jól sikerült alkalom volt, mintha égiek szálltak volna alá a magasból.” De mi a cél? Ugyanaz, mint Kazinczy Ferencé volt, aki az osztrák hatalom markában szorongatott nemzetet kívánta megtartani. Magyarországon 1990 után az a szólásmondás röpködött, hogy „elmentek a tankok, bejöttek a bankok”. Emberek, pártok acsarkodnak egymás ellen, és följelentéseket küldenek nemzetközi fórumokra is. Ebben a szituációban az elnök és a tagság a társadalom egyik közösségének összefogására törekszik. A Kazinczy Ferenc Társaság a nyelv és műveltség gondozásával gyógyítja, építi az országot. Tisztelettel, megbecsüléssel veszi körül a hiteles szavú elnököt, önzetlenül kész segíteni. Ahol együtt, azonos célért és irányba menetelnek, ott győzelemre lehet számítani. A második jellemző a pénzgazdálkodás egyensúlya. A bevételek önkéntes adományokból, tagdíjakból, az eladott könyvek árából, pályázati támogatásokból folynak be. Nincs elnöki fizetés, sem előadói tiszteletdíj, a *Széphalom* évkönyv cikkírói számára sem.

Fehér József ex librisként Szalay Lajos és Rékassy Csaba rajzait választotta

A harmadik jellemző, ami a rangsorolás elejére is tehető: a hit. A Fókusz című lap írja 1992-ben Fehér Józsefről, hogy „mély gyökerű fák nőnek magasba”. Mibe gyökereznek? A Társaság soraiban nem nihilisták, liberális opportunisták és agnosztikusok ülnek, nem a dekadencia bűzös penészszaga terjed, hanem a hitből, reménységből, szeretetből fakadó indulat sugárzik. A kiadványok is ezt bizonyítják. Nem a Kazinczy Ferenc Társaság emblémájával nyomtatták ki, mégis első helyre sorolható a „Biblia Kazinczy Ferenc szavaival” (Budapest 1991). Szövegét gondozta, a jegyzeteket írta Társaságunk kiváló irodalomtörténésze, dr. Busa Margit. Fehér József szerint is „A Biblia a könyvek könyve”. A II. Rákóczi Ferencről tartott előadását a fejedelem hitvallásával kezdi, aki nem hajolt meg királyok előtt, de térdre borult Isten előtt. A Magyar Nyelv Múzeumára úgy tekint: „Hála Istennek, hogy a vallásos Pásztor Emil álma megvalósult”. Katona Rezsőné tanárnőre úgy emlékezik, hogy „kifogástalan női eleganciával megy reggeli misére... hiányérzetünket pótolja ki nekünk Isten, Akiben hitt”. Dr. János István főiskolai tanárról írt nekrológiájában pedig azt a jellemzést is olvassuk, hogy „Istent féltő ember volt”. Fehér József gondosan számon tartja azokat a római katolikus, református, evangélikus

lelkipásztorokat is, akik a történelem folyamán egyházi szolgálatuk mellett a nép társadalmi, anyagi és művelődési színvonalát fölemelték. Római katolikus dogmára hivatkozik, hogy azért maradt meg nemzetünk, mert „Mária patrónánk, Magyarország védőasszonya jól őrködött felettünk”. A Társaság alakulásától napjainkig közel száz kiadványában teológiai témájúak is találhatók, mint például Kazinczy Ferenc imádságoskönyve, Kazinczy-breviárium, Misszió a Tiszán innen, Júdas, az Iskáriótes, A megigézett püspök, Harc a szívedért, Jöjj és láss. A múzeumok színes éjszakája pedig lelkési szolgálattal kezdődik.

Befejezésül

Két kedvenc jeligéjét Gárdonyi Gézától tanulta: „Az embernek csak az arcát lehet ismerni, s az arca nem ő. Ő az arca mögött van. Láthatatlan.” És: „A falak ereje nem a kőben van, hanem a védők lelkében.” Kíváncsian nézek fel Jóskára, hogy mi a véleménye Magyarország jelenéről és jövődjéről. Válaszát rövidre fogja, Vörösmarty Mihály *Szózat*-ából idéz: „Hazádnak rendületlenül légy híve, ó magyar, ... itt élned, halnod kell”.

Megköszönöm a számunkra kellemes, hasznos délutánt, aztán szótlanul behajtom a jegyzetömböt. Feleségemmel hazafelé, Fonyba készülünk, Fehér József pedig kedvesen kínálgat. Szeretnénk még egy kicsit egymással maradni, és felajánljuk, hogy tartson velünk. Olyan jól esik, hogy elfogadja kívánságunkat, beül az autóba, és együtt megyünk Bodroghalomról – Sátorlajújhelyen át – Széphalomig...

MARÓTI ISTVÁN

Köszöntő Kazinczy Ferenc kapitányának születésnapjára

Nem szeretek emlékező beszédet írni. De amikor szívem úgy diktálja, hogy szívesen megszólítom a címzettet, az emlékképek felpeszsdítik gondolataimat. Így van ez jelen esetben is. Fehér Józsefnek írom soraim, de talán elfogadja szándékom, hogy olvashatják mások is.

Az idei anyanyelvi juniális szombat éjszakáján beszélgettünk legutóbb, amikor a Kazinczy-parkban százak sétáltak, beszélgettek, hallgatták a lélekemelő üzeneteket. Mi akkor ketten – időnként rátekintve A Magyar Nyelv Múzeumára – magánéletünk titkait kutattuk. Ekkor kérdeztem meg Tőled: mennyire vagy boldog ember. A kérdésem, tudod, költői volt, hisz magam is tisztában voltam azzal, hogy Te, az elmúlt közel négy évtizedben felmérhetetlenül gazdag pályád során minden erőddel és szakmai tapasztalattal munkása voltál az értékmentésnek és a magyar kultúra támogatása közben a közösségfejlesztésnek. Bár beszélgetésünk után két nappal telefonon arról faggattál, hogy miért volt ez a kérdés, akkor erre azt válaszoltam, mert vállalkozói kedved mérhetetlen, ezért féltelek, aggodom érted.

Ez a beszélgetésünk azért volt emlékezetes számomra, mert talán mindketten éreztük ott és akkor, hogy A Magyar Nyelv Múzeuma megteremtéséért közösen küzdöttünk több mint egy évtizeden át. Az intézmény működésének elmúlt négy esztendeje ismeretében talán nem merészség azt állítani: az igyekezet nem volt hiábavaló.

Néhány esztendővel ezelőtt – egy irodalomtörténeti konferenciára való készülés közepette – a Petőfi Irodalmi Múzeum irattárában egy feljegyzés került a kezembe. Lengyel Dénes, a múzeum akkori munkatársa ebben a következőket írta: *„A sátoraljaiújhelyi városi Tanács VB-je meghívására 1971. november 22-én a városba kiszálltam s néhány múzeumi jellegű feladatot megoldottam. A helyi előkészítő beszélgetésen, amelyet Morvay Péterrel és Kovács Dániellel folytattam, abban állapodtunk meg, hogy előadásunkból egy Sátoraljaiújhelyen megnyitandó múzeum terveit is megalapozzuk. Az előadások után baráti beszélgetés formájában ismét felmerült a múzeum terve. Kitűnt, hogy a megyei igazgató, a művelődési osztály vezetője és minden felelős szerv képviselője egyetért azzal, hogy az egykori vármegyeháza földszintjén 4-5 szobából álló múzeumot alakítsanak ki. Az épület maga muzeális jellegű: Kazinczy, Kossuth tevékenysége teszi azzá, a bútorok, emléktárgyak egy része még megvan. Abban állapodtunk meg, hogy Kazinczy-szobát is tervezünk: eredeti berendezéssel.”*

Eddig a hiteles, korabeli jelentés, majd hosszas előkészületek után 1985-ben Te lettél a Kazinczy Ferenc Múzeum igazgatója.

Olvasom megjelent írásaidnak jegyzékét: Sátoraljaújhely és Zemplén művelődése 1918-tól napjainkig, Múzeumalapítási törekvések Sátoraljaújhelyen 1876-1984 között, A zemplé-

ni táj irodalma, A Kazinczy Kör története, Kazinczy Ferenc nyomában Brünnben, Némethi Ferenc tokaji várkapitány alakja, A Hegyalja a szépirodalomban, Miért „szent” a széphalmi Mester?, Kazinczy „lelkismerete”...

A felsorolás csak kedvcsináló, mert cikkeidnek, tanulmányaidnak listája 219 tételből áll. És mindez az irodalomtörténeti, helytörténeti kutatómunka ékes bizonyítéka. Azon gondolkodom, hogy foglalkozásod megítélésekor hogyan is lehet tevékenységedet pontosítani. Talán valahogy így: Fehér József a múzeumigazgató, a muzeológus, az irodalomtörténész, a helytörténész, a honismereti szakember, a népművelő, a művelődésszervező, a közösségteremtő, az értékmentő, a „kovászember”, mindezek összefoglalásaként tehát joggal mondhatjuk *Kazinczy kapitánya* vagy a keleti határszélen. Határt említettem, de munkád során földrajzi határok nélkül élsz és gondolkodsz.

Aki nem ismer Téged, joggal gondolhatja, hogy megfeszített tempóban cselekszel, állandó időzavarban törekszel álmaid megvalósítására. Ez bizony nem így van. Találkozásainkkor mindenkor a derűt, a vendéglátás örömét sugároztad üdvözlésemkor. Így, ennek köszönhető, hogy megismerkedésünk első pillanatától a barátságot, a kedélyességet, a tisztességet, az életet megbecsülő örömezt tapasztaltam beszélgetéseink során. Ezért is gondoltam arra, hogy e köszöntőmmel a Veled kapcsolatos gondolataimat közhírré teszem. Szükségesnek tartom ezt azért is, mert úgy vélem, mindannyiunk számára tanulságos a szolgálatod iránti hűség, kultúraépítő, műveltséggyarapító képesség. A Kazinczy-mauzóleum és a múzeum változatlanul várja és fogadja tanárok, diákok, irodalombárátok és nyelvművelők százait. A park árnyas fáival, a romantikus környezettel méltó felteteleket nyújt meghitt beszélgetésekhez, meditációkhoz.

„Jót s jól!” Kazinczy Ferenc gondolata máig gondolatainkba férkőző üzenet. Ennek a feladatnak hűséges és tisztességes őrzője és ápolója, a szellemi hagyaték kapitánya vagy, ezért joggal kívánjuk Néked, légy még hosszú évekig ennek a megbízatásnak gazdája és felelőse!

Isten éltesse, Fehér Jóska!

FEHÉR JÓZSEF

Személyi bibliográfia

A Kazinczy Ferenc Társaság egyik „alapító atyja”, első jegyzője, 1994-től elnöke, a sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum igazgatója, F e h é r J ó z s e f betöltötte hatvanadik életévét, ez alkalomból közöljük publikációs jegyzékét. Három évtized termését tekintjük át az alábbi tételek felsorolásával, amelyekből kitűnik szerzőjük széles körű érdeklődése, a helyi művelődéstörténeti hagyomány iránti érzékenysége, a mai kulturális életünk eredményeiről és gondjairól felelősséggel gondolkodó ember közéletisége. Kutatási eredményei, gondolatai, kommentárjai mindig megfontolásra érdemesek, így e személyi bibliográfia tételei nemcsak egy gazdag életút jelzőkövei, hanem a honismeretet gazdagító, tájékozódásra serkentő dokumentumok is egyben. (A Szerk.)

Az alkalmazott rövidítések:

BC. = Bibliotheca Comeniana, a Magyar Comenius Társaság kiadványsorozata, Sárospatak. – **BM.** = Borsodi Művelődés, folyóirat, Miskolc. – **BoM.** = Bodroghalom múltjából. Összeállította: Fehér József. Bodroghalom, 1996. – **Bp.** = Budapest. – **BSz.** = Borsodi Szemle, folyóirat, Miskolc. – **Di.** = Dimenziók–Felső-Magyarországi Szemle, folyóirat, Miskolc. – **ÉM.** = Észak-Magyarország, napilap, Miskolc. – **évf.** = évfolyam. – **HeK.** = Hegyaljai Kalendárium, Miskolc. – **HírLev.** = Hírlevél. A Kazinczy Ferenc Társaság tájékoztatója, Sújhely. – **Hism.** = Honismeret, folyóirat, Bp. – **HK.** = Helyi Krónika, havi lap, Sújhely. – **H. n.** = A kiadás helyének megnevezése nélkül. – **Ho.** = Holnap, folyóirat, Miskolc. – **HOMÉvk.** = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc. – **HOMKözl.** = A Herman Ottó Múzeum Közleményei, Miskolc. – **k.** = kötet. – **MH.** = Művésztanodai Hírmondó, periodika, Sújhely. – **sz.** = szám. – **SzÉvk.** = Széphalom, a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, Sújhely. – **Sújhely** = Sátoraljaújhely. – **Szf.** = Szülőföldünk, Borsod–Abaúj–Zemplén; a honismereti mozgalom tájékoztatója, Miskolc. – **TH.** = Tokaj és Hegyalja, kiadványsorozat, Tokaj. – **ÚÉ.** = Új Észak, napilap, Miskolc. – **ÚK.** = Újhelyi Körkép, havilap, Sújhely. – **ÚKi.** = Új Kilátó, folyóirat, Miskolc. – **ZM.** = Zempléni Múzsza, negyedéves folyóirat, Sárospatak. – **ZT.** = Zempléni Táj, periodika, Sújhely.

A dőlt betűs címek a szerző önálló kötetei.

1982.

1. A sátoraljaújhelyi honismereti munkáról. = Szf. 4. sz. 64–65.

1983.

2. Egy „szégyenlős” falu névváltoztatása. = Szf. 6. sz. 26–28.

1984.

3. Kazinczy és a képzőművészetek. [Csatkai Endre könyvről.] = BM. 3. sz. 95–96.
4. A Bodrogház a szépirodalomban. = Szf. 7. sz. 24–27.

1985.

5. Egy „szégyenlős” falu névváltoztatása. = Hism. 5. sz. 42–43.
6. Nemes Lampérth József tragédiája. = Szf. 8. sz. 56–59.

7. Sátoraljaújhely és Zemplén művelődése 1918-tól napjainkig. = BM. 3. sz. 63–71.
8. Csorba Sándor: Szemere Bertalan neveltetése és pályakezddése (1812-1838) [Könyvismertetés.] = BM. 4. sz. 82–83.

1986.

9. Adalékok a „Zemplén” helynév etimológiájához és jelentéstartalmának mai értelmezéséhez. = SzÉvk. 1. k. 263–273.
10. A művelődés korszakai. = Sátoraljaújhely 1261-1986. 58–72.
11. Lavotha Géza világa. = BM. 3. sz. 65.
12. Három hangon. [Könyvismertetés Cseh Károly, Csorba Piroska, Furmann Imre verseiről.] = BM. 4. sz. 86–89.

1987.

13. Nemes Lampérth József posztumusz sorsa. = HOMKözl. 25. sz. 38–43.
14. Zempléni históriák a honfoglalástól 1849-ig. [Könyvismertetés.] = ÉM. máj. 16.
15. Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 1. [Ismertetés.] = BSz. 2. sz. 94–96.
16. Tompa Mihály: Népregék. [Könyvismertetés.] = ÉM. dec.

1988.

17. Múzeumalapítási törekvések Sátoraljaújhelyen 1876-1984 között. = HOMÉvk. XXV-XXVI. k. 431–447.
18. „és megmártottad kezed a Styx vizében” [Hajdú Gábor könyvéről.] = BM. 1. sz. 93–94.
19. Ősbemutató Sátoraljaújhelyen. = ÚK. máj. 8.
20. Takács József: Játékszabály. [Könyvismertetés.] = ÉM. jún. 14.
21. Petőfi Sándor és Petőfi Zoltán újhelyi napjai. = ÚK. júl., 6.
22. Sátoraljaújhely irodalmi múltjából. = ÚK. aug., 5.
23. Arcképvázlatok: Terényi tanár úr. = ÚK. aug., 6.
24. Javaslatok a Bodroghöz helytörténetének tanításához. = BM. 3. sz. 91–96.
25. Arcképvázlatok: Szabó Pál. = ÚK. okt., 3.
26. A zempléni táj irodalma. = Szf. 13. sz. 74–78.
27. Berecz Károly, a Bodroghöz verselő néptanítója. = SzÉvk. 2. k. 325–335.

1989.

28. Megyénk Nepomuki Szent János szobrai. = HOMKözl. 26. sz. 190–201.
29. Bemutatjuk Pető János festőművészt. = ÚK. jan., 5.
30. Szobrok, köztéri alkotások. – A partizánszobor. = ÚK. márc., 1–2.
31. Arcképvázlatok: Jencsik Béla festőművész. = ÚK. máj., 5.
32. Szobrok, köztéri alkotások. – Lenau-szobor. = ÚK. jún., 2.
33. Szobrok, köztéri alkotások. – A Nepomuki Szent János-szobor. = ÚK. júl., 2.
34. Arcképvázlatok: Dr. Illés László. = ÚK. szept., 6.
35. Szobrok, köztéri alkotások. – Nemes Lampérth József emlékezete. = ÚK. okt., 2.
36. A Hősök Temetője. = ÚK. nov., 6.
37. Kétszáz éves a református templom. = ÚK. dec., 5.

1990.

38. A Kazinczy Kör története I. (1902-1914.). = SzÉvk. 3. k. 331–347.
39. A bibliai képek Ady szerelmi lírájában. = ÚKi. 2. sz. 3.

40. Jelszavaink valának... = Ho. 3. sz. 35–37.
41. Jó hazát – Vallató remény. [Könyvismertetés.] = Szf. 14. sz. 64–65.
42. Fürdő, fürdőélet a régi Erdőbényén. = BM. 1. sz. 80–85.
43. Fürdők a régi Erdőbényén. = HeK. [számozás nélkül] 169–171.
44. Tisztelet az erdőbényei kőfaragóknak! = HeK. [számozás nélkül] 176–178.
45. Jelszavaink valának. = ÚK. jún., 4.
46. „S mi egy rossz csősz...” = ÚK. aug., 2.
47. In memoriam Petrasovszky Pál. = ÚK. aug., 6.
48. Magna Domina Hungarorum. = ÚK. aug., 8.
49. Kedves Virág István! = ÚK. szept., 2.
50. A leghíresebb bodrogi. = ÚK. szept., 7.
51. A sátorlajújhelyi katonatemető. = Szf. 15. sz. 18–19.

1991.

52. Trautzonfalva falukönyve. = HeK. [számozás nélkül]. 126–127.
53. S. O. S. Dókus Kastély! = ÚK. jún., 15.
54. Egy sokoldalú újhelyi művészetről, Maár János portréjához. = ÚK. júl., 21.
55. István, ifjabb király. = ÚK. aug., 12–13.
56. Régi-új szobronk: Szent Flórián. = ÚK. szept., 9.
57. Széljegyzet A Kazinczy emlékünnepe Érsemjénben c. cikkhez. = ÚK. okt., 17.
58. A Miskolci Töredék. = Szf. 16-17. sz. 119–121.
59. Újabb helytörténeti kiadványok. = Szf. 16-17. sz. 160.

1992.

60. A Kazinczy Kör története II. (1914–1950). = SzÉvk. 4. k. 337–351.
61. Bodrogi irodalmi hagyományai. = TH. VII. k. 145–152.
62. Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság 4. évkönyve. [Könyvismertetés.] = ÚK. jún., 9.
63. Augusztus 20. Nemzetről, kultúráról a magyar államiság ünnepén. = ÚK. aug., 7–8.
64. Tellinger István kiállítása. = ÚK. aug., 13.
65. Pontosítások Szepsi Laczkó Máté életéhez és munkásságához. = Szf. 18. sz. 71–73.
66. 1956-os dokumentumok Karcsáról és Sátorlajújhelyről. = ÚK. okt., 6–7.
67. Kazinczy brünni fogsága. = ÚK. okt., 12–13.
68. Elnökségek. Avagy régi november 7-ék emlékére. = ÚK. nov., 5.
69. Ex libris... [Hőgye István: Édes szülőtte földem, Zemplén és Nagy Géza: Bodrogi tájszótár c. könyvről.] = ÚK. nov., 13.
70. A Sátorlajújhelyi Munkástanács iratai a Kazinczy Múzeumban. = Szf. 19. sz. 31–49.

1993.

71. Sátorlajújhely. Kazinczy Ferenc Múzeum. TKM Füzetek Kiskönyvtára 470. sz. Cartographia, Bp., 16 p.
72. Arcképvázlat dr. Bencsik Jánosról. = Bencsik János: Paraszti és mezővárosi kultúra a XVIII–XX. században. Miskolc–Tokaj. 9–17.
73. Kazinczy Ferenc nyomában Brünnben. = SzÉvk. 5. k. 181–192.
74. Szepsi Laczkó Máté. = TH. IX. k. 18–33.

75. Fejős Zoltán: A chicagói magyarok két nemzedéke. [Könyvismertetés.] = Di. 1-2. sz. 174–175.
76. Újabb honismereti kiadványok. = Szf. 20. sz. 158.
- 1994.**
77. [Hat szócikk az Új Magyar Irodalmi Lexikonba.] Bp.
78. Hegyaljai Kiss Géza verseiről. = SzÉvk. 6. k. 213–229.
79. *Sátoraljaiújhely. Műemlékek, látnivalók. TKM Füzetek Kiskönyvtára 495. sz. Cartographia, Bp. 24 p.*
80. Jencsik Béla emlékezete. = ÚK. 1. sz. 7.
81. Rákóczi Zsigmond (1544-1608), a kultúrapártoló és zsoldárszerző fejedelem. = Szf. 21-22. sz. 175–178.
82. Esszék és vallomások. Újhely arcai. = ÚK. 3. sz. 13.
83. Csomós Zoltán indulása. = ÚK. szept., 11.
84. Esszék és vallomások. Fordulj az asszonyokhoz. = ÚK. ápr.
85. Esszék és vallomások. „A Mindenség summáslegénye”. = ÚK. 8. sz. 10.
86. Esszék és vallomások. Forradalomról és egy elmaradt pofonról. = ÚK. okt., 8.
87. Karsa Ferenc: Szabadságharcos napló. [Könyvismertetés.] = Di. 3. sz. 127–128.
- 1995.**
88. A széphalmi Kazinczy Emlécsarnok első látogatókönyve (1876-1891). = SzÉvk. 7. k. 389–397.
89. Megyei könyv Borsod–Abaúj–Zemplénről. [Könyvismertetés.] = Di. 1. sz. 123–124.
90. Kováts Dániel: Móricz Zsigmond és Sárospatak. [Könyvismertetés.] = Di. 2-3. sz. 238–239.
91. „A falu rossza”. Tóth Edéről putnoki kiállítása megnyitóján. = Szf. 23. sz. 8–10.
92. Gombos István kiállítása a Városi Könyvtárban. = ÚK. jún., 6.
93. *Zemplén. Útikalauz. Sátoraljaiújhely. 60 p.*
- 1996.**
94. Zempléni ember, táj, történelem. = ZT. II. évf. 2. sz. 3–4.
95. Kazinczy Gábor zempléni közszereplése. = Kazinczy Gábor emlékezete. Miskolc. 9–22.
96. Tellinger István grafikusművészről sárospataki kiállítása megnyitóján. = ÚÉ. aug. 6. 6.
97. A bodroghalmi kelta temető. = BoM. 7–18.
98. Lukai birtok urbárium. = BoM. 30–37.
99. Egy „szégyenlős” falu névváltoztatása. = BoM. 57–59.
100. A bodroghalmi férfikar és néptáncosok (1957). = BoM. 80–83.
101. A bodrogolasi kincslet. = HOMÉvk. XXXIII-XXXIV. k. 117–140.
102. Előszó. = Fried István: Az érzékeny neoklasszicista. Vizsgálódások Kazinczy Ferenc körül. Sújhely–Szeged. 5–7.
103. Németi Ferenc tokaji várkapitány alakja. = TH. XVII. k. 54–64.
- 1997.**
104. Újszász Kálmán emlékkönyv. [Könyvismertetés.] = Új Holnap. márc. 102-106.
105. Az erdőbényei kőfaragó mesterség története. = Fehér József – Szakáll Sándor – Viga Gyula: Kőmunkák Erdőbényén. Erdőbénye. 17–39.

- 106. A széphalmi Kazinczy-emléksarnok látogatókönyvei. = SzÉvk. 9. k. 89–96.
- 107. A 70 éves Lavotha Géza alkotásai között. = SzÉvk. 9. k. 417–419.
- 108. Az erdőbényei kőfaragó mesterség története. = HOMÉvk. XXXV–XXXVI. k. 447–462.

1998.

- 109. Szemelvények az 1848/49-es emlékirat-irodalomból. = Hism. 4. sz. 25–31.
- 110. *Sátoraljaújhelyi Útikalauz. Sátoraljaújhely. 36 p.*
- 111. A magyarok „ösi” ételei Szirmay Antal: Hungaria in Parabolis című művében. = Szf. 27. sz. 164–169.

1999.

- 112. Kazinczy nyomában Szabolcs–Szatmár–Beregben. = KM. máj. 12.
- 113. Szirmay Antal Hungaria in Parabolis. = HOMÉvk. XXXVII. k. 571–583.
- 114. Búcsú Lavotha Gézától. = HK. 8. sz. 10.
- 115. 15 éves a Kazinczy Múzeum. = HK. 12. sz. 14.
- 116. Köszöntő. = SzÉvk. 10. k. 5.

2000.

- 117. Petik Rezső: Sátoraljaújhely tükörben. [Könyvismertetés.] = ÚK. jan., 21.
- 118. Előszó. = Bojtor Istvánné Toókos Uzonka: Fony. Sátoraljaújhely. 5–6.
- 119. A Lavotta Ház megnyitására. = MH. máj., 6.
- 120. Előszó a VI. Zempléni Nyári Tárlathoz. = A Kazinczy Ferenc Múzeum katalógusa, Sújhely.
- 121. Egy rejtélyes költő a kuruc korból: Losárdi Zsuzsanna. = Hegyaljai felkelés 1697. Tanulmányok a felkelés 300. évfordulójára. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek, 36. Sárospatak. 201–212.
- 122. Réti Zoltán „elvarázsolt, boldog szigete” (A sátoraljaújhelyi kiállításon elhangzott megnyitóbeszéd.) = Nógrád Megyei Hírlap, okt. 14. 5.
- 123. Pontosítások Szepsi Laczkó Máté életéhez és munkásságához. = Bodnár Sándor – Fehér József – Takács Béla: Szepsi Laczkó Máté, az első aszúbor készítője. Szepsi Laczkó Máté Szakképző Iskola, Sújhely. 11–16.
- 124. Czinke Ferenc emlékezete. = ÚK. dec., 12.

2001.

- 125. [252 lexikon szócikk.] = Sátoraljaújhelyi Lexikona. Sújhely.
- 126. Kazinczy „lelkiismerete”. = SzÉvk. 11. k. 77–82.
- 127. Kazinczy emlékezete Alsóregmecen. = SzÉvk. 11. k. 77–82.
- 128. A magyar kultúra napján. = ZM. I. évf. 1. sz. 72–74.
- 129. Lexikonunk születése. = HírLev. 33. sz. 6–7.
- 130. Bojtor István: Erdélyi krónika. = HírLev. 34. sz. 11.

2002.

- 131. Dráma szabadversben. Nemes Lampérth Józsefről. = Gyűjtők-Gyűjtemények Művészeti Magazin, 5-6. sz. 4–6.
- 132. Sárospatak, a könyvtárak városa. [Könyvismertetés.] = ZM. II. évf. I. sz. 86–86.

133. Erdőbénye-Fürdő. = Szerencs és környéke. A Szerencsen 2001. május 25-26-án megtartott tudományos konferencia előadásai. 293–302.
134. A Magyar Nyelv Múzeuma tervei Széphalmon. = Hism. 3. sz. 96–98.
135. Trianonra emlékezve. = ÚK. 6. sz. 12–13.
136. A Kazinczy család Regmecen. = Alsóregmec kistükre. Alsóregmec. 39–65.
137. Alsóregmec társadalma. = Alsóregmec kistükre. Alsóregmec. 117–179.
138. Két újhelyi Kossuth-legenda. = SzÉvk. 12. k. 23–28.
139. Pillantás a karcsai dombra. Nagy Géza emlékére. = SzÉvk. 12. k. 311–312.
140. [Kováts Dániel, Pásztor Emil és Radványi György társszerzőkkel]: A Magyar Nyelv Múzeuma tématerve. = SzÉvk. 12. 317–324.
141. Kossuth Lajos szobra Sátoraljaújhely főterén. = Hism. 3. sz. 71.
142. Az erdőbényei Kossuth-szobor. = Hism. 3. sz. 71.
143. Kossuth a helytörténeti kutatásban. = Hism. 6. sz. 93–94.
144. Soltész István képei alá. = MH. VI. évf. 3–4. sz. 22–23.
145. A fényképezés lírikusa. Baráti sorok Szigeti Sándor kiállítása margójára. = ÚK. 12. sz. 14.
146. Hozod a fiad a templomba? = Czerkó. A Sátoraljaújhelyi Görög Katolikus Egyházközség lapja. Dec. 4–5.
147. Szóljatok harangok. = Czerkó. A Sátoraljaújhelyi Görög Katolikus Egyházközség lapja. Dec. 7–9.
148. Bojtor István Erdélyi krónika című könyvéről. = HírLev. 34. sz. 11.
149. A VI. Abaúji Szabadegyetemről. = HírLev. 35. sz. 17.
- 2003.**
150. Nikoalus Lenau ébresztése. = SzÉvk. 13. k. 157–168.
151. Ajánlás. = Somogyi Gábor: Borúth Andor, az ember és a művész. Sújhely. 7–8.
152. A Hegyalja a szépirodalomban. = Szerencs és a Zempléni-hegység. A Szerencsen 2003. május 16-17-én megtartott tudományos konferencia előadásai. 309–317.
153. Új Széchenyi kellene... = Zemplén. Az újhelyi Polgári Együttműködési Egyesület és a Borúth Elemér Alapítvány közéleti lapja. I. évf. 1. sz. 3–4.
154. Nyikityina Nagyezsda képeiről. = MH. VII. évf. 1-2. sz. 23.
155. A VI. Abaúji Szabadegyetemről. = HírLev. 35. sz. 17.
156. Czinke Ferenc pácini emléktáblája előtt. = HírLev. 37. sz. 19.
- 2004.**
157. Életképek a kastélyból. = Füzeradvány falukönyve. H. n. 201–226.
158. A falu jelene, jövője. = Füzeradvány falukönyve. H. n. 333–340.
159. Egy sátoraljaújhelyi magyar zsidó polgár: dr. Székely Albert. = A sátoraljaújhelyi Kazinczy Múzeum Füzetek VIII. 5–18.
160. Az álmodó. Pásztor Emil emlékezetére. = SzÉvk. 14. k. 395–369.
161. Megnyitó beszéd a győri Kazinczy versenyen 2004. április 23-án. = HírLev. 38. sz. 14–15.
162. A Nagyságos Fejedelem jelleme. = Szf. 31. sz. 6–8.
163. Réti Zoltán Balassi-kiállítása elé. = MH. VIII: évf. 3-4. sz. 24.

2005.

164. Vallomás a könyvről. = HírLev. 40. sz. 9.
165. Tokaj-Hegyalja kultúrhistóriájának vonzásában. Dr. Kováts Dániel munkássága. = Szerencs, Tokaj-Hegyalja kapuja. A Szerencsen 2005. április 15-16-án megtartott tudományos konferencia előadásai. Szerencs. 7–15.
166. Kazinczy Gábor. = A Kazinczy Ferenc Általános Iskola Emlékkönyve, Tápiógyörgye. 22–26.
167. *Híres erdőbényeiek (Életrajzi kislexikon.) Erdőbényei Füzetek I. 68 p.*
168. Tájak, kertek Kazinczy Ferenc műveiben. = SzÉvk. 15. k. 49–55.
169. Ajánlás. = Somogyi Gábor: Éder Gyula, az ember és a művész. Sújhely. 7–8.
170. Ajánlás. = Bojtor Istvánné Toókos Uzonka: Göncruszka. Fony. 5–6.
171. Cs. Szabó Lászlóra emlékezve. = Sárospataki Füzetek, a Sárospataki Teológiai Akadémia kiadványa, 2. sz. 112–114.

2006.

172. 150 éve született Berecz Károly, a Bodroghköz verselő néptanítója. = Néprajzi Hírek, 3-4. sz. 80–82.
173. A Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle. [Könyvismertetés.] = Hism. 2. sz. 103–104.
174. Dr. Hőgye István emlékezete. = HírLev. 42. sz. 6.
175. A művelődés évszázadai. = Nagytárkány I. Tanulmányok a község településtörténetéhez és néprajzához. Somorja-Komárom. 243–271.
176. Jegyzetsorok Maklár Teréz kiállítása alá. = MH. X. évf. 4. sz.
177. *Magita legendája. A baski veszedelem. = Erdőbényei Füzetek 2. Erdőbénye. 72 p.*
178. A nagytárkányi Balassi Bálint-szobor előtt. = SzÉvk. 16. k. 533–535.

2007.

179. Tarczal monográfiájának a II. kötete. [Könyvismertetés.] = Tarcali Hírek, jan., 3.
180. Zászlók. = ÚK. 1. sz. 2.
181. Dörzsik. = ÚK. 2. sz. 2.
182. Kitörés. = ÚK. 3. sz. 2.
183. Ítélet. = ÚK. 4. sz. 2.
184. Széljegyzetek erdélyi utunkhoz. = SzÉvk. 17. k. 123–134.
185. Dr. Hőgye István emlékezete (1941–2006). = Szerencs, Dél-Zemplén központja (A IV. Tájélföldrajzi Konferencia előadásai, 2007. ápr. 19-20.) Szerencs. 31–34.

2008.

186. Megnyílt Széphalmon A Magyar Nyelv Múzeuma. = A II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár Ünnepi Könyvheti kiadványa. 24–25.
187. Múzeumunk első kiállításai. = SzÉvk. 18. k. 24–26.
188. Miért „szent” a széphalmi Mester? (Költő utódok Kazinczy sírjánál). = Comenius előtt és után. BC. XIII. k. 105–110.
189. Meghalt Telling Pista. = HírLev. 44. sz. 20–21.
190. Széljegyzetek erdélyi utunkhoz. (Lakva ismerni meg egymást). = Művelődés. Kolozsvár. 6–9. összevont sz., 120–125.
191. Borúth Elemérről, domborműve ürügyén. = SzÉvk. 18. k. 429–433.

2009.

192. Kazinczy Ferencné gróf Török Zsófia új szobra a széphalmi emlékhelyen. = Szf. 34. sz. 192–194.
193. [19 szócikk A Zempléni-hegység földrajzi lexikonában.] Nyíregyháza–Szerencs.
194. Kassai zárandoklat Széphalomra. = Kassai Figyelő, máj., 17.
195. Előszó. = Fried István: „Aki napjait a szépnek szentelé...” Fejezetek Kazinczy Ferenc pályaképéből és utókora emlékezetéből. Sátoraljaújhely–Szeged. 5–7.
196. Kazinczy és Alsóregmec. = A bölcsőtől a sírig. 250 éve született Kazinczy Ferenc. Partiumi Füzetek 58. sz. Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlékhely Társaság, Nagyváradi. 13–30.
197. Ki volt Kazinczy Ferenc? = Fidelio Est, 19. sz. 4.
198. Tessedik széphalmi akácfája. = Comenius és Kazinczy szellemében. BC. XIV. k. 265–270.
199. Előszó. = Járomfa, mozvány, nőtövény... A nyelvújítás során született szaknyelvünk „szokott és szokatlan” szavai. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Bp. 5–6.
200. Érzelmes, elfogult, mégis igaz sorok Kováts Dániel 80. születésnapjára. = Hism. 6. sz. 44–45.
201. Kazinczy és Tokaj. = SzÉvk. 19. k. 169–171.
202. Búcsúszavak dr. Busa Margitról. = SzÉvk. 19. k. 645–647.

2010.

203. Kazinczy Ferenc bibliográfusa, dr. Busa Margit emlékezete. = Például Kazinczy. Borsodi Kalászfalás 6. II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár, Miskolc. 59–62.
204. Kazinczy és Tokaj. = A nyelvújítás jelvilága. Tanulmányok Kazinczy és a nyelvújítás máig tartó hatásáról. Magyar Szemiotikai Társaság, Bp. 70–72.
205. Ajánlás. = Bodnár László: A virradat üzen. Sújhely. 5–6.
206. Négy új kiadványunk. = SzÉvk. 20. k. 556–57.
207. A Zempléni Múzsza létrehozásának irodalmi és társasági közéleti alapjai. = ZM. X. évf. 3. sz. 48–50.

2011.

208. Zemplén első történetírója, Szirmay Antal (1747–1812) emlékezetére. = Kárpát-medence: tájak, népek, tevékenységek. Nyíregyháza–Szerencs. 79–87.
209. Megnyílt Széphalmon A Magyar Nyelv Múzeuma. = Nyelvünk és nyelvjárásaink. Széphalom Könyvműhely, Bp. 21–25.
210. Czigány Lóránt emlékezete. = SzÉvk. 21. k. 565–567.
211. Katona Rezsőné hamvai mellett. = SzÉvk. 21. k. 571–572.
212. Emlékezés dr. János Istvánra. = SzÉvk. 21. k. 578–581.
213. Búcsú N. Bodnár Károlytól. = SzÉvk. 21. k. 582–583.
214. Széchenyi István újhelyi napjai. = Széchenyi és kora Zemplénben. Rákóczi Baráti Köre, Királyhelme. 37–46.

2012.

215. *Józan ítélet és tiszta szílv. Esszék, tanulmányok. Sújhely. 264 p.*
216. [Kováts Dániel társszerzővel:] Rejtett irodalmi értékek Tokaj-Hegyalján. = Tokaj-hegyaljai borvidék. Hazánk első történeti tája. Nyíregyháza–Szerencs. 239–256.

217. A magyarok „ősi” ételei. Szirmai Antal: Hungaria in Parabolis című művében. = Nyelvünk és Kultúránk. XLII. évf. 169. sz. 29–36.
218. Bodroghalmi anekdoták és igaz történetek. = HOMÉvk. L. k. 509-519.

Kötetszerkesztések:

- Bodroghalom múltjából. Összeállította: *Fehér József*. Társzerkesztő: *Kováts Dániel*. Bodroghalom, 1996. 112 o.
- SZÉPHALOM 10. Ünnepi kötet Kováts Dániel 70. születésnapjára. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. Szerk. *Balassa Iván, Fehér József, Hőgye István, Viga Gyula*. Sújhely, 1999. 728 o.
- Sátoraljaújhelyi Lexikona. Szerkesztőbizottság: *Fehér József* (elnök), *dr. Csorba Csaba, dr. Hőgye István, dr. Kerényi Attila és dr. Kováts Dániel* (szerkesztő). Sátoraljaújhely, 2001. 548 o.
- Alsóregmec kistükre. Szerk. *Fehér József és Kováts Dániel*. Alsóregmec, 2002. 200 o.
- Füzérradvány falukönyve. Szerk. *Fehér József és Kováts Dániel*. Sárospatak, 2004. 372 o.
- KAZINCZY FERENC: „Híven szeretni a jót”. Válogatott írások. Szerk. *Fehér József és Kováts Dániel*. Sátoraljaújhely–Nagyvárad, 2009. 280 o.

Sorozatok szerkesztése:

A Sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum Füzetek

- I. DÉTSZY MIHÁLY: Újhely várának története. Sújhely, 1994. 51 o.
- II. FRANK TAMÁS és HEGYESSY GÁBOR: A madarak világa; kiállítás-vezető. Sújhely, 1995. 54 o.
- III. Sárospatak és Sátoraljaújhely környéke Pesty Frigyes helynévtárában. Szerk. *Kováts Dániel*. Sújhely, 1998. 200 o.
- IV. KOVÁTS DÁNIEL: Az abaúji Hegyköz helynevei. Sújhely, 2000. 336 o.
- V. ÁDÁM LÁSZLÓ és HEGYESSY GÁBOR: Adatok a Zempléni-hegység, a Hernád-völgy, a Bodroghalmi, a Rétköz és a Taktaköz holyvafaunájához (Coleoptera). Információk Északkelet-Magyarország természeti értékeiről III. Sújhely, 2001. 250 o.
- VI. FEHÉR JÓZSEF (szerk.): Dr. Székely Albert emlékezete. A zempléni zsidóság emlékei 1. Sújhely, 2004. 40 o.
- VII. KOVÁTS DÁNIEL: Sátoraljaújhely helynevei és történeti topográfiája. Sújhely, 2008. 520 o.

Poétai Gyűjtemény

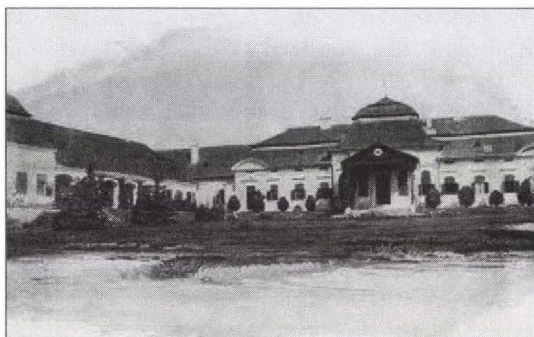
1. KAZINCZY FERENC: Fény és homály. Válogatott költemények. Szerk. *Kováts Dániel*. Miskolc, 2000. 96 o.
2. KISS JÓZSEF: Az ár ellen. Válogatott költemények. Szerk. *Kováts Dániel*. Miskolc, 2001. 96 o.
3. NIKOLAUS LÉNAU: Élet és álom. Válogatott költemények. Szerk. *Fehér József*. Miskolc, 2003. 96 o.
4. UNGVÁRNÉMETHI TÓTH LÁSZLÓ: Szépet szépen. Válogatott költemények. Szerk. *János István*. Miskolc, 2005. 96 o.
5. SZEMERE MIKLÓS: A vadon költészete. Válogatott költemények. Szerk. *Kováts Dániel*. Miskolc, 2007. 96 o.

SISKA JÓZSEF

Megújul a bélyi kastély

A bodrogi közeli Bély község (ma Biel, Szlovákia) egyik kies dombján emelte 1780-1781-ben kastélyát a Mária Terézia császárnőtől katonai érdemeiért 1767-ben grófi címet kapott 'Sennyey László, a Bodrogi közben 1631-től 21 helységben birtokos család sarja.¹ Az 1945-ben bekövetkezett fordulat után többféle funkciót betöltött, s közben alaposan lepusztult épületet először 2003-ban próbálták megújítani. Ekkor a főépület manzárdtetőzetét hozták rendbe. A komolyabb felújítási munkálatok 2010. december 8-án kezdődhettek el. A Prosperitás Alapítvány a magyar-szlovák, határon átnyúló együttműködési program keretében a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatósággal közösen 1,95 millió eurós pályázati támogatást nyert. A tervek szerint a felújított épületben könyvtár, kiállítóter, , szálláshely, tárgyaló és étterem kap helyet. A 'Sennyeyeknek és a Bodrogi köz más főnemesi családjainak, neves személyiségeinek állítanak benne emléket. A kastély főépületének felújítási munkálataival 2012. június 30-ig elkészültek, a korlátozott pénzalapból azonban nem futotta a szintén rossz állapotú két mellékszárnny rekonstrukciójára. A könyvtár és az étterem kialakítására ezek nélkül nem kerül-

¹ Vö.: Siska József: A Sennyey család és bélyi rezidenciája. = Széphalom 15., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2005. 225-238.

het sor, így viszont az épület nem számíthat nagyobb számú látogatóra.²

Mihók Gábor, a nagykaposi székhelyű Prosperitas Alapítvány igazgatótanácsának elnöke a pozsonyi Új Szó című napilapnak elmondta,³ a restaurálás most elvégzett első fázisa összesen 404.120 euróba került. Mivel az európai uniós támogatást utófinanszírozás formájában, az egyesületnek komoly nehézséget okozott a munkálatok költségeinek fedezéséhez szükséges pénz előteremtése. Az összesen öt lépésben elvégzendő felújítás második részében, 590 ezer euró felhasználásával az ajtók és ablakok cseréjére, valamint a falak szigetelésére került sor. A Prosperitas Alapítvány a bélyi műemléket és a körülötte elterülő park másfél hektáros részét 2008-ban vásárolta meg a helyi önkormányzattól. Az ingatlant korábbi tulajdonosai többször átalakították, az elmúlt évtizedekben alapiskolaként, raktárként és szükséglakásként is szolgált, ám a karbantartás elmulasztása miatt az építmény állaga egyre

romlott. A 85 százalékban európai uniós, 10 százalékban pedig állami hozzájárulásból finanszírozott szakszerű felújítást egy, az ezen a téren nagy tapasztalatokkal rendelkező magyarországi vállalat bevonásával végzik.

Az egyik szlovákiai hetilap 2007-ben így tudósított a kastély szomorú állapotáról: „A földszintes, manzárdtetős, szeszélyes alakú, hosszan elnyúló épület, eredetileg terjedelmes park közepén, dombvonulat szélén emelkedett, tartozott hozzá egy 1854-ben épült neogótikus pavilon is, amely később római katolikus kápolna lett. A romjaiban is lenyűgöző kastély a második világháború után rohamosan pusztulni kezdett, s bár az ötvenes évek elején történt egy felújítás, tipikus, szocialista sorsát nem kerülhette el: volt benne iskola, tanítói lakás, községi hivatal, majd az önkényesen beköltözött romák megadták neki a kegyelemdőfést. A kilencvenes években is történt még egy bátortalan kísérlet az épület felújítására, ám a pénz elfogyott, a munka félbeszakadt. Mi több, az ezredfordulón is jelentkezett egy társaság, amely másfél millió koronáért megvásárolta az egykori gyönyörű angolpark egy részét, s ígérete szerint a kastélyt 2006-ra kellett volna restaurálni. Hogy mire alapozták nagymellényű terveiket, rejtély, hiszen már akkoriban 180 millióra lett volna szükség a teljes felújításhoz. Az már csak hab a tortán, hogy a jobb oldali szárny falán ma is ott rozsdáll az a kétnyelvű tábla, amely tiltja a belépést 'a műemlék épület'-be”.⁴

² Vö.: Régió c. folyóirat, 2012. 2. sz. 32-33.

³ Leczó Zoltán riportjai. Új Szó, 2011. ápr. 6., 2012. jún. 26. A harmadik képet, amely a 2012 nyarán készült, az Új Szóból vettük át. Az első kép a Borovszky-féle megyemonográfiában jelent meg (1905), a második a romos állapotot mutatja. A 4. kép 2005-ben készült, az 5. pedig képeslap a községi önkormányzat gyűjteményéből.

⁴ Kövesdi Károly: A feledés homálya. = Vasárnap c. hetilap, 2007. dec. 21.

KOVÁTS DÁNIEL

Huszonöt éves a nyíregyházi Bessenyei Társaság

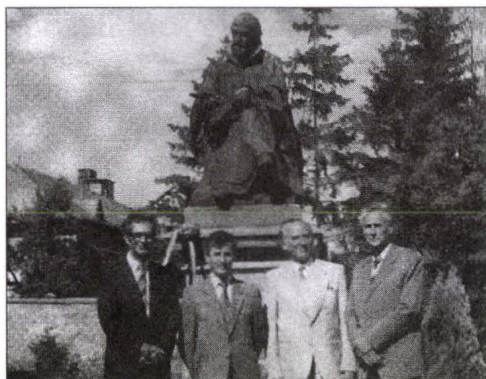
Bensőséges ünnepség résztvevői lehettünk Nyíregyházán, a Megyeháza Bessenyei-termében 2012. október 18-án. Egy jubiláló közösséget ünnepeltünk, amely Bessenyei György intelmét követve dolgozik: *„Ki szereti jobban a hazáját ... az, aki annak javára értelemből dolgozik”*. Szabolcs–Szatmár–Bereg megyében és Nyíregyházán nagy hagyománya van Bessenyei kultuszának, mint ahogy Borsod–Abaúj–Zemplén tájain Kazinczyénak. Mindketten Sárospatak nevelői voltak, s hasonló törekvések szolgálatában álltak. Amikor a diák Kazinczy lefordította Bessenyei „Die Amerikaner” című művét, s elküldte nagyra becsült alkotójának, ezt a biztató választ kapta Bécsből 1777. február 11-én: *„Valamit az Úr munkámnak fordításába elkövetett, igen is helyben hagyom, és attól sem tartok, hogy magyarsága kellemetes ne lenne... Ne szűnjön meg az Úr szívének hajlandóságai után menni...”* Ez a biztatás jelentette Kazinczy számára az írói pályaindulást, s kapcsolatuk ösztönzőleg hat e két jeles alkotó nevét viselő társaságok együttműködésére is.

A kultusztevékenységben érdekes párhuzamokat találunk. 1888-ban a nyíregyházi evangélikus gimnázium önképzőköre fölveszi Bessenyei nevét. Miskolcon a református gimnáziumban az „Önképző társulat” 1859-től Lévay József javaslatára Kazinczy Önképzőkör néven folytatja tevékenységét. Mindkét iskolában felismerték a névadó megválasztásának nevelő hatását. A civil kulturális kezdeményezések jellemző példái a helyi művelődési társaságok: 1898-ben Nyíregyházán megalakult a Szabolcs Vármegyei Bessenyei György Művelődési Kör (1940-től: Társaság), Sátoraljaújhelyen pedig 1902 szeptemberében a

Zemplén vármegyei Kazinczy Kör. A cél közös: a magyar irodalom és művészet pártolása, a közművelődés nemzeti szellemben való előmozdítása. 1899-ben Bessenyei nyíregyházi szobrának felállítása, 1913-ben a felújított tiszaberceli szülőházon emléktábla elhelyezése, 1931-ben Bessenyei kiadatlan verseinek megjelentetése, 1934-ben a Szabolcsi Szemle megindítása, 1940-ben pedig Bessenyei hamvainak nyíregyházi újratemetése jelzik a hagyományápolás főbb állomásait. Bár a II. világháború után újjászervezték a társaságokat, a „fordulat éve” után önfelosztató határozattal be kellett szüntetniük tevékenységüket.

Csaknem négy évtizednyi szünet következett, de a kultusz élt azért; 1972-ben a Tanárképző Főiskola felvette Bessenyei nevét, új lendületet vett az író életművének kutatása, közzététele. A civil szerveződések újraéledésének jeleként kezdeményezték azután a Bessenyei Társaság felélesztését, és 1987. október 16-án megtartották Nyíregyházán az alakuló közgyűlést.

A két társaság együttműködése gyümölcsözőnek mondható. Hadd idézzem Kovács Tibornét, aki a Bessenyei Társaság történetét áttekintve így szólt erről: „Szoros kapcsolat jött létre az 1985-ben alakult zempléni Kazinczy Ferenc Társasággal, akik jelentős segítséget nyújtottak a társaság-alapítás munkájában, s elnökiük, Kovács Dániel vezetésével részt vettek az alakuló ülésen. A két társaságot a történeti és földrajzi szomszédság mellett baráti szálak fűzik össze, amelyeket az 1989-es kölcsönös bemutatkozó látogatás és több találkozás tovább erősített. A Kazinczy Társaság emlékezetes, irodalmi-művészeti műsorral kísért bemutatkozásról Bánszki István számolt be

a Kelet-Magyarország 1989. május 20-i számában közreadott hírlevelében. A látogatások, publikációk és a kiadványok cseréje mellett Kovács Dániel több alkalommal volt a Bessenyei Társaság összejöveteleinek meghívott előadója. Bánszki István és a Társaság több tagja, így Csorba Sándor és Szabó József is tartott előadást a Kazinczy Társaság és az Abaúji Szabadegyetem rendezvényein.¹ Egyik kedves emlékem az a fénykép, amely 1990 májusában Göncön Károli Gáspár-szobra előtt készült, s amelyen a két Társaság elnökei és – azóta elhunyt – titkárai, Kovács Tibor és Hőgye István láthatók.

Sok szál köt össze bennünket. Elsősorban a célok és a felismert feladatok: a névadók emlékeztetének ápolása, emlékhelyeinek gondozása, az életmű feltárása, népszerűsítése; évfordulós megemlékezések szervezése; a közműveltség, a felvilágosodott gondolkodás és a hagyománytudat terjesztése. Hiszen névadóink hasonló elveket vallottak. Bessenyei szerint a „közboldogság” legnagyobb akadálya a tudatlanság, a nép műveletlensége, Kazinczy pedig az *Erdélyi levelek*ben állapítja meg: „Kultúrát mind a földesúrnak, mind a köznépnak, s jó lesz minden.” Közös szándék továbbá a célkitűzésekkel egyetértő szakemberek összefogása, megegyeznek az alkalmazott munkaformák, az előadások, a kiadványok. Nem lebecsülendők a közösségi és személyes kapcsolatok, az együttműködés a Magyar Irodalomtörténeti Társasággal, a tudományos műhelyekkel, a ro-

kon egyesületekkel. „A nagy emberek tettei nem magoké, hanem a *nemzeté*. Én pedig e szó alatt mind a *magyart* étem, mind az *embert*.” Ezt írta Kazinczy 1820-ban, s ez a szemlélet hatja át a két Társaság munkálkodását.

Köszönet Bánszki Istvánnak, akihez immár 64 éves barátság fűz; a nyíregyházi evangélikus Kossuth Lajos Gimnázium Bessenyei-önképzőkörének, illetve a miskolci református Lévay József Gimnázium Kazinczy-körének neveltjeként kerültünk 1948 őszén a budapesti tudományegyetemre, s mindkettőnket elkötelezett a pedagógushivatás. Nem véletlen, hogy azonos motívumok alapján fáradozunk. Kazinczynak a szavai jutnak eszembe, amikor a Bessenyei Társaság elnökére gondolok: „*Mely jól mennek a dolgok, ahol az első tudja s akarja, amit kell! S mint szereti ott minden az első, mint az első az utolsót!*” Úgy gondolom, a Bessenyei Társaság hí sáfára volt a névadó örökségének, s biztos vagyok benne, hogy az lesz a jövőben is. Megtalálta és teljesíteni igyekezett a reá váró időszerű feladatokat.

Fehér József barátommal, a Kazinczy Ferenc Társaság jelenlegi elnökével, őszinte nagyrabecsüléssel köszöntöttük a jubiláns szervezetet,² névadónk szavaival fejeztük ki elismerésünket a Bessenyei Társaságnak, s kívántunk teljes sikert küldetésük szolgálatához:

*Eszköze lenni az isteni kéznek,
Egy nem haszontalan tagja az Egésznek,
Férfiak! ez gyönyörű jutalom.*

¹ Kovács Tiborné: A Bessenyei Irodalmi Társaság 20 éves története (1987–2007). Nyíregyháza, 2009. 50–51.

² A fenti képen dr. Bánszki István kezében a Fehér József által adományozott Kazinczy-szobrocska látható.

CSORBA CSABA

Múltunk pusztulása, megőrzése, bemutatása

Pusztuló múltunk

Egészen kicsi gyermekkoromtól kezdve büszke voltam arra, hogy Zemplén szülötte vagyok, hogy személyi okmányaimban *Sátoraljaújhely* neve mellett az szerepelt, hogy *Zemplén megye*, még akkor is, amikor az már évtizedek óta nem létezett. Ugyanis az anyakönyvi kivonatban, 1946-ban, még az akkori állapotnak megfelelően tüntették föl adataimat. Az 1950 és 1989 közötti időszakban hozzászoktunk, hogy az új közigazgatási egység nevét röviden csak *Borsod*-ként emlegették. 1989 után eleinte még gyorsan halványuló reményként, fölmerült Zemplén megye újjászervezése is. A földrajzban elterjedt tájmegjelölés is félrevezető. Mert ha a Zempléni-hegységről faggatunk embereket, akkor gyakorta a várak közül Regécet, Füüzért, Boldogkőzt említik, meg a legmagasabb csúcsot, a Nagy-Milicet, csak hogy ezek egyike sem tartozott eredetileg Zemplénhez, hanem Abaúj vármegye részét képezték!

Zemplén fővárosaként szokás emlegetni Sátoraljaújhelyt, valójában azonban immáron több mint hat évtizede inkább halódó periféria, mintsem valóságos központ. Hiába szeretnénk annak látni... A lehangelő valóság: szörnyűséges vasúti „összeköttetés”, omladozó házak, rohamosan fogyó lakosság. A szlovákiai Zemplén valaha jóval kisebb városai sorra megelözik! Persze a mai határon innen még így is a legnépesebb, hiszen a szomszédos Sárospatak, vagy az emblematisz Tokaj népessége szintűg ijesztően megcsappant, és a folyamat mindenütt gyorsulni látszik...

2007 óta egyre intenzívebben foglalkozom Sátoraljaújhely (és emellett mintegy szükségsze-

rűen Sárospatak, a Hegyalja és Zemplén egészének) történetével, 2012-ben megjelent *Sátoraljaújhely városkönyve* címmel a város történetéről írt kötetem, amelyhez kiegészítésül a városhoz kötődő személyekről készült mintegy 20 ezer életrajzot (képanyagot stb.) tartalmazó DVD csatlakozik. Azóta újabb négyezer életrajzzal gazdagított gyűjteményem. A kutatásaim során tapasztaltak készítettek arra, hogy a következőkben megfogalmazott gondolataimat megosszam a Tisztelt Olvasókkal.

Volt valaha Zemplénnek egy hetilapja, a *Zemplén*, amely 1870 és 1944 között jelent meg. Nagyön kevesen ismerik, kevesen vannak, akik egy-két „kőszá” számát kezükbe vehették, hiszen erősen hiányos sorozata van csak meg a pataki Református Nagykönyvtárban, még kevesebb évfolyama Zemplén Levéltárában, Sátoraljaújhelyben. Pedig valaha bizonyára szépen bekötött hosszú sorozatai léteztek az egykori vármegye területén, de az állomány „megtizedelődött”. Valamennyi számát végigböngésztem, elsősorban Sátoraljaújhely történetére vonatkozó adatokat keresve, s bár szerkesztése és színvonala nem egyenletes (ami ilyen hosszú időkeretben nem is várható el), de pótolhatatlan kincs! Az más kérdés, hogy jelenleg egész Sátoraljaújhelyben nincs megfelelő mikrofilmolás, és a saját pénzemen kellett vennem egyet. Sem a városnak, sem az intézményeknek, sem magánszemélyeknek (pl. képviselőknek) nem volt ilyen „nagyberuházáshoz” elégséges pénzük.

Még szomorúbb az, hogy megszűnt a *zempléniség* mint összetartó erő. Nincs ennek a tájnak (vagy akár a szűkebben vett Tokaj-Hegyaljának

olyan hetilapja, amelyben a képek mellett a nyomtatott betű is tisztas helyet tölt be.

1945 után a „múltat végképp eltörölni” jelszó jegyében Zemplén és Tokaj-Hegyalja hagyományai ijesztő pusztulásnak indultak. De tartozunk annnyival az igazságnak, hogy a pusztulás nem is 1945-től (a térség hadszíntérré válásának időszakától), hanem 1944 áprilisától-májusától, a zsidók kényszerlakhelyre költöztetésétől, majd deportálásától kezdődött. Sokakban nem tudatosodott akkor, hogy az államhatalom olyan drasztikus, önkényes lépéseket tett, amelyek az egész társadalom számára begyógyíthatatlan sebeket okoztak. Származásuk miatt emberek ezrei kerültek Sátoraljaújhelyben, Sárospatakon, a Hegyalján (és az egész országban) voltaképpen törvényen kívüli állapotba. Elveszítették kulturális kincseiket, minden ingó és ingatlan vagyonukat, értékeiket, amelyek megsemmisültek, szétszóródtak, vagy egyesek „elsáfárgkodtak”.

Sátoraljaújhelyben békében élt egymás mellett az 1930-as évek végéig, idestova másfél évszázadon keresztül zsidó és magyar. Semmilyen raciónális oka nem volt annak, hogy a magyar lakosság gyűlölje a zsidóságot, amely (csakúgy, mint a magyarság) nem alkotott egynemű csoportot. Ahogy felekezetre osztott a magyarság, csakúgy megvoltak a zsidó vallási csoportok is (háromféle), csakúgy megvoltak az életmódbeli különbségek is mindkét csoportnál. A szűk elit, a középosztály és a szegény rétegek is egyaránt képviselve voltak mind a magyar, mind a zsidó oldalon. Az elkülönülés, ami a zsidóságnál a 19. század 80-as, 90-es éveit megvolt, jelentősen csökkent. Egyre többen voltak, akik magyaros hangzású családneveket vettek föl, még többen választottak a magyarságnál használatos utóneveket. A társadalmi és kulturális egyesületek tagságában és vezetésében zsidók és magyarok egyaránt részt vettek (noha természetesen megmaradtak a sajátos zsidó egyesületek is). Öltözködésben, lakáskultúrában, oktatás terén a zsidóság a magyarokhoz hasonult. A magyar jótekonysági bálokon éppúgy megjelent a zsidó elit, mint a zsidóság báljaiban a vármegye és a város magyar eliteje. A gazdasági-pénzügyi életben is szoros volt az együttműködés. Az egyes foglalkozási ágakban föl sem me-

rült annak a gyanúja, hogy a magyarok a zsidókat, zsidók a magyarokat kiszorítják. Kereskedők és iparosok között ugyanúgy voltak magyarok, mint ahogy a gyári munkások és a napszámosok között. A zsidótörvények és a korabeli propaganda negatív hatása azonban Sátoraljaújhelyben (és Hegyalja, valamint Zemplén többi településén is) egyre inkább érezhetővé vált. Ez a folyamat részleteiben sajnos mindmáig szinte ismeretlennek számít, a kutatás hiánya miatt.

A zsidóság teljes jogfosztása majd deportálása következtében a zsidó tulajdonban lévő üzemek és műhelyek többnyire nem szűntek meg, hanem új tulajdonosok kezébe adva működtek tovább. Viszont a zsidó tulajdonosok működésével kapcsolatos írásos dokumentumanyag megsemmisült (bizonyára jórészt 1944-ben, és ami esetlegesen megmaradt, az feltehetőleg 1945 és 1950 között). A zsidó iskola, a vallásos élet írásos dokumentumai, a zsidó valláshoz kapcsolódó tárgyi anyagok 1944-ben és az azt követő években nagyrészt ebek harmincadjára jutottak, (azaz megsemmisültek). Sátoraljaújhelyben az 1940-es években három zsinagóga volt meg még egy imaház is. A mai Vasvári utcában épített (szefárd) imaház régen semmivé lett. A Színház közben álló kisebb (ortodox) templomban, az 1950-es években szemét, papírhulladék (írási dokumentumok), takaródarabok voltak láthatók, épségben volt, ajtóit leláncolták, a belső díszítő falfestés is épségben megmaradt. Lebontása után helyére bérház, ABC (húsáruház) épült az 1970-es évek közepén. A nagyobb (statusquo) izraelita templomot a felismerhetetlenségig átalakítva bútorboltta építették át, szintén az 1970-es években. A jelentős értéket képviselő kovácsoltvas kerítését elhordták (ismeretlenek, ismeretlen helyekre). Padok imakönyvek maradtak a templomtérben az 1950/60-as években is. Az egykori nagyhirű, meghatározó jelentőségű zsidó Kaeszenbaum-iskola épületében elhelyezett Vasipari Ktsz-nek, a nagy zsinagógában alakították ki a raktárát.

A megmaradt kis imaház tetőzete, a Színház közben, a Kazinczy Múzeum telke mellett 2010-ben kezdett rogyadozni, mára életveszélyes. Benne bútorok, különféle kegytárgyak és írási do-

kumentumok, könyvek is lehetnek, és sorsuk a pusztulás. Jelenleg a városban csak néhány, az egykori zsidósághoz köthető épület van emléktáblával megjelölve. Az egykori zsidó lakások új tulajdonosai 1945 után magukénak tekintették a bútorokat, műtárgyakat, értékeket. A sajátos birtoklás kérdéseit soha nem feszegette senki, kivéve a munkaszolgálatból, illetve a deportálásból hazatért néhány személyt. 1944 és a következő évek gyalázatát láthatóan senki sem vállalja. De ha nincsenek is „felelősök”, a gyalázat azért mégiscsak gyalázat marad. Az Endlösung, a „végső megoldás” iszonyatos, minden emberi képzeletet fölülmúló borzalmait után visszatért, majd máshová költözött, illetve a környéken vagy Sátoraljaújhelyben élő csekélyszámú zsidók (és az idő múlásával egyre inkább már csak az utódok) évente egyszer összegyűlnek a szinte járhatatlan zsidótemetőben, és megemlékeznek a Soah-ról, az ismert és ismeretlen szeretteik drámájára emlékeztető emlékműnél júniusban, de csak ők.

Ami kevés nyomtatott dokumentum (könyv) megmaradt, napjainkban az is pusztul, szétszóródik, csakúgy, mint a tárgyi anyag, az írásos dokumentumok. A levéltárban 1944-ről és az azt követő évekről alig maradt meg a zsidóság 1944-es sorsára vonatkozó írásos anyag. Tudatosan elpusztították 1945 előtt (és állítólag utána is). A zsidó könyveket, az iskolai könyvtárakban a zsidó származású szerzők könyveit a rendelet értelmében beszolgáltatták, megsemmisítették. Aztán 1945 után, a Rákosi-korszakban a nem zsidók is kénytelenek voltak beletörödni abba, hogy az új hatalom alatt nem lehet a jogkövető állampolgár sem biztonságban. Lakásában házkutatást tarthatnak, őt letartóztathatják, állásából eltávolíthatják, ügye még csak bíróságra sem kerül, mert a törvény csak írott szöveg, aki rá hivatkozik, azt jobb esetben a hatalom emberei kinevetik, rosszabb esetben félholtra verik. De nemcsak az egyes emberek, bizonyos könyvek is a hatalom ellenségének számítottak. A „reakciónak” minősített tárgyakat és írásos dokumentumokat vandál kéjjel pusztították. Az a város, amelynek lakói közül egy évszázada még minden harmadik-negyedik ember zsidó volt, ma alig néhány (részben) zsidó identitású személyt tud fölmutatni.

Akik visszatértek 1945-től, azok emlékeit is csak hiányosan próbálták fölgýjteni. A zsidó temetőben elzárt, a tömegek számára láthatatlan emlékművet nem számítva nem készült a városban méltó, kifejező, monumentális emlékjel.

1944-ben nemcsak a zsidóság tűnt el Sátoraljaújhelyről, nemcsak épületek sérültek meg a bombázások, meg a harcok következtében, hanem a városi elit jelentős része is véglegesen eltávozott. Sokan már 1944 októberében, novemberében, mielőtt a front elérte volna a várost, mások 1945 és 1948 között vagy az 1950-es években. Ennek az exodusnak a részletei még jószírirel felderítésre várnak. Az elköltözők (menekülő) ingóságai csak alighanem csak csekély részét tudták magukkal vinni. A nevezetes újhelyi családok többségének házat máig sem jelöli emléktábla. Ami a városban maradt, az megsemmisült vagy elkallódott, illetve ismeretlen helyen lapang. E családok irathagyatékából csupán elenyésző töredékek kerültek be a sátoraljaújhelyi levéltárba. 1945-ben és a következő években néhány, a háborúban súlyosabban megsérült házat lebontottak (vagy „leegyszerűsítve” újjátottak fel), köztük a városkép szempontjából jelentős épületeket is (pl. a Kazinczy utca és a Rákóczi utca sarkán, vagy a Táncsics tér és a Dózsa György utca sarkán).

Az 1945 utáni másfél évtizedben Zemplén „Isten-háta mögötti” térség lett. Bár Újhely megtarthatta városi rangját, de a megyék összevonása után járasszékhelyként csak vegetált. Szállodáit lakásokká alakították, üzlethálózata az 1945 előtti szinthez képest csak sorvadozott, munkahely nemigen akadt, aki tehetne, a borsodi nehézipari üzemekben próbált szerencsét, az értelmiség egy jelentős része is a nagyobb városokba, vagy egyenesen a fővárosba menekült. Aki itt maradt, az büntetésnek, száműzésnek tekintette létét. A Rákosi-korszakban országosan csak néhány szocialista „mintaváros” vagy „minta-városnegyed” épült ki. A Kádár-rendszer sokkalta nagyobb célt tűzött maga elé: az ország teljes átforgalmazását: tudatilag csakúgy, mint a települések képét tekintve. Nemcsak néhány kiemelt helyen, hanem mindenütt (!) arra törekedtek, hogy lehetőleg az új, szocialista eszme építményei láthatóan jelen

legyenek, sőt azok domináljanak. Az 1960-as évektől megindultak Sátoraljaújhelyben is az átépítések, építkezések. Három évtized alatt jelentősen átalakult a város településszerkezete, fokozatosan megszűnt jellegzetes, polgári jellege. Az addig laza, nagykereskedő város sokkalta zsúfoltabb lett. A Magas-hegy kilátójából nézve a lakótelepek és a sorházak váltak uralkodóvá, ezek közé szorult, mintegy rezervátumként a régi központ, amely maga is jelentősen átalakult.

A főutca nyugati házainak kapuin belépve, általában a hosszan húzódó ház sor végén kert következett, s a kerten át lehetett átjutni a főutccal párhuzamos, magasabban fekvő Esze Tamás utcába, ahol földszintes házak sora húzódott, közöttük egy-két szép villa is. Mára a kertek részben beépültek, az Esze Tamás utcában az 1980-as évektől sorházak épültek föl. Amikor az Fő utca házainak homlokzatát, tetőzetét följújtották, az 1970-es, 80-as években, a munkálatok során, a padlástereken tárolt értékekből semmi sem maradt. A padlásokon régi, olykor több évtizeden keresztül tárolt bútorok, ládákban őrzött könyvek, iparművészeti értékű tárgyak, irományok, mindenfajta hagyatékok voltak, akiknek tulajdonosai már korábban elköltöztek, meghaltak. A tetőtéri munka során (egyes tetőtereket be is építettek), a régi „kacatokat” kidobták, értékesítették, eltulajdonították. A városban múzeum nem volt, az építési hatóság számára csak az volt fontos, hogy a munkát akadályozó tárgyakat minél gyorsabban eltávolítsák. Pótolhatatlan értékek semmisültek meg, alighanem több múzeumra való anyag. De az akkori szemlélet szerint a régiségeknek nem volt értékük, illetve aminek volt, azt élelmes emberek értékesítették.

Amikor a Rákóczi utca vagy a Dózsa György utca egyes házait lebontották, akkor sem voltak tekintettel semmiféle értékekre. Vándál módon törtek szét iparművészeti remeknek számító kályhákat, vagy potom pénzen eladták kereskedőknek, egyes bennfenteseknek. A volt megyeháza mellett a város egyik emblematikus, egyemeletes épülete volt (gyönyörű belső udvarral) az a ház, amelynek földszintjén működött egykor a Club-kávéház, majd a Kinizsíról elnevezett közkedvelt tükrös étterem, a bisztró meg tejbolt,

lakások az emeleten. Márványlépcső vezetett föl. A lakásokat csodálatos cserépkályhák fűtötték. Csakhogy az épület állaga leromlott, életveszélyessé vált, följújtása gazdaságtalannak látszott. Legalábbis a szakértői jelentés erre utalt. Valójában az épület rendíthetetlenül állt, 1966-ban alig tudták szétverni. No de azt mégsem merték leírni, hogy azért kell pusztulnia, mert helyére a pártbizottság épülete kerül, mögötte pedig a kertes, szép zöldövezetbe jellegtelen, többemeletes lakóházak kerültek. A pártbizottság korábban az egykori Pannónia Szálloda épületében, a Dózsa György utcában, a későbbi Sátorhegy Áruház helyén álló házban „üzemelt”.

A Kazinczy utcában az egykori Zemplén Vármegyei Kaszinó épülete rendkívül igényes kialakítású volt. Az 1970-es években ezt is átépítették. A járólapokat, a szobák intarziás parkettáit felszedték, a pompás kályhákat elbontották, eladták, szinte ingyen kerültek magántulajdonba. A folyosók művészi, kovácsoltvas korlátjait az 1970-es évek végén elbontották, a MÉH-be vagy magántulajdonba kerültek. Felbecsülhetetlen értékek tűntek így el. Beton, alumínium stb. került a helyükbe.

A Rákóczi utca keleti vége felé sok házat lebontottak, csakúgy, mint a Dózsa György utcának a Vasvári utcán túli szakaszán. A (későbbi) Kazinczy Múzeummal szemben épült kilencemeletes magasház (amelynek megépítése városképi szempontból bűn) helyén utca, kertes ház volt, meg pincék (amelyeket tömedékeltek). A Dózsa György utca északnyugati szakaszán épített lakóház és áruház régi szép házak barbár lebontása révén valósulhatott meg. 1990 után (!) bontották le a Rákóczi utcában álló Dókus-kastélyt, amely a 20. század első évtizedeiben orthont adott a város első muzeális gyűjteményének. Gyalázatos tett.

Sátoraljaújhelyt valaha úgy emlegették, mint az erkélyek városát. Úgy tűnik, az erkélyek lassan megtizedelődnek. Ami megmaradt, azoknak is egy része siralmas állapotban van, a gondozatlanság miatt (a kovácsoltvas erkélyeket eszi a rozsda, a kőerkélyek egyike-másika leszakadással fenyeget, alá van dúcolva). A házaknak hangsúlyos részét képezik a kapuk és ablakok. Az ablakok egy

részét átalakították, a szép kapuk is egyre fogyatkoznak. A főter kapuinak egy részét egyszerűen megszüntették (!), máshol jellegtelen, értéktelen, az épület stílusához nem illő kapuval cserélték föl a régiket, miután megválták, hogy leromoljon az állaguk. A kúriákat több lakássá alakítva, külsejüket egyes esetekben teljesen vagy részben átépítették. A régi szép üzletportálok helyett jellegtelen, új portálokat alakítottak ki.

Nemcsak a föld felett romboltak, hanem a föld alatt is! Csak hát az nem volt olyan látványos, bár a kár ott is felmérhetetlenül nagy lett. A párház építésénél pincéket is találtak. Ez az építetők (tervezők) számára váratlan akadály volt, de az „akadályok azért vannak, elvtársak, hogy legyőzzük őket” szlogen jegyében nem sokat mérlegeltek. A pincéket fölösleges rossznak, értéktelen, értelmetlen „lyukaknak” minősítve betömtek azokat. Persze találtak a város belterületén máshol is pincéket, a főter alá benyúlóan több ilyen is volt. Mikor beszakadtak, ezeket tömedékeltek, miként a Művelődési Ház előtti térség kétszintes pincéjét is. Tömedékelés előtt természetesen nem mérték föl a pincéket, nem dokumentálták; megőrzésük, esetleges hasznosításuk lehetősége föl sem merült.

A „pincekérés” alighanem megéri, hogy néhány mondatot szenteljünk neki. Aligha szükséges hosszasan bizonygatni, hogy a méltán világhírű tokaji bor létrejöttében nem hagyható figyelmen kívül a sajátos mikroklímájú hegyaljai pincék szerepe. Tehát ha a tokaji bor védett, különleges értéket képviselő, semmihez nem hasonlítható „hungaricum”, akkor ebből egyértelműen következne, hogy nemcsak a szőlőterületeket, hanem a bor érlelésére, tárolására szolgáló pincéket is kiemelt, különleges védelemben kellene részesíteni. Tehát a Hegyalja összes pincéjét föl kellett volna mérni, és valamennyi „arra érdemes” (hagyományos kialakítású) pincét védelemben kellett volna (kellene) részesíteni. A műemlékvédelem néhány kiemelt pincén kívül a többivel nem törődött, pusztulni hagytak pótolhatatlan értékeket. Alighanem joggal feltételezhető, hogy Sátoraljaújhely legrégebbi pincéi a város belterületén lehettek (vagy ott is). Ezek fölméretlenek, ismeretlenek, jelentős részüket 1945

után megsemmisítették. Azon már meg sem lepődhetünk, hogy a borászathoz kapcsolódó tárgyi és írásos dokumentumokat sem gyűjtötték a városban, pontosabban: ami összegyűlt, az szét-szóródott, elkallódott. A városban nincs reprezentatív borozó sem, ami megmagyarázhatatlan szegénység. Az egykori szülőotthon mellett volt a szép emlékü Borbarlang, ami az enyészeté lett, és a városba vonaton érkező idegent is megdöbbeneti az állomás melletti borpalota riasztó állaga és elhagyatottsága. Hiába keressük a régi kerthelyiségeket; a felső turistaház valaha közkedvelt épületét hagyták elpusztulni, ma már a helyét is alig lehet megtalálni, a Pincekert árnyas fáinak már nyoma sincs. Az egykori iparos- és sportkörü közösségi épületek megvannak, csak éppen a közösségi élet szűnt meg bennük.

Nincs a városnak igazi klasszikus parkja. A valaha kedvelt Diana-fürdő bezárt, a helyette működő uszoda többnyire néptelen. A fürdő helyére épült a Szlovák Iskola. A lebontott Dókus-kastély parkja nem igazán gondozott, padokat is hiába keresünk benne, csak néhány megszállott BMX-es örülhet a pályának. A Zsolyomkára vezető utat kiszélesítették, a házak nagyobb részét elbontották, de ezzel a környék sokat veszített sajátos hangulatából. A Magyar Kálváriára fölvezető út megfelelő kialakítása is még várat magára.

1945 után a kisiparosokat szervezetkezekbe kényszerítették, a kiskereskedelmet fölszámolták. 1960 után megpróbáltak nagyüzemeket telepíteni a városba. Ezek 1990 után tönkrementek, a kényszervállalkozások többsége becsődölt. Napjainkban alig maradt kisiparos abban a városban, amely valaha kézműiparáról volt nevezetes. A kisvasút megszüntetésével elsorvadt az újhelyi piac is, mai alakjában bizony csak árnyéka az egykori piacoknak.

Sátoraljaújhelyben a város közgyűjteményei elvileg gyűjtik ugyan a város múltjára vonatkozó tárgyi és iratanyagot, voltaképpen azonban kifejezetten erre szakosodott munkatársaik nincsenek, tárgy-, irat- meg könyvvásárlásra napjainkban nincs pénz, de az előző évtizedekben sem igen volt. Az intézmények létszáma sem teszi lehetővé, hogy gyűjtőakciókat szervezenek. S ebben nem segítenek az iskolák sem. Az egykor

Lenaut, Kossuth Lajost, gr. Andrássy Gyulát, Trefort Ágostont tanítványai közé fogadó legendás piarista gimnáziumnak 1945 előtt jelentős múzeuma volt (a tanulók és szülők adományaiból), de ez 1944/45-ben, illetve az államosítás után megsemmisült. A jelesebb évfordulós évkönyvekbe a volt diákok által írott kisebb-nagyobb cikkekcsék hasznos adalékok, de közel sem elégségesek ahhoz, hogy a valóban dicső múlt a maga teljességében föltáruljon. Üdítő ugyanakkor, hogy létrejött a börtönmúzeum, amely azonban – érthető okokból – nem a már több mint százszázados büntetés-végrehajtási intézményre koncentrálnak szakanyagában.

A családok értékeiktől 1945 után eleinte azért kényszerültek megszabadulni, hogy éhen ne haljanak (pl. akiktől különféle üriüggyel elvették nyugdíjukat); később is többnyire a szükség vitt rá sokakat arra, hogy az 1970-es, 80-as években a szívósan érrefelé „portyázó” régiségkereskedőknek eladják bútoraikat, festményeiket, iparművészeti értékű kisebb-nagyobb tárgyaikat. Több látványos múzeumot megtöltő műkincsállományt veszített a város. Kik a felelősök? A kor? Egyes személyek? Ne is törjük a fejünket a magyarázatokon, mert a legjobb magyarázat sem hozza vissza azt, amit elvesztettünk. Ma is akad azért néhány lakás, amely értékes műkincseket „rejt”, de ezeket csak szűk kör ismeri, s biztonsági okokból a tulajdonosaik (érthető módon) nem dicsekszenek vagyontárgyaikkal. Egyes magánlakásokban persze mindmáig jócskán maradtak meg papírok, iratok, fényképek, amelyek történeti dokumentumai akár a közeli, akár a távolabbi múltnak. Baráti viszonylatban ezek megszereshetők, ha nem is örökre, de legalább egy másolat erejéig. De sajnos a többségük szemétké kerül, eltűzelik, már MÉH sem veszi át. Amikor megveszik a fiatalok a házakat, lakásokat, akkor gipszkarton falakkal átalakítják, a stukkókat leverik, ami kacatot (régí bútort, fotót, könyvet, iratokat) találnak, kidobják, elégetik. Vagy „jobb esetben” felvásárolják kereskedők, s ki tudja, hová kerülnek.

A fiataloknak a múltra többnyire nincs szükségük, nem igénylik a szüleik, nagyszüleik emlékeit. Talán a festményeket megtartják, (vagy –

mert ínséges időkben élünk – kényszerből eladják). Az iratok, képek szinte automatikusan szemétké kerülnek, mert nem is tudják, nem is akarják tudni, kik azok, akikhez kötődnek, akiknek valaha féltve őrzött, kedves emlékei voltak. Az iskolák saját kis muzeális gyűjtemény létrehozásával nem bajlódnak. Nem is tanítják meg, hogy ami itt van, a városban, a Hegyalján, Zemplénben, az érték, azt védeni kell. Kazinczynak szobrot állított a város. De ha meglevenedne a szoborba merevített dolgos „mester”, aligha ünnepelnék. Hiszen igencsak megmondaná a maiaknak, hogy ő már csaknem két évszázada megmondta, hogy az újhelyi iskolában (elsősorban) a város történetét kell tanítani. Emlegetik a „fényes Újhelyt”, ami régen sem volt fényes. Éppen akkoriban, amikor e sokat idézett sorokat leírták, üszkös meredtek égnek a leégett római katolikus templom falai (évtizedekig), s körülötte egész városrész volt szomorú, tűzvész által sújtott terület.

A város egyházainak kincseit nem láthatják az érdeklődők, a római katolikus plébánia gyűjteményéből is csak keveset csodálhattak meg néhány hónapig. A reformátusok, a görög katolikusok értékei még inkább elzártak. Az sem lehet vigasz, hogy a szomszédos Sárospataknak sincs várostörténeti kiállítása, sőt soha nem is volt. Szerencs múzeuma ugyan nevében Zemplén múzeuma lenne, de Zemplénnek valójában nincs múzeuma. Tokaj gyarapodó múzeuma sem tudott mindmáig fölőzni a város hírnevének szintjére. De igazán reprezentatív „Hegyalja Múzeum” sincs, amely méltó a világhírű borhoz. Soha nem is volt. Az, hogy a Hegyalja „történelmi táj” lett, világörökség, az jól hangzó cím, van is rá törvény, meg miniszteri rendelet, csak igazán átfogó fejlesztési koncepció és pénz nincs.

Ne várjunk csodát az idegenforgalomtól! Az utóbbi évtizedben világszerte csökkent a kedvtelésből utazók száma, viszont a kínálat, a látnivalók száma folyamatosan nő. Optimális esetben is legalább egy évtized rohamtempójú fejlesztés kell ahhoz, hogy a Hegyalja ne csak földrajzilag, hanem valóban „európai” térség legyen. Mert manapság fél évszázaddal vagyunk elmaradva a „legkeletibb” Nyugattól is. Álmodozások helyett el kell gondolkodnunk azon, mi az, amivel ide tud-

juk csalogatni távoli területekről is az érdeklődőket. A borunk és a pincénk lehetnek igazán világszintű kuriózumaink, s ehhez kellene ügyesen csoportosítani egyéb szolgáltatásainkat. Persze a „tokaji bor” csak elfogult magyar szemmel verhetetlen világmárka. A borversenyek aranyérmei nem konvertálhatók úgy kereskedelmi haszonra, mint egyes sportolók sikerei. A kereskedelem, a vendéglátás elérni szándékozott magas szintjének fenntartásához nem elégséges a kül- és belföldi idegenforgalom. Ha a helybeli lakosság vásárlóereje ijeszten lecsökken, a vendég- és vásárlóforgalom pangása csak az üzletek és létesítmények tömeges bezárása lehet.

A sóhajtozó, nosztalgizáló, egyre inkább végletekig elszegényedő, csoszogó nyugdíjasokat jószívrrel senki sem faggatja a múltról. A 750. évfordulón a diákoknak az öregeket kellett volna kérdezgetni, nem pedig a levéltárban, könyvtárban kutakodni. Mert a közgyűjteményben őrzött iratok türelmesen várnak, az öregek viszont sírba viszik magukkal a pótolhatatlan múltbeli ismereteiket. S minden héten sorra hálnak meg a 70-80-90-es korosztály tagjai, elegendő a virágbolt gázsijelentéseire vetni egy-egy pillantást.

Nem tudjuk, milyen jövője lesz Sátoraljaújhelynek, a Hegyaljának, de annyi biztos, hogy a múlt emlékei rohamosan pusztulnak. A múlt megbecsülése nem csupán néhány lelkes megszállott érdeke. A múlt (a személyekhez, családokhoz kötődő múlt) nem ismerése egyik oka annak, hogy az embereknek nincs önbecsülésük, nincsenek tisztában a város értékeivel. S ez nem adatok ismeretét jelenti, bár a vetélkedők is állandóan adatokat követelnek a résztvevőktől, abszolút elhibázottan. Meg kell tanulnunk ünnepelni is! Míg 1956 kapcsán a városhoz kötődő eseményeket dramatizálták rendkívül sikeresen, addig március 15-e kapcsán éppen arról nem esett szó, hogy mi köze volt 48/49-hez ennek a városnak, a dramatikus játék is csak a fővárosra koncentrált. Ünnepeink iránt egyébként is fásult a lakosság, akár városi, akár országos, akár vallási jellegű ünnepekről van szó.

Késésben vagyunk az értékmentés terén, de azért most is van miért küzdenünk, mert vannak

még kincseink, ha napról-napra fogyatkozó számban is.

Múltunk megmentése

Az iskolai történelemtanítás az emberiség és az ország múltjának kiemelkedő eseményeit és különleges értékeit ismerteti meg. Ezekkel az értékekkel azonban a Kárpát-medencében élő magyar nem találkozik, sőt kicsi az esélye, hogy valaha is eredetiben megláthassa. A világhírű helyszínek is távol esnek, csak keveseknek adatik meg, hogy eljussanak oda legalább egyszer életük folyamán. Miközben az iskolában megismertetik a diákokat olyan értékekkel, amelyekkel a hétköznapi élet folyamán sosem fog találkozni, közben semmi olyan dologra nem hívják föl a figyelmét, amellyel viszont lépten-nyomon találkozhat. Tehát nem figyel föl rá, ha a kezébe akad valami régi iromány, nyomtatvány, könyv vagy fénykép, valamilyen érdekes régi tárgy vagy szerszám. Csak fél füllel figyel oda, amikor az idősebbek arról beszélnek, hogy régen ez vagy az a dolog hogyan is volt, hogyan vélekedtek a történésekről, milyen eseményeket éltek át, s az sem érdekli, hogy milyen emberek is voltak családjának, rokonságának tagjai, akik már régóta nem élnek, akiket személyesen nem ismert, sőt a régi fényképekről sem igen ismerne föl. Ha megy a diák az utcán, nem érdekli, mert nem hívják föl rá a figyelmet, hogy egy-egy régi házban kik is laktak, milyen üzletek voltak valaha benne, melyik téren vagy utcában milyen nevezetes vagy érdekes (szomorú vagy humoros) esemény történt.

Érdemes megfontolni néhány tanácsot!

Hogyan ismerkedjünk gyökereinkkel? Először a családunk, a rokonságunk tagjainak élettörténetét ismerjük meg. Ki hol, mikor született, kik voltak a szülei, voltak-e és kik a testvérei? Milyen iskolába járt, kik voltak a tanárai? Hogyan választott hivatást, miért, hol dolgozott (dolgozik)? Munkája során milyen fontosabb események történtek? Kellemes és kellemetlen élmények, sikerek és csalódások. A házasságkötés, a baráti kör megismerése is fontos. Figyelmet érdemel a munka és a szórakozás. Hogyan teltek a hétköznapi napok és az ünnepek?

Ismerkedjünk meg a saját lakásunkkal! Mikor épült, mióta lakunk benne? A berendezésnek (bútoroknak) az egyes tárgyait mikor szerezte a család? Melyek a legrégebbiek? Melyek a legbecesebbek? Miért? Fűződik-e egyes tárgyakhoz valami emlékeztető történet? Milyen a konyha, milyen ételeket kedvel a család és miért? Milyen emléktárgyak maradtak meg a családnál, mit tudunk róluk? Régi családi fényképek megismerése. Maradtak-e régi levelek, főljegyzések, dokumentumok? Mekkora a családi könyvtár, milyen érdekesebb darabjai vannak? Melyek a legbecesebbek?

A rokon kör megismerése: Hol lakik a rokon-ság? Mindenki ugyanazon a településen él-e? Ha több helyen laknak, akkor hogyan és miért szóródtak szét? Honnan származik a család? Számon tartják-e a származási helyet?

Településünk megismerése: Utcánk, a szűkebb környék (negyed), a beépített terület és a tágabb határ megismerése. Melyik kisebb tájegységhez tartozik településünk? A tájegység települései és nevezetességei. A nagyobb tájegység jellemzői.

Gyökerek és érték

Ahány település, annyiféle. Van, amelynek a tájképi környezete országos hírfű, nevezetes turisztikai központ, a másik azokhoz képest „jellegtelen”, nincsenek sem látványos természeti érdekességei, sem nagy értékű épületei, amelyeket nap mint nap turistacsoportok csodálnak meg. Van, akinek a családjában, rokonságában, baráti-ismeretségi körében nevezetes tudósok, írók, művészek, vezetők, sportolók stb. egész sora található. A többség azonban ilyeneket nem tud „fölmutatni”. Tudomásul kell vennünk, hogy szülőhelyét és szüleit, rokon körét senki sem választhatja meg. Azt kell elfogadnunk, ahová születtünk. Attól nem lesz senki nagyobb és értéke-sőbb ember, mert nevezetes helyen született, vagy mert a rokon, ismeretségi körében „híres emberek” is találhatóak. *Nem a hely teszi az embert, hanem ember teszi a helyet!* A nevezetes emberek igen jelentős része olyan családban született, és olyan településen, amely addig nem szá-mított híresnek, ismertnek.

Olyan rokon körből, ahol egyesek még írni-olvasni sem tudnak, kiemelkedhet egy művész, akire aztán fölfigyel az egész világ, születhet híres tudós, irigyelt sportoló. De igaz a megfordítottja is: a híres emberek gyermekei nem feltétlenül lesznek olyan kiemelkedően tehetségesek, mint szüleik. Tehát a gyökereinket sohasem szabad szégyellnünk! Mindenkinél részben az adottsá-gain, részben a szorgalmán (no és természetesen a szerencsén is) múlik, mit ér el majd az életé-ben. Attól is függ, hogy ő vagy mások fölisme-rik-e (lehetőleg idejében), hogy kinek-kinek mi-ben mutatkozik meg leginkább a tehetsége, s az idők során kiderül, hogy mennyire lesz képes a meglévő tehetségét továbbfejleszteni.

A gyűjtemény

Falun és városban törekedjünk arra, hogy a hagyományos épületeket lehetőleg külső formá-ját tekintve igyekezzünk eredeti alakjában meg-őrizni, nem változtatva meg a tetőszerkezetet, az ajtókat, ablakokat. Természetesen a belső térben szükséges komfortosítás, korszerűsítés nem ma-radhat el. Amennyire lehet, a hagyományos fű-tőberendezéseket (kályha, kandalló) tartsuk meg, illetve állítsuk vissza. Jó lenne, ha minél több kemence is megmaradna a házban vagy a ház-on kívül, a ház mellett. Ha legalább olykor sütünk, főzünk a kemencében, megtapasztalhatjuk, hogy milyen csodálatos ízeknek örvendhetünk!

Ha ki-ki széjjelnézve szűkebb és tágabb kör-nyezetében, megőrzésre méltó értékeket fedez föl, akkor fölmerül a kérdés: mit tehet, mit te-gyen, hogy az értékek megmaradjanak, s ne ka-lódjanak el. Múltunk értékeiből igyekezzünk minél többet megőrizni. Amit lehet és érdemes, necsak díszként tartsuk, hanem használjuk is, le-hetőleg a hagyományos módon, az eredeti céljá-ra! Könnyű ezt – mint elvet – kimondani, de ko-rántsem olyan egyszerű megvalósítani!

Az irományokat, kisebb-nagyobb tárgyakat igyekezzünk úgy (olyan helyen) tárolni, ahol nem sérülnek meg. Soha ne feledjük, hogy min-den magángyűjtemény fokozottan veszélyeztetett helyzetben van. Mert gyűjtőjének, gondozójának életében bekövetkező váratlan (tragikus) esemé-nyek azt eredményezhetik, hogy az örökösei (ha

van örökös) nem ismerik fel a gyűjtemény értékét, és kidobják, megsemmisítik, szétszotgatják, eladják stb. Megsemmisülhet, szétszóródhat a gyakran pótolhatatlan értéket képviselő anyag. Éppen ezért jó és hasznos, ha egy-egy térség, illetve egy-egy gyűjtési szakterület művelői egymással szoros kapcsolatot tartanak, hogy ha (váratlan) események adódnak, időben tehessenek valamit egy-egy gyűjtemény megmentése, együtt tartása érdekében. Egy-egy család (gyűjtő) kollektója általában nem éri el azt a nagyságrendet, hogy önálló, állandó kiállításon mutathassa be, és rendszeresen látogatókat is fogad hasson. A családi gyűjtemény tematikájának eleve határt szabnak a gyűjtött anyag méretei. Nyilvánvaló, hogy levelek, képeslapok, érmek egy kisebb lakásban is tárolhatók, viszont egyenruhák, fegyverek, szerszámok, egész műhelyek és terjedelmes tárgyak elhelyezésére még viszonylag nagyobb lakások is alkalmatlanok.

Diákok esetében nagy hagyományai vannak annak, hogy az iskolának ajándékozzák a gyűjteményüket, annak egyes darabjait. Az elmúlt évtizedekben is próbálkoztak egyes iskolák muzeális gyűjteményt létrehozni. A gondot az jelenti, hogy ezeknek a fenntartása, gondozása meglehetősen személyfüggő. Sok múlik a mindenkori igazgatón, azon, hogy sikerül-e olyan tanárt (tanárokat) találni, akik szívégyüknek tekintik a gyűjteményt: gondozzák, gyarapítják, láthatóvá teszik. Bizonyos értelemben az iskolai gyűjtemények sorsa is aggodalomra adhat okot. Sok oka lehet annak, ha egy-egy gyűjtemény csonkul, szétszóródik, megsemmisül.

A múzeumok, levéltárak és könyvtárak feladata is a múlt emlékeinek gyűjtése. Befogadják a felajánlott magángyűjteményeket, de általában nem tudják garantálni állandó bemutatásukat, még akkor sem, ha a gyűjtő fölajánlja ingyenesen a gyűjteményt befogadó épületet. Ha a gyűjtött anyag a közgyűjtemény raktárába kerül, akkor nagyon kicsi az esély arra (hacsak nem egészen különleges értékről van szó), hogy több-kevesebb rendszerességgel kiállításon látható legyen. Az ideális az lenne, ha minél több településen lenne állandó épületben, állandó személyzettel rendelkező kiállító- vagy gyűjtőhely. Gyakorta a lelke-

sedés létre is hoz ilyeneket, de hosszabb időn keresztül való fenntartásuk költségei gyakorta nehezen vagy egyáltalán nem tudják előteremteni. Ilyen esetekben a gyűjtemény nyitva tartása minimálisra csökken, majd bezár, ezt követi az anyag elszállítása valamelyik „illetékes” közgyűjteménybe, ahol aztán eltűnik a raktárak mélyén. Rosszabb esetben a gyűjtemény megsemmisül, vagy szétszóródik. Célszerű a magángyűjteményről lehetőleg nyilvántartást készíteni. Ma már a digitális fotózás lehetővé teszi, hogy minden darabról készüljön fotó, és akár több példányban, DVD formájában megőrződjön. Az anyag így bemutatható vetítés formájában is.

Nem helyigényesek a visszaemlékezések. Diktafon, videó felhasználásával a múltnak olyan vonatkozásait menthetjük meg az utókor számára, amelyek különben örökre levesznének. Ne késlekedjünk! Sosem tudhatjuk, hogy egy idő (vagy akár középkorú) ember meddig képes arra, hogy elmondja élményeit. Váratlan betegségek, tragédiák megghiúsíthatják a különböző okokból halogatott adatgyűjtés megvalósítását. Nem az a cél, hogy mindenki saját „magánmúzeumot”, vagy valamiféle „történelmi adattárát” hozzon létre. De az igenis fontos, hogy odafigyeljünk múltunk értékeinek megmentésére, és gyökereink, családi múltunk, a szűkebb-tágabb közösségünk hagyományainak megismerése erőt és tartást ad mindenkinek. A hagyományos közösségeknek ez adott, ez ad erőt. A hagyományokat, a családok, a rokonság összetartó erejét sokkalta többre tartották, sokkalta jobban ápolták azok az eleink, akik írni-olvasni sem tudtak, mint az utóbbi generációk írástudó nemzedékei. A modern technika a lehetőségeinket szinte határtalanul kitágítja, a emberi kapcsolataink azonban korántsem lettek erősebbek, bensőségebbek ezzel arányosan.

Magyarországon sem könnyű a múlt emlékeinek megóvása, de hatványozottan nehéz a szomszéd országokban élő magyaroknál. A magyarságtudat megtartása szempontjából éppen ezért a múlt, a gyökerek tudatos ápolása mindennél fontosabb. A szülők, az iskola, a kulturális szervezetek ennek a felelősei. A célok és módszerek megismertetése mindennél fontosabb, mert naponta

pusztulnak, semmisülnek meg értékeink. Embertársaink halálával sírba száll velük az a tudás, amit nem tudtak átörökíteni.

Mit gyűjtsünk, hogyan gyűjtsünk?

Megőrzésre érdemes érték mindenütt van: falun és városon, minden családnál, minden személynél. Történeti, kegyeleti, érzelmi szempontok egyaránt számítanak. A jeles személyek, családok vonatkozásain túlmutató értékek megőrzésére kell törekednünk! Értékőrző intézmények: múzeumok, könyvtárak, levéltárak. Vannak értékmegőrzési feladatai az intézményeknek, hivataloknak, kis- és nagyvállalkozásoknak. Iskoláink értékei (iskolai gyűjtemények, iskolamúzeumok). Értékeink a temetőkből. Épített örökségünk (épületek és lakóik, épületek egykori rendeltetése, hasznosítása). A településkép, településszerkezet védelme. Életrajzi gyűjtemények. A „hagyományos” életmód, életmódbeli változások dokumentálása, visszaemlékezések. Emberek és esetek: nevezetes esetek és a mindennapok, humoros és tragikus „igaz történetek”.

Nyomatványok. Újságok, folyóiratok, újság- és folyóiratcikk-kivágatok. Plakátok, hirdetések. Röplapok, röpcédulák, reklámcédulák. Számlák, részvényjegyek. Műsorfüzetek, meghívók, gyászjelentések. Belépőjegyek, közlekedési jegyek, bérletek. Igazolványok, tagkönyvek, cseléd- és katonakönyvek, igazolások. Iskolai, egyetemi, különféle tanfolyamokkal kapcsolatos iratok, bizonyítványok stb. Oklevelek. Névjegyek. képeslapok, üdvözlőlapok. Könyvek, térképek.

Kéziratok. Naplók, naplószerű följegyzések (pl. naptárakban, kalendáriumokban, füzetekben). Emlékkönyvek. Iskolai füzetek, iskolai tevékenységgel kapcsolatos irományok. Gazdasági tevékenységgel (iparűzés, mezőgazdaság, közlekedés stb.) kapcsolatos feljegyzések, elszámolások, nyugták, pénztárkönyvek, adóívek stb. Birtokjogi iratok (lakás, telek, szántóföld tulajdonjogára vonatkozó okmányok). Birtokperes iratok. Végrendeletek. Vagyonleltárak, örökösödési leltárak, örökösödéssel kapcsolatos iratok. Kézírtas térképek, tervrajzok.

Képek, filmek. Képzőművészeti alkotások: festmények, grafikák, szobrok, domborművek

(különösen fontosak történeti szempontból az emlékművek, ill. a tájképek, portrék, életképek). Fotók (tájképek, város- és faluképek, épület-, lakásbelső, családi képek, igazolványképek, katonaképek stb.) Mozgófilmek (kulturális, politikai, családi eseményekről készült amatőr filmek, helyi stúdiók filmjei, archív filmek, filmrészletek).

Intézmények, egyesületek iratai. Pártok, politikai és egyéb szervezetek, sport- és művelődési egyesületek, alkotókörök, dalkörök, népi tánc-csoportok, szakkörök működésével kapcsolatos irományok, nyomtatványok, tárgyi emléktárgyak. Céhek, ipartestületek iratai, irományai, tárgyi emléktárgyak. Hangya Szövetkezetek (egyéb szövetkezetek), gazdakörök tevékenységével kapcsolatos iratok. Mezőgazdasági termelőszövetkezetek, ipari szövetkezetek iratai, irományai, tárgyi emléktárgyak. Iskolán-kívüli népműveléssel kapcsolatos iratok, irományok, tárgyi emléktárgyak. Régi községi, városi pecsétek, pecsét-nyomók, zászlók, egyéb tárgyi anyagok.

Birtokos családok, uradalmak iratai, dokumentumai. Jelentősebb birtokos családok történeti dokumentumai, tárgyi emlékeinek összegyűjtése, visszaemlékezések gyűjtése.

Településtörténeti adattár. Utcanevek (névváltozatok) gyűjtése. Külterületek nevei. Életrajzi adattár (jelentősebb személyiségek: birtokosok, papok, tanítók, tanárok, művészek, vezetők, képviselők, iparosok stb.) A község, illetve város múltjával, jelenével kapcsolatos cikkek, feldolgozások bibliográfiája.

Tárgyi gyűjtés. Lakások berendezése (bútorok, fűtőeszközök, szőnyegek, függönyök, terítők, falvédők stb.) Iparos műhelyek felszerelése. Kereskedések, gyógyszerházak, éttermek, kocsmák, fodrászatok berendezése. Mezőgazdasági szerszámok. Egyenruhák és felszerelések (katonai, vasutas, tűzoltó, rendőr, csendőr). Tárolóeszközök (pl. ládák, utazóládák, bőröndök, utazótáskák, hordók, kosarak, cserépedények, boros- és sörös palackok, szikvizes, borvizes üvegek stb.) Főző- sütő edényfélések, sütés-főzés eszközei. Tálalóedények, evőeszközök. Ruházat. Gyermekek játékok, a felnőttek játéka.

HORKAY TAMÁS

Jubileumi év Lavotta jegyében

Dombóvári János és Szabó Sándor hegedű-brácsa hangversenyével megkezdődött a Dombóvári János nevéhez fűződő jubileumi év rendezvénysorozata a Magyar Kultúra Napján, 2012. január 22-én a sátoraljaújhelyi Lavotta Házban. A neves hegedű- és brácsaművész, Lavotta-kutató, művészeti vezető, iskolaigazgató és művelődésszervező, a zempléni zenei és kulturális élet egyik személyes pillére ugyanis ez évben ünnepli vezetővé választásának, illetve kinevezésének 25.

évfordulóját és egyben hatvanadik születésnapját. Dombóvári János a főszereplője továbbá az időközben megvalósult Hangásznégyes koncertjének, a Lavotta János Kamarazenekar immár hetedik Lavotta-hangfelvétele áprilisi CD-bemutatójának, a muzsikáló családok májusi anyák napi hangversenyének, (nem titok, hogy a három, immár felnőtt Dombóvári-csemetéből kettő aktívan muzsikál), a Lavotta János Kamarazenekar augusztusi jubileumi fellépésének, a Bojti Eszter által zongorán kísért októberi szóló hegedűfestnek és természetesen a szeptemberi születésnapi beszélgetésnek és kiállításnak is. Még felsorolni is sok!

Lesz még arra elegendő időnk és lehetőségünk, hogy a meghajlást érdemlő Dombóvári-életművet egyben és összetevői alapján külön-külön, a megfelelő alapossggal méltassuk. Ma radjunk most a jubileumi év nyitóakkordjánál, a bevezetőben említett hegedű-brácsa koncert-

nél. Nem mindennapi összeállítás került a rendezvény programjára: a hangsúlyozott figyelemmel kezelt Lavotta János-művek mellett Haydn, Mozart és Bartók kettőseit is meghallgathatta a Lavotta Ház szép számban összegyűlt közönsége.

Lavotta, Lavotta, és még egyszer Lavotta: a pusztafedmes születésű és Tállyán elhunyt tanár, hegedűművész és zeneszerző, a magyar zenei romantika úttörője és a verbunkos-hagyomány egyik szimbóluma nyilván nem véletlenül

képezi Dombóvári János életművének központját. A húsz, részben pedagógiai céllal születt Lavotta-duó között találjuk a hat műből álló op.22-es Duetto Hungaricát és a tizennégy alkotásból álló op.49-es Duetto-sorozatot. A két sorozat abban különbözik egymástól, hogy míg az elsőben bőséggel találunk verbunkos, magyar nemzeti elemeket (köztük a szellemes alcímű Tihanyi visszhanggal), a második sorozat könnyebben játszható, az egyszerűbbtől a bonyolultabb felé haladó, változatos tempójú és előadói utasításokkal gazdagabban ellátott kiszeneművek sorozata.

A koncerten mindkét opusból hallhattunk részleteket, mégpedig blokkszerűen: a blokkokban a Lavotta-duók főleg Bartók kettőseivel váltakoztak, emellett két Mozart és egy Haydn-kompozíció is felcsendült. Az összeállítás nem nélkülözte a dramaturgiai logikát és érzékenységet. A párosítások tekintettel voltak a szerzők

zenei nyelvének rokonságára, a strukturális és stílusbeli párhuzamok frappánsan támasztották alá az előadásra kerülő művek közelségét. Dombóvári János nemcsak muzsikált, hanem kommentált és magyarázott is. Ahogyan az egyik Lavotta-Mozart páros kapcsán rámutatott, bizony messzemenő műismeret és zenei műveltség esetén is nagy kihívást jelentene a hallgatónak, ha ismeretlenben kellene eldöntenie, melyik zene szerzője volt Mozart és melyiké Lavotta...

A koncert időbeli centrumában, amolyan dramaturgiai választóvonal gyanánt e sorok szerzője fejezte ki néhány gondolatát a Magyar Kultúra Napja alkalmából.

A két előadóművész mesteri virtuozitással kezelte a többretegű ars poeticák interpretációs nehézségeit, vérbő muzikalitással és hamisíthatatlan zenei intelligenciával szólaltatta meg a kis remekműveket. Sátoraljaújhely és Zemplén zenei nyilvánossága bizony alaposan el lesz kényeztetve 2012-ben.

Kazinczy Ferenc rajzai

Kiállítás A Magyar Nyelv Múzeumában

Közismert Kazinczy Ferenc érdeklődése a képzőművészetek iránt; diákkorától kezdve megcsodálta jeles alkotók műveit, ke-reste, gyűjtötte a metszete-
ket, az illusztrált könyveket, arcképiük megfestetésére bízta íróársait. A Magyar Nyelv Múzeuma új kiállítása azt mutatja be, hogy ő maga is szívesen vett rajzeszközt a kezébe. Az első ránk maradt rajzát, egy kétfejű sast a semjéni templom mennyezetén és nagyapja házában bõrszékén látható mintát követve alkotta meg gyermekkorában. Szívesen készített árnyékrajzot családjá tagjairól, ismerőseiről (ezek gyűjteményét Rexa Dezső kötetben közreadta). Rajzok kísérik a *Fogságom naplója* leírásait és az *Erdélyi levelek* úti beszámolóit. (Alsó képünkön a vajdahunyadi vár vázlatát láthatjuk.) Olykor leveleinek szövegét is illusztrálta, például amikor széphalmi letelepedéséről számolt be Kis Jánosnak. A tokaji hegyről Újhely felől készült rajzát a Hébe zsebkönyv 1821-

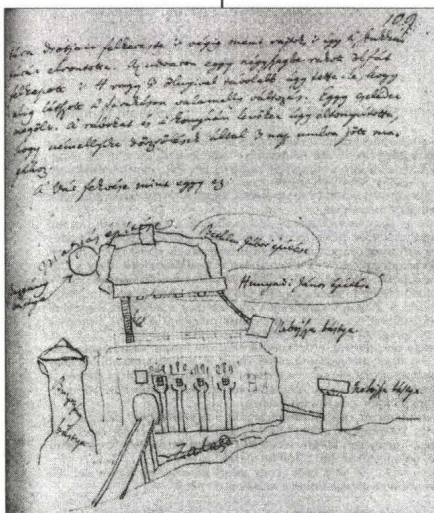

Fotó: Szigeti Sándor

ben megjelent kötete közölte. Megrajzolta Dayka Gábor portréját, a Tudós Társaság előkészítő bizottságának ülésrendjét, megtervezte családi címerét, a zsigóbi Wesselényi-kriptát, megörökítette az utazásai során látott helyeket, például a péceli Ráday-kastélyt, a felkeresett nevezetes kerteket. A széphalmi múzeumban létrehozott kamarakiállítás valamennyi rajztípusból mutat be jellegzetes darabokat, bár a múzeum munkatársai nem törekedhettek teljességre. A rajzokat Kazinczytól választott idézetek kísérik, értelme-

zik. A kiállítást Fehér József igazgató nyitotta meg.

Felhívjuk olvasóink figyelmét arra, hogy évkönyvünk korábbi kötetében több ízben foglalkoztunk Kazinczy rajzaival. Például a 14. kötetben Kovács Sándor Iván, a 15.-ben Fehér József közölt belőlük, a 16. kötetben pedig Busa Margit írása jelent meg „Kazinczy Ferenc fogsága rajzaival elbeszélve” címmel.

DOMBÓVÁRI JÁNOS

Nyugállományban zeneoktatásunk nagyasszonya

Tisztelt Hallgatóim!

Kedves Éva!¹

Ez a torokszorító, beszédgyilkos muzsika köszöntésedre szól. Ahogy május 18-án, a Lavotta Gálán, újra színpadon állnak a művészeti iskola dolgozói, és itt barátaid, tisztelőid, hogy életpályád előtt fejet hajtva együtt fejezzük ki nagyrabecsülésünket. A dekoráció számai sejtetni engedik a Lavotta János Művészeti Iskolában eltöltött, s ím, már felülmúlhatatlan időt.

Az ímént befejezett 54. tanévről mi tudjuk, hogy iskolánk egyike a megye legrégebben oktató intézményének, és nem mellékesen a sárospataki, mezőkövesdi zeneiskolák létrehívója. E bő fél évszázadról kis büszkeséggel elmondhatjuk azt is, hogy mindössze három igazgató – Ujj Viktor Géza, Szatmári György, valamint a jelenleg is regnáló iskolavezető – irányításával jutottunk el a mai napig. Arra azonban, hogy egy pedagógus három év híján 40 évet töltsön el ugyanazon a munkahelyen, mint tette ezt Éva, mindenképpen kivételes, egy pályakezdő fiatal számára pedig már-már elképzelhetetlen. De folytassuk a számolást és a tanévek számához arányítsuk azt a 34 évet, amelyet Éva igazgatóhelyettesként szolgált! A mellettem eltöltött negyedszázad tapasztalata alapján mondhatom, ez páratlan teljesítmény!

Fehérné Sulyok Éva

Éva ama nemes harcát megharcolta, s ha az öt igazgatóválasztást, valamint a legalább ennyi átszervezést is tekintjük, bőven kivette részét a küzdelmekből. Azonban a jó harcot mindannyiszor a rá jellemző okossággal, bölcsességgel, méltósággal vívta meg. Futását, a negyvenévnyi szolgálati időt bevégezte. Istenfélő emberként is tartotta a hitet gondolkásaiban, a fiatalok tucatjait nevelte, oktatta a zene szeretetére, a hangszerjáték szépségeire. Közülük

Dombóvári Zsolt, Juhász Viktor, Karacs Judit, Kemenczky Klára, Szabó Eszter Judit, Szabó Zoltán a tanári, művészi pályára kerülve a zeneoktatásban, neves zenekarok tagjaként folytatja örömteli munkáját. S hittel vette ki részét a művészeti iskola átfogó nevelési programjának kialakításában, a Lavotta János Kamarazenekar Magyar Verbunkos Zene CD-sorozatában, annak érdekében, hogy a nemzeti romantika magyar zenei stílusát, a verbunkos-zenét mind a tanárok, mind a növendékek, valamint a hangverseny-látogatók megismerjék, zenei anyanyelvként szeressék, használhassák.

„Ha valamely ösvényen elindultunk, szép rajta fénnnyel haladni s a legfőbb pontig eljutni” – hagyta ránk bölcs gondolatát a széphalmi mester. A fény Éva számára egyaránt jelentett munkát és elismerést. Szép kiejtése, hibátlan, igényes megszólalása figyelmet keltett akár a legnagyobb színpadokon, zenetudományi konferenciákon is, felkészült,

¹ Dombóvári János igazgató köszöntője a Lavotta János Művészeti Iskola tanévzáró ünnepségén, 2012. június 12-én hangzott el.

szakszerű, lenyűgöző zenei ismertetői 25 éve elmaradhatatlan részei hangversenyeinknek. Személyében zeneoktatásunk, a zenei ismeretterjesztés nagyszasszonyát tisztelhetjük. Persze, a dicsfényből is jutott rá néhány fénynyaláb. Elsősorban az őt körülvevő kreatív kis közössége elismeréseként vehette át a *Lavotta János*-, valamint a *Pro Musica Primitissima Díjat*. Sátoraljaújhely város önkormányzatának *Közművelődési díja* 2001-ben, továbbá az idén odaítélt *Nevelői-díj* méltó helyre került.

A munkatársaid egy olyan emléket, egy Kőkaput ábrázoló festményt szántak neked, amely az alföld délibábját kisasszonyként magad mögött hagyva, a zempléni hegyek közelébe költözött asszony számára minden bizonnyal nem lesz közömbös. S amennyiben olykor mégis hiányoznánk neked, a kertben valahol a fák között megbújva ott érezhetsz majd mindnyájunkat.

Úgy búcsúzunk, hogy eszünk ágában sincs elköszönni tőled. Hisszük, hogy a Lavotta János

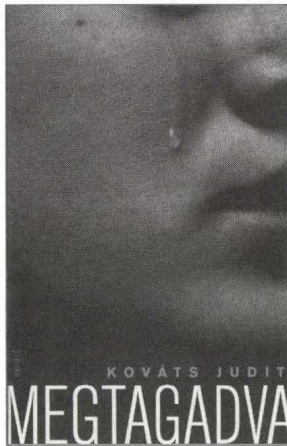
Művészeti Iskola nincs abban a helyzetben, hogy a gondolkások oktatásában, a Lavotta János Kamarazenekar, a Hangásznégyes hangversenyei alkalmával, a szeptemberben induló Nemzeti Köznevelési Törvény alkalmazása során az intézmény tanügy-igazgatási rendjének fenntartásában évtizedek alatt felhalmozott tudásodat, vezetői tapasztalatodat nélkülözze.

Most van az a pillanat, amikor mindenért hálas köszönetet mondunk. Aktív pihenésedhez jó egészséget kívánunk!

Írót avattunk...

Október 16-án a sátoraljaújhelyi Városi Könyvtárban a *Kazinczy Ferenc Társaság* kezdeményezésére nagy érdeklődés mellett tartottuk meg *Kováts Judit* első regényének bemutatóját. A szerző Sátoraljaújhelyen kezdte történetírói pályáját, s korábban elsősorban szakmai publikációiról volt ismert. Társaságunk elnöke, *Fehér József* beszélgetett vele, a népes hallgatóság megismerkedhetett a mű születésének körülményeivel, a főszereplő, Somlyói Anna sorsával.

A történet a II. világháború idején játszódik, egy idős asszony emlékezik vissza a fiatal lányként átélt megpróbáltatásokra, a súlyos traumára, amely miatt megtagadja önmagát és fájdalmas emlékeit; sokáig nem beszél a maga és sorsársai megrozó élményeiről. Kováts Judit emlékezők

tucatjait kérdezte meg az 1940-es évek történeteiről, így nemcsak történelmi, hanem emberi hitelességgel szólaltathatja meg regényhőst, akinek alakjában és történetében nemzedékének sorsa sűrűsödik össze.

Súlyos történelmi örökséggel néz szembe a szerző és az olvasó ebben a könyvben, amely a lírai nézőpont ellenére árnyalt képet rajzol a háborús évek szörnyűségeiről – sugalmazva a tanulságot, a szembenézés szükségességét, hogy megvalósulhasson az Őszösvetség-

ből vett mottó: feltámadhasson az igazság napja.

A résztvevők az íróvá avatás szép élményében részeseülhettek, megismerkedhettek egy regény születésének és megformálásának műhelytitkaival, elgondolkozhattak egyén és történelem sorszerűségén.

SASVÁRI LÁSZLÓ

**Dr. Diószegi György Antal könyve:
Ungrovlachia a Hunyadiak koráig.
Magyarok és görögök a X-XV. században. Bp., 2011.**

Dr. Diószegi György Antal a magyar-görög kapcsolatok közismert történeti kutatója, publikációi a magyarországi görögök körében is jól ismertek: az általam ismertetett könyve *A Görög Kultúráért Alapítvány* tevékenysége révén került kiadásra 2011 novemberében. Számos alkalommal szerzőtársakként jelentünk meg a magyar-görög kapcsolatrendszer bemutató írásaink kiadásakor. E 292 oldalas könyv 70 oldalas forrásjegyzéke a szerző alapos kutatókészségének bizonyítéka. S személyes élményem, hogy az egyik hivatkozott forrás szerzője, László Vladimir évtizedeken át megtisztelt a barátságával, és ekként például sokszor mondta el a két világháború közötti élményeit a magyar görögkeleti egyház szervezéséről. Meg kell említeni a görög családból származó Popovics Konstantin parókussal való ismeretséget is, aki hatalmas tudással rendelkezett: majd 40 éven keresztül (az 1970-es évek elején bekövetkezett haláláig) állt a miskolci görög parókia élén, és elévülhetetlen érdemeket szerzett a miskolci görög gyökerű közösség kincsének megőrzésében.

Fontos ismeretösszegző könyv ez a X-XV. századi magyar-görög kapcsolatrendszer tekintetében, hiszen a hazai ortodoxia történetének kutatójaként azt tapasztaltam, hogy a magyar közvéleményben inkább a XVIII-XIX. századi görög alapítású egyházközösségek voltak inkább ismertek és rokonszenvesek (ennek történeti és politikai gyökerei egyaránt érthetőek). A görögkeleti megnevezés a XIX. század második felében keletkezett hivatalos megnevezésként, és a XX. század közepéig a köznyelvben is meghonosodott.

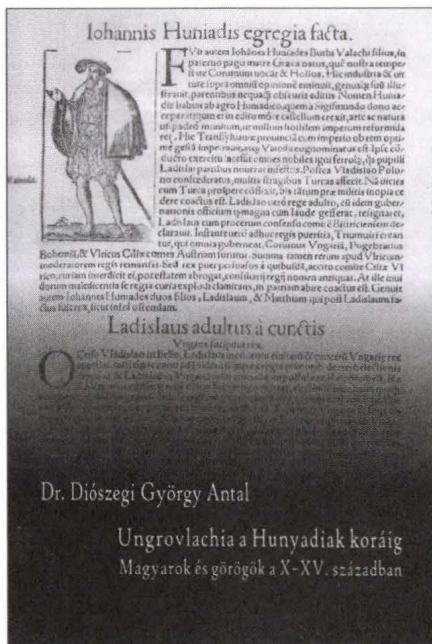
Az esszé és a könyvismertetés műfaji kereteiben szubjektív látásmóddal vázolom fel gondolataimat, hiszen fontos bizonyos szempontokat megfogalmazni, melyek a kérdéskör felvázolásában relevánsak. E tekintetben a műfaji meghatározás mindenképpen lényeges: egy igen bőszes terjedelmű és sok érdekességet bemutató kompiláció született. Ez alapján úgy vélem, hogy fontos további kiadványokat is megalkotni: érdemes lenne egy újabb és kisebb terjedelmű, főként nagyobb példányszámú kötetben a lexikonszerű változatát is elkészíteni. (S jobb kötészeti kivételben!) Hisz a hivatkozott források egy része napjainkra szinte hozzáférhetetlen lett.

A könyv szerteágazóan járja körül a kérdéskör szempontjait: ennek szándéka alapvetően az volt, hogy olyan szemléleti látókört fogalmazzon meg a X-XV. századi magyarság kutatásában, mely révén a további régészeti és levéltári kutatások új értelmezésben fogalmazzák meg a magyar történelem fehér foltjai elemzésének társadalmi és egyháztörténeti hátterét. A görög szertartású magyarság korai történetével a XX. században többen is foglalkoztak: jó példa erre Mosolygó József (1883-1959) tokaji görög katolikus lelkész (*A keleti egyház Magyarországon. Nemzetiségi tanulmány.* Miskolc, 1941.), akinek széles körű kultusza van ma is Tokajban (a rendszerváltás után utcát neveztek el róla). A fentebb említett László Vladimir (1977-ben hunyt el 61 éves korában) is kiemelendő: nagyapja bukovinai csángó volt, aki budapesti tanulmányok folytatására kapott lehetőséget 1880 táján, és a fővárosban lett gimnáziumi igazgató. Édesapja pedig pénzügy-

örként a dalmáciai Trogir (Trau) városában szolgált. László Vladimir jogi doktorátust szerzett: közigazgatási területen dolgozott, és tevékenyen vett részt a magyar görög katolikus közéletben. 1945 utáni hányatott élete közepette is megtartotta mély hitét és szívén viselte egyháza sorsát. Életútja és rendkívüli személyisége példa arra, hogy mit is jelentenek spirituális tekintetben a történelmi ismeretek. Diószegi György több esetben hivatkozik az írására (sajnálatos, hogy az Országos Széchényi Könyvtárban lévő példány laphiányos). Balogh Margit és Gergely Jenő szerzőpáros is szerepelteti a fenti két íróat az *Egyházak az újkori Magyarországon (1790-1992). Adattár* (Bp., 1996) címet viselő könyvükben.

A fogalmi tisztázás nagyon lényeges e történeti kutatás során is: igen nehéz jó szóhasználatot alkalmazni a magyarországi ortodoxia kutatásában. Dr. Diószegi György a „görög szertartású magyarok” kifejezést használja: a X-XV. századi viszonyok összefüggéseire rámutató könyvében ez egyértelműen a bizánci egyházi világ irányába mutat (és ezt a Csepel-szigeten fekvő XV. századi Keve tekintetében külön fejezetben is kiemeli, hiszen az itt élő korabeli ortodoxokat is magyarokként mutatja be, bár ezen lehet vitatkozni).

A liturgikus nyelv ügye külön is izgalmas kérdéskör: a veszprém-völgyi alapítólevél és a besztereci lelet e tekintetben fontos nyelvmélték. A Magyar Nemzeti Múzeum munkatársa, Kiss Etele is foglalkozott az utóbbi tárggyal (*A besztereci szenteltvíztartó és a bizánci fémművesség egyes datálási problémái*. In.: *Folia Archeologica*. XIV. Bp., 1996.). A hivatkozott két adalék arra mutat, hogy vélhetően a görög nyelv volt a használatos a korabeli görög szertartású magyarság egyházában (hivatalos és liturgikus értelemben

Dr. Diószegi György Antal

Ungrovlachia a Hunyadiak koráig
Magyarok és görögök a X-XV. században

is). E körben felmerül a Halotti Beszéd és a Könyörgés kérdésköre: egy latin szertartású mise-könyvben, közismert nevén a Pray-kódexben maradt fenn (bencés szóhasználatban a „*Boldvai Mise-könyv*”, mivel a Borsod vármegyében lévő Boldván használták). A szövegben valóban fellelhetőek keleti hatások: az is elgondolkodtató, hogy például egyik esetben latinul, másik esetben magyarul hív fel a „*Kyrie eleison*” mondasára.

Általánosságban fontos rögzíteni, hogy minden fellelhető adatot indokolt

megvizsgálni a korabeli magyar-görög kapcsolatrendszer összefüggései jegyében: különösen igaz ez a régi leírások, az egykori liturgikus élet, a hitélet tekintetében, hisz írott forrásaink nincsenek, de a régi papi és kántori családokban gyakorlatból, könyv nélkül, fejből tudták a szertartási szövegeket. A könyv szerzője a könyvében felsorolt adatok elemzése révén többször is utal arra, hogy a liturgikus műveltségi hagyomány összefüggései tekintetében nyilvánvalóan további kutatások és elemzések is szükségesek, hiszen az Árpád-kor magyarságának bizánci orientációja révén ezeréves magyar keleti kereszténységről lehet beszélni. Kanyargós történeti vonalat mutat a kezdettől fogva konstantinápolyi görög egyházi joghatóság alá tartozó görög szertartású magyarok középkori története, melynek gyökerei a X. század közepéig nyúlnak vissza. Egyértelműen a görög egyház erős hatását mutatja az is, hogy a XIII. század folyamán a Szamos, Maros és a Körösök táján olyan sok görög hiten lévő magyar élhetett, hogy az 1215-ös lateráni zsinat kifejezetten foglalkozik velük. Indokolt célként kitűzni, hogy a görög egyházi kapcsolatrendszer kutatása széles körben hassa át az Árpádok korát kutató történészek munkáját: nagyon lényeges a görög szertartású

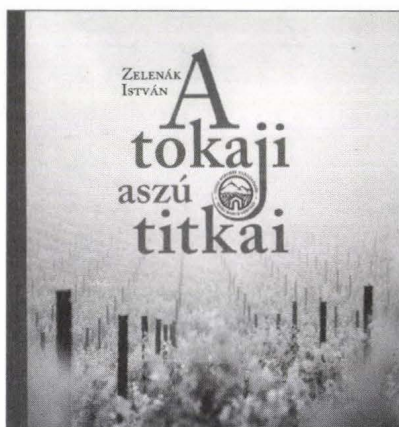
magyarok X-XV. századi sorstörténetét megismerni. Különösen igaz ez a nemzetségtudás és a család-történet tekintetében.

Igencsak érdemes az Árpád-kor magyarságának a Kárpát-medencét magyar birodalomként állameszméje okán azzal a kérdéskörrel foglalkozni, mely a magyar műveltségi kört a görög Bizánchoz és a latin Rómához egyformán kötötte, hiszen a kereszténységgel előbb Bizánc révén ismerkedtek meg magyar őseink! Egy nemrég megjelent mű történetileg csak a XVI. század végéig megy vissza. („... minden utamat előre lát-tad” *Görög katolikusok Magyarországon*. H. n.

2012.) Ez is mutatja Diószegi György könyvének időszerűségét! A könyv rámutat a Kárpát-medencében élő magyarságnak és a görögségnek ezredéves történelmi kapcsolatrendszerére, ami egyszerre jelentett egyházi, diplomáciai, katonai és műveltségi kölcsönösséget: a szerző szándéka szerint e körben különösen kiemelendő egy XV. századi görög eposz, amely dicsőíti Hunyadi János magyar hadvezér 1444. évi vármai csatáját. A szerző magas szintű teljesítménye mellett komoly elismerés illeti *A Görög Kultúráért Alapítvány* elnökét, Vaszilisz Angelidisz-t a könyv kiadása terén megvalósított cselekvő szervezői munkáért.

Zelenák István könyve a tokajiról

Hörszík Richárd előszavával, az Agroinform Kiadó gondozásában ízléses, sok képpel illusztrált kötetben jelentek meg *Zelenák István tokaji tanár, helytörténész, borász tanulmányai A tokaji aszú titkai* címmel. Mondandója tisztes örökséget folytat: szőlőtermelő őseinek tapasztalatait, Balassa Iván és Pap Miklós monográfiáinak tanulságait hasznosítva alapos levéltári kutatásokat végezve, a kiterjedt szakirodalom ismeretében szól a hegyaljai szőlő- és borkultúra alapkérdéseiről. Szemléletes összefoglalást olvashatunk a borvidék kialakulásáról, a tokaji bor megjelenéséről a nemzetközi borkereskedelemben, majd a szerző arra a kérdésre keresi a választ, miért Tokaj lett a világhírűvé lett nedű névadója. Az Alföld peremén, a Tisza és Bodrog folyók találkozásánál magasodó Kopasz-hegy emblematisztikus alakulat, a földvár által védett átkelőhely a közlekedés csomópontja kedvezett a kereskedelemnek és a városfejlődésnek. A 16. században királyi utasítás írta elő a Hegyalján termelt bor hordóin a *Tokaj* felíratot, elterjedt az elnevezés, s bekerült a nek-tár termőhelyeként nemzeti himnuszunkba is.

Zelenák István különös gonddal kutatta fel az aszú készítésének történelmi körülményeit; legendákat osztalva szól a kezdetekről, a 16. század közepéről maradt ránk legrégebb adatok. A kései szüretelés ad lehetőséget az aszúsodásra, s 1571-ből idézi a szerző az „aszú szőlő bor” dokumentumát Zemplén Levéltárának törvényes irataiból. Érdekes Szepsi Laczkó Máté szerepének taglalása, az aszúkészítés változatainak bemutatása, Lőcse város hegyaljai szőlőbirtokainak története.

Külön fejezet foglalkozik a borút fogalmával, a borkivittel, a hegyaljai termőhelyek osztályozásával, a furmint szőlőfajta elterjedésével. Önálló tanulmány ismerteti a szőlőművelés és borászat filoxeravész utáni időszakának történetét, sorra veszi azokat a tényezőket, amelyek a tokaji bort egyedivé teszik a klímától, a termőhelyi adottságokon át a szaktudásig, hangsúlyozva az ember meghatározó szerepét a termelésben.

Zelenák István könyve érdekes olvasmány s tisztes hozzájárulás a tokaji bor titkának megértéséhez.

FRIED ISTVÁN

Új Kazinczy-könyvem margójára

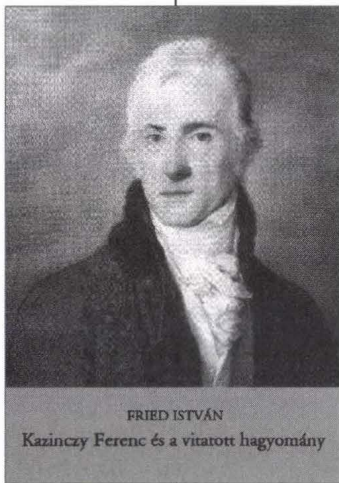
„Művészet és imádat testvére-
leg jellemzik az ő pályáját élte
fogytáig. Művész volt, mert győz-
te szerelemmel eszméje imádását,
melynek eredeti tisztaságáról s
elevenítő erejéről idők óta tisztá-
ban volt magával...” 1842-ben

látogatott el Erdélyi János
Széphalomba, hogy lerója ke-
gyeletét az előtt a művészt-
gondolkodó előtt, aki megalap-
ozta a modern magyar nyelvi
és irodalmi/művészi, más szó-
val: az európai irodalomtörté-
nésekhez rokonuló, irodalom-
történetileg értékelhető eszmei-

séget; Kazinczy Ferenc elhanyagolt, kevesek által
ápolta háza, telke előtt tisztelgett a magyar iro-
dombölcselet, népköltészeti gyűjtés, irodalmi kri-
tika kiváltképpen jelentős személyisége.

Egy további gondolatot idéznék tőle, mellyel
a művésszel azonos értékű személyiség vonásait
körvonalazza: „Még egy erős vonása Kazinczy jel-
lemének, mi szintén oly ritka, mint kitartása, s ez a
meglephetetlenség: ha ugyan szabad így neveznem
azon előítélet nélküli lélek éberségét, minél fogva őt
bármilyen új jelenet sem lelő készületlenül hosszas pá-
lyája alatt, sőt résen tartott szemei, mint a sasé,
azonnal odavillantak a jelenetre; s csak innen ki-
magyarázható, hogy újabb elemek feltűnéseivel nem
ejtő el a vezérség zászlaját.”

Folytathatnám úgy is, hogy Erdélyi Jánosból
indultam ki, mikor Kazinczyról szóló dolgozataim
újabb kötetbe rendeztem el, annak igazolá-
sául, hogy Kazinczynál ritka összhangban van az
ember és a művész (hanagsúlyozom: művész, aki
a nyelvújítási küzdelmek során is az, képzőművé-

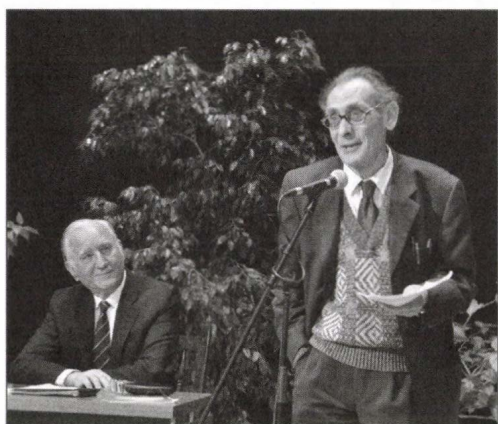
FRIED ISTVÁN
Kazinczy Ferenc és a vitartott hagyomány

zeti példákkal élve, ízlésneve-
lő/fejlesztő tevékenységében
meg a művészetközösség neo-
klasszicista elveit tartotta szem
előtt); és ez az összhang, leg-
alábbis a rideg hátköznapokat a
fogság kínzó éveit nem feled-
(tet)ő, de azokat egy megszen-
vedett életpálya komponáló/el-
rendelő akarás hatja át mind-
máig érő példával az irodalom.
és kultúraszervező Kazinczy Fe-
renc munkálkodását.

Akadtt azonban egy másik
szerző, akinek Kazinczyt méltá-
tó mondatait nemcsak felhasz-

náltam, továbbgondoltam, hanem alapozó jelen-
tőségűnek hiszem. Gyulai Pál a *Szépirodalmi La-
pokhoz* írt bevezetésében fogalmazza meg: „Ka-
zinczy visszaadott önmagunknak. Eszméket dobott
közénk, nyelvet teremtett számunkra s úttörője lőn
a magyar műveltségnek. Ő nagy azért, mit kívinni
akart, s ha irodalmunk jelen állapotját tekintjük,
nagy azért is, mit elérni tudott.” Ez az 1853-as fej-
tegetés az élő Kazinczy mellett tanúskodik, Gy-
ulai számára Kazinczy életműve (melynek feltárása
éppen a Debrecenben [!] készülők kritikai kiadás
munkálatai révén egyre újabb, fontos darabokkal
gyarapodik) nem egyszerűen fél-múlt, hanem
követendő hagyomány, állandóan újraolvasandó
anyag, amely a mindenkori jelen irodalmi problé-
máinak végiggondolásában szintén segíthet. S
ha a felvilágosodás és a reformkor irodalmának
megkülönböztető tulajdonsága a teljes és diffe-
renciált irodalmi rendszer létrehozása, s e tekin-
tetben a nyelvi differenciáltság megvalósítása
nem kevésbé elérendő cél, akkor Gyulai Pál ezt

emígy nyugtázza: „Előtte azon eszmény lebegett, hogy csak az a nyelv tökéletes, melyben a stíl minden nemeinek külön nyelve van.” Ehhez Kazinczy a fordítások útján szerette volna kortársait eljuttatni, ami az úgynevezett eredeti műveket illeti, ott mindenekelőtt a prózaváltozatok kidolgozásában érzékelhető úttörő jelentősége: az útleírások, az (ön)életrajzok, az anekdoták jelzik, miféle irodalmi nyelvhez kell eljuttatni azt az irodalmat, amelynek európai emancipációja feladatként magasodik a kortársak előtt.

Tanulmányaimban kerestem a választ, miféle utat-módot keresett és jórészt talált a korántsem tévedhetetlen Kazinczy Ferenc. Maga egy 1819-es levelében írja körül az irodalmi ember magatartását: *„Becsületes embernek minden dologban, de leginkább a literárius világ dolgaiban mindenél szentebbnek kell lenni az Igazságnak és Szabadságnak, s az utóbbikat még akkor is tisztelni illik, midőn ellenkezik az ő vélekedésével.”* Nem kell meglepődnünk tehát, hogy Kazinczy a kritika szabadságáért is síkra szállt, a vélemények megvitatását és kölcsönös tiszteletben tartását mindenél fontosabbnak gondolta. S tett is ezért: nehéz időkben tett hitet a szólás szabadsága mellett, még nehezebb időben tanúsította elkötelezettségét a magyar nyelv művelése érdekében, és élete végén örömmel üdvözölte a legnagyobb magyar, Széchenyi István színre lépését, hiszen egy európai magyarság, Pest-Buda tája s az emberiség közös ideáját látta visszaköszönni Széchenyi cselekvéseiben. Utalt erre Kemény Zsigmond, áttekintvén a XIX. század első felének politikai és ez-

zel összefüggésben irodalmi történeseit. Az említett kritikai kiadás nemcsak úgynevezett textológiai téren hozott újat.

Önmagában az a tény, hogy megbízható kiadásban egymásután jelennek meg Kazinczy művei, az eddigi igen hézagos közlések helyébe lépve, világosabbá és áttekinthetőbbé teszik a Kazinczy-életmű szövegösszefüggéseit, a kritikai kiadás jegyzetei pedig mind az életrajz hiányait pótolják, mind fontos adatokat hoznak Kazinczy műveltségének természetrajzához, nem egyszer az alkotói folyamat rekonstruálásához. Éppen ideje, hogy a kutatás folyamatosan reagáljon a kritikai kiadás eredményeire, továbbgondolja, miféle kontextusba helyezhető, helyezendő a XIX. század első felének talán egyik legfontosabb írói életműve. Ennél azonban még több várható el: Kazinczy tevékenységében nyelvészet, irodalomismeret, művészetszemlélet egymást hatja át, a korszerű tudományközi szempontok alkalmazása jobb, pontosabb ismeretekhez segíthet.

Ebben a reményben készült el újabb tanulmánygyűjteményem, amely ezúttal (is!) nagyon sokat köszönhet a Kazinczy Társaságnak, elnökének, Fehér Józsefnek, a kötet tudós szerkesztőjének, Kováts Dánielnek, akivel (akkikkel) az együttműködés több évtizede számomra igazi – intellektuális – élmény. Egy könyvet mindig többen írnak, nemcsak az, akinek neve a címlapon áll. „Társ szerzőim” segítségével felbecsülhetetlen, de az azoké a kollégáké is, akik ugyancsak Kazinczy hűségében munkálkodtak, munkálkodnak. Legyen ezért gondolataim záró szava a köszöneté a baráti segítségért, az együttgondolkodásért, a sajtó alá rendezésért. Kazinczyra emlékez(tet)ve – Gyulai Pált visszaidézve – önmagunk megismeréséhez járulunk hozzá.¹

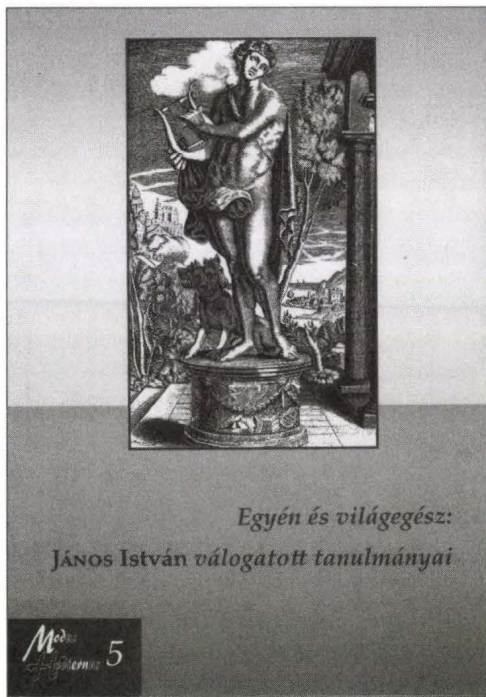
¹ Elhangzott a könyv bemutatóján 2012. október 12-én a magyar nyelv széphalmi múzeumában. E kötet az „Édes anyanyelvünk” nyelvhasználati verseny 40. kárpát-medencei döntőjének alkalmából és tiszteletére jelent meg Sátoraljaújhely város és a Kazinczy Ferenc Társaság kiadásában. Tanulságul szolgálhat mindazoknak, akik a magyar nyelv és irodalom nagy hatású művelőjének és korának ismeretében gazdagodva a szépliteratúrai és az anyanyelvi örökség ápolása, továbbadása érdekében munkálkodnak. – Fotó: Szigeti Sándor.

GERLICZKI ANDRÁS

Az egész igézetében János István *Egyén és világegész* című kötetéről

Egyén és világegész címmel vehetjük kézbe János István válogatott tanulmányainak gyűjteményét.¹ Kultúra és emberi teljesség viszonyrendszerével foglalkozó írások rajzolják ki a szerző, János István szellemi portréját az első publikációtól az életművet lezáró szövegekig. Fájdalmas kényszer, de egyúttal a baráti tiszteletadás alkalma is a könyv megjelentetése. János István most lenne 60 éves, most lenne ideje egy termékeny életút méltatásának, egy az emberi minőség szolgálatában kiteljesedett személyiség ünneplésének, s helyett a tisztelgő visszatekintést a még mindig közeli gyászélmény szomorúsága hatja át.

„János István tanár úr minden szempontból *dignus* lett volna a *nestori* élethossz megérésére, benne a *probitas*, a *forma* és a *lingua* egységet alkotott. Szelíd egyénisége, tanári mentalitása, pedagógusi formátuma, valamint a latin nyelv és kultúra iránti elkötelezettsége egyaránt hozzájárult ahhoz, hogy kollegái és tanítványai szeretetét élvezze, megbecsült literátora legyen intézményének és régiójának egyaránt.” Bitskey István akadémikus emlékező előbeszède egyszerre tolmácsolja a mesterek, a barátok, a szakma elismerő tiszteletét. A tanítványok képviselésében Mercs István szerkesztői előszava foglalja össze a kötet (s a belőle kibontakozó szellemiség) leglényegét: „A dolgozatok az *egyén és világegész* viszonyrendszerében gondolkodva példázatos történeteken, karakterisztikus műveken és kivételes sorsokon keresztül az egyetemes emberi létezés

kérdésére kívánnak lehetséges, de egyben valós válaszokat nyújtani. A létezés nagy kérdése, s számos igaz válasz. János István tisztában van ezzel, hogy ezek a válaszok mindenkor csak fragmentumaiban ragadják meg a *világegész*t, de minden írásában jelen van a részlegesség tudatában is teljességre törő, a világot intuitíven érezni és kognitív úton felfogni kívánó, s ezt a világerést továbbadni akaró ember.”

A kötet tanulmányai három ciklusban fogják össze a szerző tudósi, pedagógusi, kultúráközvetí-

¹ Kiadta a Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, Nyíregyháza, 2012.

tői tevékenységét. *Kultuszok, héroszok, mítoszok* cím alatt olyan írásokat olvashatunk, melyek a klasszika filológia szakmai apparátusával, de a teljes múlt és teljes jelen iránt érdeklődő intellektuális kíváncsiság sokoldalúságával vizsgálják az európai (beleértve a magyar) szellem évszázados korszakait. Az *Orpheusz: Egy mítosz évezredeiből* című írás több szempontból is a kötet meghatározó darabja. Mítoszdefiníciója egyben a kulturális közösség, a szellemi identitás meghatározásának keretrendszerét is felvázolja. A szerző a hivatkozott szakmunkákkal (így elsősorban Meletyinszkij fejtegetéseivel) egybehangzón állapítja meg, hogy „a mítoszban egy adott közösség világképének egysége fejeződik ki, alapmondanivalójában pedig az ember – világ – kozmosz kapcsolathármaságának problémáját, és az erre adandó választ hordozza, azaz az embernek a világban, a mikro- és makrostruktúrákban elfoglalt pozíciójának, betöltött szerepének tudatosítása a célja.” Az Orpheusz-mítosz vizsgálata ennek a tevékenységnek szemléleti és módszertani tanulságival is szembesít. Különösen fontos vonulata a tanulmánynak a mítosz ártértékelődését, humanizálódását végigkövető, mindig a forrásszövegekre támaszkodó interpretációs tevékenység. (A kötet címlapján is Orpheusz alakja szerepel, 17. századi barokk mester metszete a kezében lantot tartó énekesről.)

Az „*Immensus nil sole praestantius orbis*” – *Neoplatonista vonások a Guarino-panegyricusban* – a szerző legelső publikációja, egyetemi tudományos diákköri dolgozatának szövege. Az igényes filológiai apparátussal, mély filozófiai műveltséggel megírt értekezés annak az ígéretes kutatói pályának első dokumentuma, amely a Janus Pannonius-filológia több pontján is szakmai nóvumokat hozott a 80-as évek idején. A szerző kutatói érdeklődése később más irányokba fordul, a pályakezdet azonban mindenképpen a Janus-kutatás korszakának tekinthető. E témakör vizsgálata többek között a jelen könyvben is publikált *Vízió az égi túlvilágról: Janus Pannonius, Ad animam suam* című írásban teljesedik ki. A tanulmány nem az egyetlen azon szövegek közül, amelyek tudósi erudícióval, de érzékeny, szövegközeli magyarázó technikával viszik közelebb

az olvasóhoz Janus Pannonius költészetét. Amint az előljáró szövegek, s a kötetet lezáró portré is megállapítja, János István vérbeli pedagógus, akinek a tanulmányai is úgy szólítanak meg, mint valami láthatatlan katedráról elhangzó személyes magyarázat. Akkor is így van ez, ha a közlemény elsősorban a filológus számára nyújt jól argumentált téziseket, megállapításokat. Janus Pannonius versében a platóni és újplatóni tanítások filozófiai szövedékét mutatja ki, Plotinosz hatását kiemelve. „A költői dikció követi a retorikus verskompozíció szabályait: a humanista vers tárgyas közegét azonban minduntalan átverzi az élmény hitele, a személyes sors testi-lelki konklúziója. És éppen ezért nem lesz a filozófiai tankölteménynek induló elégia pusztán információ”, fogalmaz a szerző. Az élmény hitelének hangsúlyozása a tanulmány záró bekezdéseiben azért kiemelkedően fontos, mert az élmény és a sors kitapintása, értelmezése, esetleges rekonstrukciója minden soron következő tanulmány legfontosabb alapelve és interpretációs művelete.

Az *Esze Tamás irodalmi recepciója* az utóbbi évtizedekben önálló diszciplínává vált kultusz-kutatás módszereibe kínál bepillantást. Kultusz és identitás problematikáját kapcsolja össze, történelem- és múlttudatunk alakulását követi, hangsúlyozva, hogy a magyar közösségi emlékezet előszeretettel folyamodik karizmatikus egyéniségekhez, s részben találja, részben teremti azokat. Ahogy a szerző fogalmaz, „a mitologikus világképek múltával a történelmi alakok veszik át a hősösvilág funkcióit. A mitologikus gondolkodás kezdete óta a hőskultusz mindig bele volt foglalva abba a mentális rendszerbe, melynek európai irodalmunkban legpregnansabb, s hosszú-hosszú ideig modell értékű opusa Homérosz Iliász, mely – némileg modern fogalommal élve – az első olyan történelmi narratíva, „melyet egy közösség választ, mint történelmi értékrendet és követendő, példaadó magatartásmodellt, morális etalont.”

Valamiképpen szintén kultuszjelenség a helyi recepcióban is különlegességgnek számító hőseposz, Vietórisz István *Tirpákok* című hexameteres műve is 1939-ből. Nyíregyháza 18. század végi újjáalapításának hőskorát, a szlovák nyelvű,

magukat tirpáknak (tűrő, szenvedő) valló telepesek heroikus templomépítő vállalkozását meséli el a szó legnemesebb értelmében dilettáns eposz. A tanulmány *A tirpák „hőseposz”*-ről úgy beszél, hogy az eredendően helytörténeti témát (egy kisváros környékének betelepítése, a helyi közösség összefogása) európai kultúrtörténeti kontextusba emeli. A szövegkommentáron túl az írás legfőbb nyeresége a magyarországi városi intellektuel, a klasszikus iskolázottságú literátor irodalmi műveltségének analízise. Fontos azonban az is, hogy az irodalmi hagyományt, a kollektív emlékezetet nem egyszerűen imaginárius múzeumként kezeli, hanem a kultuszteremtő-mitologizáló szellemi magatartás örök visszatérő sémáit, mechanizmusait kutatja. „Mert a *Tirpákok* mítoszteremtő kísértet: a semmiből otthont teremtő, majd gazdagságot és gazdagságot elővárásoló, és végül polgári kultúrát építő gyötrelmes és mégis reménytelen munka, valamint a sorsot nem csupán tűrő, elviselő, de azt alakítani is tudó heroikus őserő mítosza. Mert a *trpák* tűrőt, szenvedőt jelent ugyan a Békésből áttelepült népcsoport dialektusában, Vietórisz értelmezésében viszont a vergilusi városalapító labor jelentésben szerepel: munka és szenvedés, munkás gyötrelm. Mely szenvedéssel jár ugyan, de perspektívája nagy jövőre tekint: *tantae molis erat* („ennyi fáradságba került”, Vergilius, *Aeneis*) Nyíregyházát fölépíteni.” A tanulmány idézett bekezdése példa arra az érzékeny kultúrtörténeti beállítódásra, amely a lokális értékek megörökítésében is a nemzeti kulturális öntudat megerősítő gondozását tekinti feladatának.

A kötet írásainak második csoportjába a *Művelődéstörténet alulnézetből* című ciklus darabjai tartoznak. A kötet végén található portré „beszélgetős akadémia” nevezi meg ennek a módszernek a legfőbb sajátosságát, a személyes kíváncsiság és a történeti kitekintés ötvözetét, a történelem hétköznapijainak tudományos és pedagógiai célú rekonstrukcióját. A *Virágének és a középkori kultúra* egyetemes kitekintésű nyomozás a magyar virágénekek eredetét, a műfaj és az azt teremtő-befolyásoló motívumrendszer történeti és analógiás előzményeit, vagy éppen egyidejű változatait illetően. „A civilizálódás egy maga-

sabb fókán a természeti világ egyes objektumainak humanizálódásával az esztétikailag gyönyört árasztó növényvilág egyes képviselői veszik át a buja őstermészet termékenységi funkcióját”, fogalmaz a tanulmány. Szövegpárhuzamok zavarba ejtő bősége igazolja ezt a tézist, kiegészítve azzal a (Szabolcsi Bence tanulmányaiban is meghatározó) gondolattal, hogy a magyar középkori műveltség közösségi tartalma mindig is szervesen összefonódott a népi kultúra rétegeivel, a népköltészet organikus rendszerével.

Aki textusokkal foglalkozik, egy idő után tudja, hogy az írott szó sohasem több, mint az élmény töredéke. A szövegeket kérdések, válaszok, tapasztalások, töprengések előzik meg, s követik azt a szakmai diskurzusban. A *Szent és profán: A szakrális iskolai színjátszás alapminőségéről* című írás egyike azoknak, amelyek elő- és utótörténete legalább olyan fontos, mint a benne foglalt tudományos eredmények. A szerző, János István (számtalan más szakmai közösség tagsága mellett) rendszeres és termékeny kutatója volt az iskolai színjátszásnak is. Bizonyítják ezt konferenciaszereplései, a témakörben megjelent (itt egyetlen szöveggel reprezentált) publikációi is. A műfaj vizsgálata szakrális és profán, épületes és szórakoztató viszonyában az előbbiek hangsúlyait mutatja ki, ám körültekintő sokoldalúsággal bontja ki a középkori, majd későbbi világsház-modellek evilágiságának szembevető jegyeit is. „A zömében latin nyelvű jezsuita színjátszással szemben a folklorisztikus elemekkel kevert profanitás a pálosok, ferencesek, minoriták, piaristák, valamint a protestánsok iskolai gyakorlatában már a szakralitást ellenpontosító színpadi bohózat lehetőségét is magában hordozza”, fogalmaz a tanulmány a theatrum mundi korabeli változatainak elemzésekor.

A *Szatmárnémeti Pap István verses földrajz-könyvecskéje* című írás szerényen színes ismertető ígér a magyarországi tankönyvirodalom egyik ritka darabjáról, azonban a könyv genezisének hátterében kirajzolódik a Rákóczi szabadságharc utáni évtizedek kulturális közege is, Károlyi Ferenc gróf felelős, nemzetépítő tevékenységének felvillantásával. A földrajz-könyvecske valóban „emberközeli” történeti forrás, oktatástörténe-

tünk fontos dokumentuma akkor is, ha színvonalában jelentősebb munkák is követték. Hasonlóan alulnézeti képét adja a kornak a *Gúnyvers a XVIII. századból* című írás. Lintzenmajer péklegény gúnyverse – a tanulmányíró megfogalmazásában – „a mezővárosi kultúra ’populáris regiszterének’ egy érdekes adalékát szolgáltatja”. Az asszonycsúfoló latrikánus vers műfajának bemutatása új színekkel gazdagítja azt a művelődéstörténeti tételt, miszerint a magaskultúrától a népi kultúrához közelítő írásbeliség sajátos (provinciális) rétegét képviseli a népi tudatformának.

A *Latinság és folklór* átfogó kultúrtörténeti tanulmány, önálló kutatási irány programját vázolja fel azzal, hogy a magyarországi latinitás évszázadait áttekintve a nyelvhasználaton túl a műveltség, az oktatás, a mindennapi élet területein is követi a latin nyelv jelenlétét. A tanulmány hangsúlyozza, hogy a nyelvi-kulturális kettősség elsősorban az oktatási rendszer vizsgálatához kapcsolódva tanulmányozható. „A latin-magyar kulturális kölcsönhatások alapvető feltétele mégiscsak a stúdium: a középkor kevés számú jobbagyliterátora és szerzetes-írója mindenestre két kultúra talaján állt, vélhetően közelebb a népi műveltséghez, s a későbbi századok folyamán úgy nőtt a latinitás befolyása, ahogy a melanchtoni kulturális modell révén Magyarországon is kiépültek a stúdiumot tanító kollégiumok, betetőzve mindez a katolikus iskolarendszer kiépülésével”, emeli ki az említett szempontot a szerző. Folklórkutatási eredményeiből ez a tanulmánygyűjtemény csak ízelítőt adhat, ám a *Latinság és folklór* is több stúdium eredményei kínálja. A legérdekesebb és legösszönszöbb talán a kollégiumi diákköltészet, diákkolklór taglalása, mely részben a debreceni, részben a pataki hagyományok írott örökségére támaszkodik.

A *Krúdy és a magyar múlt* – A *Három király történelemlátása* – szövege azt a párbeszédet képviseli, amit a szerző egész pályáján fontosnak tartott a múlt és jelen kölcsönviszonyában. „Krúdy Gyula a szubjektív idő írója volt ugyan, de az ő időélménye éppen olyan mélyen gyökerezett a konkrét történelmi időben, mint bármely száraz historikusé, azzal a különbséggel, hogy képes volt sugallani és láttatni a letűnt idők személyes di-

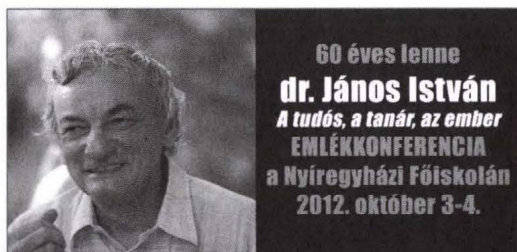
menzióit is. – A nosztalgikus ködfátyol és a kulináris örömök kulisszái mögött nemzeti hagyományainkat mélyen ismerő cinkos író kacskint vissza értő vagy értetlen olvasójára, emígyen: fejtse meg a rejtélyt!” Az idézett sorok is igazolják, hogy a filológus interpretáció nemcsak megfér, hanem természetes módon jár együtt az eszszéisztikus személyességgel, a színekben gazdag ábrázolásmóddal, az empátiás stílusvizsgálattal, az kultúrtörténetileg is megalapozott személyiségrekonstrukcióval. Tegyük hozzá, a könyv tanulmányai (legyenek értekezések vagy éppen eszszéjellegű közelítések) sohasem állnak meg az adatoló, dokumentáló érvelésnél: mindig ott a háttér, a jelen és múlt viszonyában körvonalazódó emberi (intellektuális) univerzum.

Karizmatikus sorsok, művek címen csoportosulnak a kötetzáró írások. A szerkesztők szándéka szerint olyan szövegek kerültek ebbe a ciklusba, amelyek János István meghatározó huszadik századi olvasmányai, személyes kíváncsiság és vonzódás vezérelte választásai. Funkcióját tekintve ez az írástípus egyszerre portréja szerzőjének és alanyának. Mintaadó ebből a szempontból a *Sík Sándor: portrévázlat* című írás. Az életmű lírai szövegegyüttesének értő kommentárja mellett érdekeny korrajzot kapunk, előterében egy személyiség, egy huszadik századi írórsors rekonstrukciójával. A portré szerzője a textusokon túl az őket megszólaltató írástudóra is kíváncsi, s a tanulmány záró részében a művész-értelmiségi lét átfogó summázatát adja: „a tanításban is művet alkotott, jövőt épített, értékeket halmozott, s a kor – beleértve a mai kort is – általános gyakorlatával szemben a tanítva tanulás, a docendo discimus gyakorlatát követte; az igazság sohasem az ex cathedra való kinyilatkoztatás formájában jelent meg, hanem kölcsönös viták pergőtüzében kristályosodott ki.”

A *Kékszakkallú misztériuma* annak a szertágazó tudósi-emberi érdeklődésnek bizonyítéka, amely az irodalom értékein túl a társzművészetekre is nyitott. Mitologikus genezis, világ- és létértelmezés, misztikus titok és mindent megmutatás, mitikus hagyomány és irodalmi szövegek intertextuális hálózata, hogy csak néhány vezértémát emeljünk ki a tanulmányból. „A misztériumban

az egyén mint individuum mindig a világ-egészhöz való viszonyában nyilatkozik meg, s önmagáról szerzett tudása egyben az egészről, az univerzumból szóló tudás is”, írja János István. *Egyén és világegész*. A tanulmánygyűjtemény címe s benne foglalt kultúrfilozófiája az imént idézett mondatban gyökerezik. Hasonlóan interdiszciplináris (megint csak zenei érdeklődésű) értekezés a *Kodály Zoltán és a régi magyar irodalom*. Kodály „rekonstruálni és egységben látni vágyta a magyarság művelődésének évszázadait, a kezdetektől saját koráig”. Ha az előbb a kötet filozófiáját eredeztettük a Bartók-tanulmány részletével, akkor most az idézett Kodály-minősítést emelhetnénk ki a szerző tudósi, tanári, kultúraközvetítő ars poeticájának összefoglalására. Persze, a kutató sohasem önmagát, mindig választott témáját emeli középpontba, így a Kodály-filológiában is a zeneszerző műveltségét, irodalmi tájékozottságát, magyarságtudatának dokumentálható kulturális összetevőit vizsgálja.

A *Németh László esszéi a régi magyar irodalomról* című írás szintén több mint filológiai nyomozás. Portréfestő mozzdulatnak tetszik, ahogy alanyát írásának bevezető szakaszában jellemzi: „a múlttal való szembenézés és számvetés sem tudósi attitűd nála, nem filológiai avagy szakmai kihívás. Sokkal több annál: a nemzeti identitás létalapjának keresése, az öntörvényű magyar kultúráé, mely azonban mégis a nagy európai kultúrkörök interférenciájában mutatkozik meg.” Egyik legfontosabb, továbbgondolásra ösztökélő megállapítása szerint Németh László régi magyar irodalom iránti érdeklődése – egyáltalán irodalomtörténeti esszéinek egész sora – a magyar irodalmi kánon kiszélesítésének szándékával (is) magyarázható. Az írás ebben a szellemben tárgyalja Németh László felfedező és újralfedező kritikai és elemző munkásságát. A tanulmány végkövetkeztetése az esszéíró Németh minőségű nemzetedagógiai programjának koncepcióját emeli ki, elismerve, hogy az elemzett életmű (Németh László bevallott szándéka szerint is) kiemelkedő értéke nemzeti öntudatunk istápolása.

60 éves lenne
dr. János István
A tudós, a tanár, az ember
EMLEKKONFERENCIA
a Nyiregyházi Főiskolán
2012. október 3-4.

In Memoriam DR. JÁNOS ISTVÁN - A TUDÓS, A TANÁR, AZ EMBER - Emlékkonferencia a Nyiregyházi Főiskolán

2002. október 3. szombat	2002. október 4. csütörtök
10.00 Megnyit. Árasztó	1. ülésszak: Tisztelet. Elősk. Bodnar Gábor
10.05 János Zoltán, vezet. Nyiregyházi Főiskola, János István és a Főiskola	09.00 Barabás László, Nyiregyházi Főiskola
10.25 Fehér István, Debrecen	A német nyelvű országos himnuszok
Németh László, Debrecen Magyar Művelődési	Nyiregyházi
János István és a Jelenlét négy	09.20 M. Nagy István, Bacia István, Varga Tíme, Bányai Ágnes, Debreceni Egyetem, Nyiregyházi Főiskola
10.45 Nagy Zsuzsa, szék. Magyar	Francia: A Magyar legenda csonkaként
Személyesek a Nyiregyházi Főiskolán a 90-es	Indulási tanulmányok
Árasztó	09.40: Székelyszék Csillag, Nyiregyházi Főiskola
11.00 Karóli Zoltán felkutatásai	A hirtelen elfelejtett népi szövegek névter, állományai a kortól igényes magyar
Megnyitása	konferenciák szövegében
1. ülésszak: Barabás, Elősk. Karóli Zoltán	10.00 Hozzájárulások, vita
11.05 Barabás István, Debreceni Egyetem	
János István és a Főiskola	2. ülésszak: Kallós, Kallós, Kallós
11.20 Miksa Béla, Debreceni Egyetem: Egy	Elősk. Antal Anikó
vitt és kelt: Székely István és a népi	10.20 Mester Béla, Nyiregyházi Főiskola, MTI
11.40 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	Kallós István: „Majd megvárakozni az
Sándor és az Ódák	személyi az írói” - XII. század
11.50 Hozzájárulások, vita	Béla Antal: A magyar nyelv
2. ülésszak: Kallós, Elősk. Császár Sándor	11.00 M. Nagy István, Debreceni Egyetem, A Székely
11.30 Karóli Zoltán, Nyiregyházi Főiskola, „Már	emlék” előadás: A magyar nyelv
szék. a székelyi” Kallós István és a Főiskola	11.20 Barabás István, Debreceni Egyetem, A Székely
Miksa	emlék” előadás: A magyar nyelv
11.50 Antal Anikó, Nyiregyházi Főiskola	11.30 Barabás István, Debreceni Egyetem, A Székely
A magyar nyelv és a nyelv	emlék” előadás: A magyar nyelv
12.00 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
12.10 Barabás István, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
12.20 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
12.30 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
12.40 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
12.50 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
13.00 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
13.10 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
13.20 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
13.30 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
13.40 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
13.50 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
14.00 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
14.10 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
14.20 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
14.30 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
14.40 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
14.50 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
15.00 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
15.10 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
15.20 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
15.30 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
15.40 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
15.50 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
16.00 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
16.10 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
16.20 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
16.30 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
16.40 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
16.50 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
17.00 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
17.10 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
17.20 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
17.30 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
17.40 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
17.50 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
18.00 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
18.10 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
18.20 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
18.30 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
18.40 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
18.50 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
19.00 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
19.10 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
19.20 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
19.30 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
19.40 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
19.50 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
20.00 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
20.10 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
20.20 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
20.30 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
20.40 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
20.50 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
21.00 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
21.10 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
21.20 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
21.30 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
21.40 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
21.50 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
22.00 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
22.10 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
22.20 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
22.30 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
22.40 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
22.50 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
23.00 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
23.10 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
23.20 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
23.30 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
23.40 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
23.50 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
24.00 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
24.10 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
24.20 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
24.30 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
24.40 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
24.50 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
25.00 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
25.10 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
25.20 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
25.30 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
25.40 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
25.50 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
26.00 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
26.10 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
26.20 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
26.30 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
26.40 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
26.50 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
27.00 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
27.10 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
27.20 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
27.30 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
27.40 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
27.50 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
28.00 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
28.10 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
28.20 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
28.30 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
28.40 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
28.50 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
29.00 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
29.10 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
29.20 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
29.30 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
29.40 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
29.50 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
30.00 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
30.10 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
30.20 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
30.30 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
30.40 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
30.50 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
31.00 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
31.10 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
31.20 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
31.30 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
31.40 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
31.50 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
32.00 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
32.10 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
32.20 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
32.30 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
32.40 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
32.50 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
33.00 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
33.10 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
33.20 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
33.30 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
33.40 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
33.50 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
34.00 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
34.10 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
34.20 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
34.30 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
34.40 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
34.50 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sándor és az Ódák	emlék” előadás: A magyar nyelv
35.00 M. Nagy Zsuzsa, Debreceni Egyetem, Barabás	emlék” előadás: A magyar nyelv
Sánd	

NAGY ZSUKA

Underground tanítók és alternatív intézmények a Bessenyei György Tanárképzőben

Az idő különös őszi adománya, hogy régi diákok, hallgatók teszik azt, amit annak idején tanáraiktól láttak, tanáraik műveltek. Észrevétlenül fordul, forog az idő. „És elmúlat véled” ahogy János Pista mondaná. – A tudós, az ember, a barát. – A tanító.

Magam, feltétlenül János István (ahogyan mi hívtuk, és ő szerette János Pista) tanítványának vallom magam. Ilyen patetikusan és egyszerűen. És hogy mit is tud tanulni egy felsőoktatási intézményben egy magamfajta emberlány? Aki saját tudomása szerint költő szeretne lenni. Aki kérelhetetlenül elbukik ebben a rendben. Többször is. De újra nekiindul. Térdelőrajtból távolugrásra kész. Talán tudják Önök is. Nem ismeri magát az ember huszonévesen. És elmerülne a mesterséges intézményhálózatban. Ha nem lennének homo ludensek, reneszánszemberek, nagytanítók az útjában. Nem csak nyers-tanárok, géptudósok, büszke, hiú szakbarbárok. Gőgös tudománycsászárok, stílustalan-hasztalan preceptorok. Kik az ifjúság szájába hasztalan szavakat adnak, maguk sem hiszik el, mit mondanak, szárnysegett verébdiákokat, fecskhallgatókat, cinegeembereket kolibrizseniket tipornak. Mert nem látják, hogy nem csak sasfiókákból lesznek sasok, nem csak kisaslatroszokból lesznek albatroszok. (Bár az albatrosz fajt nem is ismerik. Mert nincsenek ideáik. Égi szféráik.

Csak lábjegyzeteik vannak.

A múlt mindig változik. Mindig felülírja magát. A fejlődő emberi rendszerben. Az alakuló időben, a gyógyuló szívben, a duzzadó lélekben, a gyarapodó szellemiségben. És ebben a rendben bármennyire is esetleges – szerencsésnek tudom magam, hogy a '90-es években voltam magyar szakos hallgató a Bessenyei György

Tanárképző Főiskolán. Minden hibám, törésem, szégyenem, botlásom köszönöm.

És minden mellett, aki voltam. A magyar szakos bárkát. Pista-bárkáját a vízőzönben. Hogy kimentett engem és a páromat. A páromat. A költészetet. És az ő földi akaratával lettem költő. Higgyék el, nagy dolog ez a költőnek. Hiszen neki is kell járnia valahová, tanulnia az életet, önmagát, a mesterséget, a szépírást, az irodalmat. Bár nehéz vele kétségtelen. Önmagával is. De ezt az érzést egy pék, egy asztalos is érzi. Emberi dolgok ezek tisztelt egybegyűltek. Emberek. Mert mindig kell egy nagybetűs ember. (Tudom, megint patetikus vagyok. Remélem, nem bánják.)

Szóval születtem Nyíregyházán. Jártam ide a TK-ra a '90-es évek közepén. Végeztem egy új évezred elején. Megörzöm volt az Ampha-kör. Amit többek között János István hozott létre akkori hallgatókkal. Vidéki Péterrel, Horváth Orsolyával, aki ma is alkotó, kitűnő költő Jenei tanár úrral és Gerliczki Andrással a magyar tan-szék tanáraival.

Tudomásom szerint az ampha szó nem jelent semmit. Ha az idegen szavak szótárában nézzük, előtagot jelent. Az abszolút prelűdje, prológusa, előcsarnoka mindennek – irodalmi műhely. Ahol felnőtünk. Kis meghívókat küldtünk tanárainknak, évfolyam-és csoporttársainknak. Így tudattuk egymással, mikor lesz Ampha. Mikor lesz találkozó. Hogy találtunk egymásra mi, szédelgő széplelkek. Én már nem is tudom. Mosolygok magamban. Aztán rögtön beugrik. A tanszéki szoba. Pista és Bandi tanszobája. Ahol merített papír készült. Ahol fotószakkör volt. Latin nyelvtanulás. Ahol tudományos diáktanács működött, önképzőkör. És már

a 2000-es év előtt internetes lapot a Magyar Nézőt készítették és szerkesztették.

És tanórákon túl szellemet, poézist, antik és újkori tudást szerző és mélyítő beszélgetések és szívét és lelket gyógyító kávék társaságában fejlődünk, nőttünk meg. A mának és a holnapnak. A fene se tudta, mi ez. És mi is lesz ebből. De nagyon kellett. Mindig Pistát kerestük. És a butikolt nagy falvédő mögül Margócsy Klára tanárnő elnéző emberséggel húzta össze szemöldökét porcelán teáscsészéje mögül. De a bölcseszívek értik egymást. (Még ha nagy ajtók is választják el őket. Nincs harag.) Szóval élt az élet, élt a hallgató. Ott és akkor, a '90-es évek tanfolyosóin. A magyar irodalom és nyelvészeti tanszéken. Mert bizony Pállné tanárnő, Tukacsné tanárnő és Révay tanárnő vezetésével megismerhettük a régió nyelvjárásait, szókinccseit is és az ott élők egy-egy napját is. Móríciz idézte hétvégén. Segéddialektológus oklevelet is kaptunk. Közös munkánk, sok-sok élményünk mementójaként. Így teljes a kép. Irodalom és nyelvészet így ért össze. Bennem. A szívemben. A tudásomban. A világképemben. Az emberről. A nyelvről. A vidékről. Magyarországról.

Kicsit fegyvermezeiben evezve a globális kohézió tengerében és a megadott cím égisze alatt. Beszelnék még az Amphárról. Az önképzőkörrel. Meghívók tudatták tehát, hogy mikor lesz találkozó. Három része volt a programnak. Egy valaki felolvasta az írásait. Volt egy kiválasztott, a beszélgetést irányító, elindító kritikus és egy harmadik személy, aki felolvasta kedvenc szépirodalmi alkotásait. Több tucat fiatal járt le rendszeresen a kollégiumi alagsor kávéházába. Több tanár is megtisztelte a műhelyt. Mind az irodalom, mind a nyelvészeti tanszékről. (Gáspári tanár úr, Tukacsné tanárnő, Pállné tanárnő, Margócsy tanárnő, Jenei tanár úr, Jakab András tanár úr a filozófia tanszékről, János Zoltán immáron rektor úr és természetesen János István és Gerliczki tanár uraink.) Hozzászóltak, csiszolták még nyers szövegeinket bízattak írásra, időmértékre műfajváltásra.

Egy másik irodalmi (nemcsak szépírói, hanem tudós) műhely a Temesvári Pelbárt tudományos diákkör vándorszemináriumai voltak. Ahol a tanszék tanárai és hallgatói tartottak

irodalomtörténeti előadásokat. A főiskolán és a városon kívül különböző kulturális tereken. (Szerencsen, Sátoraljaújhelyen, Boldogkőváralján.) Ezekből a műhelyekből jött létre a „NYÍREGYHÁZI ISKOLA”, az intézmény az intézményben. Tanítványai jelen vannak a kortárs szépirodalomban és irodalomtörténeti programokban, kutatásokban. Például Darvasi Ferenc Király István-díjas író, kritikus, Magvető Kiadó szerkesztője, Varga Zoltán Tamás költő, a Magyar Katolikus Rádió irodalmi szerkesztője, a Tanítvány című irodalmi, teológiai, kritikai folyóirat alapítója. Horváth Orsolya költő, Antal Balázs író, költő, kritikus, irodalomtörténész, a főiskola magyar tanszékének tanára, Mercs István, a régi magyar irodalom doktora, irodalomtörténész, tanár, Antal Anikó, Lajos Nóra tanárok a Debreceni Egyetem doktoranduszai, Elek Ottó, Nagy Balázs a Miskolci Egyetem doktoranduszai, Mester Béla filozófus, a Filozófiai Intézeti tanára, Szilágyi Péter tanár, muzeológus, a prűgyi Móríciz Zsigmond Emlékház kiállításának rendezője, Kántor István rendező, Fábián György újságíró. Ők mind és mind Pista reneszánszfészkéből keltek. És még megannyi kitűnő ember, kitűnő tanáregyeniség repült ki és tovább, és talált otthon a magyartanításban. Például Hegedűs Anikó, Szabó Szidónia, Gajdacs Katalin, Kovács Zsófia, Kerényi György, Juhász Beáta, Bozsó Réka, Brém Miklós és még sokan.

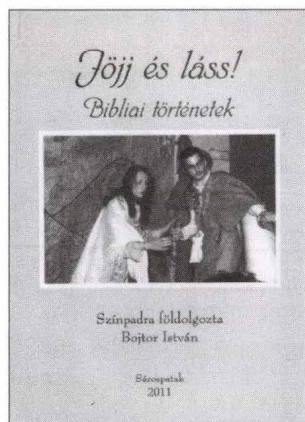
Szóval volt itt egy szűk évtized. És ha egy nagy tudásbázis-intézménynek, szellemi fellegvárnak értelme és igazi haszna van, akkor az, hogy ezeket az alternatív tanárokat és mikro-intézményeket, köröket és műhelyeket és underground tanáraikat megtalálhatja, megtalálja velünk.

Mert én nem a hivatalos tanórákon tanultam azt, amit és azt, aki vagyok. Hanem ezeken a hallgatói és tanári szerveződéseken, valamikor a '90-es évek közepén és legvégén. És higgyék el, hasznos, közösségi emberré, tanárrá, költővé és jó emberré lettem.

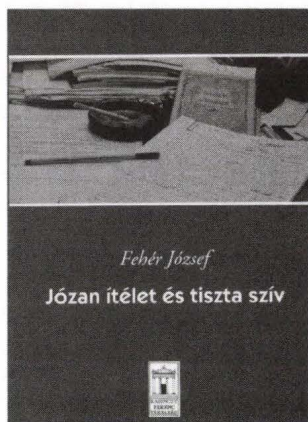
Köszönet érte János Istvánnak, azaz János Pistának.

Isten áldja meg Mestereinket és Tanítványainkat!

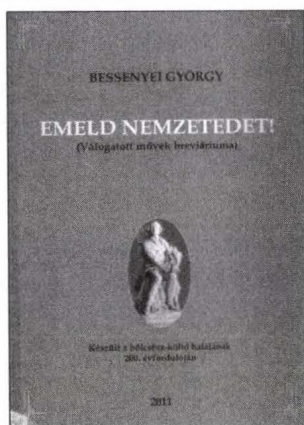
BOJTOR ISTVÁN új könyve bibliai történeteket dolgoz fel színpadi formában. 31 dramatikus játékot tartalmaz a kötet, 8 az Ószövetségből, 14 az Újszövetségből veszi tárgyát, melléttük 9 gyermekdarab és három monológ alkotja tartalmát. Amint utószavában Nyíri Péter megállapítja: elevenen lépnek színre ismert alakok, Ábrahám, aki Istenért kész föláldozni fiát, az oroszlánok között is bízó Dániel, a testvéreinek megbecsátó József, az Úrért vértanúságot szenvedő István és sokan mások. A nyelv csodája és teremő ereje révén megtapasztaljuk az isteni szeretet folytonosságát, látjuk az utat Mózesőt az evangéliumig, a prófétaótól Jézus Krisztusig. Emellett mai viselkedémódokkal, cselekvési modellekkel szembeöl az olvasó. A darabok kultúrtörténeti, vallástörténeti és lélektani utalások is. Megismerjük a bibliai helyeket, a közeget, amelyben egykor éltek és cselekedtek, betekintünk a korabeli társadalmi viszonyokba. A mű fölkelti az érdeklődést a Biblia világa iránt.

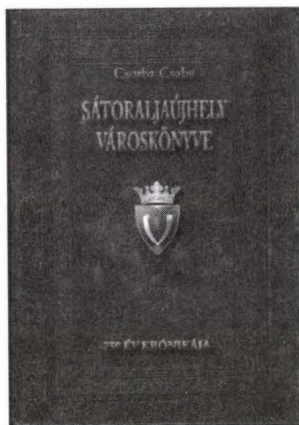
FEHÉR JÓZSEF közéleti személyiségként a közművelődés zempléni harcosaként jól ismert a nyilvánosság előtt. Népszerű előadóként is figyelnek reá. Most mégis új arcával ismerkedhetünk meg, amikor barátai, munkatársai írásainak válogatott gyűjteményével lepték meg 60. születésnapja alkalmából. Együtt olvasva tanulmányait, műelemző esszéit, előadásait, vallomásait egy színes egyéniség bontakozik ki előttünk, aki széleskörű érdeklődésével, finom meglátásaival, képzettségével elgondolkodtatja és gyönyörködteti olvasóit. A könyv címe egy Kazinczy-idézetre utal: „Akármit mondjon a világ, édes barátom, a józan ítélet és tiszta szív az, ami bennünket tiszteléseké tesz, és csak ez, csak ez.” Ez az erkölcsi tartás adja a kötet írásainak értékét, legyen szó a hegyaljai művelődéstörténeti hagyományokról, irodalmi vagy képzőművészeti alkotásokról, vagy jelenünk időszerű kérdéseiről. A 264 oldalas könyv kedves olvasmánya lesz mindazoknak, akik kezükbe veszik.

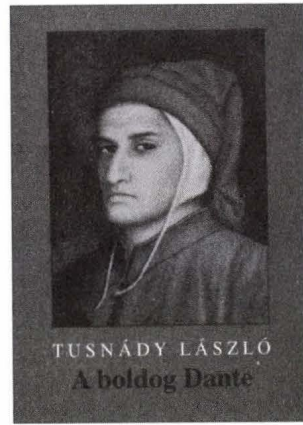
KONSTANTIN JÓZSEF, a sátoraljaújhelyi Kossuth Gimnázium nyugalmazott tanára pályájának terméséből ad válogatást ebben a 304 oldalas kötetben. Mint a címből is kiderül, a humán értékek szolgálata áll munkálkodásának középpontjában, s nemcsak a tanítási órák keretében, hanem a tanórán kívüli nevelőmunkában is módot, alkalmat talált, teremtet a szolgálatra. A 12 fejezetben történelmi, irodalmi és művészeti műsorok, vetélkedők mellett érettségi tételvázlatok, történelmi olvasmányok, helytörténeti adalékok és feldolgozások, könyvismertetések találhatók, emellett a családpszichológiai ismeretekhez is kapunk bevezetést. Egy tartalmas pedagóguspálya szétosztogatott kincseiből áll ez a gyűjtemény, amely nemcsak az adott intézmény egy korszakának nevelőmunkájába enged bepillantást, hanem ma is alkalmazható ismereteket, módszertani tanulságokat közvetít. Érdekes és tanulságos olvasmánya lehet mind az egykori diákoknak, mind a jelen és a jövő tanárainak.

BESSENYEI GYÖRGY válogatott műveinek breviáriumát adta ki a nyíregyházi Besenyei György Irodalmi és Művelődési Társaság 2011-ben, a bölcsész-költő halálának 200. évfordulójára *Futaky László* szerkesztésében. *Bánszki István* előszavában rámutat: „a modern európai irodalom új műfajait – mint a nemzeti dráma, az esszé, a filozófiai elmélkedés vagy az államregény – ő plántálta át s tette magyarrá irodalmunkban”. Erdemeihez képest kevéssé olvasuk, s ez a 230 oldalas válogatás azért született, hogy kedvet ébresszen egy sok műfajú író műveinek szemelvényes újraolvasásához. Tíz szakember fogott össze, hogy a legjellemzőbb írásokat kiválogatva átnyújtsa Besenyei üzeneteit, mert – mint az előszóban olvashatjuk – „aki a bölcsész-költő személye iránti érdeklődéssel, az alkotói nagyság iránt érzett méltó tisztelettel – nemzetünk sorsát is érzékelve – olvassa végig e művet, emberiségben és műveltségben egyaránt gazdagabb lesz.” Szívesen ajánljuk tehát e könyvet olvasóink figyelmébe.

CSORBA CSABA Sátoraljaújhely jubileumi évében terjedelmes történeti áttekintéssel, csaknem 500 oldalas kötettel gyarapította a város történetének irodalmát. Művét alcímében szerényen „750 év krónikájá”-nak nevezi, s ezzel arra is utal, hogy olvasmányos formában, az emberi tényezőt előtérbe állítva igyekszik a város évszázadait megidézni. 12 fejezetbe osztja a történelmi út rajzát a táj ősi képének jellemzésétől a jelen mérlegéig. Megismerjük a 750 évvel ezelőtti városképet, a főúri birtoklás századait, részletesebben tárgyalva a Rákóczi-szabadságharc és a 48-as forradalom közötti hosszabb béke korát, majd a kiegyezés utáni városfejlődést, a XX. század sorsfordító eseményeit. A szerző utószavában a rendelkezésére álló szűkre szabott idő miatt egy jelentősen javított, bővített kiadás tervét pendíti meg, a mű azonban így is – DVD mellékletével együtt – kalauzul szolgálhat a 750 éves település történetében való tájékozódáshoz

TUSNÁDY LÁSZLÓ, a sokoldalú irodalomtudós-költő ezúttal újra italianistaként jelentkezik. 2005-ben megjelent, Tassóról írt hatalmas monográfiája után a másik óriás, Dante felé fordult a figyelmé, hogy távlatos módon értelmezze az Isteni színjáték szerzőjének világát a Hungarovox Kiadónál most megjelent 200 oldalas könyvében. Ebben a műben is megragad az a jellemző eljárás, hogy a szerző műveltsége, gazdag kultúrája részeként tudja a választott műveket vagy alkotókat bemutatni. Tasso után Dante világához is kalauzként szegődik az olvasó mellé, s érdekes összefüggéseket tudatosít, mint például a latinítás vagy az iszlám kérdésköre, illetve a dantei életműből sugárzó szeretet kultúrákat összefűző hatása. Örülünk az új könyvnek, gratulálunk az újabb teljesítményhez! A Kazinczy Társaság elismeréssel figyeli Tusnady László egyre kiterjedtebb tudói teljesítményeit, s további értő műveket várunk tőle.

NYIRI PÉTER

Leonyid Volodarszkij: Karácsonyi folyosó

Karácsonyi folyosó, olvasom a Volodarszkij-verseket sorjázó, Cseh Károly szerkesztette kötet címét, s a finom rajz mint adventi jégkristálykarcolat tűnik elém. A borító határozott tónusú kékje felhőtlen, őszinte-tiszta téli égboltot idéz, melyen fürkészve-reménylően keressük a csillagot – a magasban és bent: a szívünkben is. A címadó vers ugyanezeket a gondolatokat visszhangozza. Folyosó az egymás felé fordulás, a szeretet, a másik megértésének vágya, a szent ünnep előszobája, hol semmivé foszlik az előítélet és a viszály. És e térben megáll az idő, mert a szeretet örök... és a költő kimondja a vágyat – az ember és a Fény álmát: ha valóban így lenne, ha elnyúlna egy évre ez az időfolyosó, „Mennyi öröm és jó megtörténne. / S mint kelletlen klón, tűnne a sötét.” (*Karácsonyi folyosó*). Ez a Karácsony titka, a Születés öröme, „a harmincharmadik dimenzióban / Otthon van minden s meghittén időzget” (*Karácsony fényköre*). Nem túlzás talán ez a szakrális hangnem, mert Volodarszkij költészete intertextuális csemegékben, irodalmi utalásokban (Mester és Margarita, Trisztán és Izolda, Parsifal, Grál) gazdag, misztikus-vallásos, mégis földi és mégis mai világot kínál.

Leonyid Volodarszkijt – noha a legtöbb olvasó bizonyára nem ismeri nevét – számos szál köti hazánkhoz. Verseiben megelevenedik a magyar történelem, felviláglik a magyar lélek; a költő hozzánk és rólunk szól. Mélyen, értőn és hangsúlyosan. Nem véletlen hát, hogy az orosz (moszkvai) poéta megkapta az MTA Füst Milán fordítói nagydíját. A *Karácsonyi folyosó* című kötet verseit több szerző: Cseh Károly, Holka László, Konczek József, Marosi Lajos és Viczai Péter fordította. Az öt ciklusba rendezett költeménycsokor egy különleges, sajátzerű, rendkívül izgalmas, mitizáló lírai univerzumot tár elénk. Megerősítő ismétlődések, vissza-visszatérő motívumok, jelképek jellemzik ezt a költészetet, az atmoszféra mindig a transzcendensbe hajlik, a

hangnem egyszerre biblikus, keresztény, orosz és modern. Krisztus fényalakja szinte minden versen átdereng, minden költeményben felsejlik a szent égi távlat – a megváltói szeretet az igazi csoda, „maga a Nap: / Akiben fénylik, az megmarad.” (*Sokat tesz a hálás és jó szó...*)

A szerelem égi-földi jellege-minősége állandó témája a verseknek. A szerelem az élet tavasza, a feltámadás, mely az időtlenségbe vezet, belekötve „Kronoszba, a vén maradiba” (*Szerelmes, tehát örök*). A kikelet-érzelem magaslat, magában hordozza a fenti világ tisztaságát. A szerelem „földön túlnani” (*Éjszaka*) dimenzióba visz, benne az igazság, az örök élet sejthető meg: láthatatlan fájának láthatatlan ágán függő koszorúja alatt „szeregett és szeret álmodni a póre Örökkévalóság” (*Szerelmemkoszorú*). Maga a természet is megnyílik, másképpen cselekszik; a szerelmes nyomában dalol és muzsikál a fű, „nesszé halkul a dörgés” (*Jársz, böngészve*), a megpihenő kedves barlangja palotává nemesül. A szerelemnek ez a spiritualizált ábrázolása, mélységeinek feltárása különösen tanulságos a mai anyagelvű világban, amikor a lélek mindenfelé keresi a boldogságát, pedig az gyakorta éppen mellette, vele van: „Lent a lét sötétlő erdő, / De együtt átmegyünk rajta” (*Százszorozza meg*).

Állandó motívum Volodarszkij verseiben a Város: Moszkva, melynek kétarcúsága bibliai allúziókban, történelmi utalásokban nyilatkozik meg; egymásba játszik múlt és jelen, s a műveket áthatja valamilyen sejtelmes-izgatott várakozás. Ez a „már-már földöntúlvá felfokozott, messiási várakozás” – írja a szerkesztő – egyúttal vágy a máslet után, amely egyszerre égi világ és egy megtisztult, a lélektől felmagasztosult, értékközpontú földi lét – benne megszűnik, lefagy a technika lélektelen világa, s megnyílnak a szívek: „a sok szív szót vált... S a kereső rálel a keresőre” (*Azután*). Az élet átélkesítése, „szárnyasítása” (*Szusszanok, elnyúlok...*) a költő feladata. A poéta

„dalnok a világégésben”, „békecsináló” (*Dalnok, világégésben*), aki felülemelkedik a politikán, bölcs szava mérték, egy jobb világról ad hírt. Költői öntudat és küldetésstudat lüktet a versekben, és üzenet a művészeknek: az „únt varjak károgása” (... *egy vagyok én* ...), a hamis szavak helyett hiteles dallam, a végtelen megmutatása szükséges. S égi szózatként zeng az intés: „Hát a Mindenség Világfájába kapaszkodjatok” (*kikapta mindenki*).

Külön tanulmányt érdemelnének Volodarszkij „magyarversei”. Történelmünk mély ismeretéről, a magyarság lélektani történelmének ismeretéről, együttérzésről, megértésről tanúskodnak a művek. Az orosz költő felidézi Mátyás, „az új Zeus” (*Mátyás királlyá választása*) alakját, emléket állít Voronyezs alatt elesett katonáinknak, s *Tizenegy álom* címmel hőskölteményben énekl meg a magyarok nándorfehérvári diadálát. E különleges nyelvvezetű, balladás hangulatú kisépőszoban ’56-tól ’56-ig (1956–1956) feszül az időív, Hunyadi Jánostól Nagy Imréig zúg a magyar szabadság dala. A két történelmi esemény mitizált ábrázolása, az erkölcsi küzdelem érzékeny megéneklése eposzi magaslatokba emeli magyar

ságunk e jelentős, Európa-formáló hőstetteit. E szempontból is érdekesek a kötet Európa-kritikát, jelenkorkritikát megfogalmazó versei (pl. *A vízőzön hírnökei*, Kovácsok).

„Mind mondandóban, mind stílusban a finom áthajlás jellemzi. A klasszikusan zárt formákban Szabó Lőrinc-szerű enjambementokkal munkálkodik” – állítja Cseh Károly a kötet előszavában (*Honosított mítoszok*). Ezek az áthajlások és a metaforás-szimbólumos stílusjegyek olykor nehéz olvasmánnyá teszik a verseket – Volodarszkij költészetének súlyos tartalmával bizony meg kell birkóznia az olvasónak. A válogatás kiválóan megmutatja e líra sokszínűségét, mégis láttatja egységességét. Kiténik, hogy Cseh Károly fordító-szerkesztő az orosz lelket és Volodarszkijt, a költőt és az embert igen jól ismeri. Az igényes fordítások, a kreatív nyelvi megoldások hiteles tükörben kínálják az eredeti versek érdekes-rejtelmes („fényben rejtőző”) világát.

Cseh Károly idén 60 éves (akárcsak Volodarszkij a kötet megjelenésének évében). Szerepével, további versekre (sajátokra és fordításokra is) várva köszöntjük a költőt, a Kazinczy Ferenc Társaság tagját.

Emlékezés Nagy Géza sírjánál

Tisztelt Emlékezők!

Köszönöm, hogy itt vannak, hogy nem tudják, és nem akarják elfelejteni Nagy Gézát, és ezen a napon egy kegyeletes főhajításra gyülekeztek sírjánál. Tíz éve már nincs közöttünk, emlékét azonban méltóképpen igyekszünk őrizni, munkásságát elismerni.

2000-ben, 70. születésnapja alkalmából Karcsa község önkormányzata az első karcsai díszpolgári címmel tüntette ki. Már nem élhette meg, hogy 2004-ben a karcsai tájház hátsó szobáját az ő emlékére rendezték be, majd amikor 2007-ben sor került a felújított művelődési központ átadására, őt választották névadóul. A név kötelez, a művelődési ház vezetőjeként igyekszem ezt mindig szem előtt tartani.

Nagy Géza földi útja gazdag volt, pedig az élet nem kényeztette el. Lehetőségeihez, képességeihez képest sikerrel járta végig az általa választott pályát. Mindvégig hűséges volt a csendes Karcsa partjához, az itt élő emberekhez. Munkásságának sikeréhez az is hozzájárult, hogy jól választotta meg tanítómestereit. Román János, Újszászy Kálmán, Balassa Iván útmutatásai, biztatása alapján kivirágzó tevékenységét már fiatal korában elismerték. Kántor Mihály cigándi néptanító hagyományörző életművét példaként

tekintve az ő nevét is a folklórkutatás terén elért eredményei tették igazán ismertté a tágabb köztudatban. Széleskörű érdeklődés és tájékozottság, korának aktuális kérdései iránti nyitottság jellemzik írásait. Kovács Dániel, Fehér József, Viga Gyula barátsága sok-sok éven át segítette, erősítette a munkavégzésben.

Mi, karcsaiak hálásak vagyunk, hogy szülőfalunk nevét az egész ország megismerhette Nagy Géza munkássága nyomán. A bodrogközi tájat a karcsai dombról a televízió kamerái előtt emelte magasba. Összegző monográfiájával olyan szép és maradandó ajándékot adott nekünk, amellyel csak kevés település dicsekedhet. 2002. augusztus 5-én lezárult egy rangos elismerésekkel fémjelzett életpálya, de 2012-ben sem nélkülözzük őt teljesen, hiszen életművének gazdagsága tovább sugározza emberi és szakembéri értékeit ezután is. Örizzük lelkünkben nyílt mosolyát, beszédének ízeit, gesztusait. Elmondhatta a Biblia szavaival: „Ama nemes harcot megharcoltam, futásomat elvégeztem, a hitet megtartottam, végezetre eltétett nékem az igazság koronája.”

BALOGH SÁNDORNÉ

VÁRHELYI GYULA

Száz éve született Pap Miklós

Tokaj város jeles helytörténésze, Pap Miklós 100 évvel ezelőtt, 1912. július 21-én született Borsod vármegye történelmi településén, Diósgyőrben. Édesanyja a Gömör és Kis-Hont vármegyei Tiszolcra (ma Tisovec) érkezett, édesapja a Máramarosziget szomszédságában lévő Bréb településről jött Diósgyőrbe. A kertész foglalkozású apát háromévesen veszítette el; a Przemysl erődje elleni orosz támadás következtében súlyosan megsérült, és nemsokára meghalt. Nevét a diósgyőri Honvéd-szobor 221 magyar vitéz társával együtt kegyelettel őrzi. Az apa nélkül maradt hadiárva gyermek elemi iskoláit a soknemzetiségű Lipót vármegyében, Rózsahegyen (ma Ružomberok) kezdte el. Trianon miatt azonban visszajött édesanyjához Diósgyőrbe, ahol a római katolikus elemi iskolában folytatta tanulmányait. Ezt követően 1930-ban sikeres érettségi vizsgát tett a miskolci Kir. Kat. Fráter György Gimnáziumban. Az ekkortájt (1928) indult szegedi Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolán szinte az első diplomások között (1931-1935) földrajz, természetrajz, vegytan, kézimunka szakokon államvizsgázott. Az egészen fiatal korában megnyilvánuló sokirányú tehetsége, érdeklődése és műveltsége, a természettudományok iránti érdeklődése mellett hamar felkeltették a főiskolai hallgató figyelmét a régi idők történései, a társadalom, az egyén élete és környezete, a történelmi múlt. Szegeden ismerkedett meg a katolikus egyetemi és főiskolai hallhatók 1921-ben alakult egyesületével, a Federatio Americanaval (Imrész Szövetség). Az egyesület mellett egész életére meghatározó hatással volt a két világháború között a legjelentősebb országos szintű felsőoktatási diákszervezet, a Turul Bajtársi Szövetség (1919-

1945). Mindkét szervezet – eltekintve a szélsőségektől – célul tűzte ki, hogy a keresztény parasztságot politikai, gazdasági és szociális jogokkal ruházzák fel. Fiatal diplomásként nem volt könnyű elhelyezkednie. Rövid időre (1935 őszén) visszatért szülővárosába, a diósgyőri állami polgári fiúiskolába mint fizetés nélküli tanító, ezt követően Zalaszentgróton egy magániskolában tanított. Az első állami kinevezését 1936 őszén Elekre (ma Békés megye) kapta helyettes, óradíjas tanárként. Minden vágya az volt, hogy szülőföldje közelségében tanítson, és 1939. március 16-tól a szerencsi állami polgári fiú- és leányiskolába került, ott tanított 1944. július 11-ig.

Mint tanár korán felismerte a honismereti tevékenység, a néprajzi gyűjtőmunkálatok, a tárgyi és írott dokumentumok feldolgozásának óriási pedagógiai jelentőségét. Már főiskolás korában szívügyének tekintette a népelet kutatását, megismerését. Nevelői munkájára hatással voltak a cserkészéletből fakadó lehetőségek. Szerencsre történő kinevezését követően az 1941/42-es tanévben átvette az 1934. november 4-én megalakult 792. sz. Ond vezér cserkészcsapat irányítását. Csapata részt vett néprajzi falujáráson, ásatásoknál segédkeztek, hogy egy iskolamúzeum létesítését alapozzák meg. A legértékesebb elismerést jelentette számára, hogy 1943 júniusában kisbarnaki Farkas Ferenc (1892-1980) altábornagy, főcserkész látogatást tett az irányítása alatt álló csapatnál. A szerencsi iskolában a szaktantárgyai oktatása mellett vezette a sportkört hét szakosztállyal, és irányította a gazdasági gyakorlóterületet, ahol szőlőművelést is folytattak.

Az 1943/44-es tanévben kezdte meg működését Tokajban a polgári fiúiskola, melynek az

1944/45-ös tanévtől kezdődően tanára, majd igazgatója lett. Kinevezését követően nemsokára felesége, Waldhauser Gizella tanítónő is követi a szerencsi iskolába, később pedig a tokaji polgári, illetve általános iskolában tanítanak együtt. A világháború borzalmai őt sem kerültek el. Mint hadapród egészségügyi tiszt 1944 őszétől egy évig a nyugati fronton teljesített szolgálatot, ahonnan fogsága után szabadult. Tokajban a megalakult általános iskola első igazgatójává választották az 1946/47-es tanévtől kezdődően; 1972. július 12-én történt nyugdíjba vonulásaig ott tanított.

Igen hamar megmutatkozott Pap Miklósnak a néprajz iránti különös vonzalma, mindennek előtt Tokaj és Hegyalja múltjára tekintettel. Tokajba történő kinevezését követően csapatparancsnok lett a 754. sz. I. Rákóczi Ferenc cserkészcsapatnak, folytatták a meglévő iskolai helytörténeti gyűjtemény gazdagítását. A gyűjtőmunka elősegítése érdekében tokaji iskolájában honismereti szakkört szervez (1950), az érdeklődő felnőtt lakosokat is a körbe hívja. A közös munkálkodás hamar meghozta értéketermelő gyümölcsét. Pontosan 60 évvel ezelőtt (1952) megnyílt a város általános iskolájában az első rangosabb helytörténeti bemutató. A gyűjtemény gyarapodása arra készítette, hogy lépéseket tegyen egy tudományos igényű Tokaji Helytörténeti Gyűjtemény létrehozására. Eleinte kezdeményezését nem jó szemmel nézték, egyesek megmosolyogták, míg mások gáncsokodtak, de a kezdeti nehézségek után a kissé elhanyagolt volt görögkeleti templomban 1962-ben (50 éve!) nyílt meg a „Templom Múzeum” a város első rangosabb helytörténeti gyűjteménye. Egy év sem telik el, és a helyi gyűjtemény a megyei múzeumi szervezet szakmai intézményévé válik, melynek a gyűjteménykezelője lett. A kezdetektől alig múlt el tíz esztendő, és a gyűjteményben nyilvántartott tárgyak, dokumentumok száma már több mint 2500 darab.

A múlt kutatása, feltárása és feldolgozása mellett a jövő kérdéseivel is behatóan foglalkozott, sokat tervezgetett. Számtalan értekezése mellett egyik kiemelkedő írásműve 1983-ban egy honismereti megyei pályázaton „A Tokaj-Bodrogszög

javasolt rendezési, hasznosítási és védelmi terve” címmel első díjban részesült. Ezt a munkát azért is érdemes megemlíteni, mert az abban foglaltak többnyire ma is megvalósításra várnak. Bár a tájvédelmi körzetet a dolgozat hatására 1986-ban védetté nyilvánították, a mai napig még a városlakók többsége is csupán hallomásból ismeri. A jelenleg kihasználatlan idegenforgalmi lehetőség sok kincset rejt, amely megvalósításra vár. Pályázata javaslatot tesz a területen parkerdő, sétatnyok, arborétum, a vár egyik bástyájának rendbehozatala, halászati skanzen kialakítása mellett a Bodrogon átvélő fahíd illetve drótkötél híd megépítésére. Ez összekötést biztosítana nem csupán a tájvédelmi körzettel, hanem három Árpád-kori településsel (Zalkod, Timár, Szabolcs). Sok önkéntes munkát vállalva vette ki részét a járási és megyei honismereti munkák szervezéséből, melyet a kor civil mozgalmáért felelős népfőnt mozgalom irányított.

A szinte soha el nem fáradó tanár sok műfajban volt otthon. Életútját rendkívül sokoldalú, univerzális személyiségként járta végig. A tanítás, szövegszerkesztés-boráskodás, néprajzi gyűjtőutak, a rendszerező, feltáró, feldolgozó tevékenység, a családi élet, múzeumszervezői munkája, a társasági élet mellett még talált időt arra is, hogy könyveket írjon, pályázatokat készítsen. Ismert tanulmánya a neveléstudomány köréből az osztályfőnöki órákról 1940-ben írt szakmai értekezése, melynek megállapításai ma is aktualisak. Országos és megyei honismereti gyűjtőpályázatokon több alkalommal első, második és harmadik díjazott volt. Rendszeresen jelentek meg honismereti írásai különböző szakmai folyóiratokban. Családja és a Tokaji Múzeum több kéziratát őrzi, melyek szintén méltóak lennének a megjelenésre, várják jobb sorsa fordulásukat.

Idős korában szinte évente jelentek meg művei. A teljesség igénye nélkül említésre méltóak: *Borizű történetek* (2002), *Tokaj mese- és mondatvilága* (2003), *A borhimnuszok világa* (2006), *Tábori sorlások, Hadinapló a nyugati frontról* (2008). *A tokaji c. műve* (1985) kimagasló, alapvető, hiánypótló kézikönyv. A vonzó egyéniségéből fakadó derű és szeretet mindenkire pozitív hatással volt. Nagyon kedvelte a társasági életet.

Több mint 500 éves földalatti paradicsomában a baráti borkóstolók élményszámba mentek. Szinte minden jeles személyiség, aki Tokajban vendégként megfordult, látogatást tett öreg pincéjében. Erről tanúskodik a vendégekönyve. Kiváló borai kóstolgatását hangulatos beszélgetések, bortalok, anekdotázások, humor, vaskos szólások, néha pajzánkodó megjegyzések kísérték. Vallotta, hogy a bor az élet kultúrájának része. Borozgatás közben a kiváló házigazda révén szinte mindig szóba került az irodalom, a történelem, a filozófia. A klasszikus értékeket hordozó tokaji borai mellett, mint teljesen egyedi különlegességet, kedvesen kínálta a csak általa használt receptúra szerint készített sajátos ízű, illatú és zamatú ürmösét, mely tokaji unicumnak számít.

2011. október 20-án alakult meg Tokajban a PAP MIKLÓS NÉPFŐISKOLA, melynek célja szaktanfolyamok, speciális képzések, az iskolán kívüli felnőttoktatás, szabadegyetemek, szervezése mellett a közösségteremtés. A Népfőiskola szerteágazó tevékenysége méltán párosul a tokaji lokálpatrióta nevével, aki szintén elkötelezettje volt az egész életen át tartó tanulásnak, a sokoldalú érdeklődésből fakadó munkálkodásnak.

Legyen ez az írás tisztelgés és a megbecsülés jele. Munkásságával felbecsülhetetlen szolgálatot tett választott városának. Sok jót cselekedett Tokaj boldogulása érdekében. Személyét és munkásságát a város szeretete és tisztelete övezi. Reneszánsz emberként élt. Olyan humanista polgár volt, aki egész élete munkásságának középpontjába a hazát, a város szolgálatát, a családot, a barátságot és a szorgalmas munkás hétköznapokat, a tudást állította. A sugárzó optimizmus, emberiség és tisztesség jellemezte. A halál a város kiválóságát életének 99. évében érte el, 2010. december 28-án, és 2011. január 29-én helyezték örök nyugalomra. Emlékezzünk a Tanár Úrra egyik gondolatával: „A cél: becsületes, gerinces, minden nemes eszméért lelkesedő magyar ifjúság nevelése, a módszer pedig: a meghitt beszélgetés. A mai tanár már elsősorban nevelő, s csak azután tanító. Munkánkban a szeretet legyen az irányadó s a szeretet – a legnagyobb ajándék – átsejthet minden akadályon!”

110 éve született Újszászy Kálmán

1902. december 13-án, Budapesten született Újszászy Kálmán, aki a Sárospataki Református Teológiai Akadémia tanáraként, a Tudományos Gyűjtemények igazgatójaként szerzett országos, sőt a határainkon átnyúló tekintélyt, hírnevet. A kiemelt tiszteletet ő maga vívta ki: hitével, problémaérzékenységgel, a szolgálatra való elhivatottságával, pedagógiai irányultságával, a körülmények bölcs mérlegelésével.

A sárospataki teológia elvégzése után Skóciában, Svájcban, Görögországban, majd Németországban folytatta tanulmányait, 1929-ben lett a pataki tanítóképző vallástanára, két év múltán a teológiai akadémia filozófia-pedagógia tanszékének tanára. Nemzedéktársaival megújították, felfrissítették a sárospataki teológiai akadémia szellemiségét, a Tiszán innen kulturális közéletét.

Amikor 1985-ben Újszászy professzort elsőként Társaságunk tiszteletbeli tagjává választottuk, azzal indokoltuk érdemeit, hogy példa lehet számunkra abban, hogy a hit megtartó erő, hogy az értelmiségnek el nem hanyagolható feladatai és kötelezettségei vannak a nemzettel szemben, hogy a hagyományok ismerete segít bennünket mai helyzetünk értékelésében, hogy a közműveltség szolgálatában az adott kor lehetőségeit fölsimerve kell megtalálni a legjobb formákat.

Az Újszászy- emlékkönyv kiadásában való közreműködéssel, néhány írásának megjelentetésével, évkönyvünkben őt méltató dolgozatok közlésével tartottuk, tartjuk elevenen ma is követendő életpéldáját, emlékezetét.

FRIED ISTVÁN

**„Zúgj búsan, s hullasd e sírra virágidat, ákátz”
Mezei Márta idézése**

Szerencsés és szerencsétlen periódusban kezdte meg később igen magasra ívelő pályáját Mezei Márta; a túlmarxizált szemléletet igénylő környezet és Szauder József segítő-tanácsokat adó személyisége gátolta és lendítette azt a tudósi életutat, amely nem látványos sikerekkel jellemezhető, hanem a magyar felvilágosodás és reformkor kutatását megkerülhetetlen, időt álló művekkel, könyvekkel, tanulmányokkal gazdagító, folyamatos munkálkodással. Eszmetörténeti és

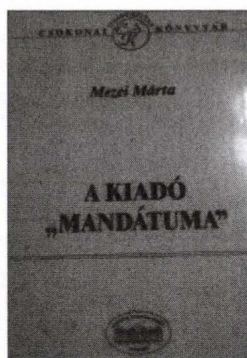
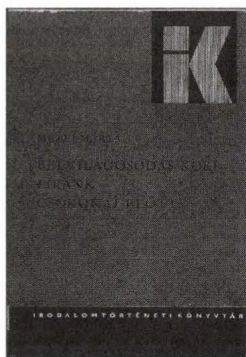
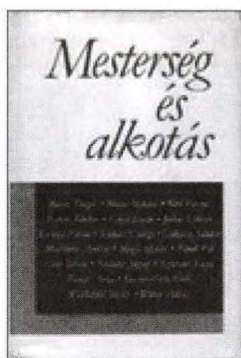

líratörténeti megközelítésre vállalkozott az 1950-es esztendők végétől, német nyelvű tanulmányban hívta föl 1960-ban a figyelmet egy „elfelejtett” Bessenyei-műre: *Történelemszemlélet a magyar felvilágosodás korában* című kismonográfiájával nem pusztán a Várna–Mohács tematika előfordulásait regisztrálta, hanem egy költői történetlátás, egy, az irodalomban létrejövő identitás fölvezetésére tett kísérletet, egyben arra, hogy az irodalom felől tekintett történetiség felvilágosodott változatának esélyeit mérje le. *Felvilágosodás kori líránk Csokonai előtt* (1974) című monografikus vállalkozása már a felvilágosodás kora magyar poétikáját és e poétika hazai és külföldi forrásait térképezte föl, így mintegy annak előzményeit kutatta föl, amelyek majd Szauder József máig rendkívül fontos Csokonai poétikájá-

hoz című tanulmányában, valamint kritikátörténeti feldolgozásokban rétegezték, mélyítették el a korszakról való ismereteket. Mezei Mártának ebben a korai könyvében már jelentkeztek azok az erények, amelyek mindenekelőtt Kazinczy-kutatásaiban mutathatók ki: határozott vonalvezetés, az érvelés megbízhatósága, a széleskörű kutatás, amely a legkevésbé sem magamutogató. Olvasottságával nem kérkedik, mintegy „funkcionálisan” él vele. Azok köré

tartozott (nem voltak sokan), akik például Marmontel poétikai nézeteinek befogadástörténetét nyomozták ki. Pályájának ebben a korszakában szerkesztőként, utószavak írójaként fontos munkákat adott közre. 1961-ben utószóval látta el Berzsenyi Dániel válogatott műveit, illetőleg *A közelítő tél* címen maga készített válogatást, utószóval és jegyzetekkel kísérve, Berzsenyi költészetéből. 1976-ban az Eötvös József munkáit kiadó sorozat számára *Kultúra és nevelés* címen készített kötetet, az e tárgykörbe tartozó Eötvös-írástokat összegyűjtve, jegyzetelve. 1983-ban a Magyar Remekírók sorozat számára rendezte sajtó alá és adta ki a 18. század magyar költészetéből való válogatását, s a kötet lehetővé tette (volna) a közreadott anyag alapján e század lírájának alapos feldolgozását.

Ugyancsak 1983-ban jelentette meg válogatását Virág Benedek *Magyar századok* című történeti munkájából. Weber Antallal együtt szerkesztette (s adta ki 1972-ben) *Mesterség és alkotás* címmel a felvilágosodás és a reformkor kutatásából készített sokszerzős tanulmánykötetet.

Mezei Márta egyetemi tanulmányait bevégezve egyetemi oktatóként a felvilágosodás és a reformkor „szellemében” oktatta, nagy kedvvel és jelentékeny népszerűsége téve szert, a magyar irodalmat az 1770-es esztendőktől 1849-ig. E korszakon belül érdeklődése széleskörűnek mondható: Kölcseyről, Vörösmartyról és Petőfiről egyként írt számottérvó értékkel bíró tanulmányt. Mintegy a „szoros olvasás” módszerét követve, erősen szövegközpontú szemlélettel igyekezett feltárni a nevezett költők műveiből, ami addig észrevétlen maradt, vagy amivel a maga szelíd módján polemizált. Nem hitte el a „szakmá”-nak, de magának Petőfinek sem, hogy költőnk Goethe-ellenessége a bevált közhelyekkel, az ifjú Németország egyes szerzőitől (nem Heinétől) kölcsönzött elutasító gesztusokkal leírható, s inkább a gondosan elrejtett utalásokra koncentrált, ma így mondanánk, az esetlegesen jelenlévő, de gondosan rejtett szövegközi kapcsolatokra. Ez a szövegközpontúság tette kiváltképpen alkalmassá a Kölcsey kritikái kiadás munkálataiba való bekapcsolódásra, lektorként, vitaülések hozzászólójaként.

Mezei Márta tudósi pályájának igazi kibontakozása, mely módszertani váltással is összefüggött, akkorra datálható, amikor elkezdte közreadni Kazinczy-kutatásainak eredményeit. Már

terjedelmes és a maga nemében úttörő értekezése *Kazinczy világszemléletéről*, feltűnést keltett. Jóllehet Kazinczy valóban nem volt „filozófus” alkotó, igaz, e téren, némileg Goethevel rokonítható volna, történettudományi és bölcséleti olvasottsága esetleg elmaradt néhány kortársáé mögött (talán Dessewffy József olvasottsága sem maradt a Kazinczyé mögött), mégis Kazinczy gondolkodástörténetének (mely kapcsolatban állt művészet- és nyelv szemléletével) nyomon kísérése az ifjúkori világnézeti válságtól, a fogságból kijövet fogalmazott, Pukynak szóló leveléig, innen addig a magatartásváltozatig, amelynek részben legendásítását, részben művek révén történő megformálását, maga végezte el, elsőnek Mezei Márta aprólékos, de a jelentéktelenségekben el nem vesző értekezése tárta föl. Ugyancsak maradandó értékű a *Fogságom naplója* elemzése, nem mint (vagy nem elsősorban mint) dokumentumé, hanem mint irodalmi alkotásé. 1984-ben könyve, *Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben* pontos jelzése a pályán beállt fordultnak. Ennek igen fontos, mégsem talán a legfontosabb jelzése, hogy irodalomszociológiai megközelítéssel távolított el (hogy paradoxonnal éljek) a Kazinczy-levelezést reflektálatlan olvasástól, s nem elégszik meg a Habermas-művek csupán a címét idéző közhellyel: a nyilvánosság szerkezetváltásával. Hanem igen határozottan jelöli ki ennek a hihetetlenül lényeges „irodalmi” és „társadalmi” vonatkozású halmaznak a szerepét, rámutatva általában a levélről, a levelezésről szóló és számos kézikönyvben megfogalmazott szabályok, előírások rendszerének követésére, illetőleg az attól való el-

térés okaira, s mintegy újabb rendszerbe foglalja a Kazinczy-levelezés tényezőit: kinek mikor milyen levelet ír Kazinczy milyen célból. S bár a szoros olvasás módszerét nem adta föl, itt már tágabb perspektívából vizsgálódik, elsősorban a német, levélről szóló szakirodalom segítségét igénybe véve. Nem csekélyebb a jelentősége *A kiadó mandátuma* című művének, amelyben az előzőhöz hasonlóan szintén érvényesül a tudományköziség. Ha csak arra gondolunk, hogy Révainak Batsányinak, Kazinczynak kiadói elvei, eszményei, próbálkozásai, kötetek miként árulkodnak irodalomszemléletükről, „bibliofília”-juk minémiségükről, a kiadó, sajtó alá rendező jogairól, kötelességeiről, mindezeket összelátva, egymásra olvasva az irodalmi mechanizmus, egy irodalmi tér fejlődéstörténetébe kapunk mélyebb bepillantást. Mezei Márta vitathatatlan érdeme, hogy igen jó érzékkel tapintotta ki (például) Kazinczy kiadói „politika”-jának – ha úgy tetszik – ellentmondásait, természetesen nemcsak azt, hanem a magyar nyelvtörténet fordulóiról is volt mondanója.

Mezei Mártát nem kényeztette el a kulturális kormányzatok sora. Ami kitüntetést kapott, szakmai volt, Oltványi Ambrus-díj, Martinkó András-díj. Éppen ezért töltötte el igazi örömmel, hogy a Kazinczy Társaság tiszteleti tagjai közé választotta. S noha utolsó éveit betegségei nem tették könnyűvé, arra mindig szakított időt, hogy háláját a Széphalom évkönyvbe küldött tanulmányokkal lerója.

Egy „megidézés”-nél jóval terjedelmesebb tanulmányban volna illendő és hasznos fölmérni Mezei Márta pályájának érdemeit. Szerénysége, nem ragyogni, hanem használni akarása feltehetőleg azoktól a felvilágosodás- és reformkori szerzőktől „ihletődött”, akikkel foglalkozott, akikről való tudását tanítványaival és olvasóival megosztotta. Hogy rátalált Kazinczyra, ebben talán ott lelhető Szauder József példája. Hogy hű maradt a Kazinczy-kutatáshoz, itt viszont ennek a testben gyöngö, akaratban erős szellemnek, Kazinczy Ferencnek nem múló hatását érzékelem.

El repül az Élet, mint a reggel édes Álmai,

De a szeretet s a baráti Hűség,

Meg győzi a Halált, s túl éli a Koporsót...

Búcsú Ficsor Miklóstól

Szomorú szívvel vettük a hírt, hogy hónapokig tartó betegség, többszörös kórházi ápolás után 2012. október 5-én este felesége és lánya karjaiban csendesen örökre elaludt kedves költő-barátunk, Ficsor Miklós.

1937. április 20-án született Monokon, szülei egyszerű földművesek voltak. Két nővére halt meg gyógyíthatatlan betegségben, egyetlen élő bátyja két évvel idősebb nála. Kisiskolás kora óta vallásos nevelésben részesült, hitét haláláig megtartotta, intenzív hitéletet élt családjával együtt. 1951-től tanult a pataki középiskola tanítóképzőben. Itt olyan hatások érték a közösség meg az akkori feledhetetlen tanárok által, hogy azok meghatározták egész életvitelét, munkáját, gondolkodását, magatartását. Kődöböcz József híres osztályával érettségizett 1955-ben, majd szülőfalujába került gyakorlóéves tanítónak. Innen Sajóvelezdre helyezték át. Főiskolai tanulmányait magyar-ének szakon Egerben és Pécsen végezte. Egy balatoni jutalomüdülésen ismerte meg Pavelka Máriát, s az ismeretségből házasság lett, ennek kapcsán Balatonszemesre költözött, ahol 1962-ben megszületett egyetlen gyermekük, Ildikó, aki ma a helyi iskola tanítója.

Miklós 1963-tól 1997-ig (nyugalomba vonulásáig) tanított Balatonszemesen magyart és éneket, s évekig ellátta az igazgatóhelyettesi teendőket. Közkedvelt, megbecsült tanára volt a falunak. Az önkormányzat 2010-ben „Balatonszemesért” kitüntetésben részesítette. Példaadón hűséges pataki diák volt. Nélküle soha nem múlt el találkozó; először idén maradt távol a minden évi együttlétről, mert elhatalmasodott rajta a betegsége.

A Kazinczy Ferenc Társaságba évkönyvünk munkatársaként verseivel kapcsolódott be. Súlyos közéleti mondanója, heve Adyra emlékeztet. *Utórezgések* című verseskötete érdeklődést keltett, évkönyvünk lapjai is őrzik veretes szövegeit. Fájdalmasan érezzük át a veszteséget, többé nem kapunk verset tőle. Emlékét kegyelettel megőriztük.

FÖLDHÁZI ISTVÁN

Évkönyvünk 22. kötetének munkatársai

- Dr. Balázs Géza* egyetemi tanár, Budapest
Balogh Sándorné tanár, népművelő, Karcsa
Dr. Barsi Ernő főiskolai tanár, Győr
Dr. Bellágh Rózsa tudományos kutató, Budapest
Dr. Bencédy József ny. főiskolai tanár, Budapest
Dr. Bencsik János etnográfus, Tarcál
Dr. Benke György ny. gyűjt. igazgató, Mezőkövesd
Dr. Berényi Zsuzsanna Ágnes történész, Bp.
Dr. Bíró Ferenc egyetemi tanár, Budapest
Bodnár László költő, Sátoraljaújhely
Bojtor István ref. lelkész, Fony
Dr. Bolvári-Takács Gábor főiskolai tanár, Budapest
Cap György helytörténész, Perbenyik
Dr. Czifra Mariann irodalomtörténész, Budapest
Cseh Károly költő, Mezőkövesd
Dr. Csorba Csaba történész, Sátoraljaújhely
Dankó Géza ny. gimnáziumi tanár, Kecskemét
Dr. Debreczeni Attila egyetemi tanár, Debrecen
Dr. Deme László (1921–2011) nyelvész
Dr. Dienes Dénes gyűjteményi igazgató, Sárospatak
Dr. Diószegi György jogtanácsos, Budapest
Dr. Diószegi Krisztina jogász, Budapest
Dombóvári János hegedűművész, Sátoraljaújhely
Dukrét Géza tanár, helytörténész, Nagyvárad
Evva Margit helytörténész, Encs
Fehér József múzeumigazgató, Sátoraljaújhely
Dr. Filep Antal etnográfus, Budapest
Finta Éva költő, tanár, Sárospatak
Földházi István ny. népművelő, tanár, Sárospatak
Dr. Fried István egyetemi tanár, Szeged
Gaál Zoltán fotóművész, Budapest
Gerliczki András főiskolai oktató, Nyíregyháza
Halász Péter etnográfus, Gyimesközélpók
Halászi Aladár tanár, költő, Tiszaújváros
Dr. Horkay Tamás zenetörténész, Nagykapos
Illés László költő, Debrecen
Id. Jakabfalvy Gyula (1905–1976) mezőgazdász
Ifj. Jakabfalvy Gyula ny. üzemigazgató, Budapest
Dr. Janó Ákos ny. múzeumigazgató, Sárospatak
Dr. Kazinczy Ferenc A. G. ny. főigazgató, Stocksund
Kerekes Barnabás gimnáziumi tanár, Budapest
Kiss Endre József könyvtárigazgató, Sárospatak
Dr. Kiss Jenő akadémikus, nyelvész, Budapest
Dr. Kiss László orvostörténész, Csilizradvány
Dr. Koncz Gábor egyetemi magántanár, Budapest
Dr. Koncz Sándor (1913–1983) teológiai tanár
Kovács Eleonóra főlevéltáros, Székesfehérvár
Dr. Kovács Dániel ny. főiskolai tanár, Budapest
Légrádi Imre középiskolai tanár, Sopron
Maróti István szövetségi főtitkár, Budapest
Martinák János ny. tanár, Sárospatak
Martinák Jánosné ny. tanár, Sárospatak
Mihalovics Árpádné dr. egyetemi docens, Veszprém
Dr. Mizser Lajos főiskolai tanár, Nyíregyháza
Müller István tudományos kutató, Sátoraljaújhely
Nagy Zsuka költő, tanár, Nyíregyháza
Nyíri Péter múzeumigazgató-helyettes, Széphalom
Dr. Nyirkos István egyetemi tanár, Debrecen
Oláh Tamás történész-levéltáros, Sátoraljaújhely
Dr. Orbán László irodalomtörténész, Debrecen
Oroszné Prepog Erika hitoktató, Tarcál
Dr. Ötvös László ref. lelkész, Debrecen
Panyuscsik Jánosné ny. tanár, Hidasnémeti
Pap János tanár, költő, Mezőkövesd
Pataki Katalin újságíró, Tiszaújváros
Pocsainé dr. Eperjesi Eszter múzeumvezető, Sárospatak
Polner Zoltán etnográfus, költő, Szeged
Dr. Porkoláb Tibor irodalomtörténész, Miskolc
Pozsgai Györgyi tanár, költő, Budapest
Dr. Praznovszky Mihály irodalomtörténész, Veszprém
Dr. Sasvári László egyháztörténész, Budapest
Siska József etnográfus, Szirmabesenyő
Szabó Anna tanár, könyvtáros, Budapest
Szabó Mária közigazdász, Budapest
Dr. Szathmári István egyetemi tanár, Budapest
Dr. Szilágyi Ferenc (1928–2010) költő
Dr. Szilágyi Márton egyetemi tanár, Budapest
Szilágyi Péter tanár, Szerencs
Trifonovné Karajz Borbála tanárnő, Nyíregyháza
Dr. Tusnády László főiskolai tanár, Sárospatak
Ujváry Mária múzeum- és képtárvezető, Putnok
Váczy János (1859–1918) irodalomtörténész
Várhelyi Gyula művelődésszervező, Tokaj
Dr. Veres László ny. múzeumigazgató, Miskolc
Dr. Viga Gyula egyetemi docens, Miskolc
Vincze Tamás főiskolai adjunktus, Debrecen
Vozdvizsenszki Vagyim tanár, Sárospatak
Wacha Imre nyelvész, Budapest

2012. évi kötetünk kiadásának támogatói:

The American Foundation for Hungarian Youth and Culture, Inc. ■ Evva András és Phyllis (USA) ■
 Murray Sándor és Zsuzsa (USA) ■ Dr. Kazinczy Ferenc A. G. (Svédország) ■
 Szabó Anna és Szabó Mária (Budapest) ■ Szilágyi Péter (Szerencs).

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

DIÓSZEGI GYÖRGY – DIÓSZEGI KRISZTINA: A zászlótartó a történeti hagyományban	335
DIENES DÉNES: Adatok Sátoraljaújhely reformációjához	345
OLÁH TAMÁS: Georges Chassant, egy francia brigadéros Rákóczi hadseregében	351
MÜLLER ISTVÁN: Milyen értékeket rejtenek a tokaj-hegyaljai pincék?	373
VOZDVISENSZKIJ VAGYIM: A Magyar Borok Császári Bizottságának első parancsnoka	379
BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES: Kubinyi Ágoston, a szabadkőműves	385
OROSZNÉ PREPOG ERIKA: Tokaj-Hegyalja református közösségei a 18-19. sz. fordulóján	393
HALÁSZ PÉTER: Jerney János „csángómentő” kezdeményezésének szemlélni visszhangjai	401
ÖTVÖS LÁSZLÓ: Egyetemmé ifjodott kollégium	411
FILEP ANTAL: Viski Károly, a magyar néprajz tudós professzora	417
VIGA GYULA: A táji feltételek és a háziipar néhány összefüggése Tokaj-Hegyalján	439
VERES LÁSZLÓ: A bőripar és mesterségei Tokaj-Hegyalján	445
UJVÁRY MÁRIA: A gömöri hímes tojás díszítés hagyományának őrzése	453
POCSAINÉ EPERJESI ESZTER: A húsvéti ünnepkör református hagyománya	457
POLNER ZOLTÁN: Boldogasszony ágya. A néphit a szülésről, bábákról	463
PATAKI KATALIN: Boszorkánytörténetek Mikóházáról	471
TRIFONOVNÉ KARAJZ BORBÁLA: A károlyfalvi katolikusok temploma és hitélete	481
PANYUSCSIK JÁNOSNÉ: 150 éves a hernádszurdoki református templom	491
EVVA MARGIT: Adalékok a csáthi Gábel család abaúji történetéhez	497
CAP GYÖRGY: Pölöske zászlaja Perbenyiknek 1938-ban	503
BENKE GYÖRGY: A munkácsi „zuggimnázium” (1919–1925)	509
BENCSIK JÁNOS: Útban a nemzeti önismeret megújulása felé	515
DUKRÉT GÉZA: Húszéves az Erdélyi Kárpát Egyesület Bihari Osztálya	523

TÜKRÖK ÉS TANÚK

CSORBA CSABA (közéleti): Vályi Pál utazási emlékeiből	533
BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR: Iskolaalapítási évfordulós ünnepek Patakon 1860–2006	553
SZABÓ ANNA – SZABÓ MÁRIA (közéleti): Dr. Szabó Zoltán emlékezete	561
KONCZ SÁNDOR: A jövő. Meditáció	581
DANKÓ GÉZA: Képek a gyermekkorából	585
IFJ. JAKABFALVY GYULA: Apám mesélte...	589
TUSNÁDY LÁSZLÓ: Ötvenhatodik év. Forradalmunk az irodalomban	597
CSEH KÁROLY: S eljön a holtak ünnepe	607
JANÓ ÁKOS: Töredékek sárospataki múzeumi emlékeimből	609
MIHALOVICSNÉ LENGYEL ALOJZIA: Kulturális barangolás a múltban Nyíregyházán	617

SZÁMADÁS ÉS SZEMLE

BOJTOR ISTVÁN: Bodroghalomról Széphalomig. Fehér József 60 éves	625
MARÓTI ISTVÁN: Köszöntő Kazinczy Ferenc kapitányának születésnapjára	637
FEHÉR JÓZSEF: Személyi bibliográfia	639
SISKA JÓZSEF: Megújul a bélyi kastély	648
KOVÁTS DÁNIEL: 25 éves a nyíregyházi Bessenyei Társaság	650
CSORBA CSABA: Múltunk pusztulása, megőrzése, bemutatása	652
HORKAY TAMÁS: Jubileumi év Lavotta jegyében	662
DOMBÓVÁRI JÁNOS: Nyugállományban zeneoktatásunk nagyasszonya	664
SASVÁRI LÁSZLÓ: Diószegi György Antal könyvéről	666
FRIED ISTVÁN: Új Kazinczy-könyvem margójára	669
GERLICZKI ANDRÁS: János István <i>Egyén és világegyetem</i> című kötetéről	671
NAGY ZSUKA: Underground tanítók és alternatív intézmények a Tanárképzőben	676
NYÍRI PÉTER: Leonid Volodarszkij: Karácsonyi folyosó	680
BALOGH SÁNDORNÉ: Emlékezés Nagy Géza sírjánál	681
VÁRHELYI GYULA: Száz éve született Pap Miklós	682
FRIED ISTVÁN: Mezei Márta idézése	685

Fehér József

barátunk, a Kazinczy Ferenc Társaság elnöke, a sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum alapító igazgatója betöltötte hatvanadik életévét. A jeles évfordulón évkönyvünk szerzői neki ajánlják írásait. Az előkészületektől kezdve részt vállalt Társaságunk szervezésében, s 18 éve elnökként irányítja e művelődési közösség tevékenységét. Nagyrészt neki köszönhető, hogy évkönyvünk évről évre rendre megjelenhet, szívós munkával teremti elő a kiadás anyagi feltételeit. Méltó tehát, hogy 22. köte-

tünkkel tisztelegjünk előtte, melybe 86 munkatársa szerepel írásával, tartalmas mondanivalóval nyomatékosítva a szíves köszöntést. Neki, érte szólnak azok a múltbéli alkotók is, akik már nincsenek közöttünk, de akiket közleményeikkel megidézünk. Fehér József a megélt 60 évnek a második felét Kazinczy Ferenc szolgálatában töltötte megszervezve a róla elnevezett múzeumot, irányítva a nevét viselő társaságot, gondozva széphalmi emlékhelyét, valamint a nyelvmúzeumban megtestesülő örökségét. Szervező munkáját dicséri annak a közösgnek a tevékenysége, amely évkönyvünk sorozata mellett csaknem száz egyéb kiadványt hozott létre, kulturális kezdeményezéseivel szellemi mozgásokat idézett elő a zempléni és abaúji régióban, kapcsolatokat épített a határon túli rokon közösségekkel. Csendesesen, de szívósan munkálkodva, Kazinczyt követve jár el, aki azt vallotta: *„A jók szeretete az az egy jutalom, amit én óhajtok...”* Ilyen jutalom megnyilvánulásának szánjuk ezt a kötetünket.

Benne – az utóbbi évek során kialakult rovatrendet követve – idén is foglalkozunk névadónk életművének, korának, kortársainak bemutatásával, anyanyelvünk jellemzőivel, jeles alkotók műveinek elemzésével, helytörténeti és néprajzi témákkal, történelmi idők tanúinak emlékezéseivel, Társaságunk működésének, tagjainak újdonságaival. Idén kötetünk megjelentetéséhez semmiféle állami, önkormányzati támogatást nem kaptunk; amerikai barátaink alapítványa és magánszemélyek adománya tette lehetővé, hogy ne szakadjon meg a sorozat. A létrehozott, terjedelmes évkönyv azt bizonyítja, hogy kialakult Társaságunk körül egy szellemi műhely, amelyben érdemi mondanivalók születnek. Szeretettel nyújtjuk át e műveket az érdeklődő olvasóknak.

HU ISSN 0237-6237

Felelős kiadó a Kazinczy Ferenc Társaság elnöke

KAZINCZY FERENC TÁRSASÁG

H-3981 Sátoraljaújhely, Dózsa György u. 11. Pf. 40. Telefon: 36/47/322-351

Nyomás és kérés: START Nonprofit Kft. Nyiregyháza. Felelős vezető: Balogh Zoltán vezérigazgató